
HIERONYMUS
ANDOVER-HARVARD
THEOLOGICAL LIBRARY

IOANNIS CALVINI

IN

NOVUM TESTAMENTUM

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIBI CURAVIT ET PRAEFATUS EST

A. THOLUCK.

VOL. III. IN EVANGELIUM IOANNIS.

BEROLINI,

APUD GUSTAVUM EICHLER.

MDCCCXXXIII.

IOANNIS CALVINI

IN

EVANGELIUM IOANNIS

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

BEROLINI,
APUD GUSTAVUM EICHLER.
MDCCCXXXIII.

MAGNIFICIS DOMINIS,

SYNDICIS SENATUIQUE GENEVENSI,

DOMINIS SUIS VERE OBSERVANDIS

IOANNES CALVINUS

Spiritum prudentiae et fortitudinis prosperumque gubernationis successum a Domino precatur.

Quoties in mentem venit illa Christi sententia, qua tanti aestimat quod hospitibus colligendis impenditur humanitatis officium, ut in suas rationes acceptum ferat, simul occurrit, quam singulari vos honore dignatus sit, qui urbem vestram non unius vel paucorum, sed commune Ecclesiae suae hospitium esse voluit. Semper apud homines profanos non modo laudata, sed una ex praecipuis virtutibus habita fuit hospitalitas. Ac proinde in quibus extremam barbariem ac mores prorsus efferatos damnare vellent, eos ἀξένους, vel quod idem valet, inhospitales vocabant. Laudis autem vestrae longe potior est ratio, quod turbulentis hisce miserisque temporibus Dominus vos constituit, quorum in fidem praesidiumque se conferrent pii et innoxii homines, quos non saeva minus quam sacrilega Antichristi tyrannis e patriis sedibus fugat ac dispellit. Neque id modo: sed sacrum etiam apud vos domicilium nomini suo dicavit, ubi pure colatur. Ex his duobus quisquis minimam partem vel palam rescin-

dere, vel furtim auferre conatur, non hoc agit modo, ut nudatam praecipuis suis ornamentis urbem vestram deformet, sed eius quoque saluti maligne invidet. Quamvis enim quae Christo et dispersis eius membris praestantur hic pietatis officia caninos impiorum latratus provocent, merito tamen haec vobis una compensatio satis esse debet, quod e coelo angeli, et ex omnibus mundi plagis filii Dei benedicunt: ut secure putidam eorum maledicentiam spernere liceat, quibus in Deum ipsum plus quam in vos quidvis evomere nulla est religio, nec pudor: imo qui vobis detrahere volentes a Dei contumelia incipiunt. Quamvis eadem haec occasio multorum in vos odia inflammet, nihil tamen inde vobis metuendum est periculi, quamdiu eorum furori manus suae tutelam opponet ille, qui fidum se promisit earum urbium fore custodem, ubi et sedes erit Evangelii sui doctrinae, et piis hominibus, quos ferre mundus nequit, dabitur aliqua statio. Omitto, quod de placando hoc hostium genere vos esse sollicitos nihil attinet, quando nemo vobis infensus est Evangelii causa, qui non vos alioqui vel perditos esse cupiat vel oppressos. Caeterum, ut demus nonnisi hanc ob causam vos professis sanae doctrinae adversariis esse exosos, quia vestro patrocinio eam defendi vident, posthabitis tamen eorum machinationibus ac minis, duo haec invicta propugnacula constanter tueri vos decet, purae religionis cultum et piam fovendae Ecclesiae curam, quam Christus alis vestris tegendam commisit. Quod ad convicia pertinet, quibus nos meritorii Papae rabulae incessunt, defectionem ab Ecclesia esse, quod cum Romana sede fecimus dissidium, utinam vero plena fiducia coram Deo et angelis testari nobis liceret, ab illa colluvie quam longissime nos abesse, ut facilis est ac expedita eius criminis, quo nos gravare solent, defensio. Catholicae scilicet Ecclesiae titulo gloriantur, qui in universa Legis et Evangelii doctrina partem nullam a foedis corruptelis integram reliquerunt, qui totum Dei cultum superstitionum suarum foetore profanarunt, qui omnia Dei instituta suis figmentis adulterare non sunt

veriti. Imo tam catholica est errorum congeries, quibus eversa ab illis fuit tota religio, ut obruendae perdendaeque centies Ecclesiae sufficiant. Nunquam ergo satis magnifice pro merito immensam Dei bonitatem extollere licebit, quia factum est, ut ab illo exitiali gurgite mirabiliter emersi fixam habeamus in solida aeternaque Dei veritate fidei nostrae ancoram. Et certe Papatum nihil aliud quam monstrum ex innumeris Satanae fallaciis conflatum esse, et quam obtendunt Ecclesiam, Babylone magis confusam, unus hic Commentarius erit, ut spero, luculentus testis. Interea quod res habet, ingenue fatebor: nos ab illius lacunae sordibus, quarum se contagio nimis longe diffundit, non satis procul distare. Queritur Antichristus, nos sibi elapsos esse: nos autem gemere cogimur, nimis multa ex vitiis, quibus orbem terrarum infecit, apud nos esse residua. Nobis restituta est sincera doctrinae puritas, integra religio, simplex Dei cultus, genuina Sacramentorum ratio, qualis a Christo tradita est. Verum quominus vigeat ea, quae debebat morum vitaeque correctio, haec maxime causa est, quod bona pars effrenis illius licentiae memor, qua Papistae contra Deum impune lasciviunt, Christi iugo assuescere non potest. Itaque, quod hostes nostri, ut falsa nos invidia apud imperitos gravent, odiose clamitant, solutam a nobis esse disciplinam, hoc uno abunde vel nobis tacentibus refellitur eorum calumnia, quod nullum domi maius certamen nobis est, quam de immodico (ut multis quidem videtur) nostro rigore. Atqui, quum mihi collegisque meis sitis optimi testes, non magis austeros esse nos vel restrictos, quam flagitat officii necessitas adeoque cogit, sicuti nos tuto in conscientiae vestrae iudicio acquiescimus, ita vicissim, quam ridicula sit hac in parte hostium impudentia, tanquam ex re praesenti iudicare vobis promptum est. Nunc ut privatim de me aliquid dicam, etsi compluribus meis scriptis, qualiter hanc Ecclesiam instituerim, toti mundo testatum esse confido, operae pretium tamen facturum me putavi, si aliquod exstaret singulare eius rei mo-

numentum, quod nominis vestri inscriptionem haberet. Magni enim interest, proponi in omnium conspectu doctrinae genus, quod a me traditum esse agnoscitis. Etsi autem in omnibus, quos hactenus edidi libris, post mortem quoque meam vobis et populo vobis commisso prodesse studui, minimeque decet, quae ex urbe vestra ad exteras nationes manavit, doctrinam longe lateque uberem proferre fructum, in sua sede negligi, Commentarium tamen hunc, qui peculiariter vobis dicatus est, tenacius vestrae memoriae haesurum confido. Quod ut fiat, Deum ipsum precor, ut cordibus vestris inscriptum ita penitus suo digito infigat, ne ullo unquam Satanae artificio deleatur. Nam eius est, labori meo dare successum, qui mihi hunc pridem animum dedit, ut nihil magis cupiam quam fideliter vestram omnium salutem curare. Porro, sicut ab exacta boni Pastoris diligentia et aliis virtutibus, quas officii magnitudo excellentiaque postulat, me procul abesse coram mundo ingenue fateor, et coram Deo tot vitia, quae meum cursum impediunt, assidue deploro, ita profiteri audeo, fidem mihi rectamque voluntatem non deesse. Quodsi interea obstrepere non desinant improbi, sicuti meum est bene agendo refellere eorum calumnias, ita vestrarum erit partium easdem sancta, qua polletis, auctoritate compescere. Valete, Magnifici ac mihi in Christo venerandi Domini, cuius praesidio vos commendo. Genevae Calend. Ianuarii. MDLIII.

ARGUMENTUM
IN EVANGELIUM IOANNIS.

Quid significet Graecis Evangelii nomen, satis notum est. In Scriptura vero κατ' ἐξοχὴν pro laeto et felici exhibitae nobis in Christo gratiae nuntio capitur, ut discamus, contempto mundo et caducis eius opibus ac deliciis, incomparabile hoc bonum toto cordis affectu appetere oblatumque complecti. Quod profanos homines facere videmus, ut in vanis mundi gaudiis intemperanter exsultent, nullo aut perquam exiguo spiritualium bonorum sensu tangantur, omnibus fere nobis est ingenitum. Ergo Deus, ut vitium hoc corrigat, nuntium, quem de Christo publicari iubet, Evangelii nomine peculiariter insignit. Ita enim admonet, non alibi verum et solidum gaudium posse obtineri, at sane in ipso completos habemus omnes beatae vitae numeros. Quidam Evangelii nomen ad gratuitas omnes Dei promissiones extendunt, quae sparsae sunt etiam in Lege et Pophetis. Nec vero negandum est, quoties se Deus propitium hominibus fore testatur illisque peccata remittit, quin Christum simul offerat, cuius proprium est, ubicunque affulget, laetitiae radios diffundere. Fateor ergo, Patres eiusdem nobiscum Evangelii, quantum ad gratuitae salutis fidem spectat, consortes fuisse: verum, quia Spiritus in Scripturis ita loqui solet, Christi demum adventu publicatum fuisse Evangelium, nos quoque hanc loquendi formam retineamus, ac illa sit Evangelii definitio, quam posui, solenne esse de patefacta in Christo gratia praeconium. Qua ratione vocatur Evangelium Dei potentia in salutem omni credenti, quia Deus iustitiam illic suam manifestat: vocatur et legatio, qua sibi homines reconciliat. Porro, quoniam Christus divinae misericordiae paternique in nos amoris pignus est, ideo et propria est Evangelii materia. Hinc factum est, ut Evangelii nomen peculiariter obtinuerint historiae, quae Christum apparuisse in carne, mortuum et a morte suscitatum ac tandem in coelos receptum fuisse narrant. Quanquam enim secundum rationem nuper adductam hoc nomine censetur Novum Testamentum, usus tamen obtinuit, ut per synecdochen sic vocetur pars ista, quae Christum nobis in carne exhibitum mortuum esse et ex morte resurrexisse testatur. Caeterum, quia non sufficeret nuda historia, imo ad salutem nihil prodesset, non

simpliciter narrant Evangelistae, natum esse Christum et mortuum et mortis victorem, sed in quem finem natus fuerit, quorsum mortuus fuerit ac resurrexerit, et quis inde ad nos redeat fructus, simul exponunt. Hoc tamen inter eos quoque est discrimen, quod alii tres in narranda Christi vita et morte sunt fusiores, hic autem noster in doctrinam, qua et Chrisi officium et mortis resurrectionisque virtus explicatur, magis insistit. Non tacent illi quidem, venisse Christum ut salutem mundo afferret, ut mortis suae sacrificio mundi expiaret peccata, ut denique omnes Mediatoris partes perageret (quemadmodum et Ioannes in historica narratione aliquatenus versatur), sed doctrina, quae vim et fructum adventus Christi nobis demonstrat, longe clarius in hoc apparet quam in reliquis. Et quum omnibus communiter propositum sit, Christum ostendere, priores illi corpus, si ita loqui fas est, in medium proferunt, Ioannes vero animam. Quamobrem dicere soleo, hoc Evangelium clavem esse, quae aliis intelligendis ianuam aperiat. Quisquis enim Christi virtutem, ut hic graphice expressa est, tenuerit, is vero demum cum profectu, quae ab aliis traduntur de exhibito Redemptore, leget. Creditur Ioannes hoc maxime consilio ad scribendum adductus, ut Christi divinitatem contra impias Ebionis et Cerinthi blasphemias assereret: idque Eusebius et Hieronymus ex communi veterum sententia referunt. Sed quaecunque illi tunc scribendi fuerit ratio, minime tamen dubium est, quin longius Ecclesiae suae Deus prospexerit. Sic ergo quatuor Evangelistis dictavit, quod scriberent, ut distributis inter ipsos partibus corpus unum integrum absolveret. Nunc ergo nostrum est, quatuor ita mutuo inter se nexu coniungere, ut nos patiamur quasi uno omnium ore simul doceri. Quod quartum in ordine Ioannem locarunt, in eo habita fuit temporis, quo scripserat, ratio: sed in lectione diversus ordo utilior, ut scilicet apud Matthaeum et reliquos lecturi, Christum a Patre nobis esse datum, in quem finem manifestatus sit, primum ex Ioanne discamus.

IOANNIS CALVINI

COMMENTARII
IN SANCTUM IESU CHRISTI EVANGELIUM
SECUNDUM IOANNEM.

CAPUT I.

1. In principio erat Sermo, et Sermo erat apud Deum et ille Sermo erat Deus. 2. Hic erat in principio apud Deum. 3. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil, quod factum est. 4. In ipso vita erat: et vita erat lux hominum. 5. Et lux in tenebris lucet, et tenebrae eam non comprehenderunt.

1. *In principio erat Sermo.* Hoc exordio aeternam Christi divinitatem praedicat: ut sciamus aeternum esse Deum, qui manifestatus est in carne. Porro hic scopus est, generis humani instaurationem fieri oportuisse per Dei filium: quum eius virtute creata fuerint omnia, quum solus creaturis omnibus vitam et vigorem inspiret, ut in statu suo maneant, ac praesertim in homine ipso singulare ediderit tam virtutis, quam gratiae suae specimen: adeoque post Adae lapsum ac defectionem non tamen destiterit erga posteros liberalis esse ac beneficus. Atque haec doctrina cognitu imprimis necessaria est. Nam quum extra Deum minime quaerenda sit vita et salus, quomodo in Christum recumberet fides nostra, nisi certo constitutum esset quod hic docetur? Ergo his verbis testatur Evangelista, nos ab unico et aeterno Deo minime discedere, quum in Christum credimus: deinde eiusdem beneficio vitam nunc restitui mortuis, qui natura adhuc integra vitae fons et causa fuit. Quod Sermonem vocat Dei filium, haec mihi simplex videtur esse ratio, quia primum aeterna sit Dei sapientia et voluntas, deinde expressa consilii eius effigies. Nam ut sermo character mentis dicitur in hominibus, ita non inepte transfertur hoc quoque ad Deum, ut per Sermonem suum dicatur nobis se ipsum exprimere. Aliae significationes τοῦ λόγου non ita conveniunt. Est quidem Graecis λόγος et definitio, et ratio, et supputatio: sed nolo supra fidei meae captum argute philosophari. Et videmus Dei Spiritum adeo eiusmodi argutias non probare, ut nobiscum balbutiens, quam sobrie de tantis arcanis sapiendum sit, tacendo clamet. Porro quemadmodum se Deus in creando mundo per Sermonem istum patefecit, ita prius habuit apud se reconditum, ut duplex

sit relatio: prior ad Deum, altera ad homines. Servetus, superbissimus ex gente Hispanica nebulo, aeternum hunc Sermonem tunc demum exortum esse fingit, quum in mundi creatione exsertus est. Quasi vero non prius fuerit, quam virtus eius externo opere fuit cognita. Longe aliud hic docet Evangelista: neque enim Sermoni assignat temporis initium, sed ab initio fuisse dicens, saecula omnia transcendit. Nec me latet quid oblatret hic canis, et quid olim cavillati sint Ariani: nempe Deum creasse principio coelum et terram, quae tamen aeterna non sint: quia *Principii* nomen magis ad ordinem respiciat, quam aeternitatem designet. Sed hanc calumniam Evangelista praevertit, quum dicit fuisse apud Deum. Si a tempore coepit esse Sermo, aliquam in Deo temporum seriem inveniant necesse est. Et sane hac particula nominatim discernere voluit eum Ioannes a rebus omnibus creatis. Poterant enim multa venire in mentem: ubinam esset Sermo ille, quomodo vim suam exsereret, cuius esset naturae, unde cognosci posset. Negat igitur in mundo et rebus creatis haerendum esse: quia semper Deo conjunctus fuerit, antequam mundus exstaret. Nunc qui Principium ad coeli et terrae originem trahunt, annon Christum redigunt in communem mundi ordinem, a quo diserte hic eximitur? Qua in re non tantum filio Dei atrocem faciunt iniuriam, sed aeterno quoque eius Patri, quem sapientia sua privant. Si Deum absque sua sapientia imaginari nefas est, fateri oportet, non alibi quaerendam Sermonis originem, quam in aeterna Dei sapientia. Excipit Servetus, non prius comprehendi Sermonem posse, quam quum Deus a Mose loquens inducitur. Quasi vero non substiterit in Deo, quia palam non innotuit. Hoc est, quasi non fuerit intus, donec extra prodire coepit. Sed ansam insanis eiusmodi deliriis praecidit Evangelista, quum sine exceptione affirmat, Sermonem fuisse apud Deum: nam ab omnibus temporum momentis aperte nos revocat. Qui ex tempore verbi imperfecto colligunt perpetuum statum, non satis firma ratione nituntur. Verbum Erat, inquiunt, continuam seriem magis exprimit, quam si dixisset Ioannes Fuit. Sed in tantis rebus magis solide argumentandum est. Illud autem unum quod attuli sufficere nobis debet, quod Evangelista nos in aeterna Dei adyta mittit, ut illic sciamus quasi absconditum fuisse Sermonem, antequam se in externa mundi fabrica patefecerit. Recte ergo Augustinus, principium hoc, cujus nunc fit mentio, principio carere admonet. Tametsi enim Pater ordine prior est quam sua Sapientia, illum tamen sua gloria spoliant, qui ullum temporis punctum imaginantur, quo Sapientiam suam praecesserit. Atque haec aeterna est generatio, quae ante conditum mundum immenso spatio latuit quidem in Deo, (ut ita loquar), longis annorum successionibus obscure Patribus sub Lege adumbrata, tandem plenius in carne exhibita fuit. Miror quid Latinos moverit, ut τὸν λόγον transferrent Verbum: sic enim vertendum potius fuisset τὸ ῥῆμα. Verum ut demus aliquid probabile sequutos esse, negari tamen non potest, quin Sermo longe melius conveniat. Unde apparet quam barbaram tyrannidem exercuerint theologastri, qui Erasmum adeo turbulente vexarunt ob mutatam in melius vocem unam. ***Et sermo erat apud Deum.*** Iam diximus, ita supra mundum et creaturas omnes locari, et omnibus seculis priorem statui Dei filium. Verum simul haec loquutio distinctam illi a Patre hypostasin attribuit. Absurde enim diceret Evangelista, semper cum Deo vel apud Deum

fuisse, nisi propria quaedam illi subsistentia in Deo foret. Ergo ad refellendum Sabellii errorem valet hic locus, quia ostendit Filium a Patre differre. Iam admonui, sobrie in tantis arcanis sapiendum esse et modeste loquendum. Excusatione tamen digni sunt veteres Ecclesiae scriptores, qui quum aliter rectam et sinceram doctrinam adversus flexiloquas haereticorum ambages non possent asserere, voces quasdam excogitare coacti sunt, quae tamen non aliud sonarent quam quod alicqui in Scripturis traditur. Tres hypostaseis vel personas in una et simplici Dei essentia subesse dixerunt. Nomen Hypostaseos primo ad Hebraeos capite, in eo sensu habetur, cui Substantiae nomen respondet, ut sumitur apud Hilarium. Τὰ πρόσωπα vel personas vocarunt discretas in Deo proprietates, quae se mentibus nostris conspiciendas offerunt. Quemadmodum dicit Gregorius Nazianzenus, se non posse unum cogitare quin mox tria circum affulgeant. *Et Sermo erat Deus.* Ne quis de divina Christi essentia scrupulus maneat, clare asserit esse Deum. Iam quum unicus sit Deus, Christum eiusdem esse cum Patre essentiae, et tamen in aliquo differre sequitur. Sed de hoc secundo membro iam dictum est. Quod ad essentiae unitatem spectat, nimia fuit Arii improbitas, qui ne aeternam Christi divinitatem fateri cogeretur, fictitium nescio quem Deum esse garriebat. Nos autem quum audimus Sermonem fuisse Deum, quid est quod de aeterna illius essentia amplius moveamus controversiam?

2. *Hic erat in principio.* Ut praedicta mentibus nostris altius infigat Evangelista, duo illa superiora membra in brevem epilogum colligit, quod fuerit semper, et quidem apud Deum: ut principium intelligas omni tempore superius.

3. *Omnia per ipsum.* Ubi Sermonem esse Deum asseruit et aeternam eius essentiam praedicavit, nunc ab operibus divinitatem eius probat. Atque haec practica est notitia, ad quam nos praecipue assuefieri convenit. Frigebit enim apud nos nudum Dei nomen Christo attributum, nisi talem re ipsa fides nostra eum sentiat. Apte autem praedicat de filio Dei quod in eius personam proprie competit. Interdum quidem simpliciter dicit Paulus, omnia per Deum esse, Rom. 11. v. 36. Sed quoties comparatur Filius cum Patre, hac nota distingui solet. Quare hic mos loquendi usitatus est, Patrem omnia fecisse per Filium, et a Deo per eundem Filium omnia esse. Huc autem spectat Evangelistae consilium, (sicut dixi), quod statim ab ipsa mundi creatione Sermo Dei in externum actum prodierit. Nam quum in sua *essentia* prius esset incomprehensibilis, tunc eius vis effectu palam fuit *cognita.* Quidam etiam ex philosophis Deum ita constituunt mundi architectum, ut mentem illi in condendo hoc opificio adiungant. Id quidem recte, quia congruenter cum Scriptura: sed quia mox in frivolis cogitationibus evanescunt, non est cur eorum testimonia cupide appetamus: quin potius coelesti hoc oraculo contenti, plus multo dici sciamus, quam mens nostra concipiat. *Et sine ipso factum est nihil, quod etc.* Tametsi varie hic locus legitur, ego tamen citra controversiam uno contextu ita lego: Factum est nihil, quod factum est. Atque in eo consentiunt omnes fere Graeci codices, saltem magis probatae auctoritatis. Deinde sensus omnino ita postulat. Qui particulam istam, Quod factum est, disiungunt a superiori oratione, ut ad sequentem sententiam annectant, coactum sensum adducunt: Quod factum est, in ipso erat vita, hoc est, vivebat

aut in vita sustinebatur. Sed hunc loquendi modum nusquam creaturis attribui ostendent. Augustinus more suo nimium Platonicus ad ideas rapitur: quod Deus antequam mundum conderet, formam totius opificii in mente sua conceptam habuerit: atque ita vita eorum quae nondum exstabant, in Christo fuerit, quia in eo ordinata erat mundi creatio. Sed quam istud sit a mente Evangelistae longe remotum, mox videbimus. Nunc ad prius membrum redeo. Non est vitiosa haec περιττολογία, ut in speciem videtur. Quia enim nihil non molitur Satan, ut Christo aliquid detrahat, nominatim testari voluit Evangelista, eorum quae facta sunt nihil penitus excipi.

4. *In ipso vita erat.* Hactenus docuit, per Sermonem Dei creata fuisse omnia. Nunc eorum quae creata fuerant, conservationem similiter illi attribuit: acsi diceret, non subitam modo eius virtutem, quae mox transierit, apparuisse in mundi creatione: sed in eo esse conspicuam, quod stabilis et fixus naturae ordo durat: quemadmodum ad Hebr. cap. 1. v. 3. dicitur sustinere omnia verbo aut nutu potentiae suae. Caeterum vita haec vel ad inanimata extendi potest, (quae suo modo vivunt, etiamsi sensu careant): vel de solis animantibus exponi. Parum refert utrum eligas: simplex enim sensus est, Sermonem Dei non modo fontem vitae fuisse creaturis omnibus, ut esse inciperent quae nondum erant: sed vivifica eius virtute fieri, ut in statu suo maneant. Nisi enim continua eius inspiratio mundum vegetet, necesse erit quaecunque vigent, protinus decidere, aut in nihilum redigi. Denique quod Paulus, Act. 17. v. 28, Deo ascribit, nos scilicet in ipso esse et moveri et vivere, Ioannes Sermonis beneficio fieri testatur. Deus ergo est qui nos vivificat: sed per aeternum Sermonem. *Vita erat lux hominum.* Alias interpretationes quae a mente Evangelistae dissident, consulto praetereo. Hic meo iudicio partem vitae commemorat, qua homines reliquis animantibus praecellunt: acsi diceret non vulgarem hominibus datam fuisse vitam, sed quae cum luce intelligentiae coniuncta esset. Hominem porro ex aliorum numero segregat: quia melius Dei virtutem sensu in nobis percipimus, quam procul ipsam intuemur. Sic Paulus admonet in Actis, Deum non esse procul quaerendum, quia se intus in nobis patefaciat. Postquam ergo generalem gratiae Christi considerationem Evangelista proposuit, ut homines propius ad eam reputandam adducat, ostendit quid ipsis peculiariter datum fuerit: quod scilicet creati non fuerint pecudibus similes, sed mente praediti gradum altiorem obtinuerint. Porro quia Deus non frustra lucem suam in illorum mentibus accendit, sequitur in hunc finem esse conditos, ut ipsum tam singularis boni auctorem agnoscant. Et quando lucem hanc, cuius Sermo scaturigo erat, inde ad nos transfudit, instar speculi esse debet, in quo divinum Sermonis vim clare cernamus.

5. *Et lux in tenebris lucet.* Obiici poterat, homines tam multis Scripturae locis vocari coecos: et coecitatem cuius damnantur plus satis notam esse. Misere enim in tota sua ratione evanescunt. Unde enim tot errorum labyrinthi in mundo, nisi quod homines proprio sensu nonnisi ad vanitatem et mendacium feruntur? Quod si nulla in hominibus lux apparet, exstinctum est illud divinitatis Christi testimonium, cuius proxime Evangelista meminit. Ille enim tertius erat gradus, (ut dixi), in vita hominum quiddam longe esse praestantius, quam sit motus et spiratio. Hanc quaestionem anticipat Evangelista;

et primum quidem admonet, lucem, qua initio donati fuerant homines, non esse ex praesenti eorum statu aestimandam: quia in hac vitiata et degenere natura lux in tenebras versa fuerit. Interea tamen negat prorsus exstinctam esse intelligentiae lucem: quia in obscura humanae mentis caligine adhuc quaedam fulgoris scintillae emicant. Nunc intelligunt lectores duo esse huius sententiae membra. nam multum distare nunc homines dicit ab integra illa natura qua initio praediti fuerant: *mentem* enim eorum quae lucida omni ex parte esse debebat, tenebris *immersam* misere coecutire. itaque gloriam Christi in hac naturae corruptione esse quasi obtenebratam. Sed rursus contendit Evangelista in mediis tenebris adhuc quasdam exstare lucis reliquias, quae divinam Christi virtutem aliquatenus ostendant. Ergo fatetur Evangelista mentem hominis excoecatam esse: ut merito censeatur tenebris oppressa. Poterat enim mitiore verbo uti, ac dicere obscuram vel caliginosam esse lucem: sed clarius exprimere voluit quam misera sit post primi hominis lapsum nostra conditio. Quod vero lucem in tenebris lucere affirmat, id ad naturae corruptae laudem minime pertinet, sed potius ad tollendum ignorantiae praetextum. *Et tenebrae eam non comprehenderunt.* Quamvis exigua hac luce, quae nobis residua est, semper ad se invitaverit homines filius Dei, dicit tamen Evangelista nullo profectu hoc esse factum, quia videndo non viderint. Ex quo enim alienatus fuit homo a Deo, sic ignorantia mentem eius oppressam tenet, ut quicquid lucis in ea restat, sine effectu iaceat suffocatum. *Et hoc quotidie* experientia probat. Quicunque enim spiritu Dei non sunt *regeniti*, quum ratione aliqua polleant, certo documento sunt, hominem non tantum ut spiret esse conditum, sed ut intelligat. Caeterum ab eo rationis suae ductu ad Deum non perveniunt, ac ne accedunt quidem: ut tota eorum intelligentia nihil tandem sit quam mera vanitas. Unde sequitur de hominum salute actum esse, nisi novo auxilio Deus succurrat: quia quum lumen in eos suum effundat Dei filius, sunt tamen eo usque hebetes, ut unde sit lumen istud, non comprehendant: sed deliriis et pravis imaginationibus abrepti prorsus desipiunt. Duae sunt praecipuae luminis partes quod adhuc in corrupta natura residet. nam omnibus ingenitum est aliquod religionis semen: deinde insculptum est eorum conscientiis boni et mali discrimen. Sed qui tandem inde fructus emergunt, nisi quod religio in mille superstitionum portenta degenerat, conscientia autem iudicium omne pervertit, ut vitium cum virtute confundat? In summa, nunquam naturalis ratio homines ad Christum diriget. Iam quod prudentia ad regendam vitam instructi sunt, quod ad praeclaras artes ac disciplinas nati, id quoque totum sine fructu evanescit. Porro tenendum est, Evangelistam de naturalibus tantum donis loqui, regenerationis gratiam nondum attingere. Duae enim sunt distinctae filii Dei virtutes, prior quae in mundi architectura et naturae ordine apparet: altera vero qua naturam collapsam renovat et instaurat. Ut est aeternus Dei Sermo, per eum conditus fuit mundus: eius virtute acceptam semel vitam omnia retinent: homo imprimis singulari intelligentiae dono ornatus fuit: et quamvis sua defectione amiserit intelligentiae lucem, videt tamen adhuc et intelligit, ut non sit penitus abolitum quod naturaliter ex filii Dei gratia habet. Sed quoniam lucem quae in eo adhuc residet, stupore suo et pravitate obtenebrat, superest ut novum officium suscipiat Dei filius, hoc est Mediatoris, qui homi-

nem perditum, regenerationis Spiritu reformet. Ergo praepostere philosophantur et intempestive, qui lucem hanc, cuius meminit Evangelista, ad Evangelium referunt et salutis doctrinam.

6. Fuit homo missus a Deo, cui nomen Ioannes. 7. Hic venit in testimonium, ut testificaretur de lumine: ut omnes crederent per eum. 8. Non erat ille lux, sed ut testificaretur de luce. 9. Erat lux vera, quae illuminat omnem hominem venientem in mundum. 10. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est et mundus eum non cognovit. 11. In sua venit, et sui eum non receperunt. 12. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem ut filii Dei fiant: iis scilicet qui credunt in nomen eius. 13. Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.

6. ***Fuit homo.*** Nunc disserere incipit Evangelista, quomodo Sermo Dei in carne manifestatus fuerit. Ac ne quis addubitet, Christum esse aeternum Dei filium, Ioannis Baptistae praeconio celebratum fuisse recitat. Neque enim se tantum hominibus visendum Christus exhibuit, sed voluit etiam testimonio Ioannis ac doctrina innotescere. Imo Deus Pater testem hunc Christo suo praemisit: quo facilius oblatam ab illo salutem omnes reciperent. Posset tamen absurdum prima facie videri, Christo aliunde dari testimonium, quasi ipse indigeat. Atqui pronuntiat, se ab homine testimonium non quaerere. Responsio facilis et nota est, testem hunc nostra, non Christi causa fuisse ordinatum. Si quis obiiciat, nimis infirmum esse testimonium hominis, ut Christus probetur esse filius Dei: hic quoque in promptu est solutio, non citari Baptistam quasi privatum testem, sed qui divina auctoritate praeditus, angeli magis quam hominis personam substineat. Ideo non suarum virtutum elogiis ornatur, sed hoc uno, quod Dei legatus fuerit. Nec obstat, quod Evangelii praedicatio Christo commissa fuit, ut sibi ipse testis esset. In hunc enim finem spectabat Ioannis praeconium, ut ad Christi doctrinam et miracula attenderent. ***Missus a Deo.*** Vocationem Ioannis non confirmat, sed obiter tantum eius meminit. Hoc ad certitudinem non satis est, quum multi sponte currentes, divinitus se missos iactent: sed Evangelista paulo post de hoc teste plura verba facturus, satis habuit uno verbo praefari, non venisse nisi Dei mandato. Postea videbimus quomodo Deum ministerii sui auctorem asserat. Nunc tenendum est (quod prius attigi) quod de Ioanne praedicatur, in omnibus Ecclesiae doctoribus requiri, ut a Deo vocati sint: ne alibi quam in solo Deo fundata sit docendi auctoritas. Nomen exprimit, non tantum hominis designandi causa, sed quoniam ex re ipsa illi impositum fuit. Neque enim dubium est quin Dominus ad munus respexerit, cui Ioannem destinabat, quum ita vocari per angelum iussit, ut inde omnes agnoscerent eum divinae gratiae praeconem. Tametsi enim passive יוחנן accipi potest, atque ita ad personam referri, quod Deo gratus Ioannes fuerit: ego tamen libenter ad fructum quem ex eo alii percipere debebant, extendo.

7. ***Hic venit in testimonium.*** Finem vocationis breviter perstringit: nempe ut Christo Ecclesiam pararet, quemadmodum ad Christum

omnes invitans, satis ostendit non sua causa se venisse. Adeo autem commendatione opus non habebat Ioannes, ut Evangelista moneat ipsum non fuisse lucem, ne immodicus eius splendor Christi gloriam obscuret. Sic enim quidam illi fixi haerebant, ut Christum negligerent. quemadmodum si quis aurorae aspectu attonitus, ad solem oculos vertere non dignetur. Porro quo sensu accipiat nomen *Lucis* Evangelista, mox videbimus. Sunt quidem pii omnes lux in Domino (Ephes. 5, 8.), quia eius Spiritu illuminati, non sibi tantum vident, sed alios etiam suo exemplo dirigunt in viam salutis. Apostoli etiam peculiariter lux vocantur (Matth. 5, 14.), quia Evangelii facem praeferunt, quae mundi tenebras discutiat. Sed hic disserit Evangelista de unico et aeterno illuminationis fonte, quemadmodum statim clarius ostendit.

9. *Erat lux vera.* Vera lux non opponitur falsae: sed Christum ab aliis omnibus discernere voluit Evangelista, ne quis hoc illi putaret esse cum angelis vel hominibus commune, quod lux dicitur. Hoc porro discrimen est, quod quicquid lucidum est in coelo et in terra, aliunde mutuatur splendorem suum: Christus autem lux est, ex se ipsa et per se refulgens: deinde irradians totum orbem suo fulgore: ut non alia sit usquam origo vel causa splendoris. Veram ergo lucem dixit, cui natura proprium est lucere. *Quae illuminat omnem hominem.* Praecipue in hoc insistit Evangelista, ut Christum lucem esse doceat, ab effectu quem in se quisque nostrum sentit. Poterat subtilius disputare, quod Christus, utpote lux aeterna, fulgorem sibi ingenitum habeat, non aliunde accitum: sed nos potius ad experientiam quam habemus omnes, revocat. Nam quum nos omnes splendoris sui participes faciat Christus, fatendum est hoc honoris proprie in ipsum solum competere, ut lux vocetur. Caeterum bifariam locus hic exponi solet. Quidam enim notam universalem ad eos restringunt, qui Spiritu Dei regeniti, lucis vivificae fiunt compotes. Augustinus similitudinem adducit ludimagistri, qui si unus in urbe scholam habeat, dicitur omnium magister, etiamsi multi ad scholam non accedant. Ergo hoc comparative dictum accipiunt, omnes illuminari a Christo, quia nemo iactare queat, se aliter quam eius gratia vitae lucem adeptum esse. Sed quum omnes generaliter ponat Evangelista qui in hunc mundum veniunt, mihi alter sensus magis arridet: Quod in totum genus humanum diffusi sint ab hac luce radii: sicuti etiam prius dictum est. Scimus enim hoc homines prae aliis animantibus singulare habere, quod ratione et intelligentia praediti sunt, quod discrimen recti et iniusti in sua conscientia insculptum gerunt. Nemo itaque est, ad quem non perveniat aliquis aeternae lucis sensus. Sed quia fanatici homines, locum hunc temere arreptum longius torquent, ut scilicet inde colligant, omnibus peraeque offerri illuminationis gratiam: meminerimus hic tantum agi de communi naturae luce, quae longe intra fidem subsidit. neque enim cum toto mentis suae acumine ac perspicacia quisquam hominum in regnum Dei penetrabit: solus est Spiritus Christi, qui ianuam coelorum electis aperit. Deinde meminerimus rationis lucem quam Deus hominibus indiderat, sic obscuratam fuisse per peccatum, ut vix in densis tenebris, adeoque in horrenda ignorantia et errorum abysso exiguae scintillae emicent, quae etiam protinus suffocantur.

10. *In mundo erat.* Homines ingratitudinis accusat, quod ita quasi sponte coecutierint, ut causa lucis qua fruebantur, illis incognita

fuerit. Hoc autem ad omnes mundi aetates patet: quia antequam manifestatus sit in carne Christus, suam ubique virtutem proferebat. Ergo quotidiani illi effectus corrigere debebant hominum torporem. Quid enim magis absurdum, quam haurire ex rivo fluente aquam, et mente non concipere fontem, unde rivus ipse scaturiat? Igitur, quod mundus Christum non cognovit antequam manifestaretur in carne, nulla reperietur iusta ignorantiae excusatio. Hoc enim eorum ignavia et maligno quodam stupore accidit, qui eum semper virtute praesentem habebant. Summa est, nunquam talem fuisse Christi absentiam a mundo, quin, homines eius radiis expergefacti, in ipsum attollere oculos debuerint. Unde sequitur, culpam illam imputandam esse.

11. *In sua venit.* Hic vero prorsus deplorata hominum pravitas et malitia: hic plus quam scelerata impietas apparet, quod quum Filius Dei se in carne conspicuum exhibuit, et quidem Iudaeis, quos sibi Deus ab aliis Gentibus velut in peculium segregaverat: non tamen agnitus nec receptus fuit. Hunc etiam locum varie exponunt. Aliqui enim promiscue de toto mundo Evangelistam putant loqui: et certe nulla est pars mundi, quam non sibi iure vindicet Dei Filius. Sensus ergo est secundum illos: Quum Christus in mundum descendit, non in alienos fines ingressum esse, quia totum genus humanum, propria erat eius haereditas. Sed rectius sentiunt meo iudicio, qui referunt ad solos Iudaeos. Subest enim tacita comparatio, qua magis exaggerat Evangelista hominum ingratitudinem. Filius Dei sibi in una gente domicilium elegerat: quum illic apparuit, reiectus est. Hinc ergo clare perspicitur, quam malitiosa sit hominum coecitas. Hoc autem omnino dicendum fuit, ut scandalum tolleret Evangelista, quod multis tunc obiicere poterat Iudaeorum incredulitas. Quum enim spretus ac repudiatus esset ab ea gente, cui nominatim promissus fuerat: quis illum putasset totius mundi redemptorem? Ideo videmus quantopere in hac parte laboret Paulus. Caeterum tam in verbo quam in nomine subest emphasis. Ubi prius erat Filius Dei, illuc eum Evangelista dicit venisse. Significat ergo novum et extraordinarium praesentiae modum, quo se Filius Dei manifestavit, ut illum homines propriore intuitu conspicerent. Quum dicit *in sua*, Iudaeos aliis Gentibus comparat: quia singulari privilegio in Dei familiam cooptati erant. Christus ergo se illis primo obtulit tanquam domesticis, et qui peculiari iure ad eius imperium pertinebant. Eodem spectat illa Dei querimonia apud Iesaiam: Bos cognoscit possessorem suum, asinus praesepe domini sui: Israel autem me non cognovit. (Ies. 1, 3.) Quamvis enim totius orbis habeat imperium, se tamen peculiarem Israelis Dominum facit, quem velut in sacrum ovile collegerat.

12. *Quotquot autem.* Ne quos moretur hoc obstaculum, quod Christum Iudaei contempserint ac respuerint, pios qui in ipsum credunt supra coelum attollit Evangelista. Dicit enim fide hanc gloriam consequi, ut filii Dei censeantur. Et in particula universali Quotquot subest antithesis. Coeca enim gloriatione Iudaei efferebantur, acsi soli Deum haberent sibi obstrictum. Pronuntiat ergo Evangelista mutatam esse sortem: quia abdicatis Iudaeis, Gentes in vacuum locum succedant. perinde est enim acsi ius adoptionis ad extraneos transferret. Hoc est, quod dicit Paulus, interitum populi unius vitam totius mundi fuisse (Rom. 11, 12.): quia Evangelium veluti ab illis expulsum, longe lateque per totum orbem dissipari coepit. Ita privilegio quo

excellebant spoliati sunt. Christo autem nihil obfuit eorum impietas: quia et alibi erexit regni sui sedem, et promiscue ad spem salutis vocavit omnes populos qui prius videbantur a Deo reiecti esse. *Dedit eis potestatem.* Nomen ἐξουσίας mihi dignitatem hoc loco significat: et praestaret ita vertere ad refellendum Papistarum commentum. Hunc enim locum pessime corrumpunt, quia intelligunt optionem tantum nobis dari, si quidem beneficio hoc uti libuerit. Ita liberum arbitrium ex hac voce, tanquam ignem ex aqua eliciunt. Habet hoc prima specie aliquid coloris: quod Evangelista non dicat Christum facere Dei filios, sed dare potestatem ut fiant. Hinc ergo colligunt nobis gratiam hanc solum offerri, in arbitrio nostro esse eius fruendae vel respuendae facultatem: sed hoc frivolum unius vocis aucupium contextus evertit. nam continuo post subiicit Evangelista, fieri Dei filios non propria carnis voluntate, sed quum ex Deo nascuntur. Quod si fides nos regenerat ut simus filii Dei, et eam coelitus inspirat Deus: aperte constat non potentialiter tantum a Christo nobis offerri adoptionis gratiam, sed ipso actu, ut loquuntur. Et sane Graecis ἐξουσία ἀντὶ ἀξιώσεως interdum capitur: qui sensus huic loco optime quadrat. Periphrasis autem qua usus est Evangelista, plus ad commendandam gratiae excellentiam valet, quam si uno verbo dixisset, omnes qui in Christum credunt, fieri ab ipso Dei filios. Nam de immundis et profanis hic loquitur, qui perpetua ignominia damnati, in mortis tenebris iacebant. In eo itaque admirabile gratiae suae specimen exhibuit Christus, quod tales hoc honore dignatus est, ut subito *filii Dei* esse *inciperent*: ac huius beneficii magnitudinem merito extollit Evangelista: quemadmodum et Paulus ad Ephesios 2. v. 4. Quod si cui magis placeat communis nominis significatio, non tamen potestas hic ab Evangelista statuitur media quaedam facultas, quae plenum et solidum effectum tollat: sed potius intelligit datum fuisse immundis et incircumcisis a Christo, quod impossibile videbatur. Incredibilis enim rerum conversio tunc facta est, quum Christus ex lapidibus excitavit Deo filios. Est igitur potestas ἱκανότης, cuius meminit Paulus ad Col. 1. v. 12, ubi gratias agit Deo, qui idoneos reddidit nos ad participandam Sanctorum sortem. *Qui credunt in nomen.* Christi recipiendi modum breviter notat, quum scilicet in eum creditur. Fide ergo insiti in Christum, ius adoptionis consequimur, ut simus filii Dei. Et certe quum ille unicus sit Dei Filius, minime ad nos pertinet hic honor, nisi quatenus eius sumus membra. Rursus hinc illud commentum refellitur de potentia. Potestatem hanc dari Evangelista pronuntiat iis qui iam credunt. Atqui certum est, re ipsa iam esse Dei filios. Fidei ergo nimis derogant, qui tantum hoc credendo consequi hominem dicunt ut filius Dei fiat si velit. Quia praesentis effectus loco, suspensam potentiam statuunt. Crassior adhuc repugnantia apparet in eo quod statim sequitur. Dicit Evangelista iam ex Deo esse natos, qui credunt. Non ergo facultas tantum eligendi offertur, quum iam id ipsum, de quo agitur, obtineant. Etsi autem Hebraeis Nomen pro virtute saepe accipitur. hic tamen relatio est ad Evangelii doctrinam. Tunc enim demum in Christum credimus, quum nobis praedicatus est. Loquor de ordinaria ratione, quos nos Dominus ad fidem adducit. Idque diligenter notandum est, quia sibi multi confusam sine ulla doctrinae intelligentia fidem stulte fabricant. Quemadmodum apud Papistas credendi

verbo nihil magis tritum, ubi tamen nulla est ex Evangelii auditu Christi notitia. Ergo Christus per Evangelium se nobis offert, nos autem fide eum recipimus.

13. *Qui non ex sanguine.* Quod oblique hic pravam Iudaeorum confidentiam perstringi quidam putant, libenter amplector. Habebant illi semper in ore generis sui dignitatem, quasi ex sancta progenie orti, naturaliter sancti essent. Et merito gloriati fuissent Abrahae genere, si legitimi filii, ac non degeneres fuissent: at fidei gloriatio nihil prorsus carnali geniturae arrogat, sed uni Dei gratiae fert acceptum quicquid est boni. Dicit ergo Ioannes, qui ex Gentibus ante immundis Christo credunt, non ex utero nasci Dei filios, sed a Deo refingi, ut esse incipiant. Sanguinem videtur posuisse in numero plurali, quo longam generis successionem melius exprimeret. Nam haec pars erat iactantiae apud Iudaeos, continua serie posse originem suam referre usque ad Patriarchas. *Carnis voluntas* et *viri*, idem mihi significat. Cur enim Caro pro muliere sumatur, (quemadmodum multi cum Augustino volunt), ego non video. Potius rem unam diversis verbis repetens Evangelista, eam melius inculcat, et altius mentibus infigit. Tametsi autem Iudaeos, qui in carne superbiebant, proprie respicit, ex hoc tamen loco generalis doctrina colligi potest: Quod filii Dei censemur, non esse hoc naturae nostrae proprium, neque ex nobis proficisci, sed quia Dominus voluntarie nos, hoc est gratuito amore genuit. Hinc primo sequitur, fidem ex nobis non provenire: sed spiritualis regenerationis esse fructum, Negat enim Evangelista posse quemquam credere, nisi qui ex Deo genitus est: coeleste ergo donum est fides. Deinde, fidem non frigidam esse nudamque notitiam, quum nullus credere possit, nisi Dei spiritu reformatus. Videtur tamen Evangelista praepostere regenerationem fide facere priorem, quum potius effectus sit fidei, ideoque posterior. Respondeo, utrumque optime convenire: quia et fide concipimus incorruptibile semen, quo in novam et divinam vitam renascimur. Et tamen iam fides ipsa opus est Spiritus sancti, qui nonnisi in filiis Dei habitat. Ergo secundum diversos respectus fides regenerationis nostrae pars est, et in regnum Dei ingressus, ut nos in filiis suis numeret. Quod enim Spiritus mentes nostras illustrat, id iam ad renovationem nostri pertinet. Hoc modo ex regeneratione, tanquam ex fonte manat fides. Sed quoniam eadem fide Christum recipimus, qui Spiritu nos suo sanctificat, ideo dicitur adoptionis nostrae esse principium. Quamquam altera distinctio afferri potest clarior et magis expedita. Nam quum Dominus fidem inspirat, occulte nos et arcano quodam et incognito nobis modo nos regignit. Fide autem donati, vivo conscientiae sensu non adoptionis modo gratiam, sed vitae quoque novitatem et alia Spiritus sancti dona apprehendimus. Nam quum fides, (ut dictum est), Christum recipiat, nos in omnium eius bonorum possessionem quodammodo inducit. Ita quantum ad sensum nostrum spectat, nonnisi post fidem Dei filii esse incipimus. Quodsi adoptionis fructus est vitae aeternae haereditas, videmus ut Evangelista uni Christi gratiae totam salutem nostram ascribat. Et sane, ut se penitus excutiant homines, Dei filiis nihil dignum reperient, nisi quod ipsis Christus contulerit.

14. Et Sermo caro factus est, et habitavit in nobis: et

vidimus gloriam eius, gloriam tanquam Unigeniti a Patre: plenus gratiae et veritatis.

14. *Et sermo caro factus est.* Iam docet qualis ille fuerit Christi adventus, de quo meminerat: nempe quod carne nostra indutus, se palam mundo ostendit. Etsi autem ineffabile arcanum, quod Dei filius humanum naturam induerit, breviter attingit Evangelista, mire tamen perspicua est haec brevitas. Ludunt hic quidam et ineptiunt frivolis argutiis deliri homines, Sermonem dici carnem esse factum, quia Deus Filium suum, ut mente conceperat, hominem in mundum miserit: quasi Sermo ille umbratilis nescio quae fuerit idea. Atqui ostendimus, veram in essentia Dei hypostasin exprimi hac voce. *Carnis* etiam nomen plus ad exprimendam eius mentem energiae habet, quam si dixisset hominem esse factum. Ostendere voluit ad quam vilem et abiectam conditionem Dei filius nostra causa ex coelestis suae gloriae celsitudine descenderit. Scriptura quum de homine contemptim loquitur, carnem appellat. Quum autem tanta sit distantia inter spiritualem Sermonis Dei gloriam, et putidas carnis nostrae sordes, eousque tamen se filius Dei submisit, ut carnem istam tot miseriis obnoxiam susciperet. Caeterum Caro minime hic pro corrupta natura accipitur, (ut saepe apud Paulum), sed pro homine mortali: tametsi fragilem et prope evanidam eius naturam per contemptum notat Psal. 78, 39: Recordatus est quia caro sunt. Iesaiae 40, 6: Omnis caro foenum. et similibus locis. Simul tamen observandum est synecdochicam esse loquutionem, quia pars inferior totum hominem comprehendit. Stulte ergo Apollinaris, qui Christum fingebat corpore tantum humano vestitum absque anima. Nam ex innumeris testimoniis colligere promptum est, non minus anima quam corpore praeditum fuisse. Et Scriptura quum homines *carnem* vocat, non ideo exanimes ipsos facit. Clara igitur sententia est, quod Sermo ante saecula ex Deo genitus, et qui semper apud Patrem residebat, homo fuerit factus. In hoc fidei capite duo praecipue tenenda sunt: sic in unam personam coaluisse duas in Christo naturas, ut unus atque idem Christus verus sit Deus et homo. Alterum vero, non obstare personae unitatem, quin distinctae naturae maneant, ita ut divinitas quicquid sibi proprium est retineat, humanitas etiam seorsum habeat quod in eam competit. Itaque Satan quum variis deliriis per haereticos conatus sit sanam doctrinam subvertere, semper tamen ex duobus his erroribus alterutrum invexit: vel Christum ita confuse filium Dei esse et hominis, ut neque sua illi divinitas integra maneret, neque vera hominis natura esset circumdatus: vel ita carne esse vestitum, ut quasi duplex esset, duasque haberet divisas personas. Sic olim Nestorius diserte confitebatur utramque naturam, sed Christum unum fabricabat Deum, et alterum hominem. Eutyches autem contra, quum Christum unum agnosceret Dei et hominis filium, neutram ex duabus naturis illi relinquebat, sed fingebat esse simul permixtas. Et Servetus hodie cum Anabaptistis talem fingit Christum, qui confuse sit conflatus ex duplici natura, quasi homo divinus. Verbo quidem pronuntiat esse Deum, sed si vesana eius commenta recipias, divinitas ad tempus in naturam humanam conversa fuit, et nunc rursus natura hominis a divinitate absorpta est. His ambobus sacrilegiis refellendis apposite loquitur Evangelista. Quum Sermonem dicit carnem esse factum, clare

hinc personae unitas colligitur. neque enim convenit alium nunc esse hominem, quam qui verus semper fuit Deus, quum dicatur Deus ille factus esse homo. Rursum, quum distincte Christo homini Sermonis nomen tribuat, sequitur Christum, quum homo factus est, non desiisse tamen esse quod prius erat, et nihil in aeterna illa Dei essentia, quae carnem induit, esse mutatum. Denique sic filius Dei homo esse coepit, ut tamen adhuc sit ille aeternus Sermo qui nullum habet temporis initium. *Et habitavit.* Qui exponunt carnem fuisse Christo velut domicilium, non assequuntur Evangelistae mentem. neque enim perpetuam mansionem hic Christo in nobis assignat, sed dicit ad tempus (instar hospitis) versatum esse. Verbum enim quo utitur ἐσκήνωσεν a tabernaculis deductum est. Nihil ergo significat aliud quam Christum in terris defunctum esse munere sibi iniuncto: vel non tantum momento uno apparuisse, sed versatum esse inter homines, donec officii sui cursum absolveret. *In nobis.* Caeterum dubium est loquaturne in genere de hominibus, an de se tantum, et reliquis discipulis, qui testes oculati fuerunt eius quod dicit. Ego hoc secundum magis probo: statim enim subiicit, *Et conspeximus gloriam eius.* Tametsi enim ab omnibus conspici potuit Christi gloria, tamen maximae parti propter coecitatem incognita fuit. Pauci tantum quibus oculos Spiritus sanctus aperuit, hanc gloriae manifestationem viderunt. Summa est, Christum ita cognitum fuisse hominem, ut aliquid longe maius et excellentius in se conspiciendum praebuerit. Unde sequitur, Dei maiestatem non fuisse exinanitam, quamvis carne circumdata esset: latuit quidem sub carnis humilitate, sed ita tamen ut fulgorem suum emitteret. *Tanquam* non est impropriietatis nota hoc loco, sed potius veram et solidam approbationem designat. Sicuti quum Paulus dicit, Tanquam filii lucis ambulate (Eph. 5, 8.), vult nos vere operibus testari hoc ipsum, quod simus filii lucis. Intelligit ergo Evangelista conspectam fuisse in Christo gloriam quae filio Dei congrueret, certumque esset divinitatis testimonium. *Unigenitum* vocat, quia unicus est natura filius: acsi eum supra homines et angelos locaret, atque illi uni assereret quod in creaturam nullam competit. *Plenus gratiae.* Proximae sententiae confirmatio est. Aliis quidem in rebus apparuit Christi maiestas, sed hoc prae aliis specimen elegit Evangelista, ut nos in practica magis quam speculativa eius notitia exerceat. quod diligenter notandum est. Certe quum Christus sicco pede super aquas incederet, quum fugaret daemones, et aliis miraculis exsereret suam potentiam, unigenitus Dei filius cognosci potuit: sed partem approbationis Evangelista in medium adducit, ex qua suavem fructum percipit fides, quia scilicet inexhaustum gratiae et veritatis fontem Christus re ipsa se esse testatus sit. Dicitur etiam Stephanus fuisse plenus gratia, sed alio sensu. (Act. 7, 55.) Plenitudo enim gratiae in Christo, fons ille est unde nos omnes haurire oportet: sicuti fusius paulo post dicendum erit. Posset hoc per hypallagen exponi pro veraci gratia: vel exegetice hoc modo, Plenum fuisse gratia, quae est veritas aut perfectio: sed quia iterum statim repetet eandem loquendi formam, utroque loco eundem esse sensum arbitror. Gratiam hanc et veritatem postea Legi opponet: ergo simpliciter interpretor, Christum Apostolis inde agnitum fuisse pro filio Dei, quod complementum omnium quae ad spirituale Dei regnum pertinent, in se haberet. Denique quod in omnibus

vere se praestiterit Redemptorem et Messiam: quae maxime insignis est nota, qua discerni ab aliis omnibus debuit.

15. Ioannes testificatur de ipso, et clamavit, dicens, Hic est de quo dicebam. Qui post me veniens mihi praepositus fuit, quia excellentior me erat. 16. Et ex plenitudine eius nos omnes accepimus, et gratiam pro gratia. 17. Quia Lex per Mosen data est: gratia et veritas per Iesum Christum facta est. 18. Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.

15. *Ioannes testificatur.* Nunc recitat quale fuerit Ioannis praeconium. Verbo praesentis temporis continuum actum designat. Et certe perpetuo vigere debet haec doctrina, acsi vox Ioannis perpetuo auribus hominum insonaret. Sic *clamandi* verbum deinde ponit, ut Ioannis doctrinam minime obscuram vel ambagibus implicitam fuisse significet, nec illum susurrasse inter paucos homines, sed palam alta voce praedicasse Christum. Prima sententia huc spectat, Christi causa fuisse missum: itaque absurdum esse ut ipse emineat iacente Christo. *Hic est*, inquit, *de quo dicebam*, quibus verbis intelligit sibi hoc ab initio fuisse propositum, ut Christus innotesceret: atque hunc suarum concionum fuisse finem, sicuti non aliter legationis suae munus exsequi potuit, quam ad Christum discipulos suos vocando. *Qui post me venit.* Tametsi aliquot mensibus maior natu erat quam Christus, hic tamen de aetate non agit: sed quia Prophetae officium exercuerat aliquo temporis spatio, priusquam in medium Christus prodiret: ideo se tempore facit priorem. Ergo publicae manifestationis respectu Christus Ioannem sequutus est. Quae sequuntur, ad verbum sic habent, *Ante me factus est, quia prior me erat.* Sensus autem est, Christum iure praelatum fuisse Ioanni, quia excellentior esset. Cedit igitur Christo, et lampadem (ut proverbio dicitur) illi resignat. Sed quia posterior tempore exortus est, hoc non obstare admonet quominus praeferendus sit pro dignitatis suae merito. Sic omnes qui vel donis Dei, vel honoris gradu excellunt, manere in suo gradu decet, ut infra Christum subsidant.

16. *Et ex plenitudine.* Nunc de Christi officio concionari incipit, quod bonorum omnium affluentiam in se contineat, ita ut non aliunde ulla pars salutis petenda sit. Apud Deum quidem est fons vitae, iustitiae, virtutis, sapientiae: sed fons nobis occultus et inaccessus: sed horum omnium copia nobis in Christo exposita fuit, ut inde petere liceat. Ultro enim ad nos fluere paratus est, si modo transitum illi fide demus. Pronuntiat in summa, extra Christum nihil prorsus quaerendum esse boni, quamquam haec sententia pluribus membris constat. Primo enim ostendit omnes nos spiritualium bonorum inopes prorsus ac vacuos esse. In hoc enim abundat Christus, ut defectui nostro succurrat, ut egestatem sublevet, ut ieiunos ac famelicos satiet. Secundo admonet simulatque a Christo discessimus, frustra nos vel guttam unam boni quaerere, quia in ipso solo Deus quicquid est bonorum residere voluit. Ergo angelos et homines aridos, inane coelum, sterilem terram, omnia denique nihili reperiemus, si aliter quam per Christum velimus fieri donorum Dei participes.

Tertio admonet minime timendum esse ne quicquam nobis desit, si modo hauriamus ex Christi plenitudine, quae sic numeris omnibus perfecta est, ut sensuri simus, vere inexhaustum esse fontem: et Ioannes unum se ex reliquis facit, non modestiae causa, sed ut clarius pateat neminem prorsus excipi. Dubium tamen est, generaliterne de toto genere humano loquatur, an tantum eos intelligat qui post Christum in carne exhibitum plenius facti sunt bonorum eius compotes. Certum quidem est pios omnes qui sub Lege vixerunt, ex eadem plenitudine hausisse, sed quia Ioannes, mox temporum discrimen subiicit, magis probabile est hic proprie ab ipso commendari uberem istam bonorum copiam, quam Christus adventu suo protulit. Scimus enim parcius sub Lege gustata fuisse Dei beneficia, Christo autem in carne exhibito, quasi plena manu effusa fuisse ad satietatem. Non quod uberiore quisquam nostrum Spiritus gratia abundet quam Abraham, sed de ordinaria Dei dispensatione, et de modo ac ratione dispensandi loquor. Ergo Ioannes ut discipulos suos melius ad Christum invitet, pronuntiat omnibus in eo propositam esse bonorum quibus destituuntur copiam. Quanquam si longius extendere placeat, nihil in eo etiam erit absurdi: imo contextus non male hoc modo fluet, omnes ab initio mundi patres a Christo hausisse quicquid habuerint donorum: quia tametsi Lex per Mosen data esset, non tamen inde gratiam obtinuerint. Ego tamen quid mihi placeret, prius ostendi: nempe quod hic cum patribus nos Ioannes conferat, ut hac comparatione quod nobis datum est amplificet. *Et gratiam pro gratia.* Quomodo locum hunc exponat Augustinus, satis notum est. Quicquid scilicet bonorum identidem nobis a Deo suggeritur, et tandem vitam aeternam, non meritis nostris rependi quasi debitam mercedem, sed hoc merae esse liberalitatis, quod priores gratias ita remunerat Deus, et dona in nobis sua coronat. Pie quidem id et scite dictum, sed ad praesentem locum minus apte. Simplicior esset sensus, si comparative acciperes particulam ἀντὶ: acsi diceret, quascunque in nos gratias cumulat Deus, peraeque ex hoc fonte manare. Posset etiam accipi quasi nota finalis causae, nos gratiam nunc accipere, ut aliquando Deus opus salutis nostrae compleat, quod erit gratiae complementum. Ego tamen eorum sententiae potius subscribo, qui nos irrigari dicunt effusis in Christum gratiis. Quod enim a Christo accipimus, non modo tanquam Deus nobis largitur, sed Pater in eum contulit, quod tanquam per canalem ad nos manaret. Haec est unctio, qua delibutus fuit, ut nos secum omnes ungeret. Unde et ille Christus vocatur, nos Christiani.

17. *Quia Lex per Mosen.* Est prolepsis, in qua praevenit contrariam exceptionem. Tanti enim erat apud Iudaeos Moses, ut aegre quicquam ab eo diversum admitterent. Docet ergo Evangelista, quanto inferius fuerit Mosis ministerium Christi potestate. Simul comparatio haec Christi virtutem non parum illustrat. nam quum Mosi nihil non deferrent Iudaei, admonet Evangelista perquam exiguum esse quod ille attulit, si cum Christi gratia conferatur. Erat enim alioqui magnum obstaculum, quod se ex Lege habere putabant, quae nonnisi per Christum consequimur. Caeterum notanda est antithesis, quum legem opponit gratiae et veritati, nam utrumque horum legi defuisse significat. *Veritas* autem meo iudicio pro firma

et solida rerum stabilitate capitur. Per nomen *gratiae* spirituale eorum complementum intelligo, quorum nuda littera in Lege continebatur. Ac possunt duae istae voces per hypallagen eodem referri: acsi dixisset Gratiam, qua constat Legis veritas, in Christo demum exhibitam fuisse. Verum quia idem manebit sensus, connectasne an distinguas, parum interest. Hoc quidem certum est, Evangelistam velle, in Lege adumbratam duntaxat fuisse spiritualium bonorum imaginem: in Christo vero solide praestari: unde sequitur, si Legem a Christo separes, nihil illic restare praeter inanes figuras. Qua ratione dicit Paulus ad Coloss. 2, 17. illic esse umbras, in Christo *corpus*. Neque tamen imaginandum est quicquam fallaciter in Lege fuisse ostensum: Christus enim anima est quae vivificat quod alioqui esset in Lege mortuum. Sed hic aliud agitur, quid scilicet Lex per se et absque Christo valeat: negat autem Evangelista, quicquam in ea solidum inveniri, donec ad Christum ventum fuerit. Porro veritas haec in eo consistit, quod per Christum obtinemus gratiam, quam lex minime potuit conferre. Itaque Gratiae nomen generaliter accipio, tam pro gratuita peccatorum remissione, quam pro renovatione cordis. Nam quum hic discrimen veteris et novi Testamenti breviter notet Evangelista, (quod fusius describitur Ierem. 31. v. 31.) quicquid ad spiritualem iustitiam spectat, hoc verbo complectitur. Eius autem duae sunt partes, quod gratis se nobis Deus reconciliat, peccata non imputando: et quod legem suam cordibus insculpit, ac intus per Spiritum suum in illius obedientiam homines reformat. unde apparet Legem perperam ac falso exponi, si quos in se retineat, vel impediat quominus ad Christum accedant.

18. ***Deum nemo vidit unquam.*** *Aptissime* hoc ad proximae sententiae confirmationem additum. Cognitio enim Dei ianua est, qua in bonorum omnium fruitionem ingredimur. Ergo quum se Deus nobis per solum Christum patefaciat, hinc etiam consequitur, omnia a Christo petenda esse. Haec doctrinae series diligenter notanda est. Nihil magis tritum videtur, quam pro fidei suae modo percipere unumquemque nostrum quae Deus nobis offert: sed pauci sunt qui cogitent, vas fidei et notitia Dei afferendum esse quo hauriamus. Quod Deum a nemine visum esse dicit, non tantum de externo corporei oculi aspectu intelligendum: nam generaliter significat, quum Deus lucem habitet inaccessam, non posse nisi in Christo viva sua imagine cognosci. Porro hunc locum ita vulgo exponunt: Quum nuda Dei maiestas in se sit abscondita, nunquam potuisse comprehendi, nisi quatenus se in Christo manifestavit: Deum ergo nonnisi in Christo patribus olim fuisse cognitum. Ego vero potius hic Evangelistam in comparatione iam adducta insistere sentio, quanto scilicet nostra quam patrum conditio sit potior, quia Deus qui prius in arcana sua gloria latebat, se nunc quodammodo visibilem fecerit. Nam certe quum vocatur Christus expressa Dei imago, id ad peculiare novi Testamenti beneficium pertinet (Hebr. 1, 3). Sic etiam hoc loco Evangelista novum et insolitum quiddam designat, quum Unigenitum, qui erat in sinu Patris, nobis exposuisse dicit quod alioqui occultum erat. Dei ergo manifestationem, quae per Evangelium nobis allata est, commendat, in qua nos a Patribus discernit, facitque illis superiores: quemadmodum et Paulus fusius tractat (II. Corinth. 3 et 4). Nullum enim, ut sub Lege, amplius velum esse praedicat,

sed Deum palam in Christi facie conspici. Si cui absurdum videtur, Patres Dei notitia privari, ex quibus prophetae nobis hodie etiam facem praeferunt: respondeo, non simpliciter aut praecise illis negari quod nobis tribuitur, sed minoris et maioris (ut loquuntur) fieri comparationem, quia illi parvas tantum vivae lucis scintillas habebant, cuius plenus hodie fulgor nos illustrat. Si quis excipiat, Deum tunc quoque facie ad faciem esse visum (Genes. 32, 30): dico aspectum illum minime cum nostro conferri, sed prout tunc solebat Deus obscure et quasi procul se ostendere, quibus clarius apparuerat, ii se facie ad faciem vidisse dicunt. Itaque temporis sui respectum habent: interim Deum non videbant, nisi multis involucris obtectum. Singularis fuit visio illa, et reliquis fere omnibus excellentior, quam in monte Moses impetravit (Exod. 33, 23), et tamen nominatim Deus pronuntiat: Faciem meam videre non poteris, tantum videbis tergum meum. Qua metaphora plenae et liquidae revelationis tempus nondum venisse significat. Est etiam notandum, Patres, quum Deum aspicere vellent, semper oculos ad Christum vertisse. Non tantum hoc intelligo, quod Deum in aeterno suo Sermone intuiti sint, sed quod ad promissam Christi manifestationem tota mente, totoque cordis affectu intenti erant. Qua ratione dicet Christus ipse cap. 8, 56. Abraham vidit diem meum. Porro quod subalternatur non pugnat. Manet ergo illud fixum, Deum qui prius erat visibilis, nunc in Christo apparuisse. Quum dicit *filium in sinu Patris fuisse*, sumpta est ab hominibus translatio, qui in sinum suum admittere dicuntur, quibuscum arcana omnia communicant. Sedes consilii pectus est. Ergo Filium ab intimis secretis Patri fuisse docent, ut sciamus in Evangelio nos habere quasi apertum Dei pectus.

19. Et hoc est testimonium Ioannis, quando miserunt Iudaei Hierosolyma Sacerdotes et Levitas, ut interrogarent eum, Tu quis es? 20. Et confessus est, et non negavit: confessus est, inquam, Non sum ego Christus. 21. Tunc interrogarunt eum, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non. 22. Dixerunt ergo illi, Quis es, ut responsum demus iis qui miserunt nos? Quid dicis de te ipso? 23. Ego, inquit, vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, quemadmodum dixit Iesaias propheta.

19. *Et hoc est testimonium.* Hactenus Ioannis concionem de Christo habitam retulit Evangelista: nunc descendit ad testimonium magis celebre, quod Sacerdotum legatis redditum fuit ut Hierosolymam perferrent. Dicit ergo Ioannem aperte professum esse quorsum a Deo missus esset. Quaeritur primum, quo consilio ipsum interrogaverint Sacerdotes. Vulgo existimant Christi odio falsum honorem Ioanni eos detulisse: atqui tunc nondum illis innotuerat Christus. Dicunt alii placuisse magis Ioannem, quod ex genere ac ordine sacerdotali esset: sed ne hoc quidem est probabile. Nam quum fausta

omnia sibi a Christo promitterent, cur sponte finxissent sibi falsum Christum? Proinde alia ratione inductos fuisse arbitror. Diu iam caruerant Prophetis: Ioannes repente et ex insperato prodierat: erecti exspectatione erant omnium animi. Adde, quod propinquum Messiae adventum omnes animis conceperant. Ne in officio suo torpere videantur Sacerdotes, si rem tanti momenti negligant aut dissimulent, quaerunt ex Ioanne quisnam sit. Ergo initio nihil astute egerunt: quin potius redemptionis desiderio impulsi scire cupiunt, an Ioannes sit Christus, quia usitatum in Ecclesia ordinem mutare incipit. Neque tamen nego quin simul retinendi sui iuris ambitio apud *eos* valuerit: sed tamen nihil minus habebant in animo, quam *Christi* honorem ad alium transferre. Nec quicquam agunt a persona, quam sustinent, alienum: nam quum gubernacula tenerent Ecclesiae Dei, curare eos decebat, ne quis se temere ingereret, ne quis emergeret novae sectae auctor, ne fidei unitas in populo scinderetur, ne quis novos et extraneos ritus in medium proferret. Apparet ergo vulgatam fuisse de Ioanne famam, quae omnium mentes excitaverit. Hoc autem admirabili Dei providentia gubernatum fuit, quo illustrius esset hoc testimonium.

20. *Et confessus est, et non negavit.* Hoc est, plane et sine ambagibus vel ulla simulatione confessus est. Confitendi verbum priore loco in genere capitur, quod rem ut erat exposuerit. Secundo repetitur ad exprimendam confessionis formam. Diserte ergo respondit, se non esse Christum.

21. *Elias es tu?* Cur Eliam potius quam Mosen nominant? Qui ex prophetia Malachiae hunc exorientis Messiae quasi luciferum fore tenebant (Malach. 4, 5.), hoc tamen ex opinione falso praesumpta quaerunt. Nam quum hominis animam putarent ex uno corpore ad aliud migrare, dum Malachias propheta Eliam mittendum denuntiat, Eliam illum, qui sub Achab vixit, imaginabantur venturum esse. Quare merito et vere respondet Ioannes, se non esse Eliam. Loquitur enim ex eorum sensu: Christus autem ex genuina Prophetae interpretatione Eliam ipsum esse affirmat (Marc. 9, 13.). *Propheta es tu?* Perperam Erasmus ad Christum restringit. Nam quod articulus additur, nullam emphasin habet hoc loco: et postea satis declarant legati, se alium a Christo Prophetam intellexisse. Ita enim subsumunt, Si neque Christus es, neque Elias, neque Propheta. Diversas itaque personas videmus notari. Alii sciscitatos putant, an esset aliquis unus ex veteribus Prophetis: sed neque haec expositio mihi probatur. Potius hoc nomine Ioannis officium designant, an constitutus sit a Deo Propheta. Dum hoc negat, non modestiae causa mentitur, sed sincere et ex animo se a numero Prophetarum segregat, nec tamen pugnat hoc responsum cum Christi elogio. Ioannem Christus ornat titulo Prophetae: imo addit ipsum esse plus quam Prophetam (Matth. 11, 9.). Sed illis verbis nihil aliud quam fidem et auctoritatem eius doctrinae vindicat, et simul muneris illi iniuncti praestantiam extollit. Ioannes autem hoc loco aliud spectat: nempe quod nullum proprium mandatum habeat, ut ordinarius mos Prophetarum fuit, sed tantum praeco sit Christo destinatus. Similitudine hoc clarius patebit. Quicunque etiam de rebus non magnis mittuntur legati, nomen et ius legatorum obtinent: siquidem propria habent mandata. Tales fuerunt omnes Prophetae, qui certis va-

ticiniis instructi, Propheticum munus exercuerunt. Si qua res maximi ponderis agatur, ac duo mittantur legati, quorum alter mox affuturum nuntiet, qui de tota rei summa transigat, hic posterior conficiendi negotii mandatum habeat, annon prior legatio pars et appendix huius praecipuae censebitur? Haec in Ioanne ratio valuit: cui nihil aliud iniunxerat Deus, nisi ut Christo discipulos pararet. Atque hic sensus ex circumstantia loci contextuque facile elicitur. Nam oppositum membrum, quod mox sequitur, expendere convenit. Ego, inquit, non sum Propheta: sed vox in deserto clamans. Quare hinc pendet discrimen, quod vox clamans, ut paretur via Domino, non sit Propheta, separatam et sibi propriam functionem habens, sed subalternus tantum minister, ut ita loquar, et eius doctrina quaedam duntaxat audiendi alterius magistri praeparatio. Hoc modo Ioannes, quamvis Prophetis omnibus excellentior, non tamen est Propheta.

23. *Vox clamantis.* Quia docendi partes sibi temere sumpsisset, nisi ministerio praeditus, ostendit, quaenam sit sua functio, eamque Iesaiae testimonio comprobat (Ies. 40, 3.). Unde sequitur, eum nihil nisi divinitus iussum agere. Iesaias quidem non de uno Ioanne illic loquitur, sed Ecclesiae instaurationem promittens, futurum praedicit, ut adhuc audiantur laetae voces, viam iubentes sternere Domino. Tametsi autem Dei adventum notat, quum a Babylonico exsilio populum reduceret, verum tamen complementum fuit Christi in carne manifestatio. Ergo in praeconibus, qui Dominum appropinquare nuntiarunt, principatum habuit Ioannes. Porro argute philosophari in Vocis nomine, quod nonnulli faciunt, frivolum est. Vox dicitur Ioannes, quia imposita illi sit clamandi provincia. Allegorice quidem Iesaias desertum vocat miseram Ecclesiae vastitatem, quae populo reditum negare videbatur: acsi diceret, transitum quidem obstructum esse captivo populo, sed Dominum viam reperturum per invia. Sed desertum illud visibile, in quo Ioannes concionabatur, symbolum vel imago erat vastae solitudinis, quae spem liberationis tollebat. Si hanc similitudinem reputes, facile videbis non torqueri Prophetae verba. Nam ita Deus omnia composuit, ut populo suis miseriis attonito ante oculos poneret huius vaticinii speculum.

24. Porro qui fuerant missi, erant ex Pharisaeis. 25. Itaque interrogaverunt eum, et dixerunt illi, Quid ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta? 26. Respondit illis Ioannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem inter vos stat, quem vos nescitis. 27. Ipse est, qui post me veniens mihi praelatus est: cuius ego non sum dignus solvere corrigiam calceamenti. 28. Haec in Bethabara facta sunt trans Iordanem, ubi erat Ioannes baptizans.

24. *Erant ex Pharisaeis.* Dicit fuisse Pharisaeos, qui tunc primatum tenebant in Ecclesia, ut sciamus non fuisse contemptibiles aliquos ex grege Levitarum, sed homines auctoritate praeditos. Hinc fit ut de baptismo quaestionem moveant. Vulgares ministri qualicunque responso contenti fuissent, isti autem, quia elicere nequeunt quod cuperent, temeritatis insimulant Ioannem, quod novum ritum inducere audeat.

25. *Quid ergo baptizas.* Quum hos tres gradus constituant, videntur apte ratiocinari: Si nec Christus es, nec Elias, nec Propheta. Neque enim cuiusvis est baptismi usum instituere. Penes Messiam futura erat omnis potestas. De venturo Elia hanc opinionem conceperant, quod ab eo inchoanda esset regni et Ecclesiae instauratio. Prophetis etiam Dei concedunt, ut provinciam sibi iniunctam obeant. Constituunt igitur novitatem esse illicitam, quod Ioannes baptizat, quum nulla illi publica persona a Deo imposita sit. Sed in eo falluntur, quod Eliam illum esse non agnoscunt, cuius fit mentio apud Malachiam 4, 5., tametsi Eliam se esse neget quem ipsi somniabant.

26. *Ego baptizo aqua.* Hoc ad corrigendum eorum errorem satis valere debebat, sed profectu caret clara alioqui admonitio apud surdos: nam quum ad Christum eos mittit, iamque eum adesse pronuntiat, hinc constat non modo divinitus constitutum esse ut sit Christi minister, sed esse verum Eliam qui ad testandam Ecclesiae renovationem missus sit. Porro non exprimitur hic plena antithesis, quia diserte spiritualis Christi baptismus non opponitur externo Ioannis baptismo, sed facile subaudiri potest istud posterius membrum de baptismo Spiritus: et paulo post Evangelista utrumque ponit. Duo autem huius responsionis sunt capita: quod Ioannes nihil praeter fas sibi usurpet, quia auctorem baptismi sui Christum habet, in quo constat signi veritas: deinde quod nihil habeat praeter externi signi administrationem, vis autem et efficacia penes unum Christum tota sit. Ita baptismum suum asserit, quatenus eius veritas aliunde pendet. Interim vero sibi adimendo Spiritus virtutem, Christi dignitatem extollit, ut in eum solum respiciant homines. Hoc optimum temperamentum, ubi minister quicquid auctoritatis sibi vindicat, ita mutuatur a Christo, ut etiam ad eum referat, illi soli omnia tribuens. Caeterum nimis levi hallucinatione factum est, quod Ioannis baptismum a nostro diversum esse putarunt. Neque enim hic Ioannes de baptismi sui utilitate et usu disputat, sed tantum cum Christi persona suam confert. Quemadmodum hodie si quaeratur quae sint nostrae et Christi partes in baptismo, fateri oportet, Christum solum praestare quod baptismus figurat: nos praeter nudam signi dispensationem nihil habere. Duplex est in Scriptura de sacramentis loquendi modus. Nam alicubi docet lavacrum esse regenerationis, illic ablui peccata, nos inseri in Christi corpus, crucifigi veterem nostrum hominem, nos in vitae novitatem resurgere. Ac tunc quidem Christi virtutem hominis ministerio coniungit, ut certe nihil aliud est minister, quam Christi manus. Quare eiusmodi loquutiones, non quid per se conferat homo, sed quid per hominem et signum, tanquam sua organa, efficiat Christus, ostendunt. Verum quia proclivis est in superstitionem lapsus, deinde homines pro ingenita sibi superbia ereptum Deo honorem ad se rapiunt, ideo Scriptura ut sacrilegam hanc insolentiam compescat, ministros interdum a Christo discernit, ut hoc loco, ut sciamus nihil ministros esse vel posse. *Medius inter vos.* Eorum socordiam oblique perstringit, quod Christum ignorent, ad quem maxime animos advertere debebant. Ac semper hoc sedulo inculcat, nihil de suo ministerio posse cognosci donec ad auctorem ipsum ventum fuerit. Dicit Christum inter eos medium stare, ut ad eum cognoscendum studia excitet. Summa autem huc redit, ut se deiiciat quantum fieri potest, ne qua in parte honor illi perperam delatus, Christi praestantiam obscu-

ret. Probabile autem est has illi sententias frequentes fuisse in ore, quum videret se immodice perversis hominum iudiciis extolli.

27. *Qui post me veniens.* Duo hic dicit, Christum a se tempore quidem secundum, sed gradu dignitatis longe priorem esse, quia Pater illum omnibus praetulerit. Tertium paulo post addet, Christum ideo aliis omnibus praepositum esse, quia iure alios omnes antecellit.

28. *Haec in Bethabara.* Loci notatio non tantum ad fidem historiae spectat, sed etiam ut sciamus in celebri hominum conventu datum fuisse hoc responsum. Multi enim ad Ioannis baptismum confluebant, hic autem ordinarius illi ad baptizandum locus erat. Et putant fuisse Iordanis traiectum: unde et nomen deducunt, nam interpretantur domum transitus. Nisi forte eorum opinio magis placeat, qui ad memorabilem populi transitum hoc referunt, quum Deus per medias aquas viam sub Iosua patefecit (Ios. 3, 13.). Alii legendum potius iudicant Betharaba. Bethaniae nomen inscite a quibusdam positum fuit. Nam postea videbimus quam vicina Hierosolymae fuerit Bethania. Bethabarae autem situs, quem topographi describunt, optime cum Evangelistae verbis convenit. Quanquam de vocis pronuntiatione non contendo.

29. Postridie videt Ioannes Iesum venientem ad se, et dicit, Ecce Agnus Dei qui tollit peccatum mundi. 30. Hic est de quo dixi, Post me venit vir qui mihi praepositus est, quia excellentior me erat. 31. Et ego non noveram eum: sed ut manifestaretur Israeli, propterea ego veni aqua baptizans. 32. Et testificatus est Ioannes dicens, Ego conspexi Spiritum descendentem instar columbae de coelo, et mansit super eum. 33. Et ego non noveram eum: sed qui me misit ad baptizandum aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum descendentem, et manentem super eum, hic est, qui baptizat in Spiritu sancto. 34. Ego itaque vidi, et testificatus sum, quod hic est filius Dei.

29. *Postridie.* Non dubium est quin iam prius de Messiae exhibitione verba fecisset Ioannis: sed quum exortus est Christus, voluit brevi tempore innotescere illius praeconium, et iam instabat tempus quo Christus finem illius ministerio afferret, quemadmodum sole exorto aurora subito evanescit. Ergo quum sacerdotibus legatis testatus esset adesse iam et versari in medio populi, a quo baptismi veritas et virtus petenda esset, postridie cum palam ostendit. Haec enim duo continua temporis serie coniuncta plus ad movendos animos valent. Haec eadem ratio est cur Christus se in eius conspectum offerat. *Ecce Agnus Dei.* Praecipuum Christi officium breviter quidem, sed dilucide exponit, quod scilicet peccata mundi mortis suae sacrificio tollens, homines Deo reconciliet. Alia quidem beneficia nobis confert Christus, sed hoc summum, et ex quo reliqua dependent: quod iram Dei placando facit ut iusti et puri censeamur. Ex hoc enim fonte profluunt omnes bonorum rivi, quod Deus pec-

cata non imputando in gratiam nos recipit. Ideo Ioannes ut nos ad Christum adducat, a gratuita, quam per ipsum consequimur, peccatorum venia exordium facit. Porro in voce *Agni* ad vetera Legis sacrificia alludit. Erat illi cum Iudaeis negotium, qui sacrificiis assueti, aliter de peccatorum expiatione doceri non poterant, quam proposito in medium sacrificio. Quum autem variae fuerint species, una hic per synecdochen ponitur. Et probabile est Ioannem ad agnum paschalem respexisse. In summa notandum est Ioannem hac loquutione usum esse, quae ad docendos Iudaeos aptior erat, et plus habebat energiae: quemadmodum nos hodie propter baptismi usum melius apprehendimus quid valeat peccatorum remissio sanguine Christi parta, quum audimus nos illo ablui et purgari sordibus nostris. Interea quum superstitiose de sacrificiis vulgo Iudaei sentirent, vitium illud obiter corrigit, quorsum spectarint illa omnia admonens. Hic pessimus erat sacrificandi abusus, quod in symbolis defixam habebant fiduciam. Ergo Ioannes Christum proponens, ipsum testatur esse Agnum Dei: quo significat, quascunque sub Lege victimas Iudaei offerre soliti erant, minime ad peccata expianda valuisse, sed fuisse tantum figuras, quarum exhibita fuerit veritas in Christo ipso. *Peccatum* singulari numero, pro quavis iniquitate ponit: acsi diceret, Quicquid est iniustitiae quod Deum ab hominibus alienat, per Christum tolli. Et quum dicit *mundi* peccatum, hanc gratiam ad totum genus humanum promiscue extendit: ne sibi solis Iudaei missum redemptorem putent. Sed hinc colligimus universum mundum eodem constringi reatu: et quia cuncti sine exceptione mortales rei sunt iniustitiae coram Deo, reconciliatione opus habere. Ergo Ioannes generaliter de mundi peccato loquens, nos propriae miseriae sensu afficere, et ad quaerendum remedium hortari voluit. Nunc vero quod omnibus offertur beneficium, amplecti nostrum est, ut statuant singuli nihil sibi obstare quominus reconciliationem in Christo inveniant, si modo duce fide ad ipsum accedant. Porro unicam tollendis peccatis rationem statuit. Scimus ab initio mundi, quum omnes convictos teneret propria conscientia, anxie in promerenda venia laborasse. Inde tot expiationum genera quibus Deum placari falso putabant. Fateor quidem adulterinos omnes placationum ritus a sancto principio originem duxisse, quia scilicet Deus sacrificia instituerat quae homines ad Christum dirigerent. Sed tamen proprium sibi quisque placandi Dei modum confinxit. Ioannes autem nos ad unum Christum revocat, nec aliter quam eius beneficio Deum nobis esse propitium docet, quia ipse unus tollit peccata. Quare non aliud peccatoribus reliquum facit, nisi ut ad Christum confugiant: quo humanas omnes satisfactiones, piacula omnia et redemptiones evertit, ut certe nonnisi impia commenta sunt, diaboli astu inventa. *Tollendi* verbum bifariam exponi potest: vel quod Christus onus quo eramus oppressi, in se receperit, quemadmodum dicitur, peccata nostra in ligno portasse (1. Petr. 2, 24.): et Iesaias dicit pacis nostrae correctionem illi fuisse impositam (Ies. 53, 5.), vel quod peccata aboleat. Sed quia hoc posterius pendet a priore, ideo libenter utrumque recipio, quod scilicet Christus peccata nostra ferendo auferat. Quamvis ergo peccatum in nobis perpetuo haereat, tamen quoad Dei iudicium nullum est, quia abolitum Christi gratia nobis non imputatur. Nec displicet quod Chrysostomus annotat, verbo praesentis

temporis continuum actum designari, nam expiatio, qua semel defunctus est, semper viget. Caeterum non simpliciter peccatum a Christo tolli docet, sed modum simul designat, quod scilicet Patrem nobis propitiaverit mortis suae beneficio. Hoc enim sub Agni nomine intelligit. Sciamus ergo tunc nos demum Christi gratia reconciliari Deo, si recta ad eius mortem nos conferimus: et statuimus illum cruci affixum unicam esse victimam expiatricem, qua sublatus est omnis noster reatus.

30. *Hic est de quo dixi.* Summatim comprehendit omnia, quum Christum affirmat esse quem sibi praeferendum docuit. Hinc enim sequitur Ioannem nihil quam praeconem esse in illius gratiam missum: unde rursus constat Christum esse Messiam. Porro hic tria enumerat. Nam quum dicit virum post se venire, significat se tempore fuisse priorem, ut viam Christo pararet, iuxta Malachiae testimonium, Ecce mitto Angelum meum coram facie mea (Malach. 3, 1.). Quum dicit sibi praepositum, hoc ad gloriam refertur, qua Deus Filium suum ornavit quum prodiit in mundum ad exsequendum Redemptoris munus. Ratio tandem subiicitur, quia Christus dignitate Ioannem longe superet. Non fuit ergo adventicius honor quem illi detulit Pater, sed aeternae eius maiestati debitus. Caeterum de hac loquutione supra nonnihil attigi, Praepositum scilicet esse, quia primus erat.

31. *Et ego non noveram.* Ne suspectum sit testimonium, quasi amicitiae vel gratiae datum, dubitationem praevenit, aliam se Christi notitiam habere negans, quam quae divinitus obtigit. Summa ergo est, Ioannem neque ex suo sensu, neque in hominis gratiam, sed instinctu Spiritus, et Dei mandato loqui. *Veni,* inquit, *aqua baptizans:* hoc est, vocatus sum, et ordinatus ad hoc munus, ut cum patefacerem Israeli. Quod postea clarius exponit, et confirmat Evangelista, dum ipsum testificantem inducit quod divino oraculo Christum cognitum habeat. Pro eo quod hic habetur, Veni ad baptizandum, illic diserte exprimit se missum esse. Sola enim est Dei vocatio quae legitimos Ecclesiae ministros facit, quia quicunque se ultro ingerit, quacunque polleat vel doctrina, vel facundia, nihil tamen auctoritatis meretur, quia Deum auctorem non habet. Quum autem Ioannem ut legitime baptizaret, oportuerit a Deo mitti, hinc collige, non esse in ullius hominis arbitrio sacramenta instituere, sed hoc ius unius esse Dei proprium, sicut alibi Christus, ut Ioannis baptismum probet, quaerit sitne e coelo, an ab hominibus (Matth. 21, 15.).

32. *Vidi Spiritum descendentem instar columbae.* Impropria est vel figurata loquutio. Quibus enim oculis Spiritum videre poterat? Sed quia columba certum et minime fallax praesentiae Spiritus symbolum erat, Spiritus metonymice vocatur, non quod vere sit, sed quod ostendat quantum fert hominis captus. Atque haec translatio trita est in sacramentis. Cur enim Christus panem appellat corpus suum, nisi quia rei nomen apte ad signum transfertur: praesertim ubi signum verum et efficax, simul pignus est, quo certiores reddamur, rem ipsam quae signatur, nobis praestari? Non tamen intelligas, Spiritum sub columba inclusum fuisse, qui coelum et terram implet, sed virtute fuisse praesentem, ut sciret Ioannes, non frustra oculis suis obiici tale spectaculum. Quemadmodum nos Christi corpus scimus non alligatum esse pani, sed eius tamen participatione

fruimur. Iam quaeritur, cur sub columbae forma Spiritus tunc apparuerit. Tenenda semper est signorum analogia cum veritate. Quum Spiritus Apostolis daretur, visae sunt igneae linguae et dissectae (Actor. 2, 3.), quod spargenda esset per omnes linguas Evangelii praedicatio, et igneam virtutem habitura. Sed hoc loco Deus repraesentare palam voluit illam Christi mansuetudinem quam Iesaias commendat, Lignum fumigans non exstinguet, et calamum quassatum non confringet (Ies. 42, 1.). Tunc enim primum Spiritus super eum descendere visus est, non quod prius eo vacuus fuisset, sed quia tunc quasi solemni ritu inauguratus fuit. Scimus enim instar hominis privati per *triginta* annos latuisse, quia nondum manifestationis tempus advenerat. Quum vero mundo se patefacere vellet, a baptismo incepit. Tunc ergo non tam sibi, quam suis accepit Spiritum: atque ideo visibilis fuit descensus ille, ut sciamus in eo residere donorum omnium copiam, quorum inopes et vacui sumus. Idque ex verbis Baptistae colligere promptum est: quum enim dicit, Super quem videris Spiritum descendentem, ac manentem super eum, is est qui baptizat Spiritu, perinde valet acsi diceret, in hunc finem Spiritum conspectum esse sub forma visibili, et requievisse super Christum, ut sua plenitudine omnes suos irrigaret. Quid sit Baptizare Spiritu, supra breviter attigi: nempe suum baptismo effectum dare, ne inanis sit vel irritus, quod Spiritus sui virtute praestat.

33. *Super quem videris.* Hic nascitur difficilis quaestio. Nam si Ioannes Christum non noverat, cur recusat ad baptismum admittere? Hoc certe ignoto non diceret, Ego abs te potius debeo baptizari (Matth. 3, 14.). Respondent quidem catenus fuisse cognitum, quod tanquam eximium Prophetam reverebatur, Dei filium esse nesciebat. Atque frigida est haec solutio, debet enim quisque absque ullius personae respectu vocationi Dei parere. Itaque nulla est hominis dignitas vel excellentia, quae nos in officio nostro impedire debeat. Quare Deo eiusque baptismo fecisset iniuriam Ioannes, si alteri cuivis, praeterquam Dei filio sic loquutus esset. Ergo necesse est Christum prius fuisse cognitum. Primo notandum est, hic de notitia agi quae ex consuetudine et mutuo usu gignitur. Tametsi ergo Christum agnoscit ex quo videt, non tamen desinit hoc verum esse, non fuisse sibi invicem notos communi hominum more, quia notitiae initium ex Deo profectum est. Nondum tamen prorsus soluta videtur quaestio. Dicit enim Spiritus conspectum fuisse indicationis notam. Atqui Spiritum nondum viderat, quum illum tanquam filium Dei alloquitur. Ergo eorum sententiae libenter subscribo, qui signum hoc confirmationis causa additum putant, neque id tam Ioannis respectu, quam nostri omnium. Solus quidem Ioannis vidit, sed aliis potius quam sibi. Bucerus illud Mosis apte citat (Exod. 3, 12.), Hoc vobis erit signum, quod itinere tridui confecto sacrificabitis mihi in monte. Certe quum exirent, iam sciebant Deum liberationis ducem ac praesidem esse, sed haec a posteriori, ut loquuntur, confirmatio fuit. sic ad priorem revelationem, quae Ioanni data fuerat, hoc auctarium accessit.

34. *Vidi et testatus sum.* Significat nihil se dubium proferre: quia Deus probe et penitus illi comperta esse voluit quorum futurus erat mundo testis. Atque hoc notatu dignum est, ipsum esse testatum quod Christus esset filius Dei, quia Spiritus sancti datorem

Christum esse oporteat, quia in alium neminem honor ac munus homines Deo reconciliandi competat.

35. Postridie rursus stabat Ioannes, et ex discipulis eius duo. 36. Et intuitus Iesum ambulantem, dixit, Ecce agnus Dei. 37. Audierunt illum duo illi discipuli loquentem, et sequuti sunt Iesum. 38. Conversus autem Iesus, et intuitus illos sequentes se, dicit ipsis, Quid quaeritis? Qui dixerunt illi, Rabbi (quod si interpreteris, exponitur magister), ubi manes? 39. Dicit illis, Venite et videte. Venerunt et viderunt ubi maneret, et apud eum manserunt diem illum: hora autem erat fere decima.

35. *Ecce Agnus Dei.* Hinc clarius patet quod iam prius admonui Ioannem, quum sentiret se ad stadii sui metam appropinquare, assidue instare solitum, ut Christo lampadem traderet. Constantia etiam plus fidei testimonio conciliat. Sed quod continuis diebus tam sedulo in repetenda Christi commendatione insistit, eo admonet peractum iam sibi esse cursum. Hic praeterea videmus quam tenue et humile Ecclesiae principium fuerit. Ioannes quidem Christo discipulos parabat, sed Christus nunc demum Ecclesiam colligere incipit. Porro duos tantum habet obscuros et ignobiles homines, sed hoc quoque ad illustrandam eius gloriam facit, quod brevi temporis spatio non humanis opibus, nec valida manu adiutus, regnum suum miro et incredibili modo propagat. Porro notandum est quorsum praecipue homines adducat: nempe ut in eo peccatorum remissionem inveniant. Sicuti autem Christus se consulto discipulis obtulerat, ut ad se venirent, ita nunc benigne venientes animat et hortatur. neque enim exspectat dum ipsi priores verba faciant, sed rogat, *Quid quaeritis?* Haec tam blanda et comis invitatio quae semel duobus facta est, ad omnes nunc pertinet. Quare timendum non est ne se nobis subducat Christus, vel facilem accessum neget, si modo nos ad se aspirare viderit: quin potius manu porrecta conatus nostros iuvabit. Et quomodo non occurreret ad se venientibus, qui vagos et errantes procul quaerit, ut in viam reducat?

38. *Rabbi.* Nomen hoc primariis hominibus et honore aliquo praeditis commune erat. Sed hic Evangelista alium temporis sui usum notat, quod scilicet hoc nomine salutabant doctores ac verbi Dei interpretes. Tametsi ergo Christum nondum agnoscunt unicum Ecclesiae magistrum, commoti tamen Ioannis elogio, illum Prophetae et doctoris loco habent, qui primus est ad docilitatem gradus. *Ubi manes?* Hoc exemplo docemur, talem ex primis Ecclesiae rudimentis concipiendum esse Christi gustum, qui nos ad proficiendi studium inflammet. Deinde non debere nudo et evanido aspectu esse contentos, sed expetendum esse eius domicilium, ut nos ad se hospites recipiat. Sunt enim permulti qui Evangelium procul duntaxat olfaciunt, atque ita sinunt Christum subito evanescere, et effluere quicquid de ipso didicerant. Quanquam autem tunc non facti sunt perpetui eius discipuli, non tamen dubium est quin nocte illa plenius eos erudierit, ut paulo post sibi penitus addictos haberet.

39. *Erat hora fere decima.* Hoc est, instabat vesper: quia duae tantum horae ad occasum usque solis restabant. Diem enim tunc in horas duodecim partiebantur, quae aestate longiores, hyeme breviores erant. Ex hac tamen temporis circumstantia colligimus duobus istis discipulis tantum audiendi Christi et propius noscendi fuisse ardorem, ut de nocturno hospitio solliciti non essent. Nos vero magna ex parte multum illis sumus dissimiles, qui sine fine procrastinamus, quia nobis nunquam commodum est Christum sequi.

40. Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant ex Ioanne, et sequuti fuerant ipsum. 41. Invenit hic prior fratrem suum Simonem: et dicit illi, Invenimus Messiam, quod interpretando dicitur Christus. 42. Adduxit itaque eum ad Iesum. Intuitus eum Iesus dixit, Tu es Simon, filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod est, si exponas, Petrus.

40. *Erat Andreas.* Huc spectat Evangelistae consilium usque ad finem capitis, ut sciamus quomodo paulatim adducti fuerint Christo discipuli. Hic de Petro narrat, postea Philippum et Nathanaelem adiunget. Quod Andreas statim fratrem adducit, in eo exprimitur fidei natura, quae lucem intus suppressam non suffocat, sed potius huc illuc spargit. Vix scintillam unam habet Andreas, qua tamen irradiat fratrem suum. Vae igitur socordiae nostrae, si plenius illuminati non alios studemus eiusdem gratiae facere consortes. Imo in Andrea duo animadvertere licet quae Iesaias exigit a filiis Dei (Ies. 42, 3.): nempe ut quisque manum proximi sui apprehendat: deinde ut dicat, Venite, ascendamus in montem Domini, et ipse nos docebit. Fratri enim manum porrigit Andreas: sed interea hunc finem habet praepositum, ut sibi in Christi schola sit condiscipulus. Notandum praeterea Dei consilium est, quod Petrum, qui futurus erat longe praestantior, Andreae opera et ministerio ad Christi notitiam deduci voluit: ne quis nostrum, quantumvis excellat, doceri a minori recuset. Graves enim morositatis suae, vel potius superbiae poenas dabit, qui propter hominis contemptum ad Christum venire non dignabitur.

41. *Invenimus Messiam.* Messiae nomen Graece interpretatus est Evangelista, ut quod arcanum Iudaeis erat, toti mundo vulgaret. Porro hic ordinarius erat regum titulus, quemadmodum solemnis illis erat unctio. Sed non ignorabant interea, Regem unum divinitus ungendum esse, sub quo speranda esset perfecta aeternaque felicitas; praesertim quum terrenum Davidis regnum minus stabile experti forent. Deinde quemadmodum ipsos variis aerumnis subactos, et gravatos ad Messiae exspectationem erexit, ita clarius illis patefecit propinquum eius adventum. Nam Danielis vaticinium prae aliis illustre est, quantum ad Christi nomen spectat (Dan. 9.). Non enim, ut superiores Prophetae, regibus illud tribuit, sed unius Redemptoris facit proprium. Hinc mos loquendi passim obtinuerat, quoties facta erat Messiae aut Christi mentio, ne quem alium nisi Redemptorem intelligerent. Sic infra capite quarto dicet Samaritana mulier, Messias

venturus est: quo magis mirum est a tam paucis exceptum fuisse, qui tam cupide ab omnibus expetebatur, et in ore omnium erat.

42. *Tu es Simon, etc.* Christus Simoni nomen imponit, non ut fieri solet inter homines, ex praeterito aliquo eventu, vel ex eo quod iam cernitur, sed quia Petrum facturus ipsum erat. Primum dicit, Tu es Simon, filius Iona. Mutilum patris nomen ponit: quod satis vulgare est, quum in alienas linguas nomina transferuntur. Nam ex capite ultimo palam constabit filium fuisse Ioanna, vel Ioannis. Hoc vero totum perinde valet, acsi diceret, longe alium fore quam nunc sit. Neque enim honoris causa patrem commemorat, sed quum obscuro genere natus esset, ac nullius inter homines existimationis, hoc sibi non fore obstaculo pronuntiat, quominus reddat virum invictae fortitudinis. Ergo hoc tanquam vaticinium Evangelista commemorat, quod Simoni impositum fuerit novum cognomen. Vaticinium intelligo, non tantum quia praeviderit Christus futuram in Petro fidei constantiam, sed quia praedixerit quid illi daturus esset. Ergo gratiam qua illum donare postea statuit, iam elogio commendat: ideo non dicit hoc illi in praesentia cognomen esse, sed differt in futurum tempus: Tu vocaberis Cephas, inquit. Pios quidem omnes Petros esse convenit, qui in Christo fundati ad exstruendum Dei templum aptentur: sed hic unus propter singularem excellentiam ita vocatur. Interea ridiculi sunt Papistae, qui eum in Christi vicem substituunt, ut sit Ecclesiae fundamentum, quasi vero non ipse quoque in Christo cum reliquis fundatus sit: bis autem ridiculi, dum ex lapide caput faciunt. Exstat enim in Gratiani rhapsodiis insulsus canon sub Anacleti nomine, qui nomen Hebraeum cum Graeco permutans, et κεφαλὴν non distinguens a Cepha, Petrum putat constitutum hoc nomine Ecclesiae caput. Porro Cepha Chaldaicum magis quam Hebraeum est nomen: sed illa post Babylonicum exsilium usitata erat pronuntiatio. Itaque in Christi verbis nihil est ambiguum. Petro enim quod minime unquam sperasset promittit, et suam in eo gratiam saeculis omnibus commendat, ne quid illi obsit prior conditio, quum insignis hic titulus novum hominem factum esse declaret.

43. Postridie voluit Iesus exire in Galilaeam, et invenit Philippum, et dixit illi, Sequere me. 44. Erat autem Philippus ex Bethsaida, urbe Andreae et Petri. 42. Invenit Philippus Nathanaelem, et dicit illi, Invenimus Iesum filium Ioseph ex Nazareth. De quo scripsit Moses in Lege, et Prophetae. 46. Dixit illi Nathanael, Ex Nazareth potest aliquid boni esse? Dixit illi Philippus, Veni, et vide.

43. *Sequere me.* Hac una voce quod accensus fuit Philippi animus ad sequendum Christum, inde colligimus quanta sit verbi efficacia: sed non in omnibus promiscue apparet. Deus enim multos compellat nullo profectu: perinde acsi inani sonitu eorum aures verberaret. Externa igitur verbi praedicatio per se infructuosa est, nisi quod reprobos letaliter vulnerat, ut reddantur coram Deo inexcusabiles. Sed quum arcana Spiritus gratia illam vivificat, necesse est sensus omnes sic affici, ut homines quocunque Deus vocat, sequi

parati sint. Ergo rogandus Christus est ut eandem in nobis Evangelii potentiam exserat. Caeterum, in Philippo sequendi Christi peculiaris ratio fuit. Iubetur enim sequi non modo ut quivis nostrum, sed tanquam contubernalis et individuus comes. Sed tamen haec vocatio specimen est vocationis omnium.

44. *Erat ex Bethsaida.* Videtur data opera positum huius urbis nomen, quo illutrior in tribus Apostolis pateat Dei bonitas. Scimus quam severe urbi illi Christus alibi minetur, ac maledicat. Quare ex gente adeo impia et scelerata quod aliqui a Deo in gratiam recepti sunt, perinde habendum est acsi ex inferis educti essent. Quod autem Christus ex profunda illa abysso ereptos, tanto honore dignatur ut Apostolos constituat, id praeclarum et memorabile beneficium est.

45. *Invenit Philippus Nathanaelem.* Utcunque haec Ecclesiae incunabula despectui habeant superbi homines, nostrum tamen est, maiorem in illis Dei gloriam perspicere, quam si magnificus ab initio et modis omnibus splendidus fuisset regni Christi status: scimus enim in quantam mox segetem hoc exiguum semen excreverit. Porro idem hic aedificandi studium in Philippo nobis proponitur, quod prius in Andrea. Modestia etiam notatur, quod nihil aliud cupit ac studet, nisi ut habeat qui secum a communi omnium magistro discant. *Invenimus Iesum.* Quam tenuis fuerit modulus fidei in Philippo hinc patet, quod de Christo quatuor verba profari nequit, quin duos crassos errores permisceat. Facit illum filium Ioseph, et patriam Nazareth falso illi assignat: et tamen quia sincere fratri suo prodesse cupit, et Christum patefacere, Deo probatur haec eius sedulitas: et prosperum etiam successum habet. Danda quidem opera est ut se quisque intra fines suos sobrie contineat. Nec sane Evangelista hoc quasi laude dignum in Philippo commemorat quod Christum bis deformet: sed eius doctrinam utcunque vitiosa esset ac errore implicita, utilem fuisse refert, quia ad hunc scopum nihilominus tendebat ut Christus vere cognosceretur. Iesum stulte dicit filium Ioseph, imperite Nazarenum facit: sed interea non adducit nisi ad filium Dei qui ex Bethlehem natus est, nec adulterinum Christum fabricat, sed tantum vult cognosci qualis a Mose et Prophetis traditus est. Videmus ergo hoc in doctrina esse praecipuum, ut quoquomodo ad Christum perveniant qui nos audiunt. Multi quum subtiliter de Christo disputant, suis tamen argutiis ita eum obscurant et involvunt, ut nunquam reperiri queat. In hunc modum Papistae Christum non dicent esse filium Ioseph: distincte enim tenent quid nominis habeat: sed interea virtutem eius exinaniunt, ita ut spectrum ostentent loco Christi. Annon praestaret cum Philippo crasse balbutire, et retinere verum Christum, quam diserto argutoque loquendi modo ficticium inducere? Contra, multi sunt hodie pauperculi idiotae, qui dicendi rudes et ignari, multo tamen fidelius Christum doceant quam omnes Papae theologi cum altis suis speculationibus. Admonet itaque hic locus ne fastidiose respuamus, si quid minus apte a simplicibus et indoctis de Christo dictum fuerit, modo nos ad Christum dirigant: sed ne falsis hominum commentis a Christo abstrahamur hoc nobis semper in promptu remedium sit, ut puram eius notitiam petamus ex Lege et Prophetis.

46. *Ex Nazareth.* Initio refugit Nathanael, Christi patria (ut

quidem a Philippo indicata fuerat) offensus: sed primum decipitur inconsiderato Philippi sermone. Nam quod ille stulte putaverat, hic pro certo sumit. Accedit deinde praeposterum iudicium ex loci odio vel contemptu. Utrumque diligenter nobis observandum est. Parum abfuit quin hic sanctus vir accessum sibi ad Christum praecluderet. Quare hoc? Quia quod de ipso perperam dictum fuerat a Philippo, temere ipse credit. Deinde quia praesumpta opinio eius animum occupaverat, ut nihil speraret boni a Nazareth. Nisi ergo nobis sedulo cavemus, non erimus extra idem periculum. Et sane eiusmodi obstaculis quotidie molitur Satan nos arcere ab accessu Christi. Plurima enim mendacia spargi astute curat, quae vel exosum vel suspectum nobis Evangelium reddant ne ipsum gustare audeamus. Alterum etiam lapidem movere non desinit, ut Christum nobis contemptibilem reddat. Videmus enim quale multis offendiculum sit crucis humilitas, quae tam in Christo capite, quam in eius membris apparet. Caeterum, quia vix tam cauti esse possumus, quin tentemur his Satanae artificiis, saltem nobis protinus succurrat, *veni et vide*. Passus est Nathanael duplicem suum errorem hoc Philippi dicto corrigi. Itaque eius exemplo dociles nos primum et morigeros praebeamus: deinde ne recusemus inquirere, ubi Christus ipse dubitationes quae nos vexant, eximere paratus est. Qui affirmative hanc sententiam legunt, vehementer errant: quam enim frigide hoc esset dictum? Deinde scimus urbem Nazareth non fuisse tunc in pretio habitam, et Philippi responsum satis ostendit illam haesitationis et diffidentiae fuisse vocem.

47. Quum vidisset Iesus Nathanaelem ad se venientem, dicit de illo, Ecce vere Israelita, in quo dolus non est. 48. Dicit illi Nathanael, Unde me nosti? Respondit Iesus, et dicit illi, Priusquam Philippus te vocaret, quum esses sub ficu, vidi te. 49. Respondit Nathanael, et dicit illi, Rabbi, tu es filius Dei, tu es Rex Israelis. 50. Respondit Iesus, et dixit illi, Quoniam dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maiora his videbis. 51. Tunc dixit illi, Amen, amen dico vobis, posthac videbitis coelum apertum, et angelos Dei ascendentes et descendentes super Filium hominis.

47. *Ecce vere Israelita.* Quod Christus Nathaelem laudat, non facit in eius gratiam, sed sub eius persona communem doctrinam proponit. Nam quum se plerique fidelium titulo venditent, qui nihil minus sunt quam fideles, veros et probos a falsis aliqua nota discerni, operae pretium est. Scimus quanto supercilio gloriati fuerint Iudaei in patre suo Abraham: quam confidenter generis sui sanctitatem iactaverint. Interea vix centesimus quisque reperiebatur non prorsus degener et alienus a fide Patrum. Ergo Christus, ut hypocritis larvam detrahat, breviter verum Israelitam definit, et simul scandalum tollit quod mox exoriturum erat ex impia gentis contumacia. Nam qui censeri volebant filii Abrahae, et sanctus Dei populus, infesti Evangelii hostes paulo post futuri erant. Ergo ne

quem exanimet vel perturbet communis omnium fere ordinum impietas, mature admonet ex multis qui Israelitarum nomen obtendunt, paucos esse veros Israelitas. Porro quia haec etiam Christianismi definitio est, non leviter praetereundus est hic locus. Verum, ut paucis teneamus Christi mentem, notandum est *dolum* sinceritati opponi. Dolosos ergo vocat qui alibi dicuntur in Scriptura, duplices corde. Nec tantum crassa illa hypocrisis taxatur, quum se bonos viros simulant qui sibi male conscii sunt, sed alia etiam interior, dum ita coecutiunt homines in suis vitiis, ut non aliis tantum, sed sibi mentiantur. Cordis igitur coram Deo integritas, et erga homines rectitudo Christianum facit: sed praecipue dolum illum Christus notat, cuius mentio fit Psalmo 32, 2. Ἀληθῶς, hic plus significat quam Certe. Est quidem Graecis saepe simplex affirmatio, sed quia hic inter rem et nudum titulum subaudienda est antithesis, vere dicitur esse, qui re ipsa est qualis censetur.

48. *Unde me nosti.* Quamvis illi blandiri nolet, audiri tamen ab eo voluit, ut novam interrogationem eliceret, cui respondens probaret se filium Dei. Non frustra autem interrogat Nathanael unde notus sit Christo. Nam hominis tam sinceri qui omni dolo vacuus sit, rarum est exemplum, et illam puritatem cordis nosse, nonnisi Dei est. Caeterum, Christi responsio videtur parum apposita. Neque enim si Nathanaelem sub ficu videt, penetrare ideo potuit in altas cordis latebras. Verum alia est ratio: nam sicuti Dei proprium est cognoscere homines nunquam visos, ita etiam videre quae oculis non apparent. Quum ergo sciret Nathanael se non humano more visum fuisse a Christo, sed vere divino intuitu, hinc colligere potuit non humanitus iam ipsum loqui. Est igitur probatio ex paribus sumpta. Neque enim minus in Deum competit videre quae sunt extra conspectum, quam de cordis puritate iudicium ferre. Colligenda praeterea est ex hoc loco utilis doctrina: quum de Christo minime cogitamus, ab ipso nos conspici: atque ita fieri necesse est, ut aversos reducat.

49. *Tu es filius Dei.* Quod ex divina potentia filium Dei agnoscit, non mirum est. Sed qua ratione Israelis regem vocat? neque enim res coniunctae videntur, sed Nathanael altius respicit: iam Messiam esse audiverat: huic doctrinae confirmationem, quae data est, subnectit. Tenet etiam aliud principium, non esse venturum filium Dei, nisi ut se Dei populo regem praestet. Merito itaque regem Israelis fatetur, qui filius Dei est. Et certe fides non in sola Christi essentia (ut ita loquar) haerere debet, sed eius virtutem et officium attendere. parum enim prodesset scire quisnam sit Christus, nisi hoc secundum accederet, qualis erga nos esse velit, et in quem finem missus fuerit a Patre. Hinc factum est ut Papistae nonnisi umbratilem Christum habeant, quia nudam essentiam apprehendere illis curae fuit: regnum vero eius, quod servandi virtute constat, neglexerunt. Porro quod Regem Israelis praedicat Nathanael, cuius tamen regnum ad extremos usque mundi fines extenditur, confessio est ad fidei mensuram finita. Necdum enim eo progressus erat, ut sciret toti mundo destinatum esse Regem, vel potius undique colligendos esse Abrahae filios, ut totus mundus esset Israel Dei. Nos quibus patefacta est regni Christi amplitudo, has angustias transilire convenit. Interea Nathanaelis exemplo fidem nostram exerceamus

auditu verbi, confirmemus quibuscunque possumus adminiculis, nec maneat sepulta, sed in confessionem erumpat.

50. *Respondit Iesus.* Non reprehendit Nathanaelem quasi nimium credulus fuerit, sed potius suo calculo probans eius fidem, maiora illi et reliquis confirmationis argumenta promittit. Adde quod uni homini speciale hoc erat, visum esse sub ficu a Christo absente, et procul remoto: nunc vero probationem, quae futura sit omnibus communis, Christus affert, ideoque sermonem quasi ex abrupto ab uno homine ad omnes convertit.

51. *Videbitis coelum apertum, etc.* Multum autem errant meo iudicio, qui anxie quaerunt tempus et locum, ubi et quando Nathanael et reliqui coelum apertum viderint. Potius enim quiddam continuum designat quod semper exstare debebat in eius regno. Fateor quidem aliquoties discipulis visos fuisse angelos, qui hodie non apparent. Fateor aliam fuisse coelestis gloriae manifestationem, quum ascendit Christus in coelum, quam nunc nobis constet. Sed si probe reputamus, quod tunc factum est, perpetuo viget. Nam quum prius nobis clausum esset regnum Dei, vere in Christo apertum fuit. Huius rei visibile specimen editum fuit tam Stephano, et tribus discipulis in monte, quam aliis discipulis in Christi ascensu. Verum signa omnia quibus se Deus nobis praesentem ostendit, ad coeli apertionem pertinent, maxime ubi se nobis in vitam communicat. Sequitur alterum membrum de angelis. Hi dicuntur *ascendere et descendere*, ut divinae erga nos beneficentiae sint ministri. Ergo hac loquutione mutua inter Deum et homines communicatio notatur. Hoc autem beneficium Christo acceptum ferre convenit, quia sine ipso hostile potius angelis nobiscum dissidium est, quam familiaris iuvandi nostri cura. Ideo super ipsum ascendere et descendere dicuntur; non quod illi soli ministrent, sed quod eius respectu, atque in eius honorem complectantur sua cura totum Ecclesiae corpus. Nec dubito quin ad scalam alludat quae monstrata fuit patriarchae Iacob per somnium (Genes. 28, 12.): vere enim in Christo praestatur quod visio illa adumbrabat. Denique huius loci summa est, quum esset totum genus humanum extraneum a regno Dei, nunc coelorum ianuam nobis esse patefactam, ut simus cives sanctorum, et angelorum socii: atque ut hi ordinati salutis nostrae custodes ex beata quiete ad opem miseriis nostris ferendam descendant.

CAPUT II.

1. Tertio die nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae: et erat mater Iesu illuc. 2. Vocatus est autem etiam Iesus et discipuli eius ad nuptias. 3. Et quum vinum defecisset, dicit mater Iesu illi, Vinum non habent. 4. Dicit illi Iesus, Quid tibi mecum mulier? nondum venit hora mea. 5. Dicit mater eius ministris, Quodcunque vobis dixerit, facite. 6. Erant

autem illic hydriae lapideae sex positae, secundum purificationem Iudaeorum, continentes singulae circiter metretas duas vel tres. 7. Dicit illis Iesus: Implete hydrias aqua. Et impleverunt eas usque ad summum. 8. Et dicit illis, Haurite nunc, et ferte architriclino. Et tulerunt. 9. Quum autem gustasset architriclinus aquam vinum factam (non noverat autem unde esset, sed ministri noverant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus. 10. Et dicit illi, Omnis homo primo bonum vinum ponit: et quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu vero servasti bonum vinum hucusque. 11. Hoc principium signorum fecit Iesus in Cana Galilaeae, et manifestavit gloriam suam, et crediderunt in eum discipuli eius.

1. *Nuptiae factae sunt in Cana Galilaeae.* Quum historia haec primum a Christo editum miraculum contineat, vel uno hoc nomine ad eam considerandam maxime attentos esse nos decet: quanquam, ut postea videbimus, aliae sunt causae, quae nobis eam commendent. Sed ex progressu multiplex utilitas dilucidius constabit. Locum primo nominat Evangelista Cana Galilaeae, non illam quae versus Sareptam sita, inter Tyrum et Sidonem, maior dicta est huius alterius comparatione, quam alii in sorte Tribus Zabulon locant, alii vero Tribui Aser assignant. Nam et Hieronymus testatur, adhuc suo tempore illic eius nominis exstitisse oppidulum. Vicinam certe urbi Nazareth fuisse credibile est: quum nuptiarum causa eo venerit Christi mater. Itinere diei unius a Capernaum fuisse dissitam ex capite quarto constabit. Vicinitas quoque urbis Bethsaida inde colligi potest, quod triduo postquam in finibus illis Christus fuerat, celebratas in Cana nuptias fuisse Evangelista commemorat. Fieri potest ut tertia etiam non procul Hyerosolyma, et tamen extra Galilaeam fuerit. Sed hoc quia mihi ignotum, relinquo. *Et erat mater Iesu.* Probabile est aliquem fuisse ex consanguineis Christi, qui uxorem duxerit. Iesus enim matri tanquam comes hic additur. Quod discipuli simul vocantur, inde colligi potest, quam simplex et frugalis fuerit illi vivendi ratio, quia in commune cum illis vivebat. Sed hoc absurdum videri posset, quod homo non admodum dives nec copiosus (ut patebit ex vini defectu) in Christi gratiam quatuor aut quinque alios invitet. Verum inter inopes facilior est, et magis ingenua invitatio: quia dedecus non verentur, quemadmodum divites si minus laute et splendide hospites suos tractent. Priscum enim morem communicationis mutae pauperes magis retinent. Hoc tamen rursus parum civile videtur, quod convivas suos patitur sponsus in media coena vino destitui. Nam parum considerati hominis est, vinum quantum convivis sufficiat non habere. Respondeo nihil hic narrari quod non frequenter accidat, praesertim ubi non est quotidianus vini usus. Deinde contextus ostendit, sub finem convivii coepisse vinum deficere, quum iam ex more saturos esse oporteret. Sic enim lo-

quitur Architriclinus, Alii deterius vinum inebriatis apponunt: tu vero hucusque quod optimum erat servasti. Ad haec, non dubito quin hoc totum divina providentia gubernatum fuerit, ut locus esset miraculo.

3. *Dicit mater Iesu.* Dubitari potest, speretne aliquid ac petat a Filio, quum nullum adhuc miraculum ipse edidisset. Et fieri potest ut tale remedium non exspectans, eum admonuerit, ut pia aliqua exhortatione convivis taedium eximeret, ac simul levaret pudorem sponsi. Porro hanc anxiae συμπαθείας vocem fuisse interpretor. Nam quum videret sancta mulier posse convivium turbari, quod parum se honorifice accipi putantes, qui vocati fuerant, fremerent adversus sponsum, aliquid solatii optavit. Chrysostomus eam muliebri affectu sibi et Filio nescio quid favoris captasse suspicatur. Sed haec coniectura nihil rationis habet. Sed cur tam duriter a Christo repellitur? Respondeo, quamvis neque ambitio, neque alius carnis affectus ipsam ageret, in eo tamen peccasse, quod fines suos excessit. Quod sollicita est de aliorum incommodo, et mederi quoquo modo cupit, hoc humanitatis est, ac virtuti dandum: sed interea se ingerendo, Christi gloriam obscurare poterat. Quanquam simul notandum est, Christum non tam eius, quam aliorum causa sic loquutum esse. Maior eius erat modestia et pietas, quam ut adeo severa castigatione opus haberet. Deinde non peccabat ipsa sciens et volens, sed Christus periculo tantum occurrit, ne alio quam oportet, trahatur matris dictum, quasi ex eius praescripto miraculum postea ediderit.

4. *Quid tibi mecum mulier?* Graece ad verbum est, Quid tibi et mihi. Sed Graecis tantundem valet haec loquutio ac Latinis, Quid tibi mecum. Vetus interpres multos fefellit, qui putarunt Christum negare, vini defectum pertinere ad suam et matris curam. Atqui ex secundo membro colligere promptum est, quam id remotum sit a Christi sensu. Curam enim hanc suscipit, ac suarum esse partium testatur, quum addit horam suam nondum venisse. Utrumque ergo coniungi debet, Christum tenere quid facto sit opus, et tamen matris admonitu hac in re nihil facturum. Insignis certe locus. Cur enim matri praecise negat quod liberaliter aliis quibuslibet toties postea concessit? Deinde cur simplici repulsa non contentus, eam in vulgarem mulierum ordinem cogit, nec iam matris nomine dignatur? Hac Christi voce palam constat denuntiari hominibus, ne nominis materni honorem superstitiose in Maria evehendo, quae Dei propria sunt in ipsam transferant. Sic ergo matrem Christus alloquitur, ut perpetuam ac communem saeculis omnibus doctrinam tradat, ne immodicus matris honor divinam suam gloriam obscuret. Porro quam necessaria haec admonitio fuerit, ex crassis foedisque superstitionibus, quae postea sequutae sunt, plus satis notum est. Facta est enim Maria regina coeli, spes, vita, et mundi salus. Denique eo progressus est vesanus furor, ut Christi propemodum nudati spoliis eam ornarent. Quumque has exsecrabiles in filium Dei blasphemias damnamus, maligni et invidi vocamur a Papistis. Imo improbe calumniantur, sanctae Virginis honorem hostiliter a nobis impugnari. Quasi vero non habeat quantum illi honoris debetur, nisi Dea fiat: aut hoc illi sit honorificum, sacrilegis titulis ornatam in Christi locum subrogari. Atrocem ergo illi Mariae iniuriam faciunt, quando ut mentitis eam laudibus deforment, Deo eripiunt, quod

suum est. *Nondum venit hora mea.* Significat se hactenus non incogitantia vel torpore cessasse. Interea subindicat sibi rem curae futuram, ubi opportunitas advenerit. Itaque sicut matrem insimulat, quod intempestive festinet, ita rursum miraculi spem facit. Utrumque agnoscit sancta virgo, neque enim amplius eum compellat. Et quum ministros admonet ut quicquid ille praeceperit faciant, novum quiddam sperare se ostendit. Caeterum haec doctrina latius patet, quoties Dominus nos tenet suspensos, auxiliumque suum differt, non ideo torpere, sed potius opera sua sic moderari, ut nihil nisi opportune agat. Qui ad fatalem temporum ordinationem hunc locum traxerunt magis sunt ridiculi, quam ut verbo uno sit opus ad eos refellendos. Hora Christi aliquando dicitur, quae illi destinata est a Patre. Et tempus suum postea vocabit, quod illi commodum erat, et aptum ad exsequenda Patris mandata: hoc autem loco temporis ad agendum sumendi et eligendi arbitrium sibi vindicat.

5. *Dicit mater eius ministris.* Hic sancta virgo specimen edit verae obedientiae, quam filio debebat, ubi non de humanis officiis, sed divina eius potentia agebatur. Modeste igitur acquiescit in Christi responso, aliosque similiter hortatur ut eius imperio pareant. Fateor quidem ex circumstantia praesenti virginem sic loquutam esse, acsi negaret hac in parte quicquam sibi esse iuris, Christum suo unius arbitrio facturum quod placuerit. Sed si eius consilium spectes, latius patet haec sententia. Potestate enim, quam sibi perperam sumpsisse videri poterat, se abdicat primum et exuit: deinde totum uni Christo asserit, quum sequendum praecipit eius imperium. Ergo generaliter hinc docemur, si quid expetimus a Christo non aliter nos votorum fore compotes, nisi ab ipso toti pendemus, in eum respicimus, facimus denique quicquid iubet. Atqui nos ad matrem non ablegat, sed ad se invitat potius.

6. *Erant autem illic hydriae.* Ex supputatione Budaei has hydrias admodum capaces fuisse colligimus. Nam quum metreta faciat viginti congios, singulae ut minimum huius regionis sextarium continebant. Largam ergo vini copiam suppeditavit Christus: nempe quae plus centum et quinquaginta hominibus sufficeret ad hilare convivium. Adde quod tam numerus hydriarum quam modus ipse ad comprobandam miraculi veritatem facit. Si duo tantum aut tres congii fuissent, suspicari multi poterant aliunde fuisse advectos. Si in vase tantum uno facta fuisset conversio aquae in vinum, non ita perspicua testataque fuisset miraculi certitudo. Non frustra igitur Evangelista numerum commemorat, nec frustra exprimit quantum caperent. Porro hoc ex superstitione natum erat, ut tot ac tam ampla vasa illic prostarent. Abluendi quidem ritum habebant ex Lege Dei, sed ut mundus semper nimius est in rebus externis, Iudaei praescripta a Deo simplicitate non contenti continuis aspersionibus ludebant: atque ut ambitiosa est superstitio, non dubium est quin hoc etiam pompae serviret, quemadmodum hodie in Papatu videmus, quaecunque ad Dei cultum pertinere dicuntur, ad meram ostentationem esse composita. Duplex ergo vitium erat: quod absque Dei mandato in ficticia et supervacua ceremonia temere se occupabant: deinde, quod religionis praetextu ambitio in illo apparatu regnabat. Mira porro in Papatu quorundam nebulonum fuit improbitas, qui hydrias obtrudere ausi sunt, primum exiguae mensurae, deinde etiam inaequalis-

Atque hodie nihil eos pudet, in tanta Evangelii luce tales adhuc imposturas venditare. hoc certe non est fallere praestigiis, sed coecis audacter illudere. Mundum vero a Satana fascinatum esse palam est, qui tam crassa ludibria non sentit.

7. *Implete hydrias aqua.* Ridiculum ministris hoc praeceptum videri potuit, aquae enim iam erat plus satis: sed hoc modo agere nobiscum Dominus solet, ut illustrior emergat eius potentia ex insperato successu. Quanquam haec circumstantia ad miraculi commendationem addita est: nam quum ministri infusa aqua vinum hauriant, nulla haerere potest suspicio.

8. Eodem spectat quod vini saporem ab architriclino probari voluit Christus, priusquam gustaret ipse aut quisquam alius ex convivis. Quod autem tam placide illi in omnibus obtemperant ministri, hinc colligimus multum in eo fuisse reverentiae ac dignitatis. Architriclinum vocat Evangelista, qui instruendo convivio et mensis ordinandis praefectus erat: non quod lautum ac splendidum adeo convivium fuerit, sed quia honorificae appellationes ex divitum lautitiis ac splendore etiam ad pauperum nuptias transferuntur. Sed mirum est quod Christus frugalitatis magister, vini et quidem praestantissimi magnam copiam largitur. Respondeo, quum nobis quotidie Deus largum vini proventum suppeditat, nostro vitio fieri si eius benignitas irritamentum est luxuriae: quin potius haec temperantiae nostrae vera est probatio, si in media affluentia, parci tamen ac moderati sumus. Quemadmodum Paulus gloriatur, se ad utrumque edoctum esse, ut abundare et esurire sciat (Phil. 4, 12.).

11. *Hoc principium signorum.* Sensus est, hoc primum fuisse ex Christi miraculis. Quod enim angeli pastoribus ipsum in Bethlehem natum nuntiarunt, quod Magis stella apparuit, quod Spiritus sanctus in specie columbae super eum descendit, tametsi haec miracula fuerunt, non tamen proprie ab ipso sunt edita: hic autem de miraculis agitur quorum ipse auctor exstitit. Frivolum enim est ac ridiculum, quod quidam dicunt inter miracula quae Christus in Cana Galilaeae edidit, hoc primum numerari: quasi vero ad manifestandam virtutem suam sibi locum delegerit, ubi nonnisi bis fuisse legitur. Quin potius Evangelistae consilium fuit, temporis ordinem, quem in exserenda sua vitrtute Christus tenuit, notare. Nam ad annum usque tricesimum domi se, tanquam privatus quispiam homo, continuit. Baptismo initiatus ad obeundam functionem suam inde in lucem prodire coepit, et palam claris documentis facere, quorsum a Patre missus foret. Non mirum ergo, si primum divinitatis suae specimen in tempus illud distulit. Magnum coniugii decus, quod nuptiale convivium non modo Christus sua praesentia dignatus est, sed primo a se edito miraculo ornavit. Exstant vetusti quidam Canones, quibus clerici nuptias adire vetantur. Causa vetandi fuit, ne lascivias quae illic ut plurimum grassantur spectando, earum quodammodo approbatores essent. At vero longe praestitisset, tantum illuc gravitatis secum afferre, ut licentiam compescerent, quam sibi in latebris indulgent protervi homines ac dissoluti. Nobis vero potius Christi exemplum sit pro lege: nec quicquam putemus utilius esse factu, quam quod eum fecisse legimus. *Manifestavit gloriam,* quia tunc scilicet memorabile et gloriosum specimen edidit, unde filium Dei esse constaret. Quaecunque enim miracula ostendit mundo, totidem divinae eius

potentiae testimonia fuerint. Tunc autem opportunum illustrandae eius gloriae tempus advenerat, quum ex Patris mandato innotescere vellet. Unde etiam colligitur miraculorum finis. Perinde enim valet haec loquutio, acsi dictum esset, Christum, ut patefaceret gloriam suam, miraculum hoc edidisse. Quid ergo de miraculis sentiendum, quae gloriam Christi obscurant? *Crediderunt in eum discipuli.* Si discipuli erant, aliqua fide iam imbutos esse oportuit. Sed quum hactenus non certa et explicita fide eum sequuti essent, tunc demum se illi addicere coeperunt, ut Messiam agnoscerent, qualis iam illis praedicatus fuerat. Magna vero Christi indulgentia, quod pro discipulis habet, in quibus tam pusilla est fides. Et sane haec doctrina generaliter ad nos omnes patet. Nam quae adulta nunc est fides, infantiam prius suam habuit, imo in nemine tam perfecta est, quin ad unum omnes credendo proficere necesse sit. Ita qui iam credebant, quatenus ad scopum maiores quotidie faciunt progressus, credere incipiunt. Ergo qui fidei primitias adepti sunt, semper ad profectum contendant. Fructus etiam miraculorum hic ostenditur, nempe quod ad confirmationem profectumque fidei referri debent. Qui alio detorquet, totum eorum usum corrumpit et adulterat. Sicuti Papistas videmus non alium in finem iactare ficticia sua miracula, nisi ut fidem obruant, et a Christo mentes avertant ad creaturas.

12. Post hoc descendit in Capernaum ipse et mater eius, et fratres eius, et discipuli eius: et illic mansit non multos dies. 13. Erat autem in propinquo Pascha Iudaeorum: itaque ascendit Iesus Hierosolymam. 14. Et invenit in templo quosdam qui vendebant boves, et oves, et columbas, nummularios item sedentes. 15. Et facto ex funiculis flagello, omnes e templo eiecit cum ovibus et bobus, et nummulariorum effudit pecuniam, mensasque evertit. 16. Et his qui columbas vendebant dixit, Tollite ista hinc, ne faciatis domum Patris mei domum mercatus. 17. Porro recordati sunt discipuli eius quod scriptum sit, Zelus domus tuae comedit me. Psal. 69. v. 10.

12. *Descendit in Capernaum.* Transit Evangelista ad novam historiam. Quoniam autem propositum illi erat pauca memoratu digna, quae alii tres omiserant, colligere, tempus designat, quo hoc, quod dicturus est, gestum fuit. Narrant enim et reliqui quod hic legimus Christum fecisse, sed diversum tempus, simile, non idem esse factum demonstrat. Bis ergo Christus templum foeda et profana negotiatione purgavit. Semel circa legationis suae exordia: iterum vero quum e mundo migraturus esset ad Patrem. Caeterum, ut summam teneamus, singula ordine breviter excutienda sunt. Quod boves ac pecudes ac columbae venales in templo prostabant, quod sedebant illic collybistae, honesto praetextu non caruit. Iactare enim poterant, negotiationem quae illic fiebat minime profanam esse, sed potius spectare ad sacrum Dei cultum, ut in promptu quisque haberet quod offerre posset Domino: et certe piis hominibus valde commo-

dum erat invenire sub manu quasvis oblationes, et hoc modo levari huc et illuc cursitandi molestia. Mirum ergo est, cur tantopere id Christo displicuerit. Sed duae rationes notandae sunt. Nam quia ad quaestum et avaritiam suam hoc mercatu abutebantur Sacerdotes, tale Dei ludibrium ferendum non fuit. Deinde quicquid excusationis obtendant homines, simul tamen ác paululum declinant a Dei mandato, reprehensione digni sunt ac correctione opus habent. Atque hac praecipue de causa Christus templi purgationem aggressus est: quemadmodum clare pronuntiat, templum Dei non esse locum mercatus. Quaeri tamen potest, cur non potius auspicatus sit a doctrina. Videtur enim haec tumultuosa et praepostera esse ratio, manum admovere corrigendis vitiis, priusquam adhibitum fuit doctrinae remedium. Atqui aliud spectavit Christus. Nam quia iam tempus advenerat, quo iniunctum sibi a Patre munus publice obiret, templi possessionem quodammodo adire voluit, ac divinae suae auctoritatis documentum statuere. Atque ut omnes ad eius doctrinam attenti essent, torpentes ac sopitas mentes novo et insolito facinore expergefieri oportuit. Iam templum coelestis doctrinae et pietatis sacrarium erat. Quum doctrinae puritatem restituere vellet, operae pretium fuit ut se templi dominum comprobaret. Adde quod sacrificia et alia pietatis exercitia ad spiritualem suum finem revocare non aliter poterat, quam abusum tollendo. Ergo quod tunc ab eo gestum est, quoddam eius reformationis praeludium fuit, ad quam peragendam a Patre missus fuerat. In summa, Iudaeos excitari decuit hoc exemplo, ut a Christo insolitum aliquid, et minime vulgare expectarent: simul commonefieri decuit de vitiato et perverso cultu Dei, ne emendationem respuerent. *Et fratres eius.* Cur fratres se Christo comites adiunxerint, incertum est, nisi forte simul ituri erant Hierosolymam. Caeterum fratrum nomine quoslibet cognatos Hebraica lingua designari notum est.

13. *Erat in propinquo Pascha, itaque venit.* Ad verbum Graece habetur, Et venit: sed Evangelista copulam posuit loco rationalis particulae. Venisse enim tunc significat, ut Pascha celebraret Hierosolymae. Huius autem consilii duplex erat finis. Nam quum nostra causa Legi subiectus esset filius Dei, omnia Legis mandata exacte servando, plenae subiectionis et obedientiae typum in sua persona exhibere voluit. Deinde, quoniam in populi frequentia magis prodesse poterat, hac fere occasione semper usus est. Ergo quoties postea dicetur, venisse Christum diebus festis Hierosolymam, hoc ideo ab ipso factum observent lectores, primum ut a Deo instituta pietatis exercitia cum reliquis coleret: deinde ut in maiore populi confluxu publicaret suam doctrinam.

16. *Ne faciatis domum Patris mei.* In secunda eiectione gravius ac severius loquutum commemorant alii Evangelistae: quod scilicet ex templo Dei facerent speluncam latronum. Atque ita agendum est, ubi mitior castigatio profectu caruit. Nunc simpliciter admonet, ne templum Dei in alienos usus vertendo profanent. Templum Dei domus vocabatur, quod illic Deus peculiariter invocari vellet, quod virtutem illic suam exsereret, quod denique ad spiritualis et sacros ritus illud destinasset. At se quidem Dei filium pronuntiat Christus, ut sibi ius et auctoritatem repurgandi templi vindicet. Porro quia facti sui rationem hic reddit Christus, si quem inde fructum colligere libet, in hac praecipue sententia insistere convenit. Cur

ergo ementes, et vendentes eiicit ex templo? Ut cultum Dei hominum vitio adulteratum suae integritati restituat, atque hoc modo templi sanctitatem instauret ac asserat. Scimus autem exstructum fuisse templum illud ut eorum umbra esset, quorum viva effigies exstat in Christo. Itaque ut sacrum Deo maneret, nonnisi ad spirituales usus applicandum erat. Hac de causa fas esse negat in emporium converti. Principium enim sumit ex Dei instituto, quod semper nobis tenendum est. Quibuscunque ergo praestigiis ludat Satan, quicquid a Dei mandato vel tantillum deflectit, sciamus perversum esse. Speciosus ad fallendum erat ille fucus, iuvari et provehi Dei cultum, quum ad manum fidelibus porrigebantur quae offerrent: sed quia Deus in alios usus templum suum destinaverat, nihil moratur Christus, quae adversus ordinem a Deo positum obiici poterant. Non eadem hodie templorum nostrorum est ratio, sed quod de veteri templo dicitur rite et proprie in Ecclesiam competit. Est enim coeleste in terra Dei sacrarium. Quare ante oculos semper versari nobis debet Dei maiestas, quae in Ecclesia residet, ne ullis inquinamentis polluatur. Manebit autem tunc demum integra eius sanctitas, si nihil in ea admissum fuerit a Dei verbo alienum.

17. *Recordati sunt discipuli.* Frustra hic se nonnulli impediunt quaerentes, quomodo Scripturae recordati fuerint discipuli, cuius adhuc erant expertes ac ignari. Neque enim intelligendum est tunc illis subiisse in memoriam hunc Scripturae locum, sed postea quum divinitus edocti apud se reputarent, quidnam sibi vellet hoc Christi facinus, directore Spiritu hic Scripturae locus illis occurrit. Et certe operum Dei non semper extemplo causa nobis apparet, sed postea temporis successu consilium nobis suum aperit. Atque hoc cohibendae nostrae audaciae aptissimum est frenum, ne Deo obstrepamus, si quando nostro iudicio minus probantur quae facit. Simul monemur quum Deus nos quasi suspensos tenet, patienter exspectandum esse plenioris notitiae tempus, et festinationem nimiam, quae nobis ingenita est, cohibendam esse. Nam ideo plenam operum suorum manifestationem Deus differt, ut nos in modestia contineat. Sensus ergo est, discipulos tandem assequutos esse, Christum zelo domus Dei, quo flagrabat, impulsum fuisse, ut profanationes illas e medio tolleret. Templi nomine procul dubio totum Dei cultum David per synecdochen designat. Sic enim habet integer versus, Zelus domus tuae comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me. Ubi secundum membrum priori respondet, imo nihil aliud est quam exegetica repetitio. Summa utriusque membri est, Davidem tam anxie de asserenda Dei gloria fuisse sollicitum, ut libenter caput suum probris omnibus, quae in Deum iaciebant reprobi, supposuerit: tanto zelo aestuasse, ut hic unus affectus alios omnes deglutiret. Atque hoc quidem sensu ille praeditum se fuisse testatur, sed non dubium est, quin delinearit in sua persona, quae Messiae proprie congruebant. Ideo dicit Evangelista, hanc fuisse unam ex notis, quibus agnitus fuit Iesus a discipulis, regni Dei vindex ac reparator. Observa autem, Scripturae ductum sequutos esse, ut de Christo sentirent quod decebat. Et certe qualis sit Christus, vel quorsum pertineat quicquid gessit et passus est, nemo unquam tenebit nisi duce et magistra Scriptura. Quare prout quisque nostrum proficere in Christi cognitione cupiet, sedula et continua Scripturae meditatione

opus erit. Domus Dei non frustra meminit David, ubi de illius gloria agitur. Nam Deus, quamvis sibi sufficiat, ac se uno contentus esse possit, vult tamen in Ecclesia illustrari suam gloriam. In quo singulare amoris erga nos sui documentum praebet, quod suam gloriam quasi individuo nexu cum salute nostra coniungit. Restat nunc ut se ad Christi imitationem singuli comparent, quando in capitis exemplo generalis toti corpori doctrina proponitur, sicuti docet Paulus Rom. 15. v. 3., ne patiamur, quantum in nobis est, sacrum Dei templum ullo modo inquinari. Interea tamen cavendum, ne quis vocationis suae fines transiliat. Zelum omnibus nobis cum filio Dei communem esse oportet: at non omnibus protinus licet flagellum arripere, ut vitia manu corrigamus. Neque enim eadem nobis potestas data est, nec idem iniunctum munus.

18. Responderunt ergo Iudaei ac dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis, quod ista facias? 19. Respondit Iesus, et dixit eis, Destruite templum hoc, et in tribus diebus erigam illud. 20. Dixerunt ergo Iudaei, Quadraginta et sex annis exstructum est templum hoc, et tu in tribus diebus eriges illud? 21. At ille dicebat de templo corporis sui. 22. Quum ergo resurrexisset a mortuis, recordati sunt discipuli eius, quod hoc dixisset eis: et crediderunt Scripturae et sermoni quem dixerat Iesus.

18. *Quod signum ostendis.* Quod in tanto coetu nemo Christo manum iniecit, nullus ex pecuariis et nummulariis violenter eum repulit, hinc colligere licet, divinitus fuisse omnes perculsos, ut attoniti stuperent Quare nisi prorsus excoecati fuissent, hoc satis illustre erat miraculum, quod unus contra multos, inermis contra validos, ignotus contra tantos principes tantum ausus fuerat. Cur enim illi non obstabant, quum longe superiores essent, nisi quod dissolutae et quasi fractae erant eorum manus? Causam tamen interrogandi aliquam habent. Neque enim cuiusvis est, si quid vitiosum est aut displicet in templo Dei statim mutare. Damnare quidem corruptelas omnibus liberum est, verum si ad eas tollendas privatus homo manum admovet, temeritatis arguetur. Quia mos vendendi in templo receptus erat, Christus rem novam et inusitatam aggressus est: quare merito postulant ut se a Deo missum probet. Sumunt enim principium istud, in publica administratione non esse fas quicquam mutare sine certa vocatione ac mandato Dei: sed in altero errabant, quod admittere nolebant Christi vocationem nisi edito miraculo. Neque enim id in Prophetis et aliis Dei ministris fuit perpetuum, ut signa ederent, neque Deus ad hanc necessitatem se astrinxit. Ergo in signo flagitando perperam Deo legem imponunt. Quod Iudaeos Evangelista interrogasse dicit, hoc nomine procul dubio multitudinem quae illic astabat, et quasi totum Ecclesiae corpus intelligit: acsi diceret, non unius aut alterius hunc fuisse sermonem, sed populi.

19. *Destruite templum, etc.* Est allegorica loquutio: ac data opera Christus ita obscure loquutus est, quod aperto responso indignos iudicabat. Quemadmodum alibi testatur se in parabolis loqui apud eos, quia arcana coelestis regni capere nequeunt (Matth. 13, 13.). Primum autem illis negat quod postulabant signum, vel quia pro-

fectu caruisset vel quia sciebat non esse opportunum tempus: aliquid interdum etiam importunis eorum precibus concessit. Nunc ergo magnam causam obstitisse oportet cur recusaverit. Interea tamen non vulgari signo potestatem suam approbatum ac sancitum iri significat, ne excusationis praetextum inde captent. Nulla enim divinae in Christo virtutis maior approbatio desiderari poterat, quam ipsius resurrectio a morte. Sed figurate id insinuat, quoniam clara promissione eos non dignatur. In summa, tractat incredulos ut merentur, et simul ab omni contemptu se eximit. Nondum quidem obstinatos esse constabat, sed Christus satis tenebat qualis esset eorum affectus. Quaeri tamen potest, quum tam multa et varia miracula ediderit, cur unum hic attingat. Respondeo, de aliis omnibus miraculis tacuisse, quia sola resurrectio ad os illis obstruendum sufficeret: deinde, quia Dei virtutem eorum ludibriis prostituere nolebat. Nam et ideo de resurrectionis suae gloria allegorice loquutus est: Tertio, dico eum protulisse quod causae quadrabat. Nam his verbis demonstrat, sibi ius omne in templum competere, quum in vero Dei templo exstruendo tantum possit. Tametsi vero nomen templi ad rei circumstantiam accommodat, apte tamen et congruenter corpus Christi templum vocatur. Tabernaculum dicitur corpus cuiusque nostrum, quod in eo habitat anima (II. Cor. 5, 4.), Christi autem corpus divinitatis eius domicilium fuit. Scimus enim filium Dei sic naturam nostram induisse, ut in carne, quam assumpsit, aeterna Dei maiestas tanquam in sacrario habitaret. Quod autem hoc loco abutebatur Nestorius, ut probaret non unum et eundem esse Christum Deum et hominem, facile refelli potest. Sic enim colligebat: Filius Dei in carne tanquam in templo habitavit: ergo disiunctae erant naturae, ut minime idem esset Deus et homo. Atqui hoc argumentum ad homines transferri posset. Sequetur enim, non unum esse hominem, cuius anima in corpore habitat tanquam in tabernaculo. Proinde haec loquendi forma ad tollendam personae in Christo unitatem insulse torquetur. Porro notandum est, corpora etiam nostra vocari Dei templa (I. Cor. 6, 19.), sed diverso sensu, nempe quia per Spiritus sui vim et gratiam Deus in nobis habitat, in Christo autem plenitudo divinitatis corporaliter, ita ut vere sit Deus manifestatus in carne. *Erigam illud.* Hic sibi Christus resurrectionis suae gloriam vindicat, quum tamen Scriptura passim testetur opus esse Dei Patris. Sed haec duo probe inter se conveniunt. Scriptura enim ut Dei potentiam nobis commendet, Patri hoc diserte ascribit, quod excitaverit Filium a morte: hic vero Christus peculiariter divinitatem suam praedicat. Ac Paulus utrumque conciliat (ad Rom. 8, 11.), nam Spiritum, quem facit resurrectionis auctorem, promiscue nunc Christi, nunc Patris Spiritum nominat.

20. *Quadraginta sex annis.* Consentit cum hoc loco Danielis supputatio (Dan. 9, 25.), Septem enim hebdomadas numerat, quae annos quadraginta novem efficiunt: sed antequam ad finem ultimae ventum esset, absolutum templum fuit. Quod in historia Esdrae longe brevius temporis spatium notatur, tametsi aliquam habet repugnantiae speciem, minime tamen cum Prophetae verbis pugnat. Erecto enim sanctuario, antequam templi aedificium perfectum foret, sacrificia offerre coeperunt: postea diu intermissum fuit opus populi

ignavia, quemadmodum ex querimoniis Haggaei clare patet (1, 4.). Severe enim Iudaeos accusat, quod nimis sedulo intenti ad exstruendas privatas aedes, Dei templum mutilum relinquerent. Sed quorsum eius templi mentionem faciunt, quod ab Herode quadraginta ante annis vel circiter excisum fuerat? Nam quod tunc habebant templum, tametsi magnificentissime et immani sumptu erat exstructum, intra octo tamen annos Herodes praeter hominum opinionem absolverat, ut refert Iosephus libr. antiqq. 15. cap. ultimo. Mihi probabile videtur, perinde habitam fuisse novam templi structuram, acsi vetus illud semper in statu suo durasset, quo plus venerationis inesset: atque ita ex vulgari et usitato more fuisse loquutos, quod templum a patribus summa difficultate vix per annos quadraginta sex conditum fuerat. Porro haec responsio satis ostendit, quo animo signum petierint. Nam si parati fuissent Prophetae divinitus misso reverenter obsequi, non ita superbe repudiassent quod de officii sui approbatione dixerat. Testimonium aliquod divinae virtutis habere volunt, interea nihil admittunt quod non hominum modulo respondeat. Sic hodie Papistae miracula flagitant, non quod locum daturi sint Dei potentiae, (nam illis fixum est, homines praeferre Deo, nec unguem unum ab eo deflectere quod usu et consuetudine receptum habent), sed ne absque ratione videantur Deo esse rebelles, colorem hunc praetexunt suae pervicaciae. Ita coeco impetu infidelium animi secum tumultuantur, ut Dei manum sibi ostendi cupiant, nec tamen divinam esse velint.

22. ***Quum ergo surrexisset a mortuis.*** Recordatio haec superiori fuit similis, cuius nuper meminit Evangelista. Loquentem Christum non intelligebant discipuli: postea suo tempore fructum protulit, quae frustra in aërem evanuisse videbatur doctrina. Ergo quamvis multa in Domini factis et dictis ad tempus obscura sint, non statim assequimur. Observandus est contextus, quod Scripturae et Christi sermoni crediderint. Significat enim Evangelista, Scripturam cum Christi sermone conferendo fuisse adiutos, ut in fide proficerent.

23. Quum autem esset in Paschate Hierosolymis die festo, multi crediderunt in nomen eius, videntes signa quae edebat. 24. Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quod ipse nosset omnes: 25. Nec opus haberet ut quisquam testaretur de homine. Ipse enim sciebat quid esset in homine.

23. *Multi crediderunt etc.* Apposite hanc narrationem proximae connectit. Signum, quale petebant Iudaei, Christus non dederat. Nunc quum pluribus miraculis nihil aliud profecerit apud eos, nisi ut frigidam et umbratilem fidem conciperent, satis comprobat hic eventus, indignos fuisse quorum votis obtemperaret. Fuit quidem hic aliquis signorum fructus, quod in Christum multi crediderunt, adeoque in nomen eius, ut se eius doctrinam sequi velle profiterentur (*Nomen* enim auctoritatis loco hic positum est), poterat haec qualiscunque fidei species, quae adhuc erat evanida, in veram fidem demum emergere, poterat haec utilis esse praeparatio ad celebrandum apud alios Christi nomen: est tamen illud verum quod diximus, procul abfuisse a recto affectu, ut in divinis operibus profice-

rent sicuti par erat. Caeterum non fuit haec fidei simulatio qua venditare se apud homines vellent, erant enim persuasi Christum esse magnum aliquem Prophetam: fortassis etiam tribuebant illi honorem Messiae, cuius tunc magna passim erat exspectatio. Sed quia proprium Messiae officium non tenebant, praepostera erat eorum fides quae in mundo ac rebus terrenis haerebat. Deinde frigida erat, et serio cordis affectu vacua persuasio. Assentiuntur enim Evangelio hypocritae, non ut se in obsequium Christi addicant, nec ut sincera pietate Deum sequantur vocantem, sed quia agnitam veritatem prorsus reiicere non audent, ac praesertim ubi nulla est repugnandi causa. Nam sicuti non inferunt ultro nec gratis bellum Deo, ita ubi sentiunt eius doctrinam carni suae pravisque cupiditatibus esse adversam, statim exacerbantur vel saltem a fide iam concepta resiliunt. Quos ergo Evangelista credidisse dicit, ego non intelligo fidem simulasse quae nulla esset, sed coactos aliquo modo fuisse ut Christo nomen darent: non fuisse tamen veram et legitimam eorum fidem inde constat, quod illos e suorum numero Christus excludit, cuius iudicio standum est. Adde quod fides ista tantum ex miraculis pendebat, nullam adhuc radicem egerat in Evangelio: ita nec fixa nec stabilis esse potuit. Adiuvantur quidem miraculis filii Dei, ut ad fidem perveniant, sed illud nondum est vere credere, quum Dei virtutem mirantur, ut doctrinam simpliciter credant esse veram, non autem penitus se illi subiiciant. Proinde ubi generaliter de fide sermo habetur, sciamus aliquam esse fidem quae mente duntaxat apprehenditur, et postea facile evanescit, quia in corde infixa non est, atque ea est, quam Iacobus vocat mortuam, sed vera fides Spiritu regenerationis semper constat (Iac. 2, 17 et 26.). Observa non eundem esse apud omnes operum Dei profectum: quosdam enim ad Deum usque adducunt, alios percellunt coeco tantum motu, ut Dei quidem potentiam animadvertant, sed tamen non desinant vagari in suis cogitationibus.

24. *Christus non credebat.* Quod exponunt quidam Christum ab illis sibi cavisse, quia probos non esse ac fidos noverat, mihi non videntur satis exprimere Evangelistae mentem. Longe etiam minus convenit quod adducit Augustinus de Catechumenis. Potius hoc vult Evangelista meo iudicio, non habitos fuisse a Christo pro germanis discipulis, sed tanquam leves ac frivolos fuisse contemptos. Locus diligenter notandus, non omnes qui se profitentur Christi esse coram ipso tales censeri. Sed adiungi simul debet quae mox sequitur ratio, quia omnes noverat. Nihil hypocrisi periculosius est cum alias ob causas, tum quod vitium est plus quam vulgare. Nemo fere est qui sibi non placeat: dum autem inanibus blanditiis nos fallimus, Deum putamus nobiscum coecutire. Hic autem monemur, quantum eius iudicium a nostro distet. Nam quae involucris tecta nos fugiunt, ipse perspicit: quae fucato splendore perstringunt nobis oculos, ipse ex occulto fonte, id est intimo cordis affectu aestimat. Hoc est quod dicit Salomon (Prov. 21, 2.), Deum sua trutina ponderare corda hominum, quum illi sibi in viis suis blandiuntur. Meminerimus ergo eos demum veros esse Christi discipulos, qui illi probati sunt, quia solus est idoneus huius rei arbiter ac iudex. Nunc quaeritur, quum dicit Evangelista Christum *novisse omnes*, eosne solos designet de quibus nuper loquutus est, an pertineat hoc ad universum hominum genus. Extendunt hoc multi ad communem hominum

naturam, ac putant hic damnari totum mundum impiae ac perfidae simulationis. Et certe vera est sententia, nihil posse inveniri in hominibus, cur illos Christus dignetur suorum numero, sed ego contextui non video quadrare. Restringo igitur ad eos quorum prius facta fuit mentio. Verum quia dubitari poterat, unde haec Christo notitia, hanc quaestionem anticipans Evangelista, respondet perspectum fuisse Christo quicquid in hominibus nos latet, ut posset iure suo inter homines discernere. Christus ergo qui cordium est cognitor monitore opus non habuit, ut sciret quales essent isti. Eo autem ingenio praeditos et eo animi affectu esse noverat, ut merito a se alienos duceret. Quod quidam rogant, annon exemplo Christi suspectos etiam habere possimus, qui suae probitatis specimen nobis non dederunt, nihil ad praesentem locum facit. Nostra enim ratio longe diversa est, quia Christus ipsas arborum radices notas habebat, nos vero nonnisi ex fructibus qui palam apparent cognoscimus, qualis sit unaquaeque arbor. Porro quum caritas teste Paulo, (I. Cor. 13, 4.), suspicax non sit, de hominibus ignotis sinistre absque causa suspicari fas non est. Caeterum ne ab hypocritis semper fallamur, et ne improbis eorum fallaciis nimium exposita sit Ecclesia, proprium Christi est nos Spiritu discretionis instruere.

CAPUT III.

1. Erat autem homo ex Pharisaeis, Nicodemus nomine, princeps inter Iudaeos. 2. Hic venit ad Iesum nocte, ac dixit illi, Rabbi, scimus quod a Deo veneris magister, nemo enim haec signa potest facere quae facis, nisi sit Deus cum illo. 3. Respondit Iesus, et dixit illi, Amen, amen dico tibi: nisi quis iterum natus sit, non potest videre regnum Dei. 4. Dicit illi Nicodemus, Quomodo potest homo nasci, quum sit senex? Numquid potest rursus in uterum matris suae ingredi et nasci? 5. Respondit Iesus, Amen, amen dico tibi, nisi quis natus fuerit ex aqua et spiritu, non potest ingredi in regnum Dei. 6. Quod natum est ex carne, caro est: et quod natum est ex spiritu, spiritus est.

1. *Erat autem homo.* Nunc in persona Nicodemi spectandum nobis Evangelista proponit, quam fluxa et caduca fuerit eorum fides, qui miraculis commoti Christo repente nomen dederant. Hic enim quum ordine Pharisaeus esset et principem locum teneret in sua gente, longe supra alios excellere debuit. Nam in vulgo ut plurimum regnat levitas. Hunc autem qui doctrina et usu pollebat, gravem quoque et cordatum hominem esse, quis non putasset? Atqui ex responso Christi constat, nihil minus quam ad discenda pietatis rudimenta paratum venisse. Si primarius inter viros minus est quam puer, quid de promiscuo grege sentiendum? Quanquam autem consilium Evangelistae fuerit nobis velut in speculo monstrare, quam pauci Hierosolymis ad recipiendum Evangelium rite dispositi essent,

aliis tamen nominibus haec nobis historia apprime utilis est: ac praesertim quod in ea docemur de corrupta humani generis natura, quis rectus sit in scholam Christi ingressus, quibus initiis formari nos ad profectum coelestis doctrinae oporteat. Concionis enim quam habet Christus haec summa est, ut veri simus eius discipuli, nos oportere fieri novos homines. Verum antequam longius progredimur ex circumstantiis, quas Evangelista hic recitat, expendere convenit quae impedimenta Nicodemum tenuerint, ne se totum Christo daret. *Ex Pharisaeis.* Hoc quidem honorificum Nicodemo fuit apud suos, sed Evangelista illi titulum hunc non tribuit honoris causa, sed potius obstaculum fuisse notat, quominus libere et soluto animo ad Christum veniret. Unde monemur, qui in mundo excellunt, ut plurimum implicitos teneri pessimis laqueis, imo sic videmus multos teneri constrictos, ut ne levissimo quidem voto in coelum tota vita aspirent. Unde dicti sint Pharisaei alibi docuimus: nam quasi medullam Scripturae et arcanum sensum tenerent, solos Legis interpretes se esse iactabant: atque hac ratione vocabant se פרושים. Essenis tametsi austerior vita conciliabat sanctitatis famam, quia tamen eremitis similes a communi vita et hominum consuetudine dissidebant, ideo Pharisaeorum secta in maiori pretio erat. Porro Evangelista non tantum commemorat Nicodemum ordine fuisse Pharisaeum, sed unum ex gentis primoribus.

2. *Venit ad Iesum nocte.* Quod noctu venit, inde nimis timidum fuisse colligimus: suo enim splendore oculos quasi perstrictos habebat. Obstabat etiam forte pudor, quia ambitiosi homines de sua fama actum esse putant, si ad discentium ordinem ex magistrali fastigio semel descenderint. Nec dubium est, quin stulta scientiae opinione inflatus fuerit. Denique quum se magnifaceret, sibi decedere quicquam nolebat. Et tamen aliquod pietatis semen in eo se profert, quod Dei Prophetam apparuisse audiens, doctrinam coelitus allatam non contemnit nec negligit, sed aliquo eius desiderio tenetur, quod studium nonnisi ex Dei timore et reverentia natum erat. Multos titillat frivola curiositas, ut de rebus novis avide inquirant, sed non dubium est, quin Nicodemum religio et conscientiae sensus impulerit, ut Christi doctrinam familiarius nosse cuperet. Ac quanquam semen illud diu quasi emortuum latuit, mortuo tamen Christo, fructum produxit, qualem nemo unquam sperasset. *Rabbi, scimus.* Tantundem valent haec verba, acsi dixisset, Magister, scimus quod veneris magister. Sed quum tunc literati homines vulgo Magistri dicerentur, Nicodemus priore loco Christum ex more salutans, usitatum nomen illi tribuit, postea autem *a Deo* missum esse affirmat, qui magisterio fungatur. Atque ab hoc principio pendet omnis doctorum auctoritas in Ecclesia. Nam quum ex solo Dei verbo sapere nos oporteat, non alii certe audiendi sunt, nisi quorum ore Deus loquitur. Et notandum est, quum apud Iudaeos religio valde corrupta et prope dissipata esset, hoc tamen axioma semper fuisse retentum: non esse legitimum doctorem, nisi qui a Deo profectus erat. Caeterum, quia nulli superbius ac securius gloriantur Dei titulo quam pseudoprophetae, discretione hic opus est qua spiritus probentur. Ideo subiicit Nicodemus, constare Christum esse divinitus missum, quia Deus suam in eo virtutem potentius exserat, quam ut negari possit, Deum illi adesse. Sumit autem pro confesso, Deum non solere nisi per

suos ministros operari, ut ita quod illis iniunxit munus obsignet. Neque id temere, quum miracula Dominus semper doctrinae suae sigilla esse voluerit. Recte etiam Deum facit unicum miraculorum auctorem, quum dicit neminem posse haec signa facere, nisi Deus sit cum illo. Perinde enim est acsi assereret non humanitus fieri, sed Dei virtutem hic regnare et palam eminere. In summa, quum duplex sit miraculorum fructus, ut praeparent ad fidem, deinde ut eam ex verbo conceptam melius confirment, in priore parte Nicodemus recte profecerat, quia verum Dei Prophetam ex miraculis Christum agnoscit. Videtur tamen hoc parum esse firmum. Nam quum semel Prophetae fallaciis suis imperitos non secus deludant, quam si veris signis Dei ministros se probarent, quale discrimen erit veritatis et mendacii, si ex miraculis pendeat fides? Imo diserte Moses pronuntiat hoc modo nos tentari, an Deum amemus (Deut. 13, 3.). Nota quoque est Christi et Pauli admonitio: ut sibi a signis mendacibus caveant fideles, quibus Antichristus multorum perstringet oculos (Matth. 24, 24.). Respondeo, fieri quidem iusto Dei permissu, ut fallantur Satanae praestigiis qui digni sunt. Verum id non obstare dico, quin electis appareat Dei virtus in miraculis, quae illis sit verae sanaeque doctrinae non spernenda approbatio. Sic Paulus gloriatur Apostolatum suum signis et virtutibus sancitum fuisse (II. Cor. 12, 12.) Ergo utcunque in tenebris se pro Dei simia iactet Satan, ubi tamen aperti sunt oculi et lux spiritualis prudentiae affulget, miracula Dei praesentiam, qualem hic praedicat Nicodemus, satis solide testantur.

3. *Amen, amen dico tibi.* Quod bis vocem *amen* repetit Christus, id facit excitandae attentionis causa. Nam de re omnium maxime seria et gravi verba facturus, necesse habuit Nicodemum magis attentum reddere, qui alioqui totum hunc sermonem neglectim aut leviter praeteriisset. Huc ergo spectat duplex asseveratio. Caeterum, quanquam longe petitus et prope intempestivus videtur hic sermo, aptissime tamen inde exorsus est Christus. Nam sicuti frustra in agro inculto semen spargitur, ita etiam temere proiicitur Evangelii doctrina, nisi prius subactus fuerit auditor et rite ad obedientiam ac docilitatem compositus. Videbat Christus multis spinis refertum Nicodemi animum, multis vitiosis herbis praefocatum, ut vix spirituali doctrinae ullus esset locus. Haec igitur exhortatio arationis instar fuit ad eum purgandum, ne quid doctrinae profectum impediret. Quare meminerimus ita semel uni hoc fuisse dictum, ut eadem quotidie voce nos omnes filius Dei compellet. Quis enim nostrum pravis affectibus vacuum se dicet, ut tali purgatione opus non habeat? Ergo si probe et utiliter in Christi schola proficere libet, hinc exordium facere discamus. *Nisi quis iterum natus.* Acsi diceret, Quamdiu non habes quod praecipuum est in regno Dei, non multi hoc facio quod me agnoscis magistrum. Hic enim primus in regnum Dei ingressus est, ut sis novus homo. Quoniam autem insignis est haec sententia, singulas partes propius excutere convenit. *Videre* regnum Dei idem valet, ac ingredi in regnum Dei, sicuti mox patebit ex contextu. Sed falluntur, qui regnum Dei pro coelo accipiunt, quum potius spiritualem vitam significet, quae fide in hoc mundo inchoatur, magisque in dies adolescit secundum assiduos fidei progressus. Ita sensus est, neminem vere aggregari in Ecclesiam posse, ut censeatur inter Dei filios, quin prius renovatus sit. Itaque breviter hic ostenditur quale

sit Christianismi initium. Atque hac loquutione simul docemur, exsules nos ac prorsus alienos a regno Dei nasci, ac perpetuum nobis cum ipso dissidium esse, donec alios secunda genitura nos faciat. Generalis enim est sententia, quae complectitur totum humanum genus. Si uni hoc dixisset Christus vel paucis, non posse eos pervenire in coelum, nisi prius renati essent, possemus coniicere certas personas duntaxat notari, sed de omnibus sine exceptione loquitur. Est enim indefinita oratio, quae tantundem valet ac universalis, Quicunque non fuerit renatus, etc. Porro verbo *renascendi* non partis unius correctionem, sed renovationem totius naturae designat. Unde sequitur nihil esse in nobis nisi vitiosum. Nam si in toto et singulis partibus necessaria est reformatio, corruptionem ubique diffusam esse oportet. Qua de re paulo post fusius dicendum erit. Erasmus Cyrilli opinionem sequutus adverbium ἄνωθεν male transtulit, e supernis. Ambigua est, fateor, illius significatio apud Graecos, sed Christum Hebraice cum Nicodemo loquutum esse scimus. Porro illic amphibologiae locus non fuisset, qua deceptus Nicodemus in secunda carnis nativitate pueriliter haesitat. Nihil ergo aliud concepit ex Christi sermone, quam hominem rursum nasci oportere, antequam in regno Dei censeatur.

4. *Quomodo potest homo nasci.* Tametsi loquendi forma, qua usus est Christus, in Lege et Prophetis expressa non erat, quum tamen passim in Scriptura renovationis mentio occurrat, sitque unum ex *primis fidei rudimentis*, constat quam infeliciter Scribae tunc in *Scripturae lectione* versati sint. Non fuit certe unius hominis vitium nescire, quid sibi vellet regenerationis gratia, sed quum in frivolis argutiis se occuparent fere omnes, quod in pietatis doctrina praecipuum est, negligebatur. Quale hodie exemplum Papatus in suis theologis nobis praebet. Nam quum tota vita se in reconditis speculationibus fatigent, quicquid proprie ad cultum Dei, ad salutis nostrae fiduciam, ad pietatis exercitia spectat, nihilo illis notius est quam sutori vel bubulco astrorum cursus: imo sibi in exoticis mysteriis placentes genuinam Scripturae doctrinam quasi magistrali gradu indignam ex professo contemnunt. Non est ergo quod miremur Nicodemum hic velut ad festucam impingere. Est enim haec iusta Dei ultio, ut qui sibi praestantissimi ac summi videntur doctores, quibus sordet ac vilis est communis doctrinae simplicitas, in minutis articulis obstupescant.

5. *Nisi quis natus fuerit ex aqua.* Locus hic varie expositus fuit. Quidam enim putarunt duas regenerationis partes distincte exprimi, et sub Aquae nomine veteris hominis abnegationem notari, per Spiritum vero intellexerunt novam vitam. Alii tacitam antithesin subesse putant, quasi Aquam et Spiritum, pura scilicet ac liquida elementa, Christus terrestri et crassae hominum naturae opponat. Ita allegorice hoc accipiunt dictum: quasi iuberet Christus nos gravem et onerosam carnis massam exuere, et fieri aquae et aëris similes, ut sursum tendamus vel saltem non ita degravemur in terram. Sed utraque opinio mihi aliena videtur a Christi mente. Chrysostomus, cui maior pars subscribit, Aquae nomen ad baptismum refert. Ita sensus esset, nos per baptismum ingredi in regnum Dei, quia illic nos Spiritus Dei regenerat. Hinc factum est, ut praecisa baptismi necessitas statueretur ad spem vitae aeternae. Atqui, etiamsi demus Christum hic loqui de baptismo, non tamen sic urgenda sunt

verba, ut salutem in externo signo includat, sed ideo potius aquam spiritui adiungit, quia sub illo visibili symbolo, quam Deus Spiritu suo vitae novitatem solus in nobis efficit, testatur atque obsignat. Verum quidem est, baptismi neglectu arceri nos a salute, atque hoc sensu necessarium esse fateor: sed salutis fiducia praepostere sub signo includitur. Quantum vero ad hunc locum attinet nullo modo adducor, ut Christum de baptismo verba facere credam: hoc enim fuisset intempestivum. Tenendum enim semper memoria est consilium Christi, quod ante exposuimus: nempe quod Nicodemum hortari voluit ad vitae novitatem, quia Evangelii capax non erat, donec alius homo esse inciperet. Est igitur una et simplex sententia, nos de integro nasci oportere, ut filii Dei simus, atque huius secundae geniturae Spiritum sanctum esse auctorem. Nam quum Nicodemus Pythagoricam palingenesiam somniaret, Christus ut hunc illi errorem eximeret, interpretationis vice addidit, non fieri naturaliter ut secundo nascantur homines, nec opus esse ut alterum corpus induant, sed nasci, quum mente et animo renovantur per Spiritus gratiam. Ideo spiritum et aquam pro eodem posuit, neque hoc durum aut coactum videri debet. Frequens ac tritus loquendi mos est in Scriptura, quum de Spiritu fit mentio, ad exprimendam eius vim Aquae vel Ignis nomen adiungi. Iam aliquoties habuimus, Christum esse qui baptizat Spiritu sancto et igni, ubi ignis nihil a Spiritu diversum sonat, sed tantum qualis eius in nobis sit efficacia ostendit. Quod autem hic praeponit nomen Aquae, non multum ad rem interest: imo haec loquutio melius fluit quam altera, quia scilicet metaphoram sequitur nuda et aperta sententia: acsi diceret Christus, neminem esse Dei filium, donec per aquam renovatus fuerit, hanc vero aquam esse Spiritum qui nos repurgat, et qui virtute sua in nos diffusa vigorem inspirat coelestis vitae, quum natura prorsus aridi simus. Et merito Christus ut Nicodemo suam inscitiam exprobret, formam loquendi Scripturae usitatam adducit. Debuit enim agnoscere tandem Nicodemus, quod a Christo dictum erat ex communi Prophetarum doctrina esse sumptum. Ergo *aqua* nihil aliud est quam interior Spiritus sancti purgatio et vegetatio. Adde quod non est insolens copulam exegetice sumi, quum scilicet posterius membrum explicatio est prioris. Ac mihi etiam contextus suffragatur: nam quum mox rationem Christus subiicit, cur nos renasci oporteat, praeterita aquae mentione solo spiritu quam exigit vitae novitatem constare docet, unde sequitur aquam non esse a spiritu separandam.

6. *Quod natum est ex carne.* Probat a contrariis clausum nobis omnibus esse regnum Dei, nisi per palingenesiam ingressus nobis patefiat. Sumit enim illud pro confesso, non posse nos ingredi in regnum Dei, nisi spirituales simus. Atqui ex utero nihil afferimus nisi carnalem naturam. Sequitur ergo nos omnes naturaliter exsulare a regno Dei, et coelesti vita privatos manere sub mortis servitute. Porro quum Christus hic ratiocinetur, renasci oportere homines quia tantum caro sunt, totum procul dubio hominem sub carne comprehendit. Caro itaque non corpus hoc loco significat, sed animam simul adeoque singulas eius partes. Nam insulse Papistae theologastri ad partem quam vocant sensualem restringunt, quia hoc modo ineptum esset Christi argumentum, secunda nativitate opus esse, quia pars nostri vitiosa sit. Quodsi caro spiritui opponitur tanquam

corruptum integro, perversum recto, pollutum sancto, inquinatum sincero, inde colligere promptum est, totam hominis naturam uno verbo damnari. Mentem ergo nostram et rationem Christus vitiosam esse pronuntiat, quia carnalis est: omnes cordis affectus pravos esse et reprobos, quia ipsi quoque sunt carnales. Verum hic obiici potest quaestio, Quum anima non gignatur ex humana sobole, praecipua nostri parte nos ex carne non nasci. Hinc factum est ut putarent multi, non modo secundum corpus nos a parentibus ducere originem, sed animas simul ex traduce propagari. Absurdum enim videbatur, peccatum originale, quod propriam in anima sedem habet, ab uno homine diffusum esse in omnes posteros, nisi animae omnes ex illius anima tanquam ex fonte manassent. Et certe hoc primo aspectu videntur innuere Christi verba, nos ideo esse carnem, quia ex carne nascimur. Respondeo, quantum ad verba Christi spectat, non alium esse sensum, quam nos omnes carnales esse ut nascimur: et quatenus in hunc mundum prodimus homines mortales, naturam nostram nihil nisi carnem sapere. Simpliciter enim hic inter naturam et supernaturale donum distinguit. Nam quod in persona unius Adae totum genus humanum corruptum fuit, non tam ex genitura provenit quam ex Dei ordinatione, qui sicut in uno homine nos omnes ornaverat, ita spoliavit suis donis. Quare non tam unusquisque nostrum a parentibus suis vitium et corruptionem contrahit, quam omnes pariter in uno Adam corrupti sumus, quia statim post eius defectionem Deus, quod naturae humanae dederat, abstulit. Suboritur etiam alia quaestio. Certum enim est, in hac degenere vitiataque natura manere tamen aliquid donorum Dei residuum: unde sequitur, non omni ex parte nos esse perversos. Solutio facilis est: Dona quae nobis reliqua fecit Dominus post lapsum, si per se aestimentur, laude quidem esse digna, sed quum per omnes partes grassetur mali contagio, nihil in nobis sincerum reperietur et omni inquinamento vacuum. Quod aliqua Dei notitia nobis annascitur, quod in conscientia insculptum est aliquod boni et mali discrimen, quod ingenio pollemus ad tuendam praesentem vitam, quod denique tot modis antecellimus brutas pecudes, id per se ut a Deo proficiscitur praeclarum est, sed in nobis perinde inquinata sunt haec omnia, atque vinum vasis sui foetore prorsus infectum ac imbutum boni saporis gratiam perdit, imo gustu et amarum et noxium est. Notitia enim Dei, qualis nunc hominibus restat, nihil aliud est quam horrenda idololatriae et superstitionum omnium scaturigo: iudicium in rerum delectu ac discrimine, partim coecum ac praeposterum, partim mutilum et confusum: quicquid industriae habemus in vanitatem et nugas defluit: voluntas autem ipsa furioso impetu praecox tota ad malum rapitur. Itaque in tota natura nulla rectitudinis gutta superest. Unde constat, secunda genitura nos ad regnum Dei formandos esse. Idque volunt Christi verba: Quia homo ex utero matris carnalis tantum nascitur, Spiritu refingendum esse, ut spiritualis esse incipiat. Et *spiritus* nomen bifariam hic capitur: nempe pro gratia et effectu gratiae. Priore enim loco Christus Spiritum Dei unicum purae et rectae naturae auctorem esse docet, postea nos spirituales esse significat, ex quo sumus eius virtute renovati.

7. Ne mireris quod dixi tibi, Oportet vos nasci de integro. 8. Spiritus quo vult spirat, et vocem eius audis: sed

nescis unde veniat, nec quo vadat. Sic est omnis qui genitus est ex Spiritu. 9. Respondit Nicodemus, et dixit illi, Quomodo possunt haec fieri? 10. Respondit Iesus, et dixit ei, Tu es magister Israelis, et haec ignoras? 11. Amen, amen dico tibi, quod novimus, loquimur: et quod vidimus, testamur: et testimonium nostrum non recipitis. 12. Si terrestria dixi vobis, et non creditis: quomodo, si dixero vobis coelestia, credetis?

7. *Ne mireris.* Varie hunc locum torquent interpretes. Quidam Nicodemi et similium crassitiem perstringi putant, acsi diceret Christus, non esse mirum, si coelesti illud regenerationis mysterium non capiant, quando ne in ordine quidem naturae eorum quae sub sensus cadunt rationem assequuntur. Alii argutum quidem, sed nimis coactum sensum excudunt, Sicuti liber est venti flatus, ita Spiritus genitura nos in libertatem restitui, ut soluti a peccati iugo sponte ad Deum curramus. Alienum etiam prorsus est a Christi mente quod affert Augustinus, Spiritum Dei suo arbitrio esse efficacem. Melius Chrysostomus et Cyrillus, qui similitudinem a vento sumptam esse dicunt, atque ita accommodant ad praesentem locum: Quum vis eius sentiatur, originem tamen et causam latere. Ego ut ab eorum sententia non longe discedo, ita Christi sensum et clarius et certius exponere conabor. Retineo principium illud, quod similitudinem mutuetur Christus ab ordine naturae. Incredibile ducebat Nicodemus quod de regeneratione et nova vita audierat, quia regenerationis huius modus altior erat eius captu. Christus ut eiusmodi scrupulum illi eximat, in vita etiam corporali mirificam Dei virtutem exstare docet, cuius ratio occulta est. Hauriunt enim omnes ex aëre vitalem spiritum, ipsa aëris agitatio sensu percipitur: unde tamen proveniat, et quo abeat nescimus. Si in hac caduca et evanida vita tam potenter agit Deus, ut mirari cogamur eius virtutem, quam absurdum est, in coelesti ac supernaturali vita arcanum eius opus mentis nostrae apprehensione velle metiri, ut non plus credamus quam apparet? Sic Paulus (I Cor. 15, 36. 37.), quum adversus eos invehitur qui resurrectionis doctrinam ideo abiiciunt, quod impossibile videtur, corpus quod nunc putredini obnoxium est, ubi in pulverem et nihilum redactum fuerit, beata immortalitate indui, socordiam illis exprobrat, quod in grano tritici non considerent similem Dei potentiam. Neque enim germinat semen, donec putrefactum fuerit. Haec illa est admirabilis sapientia de qua exclamat David (Ps. 104, 24.). Nimis ergo stupidi sunt, qui communi naturae ordine admoniti non altius assurgunt, ut Dei manum in spirituali Christi regno longe potentiorem agnoscant. Caeterum, quod mirari vetat Christus, non ita accipere convenit, quasi sordere nobis velit tam praeclarum Dei opus, et quod praecipua admiratione dignum est: sed admiratione nos teneri non vult, quae fidem nostram impediat. Multi enim respuunt quasi fabulosum, quod nimis arduum ac difficile putant. In summa, ne dubitemus Spiritu Dei nos refingi ac fieri novos homines, quamvis agendi modus nos lateat.

8. *Spiritus quo vult spirat.* Non quod proprie voluntas sit in flatu, sed quia libera sit agitatio, et vaga et varia: nunc enim aer in hanc, nunc in illam partem fertur. Hoc autem ad rem facit: quia si instar aquae continuo motu flueret, minus esset in eo miraculi. *Sic est omnis.* Significat Christus non minus perspici in hominis renovatione Spiritus Dei motum et actionem, quam aëris in hac terrestri et externa vita: sed modum esse reconditum. Nos ergo ingratos esse et malignos, si incomprehensibilem Dei virtutem in coelesti vita non adoramus, cuius tam illustre specimen in hoc mundo nobis exhibet, si minus in restituenda animae salute illi tribuimus quam in tuendo corporis statu nobis demonstrat. Applicatio paulo erit clarior, si sententiam ita resolvas, Talis est vis et effectus Spiritus sancti in homine regenito.

9. *Quomodo possunt haec fieri?* Videmus quid maxime obstet Nicodemo: quicquid audit, portento simile existimat, quia modum non assequitur: ita nullum nobis peius obstaculum est, quam propria arrogantia, quod scilicet sapere semper volumus plus quam oportet, ac proinde diabolico fastu reiicimus quicquid rationi nostrae non est expositum. Quasi vero immensam Dei potentiam ad tam angustum modulum restringi aequum sit. Licet quidem de modo et ratione operum Dei aliquatenus inquirere, modo sobrie et reverenter, sed Nicodemus hac obiectione quasi fabulam repudiat, quod fieri posse non credit. Qua de re plenius tractabimus cap. 6.

10. *Tu es magister Israelis.* Quia frustra apud hominem superbum tempus et operam docendo se consumere videt Christus, ad obiurgationem descendit. Et certe apud tales nullus unquam doctrinae profectus erit, donec pravae confidentiae flatu quo turgent exinaniti fuerint. Porro hoc ad domandum fastum aptissime illi obiicitur, nam in quo sibi maxime videtur acutus et prudens, eius inscitiam Christus exagitat. Hoc gravitatis et perspicaciae esse ducebat, rem impossibilem non admittere, quia stulte credulus est, qui alterius dictis nondum bene comperta ratione annuit. Sed interea ridiculus est Nicodemus cum suo magistrali supercilio, quod in primis elementis magis quam pueriliter haesitat. Talis certe dubitatio turpis ac pudenda est. Qualis enim religio, qualis Dei notitia, qualis regula bene vivendi, qualis spes vitae aeternae, nisi tenemus hominem Spiritu Dei renovari? Est ergo emphasis in voce *haec.* Quia enim hanc doctrinae partem Scriptura identidem inculcat, ne postremis quidem tironibus ignota esse debet. Nullo itaque modo ferendum est, ut eius ignarus sit ac rudis, qui Doctorem se in Ecclesia Dei profitetur.

11. *Quod novimus loquimur.* Quidam ad Christum et Ioannem Baptistam hoc referunt: alii numerum pluralem loco singularis positum esse dicunt. Ego vero non dubito quin se Christus omnibus Dei Prophetis coniungat, et communiter loquatur in omnium persona. Philosophi enim aliique ventosi Doctores nugas saepe quas commenti sunt ingerunt: hoc autem Christus sibi et omnibus Dei servis tanquam proprium vindicat, quod nonnisi certam doctrinam tradunt. Neque enim mittit Deus qui de rebus ignotis vel dubiis garriant, sed eos in schola sua format, ut quae ab ipso didicerint, aliis deinde tradant. Porro sicut Christus hoc elogio doctrinae suae certitudinem nobis commendat, ita suis omnibus ministris legem modestiae praescribit, ne propria somnia vel coniecturas obtrudant, ne

in medium proferant humana figmenta quibus nihil solidi subest, sed fidele ac purum Deo testimonium reddant. Videat ergo quisque quid sibi a Domino revelatum sit, ne quis fidei suae metas transiliat, ne quis denique sibi loqui permittat, nisi quod a Domino audierit. Notandum etiam est quod Christus doctrinam suam iureiurando hic confirmat, ut plena illi apud nos constet auctoritas. *Testimonium nostrum non recipitis.* Hoc ideo additur, ne quid decedat Evangelio ob hominum ingratitudinem. Quia enim apud paucos fidem invenit Dei veritas, passim vero repudiatur a mundo, a contemptu asserenda est, ne ideo minori in pretio sit eius maiestas, quod illam totus fere mundus superbe despicit, et sua impietate obscurat. Quanquam autem simplex et unus est verborum sensus, duplex tamen ex hoc loco doctrina colligenda est. Prior, ne labascat apud nos Evangelii fides, si paucos in terra discipulos habeat: acsi diceret Christus, Utcunque non recipiatis doctrinam meam, manet nihilominus certa et stabilis: quia nunquam efficiet hominum incredulitas, quin Deus perpetuo verax maneat. Altera, quod non impune effugient qui hodie abrogant fidem Evangelio, quando sacrosancta est Dei veritas. Hoc clypeo munitos esse nos oportet, ut adversus hominum contumaciam in obedientia Evangelii pergamus. Tenendum quidem hoc principium est, ut in Deo fundata sit fides nostra. Sed ubi Deum habemus auctorem, tanquam supra coelos evecti secure debemus totum mundum potius calcare vel ex alto despicere, quam ut nos quorundam infidelitas perturbet. Quod testimonium suum non recipi conqueritur Christus, inde colligimus verbo Dei omnibus saeculis hoc fuisse quasi fatale, ut apud paucos fidem obtineret. Nam ad maiorem numerum et fere ad totum populi corpus pertinet verbum *non recipitis.* Quare non est quod hodie nos exanimet fidelium paucitas.

12. *Si terrestria.* Concludit Christus Nicodemo et similibus esse imputandum, si in Evangelii doctrina minus proficiant. Per se enim non stare ostendit quominus omnes recte instituat, quando ad terram usque descendit, ut nos in coelum attollat. Hoc nimis tritum vitium est, ut subtiliter et argute doceri homines appetant, hinc tantopere bonae parti arrident altae et abstrusae speculationes, hinc etiam minoris Evangelium aestimant plerique, quod illic magniloquentiam non reperiunt quae ipsorum aures impleat. Itaque in studio vulgaris et humilis doctrinae se occupare non dignantur. Atqui nimia est ista improbitas, quod ideo minus honoris deferimus loquenti Deo, quia se ille ad nostram ruditatem demittit: ergo quod crasse et plebeio stylo nobiscum balbutit Dominus in Scriptura, hoc sciamus causa nostra fieri. Quisquis tali humilitate offendi se iactat vel praetexit, quominus Dei verbo se subiiciat, mentitur. Qui enim Deum sibi propinquum amplecti non sustinet, multo minus supra nubes ad eum evolabit. *Terrestria* quidam exponunt rudimenta spiritualis doctrinae. Nam abnegatio nostri quoddam est pietatis tirocinium. Sed potius iis subscribo qui hoc ad docendi formam referunt. Tametsi enim coelestis fuit tota Christi concio, adeo tamen familiariter loquutus est, ut sermo ipse terrestris quodammodo posset videri. Praeterea non debent verba haec restringi ad unicam concionem. Hic enim usitata quam tenuit Christus docendi ratio, hoc est, plebeia simplicitas, cum pompa et splendore confertur, cui ambitiosi homines nimis cupide addicti sunt.

13. Et nemo ascendit in coelum, nisi qui descendit e coelo, Filius hominis qui est in coelo. 14. Et sicut Moses exaltavit serpentem in deserto (Num. 21, 9.), ita exaltari oportet Filium hominis. 15. Ut omnis qui credit in eum, non pereat: sed habeat vitam aeternam. 16. Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret: ut omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat vitam aeternam (1. Ioan. 4, 9.). 17. Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut condemnet mundum, sed ut servetur mundus per eum. 18. Qui credit in eum, non condemnatur: qui vero non credit, iam condemnatus est, quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei.

13. *Nemo ascendit in coelum.* Iterum hortatur Nicodemum, ne sibi ac suae perspicaciae confidat, neminem enim mortalium posse sua industria in coelum penetrare, nisi qui duce filio Dei illud tendet. Ascensus enim in coelum puram mysteriorum Dei notitiam, et spiritualis intelligentiae lucem significat. Idem enim hoc loco docet Christus, quod Paulus, quum pronuntiat, non capere hominem animalem quae Dei sunt (I. Cor. 2, 14.). Itaque totum humani ingenii acumen a rebus divinis arcet, quia longe infra Deum subsidit. Sed notanda sunt verba: *Solum Christum, qui coelestis est, in coelum ascendere, aliis omnibus praeclusum esse ingressum.* Nam priore membro nos humiliat, quum totum mundum a coelo prohibet. Iubet Paulus stultescere apud se ipsos, quicunque Deo sapere cupiunt (I. Cor. 3, 18.). Nihil minus libenter facimus. Ergo tenenda est sententia, Evanescere ac deficere sensus omnes nostros quum ad Deum venitur. Sed postquam coelum nobis clausit Christus, remedium in promptu offert, quum addit Filio hominis datum esse quod omnibus aliis negatum est. Neque enim quod ascendit in coelum, id sibi privatim ac solus facit, sed ut nobis dux sit et director. Atque hac causa vocavit se Filium hominis, ne dubitemus communem nobis cum eo esse ingressum: qui ideo carnem nostram induit, ut nos bonorum omnium consortes haberet. Quum ergo unus sit Patris consiliarius, admittit nos in ea arcana quae in abdito alioqui laterent. Videtur tamen hoc esse absurdum, quod se dicit *esse in coelo*, quo tempore in terra habitat. Si respondeas, verum esse illud respectu divinitatis, loquendi modus aliud sonat, quod scilicet homo ipse in coelo fuerit. Dici posset non fieri loci mentionem, sed conditione tantum discerni Christum a reliquis, quia haeres sit regni Dei, a quo totum genus humanum exsulat: sed quum in Christo propter unitatem personae, satis frequens ac tritum sit, quod unius naturae proprium est ad alteram transferri, non alia solutio quaerenda est. Christus ergo qui in coelo est carnem nostram induit, ut porrecta nobis fraterna manu secum nos ad coelum evehat.

14. *Et sicuti Moses.* Clarius explicat quorsum dixerit se unum esse cui apertum est coelum: nempe ut omnes illuc inducat, qui modo eum sequi ductorem volent. Se enim palam omnibus et aperte expositum fore testatur, ut suam ad omnes virtutem diffundat. *Ex-*

altari significat collocari in loco edito et excelso, ut omnium aspectui pateat: id factum est Evangelii praedicatione. Nam quod de cruce quidam exponunt, contextui non quadrat et alienum est ab instituto. Simplex ergo verborum sensus est, quod Evangelii promulgatione instar vexilli erigendus fuerit Christus, quo intenderent omnium oculi, sicut praedixerat Iesaias (Ies. 2, 2.). Huius exaltationis typum statuit in serpente aeneo, qui a Mose erectus fuit, cuius conspectus salutare remedium iis erat, qui letali serpentum morsu vulnerati erant. Nota est historia quae habetur Num. 21, v. 9. Porro in hunc finem hoc loco adducitur, ut se doceat Christus Evangelii doctrina constituendum esse ante omnium oculos, ut quicunque ipsum fide intuiti fuerint salutem percipiant. Unde colligendum est Christum nobis in Evangelio clare proponi, ne quis de obscuritate queratur, et patefactionem hanc omnibus esse communem et suum esse fidei aspectum, quo tanquam praesentem cernat: quemadmodum dicit Paulus ipsum cum cruce sua graphice depingi, quum vere praedicatur (Galat. 3, 1.). Non est autem similitudo impropria vel longe petita. Sicut externa tantum erat serpentis species, intus nihil tabificum aut venenosum, ita formam carnis peccatricis induit Christus, a peccato tamen puram et vacuam, quo letale in nobis peccati vulnus sanaret. Neque enim frustra Dominus olim, quum a serpentibus vulnerati essent Iudaei, tale antidoti genus opposuit, atque hoc ad confirmationem sermonis a Christo habiti valebat. Nam quum instar obscuri et abiecti hominis contemni se videret, nihil aptius afferre potuit serpentis exaltatione, acsi diceret, Non debere videri absurdum, si praeter hominum opinionem ex infimo evehatur, quia id in serpentis typo iam adumbratum sub Lege fuerit. Quaeritur nunc, an se Christus serpenti comparet, quia sit aliquid simile, an vero sacramentum fuisse significet, quale fuit manna. Tametsi enim manna corporalis erat cibus destinatus ad praesentem usum, simul tamen mysterium spirituale fuisse testatur Paulus (I. Cor. 10, 3.). Idem ut de serpente aeneo sentiam, tum hic locus me inducit, tum quod in posterum servatus fuit, donec populi superstitione in idolum conversus esset. Si quis aliter iudicet non contendo.

16. *Sic enim Deus.* Primam salutis nostrae causam et quasi fontem aperit Christus, idque ne qua dubitatio haereat. Neque enim tranquilla est animis nostris statio in qua quiescant, donec ad gratuitum Dei amorem ventum est. Ergo sicuti non alibi quam in Christo tota salutis nostrae materia quaerenda est, ita videndum unde nobis Christus fluxerit, cur nobis oblatus sit servator. Utrumque hic distincte nobis traditur, quod scilicet fides in Christum sit omnibus vivifica, et quod ideo vitam attulerit Christus, quia coelestis Pater genus humanum quod amat perire nolit. Atque hic ordo diligenter notandus est. Ubi enim de salutis nostrae origine agitur, ut ingenita est naturae nostrae impia ambitio, statim obrepunt diabolicae imaginationes de propriis meritis. Deum ergo nobis ideo propitium esse fingimus, quia dignos iudicaverit quos respiceret. Atqui Scriptura ubique meram et simplicem eius misericordiam extollit, quae merita omnia aboleat. Neque aliud sibi volunt Christi verba, quum in Dei amore causam statuit. Nam si altius conscendere libeat, Spiritus per os Pauli ianuam obserat, amorem hunc docens in proposito voluntatis eius fundatum esse (Ephes. 1, 5.). Et certe non obscurum est

ita loquutum esse Christum, ut homines a respectu sui ad solam Dei misericordiam traduceret. Nec Deum, quia aliquid in nobis tanto beneficio dignum animadverterit, ad nos liberandos inductum pronuntiat, sed liberationis gloriam in solidum assignat eius amori. Idque ex contextu melius etiamnum patet. Datum enim esse hominibus filium subiicit ne pereant. Unde sequitur, donec perditos ope sua dignetur Christus, omnes esse aeterno exitio destinatos. Hoc etiam Paulus ex temporis circumstantia demonstrat (Rom. 5, 10.): quia scilicet dilecti *fuimus*, quum adhuc inimici essemus per peccatum. Sane ubi regnat peccatum, nihil inveniemus praeter iram Dei, quae mortem secum trahit. Sola igitur misericordia est, quae nos Deo reconciliat ut simul restituat in vitam. Videtur tamen hic modus loquendi cum multis Scripturae testimoniis pugnare, quae primum divini erga nos amoris fundamentum in Christo ponunt, extra ipsum vero ostendunt Deo nos esse exosos. Sed memoria tenendum est quod iam prius admonui, arcanum amorem quo nos apud se complexus est coelestis Pater, quia ex aeterno eius proposito manat, omnibus aliis causis superiorem esse: gratiam vero quam nobis testatam esse vult, et qua in salutis fiduciam erigimur, a reconciliatione per Christum parta incipere. Nam quum necesse sit illi peccatum esse odio, quomodo nos ab ipso amari statuemus, donec expiata sint peccata, quorum respectu merito nobis irascitur? Ita Christi sanguinem intercedere oportet ad placandum nobis Deum, priusquam ullus paternae eius benevolentiae sensus ad nos perveniat. Caeterum, ut priore loco audimus, Deum *quia nos diligebat*, filium suum in mortem pro nobis *dedisse*, ita mox subiicitur, Christum unum esse in quem proprie respicere fides debet. *Dedit Unigenitum, ut quisquis in eum crediderit non pereat.* Hic, inquam, rectus est fidei intuitus Christum sibi proponere, in quo Dei pectus in amorem effusum cernat, haec firma et solida fultura in mortem Christi tanquam unicum pignus recumbere. *Unigeniti* nomen ἐμφατικὸν est ad commendandam divini in nos amoris vehementiam. Quia enim non facile sibi homines persuadent a Deo se diligi, ut omnem dubitationem eximeret, nominatim expressit tantopere nos Deo fuisse caros, ut ne unigenito quidem filio pepercerit nostra causa. Quum ergo satis superque testatam nobis suam caritatem fecerit Deus, quisquis hoc testimonio non contentus adhuc vacillat, non levem Christo iniuriam facit, quasi unus aliquis ex vulgo temere in mortem proiectus fuerit. Quin potius ita reputandum est, quanti unigenitum suum filium Deus aestimat, tam pretiosam illi fuisse nostram salutem, cuius pretium Unigeniti ipsius mortem esse voluit. Caeterum hoc nomen iure Christus obtinet quia unicus est natura filius. Nobiscum vero hunc honorem adoptione tunc demum communicat, quum inserimur in eius corpus. *Qui credit in eum, non pereat.* Insigne fidei elogium, quod nos ab aeterno interitu vindicat. Diserte enim exprimere voluit, quamvis ad mortem videamur nati, certam tamen offerri liberationem in Christi fide: ita mortem quae alioqui nobis imminet minime timendam esse. Et universalem notam apposuit, tum ut promiscue omnes ad vitae participationem invitet, tum ut praecidat excusationem incredulis. Eodem etiam pertinet nomen Mundi quo prius usus est. Tametsi enim in mundo nihil reperietur Dei favore dignum, se tamen toti mundo propitium ostendit, quum sine exceptione omnes ad fidem Christi

vocat, quae nihil aliud est quam ingressus in vitam. Caeterum meminerimus, ita communiter promitti omnibus vitam in Christo qui crediderint, ut tamen minime communis omnium sit fides. Patet enim omnibus Christus ac expositus est, solis tamen electis oculos Deus aperit, ut fide ipsum quaerant. Porro hinc constat admirabilis fidei effectus, quia per eam Christum recipimus qualis nobis datus est a Patre, nempe qui nos aeternae mortis reatu solutos vitae aeternae haeredes efficiat, quia mortis suae sacrificio peccata nostra expiavit, ne quid obstet quominus nos pro filiis suis agnoscat Deus. Quando igitur Christum cum mortis suae efficacia et resurrectionis fructu amplectitur fides, non mirum est si per eam Christi quoque vita potimur. Nondum tamen satis liquet, cur et quomodo vitam nobis conferat fides: an quia Spiritu nos suo regenerat Christus, ut vivat in nobis ac vigeat Dei iustitia, an vero quia sanguine eius purgati a peccatis gratuita venia iusti apud Deum censemur. Certum quidem est haec duo semper coniuncta esse, sed quia hic de salutis certitudine agitur, tenenda praecipue est haec ratio, nos ideo vivere, quia Deus peccata non imputando gratis nos amat. Ideo nominatim sacrificii fit mentio, quo simul cum peccatis maledictio et mors abolita est. Iam prius admonui, quorsum spectent haec duo membra, nempe ut sciamus vitam nos recuperare in Christo, qua sumus in nobis privati. Nam in hac misera humani generis conditione prior ordine est redemptio quam salus.

17. *Non enim misit.* Confirmatio est proximae sententiae, quia non frustra Deus huc ad nos Filium suum misit. Atqui non venit ut perdat: sequitur ergo proprium esse Filii Dei officium, ut salutem per eum consequantur quicunque crediderint. Iam non est quod dubitet quisquam vel anxie laboret, quomodo mortem possit effugere, quando tenemus hoc esse Dei consilium, ut nos ab ea Christus eripiat. Repetitur iterum *mundi* nomen, ne quis omnino arceri se putet, si modo fidei viam tenet. *Iudicare* hic pro damnare, ut multis aliis in locis accipitur. Quod autem se venisse negat ad damnandum mundum, in eo proprium adventus sui finem notat. Quid enim opus fuit, Christum ad nos perdendos venire qui ter quaterque perieramus? Nihil ergo aliud in Christo considerandum, quam quod Deus pro immensa sua bonitate opitulari nobis voluit ut perditos servaret: et quoties nos peccata nostra urgent, quoties Satan ad desperationem sollicitat, obiiciendus est hic clypeus Deum nos aeterno exitio nolle opprimi, quia Filium suum salutem mundi ordinavit. Quod autem alibi docet Christus se in iudicium venisse, quod vocatur petra scandali, quod dicitur positus in multorum ruinam, id accidentale est vel, ut ita loquar, adventicium. Qui enim oblatam in eo gratiam respuunt, digni sunt qui iudicem experiantur ac tam indigni foedique contemptus ultorem. Cuius rei in Evangelio luculentum specimen apparet. Nam quum proprie sit Dei potentia in salutem omni credenti, facit multorum ingratitudo ut illis in mortem cedat. Utrumque optime expressit Paulus, quum se in promptu habere vindictam gloriatur, in qua omnes suae doctrinae adversarios conficiat, postquam impleta fuerit piorum obedientia (II. Cor. 10, 6). Perinde enim id valet acsi diceret, destinari praesertim ac primo loco Evangelium fidelibus, ut sit illis in salutem:

sed postea non impune cessurum incredulis, qui contempta Christi gratia eum mortis auctorem habere maluerint quam vitae.

18. *Qui credit in eum, non condemnatur.* Quod toties ac tam sedulo inculcat, extra mortis periculum esse omnes fideles, hinc colligere licet quam necessaria sit fiduciae certitudo et stabilitas, ne perpetuo trepident ac aestuent conscientiae. Iterum ergo pronuntiat, nullam manere damnationem ubi crediderimus, quod etiam infra quinto capite fusius exponet. Praesens tempus hic accipitur loco futuri ex consuetudine linguae Hebraicae. Vult enim fideles a metu damnationis securos esse. Proxima sententia *qui vero non credit etc.*, significat non aliud esse remedium, quo mortem quisquam hominum effugiat, acsi diceret, omnibus qui datam in Christo vitam reiiciunt non restare nisi mortem, quum non alibi vita constet quam in fide. Praeteritum verbi tempus ἐμφατικῶς posuit, quo melius exprimeret de omnibus incredulis actum esse. Notandum autem Christum peculiariter de his loqui quorum impietas se in manifesto Evangelii contemptu prodiderit. Tametsi enim verum est, non aliud unquam fuisse effugiendae mortis remedium quam si ad Christum confugerent homines, quia tamen hic Christus disserit de Evangelii praedicatione quae spargenda erat per totum mundum, sermonem adversus eos stringit, qui accensam divinitus lucem sponte ac maligne exstinguunt.

19. Hoc autem est iudicium, quod lux venit in mundum: et dilexerunt homines tenebras magis quam lucem. Erant enim mala eorum opera. 20. Quisquis enim mala agit, odit lucem, et non venit ad lucem, ne arguantur opera eius. 21. Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, ut manifestentur eius opera, quod in Deo sint facta.

19. *Hoc autem est iudicium.* Occurrit murmuribus et querimoniis, quibus exagitare solent profani homines nimium, ut ipsi putant, Dei rigorem, quum severius quam optarent cum illis agit. Durum videtur, omnes qui in Christum non credunt exitio devoveri. Ne quis itaque suam damnationem Christo ascribat, propriae cuiusque culpae imputandam esse docet. Ratio, quia infidelitas malae conscientiae testis est. Unde constat, obstare suam pravitatem incredulis, ne ad Christum accedant. Sunt qui putant notari hic duntaxat signum damnationis. At Christi consilium est hominum improbitatem compescere, ne suo more tergiversari vel cum Deo expostulare audeant, quasi inique eos tractet, dum infidelitatem morte aeterna punit. Tale ergo iudicium aequum esse, nullisque calumniis obnoxium demonstrat, non tantum quia perverse faciunt, qui tenebras praeferunt luci et lucem ultro sibi oblatam fugiunt, sed quia illud odium lucis nonnisi ex animo male sibi conscio et scelerato nascitur. Refulget quidem in multis pulcra sanctitatis species, qui tamen Evangelio adversantur: verum ut sanctiores angelis appareant, hypocritas esse minime dubium est, qui non alia de causa repellunt Christi doctrinam, nisi quia latebras suas amant, quibus tegatur eorum foeditas. Quum ergo sola hypocrisis infensos homines Deo reddat, tenentur omnes convicti, quia nisi superbia excoecati in vitiis sibi placerent, prompti ac voluntarii essent ad recipiendam Evangelii doctrinam.

20. *Quisquis enim mala agit.* Sensus est, ideo lucem ipsis esse odiosam quia mali sunt, et quantum in se est peccata sua tegere cupiunt: unde sequitur eos remedium abigendo damnationis materiam, quasi data opera, fovere. Multum ergo fallimur, si putamus pio zelo ferri qui adversus Evangelium insaniunt, quum potius lucem horreant, quo liberius sibi in tenebris adulentur.

21. *Qui autem facit veritatem.* Hoc videtur improprie et absurde dici, nisi fateri velis rectos esse aliquos et veraces, priusquam regeniti sint Dei Spiritu, quod minime consentaneum est cum perpetua Scripturae doctrina: fidem namque radicem esse scimus ex qua proveniunt bonorum operum fructus. Hunc nodum ut expediat Augustinus, *facere veritatem* exponit Agnoscere quam miseri simus, ac omni bene agendi virtute destituti. Et certe haec vera est ad fidem praeparatio, quum inopiae nostrae sensu compulsi ad Dei gratiam confugimus. Sed hoc totum alienum est a Christi mente, simpliciter enim dicere voluit, eos qui sincere agunt nihil magis quam lucem appetere, ut probentur eorum opera, quia tali examine habito melius constat, eos coram Deo fuisse veraces ac omni dolo puros. Perperam vero et inscite inferet aliquis, homines ante fidem sibi esse bene conscios. Neque enim Christus electos credere dicit, ut bonorum operum laudem referant, sed tantum quid facturi essent infideles, nisi male sibi conscii essent. Porro *veritatis* nomine usus est Christus, quia externo operum splendore decepti non reputamus, quid intus lateat. Ideo dicit integros homines et minime fucatos libenter in Dei conspectum prodire, qui solus operum nostrorum idoneus est iudex. Nam *opera* hic dicuntur *in Deo facta*, quae illi probantur ac secundum eius regulam bona sunt. Hinc discamus, non esse de operibus iudicandum nisi admota Evangelii luce, quia ratio nostra prorsus coecutit.

22. Post haec venit Iesus et discipuli eius in terram Iudaeam, et illic versabatur cum ipsis, et baptizabat. 23. Erat autem et Ioannes baptizans in Aenon prope Salim: quia aquae multae erant illic. Veniebant ergo et baptizabantur. 24. Quia nondum coniectus erat in carcerem Ioannes. 25. Orta igitur quaestio est a discipulis Ioannis cum Iudaeis, de purgatione. 26. Et venerunt ad Ioannem, dixeruntque illi, Rabbi, qui tecum erat trans Iordanem, cui tu testimonium reddidisti, ecce hic baptizat, et omnes veniunt ad eum. 27. Respondit Ioannes ac dixit: Non potest homo accipere quicquam, nisi datum illi fuerit e coelo. 28. Ipsi mihi testes estis quod dixerim, Non sum ego Christus, sed missus sum ante eum.

22. *Post haec venit Iesus.* Verisimile est Christum, elapso die festo venisse in eam Iudaeae partem, quae vicina erat oppido Aenon, quod in tribu Manasse situm est. *Aquas* illic multas fuisse Evangelista dicit, quarum non ita frequens in Iudaea copia erat. Fuisse autem duo haec oppida Aenon et Salim non procul a confluente Iordanis et Iaboc tradunt geographi, quibus vicinam faciunt Scythopolin. Caeterum ex his verbis colligere licet,

baptismum fuisse celebratum a Ioanne et Christo totius corporis submersione. Quanquam de externo ritu minus anxie laborandum est, modo cum spirituali veritate et Domini instituto ac regula congruat. Quantum vero coniicere licet, fecit illa vicinitas ut spargerentur varii rumores, multi sermones agitarentur passim de Lege, de cultu Dei, de Ecclesiae statu, ob duos novos baptistas simul exortos. Nam quod Evangelista Christum baptizasse dicit, id ad prima exordia refero, quod tunc scilicet munus sibi a Patre iniunctum publice auspicatus fuerit. Tametsi autem per discipulos hoc agebat Christus, hic tamen tanquam baptismi auctor nominatur omissis ministris, qui nihil agebant nisi eius nomine ac mandato. Qua de re initio proximi capitis rursus aliquid dicetur.

25. *Orta igitur quaestio est etc.* Non frustra hic Evangelista recitat ortam a discipulis Ioannis quaestionem. Quo minus enim doctrina instructi erant, eo confidentius ad disputandum se ingerunt, ut semper audax est inscitia. Si ipsos aggressi fuissent alii, excusari poterant, sed quod impares ad certamen sustinendum ultro lacessunt Iudaeos, id temere faciunt ac perperam. Hoc autem sonant verba, motam fuisse ab illis quaestionem. Praeterquam autem quod de re incognita temere ultra scientiae suae modum disserendo peccabant, suberat alterum quoque non minus vitium, quod illis non tam propositum erat, legitimum baptismi usum asserere quam tueri magistri sui causam, ut sua illi integra maneret auctoritas. Utrumque reprehensione dignum, quod non tenentes, quaenam sit vera baptismi ratio, ludibrio exponunt sacrum Dei institutum, et quod perversa ambitione magistri sui partes adversus Christum suscipiunt. Itaque uno verbo perculsos ac fractos fuisse apparet, quum obiectum esset Christum quoque baptizare. Nam in hominis persona occupati doctrinae minorem habebant curam. Eorum exemplo docemur, quorsum recidant qui pravis hominum studiis potius quam Dei zelo aguntur, ac proinde monemur unum hoc spectandum et modis omnibus curandum esse, ut solus Christus emineat. *De purgatione.* Quaestio de purgatione fuit, quia Iudaeis varia erant baptismata a Lege praescripta, nec legalibus illis contenti, multa insuper a maioribus accepta studiose colebant. Quod iam novus purgandi ritus inducitur a Christo et Ioanne post tantam copiam et varietatem, id absurdum esse ducunt.

26. *Cui tu testimonium reddidisti.* Hoc argumento vel Christum facere contendunt minorem Ioanne, vel illi reddere obstrictum, quia honore affectus fuerit. Quod enim honorificis elogiis Christum ornavit Ioannes, id in beneficio deputant. Quasi vero tale illi praeconium non debuerit, imo quasi non summa fuerit haec eius dignitas, praeconem esse Filii Dei. Nihilo rectius fuit Christum postponere Ioanni, quia eius testimonio commendatus fuerat. Scimus enim quid testatus fuerit Ioannes. Quod dicunt *omnes ad Christum venire*, perversae aemulationis vox est, metuunt enim ne mox deseratur magister a frequentia.

27. *Non potest homo.* Nonnulli ad Christum referunt, quasi impiae adversus Deum audaciae accuset discipulos, qui adimere Christo nitantur quod illi a Patre datum est. Hunc itaque sensum esse volunt: Quod ille in tantum honorem brevi emersit, divinitus factum est: frustra ergo deprimere contenditis, quem Deus in altum sua manu extulit. Aliis autem videtur esse exclamatio, in quam prae

indignatione prorumpat, quod tam male hactenus profecissent discipuli. Et certe nimis absurdum erat, quem toties audierant Christum esse, adhuc velle cogere in ordinem, ne supra ministrum suum emergeret. Merito itaque pronuntiare Ioannes potuit, frustra consumi operam docendis hominibus, quia surdi sunt et stupidi, donec mente renovati fuerint. Verum ego potius eorum sententiae subscribo, qui de Ioanne exponunt, nempe quod in sua et illorum manu esse neget, magnum se creare: quando haec nostra omnium mensura est, ut simus quales esse nos Deus voluit. Nam si ne ipse quidem Dei filius sibi honorem sumpsit, quis ex grege plus appetere audebit quam datum fuerit a Domino? Una haec cogitatio, si penitus omnium animis insideret, abunde sufficeret ambitioni cohibendae. Porro ambitione correcta et abolita simul contentionum pestis sublata foret. Unde enim fit, ut se quisque plus iusto efferat, nisi quia a Domino non pendemus, ut quem nobis gradum assignat eo simus contenti?

28. *Ipsi mihi testes.* Expostulat cum suis discipulis Ioannes, quod suis sermonibus fidem non habuerint. Saepius monuerat se Christum non esse. Ergo nihil restabat, nisi ut servus esset Filio Dei subiectus una cum reliquis. Atque hic locus notandus est. Negando enim se Christum esse nihil sibi reliquum facit, nisi ut capiti subiectus tanquam unus ex reliquis in Ecclesia ministret, neque ita evehatur, ut obscuret capitis honorem. *Se ante missum* dicit, ut viam Christo pararet, sicuti apparitores Regibus solent.

29. Qui habet sponsam, sponsus est. Amicus autem sponsi, qui stat et audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est. 30. Illum oportet crescere, me autem minui. 31. Qui e supernis venit, super omnes est: qui ex terra est, ex terra est, et ex terra loquitur: qui e coelo venit, supra omnes est. 32. Et quod vidit, et audivit, hoc testatur, et testimonium eius nemo recipit. 33. Qui autem recepit eius testimonium, signavit quod Deus sit verax (Rom. 3, 4.). 34. Quem enim misit Deus, is verba Dei loquitur, non enim ex mensura dat Deus Spiritum.

29. *Qui habet sponsam.* Hac similitudine melius confirmat, unum esse Christum, qui eximitur communi aliorum numero. Sicuti enim qui uxorem ducit, non ideo amicos invitat et adhibet ad nuptias, ut illis sponsam prostituat vel iure suo cedens in societatem admittat tori coniugalis, sed potius ut coniugium honorifice ab illis cultum sanctius reddatur: ita Christus ministros suos non ideo ad docendi officium vocat, ut Ecclesia subacta dominium sibi usurpent, sed ut fideli eorum opera ad eam sibi sociandam utatur. Magnum hoc et praeclarum est, praefici Ecclesiae homines, qui personam Filii Dei sustineant. Sunt igitur tanquam amici quos sibi adiungit sponsus, ut in commune nuptias celebrent, sed discrimen tenendum est, ut gradus sui memores, quod proprium est sponsi, ad se non trahant. Summa huc redit, quantalibet excellentia polleant doctores, non tamen obstare Christo debere, quin solus in Ecclesia sua domi-

netur, solus eam verbo suo regat. Subinde in Scriptura occurrit haec similitudo, quum exprimere vult Dominus sacrum adoptionis vinculum, quo nos sibi coniungit. Sicuti autem vere se fruendum nobis offert ut noster sit, ita merito fidem a nobis et caritatem mutuam stipulatur, quam uxor marito debet. Porro coniugium hoc in Christo omni ex parte impletum fuit, cuius sumus caro et ossa, ut Paulus docet (Ephes. 5, 29.). Castitas quam requirit praecipue in Evangelii obedientia sita est, ne ullo modo a pura eius simplicitate abduci nos sinamus, quemadmodum idem tractat II. Corinth. 11, 2. Uni itaque subesse Christo nos oportet, eum nobis esse unicum caput, nec pilum quidem nos a simplici Evangelii doctrina deflectere, eum solum habere gloriae principatum, ut sponsi ius et locum apud nos retineat. Quid ministri? Certe eos accersit Dei Filius, ut officium sibi in sacris nuptiis peragendis impendant. Quare eorum partes sunt modis omnibus satagere, ut sponsam cuius illis mandata est cura, castam marito virginem exhibeant: quod se facere Paulus gloriatur, eo quem citavi loco. Qui vero Ecclesiam sibi potius quam Christo conciliant, perfide violant connubium quod ornare deberent. Et quo maiori nos honore dignatur Christus, dum sponsae suae custodes facit, eo sceleratior est nostra infidelitas, nisi suum illi ius integrum tueri studemus. *Hoc ergo gaudium meum impletum est.* Significat se votorum omnium summam adeptum esse, nec iam esse quod desideret, ubi videt regnare Christum, et illi audientiam quam meretur dari. Quisquis ita affectus erit, ut posthabito sui respectu Christum extollat et eius honore contentus sit, fideliter et cum fructu Ecclesiae praeerit: quisquis autem ab hoc scopo vel minimum divertet, impurus erit adulter, nec aliud poterit quam sponsam Christi corrumpere.

30. *Illum oportet crescere.* Ulterius progreditur. Quia enim prius in summam dignitatem a Domino evectus fuerat, hoc fuisse temporale admonet, nunc exorto iustitiae soli cedendum esse. Itaque non modo inanes honoris fumos, qui hominum errore in eum temere congerebantur, repellit ac discutit, sed etiam sollicite cavet ne verus ac legitimus honos, quem illi Dominus contulerat, Christi splendorem obscuret. Hac ratione dicit quod hactenus habitus fuit summus Propheta, se in tam excelso gradu nonnisi ad tempus fuisse collocatum, donec advenerit Christus cui lampas tradenda erat. Interea testatur, aequo animo se passurum ut in nihilum redigatur, modo suis radiis totum mundum impleat Christus et occupet. Atque hoc Ioannis studium omnes Ecclesiae pastores imitari decet, ut Christo evehendo capita et humeros subiiciant.

31. *Qui e supernis.* Alia similitudine ostendit quantum a reliquis omnibus distet Christus, et quanto sit superior. Regi enim vel summo duci eum comparat, qui ex alto tribunali verba faciens pro imperii sui reverentia audiendus est. Sibi vero satis esse docet, si ex imo subsellio loquatur. Christum dicit e supernis venisse, non tantum quatenus Deus est, sed quia in eo nihil nisi coeleste ac maiestatis plenum cernitur. In secundo membro vulgaris translatio semel tantum habet, *qui ex terra est*, sed Graeci codices in diversa lectione consentiunt. Suspicor ab hominibus indoctis repetitionem, quam supervacuam ducebant, fuisse erasam: sed perinde valet acsi diceretur, Qui e terra est, originem suam sapit, ac pro naturae

suae conditione subsidit in ordine terreno. Hoc itaque solius Christi proprium esse asserit, ut e sublimi loquatur, quia e coelo descendit. Sed quaeri potest, annon a coelo quoque profectus sit Ioannes quantum ad vocationem et munus, ideoque audiendus fuerit Dominus per os ipsius loquens. Videtur enim coelesti quam tradit doctrinae esse iniurius. Respondeo, non simpliciter hoc esse dictum, sed comparative. Si seorsum considerantur ministri, tanquam e coelo cum summa auctoritate loquuntur, quod a Deo mandatum est, simul autem atque incipiunt opponi Christo, nullos esse amplius oportet. Sic Apostolus ad Hebr. 12, 25. Legem cum Evangelio committens, Quum impune, ait, non cesserit iis qui loquentem in terra aspernati sunt, videte ne eum aspernemini qui e coelis est. Vult ergo agnosci in suis ministris Christus, sed ita ut solus maneat Dominus, illi autem contenti sint ordine servorum: praesertim ubi ad comparationem venitur, ita vult discerni ut solus emineat.

32. *Et quod vidit et audivit.* Pergit in suo officio Ioannes. Nam ut Christo paret discipulos, eius doctrinam a certitudine commendat, Quod nihil proferat nisi quod a Patre suo accepit. Visus et auditus dubiae opinioni, vanis rumoribus, et figmentis quibuslibet opponuntur. Significat enim nihil eum tradere nisi probe cognitum. Sed dicet quispiam, parum fidei mereri qui nihil praeter auditum habet. Respondeo, hoc verbo notari Christum a Patre edoctum esse, ut nihil nisi divinum afferat utpote sibi divinitus revelatum. Id autem in totam Christi personam competit, quatenus a Patre missus est in mundum legatus et interpres. Postea mundi ingratitudinem accusat, qui tam certum ac fidelem Dei testem impie et scelerate respuit. Occurrit autem scandalo, quod multos a fide avertere et multorum cursum impedire vel morari poterat. Nam ut solemus ab hominum iudicio nimium pendere, bona pars Evangelium ex mundi contemptu aestimat, saltem ubi videt passim reiici, hoc praeiudicio occupata difficilior est ad credendum et tardior. Proinde quoties videmus talem mundi pervicaciam, haec tamen admonitio nos in constanti eius obedientia retineat, Esse veritatem a Deo profectam. Quum dicit *neminem* recipere, significat paucos esse et propemodum nullos fideles, si conferantur cum ingenti impiorum turba.

33. *Qui autem recepit eius testimonium.* Hic pios ad amplexandam intrepide Evangelii doctrinam hortatur et animat, acsi diceret, Non esse causam cur eos pudeat suae paucitatis ac pigeat, quando Deum habent fidei suae auctorem, qui unus instar omnium abunde nobis sufficit. Ergo etiamsi totus mundus Evangelio fidem abroget ac detrahat, non debet hoc bonis obstare quin Deo subscribant. Habent etiam in quo secure acquiescere liceat, quum sciunt, Evangelio credere nihil esse aliud quam Dei oraculis subscribere. Interea colligimus hoc esse fidei proprium, ut in Deum recumbat et stabilita sit in eius verbo. Nulla enim subscriptio esse potest nisi priores partes Deus loquendo occupaverit. Qua doctrina non tantum ab omnibus humanis figmentis discernitur fides, sed etiam ab opinione dubia et suspensa. Necesse enim est, ut Dei veritati quae omni dubitatione exempta est respondeat. Ergo sicut mentiri non potest Deus, ita fidem vacillare absurdum est. Hoc praesidio muniti, quibuscunque machinis nos turbare ac concutere Satan conetur, perpetuo stabimus victores. Hinc etiam monemur, quam gratum ac pre-

tiosum coram Deo sacrificium sit fides. Nam ut nihil illi pluris est quam sua veritas, ita nullus illi acceptior cultus praestari a nobis potest, quam dum fide nostra profitemur illum esse veracem, tunc illi demum suus honor vere constat. Rursum nulla gravior illi fieri iniuria potest, quam dum Evangelio non creditur. Spoliari enim sua veritate nequit, quin aboleatur tota eius gloria et maiestas. Atque eius veritas in Evangelio quodammodo inclusa est, illicque eam vult agnosci. Quare increduli nihil Deo, quantum in se est, reliquum faciunt: non quod Dei fidem labefactet eorum impietas, sed quod per eos non stat quin ipsum arguant vanitatis. Nisi plus quam saxei sumus, hoc tam praeclarum elogium, quo ornatur fides, ardentissimum eius studium accendere in animis nostris debet. Quantus enim est hic honos, quo miseros homunciones dignatur Deus, ut qui natura nihil sint aliud quam mendacium et vanitas, idonei tamen censeantur qui sacram Dei veritatem subscriptione sua comprobent?

34. *Quem enim misit.* Confirmat proximam sententiam, ostendit enim vere nobis esse cum Deo negotium, quum Christi doctrinam recipimus: quia non aliunde profectus sit Christus, quam a Patre coelesti. Solus ergo Deus est qui per eum loquitur. Et certe Christi doctrinae minus tribuimus quam oportet, nisi eam agnoscimus esse divinam. *Non enim ex mensura.* Duobus modis exponitur hic locus. Quidam enim ad communem dispensationem extendunt, quod Deus, qui fons est bonorum omnium inexhaustus minime se exinaniat, quum large et ubertim sua dona effundit in homines. Qui ex vase aliquo hauriunt quod distribuant, perveniunt tandem ad fundum. Sed periculum non est ne quid tale Deo contingat: neque unquam tam larga erit donorum eius affluentia, quin nova subinde largitate eam, ubi visum fuerit, superet. Videtur expositio haec habere aliquid coloris, quia indefinita est oratio. Ego tamen Augustinum potius sequor, qui de Christo interpretatur hoc esse dictum. Nec obstat quod nondum fit expressa Christi mentio in hoc membro, quum omnem ambiguitatem tollat posterius membrum, ubi ad Christum restringitur quod promiscue de multis dictum videri poterat. Nam haec verba procul dubio exegetice addita sunt, Patrem omnia Filio dedisse in manum, quia eum amet. Ideo uno contextu legenda sunt. Et verbum praesentis temporis quasi continuum actum designat. Tametsi enim Spiritu semel donatus fuit ad summam usque perfectionem, et tamen assidue tanquam ex scaturigine longe lateque manat, ideo non inepte nunc etiam accipere a Patre dicitur. Quod si quis simplicius interpretari malit, non est insolens temporis mutatio in eiusmodi verbis. Sensus nunc clarus est, Christo non esse ex mensura datum Spiritum, quasi gratiae qua pollet facultas ad aliquem modum finita sit, quemadmodum Paulus docet. I. Cor. 12, 7. et Ephes. 4, 7. singulis distribui secundum donationis mensuram, ita ut nemo unus ad plenum abundet. Nam quum hoc mutuum inter nos fraternae communicationis vinculum sit, ut nullus sibi seorsum sufficiat, sed vicissim alii aliis indigeant, in hoc a nobis differt Christus, quod Pater immensam Spiritus sui copiam in eum effudit. Et sane Spiritum absque mensura in eo residere oportet, quo hauriamus omnes ex eius plenitudine, quemadmodum primo capite habuimus. Atque huc spectat quod sequitur continuo post, patrem illi dedisse in manum omnia. Neque enim his verbis Christi

modo excellentiam praedicat Ioannes, sed opulentiae qua praeditus est finem etiam et usum simul ostendit, ut scilicet tanquam arbiter à Patre constitutus singulis, prout visum est atque expedit, distribuat, quemadmodum fusius explicat Paulus quarto illo ad Ephesios capite quod nuper citavi. Quantumvis ergo suos varie locupletet Deus, hoc uni Christo singulare est, habere omnia in manu.

35. Pater diligit Filium, et omnia dedit in manu eius. 36. Qui credit in Filium, habet vitam aeternam, qui vero incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum (I. Io. 5, 10.).

35. *Pater diligit filium.* Sed quid sibi vult ista ratio? An alios omnes odiò habet? Responsio in promptu est, Non agi de vulgari amore, quo Deus homines a se conditos vel alia opera sua prosequitur, sed de singulari illo, qui a Filio incipiens inde ad omnes creaturas manat. Facit enim hic amor, quo Filium amplexus nos quoque in eo amplectitur, ut per illius manum nobis bona sua omnia communicet.

36. *Qui credit in filium.* Hoc addidit, ut non tantum sciamus bona omnia a Christo petenda esse, sed teneamus etiam fruendi modum. Porro fruitionem in fide positam esse docet: nec immerito, quandoquidem per eam possidetur Christus, qui secum et iustitiam et vitam iustitiae fructum affert. Quod autem vitae causa vocatur fides in Christum, inde colligimus in solo Christo vitam contineri: neque eius nos aliter fieri compotes quam Christi ipsius gratia, sed non convenit inter omnes, quomodo ad nos perveniat Christi vita. Quidam enim ita accipiunt, Quoniam credendo Spiritum recipimus, qui nos in iustitiam regenerat, nos eiusmodi regeneratione salutem consequi. Ego autem quamvis hoc esse verum fatear, fide nos renovari, ut Spiritus Christi nos regat, primo tamen loco considerandam esse dico gratuitam peccatorum remissionem, qua fit ut Deo accepti simus: dico item in hac sola totam salutis fiduciam et fundatum esse et consistere, quia non aliter iustitia nobis coram Deo imputari potest nisi dum peccata nobis non imputat. *Qui vero incredulus est.* Sicuti vitam in Christo proposuit, cuius dulcedine nos alliceret, ita nunc aeternae morti addicit, quicunque Christo non credunt. Atque hoc modo amplificat Dei beneficium, quum admonet nullum esse aliud effugiendae mortis remedium nisi nos Christus liberet. Inde enim pendet haec sententia, Quod in Adam sumus omnes perditi. Si autem Christi officium est quod perierat servare, merito qui oblatam in eo salutem respuunt in morte manent. Diximus nuper hoc proprie ad eos pertinere, qui Evangelium sibi patefactum reiiciunt. Etsi enim eodem exitio implicitum est totum humanum genus, gravior tamen et duplex ultio eos manet qui Filium Dei recusant liberatorem. Nec certe dubium est, quin Baptista mortem incredulis denuntiando eius terrore nos ad Christi fidem stimulare voluerit. Porro his verbis damnari palam est redigique in nihilum, quicquid extra Christum iustitiae se habere putat mundus. Nec est quod obiiciat quispiam, iniquum esse, ut qui pii alioqui et sancti sunt ideo pereant quia non credunt. Frustra enim in hominibus fingitur aliqua sanctitas nisi qua donati sint a Christo. *Videre vitam*

posuit pro frui vita. Caeterum quo melius exprimat, nihil restare nobis spei nisi a Christo liberemur, dicit *iram dei manere* super incredulos. Quanquam non displicet quod docet Augustinus, manendi verbo esse usum, ut sciamus iam ab utero nos morti esse destinatos, quia filii irae omnes nascimur. Saltem eiusmodi allusionem libenter admitto, modo teneamus genuinum et simplicem esse illum, quem dixi, sensum, sic incredulis omnibus mortem incumbere, et eos tenere oppressos ac submersos, ut effugere nunquam possint. Et certe, quamvis naturaliter damnati iam sint reprobi, sua tamen infidelitate novam sibi mortem accersunt. Atque in hunc finem data est Evangelii ministris ligandi potestas. Haec enim iusta est humanae contumaciae vindicta, ut qui salutare Dei iugum excutiunt, se constringant mortis vinculis.

CAPUT IV.

1. Postquam ergo cognovit Dominus, quod audivissent Pharisaei, Iesum plures facere et baptizare discipulos quam Ioannem, 2. (Etsi Iesus ipse non baptizabat, sed disipuli eius): 3. Reliquit Iudaeam, et abiit rursus in Galilaeam. 4. Oportebat autem ipsum transire per Samariam. 5. Venit ergo in urbem Samariae, quae dicitur Sichar, vicinam agro, quem dedit Iacob Ioseph filio suo. 6. Erat autem illic fons Iacob: Iesus autem, fessus ex itinere, sedebat sic super fontem, quum esset hora fere sexta. 7. Venit mulier ex Samaria ad hauriendam aquam. Dicit illi Iesus, Da mihi quod bibam. 8. Discipuli enim eius profecti erant in urbem ad cibos emendos. 9. Dicit illi mulier Samaritana, Quomodo tu, Iudaeus quum sis, potum a me petis, quae sum mulier Samaritana? Neque enim commercium habent Iudaei cum Samaritanis.

1. *Postquam ergo cognovit.* Nunc Evangelista de colloquio verba facturus quod habuit Christus cum Samaritide, principio causam profectionis exponit. Quum enim sciret Pharisaeos male affectos, noluit eorum furori se ante tempus obiicere. Haec illi ex Iudaea migrandi fuit ratio. Ita significat non venisse destinato consilio in Samariam, ut illic habitaret, sed quod transeundum per eam erat in Galilaeam tendentibus. Nam donec sua resurrectione ianuam aperiret Evangelio, in colligendis ovibus Israel ad quas missus erat occupari oportuit. Ergo quod Samaritanos dignatus est sua doctrina, extraordinarium fuit et quasi fortuitum, ut ita loquar. Sed cur secessum et latebras Galilaeae petit, acsi innotescere nollet, quod maxime optandum erat? Respondeo, ipsum tenuisse rationem agendi atque opportunitate temporis sic fuisse usum, ut ne momentum quidem praeteriret. Stadium ergo suum ordine, et quo decebat temperamento conficere voluit. Unde etiam docemur, nos ita debere

animis esse compositos, ut neque ullo metu terreamur quin pergamus in officio, neque in accersendis periculis simus nimium praecipites. Hanc porro mediocritatem vere colent, quicunque in suam vocationem erunt intenti. Nam et Dominum constanter sequentur vel per medias mortes, nec temere se proiicient, sed ambulabunt in viis suis. Meminerimus ergo, non ultra progrediendum esse quam vocatio nostra postulat. *Pharisaeos* solos commemorat Evangelista, qui infesti Christo fuerint, non quod alii scribae fuerint amici, sed quia secta haec tunc regnabat, et ipsi pii zeli praetextu maxime insaniebant. Quaeritur an Christo plures discipulos inviderint, quia magis in Ioannem propensi eius dignitati et famae studerent. Alius est verborum sensus. Nam quum eos id iam prius male haberet, discipulos a Ioanne colligi: magis exasperavit eorum animos, quum viderent plures adhuc Christo accedere. Ex quo autem Ioannes se nihil quam praeconem Filii Dei esse professus erat, maior ad Christum concursus fieri coepit, et iam ministerio suo prope defunctus erat. Ita docendi et baptizandi munus paulatim Christo resignavit.

2. *Etsi Iesus ipse non baptizabat.* Baptismus Christi vocatur, quem per aliorum manus contulit, ut sciamus baptismum ex ministri persona minime aestimandum esse, sed vim eius totam pendere ab auctore, cuius nomine et mandato confertur. Unde singularis ad nos consolatio redit, dum scimus baptismum nostrum ad nos abluendos et renovandos non minus habere efficaciae, quam si a Filio Dei nobis datus foret. Nec dubium est quin ab externa signi administratione, quamdiu in mundo versatus est, consulto abstinuerit, ut testatum omnibus saeculis faceret, nihil decedere ex virtute baptismi, dum ab homine mortali offertur. In summa, non tantum intus baptizat Christus Spiritu suo, sed symbolum ipsum quod ab homine mortali suscipimus, perinde habendum est acsi Christus ipse manum e coelo exserens ad nos usque porrigeret. Quod si Christi est baptismus, qui per hominem datur, qualiscunque sit minister, Christi esse non desinet. Atque hoc ad refellendos Anabaptistas sufficit, qui ministri vitio baptismum quoque vitiari contendunt, et huius delirii causa Ecclesiam turbant: quemadmodum contra Donatistas eodem argumento apposite usus est Augustinus.

5. *Quae dicitur Sichar.* Hieronymus in epitaphio Paulae vitiose ita legi putat, quum potius legendum sit Sichem. Et certe hoc posterius antiquum et verum esse nomen constat. Verum probabile est iam Evangelistae tempore vocem Sichar fuisse in usu. De loco satis convenit, urbem fuisse sitam in latere montis Garizin, cuius incolae a Simeone et Levi proditorie caesi fuerunt (Gen. 34, 25,) et quam Abimelech indigena solo postea aequavit. Sed tanta fuit loci commoditas, ut tertio urbs illic condita fuerit, quam Hieronymi saeculo Neapolin vocabant. Et Evangelista omnem controversiam tollit tot additis circumstantiis. Nam ex Mose satis constat, ubinam fuerit ager ille quem Iacob filiis Ioseph attribuit. Montem quoque Garizin Sichimae fuisse vicinum omnes fatentur. Templum illic fuisse exstructum, mox dicemus. Quin illic diu habitaverit Iacob cum sua familia minime dubium est.

6. *Iesus autem fessus ex itinere.* Non simulavit lassitudinem, sed revera fessus erat. Nam quo magis ad sympathiam propensus foret nobisque condolesceret, infirmitates in se nostras suscepit quem-

admodum docet Apostolus (Hebr. 4, 15.). Huc pertinet temporis circumstantia. Neque enim mirum, quod circa meridiem sitiens et lassus ad puteum quieverit. Nam quum dies ab ortu solis ad occasum usque duodecim haberet horas, sexta erat meridies. Quum dicit *sic* sedisse, quasi gestum hominis fatigati exprimit.

7. *Venit mulier ex Samaria.* Quod aquam a muliere postulat, non simpliciter eo consilio facit ut eius docendae materiam habeat: sitis enim eum urgebat, ut bibere optaret. Sed hoc impedimento esse non potest, quin docendi occasionem nactus ea utatur: quia suae necessitati mulieris salutem praefert. Ergo sitis suae oblitus, quasi colloquendi suppetat otium et commoditas, ut eam in vera pietate instituat, anagogen ab aqua visibili ad spiritualem deducit, et eius animum irrigat coelesti doctrina, quae aquam illi negaverat.

9. *Quomodo tu Iudaeus quum sis.* Exprobratio est, qua retaliat communem gentis suae contemptum. Notum est Samaritanos faecem populi fuisse ex alienigenis collectam. Quia corruperant Dei cultum, multosque perversos et adulterinos ritus colebant, Iudaeis merito erant exosi. Interea tamen non dubium est, quin Iudaei magna ex parte carnali suo odio Legis zelum praetexerent. Nam apud multos plus valebat ambitio et invidia, et quod illis dolebat regionem sibi destinatam a Samaritanis occupari, quam quod de violato Dei cultu solliciti essent ac tristes. Erat tamen iusta dissidii ratio, modo puri ac recte compositi fuissent affectus. Ideo Christus quum ad primam Evangelii publicationem Apostolos mittit, vetat ne ad Samaritanos divertant (Luc. 9, 53.). Verum mulier haec facit, quod omnibus fere est ingenitum: quia enim in pretio esse cupimus, aegerrime ferimus nos contemni. Adeoque hic est communis humanae naturae morbus, ut velit quisque sua vitia placere aliis. Si quis autem nos et nostra improbat, statim sine discrimine irascimur. Excutiat se quisque, et hoc superbiae semen in animo suo reperiet, donec exstirpatum a Spiritu Dei fuerit. Mulier ergo ista, quia gentis suae superstitiones apud Iudaeos damnari sciebat, nunc illis in Christi persona insultat. Quod mox sequitur, Iudaeos *nihil habere cum Samaritanis commercii*, a muliere dictum puto. Alii ab Evangelista explicationis vice additum accipiunt. Et certe parum refert utrumvis sensum eligas: sed mihi videtur optime congruere, quod mulier Christum hoc modo subsannet, Quid? an tibi fas est potum a me petere, quum vobis adeo profani simus? Si quis aliter malit, non contendo. Caeterum fieri potest ut Iudaei a Samaritanis ultra modum abhorruerint. Quemadmodum enim diximus falso zeli colore abusos esse, ita modum excedere promptum fuit: quemadmodum accidere solet omnibus qui pravis affectibus indulgent.

10. Respondit Iesus, ac dixit illi, Si scires donum Dei, et quis sit qui tibi dicit, Da mihi potum, tu petiisses ab eo, et dedisset tibi aquam vivam. 11. Dicit ei mulier: Domine, neque quo haurias habes, et puteus est altus, unde ergo habes aquam vivam? 12. Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, et ipse ex eo bibit, et filii eius, et pecora eius? 13. Respondit Iesus, ac dixit illi, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet rursum: 14. Qui autem biberit ex aqua,

quam ego dabo illi, non sitiet in aeternum: sed aqua, quam dabo ei, fiet in eo fons aquae salientis in vitam aeternam. 15. Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam hanc, ut non sitiam, neque veniam huc ad hauriendum.

10. *Respondit Iesus.* Nunc sumpta occasione, incipit Christus de Spiritus sui gratia et virtute concionari, idque apud mulierculam, quae indigna prorsus erat cum qua verbum faceret. Mirum certe bonitatis eius exemplum. Quid enim fuit in misera hac femina, ut ex scorto Filii Dei repente discipula fieret? Quanquam in nobis quoque omnibus idem misericordiae specimen exhibuit. Non omnes quidem mulieres sunt scorta: non omnes viri flagitio aliquo notati: sed quam ullus nostrum praestantiam in medium afferet, cur nos coelesti doctrina, et adoptionis honore dignatus fuerit? Nec fortuito accidit cum tali persona colloquium. Nam quasi sub typo nobis ostendit Dominus, se nequaquam ex dignitate eligere, quibuscum salutis doctrinam communicet. Atque hoc quidem prima specie admirabile consilium est, quod tot praetermiserit in Iudaea magnos viros, interea cum hac muliere familiariter contulerit sermonem. Verum nobis sub eius persona exprimi oportuit, quam verum sit illud Prophetae, Inventus sum a non quaerentibus me: iis qui de me non rogabant, palam apparui. Dixi non petentibus, Ecce ego assum (Ies. 65, 1.). *Si scires donum dei.* Ego haec duo membra: Si donum Dei scires, et, quis sit qui tecum loquitur: ita distincte lego, ut posterius sit quasi interpretatio prioris. Hoc enim singulare Dei erat beneficium, praesentem Christum habere, qui vitam aeternam secum ferebat. Sensus clarior erit, si vice copulae particulam exegeticam supponas, Si scires donum Dei: nempe quisnam sit qui tecum loquitur. Caeterum his verbis docemur, tunc nos demum scire quisnam sit Christus quum tenemus quid nobis in eo dederit Pater, et quid bonorum ipse nobis offerat. Ea autem cognitio ab inopiae nostrae sensu incipit. Nam ut ad remedium quis aspiret, eum prius necesse est malis suis affici. Itaque Dominus non ebrios, sed sitientes: non saturos, sed famelicos invitat, ut comedant et bibant. Et quorsum ad nos mitteretur Christus cum Spiritus plenitudine, nisi nos vacui essemus? Caeterum, ut multum profecit is qui defectum suum sentiens, quantopere aliena ope indigeat, iam agnoscit: ita non sufficeret sub malis suis gemere, nisi prompti paratique auxilii spes accederet, quia hoc modo nihil possemus quam moerore tabescere, vel certe quod Papistis accidit, huc illuc cursitando inutili et supervacua lassitudine nos conficere. Verum ubi Christus apparet, non amplius frustra vagamur remedium petituri unde nullum dari potest: sed recta ad eum pergimus. Haec igitur vera demum et utilis est gratiae Dei cognitio, dum eam scimus in Christo nobis esse expositam, eiusque manu nobis porrigi. Simul admonet Christus, quam efficax sit bonorum suorum cognitio: utpote quae ad ea expetenda nos stimulat, animosque nostros accendit. Si scires, inquit, petiisses. Porro scopus verborum minime obscurus est: voluit enim mulieris desiderium acuere, ne oblatam sibi vitam contemptu reiiceret. *Dedisset tibi aquam vivam.* His verbis testatur Christus, si ad ipsum dirigantur vota nostra minime irrita fore. Et certe, sine hac fiducia prorsus frigeret petendi studium. Verum ubi ad se venientibus Chri-

stus occurrit atque ad omnes satiandos paratus est, iam non est pigritiae vel cessationi locus. Atqui hoc nobis omnibus esse dictum nemo non sentiret, nisi sua cuique obstaret incredulitas. Quanquam autem ex re praesenti nomen Aquae ad Spiritum transtulit, satis tamen in Scripturis trita est haec metaphora, et optimam rationem habet. Sumus enim instar aridae sterilisque terrae, nullus in nobis succus, nullus vigor, donec Spiritu suo nos Dominus irrigat. Vocatur etiam Spiritus alibi Aqua munda, sed diverso sensu: quia scilicet sordes quibus toti scatemus abstergit et purgat. Sed hic et similibus locis de arcana vegetatione agitur, qua vitam in nobis instaurat, tuetur et perficit. Sunt qui de Evangelii doctrina exponant: cui ego hanc appellationem congruere fateor. Sed ego Christum existimo totam renovationis gratiam hic complecti. Scimus enim in hoc missum esse, ut novam vitam afferat. Aquam igitur, meo iudicio, bonorum omnium vacuitati qua laborat ac premitur humanum genus opponere voluit. Porro Aquam vivam non modo nominat ab effectu, quasi vivificam, sed ad diversas aquarum species alludit. Viva ergo dicitur ex vivo fonte scaturiens.

11. *Domine, neque quo haurias habes.* Sicuti a Iudaeis despiciebantur Samaritani, ita hi vicissim illos contemptui habebant. Itaque haec mulier Christum initio aspernatur, adeoque eum subsannat. Satis intelligit Christum figurate loqui, sed eum perstringit contraria figura: acsi diceret, plus eum promittere quam praestare queat. Deinde arrogantiae eum insimulat, quod se praeferat sancto Patriarchae *Iacob*. Iacob, inquit, in suum et totius familiae usum contentus fuit hoc puteo: tune praestantiorem habes aquam? Quam vitiosa sit haec comparatio, inde satis liquet, quod servum domino et hominem mortuum Deo viventi opponit: et tamen quam multi quotidie in hoc idem vitium incidunt? Quo magis cavendum est, ne eousque evehamus hominum personas, ut Dei gloriam obscurent. Reverenter quidem colenda sunt dona Dei, ubicunque apparent. Ergo pietate insignes viros, aliisque raris dotibus praeditos honore prosequi par est: sed eatenus ut semper Deus alte emineat super omnes, ut Christus cum suo Evangelio conspicuus fulgeat, nam illi totum mundi splendorem cedere oportet. Notandum etiam quod Samaritae falso gloriabantur se progeniem esse sanctorum Patrum. Ita hodie Papistae quum spurii sint et semen adulterinum, plus quam superbe iactant Patres ac legitimis Dei filiis insultant. Etiamsi ex Iacob secundum carnem orti fuissent Samaritae, quia tamen prorsus erant degeneres, et a vera pietate alieni, praepostera fuisset haec gloriatio. Nunc quum Cuthaei sint origine, vel saltem ex profanis Gentibus collecti, non tamen sancti Patriarchae falso nomen obtendere desinunt; verum id sine profectu. Ita scilicet omnibus accidere necesse est, qui perperam in luce hominum exsultant, ut Dei luce priventur, nec quicquam societatis habeant cum sanctis Patribus, quorum titulo sunt abusi.

13. *Omnis qui bibet ex aqua.* Utcunque se parum proficere videat Christus adeoque ludibrio haberi suam doctrinam, pergit tamen clarius exponere quod dixerat. Discernit enim usum utriusque aquae: quod altera corpori ad tempus serviat, vis alterius in vegetanda anima perpetua sit. Nam ut corruptioni obnoxium est corpus, ita subsidia quibus fovetur caduca et fluxa esse oportet. Quod animam vivificat nonnisi aeternum esse potest. Caeterum cum Chri-

sti verbis non pugnat, quod uberioris gratiae desiderio usque ad vitae finem ardent fideles. Neque enim usque ad plenam satietatem primo statim die nos potari significat, sed tantum hoc vult, Spiritum sanctum scatebram esse perpetuo fluentem: ita non esse periculum ut exarescant qui spirituali gratia renovati sunt. Quamvis ergo tota vita sitiamus, certum tamen est non in unum diem vel ad breve aliquod tempus nos Spiritum hausisse, sed ut perpetuo scaturiens nunquam nos deficiat. Ita sitiunt tota vita fideles, et quidem ardenter: et tamen vivifico succo interim abundant, quia quantulumcunque receperint gratiae, id eos assidue vegetat, ut nunquam sint prorsus aridi. Quare satietas ista non desiderio, sed tantum siccitati opponitur. Quod proximis verbis adhuc clarius exprimitur: *Fiet fons aquae salientis in vitam aeternam.* Continua enim notatur irrigatio, quae in hac mortali et caduca vita coelestem in illis aeternitatem fovet. Non ergo ad breve tempus in nos fluit Christi gratia, sed se ad beatam usque immortalitatem diffundit: quia fluere non desinit, donec vita incorruptibilis quam inchoat suis omnibus numeris constet. *Da mihi aquam hanc.* Non dubium est quin satis agnoscat mulier, Christum de aqua spirituali loqui: sed quia eum contemnit, pro nihilo habet omnes eius promissiones. Obstructus enim est doctrinae aditus, quamdiu is, qui loquitur, auctoritate apud nos caret. Oblique ergo Christum incessit mulier, acsi diceret, Tu quidem multa iactas, sed nihil video: si potes, re ipsa ostende.

16. Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, et veni huc. 17. Respondit mulier, et dixit ei, Non habeo virum. Dixit ei Iesus, Bene dixiste, non habeo virum: 18. Quinque enim viros habuisti, et nunc quem habes, non est vir tuus, hoc vere dixisti. 19. Dicit ei mulier, Domine, video quod tu sis Propheta. 20. Patres nostri in monte hoc adoraverunt: et vos dicitis, quod Ierusalem sit locus, ubi oporteat adorare. 21. Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit hora quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

16. *Voca virum tuum.* Videtur hoc nihil ad rem facere. Imo putare quis posset, Christum mulieris protervia fractum et pudefactum alio deflectere sermonem. Sed non ita est. Quum enim videret scurrilibus dicteriis excipi quod dicebat, aptum huic malo remedium adhibuit. Percutit enim mulieris conscientiam peccati sensu. Atque hoc rursus praeclarum est misericordiae specimen, quod prope invitam trahit, quae sponte accedere nolebat. Sed illud quod attigi praecipue notandum, vulnerandos esse peccati sensu, qui nimium securi sunt ac propemodum stupent. Talibus enim fabulosa erit Christi doctrina, donec ad tribunal Dei citati eum quem spernebant timere tanquam iudicem cogantur. In hunc modum tractandi sunt omnes qui scurrili sua dicacitate adversus Christi doctrinam insurgere non dubitant, ut sentiant non impune hoc sibi cessurum. Tanta etiam multorum contumacia est, ut audientiam illi nunquam daturi sint nisi violenter subacti. Ergo quoties insipidum videmus esse Christi oleum, aceto miscendum est, ut sapere incipiat. Imo, hoc nobis omnibus necessarium est, neque enim serio afficimur loquente Christo nisi

poenitentia expergefacti. Ergo, ut rite quis proficiat in eius schola, propriae miseriae demonstratione, quasi aratro, eius duritiem subigi necesse est, quia sola haec cognitio delicias omnes nobis excutit, ne amplius audeamus Deo illudere. Itaque, si quando nobis obrepat verbi Dei neglectus, nullum aptius remedium erit quam si se quisque ad peccata sua reputanda sollicitet, ut ipsum sui pigeat, adeoque expavefactus Dei iudicio humilietur ad eius obsequium, cuius contemptu ante lasciviebat. *Non habeo virum.* Nondum emergit illius admonitionis fructus, qua mulieris animum ad poenitentiam Christus pungere voluerat. Et certe nos ita ebrius nostri amor sopitos tenet vel potius hebetat, ut minime nos excitent primae punctiones. Sed huic quoque tarditati apposite medetur Christus, dum ulcus ipsum validius premit, aperte enim suum illi flagitium exprobrat. Quanquam non unam scortationem hic notari puto. Nam quod *quinque* viros habuisse dicit, credibile est id fuisse factum, quod petulans mulier et immorigera maritos ad faciendum divortium compulerit. Sic ergo verba interpretor, Quum te legitimis maritis Deus iunxisset, nullum fecisti peccandi finem, donec pluribus repudiis infamis te ad scortationem prostitueres.

19. *Domine, video quod etc.* Hic iam emergit obiurgationis fructus. Neque enim modeste tantum culpam suam agnoscit mulier, sed audiendae Christi doctrinae quam prius respuebat prompta et exposita, ultro eam appetit et flagitat. Ergo, ut iam dixi, verae docilitatis initium est poenitentia, et ad scholam Christi ingrediendam ianuae apertio. Docet autem nos suo exemplo mulier, quum nobis oblatus est doctor quispiam, utendum esse hac occasione, ne simus Deo ingrati, qui Prophetas nunquam nobis destinat, quin veluti porrecta manu nos ad se invitet. Tenendum autem est quod docet Paulus, divinitus nobis mitti qui docendi facultate pollent (Rom. 10, 15.).

20. *Patres nostri.* Falsum est quod quidam putant, eo quod molesta esset ac odiosa mulieri obiurgatio, eam astute alio delabi: quin potius a specie ad genus transit, et de peccato suo edocta generaliter in puro Dei cultu institui vult. Rite autem et ordine hoc facit, quod Prophetam consulit ne in colendo Deo erret. Perinde acsi inquireret ex ipso Deo, qualiter coli velit. Nihil enim magis perversum quam varios cultus arbitrio nostro fingere absque Dei verbo. Porro inter Iudaeos et Samaritas de vera adorandi regula perpetuum fuisse certamen satis notum est. Tametsi enim Cuthaei et reliqui advenae, qui decem Tribubus in exsilium abductis in Samariam translati erant, plagis coacti susceperant Legis ritus ac se Deum Israel colere profitebantur (ut II. Reg. 17. v. 27. legimus), erat tamen mutila apud eos et multis modis vitiata religio: quod Iudaeis tolerabile non erat. Sed magis accensa fuerat contentio post templum in monte Garizin exstructum a Manasse, Ioannis summi Pontificis filio et Iaddi fratre, quo tempore Darius ultimus Persarum rex per manum Sanabaletis praefecti Iudaeam tenebat. Nam Manasses ducta in uxorem Satrapae filia, ne fratre esset inferior Sacerdotem se illic creavit, ac quoscunque potuit apostatas praemiis ad se pellexit, quemadmodum Iosephus libr. Antiquitatum 11. refert. Quod autem verae pietatis desertoribus solemne est ut patrocinium sibi ex Patrum exemplis quaerant, id tunc fecerunt Samaritani, sicuti ex verbis mulieris colligere licet: Patres nostri, inquit, adoraverunt in monte hoc. Certum est non fuisse ea causa inductos, ut sacrificia illic offerrent, sed postquam illic

erexerant perversum cultum, sequuta est pertinacia quae ad praetextus captandos ingeniosa fuit. Fateor quidem interdum stulto zelo, non secus atque oestro stimulari leves et inconsideratos homines, ut quod a sanctis factum fuisse audiunt protinus sine iudicio in exemplum arripiant. Sed alterum illud vitium magis commune est, ut suis erroribus colorem inducant ex factis Patrum, idque in Papatu cernere promptum est. Verum quia hic locus insigni documento est, quam praepostere faciant, qui posthabito Dei mandato se conformant ad Patrum exempla, notandum est, quot modis hic peccare soleat mundus. Saepe enim contingit, ut sine delectu pro Patribus maior pars sequatur, qui minime omnium habendi erant Patres. Ita hodie Papistas videmus quum inflatis buccis Patres decantant, nullum Prophetis et Apostolis locum dare, ubi autem paucos nominarunt honore dignos, coacervare ingentem hominum sui similium catervam, vel saltem descendere ad corruptiora saecula, quibus etsi nondum tam crassa barbaries invaluerat, religio tamen et doctrinae puritas multum declinaverant. Ergo tenendum est sedulo discrimen, ne Patres censeantur nisi quos constabit fuisse Dei filios, deinde qui pietatis suae excellentia hunc honoris gradum promeriti sint. Frequenter etiam in eo peccatur, quod temere ex Patrum factis communis Lex statuitur. Vulgus enim non satis honoris se Patribus habere putat, nisi eos eximat hominum numero. Ita dum nobis in mentem non venit homines fuisse qui labi poterant, vitia virtutibus promiscue miscemus, unde sequitur pessima in vivendi ratione confusio. Nam quum ad Legis regulam examinanda sint omnia hominum facta, trutinam ipsam suis ponderibus subiicimus, denique ubi tanti fit Patrum imitatio, impune post eos se peccare mundus putat. Tertium vitium est prava aemulatio, ubi scilicet nec eodem praediti Spritu, nec eodem instructi mandato trahimus in exemplum quod Patrum aliquis fecit, quemadmodum si quis privatus gladio ulcisci velit fratrum iniurias, quia hoc fecit Moses (Exod. 2, 12.): si quis de scortatoribus poenas sumat, quia fecit hoc Pinehas (Num. 25, 7.). Hinc natus est immanis ille furor mactandi proprios filios, quemadmodum multi iudicant, quod Iudaei patri suo Abrahae similes esse volebant, quasi vero generale hoc esset praeceptum, Immola filium tuum Isaac (Gen. 22, 2.), ac non potius singularis unius hominis probatio. Talem κακοζηλίαν ut plurimum fastus et nimia confidentia parit, dum sibi plus nimio arrogant homines, nec suo modulo se quisque metitur. Interea Patribus nulli sunt recti imitatores, plurimae simiae. Ex hoc etiam fonte fluxisse bonam partem veteris monastices fatebuntur, qui prudenter veterum scripta expendent. Ergo nisi sponte errare libeat, semper videndum est, quo quisque Spiritu donatus sit, quid ferat cuiusque vocatio, quid singulis conveniat, et quid singulis sit mandatum. Huic tertio vitio affine est aliud, confusio scilicet temporum, dum posteri in Patrum exemplis occupati diversam agendi Legem sibi a Domino praescriptam esse non cogitant. Huic inscitiae acceptum referri debet immensa ceremoniarum congeries, quibus obruta est Ecclesia sub Papatu. Statim ab Ecclesiae exordio in hac parte peccari coeptum est, quia plus valuit stulta Iudaismi affectatio quam decebat. Habebant Iudaei sua sacrificia: ne tali pompa carerent Christiani, inventus est immolandi Christi ritus. Quasi vero deterior futura esset Christianae Ecclesiae conditio, si cessassent omnes umbrae quibus offu-

scari poterat Christi claritas. Sed postea longius erupit ac sine modo grassatus est furor. Ergo ne hic labamur, semper ad praesentem regulam attentos esse nos oportet. Olim suffitus, luminaria, vestes sacrae, altare, vasa et similes ritus Deo placebant, nempe quia obedientia nihil habet gratius vel magis pretiosum. Nunc a Christi adventu mutata est ratio. Ergo quid nobis in Evangelio praescribat considerandum, ne temere sequamur quod sub Lege Patres servarunt. Nam quae tunc fuit pia sacrorum observatio, hodie sceleratum sacrilegium foret. Hoc Samaritanos decepit, quia non reputabant in exemplo Iacob quantum differret temporis ratio. Patriarchis altaria passim erigere licuerat, quod nondum ordinatus esset locus quem postea Dominus elegit, ex quo vero Deus templum in monte Sion iussit extrui, cessavit prior libertas. Hac ratione dicebat Moses, Posthac non facietis singuli quod sibi rectum visum fuerit, sed tantum quod vobis praecipio (Deuter. 12, 8.) Nam ex quo Dominus Legem tulit, rectum sui cultum alligavit ad Legis ipsius decreta, quum ante liberior esset usus. Similis praetextus erat adorantibus in Bethel. Illic enim solemne Deo sacrificium obtulerat Iacob, sed postquam locum Dominus Hierosolymis designaverat, amplius non erat Bethel, sed Bethaven. Nunc videmus quis fuerit status quaestionis. Samaritanis Patrum exemplum erat pro regula, Iudaei in Dei mandato fundati erant. Mulier haec, tametsi gentis suae consuetudinem hactenus coluerat, non tamen in ea acquiescit. Adorationem hic intellige non quamlibet (nam quotidianis precibus ubique locus erat), sed cui annexa erant sacrificia, ut publica et solemnis esset religionis professio.

21. *Mulier crede mihi.* Prima responsi sui parte breviter ceremonialem cultum, qui sub Lege fuerat institutus, abolet. Nam quum dicit horam instare quae nullum habeat proprium et peculiarem adorandi locum, significat temporale fuisse quod traditum a Mose fuerat, atque ita tam adesse tempus quo diruatur maceria. Hoc modo cultum Dei ex prioribus angustiis eductum latius extendit, ut eius participes fiant Samaritani. Quum dicit *venire horam*, praesens est loco futuri: sensus est tamen, iam prope instare abrogationem Legis, quod ad templum et Sacerdotium spectat et alios externos ritus. Deum nominando *Patrem* videtur eum oblique opponere Patribus quorum mentionem fecerat mulier, acsi diceret, Deum communem fore Patrem omnibus ut iam sine locorum et gentium discrimine communiter adoretur.

22. Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudaeis est. 23. Sed venit hora, et nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu et veritate: etenim Pater tales quaerit qui adorent ipsum. 24. Deus est Spiritus: et eos qui adorant ipsum, in Spiritu et veritate oportet adorare. 25. Dicit ei mulier, Scio quod Messias venturus est, qui dicitur Christus: quum ergo venerit ille, annuntiabit nobis omnia. 26. Dicit ei Iesus, Ego sum qui loquor tecum.

22. Nunc quod breviter attigerat de Legis abrogatione fusius exponit. Summam tamen orationis partitur in duo membra. Priore, formam colendi Dei quae in usu fuerat Samaritanis, superstitionis

et erroris damnat, apud Iudaeos vero probam et legitimam fuisse testatur. Et causam differentiae subiicit, quod Iudaeis constaret ex verbo Dei cultus sui certitudo, Samaritani autem nihil certi ex ore Dei tenebant. Secundo declarat ritus hactenus a Iudaeis servatos brevi habituros finem. *Vos adoratis.* Memorabilis sententia, qua docemur nihil in religione temere vel fortuito esse tentandum, quia nisi assit scientia non iam Deus, sed phantasma vel spectrum colitur. Itaque hoc fulmine concidunt bonae omnes intentiones quas vocant: habemus enim, homines nihil posse quam errare, ubi sua eos regit opinio sine verbo aut mandato Dei. Nam Christus personam et causam gentis suae suscipiens, Iudaeos longe a Samaritanis distare docet. Cur id? *Quoniam ex ipsis est salus,* inquit, quibus verbis significat hoc uno eos praestare, quod aeternae salutis foedus cum illis pepigerat Deus. Quidam ad Christum restringunt qui ex Iudaeis progenitus est. Et certe, quando in ipso omnes Dei promissiones ratae sunt ac firmae, nulla nisi in eo salus (II. Cor. 1, 20.). Sed quia minime dubium est quin Iudaeos ideo praeferat Christus, quod non incognitum aliquod numen, sed Deum unum adorant, qui se illis patefecit, et a quo sunt in populum adoptati, sub nomine Salutis salvifica illa manifestatio, quam ex coelesti doctrina habebant, intelligi debet. Sed cur dicit ab illis esse, quum potius apud eos deposita esset ut ea soli fruerentur? Alludit, meo iudicio, ad id quod praedictum erat a Prophetis, Legem a Sion proditurami (Ies. 2, 3.). Nam ea conditione segregati ad tempus erant a reliquis populis, ut ab ipsis tandem ad totum mundum pura Dei cognitio manaret. Summa tamen huc redit, non rite coli Deum nisi ex fidei certitudine, quam ex Dei verbo gigni necesse est, unde sequitur ad idololatriam prolabi quicunque a verbo discedunt. Clare enim testatur Christus, idolum aut inane figmentum statui Dei loco, ubi verum Deum homines ignorant, damnat autem ignorantiae omnes quibus se Deus ipse non patefecit. Nam simulac verbi eius luce destituimur, regnant tenebrae et coecitas. Notandum autem est Iudaeos, quum sua perfidia oboleverint vitae aeternae foedus cum Patribus sancitum, thesauro illo privatos esse quem tunc adhuc tenebant: nondum enim abdicati erant ex Ecclesia Dei. Nunc quum abnegent Filium, nihil cum Patre illis commune est. Idem de omnibus sentiendum, qui a pura Evangelii fide ad sua et hominum commenta transvolarunt. Quantumvis sibi in sua pertinacia blandiantur et plaudant, qui ex sensu suo vel hominum traditionibus adorant Deum, haec una vox de coelo detonans, quicquid se habere putant divinum et sanctum prosternit, Vos adoratis quod nescitis. Itaque, ut Deo probetur nostra religio, necesse est ut in scientiam ex eius verbo conceptam recumbat.

23. *Sed venit hora.* Sequitur posterius membrum de abrogando legali cultu. Quum dicit, horam venire aut venturam, ordinem a Mose traditum non fore perpetuum docet, quum dicit, horam iam nunc esse, finem imponit ceremoniis, atque ita admonet impletum esse correctionis tempus. Interea Templum et Sacerdotium ritusque omnes illis annexos probat, quantum ad praeteriti temporis usum (Hebr. 9, 10.) Porro ut ostendat Deum neque Hierosolymis, neque in monte Garizin velle adorari, altius principium sumit, veram scilicet eius adorationem in Spiritu sitam esse. Nam inde sequitur rite ubique locorum invocari. Primum tamen hic quaeritur, cur et quo

sensu spiritualis vocetur Dei cultus. Hoc ut teneamus, notanda est antithesis inter Spiritum et externas figuras, sicuti inter umbras et veritatem. Dicitur ergo Spiritu constare Dei cultus, quia nihil aliud est quam interior cordis fides, quae invocationem parit, deinde conscientiae puritas, abnegatio nostri, ut addicti in Dei obsequium simus illi quasi sacrae victimae. Hinc exoritur altera quaestio, annon sub Lege spiritualiter eum Patres coluerint. Respondeo, quum semper sui similis sit Deus, non alium ab initio mundi cultum probasse quam spiritualem, qui eius naturae congrueret. Cuius rei Moses ipse satis locuples est testis, qui multis locis declarat non alio spectare finem Legis, quam ut fide et pura conscientia populus Deo adhaereat. Verum id clarius exprimunt Prophetae, quum severe invehuntur in populi hypocrisin, quia satisfactum Deo putabat, postquam sacrificiis defunctus erat externaque illa pompa. Nihil opus est multa hac testimonia adducere, quae passim occurrunt: insignes tamen prae aliis loci sunt Psalm. 50., Iesaiae capp. 1. 58 et 66., Michae 5., Amos 7. Caeterum ita spiritualis fuit sub Lege Dei cultus, ut tamen implicitus externis tot ceremoniis carnale aliquid et terrenum in speciem saperet. Ideo Paulus Galat. 4, 9. ceremonias carnem appellat et egena mundi elementa. Similiter auctor epistolae ad Hebraeos Sanctuarium vetus cum suis appendicibus terrenum fuisse dicit (Hebr. 9, 1.). Ideo cultum Legis apte dicemus fuisse in sua substantia spiritualem, formae respectu carnalem quodammodo ac terrenum. Erat enim umbratilis tota illa ratio, cuius veritas nunc palam apparet. Nunc videmus quid nobiscum Iudaei commune habuerint, et quid diversum. Omnibus saeculis fide, precibus, gratiarum actione, puritate cordis et vitae innocentia coli Deus voluit, nec aliis unquam sacrificiis delectatus est, sed erant in Lege variae accessiones, ut Spiritus et veritas sub involucris laterent, nunc rupto templi velo nihil obscurum vel tectum. Sunt quidem et nobis hodie externa quaedam pietatis exercitia, quibus ruditas nostra indiget, verum is est modus eaque sobrietas, quae nudam Christi veritatem non obscurent. Denique quod adumbratum Patribus fuit palam expressum habemus. Hoc vero discrimen in Papatu non modo confusum, sed penitus eversum fuit. Neque enim illic minor est umbrarum densitas, quam fuit olim sub Iudaismo. Quin manifestum inter nos et Iudaeos discrimen hic statuat Christus, negari non potest. Quibuscunque elabi cavillis conentur, in externa tantum forma nos esse Patribus dissimiles constat, quia illi spiritualiter Deum colentes ceremoniis astricti erant, quae Christi adventu sunt abolitae. Christi ergo praesentia, quantum in se est, Ecclesiam spoliant, quicunque eam gravant immodica ceremoniarum turba. Nec moror evanidos illos colores: multos ex vulgo non minus hodie indigere talibus adminiculis quam olim inter Iudaeos. Semper enim quo ordine Ecclesiam suam regi voluerit Dominus spectandum est, quia unus ille quid nobis expediat optime novit. Certum autem est, rationi divinitus ordinatae nihil esse magis contrarium, quam crassam et bis carnalem pompam quae regnat in Papatu. Spiritum quidem tegebant Legales umbrae, sed istae larvae prorsus eum deformant. Quare ad tam foedas et indignas corruptelas minime connivendum est. Utcunque causentur astuti homines vel ad vitia corrigenda nimis timidi, res istas esse medias ideoque indifferenter habendas, certe tolerabile non est, praescriptam a Christo normam violari. *Veri ado-*

ratores. Videtur obiter taxare Christus multorum pervicaciam quae postea erupit. Scimus enim quam pugnaces et contentiosi, patefacto Evangelio, fuerint Iudaei in tuendis ceremoniis quibus assueverant: quanquam latius patet haec sententia. Quia enim sciebat mundum a superstitionibus nunquam purum fore, ideo pios et rectos cultores a perversis et fictis segregat. Quo testimonio instructi, Papistas damnare in suis omnibus figmentis et eorum probra contemnere ne dubitemus. Quid enim metuendum est, quum audimus placere Deo nudum hunc et simplicem cultum, qui Papistis ideo despectui est, quia ceremoniarum congerie non turget? et quid illis prodest inanis carnis splendor, quo Christus testatur Spiritum exstingui? Quid sit Deum colere *in Spiritu et veritate*, ex superioribus dilucide patet, nempe, ablatis veterum rituum involucris, simpliciter retinere quod spirituale est in Dei cultu. Nam veritas divini cultus in Spiritu consistit, ceremoniae autem quiddam erant adventicium. Atque hic rursus notandum est, non conferri veritatem cum mendacio, sed cum externa figurarum accessione, ut sit pura simplexque, ut loquuntur, spiritualis cultus substantia.

24. *Deus est Spiritus*. Confirmatio ab ipsa Dei natura. Quum homines caro sint, non mirum est si illis arrideant quae ipsorum ingenio respondent. Hinc fit ut multa comminiscantur in cultu Dei, quae ostentatione plena, solidi nihil habent. Atqui hoc in primis expendere eos decebat, sibi cum Deo esse negotium, cui nihilo minus est cum carne dissidium quam igni cum aqua. Haec sola cogitatio, ubi de colendo Deo agitur, ad frenandam ingenii nostri lasciviam sufficere debebat, quod adeo similis nobis non est, ut quae nobis maxime placent illi nauseae sint ac taedio. Quodsi hypocritas ita excoecat sua superbia, ut Deum suo arbitrio vel potius libidini subiicere non formident, sciamus tamen hanc modestiam non ultimum in vero Dei cultu locum tenere, ut nobis suspectum sit quod allubescit secundum carnem. Porro quia ad eius altitudinem conscendere non licet, meminerimus petendam esse ex eius verbo regulam, qua dirigamur. Locus hic saepe a Patribus citatur adversus Arianos ad probandam Spiritus divinitatem: sed perperam eo torquetur, quia hic simpliciter pronuntiat Christus, spiritualis naturae esse Patrem suum, ideoque rebus frivolis non affici, quemadmodum pro sua levitate homines solent.

25. *Messias venturus est*. Quamvis impura et multis erroribus confusa esset apud Samaritanos religio, principia tamen quaedam ex Lege sumpta eorum animis infixa erant, quale hoc fuit de Messia. Probabile autem est, quum ex Christi sermone colligeret mulier insolitam mutationem instare Ecclesiae Dei, statim subiisse Christi memoriam, sub quo plenam rerum omnium instaurationem sperabat. Quum Messiam dicit venturum, de tempore propinquo videtur loqui. Et certe multis argumentis satis constat, passim tunc erectos fuisse omnium animos Messiae exspectatione, qui rebus misere collapsis, imo perditis succurreret. Hoc quidem extra controversiam est, mulierem Christum Mosi et Prophetis omnibus in docendi officio praeferre. Tria enim paucis verbis complectitur. Primo, Legis doctrinam non fuisse numeris omnibus absolutam, sed illic rudimenta duntaxat fuisse tradita. Nisi enim ulterior quidam fuisset progressus, non diceret Messiam annuntiaturum omnia. Est enim tacita inter eum et

sint partes, discipulos ad
.., et quasi in stadium in-
-e Christum sperare, qui fu-
mnium doctor ac magister. Po-
-lius vel perfectius esse appe-
-e scopum esse, ultra quem pro-
qui nunc se iactant Christianae
mulierculam imitarentur, ut simplici
orent, quam sibi magisterium nescio
.. commenta. Unde enim conflata est
nisi ex pravis additamentis quibus se
complere? Quasi absque talibus deliriis
.. Christi schola probe erit edoctus, non
. ac ne admittet quidem.
..uor tecum. Quum se mulieri esse Mes-
..cul dubio se offert, quo spei ab ea con-
.e mihi verisimile est uberiorem doctrinam
..tam esse, ac tale quidem gratiae suae docu-
..emina exstare voluit, ut testatum omnibus
..icio deesse, ubi doctor appetitur. Periculum
.. omnino frustretur quem paratum discipulum
-e illi submittere gravantur, ut multos videmus
.s homines, vel qui aliunde perfectiorem sapien-
..rcae et Papistae, digni sunt qui per innumeras
.ti mergantur in errorum labyrinthum. Caeterum
..i loquor sum Messias filius Dei, Messiae nomen
..mmendat obsignandae Evangelii sui doctrinae, quia
.. Patre fuisse unctum, et Spiritum Dei in eo re-
..lutis nuntium ad nos perferret, quemadmodum testa-
.. 61, 1.

..rea autem venerunt discipuli eius, et mirati sunt
muliere loquebatur. Nemo tamen dixit, Quid
.el quid loqueris cum ea? 28. Reliquit ergo hy-
..m mulier, et abiit in urbem, et dicit hominibus:
..te, et videte hominem, qui mihi dixit omnia quae feci,
..d hic est Christus? 30. Exierunt ergo ex urbe, et
..nt ad eum. 31. Interea rogabant eum discipuli, dicen-
Rabbi, comede. 32. Ipse autem dixit illis, Ego habeo
..m edendum quem vos nescitis. 33. Dicebant ergo inter
discipuli, Num quispiam attulit illi, quod ederet? 34. Di-
t eis Iesus, Cibus meus est, ut faciam voluntatem eius qui
..e misit, vel perficiam opus eius.

27. *Et mirati sunt.* Quod Evangelista refert miratos fuisse discipulos, duplex esse causa potuit, vel quod eos offenderet personae vilitas, vel quod Iudaeos pollui arbitrabantur, si cum Samaritanis sermonem miscerent. Tametsi autem utrumque ex pia Magistri reverentia oriebatur, perperam tamen faciunt si mirantur quasi absurdum,

quod mulierem prorsus abiectam dignetur ille tanto honore. Cur enim non se potius ipsos respiciunt? Reperirent certe illic non minorem stupendi materiam, quod nihili homunciones, et tanquam populi quisquiliae in summum honoris gradum evecti essent. Et tamen quod dicit Evangelista, non ausos fuisse rogare, utile est observatu. Docemur enim eorum exemplo, si quid interdum in Dei et Christi operibus aut verbis a sensu nostro abhorret, non esse laxandas nobis habenas ut audacter obstrepamus, sed modeste potius silendum, donec quod nobis absconditum est e coelo patefiat. Huius porro modestiae fundamentum est Dei timor et Christi reverentia.

28. *Reliquit ergo mulier.* Hoc ad exprimendum studii ardorem narrat Evangelista. Nam festinationis signum est, quod relicta hydria in urbem redit. Atque haec fidei natura est, ut facti vitae aeternae compotes alios in societatem colligere optemus. Nec potest sepulta et otiosa in cordibus iacere Dei cognitio, quin se apud homines proferat. Illud enim verum esse oportet, Credidi, propterea loquar (Ps. 116, 10.). Eoque magis notandae nobis sunt vehementia et alacritas mulieris, quod eas exigua tantum fidei scintilla accendit, vixdum enim Christum gustaverat, dum in tota urbe eum celebrat. Ergo qui iam mediocres in eius schola progressus fecerunt, illis plus quam turpe erit pigrescere. Sed videtur hoc potius reprehensione dignum, quod adhuc rudis et minus solide edocta fidei suae limites transilit. Respondeo, inconsiderate fuisse acturam, si docendi sibi partes sumpsisset, nunc vero quum nihil quam excitare suos cives cupiat, ut Christum loquentem audiant, non dicemus sui oblitam longius prorumpere quam decebat, solum tubae vel campanae officio fungitur ut ad Christum invitet.

29. *Videte hominem.* Quia dubitanter hic loquitur, videri posset Christi auctoritate non valde fuisse permota. Respondeo, quia ad disserendum de tantis mysteriis idonea non erat, pro suo modulo eam satagere ut cives sui a Christo se doceri sustineant. Porro hic ad eos excitandos optimus erat stimulus, quum ex signo non obscuro neque ambiguo Prophetam esse cognoscerent. Nam quia ex doctrina facere iudicium non poterant, utilis aptaque illis erat haec inferior praeparatio. Dum itaque res occultas mulieri aperuisse audiunt, hinc colligunt esse Dei Prophetam. Quo constituto, attendere ad eius doctrinam incipiunt. Quanquam mulier ultra progreditur, nam considerare eos iubet numquid sit Messias, hoc uno scilicet contenta, si quod iam in Chsisto invenerat illi suo impulsu quaerant, inventuros enim sciebat plus quam promitteret. Sed cur mentitur, *omnia* Christum sibi dixisse? Iam prius admonui, non de una scortatione fuisse reprehensam a Christo, sed paucis verbis obiecta illi fuisse plura totius vitae peccata. Neque enim singulas sententias Evangelista recensuit, sed summatim docuit Christum, ut mulieris dicacitatem compesceret, superiorem ac praesentem eius vitam in medium protulisse. Interea videmus, accensam pio zelo mulierem sibi suaeque existimationi minime parcere ut Christi nomen illustret, nam recitandis suis probris non abstinet.

32. *Ego cibum habeo.* Mirum cur fessus et esuriens cibum recuset. Nam si quis hoc facere eum dicat, ut suo exemplo nos erudiat ad tolerandam inediam, cur non igitur perpetuo fecit? Sed alio tendebat eius consilium, quam ut respuendum simpliciter esse

cibum diceret. Tenenda est enim circumstantia haec, quod cum sic urget praesentis negotii cura, totumque eius animum occupat, ut cibum negligere illi molestum non sit. Neque tamen sic intentum esse profitetur ad exsequenda Patris mandata, ut neque edat neque bibat. Tantum quid sibi prius sit vel posterius, ostendit. Atque ita suo exemplo docet, regnum Dei omnibus corporis commodis esse praeferendum. Edere quidem et bibere nobis Deus permittit, modo ne ab eo quod praecipuum est abstrahamur, hoc est, ut suae quisque vocationi serviat. Dicet quispiam, fieri aliter non posse quin avocamenta sint cibus et potus, quae aliquid temporis melioribus studiis abstrahant. Est hoc quidem verum, fateor, sed quia Dominus pro sua indulgentia nobis concedit, ut carnem nostram curemus quantum postulat necessitas, non desinit, qui parce et sobrie fovendo corpori dat operam, Dei obsequium interea praeferre ut decet. Quanquam simul cavendum ne ita addicti simus horis nostris, quin parati simus cibo nos fraudare, ubi proposita aliqua occasione quasi praesentem horam nobis Deus condicit. Talis opportunitas quum nunc in manibus Christo esset quae effluere poterat, eam obviis ulnis amplectitur et retinet. Quia igitur negotium a Patre iniunctum sic urget, ut alia omnia omittere necesse sit, cibum posthabere non dubitat. Et certe absurdum fuisset, mulierem relicta hydria ad vocandum populum currere, in Christo minus cerni ardoris. Denique, si nobis propositus hic erit scopus, non perdere ob vitam vivendi causas, non difficile erit optimum modum tenere. Qui enim propositum hunc habebit vitae finem ut Domino serviat, a quo ne praesenti quidem mortis periculo fas sit nos abduci, hoc certe pluris quam cibum et potum faciet. Metaphora cibi et potus eo gratiae plus habet, quod tempestive ex praesenti sermone ducta est.

34. *Cibus meus est.* Significat, non modo hoc sibi esse antiquissimum, sed nihil esse quo magis delectetur, vel in quo libentius et cupidius se exerceat. Quemadmodum David ut Legem Dei commendet, non tantum pretiosam sibi fuisse dicit, sed melle quoque dulciorem (Ps. 19, 11.). Ergo ut Christum sequamur, non tantum studiose nos impendere Deo convenit, sed tam esse voluntarios ad peragenda eius mandata ut minime sit molestus aut gravis labor. Porro, quum addit Christus, *ut perficiam eius voluntatem*, satis exponit quaenam sit Patris voluntas ad quam intentus erat, nempe ut iniunctum sibi munus expleret. Ita singulis respicienda est sua vocatio, ne quis Deo impensum ferat, quod temere suo arbitrio suscepit. Caeterum, quae fuerit Christi functio, satis notum est: Promovere scilicet Dei regnum, animas perditas in vitam restituere, spargere lucem Evangelii, denique salutem afferre mundo. Harum rerum praestantia lasso et famelico cibi et potus oblivionem induxit. Hinc tamen non vulgaris ad nos redit consolatio, dum audimus Christum de hominum salute adeo fuisse sollicitum, ut eam curare summa illi fuerit voluptas, neque enim dubium est similiter hodie quoque erga nos affici.

35. Nonne vos dicitis, Adhuc quatuor menses sunt, et messis veniet? Ecce dico vobis, attollite oculos vestros, et videte regiones, quoniam albae sunt iam ad messem. 36. Et qui metit, mercedem accipit, et fructum congregat in vitam

aeternam: ut et qui seminat, simul gaudeat, et qui metit. 37. In hoc enim est sermo verus, quod alius est qui seminat, et alius qui metit. 38. Ego misi vos ad metendum: quod vos non laborastis, alii laboraverunt, et vos in labores eorum introistis.

35. *Nonne dicitis.* Prosequitur superiorem sententiam. Quia enim nihil sibi prius esse dixerat, quam perficere opus Patris, nunc ostendit quam sit illud maturum, idque facit comparatione messis. Sicuti enim ubi maturuit seges, messis ferre moram non potest, quia alioqui grana conciderent, ita nunc matura spirituali fruge tardandum esse negat, quia damnosa sit cessatio. Videmus quorsum adducta sit similitudo, nempe ad exprimendam festinationis causam. Particula hac, *nonne dicitis,* oblique notare voluit, quanto attentiores sint hominum animi ad res terrenas quam coelestes, sic enim messis desiderio aestuant ut anxie supputent menses ac dies, interea in colligendo tritico coelesti mirum ut torpeant. Atque hanc pravitatem non solum nobis esse ingenitam, sed vix a cordibus nostris revelli posse, quotidianus usus arguit. Nam quum omnes terrestri vitae in longum prospiciant, quam negligenter de rebus divinis cogitamus? Sic alibi Christus ipse, Hypocritae, vos ex coeli facie iudicatis qualis futurus sit dies crastinus, tempus autem visitationis meae non agnoscitis (Matth. 16, 3.).

36. *Et qui metit mercedem accipit.* Alio argumento probat, quam sedulo incumbere nos deceat in opus Dei, quia scilicet ampla et splendida labori reposita sit merces. Fructum enim promittit, eumque non corruptibilem, nec caducum. Quanquam quod de fructu subiicit, bifariam exponi potest, vel ut sit mercedis declaratio, atque ita bis idem diceret diversis verbis, vel ut commendet eorum operam qui Dei regnum locupletant, quemadmodum repetet infra cap. 15, 16., Ego elegi vos, ut eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat. Et sane verbi ministris utrumque ingentes addere animos debet, ne unquam sub labore fatiscant, dum sibi paratam esse in coelo gloriae coronam audiunt, et sciunt fructum messis suae non pretiosum modo fore coram Deo, sed etiam aeternum. In hunc finem passim in Scriptura mercedis fieri solet mentio, non autem ut inde operum merita aestimentur. Quis enim si ad calculum ventum fuerit, non poena ignaviae magis quam diligentiae praemio dignus reperietur? Ergo optimis operariis nihil restabit aliud nisi ut supplices ad veniae deprecationem confugiant, sed Dominus qui paterne nobiscum agit, ut nostram ignaviam corrigat et nos alioqui parum cordatos melius animet, gratuitam mercedem rependere dignatur. Porro hoc adeo non evertit fidei iustitiam, ut potius stabiliat. Unde enim fit ut quicquam in nobis quod remuneretur inveniat Deus, nisi quia Spiritu nos suo donavit? Atqui Spiritum, arrham pignusque adoptionis esse scimus. Secundo, unde fit ut mutilis et vitiosis operibus tantum honoris Deus habeat nisi quia, postquam nos sibi gratis reconciliavit, vitia quae operibus nostris adhaerent non imputando praeter ullum meritum accepta habet? Summa huius loci est, Laborem quem docendo impendunt Apostoli minime durum aut gravem debere illis esse, quum sibi tam utilem, Christo et Ecclesiae fructuosum esse sciant. *Ut et qui seminat.* His verbis admonet Christus, sine cuiusquam fore querimonia quod Apostoli alienae culturae fructum colligent. Atque haec

amplificatio notanda est. Nam si in mundo eorum gemitus, qui laboris sui fructum queruntur alio transferri, non impediunt quin novus possessor segetem ab alio iactam libenter metat, ubi mutuus est consensus, mutuum gaudium et gratulatio, quanto alacriores esse messores convenit? Verum ut hic locus probe intelligatur, tenenda est inter sationem et messem antithesis. Satio fuerat Legis et Prophetarum doctrina. Tunc enim semen in terram proiectum manebat quasi in herba, doctrina autem Evangelii, quia ad iustam maturitatem homines adducit, apte messi confertur. Lex enim ab ea perfectione longe distabat quae in Christo demum exhibita fuit. Nota est etiam pueritiae et virilis aetatis comparatio quam adducit Paulus ad Galatas cap. 4, 1., quae eodem tendit. Denique, quum praesentem salutem Christi adventus secum attulerit, non mirum est si Evangelium, in quo aperta est regni coelestis ianua, messis vocetur doctrinae Propheticae. Neque tamen hoc obstat, quin Patres sub Lege collecti fuerint in Dei horreum. Verum similitudo haec ad docendi modum referenda est. Nam sicuti Ecclesiae pueritia usque ad finem Legis duravit, praedicato autem Evangelio mox successit adolescentia, ita tunc maturescere coepit salus, cuius sementem duntaxat fecerant Prophetae. Sed quum in Samaria hunc sermonem Christus habuerit, videtur sationem latius quam ad Legem et Prophetas extendere. Et sunt qui promiscue tam de Gentibus, quam de Iudaeis haec exponant. Fateor quidem quaedam pietatis grana semper in toto orbe sparsa fuisse, et minime dubium est quin praeclaras sententias, quae in *philosophis* et profanis scriptoribus exstant, Deus eorum manu quodammodo seminaverit. Sed quum adulteratum fuerit semen illud ab ima radice, et quae inde enasci potuit seges, licet non proba nec genuina, immensa errorum congerie suffocata fuerit, tam noxiam corruptionem absurdum est sationi conferri. Deinde quod de consensu gaudii hic habetur, in philosophos aut similes minime competit. Nondum tamen solutus est nodus, quia Samaritanos Christus in speciem designat. Respondeo, quamvis apud eos omnia corruptelis infecta essent, fuisse tamen illic absconditum aliquod pietatis semen. Unde enim simulac verbum de Christo audiunt, tanta eius quaerendi promptitudo, nisi quia ex Lege et Prophetis venturum esse Redemptorem didicerant? Fuerat quidem Iudaea peculiaris Domini ager quem per suos Prophetas excoluerat, sed quoniam aliquantula seminis portio in Samariam delata erat, non abs re dicit Christus illic quoque maturuisse semen. Si quis obiiciat electos fuisse Apostolos, ut Evangelium vulgarent toti mundo, responsio facilis est, Christum ut tempus ferebat loquutum esse, nisi quod in Samaritanis Propheticae doctrinae semen, licet multis zizaniis mixtum ac refertum a spe fructus iam prope maturi commendat.

37. *In hoc enim verus est sermo.* Proverbium hoc vulgare erat, quo indicabant multos saepe alieni laboris fructum percipere, quanquam hoc diversum erat, quod aegre patitur is qui laboravit fructum ab alio auferri, quum Apostoli socios laetitiae habeant Prophetas. Neque tamen hinc potest colligi, Prophetas ipsos eorum quae in Ecclesia hodie geruntur testes vel conscios esse, quia non alio spectat Christi consilium quam hoc affectu docuisse Prophetas quamdiu vixerunt, ut de fructu quem illis colligere non dabatur iam gauderent. Non absimilis est comparatio qua Petrus primo epistolae suae

capite utitur (I. Petr. 1, 12.): nisi quod generaliter fideles omnes hortatur, Christus autem hic solus discipulos compellat, et in eorum persona Evangelii ministros. Iubet autem his verbis ita in commune suas operas conferre, ut nulla inter eos prava sit aemulatio: qui priores ad opus mittuntur, ita debere ad praesentem culturam esse intentos, ut aliis qui deinde succedent maiorem benedictionem non invideant, qui mittuntur quasi ad maturam frugem colligendam, eo alacrius in partes suas incumbant. Nam comparatio quae hic fit inter Legis et Evangelii doctores potest etiam his singulis inter se aptari.

39. Ex urbe autem illa multi Samaritanorum in eum crediderunt propter sermonem mulieris, quae testificabatur, Dixit mihi omnia quae feci. 40. Postquam ergo venerunt ad eum Samaritae, rogarunt eum ut maneret apud ipsos, et mansit duos dies. 41. Ac multo plures crediderunt propter sermonem eius. 42. Ac mulieri dicebant, Non amplius propter tuam orationem credimus, ipsi enim audivimus et scimus, quod hic sit vere servator mundi Christus. 43. Post duos autem dies exiit inde, et abiit in Galilaeam. 44. Ipse enim Iesus testificatus est, quod Propheta in sua patria honorem non habet. 45. Quum autem venit in Galilaeam, receperunt eum Galilaei, qui omnia viderant quae fecerat Hierosolymis die festo, nam et ipsi venerant ad diem festum.

39. *Crediderunt propter sermonem mulieris.* Hic refert Evangelista, quantum valuerit mulieris praeconium apud cives suos, unde apparet spem et desiderium promissi Messiae non parum viguisse apud eos. Caeterum *credendi* verbum hic improprie significat mulieris sermone fuisse excitatos, ut Christum agnoscerent Prophetam. Hoc autem est velut fidei initium, quum animi ad recipiendam doctrinam parati sunt. Talis ad fidem ingressus hic honorifice vocatur fides, ut sciamus quanti Deus verbi sui reverentiam faciat, quum tanto honore dignatur solam eorum docilitatem qui nondum edocti sunt. In eo autem se demonstrat fides illa quod proficiendi desiderio tenentur, qua ratione apud se manere Christum cupiunt.

41. *Multo plures crediderunt.* Ex successu ipso palam est, Christum non fuisse plus aequo facilem ut illis annueret. Videmus enim quam fructuosum istud fuerit biduum quod petentibus concessit. Quo exemplo docemur, nunquam cessandum esse quoties regnum Dei propagare licet. Quodsi timemus ne obnoxia sit sinistris rumoribus nostra facilitas vel saepius sit inutilis, petamus a Christo Spiritum consilii qui nos dirigat. Hic iam alio sensu ponitur *credendi* verbum, quia non tantum ad fidem praeparatos fuisse significat, sed recta fide imbutos.

42. *Propter tuam orationem.* Tametsi Erasmum in versione sequutus sum, quia barbarum est loquelae nomen, quod habet vetus interpres: monendi tamen sunt lectores, λαλίαν idem fere Graecis sonare, quod Latinis significat loquentia. Et videntur iactare Samaritani, sibi solidius iam esse fulcrum quam in lingua mulieris, quae

ut plurimum futilis esse solet. *Credimus.* Melius exprimit qualis fuerit ipsorum fides, nempe ex ipso Dei verbo concepta, ut gloriari possint, se magistrum habere filium Dei: ut certe is solus est, in cuius auctoritate tuto acquiescere licet. Non adest ipse quidem nunc palam, ut ore ad os nobiscum loquatur, verum per quoscunque eum audire contingat non tamen nisi in eum recumbere fides nostra potest. Nec aliunde provenit scientia cuius simul fit mentio. Nam profectus ab homine mortali sermo aures quidem implere et satiare poterit: sed animum in tranquilla salutis fiducia numquam stabiliet, ut merito se glorietur scire, qui audivit. Ergo in fide hoc primum est, ut Christum sciamus esse, qui per suos ministros loquitur, deinde, ut suum illi honorem tribuamus, hoc est, ne dubitemus esse fidum ac veracem, ut freti tam certo auctore in eius doctrinam secure recumbamus. Caeterum, quod Iesum *Mundi servatorem et Christum* praedicant, id procul dubio habent ex auditu. Unde colligimus, Evangelii summam intra biduum familiarius illis fuisse a Christo traditam quam hactenus Hierosolymae fuisset. Et Christus salutem, quam attulerat, toti mundo communem esse testatus est, quo melius intelligerent, ad se quoque pertinere. Neque enim tanquam legitimos haeredes ad participandam salutis gratiam eos vocavit, sed docuit se venisse, ut in Dei familiam extraneos admitteret, ac pacem afferret iis qui procul erant.

44. *Ipse enim Iesus testificatus est.* Species repugnantiae quae hic primo intuitu apparet diversas expositiones peperit. Nimis argutum est quod affert Augustinus, Christum honore caruisse apud suos, quia plus solo biduo apud Samaritanos profecerit quam longo tempore apud Galilaeos: absque miraculis plures acquisierit in Samaria discipulos, quam ingens miraculorum numerus in Galilaea lucrifecerat. Non placet etiam quod Chrysostomus patriam Christi intelligit Capernaum, quia illic frequentius quam alibi fuerit. Cyrillo itaque potius subscribo, qui relicta urbe Nazareth in diversam Galilaeae partem abiisse dicit. Illam enim nominant reliqui tres Evangelistae, quum hoc testimonium Christi referunt. Posset quidem hic esse sensus quod, quum plenae illustrationis tempus nondum venisset, latere in patria tanquam in obscuriore recessu voluerit. Quidam etiam exponunt, biduo substitisse in Samaria, quod nulla erat festinandi ratio in eum locum ubi contemptus eum manebat. Alii putant recta in Nazareth profectum, statim inde commigrasse: sed quia nihil tale refert Ioannes, non audeo huic divinationi dare locum. Ergo illud verius, quum in patria Nazareth contemptui se videret esse, divertisse alio potius. Quare mox sequitur, venisse in oppidum Cana. Et quod simul additur, fuisse exceptum a Galilaeis propter miracula, reverentiae, non contemptus signum fuit. *Propheta in sua Patria.* Non dubito quin haec proverbialis fuerit sententia. Scimus autem proverbiis celebrari, quod saepius et ἐπὶ τὸ πολὺ usu venire solet. Quare non est quaerenda exactius perpetua veritas, quasi necesse sit semper verum esse quod illic dicitur. Certum quidem est, alibi Prophetas potius celebrari quam in patria. Fieri etiam interdum potest et re ipsa accidit, ut Prophetam non minus colant cives sui, quam extranei: sed proverbium docet quid magis tritum sit ac vulgare, nempe Prophetis alibi potius ubivis locorum honorem tribui, quam apud suos. Potest autem duplex origo esse huius proverbii ac sensus.

Est enim hoc vitium universale, ut quos in cunis vagientes, quos pueriliter ineptientes vidimus, ii tota vita nobis despectui sint, quasi nulli profectus pueritiam sequuti essent. Accedit et alterum malum, quod inter notos magis regnat, aemulatio scilicet. Mihi tamen probabile est, natum inde proverbium, quod Prophetae a gente sua tam male accepti fuerint. Nam boni et pii homines, quum tantam in Iudaea adversus Deum ingratitudinem, tantum verbi contemptum, tantam contumaciam cernerent, merito hanc querimoniam iactare poterant, nusquam minus haberi honoris Dei Prophetis quam in terra sua. Si prior sensus magis arridet, nomen Prophetae generaliter sumendum erit pro quovis doctore, quemadmodum Paulus Epimenidem appellat Cretensium prophetam (Tit. 1, 12.). *Receperunt eum.* An diuturnus fuerit hic honor, non satis constat. Nihil enim proclivius est quam donorum Dei oblivio. Nec alio consilio hoc narrat Ioannes, nisi ut sciamus sub multorum testium oculis edita fuisse a Christo miracula, ut longe lateque praedicata fuerint. Iterum notatur una signorum utilitas, quod viam doctrinae sternunt: nam faciunt ut Christus reverentiam obtineat.

46. Venit ergo Iesus iterum in Cana Galilaeae, ubi verterant aquam in vinum. Erat autem Regius quidam, cuius filius infirmus erat, in Capernaum. 47. Hic quum audisset Iesum ex Iudaea in Galilaeum venisse, abiit ad eum, et rogavit eum ut descenderet, et sanaret filium suum: erat enim propinquus morti. 48. Dixit ergo illi Iesus, Nisi signa et prodigia videritis, non credetis. 49. Dixit illi Regius ipse, Domine, descende priusquam moriatur puellus meus. 50. Dixit illi Iesus, Vade, filius tuus vivit. Credidit homo sermoni quem illi dixerat Iesus, et profectus est. 51. Quum autem adhuc descenderet, servi occurrerunt illi, et nuntiarunt dicentes, Filius tuus vivit. 52. Sciscitatus ergo est ex ipsis, qua hora melius habuisset: et dixerunt illi, Heri hora septima reliquit eum febris. 53. Cognovit ergo pater quod fuisset eadem hora qua dixerat illi Iesus, Filius tuus vivit. Et credidit ipse, et domus eius tota. 54. Hoc rursus secundum signum fecit Iesus, quum venisset ex Iudaea in Galilaeam.

46. *Erat Regius quidam.* Haec verior lectio, etiamsi secus Erasmus sentiat. Fateor quidem illo tempore Regulos fuisse dictos, qui nunc Duces vocantur, aut Barones, aut Comites: sed talis erat tunc Galilaeae status, ut nemo eius ordinis in Capernaum habitare potuerit. Porro unum aliquem ex aula Herodis fuisse arbitror. Nam qui a Caesare missum putant, nihil habent coloris. Caeterum, nominatim hoc expressit Evangelista, quia in tali persona illustrius erat miraculum.

47. *Quum audisset Iesum.* Quod opem a Christo petit, fidei quidem hoc aliquod signum est, sed quod opis ferendae modum Christo praefigit, ex eo apparet quanta fuerit ruditas. Christi enim vir-

tutem ad corporis praesentiam alligat: scilicet de Christo non aliud conceperat, quam Prophetam esse divinitus missum cum hoc mandato et facultate, ut miraculis edendis se Dei ministrum probaret. Hoc tamen vitium, quamvis reprehensione dignum, Christus dissimulans alia de causa severe eum obiurgat: imo in genere omnes Iudaeos, quod miraculorum nimis cupidi forent. Sed unde nunc tanta Christo asperitas, qui alios miracula appetentes comiter accipere solitus est? Fuit certe ei tunc certa aliqua ratio quae nos latet, cur serverius quam ex more suo ageret cum hoc homine. Et forte non tam eius rationem habuit quam totius gentis. Videbat parum auctoritatis habere suam doctrinam, neque tantum negligi sed prorsus sperni. Interea defixos esse omnes in miraculis, et totos eorum sensus stupore magis quam admiratione occupari. Impius ergo illi qui vulgo tunc regnabat verbi contemptus hanc illi querimoniam extorsit. Verum quidem est, etiam ex sanctis quosdam interdum, ne promissionum veritas apud eos vacillaret, confirmationem a signis optasse: videmus etiam Deum, quum placide eorum votis annuerit, minime fuisse offensum. Sed longe maior pravitas hic a Christo notatur: sic enim pendebant a miraculis Iudaei, ut verbo nihil residuum facerent. Ac primo quidem hoc praeposterum habebant, quod apud stupidos et nimis carnales nulla erat doctrinae reverentia, nisi miraculis expergefacti essent. Oportuerat enim Dei verbum, in quo a teneris educati erant, illis plus quam familiare esse. Deinde quum miracula essent edita, adeo non *sequebatur is, qui debet*, profectus ut attoniti stuperent. Sic nulla erat *eorum religio*, nulla apud eos Dei notitia, nullum pietatis exercitium nisi in miraculis. Quo spectat etiam illa Pauli exprobratio, Iudaei signa quaerunt. Significat enim, signis absque ratione et modo addictos nec Christi gratia, nec vitae aeternae promissionibus, neque arcana Spiritus virtute affici, quin potius fastidiose Evangelium respuere, quia illis praeter signa nihil sapiat. Atque utinam non hodie quoque plurimos teneret similis morbus, sed hac voce nihil magis vulgatum, Praecedant miracula ut aures praebeamus huic doctrinae. Quasi vero ita sordere nobis debeat Christi veritas, nisi aliunde fulciatur. Verum, etiamsi ingenti signorum acervo Deus eos obrueret, mentiuntur tamen quum se credituros dicunt. Externa quaedam admiratio nasceretur, sed nihilo esset maior doctrinae attentio.

49. *Domine descende.* Quando hic rogando pergens tandem impetrat quod volebat, collige non ideo reprehensum a Christo esse, *quasi eum* abiicere prorsus vellet ac preces repudiaret: sed hoc potius *consilio* fecisse ut corrigeret vitium illud, quod illi aditum ad veram fidem obstruebat. Et tenendum est memoria quod prius dixi, hanc communem totius populi reprehensionem magis fuisse, quam unius hominis propriam. Atque ita quod in votis nostris praeposterum est, vel contortum, vel superfluum, necesse est corrigi vel resecari, ut noxia obstacula tollantur. Porro quum aulici homines lauti ac superbi esse soleant, nec libenter patiantur secum durius agi, notandum est hunc necessitate sua et orbitatis metu humiliatum, non excandescere neque obstrepere, quum asperius a Christo excipitur, sed obiurgationem illam modesto silentio transmittere. Idem et in nobis experimur. Mirae enim sunt nostrae deliciae, mira impatientia et morositas, donec malis subacti fastum et supercilium deponere cogimur.

50. *Filius tuus vivit.* Hic primo relucet singularis Christi humanitas et indulgentia, quod hominis ruditati ignoscens longius virtutem suam extendit quam speraverat. Petebat ut Christus adventu suo filium sanaret. Aegrotum quidem liberari a morbo posse, sed non mortuum excitari putabat. Ideo festinationem urget, ne mors praeveniat. Ergo quum utriusque veniam Christus facit, hinc colligere licet, quanto apud eum in pretio sit vel pusilla fides. Hoc quoque observatu dignum, quod Christus eius desiderio non obtemperans plus multo concedit quam petierat. Nam testimonium habet de praesenti filii sanitate. Ita saepe coelestis Pater votis nostris quoad circumstantias non obtemperans modis inopinatis ad nos iuvandos operatur, ut discamus nihil illi praescribere. Quum dicit filium vivere, significat ex mortis periculo esse ereptum. *Credidit homo sermoni.* Quia hac persuasione imbutus venerat, Christum esse Dei Prophetam, ideo tam facilis ad credendum fuit, ut vocem unam mox arriperet, arreptam in animum defigeret. Quamvis autem de Christi potentia minus honorifice sentiret quam par erat, tamen brevis promissio novam repente in eius animo fiduciam peperit, ut in uno Christi verbo filii sui vitam inclusam esse statueret. Atque hac promptitudine verbum Dei a nobis recipi decebat, sed multum abest quin tam praesentem in auditoribus semper effectum habeat. Quotus enim quisque est qui multis concionibus tantum proficiat, quantum hic semiprofanus unica voce audita? Quo plus studii in excitanda nostra tarditate ponendum est: rogandus vero imprimis Deus ut corda nostra sic afficiat, ne minus ad credendum prompti simus, quam ipse ad pollicendum facilis ac benignus est.

51. *Quum adhuc descenderet.* Hic fidei effectus describitur una cum verbi efficacia. Nam sicuti Christus puerum iam moriturum verbo in vitam restituit, ita pater fide sua momento uno filium salvum recuperat. Sciamus ergo quoties sua beneficia nobis offert Dominus, virtutem eius ad praestandum quicquid promittit semper fore expositam: modo ne ianuam illi obstruat nostra incredulitas. Hoc quidem non esse perpetuum, imo non esse frequens aut vulgare fateor, ut statim ad opem nobis ferendam Dominus manum suam exserat: sed quoties differt, sua illi constat ratio, et quidem nobis utilis. Hoc quidem certum est, adeo nunquam ipsum in mora esse, ut potius cum obstaculis nostris pugnet. Ergo quum praesens eius auxilium non apparet, reputemus quanta in nobis diffidentia lateat, vel saltem quam tenuis et restricta sit nostra fides. Atque non mirum est, si beneficia sua perire nolit ac temere in terram proiicere, sed deponere velit apud eos qui porrecto fidei sinu ea excipere parati sunt. Et quamvis non eodem semper modo suos iuvet, nunquam tamen irrita erit cuiusquam fides, quin sentiamus verum esse quod docet Propheta, promissiones Dei, etiam ubi moram trahere videntur, maxime tamen festinare.

52. *Sciscitatus ergo est.* Quod servos rogavit quando melius habere filius coepisset, factum est arcano Dei impulsu, quo miraculi veritas magis illucesceret. Nam et nos ad suffocandam potentiae Dei lucem natura plus quam maligni sumus, et in hoc variis artibus incumbit Satan, ut operum eius aspectum obscuret. Quare, ut laudem suam apud nos obtineant, ita conspicua nobis reddi necesse est, ne quis dubitationi supersit locus. Quamlibet ergo ingrati sint homines,

non tamen patitur haec circumstantia tam insigne Christi opus fortunae ascribi.

53. *Credidit ipse, et domus.* Videtur esse hoc absurdum, quod fidei initium Evangelista in eo homine commemorat, cuius fidem prius laudavit. Nec potest *credendi* verbum, hoc quidem loco, ad fidei progressum referri: sed tenendum est, hominem Iudaeum et educatum in Legis doctrina iam aliquo fidei gustu praeditum fuisse, quum ad Christum accessit. Quod deinde credidit sermoni Christi, illa fuit particularis fides, quae non longius patebat quam ad filii vitam: nunc autem alio modo credere coepit, quia scilicet Christi doctrinam amplexus se unum ex eius discipulis esse professus est. Ita non iam filium duntaxat Christi beneficio sibi incolumem redditum iri sperat, sed Christum agnoscit Dei Filium ac nomen dat eius Evangelio: totam familiam comitem habet, quae miraculi testis fuerat. Nec tamen dubium est quin operam dederit, ut secum omnes sui ad Christianismum concederent.

CAPUT V.

1. Post haec erat dies festus Iudaeorum, et ascendit Christus Hierosolymam. 2. Est autem Hierosolymae ad Probaticam piscina, quae vocatur Hebraice Bethesda, quinque porticus habens. 3. In his sedebat multitudo magna aegrotantium, coecorum, claudorum, aridorum, exspectantium aquae motionem. 4. Angelus enim per intervalla descendebat in piscinam, et aquam turbabat. Qui ergo primus descenderat post turbationem aquae, fiebat sanus, quocunque olim morbo detentus fuisset. 5. Erat autem homo illic, qui triginta et octo annos transegerat in infirmitate. 6. Hunc quum vidisset Iesus sedentem, et novisset quod iam laborasset multo tempore, dicit illi, Vis sanus fieri? 7. Respondit illi infirmus, Domine, hominem non habeo, qui me, quum turbata est aqua, demittat in piscinam: interea autem dum ego venio, ante me alius descendit. 8. Dicit illi Iesus, Surge, tolle grabbatum tuum, et ambula. 9. Et statim sanus factus est homo ille, et sustulit grabbatum suum, et ambulavit. Erat autem Sabbatum die illo.

1. *Erat dies festus.* Quanquam non exprimit diserte Evangelista, quisnam dies hic fuerit, probabilis tamen coniectura est Pentecosten notari, si tamen quod hic narratur, statim ex quo in Galilaeam venerat Christus, factum est. Nam mox a Paschate Hierosolymam profectus, per Samariam transiens quadrimestre tempus usque

ad messem numerabat: Galilaeam ingressus sanavit aulici filium. Subiicit Evangelista diem hunc festum sequutum esse. Ergo temporis ratio huc nos ducit, ut Pentecoste intelligi debeat, quanquam de ea re non contendo. Venit autem Christus Hierosolymam ad diem festum, partim quia tunc propter populi concursum maior erat propagandae doctrinae opportunitas, partim quia oportuit ipsum Legi subiectum esse, ut a Legis servitute omnes redimeret, quemadmodum iam alibi monuimus.

2. *Ad Probaticam piscina.* Additur loci circumstantia, unde colligimus non obscurum vel paucis notum fuisse miraculum. Quod enim locus hominum frequentia celebris fuerit, quinque porticus indicio sunt et templi vicinitas hoc ferebat. Ad haec nominatim dicit Evangelista, iacuisse illic multos aegrotos. Quantum ad nominis rationem spectat, merito a doctis reiicitur Hieronymi commentum, qui *Betheder* facit *ex Bethesda*, et Gregis domum interpretatur. Piscinae enim hic fit mentio quae foro pecuario propinqua erat. Ratione etiam carent qui *Bethseda* legunt, quasi Locum piscationis. Probabilius ergo sentiunt, qui exponunt locum effusionis, nam אשד Hebraeis defluxum significat. Evangelista autem Chaldaice, ut tunc ferebat communis linguae usus, pronuntiavit Esda. Ego enim aquam per canales ductam fuisse arbitror, ut inde sacerdotes haurirent. Nisi forte impositum loco fuit nomen, quod per siphones aqua funderetur. *Probatica* autem meo iudicio dicta fuit, quod pecudes illuc adducerentur in sacrificium offerendae.

3. *Sedebat multitudo.* Fieri potest ut in porticibus iacuerint aegroti ad rogandas eleemosynas, quum illac transiret populus qui templum adorandi causa petebat. Et illinc etiam emi solebant pecudes in sacrificium offerendae. Interea Deus singulis diebus festis numerum aliquem sanabat, ut hoc modo praescriptum in Lege cultum et templi sanctitatem commendaret. Videri tamen posset hoc absurdum, quod quum nihil tale factum legamus, quo tempore maxime florebat religio, imo quum Prophetarum saeculo nonnisi extra ordinem edita fuerint miracula, rebus adeo collapsis et prope confusis illustrior solito apparuerit Dei virtus et gratia in miraculis. Respondeo, duas fuisse causas meo quidem iudicio. Nam quum Spiritus in Prophetis habitans satis locuples divinae praesentiae testis foret, non alia confirmatione tunc indigebat religio. Signis enim plus quam idoneis sancita Lex fuerat, et Deus innumeris testimoniis non desierat mandatum a se cultum comprobare. Sub Christi vero adventum, quia Prophetis destituebantur et miserrimus erat eorum status, variaeque tentationes undique ipsos urgebant, extraordinario hoc subsidio habebant opus, ne putarent se a Deo prorsus destitutos atque ita fracti deficerent. Scimus enim Malachiam ultimum fuisse ex Prophetis, atque ideo suae doctrinae clausulam hanc apponit, Ut recordentur Iudaei Legis a Mose traditae (Malach. 4, 4.), donec Christus appareat. Utile enim Deo visum fuit eos Prophetarum inopia suspensos ad tempus tenere, quo maiore Christi desiderio flagrarent, et sibi exhibitum exciperent maiore reverentia. Interea ne testimonio careret templum et sacrificia, et totus cultus unde salus mundo proditura erat, hoc sanationis dono Iudaeos retinuit Dominus, ut scirent non temere se a reliquis gentibus esse a Deo segregatos. Nam Deus aegrotos sanando tanquam manu e coelo exserta palam

monstrabat, sibi probari hoc adorationis genus quod habebant ex Legis praescripto. Deinde non dubito quin tempus redemptionis instare, iamque propinquum esse Christum salutis auctorem talibus signis monuerit, quo melius omnium animi expergefierent. Duplicem hunc signorum usum illa aetate fuisse arbitror, ut sibi Deum adesse cognoscerent Iudaei, atque ita constantes in Legis obedientia manerent, deinde ut intenti essent ad sperandum novum et insolitum statum. *Claudorum, coecorum, aridorum.* Ut sciamus non vulgares morbos a Domino curatos fuisse, quasdam eorum species exprimit Evangelista. Neque enim claudis, coecis et aridis subvenire possunt humana remedia. Triste quidem spectaculum illud fuit, videre in tanta hominum caterva multiplicem membrorum deformitatem. Verum ibi clarius interim refulgebat Dei gloria, quam in conspectu ingentis exercitus et optime compositi. Nihil enim magnificentius, quam ubi insolita Dei potentia naturae defectus corrigit et instaurat: nihil etiam nec pulcrius nec suavius, quam ubi pro immensa sua bonitate humanis miseriis opitulatur. Quare illud nobilissimum theatrum exstare Dominus voluit, in quo conspicua esset non modo indigenis, sed etiam quibusvis hospitibus sua maiestas. Atque ut iam attigi non ultimum hoc templi ornamentum ac decus fuit, quum Deus extenta manu se adesse palam faceret.

4. *Angelus enim.* Fuit quidem proprium Dei opus aegrotos sanare, sed quemadmodum manu et opera angelorum uti consuevit, ita angelo mandavit partes istas. Qua ratione vocantur angeli potentiae aut virtutes: non quod Deus suam illis virtutem resignando otiosus ipse in coelo sedeat, sed quia potenter in ipsis agendo virtutem suam magnifice nobis testatam facit. Male ergo illi et perverse qui proprium angelis quicquam affingunt, vel qui ita medios statuunt inter nos et Deum, ut Dei gloriam quasi procul remotam obscurent, quum potius se in illis praesentem exhibeat. Ideo cavendae sunt delirae Platonis speculationes, quia nimia sit inter nos et Deum distantia, adeundos esse angelos ut nobis gratiam concilient: quum potius recta ad Christum venire nos oporteat, ut eius ductu, auspiciis et mandato angelos habeamus salutis nostrae adiutores et ministros. *Per intervalla.* Poterat momento uno simul omnes Deus sanare, verum ut miracula suum habent finem, ita et modum habere debent. Quemadmodum et Christus admonet, quum tot mortui sint tempore Elisaei, nonnisi puerum unum fuisse excitatum (II. Reg. 4, 32.); quum tot viduae famelicae essent tempore siccitatis, unius tantum inopiae ab Elia fuisse subventum (I. Reg. 17, 9. Luc. 4, 25.). Ita satis habuit Dominus paucis aegrotis praesentiae suae specimen edere. Caeterum sanandi modus qui hic describitur satis admonet nihil minus esse consentaneum, quam ut suo indicio homines Dei opera subiiciant. Quid enim, obsecro, opis vel remedii ex aqua turbida sperari poterat? Sed ita scilicet nos proprio sensu exutos Dominus ad fidei obsequium assuefacit. Nimis cupide sequimur quae praeter Dei verbum rationi nostrae arrident. Ergo ut nos sibi morigeros reddat, ea saepe obiicit quae cum ratione nostra pugnant. Tunc ergo demum docilitatem nostram probamus, ubi clausis oculis sequimur nudum verbum, etiamsi nullum operae pretium videmur nobis facturi. Simile exemplum habemus in Naaman Syro (II. Reg. 5, 10.), quem leprae curandae causa Propheta ad Iordanem mittit, et ipse quidem

hoc velut ludibrium initio aspernatus re ipsa tandem sentit, Deum sic praeter humanam rationem agere, ut nos tamen nunquam frustretur aut ludat. Interea *aquae turbatio* clarum documentum fuit Deum pro suo arbitrio libere elementis uti, et operis effectum sibi vindicare. Est enim hoc plus quam commune vitium creaturis ascribere quod unius Dei est. Verum nimiae stultitiae erit sanitatis causam in aqua turbida quaerere. Sic ergo externum symbolum commendat, ut symboli aspectu ad ipsum unicum gratiae auctorem aegroti respicere cogantur.

5. *Erat autem quidam homo.* Varias circumstantias colligit Evangelista quae certam miraculo fidem faciunt. Diuturnitas morbi spem curationis abstulerat. Illo aquae remedio privari se conqueritur. Saepius conatus fuerat se in aquam iniicere, sed frustra: nullum illi ab hominibus auxilium. Hinc magis conspicua elucet Christi virtus. Eodem etiam tollendi grabbati praeceptum spectabat, ut omnibus palam foret non aliter sanatum quam Christi beneficio. Quum enim validus ac robustus omnibus membris quibus ante captus fuerat repente surgit, tam subita mutatio magis excitare et afficere debet spectantium animos.

6. *Vis sanus fieri?* Nam sciscitatur quasi de re dubia, sed partim ut gratiae quae offerebatur desiderium in eo accendat, partim ut testes qui aderant reddat magis attentos, quos aliud cogitantes fugere poterat miraculum, ut saepe in rebus subitis accidit. Fuit igitur his duabus causis necessaria praeparatio.

7. *Non habeo hominem.* Facit hic aegrotus quod solemus fere omnes. Dei enim auxilium sua cogitatione includit, nec plus sibi polliceri audet quam mente concipiat. Quod autem infirmitati eius ignoscit Christus, in eo speculum habemus eius indulgentiae quam quotidie experitur quisque nostrum, dum nos in propinquis mediis haeremus defixi, ipse vero manu praeter spem ex locis absconditis prolata demonstrat, quantum bonitas sua fidei nostrae angustias exsuperet. Praeterea hoc exemplo ad tolerantiam nos erudiri decet. Longum fuit triginta annorum tempus quo Deus beneficium suum in misero hoc homine iuvando distulit, quod tamen illi ab initio praestare statuerat. Quantumvis ergo diu nos suspensos teneat, sic anxie gemamus sub nostris aerumnis, ut tamen longi temporis taedium nunquam nos exanimet. Etsi enim nullus exitus appareat, quum mala nostra longius protrahuntur, statuendum tamen semper est Deum mirificum esse liberatorem, qui virtute sua obstacula omnia facile perrumpit.

9. *Erat autem Sabbatum.* Minime Christum latebat quanta mox offensio sequutura esset, quum hominem viderent sarcinis onustum incedere. Nam gestare sabbato quicquam oneris nominatim lex vetat (Ier. 17, 21.). Sed duplex fuit ratio cur posthabita huius periculi ratione tale spectaculum ederet Christus, nempe ut miraculum vulgo melius innotesceret, deinde ut occasio daretur et quasi patefieret via praeclarae concioni quam mox habuit. Tanti porro erat miraculi illius cognitio, ut populi offensionem secure negligere debuerit, praesertim quum in promptu esset iusta defensio, qua etsi improbos non placavit abunde tamen refutavit eorum calumnias. Tenenda igitur regula est, Etiamsi totus mundus in iram effervеat, publicandam nobis esse Dei gloriam praedicandaque eius opera, quatenus gloriae eius interest nota esse. Nec vero fatigari nos vel frangi

oportet, etiamsi infeliciter nobis cedat nostrum hoc studium, modo illum quem dixi finem propositum habeamus, nec transiliamus officii nostri metas.

10. Dixerunt ergo Iudaei ei, qui sanatus fuerat, Sabbatum est: non licet tibi tollere grabbatum. 11. Respondit illis, Qui me fecit sanum, ille mihi dixit, Tolle grabbatum tuum et ambula. 12. Interrogarunt ergo eum, Quis est ille homo, qui dixit tibi, Tolle grabbatum tuum et ambula? 13. Porro qui sanatus fuerat, non noverat quis esset: Iesus enim se subduxerat, quia turba erat in loco. 14. Post haec invenit eum Iesus in templo, et dixit ei, Ecce sanus factus es, ne amplius pecces, ne quid deterius tibi contingat. 15. Abiit homo, et nuntiavit Iudaeis quod esset Iesus, qui sanum eum fecerat. 16. Et propterea persequebantur Iesum Iudaei, et quaerebant eum interficere, quod haec faceret sabbato.

10. *Sabbatum est.* Quum tuenda omnibus esset sabbati religio, recte et merito hominem accusant. Sed quum excusatio ab eo adducta illis non satisfacit, in eo iam peccare incipiunt: cognita enim causa absolvi debuit. Gestare onus, ut dictum est, erat sabbati violatio: sed Christus, qui eius humeris onus imposuit, eum auctoritate sua sublevat. Docemur itaque hoc exemplo a praecipiti iudicio cavendum esse, donec cuiusque facti ratio penitus nobis comperta sit. Quicquid pugnat cum Dei verbo sine controversia damnari meretur: sed quia hic saepe hallucinari contingit, praecedat modesta et placida inquisitio, ut sanum sit ac sobrium iudicium. Nam quia Iudaei pravo affectu occupati inquirere non sustinent, iudicio et moderationi ianuam obstruunt. Quodsi passi fuissent se doceri, non modo sublata fuisset offensio, sed longius magno cum profectu ad Evangelii notitiam perducti essent. Nunc quatenus peccarint videmus, quia scilicet iustam defensionem non admittunt. Defensio autem est, quod is qui sanatus fuerat nihil se facere respondet, nisi eius mandato qui ius et potestatem iubendi habuit. Tametsi enim nondum tenebat quisnam esset Christus, persuasus tamen erat divinitus missum esse, quia divinam eius virtutem expertus erat, atque inde auctoritate praeditum esse colligit ut necessario illi sit parendum. Sed videtur hoc quoque reprehensione dignum, quod miraculum a Legis obedientia eum dimovet. Fateor quidem eum non satis firmo argumento niti vel pugnare, bis tamen alii peccant, quod neque reputant hoc extraordinarium esse Dei opus, nec iudicium suspendunt donec Prophetam Dei verbo instructum audierint.

13. *Non noverat quis esset.* Noluit certe Christus tanti operis gloriam evanescere, sed prius notum ac celebre esse voluit quam se eius auctorem profiteretur. Ideo paulisper se subduxit, ut Iudaeis liceret sine personae respectu de re ipsa iudicium facere. Atque hinc colligimus non posse hominis fidei tribui quod sanatus fuerat, qui ne sanus quidem medicum suum agnoscit, et tamen quod iussus sustulit grabbatum, fide directrice factum videtur. Ego vero

sicuti non nego arcanum fuisse aliquem in eo impulsum fidei, ita ex contextu clare patere dico, solidae doctrinae, in qua acquiesceret, ac purae lucis fuisse expertem.

14. *Post haec invenit eum.* Haec verba clarius demonstrant, Christum non ideo latuisse ad tempus, ut beneficii sui memoria periret, iam enim ultro in medium se profert: tantum voluit priore loco opus cognosci, deinde se praedicari auctorem. Porro hic locus utilissimam doctrinam continet. Nam quum dicit Christus, *ecce sanus factus es*, nos Dei beneficiis perperam abuti significat nisi ad gratitudinem excitemur. Neque enim exprobrat Christus quod dedit, sed tantum admonet ideo sanatum fuisse hominem, ut gratiae acceptae memor Deum liberatorem tota vita coleret. Ergo sicuti nos ferulis ad poenitentiam erudit Deus et stimulat, ita ad eandem nos invitat sua bonitate et clementia. Imo hic universalis est tam redemptionis nostrae quam omnium Dei donorum scopus, ut nos habeat prorsus sibi addictos. Porro fieri hoc nequit nisi poenae iam elapsae animis insideat recordatio, et qui veniam adeptus est in hac meditatione tota vita se exerceat. Docet etiam haec admonitio, quicquid patimur mali peccatis nostris imputandum esse: neque enim fortuitae sunt hominum calamitates, sed totidem sunt castigatoriae ferulae. Primo itaque manum Dei quae nos percutit agnoscere oportet, non coecum fortunae impetum imaginari in malis nostris, deinde hunc Deo honorem tribuere, quod quum optimus sit Pater ex nostris miseriis voluptatem non capiat, ideoque nunquam durius nos tractet nisi peccatis nostris offensus. Quum *peccare* vetat, non exigit ut ab omni peccato sit immunis, sed comparatio fit superioris vitae. Hortatur enim Christus, ut posthac resipiscat neque maneat sui similis. *Ne quid deterius.* Si nihil ferulis proficiat erga nos Deus, quibus leniter nos tanquam teneros ac delicatos filios humanissimus pater castigat, novam personam et quasi alienam induere cogitur. Flagella ergo ad domandam nostram ferociam arripit, quemadmodum in Lege denuntiat (Levit. 26, 14., Deut. 28, 15. et Psal. 32, 9.), imo passim in Scripturis occurrunt eiusmodi testimonia. Itaque, quod novis subinde malis assidue premimur, id nostrae contumaciae acceptum referre decet, neque enim solum refractariis equis et mulis sumus similes, sed plus quam indomitae belluae. Quare non mirum est si atrocioribus poenis quasi malleis conterat Deus, quibus mediocris poena nihil prodest: frangi enim aequum est qui corrigi non sustinent. In summa, hic poenarum usus est ut cautiores in posterum reddamur. Si ad primos et secundos ictus opponimus obstinatam cordis duritiam, septuplo gravius feriet. Si dato ad breve tempus resipiscentiae signo mox ad ingenium redimus, hanc nostram obliviosam levitatem et socordiae plenam acrius castigat. Caeterum in huius hominis persona intueri operae pretium est, quam benigne et indulgenter nos toleret Dominus. Finge eum senio propinquum fuisse: in primo tamen aetatis flore morbo correptum fuisse oportuit: fortasse et a prima pueritia invasit eum morbus. Nunc quam gravis fuerit tot annorum poena reputa. Atqui certum est nimiam Deo severitatem obiici non posse, quod tam diuturno languore semimortuum hominem confecerit. Quod ergo levius plectimur, id fieri discamus quod Dominus pro immensa sua bonitate summum poenarum rigorem temperet. Discamus etiam nullas esse tam saevas

et atroces poenas, quibus non aliquid addere Dominus possit quoties visum erit. Nec dubium est quin sibi horrendos saepe et prodigiosos cruciatus miseri homines improbis suis querimoniis accersant, dum negant mala sua augeri posse. Annon haec abscondita sunt in thesauris meis? inquit Dominus Deut. 32, 34. Notandum praeterea est quam tardus sit castigationum Dei in nobis profectus. Nam si Christi exhortatio supervacua non fuit, colligere inde licet huius hominis animam nondum bene vitiis omnibus purgatam fuisse: et certe altiores sunt in nobis vitiorum radices, quam ut die uno vel altero evelli queant. Morborum vero animae curatio longe difficilior est quam ut exigui temporis remediis contenta sit.

15. *Abiit homo.* Nihil minus in animo habuit quam conflare Christo invidiam, nihil etiam minus speravit quam ut tantopere furerent adversus Christum. Pius ergo affectus fuit, quum vellet iusto ac debito honore medicum suum prosequi. Iudaei vero in eo virus suum produnt, quod non modo Christum accusant violati sabbati, sed in extremam saevitiam erumpunt.

17. Iesus autem respondit illis, Pater meus ad hoc usque tempus operatur, et ego operor. 18. Ob hanc igitur causam magis quaerebant ipsum Iudaei interficere, quod non solum solvebat sabbatum, sed et patrem suum vocabat Deum, aequalem se faciens Deo. 19. Respondit ergo Iesus, et dixit illis, Amen, amen dico vobis: non potest Filius facere a se ipso quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quae enim ille facit, haec et Filius similiter facit.

17. *Pater meus.* Videndum quo defensionis genere utatur Christus. Non respondet Legem de colendo sabbato temporalem fuisse, et quae iam abroganda sit: quin potius violatam a se Legem fuisse negat, quia hoc divinum sit opus. Fuit quidem illa umbratilis ceremonia cui finem imposuit Christus suo adventu, sicuti Paulus docet (Coloss. 2, 16.), sed praesentis causae status in eo minime vertitur. Iubentur enim homines a suis tantum operibus feriari: ideo circumcisio, quae Dei est, non hominum opus, sabbato adversa non est. In hoc capite insistit Christus, Non turbari divinis operibus sanctam quietem quae Lege Mosis mandata est. Atque hac ratione non suum modo factum excusat, sed eius etiam qui grabbatum suum tulit. Erat enim appendix et quasi pars miraculi, quia nihil quam eius approbatio erat. Deinde si inter Dei opera censetur gratiarum actio et gloriae eius praeconium, non fuit sabbati profanatio Dei gratiam pedibus ac manibus testatam facere. De se tamen praecipue loquitur Christus, cui Iudaei magis infesti erant. Interea sanitatem quam aegroto restituit divinae suae virtutis specimen esse testatur. Filium se Dei praedicat et sibi communem esse cum Patre agendi rationem asserit. Quis sit Sabbati usus et quibus de causis praeceptum fuerit, nunc pluribus non disputo. Quod ad praesentem locum sufficit, adeo non abrumpit vel impedit cursum operum Dei sabbati religio, ut potius ipsis solis concedat locum. Cur enim hominibus cessationem

ab operibus propriis Lex edicit, nisi ut ad consideranda Dei opera sensus omnes suos vacuos et solutos applicent? Impius ergo Legis eversor est, nedum perversus interpres, qui liberum Dei operibus regnum in sabbato non concedit. Si quis obiiciat proponi Dei exemplum hominibus ut septimo die quiescant, solutio in promptu est, non in eo conformes esse homines Deo quod ferias ille egerit, sed quod a turbulentis huius mundi actionibus cessantes ad coelestem quietem aspirent. Ergo Dei sabbatum non cessatio est, sed solida perfectio quae tranquillum pacis statum secum affert. Nec obstat quod Moses dixit, Deum, operibus suis finem fecisse (Genes. 2, 2.): significat enim perfecto mundi opificio consecrasse diem illum, quem homines meditandis eius operibus impenderent. Interea non desiit mundum a se conditum sua virtute sustinere, regere suo consilio, bonitate fovere, et cuncta suo arbitrio in coelo et in terra statuere. Ergo sex diebus absoluta fuit mundi creatio, regimen vero eius perpetuum est et assidue in tuendo et conservando eius ordine Deus operatur, quemadmodum Paulus docet in eo nos vivere et moveri et esse, Act. 17, 28. Et David stare omnia docet quatenus ea Spiritus Dei vegetat, deficere autem simulac eius vigore destituta fuerint (Ps. 104, 29.). Nec generali tantum providentia creatam a se naturam tuetur Dominus, sed singulas eius partes ordinat ac temperat. Praesertim vero suo praesidio servat ac tegit fideles, quos in fidem tutelamque suam recepit. *Et ego operor.* Iam Christus omisso praesentis causae patrocinio miraculi finem et usum exponit, nempe ut inde agnoscatur Dei filius. Nam hoc in omnibus factis et dictis habuit propositum, ut se ostenderet salutis auctorem. Hoc divinitatis proprium est quod sibi vindicat, quemadmodum etiam Apostolus Hebr. 1, 3. dicit, eum sustinere potenti suo nutu omnia. Sed ideo se Deum testatur, ut in carne manifestatus Christi officium praestet: ita e coelo se profectum affirmat, ut praecipue sciri velit quorsum descenderit in terram.

18. *Ob hanc igitur causam.* Hac defensione adeo non sedavit illorum rabiem, ut potius irritaverit. Nec vero ignarus erat quam maligna esset eorum improbitas et quam ferrea obstinatio, sed hoc primum spectavit, ut paucis suis qui tunc aderant prodesset, deinde ut in lucem protraheret insanabilem eorum malitiam. Docuit autem nos suo exemplo nunquam cedendum esse impiorum furori, quin Dei veritatem quantum necessitas exigit toto mundo invito et obstrepente asserere conemur. Nec est cur male habeat Christi servos, si non proficiant apud omnes ex animi sententia, quando ne Christo quidem successit. Nec vero mirum est, quo magis se exserit Dei gloria, Satanam in suis membris et organis violentius tumultuari. Priore membro quum infensos Christo fuisse dicit Evangelista, quia sabbatum solverat, ex eorum sensu loquitur. Nam rem secus habuisse iam ante docui. Praecipua indignationis causa est quod Deum Patrem suum vocavit. Et certe voluit Christus, Deum peculiari quodam modo Patrem suum intelligi, ut se a communi aliorum ordine eximeret. Aequalem se Deo fecit, quum perpetuam sibi operationem tribueret. Adeo autem hoc Christus non negat ut clarius confirmet. Quo refellitur Arianorum vesania, qui sic fatebantur Christum esse Deum, ut Patri aequalem non putarent, quasi vero in una et simplici Dei essentia reperiri aliqua possit inaequalitas.

19. *Respondit ergo Iesus.* Videmus quod dixi, adeo non dilui a Christo quamquam calumniosum, quod Iudaei obiecerant, ut verum esse apertius disserat. Ac primo quidem in illo capite insistit, divinum esse opus quod carpebant Iudaei, ut intelligant cum Deo ipso sibi esse bellandum, si damnare pergant quod illi necesse est ascribi. Locus hic varie olim agitatus fuit inter orthodoxos Patres, et Arianos. Arius minorem Patre Filium inde colligebat, quia ex se nihil possit. Excipiebant Patres, notari tantum his verbis personae distinctionem, ut sciretur Christum a Patre esse, non tamen intrinseca agendi virtute eum privari. Atqui utrinque erratum est. Neque enim de nuda Christi divinitate habetur concio et, quae mox videbimus, in aeternum Dei Sermonem per se et simpliciter minime competunt, sed tantum quadrant Dei Filio quatenus in carne manifestatus est. Sit nobis ergo ante oculos Christus, ut a Patre missus est mundo redemptor. In eo Iudaei nihil humana natura altius reputabant. Ideo contendit se humanitus non sanasse aegrotum, sed divina virtute quae sub carne visibili latebat. Hic causae status est: quum illi in carnis aspectu defixi Christum contemnerent, iubet eos altius consurgere ac Deum intueri. Ad hanc antithesin referendus est totus sermo, longe errare eos qui sibi cum homine mortali negotium esse putant, dum Christum accusant de operibus vere divinis. Ideo tantopere affirmat nihil in hoc opere sibi esse a Patre diversum.

20. Pater enim diligit Filium, et omnia demonstrat illi quae ipse facit: et maiora his monstrabit illi opera, ut vos miremini. 21. Quemadmodum enim Pater suscitat mortuos et vivificat: sic et Filius quos vult vivificat. 22. Neque enim Pater iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio. 23. Ut omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem: qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit illum. 24. Amen, amen dico vobis, quod qui sermonem meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam: et in iudicium non veniet, sed transivit a morte in vitam.

20. *Pater enim diligit.* Quam dura sit et coacta veterum expositio, nemo non videt. Deus, inquiunt, se in Filio amat. Atqui hoc Christo carne induto pulcre convenit quod a Patre ametur. Imo scimus, hoc insigni titulo tam ab angelis quam ab hominibus fuisse distinctum, Hic est Filius meus dilectus (Matth. 3, 17.). Scimus enim electum fuisse Christum in quo resideret totus Dei amor, ut inde quasi ex pleno fonte ad nos manaret. Amatur enim Christus a Patre, ut est Ecclesiae caput. Hunc amorem docet causam esse cur Pater omnia per eius manum efficiat. Nam quum dicit *sibi monstrari*, hoc verbo intelligenda est communicatio, acsi diceret, Quemadmodum Pater animum suum, ita et virtutem in me effudit, ut in meis operibus divina gloria refulgeat, imo ut nihil divinum quaerere homines possint, quod non in me inveniant. Et certe extra Christum frustra Dei potentia quaeretur. *Maiora his monstrabit illi opera.* Significat his verbis miraculum, quod in sanando homine ediderat, non fuisse summum ex operibus sibi a Patre mandatis.

nuem enim duntaxat illic gustum praebuerat eius gratiae, cuius proprie et minister et auctor est, nempe ut mundo vitam restituat. Quum addit, *ut miremini*, oblique eorum ingratitudinem perstringit, quod illud tam splendidum virtutis Dei specimen contemnerent, acsi diceret, Quantumvis hebetes sitis ac stupidi, quae posthac facturus est per me Deus, vel invitos in admirationem rapient. Videtur tamen hoc minime fuisse impletum, quum sciamus illos videndo non vidisse: sicuti etiam Iesaias dicit (Ies. 6, 9. 10.), reprobos coecutire ad lucem Dei. Respondeo, Christum hic de eorum affectu loquutum non esse, sed tantum notasse quam magnifice paulo post se Dei Filium probaturus esset.

21. *Quemadmodum enim Pater.* Summatim hic comprehendit quale sibi datum sit a Patre officium. Tametsi enim speciem unam eligere videtur, est tamen generalis doctrina in qua se vitae auctorem praedicat: vitam autem et iustitiam et omnia Spiritus sancti dona et omnes salutis nostrae partes in se continet. Ac certe miraculum hoc ita oportuit speciale esse virtutis Christi documentum, ut communem illum fructum proferret, nempe ut aperiret Evangelio ianuam. Notandum porro qualiter vitam nobis Christus conferat: omnes enim invenit mortuos, ergo a resurrectione initium fieri necesse est. Non tamen supervacuum est quod duo verba simul coniungit, quia non satis esset nos a morte esse ereptos, nisi vitam plene et solide nobis restitueret Christus. Porro, hanc vitam non omnibus promiscuam facit: dicit enim se vitam dare *cui vult*. Quo significat nonnisi certos homines, hoc est, electos hac gratia se peculiariter dignari.

22. *Neque enim Pater.* Genus ipsum nunc clarius exprimit, quod Pater in Filii persona mundum gubernet, ac eius manu imperium exerceat. *Iudicium* enim pro imperio et potestate accipit Evangelista secundum phrasin linguae Hebraicae. Nunc summam tenemus, quod traditum sit Christo regnum a Patre, ut arbitrio suo coelum ac terram moderetur. Sed videri posset hoc valde absurdum, quod Pater resignato imperii sui iure tanquam privatus quispiam homo in coelo otietur. Responsio facilis est, hoc non tam Dei quam hominum respectu dici: nam in Patre nihil mutatum est, dum Christum constituit summum regem ac coeli terraeque dominum. Est enim ipse in Filio et in eo operatur, sed quia dum volumus ad Deum ascendere sensus omnes nostri statim deficiunt, ponitur nobis ante oculos Christus, tanquam conspicua Dei invisibilis imago. Non est igitur cur frustra nos coelorum adyta scrutando fatigemus, quum infirmitati nostrae consulat Deus, ubi se propinquum in Christi persona ostendit: quin potius quoties de mundi regimine, de nostro omnium statu, de coelesti nostrae salutis praesidio agitur, discamus ad Christum unum referre oculos, sicuti penes ipsum deposita est omnis potestas, et in eius facie Deus Pater qui alioqui procul esset absconditus nobis apparet, ne nuda Dei maiestas immenso suo fulgore nos absorbeat.

23. *Ut omnes honorent.* Hoc membrum satis confirmat quod nuper attigi, Deum non ita in Christi persona regnare, quasi ipse ut solent ignavi reges quiescat in coelo, sed quia in Christo potentiam suam declaret seque praesentem exhibeat. Quid enim aliud sibi volunt haec verba, Ut omnes honorent Filium, nisi quod Pater agnosci vult ac coli in Filio? Ergo nostrum est Deum Patrem in Christo

quaerere, illic intueri eius potentiam, illic eum adorare: nam sicuti continuo post sequitur, *qui non honorat Filium*, legitimo honore Deum fraudat. Deum esse colendum fatentur omnes, adeoque hic sensus nobis a natura ingenitus altas habet in cordibus nostris radices, ut nemo simpliciter Deo honorem suum negare audeat: interea hominum mentes Deum extra viam quaerendo evanescunt. Hinc tot ficticii dii, hinc tot perversi cultus. Verum ergo Deum non alibi quam in Christo reperiemus, nec rite aliter eum colemus quam Filium osculando, ut David docet (Ps. 2, 12.): nam ut alibi testatur Ioannes, Qui Filium non habet, ille simul caret Patre (I. Io. 2, 23.). Pulcris quidem et splendidis titulis ornant Turcae et Iudaei quem adorant Deum: sed hoc tenendum est, Dei nomen quum a Christo separatur nihil quam inane esse figmentum. Ideo quisquis Deo vero cultum suum probari cupit, ne a Christo deflectat. Nec alia fuit Patrum ratio sub Lege. Tametsi enim obscurum Christi aspectum habebant sub umbris, nunquam tamen citra Christum se patefecit Deus. Sed nunc ex quo exhibitus fuit Christus in carne et rex nobis impositus, totum mundum illi flectere genua oportet ut se Deo subiiciat. Nam quum illum sedere ad dexteram suam Pater iusserit, qui Deum imaginatur sine Christo, dimidia sui parte eum mutilat.

24. *Qui sermonem meum audit.* Hic modus et ratio honoris exprimitur, ne quis in externo duntaxat aliquo ritu et frivolis ceremoniis situm esse putet. Nam Evangelii doctrina Christo instar sceptri est, quo fideles sibi a Patre subiectos regit. Atque haec definitio imprimis notatu digna est. Nihil magis tritum est quam falsa Christianismi professio. Nam et Papistae, qui infensissimi sunt Christi hostes, plus quam audacter tamen eius nomine superbiunt, sed hic Christus non alium a nobis honorem exigit, quam ut Evangelio suo obediamus. Unde sequitur, quicquid honoris Christo deferunt hypocritae, proditorium esse Iudae osculum. Ut centies regem ipsum nuncupent, regno tamen et omni potestate eum spoliant, dum fidem non habent Evangelio. Fructum obedientiae simul commendat, quum dicit, *habet vitam aeternam:* quo simus ad eam praestandam magis voluntarii. Quis enim tam ferreus esse debet, quin proposito aeternae vitae praemio sese libenter Christo submittat? Et tamen videmus quam paucos sibi conciliet hac tanta benignitate. Ea est nostra pravitas ut sponte perire magis libeat, quam tradere nos Dei Filio in obsequium ut eius beneficio servemur. Utrumque ergo hic complectitur Christus: et regulam pii sincerique cultus quem a nobis exigit, et rationem qua nos restituit in vitam. Neque enim quod prius docuit tenere sufficeret, eum scilicet ad suscitandos mortuos venisse, nisi etiam sciremus, qualiter a morte liberet. Pronuntiat autem vitam obtineri doctrinae suae auditu: voce *auditus* fidem intelligens, sicuti mox se declarat. Atqui fides non in auribus, sed in corde sedem habet. Unde porro tanta fidei vis, alibi dictum est. Semper quid nobis Evangelium offerat respicere convenit. Neque enim mirum est, qui Christum cum suis omnibus meritis recipit, eum reconciliari Deo et a mortis reatu absolvi: qui Spiritu sancto donatur, eum indui coelesti iustitia, ut in vitae novitate ambulet (Rom. 6, 4.). Particula quae additur, *credit ei qui me misit*, ad stabiliendam Evangelii auctoritatem valet, dum Christus a Deo profectum esse testatur, non humanitus fabricatum: quemadmodum alibi negat, a se ipso esse quod

loquitur, sed a Patre sibi mandatum (infra 14, 10.). *In iudicium non venit.* Hic tacita subest antithesis inter reatum cui naturaliter omnes sumus obnoxii, et gratuitam absolutionem quam per Christum consequimur. Nisi enim omnes maneret damnatio, quorsum attineret inde eximere, qui in Christum credunt? Sit igitur sententia, Nos esse extra mortis periculum, quia Christi beneficio absolvimur. Ergo utcunque nos sanctificet Christus ac regeneret Spiritu suo in vitae novitatem, specialiter tamen hic gratuita peccatorum remissio notatur, in qua sola consistit hominum beatitudo. Vere enim demum is vivere incipit qui Deum habet propitium. Quomodo autem nos amaret Deus nisi peccatis nostris ignosceret? *Transivit.* Quod Latina quaedam exemplaria habent in futuro tempore, Transibit, ex inscitia et temeritate cuiuspiam natum est, qui mentem Evangelistae non capiens sibi concessit plus quam par erat. Nam in Graeco verbo nulla est prorsus ambiguitas. Transitum autem a morte iam esse factum non inepte dicit, quia et incorruptibile est in filiis Dei vitae semen, ex quo vocati sunt et iam in coelesti gloria per spem Christo consident, et regnum Dei intra se habent certo constitutum (Luc. 17, 21. Coloss. 3, 3.). Nam quod abscondita est eorum vita, non ideo fide eam possidere desinunt: quod undique a morte obsidentur, non ideo tranquilli esse desinunt, propterea quod se Christi praesidio norunt esse satis tutos. Interea meminerimus fideles ita esse nunc in vita, ut mortis semper materiam circumferant. Sed Spiritus qui in illis habitat vita est, quae reliquias mortis tandem abolebit. Est enim verum illud Pauli, mortem ultimum fore hostem qui destruetur (I. Cor. 15, 26.). Nec sane hic vel de plena mortis abolitione vel de solida vitae exhibitione agitur. Sed quamvis inchoata tantum sit vita in nobis, tantam eius certitudinem fidelibus constare pronuntiat Christus, ut sibi metuere a morte non debeant: nec mirum quum in ipsum insiti sint, qui fons est vitae inexhaustus.

25. Amen, amen dico vobis, quod ventura est hora, et nunc est, quando mortui audient vocem filii Dei, et qui audierint, vivent. 26. Quemadmodum enim Pater habet vitam in se ipso, ita et Filio dedit vitam habere in se ipso. 27. Et potestatem ei dedit faciendi iudicii, quia Filius hominis est. 28. Ne miremini hoc: quia ventura est hora, qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius. 29. Et exibunt, qui bona fecerint, in resurrectionem vitae: qui autem mala fecerint, in resurrectionem iudicii.

25. *Amen, amen.* Quum toties iurantem in salutis nostrae causa Dei Filium Evangelista inducit, hinc primum quam sollicitum sit erga nos eius studium perspicimus: deinde, quantopere referat, fidem Evangelii bene ac penitus fixam sancitamque esse. Videtur certe incredibile nescio quid narrari, quum praedicatur hic fidei effectus de quo Christus disserit. Ergo iureiurando confirmat adeo vivificam esse Evangelii sui vocem, ut ad suscitandos mortuos sit efficax. De morte spirituali eum loqui satis convenit. Nam qui ad Lazarum et filium viduae Nain et similes referunt, contextu ipso refelluntur. Primo

admonet Christus nos omnes esse mortuos antequam nos ipse vivificet. Atque hinc patet quid tota hominis natura ad salutem comparandam valeat. Papistae, quum liberum suum arbitrium erigere volunt, homini Samaritano comparant quem semivivum latrones in via reliquerant. Quasi vero allegoriae fumo obscurare claram sententiam liceat, qua nos Christus morti plane addicit. Et sane quum post primi hominis defectionem alienati a Deo simus per peccatum, quicunque se aeterno interitu oppressos non agnoscunt nihil aliud quam se decipiunt inanibus blanditiis. Fateor quidem in hominis anima aliquid manere vitae residuum: nam et intelligentia et iudicium et voluntas et omnes sensus totidem sunt vitae partes. Sed quia nulla pars est quae ad coelestem vitam aspiret, non mirum est si totus homo quantum attinet ad regnum Dei mortuus censetur. Atque hanc mortem pluribus verbis Paulus declarat (Ephes. 2, 1. et 4, 17.), quum dicit nos alienatos esse a pura et sana ratione mentis totoque cordis affectu Deo inimicos et iustitiae eius adversos coecos errare in tenebris et pravis concupiscentiis deditos. Si naturae adeo corruptae nullus est vigor ad iustitiam appetendam, sequitur exstinctam esse vitam Dei in nobis. Ita Christi gratia vera est a morte resurrectio. Haec porro gratia nobis per Evangelium confertur. Non quod externa vox tantum habeat energiae quae plerumque frustra aures verberat, sed quia Christus corda nostra intus Spiritu suo alloquitur, ut vitam nobis oblatam fide recipiamus. Neque enim promiscue hic de omnibus mortuis agit, sed electos tantum intelligit quibus Deus aures perforat et aperit, ut Filii sui vocem capiant quae eos in vitam restituat. Imo distincte Christus suis verbis duplicem gratiam nobis commendat, quum dicit, *Audient mortui vocem Filii Dei et qui audierint vivent.* Neque enim minus praeter naturam est mortuos audire, quam in vitam unde exciderant revocari. Ergo utrumque arcanae est Dei virtutis. Quum dicit *ventura est hora, et nunc est*, loquitur tanquam de re prius insolita. Et certe promulgatio Evangelii nova et subita mundi resurrectio fuit. Si roget quispiam, annon semper vitam hominibus dederit verbum Dei, facilis est responsio: Doctrinam Legis et Prophetarum, quum destinata esset Dei populo, magis hoc habuisse officii, ut qui Deo geniti erant in vita foveret, quam ut reduceret a morte. Evangelii autem diversa fuit ratio, quo gentes a regno Dei prius extraneae, divisae a Deo et privatae omni salutis fiducia in vitae societatem accitae sunt.

26. *Quemadmodum enim Pater habet.* Ostendit unde tanta voci suae efficacia, quod scilicet ipse sit fons vitae et eam voce sua in homines effundat. Neque enim nobis ex eius ore proflueret vita, nisi penes ipsum esset eius causa et origo. Neque enim Deus vitam in se habere dicitur tantum, quod propria virtute et intrinsecus solus vivat, sed quia vitae plenitudinem in se continens omnia vivificat. Atque hoc quidem proprie in Deum competit quemadmodum Ps. 36, 9. habetur, Apud te est fons vitae. Sed quia Dei maiestas, ut est procul a nobis dissita, similis esset scatebrae latenti et absconditae, ideo palam se in Christo exseruit. Habemus itaque promptum et expositum fontem ex quo haurire liceat. Hic verborum est sensus, quod Deus vitam apud se occultam et quasi sepultam habere noluerit, atque ideo transfuderit in Filium ut ad nos

manaret. Hinc colligimus proprie hunc titulum ascribi Christo quatenus in carne manifestatus est.

27. *Et potestatem dedit ei.* Iterum repetit datum sibi fuisse imperium a Patre, ut plenam et in coelo et in terra rerum omnium potestatem habeat. Ἐξουσία hic dignitatem significat, *iudicium* vero pro regimine et imperio accipitur, acsi diceret constitutum esse Filium regem a Patre, qui mundum gubernet atque exerceat Patris ipsius potestatem. Ratio quae mox subiicitur imprimis notanda, *quia Filius hominis est.* Significat enim tam magnifica potestate ordinatum prodire ad homines, ut illis communicet quod a Patre accepit. Quidam non aliud hoc loco dici putant quam quod habetur apud Paulum ad Philipp. cap. 2, 7., quod Christus, quum in forma Dei esset, se ipsum exinanivit forma servi accepta seque humiliavit usque ad mortem crucis. Et propterea extulit illum Pater, et dedit illi nomen omni nomine praestantius, ut coram ipso flectatur omne genu, etc. Sed ego longius extendo, Christum quatenus homo est vitae auctorem a Patre fuisse ordinatum, ne procul nobis quaerenda sit. Neque enim sibi Christus accepit quasi indigeret, sed ut nos locupletaret sua opulentia. Summa est: Patefactum nobis esse in Christo homine quod in Deo reconditum erat, et vitam prius inaccessam nunc in promptu esse. Quod autem nonnulli rationem hanc a suo contextu avulsam sequenti membro connectunt, coactum est et a Christi mente alienum.

28. *Ne miremini hoc.* Videtur parum apposite ratiocinari, dum eius quod dixerat confirmationem ab ultima resurrectione petit: neque enim maius est corpora excitari quam animas. Respondeo, non ex re ipsa hic comparationem fieri maioris et minoris, sed ex hominum sensu. Nam ut sunt carnales nihil mirantur nisi externum et visibile. Hinc fit ut animae resurrectionem securi praetereant, carnis autem resurrectio plus habeat apud eos admirationis. Simul facit crassa haec nostra stupiditas, ut longe plus ad faciendam fidem valeant quae oculis cernuntur, quam quae sola fide concipi possunt. Quia de ultimo die meminit non amplius additur restrictio illa, *et nunc est,* sed tempus aliquando fore simpliciter pronuntiat. Verum occurrit altera exceptio. Nam etsi fideles corporum resurrectionem exspectant, non possunt tamen eius notitiae inniti ut statuant nunc animas eripi a morte, quia olim corpora e sepulcris resurgent. Apud impios vero quid magis ridiculum quam ignotum, ut vulgo aiunt, per ignotius probare? Respondeo, hic Christum de sua potentia gloriari apud reprobos ut testatum faciat plenam rerum omnium instaurationem sibi a Patre mandatam esse, acsi diceret: Quod nunc a me inchoari dico, aliquando sub oculis vestris absolvam. Et certe quod nunc Evangelii sui voce animas sub interitu demersas Christus vivificat, id quoddam ultimae resurrectionis praeludium est. Porro quia totum humanum genus complectitur, mox inter electos et reprobos discernit. Quae partitio ostendit reprobos, ut nunc Christi voce ad iudicium citantur, ita eadem voce pertrahendos semel et sistendos ad eius tribunal. Sed cur tantum sepulcris inclusos nominat? quasi participes resurrectionis futuri non sint alii, sive qui naufragio perierunt vel a bestiis sunt devorati vel in cinerem redacti. Verum quia sepeliri communiter solent mortui, per synecdochen omnes intelligit qui pridem exstincti sunt. Atque hoc magis emphaticum est quam si mortuos tantum dixisset.

Nam quos spiritu et luce mors iam privavit, sepulcrum velut a mundo subducit. *Vox Filii* clangorem tubae significat, qui Christi iussu et virtute personabit (Matth. 24, 31. I. Cor. 15, 52. I. Thess. 4, 16.). Nam quod angelus praeco vel apparitor futurus est, id non obstat quominus tribuatur iudici, quod geritur eius auctoritate et quasi sub persona.

29. *Qui bona fecerint.* Fideles a bonis operibus designat, quemadmodum a fructu arborem cognosci alibi docet (Matth. 7, 17.). Bona autem ipsorum opera laudat, quibus a sua vocatione operam dare coeperunt. Latro enim, cui vitam in cruce Christus promisit, qui tota vita sceleribus deditus fuerat, inter extremos demum spiritus ad recti studium aspirat. Sed quia renascitur novus homo, et ex peccati mancipio iustitiae servus esse incipit, totus superior vitae cursus in rationem non venit coram Deo. Adde quod ne peccata quidem quorum reatu se quotidie obstringunt fideles illis imputantur. Nam sine venia nemo unquam exstitit in mundo qui bene vixisse censeri queat. Imo nullum omnino bonum opus censebitur nisi cuius vitiis Deus ignoscet, quando omnia mutila sunt et corrupta. Factores ergo bonorum operum hic dicuntur, quos Paulus illorum studiosos aut zelotas vocat ad Titum cap. 2, 14. Sed aestimatio haec ex paterna Dei indulgentia pendet, qui gratuito probat quod reiici merebatur. Quod ex locis istis colligunt Papistae vitam aeternam rependi meritis operum, nulla difficultate refellitur. Neque enim de salutis causa Christus tractat, sed tantum electos a reprobis sua nota discernit, idque facit ut suos ad sanctitatem et innocentiam invitet atque hortetur. Et nos certe fidem quae nos iustificat cum studio bene iusteque vivendi coniunctam esse non negamus, sed tantum docemus, non alibi quam in sola Dei misericordia quiescere fiduciam nostram posse.

30. Non possum facere ego a me ipso quicquam: quemadmodum audio, iudico: et iudicium meum iustum est: quia non quaero voluntatem meam, sed voluntatem Patris, qui me misit. 31. Si ego testificor de me ipso, testimonium meum non est verum. 32. Alius est, qui testatur de me, et novi quod verum sit testimonium, quod testificatur de me.

30. *Non possum facere ego a me ipso.* Supervacuum foret hic subtiliter disputare, a se ipsone an aliunde possit filius Dei quod ad aeternam eius divinitatem spectat. Nempe enim talibus argutiis nos occupare voluit. Proinde nulla erat causa cur se tam anxie torquerent veteres in repellenda Arii calumnia. Filium Patri aequalem non esse nebulo ille iactabat, quia nihil possit a se ipso. Respondent sancti viri, Filium iure Patri ferre acceptum quicquid habet, a quo personae respectu principium suum ducit. Sed primum Christus hic de nuda sua divinitate verba non facit, sed ut carne nostra indutus est, se ab externa specie minime aestimandum esse admonet, quia aliquid habeat homine altius. Deinde videndum quibuscum negotium habeat. Iudaeos, qui ipsum opponere Deo tentabant, refellere illi propositum est. Negat ergo se quicquam facere humanitus, quia ducem habeat et moderatorem Deum qui in se habitat. Hoc semper memoria tenendum, quoties de se loquitur Christus sibi tantum su-

mere quod hominis proprium est, quia Iudaeos respicit qui perperam eum quasi unum aliquem ex hominum vulgo esse dicebant. Eadem ratione quicquid homine superius est ad Patrem refert. *Iudicandi* verbum proprie competit in doctrinam, sed ad totam simul administrationem pertinet, acsi diceret se Patrem in omnibus auctorem habere, sibi pro regula esse eius arbitrium ideoque illum fore vindicem. *Et iudicium meum iustum est.* Concludit extra aleam reprehensionis esse facta sua et dicta, quoniam nihil nisi mandato et ductu Patris aggredi sibi permittat. Rectum enim esse quicquid a Deo manat, absque controversia fixum esse debet. Hanc modestiam primum inter nos pietatis axioma esse decebat, adeo reverenter de verbo et operibus Dei sentire, ut solum Dei nomen ad probandam iustitiam et rectitudinem sufficeret: sed quam pauci reperiuntur, qui Deum nisi cogantur statuant iustum esse? Deus quidem suam iustitiam, fateor, experientia nobis demonstrat, sed ipsam ad carnis nostrae sensum restringere, ne aliter de ea sentiamus quam ingenium nostrum dictat, nimis licentiosa est impietas. Sit igitur certa et indubia consequentia, rectum et verum esse quicquid a Deo est, nec fieri posse quin verax sit Deus in omnibus verbis suis, iustus et rectus in omnibus factis. Simul monemur hanc esse unicam bene agendi rationem, nihil nisi duce et auspice Deo aggredi. Quodsi totus in nos postea mundus insurgat, haec invicta defensio suppetet, non errare qui Deum sequitur. *Quia non quaero voluntatem meam.* Hic minime suam et Patris voluntatem quasi res contrarias inter se committit, sed tantum refellit quod falso putabant, eum humana audacia impelli magis quam Dei auctoritate regi. Negat igitur proprium sibi affectum esse et separatum a iussu Patris.

31. *Si ego testificor.* Non detrahit hic testimonio suo fidem quam alibi fortiter asserit, sed est modus concessionis: quia enim aliunde satis superque instructus erat Christus, ne sibi credatur remittit. Si meum, inquit, de me testimonium vulgari hominum more vobis suspectum est, esto ne valeat. Scimus autem pro vero et legitimo non haberi quod quisque de se praedicat, etiamsi vere alioqui loquatur, quia nemo in propria causa idoneus est testis. Quamvis autem iniquum sit in hunc ordinem cogi Dei filium, mavult tamen iure suo cedere ut hostes suos Dei auctoritate convincat.

33. Vos misistis ad Ioannem, et testimonium reddidit veritati. 34. Ego vero ab homine testimonium non accipio: sed haec dico, ut vos salvi sitis. 35. Ille erat lucerna ardens et lucens: vos autem voluistis exsultare ad tempus in luce eius. 36. Ego vero habeo testimonium maius quam Ioannis: opera enim quae dedit mihi Pater, ut perficiam ea, ipsa opera quae ego facio, testantur de me, quod Pater me miserit.

33. *Vos misistis ad Ioannem.* Priusquam Dei testimonium proferat, urget eos Ioannis responso cui fidem detrahere honeste non poterant. Quorsum enim ad eum mittere attinebat nisi eius dictis stare vellent? mittunt enim tanquam ad Dei Prophetam. Itaque eius vocem sibi instar oraculi fore simulant. Tametsi autem subest hic quoque altera concessio, clare tamen illis exprobrat Christus, nihil

praeter malitiam obstare quominus credant. Ideo ad rem plurimum facere vidimus hanc circumstantiam quod miserint ad Ioannem, et quasi discendi animo sciscitati ab eo fuerint quisnam esset Messias, et tamen pro nihilo duxerint eius responsum.

34. *Testimonium ab homine non accipio.* Atqui non frustra Deus ipsum sibi testem elegit, et alibi Christus ipse pronuntiat discipulos sibi fore testes (Act. 1, 8.). Respondeo, Christum Ioannis testimonio uti non quod indigeat, sed quatenus nostra refert inde aliquid habere confirmationis. Mutuantur homines inter se alii ab aliis testimonium, quia carere eo subsidio nequeunt. Alia est Dei et Christi conditio. Nam si virtutem Philosophi praedicant non esse alienae *opis* indigam, quid in se habet homo quo Dei veritatem fulciat? Et *statim* etiam Christus subiicit, se Ioannis testimonium proferre eorum causa: quo significat non tam sui habere se respectum quam hominibus consulere, dum Evangelii sui praecones excitat per quos nobis de voluntate sua testetur. In quo etiam mira eius bonitas relucet, dum omnia ad salutem nostram attemperat. Quare nostrum est vicissim dare operam, ne frustra in nobis servandis sit sollicitus.

35. *Erat lucerna ardens.* Quod Ioannem vocat lucernam ardentem, inde magis arguitur eorum ingratitudo: sequitur enim nonnisi sponte eos coecutire, quum accensa fuerit Dei lucerna ante eorum oculos. Sensus itaque verborum est, Deus vos errare noluit, Ioannem enim constituit lucernam cuius splendor vos dirigeret. Quod ergo me non agnoscitis Dei filium, fit errore voluntario. Sequitur alia exprobratio, quod non modo clausis oculis lucem sibi oblatam praeterierint, sed data opera abusi fuerint ad Christum opprimendum. Quod enim Ioannem extollere supra iustum gradum parati erant, id ex maligno et perfido consilio oriebatur ne Filio Dei locus esset. Perversum hunc coelestis lucis abusum Christus eleganter lasciviae comparat: quemadmodum si paterfamilias lucernam servis noctu accendat ad peragenda quae mandavit officia illi autem eius usum ad comessationes et omne proterviae genus transferant. Porro sicuti his verbis Iudaeos accusat Christus, ita nos in commune omnes admonet, ne piis doctoribus quos rectae viae duces nobis Deus ordinat ad vagandum huc et illuc abutamur. Et quam utilis sit admonitio omnium temporum experientia ostendit. Toto vitae cursu regendos suscipit Deus homines ad ultimam usque metam: Prophetas suos mittit rectores. Ea est hominum intemperies, ut proterve saltare sine progressu quam ambulando progredi malint: ea inconstantia et levitas, ut perpetua directione spreta et reiecta rapiantur ad subitos suos affectus. Ideo dicit *ad tempus* vel, Ad horam. Qua voce eorum stultitiam perstringit, quod putarint fluxa et evanida protervia aeternam Dei lucem posse exstingui. Ita hodie Papistae, quotquot Deus pios doctores Ecclesiae suae tanquam accensa lumina dedit, in contrarium usum trahunt: quasi illis propositum sit oculos lucis aspectu sibi praestringere. Nec modo lucernis abutuntur ad suffocandam Dei lucem, sed etiam in tenebris saepe exsultant, ut quum adversus puram Evangelii doctrinam insulsis rabularum suorum commentis superbiunt. Caeterum quod hic Christus de Ioanne praedicat, Paulus omnium fidelium commune facit, quia sermonem vitae habentes tanquam luminaria fulgere debeant in mundo (Phil. 2, 15.) Proprie tamen in Apostolos et Evangelii ministros competere docet Christus quod fa-

cem reliquis praeferunt. Nam quum omnes in tenebris coeci versemur, Deus verbi sui luce nobis affulget. Sed hic peculiariter Ioannem ornat hoc elogio, per cuius ministerium Deus Ecclesiae suae multo luculentius affulsit.

36. *Habeo maius testimonium.* Postquam in persona Ioannis prave a Iudaeis corruptum fuisse Dei donum ostendit, iam secundo repetit quod dixerat sibi non opus esse hominis testimonio quasi non sufficiat ipse sibi. Quanquam eo quod despectui se esse videbat eos more suo revocat ad Patrem. *Opera enim quae dedit.* Duo in medium profert quibus approbatus est filius Dei. Pater, inquit, miraculis Filium suum esse testatur. Et priusquam in mundum venirem, mihi in Scripturis sanctis locuples testimonium reddidit. Meminerimus semper quorsum tendat. Vult se promissum a Deo Messiam agnosci, ut audiatur. Talem ergo se nunc re ipsa fuisse exhibitum contendit qualem Scriptura praedicat. Quaeritur, an ad id probandum quantum satis est valeant miracula, quum similia prius edita fuissent a Prophetis. Respondeo, quae per manum Prophetarum Deus signa edidit, non ultra suum finem cui destinata erant protendisse, ut scilicet Dei ministros esse ostenderent qui auctoritatem aliter obtinere non poterant, sed Deus Filium suum altius extollere voluit. Atque hoc Dei consilium pro scopo in miraculis habendum est. Ergo nisi malitia occupati sponte oculos clausissent, Christus signorum virtute quis et qualis esset conspicuum facere poterat.

37. Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me, neque vocem eius audistis unquam, nec speciem eius vidistis, 38. Et sermonem eius non habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis. 39. Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in illis vitam aeternam habere: et illae sunt, quae testantur de me. 40. Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis.

37. *Et qui misit me.* Perperam hoc ad vocem in baptismo eius auditam restringitur: Patrem enim testatum in praeterito tempore fuisse dicit, ut significet non ignotum se prodire, quia pridem in Lege et Prophetis illum Deus insignierat, ut notas suas secum afferret unde posset agnosci. Deum ergo testatum de Filio suo esse interpretor, quoties olim veteri populo salutis spem fecit, vel plenam regni Israel instaurationem pollicitus est. Ita Iudaeos decebat conceptam habere ex Scripturis Christi ideam, antequam in carne manifestaretur. Quod praesentem contemnunt adeoque reiiciunt, eo planum faciunt nullum se habere Legis gustum, quod etiam illis Christus exprobrat. Legis scientia perinde gloriabantur acsi in Dei sinu educati essent. *Neque vocem eius audistis.* Christus postquam se non recipi conquestus est, acrius invehitur in eorum coecitatem. Quod vocem Dei eos nunquam audisse et speciem nunquam vidisse dicit, metaphoricae sunt loquutiones quibus in summa docere vult, alienos esse prorsus a Dei notitia. Nam sicuti vultu et sermone homines se patefaciunt, ita Deus vocem ad nos suam Prophetarum voce emittit, et in sacramentis quasi visibilem formam induit, unde cognosci pro modulo nostro queat. Verum qui Deum in viva sua effigie non agnoscit satis hoc ipso prodit, nullum se numen colere nisi quod

ipse fabricavit. Ideo Paulus oppositum oculis ipsorum velum dicit, ne cernant Dei gloriam in facie Christi (II. Cor. 3, 14.).

38. *Et sermonem eius.* Hic verus est profectus, dum radices agit in nobis sermo Dei, ut cordibus nostris infixus certam illic sedem habeat. Coelesti doctrinae locum apud Iudaeos negat esse Christus, quia Dei filium quem illa ubique commendat non recipiunt, et merito hoc illis obiicit. Neque enim frustra per Mosen et Prophetas loquutus est Deus. Atqui non aliud habuit consilii Moses nisi ut ad Christum recta omnes vocaret, unde constat non esse eius discipulos qui Christum repudiant. Deinde quomodo sermonem vitae habebit in se manentem, qui vitam ipsam repellit? Quomodo tenebit Legis doctrinam, qui Legis animam quantum in se est exstinguit? Nam Lex sine Christo inanis est nec quicquam habet solidi. Quo igitur propius quisque novit Christum, tantundem profecit in Dei sermone.

39. *Scrutamini scripturas.* Quod prius dixerat Christus se Patrem habere testem in coelo, ad Mosen et Prophetas referri diximus. Nunc sequitur clarior explicatio: testimonium enim illud in Scripturis exstare dicit. Iterum vero stultam eorum iactantiam perstringit quod vitam se habere in Scripturis profitebantur, quum mortuam tantum literam arriperent. Neque enim simpliciter reprehendit quod vita quaereretur in Scripturis, quando nobis in eum finem et usum destinatae sunt, sed quod Iudaei vivificam sibi esse Scripturam putarent quum alieni essent a genuino eius sensu, imo quum lucem vitae quae illic continetur suffocarent. Quomodo enim sine Christo vitam Lex conferet, qui solus eam vivificat? Caeterum docemur hoc loco, ex Scripturis petendam esse Christi notitiam. Nam qui de Christo imaginantur quod ipsis libuit, tandem nonnisi umbratile spectrum eius loco habebunt. Primo igitur tenendum est, non aliunde quam ex Scripturis Christum rite cognosci. Quodsi ita est, sequitur, hoc animo legendas esse Scripturas ut illic inveniamus Christum. Quisquis ab hoc scopo deflectet, utcunque discendo se fatiget tota vita nunquam ad scientiam veritatis perveniet. Quid enim sapere absque Dei sapientia possumus? Porro quemadmodum iubemur Christum in Scripturis quaerere, ita hoc loco pronuntiat non irritum fore nostrum studium: sic enim illic de Filio suo testatur Pater ut eum nobis indubie patefaciat. Sed hoc bonam partem impedit, quod neglectim et quasi in transcursu tantum superficiem inspiciunt. Atqui summa attentione opus erat: ideo penitus absconditum hunc thesaurum scrutari Christus iubet. Quare quod Iudaei qui assidue Legem in manibus habent sic abhorreant a Christo, eorum socordiae imputandum est. Conspicuus enim gloriae Dei splendor refulget in Mose, sed ipsi velum appetunt quod splendorem obscuret. *Scriptura* vero Vetus Testamentum intelligi satis notum est. Neque enim in Evangelio primum manifestari coepit Christus, sed qui a Lege et Prophetis testimonium habebat palam se in Evangelio exhibuit.

40. *Et non vultis.* Iterum exprobrat nihil illis praeter malitiam obstare, quominus vitam in Scripturis oblatam percipiant. Nam quum eos nolle dicit, ignorantiae et coecitatis causam pravitati et contumaciae assignat. Et certe, quum tam benigne se illis offerret, sponte eos coecutire oportuit: quum vero lucem data opera fugerent, imo quum infidelitatis suae tenebris solem obruere cuperent, merito acrius eos obiurgat Christus

41. Gloriam ab hominibus non accipio. 42. Sed novi vos, quod dilectionem Dei non habetis in vobis. 43. Ego veni in nomine Patris mei, et non suscipitis me: si alius veniat in nomine suo, illum suscipietis. 44. Quomodo vos potestis credere, qui gloriam mutuo a vobis accipitis: et gloriam, quae a solo Deo est, non quaeritis? 45. Ne putetis, quod ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui vos accuset Moses, in quem vos speratis. 46. Si enim crederetis Mosi crederetis etiam mihi: nam ille de me scripsit. 47. Si vero illius scriptis non creditis, quomodo meis verbis credetis?

41. *Gloriam ab hominibus.* Pergit in obiurgatione: sed ne suspectus sit quasi propriam causam agat, occupando praefatur se nihil morari hominum gloriam, nec sua referre vel sibi dolere quod contemni se videat. Et certe maior est quam ut pendeat ab hominum iudiciis, quando nihil detrahere illi potest totius mundi malignitas, ac ne pilum quidem ex eius amplitudine minuere. Sic autem insistit in refellenda calumnia ut supra homines se extollat. Postea libere in ipsos invehitur, Deique contemptum et odium illis obiicit. Tametsi autem multum a Christo honoris gradu distamus, sinistra tamen hominum iudicia secure nos contemnere oportet. Certe summopere cavendum ne ad iracundiam nos provocet contemptus nostri: quin potius hac tantum de causa irasci discamus, si suus Deo non habetur honor. Haec sancta zelotypia nos urat et excruciet, quoties mundum videmus ita ingratum esse ut Deum reiiciat.

42. *Quod dilectionem Dei non habetis.* Dilectio Dei pro toto pietatis sensu hic capitur. Amare enim Deum nemo potest, quin eum suspiciat seque totum illi submittat. Quemadmodum vicissim ubi non regnat amor Dei, nullum potest esse obsequendi studium. Qua ratione hanc Legis ἀνακεφαλαίωσιν ponit Moses, ut diligamus Deum nostrum ex toto corde, etc.

43. *Ego veni in nomine.* Quod Deum non ament nec revereantur Iudaei, probat Christus hoc argumento, quia pseudoprophetas cupide recepturi sint quum subiicere se Deo recusent. Sumit enim pro confesso hoc pravi et impii animi signum esse, quum posthabita veritate libenter mendaciis homines subscribunt. Si quis obiiciat errore hoc plerumque magis quam malitia fieri, in promptu est responsio, neminem Satanae imposturis esse obnoxium, nisi quatenus perversa quadam cupiditate mendacium veritati praefert. Qui fit enim ut surdis loquatur Deus, promptos et alacres inveniat Satan, nisi quia a iustitia aversi iniquitatem ultro appetimus? Quanquam notandum est, Christum proprie de his loqui quibus peculiariter illuxit Deus, sicuti Iudaeos hoc privilegio dignatus erat, ut edocti eius Lege rectam salutis viam tenerent. Tales certum est aurem minime praebere falsis doctoribus nisi quia falli optant. Ideo dicit Moses (Deut. 13, 3.) quum surgunt pseudoprophetae, hoc modo probari et examinari populum an Deum suum diligat. Videtur quidem in multis innoxia esse simplicitas, sed minime dubium est quin illis oculos per-

stringat hypocrisis, quae intus in eorum animis latet. Certum enim est, Deum ianuam nunquam claudere pulsantibus, nunquam eos frustrari a quibus sincere quaeritur. Vere itaque Paulus hoc Dei vindictae ascribit, dum efficacia illusionis datur Satanae ut credant mendacio (II. Thess. 2, 10.), qui reiecta veritate approbarunt iniustitiam, et eos perire dicit qui dilectionem veritatis non receperunt ut salvi fierent. Ita hodie multorum hypocrisis detegitur, qui Papae fraudibus ac impiis superstitionibus addicti virulento furore in Evangelium exardent. Nam si compositos ad Dei timorem animos haberent, timor ille obedientiam simul gigneret. *In nomine Patris.* Hoc quidem titulo pseudoprophetae se venditant, ut hodie plenis buccis iactat Papa se Christi vicarium. Imo nonnisi hoc praetextu miseros homines ab initio decepit Satan. Sed Christus hic rem ipsam, non fucum designat. Nam se ideo Patris nomine venisse testatur, quia et a Patre missus sit, et fideliter quod mandatum est peragat. Porro hac nota legitimos Ecclesiae doctores a fucatis et adulterinis discernit. Quicunque igitur se ipsos efferunt, ac proprium sibi in animas magisterium arrogant, eos intrepide reiiciendos esse docet hic locus. Nihil enim separatum a Deo habere debet qui eius servus censeri cupit. Nunc si de tota Papae doctrina fiat examen, coeci quoque ipsi videbunt, proprio nomine eum venisse.

44. *Quomodo vos potestis.* Quia durum videri poterat eos, qui Legis et Prophetarum domestici a pueritia discipuli fuerunt, tam crassae inscitiae damnari et statui veritatis hostes, imo res videri poterat incredibilis, admonet Christus quid eos impediat quominus credant: nempe quod illis sanam mentem ambitio adimeret. Proprie enim sacerdotes et scribas alloquitur, qui superbia turgidi subiicere se Deo non poterant. Est autem hic insignis locus qui docet omnibus praeclusam esse fidei ianuam, quorum animos inanis terrenae gloriae cupiditas occupat. Necesse enim est, qui vult aliquis esse in mundo vagum reddi et evanidum, ita ut ad Deum minime tendat. Tunc demum ad coelestis doctrinae obedientiam se homo colligit, quum hoc sibi praecipue tota vita quaerendum sentit ut se Deo approbet. Sed videtur perversa confidentia qua se hypocritae coram Deo extollunt, maius esse obstaculum quam sit mundana ambitio: atqui scimus illo etiam morbo maxime laborasse scribas. Responsio facilis est: falsam enim sanctimoniae larvam, qua rude vulgus fallebant, detrahere illis Christus voluit. Crassius itaque vitium quasi digito monstrat, unde palam fiat omnibus, eos nihil minus esse quam quod haberi volebant. Deinde quamvis adversus Deum exsultet hypocrisis, semper tamen in mundo et coram hominibus ambitiosa est. Imo haec sola est vanitas quae nos inflat, prava confidentia, dum nostro et aliorum potius quam Dei iudicio stamus. Nam qui Deum vere iudicem sibi proponit, necesse est ut fractus et prostratus concidat. Ergo ut quis gloriam a solo Deo quaerat, necesse est pudore sui confusum ad gratuitam illius misericordiam confugere. Et certe qui Deum respiciunt damnatos se ac perditos vident, nec quicquam sibi esse reliquum in quo glorientur praeter Christi gratiam. Talis gloriae studium semper cum humilitate coniunctum erit. Quantum vero ad praesentem locum spectat, non aliter ad capiendam Evangelii doctrinam comparatos esse homines significat Christus, quam ubi sensus omnes suos a mundo abstractos in solum Deum convertunt, ac serio

reputant sibi cum illo esse negotium, ut deliciarum quibus sibi illudere solent obliti in conscientias suas descendant. Quare nihil mirum si tam paucos hodie dociles Evangelium inveniat, quum omnes sursum deorsum ferat ambitio. Nihil etiam mirum si ab Evangelii professione multi deficiant, sua enim vanitate abrepti evolant. Quo maiore studio unum hoc quaerere nos decet, ut coram mundo contempti et abiecti, in nobis etiam confusi, censeamur inter Dei filios.

45. *Ne putetis.* Erga obstinatos et praefractos, ubi doctrina et amicis monitionibus nihil proficitur, haec ratio tenenda est, ut scilicet ad Dei tribunal citentur. Pauci quidem sunt qui aperte Deum rideant, sed quam plurimi Deum, cui hostiliter ipsi sunt adversi, propitium sibi fingendo inanibus blanditiis secure ludunt. Ita hodie gigantes nostri, qui totam Christi doctrinam impie conculcant, perinde tamen superbiunt acsi ex intimis essent Dei amicis. Quis enim Papistis alibi quam apud eos Christianismum esse persuadeat? Tales erant scribae quibuscum hic disputat Christus. Quum summi essent Legis contemptores, Mosen tamen magnifice iactabant, ut non dubitarent eum instar clypei Christo opponere. Si gravem se illis et intolerabilem adversarium fore minatus esset, sciebat hoc totum contemptum iri: ergo paratam illis a Mose accusationem denuntiat. Falluntur autem qui putant hic inter Mosis et Christi officium notari discrimen, quia Legis proprium sit reos peragere infideles. Neque enim eo respexit Christus, sed tantum ut fiduciam excuteret hypocritis, qui Mosis reverentia falso gloriabantur: quemadmodum si quis Papistis hodie regerat, nullos fore illis magis infestos hostes sanctis Ecclesiae doctoribus, quorum titulum improbe mentiuntur. Porro hinc discamus non esse frustra Scripturis gloriandum, quia nisi vera fidei obedientia colimus Dei Filium, tot extremo die accusatores in nos surgent, quot illi testes Deus excitavit. Quum dicit eos *sperare in Mosen*, non insimulat eos superstitionis quasi salutis suae causam Mosi ascriberent, sed eos intelligit perperam niti Mosis praesidio, quasi eum impiae contumaciae patronum habituri essent.

46. *Si enim crederetis.* Ostendit cur Moses futurus sit eorum accusator, quia scilicet eius doctrinam respuunt. Scimus autem non posse Dei servis maiorem fieri iniuriam, quam dum contemnitur eorum doctrina vel probro afficitur. Deinde quos Dominus verbi sui ministros constituit, eius quoque vindices esse oportet. Ergo duplicem omnibus suis Prophetis imposuit personam, ut piis magistri essent ac doctores in salutem, reprobos olim suo testimonio confodiant. Quod dicit Christus Mosen de se scripsisse, longa probatione non indiget apud eos qui Christum agnoscunt esse finem Legis et animam. Verum si quis eo non contentus locos sibi ostendi desideret, primum consulo ut diligenter legat epistolam ad Hebraeos, cui Stephani quoque concio respondet Actorum capite 7., deinde ut observet quae Paulus ad suum institutum testimonia accommodat. Paucos certe locos esse fateor quibus Moses palam Christum praedicet, sed quorsum tabernaculum, sacrificia et ceremoniae omnes, nisi ut figurae essent ad primum illud exemplar formatae quod in monte illi ostensum fuerat? Ergo sine Christo evanescit totum Mosis ministerium. Deinde videmus ut populum ad foedus Patrum assidue revocet quod in Christo sancitum erat, adeoque ut Christum constituat praecipuum caput et fundamentum foederis. Neque hoc sanctis Patribus ignotum fuit

qui semper in Mediatorem fuerunt intenti. Longior tractatio brevitati cui studeo non congrueret.

47. *Si enim illius scriptis.* Videtur hic Christus minus sibi fidei quam Mosi astruere: atqui scimus voce Evangelii concussum esse coelum et terram. Verum Christus sermonem suum ad eos attemperat quibuscum loquitur. Nam Iudaeis citra controversiam sancta erat Legis auctoritas. Ita fieri non poterat quin Christus Mose esset inferior. Huc pertinet antithesis *scriptorum et verborum*. Nam eorum infidelitatem inde exaggerat, quod Dei veritas quasi in tabulis consignata fidem tamen apud eos non obtineat.

CAPUT VI.

1. Postea abiit Iesus trans mare Galilaeae, quod vocatur Tiberiadis. 2. Et sequuta est eum turba multa, quia viderat signa eius, quae ediderat super infirmos. 3. Ascendit vero Iesus in montem, et illic sedebat cum discipulis suis. 4. Erat autem propinquum Pascha, dies festus Iudaeorum. 5. Sublatis ergo Iesus oculis, et intuitus quod turba multa veniret ad eum, dicit Philippo, Unde ememus panes ut isti comedant? 6. (Porro hoc dicebat tentans eum: ipse enim noverat, quid facturus esset.) 7. Respondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non sufficiunt illis, ut quisque eorum pauxillum accipiat. 8. Dicit illi unus ex discipulis eius, Andreas frater Simonis Petri. 9. Est hic puellus unus, qui habet quinque panes hordeaceos, et duos pisciculos: sed haec quid sunt inter tam multos? 10. Dixit autem Iesus, Facite homines discumbere. Erat autem herba multa in eo loco. Discubuerant ergo homines, numero circiter quinque millia. 11. Sumpsit autem panes Iesus, et gratiis actis distribuit discipulis, discipuli vero discumbentibus. Similiter et ex pisciculis, quantum volebant. 12. Postquam vero satiati sunt, dixit discipulis suis, Colligite quae supersunt fragmenta, ne quid pereat. 13. Collegerunt ergo, et impleverunt duodecim cophinos fragmentis, quae ex quinque hordeaceis panibus superfuerant iis, qui comederant.

1. *Postea abiit Iesus.* Quum facta Christi ac dicta colligere soleat Ioannes, quae praeterierant alii tres Evangelistae, hoc loco historiam miraculi ab illis narratam praeter morem suum repetit: verum hoc facit certo consilio ut inde ad Christi concionem transeat, quae postridie habita est in Capernaum, quia res erant coniunctae. Quare haec narratio, tametsi illi communis est cum tribus reliquis, hoc

tamen habet peculiare quod in alium finem tendit, sicut videbimus. Dicunt alii hoc fuisse factum paulo post mortem Ioannis Baptistae, qua temporis circumstantia causam discessus Christi notant. Tyranni enim ubi semel imbuti sunt piorum sanguine, exardent in maiorem saevitiam, non secus ac potandi intemperies sitim ebriosis acuit. Ergo Christus sua absentia Herodis furorem placare voluit. *Mare* Galilaeae pro lacu Genesara accipit. Quum addit *vocatum* fuisse Tiberiadis, melius locum exponit quo se contulit Christus, neque enim totus lacus habuit hoc nomen, sed tantum pars ripae vicina, in qua sita erat Tiberias.

2. *Sequuta est turba.* Hinc tantus sequendi Christi fervor, quod perspecta eius virtute in miraculis magnum aliquem esse Prophetam et a Deo missum persuasi erant. Caeterum hic omittit Evangelista quod alii tres referunt, docendo et sanandis aegrotis consumptam fuisse diei partem, et quum iam sol in occasum vergeret rogatum fuisse a discipulis ut dimitteret turbas. Summam enim breviter perstringere satis habuit, ut hac occasione nos ad reliquum contextum qui postea sequetur deduceret. Caeterum hic primo loco perspicimus, quanto audiendi Christi studio populus arderet, quod omnes sui obliti noctem secure in loco deserto exspectant. Quo minus excusationis habet torpor noster vel potius socordia, quod coelestem Christi doctrinam famis curae adeo non praeferimus, ut minima quaeque avocamenta subinde nos a vitae aeternae meditationi abducant, imo rarissime contingit ut Christus nos mundi obstaculis solutos et expeditos inveniat. Adeo nemo eum sequi usque ad montem desertum paratus est, ut vix decimus quisque eum excipere sustineat, quum se domi offert inter medias commoditates. Quamvis autem in toto fere mundo grassetur hic morbus, certum tamen est neminem regno Dei aptum fore, nisi qui excussis talibus deliciis cibum animae cupidius appetere discat quam ut venter illi sit obstaculum. Sed quia nos caro semper ad sua commoda sollicitat, hoc quoque rursus notandum est, eorum curam sponte a Christo suscipi qui se ipsos negligunt. Neque enim exspectat dum famelici inclament se inedia perire, nec suppetere quicquam cibi, sed cibum illis non rogatus parat. Dicet aliquis non esse istud perpetuum quod saepe videamus pios, dum prorsus regno Dei sunt addicti, fame tamen confici et propemodum tabescere. Respondeo Christum, etiamsi hoc modo fidem et tolerantiam nostram probare velit, respicere tamen e coelo nostram inopiam, et de ea sublevanda quantum nobis expedit esse sollicitum: quod autem non statim succurrit, optima ratione licet occulta id fieri.

3. *Ascendit in montem.* Secessum procul dubio quaerebat Christus usque ad festum diem Pachatis. Ideo dicitur sedisse in monte cum discipulis. Atqui id quidem consilii cepit secundum hominem, sed interea aliud fuit Dei consilium cui libenter obsequutus est. Quamvis itaque hominum conspectum fugeret, se tamen velut in celeberrimum theatrum produci Dei manu patitur. Maior enim hominum frequentia in deserto monte fuit, quam in populosa aliqua urbe, maior etiam famae celebritas ex miraculo nata est, quam si stetisset in medio foro Tiberiadis. Quare hoc exemplo docemur sic ex rebus natis consilia capere, ut tamen si aliter succedit quam putavimus nobis non doleat, superiorem esse Deum qui omnia moderetur suo arbitrio.

5. *Dicit Philippo.* Quod hic legimus dictum uni Philippo, alii omnibus dictum fuisse tradunt: sed in eo nihil absurdi. Probabile enim est Philippum ex communi omnium sensu loquutum esse: ideo peculiariter Christus illi respondet. Quemadmodum continuo post Andream loquentem inducit, ubi alii sermonem pariter omnibus assignant. Tentat discipulos in persona Philippi, an miraculum exspectent quale mox visuri erant. Quum videt eos de extraordinario remedio nihil concipere, tunc eorum mentes quasi sopitas incitat, ut oculos saltem ad praesentem rei conspectum habeant apertos. Hic autem scopus est omnium quae discipuli afferunt, ut a populo retinendo Christum dehortentur. Et forte sibi in eo privatim consulunt, ne pars incommodi in eos redundet. Quare neglectis eorum obiectionibus pergit Christus in suo instituto.

7. *Ducentorum denariorum.* Quum denarius ex Budaei supputatione quatuor caroleos valeat et duos turonicos, summa haec ad XXXV Francicos vel circiter ascendit. Hanc summam si distribuas in hominum millia, singulae centuriae habebunt quatuordecim solidos turonicos. Nunc accedant usque ad numerum millenarium mulieres et pueri, ita reperies Philippum singulis capitibus sesquituronicum in exiguo pane emendo attribuere. Verum ut in magna turba fieri solet plures forte esse arbitrabatur. Caeterum quum tenues et minime pecuniosi forent discipuli, summae magnitudine Christum terrere voluit Andreas, acsi diceret non suppetere opes quae ad pascendum populum sufficerent.

10. *Facite homines discumbere.* Quod non citius ad spem quam dabat Magister erecti fuerunt discipuli, nec illis in mentem venit eius potentiae tribuere quantum decebat, tametsi reprehensione dignus fuit stupor, non parvam laudem meretur prompta eorum obedientia quod eius mandato nunc parent, quid consilii habeat ipse et quo profectu facturi sint quod faciunt nescientes. Eadem populo obsequendi facilitas: nam de fine incerti omnes uno tantum verbo iussi discumbunt. Atque haec verae fidei probatio, quum Deus homines quasi in tenebris ambulare iubet. Id ut fiat discamus nobis non sapere, sed in rebus confusis nihilominus sperare prosperum eventum, quum Deum sequimur ducem qui suos nunquam frustratur.

11. *Gratiis actis.* Non semel nos monuit exemplo suo Christus, quoties cibum attingimus a precibus auspicandum esse. Nam quaecunque in usum nostrum destinavit Deus, tanquam immensae eius bonitatis et paterni in nos amoris sumbola ad eum celebrandum nos invitant. Et gratiarum actio sicuti Paulus (I. Tim. 4, 4.) docet, solemnis quaedam sanctificatio est, ut eorum usus nobis purus esse incipiat. Unde sequitur sacrilegos esse donorum Dei profanatores, qui ea neglecto Deo ingurgitant. Atque eo magis notanda est haec admonitio, quod videmus hodie bonam mundi partem se belluino more saginare. Quod *panem* discipulis datum voluit inter eorum manus crescere, hinc docemur, quum alii aliis mutuo servimus Deum benedicere labori nostro. Nunc totius miraculi summam colligamus. Hoc autem habet cum aliis commune, quod in eo divinam suam virtutem Christus cum beneficentia coniunctam exseruit. Est etiam nobis eius sententiae confirmatio, qua nos exhortatur ad quaerendum Dei regnum, reliqua omnia nobis adiectum iri promittens. Nam si eorum curam suscepit qui subito tantum impetu ad eum delati fuerant, quo-

modo nobis deesset, si eum constanti animi proposito quaeramus? Sinet quidem interdum ut prius dixi suos esurire, nunquam tamen eos suo subsidio destituet. Interim optimas causas habet cur nobis non opituletur nisi in rebus extremis. Adde quod Christus palam fecit, se non spiritualem tantum vitam mundo conferre, sed alendis etiam corporibus a Patre esse praefectum. Bonorum enim omnium affluentia illi in manum data est, ut tanquam canalis eam in nos effundat: quanquam improprie canalem voco, quum potius fons vivus sit ex aeterno Patre scaturiens. Ideo Paulus quicquid est bonorum communiter a Patre et ipso nobis precatur (I. Cor. 1, 3.) et alibi in omnibus per eum gratias Deo Patri agendas docet (Ephes. 5, 20). Nec modo aeternae eius divinitatis proprium est hoc munus, sed Pater etiam in carne oeconomum nobis eum constituit per cuius manum nos pascat. Quamvis autem non cernamus quotidie oculis miracula, non minus tamen liberaliter vim suam Christus in nobis pascendis explicat. Et certe non legimus, eum, quoties suis coenam dare voluit novis mediis usum esse. Quare praeposterum votum fuerit, si quis inusitato aliquo modo cibum et potum sibi deferri flagitet. Adde quod non magnas populo lautitias paravit Christus, sed pane hordeaceo et aridis piscibus contentos esse oportuit, qui mirificam eius virtutem palam in coena illa cernebant. Iam vero etiamsi quinque hominum millia non saturet hodie quinque panibus, totum tamen mundum mirabiliter pascere non desinit. Est quidem hoc nobis paradoxon, Non vivere hominem solo pane, sed sermone qui egreditur ex ore Dei (Deut. 8, 3.). Sumus enim externis mediis adeo affixi, ut nihil sit difficilius quam a Dei providentia pendere. Hinc tanta trepidatio simulac non suppetit panis ad manum. Verum si quis omnia rite expendat, Dei benedictionem in omnibus alimentis cernere cogetur. Sed usu et assiduitate nobis vilescunt naturae miracula. Nec vero hac in parte tam stupor nobis obstat quam malignitas. Quotus enim quisque est qui non vago mentis errore coelum et terram centies circuire malit, quam Deum se offerentem aspicere?

13. *Impleverunt duodecim cophinos.* Quum septem panibus satiata fuissent quatuor hominum millia, Matthaeus totidem, quot fuerant panes, sportas superfuisse scribit (Matth. 15, 37.). Quum ergo maiori hominum numero minor copia aeque sufficit et fere duplo amplius manet residuum, hinc melius perspicimus quantum valeat illa Dei benedictio, ad cuius intuitum sponte claudimus oculos. Est etiam hoc obiter notandum, quanquam Christum ad illustrandum miraculum impleri cophinos iubet, simul tamen ad frugalitatem suos hortari quum dicit, *colligite ne quid pereat.* Neque enim maior Dei largitas luxuriae irritamentum esse debet. Ergo qui abundant se olim rationem reddituros esse meminerint immodicae copiae, nisi sedulo et fideliter in bonos et Deo probatos usus reponant quod illis affluit.

14. Homines ergo illi, quum signum vidissent quod fecerat Iesus, dicebant, Hic est vere Propheta, qui venturus est in mundum. 15. Iesus itaque quum novisset, quod venturi essent, et eum rapturi, ut facerent regem, discessit rursus in montem ipse solus. 16. Quum autem vesper esset, descende-

runt discipuli eius ad mare. 17. Et conscensa navi venerunt trans mare in Capernaum. Et iam tenebrae erant, et non venerat ad eos Iesus. 18. Et mare vento magno flante intumescebat. 19. Quum ergo progressi essent stadia vingiti quinque vel triginta, vident Iesum ambulantem super mare: et quum appropinquasset navi, territi sunt. 20. Ille autem dicit eis, Ego sum, ne terreamini. 21. Volebant ergo eum accipere in navem: et continuo navis appulit ad terram, ad quam ibant.

14. *Homines ergo.* Videtur hic aliquis esse miraculi profectus quod auctorem fatentur Messiam esse, neque enim alio spectabat Christus. Sed quod habent de Christo notitiae conceptum mox in alienum finem perperam convertunt. Atque hoc plus quam vulgare hominibus vitium est, simulac illis se Deus patefecit, corrumpere suis mendaciis ac pervertere eius veritatem: imo quum rectam viam ingressi videntur mox a se ipsis degenerant.

15. *Ut facerent regem.* Quod regis titulum et honorem Christo deferre in animo habebant isti homines, id ex ratione aliqua oriebatur: in eo vero multum errabant quod sibi licentiam sumebant creandi regis. Nam Scriptura hoc uni Deo vindicat quemadmodum Psalmo 2, 6. habetur, Ego constitui regem meum, etc. Deinde, quale illi regnum affingunt? Terrenum scilicet, quod prorsus alienum est ab eius persona. Hinc discamus quam periculosum sit in rebus divinis, relicto Dei verbo quicquam ex sensu nostro comminisci. Nihil enim est quod non adulteret praeposterum mentis nostrae acumen. Et quid iuvat zeli praetextus, quum praepostero nostro cultu magis sumus in Deum contumeliosi, quam si consulto et data opera quispiam eius gloriam impugnet? Scimus quam furiosi ad exstinguendam Christi gloriam fuerint hostium conatus. Illa certe extrema vis fuit quum in crucem actus est. Atqui hoc modo et salus mundo parta est, et de morte ac Satana Christus ipse magnificum triumphum egit. Si nunc regem se creari passus esset, actum erat de spirituali eius regno, Evangelium aeterna infamia notatum esset, spes salutis prorsus deleta. Hoc tandem proficiunt ficticii cultus et honores temere ab hominibus excogitati, ut Deum vero suo honore spoliatum dedecore tantum onerent. Notandum est etiam *rapiendi* verbum. Volebant Christum rapere, inquit Evangelista, hoc est, violento impetu regem quamvis invitum facere volebant. Quare si probari illi cupimus quem deferimus honorem, semper quid postulet spectandum est. Et certe qui honores a se inventos Deo obtrudunt, quodammodo vim illi et manum afferunt, quum recti cultus fundamentum sit obedientia. Hinc praeterea discimus quam reverenter in puro et simplici Deo verbo manendum sit, quia simulatque paululum deflectimus fermentis nostris inficitur veritas ut iam desinat esse sui similis. Habebant ex verbo Dei, regem fore qui promissus erat redemptor, sed ex suo capite regnum terrenum comminiscuntur et praeter Dei verbum regnum illi deferunt. Ita quoties verbo Dei opiniones nostras miscemus, fides in frivolas coniecturas degenerat. Ergo ad modestiam se assuefaciant fideles, ne eos in perversum zeli ardorem abripiat Satan, ut gigantum instar violenti in Deum irruant,

qui tunc demum rite colitur quum illum amplectimur se nobis offerentem. Mirum autem est in quinque hominum millibus tam praecipitem fuisse audaciam, ut in creando novo rege arma Pilati et imperii Romani potentiam in se provocare non dubitarint. Et certum est nunquam eo fuisse progressuros, nisi Prophetarum oraculis freti Deum a partibus suis staturum, seque ita superiores fore sperassent. Sed interea errabant regnum fingendo quod nusquam Prophetae commendaverant. Tantum ergo abest ut ad conatus suos iuvandos praesentem habeant Dei manum, ut se Christus potius subducat. Eadem ratio fuit, cur tamdiu sub Papatu miseri homines in densis tenebris quasi Deo absente vagati sint, quia eius cultum suis commentis totum polluere ausi fuerant.

16. *Descenderunt eius discipulis.* Non dubium est quin tamdiu latere voluerit Christus, dum turba diffiueret. Scimus quam difficile sit sedare popularem motum. Atqui si palam fuisset tentatum quod animis conceperant, sparsus mox fuisset rumor, postea vero non ita facile fuisset inustam semel maculam eluere. Totum interea illud tempus precibus impendit, quemadmodum alii Evangelistae referunt, forte ut Deus pater illam populi intemperiem corrigeret. Quod miraculo traiicit lacum, discipulis hoc prodest ad confirmandam rursus eorum fidem. Longius etiam fructus manat, quia postridie colligere promptum fuit toti populo, illum sua virtute, non navigio advectum. Ripam enim obsidebant ex qua eum solvere oportebat, et vix inde fuissent abstracti nisi vidissent discipulos alio transire.

17. *Tenebrae iam erant.* Ioannes multas circumstantias praeterit quas alii ponunt: qualis ista est, quod per aliquot horas cum adverso vento luctati sunt. Nam probabile est post primas noctis tenebras ortam fuisse tempestatem. Dicunt autem quarta demum vigilia Christum apparuisse discipulis. Qui in dimidio lucas spatio adhuc eos fuisse coniiciunt quum illis apparuit Christus, quia Ioannes dicit tunc viginti quinque aut triginta stadia fuisse progressos, in eo falluntur quod putant eos navigasse in ulteriorem vel adversam ripam. Nam Bethsaida prope quam editum fuisse miraculum Lucas testatur, et Capernaum quo navis appulit, sitae sunt in eodem tractu. Plinius libr. 5. sex milliaribus lacum hunc latum esse tradit, longum autem sedecim. Iosephus libr. 3. belli Iudaici centum illi stadia in longitudinem, quadraginta in latitudinem assignat. Porro quum octo stadia milliare unum efficiant, hinc colligere promptum est, quantum alter ab altero discrepet. Quantum ad praesentem navigationem pertinet, tantum spatii non recto cursu, sed iactatione confectum fuisse divino. Utcunque res habeat voluit docere Evangelista in summo periculo fuisse versatos, quum se Christus ostendit. Posset autem videri absurdum quod sic vexantur discipuli Christi, quum aliis tranquilla sit navigatio. Sed ita saepe Dominus suos exercet gravibus periculis, ut eum in liberatione melius et familiarius agnoscant.

19. *Territi sunt.* Timoris causam exprimunt reliqui Evangelistae quod spectrum esse putarent. Fieri autem non potest quin consternatio et metus nos invadat, quum oculis obiicitur spectrum aliquod, quia vel Satanam nobis illudere putamus vel Deum aliquid portendere. Caeterum hic tanquam in speculo nobis proponit Ioannes, qualis concipi a nobis possit Christi notitia absque verbo et

quid afferat. Nam si nudum suae divinitatis specimen exhibeat, statim ad figmenta nostra delabimur, ac sibi quisque idolum Christi loco fabricat. Post mentis errores sequitur postea trepidatio et confusus animi pavor. Sed ubi loqui incipit, ex eius voce tum liquidam percipimus solidamque notitiam, tum gaudium mentibus nostris et laeta pax affulget. Multum enim his verbis subest pondus: *Ego sum, ne terreamini.* Nam hinc docemur, in sola Christi praesentia nos satis amplam habere fiduciae materiam, ut tranquilli simus et securi. Sed hoc nonnisi ad Christi discipulos pertinet: postea enim videbimus impios eadem voce fuisse prostratos (infra 18, 6.). Discriminis causa est quod reprobis et incredulis iudex est missus in exitium, quare eius conspectum sustinere nequeunt quin statim absorbeantur. Pii autem, qui sibi agnoscunt propitiatorem esse datum, audito eius nomine quod illis est certum et divini amoris et suae salutis pignus, quasi a morte in vitam excitati animos colligunt, et quasi serenum coelum hilares conspiciunt, quieti in terra resident, et omnium malorum victores eius praesidium omnibus periculis opponunt. Caeterum non tantum verbo eos solatur et erigit, sed etiam re ipsa timorem eximit tempestatem sedando.

22. Postridie turba, quae stabat trans mare, quum vidisset, quod navis alia non erat illic, nisi ea sola, in quam conscenderant discipuli eius, et quod non venerat Iesus cum discipulis *suis* in navem, sed soli discipuli abierant: 23. (Porro aliae naves venerant Tiberiade, prope locum ubi comederant panem, postquam Dominus gratias egisset): 24. Quum ergo vidisset turba, Iesum illic non esse, nec eius discipulos, conscenderunt ipsi quoque in naves, et venerunt Capernaum, quaerentes Iesum. 25. Et eo invento trans mare, dixerunt illi: Rabbi, ex quo tempore hic es?

22. *Postridie.* Hic Evangelista circumstantias refert, unde coniicere posset turba divinum fuisse Christi traiectum. Una fuerat navis: eam sine Christo solvere vident: veniunt postridie aliunde naves, quibus vehuntur Capernaum: illic Christum reperiunt. Restat ergo ut miraculo advectus fuerit. Est autem in verbis ἀνακόλουθον, sed sensus nihilominus satis clarus est. Nam priore membro dicit Ioannes unicam fuisse navem, eam sub omnium oculis a ripa et loco illo solvisse, nec habuisse Christum vectorem: postea subiicit naves Tiberiade venisse, quibus advecta fuerit turba quae ad ripam consederat, quasi exitus omnes obsidens ne elabi Christus posset.

23. *Prope locum ubi comederant panem.* Ambiguus est verborum sensus: possunt enim ita exponi, vel quod Tiberias vicina fuerit loco ubi satiati a Christo fuerant quinque panibus, vel quod naves ad ripam loco propinquam et subiectam appulerint: atque haec posterior expositio mihi magis probatur. Nam Bethsaida, prope quam editum fuisse miraculum illud Lucas exprimit, inter Tiberiadem et Capernaum media est. Itaque naves, quum ex superiore loco descenderent, legebant ripam illam in qua turbae stabant. Nec dubium est quin applicitae ad terram fuerint ad recipiendos vectores. Quum

Ioannes iterum commemorat Christum *gratias egisse*, non est supervacua repetitio. Significat enim precibus Christum impetrasse, ut pauculi illi panes tot hominibus pascendis sufficerent. Et quia frigidi ad preces ac ignavi sumus, bis idem nobis inculcat.

25. *Trans mare.* Diximus antehac urbem Capernaum non fuisse sitam in adversa ripa. Tiberias enim in ea parte lacus sita est, in qua latius se diffundit. Sequitur postea Bethsaida: Capernaum vero in extremo recessu iacet, non procul ab egressu Iordanis. Quod autem Ioannes trans lacum ipsum locat, non debet ita intelligi, quasi regio ex diametro opposita fuerit, sed quia in extremo illo recessu flexuosus lacus fuerit, ac propter sinum interpositum non potuerit iter confici nisi per longos circuitus. Plebeio itaque more Trans mare dicit Evangelista, quia rectum iter et usitatum nisi navigio non patebat.

26. Respondit illis Iesus, ac dixit, Amen, amen dico vobis, quaeritis me, non quia vidistis signa: sed quia comedistis ex panibus, et saturati estis. 27. Operamini cibum, non qui perit, sed cibum, qui manet in vitam aeternam, quem Filius hominis vobis dabit: hunc enim Pater signavit Deus. 28. Dixerunt ergo illi, Quid faciemus, ut operemur opera Dei? 29. Respondit Iesus, et dixit illis, Hoc est opus Dei, ut credatis in eum, quem ille misit.

26. *Respondit illis Iesus.* Non respondet Christus ad rogatum, ut suam illis potentiam commendet in miraculo, sed potius obiurgat quod inconsiderate ruant neque enim illis constabat vera et legitima facti sui ratio, quia aliud in Christo quam Christum ipsum quaerebant. Hoc itaque in illis vitii notatur quod Christum ventris, non signorum causa quaerant. Neque tamen negari potest quin miraculum respexerint: imo prius narravit Evangelista signis fuisse commotos ad sequendum Christum. Sed quia miraculis abutebantur in alienum finem, merito illis exprobrat, quod maiorem ventris quam signorum respectum habeant: acsi eos negaret in Dei operibus rite proficere ut decebat. Hic enim verus fuisset profectus sic Christum agnoscere Messiam, ut illi se docendos ac regendos traderent atque eo duce tenderent ad coeleste Dei regnum. Atqui nihil ab eo maius exspectant quam ut bene habeant ac commode in hoc mundo. Porro hoc est Christum spoliare praecipua sua virtute: datus enim ideo a Patre fuit, et ideo se patefecit hominibus, ut Spiritu sancto donatos in imaginem Dei reformet, ut sua iustitia indutos in vitam aeternam ducat. Multum ergo intererst quid in Christi miraculis spectemus. Nam qui ad regnum Dei non aspirans in commodis praesentis vitae haeret, non aliud quaerit quam ut ventrem impleat. Quemadmodum hodie multi cupide Evangelium amplecterentur, si crucis acerbitate vacuum carnis tantum delicias afferret. Imo multos videmus nomen Christo dare ut hilarius et solutius vivant. Alii spe lucri, alii metu, alii in eorum gratiam quibus placere volunt, Christi se discipulos profitentur. Ergo hoc in quaerendo Christo primum est, ut contempto mundo quaeramus regnum Dei et iustitiam eius. Caeterum, quia

sibi ut plurimum homines imponunt, ac sibi persuadent optime Christum a se quaeri, dum totam eius virtutem adulterant, more suo Christus particulam *amen* duplicat, quasi iureiurando vitium quod sub hypocrisi nostra latet extrahere a tenebris velit.

27. *Operamini.* Docet quorsum intenta esse suorum studia velit, nempe ad vitam aeternam. Sed quia pro ingenii nostri crassitie semper rebus terrenis addicti sumus, ideo prius corrigit ingenitum illum nobis morbum, quam ostendat quid agendum sit. Illa fuisset simplex doctrina, Operamini cibum incorruptibilem: sed quia noverat hominum sensus terrenis curis devinctos teneri, primum laqueis illis solvi et expediri iubet ut in coelum assurgant. Non quod suos a labore prohibeat, quo sibi quotidianum victum acquirant, sed terrenam hanc vitam coelesti posthabendam esse admonet, quia haec una vivendi piis causa est, ut in mundo peregrinantes festinent in coelestem patriam. Deinde videndum quid hic agatur: quia enim Christi virtutem adulterant qui ventri et rebus terrenis sunt addicti, quid in se quaerendum sit, et qua de causa quaerendus sit disputat. Caeterum metaphoras usurpat sermonis circumstantiae congruentes. Si nulla fuisset cibi facta mentio citra figuram dixisset, Vos deposita mundi cura ad coelestem vitam eniti oportet: sed quia illi ad pabulum tanquam pecudes currebant, metaphorice Christus sermonem suum contexit, ac cibum quidem vocat quaecunque ad vitae novitatem pertinent. Scimus autem animas nostras pasci Evangelii doctrina, dum in nobis est efficax per Spiritus virtutem. Ergo quum fides sit animae vita, quaecunque fidem alunt et promovent, cibo comparantur. Hoc cibi genus incorruptibile vocat, et manere dicit in vitam aeternam, ut sciamus non in diem animas nostras pasci, sed educari in spem beatae immortalitatis: quia opus salutis nostrae inchoat Dominus, ut perficiat usque in diem Christi. Ideo Spiritus dona recipere nos convenit, ut tesserae sint ac pignora vitae aeternae. Nam etsi reprobi cibum hunc gustatum saepe respuunt ut in illis non permaneat, fideles tamen animae vim istam manentem sentiunt, ubi vim istam Spiritus in eius donis minime caducam, imo nunquam excidentem percipiunt. Futilis es eorum argutia qui ex Operandi voce colligunt, nos vitam aeternam operibus mereri: figurate enim ut dictum est Christus homines hortatur, ut sua studia ad coelestis vitae meditationem applicent, quum alias soleant mundo esse affixi, et Christus ipse omnem scrupulum eximit, quum se testatur hunc *cibum donare* Nam quod donatione eius consequimur nemo propria industria sibi comparat. Est quidem in his verbis aliqua repugnantiae species, sed facile haec duo inter se conveniunt, quod spiritualis animae cibus gratuitum sit Christi donum, et quod nos toto cordis affectu huc eniti conveniat, ut fiamus tanti boni participes. *Hunc enim pater signavit.* Confirmat proximam sententiam, quia in hoc destinatus nobis sit a Patre. Perperam hunc locum veteres ad divinam Christi essentiam torserunt quasi signatus dicatur, quia character est et expressa imago Patris. Neque enim hic de aeterna sua essentia subtiliter disserit, sed quid sibi mandatum sit et iniunctum, quid habeat erga nos officii, et quid petere a se et sperare debeamus. Porro apta metaphora ad vetustum morem alludit, nam quod volebant auctoritate sua sancire annulis signabant. Ita Christus, ne videatur quicquam sibi sumere, has partes a Patre sibi fuisse impositas pronuntiat, et hoc

Patris decretum quasi insculpto sigillo patefactum esse. Summa est: Quum minime sit cuiusvis pascere animas cibo incorruptibili, Christus in medium prodit, ac se auctorem tanti boni promittens simul adiungit, se approbatum esse a Deo et cum hac signatoria nota hominibus fuisse missum. Hinc sequitur, non irritum fore eorum studium qui animas suas Christo pascendas offerent. Sciamus ergo expositam nobis esse in Christo vitam, ut quisque nostrum non fortuito, sed certus de successu ad eam aspiret. Simul tamen docemur, crimine falsi teneri coram Deo, quicunque laudem hanc alio quam ad Christum transferunt. Unde constat, Papistas omnibus doctrinae suae partibus prorsus esse falsarios: quotquot enim in Christi locum supponunt salutis media, toties quasi inductis lituris hoc Dei sigillum, quod unum est authenticum, scelerata audacia et nefanda perfidia corrumpunt. Nos vero ne in illum horribilem reatum incidamus, Christo integrum ac illibatum servare discamus quicquid illi a Patre datum est.

28. *Quid faciemus ut etc.* Satis intellexerat turba hortatum esse Christum, ut altius contenderent quam ad praesentis vitae commoda, nec debere in terra occupari quos Deus alio vocat. Verum qui sic interrogant ex parte hallucinantur quod laborandi rationem non tenent: neque enim cogitant Deum per manum Filii nobis conferre quicquid ad spiritualem vitam necesse est. Primo quaerunt quid facere ipsos oporteat: deinde quum opera Dei nominant, vagantur sine scopo. Ita ignorantiam gratiae Dei produnt. Quanquam videntur hic superbe Christo obstrepere, quasi immerito eos arguat, acsi dicerent, Nullamne aeternae vitae curam nobis esse putas? quid ergo facere nos iubes ultra quam facimus? *Opera Dei* intellige quae Deus exigit, et quae illi probantur.

29. *Hoc est opus Dei.* Loquuti erant de operibus: Christus ad unum opus eos revocat, hoc est, ad fidem; quo significat, quicquid extra fidem homines moliuntur, inutile ac vanum esse: solam vero fidem sufficere, quia hoc unum a nobis Deus postulat ut credamus. Est enim hic inter fidem et hominum studia ac conatus tacita antithesis, acsi dixisset, Frustra satagunt homines, quum sine fide student placere Deo, acsi extra viam currendo ad metam non tenderent. Est ergo insignis locus, quod homines quantumvis misere tota vita se fatigent, ludunt tamen operam nisi fides in Christum sit illis vivendi regula. Qui ex hoc loco colligunt fidem donum esse Dei, falluntur: neque enim quid efficiat Deus in nobis, sed quid requirat ac velit, Christus docet. Videtur tamen id esse absurdum, nihil Deo probari praeter unam fidem: neque enim contemni debet caritas, nec alia pietatis officia locum et honorem perdunt. Ergo utcunque primatum teneat fides, non tamen supervacua sunt alia opera. Responsio facilis est, neque enim fides vel caritatem vel ullum aliud bonum opus excludit, quando omnia in se continet. Fides enim vocatur unicum Dei opus, quia per ipsam Christum possidentes filii Dei efficimur, ut nos Spiritu suo gubernet. Quia ergo a fide Christus eius fructus non separat, non mirum est si in ea constituat proram ut loquuntur et puppim. Quid valeat Credendi verbum, diximus tertio capite. Hoc semper memoria tenendum est, ut vis fidei nobis constet, definiendum esse quid sit Christus in quem credimus, et cur nobis a Patre datus sit. Caeterum putida est eorum

cavillatio qui huius loci praetextu operibus nos iustificari contendunt, si fides iustificat, quum ipsa quoque vocetur opus primum. Satis constat Christum improprie loqui, quum fidei imponit nomen operis, sicuti quum Paulus Legem fidei et Legem operum inter se comparat. Deinde quum operibus negamus iustificari homines, opera intelligimus quorum merito sibi homines gratiam apud Deum concilient: atqui fides nihil ad Deum affert, quin potius hominem vacuum et inopem sistit coram Deo, ut Christo eiusque gratia impleatur. Quare passivum est opus ut ita loquar, cui nulla potest rependi merces. Nec aliam confert homini iustitiam nisi quam a Christo recipit.

30. Dixerunt ergo illi, Quod ergo signum facis, ut videamus et credamus tibi? quid operaris? 31. Patres nostri manna comederunt in deserto, sicut scriptum est, Panem coeli dedit eis edendum (Exod. 26, 14. Ps. 78, 23.). 32. Dixit ergo illis Iesus, Amen, amen dico vobis, non Moses panem vobis dedit e coelo, sed Pater meus dat vobis panem e coelo verum. 33. Panis enim Dei hic est, qui descendit e coelo, et vitam dat mundo.

30. *Quod signum facis.* Haec improbitas plus satis testatur quam vere alibi dictum sit, Generatio haec prava signum quaerit (Matth. 12, 39.). Signorum admiratione ad Christum prius tracti fuerant: novo rursus signo obstupefacti, Christum confessi sunt esse Messiam, et regem volebant hac fiducia creare: nunc tanquam ab ignoto signum postulant. Unde tam subita oblivio, nisi quia Deo ingrati ad conspectum virtutis eius maligne coecutiunt? Nec dubium est quin fastidiant quaecunque hactenus viderunt miracula, quod Christus eorum votis non obsequitur, nec eum reperiunt qualem sibi finxerant. Si spes oblata fuisset terrenae felicitatis, assiduos illi plausus dedissent: Propheta et Messias et Filius Dei absque controversia fuisset ab illis salutatus: nunc quia eos obiurgat quod carni sint nimium dediti, audiendum amplius non putant. Et hodie quam multi sunt illis similes? Initio enim quia Christum vitiis suis blandum fore sibi promittunt, cupide arripiunt eius Evangelium, nullam eius probationem desiderant: sed ubi ad abnegationem carnis et crucis tolerantiam vocantur, tunc fidem Christo abrogare incipiunt, quaerunt unde ortum sit Evangelium: denique magister illis esse desinit Christus, simulatque eorum votis non respondet.

31. *Patres nostri.* Ergo ulcus digito Christus tetigit, quum eos instar brutorum animalium venire diceret ad saginandum ventrem: hunc enim crassum affectum produnt, quum Messiam postulant a quo pascantur. Et quod magnifice extollunt Dei gratiam in manna, id astute faciunt ad obruendam Christi doctrinam, qua immodicum studium corruptibilis cibi damnabat. Nam ex adverso opponunt splendidum elogium quo ornatur manna, quum illi nomen tribuitur panis coelestis. Atqui non eo consilio Spiritus honorifice manna appellat panem coeli, quasi Deus populum suum tanquam porcorum gregem saginando nihil illi praestantius dederit: ergo nihil

excusationis habent, quum spiritualem animae cibum qui nunc a Deo offertur impie respuunt.

32. *Amen, amen dico vobis.* Videtur negare Christus quod ex Psalmo citatum fuerat: sed tantum per comparationem loquitur. Panis coeli מן vocatur, sed corpori alendo: panis autem coelestis vere et proprie censetur qui spirituale est animae alimentum. Ergo Christus hic mundum coelo opponit, quia incorruptibilis vita nonnisi in regno Dei quaerenda est. Caeterum veritas hoc loco non opponitur figuris ut alibi saepe, sed Christus respicit quaenam vera sit hominis vita, nempe qua differt a brutis animalibus, et qua inter creaturas excellit. Quum subiicit postea, *Pater meus dat vobis*, perinde valet acsi dixisset, Manna quod a Mose datum fuit patribus vestris, non attulit coelestem vitam, sed nunc vere panis coelestis vobis offertur. Patrem quidem huius panis datorem nominat, sed intelligit per manum suam dari. Ita antithesis non refertur ad Mosen et Deum, sed ad Mosen et Christum: Christus autem Patrem potius quam se huius doni auctorem facit, ut plus reverentiae conciliet acsi diceret, Agnoscite me Dei ministrum, cuius manu animas vestras pascere vult in vitam aeternam. Sed rursus hoc parum cum Pauli doctrina consentaneum videtur. Paulus enim I. Cor. 10, 3. manna cibum appellat spiritualem. Respondeo, Christum pro captu eorum loqui, quibuscum negotium habet, neque hoc Scripturae insolens est. Videmus ut varie Paulus ipse de circumcisione disserat. Quum tractat de institutione, fatetur fuisse sigillum fidei: dum illi cum pseudoapostolis certamen est, sigillum potius maledictionis facit, idque ex eorum sensu. Reputemus quid Christo obiectum fuerit, nempe ipsum Messiam non probari, nisi victum corporalem suis suppeditet. Ergo non proponit in medium cuius rei figura fuerit manna, sed hunc verum fuisse panem negat quo ventres pascebat Moses.

33. *Panis enim Dei est.* Ratiocinatur Christus a definitione ad definitum negative, hoc modo, Panis coelestis est qui e coelo descendit ad dandam mundo vitam. In manna nihil fuit tale: ergo non fuit ille coelestis panis. Interea vero confirmat quod prius dixit, nempe se a Patre missum esse, ut longe excellentius homines pascat quam Moses. Manna quidem e coelo visibili, hoc est, ex nubibus descendit, sed non ex regno Dei aeterno, unde ad nos manat vita: et Iudaei, quos alloquitur Christus non altius spectabant, quam quod in deserto bene referti et saginati fuerant patrum ventres. Panem Dei nunc vocat quem prius dixit panem coeli: non quod aliunde sit, quam a Deo, qui nos in praesenti vita panis sustentat, sed quia ille demum censetur divinus, qui ad beatam immortalitatem animas vivificat. Caeterum hic locus docet, totum mundum Deo esse mortuum nisi quatenus eum Christus vivificat, quia nusquam nisi in ipso reperietur vita. In *descensu e coelo* duo notanda sunt, nempe quod in Christo divinam habemus vitam, quia a Deo profectus est ut nobis sit auctor vitae: deinde quod nobis propinqua est coelestis vita, ut supra nubes volare et mare traiicere opus non sit. Nam ideo ad nos descendit Christus, quia sursum ascendere nemo poterat.

34. Dixerunt ergo illi, Domine, semper da nobis panem hunc. 35. Dixit illis Iesus, Ego sum panis vitae: qui venit ad me, non esuriet: et qui credit in me, non sitiet unquam.

36. Sed dixi vobis, quod etiam vidistis me, et non creditis. 37. Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: et eum qui venit ad me, non eiiciam foras: 38. Quia descendi e coelo, non ut faciam voluntatem meam, sed voluntatem eius, qui me misit. 39. Haec autem est voluntas eius, qui me misit, Patris, ut quodcunque mihi dedit, non perdam ex eo, sed resuscitem illud in novissimo die. 40. Haec autem est voluntas eius, qui me misit, ut quisquis videt Filium, et credit in eum, habeat vitam aeternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die.

34. *Semper da nobis.* Non dubium quin ironice loquantur, ut in eo Christum vanitatis insimulent, quod se panem vitae dare iactabat. Ita miseri homines, dum promissiones Dei respuunt, uno hoc malo non contenti Christum substituunt reum suae infidelitatis.

35. *Ego sum panis vitae.* Docet primum coram adesse panem, quem per ludibrium petebant: deinde obiurgat. Porro a doctrina incipit, ut ingratitudinis magis convictos ostenderet. Duae autem sunt partes, quia unde petenda sit vita ostendit, et quomodo ea potiamur. Scimus quid occasionem Christo praebuerit, ut metaphoris istis uteretur: quia scilicet mannae et quotidiani victus facta erat mentio. Sed tamen haec figura ad docendos rudes aptior est quam simplex oratio. Quum pane vescimur in alimentum corporis, tum infirmitas nostra, tum vis divinae gratiae melius apparet, quam si absque pane arcanam virtutem Deus instillet ad corpus ipsum alendum. Ita anagoge a corpore ad animam sumpta facit ut Christi gratia melius sentiatur. Nam quum audimus Christum esse panem quo animas nostras vesci oportet, hoc in animos nostros magis penetrat quam si simpliciter Christus diceret, se esse vitam nostram. Notandum tamen non exprimi *panis* voce vim Christi vivificam, qualiter eam sentimus: neque enim panis vitam inchoat, sed quae iam est eam fovet ac tuetur in statu. At Christi beneficio non modo retinemus vitam, sed habemus vitae initium, quare impropria est ex parte similitudo: verum in hoc nihil absurdi est, quia Christus ex sermonis prius habiti circumstantia orationem suam contexit. Atqui mota fuerat quaestio, uter pascendo homines esset praestantior, Moses an ipse Christus. Haec eadem ratio est cur panem tantum nominet, quia illi mannam solum obiecerant: ideo satis habuit panem alterum opponere. Caeterum simplex doctrina est, Non vivere animas nostras intrinseca ut ita loquar virtute, sed vitam a Christo mutuari. *Qui venit ad me.* Nunc vescendi modum definit: nempe quum fide ipsum recipimus. Neque enim quicquam incredulis prodest Christum esse panem vitae, quia vacui semper manent: sed tunc efficitur Christus panis noster, quum famelici ad ipsum accedimus ut nos impleat. Venire ad Christum, et Credere idem in hoc loco valent: sed in priore verbo fidei effectus exprimitur, quod scilicet inediae nostrae sensu compulsi ad Christum petendae vitae causa confugimus. Porro qui ex hoc loco manducationem Christi nihil aliud esse colligunt quam fidem, non satis apposite ratiocinantur. Fateor certe non aliter nos Christum edere quam credendo, sed manducatio ipsa effectus est ac fructus fidei

potius quam fides. Neque enim fides Christum intuetur duntaxat quasi procul remotum, sed eum amplectitur, ut noster fiat et in nobis habitet: facit ut coalescamus in eius corpus, communem habeamus cum ipso vitam, unum denique simus cum ipso. Ergo verum est sola fide manducari Christum, modo simul teneamus qualiter nos cum ipso coniungat fides. *Non sitiet unquam.* Videtur hoc praeter rationem additum, quia officium panis non est sitim restringuere, ut esuriem sedat. Plus ergo pani tribuit Christus, quam ferat eius natura. Iam dixi, quod panis tantum nomen usurpet, quia scilicet ita ferebat mannae comparatio cum coelesti eius virtute, qua animae nostrae in vita sustinentur: interea panis nomine totam alimentorum summam intelligit, atque id ex trito gentis suae usu. Hebraei enim Panem comedere per synecdochen pro coenare aut prandere accipiunt, et quum a Deo petimus panem quotidianum, potum et reliquas vitae partes comprehendimus. Sensus ergo est, Quisquis se ad Christum contulerit, ut ab ipso vitam habeat, nihil ei defuturum quin ad satietatem usque omnibus vitae fovendae praesidiis abundet.

36. *Sed dixi vobis.* Iam eos increpat, quod donum Dei sibi expositum maligne reiiciant. Est autem hic nimis impius Dei contemptus, reiicere quod quis agnoscit ab ipso datum. Nisi testatam illis fecisset Christus suam virtutem, ac palam fecisset se a Deo prodiisse, poterat eorum culpam sublevare ignorantiae praetextus, sed quod eius doctrinam repudiant, quem prius Messiam Domini confessi sunt, extrema est indignitas. Verum quidem est, nunquam sic data opera resistere Deo homines, ut sibi cum Deo negotium esse cogitent: quo pertinet illud Pauli, Nunquam Dominum gloriae crucifixissent, si ab illis fuisset agnitus (I. Cor. 2, 8.). Sed increduli, quia sponte coecutiunt ad lucem, merito videre dicuntur quod statim evanescit ex eorum oculis, quia Satan eorum mentes obtenebrat. Hoc extra controversiam est, quod dixit eos *vidisse*, non de corporis aspectu debere accipi, sed potius notari voluntariam coecitatem, quod illum qualis erat cognoscere potuerint, nisi ipsis sua malitia obstaret.

37. *Quicquid dat mihi Pater.* Ne quid doctrinae suae deroget eorum incredulitas, tantae contumaciae causam esse dicit, quod reprobi sint et a grege Dei alieni. Hoc itaque consilio inter electos et reprobos hic discernit, ut sua nihilominus maneat doctrinae auctoritas, quamvis apud multos fidem non obtineat. Nam et impii verbo Dei detrahunt et pro nihilo habent, quia eius reverentia non tanguntur, et multi infirmi ac rudes dubitant an verbum Dei sit, quod a bona mundi parte respuitur. Huic scandalo Christus occurrit, quum suos esse negat quicunque non credunt: talibus si non sapiat Dei veritas, nihil esse mirum, sed omnes Dei filios eam amplecti. Primo loco dicit ad se venire quoscunque illi Pater donat. Quibus verbis intelligit, fidem non esse in arbitrio hominum, ut promiscue vel fortuito hic et ille credant, sed Deum eligere quos Filio suo quasi de manu in manum tradat. Nam quum dicit venire quicquid datur, inde colligimus non omnes dari. Rursum colligimus, tanta Spiritus efficacia operari Deum in electis suis, ut nemo eorum excidat. Nam *donandi* verbum perinde valet acsi dixisset Christus, quos elegit Pater, eos regenerat et mihi in Evangelii obedientiam addicit. *Et eum qui venit ad me.* Hoc ad piorum consolationem additum est, ut certo statuant fide sibi patere aditum ad Christum, et simulac in fidem

eius ac *tutelam* se tradiderint, benigne receptum iri: unde sequitur salutarem fore omnibus piis Evangelii doctrinam, quia nemo se Christo discipulum offert, qui non vicissim illum sentiat et experiatur fidum et probum doctrorem.

38. *Quia descendi e coelo.* Confirmatio est proximae sententiae, quod frustra non quaeratur a nobis Christus. Fides enim opus est Dei, quo demonstrat nos esse suos, et Filium constituit salutis nostrae praesidem. Atqui Filius nihil aliud propositum habet nisi ut impleat Patris mandata. Nunquam igitur repudiabit a Patre missos. Unde tandem conficitur nunquam irritam fore fidem. Quod discrimen ponit Christus inter suam et Patris voluntatem, in eo auditoribus se attemperat, quia ut proclive est ad diffidentiam hominis ingenium, fingere nobis diversum aliquid solemus quod dubitationem pariat. Ut pravis eiusmodi figmentis ansam praecidat Christus, se mundo exhibitum fuisse asserit, ut ratum faciat ipso effectu quod de salute nostra decrevit Pater.

39. *Haec autem est voluntas.* Nunc testatur hoc esse Patris consilium, ut in Christo certam salutem reperiant fideles: unde iterum sequitur reprobos esse, quicunque non proficiunt in Evangelii doctrina. Quare si videmus multis cedere in exitium, non est quod despondeamus animos, quia illi sponte malum sibi accersunt. Nobis sufficiat, quod semper ad colligendos in salutem electos Evangelium valebit. *Non perdam ex eo.* Hoc est, non patiar mihi auferri vel perire. Quo significat, non ad diem unum vel paucos se esse salutis nostrae custodem, sed sibi ad extremum usque curae futuram, ut tanquam a carceribus ad metam usque nos perducat. Ideo mentionem facit ultimae resurrectionis. Atque haec promissio plus quam necessaria est misere laborantibus in tanta carnis infirmitate, cuius sibi quisque nostrum satis conscius est. Singulis certe momentis labefactari posset totius mundi salus, nisi fideles Christi manu suffulti, intrepide ad diem resurrectionis tenderent. Sit ergo hoc animis nostris infixum, porrectam esse nobis manum a Christo, ut nos minime in medio cursu deserat, sed quo eius ductu freti secure ad diem ultimum oculos attollere audeamus. Alia etiam de causa meminit resurrectionis, quia dum vita nostra abscondita est similes mortuis sumus. Quid enim differunt ab impiis fideles, nisi quod miseriis obruti, et tanquam oves mactationi destinatae, semper alterum in sepulcro pedem habent, imo parum abest quin a morte subinde absorbeantur? Una ergo spei et patientiae fultura restat, si omisso praesentis vitae statu ad diem illum ultimum animos sensusque nostros conferimus, et per mundi obstacula transimus, donec fidei nostrae fructus tandem appareat.

40. *Haec autem est voluntas.* Dixerat tuendae salutis nostrae partes sibi a Patre mandatas esse: nunc modum quoque definit. Haec itaque obtinendae salutis est ratio, si obediamus Evangelio Christi. Hoc quidem iam nuper attigerat, sed nunc melius exprimit, quod subobscure fuerat dictum. Quodsi Deus fide servari vult quos elegit et aeternum suum decretum hoc modo sancit ac exsequitur, quisquis non contentus Christo de aeterna praedestinatione curiose inquirit, quantum in se est, praeter Dei consilium salvus esse appetit. Electio Dei per se occulta est et arcana: eam Dominus vocatione qua nos dignatur patefacit. Quare insaniunt qui suam vel aliorum salutem

in labyrintho praedestinationis quaerunt, propositam sibi fidei viam non tenentes. Imo praepostera hac speculatione vim praedestinationis et effectum evertere conantur: nam si nos in hunc finem elegit Deus ut credamus, tolle fidem, et mutila erit electio. Atqui in Dei consilio continuam et ordinatam principii et finis seriem abrumpere nefas est. Porro, ut individuo nexu electio Dei vocationem secum trahit, ita quum efficaciter nos Deus ad fidem Christi vocavit, hoc perinde apud nos valeat, acsi insculpto sigillo suum de salute nostra decretum comprobaret. Nam Spiritus testimonium nihil aliud est quam adoptionis nostrae obsignatio. Ergo sua cuique fides aeternae Dei praedestinationis locuples est testis, ut altius inquirere sacrilegium sit, quia atrocem Spiritui sancto iniuriam facit, quisquis simplici eius testimonio subscribere detrectat. *Videre et credere* superiori sententiae opponit. Iudaeis enim exprobraverat quod non crederent, quum tamen vidissent. Nunc in filiis Dei cum sensu, quem percipiunt divinae in Christo virtutis, fidei obedientia coniungitur. Porro haec verba ostendunt fidem ex Christi notitia fluere, non quod praeter simplex Dei verbum quicquam desideret, sed quia si Christo fidamus, qualis sit et quid nobis afferat sentire nos oportet.

41. Murmurabant ergo Iudaei de eo, quia dixerat, Ego sum panis qui descendi e coelo. 42. Et dicebant, Nonne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos novimus patrem et matrem? quomodo ergo hic dicit, E coelo descendi? 43. Respondit ergo Iesus, et dixit illis, Ne murmuretis inter vos. 44. Nemo potest venire ad me, nisi Pater, qui me misit, traxerit eum: et ego resuscitabo eum in novissimo die. 45. Est scriptum in Prophetis, Et erunt omnes docti a Deo: quisquis ergo audivit a Patre, et didicit, venit ad me.

41. *Murmurabant*. Exortum inde fuisse murmur Evangelista docet, quod Iudaei carnis humilitate offensi nihil in Christo divinum aut coeleste conciperent: quanquam duplex illis fuisse obstaculum ostendit. Alterum enim sibi ex falsa opinione fingebant, quum dicerent, Hic est filius Ioseph, cuius patrem et matrem novimus: alterum erat ex perverso iudicio, quod filium Dei Christum esse non putabant, quia carne indutus ad homines descenderat. Atqui nos nimium maligni sumus, si ideo despicimus Dominum gloriae, quod se nostra causa exinanivit forma servi accepta: nam hoc luculentum potius immensi erga nos amoris et admirabilis gratiae specimen fuit. Deinde non sic latebat divina Christi maiestas sub contemptibili et abiecta carnis specie, quin multiplicis fulgoris sui radios emitteret. Sed crassis hominibus et stupidis deerant oculi qui perspicerent manifestam eius gloriam. Utroque modo nos etiam quotidie peccamus. Primo, magnum hoc nobis impedimentum est, quod Christum non aspicimus nisi carneis oculis: ita fit ut nihil in ipso magnificum nobis appareat, vitioso enim nostro sensu quicquid in ipso est eiusque doctrina pervertimus, adeo sinistri sumus interpretes. Deinde eo ipso non contenti multa falsa arripimus, quae Evangelii contemptum pariant. Quin etiam multi sibi monstra fabricant, quorum praetextu

Evangelium sibi exosum reddant. Ergo data opera repellit mundus Dei gratiam. Ac nominatim Iudaeos exprimit Evangelista, ut sciamus profectum ab iis esse murmur qui fidei et Ecclesiae titulo superbiebant: ut omnes discamus Christum reverenter suscipere, quum se ad nos demittit, et quo propior nobis est eo libentius ad eum accedere, ut nos ad coelestem sua gloriam extollat.

43. *Ne murmuretis.* Murmuris culpam in eos reiicit, acsi diceret, Doctrina mea nullam continet offendiculi materiam, sed quia vos reprobi estis, virulentos animos vestros irritat, atque ideo non sapit, quia isipidum est vobis palatum.

44. *Nemo potest etc.* Non simpliciter eorum pravitatem accusat, sed simul admonet hoc peculiare esse Dei donum, propositam a se doctrinam amplecti: quod ideo facit, ne ipsorum incredulitas infirmos conturbet. Multos enim tenet haec stultitia, ut in rebus divinis ab hominum respectu pendeant: ita fit ut Evangelium suspectum habeant, simulatque vident non recipi a mundo. Rursum increduli sibi in sua pervicacia placentes Evangelium damnare audent, quia ipsis non arrideat. Ex adverso itaque pronuntiat Christus Evangelii doctrinam, quamvis promiscue omnibus praedicetur, non posse tamen ab omnibus percipi, sed opus esse nova mente et novo sensu: non esse igitur fidem in hominum arbitrio, sed divinitus conferri. Quia *venire ad Christum* metaphorice hic positum est pro credere, Evangelista ut metaphoram contexat in membro opposito, *trahi* eos dicit, quorum mentes illuminat Deus et corda flectit ac format in Christi obedientiam. Haec summa est, non mirum esse si ab Evangelio multi abhorreant: quia nemo unquam sponte ad Christum accedere poterit, nisi quem Deus Spiritu suo praeveniet. Inde autem sequitur non omnes trahi, sed Deum hac gratia dignari quos elegit. Quantum ad trahendi modum spectat, non est ille quidem violentus qui hominem cogat externo impulsu, sed tamen efficax est motus Spiritus sancti, qui homines ex nolentibus et invitis reddit voluntarios. Quare falsum est illud et profanum nonnisi volentes trahi, quasi homo se proprio motu obsequentem Deo praebeat: quod enim homines Deum volentes sequuntur, id iam ab ipso habent qui eorum corda in suum obsequium formavit.

45. *Est scriptum in Prophetis.* Confirmat Christus Iesaiae testimonio quod dixit, Neminem ad se venire nisi a Patre tractum. Prophetas nominat in plurali numero, quia in unum corpus collectae erant omnes prophetiae, ut merito posset unus censeri Prophetarum *omnium liber*. Porro, locus qui citatur exstat apud Iesaiam cap. 54, v. 13. (Ier. 31, 34.), ubi de Ecclesiae instauratione verba faciens filios illi promittit Dei magisterio edoctos. Unde colligere promptum est, non aliter posse restitui Ecclesiam, nisi Deus magistri partes suscipiens fideles ad se adducat. Docendi ratio de qua loquitur Propheta non in externa tantum voce sita est, sed in arcana etiam Spiritus sancti operatione. In summa, hoc Dei magisterium est interior cordis illuminatio. Quod dicit *omnes*, ad electos restringi debet qui soli sunt genuini Ecclesiae filii. Iam non difficile est videre quomodo vaticinium hoc Christus ad praesentem causam acccommodet. Docet Iesaias tunc vere demum aedificari Ecclesiam, quum filios habet divinitus edoctos. Apte igitur infert Christus, non esse oculos hominibus ad perspiciendam vitae lucem, donec aperiantur a Deo. Simul etiam in

nota universali insistit, quia inde ratiocinatur, omnes qui a Deo docentur efficaciter trahi ut veniant. Atque huc pertinet quod mox subiicitur, *Quisquis ergo audivit*. Summa est, reprobos esse et exitio devotos quicunque non credunt: quia omnes Ecclesiae filios et vitae haeredes Deus sibi obedientes discipulos reddat. Unde sequitur, neminem ex Dei electis a Christi fide alienum fore. Proinde sicuti prius negavit Christus, homines ad credendum esse idoneos nisi trahantur, ita nunc pronuntiat efficacem esse Spiritus gratiam, qua trahuntur ut necessario credant. His duobus membris prorsus evertitur tota liberi arbitrii facultas quam sibi somniant Papistae. Nam si tunc demum venire ad Christum incipimus quum nos traxit Pater, fidei initium minime in nobis est neque ulla praeparatio. Rursus, si veniant omnes quos Pater docuit, non credendi tantum optionem dat illis sed fidem ipsam. Ergo quod directioni Spiritus sponte obsequimur, haec pars gratiae est et quasi obsignatio: quia non traheret nos Deus, si tantum porrecta manu voluntatem nostram in medio suspensam relinqueret. Proprie autem nos trahere dicitur, quum ad plenum usque fidei effectum Spiritus sui virtutem extendit. Audire a Deo dicuntur, qui Deo intus loquenti se ex animo subiiciunt, quia in illorum cordibus Spiritus regnat. *Venit ad me.* Ostendit individuam coniunctionem quam cum Patre habet. Sensus enim est, fieri non posse quin se Christo addicant quicunque Dei sunt discipuli, et Deo esse indociles qui Christum reiiciunt: quia haec sola est sapientia quam in Dei schola discunt electi omnes, ad Christum venire. Neque enim Pater qui eum misit se ipsum abnegare potest.

46. Non quod Patrem quisquam viderit, nisi is, qui est a Deo: hic vidit Patrem. 47. Amen, amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam aeternam. 48. Ego sum panis vitae. 49. Patres vestri comederunt manna in deserto, et mortui sunt. 50. Hic est panis, qui e coelo descendit, ut ex eo edat aliquis, et non moriatur. 51. Ego sum panis vivus, qui e coelo descendi: si quis ederit ex hoc pane, vivet in aeternum: et panis, quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.

46. *Non quod Patrem.* Sicuti hactenus commendavit Patris sui gratiam, ita nunc sedulo ad se unum revocat fideles. Nam utrumque coniungi debet, nullam haberi posse Christi notitiam, donec Pater illuminet suo Spiritu qui natura coeci sunt: et tamen frustra quaeri Deum nisi praeeunte Christo, quoniam altior est Dei maiestas, quam ut ad eum hominum sensus pertingant. Imo exitialis erit abyssus quae putabitur esse Dei cognitio extra Christum. Quum Patrem sibi soli cognitum esse dicit, significat hoc officium in se proprie competere, ut hominibus eum manifestet qui alioqui est absconditus.

47. *Qui credit in me.* Proximae sententiae expositio. Docemur enim his verbis tunc innotescere nobis Deum, quum in Christum credimus. Deum enim invisibilem tunc cernere quasi in speculo vel in viva et expressa imagine incipimus. Ergo maledictum sit quicquid de Deo nobis proponitur nisi dirigat in Christum. Quid sit in Christum credere prius exposui: neque enim confusa et inanis fides imaginanda est, quae Christum virtute sua spoliet, qualis est apud Pa-

pistas qui de Christo credunt quantum libuerit. Nam ideo vitam fide consequimur, quia scimus in Christo contineri omnes vitae nostrae partes. Quod quidam ex hoc loco colligunt, credere in Christum idem esse atque edere Christum vel carnem eius, non satis firmum est. Haec enim duo inter se tanquam prius et posterius differunt, sicuti ad Christum venire et ipsum bibere. Praecedit enim accessus. Fateor non manducari Christum nisi fide: sed ratio est, quia fide eum recipimus ut habitet in nobis, simusque eius participes adeoque unum cum ipso. Quare manducatio effectus est aut opus fidei.

48. *Ego sum panis vitae.* Praeter id quod prius dixerat, se vivificum esse panem quo animae nostrae aluntur, ut id melius amplificet, simul antithesin repetit huius panis et veteris mannae una cum hominum comparatione. *Patres*, inquit, *vestri comederunt manna etc.* Manna dicit eorum Patribus caducum fuisse cibum, qui eos a morte non exemit. Sequitur ergo, animas non alibi quam in ipso cibum invenire, quo in spiritualem vitam pascantur. Porro tenendum est memoria quod alibi admonui, non hic haberi de manna sermonem, quatenus Christi figura fuit arcana. Nam eo respectu Paulus (I. Cor. 10, 3.) Spiritualem cibum nominat. Sed diximus Christum hic auditoribus sermonem suum attemperare, qui tantum de pascendo ventre solliciti nihil in manna altius spectabant. Merito itaque Patres eorum mortuos esse pronuntiat, hoc est, qui similiter ventri addicti fuerunt. Et tamen eos ad edendum invitat, quum dicit se venisse, *ut edat aliquis.* Perinde enim valet haec loquutio acsi diceret, omnibus se in promptu fore qui tantum edere volent. Neminem ex his qui Christum semel comederint *mori*, intellige, quia nunquam exstinguitur quae ab ipso nobis confertur vita, quemadmodum habuimus capite quinto.

51. *Ego sum panis vivus.* Saepius idem repetit, quia nec quicquam est magis cognitu necessarium: et pro se quisque sentit quam difficulter fidem apud nos inveniat, et quam facile ac cito effluat. Vitam omnes appetimus, sed stulte ac perverse per ambages vagamur in ea quaerenda: oblatam maior pars fastidiose respuit. Quis enim non sibi vitam fingit extra Christum? quotus vero quisque est, cui Christus unus satisfaciat? Non igitur supervacua est inculcatio, dum asserit toties Christus, se unum ad dandam vitam sufficere. Sibi enim uni vindicat panis titulum, ut omnes vivendi ficticias spes ex animis nostris revellat. Panem vivum nunc appellat, quem prius dixit panem vitae eodem sensu: nempe acsi diceret vivificum. Descensum coeli subinde commemorat, quia in hoc mundo cuius praeterit figura et evanescit, non reperietur spiritualis et incorruptibilis vita, sed tantum in coelesi Dei regno. Quoties verbum *edendi* ponit, ad fidem nos hortatur, quae sola facit ut fruamur hoc pane in vitam. Neque id frustra, quia pauci sunt qui manum extendere dignentur, ut ori admoveant hunc panem: imo quum Dominus in os usque illis porrigit, pauci sunt qui gustent, sed alii vento se ingurgitant, alii quasi Tantalo similes prope cibum ipsum sua vecordia esuriunt. *Panis quem ego dabo.* Quia vis illa arcana conferendae vitae, de qua loquutus est, ad divinam eius essentiam referri poterat, nunc descendit ad secundum gradum, ac vitam illam in sua carne positam esse docet ut inde hauriatur. Mirificum sane Dei consilium quod in ea carne, ubi sola prius mortis materia erat, vitam nobis proposuerit. Atque ita

infirmitati nostrae consulit, dum nos ad fruendam vitam non vocat supra nubes, sed eam exserit in terra: non secus asci in regni sui adyta nos eveheret. Interea ingenii nostri superbiam corrigens fidei humilitatem et obedientiam probat: dum vitam petituros in carne sua, in speciem contemptibili, subsidere iubet. Sed obiicitur contra, Christi carnem non posse vitam dare, quae et morti fuit obnoxia et nunc per se immortalis non est. Deinde hoc minime competere in carnis naturam ut animas vivificet. Respondeo, quamvis haec virtus aliunde quam ex carne proveniat, nihil tamen obstare quin apte in eam competat hic titulus. Nam sicuti aeternus Dei Sermo fons vitae est, ita caro eius veluti canalis vitam, quae intrinseca ut loquuntur in divinitate residet, ad nos diffundit. Atque hoc sensu dicitur vivifica, quod vitam quam aliunde mutuatur nobis communicat. Id minime obscurum erit, si reputemus quaenam sit vitae causa, nempe iustitia. Atqui quamvis a solo Deo iustitia fluat, non alibi tamen plena eius exhibitio nobis constabit quam in carne Christi. Nam in ea impleta fuit hominum redemptio, in ea oblatum sacrificium expiandis peccatis, obedientia Deo praestita quae ipsum nobis placaret, ea quoque perfusa fuit sanctificatione Spiritus, et tandem devicta morte in coelestem gloriam recepta fuit. Sequitur ergo omnes vitae partes illic fuisse locatas: ne quis possit iure conqueri se privari vita, quia procul lateat. *Quam ego dabo pro mundi vita.* Dandi verbum varie accipitur. Prior donatio cuius prius meminit quotidie fit, quoties scilicet se nobis Christus offert. Secundo loco donationem illam unicam notat, quae facta est in cruce, quum se Patri in sacrificium obtulit: tunc enim se in mortem exposuit pro hominum vita, nunc ad percipiendum mortis suae fructum nos invitat. Nihil enim nobis prodesset, victimam illam semel esse immolatam, nisi nunc sacro epulo vesceremur. Porro hoc notandum est, quod carnis suae immolandae partes sibi Christus asserit. Unde apparet quam improbo sacrilegio se contaminent Papistae, qui sibi in Missa usurpant quod unici illius Sacerdotis proprium fuit.

52. Decertabant ergo Iudaei inter se, dicentes, Quomodo potest hic nobis dare carnem edendam? 53. Dixit ergo eis Iesus, Amen, amen dico vobis, Nisi ederitis carnem Filii hominis, et biberitis eius sanguinem, non habetis vitam in vobis. 54. Qui manducat carnem meam, et bibit meum sanguinem, habet vitam aeternam: et ego resuscitabo eum in novissimo die. 55. Caro enim mea vere est cibus, et sanguis meus vere est potus. 56. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, in me manet, et ego in eo. 57. Quemadmodum me misit vivens Pater, ego quoque vivo propter Patrem: et qui manducat me, ille etiam vivet propter me. 58. Hic est panis qui e coelo descendit: non quemadmodum comederunt Patres vestri manna et mortui sunt: qui manducat hunc panem, vivet in aeternum.

52. *Decertabant ergo Iudaei.* Iudaeos rursus nominat, non honoris causa, sed ut suam illis incredulitatem exprobret, quod fami-

liarem de vita aeterna doctrinam non recipiunt, vel saltem de re adhuc obscura et dubia non modeste inquirunt. Pervicaciae enim et contemptus signum est, quod pugnasse eos dicit. Qui vero ita contentiose disputant, viam sibi obstruunt ad veri notitiam. Neque tamen hoc in illis simpliciter reprehenditur, quod de modo interrogaverint: nam eadem reprehensio in Abraham et beatam Virginem caderet. Ergo vel imperitia falluntur vel parum candide faciunt, qui praeterita rixandi libidine et audacia, quas tantum damnat Evangelista, solam particulam *quomodo* exagitant: quasi Iudaeis nefas fuerit de modo manducationis inquirere. Atqui hoc socordiae potius imputandum est quam fidei obsequio tribuendum, si dubitationum nodos qui nobis solvuntur Domini verbo scientes et volentes tenemus implicitos. Quare non inquirere tantum licet de manducandae carnis Christi modo, sed eum quoque tenere operae pretium est, quatenus in Scriptura exponitur. Facessat ille bis contumax humilitatis praetextus: Mihi una illa Christi vox sufficit, quum pronuntiat carnem suam vere cibum esse: ad reliqua libenter coecutio. Quasi vero non idem futurus sit haereticis color, si sponte ignorent ex Spiritu sancto conceptum esse Christum, quia semen Abrahae ipsum credentes non ultra inquirant. Solum tenenda est haec moderatio in arcanis Dei operibus, ne plus scire appetamus quam verbo suo definit.

53. *Amen, amen dico vobis.* Hoc iusiurandum Christo extorsit indignatio, quum tam superbo contemptu gratiam suam respui videret. Neque enim iam simplici doctrina utitur: sed incutiendo terrori simul minas admiscet. Aeternum enim exitium denuntiat omnibus qui vitam a carne sua petere recusaverint, acsi diceret, Si caro mea vobis contemptui est, scitote non aliam vobis spem vitae restare. Haec omnes gratiae Christi contemptores manet ultio, ut cum sua superbia male pereant. Atque hac praecisa severitate urgendi sunt, ne sibi blandiri pergant. Nam si mortem aegrotis remedia aspernantibus minamur, quid impiis agendum est, dum vitam ipsam abolere quantum in se est nituntur? Quod dicit *carnem Filii hominis,* emphasin habet. Perstringit enim eorum contemptum qui inde nascebatur, quia reliquis hominibus similem videbant. Sensus ergo est: Contemnite me ut libet propter humilem et abiectum carnis meae conspectum, tamen inclusa est in contemptibili hac carne vita: qua si vos privatis, non alibi reperietis quod vos vivificet. Crassus fuit veterum error, qui infantulos putarunt vita aeterna privari, nisi Eucharistiam illis porrigerent. Neque enim de Coena habetur concio, sed de perpetua communicatione, quae extra Coenae usum nobis constat. Nec vero recte Bohemi, quum hoc testimonio probarent, usum calicis promiscuum debere omnibus esse. Quod ad infantulos spectat, eos Christi institutio a Coenae participatione arcet, quia nondum se ipsos probare, nondum colere memoriam mortis Christi possunt. Eadem institutio calicem omnibus una cum pane communem facit; mandat enim ut inde bibamus omnes.

54. *Qui manducat carnem meam.* Repetitio est, sed non supervacua: confirmat enim quod erat creditu difficile, Non aliter carne sua et sanguine animas pasci, quam corpus potu et cibo sustinetur. Ergo, sicuti nuper testatus est, omnibus qui vitam alibi quam in carne sua quaerunt, nihil residuum esse praeter mortem, ita nunc pios ad bonam spem animat, dum vitam illis in eadem carne promittit. Ob-

serva, quod resurrectionem toties adiungit vitae aeternae, quia salus nostra ad illum usque diem abscondita erit. Ergo quid nobis Christus conferat sentire nemo potest, nisi qui superato mundo resurrectionem ultimam sibi ante oculos ponit. Ex his verbis palam apparet, perperam de Coena exponi totum hunc locum. Nam si verum esset, quicunque ad sacram Domini mensam se ingerunt, carnis et sanguinis eius fieri participes, omnes similiter vitam referrent: scimus autem multis in exitium cedere. Et certe ineptum fuisset ac intempestivum, de Coena tunc disserere, quam nondum instituerat. Ideo de perpetua fidei manducatione eum tractare certum est. Simul tamen fateor nihil hic dici quod non in Coena figuretur ac vere praestetur fidelibus: adeoque sacram Coenam Christus quasi huius concionis sigillum esse voluit. Atque haec ratio est, cur apud Ioannem nulla fiat Coenae mentio. Itaque genuinum ordinem sequitur Augustinus, dum inter explicandum hoc caput Coenam non attingit, donec ad finem usque ventum est. Tunc autem docet mysterium hoc in symbolo repraesentari, quoties Ecclesiae sacram Coenam celebrant, alibi quotidie, alibi tantum diebus Dominicis.

55. *Caro mea vere est cibus.* Idem aliis verbis confirmat: Sicuti inedia corpus tabescit et conficitur, ita animam nisi coelesti pane reficiatur mox fame perituram. Nam quum affirmat carnem suam vere esse cibum, animas si careant cibo isto famelicas esse significat. Tunc ergo vitam in Christo invenies, si vitae materiam quaeras in eius carne. Ita cum Paulo (I. Cor. 2, 2.) iactare convenit, nihil nobis excellere praeter Christum crucifixum, quia simulatque a sacrificio mortis eius discessimus, nihil praeter mortem nobis occurrit. Nec alia via nos ad divinae suae virtutis sensum deducit, quam per mortem et resurrectionem suam. Ideo Christum amplectere servum Patris, ut se vitae principem tibi ostendat. Nam quod se exinanivit, hoc modo ditati sumus omni bonorum affluentia, eius humiliatio ac descensus ad inferos nos in coelum extulit, crucis maledictionem subeundo nobile iustitiae tropaeum erexit. Praeposteri ergo sunt interpretes qui animas a Christi carne abducunt. Sed cur seorsum sanguinis sui meminit Christus qui sub carne continetur. Respondeo, habitam ab ipso rationem fuisse nostrae ruditatis. Nam quum distincte cibum et potum exprimit, vitam quam praestat numeris omnibus completam esse admonet, ne dimidiam tantum vel mutilam nobis fingamus, acsi diceret nullam nobis defore vitae partem, si modo edamus carnem suam et sanguinem bibamus. Sic etiam in Coena, quae huic doctrinae respondet, non contentus panis symbolo calicem simul adiungit, ut duplicem vitae tesseram in ipso habentes eo solo contenti esse discamus. Neque enim partem vitae reperiet in Christo, nisi qui eum totam et solidam vitam sibi esse statuet.

56. *Qui manducat carnem meam.* Alia confirmatio. Nam quum vitam solus in se contineat, eius fruendae modum praescribit ut carnem suam edamus, acsi negaret se aliter nostrum fieri, nisi quum fides nostra in eius carnem dirigitur. Neque enim ad Christum Deum unquam perveniet qui hominem negligit. Quare si tibi vis aliquid cum Christo esse commune, cavendum imprimis est ne carnem eius fastidias. Quum dicit se in nobis *manere,* perinde hoc valet acsi diceret, hoc unum esse unitatis vinculum, et hac ratione se nobiscum coalescere, quum fides nostra in mortem eius recumbit. Porro iterum

hinc colligere licet, verba de externo symbolo non fieri: quod multi promiscue ex infidelibus percipiunt, tamen a Christo alieni manent. Hinc praeterea refellitur delirium illud, Iudam non minus sumpsisse Christi corpus quam reliquos, dum omnibus porrectus est panis a Christo. Nam sicuti ad externum signum inscite restringitur haec doctrina, sic tenendum est quod prius dixi, illic obsignari doctrinam quae hic habetur. Atqui certum est, Iudam nunquam fuisse Christi membrum: deinde plus quam absurdum est, carnem Christi mortuam et spiritu vacuam imaginari: postremo ridiculi sunt, qui ullam carnis Christi manducationem absque fide somniant, quum sola fides os ut ita dicam animae sit ac ventriculus.

57. *Quemadmodum misit me.* Hactenus quomodo nos vitae compotes fieri oporteat, Christus disseruit. Nunc ad causam principalem transit, quia prima vitae origo in Patre est. Praevenit autem obiectionem, quia videri poterat Deo quod suum est detrahere, quum se faceret vitae causam. Sic ergo se facit vitae auctorem, ut aliunde sibi hoc datum concedat quod aliis ministrat. Notemus hanc quoque orationem accommodari ad eorum captum quibuscum loquebatur Christus: se enim Patri comparat tantum carnis suae respectu. Tametsi enim Pater vitae principium est, Sermo tamen aeternus ipse quoque proprie est vita. Sed de aeterna Christi divinitate hic non agitur, quia se ipsum proponit, ut carne nostra vestitus se patefecit mundo. Quod ergo se vivere propter Patrem dicit, non competit in nudam divinitatem: neque etiam simpliciter et per se humanae naturae convenit, sed elogium est filii Dei in carne manifestati. Deinde scimus Christo non esse insolens, Patri ascribere quicquid in se habebat divinum. Notandum autem est, tres hic recenseri vitae gradus. Primum locum obtinet vivens Pater qui scaturigo est, sed remota et abscondita. Sequitur Filius, quem habemus velut fontem nobis expositum, et per quem ad nos vita diffunditur. Tertia est vita quam nos ab ipso haurimus. Nunc tenemus summam, quia Deus Pater penes quem residet vita procul a nobis distat, Christus quasi medius statuitur qui est secunda vitae causa, ut inde ad nos usque perveniat quod alioqui in Deo lateret.

58. *Hic est panis.* Redit ad comparationem mannae et carnis suae, unde exorsus fuerat: sic enim claudendus illi sermo fuit, Non est cur mihi praeferatis Mosen, quia Patres vestros in deserto aluerit: quum ego vobis longe praestantiorem cibum suppeditem, mecum enim coelestem vitam affero. Nam ut supra dictum est, E coelo descendere panis dicitur, qui nihil terrenum vel corruptibile sapit, sed immortalitatem spirat regni Dei. Hanc virtutem non experti sunt in manna, qui tantum pascendo ventri intenti erant. Nam quum duplex fuerit mannae usus, Iudaei, cum quibus hic Christus disputat, nihil spectabant praeter cibum corporalem. Vita autem animae minime caduca est, sed proficit in melius, donec totus homo renovatus fuerit.

59. Haec dixit in synagoga, docens in Capernaum. 60. Multi itaque ex discipulis eius, quum audissent, dixerunt, Durus est hic sermo, quis potest eum audire? 61. Iesus autem quum novisset in se ipso, quod de hoc murmurarent discipuli sui, dixit eis, Hoc vos offendit? 62. Si ergo vide-

ritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius? 63. Spiritus est qui vivificat: caro non prodest quicquam. Verba, quae ego loquor vobis, Spiritus et vita sunt. 64. Sed sunt ex vobis quidam qui non credunt: noverat enim ab initio Iesus, qui essent non credentes, et quis esset, qui proditurus erat ipsum.

59. *Haec dixit in synagoga.* Locum designat Ioannes, ut sciamus multos interfuisse: deinde concionem fuisse habitam ut de re gravi et seria. Sequitur tamen mox, ex tanta turba vix pauculos fuisse qui profecerint: imo haec doctrina multis, qui se Christi discipulos profitebantur, defectionis occasio fuit. Si aliquos tantum offensos esse dixisset Evangelista, iam istud fere prodigii loco habendum esset, sed quod turmatim insurgunt et simul conspirant, quale exemplum esse dicemus? Quare penitus animis nostris insideat haec historia, ne quando nobis contingat Christo loquenti obstrepere. Deinde, si quid tale cernamus hodie in aliis, ne fidem nostram conturbet eorum superbia.

60. *Durus est hic sermo.* Quin potius in illorum cordibus erat durities, non in sermone. Sed ita solent reprobi lapides ex Dei verbo sibi congerere ad quos impingant, et quum ferrea sua contumacia ruant adversus Christum, queruntur durum esse eius sermonem, qui potius ipsos mollire debuerat. Nam quisquis se humiliter Christi doctrinae submittet, nihil in ea reperiet durum aut asperum: incredulis vero qui se pervicaciter opponent, malleus erit conterens petras, sicut Propheta vocat (Ier. 23, 29.). Porro quum eadem nobis omnibus ingenita sit durities, si ex sensu nostro iudicemus de Christi doctrina, totidem paradoxa erunt quot verba. Quare nihil superest, nisi ut Spiritus directioni quisque se commendet, ut cordibus nostris inscribat quod alioqui ne in aures quidem penetraret. *Quis potest eum audire?* Hic perspicimus quam maligna sit incredulitas. Nam qui salutis doctrinam impie et scelerate reiiciunt, excusatione non contenti ultro filium Dei reum substituere audent suo loco, et indignum pronuntiare qui audiatur. Ita hodie Papistae non modo Evangelium audacter repudiant, sed simul crepant horrendas blasphemias, ne videantur absque causa repugnare Deo. Et certe quum tenebras appetant, non mirum est si fictis portentis illos deludit Satan. Sed quod illi pro sua intemperie ferre nequeunt, non tantum modestis ac docilibus erit tolerabile, sed eos eriget ac sustinebit. Interea reprobi obstreperis suis conviciis nihil quam gravius sibi exitium accersent.

61 et 62. *Iesus autem quum novisset.* Sciebat quidem Christus offensionem a reprobis conceptam non posse tolli. Neque enim tam eos vulnerat doctrina, quam putridum quod intus in corde ulcus alebant detegit. Voluit tamen modis omnibus experiri, num quis inter eos qui offensi fuerant sanabilis adhuc esset, reliquis autem os obstruere. Interrogando significat nullam eos causam habere, vel saltem in doctrina ipsa minime esse scandali materiam. Sic cohibenda est eorum improbitas, qui canina tantum rabie perciti verbo Dei maledicunt, castiganda quoque eorum stultitia qui temere contra veritatem ruunt. Dicit Iesum in se ipso novisse, quia illi nondum ingenue protulerant quid eos morderet, sed tacito murmure inter se fremebant. Praevenit ergo apertas eorum querimonias. Sed obiiciat quis-

piam, non obscuram fuisse eorum naturam, quum disertis verbis respuerent Christi doctrinam: fateor quidem clara esse verba quae prius retulit Ioannes, sed simul dico, eos aversantium more iactasse inter se obstreperas istas et quasi raucas voces. Nam si sermonem habuissent cum Christo, spes fuisset longe melior, quod aperta illi fuisset via ad docendum: nunc quum seorsum obloquuntur, viam sibi ad discendum praecludunt. Nihil ergo melius, quum Domini sensum non statim assequimur, quam recta ad ipsum venire, ut nodos omnes nobis expediat. *Hoc vos offendit?* Videtur hic Christus non tam eximere scandalum quam augere: si quis tamen propius expendat scandali causam, erat in hac sententia quod eorum animos placare deberet. Humilis et abiecta Christi conditio quam oculis cernebant, quum carne indutus nihil ab hominum vulgo differret, illis obstaculo erat ne divinae eius virtuti locum darent: nunc quasi subducto velo ad coelestis suae gloriae conspectum eos revocat, acsi diceret, Quia inter homines sine honore versor, vobis sum contemptui nec quicquam in me divinum agnoscitis: atqui paulo post fiet, ut Deus magnifica virtute me ornatum ab hoc contemptibili mortalis vitae statu supra coelos extollat. Nam in Christi resurrectione talis apparuit Spiritus sancti potentia, quae Christum esse Filium Dei palam faceret, sicut etiam docet Paulus ad Rom. 1, 4. Et quum dicitur Ps. 2, 7. Filius meus es tu, ego hodie genui te: resurrectio quasi specimen statuitur unde ista Christi gloria agnosci debuit: ascensus vero in coelum gloriae istius complementum fuit. Quod dicit *se prius fuisse in coelo*, humanitati proprie non quadrat, et tamen de Filio hominis loquitur: sed haec loquendi forma insolens non est, quando duae naturae in Christo personam unam constituunt, quod unius proprium est ad alteram transferre.

63. *Spiritus est qui vivificat.* His verbis docet Christus, nullum apud Iudaeos doctrinae suae profectum esse, quia quum spiritualis sit et vivifica aures non reperiat bene praeparatas. Sed quia varie expositus fuit hic locus, principio genuinum verborum sensum tenere operae pretium est: hinc facile patebit Christi consilium. Quod carnem prodesse negat, male Chrysostomus meo iudicio ad Iudaeos refert, qui carnales erant. Fateor quidem in coelestibus mysteriis totam humani ingenii vim evanescere ac deficere: sed eam sententiam non continent Christi verba nisi violenter torqueantur. Aeque in antitheto coactus esset sensus, quod scilicet Spiritus illuminatio vivificet. Nec recte etiam illi, qui Christi carnem prodesse dicunt quatenus crucifixa est, comesam vero nihil nobis afferre: quin potius comedere eam necesse est, ut crucifixa prosit. Augustinus subaudiendum putat solam et per se, quia debeat cum Spiritu coniungi, quod cum re ipsa consentaneum est, nam Christus ad modum edendi simpliciter respicit. Non ergo quamvis excludit utilitatem, quasi nulla percipi ex carne sua possit, sed ita demum inutilem fore pronuntiat, si a Spiritu separetur. Unde enim habet caro ut vivificet, nisi quia spiritualis est? Ideo quisquis in terrestri carnis natura subsistit, nihil in ea reperiet nisi mortuum. Sed qui oculos attollent ad Spiritus virtutem qua perfusa est caro, non frustra vivificam dici ipso effectu et fidei experientia sentient. Tenemus nunc quomodo caro vere sit cibus et tamen nihil prosit: nempe cibus est, quia per ipsam parta nobis est vita, quia in ipsa placatus nobis est Deus, quia in ipsa completas ha-

bemus omnes salutis partes: nihil prodest, si ex sua origine et natura aestimetur, neque enim vitam confert Abrahae semen, quod per se morti est obnoxium, sed a Spiritu accipit unde nos pascat. Quare nos quoque ut ab ea vere alamur, spirituale fidei os afferre decet. Quod autem adeo concisa est sententiae brevitas, credibile est id factum esse, quia sic agendum esse ducebat Christus cum incredulis. Ergo hac clausula quasi sermonem abrupit, quia indigni erant apud quos plus verborum faceret. Interim pios et dociles non neglexit, quia hic paucis habent quod abunde illis satisfaciat. *Verba quae ego loquor.* Allusio est ad proximam sententiam, nam Spiritus nomen hic diverso sensu accipit. Sed quia de arcana Spiritus virtute loquutus erat, eleganter hoc ad doctrinam suam transfert, quod spiritualis sit. Nam vox *Spiritus* in adiectivum resolvi debet. Porro spiritualis vocatur sermo, qui nos sursum invitat, ut Christum duce Spiritu fide, non carnis sensu in coelesti sua gloria quaeramus: scimus enim eorum quae dicta sunt nihil nisi fide comprehendi. Ac notatu etiam dignum est quod vitam cum Spiritu connectit. Vitam ab effectu nominat sermonem suum, quasi vivificum: sed vivificum nemini fore docet, nisi a quo spiritualiter percipitur, nam alii inde mortem potius haurient. Apud pios suavissimum hoc Evangelii elogium est, quod certi sunt sibi in aeternam salutem destinatum esse: simul tamen monentur ut idoneos se discipulos praebere studeant.

64. *Sed sunt quidam ex vobis.* Rursus culpam illis ascribit, quod Spiritu vacui doctrinam suam male corrumpant ac depravent, et hoc modo vertant sibi in exitium. Poterant enim alioqui obiicere, Tu quidem vivificum esse iactas quod loqueris, sed nihil tale experimur. Dicit ergo illos sibi esse obstaculo, nam incredulitas, ut semper est superba, nihil unquam assequetur in verbis Christi quae contemptim despicit. Ergo si quid proficere cupimus sub hoc magistro, animos ad ipsum audiendum rite compositos afferamus: nisi enim humilitas et reverentia aditum eius doctrinae patefaciat, mentes nostrae plus quam saxeae sunt, nec ullam sanae doctrinae partem admittent. Proinde quod tam exiguus hodie Evangelii profectus cernitur in mundo, meminerimus hominum pravitate accidere. Nam quotus quisque est qui sibi renuntians Christo vere se addicat? Quod tantum quosdam dicit esse incredulos, quum hoc crimen fere in omnes competeret, fecisse ideo videtur, ne si qui adhuc essent sanabiles desperatione animos abiicerent. *Noverat enim ab initio.* Hoc ideo addidit Evangelista, ne quis putet temere iudicasse Christum de suis auditoribus. Multi se ex eius grege esse profitebantur, at subita defectio hypocrisin detexit. Sed eorum perfidiam, quum adhuc aliis occulta foret, Christo notam fuisse Evangelista dicit: idque non tam ipsius causa, quam ut discamus iudicium non ferre nisi de rebus bene compertis: nam quod Christus ab initio scivit, hoc divinitatis eius proprium fuit. Alia nostra est ratio: quia enim non sumus cordium cognitores, suspendere iudicium decet, donec externis signis se prodat impietas atque ita arbor a fructibus censeatur.

65. Et dixit, Propterea dixi vobis, quod nemo potest venire ad me, nisi illi fuerit datum a Patre meo. 66. Ex eo multi eius discipuli abierunt retro, nec amplius cum eo ambulabant. 67. Dixit ergo Iesus ipsis duodecim, Num et vos

vultis abire? 68. Respondit ergo illi Simon Petrus, Domine, ad quem discedemus? verba vitae aeternae habes. 69. Et nos credidimus et cognovimus, quod tu es Christus filius Dei viventis. 70. Respondit eis Iesus, Nonne ego vos duodecim elegi, et unus ex vobis diabolus est? 71. Dicebat autem Iudam Simonis Iscarioten: hic enim erat eum traditurus, quum unus esset ex duodecim.

65. *Propterea dixi.* Iterum fidem admonet rarum admodum et singulare donum esse Spiritus Dei, ne miremur Evangelium non recipi passim ab omnibus. Nam ut sinistri sumus interpretes, minus honorifice de Evangelio sentimus, quia totus illi mundus non subscribit: venit enim nobis in mentem, qui fieri possit ut salutem suam maior pars hominum sponte reiiciat. Quod ergo tanta est fidelium paucitas, causam assignat Christus, quia ad fidem sua perspicacia nemo hominum perveniat: omnes enim coecos esse, donec a Spiritu Dei illuminentur, solos igitur esse tanti boni compotes, quos eius participatione dignatur Pater. Nam si promiscua omnibus haec gratia esset, intempestive et extra rem eius mentio fieret hoc loco: tenendum est enim Christi consilium, non multos Evangelio credere, quia nonnisi ex arcana Spiritus revelatione nascatur fides. *Donandi* verbo hic utitur pro eo quod prius dixerat *trahere:* quo significat non aliam nos trahendi causam Deo esse, nisi quia gratuito nobis favet. Quod enim consequimur ex Dei dono et gratia, nemo sibi propria industria comparat.

66. *Ex eo multi discipulorum.* Nunc recitat Evangelista, quanta perturbatio concionem illam sequuta sit. Est autem hoc horribile portentum, quod tam benigna et comis Christi invitatio alienare multorum animos potuerit, praesertim qui prius illi nomen dederant, adeoque familiares erant eius discipuli. Sed hoc exemplum nobis quasi speculi vice proponitur, in quo cernamus quanta sit mundi pravitas et ingratitudo, qui ex ipsa vitae planitie scandali materiam sibi struit, ne ad Christum accedat. Dicerent multi satius fuisse, non moveri eiusmodi sermonem, qui defectionis causa multis fuit, sed longe aliter nobis statuendum est. Nam quod de Christo praedictum fuerat, in eius doctrina perspici tunc oportuit, et nunc quotidie oportet, eum scilicet lapidem esse offensionis (Ies. 8, 14.). Sic quidem temperanda est nobis doctrina, ne quem nostra culpa offendamus: quoad fieri potest retinendi sunt nobis omnes. Denique cavendum ne inconsiderate loquendo rudes vel infirmos turbemus. Sed nunquam adhiberi tanta cautio poterit, quin multis scandali occasio sit Christi doctrina: quia reprobi exitio devoti venenum ex cibo saluberrimo et fel ex melle sugunt. Certe quid utile esset optime tenebat Filius Dei, videmus tamen eum non effugere, quin multos ex suis offendat. Ergo utcunque multi abhorreant a pura doctrina, supprimere tamen eam fas non est. Tantum meminerint Ecclesiae doctores Paulinae admonitionis, verbum Dei recte secandum esse (II. Tim. 2, 15.): tum deinde per quaevis offendicula intrepide pergant. Quodsi multos deficere contingat, ne ideo minus sapiat nobis verbum Domini, quia reprobis non arridet: nimis enim delicati sunt

ac molles quos defectio quorundam sic percellit, ut illis cadentibus simul labascant. Quum addit Evangelista *non amplius ambulasse cum Christo*, significat non plenam fuisse apostasiam, sed tantum quod se a Christi contubernio subduxerint: damnat tamen eos quasi apostatas. Unde discendum est non posse nos latum pedem retrocedere, quin proclivis ad perfidam abnegationem lapsus nos maneat.

67. *Dixit ergo Iesus duodecim.* Quia graviter concuti poterat Apostolorum fides quum se ex magna turba restare tam paucos viderent, Christus sermonem suum ad eos convertit, docetque non esse causam cur se aliorum levitate et inconstantia abripi sinant. Nam dum eos rogat, numquid velint ipsi quoque discedere, ad confirmandam eorum fidem facit. Dum enim se illis proponit apud quem maneant, simul hortatur ne se comites adiungant apostatis. Et certe si in Christo fundata erit fides, ab hominibus non pendebit neque unquam vacillabit, etiamsi coelum terrae misceri videat. Ac notanda est circumstantia, quod Chrisus omnibus fere discipulis privatus solos duodecim retinet, qualiter Iesaias prius iussus fuerat testimonium ligare et Legem obsignare in discipulis (Ies. 8, 16.). Talibus exemplis docetur unusquisque fidelium, etiamsi neminem socium habeat, Deum sequi.

68. *Respondit ergo ei Simon Petrus.* Omnium nomine hic Petrus sicut alibi respondet: quia idem erat omnium sensus, nisi quod in Iuda nihil erat sincerum. Porro huius responsi duo sunt membra: causam enim adducit Petrus cur libenter una cum suis fratribus acquiescat Christo, quia eius doctrinam sibi salutarem ac vivificam esse sentiunt: deinde fatetur quocunque se conferant eo relicto, nihil praeter mortem esse reliquum. Quum dicit *verba vitae*, genitivus loco epitheti ponitur, quod Hebraeis frequens est. Insigne porro Evangelii encomium, quod nobis vitam aeternam ministrat, sicuti Paulus testatur esse Dei potentiam in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.) Continet quidem et Lex vitam, sed quia mortis aeternae reatum transgressoribus denuntiat, non potest aliud quam occidere. Longe aliter nobis in Evangelio vita offertur, dum scilicet gratis nos sibi Deus reconciliat peccata non imputando. Caeterum nihil hic vulgare de Christo praedicat Petrus, quum eum habere dicit *vitae aeternae verba:* sed hoc uni illi vindicat tanquam proprium, unde sequitur illud secundum quod nuper attigi, simulatque a Christo discessum est, ubique praeter mortem nihil esse residuum. Quare omnes, qui eo magistro non contenti ad hominum commenta transvolant, manet certus interitus.

69. *Et nos credidimus.* Verba sunt praeteriti temporis, sed possunt resolvi in tempus praesens: atqui id ad sensum non multum interest. Porro his verbis fidei summam breviter Petrus complectitur. Sed videtur confessio haec nihil ad praesentem causam facere, quaestio enim de manducanda Christi carne mota fuerat. Respondeo, etiamsi non protinus assequuti sint duodecim quicquid docuerat Christus, satis tamen esse quod pro fidei suae modulo salutis auctorem fatentur, seque per omnia illi subiiciunt. *Credendi* verbum priore loco ponitur, quia rectae intelligentiae initium est fidei obedientia, imo fides ipsa vere mentis oculus est. Verum continuo post notitia subiicitur, quae fidem ab erroneis falsisque opinionibus discernit. Credunt enim Turcae et Iudaei et Papistae, sed nihil norunt neque tenent. At fidei annexa est cognitio, quia nobis certo et indubie con-

stat Dei veritas: non qualiter apprehenduntur humanae scientiae, sed dum eam cordibus nostris Spiritus obsignat.

70. *Respondit eis Iesus.* Quum omnibus Christus respondeat, hinc colligimus omnes ex ore Petri loquutos esse. Porro Christus hic undecim Apostolos instruit et armat contra novum scandalum quod iam instabat. Fuerat haec gravis Satanae machina ad quatiendam eorum fidem, quum ad tam parvum numerum redacti essent, sed eos Iudae lapsus penitus exanimare poterat. Nam quum sacer ille numerus a Christo delectus esset, quis unquam putasset ex eius integritate quicquam posse decerpi? Perinde igitur valet ista Christi admonitio acsi dixisset, Soli ex magna caterva duodecim reliqui estis: si fidem vestram non labefecit multorum infidelitas, parate vos ad novum certamen, nam haec manus, quamvis exigua, adhuc uno homine minuetur. Quod Christus *duodecim* a se electos dicit, non refertur ad aeternum Dei consilium, neque enim fieri potest, ut quisquam eorum excidat, qui praeordinati sunt ad vitam, sed quum delecti essent ad munus Apostolicum, pietate et sanctimonia prae aliis excellere ipsos decebat. Ergo *electos* pro eximiis et a vulgo segregatis posuit. *Diabolus est.* Non dubium est quin Iudam maxime detestabilem hoc nomine reddere voluerit. Falluntur enim qui vocis atrocitatem extenuant: et certe qui tam sanctum munus profanant, eos non possumus satis exsecrari. Angeli vocantur doctores qui legatione sua probe funguntur (Malach. 2, 7.). Iure ergo diabolus censetur, qui in ordinem ascitus tam honorificum sua perfidia et scelere degenerat. Est etiam alia ratio, quod Deus in reprobos et sceleratos ministros Sanatae plus iuris et licentiae permittit, quam in quosvis alios ex plebe homines. Quare si diabolicus furor eos agitat, qui in pastores electi erant, ut similis sint feris belluis ac portentis, adeo hinc vilescere non debet ordinis dignitas ut potius nobis commendetur, quando eius profanationem sequitur tam dira ultio.

71. *Dicebat autem Iudam.* Tametsi sibi male conscius erat Iudas, non legimus tamen fuisse commotum: adeo stupidi sunt hypocritae ut vulnera sua non sentiant, coram hominibus vero frontis sunt adeo ferreae, ut se optimis quibusque praeferre non dubitent.

CAPUT VII.

1. Et ambulabat Iesus post haec in Galilaea: non enim volebat in Iudaea ambulare, quia quaerebant Iudaei eum occidere. 2. Instabat autem dies festus Iudaeorum, Tabernaculorum fixio. 3. Dixerunt ergo ei fratres sui, Transi hinc, et abi in Iudaeam, ut et discipuli tui videant opera tua, quae facis. 4. Nemo enim in occulto quicquam facit, et quaerit manifestus esse: si haec facis, manifesta te ipsum mundo. 5. Neque enim fratres eius credebant in ipsum. 6. Dixit

ergo illis Iesus, Tempus meum nondum adest, tempus autem vestrum semper est paratum. 7. Non potest mundus odisse vos: me autem odit, quia ego testificor de ipso, quod opera eius mala sint. 8. Vos ascendite ad diem hunc festum: ego nondum ascendo ad diem hunc festum, quia tempus meum nondum impletum est.

1. *Et ambulabat Iesus.* Non videtur Evangelista continuam historiam texere, sed eligere ex diversis temporibus quae memoratu digna erant. Dicit hic versatum esse ad tempus in Galilaea, quia apud Iudaeos nusquam tuta erat statio. Si quis absurdum esse ducit, quod latebras quaesierit Christus, qui nutu suo frangere et irritos reddere poterat omnes hostium conatus: prompta est solutio, quod scilicet impositae sibi a Patre personae memor intra hominis fines se continere voluerit. Accepta enim servi forma se exinanivit, donec Pater eum extolleret: humano itaque more fugit periculum. Si quis obiiciat, quum tempus mortis suae praefixum teneret, non fuisse fugiendi causam, prior illla solutio huc quoque apte quadrat: se enim ut hominem gerebat periculis obnoxium. Quare in media discrimina temere irrumpere non debuit. Quid de nobis apud se statuerit Deus, non est nostrum attendere in subeundis periculis: sed quid nobis mandet ac praescribat, quid ferat et postulet nostrum officium, qualis instituendae vitae legitima sit ratio. Caeterum ita pericula Christus declinavit, ut tamen ab officii cursu ne latum quidem unguem deflecteret. Quorsum enim vitae incolumitas nisi ut serviamus Domino? Cavendum itaque semper ne propter vitam vivendi causas perdamus. Quod autem contemptus Galilaeae angulus hospitium Christo praebet, quem ferre nequit Iudaea, hinc perspicimus quam non semper in praecipuis Ecclesiae sedibus pietas emineat ac Dei timor.

2. *Instabat autem dies festus.* Tametsi nihil affirmo, probabile tamen est secundo post baptismum Christi anno hoc accidisse. De hoc festo die cuius meminit Evangelista plura nunc dicere nihil attinet: in quem finem et usum mandatus fuerit, Moses docet Levit. 23, 2., nempe ut annuo ritu in memoriam revocarent Iudaei, patres suos annis quadraginta sub tabernaculis vixisse quum domibus carerent, ut ita celebrarent liberationis gratiam. Supra autem diximus duplicem Christo fuisse causam, cur Hierosolymam venerit ad dies festos: quia scilicet Legi subiectus, ut ab eius servitute nos omnes redimeret, ex eius observatione nihil praetermittere voluit: deinde quia in hominum frequentia et extraordinario confluxu melior erat promovendi Evangelii opportunitas: nunc autem sic Christum in secessu Galilaeae quievisse narrat Evangelista, quasi Hierosolymam venturus non esset.

3 et 4. *Dixerunt ergo ei fratres.* Hoc nomine comprehendunt Hebraei cognatos omnes et consanguineos, in quocunque sint gradu. Ab illis derisum fuisse Christum refert, quod lucem et celebritatem fugiens in obscura et ignobili parte Iudaeae lateret. Dubitari tamen potest an eos impulerit ambitio, ut Christum inclarescere cuperent. Ut hoc demus, contemptim tamen eos illudere palam est, quia non putant eum ratione et consilio agere: imo stultitiam illi exprobrant, quia quum velit aliquid esse, sibi diffidens non audeat prodire in ho-

mirum conspectum. Quum dicunt *ut et discipuli tui videant*, non tantum domesticos intelligunt, sed quos sibi passim ex tota gente acquirere volebat. Subiiciunt enim, Tu omnibus vis notus esse, et interea lates. *Si haec facis*, hoc est, si aspiras ad tantam magnitudinem ut omnes te praedicent, fac ut in te vertas omnium oculos. Et mundum opponunt paucis hominibus inter quos sine honore degebat. Potest alius quoque sensus elici: Si haec facis, hoc est, quum tanta virtute sis praeditus, ut famam tibi miraculis concilies, noli ea perdere: nam quicquid a Deo tibi datum est frustra hic consumis, ubi nulli sunt testes ac aestimatores idonei. Hinc perspicimus quanta sit in reputandis Dei operibus hominum socordia, nunquam enim sic loquuti fuissent Christi cognati, nisi luculenta divinae eius virtutis specimina, quae cum summa admiratione debuerant suspicere ac revereri, quasi pedibus calcassent. Quod de Christo hic audimus quotidie usu venit, ut filiis Dei plus molestiae propinqui exhibeant, quam extranei: sunt enim Satanae organa quae nunc ad ambitionem, nunc ad avaritiam sollicitant qui Deo pure ac fideliter servire cupiunt. Sed Christus tales Satanas acriter repellens suo exemplo admonet, non esse stultis fratrum votis obsequendum.

5. *Neque enim fratres.* Hinc colligimus quam nihili sit carnalis propinquitas: perpetuam enim infamiae notam Spiritus inurit Christi cognatis, quod tot operum testimoniis convicti ne tum quidem credebant. Ergo, ut ait Paulus, quisquis in Christo censeri optat, sit nova creatura (I. Cor. 5. 7. Galat. 6, 15.): nam qui se totos Deo addicunt, patris et matris et fratrum locum apud Christum obtinent, alios a se prorsus abdicat. Quo magis ridicula est Papistarum superstitio, qui in virgine Maria posthabitis omnibus aliis solum sanguinis honorem efferunt, quasi non reprehensa ab ipso Christum fuerit mulier, quae ex media turba clamabat (Luc. 11, 27.), Beatus uterus qui te gestavit, et ubera quae te lactarunt. Respondit enim Christus, Quin potius beati qui audiunt verbum Dei.

6. *Tempus meum nondum venit.* De tempore mortis falso quidam interpretantur, nam tempus profectionis suae notat: atque in hoc se a cognatis differre testatur, quod illis liberum est ac impune licet omnibus horis coram mundo prodire, quia mundum sibi amicum ac propitium habeant, ipse autem sibi merito timeat, quia mundum infestum habet. Significat autem his verbis eos perperam de re nota consilium dare. Deinde carnales prorsus esse arguit, quum eos dicit non posse odio haberi a mundo: nam pax mundi impio in vitia et omne malorum genus consensu redimenda est.

7. *Me vero odit, quia testificor.* Mundus hic pro hominibus non renatis accipitur, qui ingenium suum retinent. Quicunque ergo nondum sunt Spiritu regeniti, eos sibi adversarios esse Christus pronuntiat. Et cur? Eo quod damnet ipsorum opera. Quodsi iudicio Christi acquiescimus, fateri necesse est totam hominum naturam adeo vitiosam ac perversam esse, ut nihil inde recti, nihil sinceri, nihil boni oriri queat. En cur sibi placeat quisquam nostrum, quamdiu apud se manet. Iam dicit Christus se odio haberi, quia testatur mundi opera mala esse. Significat non posse Evangelium rite praedicari, quin totus mundus ad Dei tribunal reus citetur, ut ita conteratur et in nihilum redigatur caro et sanguis iuxta illud, Spiritus quum venerit, arguet mundum de peccato (infra 16, 8.). Simul hinc discimus

tantam esse hominibus ingenitam superbiam, ut sibi in suis vitiis blandiantur ac plaudant: neque enim reprehensi excandescerent, nisi nimio sui amore coeci sibi adularentur in propriis malis, imo in hominum vitiis praecipuum et maxime exitiale est fastus et arrogantia. Solus Spiritus nos mansuefacit, ut reprehensiones placide feramus, adeoque nos sponte offeramus Evangelii gladio mactandos.

9. Haec autem quum dixisset illis, mansit in Galilaea. 10. Quum autem ascendissent fratres eius, tunc et ipse ascendit ad diem festum, non palam, sed quasi in occulto. 11. Iudaei ergo quaerebant eum in die festo, ac dicebant, Ubi est ille? 12. Et murmur multum de ipso erat in turbis: hic quidem dicebant, Bonus est, alii autem dicebant, Non, sed se ducit turbam. 13. Nemo tamen palam loquebatur de eo propter metum Iudaeorum.

9. ***Mansit in Galilaea.*** Hic ab una parte Evangelista sub oculis nobis statuit Christi cognatos, qui Dei cultum vulgari more prae se ferunt, sed tamen impiis sunt amici atque ideo secure ambulant. Ab altera parte Christum ipsum, qui mundo exosus clam in urbem venit, donec officii necessitas illum cogit aperte se ostendere. Quodsi nihil miserius est quam a Christo divelli, maledicta pax quae tanta mercede constat ut Christo renuntiemus.

11. ***Iudaei ergo quaerebant eum.*** Hic considerandum est qualis fuerit Ecclesiae status. Nam Iudaei illo tempore tanquam famelici promissae redemptioni inhiabant: tamen quum illis apparet Christus, suspensi haerent: hinc confusum illud murmur et varii sermones. Quod clanculum susurrant, signum est tyrannidis quam sibi sumpserant sacerdotes et scribae. Horribile certe exemplum, quum illa eo tempore unica fuerit ecclesia in terris, hic nobis proponi velut confusum et informe chaos. Qui praesunt pastorum loco metu et terrore oppressum tenent populum, in toto corpore foeda vastitas et tristis dissipatio. Per *Iudaeos* promiscuam plebem intelligit, quae iam a duobus annis ad audiendum Christum assueta eum requirit, quando ex more non apparet. Nam quum dicunt, ***ubi est ille?*** notum hominem designant, et tamen vox ista ostendit non fuisse hactenus serio affectos, et semper ambiguos pendere.

12. ***Murmur multum.*** Significat, ubicunque turmatim se homines aggregabant, ut fieri solet in magnis conventibus, clancularios sermones de Christo habitos fuisse. Dissensio quae hic refertur indicio est, non esse novum hoc malum, ut varia sint de Christo hominum iudicia etiam in medio Ecclesiae sinu. Sicuti autem Christum recipere non dubitamus, qui pridem damnatus est a maxima gentis suae parte, ita nos eiusmodi praesidio munitos esse decet, ne hodiernis dissidiis turbemur. Deinde quanta sit in rebus divinis hominum temeritas, spectare licet. In minimo negotio non ita fuissent licentiosi, at ubi de Filio Dei et sacrosancta eius doctrina vertitur quaestio, extemplo iudicium praecipitant. Quo maior nobis servanda est moderatio, ne inconsiderate vitam nostram cum aeterna Dei veritate damnemus. Quodsi pro impostoribus nos mundus habet, meminerimus haec esse Christi stigmata, modo interim re ipsa nos praestemus veraces. Osten-

dit praeterea hic locus in magna multitudine, etiam ubi corpus ipsum confusum est, semper esse aliquos recte sentientes: sed pauci mentis bene compositae a multis insanis obruuntur.

13. *Nemo tamen palam loquebatur.* Iudaeos hic vocat primores, penes quos erant gubernacula. Tanto illi ardebant Christi odio, ut verbum nullum fieri sinerent in utramvis partem. Non quod eos male haberet quibuslibet probris eum lacerari, sed quia nullum videbant melius compendium, quam si sepultum oblivione esset eius nomen. Sic hostes veritatis, postquam experti sunt truculentia sua nihil se proficere, nihil magis cuperent quam suppressam esse eius memoriam, idque unum moliuntur. Quod *metu* subacti silebant omnes, id tyrannicum prorsus fuit, quemadmodum prius dixi. Nam ut in *statu* ecclesiae bene ordinato locum non habet effrenis licéntia, sic ubi metu compressa tenetur omnis libertas, ut vocem nemo mittere audeat, miserrima est conditio. Atqui eo clarior et admirabilior enituit Christi virtus, quod sibi inter hostes armatos et furiosa eorum odia, et in tam formidabili dominio sibi audientiam faciens, pleno quod aiunt ore veritatem asseruit.

14. Festo autem die iam dimidio, ascendit Iesus in templum, et docebat. 15. Et mirabantur Iudaei, dicentes, Quomodo hic literas novit, quum non didicerit? 16. Respondit illis Iesus, ac dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me. 17. Si quis voluerit eius voluntatem facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego a me ipso loquar. 18. Qui a se ipso loquitur, gloriam propriam quaerit: qui vero gloriam quaerit eius, qui misit eum, hic verax est, et iniustitia in eo non est. 19. Nonne Moses dedit vobis Legem, et nemo ex vobis facit Legem? quid me quaeritis interficere?

14. *Ascendit in templum.* Nunc videmus non sic timuisse Christum, ut suis partibus deesset, nam haec illi morae causa fuit, ut in celeberrimo conventu habere concionem posset. Interdum igitur periculis cedere licet, sed nulla bene agendi opportunitas negligi vel omitti debet. Quod in templo docet, facit hoc ex veteri instituto et more: nam quum Deus tot ceremonias mandavit, populum suum noluit in frigidis et vanis spectaculis occupari. Ut autem constaret utilitas, doctrinam oportuit simul coniungi, atque hoc modo externi ritus vivae sunt rerum spiritualium imagines, dum formam suam habent ex Dei verbo. Quia autem tunc sacerdotes fere muti erant, scribae vero suis fermentis et falsis commentis adulterabant puram doctrinam, Christus docendi munus suscepit: et merito, ut qui summus esset sacerdos, quemadmodum paulo post nihil se nisi ex Patris mandato aggredi praedicat.

15. *Et mirabantur Iudaei.* Falluntur qui sic exceptum fuisse putant Christi sermonem, ut in pretio et honore esset. Sic enim mirantur Iudaei, ut contemptus occasionem inde captent. Nam ea est hominum ingratitudo, ut in aestimandis Dei operibus sponte sibi semper accersant errandi materiam. Si Deus usitatis mediis agit et con-

sueta via, ut loquuntur, media haec quae oculis apparent, quasi vela, nos impediunt a manus divinae conspectu: nihil ergo, nisi humanum tunc agnoscimus. Sin vero insolita Dei virtus et naturae ordine ac mediis vulgo notis superior refulget, obstupescimus et quasi somnium evanescit, quod sensus omnes nostros penitus afficere debebat. Nam quae est nostra superbia, pro nihilo ducimus cuius ratio non apparet. Erat hoc mirabile gratiae et virtutis Dei specimen, quod Christus a nullo magistro edoctus eximia tamen Scripturae intelligentia pollebat: imo qui nunquam fuerat discipulus, praestantissimus erat doctor et magister. Atqui hoc ipso despiciunt Iudaei gratiam Dei, quia eorum captum superat. Proinde hoc exemplo moniti maiorem quam pro more Dei reverentiam adhibere discamus in operibus eius considerandis.

16. *Mea doctrina non est mea.* Quod Iudaeis scandalum erat, Christus quasi scalam potius esse admonet, quae sursum eos evehere debeat ad cernendam Dei gloriam: acsi diceret, Quando videtis doctorem non formatum in schola hominum, divinitus eruditum esse agnoscite. Nam ideo Filium suum ex mechanica potius officina prodire voluit coelestis Pater, quam ex scribarum scholis, quo magis conspicua esset Evangelii origo: ne quis in terra fabricatum putaret, vel hominem quempiam fingeret esse eius auctorem. Sic et Apostolos Christus rudes ac idiotas sibi delegit, ac triennio passus est subsidere in crassa ignorantia, ut momento uno edoctos quasi novos homines adeoque angelos e coelo delapsos proferret. Interea ostendit Christus unde petenda sit spiritualis doctrinae auctoritas: nempe a solo Deo. Quod autem doctrinam quae Patris est suam esse negat, in eo captum auditorum respicit, qui nihil de eo altius sentiebant quam hominem esse. Ergo per concessionem ita diversus a Patre haberi patitur, ut nihil tamen proferat nisi ab ipso mandatum. Summa est, quod Patris nomine docet non esse hominis, nec profectum ab homine, ut impune contemni possit. Videmus quo argumento auctoritatem conciliet suae doctrinae: nempe ipsam ad Deum auctorem referendo. Videmus etiam quo iure et qua ratione audientiam sibi postulet: nempe quia missus sit a Patre doctor. Horum igitur utrumque habeat oportet, quisquis docendi munus usurpat et sibi fidem vult haberi.

17. *Si quis voluerit.* Occupatio qua contrarias obiectiones anticipat. Nam quum illic multos adversarios haberet, cuivis promptum fuisset obstrepere, Quid tu nobis Dei nomen iactas, a quo te prodiisse non agnoscimus? Quid exioma istud nobis obtrudis, quod tibi minime concedimus, nihil te docere nisi ex eius iussu? Excipit ergo hic Christus rectum iudicium manare ex timore Dei et reverentia: ideo si animos habeant ad timorem Dei compositos, facile agnituros, an verum sit necne quod praedicat. Quo simul illos oblique perstringit: nam unde fit ut discernere nequeant, nisi quod rectae intelligentiae caput ipsos deficit, pietas scilicet et studium obsequendi Deo? Sententia haec imprimis notatu digna est: assidue nobis insidiatur Satan, et undique tendit laqueos ut suis fallaciis nos capiat. Hic nos Christus ad cavendum optime praemunit, ne quibus eius imposturis simus unquam obnoxii: nempe si parati simus in Dei obsequium, minime illum nobis defore quin Spiritus sui luce affulgeat, ut discernere liceat inter veritatem et mendacium. Nihil ergo aliud nobis obstat quominus recte iudicemus, nisi quod indociles sumus ac prae-

fracti et iustam nostrae hypocriseos poenam sustinemus quoties nobis Satan illudit. Sic Moses admonet, quum emergunt pseudoprophetae, tentari nos ac probari a Domino, quia nunquam fallentur qui recto erunt corde (Deuter. 13, 3.). Hinc apparet quam perperam et stulte hodie permulti, dum errandi periculum metuunt, hac trepidatione sese impediant ab omni discendi studio: quasi frustra dictum sit, Pulsate et aperietur vobis (Matth. 7, 7.). Nos potius si Deo toti in obsequium simus addicti, Spiritum discretionis ab eo nobis datum iri ne dubitemus, qui perpetuus sit dux ac director. Si aliis fluctuari libet, sentient tandem quam vani sint ignorantiae suae praetextus. Et certe quicunque hodie haesitant, et dubitationem suam fovere malunt, quam legendo vel audiendo serio inquirere, ubinam sit Dei veritas, eos in generalibus principiis secure Deum contemnere videmus. Dicet hic se pro mortuis precari, quia ingenio suo diffisus, quod de purgatorio commenti sunt perversi homines, damnare non audeat: interea licentiose sibi scortari permittet. Ille negabit sibi tantum esse acuminis, ut inter puram Christi doctrinam et adulterina hominum figmenta distinguere possit, interim ad furandum vel peierandum satis habebit. Denique omnes isti sceptici, qui dubitationis velum obtendunt in rebus hodie controversis, manifestum Dei contemptum in rebus minime obscuris produnt. Itaque non est quod miremur a paucissimis hodie recipi Evangelii doctrinam, quum tam rarus sit Dei timor in mundo. Caeterum in his Christi verbis continetur vera pietatis definitio, quum scilicet ad sequendam Dei voluntatem ex animo parati sumus, quod facere nemo potest nisi qui se proprio sensu abdicaverit. *An ego a me ipso loquar.* Notandum quomodo iudicium fieri velit Christus de quavis doctrina. Nam quae a Deo est, eam sine controversia vult recipi: quae autem est ab homine, eam libere repudiari patitur. Solam enim hanc notam, qua inter doctrinas discernere conveniat, ponit.

18. *Qui a se ipso loquitur.* Hactenus docuit non alia causa coecutire homines nisi quia non reguntur Dei timore. Nunc alteram quoque notam apponit in ipsa doctrina, unde cognoscere liceat sitne Dei an hominis. Nam quaecunque Dei gloriam illustrat, sancta est et divina: quaecunque autem hominum ambitioni servit, et eos efferendo obscurat Dei gloriam, non modo nihil fidei meretur, sed acriter reiici debet. Nunquam igitur errabit qui scopum sibi proponet Dei gloriam: nunquam specie recti hallucinabitur, qui ad hunc quasi Lydium lapidem exiget ac probabit, quod sub Dei nomine affertur. Hinc etiam monemur neminem fideliter obire posse doctoris munus in Ecclesia, nisi qui ambitione vacuus unum hoc sibi agendum sumet, ut totis viribus promoveat Dei gloriam. Quum dicit *iniustitiam in eo non esse*, significat nihil pravum vel fucatum, sed agere quod probo et sincero Dei ministro dignum est.

19. *Nonne Moses.* Non refert Evangelista continua serie habitum a Christo sermonem, sed tantum capita rerum breviter decerpit quae ad summam totius rei faciunt. Accensi in eius odium fuerant sacerdotes et scribae, quod paralyticum sanasset: hoc se Legis zelo facere profitebantur. Ut hypocrisin eorum refellat, argumentum sumit non a re, sed a persona. Quia enim licentiose omnes suis vitiis indulgebant, acsi nulla lex illis unquam fuisset cognita, inde colligit nullo eos Legis amore vel studio tangi. Non sufficeret quidem haec defensio ad probandam causam. Nam ut demus eos falsum colorem

inducere pravo et iniusto odio, non tamen sequitur recte fecisse Christum, si quid praeter Legis praescriptum commissit. Neque enim ab alienis peccatis petenda est culpae nostrae levatio: sed Christus duo membra hic coniungit. Priore compellat hostium suorum conscientias, et quum se Legis patronos superbe iactarent, larvam hanc ipsis detrahit: nam exprobrat quod sibi permittant violare Legem quoties libet, itaque Legem illis non esse curae. Deinde ad causam ipsam descendit, sicuti mox videbimus: sic constat suis partibus plena et solida defensio. Ergo huius membri summa est, Nullum esse Legis zelum in eius contemptoribus. Unde infert Christus aliunde impelli Iudaeos ad tantam rabiem, dum ipsum interficere cupiunt. In hunc modum extrahendi sunt impii ex suis latebris, quoties Deum et sanam doctrinam oppugnantes pio se hoc affectu agere simulant. Qui hodie acerrimi sunt Evangelii hostes et maxime strenui vindices Papatus, nihil habent ad favorem magis plausibile, quam quod zeli ardore incitantur. Caeterum si excutiatur eorum vita, omnes turpibus flagitiis operti palam Deo illudunt. Quis in Papae curia crassum Epicureismum regnare nescit? An ita verecunde foeditatem suam tegunt Episcopi et Abbates, ut aliqua religionis species appareat? Monachi etiam et similes rabulae nonne sic ad omnem nequitiam, ad libidines, avaritiam, et quaevis scelerum monstra proiecti sunt, ut vita eorum Dei prorsus esse oblitos clamitet? Nunc vero quum nihil eos pudeat, Dei et Ecclesiae zelo se venditare, annon hoc Christi responso frenandi sunt?

20. Respondit turba, et dixit, Daemonium habes, quis te quaerit interficere? 21. Respondit Iesus, et dixit illis: Unum opus feci: et omnes miramini. 22. Propterea Moses dedit vobis circumcisionem, non quod ex Mose sit, sed ex Patribus, et sabbato circumciditis hominem. 23. Si circumcisionem accipit homo sabbato, ut non solvatur lex Mosis, mihi irascimini, quod totum hominem sanum fecerim sabbato? 24. Ne iudicetis secundum aspectum, sed rectum iudicium iudicate.

20. *Daemonium habes.* Perinde valet acsi dixissent, Tu insanis: fuit enim trita inter Iudaeos loquutio, qui in hac doctrina exercitati erant, infestari a diabolo homines dum in furorem aguntur, vel dum illis mens et ratio adempta est. Et sane sicuti lenes et moderatae castigationes paternae sunt Dei ferulae, ita ubi durius et severius nos tractat, non videtur manu sua nos percutere, sed potius adhibere diabolum carnificem et irae suae ministrum. Caeterum turba simplici animo Christum obiurgat: neque enim vulgo nota erant sacerdotum consilia. Stulti ergo isti homines insaniae tribuunt, quod se Christus ad mortem captari conqueritur. Hinc docemur sollicite cavendum esse, ne sententiam feramus de rebus incognitis: verum si quando ab imperitis nos temere damnari contingat, patienter Christi exemplo devoranda est huiusmodi indignitas.

21. *Unum opus feci.* Nunc personis valere iussis de re ipsa tractare incipit. Demonstrat enim minime cum Lege Dei pugnare,

quod edidit miraculum. Quod dicit se unum opus fecisse, sensus est, se unius tantum criminis reum agi, vel in uno tantum opere reprehendi quod sabbato hominem sanasset: illos autem, singulis sabbatis plura opera eadem aut prorsus similia quum faciant, non vocare illa in crimen. Nullum enim sabbatum praeteribat, quin multi in Iudaea infantes circumciderentur: hoc exemplo factum suum defendit, quanquam non simpliciter ratiocinatur a simili, sed est maioris et minoris comparatio. Hoc simile habebant circumcisio et sanatio paralytici, quod utrumque erat divinum opus: sed hoc secundum praestantius esse Christus contendit, quia beneficium ad totum hominem extenditur. Porro si hominem a corporali tantum morbo sanasset, non valeret comparatio. Circumcisio enim quae ad animae sanitatem spectat plus haberet excellentiae. Christus ergo spiritualem miraculi fructum cum externo beneficio corpori praestito coniungit. Itaque integram hominis salutem circumcisioni merito praefert. Posset etiam esse alia comparationis ratio: nempe quod sacramenta non semper vim et effectum praesentem habeant, ipse autem Christus efficaciter operatus sit in sanando paralytico. Sed priorem illam expositionem magis amplector, quod maligne et calumniose Iudaei opus improbent, in quo magis relucet Dei gratia quam in circumcisione, cui tantum honoris deferunt, ut per eam sabbatum minime violari putent. Admiratio de qua loquitur significat murmur illud exortum ex Christi facto, quia ausum fuisse putabant plus quam fas erat.

22. *Propterea Moses.* Illativa particula non videtur quadrare: itaque nonnulli διὰ τοῦτο accipiunt pro διὰ τό: sed eorum opinioni Graeca syntaxis repugnat. Simplicius itaque interpretor, circumcisionem ita fuisse mandatam, ut sabbatis quoque necessarius foret eius symboli usus. Propterea, inquit: quasi diceret, inde illis satis fuisse monstratum, non violari cultum sabbati divinis operibus. Ut Christus circumcisionis exemplum ad praesentem causam accommodet: mox tamen correctione utitur, quum dicit, Mosen non fuisse primum circumcisionis ministrum. Sed hoc illi satis erat, quod Moses tam severus sabbati exactor, iusserat tamen octavo die circumcidi infantes, etiamsi in sabbatum incidisset.

24. *Ne iudicetis.* Postquam defensionem absolvit, obiurgatione etiam utitur, quod pravis affectibus abrepti ex re et causa iudicium non faciunt. Circumcisio apud illos iustam reverentiam obtinebat: quum sabbato fieret, sciebant Legem non violari, quia Dei opera inter se rite consentiant. Cur non idem statuunt de Christi opere, nisi quia conceptum ex persona praeiudicium illorum mentes occupat? Ergo nunquam rectum erit iudicium nisi quod ex veritate rei feretur: nam simulac personae prodeunt in medium, oculos et sensus in se convertunt, ut veritas protinus evanescat. Haec admonitio quum in omnibus causis et negotiis valere debet, tum vero plus quam necessaria est, ubi de coelesti doctrina agitur. Nihil enim magis proclive est, quam ab ea nos hominum odio vel contemptu alienari.

25. Dicebant ergo quidam ex Hierosolymitanis, Nonne hic est quem quaerunt interficere? 26. Et ecce palam loquitur, et nihil illi dicunt: an forsan vere noverunt principes, quod hic sit vere Christus? 27. Sed novimus unde hic sit:

Christus autem quum veniet, nemo cogniturus est, unde sit. 28. Clamabat ergo Iesus in templo docens, et dicens, Et me nostis, et nostis unde sim: et a me ipso non veni, sed verax est, qui misit me, quem vos non nostis. 29. Ego autem novi eum, quia ab ipso sum, et ille me misit. 30. Quaerebant ergo eum comprehendere: et nemo misit in eum manum, quia nondum venerat hora eius.

25. *Quidam ex Hierosolymitanis.* Quibus scilicet compertae erant principum insidiae, et qui sciebant quantopere invisus esset Christus: nam promiscuum vulgus, ut paulo ante visum est, hoc pro somnio aut delirio habebat. Isti ergo qui norunt quam impotenti adversus Christum odio flagrent gentis suae primores, non frustra mirantur, illis quiescentibus Christum in templo non modo palam versari, sed libere etiam concionari: sed in eo peccant, quod in miraculo prorsus divino non reputant Dei providentiam. Sic carnales homines quoties insolitum aliquod cernunt Dei opus, mirantur quidem, sed nulla divinae virtutis consideratio illis interim in mentem subit. Atqui nostrum est prudentius expendere Dei opera: praesertim quum impii omnia machinando Evangelii cursum non impediunt ut cuperent, certo statuendum est irritos esse eorum conatus, quia Deus opposita manu sua eos disiisciat.

27. *Sed novimus unde hic sit.* Hic videmus non modo quanta sit hominum coecitas, ubi iudicandum est de rebus divinis: sed hoc illis vitium fere esse innatum, ut ingeniosi sint ad struenda sibi obstacula, quominus ad veri notitiam perveniant. Saepe quidem astu Satanae occurrunt scandala, quae plerosque a Christo arceant: verum si plana esset ac aequabilis via, quisque sibi scandalum fingeret. Quamdiu alieni a Christo fuissent principes, sola eorum incredulitas huic turbae obstitisset: nunc sublato illo impedimento novam sibi causam comminiscuntur, ne ad fidem accedant. Imo quum principum exemplo par esset eos moveri, adeo non sequuntur quod rectum est, ut in primo gradu sponte impingant. Ita scilicet deficere mox solent homines qui bene exorsi erant, nisi Dominus ad extremum usque eorum progressus dirigat. Porro argumentum quo se impediunt tale est: Christi originem ignotam fore Prophetae testati sunt. Novimus autem unde hic prodierit, non est ergo pro Christo habendus. Hic monemur quam exitialis res sit Scripturas lacerare, adeoque Christum ipsum, ut dimidia tantum sui parte censeatur. Deus liberatorem ex semine Davidis promisit: atqui passim hoc sibi munus tanquam sibi proprium vindicat. Ergo Deum in carne manifestari oportuit, qui Ecclesiae suae redemptor esset. Sic Michaeas (5, 2.) locum designat, ubi nasciturus sit Christus: Ex te, inquit, Bethlehem dux exorietur, qui regat populum meum. Sed continuo post, alterum egressum excelsiorem, ideoque reconditum et arcanum praedicat. Miseri autem isti homines, dum nihil in Christo respiciunt nisi quod despectui subiacet, temere colligunt non eum esse qui promissus fuerat. Sic igitur humilem in carne Christum intueri discamus ut haec, quae ab impiis despicitur humilitas, nos ad coelestem eius gloriam evehat. Ita Bethlehem, ubi nasci debuit homo, ianua nobis erit qua ad aeternum Deum ingredi liceat.

28. *Clamabat ergo Iesus.* Acerbis verbis in eorum temeritatem invehitur, quod superbe sibi in falsa opinione placentes a veri notitia se excluderent, acsi diceret. Vos omnia cognoscendo nihil tandem cognoscitis. Et certe nulla est deterior pestis, quam quum homines sic inebriat tantillae quam habent scientiae fiducia, ut secure reiiciant quicquid ab eorum sensu discrepat. Ironice loquitur quum dicit *me nostis, et nostis unde sim, a me ipso non veni.* Opinioni ab illis falso conceptae opponit quod verum est, acsi diceret, Dum habetis defixos in terram oculos, putatis me quoque totum illis subiectum. Itaque me quasi ignobilem terrae filium contemnitis. Atqui Deus testabitur e coelo me venisse: proinde utcunque repudier a vobis, Deus me vere esse suum agnoscet. *Deum veracem* appellat eodem sensu, *quo* Paulus fidelem. Si increduli sumus, inquit, ille fidelis manet, abnegare se ipsum non potest (II. Tim. 2, 13.). Scopus enim est, nihil minui ex Evangelii fide, utcunque ipsum labefactare conetur mundus: quantumvis Christo detrahant impii, manere tamen eum integrum, quia Dei veritas solida et sui similis semper manet. Contemni se Christus videt: adeo non cedit, ut magnifice potius vesanae eorum arrogantiae insultet, apud quos nihil habet pretii. Hac invicta et heroica magnitudine fideles omnes praeditos esse decet: imo fides nostra nunquam stabilis ac firma erit nisi impiorum proterviam, dum in Christum insurgunt, ludibrio habeat. Praesertim vero pios doctores hoc praesidio fretos pergere in asserenda sana doctrina convenit, etiam toto mundo reluctante. Sic Ieremias (20, 7.) sponsorem ac vindicem suum appellat Deum, quia tanquam impostor damnatur. Decepisti me Domine, inquit, et deceptus sum. Sic Iesaias (50, 18.) undique calumniis et probris obrutus ad hoc asylum confugit, quod Deum habiturus sit causae suae approbatorem. Sic Paulus (II. Cor. 4, 5.) oppressus iniquis iudiciis ad diem Domini provocat omnes, tumultuanti mundo opponere unum Deum satis habens. *Quem vos non nostis.* Significat non mirum esse, si notus Iudaeis non sit qui Deum ignorant. Nam hoc est recte sapiendi initium, in Deum respicere. Dei notitiam sibi tribuens significat se non temere in tantam confidentiam efferri: et exemplo suo admonet non esse leviter ingerendum Dei nomen, ut de patrono ac vindice causae nostrae gloriemur. Sunt enim multi plus satis audaces in iactanda Dei auctoritate: imo phreneticis, qui pro Dei oraculis commenta sua venditant, nihil ad repudianda omnium hominum iudicia promptius et animosius fingi potest. Sed his Christi verbis docemur a ventosa et futili confidentia imprimis cavendum esse: tunc vero demum fortiter resistendum esse hominibus, ubi probe comperta nobis est Dei veritas: qui autem sibi certo conscius est Deum a parte sua stare, non est cur insolentiae crimen metuat totam mundi altitudinem calcando.

29. *Quia ab ipso sum.* Nonnulli duo haec membra sic distinguunt, ut prius ad divinam Christi essentiam referant, alterum ad munus illi a Patre iniunctum, cuius obeundi gratia carnem naturamque humanam induit. Quod tametsi reiicere non audeo, nescio tamen an ita argute loqui voluerit Christus. Fateor quidem coelestem Christi exortum inde posse colligi, sed adversus Arianos haec aeternae eius divinitatis non satis firma esset probatio.

30. *Quaerebant ergo eum comprehendere.* Non deerat nocendi voluntas, imo ne conatus quidem: et vires suppetebant. Cur ergo in

tanto ardore quasi pedibus et manibus ligatis torpent? Evangelista respondet, quia nondum Christi hora venerat: quo admonet, Christum contra illorum vim et furiosos impetus Dei praesidio tectum fuisse. Et simul occurrit crucis scandalo, quia non est cur turbemur, quum audimus non pro hominum libidine abreptum fuisse Christum ad mortem, sed quia Patris decreto in tale sacrificium destinatus erat. Atque hinc colligenda est universalis doctrina. Nam utcunque in diem vivamus, mortis tamen hora cuique constituta est apud Deum. Res difficilis creditu, quod tot fortuitis casibus obnoxii, tot hominum ferarumque iniuriis et insidiis expositi, tot obsessi morbis, simus tamen extra omnem periculorum aleam nisi quum evocare nos Deus volet: sed cum diffidentia nostra luctandum. Ac primum quidem tenenda est doctrina qualem hic audimus, deinde finis quo spectat, et exhortatio quae inde ducitur. Ut scilicet curis omnibus in Deum proiectis quisque vocationi suae inserviat nec ullo metu revocetur ab officio, nemo tamen fines suos transiliat. Neque enim providentiae Dei fiducia ultra progredi fas est quam Deus ipse praecipit.

31. Multi autem ex turba crediderunt in eum, et dicebant Christus quum venerit, numquid plura signa faciet, quam hic facit? 32. Audierunt Pharisaei turbam murmurantem haec de eo: et miserunt Pharisaei et Sacerdotes ministros, ut comprehenderent eum. 33. Dixit ergo illis Iesus, Adhuc paululum temporis vobiscum sum, et vado ad eum, qui me misit. 34. Quaeretis me, et non invenietis: et ubi ego sum, vos non potestis venire. 35. Dixerunt ergo Iudaei inter se, Quo hic iturus est, quod nos non inveniemus eum? an in dispersionem Graecorum iturus est, et docturus Graecos? 36. Quis est hic sermo quem dixit, Quaeretis me, et non invenietis? et quo ego vado, vos von potestis venire?

31. *Multi autem ex turba.* Videri poterat concionatus esse Christus apud surdos et penitus obstinatos, dicit tamen Evangelista, sequutum fuisse aliquem fructum. Ergo utcunque alii fremant, alii rideant, alii calumnientur, exoriantur variae dissensiones, non tamen inutilis erit Evangelii praedicatio. Ideo spargendum semen et patienter sustinendum, donec temporis successu fructus se proferat. Caeterum *credendi* verbum hic improprie sumitur, quia pendebant ex miraculis potius quam doctrinae innitebantur, necdum persuasi erant Iesum esse Christum: sed quia ad ipsum audiendum comparati erant et ei tanquam magistro se dociles praebebant, talis fidei praeparatio vocatur fides. Ergo quod exiguam boni affectus scintillam tam honorifico titulo Spiritus dignatur, id nos animare debet, ne fidem quantumvis exiguam Deo acceptam fore dubitemus.

32. *Audierunt Pharisaei.* Hinc apparet Pharisaeos quasi in excubiis locati essent ad omnes occasiones intentos fuisse, ne Christum emergere sinerent. Priore loco eos Evangelista solos nominat, deinde sacerdotes illis adiungit, quorum ipsi pars erant. Non dubium est quin, ut praecipui haberi volebant Legis zelotae, acrius reliquis omni-

bus se Christo opposuerint. Verum quia soli pares non fuissent opprimendo Christo, negotium detulerunt ad totum sacerdotum ordinem. Ita qui inter se alioqui dissidebant, uno iam consensu Satanae auspiciis inter se conspirant adversus Dei Filium. Caeterum quum tantus Pharisaeorum ardor et tam anxia sedulitas fuerit pro tyrannide sua tuenda et corrupto Ecclesiae statu, quanto nos ferventiores esse decebat in asserendo Christi regno? Non minus hodie insana est Papistarum contentio ad exstinguendum Evangelium. Hoc interea pessimum est, quod saltem suo exemplo studia nostra non acuunt, ut animosius in piae sanaeque doctrinae patrocinio sudemus.

33. *Adhuc paululum.* Sunt qui existiment sermonem hunc ad praesentem populi coetum haberi, alii vero ad ministros qui missi ad capiendum Christum fuerant. Sed mihi non dubium est quin hostes suos proprie compellet Christus, a quibus initum perdendi eius consilium fuerat. Deridet enim eorum conatus quod frustra omnia moliantur, donec tempus a Patre decretum advenerit. Et interim contumaciam illis exprobrat quod oblatam sibi gratiam non modo respuant, sed furiose quoque oppugnent: et simul eam brevi auferendam minatur. Quum dicit *vobiscum sum*, eorum ingratitudinem perstringit, quod quum illis a Patre datus esset, quum ad eos descendisset e coelesti gloria, quum familiariter illos ad se invitans nihil magis cuperet quam ipsis adesse, pauci tamen erant qui eum admitterent. Quum dicit Adhuc pusillum temporis, admonet non diu passurum Deum ut tam foedo contemptui exposita sit sua gratia. Interea vero significat neque vitam neque mortem suam eorum arbitrio subiectam esse, sed constitutum sibi esse a Patre tempus quod impleri oporteat. *Vado ad eum qui me misit.* His verbis testatur se morte nequaquam exstinctum iri, quin potius, ubi mortale corpus exuerit, se magnifico resurrectionis triumpho declaratum iri Dei Filium: acsi diceret, Satagite quantum in vobis est, nunquam tamen efficietis, quin Pater me legatione iniuncta perfunctum in coelestem suam gloriam recipiat. Itaque non modo integer mihi status manebit post mortem, sed longe excellentior conditio mihi tunc parata est. Caeterum hinc colligenda est generalis admonitio: nobis enim adest Christus, quoties in spem salutis per Evangelii praedicationem nos vocat. Nam Ephes. 2, 17. Evangelii praedicatio non frustra vocatur Christi ad nos descensus. Si manum ab ipso porrectam apprehendimus, ipse ad Patrem nos deducet: et quamdiu peregrinandum nobis erit in mundo, non modo propinquum se nobis ostendet, sed in nobis perpetuo habitabit. Quodsi illius praesentiam negligimus, nihil illi decedet, sed a nobis discedens a Deo et vita prorsus alienos nos relinquet.

34. *Quaeretis me.* Quaerebant illi Christum ut interficerent. Hic Christus in ambigua verbi significatione ludit, quia mox futurum erat ut alio modo eum quaererent: nempe ut miseris suis ac perditis in rebus aliquid opis aut solatii invenirent: acsi diceret, Molesta nunc vobis est ac intolerabilis exigui temporis praesentia, sed brevi continget ut me frustra quaeratis, quia non corpore tantum sed virtute etiam procul remotus vestrum interitum e coelo spectabo. Sed potest hic quaeri qualis ista fuerit quaerendi Christi ratio, quum satis constet de reprobis Christum loqui, qui ad extremum usque in reiiciendo Evangelio obstinati fuerunt. Nonnulli ad doctrinam referunt, quia

Iudaei iustitiam operum perperam sectando minime consequuti sint quod volebant. Plures de Messiae persona accipiunt, quod Iudaei redacti ad extrema Redemptorem frustra imploraverint. Ego autem simpliciter anxios impiorum gemitus hic notari interpretor, dum necessitate coacti ad Deum utcunque respiciunt. Sed tunc quoque quaerendo non quaerunt: nam incredulitas et pervicacia eos quasi obseratis cordibus a Deo arcet. Cuperent quidem Deum adesse liberatorem, sed impoenitentia et duritia cordis sui viam sibi obstruunt. Exemplum habemus in Esau, qui ob ereptam sibi primogenituram non moerore tantum afficitur, sed fremens ac frendens in furiosam indignationem prorumpit (Gen. 27, 38. Hebr. 11, 17.). Sed interim adeo procul abest a recta quaerendae benedictionis via, ut tunc se maxime ea indignum reddat. Sic Deus in reprobis gratiae suae contemptum ulcisci solet, ut vel atrocibus poenis afflicti, vel miseriae suae sensu constricti, vel compulsi in alias angustias querantur, clament, eiulent: sed nullo profectu, quia semper sui similes eandem quam prius ferociam intus alunt, neque ad Deum feruntur, sed potius eum mutatum vellent quando abolere nequeunt. Hinc discamus mature excipiendum esse Christum, ubi se quasi praesentem sistit, ne eius fruendi occasio nobis effluat: quia si semel clausa fuerit ianua, frustra ingredi tentabimus. Quaerite Dominum, inquit Iesaias (55, 6.), dum inveniri potest: invocate eum dum prope est. Sedulo itaque occurrere Deo convenit, dum adest tempus beneplaciti, sicuti alibi loquitur idem Propheta (49, 8.), quia nescimus quamdiu nostram socordiam laturus sit Deus. In verbis istis Ubi ego sum non potestis venire, tempus praesens loco futuri ponitur.

35. *Quo hic iturus est?* Hoc consulto Evangelista addidit, ut ostenderet quantus fuerit populi stupor. Ita impii non modo surdi sunt ad audiendam Dei doctrinam, sed horribiles quoque minas ludibundi praetereunt quasi aliquid fabulosum audirent. Nominatim loquutus erat Christus de Patre, ipsi autem in terra subsidunt, nec aliud cogitant quam migrationem in regiones longinquas. Graecos Iudaeis vocari transmarinas gentes satis notum est. Non tamen intelligunt Christum ad incircumcisos venturum, sed ad Iudaeos qui per varias mundi plagas dissipati erant. Nam *dispersionis* nomen indigenis cuiusque loci et qui incolunt natale solum non quadraret, Iudaeis autem profugis et exsulibus optime convenit. Sic Petrus epistolam suam priorem *παρεπιδήμοις διασπορᾶς* Ponti, Galatiae, etc. inscribit, et Iacobus duodecim tribus *ἐν τῇ διασπορᾷ* constitutas salutat, quae loquutio sumpta est ex Mose et Prophetis. Ergo sensus verborum est, Num hic mare traiiciet, ut se ad Iudaeos conferat qui habitant in mundo nobis incognito? Et fieri potest ut Christum hoc ludibrio vexare voluerint: Si hic est Messias, an regni sui sedem in Graecia figet, quum Deus terram Canaan proprium illi domicilium assignaverit? Verum utcunque res habeat videmus severa Christi denuntiatione nihil fuisse commotos.

37. Porro ultimo die, qui maximus erat diei festi, stetit Iesus, et clamavit dicens, Si quis sitit, veniat ad me, et bibat. 38. Qui credit in me, quemadmodum dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquae viventis. 39. Hoc autem dicebat de

Spiritu, quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum glorificatus erat.

37. *Ultimo die.* Hic primo notandum est, nullis hostium vel insidiis vel machinationibus territum fuisse Christum ut ab officio desisteret, quin potius una illi cum periculis crevisse animi magnitudinem ut fortius pergeret. Hoc et temporis circumstantia et frequentia populi, et clamandi libertas testantur, quum manus undique sibi intentas esse sciret. Nam probabile est tunc ministros ad exsequendum imperium fuisse paratos. Notandum deinde non alio quam Dei praesidio fretum stetisse contra tam violentos eorum conatus, qui omnia poterant. Nam quae alia ratio afferri potest, cur post instructam ab illis catervam celeberrimo die in medio templo, ubi quietum regnum habebant, concionatus fuerit Christus nisi quod illorrum rabiem Deus cohibuit? Nobis tamen hoc ipsum valde utile est, quod Evangelista Christum pleno ore clamantem inducit, Ut ad se veniant quicunque sitiunt. Nam hinc colligimus non unum aut alterum tenui et obscuro susurro invitari, sed ita omnibus promulgari hanc doctrinam ut neminem lateat, nisi qui ultro aures obturans altum et sonorum clamorem non admittet. *Si quis sitit.* Hoc membro omnes hortatur ad bonorum suorum participationem, modo propriae inopiae sibi conscii iuvari cupiant. Nam omnes quidem sumus inopes omniumque bonorum vacui et indigi, sed non omnes ad quaerendum remedium stimulat inopiae suae sensus. Hinc fit ut multi pedem non moventes in misero defectu tabescant, imo permultos sua vacuitas non afficit, donec Dei Spiritus igni suo famem et sitim accendat in illorum cordibus. Ergo Spiritus officium est, facere ut suam gratiam appetamus. Quantum vero ad praesentem locum spectat, hoc principio tenendum est, non alios ad obtinendas Spiritus divitias vocari a Christo, nisi qui illarum desiderio aestuant. Scimus enim acerrimum esse tormentum sitis, ut robustissimi quique et patientissimi omnium laborum in siti tamen deficiant. Sitientes tamen invitat potius quam famelicos, ut metaphoram continuet qua postea utetur in nomine Aquae et verbo Bibendi, ut inter se respondeant omnes orationis partes. Nec dubito quin ad Iesaiae (55, 1.) locum alludat, Omnes sitientes venite ad aquas. Nam quod illic Deo tribuit Propheta in Christo demum necesse fuit impleri, sicuti rursum id quod cecinit beata virgo (Luc. 1, 53.), quod plenos et saturos inanes dimittat. Ideo recta ad se venire iubet, acsi diceret, se unum esse qui siti omnium explendae sufficiat: falli autem et frustra laborare, quicunque aliunde vel minimum sitis suae levamen petunt. *Et bibat.* Hortationi additur promissio. Etsi enim hoc est hortandi verbum, promissionem tamen in se continet: quia testatur Christus non se aridam ac siccam esse cisternam, sed fontem inexhaustum, qui large et ubertim potum omnibus suppeditet. Unde sequitur non irritum fore desiderium, si ab eo exspectamus quod nobis deest.

38. *Qui credit in me.* Veniendi ratio hic ostenditur: nempe quod fide, non pedibus accedere conveniat. Imo Venire nihil aliud est quam Credere, si tamen Credendi verbum recte definias: quemadmodum prius dictum est, in Christum nos credere, dum eum amplectimur qualem se in Evangelio proponit, virtute, sapientia, iustilia, puritate, vita, et omnibus Spiritus donis refertum. Caeterum pro-

missionem quam nuper attigimus hic clarius et plenius confirmat. Docet enim plenam copiam sibi suppetere, qua nos ad satietatem reficiat. Est quidem satis dura in speciem metaphora, quum fluvios aquae vivae e ventre fidelium fluxuros esse dicit: sensus tamen minime dubius est, quod nihil spiritualium bonorum unquam defuturum sit credentibus. *Aquam vivam* nominat, cuius scaturigo nunquam arescit, nec desinit continuus fluxus. *Fluvios* plurali numero vocari interpretor multiplices Spiritus gratias, quae ad spiritualem animae vitam necessariae sunt. In summa hic tam perpetuitas donorum Spiritus, quam affluentia nobis promittitur. Quidam *de ventre* credentium aquas fluere intelligunt, quum is qui Spiritu donatus est partem ad fratres suos derivat, ut mutua esse debet inter nos communicatio. Sensus tamen mihi simplicior videtur: quod quisquis in Christum credet, fontem vitae quasi in se scaturientem habebit, quemadmodum supra capite quarto dicebat Christus, Qui biberit ex aqua hac, non sitiet unquam. Nam quum ordinarius potus sitim nonnisi ad breve tempus restinguat, Christus fide nos haurire dicit Spiritum qui fons sit aquae salientis in vitam aeternam. Neque tamen sic primo die fideles Christo saturos esse docet, ut postea non esuriant neque sitiant: quin potius Christi fruitio novum eius desiderium accendit. Sed sensus est, Spiritum instar vivi et semper irrigui fontis esse in credentibus: quemadmodum et Paulus ad Romanos cap. 8, 10. testatur ipsum esse in nobis vitam, quamvis adhuc in reliquiis peccati mortis materiam circumferamus. Et sane quum quisque pro fidei suae mensura donorum Spiritus compos fiat, non potest in hac vita solida eorum plenitudo constare. Verum sic fideles in fide proficiendo subinde ad nova Spiritus incrementa aspirant, ut primitiae quibus imbuti sunt illis ad vitae perpetuitatem sufficiant. Sed hinc etiam monemur quam exiguus sit fidei nostrae modulus, quum vix guttatim in nobis distillent Spiritus gratiae, quae instar fluminum profluerent, si iustum Christo locum daremus, hoc est, fides nos eius capaces redderet. *Quemadmodum dicit Scriptura.* Quidam hoc restringunt ad superius membrum, alii ad posterius: ergo ad totum orationis complexum extendo. Deinde meo iudicio non designat hic Christus certum aliquem Scripturae locum, sed testimonium ex communi Prophetarum doctrina sumit. Nam quoties Dominus Spiritus sui abundantiam promittens eam aquis vivis comparat, praecipue respicit ad Christi regnum et eo dirigit fidelium mentes. Ergo omnia de aquis vivis vaticinia suum in Christo complementum habent, quia ipse unus reconditos Dei thesauros nobis aperuit et patefecit. Ideo effusae sunt in eum Spiritus gratiae, ut de plenitudine eius omnes hauriamus. Digni ergo sunt qui misere pereant, qui tam benigne ac comiter a Christo vocati huc et illuc vagantur. *Dicebat de Spiritu.* Interdum aquae nomen Spiritui tribuitur ob munditiem, quia eius est purgare sordes nostras: sed in hoc loco et similibus dissimilis est huius loquutionis ratio, quod scilicet omni vitae succo et humore destituimur, nisi quum nos Spiritus Dei vegetat et nos arcano quasi vigore irrigat. Est autem synecdoche, quia omnes vitae partes sub una voce aquae comprehenduntur. Unde etiam colligimus, quicunque Spiritu Christi regeniti non sunt pro mortuis habendos esse, quacunque vitae larva se iactent. *Nondum enim erat Spiritus.* Scimus aeternum esse Spiritum: sed Evangelista illam Spiritus gratiam quae post Christi resurrectionem

effusa fuit in homines, quamdiu sub humili servi forma versatus est Christus in mundo, palam exstitisse negat. Et comparative quidem loquitur, sicuti quum opponitur Novum Testamentum Veteri. Deus Spiritum suum fidelibus promittit, acsi nunquam eum Patribus dedisset. Iam tum certe primitias Spiritus acceperant discipuli. Nam unde fides nisi a Spiritu? Ergo non simpliciter negat Evangelista gratiam Spiritus ante Christi mortem piis fuisse exhibitam, sed nondum ita illustrem et conspicuam tunc fuisse, ut postea futura erat. Est enim hoc praecipuum regni Christi decus, quod Spiritu suo Ecclesiam gubernat. Atqui iustam et quasi solennem regni sui possessionem tunc adiit, quum evectus est ad Patris dexteram. Non mirum ergo si plenam Spiritus exhibitionem ad illud tempus distulit. Superest tamen una quaestio: num hic visibiles Spiritus gratias an vero regenerationem intelligat, quae adoptionis est fructus. Respondeo, in donis illis visibilibus tanquam in speculis Spiritum apparuisse, qui adventu Christi promissus fuerat: proprie tamen hic agi de virtute Spiritus, qua renascimur in Christo ac efficimur novae creaturae. Quod ergo nunc Christus ad Patris dexteram gloriosus summaque imperii maiestate praeditus sedet, nos in terra inopes et ieiuni ac prope inanes bonorum spiritualium iacemus, tarditati et angustiis fidei nostrae imputandum est.

40. Multi igitur ex turba quum audissent hunc sermonem, dicebant, Hic est vere Propheta. 41. Alii dicebant, Hic est Christus. Alii autem dicebant, Numquid ex Galilaea Christus venturus est? 42. Nonne Scriptura dicit, quod ex semine Davidis, et ex oppido Bethlehem, unde erat David, venturus sit Christus? 43. Dissidium itaque in turba fuit propter ipsum. Porro quidam ex ipsis volebant comprehendere eum, sed nemo iniecit in eum manus.

40. *Multi igitur ex turba.* Iam recitat Evangelista, quis postremae illius concionis fructus exstiterit, nempe quod aliis aliud sentientibus dissidium exortum sit in populo. Notandum est Ioannem de professis Christi hostibus non loqui, vel qui sanae doctrinae odio iam imbuti essent, sed de vulgo hominum ubi maior integritas esse debuerat. Tres autem enumerat species. Primi Iesum fatebantur vere Prophetam, unde colligimus non abhorruisse ab eius doctrina: sed rursum quam levis et frivola fuerit haec confessio, inde apparet quod doctorem probantes, quidnam tamen sibi velit et quid loquatur, nec intelligunt, nec gustant. Christum enim non poterant vere tanquam Prophetam amplecti, quin simul Filium Dei et salutis suae auctorem agnoscerent. Hoc tamen habent boni, quod aliquid in Christo divinum sentiunt, quod in eius reverentiam ipsos inducit: nam ab hac docilitate facilis deinde esse poterat in fidem transitus. Rectius secundi, qui plane fatentur Christum esse, sed alii contra insurgunt: unde nascitur conflictus. Quo exemplo monemur, non debere nobis hodie mirum videri, si variis certaminibus inter se homines scindantur. Audimus schisma ex Christi sermone fuisse ortum, neque id inter gentes a fide alienas, sed in media Christi Ecclesia et quidem in prima Ecclesiae sede. An propterea Christi doctrina, acsi turbarum

materia esset, in crimen trahetur? Imo utcunque tumultuetur totus mundus, tam pretiosa est Dei veritas, ut optandum sit saltem a paucis recipi. Quare non est quod labascant nostrae conscientiae, dum videmus etiam eos, qui censeri volunt in Dei populo, inter se variis opinionibus certare. Quanquam simul notandum est, dissidia proprie originem non habere ex Evangelio. Neque enim solidus hominum consensus esse potest nisi in certam veritatem. Quod ergo pacem inter se colunt qui Deum ignorant, id ex stupore magis quam ex vero consensu provenit. In summa, quaecunque dissidia emergunt quum praedicatur Evangelium, eorum causa et semen prius in hominibus latebat: sed tunc demum quasi ex somno expergefacti se movere incipiunt, qualiter vapores aliunde quam a sole procreantur, quamvis nonnisi exoriente sole emergant.

41. *Numquid ex Galilaea.* Ne temere Christum reiicere viderentur, Scripturae testimonio sese armant. Quod tametsi perperam torquent adversus Christum, habuit tamen aliquam veri speciem. In eo tantum falluntur quod Christum Galilaeum faciunt. Sed unde haec ignoratio nisi ex contemptu? Nisi enim gravati fuissent inquirere, Christus illis utroque titulo insignis apparuisset, natus ex Bethlehem et filius Davidis. Sed tale est nostrum ingenium: in rebus minutis ignavos esse nos pudet, in regni colestis mysteriis plus quam secure stertimus. Notare etiam operae pretium est, istos ad quaerendum praetextum quo se a Christo avertant sedulos esse et industrios, qui alioqui ad capessendam sanam doctrinam mire tardi erant et hebetes. En quomodo soleant homines ex Scripturis ipsis, quae ad Christum nos manu ducunt, sibi obstaculum struere ne ad Christum accedant.

43. *Quidam ex ipsis.* His verbis significat Evangelista non modo contemptum ab illis fuisse Christum, sed impiae eius reiectioni coniunctam fuisse saevitiam et nocendi libidinem: ut semper crudelis est superstitio. Quod autem irriti fuerunt eorum conatus, Dei providentiae acceptum referri debet. Quia enim Christi hora nondum venerat ut prius dictum est, Patris sui fretus praesidio ac tectus periculis omnibus fuit superior.

45. Venerunt ergo ministri ad Pontifices et Pharisaeos, atque hi dixerunt illis, Cur non adduxistis eum? 46. Responderunt ministri, Nunquam sic loquutus est homo, ut hic homo. 47. Responderunt ergo eis Pharisaei, Numquid et vos seducti estis? 48. Num quispiam ex principibus credidit in eum, vel ex Pharisaeis? 49. Atqui turba haec, quae non novit Legem, sunt maledicti. 50. Dixit illis Nicodemus, is qui nocte ad eum venerat, quum unus esset ex illis: 51. Numquid Lex nostra iudicat hominem, nisi audierit de ipso prius, et cognoverit quid faciat? 52. Responderunt et dixerunt illi, Num tu quoque ex Galilaea es? scrutare et vide, quod Propheta ex Galilaea non surrexerit. 53. Et profectus est quisque in domum suam.

45. *Venerunt igitur.* Hic cernere licet quam coeca sit im-

piorum arrogantia: magnitudinem qua excellunt in mundo sic mirantur et adorant, ut ius et fas superbe calcare non dubitent. Si quid autem non succedat ex voto, libenter coelum terrae miscerent. Dum enim quaerunt impii Sacerdotes, cur non adductus sibi fuerit Christus, eousque potentiam suam extollunt ut nihil imperio obstare debuerit.

46. *Nunquam sic loquutus est.* Fatentur isti solo se Christi verbo fractos et domitos, nec tamen propterea resipiscunt, nec legitimum tribuunt verbo honorem. Si verum est, nunquam sic loquutum esse hominem, cur non divina vis quam sentire coacti sunt eorum corda sic affecit, ut se totos Deo addicerent? Sed ita scilicet impleri oportuit illud Iesaiae (11, 4.), Prosternet impium Spiritu oris sui. Quin etiam postea videbimus ut sola Christi voce confusi, qui eum ad mortem quaerebant, non secus ac malleis percussi ceciderint retrorsum. Discamus ergo tantam Christi doctrinae vim subesse ut impios quoque terreat, sed quum hoc illis cedat in exitium, danda opera est ut molliamur potius quam frangamur. Atqui plurimos hodie cernimus ministris istis nimium similes, quos tametsi Evangelii doctrina in sui admirationem invitos rapit, adeo tamen non se Christo subiiciunt, ut in hostium castris nihilominus maneant. Alii vero deteriores, qui in gratiam impiorum doctrinam, quam a Deo esse intus convicti sunt, quibus possunt probris foede infamant.

47. *Numquid et vos seducti estis.* Sic ministros suos increpant ut tamen retineant in obsequio. Nam his verbis absurdum ac indignum esse significant, etiamsi totus populus deficiat, ipsos non stare. Videndum autem quo argumento fulti tam superbe Christo insultent. Plebeios tantum, inquiunt, et imperitos homines a parte sua habet, primores et eximius quisque ei sunt adversi. *Pharisaeos* nominatim exprimunt, quia prae aliis tam scientiae quam sanctitatis famam obtinebant, ut essent quasi principum principes. Videtur quidem haec obiectio aliquid habere coloris: nisi enim praefectis et ecclesiae rectoribus sua constet auctoritas, nihil unquam rite poterit constitui, nec status etiam bene compositus poterit diuturnus esse. Scimus quanta sit vulgi intemperies: quare deformis confusio mox sequatur necesse est, ubi cuique quodlibet licet. Est igitur ad moderandum Ecclesiae ordinem necessarium frenum eorum qui praesunt auctoritas. Atque ita Dei Lege (Deut. 17, 8.) cautum erat ut si qua excitata esset quaestio vel controversia, eius cognitio penes summum Sacerdotem foret. Sed in eo peccant isti, quod summum ius sibi arrogantes Deo subesse nolunt. Detulit quidem Deus summo sacerdoti iudicium, sed nonnisi ex lege sua pronuntiare eum voluit. Quicquid ergo auctoritatis habent pastores, sub Dei verbo subsidit, ut omnibus in ordinem coactis a summo usque ad infimum solus Deus emineat. Si pastores officio suo probe et sincere fungentes auctoritatem sibi vindicant, haec erit sancta et legitima gloriatio: sed ubi absque Dei verbo nuda hominum auctoritas effertur evanida est ac futilis iactantia. Saepe autem contingit impios in Ecclesia dominari: ita cavendum est ne quid tribuatur hominibus, simulatque a verbo Dei discedunt. Hac molestia videmus Prophetas fere omnes fuisse vexatos: nam ad obruendam eorum doctrinam subinde obiiciebantur magnifici isti tituli Principum, Sacerdotum et Ecclesiae. Iisdem hodie armis instructi Papistae non secus ferociunt, quam olim

Christi et Prophetarum adversarii. Est quidem horrenda haec coecitas, quod mortalis homo Deo se opponere non veretur. Sed huc insaniae adigit eos Satan, quibus pluris est sua ambitio quam Dei veritas. Nostrum est interea eam verbo Dei reverentiam habere, quae totum mundi splendorem exstinguat et discutiat inanes eius fumos. Male enim nobiscum ageretur, si a principum arbitrio penderet salus nostra, et nimium instabilis esset fides, quae illorum nutu staret vel caderet.

49. *Turba haec.* Prior pars superbiae erat, quod Sacerdotii titulo freti omnes sibi tyrannice subiicere volebant. Altera est, quod reliquos despiciunt quasi nullius pretii, ut semper in alios contumeliosi sunt quicunque sibi plus iusto placent, et immodicum nostri amorem sequitur fratrum despectus. Totam plebem exsecrabilem esse pronuntiant: qua de causa? Praetexunt quidem Legis ignorantiam, sed aliud suberat, quod scilicet nullam putabant esse sanctitatem nisi in suo ordine. Quemadmodum hodie dum Papales sacrifici se solos Ecclesiae titulo venditantes laicos ut vocant non secus ac profanos aspernantur. Atqui ut insanam hanc altitudinem deiiciat Deus, humiles et contemptos summis quibusque et excellentissimis praefert. Ac notandum est Legis scientiam hic iactari, non quae ad pietatem et timorem Dei homines erudiat, sed qualem ipsi habebant, quum magistrali supercilio tanquam soli idonei Legis interpretes responsa darent. Est quidem hoc verum maledictos esse, quicunque in Lege Dei edocti non sunt, cuius cognitio nos vere sanctificat. Sed cognitio haec non restringitur ad paucos, ut prava confidentia inflati aliorum numero se eximant, verum communiter ad omnes Dei filios spectat, ut a minimo usque ad maximum simul in eandem fidei obedientiam colligantur.

50. *Dixit illis Nicodemus.* Evangelista Nicodemum nobis describit quasi hominem medium, qui neque serio piae doctrinae patrocinium suscipere audeat, nec tamen sustineat veritatem opprimi. Quum dicit eum esse *qui nocte venerat*, partim hoc ad laudem eius, partim ad dedecus facit. Nisi amasset Christi doctrinam, nunquam se opponere ausus fuisset impiorum furori: sciebat enim, si quis tantum hisceret, protinus expositum iri invidiae et periculo. Ergo quod vocem unam licet infirmam iactare audet, emicat ex eius corde tenuis quaedam pietatis scintilla. Sed quod non defendit liberius Christum in eo nimiam timiditatem prodit. Significat ergo Evangelista eum adhuc sapere noctis latebras, nec verum Christi esse discipulum. Noctu semel ad Christum venisse dicit, palam vero stetisse inter hostes et locum retinuisse in eorum castris. Hoc eo diligentius notandum est quod multi hodie, dum obtendunt se Nicodemo esse similes, hac larva induti Deo se impune illudere confidunt. Ut demus quod postulant nihil ipsos differre a Nicodemo, quid tamen obsecro tale eos exemplum iuvat? Nicodemus damnandum esse Christum negat donec auditus fuerit: nempe tantumdem de latrone, de sicario dici posset. Notum enim ac celebre est illud, Satius esse absolvi nocentes quam innocentes damnari. Deinde ut Christi personam levare studeat, doctrinam ipsam relinquit ac deserit. Quid hic pio et fideli homine dignum reperiemus? Ergo semen Evangelii, quod postea fructum tulit, adhuc suffocatum in eo latebat. Longe utilius exemplum hoc aptabimus in alium finem, Dominum saepe ef-

ficere, ut doctrina quae periisse videbatur paulatim occultam radicem agat, et tandem post longum tempus germen aliquod emittat, primum abortui simile, deinde vivum ac vegetum, sicuti Nicodemi fides novum ex morte Christi et subitum vigorem traxit.

52. *Numquid tu quoque ex Galilaea es?* Ex Galilaea esse dicunt, quicunque favent Christi partibus idque probrose, quasi neminem in secta sua habere possit nisi ex ignobili Galilaeae angulo. Quod autem tanta violentia feruntur in Nicodemum, inde apparet quam furioso odio adversus Christum arderent. Neque enim quasi ex professo defensionem Christi susceperat, sed tantum negaverat damnandum esse priusquam auditus esset. Sic hodie apud Papistas ne minimum quidem aequitatis signum quispiam dare potest ne Evangelium opprimatur, quin hostes furiis perciti haereticum esse exclament.

53. *Et profectus est quisque in domum suam.* Sequitur iam mirabilis actionis exitus. Si quis reputet quale tunc fuerit regnum sacerdotum, quanta rabies, quantus apparatus, ab altera parte Christum nudum et inermem, nulloque hominum praesidio munitum cogitet: centies de ipso actum erat. Quod sponte diffluit tam valida conspiratio et omnes illi tanquam undae maris proprio se ipsos impetu frangunt, quis non agnoscet manu Dei fuisse dissipatos? Manet autem Deus semper sui similis. Itaque quoties volet omnes hostium conatus discutiet, ut omnia habentes ad manum ad consilium suum exsequendum parati et instructi rebus tamen infectis discedant. Et nos saepius experti sumus, quicquid machinati erant hostes ad Evangelium exstinguendum incredibili Dei gratia irritum mox cecidisse.

CAPUT VIII.

1. Iesus autem profectus est in montem Olivarum, 2. Et mane rursum affuit in templo, et totus populus ad eum venit, et sedens docebat eos. 3. Adducunt autem Scribae et Pharisaei ad eum mulierem in adulterio deprehensam, et sistentes eam in medio, 4. Dicunt ei, Magister, haec mulier in ipso actu deprehensa fuit, quum adulterium committeret. 5. In Lege autem Moses nobis mandavit, ut eiusmodi lapidarentur: tu ergo quid dicis? 6. Porro hoc dicebant tentantes eum, ut materiam haberent eius accusandi. Iesus autem coniectis deorsum oculis, digito scribebat in terram. 7. Quum autem perstarent interrogando eum, sublatis oculis dixit ad eos, Qui vestrum immunis est a peccato, primus lapidem in eam iaciat. 8. Et rursus deorsum aspiciens scribebat in terram. 9. Illi vero quum audissent, et a conscientia arguerentur, exierunt singuli initio facto a senioribus usque ad ultimos: ita relictus est Iesus solus, ut mulier quae in

medio stabat. 10. Iesus autem sublatis oculis, quum neminem vidisset praeter mulierem, dixit ei, Mulier, ubi sunt illi accusatores tui? nemo te condemnavit? 11. Dixit illa, Nemo Domine. Respondit ei Iesus, Neque ego te condemnabo, vade et ne amplius pecces.

3. *Adducunt autem scribae et Pharisaei.* Satis constat historiam hanc olim Graecis fuisse ignotam. Itaque nonnulli coniiciunt aliunde assutam esse. Sed quia semper a Latinis Ecclesiis recepta fuit et in plurimis vetustis Graecorum codicibus reperitur, et nihil Apostolico Spiritu indignum continet, non est cur eam in usum nostrum accommodare recusemus. Quod dicit Evangelista mulierem a scribis adductam esse, significat id actum fuisse inter eos ex composito, ut insidias in Christum tenderent. Pharisaeos nominatim exprimit quia in ordine scribarum praecipui erant. Fuit autem in captando calumniae praetextu nimia eorum improbitas, quam ipsi quoque ore suo produnt. Neque enim dissimulant clarum se habere Legis praeceptum: unde sequitur malitiose eos facere quod adhuc interrogant veluti de re dubia, sed hoc illis consilium fuit, ut Christum ab officio praedicandae gratiae discedere cogerent, ut videri posset varius et inconstans. Ideo diserte commemorant damnari adulteras a Mose, ut Christum Legis praeiudicio alligatum teneant, neque enim absolvere fas erat quos Lex damnabat. Si Legi subscriberet, videri poterat sibi quodammodo dissimilis.

6. *Iesus autem coniectis deorsum oculis.* Hoc gestu eorum contemptum prae se tulit. Itaque inscite meo iudicio faciunt, qui divinant hoc vel illud scripsisse. Nec mihi probatur Augustini argutia, qui putat notatum fuisse hoc modo Legis et Evangelii discrimen, quia non scriberet Christus in tabulis lapideis, sed in homine, qui pulvis et terra est. Potius enim voluit Christus rem nihili agendo ostendere, quam ipsi audientia indigni essent: quemadmodum si quis alio loquente digito suo lineas in pariete ducat, vel tergum obvertat, vel alio signo demonstret ad id quod dicitur se minime attendere. Ita hodie quum Satan variis modis nos a recto docendi cursu abducere conetur, multa quae nobis obiicit contemptim praeterire nos decet. Multis frivolis cavillis perinde ac sparsis in aërem nebulis Papistae quantum in se est nos exagitant. Si in singulis discutiendis anxie se occupent pii doctores, telam Penelopes ordientur. Tales ergo remorae, quae nihil quam Evangelii cursum impediunt, prudenter negliguntur.

7. *Qui vestrum immunis est.* Hoc dixit ex more Legis (Deut. 17, 7). Instituit enim Deus, ut maleficos et sceleratos suis manibus interficerent testes secundum quos iudicatum erat, quo maior esset in testimoniis religio. Multi enim ad obruendum periurio fratrem temere prosiliunt, quia non cogitant letale sua lingua vulnus se afferre. Atque haec eadem ratio apud istos quamvis perditos calumniatores valuit, quia in rem praesentem adducti feroces illos spiritus deponunt, quibus inflati venerant. Quanquam hoc a Legis praescripto diversum habent Christi verba, quod illic simpliciter Deus monebat, non esse lingua damnandum hominem, nisi quem propriis manibus occidere liceret: hic Christus perfectam a testibus innocentiam exigit, ne quis

nisi purus et integer omnique culpa vacuus crimen in altero vindicandum suscipiat. Quod autem tunc paucis dixit tanquam omnibus nobis dictum accipere oportet, nempe ut quisquis alium accusat sibi ipse indicat innocentiae Legem: alioqui non malefacta persequimur, sed potius hominum personis sumus infesti. Verum interim videtur ex mundo tollere iudicia, ut nemo scelerum vindicem se profiteri audeat. Quis enim reperietur iudex, qui non aliqua in re sibi male conscius sit? quis testis prodibit nulli culpae obnoxius? Videtur ergo testes omnes a foro et iudices a tribunali arcere. Respondeo, non esse hoc praecisum ac simplex interdictum, quo vetet Christus peccatores in corrigendis aliorum peccatis officium suum facere, sed tantum hac voce reprehendi hypocritas qui plus quam severi, imo truces aliorum censores sibi suisque vitiis benigne indulgent. Nemini igitur obstabunt sua peccata quominus aliena corrigat, et quum opus fuerit etiam puniat, modo tam in se quam in aliis quicquid damnandum est oderit: imo hinc fieri initium debet ut suam quisque conscientiam interroget, et adversum se testis sit ac iudex priusquam ad alios descendat. Ita fiet ut sine hominum odio cum peccatis bellum geramus.

9. *Et a conscientia arguerentur.* Hic apparet quanta sit vis malae conscientiae. Quum impii isti hypocritae Christum suis cavillis eludere in animo haberent, simul tamen ac eorum conscientias una voce pungit, perculsi diffugiunt. Hoc malleo frangenda est hypocritarum superbia, ut scilicet ad Dei iudicium revocentur, quanquam fieri potest ut pudor illis apud homines incussus plus valuerit quam Dei timor. Est tamen hoc magnum quod se ultro reos fatentur, dum confusi diffugiunt. Notanda etiam circumstantia est quae mox exprimitur, ut quisque eorum honore alios antecedebat, reatu suo citius tactum fuisse. Atque utinam saltem in scribis nostris, qui hodie suam operam ad Christum oppugnandum Papae venditant, tantum esset verecundiae, sed adeo ipsos depuduit, ut flagitiis omnibus infames eo ipso glorientur, quod probrosis impune esse liceat. Porro simul notandum est, quantum a vera poenitentia differat hic peccati sensus, quo tacti fuerunt scribae. Sic enim affici nos Dei iudicio oportet, ut tamen latebras non captemus ad fugiendum iudicis conspectum, sed potius ad eum deprecandae veniae causa recta nos conferamus. *Relictus est Iesus solus.* Hoc effecit Spiritus prudentiae ut impii frustra tentato Christo cesserint. Nec vero dubium est quin futuri simus quibusvis hostium machinis superiores, si modo regi nos ab eodem Spiritu sinamus, sed ideo saepe opprimi nos contingit, quod neglectis eorum insidiis de capiendo consilio parum sumus solliciti, aut freti nostra prudentia minime reputamus, quam necessarium sit nobis Spiritus regimen. Solum Christum mansisse dicit: non quod relictus fuerit a plebe quam prius docebat, sed quia scribae omnes, qui adulteram produxerant, non fuerunt illi amplius molesti. Quum dicitur *mulierem* mansisse apud Christum, discamus hoc exemplo nihil nobis esse melius quam ad eius tribunal reos adduci, modo nos eius iudicio placide et obedienter tradamus.

11. *Neque ego te condemno.* Non refertur hic simplex Christi absolutio, sed quod mulierem liberam dimiserit: neque mirum, nihil enim sua persona alienum suscipere voluit. Missus erat a Patre ad colligendas oves perditas, ergo vocationis suae memor mulierem

hortatur ad poenitentiam et gratiae promissione illam sublevat. Qui hinc colligunt non esse capitali supplicio vindicanda adulteria, eadem ratione concedant necesse est haereditates non esse dividendas, quia Christus se in eo negotio arbitrum inter duos fratres interponere noluit. Imo nullum non scelus eximetur legum poenis, si adulteris poena remittitur: tunc enim et cuivis perfidiae et veneficiis et iugulationibus et furtis aperta erit ianua. Adde quod adultera, quum falsum partum supponit, non tantum furatur nomen familiae, sed ius haeredum legitimae soboli ereptum ad alienos transfert. Hoc vero malorum caput, quod uxor quae viro addicta erat cum eius dedecore se ipsam ad flagitium prostituit, et simul violat sacrum Dei foedus, sine quo nulla in mundo sanctitas salva manet. Atqui haec Papalis est theologia, Christum hoc loco Legem gratiae attulisse, qua detur adulteris impunitas. Et quum Christi gratiam, qualem ubique nobis commendat Evangelii doctrina, modis omnibus delere conentur ex animis hominum, hac sola in parte gratiae Legem sonore praedicant. Cur istud, nisi ut effreni libidine toros fere omnes impune contaminent? hoc scilicet profectum est a diabolico illo caelibatu, ut promiscue scortentur quibus legitimam uxorem habere non licet. Nos vero teneamus sic remitti hominibus a Christo peccata, ut politicum tamen ordinem non subvertat, iudicia et poenas legibus constitutas non aboleat. *Amplius noli peccare.* Hinc colligimus quisnam gratiae Christi sit finis: nempe ut Deo reconciliatus peccator salutis suae auctorem pie sancteque vivendo colat. In summa, eodem Dei verbo, quum venia nobis offertur, simul vocamur ad poenitentiam. Caeterum tametsi exhortatio haec in posterum tempus respicit, simul tamen peccatores superioris vitae memoria humiliat.

12. Rursum ergo Iesus illis loquutus est, dicens, Ego sum lux mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitae. 13. Dixerunt ergo ei Pharisaei, Tu de te ipso testaris, testimonium tuum non est verum. 14. Respondit Iesus, et dixit illis, Etsi ego testificor de me ipso, verum est testimonium meum: quia novi unde venerim et quo iturus sim: vos autem non nostis, unde venerim et quo iturus sim.

12. *Ego sum lux mundi.* Qui proximam historiam omittunt, hunc Christi sermonem contexunt cum illa concione quam ultimo die conventus habuit. Est autem hoc pulcerrimum Christi elogium, dum vocatur lux mundi: nam quum coeci omnes simus natura, remedium proponitur, quo a tenebris eruti et liberati verae lucis simus compotes. Neque uni aut alteri offertur hoc beneficium, quia se totius mundi lucem Christus praedicat. Neque enim hac generali sententia discrimen solum inter Iudaeos et gentes, sed etiam inter doctos et idiotas, inter eximios et vulgares tollere voluit. Sed primo loco tenenda est huius lucis quaerendae necessitas. Neque enim unquam Christo se illuminandos offerent, nisi qui et hunc mundum tenebras esse et se penitus coecos ante agnoverint. Sciamus ergo, quum lucis obtinendae ratio nobis in Christo ostenditur, damnari nos

omnes coecitatis, et quicquid lucis alibi esse putamus tenebris ac densae nocti conferri. Neque enim refert Christus quid habeat cum aliis commune, sed hoc sibi proprium ac singulare vindicat. Unde sequitur, extra ipsum ne scintillam quidem esse verae lucis. Exit quidem aliqua splendoris species, sed fulgetri similis quae nihil quam oculos praestringat. Notandum est praeterea, vim et partes illuminandi non restringi ad Christi personam: quamvis enim procul a nobis abeit corporis aspectu, lucem tamen suam quotidie Evangelii doctrina et arcana Spiritus sui virtute erga nos exserit. Nondum tamen plena lucis huius definitio nobis constat, nisi discamus Evangelio et Spiritu Christi nos illuminari, ut sciamus in ipso absconditum esse omnis scientiae et sapientiae fontem. *Qui sequitur me.* Doctrinae exhortatio subiicitur, quam promissio mox addita confirmat. Nam quum audimus extra errandi periculum esse quicunque se Christo regendos permittunt, incitari nos ad sequendum decet, et huc nos quasi porrecta manu trahit ipse. Plurimum quoque valere debet tam ampla ac magnifica promissio, quod sibi per medias tenebras certam viam fore certi sunt, qui in Christum oculos dirigent: neque id ad spatium aliquod duntaxat, sed donec ad metam perventum sit. Nam id sibi volunt verba futuri temporis, quod *in tenebris non ambulabunt, sed habebunt lumen vitae.* Eodem pertinet hoc postremum, in quo diserte exprimitur lucis perpetuitas. Quare timendum non est ne in medio nos itinere deficiat, quum perducat usque ad vitam. Genitivus more Hebraico pro epitheto effectum notante capitur, acsi dixisset lumen vivificum. Porro non mirum est, tam crassam errorum ac superstitionum caliginem in mundo grassari, ubi tam pauci sunt qui in Christum aspiciant.

13. *Dixerunt ergo Pharisaei.* Obiiciunt quod vulgo dici solet, nemini in propria causa fidem esse habendam. Nam *verum testimonium* pro legitimo et fide digno ponitur. In summa, significant temere eum verba perdere, nisi aliunde probationem habeat.

14. *Etsi ego testificor.* Respondet Christus, satis fidei et auctoritatis esse suo testimonio, quia non sit privatus quispiam ex communi hominum grege, sed longe aliam personam sustineat. Nam quum dicit se scire unde venerit et quo iturus sit, ita se eximit communi hominum numero. Sensus ergo est, quod in propria causa quisque suspectus est, et legibus cautum est ne cui in rem suam loquenti credatur, id in filio Dei qui supra totum mundum eminet locum non habere. Non enim censeri in ordine hominum, sed hoc privilegio ornatum esse a Patre, ut solo verbo omnes homines in ordinem cogat. *Novi unde venerim.* His verbis pronuntiat sibi non esse originem ex mundo, sed a Deo profectum esse, ideoque iniquum esse et absurdum suam doctrinam, quae divina est, subiici hominum legibus. Sed quia tunc forma servi indutus propter carnis humilitatem illis contemptui erat, simul revocat eos ad futuram resurrectionis suae gloriam, quae divinitatis prius occultae et incognitae illustre specimen fuit. Quare non debuit obstare medius ille status, quin se unico Dei legato pridem sibi in Lege promisso subiicerent Iudaei. Quum scire se dicit, illos vero nescire, significat suae gloriae nihil decedere per eorum incredulitatem. Porro quum nobis idem testatum fecerit, omnes impiorum obloquutiones et strepitus despicere fides nostra debet: neque enim potest in Deo fundata esse, quin summa

mundi altitudine longe sit superior. Verum ut sua Evangelio maiestas apud nos constet, nos in coelestem Christi gloriam semper intentos esse oportet et sic audire in mundo loquentem, ut meminerimus unde prodierit, et quale nunc imperium legatione sua perfunctus obtineat. Nam sicuti ad tempus se humiliavit, ita nunc in dextera Patris residet, ut omne genu illi flectatur.

15. Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam. 16. Et si ego iudico, iudicium meum verum est: quia solus non sum: sed ego et Pater, qui me misit. 17. Porro in lege vestra scriptum est, quod duorum hominum testimonium verum sit. 18. Ego sum, qui testificor de me ipso, et testificatur de me Pater, qui me misit. 19. Dixerunt ergo illi, Ubi est pater tuus? Respondit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum. Si me nossetis, Patrem etiam meum utique nossetis. 20. Haec verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo: et nemo apprehendit eum, quia nondum venerat hora eius.

15. *Vos secundum carnem.* Bifariam potest exponi: vel quod ex pravo carnis suae sensu, vel quod ex personae intuitu iudicium faciant. Nam *caro* interdum pro externa hominis specie capitur: et sensus uterque huic loco probe conveniet, quia sive dominentur affectus carnis, sive personae intuitus in iudicio valeat, illic neque veritas neque aequitas locum habet. Sensus tamen mihi videtur fore certior, si carnem opponamus Spiritui, ut ideo legitimos ac idoneos esse neget iudices, quia Spiritum non habent ducem. *Ego non iudico quenquam.* Hic quoque variant interpretes. Quidam ita distinguunt, quod non iudicet quatenus homo. Alii ad tempus referunt, quod quum in terra esset nondum susciperet iudicis munus. Augustinus utramque expositionem adducit iudicium suum suspendens. Atqui prior illa distinctio nullo modo quadrare potest. Sunt enim duo huius sententiae membra, quod non iudicet Christus: et si iudicet, firmum sit et authenticum eius iudicium, quia divinum est. Itaque prius membrum, ubi se iudicare negat, potius ad loci praesentis circumstantiam restringo. Nam ut melius hostes suos superbiae convincat, hac comparatione utitur, quod sibi licentiam usurpent praepostere iudicandi, et interea ipsum simpliciter docentem et abstinentem iudicis partibus ferre nequeant.

16. *Et si ego iudico.* Correctio est, ne videatur penitus iure suo cedere. Si iudico, inquit, verum est iudicium meum, hoc est, auctoritatem meretur. Inde vero auctoritas, quod nihil agit nisi ex Patris mandato. Loquutio haec *non sum solus* perinde valet acsi negaret, se unum quemlibet esse ex hominum numero, sed considerandum cum persona a Patre imposita. Sed cur non potius diserte sibi divinitatem asserit, ut vere et merito poterat? Nempe quia sub carnis velo latebat divinitas, Patrem in quo magis conspicua erat in medium adducit. Huc tamen spectat oratio, ut divinum censeatur quicquid agit ac docet.

17. *Porro in lege vestra.* Posset infirmum prima specie videri argumentum, quod nemo in propria causa testis admittitur. Sed memoria tenendum est quod iam dixi, Christum scilicet eximi debere a vulgo hominum, quia neque homo sit privatus, nec privatum suum negotium tractet. Quod se diversum a Patre facit, in eo se auditorum captui accommodat, idque pro officii ratione, quia tunc Patris erat minister: ideoque eum sibi totius doctrinae auctorem statuit.

19. *Ubi est Pater tuus?* Minime dubium est quin per ludibrium de Patre quaesierint. Praeterquam enim quod pro solito fastu contemptim ab illis exceptum fuit quod de Patre dixerat, simul eum subsannant quod magnifice extollat Patrem suum, acsi genus e coelo duxisset. Itaque his verbis Patrem Christi negant tanti sibi esse, ut eius causa Filio quicquam tribuant. Atque hinc tam audax Christi contemptus passim hodie erumpit, quod pauci a Deo missum esse cogitant. *Neque me nostis.* Non dignatur eos certo responso, sed praecise illis ignorantiam exprobrat in qua sibi placebant. Quaerebant de Patre: interea quum Filium haberent oculis praesentem, videndo non videbant. Haec igitur iusta superbiae et tam impiae ingratitudinis poena fuit, ut, qui filium Dei familiariter sibi exhibitum spreverant, nunquam ad Patrem accederent. Quomodo enim ad Dei altitudinem quisquam mortalium conscendet, nisi eius manu in sublime tollatur? Porro Deus in Christo se ad hominum humilitatem demisit, ut manum porrigeret: qui Deum hoc modo sibi appropinquantem reiiciunt, nonne digni sunt qui coelo arceantur? Hoc idem sciamus et nobis omnibus dici: quisquis enim ad Deum aspirans exordium a Christo non facit, necesse est ut tanquam in labyrintho vagetur, neque enim frustra vocatur imago Patris ut iam alibi dictum est. Caeterum ut omni recta Dei notitia privantur, qui praeterito Christo gigantum instar in coelum contendunt, ita quisquis in Christum mentem et sensus omnes diriget, is recta ad Patrem ducetur. Neque enim falso Apostolus pronuntiat per Evangelii speculum, nos Deum clare intueri sub Christi persona (II. Cor. 3, 18.). Hoc certe incomparabile est obedientiae fidei praemium, quod qui se coram Christo humiliat supra coelos omnes penetrat usque ad ea mysteria, quae angeli suspiciunt et adorant.

20. *Haec verba loquutus est etc.* Gazophylacium pars erat templi ubi sacrae oblationes reponebantur. Celebris ergo erat locus, unde colligimus habitum fuisse hunc a Christo sermonem in magna hominum frequentia, ut minus excusationis populus haberet. Simul admirabilem Dei potentiam in eo nobis commendat Evangelista, quod Christum palam in templo docentem coacti fuerint ferre, quem nuper ad mortem trahendum quaerebant. Nam quum pacatum illis in templo imperium esset, ut tyrannica libidine illic dominarentur, poterant solo nutu Christum eiicere. Quod autem docendi officium sibi sumere ausus est, cur non violentam manum illi statim iniiciunt? Videmus ergo Deum illi audientiam fecisse et texisse suo praesidio, ne eum attingerent saevae belluae, quum ad earum rictus expositus esset. *Horae* iterum meminit ut discamus Dei, non hominum arbitrio nos vivere et mori.

21. Dixit ergo rursum illis Iesus, Ego vado, et quaeretis me, et in peccato vestro moriemini. Quo ergo vado, vos

non potestis venire. 22. Dixerunt ergo Iudaei, Numquid occidet se ipsum, quia dicit, Quo ego vado vos non potestis venire? 23. Tunc dixit illis, Vos estis ab infernis, ego de supernis sum: vos de mundo estis, ego non sum de mundo hoc. 24. Itaque dixi vobis, quod in peccatis vestris moriemini: nisi enim credideritis, quod ego sum, in peccatis vestris moriemini.

21. *Ego vado.* Postquam se nihil proficere videt apud obstinatos, denuntiat illis exitium: atque hic est eorum omnium finis, qui Evangelium respuunt. Neque enim temere in aërem spargitur, sed necesse est odorem spiret vitae vel mortis. Summa autem verborum est: Sensuros tandem impios, quanto suo malo reiecerint Christum ultro se ipsis offerentem: verum id sero quum amplius poenitentiae locus non erit. Atque ut magis poenae propinquitate eos terreat, primum se paulo post abiturum dicit, quo significat tantum ad breve tempus illis praedicari Evangelium: quodsi hanc occasionem praetereant, non semper acceptum fore tempus et dies saluti destinatos. Sic etiam hodie quum ad ianuam nostram pulsat Christus, statim obviam eundum est, ne ignaviam nostram pertaesus se nobis auferat. Et certe multis omnium temporum experimentis cognitum fuit, quantopere metuendus sit hic Christi discessus. Sed primo tenendum est quomodo Christum quaesierint isti, de quibus nunc agitur. Nam si vera fuisset conversio, non frustra eum quaesissent: quia non falso promisit praesto se affuturum, quoties ingemuerit peccator. Non ergo intelligit Christus se recta fidei via ab illis quaesitum iri, sed qualiter homines extremis malis anxii liberationem undecunque appetunt. Nam increduli Deum sibi propitium habere cuperent, sed interea ipsum fugere non desinunt. Deus ipsos vocat: accessus in fide et poenitentia situs est. Atqui duritiem cordis opponunt Deo, et desperatione fracti adversus eum fremunt. In summa tantum abest ut ad Deum aspirent, ut locum non concedant eius auxilio nisi se ipsum abneget, quod nunquam facturus est. In hunc modum quantumvis impii essent Scribae, redemptionem quae per manum Messiae promissa erat libenter sibi aptassent, modo se ipsum transfigurasset Christus ad illorum ingenium. Proinde his verbis minatur Christus ac denuntiat omnibus incredulis, tantis angustiis, postquam contempserint Evangelii doctrinam, constrictum iri, ut clamare ad Deum cogantur, sed irritum hunc fore ululatum: quia, sicuti dictum est, quaerendo non quaerunt. Idque satis clare proxima particula exprimitur, quum dicit *moriemini in peccato vestro.* Causam enim interitus fore docet, quod Deo ad extremum usque immorigeri erunt ac rebelles. Quale autem hoc peccatum sit mox videbimus.

22. *Numquid occidet se ipsum.* Pergunt Scribae non modo in securo contemptu, sed etiam in protervia: subsannant enim quod dixerat, non posse ipsos sequi quo erat iturus: acsi dicerent, Si se ipsum interficiat, fatemur non posse nos esse illi comites, quia non libet. Nam et Christi absentiam pro nihilo ducebant, et putabant eo se fore in omnibus superiores. Ideo iubent eum procul facessere quo volet. Horribilis sane stupor: sed ita reprobos fascinat Satan,

ut plus quam temulenta vecordia se in mediam flammam irae Dei proiiciant. Annon hodie eundem in multis furorem cernimus, qui obstupefactis conscientiis quicquid audiunt de horribili Dei iudicio iocose et scurrili petulantia eludunt? Quanquam certum est hunc esse Sardonium risum, quia intus fodiuntur coecis punctionibus: sed mox quasi privati sensu in furiosos cachinnos erumpunt.

23. *Vos estis ab infernis.* Quia indigni erant quos doceret, tantum praecisis obiurgationibus eos percutere voluit, ut hoc loco pronuntiat eos non capere suam doctrinam, quia prorsus abhorreant a regno Dei. Porro sub *mundo et infernis* complectitur quicquid habent homines a natura, atque ita dissidium ponit inter Evangelium suum et acumen ac perspicaciam humanae mentis, quia Evangelium coelestis sit sapientia, mens autem nostra in terra subsidat. Nemo itaque idoneus erit Christi discipulus, nisi quem Spiritu suo formaverit. Atque hinc fit ut tam rara sit in mundo fides, quia naturaliter totum humanum genus alienum est a Christo et aversum, nisi quos ipse sursum peculiari Spiritus sui gratia erigit.

24. *In peccatis vestris moriemini.* Pluralem numerum nunc ponit, quum ante singulari usus esset in eodem sensu, nisi quod priore loco notare voluit incredulitatem malorum omnium fontem ac causam esse, non quia incredulitas sola peccatum sit, vel sola nos aeternae mortis reatu coram Deo obstringat, ut quidam nimis hyperbolice loquuntur, sed quia nos alienat a Christo privatque eius gratia, unde petenda erat a peccatis omnibus liberatio. Quod ergo obstinata malitia medicinam respuunt Iudaei, hoc illis letale est malum: et hinc fit ut Satanae mancipati peccata peccatis cumulare non desinant novosque sibi reatus subinde accersere. Ideo mox subiicit, *nisi credideritis quod ego sim.* Neque enim perditis alia est salutis recuperandae ratio, nisi ut ad Christum confugiant. Caeterum in hac loqutione, *quod ego sim,* subest emphasis, quia subaudienda sunt quaecunque Scriptura Messiae tribuit et ab ipso sperare iubet. Summa tamen est et caput Ecclesiae instauratio, cuius principium est lux fidei, unde nascuntur iustitia et nova vita. Quidam ex veteribus perperam hoc ad divinam Christi essentiam traxerunt, quum de officio erga nos suo disserat. Haec sententia observatu digna. Nam mala in quibus demersi sunt nunquam satis reputant homines: deinde etiamsi interitum suum agnoscere cogantur, neglecto tamen Christo ad vana remedia circumspiciunt. Quare tenendum est, donec liberatrix Christi gratia se exserat, grassari innumeram malorum omnium colluviem.

25. Dixerunt ergo illi, Tu quis es? Dixit eis Iesus, A principio, quia et loquor vobis. 26. Multa habeo, quae de vobis loquar et iudicem: sed qui me misit, verax est, et ego, quae audivi ab ipso, haec loquor apud mundum. 27. Non cognoverunt, quod Patrem illis diceret. Dixit ergo illis Iesus, 28. Quum exaltaveritis Filium hominis, tunc cognoscetis, quod ego sum, et a me ipso nihil facio: sed quemadmodum docuit me Pater, hoc loquor. 29. Et qui me misit, me-

cum est. Non me reliquit solum Pater, quia ego, quae illi placent, semper facio.

25. *A principio.* Longe falluntur qui Principium nominandi casu accipiunt: acsi aeternam suam divinitatem Christus hic assereret. Graece nulla talis ambiguitas esse potest, sed tamen Graeci quoque interpretes inter se variant. Convenit hoc quidem inter omnes, subaudiendam esse praepositionem: sed multi adverbialiter exponunt, quasi diceret Christus, Imprimis hoc tenendum esse. Nonnulli etiam ut Chrysostomus uno contextu legunt, Principium quod et loquor vobis, multa habeo quae loquar de vobis, et iudicem: quam sententiam et Nonnus carmine reddidit. Diversa tamen lectio magis recepta est et genuina mihi videtur. Porro τὴν ἀρχὴν interpretor A principio, atque ita meo iudicio sensus est: Non sum de repente ortus, sed quemadmodum iam olim promissus fueram, nunc in medium prodeo. Et addit, *quia et loquor vobis:* quo significat satis clare se testari quisnam sit, si modo aures ipsi haberent. Causalis particula ὅτι non simpliciter ad reddendam causam posita est, quasi velit Christus probare, se ab initio fuisse, quia nunc loquitur: sed talem cum illa cuius meminit aeternitate doctrinae suae consensum affirmat, ut indubiae confirmationis loco debeat haberi. Ita resolvi posset: Secundum principium, hoc est, ille de quo iam olim sicuti et nunc quasi de integro confirmo: vel, Et sane quod nunc quoque loquor, conforme est cum saeculorum omnium oraculis, ut sit firma approbatio. In summa, duobus membris constat hoc responsum: nam *principii* nomine continuam aetatum seriem complectitur, ex quo Dei foedus cum Patribus sancitum fuerat. Quum se etiam *loqui* dicit, praesentem suam doctrinam antiquis vaticiniis coniungit atque inde pendere docet. Unde sequitur non aliam fuisse ignorantiae causam Iudaeis, nisi quia et Prophetis et Evangelio essent increduli. Nam ubique Christus unus proponitur. Fingebant illi se Prophetarum esse discipulos, et in aeternum Dei foedus respicere: atqui interea Christum respuebant, qui ab initio promissus fuerat et coram se illis offerebat.

26. *Multa habeo.* Quia surdis se canere videbat, non ultra prosequitur sermonem, sed tantum pronuntiat Deum eius doctrinae, quam contemnunt, fore vindicem quia eius auctor sit. Si vos accusare velim, inquit, amplam materiam mihi suppeditat vestra malitia et improbitas, sed ego nunc supersedeo. Pater autem qui mihi docendi provinciam iniunxit non omittet partes suas: sibi enim constabit, ut verbum suum asserat ab impio et sacrilego hominum contemptu. Eodem fere pertinet Christi dictum quo et illud Pauli, Si abnegaverimus, ille fidelis manet, se ipsum non potest abnegare (II. Tim. 2, 13.) In summa, Dei iudicium minatur incredulis qui fidem abrogant eius verbo, quia necesse est ut suam veritatem defendat. Atque haec vera est fidei nostrae stabilitas, quum Deum unum sufficere statuimus ad stabiliendam doctrinae suae auctoritatem, quamvis eam totus mundus repudiet. Hoc praesidio freti quicunque fideliter Christo serviunt, secure possunt totum mundum mendacii reum peragere. *Et ego quae audivi.* Nihil se proferre dicit quod non acceperit a Patre. Atque haec unica est doctrinae approbatio, quum minister a Deo profectum ostendit quicquid loquitur. Porro scimus

Christum ministri personam tunc egisse: quare non mirum est si ideo audiri postulet, quia ad homines perferat Dei mandata. Caeterum suo exemplo communem toti Ecclesiae legem praescribit, ut nemo nisi ex ore Dei loquens audiatur. Sed quemadmodum perversam hominum arrogantiam deiicit, qui se absque Dei verbo ingerunt, ita pios doctores, qui suae vocationis probe sibi conscii sunt, instruit et armat invicta constantia, ut Deo duce cunctis mortalibus audacter insultent.

27. *Non cognoverunt.* Hinc apparet quam stupidi sint, quorum mentes possidet Satan. Nihil certe clarius esse poterat quam ipsos citari ad Dei tribunal, atqui prorsus coecutiunt quod et aliis Evangelii hostibus quotidie accidit. Porro talis eorum excoecatio nos ad timorem instituere debet.

28. *Quum exaltaveritis.* Stupore illo quem notavit Evangelista offensus Christus indignos esse iterum pronuntiat, qui plura audiant ex ore suo. Vos, inquit, nunc sensus omnes habetis quasi fascinatos, ideoque nihil eorum quae dico intelligitis, sed erit aliquando tempus quum Dei Prophetam inter vos fuisse versatum vobisque loquutum scietis. Ita scilicet cum impiis agendum est, praecise ad summi iudicis tribunal vocandi sunt. Est autem sera haec cognitio cuius meminit Christus, dum impii ad poenam tracti Deum, quem placide revereri debuerant, suum iudicem inviti agnoscunt: neque enim resipiscentiam illis promittit, sed pronuntiat, postquam novo et inopinato irae Dei horrore perculsi fuerint, torporem in quo nunc acquiescunt illis excussum iri. Sic Adae aperti fuerunt oculi, ut pudore confusus latebras frustra quaeritando se perditum esse tandem sentiret: quanquam illa Adae cognitio quae per se inutilis fuisset Dei gratia in bonum eius cessit. Reprobi autem desperatione obruti in hunc tantum finem apertos habent oculos, ut suum exitium cernant. Caeterum ad hoc cognitionis genus ipsos variis modis Deus adducit. Saepe enim flagellis coacti Deum sibi infestum esse discunt: interdum nullo adhibito tormento intus eos cruciat: nonnunquam dormire patitur, donec eos e mundo evocet. *Exaltandi* verbo mortem suam designat Christus. Mortis autem suae meminit ut praemoneat, etiamsi secundum carnem eum exstinguant, nihil profecturos: acsi diceret, Nunc me loquentum superbe eluditis: mox ultra grassabitur vestra impietas, nempe ad caedem usque. Tunc quasi voti compotes triumphum canetis, sed brevi pessimo vestro exitio sentietis, quantum ab interitu mors mea differat. Exaltationis nomine utitur ut magis eos pungat. Consilium ipsorum erat, Christum in ultimos inferos demergere: hac sua spe longe ipsos frustratum iri asserit, ac prorsus contrarium fore eventum. Fieri quidem potest ut alludere ad externam mortis suae formam voluerit: nempe quia in crucem tollendus erat. Praecipue tamen in gloriosum eius successum respexit, qui praeter omnium opinionem paulo post sequutus est. Iam quidem in cruce ipsa, deleto peccati chirographo et abolito mortis reatu, de Satana magnifice triumphavit coram Deo et angelis: sed triumphus hic praedicato Evangelio tandem hominibus quoque conspicuus esse coepit. Idem subinde postea accidit, ut e sepulcro Christus in coelum emergeret, quod nobis hodie sperandum est: quicquid enim ad Christum in doctrina sua et Ecclesia opprimendum machinentur impii, non modo ipsis invitis emerget,

sed scelestos eorum conatus convertet in maiorem regni sui progressum. *Quod ego sum.* Iam admonui, non ad divinam Christi essentiam hoc referri, sed ad officium duntaxat: quod etiam ex contextu melius patet, ubi negat se facere quicquam nisi ex Patris mandato. Nam hoc perinde valet acsi diceret, se divinitus esse missum et fideliter partibus suis fungi. *A me ipso nihil facio:* hoc est, non me ingero ad quicquam temere aggrediendum. *Loquendi* verbum eodem spectat, nempe ad docendi munus. Nam quum probare vult Christus nihil se facere Patris iniussu, dicit se loqui quemadmodum ab ipso edoctus est. Haec itaque est verborum summa, In hac tota administratione quam damnatis nihil est meum, sed tantum exsequor quod mihi Deus iniunxit: illius verba sunt quae ex ore meo auditis, et vocationem meam cuius auctor est ipse solus gubernat. Caeterum meminerimus, quod iam aliquoties attigi, ad captum auditorum attemperari haec verba. Quia enim unum ex hominum vulgo Christum censebant, suum esse negat quicquid divinum habet: quasi diceret non esse hominis, neque ab homine: quia per ipsum Pater nos docet ac unicum Ecclesiae magistrum constituit: ideo se a Patre edoctum esse asserit.

29. *Et qui me misit.* Iterum gloriatur Deum, cuius ductu et auspiciis agit omnia, sibi affuturum ne frustra et sine profectu laboret, acsi diceret, virtutem Spiritus Dei cum suo ministerio coniunctam esse. Eadem fiducia pios omnes doctores praeditos esse convenit, ut non dubitent manum Dei fore sibi propinquam, dum pura conscientia se illi quales requirit ministros praestant. Neque enim verbo suo eos instruit Deus, ut frigido ac inani sonitu aërem verberent, sed arcana Spiritus sui efficacia dat verbo successum et simul suo praesidio eos tegit, ut hostibus suis prostratis contra totum mundum invicti perstent. Et sane si se ipsos ac proprias facultates aestiment, singulis momentis concidere necesse erit. Una igitur perstandi ratio, si persuasi sint se Dei manu sustineri. Sed notanda est causa cur profiteatur Christus, Deum a partibus suis stare, nec se eius auxilio unquam destitutum iri, quia scilicet totus ab eius nutu pendeat et bona fide illi ministret. Hoc enim valet adverbium *semper*, non aliqua tantum ex parte ipsum Deo obsequi, sed penitus ac sine exceptione eius obsequio esse addictum. Proinde si eandem Dei praesentiam experiri cupimus, ad eius imperium tota nostra ratio exigenda est. Nam si quam partem regiminis occupet sensus noster, quia aberit Dei benedictio, studia nostra omnia incassum cedent. Quodsi ad tempus laeta species prosperi successus arrideat, exitus tamen demum infelix erit. Quum dicit Christus, *se non fuisse relictum solum*, oblique de gentis suae perfidia conqueritur, in qua nullos fere reperiebat qui manum darent. Interea ostendit unum hoc sibi satis superque esse, quod Deum vindicem habeat. Sic et nos hodie animatos esse decet ne fidelium paucitate frangamur: quamvis enim totus mundus doctrinae nostrae adversus sit, non soli tamen sumus. Inde simul apparet quam stolida sit Papistarum iactantia, qui praeterito Deo sua multitudine superbiunt.

30. Haec eo loquente multi crediderunt in eum. 31. Dicebat ergo Iesus ad Iudaeos, qui illi crediderant, Si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei estis. 32. Et

cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos. 33. Responderunt illi, Semen Abrahae sumus, et nemini servivimus unquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis? 34. Respondit illis Iesus, Amen, amen dico vobis, quod omnis qui facit peccatum, servus est peccati. 35. Servus autem non manet domi in perpetuum, sed filius in perpetuum manet. 36. Si ergo Filius vos liberaverit, vere liberi eritis. 37. Scio quod semen Abrahae sitis, sed quaeritis me interficere, quia sermo meus non habitat in vobis. 38. Ego quod vidi apud Patrem meum loquor, et vos quod vidistis apud patrem vestrum facitis.

30. *Haec eo loquente.* Quanquam Iudaei tunc aridae et sterili terrae erant fere similes, non tamen passus est Deus verbi sui semen in totum perire. Ergo praeter spem inter tot obstacula fructus aliquis exsurgit. Caeterum fidem Evangelista improprie nominat, quae solum erat quaedam ad fidem praeparatio. Nihil enim altius de illis praedicat quam quod propensi fuerunt ad recipiendam Christi doctrinam, quo etiam spectat proxima admonitio.

31. *Si manseritis in sermone meo.* Hic primum admonet Christus, non sufficere si quis bene coeperit, nisi progressus ad finem usque respondeant. Et hac ratione eos qui doctrinam suam gustarunt ad fidei perseverantiam hortatur, quum vere discipulos suos fore pronuntiat, qui solidas in verbo suo radices egerint ut in eo maneant. Significat multos professione esse discipulos, qui tamen re ipsa non sunt, nec censeri etiam merentur. Suos autem ab hypocritis hac nota discernit, quod, qui falso iactarunt fidem, statim a carceribus vel in medio stadii cursu deficiunt: fideles autem constanter pergunt usque ad metam. Ergo ut nos pro discipulis habeat Christus, constantiae studendum est.

32. *Cognoscetis veritatem.* Veritatem cognituros dicit, qui ad aliquam eius notitiam pervenerant. Valde quidem adhuc rudes erant, et vix elementarii quos alloquitur Christus: ideo non mirum est si ampliorem illis doctrinae suae intelligentiam promittat. Verum generalis est sententia. Proinde quantumvis quisque nostrum in Evangelio profecerit, novis incrementis se opus habere sciat. Hoc autem praemio dignatur Christus suorum constantiam, quod se illis magis familiarem reddit, quanquam hoc modo nihil aliud quam prius donum altero cumulat, ne quis putet hominis merito quicquam rependi. Ipse enim est qui verbum suum cordibus nostris per Spiritum suum infigit, idem quotidie ignorantiae nebulas abstergit in mentibus nostris, quae Evangelii claritatem obscurant. Ergo ut nobis ad plenum patefiat veritas, serio constantique affectu ad eam eniti oportet. Porro eadem est, non diversa veritas, quam ab initio ad finem usque suos Christus docet, sed quos initio quasi exiguis scintillis irradiat, tandem plena luce perfundit: ita fideles, donec penitus confirmati fuerint, quodammodo id quod sciunt ignorant. Nulla tamen tam exigua est vel obscura fidei cognitio, quae non sit in salutem efficax. *Veritas liberabit.* Cognitionem Evangelii sui a fructu quem inde percipimus, vel quod idem est, ab effectu commendat: nempe quod nos in libertatem restituat. Hoc porro incomparabile bonum est: unde se-

quitur nihil Evangelii cognitione esse praestantius vel magis expetendum. Servitutem omnes sentiunt ac fatentur rem esse miserrimam: quum ab ea nos Evangelium liberet, sequitur ab eo beatae vitae thesaurum esse. Iam tenendum est qualis hic a Christo libertas notetur: nempe quae nos a Satanae, peccati et mortis tyrannide manumittit. Quodsi eam consequimur Evangelii beneficio, hinc constat peccati nos omnes natura servos esse. Porro simul tenendus est liberationis modus. Quamdiu enim sensu ac ingenio nostro regimur, peccato sumus mancipati. Quum autem nos Dominus Spiritu suo regenerat, simul liberos efficit, ut miseris Satanae laqueis soluti sponte iustitiae obediamus. Atqui ex fide regeneratio: unde apparet ex Evangelio esse libertatem. Eant nunc Papistae et liberum arbitrium fastuose extollant: nos autem servitutis propriae nobis conscii nonnisi Christo liberatore gloriemur. Nam et hoc nomine Evangelium quasi manumissionis nostrae vindicta censeri debet, quod nos Christo offert ac tradit a peccati iugo liberandos. Postremo et hoc notandum est, libertatem suos habere gradus pro fidei suae modo, quare Paulus iam manumissus adhuc tamen gemit ad plenam libertatem suspirans.

33. *Semen Abrahae.* Incertum est, eosdemne hic Evangelista an alios loquentes inducat. Ego ita sentio, ut in promiscua turba fieri solet, confuse responsum fuisse Christo: et quidem a contemptoribus potius quam ab iis qui crediderant. Est autem hic mos Scripturae valde usitatus, quoties de corpore populi fit mentio, generaliter ascribere omnibus quod in unam partem tantum competit. Porro qui se obiiciunt esse semen Abrahae et semper fuisse liberos, facile colligebant ex Christi verbis, sibi libertatem tanquam servis promitti. Hoc vero ferre nequeunt, se populum sanctum et electum in servitutem addici. Quid enim proderat adoptio et foedus quo a reliquis gentibus segregati erant, nisi filii Dei censerentur? Ergo iniuriam sibi fieri putant, quum illis libertas quasi adventicium bonum proponitur. Absurdum tamen videri posset quod negant se unquam serviisse, quum toties oppressi fuissent ab aliis tyrannis, et tunc Romano imperio subiecti sub gravissimo onere servitutis gemerent. Hinc quidem videri promptum est quam ridicula fuerit eorum gloriatio: erat tamen hic aliquis praetextus, quod iniqua hostium dominatio non obstabat quin iure liberi manerent. Sed in eo primum errabant, quod non reputabant ius adoptionis suae in solo Mediatore esse fundatum: unde enim liberum Abrahae semen, nisi quod singulari Redemptoris gratia a communi generis humani servitute eximitur? Alter etiam error minus tolerabilis, quod quum prorsus essent degeneres, censeri tamen volebant inter Abrahae filios, nec cogitabant solam esse Spiritus regenerationem, quae legitimos Abrahae filios facit. Atque hoc omnibus fere saeculis vitium fuit nimis commune, referre ad carnis originem extraordinaria Dei dona: et quae ad corrigendam naturam remedia confert Deus, naturae ascribere. Interea videmus ut Christi gratiam a se arceant, quicunque vana confidentia inflati sibi in sua sorte placent. Atqui fere in totum mundum grassatur haec superbia, ut vix centesimus quisque se Dei gratia indigere sentiat.

34. *Qui facit peccatum, etc.* Argumentum a contrariis. Liberos se iactabant: peccati servos esse probat, quia carnis desideriis mancipati assidue peccent. Mirum est autem non convinci propria

experientia homines, ut deposito fastu se humiliare discant. Atque hodie hoc plus quam vulgare est, ut quo quisque maiori mole vitiorum obrutus est, eo ferocius liberum arbitrium verborum ampullis extollat. Caeterum nihil aliud in speciem Christus hic pronuntiat quam quod olim a philosophis iactatum fuit: qui suis cupiditatibus addicti sunt, eos sub teterrima servitute agere. Sed altior est ac magis reconditus sensus. Neque enim tantum quid mali sibi homines accersant, sed qualis sit humanae naturae conditio disputat. Philosophi putabant, suo quemque arbitrio servum fieri et rursus redire in libertatem. Verum hic contendit Christus, servituti obnoxios esse omnes quos ipse non liberat, adeoque origine servos esse qui ex corrupta natura peccati contagionem trahunt. Tenenda est gratiae et naturae comparatio, in qua hic Christus insistit: unde facile constabit libertate spoliari homines nisi aliunde eam recuperent. Caeterum ita est voluntaria haec servitus, ut qui necessario peccant non tamen cogantur ad peccandum.

35. *Servus autem etc.* Addit similitudinem a legibus sumptam et iure politico: ut servus etiamsi ad tempus imperet non tamen haeres est domus. Unde concludit non esse solidam et perpetuam libertatem, nisi quae per Filium obtinetur. Hoc modo vanitatis arguit Iudaeos, quia larvam pro re ostentent. Nam quod carnalis erant Abrahae progenies, nihil nisi larva erant. Locum occupabant in Ecclesia Dei, sed qualem Ismael ad breve tempus sibi usurpaverat, servus libero fratri insultans. Summa est, quicunque se Abrahae filios esse gloriantur nihil praeter fallacem et evanidam speciem habere.

36. *Si ergo vos Filius liberaverit.* His verbis significat in se unum competere ius libertatis, alios omnes quum servi nascantur nonnisi sua gratia liberari. Nam quod natura proprium habet nobis adoptione communicat, dum fide inserimur in eius corpus ac efficimur eius membra. Ita memoria repetendum est quod prius dixi: nos Evangelii vindicta ab eo manumitti. Christi ergo beneficium est libertas nostra, sed eam fide consequimur: quae etiam facit ut nos Christus Spiritu suo regeneret. Quum dicit *vere fore liberos*, emphasis est in adverbio *vere*: subaudiendum est enim antitheton stultae persuasionis qua Iudaei turgebant, sicut et nunc bona pars mundi regnum sibi imaginatur in miserrima subiectione.

37. *Scio quod semen Abrahae sitis.* Hoc per concessionis formam dictum interpretor. Interea tamen eorum stultitiam ridet, quod frivolo titulo glorientur, acsi diceret: Ut vobis detur istud in quo tantopere vobis placetis, quid tamen iuvat Abrahae filios vocari, qui adversus Deum eiusque ministros insaniant? qui impio et scelerato veritatis odio perciti ad innoxium sanguinem fundendum praecipites ferantur? Unde sequitur nihil minus esse quam quod dici volunt, quia nihil simile habeant cum Abraham. *Quaeritis me interficere.* Quum dicit se ad mortem quaeri, quia sermo suus non habeat in ipsis locum: significat non simpliciter esse homicidas, sed Dei et veritatis eius odio impelli ad talem insaniam, quod longe atrocius est. Neque enim tunc intra homines se continet iniura, sed Deum simul violat. *Sermonis sui capaces esse* ipsos negat, quia malitia obstructos habeant animos, ne quid sani admittant.

38. *Quod vidi apud Patrem.* Saepius iam Patris sui meminerat: nunc argumento a contrariis colligit, et Deo adversos et diaboli

filios esse qui suae doctrinae resistunt. Ego, inquit, non profero nisi quod a Patre didici. Qui fit ergo ut tantopere vos exasperet sermo Dei, nisi quia patrem habetis contrarium? Se *loqui* dicit, illos *facere*, quia doctoris munus ipse obibat, ipsi autem furiose eius doctrinam exstinguere moliebantur. Interea suum Evangelium a contemptu vindicat, quia nihil mirum sit si a filiis diaboli oppugnetur. Quidam vertunt, *facite*: acsi diceret Christus, Agedum, monstrate vos esse diaboli filios mihi repugnando. Nam ego nonnisi ex Dei praescripto loquor.

39. Responderunt et dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filii Abrahae essetis, opera Abrahae faceretis. 40. Nunc vero quaeritis me interficere, hominem qui veritatem loquutus sum vobis, quam audivi a Deo: hoc Abraham non fecit. 41. Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt ergo illi, Nos ex scortatione non sumus geniti, unum patrem habemus Deum. 42. Dixit illis Iesus, Si Deus pater vester esset, me diligeretis. Ego enim a Deo exivi et veni, neque enim a me ipso profectus sum, sed ille me misit.

39. *Pater noster Abraham.* Altercatio ista nimis clare ostendit quam superbe et ferociter omnes Christi obiurgationes contempserint. Hoc sibi perpetuo arrogant, se esse Abrahae filios: nec tantum eo sensu quod geniti fuerint ex progenie Abrahae, sed quod sint sanctum genus, Dei haereditas et filii Dei. Interea tamen nonnisi carnis fiducia nituntur. Atqui carnale genus sine fide nihil nisi mera est larva. Nunc intelligimus quid eos tantopere excoecaverit, ut Christum etiam letali fulmine armatum susque deque fecerint. Sic hodie Papistae verbum Dei, quod lapides movere posset, tanquam fabulosum rident, et audacter ferro et igni persequuntur: tantum quia fallaci Ecclesiae titulo freti Deo se posse et hominibus illudere confidunt. In summa, hypocritae simul ac speciosum aliquod integumentum nacti sunt, quasi in eorum corda non penetret Deus, ferream ei contumaciam opponunt. *Si filii Abrahae essetis.* Iam Christus degeneres Abrahae filios apertius a legitimis discernit. Nam ipsum quoque nomen omnibus detrahit, qui sunt Abrahae dissimiles. Saepe quidem contingit, ut patres a quibus geniti sunt filii moribus non referant: verum hic Christus de origine carnali non disputat, sed tantum inter Abrahae filios coram Deo censeri negat, qui fide non retinent gratiam adoptionis. Nam quum Dominus Abrahae semini pollicitus esset se fore in Deum, increduli omnes hac promissione abiecta se abdicabant ex genere Abrahae. Status ergo quaestionis est, An reputandi sint Abrahae filii qui oblatam sibi in verbo benedictionem abiiciunt, ut nihilominus sint gens sancta, peculium Dei et regale sacerdotium. Hoc negat Christus et merito: quia Spiritu renasci oportet qui filii sunt promissionis, et novas esse creaturas quicunque locum appetunt in regno Dei. Non erat quidem inutile ac nullius momenti carnale Abrahae genus, si quidem accederet veritas. Residet enim Dei electio in semine Abrahae, sed libera, ut haeredes vitae reputentur quos Deus Spiritu suo sanctificat.

40. *Nunc vero quaeritis.* Demonstrat ab effectu, minime esse Abrahae filios ut iactabant, quia resistunt Deo. Quid enim praecipue in Abraham laudatur nisi obedientia fidei? Haec igitur discriminis nota est, quoties ab extraneis discernere oportet eius filios. Nam inanes tituli qualescumque pretium coram mundo concilient apud Deum nihili sunt. Ergo iterum concludit Christus filios esse diaboli, quia verae et sanae doctrinae tam infesti sint hostes.

41. *Nos ex scortatione.* Non plus sibi vindicant quam antea. Idem enim apud eos pollebat esse Abrahae et Dei filium, sed in eo graviter errabant, quod Deum fingebant universo Abrahae semini obstrictum. Nam ita ratiocinantur, Deus sibi Abrahae genus adoptavit: ergo quum simus ex Abraham geniti, nos Dei filios esse oportet. Videmus nunc ut sanctitatem ex utero se habere putaverint, quia orti essent ex radice sancta. Denique Ecclesiam Dei se esse contendunt, quia originem ducant a sanctis Patribus: quemadmodum hodie continua a Patribus successio Papistas inflat et plus quam turgidos reddit. Talibus eos praestigiis deludit Satan ut Deum a verbo suo, Ecclesiam a fide, regnum coelorum a Spiritu separent. Sciamus ergo, quamvis secundum carnem spurii non sint, sed plausibili Ecclesiae titulo se venditent, nihil minus esse quam Dei filios, qui semen vitae adulterarunt. Nam per quascunque circumeant ambages, nunquam tamen elabi poterunt quin hac sola iactantia efferantur, Nos sanctis Patribus successimus: ergo sumus Ecclesia. Quodsi refellendis Iudaeis valuit Christi responsum, non minus hodie ad istos coarguendos sufficit. Nunquam fiet quidem quin perperam nomen Dei improbissima audacia mentiantur hypocritae: sed nunquam efficient apud eos qui stabunt Christi iudicio, quin ridiculae sint mendaces istae quas effutiunt gloriae.

42. *Si Deus Pater vester esset.* Tale est Christi argumentum, Quisquis est Dei filius, primogenitum eius Filium agnoscet ac diliget: vos autem me odio habetis, non est ergo quod vos esse gloriemini Dei filios. Locus hic diligenter notandus est, nullam esse pietatem, nullum timorem Dei, ubi Christus reiicitur. Ficta quidem religio Deum audacter obtendit: sed quid consensus habere cum Patre possunt, qui ab unico eius Filio dissident? qualis est ista Dei cognitio, ubi viva eius imago respuitur? Atque hoc sibi volunt Christi verba quum se *a Patre venisse* testatur, significat enim divinum esse quicquid habet: ideoque minime consentaneum esse, ut veri Dei cultores eius veritatem ac iustitiam refugiant. Non veni, inquit, a me ipso: nihil obiicere mihi potestis quod sit a Deo alienum: nihil denique vel terrestre vel humanum reperietis in mea doctrina totaque eius administratione. Neque enim de sua essentia, sed de officio disserit.

43. Quare loquelam meam non agnoscitis, quod non potestis audire sermonem meum? 44. Vos a patre diabolo estis, et cupiditates patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio, et in veritate non stetit, quia veritas in ipso non est. Quum loquitur mendacium, ex propriis loquitur: quia mendax est, atque eius pater. 45. Quia autem veritatem ego dico, mihi non creditis.

43. *Quare loquelam.* Exprobrat hoc loco Iudaeis contumaciam quae tanta erat, ut ne audire quidem loquentem sustinerent. Hinc colligit diabolico furore agi ac rapi. Quid a sermone differat loquela, non video: plus enim est dicere quam loqui. Atqui non quadraret, quod minus esset priore loco poni. Multi sic distinguunt, ut finis interrogationis sit in verbo *agnoscitis:* quasi interrogatio istis tantum verbis constaret, Cur loquelam meam non agnoscitis? Ut mox sequatur causae redditio, Quia non potestis audire sermonem meum. Ego autem potius legendum uno contextu arbitror, acsi dixisset, Quid causae est, quod sermo meus quasi barbarus et ignotus vobis est, ut loquendo vobiscum nihil proficiam, adeoque ut ne auribus quidem admittere dignemini quod dico? Priore igitur membro stuporem eorum perstringit: altero praefractum et impotens doctrinae odium: postea utriusque causam assignat, quum dicit, Ex diabolo esse genitos. Interrogando enim praecidere hoc illis voluit quod assidue illi iactabant, se ratione et iudicio adduci ad resistendum.

44. *Vos ex patre diabolo estis.* Quod bis obscurius dixerat, nunc plenius exprimit, ipsos esse diaboli filios. Caeterum antithesis subaudienda est, quod non possint Filio Dei tam infesti esse, nisi Patrem haberent perpetuum Dei hostem. Porro diaboli filios vocat non tantum propterea quod eum imitantur: sed quia eius impulsu ad oppugnandum Christum ferantur. Sicuti enim filii Dei nominamur, non tantum quia sumus illi similes, sed quia Spiritu nos suo gubernat, quia in nobis vivit ac viget Christus, ut nos ad Patris sui imaginem conformet: ita rursum diabolus eorum dicitur pater quorum mentes excoecat, quorum instigat corda ad omnem iniustitiam, in quibus denique potenter agendo tyrannidem suam exercet (II. Cor. 4, 4. Ephes. 2, 2. et aliis in locis). Caeterum frustra et insulse Manichaei ad probandum suum delirium hoc loco abusi sunt. Siculi enim quum Scriptura appellat nos Dei filios, hoc ad traducem vel ad originem substantiae non refert, sed ad Spiritus gratiam, quae nos regenerat in vitae novitatem: ita hoc Christi dictum ad substantiae traducem nihil pertinet, sed ad naturae corruptelam cuius causa et origo est hominis defectio. Quod ergo homines diaboli filii nascuntur, non est creationi imputandum sed peccati vitio. Christus autem ab effectu hoc probat, quia sponte et ex animo ad diabolum sequendum propensi sint. *Ille homicida.* Exprimit quaenam sint illae cupiditates ac duas species commemorat, crudelitatem et mendacium: in quibus Satanae nimium erant similes Iudaei. Quod dicit fuisse homicidam, significat homini machinatum fuisse exitium: simul enim atque creatus est homo, prava nocendi libidine impulsus Satan ad eum perdendum vires suas contulit. Caeterum Christus non creationis initium intelligit, quasi illi Deus nocendi studium indiderit: sed naturae vitiositatem in Satana damnat, quam sibi ipse contraxit. Quod melius patet ex secundo membro ubi dicit, *in veritate non stetisse.* Quamvis enim subterfugere conentur, qui diabolum natura malum fuisse fingunt, verba tamen haec mutationem in deterius clare exprimunt, et ideo mendacem esse Satanam, quia a veritate desciverit. Ergo quod mendax est, non ideo fit quod natura dissidium semper habuerit a veritate, sed quoniam voluntario lapsu ab ea excidit. Haec Satanae descriptio nobis perquam utilis est, ut pro se quisque ab eius insidiis cavere studeat et simul vim atque impetum arcere. Cir-

cuit enim tanquam truculentus leo quaerens quem devoret, et mille ad fallendum artibus est instructus (1. Petr. 5, 8.). Quo magis fideles spiritualibus armis ad pugnandum munitos et ad excubias agendas vigili sobrietate intentos esse oportet. Iam si Satan hunc affectum exuere non potest, non est cur turbemur quasi re nova et insolita, dum subinde emergunt varii errores: suos enim incitat Satan quasi flabella, qui suis imposturis mundum dementent. Nec mirum est tam valido conatu incumbere Satanam ad obruendam veritatis lucem: est enim unica animae vita. Ergo mendacium ad exstinguendam animam praecipuum et maxime letale telum habet. Hanc Satanae effigiem quum in Papatu hodie omnes oculati perspiciant, primum reputare eos convenit, quocum hoste bellum gerant: deinde ad Christi sui ducis, sub cuius vexillo militant, praesidium confugere. Quod proxime sequitur, *quia veritas in ipso non est*, confirmatio est ab effectu vel a posteriori ut loquuntur sumpta. Quia enim veritatem odit Satan, nec eam ferre potest quin potius totus est mendaciis delibutus: hinc colligit Christus, a veritate prorsus excidisse et fuisse aversum. Ergo ne miremur si apostasiae suae fructus quotidie profert. *Quum loquitur mendacium.* Vulgo ita exponunt, Quasi mendacii culpam negaret Christus competere in Deum naturae auctorem, ac potius ex depravatione esse diceret: sed ego simplicius interpretor, Quod diabolo usitatum sit mentiri, nec aliud noverit quam fraudes, corruptelas et praestigias fabricare. Neque tamen inepte ex his verbis colligimus, diabolum a se ipso hoc vitium habere, et sic esse illi proprium ut simul accidentale sit. Nam quum diabolum Christus mentiendi artificem facit, manifeste eum a Deo separat, imo contrarium pronuntiat. Eodem quoque pertinet *Patris* nomen, quod mox subiicitur: nam ideo Satan mendacii pater dicitur, quia a Deo alienatus est in quo solo veritas residet, et ex quo tanquam ab unico fonte manat.

45. *Quia autem veritatem.* Confirmat superiorem sententiam: quia quum nulla illis resistendi causa sit, nisi quod illis exosa est ac intolerabilis veritas, palam se filios Satanae esse produnt.

46. Quis ex vobis arguit me de peccato? Si autem veritatem dico, quare non creditis mihi? 47. Qui est ex Deo, verba Dei audit: propterea non auditis, quia ex Deo non estis. 48. Responderunt ergo Iudaei, et dixerunt illi, Nonne bene dicimus nos, quod Samaritanus es tu et daemonium habes? 49. Respondit Iesus, Ego daemonium non habeo, sed honoro Patrem meum, et vos contumelia me affecistis. 50. Ego vero non quaero gloriam meam: est qui quaerat et iudicet.

46. *Quis ex vobis.* Haec interrogatio ex fiducia est. Nam quum nulli se probro obnoxium esse probe sciret, hostibus suis quasi victor insultat. Nec tamen immunem se ab eorum calumniis esse dicit: nam quum nulla obloquendi materia illis esset, non tamen Christum conviciis incessere desinebant, sed nullum in se crimen haerere intelligit. Atque hoc significat verbum ἐλέγχειν, sicut Latini dicunt coarguere, ubi quis re ipsa convictus tenetur. Falluntur tamen qui

putant Christum hic perfectam suam innocentiam asserere, quia solus inter homines excelluit quatenus erat filius Dei. Nam haec defensio ad circumstantiam loci restringi debet, acsi quicquam sibi posse obiici negaret, quo minus fidus esset Dei minister: quemadmodum et Paulus (I. Cor. 4, 4.) gloriatur, se nulla in re sibi esse conscium. Neque enim ad totam vitam hoc extenditur, sed est solius doctrinae et Apostolatus defensio. Hic ergo abs re quidam de perfectione iustitiae philosophantur, quae soli Dei filio convenit, quum hoc unum propositum habeat fidem ministerio suo facere, sicuti clarius patet ex consequentibus: mox enim iterum subiicit, Si veritatem dico etc., unde colligimus doctrinae suae magis quam personae causam agere Christum.

47. *Qui est ex Deo.* Quia iure suo sumere hoc pro confesso potest, se Patris coelestis legatum esse et bona fide munus quod mandatum est exsequi, vehementius in eos invehitur: neque enim iam obscura erat eorum impietas, quum in respuendo Dei verbo tam essent contumaces. Ostenderat nihil sibi posse ab illis obiici quin doceret tanquam ex ore Dei. Concludit ergo nihil ipsos cum Deo habere commune quia non audiant, ac praeterita sui mentione bellum illis cum Deo esse denuntiat. Caeterum docemur hoc loco, nullum esse clarius reprobae mentis signum, quam ubi quispiam Christi doctrinam ferre non potest, etiamsi alias in speciem angelica sanctitate fulgeat: quemadmodum si eam libenter amplectimur, habemus quasi visibile electionis nostrae sigillum. Nam qui verbum habet fruitur Deo ipso, qui autem reiicit, iustitia et vita se privat: quare nihil nobis magis timendum quam ne in istud horribile iudicium incidamus.

48. *Nonne bene dicimus.* Magis ac magis produnt quantopere obstupefacti sint a Satana: qui plus quam convicti per mediam tamen desperationem ruere non verentur. Porro quum duplex convicium ingerant Christo, nihil tamen aliud volunt in summa quam hominem esse detestabilem et malo spiritu agi. Quia Samaritanos Iudaei pro apostatis habebant et Legis corruptoribus, quoties infamia gravare aliquem volebant, Samaritanum vocabant, nunc ergo quia nullum habent atrocius crimen quo Christum infament, temere et sine iudicio triviale istud arripiunt. Ut paucis dicam, petulanter eos videmus maledicere, sicuti solent qui canina rabie accensi non reperiunt quod dicant.

49. *Ego daemonium non habeo.* Quod priore crimine omisso se tantum de secundo purgat, quidam ideo factum putant quod contumeliam personae suae factam neglexerit, tantum autem susceperit doctrinae patrocinium. Sed meo iudicio falluntur: neque enim credibile est, tam subtile vitae et doctrinae habitum fuisse a Iudaeis discrimen. Deinde nominis huius odium ut diximus inde natum erat, quod Samaritani perversi ac degeneres Legis cultores eam multis superstitionibus et corruptelis vitiaverant, totumque Dei cultum polluerant extraneis figmentis. Augustinus ad allegoriam confugit, quod Christus non abnuerit Samaritanus vocari, quia verus sit gregis sui custos. Sed aliud mihi videtur fuisse Christi consilium. Quum enim eodem spectarent duo probra quibus impetitus fuerat, sub uno utrumque refellit: imo si quis rite expendat, magis eum gravabant Samaritanum vocando quam daemoniacum. Sed quemadmodum iam dixi, simplici refutatione contentus est Christus, quam sumit a contrario, dum se Patris sui honori studere affirmat. Necesse enim est Spiritu Dei regi et fidelem esse Dei servum, qui rite et sincere cum hono-

rat. *Vos contumelia me affecistis.* Potest ita exponi hoc membrum quasi queratur Christus, non haberi sibi honorem, quo dignus est qui Dei gloriam promovet. Sed ego altius eum respicere puto, nempe quod Patris gloriam cum sua coniungat, acsi diceret, Nihil mihi arrogo quod non cedat in Patris gloriam: nam in me relucet eius maiestas, eius potestas et imperium in me residet. Quum ergo tam indigne a vobis excipior, in Deum ipsum estis contumeliosi. Ideo protinus subiicit, Deum huius fore iniuriae vindicem. Poterant enim ambitionem illi obiicere, nisi testatus esset se non privato carnis affectu de suo honore esse sollicitum vel contemptu, sed quatenus honor vel contemptus Dei agitur. Caeterum etsi longe a Christo distamus, certo tamen quisque statuat, si ad quaerendam Dei gloriam ex animo intentus sit, satis amplam laudem apud ipsum esse sibi repositam: semper enim experiemur verum esse illud, Qui me honorant, eos honorabiles reddam (I. Sam. 2, 30.). Si apud homines non modo contemptus est, sed etiam probris obruitur, aequo animo exspectet dum illuceat dies Domini.

51. Amen, amen dico vobis, si quis sermonem meum servabit, mortem non videbit in aeternum. 52. Dixerunt ergo illi Iudaei, Nunc cognovimus, quod daemonium habes. Abraham mortuus est et Prophetae, et tu dicis, Si quis sermonem meum servaverit, non gustabit mortem in aeternum. 53. Num tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? et Prophetae mortui sunt: quem te ipsum tu facis? 54. Respondit Iesus, Si ego glorifico me ipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui me glorificat, quem vos dicitis Deum vestrum esse. 55. Et non novistis eum, ego autem novi eum: et si dixero quod non novi eum, ero similis vobis mendax: sed novi eum, et sermonem eius servo.

51. *Amen, amen dico vobis.* Non dubium quin aliquos in turba illa Christus sanabiles cognoverit, alios etiam doctrinae suae minime adversos. Sic ergo terrere voluit impios quorum deplorata erat malitia, ut tamen consolationis materiam bonis relinqueret vel ad se alliceret nondum perditos. Ergo utcunque maior pars abhorreat a verbo Dei, nunquam tamen sic totus ad coarguendos improbos intentus esse debet pius doctor, quin filiis Dei simul salutis doctrinam impertiat et conetur ad sanam mentem reducere, si qui sunt non prorsus incurabiles. Hic ergo Christus suis discipulis vitam aeternam promittit, sed discipulos requirit qui non tantum auribus annuant ut asini vel profiteantur se probare eius doctrinam, sed qui servent non secus ac pretiosum thesaurum. *Visuros mortem* negat: quia ubi animam hominis fides vivificat, iam mors retuso aculeo et veneno absterso letale vulnus infligere non potest.

52. *Nunc cognovimus.* Perstant reprobi in suo stupore nec magis promissionibus quam minis tanguntur: ita neque duci ad Christum neque trahi possunt. Quod nonnulli calumniose torqueri ab ipsis verba putant, quia dicant Mortem gustare, quod ex Christo non

audierant, mihi parum solidum videtur. Potius sentio loquutiones Hebraeis fuisse synonymas, Mortem gustare et mortem videre pro Mori. Verum in eo sunt sinistri interpretes, quod spiritualem Christi doctrinam ad corpus transferunt. Mortem nemo fidelium visurus est, quia ex semine incorruptibili renati etiam moriendo vivunt, quia Christo capiti suo coniuncti morte exstingui nequeunt, quia mors illis transitus est in regnum coeleste, quia Spiritus in illis habitans vita est propter iustitiam, donec quod residuum est mortis absorbeat. Isti vero ut carnales sunt nullam agnoscunt a morte liberationem, nisi quae palam in corpore appareat. Atque hic morbus nimis vulgaris est in mundo, ut plerique Christi gratiam pro nihilo fere ducant, quia eam aestimant duntaxat carnis sensu. Ergo ne idem nobis contingat expergefaciendae sunt mentes, ut spiritualem vitam in media morte percipiant.

53. *Patre nostro Abraham.* Alterum vitium, quod splendore Abrahae et sanctorum Christi gloriae tenebras offundere conantur. Atqui non secus ac solis fulgor stellas omnes obscurat, ita prae immenso Christi fulgore quicquid gloriae est in Sanctis omnibus evanescere oportet. Inique ergo et praepostere faciunt quod servos opponunt Domino. Quin etiam Abrahae et Prophetis iniurii sunt, dum illorum nomine abutuntur adversus Christum. Verum haec quoque pravitas omnibus fere saeculis grassata est et hodie adhuc grassatur, ut impii lacerando Dei opera ipsum sibi quasi contrarium faciant. Illustravit Deus nomen suum per Apostolos et martyres: Papistae idola sibi ex Apostolis et martyribus confingunt, quae Dei locum occupent. Annon hoc modo sibi ex Dei gratiis fabricant machinas ad diruendam eius virtutem? Quantulum enim restat Deo vel Christo, si habeant sancti quod illis prodige largiuntur Papistae? Proinde sciendum est confundi totum regni Dei ordinem, nisi longe infra Christum subsidant Prophetae, Apostoli et quicquid est Sanctorum, ut solus ipse emineat. Nec sane magis honorifice de Sanctis possumus loqui quam quum ipsos Christo submittimus. Papistae autem, utcunque fucum faciant imperitis probos se iactando Sanctorum cultores, Deo et illis pariter iniuriam faciunt, quod illis in sublime evectis Christum cogunt in ordinem. Ac dupliciter quidem hic peccant, quod in doctrina Sanctos praeferunt Christo: deinde quod illos vestientes Christi spoliis eum prope sua virtute exinaniunt.

54. *Si ego glorifico.* Antequam de iniqua illa comparatione respondeat, praefatur se non quaerere propriam gloriam, atque ita occurrit eorum calumniae. Si quis obiiciat Christum se quoque ipsum glorificasse, prompta est solutio quod hoc humanitus non fecerit, sed duce atque auctore Deo. Nam hic ut pluribus aliis locis se per concessionem a Deo separat. In summa, pronuntiat nihil se gloriae appetere nisi quod sibi a Patre datum sit. Docemur autem his verbis, quando Deus filium suum glorificat, non passurum ut impune eum contemptui habeat mundus. Interea ad Christum reverenter colendum non parum animi addere debent fidelibus voces illae Dei e coelo sonantes, Osculamini Filium, Adorent eum omnes Angeli, Flectatur illi omne genu, Ipsum audite, Ipsum gentes requirant, Humilietur omnis caro. Monemur praeterea his verbis, quicquid gloriae sibi homines a se ipsis conciliant frivolum esse ac nihili. Quam igitur coeca est ambitio, dum tam anxie de nihilo laboramus? Ergo assidue nobis

ante oculos versetur illud Pauli dictum (II. Cor. 10, 18.), Non qui se ipsum commendat, ille probatus est: sed quem Deus commendat. Caeterum quia destituimur omnes Dei gloria, discamus in uno Christo gloriari, quatenus nos facit suae gloriae per gratiam consortes. *Quem vos dicitis.* Falsum nominis Dei praetextum quem arripere consueverant illis extorquet. Scio, inquit, quam audacter iactetis vos esse populum Dei: sed mendax est titulus ille, quia Deum non agnoscitis. Unde etiam discimus quaenam sit legitima fidei professio, nempe quae ex vera notitia oritur. Unde autem notitia illa nisi ex verbo? Ergo quicunque Dei nomen absque Dei verbo iactant nihil quam mentiuntur. Interea Christus conscientiae suae fiduciam illorum proterviae opponit, atque ita omnes Dei servos animis compositos esse decet, ut hoc uno contenti sint Deum a parte sua stare, etiamsi totus mundus contra eum insurgat. Ita Prophetis olim et Apostolis contra terribiles totius mundi insultus stetit invicta animi magnitudo, quia sciebant a quo missi essent. Caeterum, ubi deest solida Dei notitia, nihil est quod nos sustineat.

55. *Et si dixero.* Hac particula testatur Christus se officii necessitate cogi ad loquendum, quia silentium eius perfida esset veritatis proditio. Insignis sententia, quod in hunc finem se nobis patefaciat Deus, ut fidem cordis apud homines ore profiteamur, quum opus est. Neque enim parum terroris incutere nobis debet quod, qui dissimulant in hominum gratiam ac Dei veritatem vel abnegant vel impiis commentis deformant, non leviter tantum carpuntur, sed ablegantur ad diaboli filios.

56. Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum: et vidit et gavisus est. 57. Dixerunt ergo ei Iudaei, Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti? 58. Dixit illis Iesus, Amen, amen dico vobis, priusquam fieret Abraham, ego sum. 59. Sustulerunt ergo lapides, ut iacerent in eum: Iesus autem absconditus est, et exivit e templo.

56. *Abraham pater vester.* Concedit illis verbotenus quod prius abstulerat, Abraham scilicet esse illorum patrem. Ostendit autem quam frivola illa fuerit obiectio nominis Abrahae. Ille, inquit, non alium tota vita finem habuit propositum, quam ut regnum meum florere conspiceret: ille me absentem desideravit, vos praesentem aspernamini. Quod de uno Abraham hic praedicat Christus in omnes Sanctos competit: sed in Abrahae persona, quia totius Ecclesiae pater est, haec doctrina plus habet ponderis. Quisquis ergo in numero piorum censeri cupit, is Christi praesentiam qua decet laetitia excipiat, cuius desiderio Abraham exarsit. Nam *exsultandi* verbo vehemens ardensque affectus exprimitur. Nunc subaudienda est antithesis. Quum adhuc tam obscura esset Christi cognitio, tanto eius desiderio accensus fuit Abraham, ut eius fruitionem bonis omnibus praeferret: quam foeda igitur eorum ingratitudo, qui sibi palam exhibitum spernunt adeoque reiiciunt? *Dies* hoc loco aeternitatem non significat, ut putavit Augustinus, sed tempus regni Christi, ex quo carne indutus mundo apparuit, ut Redemptoris munus impleret. Sed nunc quaeritur, quomodo manifestationem Christi etiam oculis fidei Abraham

viderit. Nam hoc cum altera Christi sententia (Luc. 10, 24.) videtur minime quadrare, Multi Reges et Prophetae optarunt videre quae videtis, nec tamen viderunt. Respondeo, fidem in Christi intuitu suos habere gradus: quo fit ut Prophetae veteres Christum procul conspexerint, sicuti promissus illis fuerat, nec tamen quasi praesentem cernere licuerit, quemadmodum familiariter ac penitus se conspicuum reddidit, quum e coelo descendit ad homines. Porro docemur his verbis, sicuti non frustratus est Deus Abrahae votum, ita hodie non passurum ut quisquam sine profectu ad Christum aspiret, quin pio eius desiderio respondeat. Quod ergo non se pluribus dat fruendum, in causa est hominum malignitas, quia a paucis expetitur. Gaudium Abrahae testatur notitiam regni Christi pro incomparabili thesauro fuisse ab ipso habitam: et in hunc finem dicitur gavisus esse viso die Christi ut sciamus nihil eum pluris fecisse. Caeterum hunc fidei suae fructum pii omnes percipiunt, quod Christo uno contenti, in quo plene et in solidum beati sunt et felices, tranquillas et hilares conscientias habent. Et certe nemo rite cognovit Christum, nisi qui hoc illi tribuit honoris, ut in eo prorsus acquiescat. Alii exponunt Abraham morte iam defunctum sensisse Christi praesentiam, quum mundo apparuit: atque ita desiderii et visionis tempora inter se diversa faciunt. Et verum quidem est, spiritibus sanctis post mortem patefactum Christi adventum, cuius exspectatione suspensi fuerant tota vita: sed nescio an expositio tam arguta Christi verbis conveniat.

57. *Quinquaginta annos.* Christi dictum ab impossibili refellere conantur, quod se Abrahae ante multa saecula mortuo aequalem faciat nondum ipse quinquagenarius. Tametsi autem nondum annos triginta quatuor natus erat Christus, plus tamen illi aetatis concedunt, ne videantur nimis exacte et praecise cum illo agere: acsi dicerent, Tu certe non ita senem te facies, ut te iactes annum quinquagesimum attigisse. Ideo qui coniiciunt facie magis attrita fuisse quam aetas ferebat, vel non fieri hoc loco mentionem de annis solaribus, utrique de nihilo laborant. Papiae vero figmentum, qui Christum supra annos quadraginta vixisse tradidit, nullo modo recipiendum est.

58. *Priusquam fieret Abraham.* Quia increduli nonnisi ex carnali aspectu iudicant, Christus se maius quiddam et altius humana specie habere admonet, quod sensibus carnis absconditum solis fidei oculis cernitur: secundum hanc rationem se potuisse a sanctis Patribus videri, priusquam in carne palam exstaret. Aliis tamen verbis utitur: Priusquam, inquit, Abraham nasceretur, ego sum. Sed his verbis eximit se e vulgo hominum, sibique coelestem virtutem ac divinam vindicat, cuius sensus ab initio usque mundi in omnia saecula diffusus fuerit. Quanquam bifariam exponi verba haec possunt: aliqui enim simpliciter hoc in aeternam Christi divinitatem competere putant, ac comparant cum illo Mosis loco, Ego sum qui sum (Exod. 3, 14.). Ego vero longius extendo, quia virtus et gratia Christi, quatenus mundi Redemptor est, omnium aetatum communis fuit. Convenit igitur cum illo Apostoli dicto (Hebr. 13, 8.), Christus heri et hodie et in saecula. Sic enim videtur contextus exigere. Dixerat prius diem suum ardenti desiderio expetitum fuisse ab Abraham: quia hoc Iudaeis incredibile erat, subiicit se tunc quoque fuisse. Porro non satis firma erit causae redditio, nisi intelligamus iam tum agnitum fuisse mediatorem, a quo placandus esset Deus. Quod tamen

saeculis omnibus viguit mediatoris gratia, hoc ab aeterna eius divinitate pendebat. Itaque hoc dictum Christi insigne divinae essentiae elogium continet. Notanda etiam est solennis asseverandi formula *Amen, amen.* Nec displicet quod Chrysostomus in praesenti verbi tempore pondus esse existimat. Neque enim dicit, Eram vel Fui, sed *ego sum:* quo aequabilem et ab initio ad finem usque eundem statum significat. Nec dicit, Priusquam esset Abraham, sed Priusquam fieret, principium illi tribuens.

59. *Sustulerunt ergo lapides.* Credibile est hoc esse ab illis factum, quasi ex Legis praescripto lapidandus esset Christus. Unde colligimus quanta sit inconsiderati zeli vesania: nullae enim ad cognitionem causae aures suppetunt, manus autem ad caedem sunt armatae. Caeterum non dubito quin se arcana sua virtute eripuerit Christus, sed tamen sub humilitatis specie: neque enim ad liquidum suam divinitatem exserere voluit, quin aliquid humanae infirmitati relinqueret. Quod aliqui codices habent, *transiise sic per medium illorum*, non temere coniicit Erasmus ex quarto Lucae cap. huc translatum esse. Hoc quoque observatu dignum est, quod impii sacerdotes et scribae fugato Christo, in quo habitat tota plenitudo deitatis, externi templi possessionem retinent: atqui longe falluntur quum templum se habere putant Deo vacuum. Sic hodie Papa cum suis, quum profligato Christo Ecclesiam profanaverint, mendaci Ecclesiae larva stulte gloriantur.

CAPUT IX.

1. Et praeteriens Iesus vidit hominem coecum a nativitate. 2. Et interogaverunt eum discipuli eius, dicentes, Rabbi, quis peccavit, hic an parentes eius, ut coecus nasceretur? 3. Respondit Iesus, Neque hic peccavit, neque parentes eius: sed ut manifestentur opera Dei in illo. 4. Me oportet operari opera eius, qui misit me, donec dies est: venit nox, quando nemo potest operari. 5. Quamdiu fuero in mundo, lux sum mundi.

1 et 2. *Vidit hominem coecum.* Hoc capite illuminationem coeci Evangelista describit, simul doctrinam admiscens quae miraculi fructum commendet. *A nativitate.* Haec circumstantia Christi virtutem amplificat: neque enim humanis remediis curabilis erat coecitas, quam allatam ex matris utero pertulerat ille ad virilem usque aetatem. Inde autem discipulis oblata fuit movendae quaestionis occasio, cuius peccati haec esset poena. Primo, quum testatur Scriptura aerumnas omnes, quibus obnoxium est genus humanum, ex peccato provenire, quoties aliquem miserum cernimus, fieri non potest quin statim veniat in mentem haec cogitatio, incommoda quibus premitur poenas esse manu Dei inflictas. Sed hic tribus modis errari solet. Nam quum in alios quisque acerrimus sit censor, pauci sunt qui ean-

dem in se ut par erat severitatem adhibeant. Si res fratri meo sunt adversae, mox Dei iudicium agnosco: si me graviore ferula castigat Deus, conniveo ad mea peccata. Atqui in reputandis poenis quisque a se ipso exordium facere debebat, ut nemini minus quam sibi parceret. Quare si aequi in hac parte iudices esse volumus, in nostris potius quam alienis malis discamus esse perspicaces. Secundus error est in rigore immodico, quia simulac tangitur quispiam Dei manu capitale hoc esse odium interpretamur, et scelera facimus ex delictis ac prope desperamus de eius salute: contra autem peccata nostra extenuando vix delicti nobis conscii sumus, ubi gravissimum scelus admissum est. Peccamus tertio, quod promiscue arripimus ad damnationem quoscunque Deus cruce exercet. Certum quidem est quod nuper diximus, miserias omnes originem trahere ex peccato, sed Deus variis de causis suos affligit. Nam sicuti quorundam crimina non ulciscitur in hoc mundo, sed poenas differt in futuram vitam, ut eas duriores exigat: ita durius saepe tractat fideles suos, non quod magis peccarint, sed ut in posterum carnis vitia mortificet. Imo interdum peccata eorum non respiciens tantum eorum obedientiam probat, vel ad patientiam erudit. Sicuti videmus sanctum Iob prae aliis calamitosum, nec tamen peccatis suis urgeri: sed aliud esse Dei consilium, ut scilicet rebus etiam adversis melius testata fiat eius pietas. Praeposteri igitur sunt interpretes, qui aerumnas omnes indifferenter peccatis assignant: acsi aequalis esset poenarum modus, vel Deus aliud non respiceret in hominibus puniendis quam unius cuiusque merita. Quare duo hic observanda sunt, iudicium incipere ut plurimum a domo Dei (I. Petr. 4, 17.): ideoque ipsum praeteritis impiis severe animadvertere in suos quum quid peccarunt, et eius flagella in corrigendis Ecclesiae vitiis multo duriora esse. Deindè cur homines affligat, diversos esse fines: nam Petrum et Paulum non minus quam sceleratissimos latrones carnifici subiecit. Unde colligimus non semper in hominum poenis exstare causas, quae digito possint monstrari. Caeterum quod discipuli ex communi sensu interrogant, quale Deus peccatum ultus fuerit in coeco simulac natus est, non tam id faciunt intempestive, quam dum quaerunt an peccaverit nondum natus: quanquam haec tam absurda quaestio ex vulgari commento, quod tunc invaluerat, sumpta fuit. Nam ex aliis Scripturae locis clare apparet, μετεμψύχωσιν quam Pythagoras somniavit ab illis fuisse creditam. Hinc videmus quam profundus sit labyrinthus hominum curiositas, praesertim ubi accessit audacia. Alios nasci claudos, alios strabones, alios prorsus coecos, alios monstroso corpore videbant: quum abscondita Dei iudicia revereri deceret, voluerunt in eius operibus causam habere conspicuam. Ita sua temeritate in illas pueriles nugas prolapsi sunt, ut putarent animam vita una defunctam in novum corpus migrare, et ibi luere debitas anteactae vitae poenas. Nec vero hodie Iudaeos pudet tam foedum delirium pro coelesti oraculo in suis synagogis iactare. Quo exemplo docemur, sedulo esse cavendum ne, si in Dei iudicia ultra sobrietatis modum inquirimus, in horribiles abyssos nos abripiat vagus mentis error ac praecipitet. Prodigii sane instar hoc fuit quod in electo Dei populo, in quo coelestis sapientiae per Legem et Prophetas lux accensa fuerat, tam crasso figmento fuerit datus locus. Quodsi eorum audaciam tam severe ultus est Deus, nihil hac modestia in reputandis Dei operibus melius est, ut in ad-

mirationem erumpant mentes, quoties illorum fugit ratio, ac linguae protinus exclament, Iustus es Domine, et recta iudicia tua, licet comprehendi nequeant. Quod de parentum peccatis rogant discipuli non abs re est. Etsi enim ob patris noxam non plectitur innocens filius, sed anima quae peccavit ipsa morietur (Ezech. 18, 20.): non tamen irrita est illa denuntiatio, quod Dominus parentum scelera reiicit in sinum filiorum, et vindex est in tertiam usque et quartam generationem (Exod. 20, 5.). Ergo ira Dei per multas aetates saepe in una domo residet: et quemadmodum fidelium posteris in illorum gratiam benedicit, sic et impiam progeniem abiicit, filios cum patribus in eundem interitum iusta vindicta destinans. Neque hoc modo conqueri potest quisquam, se alieni peccati immerito poenam luere: quia ubi deest Spiritus gratia, ex malis corvis mala ova nasci necesse est. Haec fuit Apostolis dubitandi occasio, an Dominus aliquod parentum scelus in filio ultus esset.

3. *Neque hic peccavit.* Non simpliciter Christus hominem coecum ac eius parentes omni culpa liberat, sed tamen negat causam coecitatis in peccato quaerendam esse. Atque hoc est quod prius dixi, aliud interdum esse Deo propositum, quum aerumnas iniungit hominibus, quam peccata eorum persequi. Ideo quum latent afflictionum causae, cohibenda est curiositas, ne et Deo faciamus iniuriam et maligni erga fratres simus. Itaque aliam rationem adducit Christus, hominem hunc coecum fuisse natum, *ut in eo manifestarentur opera Dei.* Non dicit opus unum, sed plurali numero opera. Quamdiu enim captus fuit oculis, divinae severitatis exhibitum fuit in eo specimen, unde timere ac se humiliare reliqui discerent: sequutum est postea liberationis beneficium, in quo refulsit mira Dei bonitas. Quare his verbis Christus discipulos erigere voluit in spem miraculi, sed interea generaliter admonet, causam hanc satis superque in mundi theatro debere iustam ac legitimam videri, quum Deus nomen suum illustrat. Nec est quod cum Deo expostulent homines, quum gloriae suae organa eos constituit in utramque partem, sive misericors sive severus appareat.

4. *Me oportet operari.* Iam ad hoc se missum testatur, ut Dei gratiam in coeco illuminando patefaciat. Porro similitudinem ex communi vitae consuetudine mutuatur. Orto enim sole surgit homo ad laborem, nox autem quieti destinata est, ut habetur Psalmo 104, 22. *Diem* ergo vocat tempus sibi a Patre finitum, quo opus sibi mandatum perageret. Ita ut quisque ad publicum aliquod munus vocatus est, tanquam in operas diurnas incumbere debet ad exsequendum quod muneris ratio flagitat. Inde porro colligenda est universalis regula, singulis vitae suae cursum quasi diem esse. Quare, ut operarios ad sedulitatem et industriam stimulat lucis brevitas, ne ipsos noctis tenebrae inter primos conatus deprehendant, ita quum breve tempus vitae nobis datum cernamus, pudeat nos torpere in otio: denique simulac Deus per vocationem illucet, minime cunctandum est ne opportunitas effluat.

5. *Quamdiu fuero in mundo.* Hoc per occupationem additum interpretor: videri enim absurdum poterat, Christum sibi tempus operandi praefigere, quasi periculum esset ne eum aliorum more nox opprimeret. Ergo se ab aliis ita segregat, ut tamen sibi quoque finitum esse dicat operandi tempus. Se enim soli comparat, qui quum

fulgore suo illustret terram, tamen quum occidit diem secum aufert. Itaque mortem suam significat tanquam solis occasum fore: non quae lucem eius exstinguat vel obscuret, sed eius conspectum eripiat mundo. Interea docet quum in carne productus fuit, tunc vere lucidum mundi diem exstitisse. Etsi enim omnibus saeculis Deus illuxerat, novum tamen et insolitum fulgorem Christus adventu suo protulit: unde infert illustrandae Patris gloriae hoc maxime idoneum aptumque esse tempus quasi diem serenissimum, in quo mirificis operibus se magis conspicuum exhibere Deus voluerit. Verum hic exoritur quaestio, quia post Christi mortem maior Dei virtus tum in fructu doctrinae, tum in miraculis enituit: et Paulus (II. Cor. 4, 6.) ad tempus suae praedicationis proprie hoc accommodat, quod Deus, qui a principio mundi iussit e tenebris lucem splendescere, tunc per Evangelium in Christi facie resplenduerit. Et nunc non minus mundum Christus irradiat quam quum inter homines coram versatus est. Respondeo, Christum completo functionis suae cursu non minus potenter operatum esse per suos ministros, quam per se ipsum quum in mundo ageret. Id quidem verum esse fateor: sed non obstat primo quin per se ipsum exsequi debuerit, quod a Patre mandatum erat, quo tempore in eum finem exhibitus fuit in carne. Non obstat deinde quominus corporalis eius praesentia verus et singularis fuerit dies mundi, cuius splendor in omnia saecula diffusus fuerit. Unde enim et olim sanctis Patribus et nobis hodie lux et dies, nisi quod Christi exhibitio semper radios suos longe emisit, qui perpetuum diem texerent? Unde sequitur, quicunque directorem non habent Christum, tanquam coecos in tenebris palpitando confuse et sine ordine vagari. Interea tenendus est sensus ille, quod sicuti sol pulcerrimum terrae ac coeli theatrum totumque naturae ordinem oculis aperit, ita praecipuam operum suorum gloriam Deus in Filio conspicuam exhibuerit.

6. Hoc cum dixisset, despuit in terram, et fecit lutum ex sputo, et illevit lutum super oculos coeci. 7. Et dixit ei, Vade, lava in piscina Siloae, quod est, si interpreteris, Missus. Abiit ergo, et lavit, et venit videns. 8. Vicini itaque, et qui viderant eum prius, et quod mendicus esset, dicebant, Nonne hic est, qui sedebat et mendicabat? 9. Alii dicebant, Certe hic est. Alii vero, Similis est illi. Ille autem dicebat, Ego sum. 10. Dixerunt ergo illi, Quomodo aperti sunt oculi tui? 11. Respondit ille, et dixit, Homo, qui vocatur Iesus, lutum fecit, et illevit oculos meos, et dixit mihi, Vade in piscinam Siloae, et lava: postquam vero abii et lavi, vidi. 12. Dixerunt ergo ei, Ubi est ille? Dixit, Nescio.

6. *Despuit in terram.* Consilium Christi erat, visum coeco restituere, sed rem aggreditur modo in speciem valde absurdo: nam luto oculos illinens coecitatem quodammodo duplicat. Quis non vel misero homini eum illudere putasset, vel instar hominis deliri ridiculas ineptias agitare? Atqui hoc modo coeci fidem et obedientiam probare voluit, ut omnibus esset exemplo. Fuit certe hoc non vulgare

fidei specimen, quod coecus nudum verbum amplexus visum sibi redditum iri certo confidit, atque hac fiducia properat ire quo iussus est. Praeclara etiam obedientiae laus, quod simpliciter obsequitur Christo, etiamsi multa in contrariam partem avocent. Atque hoc verae fidei experimentum est, quum pia mens simplici Dei verbo contenta sibi promittit quod incredibile alias videtur. Fidem sequitur mox obsequii promptitudo, ut se Deo regendum placide tradat, qui fidum sibi ducem fore persuasus est. Minime dubium est quin ludibrii sui suspicio ac metus coeco in mentem venerit: sed per omnia impedimenta perrumpere illi facile fuit, quum statueret tutum esse Christum sequi. Si quis obiiciat, non agnitum fuisse Christum a coeco qualis erat, ut potuerit tanquam Dei filio iustum illi honorem habere: fateor id quidem, sed quia a Deo missum esse credebat, illi se subiiciens et eum veracem esse non dubitans nihil in ipso nisi divinum intuetur: imo quod in tam exigua notitia totum se Christo addixit, eo plus laudis meretur eius fides.

7. *Lava in piscina Siloae.* Neque in *luto*, neque in *aqua Siloae* quicquam ad sanandos oculos fuisse virtutis certum est: sed Christus libere externis istis symbolis sua miracula non semel ornavit, sive ut fideles assuefaceret ad signorum usum, sive ut ostenderet suo arbitrio subesse omnia, sive ut testatum faceret tantum esse potentiae in singulis creaturis, quantum ipse dare velit. Quaerunt tamen nonnulli quid lutum ex pulvere et sputo compositum significet, et hanc fuisse Christi figuram interpretantur: quia pulvis terrenam carnis naturam, sputum autem ex ore profectum divinam verbi essentiam notet. Ego autem allegoriam istam, quia plus argutiae quam soliditatis habet, omitto hac simplicitate contentus, quod sicuti primum ex luto homo conditus est, ita in refingendis oculis lutum adhibuerit Christus, in corporis parte eandem potentiam demonstrans, quam Pater in toto homine fingendo exseruit. Vel forte hoc signo testatum voluit, sibi non esse difficilius discusso impedimento aperire coeci oculos, quam hominum cuivis lutum abstergere: rursus suae esse potestatis tenere hominis visum, perinde ac si quis oculos luto illinat. Quod posterius mihi magis arridet. Lavare in piscina Siloae, ideo forte iussit ut Iudaeis exprobraret, nonnisi per eos stare quominus sentirent praesentem Dei virtutem: quemadmodum suae aetatis homines Iesaias (8, 6.) obiurgat, quod contemptis aquis Siloae tacite fluentibus rapidos et violentos fluvios appetant. Eadem quoque fuisse ratio mihi videtur, cur Elisaeus Naaman Syrum in Iordane lavare iusserit. Piscinam hanc, si Hieronymo credimus, efficiebant aquae certis horis ex monte Sion ebullientes. Interpretatio vocis *Siloa* consulto ab Evangelista additur: quia fons ille templo vicinus quotidie Iudaeos venturi Christi admonebat, quem tamen coram sibi oblatum aspernati sunt. Gratiam ergo Christi Evangelista nobis commendat, quod ipse unus tenebras nostras illuminet visumque coecis restituat. Nam in unius hominis persona naturae nostrae conditio depingitur, quod scilicet luce et intelligentia omnes ab utero privati simus: deinde quod mali huius remedium a solo Christo petendum sit. Observa autem quod quum praesens illic esset Christus, negligi tamen symbola noluit ad coarguendum gentis stuporem, quae inanem tantum signorum umbram abolita substantia retinebat. Caeterum mirifica Christi bonitas in eo refulget, quod ultro ad coecum medi-

cus accedit nec eius preces in ope ferenda exspectat. Et sane quum natura ab eo aversi simus, nisi occurrat priusquam vocetur, suaque misericordia in lucis et vitae oblivione demersos praeveniat, actum de nobis est.

8. *Vicini itaque et qui viderunt.* Non vicinis tantum notus erat coecus, sed passim etiam totius urbis incolis, quod mendicus sedere ad portam templi solebat: tales autem vulgi oculos magis in se convertunt. Haec notitia hominis ad plures miraculi famam vulgavit. Caeterum, ut ingeniosa est impietas in obscurandis Dei operibus, multi putarunt non eundem esse hominem, quia in eo nova Dei virtus conspicua erat: ita quo splendidior est operum Dei maiestas, minus fidei apud homines inveniunt. Sed illorum dubitatio ad comprobandum miraculum valuit, quia hinc factum est ut suo praeconio coecus Christi gratiam magis celebraret. Proinde omnes istas circumstantias non frustra colligit Evangelista, ex quibus miraculi veritas clarius enituit.

11. *Postquam vero abii, et lavi.* Tam felix obedientiae successus nos admonet, ut superatis omnibus obstaculis strenue pergamus quocunque Dominus vocat, nec vero dubitemus prospere cessurum quicquid eius ductu et auspiciis fuerimus aggressi.

13. Adducunt eum, qui aliquando coecus fuerat, ad Pharisaeos. 14. Erat autem sabbatum, quum lutum fecerat Iesus, et aperuerat eius oculos. 15. Rursum ergo interrogarunt eum etiam Pharisaei, quomodo visum recepisset. Ipse autem dixit eis, Lutum imposuit super oculos meos, et lavi, et video. 16. Dixerunt ergo ex Pharisaeis quidam, Hic homo non est a Deo, quia sabbatum non servat. Alii dicebant, Quomodo potest homo peccator haec signa facere? et dissidium erat inter ipsos. 17. Dicunt ei qui coecus aliquando fuerat, Tu quid dicis de eo, quod aperuit oculos tuos? Ille vero dixit, Propheta est.

13. *Adducunt eum qui etc.* Narratio quae iam sequetur ostendit, adeo non proficere impios in Dei operibus, ut quo magis urgentur eorum potentia virus intus conceptum egerant. Mollire certe vel lapideas mentes debuerat visus coeco redditus, saltem Pharisaei rei novitate et magnitudine perculsi tantisper debebant haesitare, dum inquirerent an divinum esset opus. Sed eo vecordiae illos praecipites impellit Christi odium, ut quod audiunt ab ipso factum esse protinus damnent. Pharisaeos Evangelista nominat, non quod aliae sectae Christo propitiae essent, sed quia haec ad tuendum praesentem statum reliquis erat animosior. Semper hypocrisis crudelis est et superba. Quum ergo falsa opinione sanctimoniae turgerent, eos praecipue vulnerabat Evangelii doctrina, quae damnabat ficticias omnes eorum iustitias: praesertim vero asserendae Legis praetextu pro sua potentia et regno dimicabant. Quod Evangelista coecum a turba ad Pharisaeos adductum esse commemorat, incertum est quo affectu et consilio factum id fuerit. Vix quenquam tunc latebat, quam hostiliter infensi Christo essent Pharisaei: fieri ergo potest ut

multi adulatores in eorum gratiam data opera miraculi gloriam obruere tentarint. Mihi tamen probabile est, maiorem partem plebis suspenso iudicio, ut fieri solet, arbitros ac iudices facere voluisse, qui gubernacula tenebant. Interea ultro coecutientes in sole tenebras sibi accersunt quae illius obscurent lucem. Haec praepostera est vulgi religio, ut impios Ecclesiae tyrannos divinae reverentiae praetextu adoret, Deum vero ipsum tam in verbo suo quam operibus contemnat, vel saltem respicere non dignetur.

14. *Erat autem sabbatum.* Consulto diem sabbati elegit Christus, qui scandali materiam praebiturus erat Iudaeis. Iam satis in paralytico expertus erat, hoc quoque opus calumniae fore obnoxium. Cur ergo offensionem, quod illi facillimum erat, non praecavet, nisi quod maligne suscepta ab hostibus defensio ad illustrandam Dei virtutem factura erat? Dies sabbati ad illos acuendos instar cotis est, ut acrius de tota re inquirant. Quid vero tandem ex quaestione sedulo et anxie habita proficiunt, nisi quod miraculi veritas clarius refulget? Caeterum hoc exemplo docemur, ut Christum sequamur, exasperandos esse Evangelii hostes: ac eos prorsus desipere qui sic conciliant mundum Christo, ut quasvis offensiones damnent, quum potius Christus sciens ac volens impios irritaverit. Tenenda ergo quam alibi praescribit regula: coecos ac duces coecorum negligendos esse (Matth. 15, 14.).

15. *Interrogarunt eum etiam Pharisaei.* Hanc confessionem ex ore coeci iam ante populus audierat: nunc eius testes Pharisaei quoque fiunt qui obiicere poterant, rumorem sine capite temere excitatum ab hominibus plebeiis non minus temere fuisse exceptum. Ac primo quidem omissa facti quaestione, ut loquuntur, de iure tantum disputant: non enim negant quin visum Christus coeco restituerit, sed crimen inveniunt in circumstantia temporis, ac negant Dei esse opus quo violatum fuit sabbatum. Sed primo quaerendum erat, an divinum opus esset sabbati violatio. Quid autem obstat quo minus hoc videant, nisi quia pravo affectu et malitia excoecati nihil vident? Adde quod iam prius satis superque edocti fuerant a Christo, non magis cum sabbato pugnare quae Deus hominibus largitur beneficia quam circumcisionem: et Legis verba homines a suis tantum, non Dei operibus quiescere iubent (Exod. 22, 17.). Quod ergo errorem pro confesso sumunt tam valide refutatum, obstinatae malitiae imputandum est: saltem non alia de causa errant nisi quia errare libet. Ita Papistae frivolas putidasque calumnias, quibus centies responsum est, subinde tamen perfricta fronte ingerere non desinunt. Quid ergo nobis agendum? Nempe quum locus datur, quantum in nobis est, refellenda est eorum improbitas, qui falsa invidia Evangelium gravant et infamant. Si nulla quantumvis iusta defensio os illis obturet, non est quod fatiscamus: se magno et intrepido animo obstinata haec maledicendi libido, qua nos opprimere volunt, calcanda est. Axiomata sumunt quae libenter illis concedimus: non audiendos esse qui ab Ecclesia discessionem faciunt et abrumpunt fidei unitatem. Sed quod praecipue discutiendum erat, et quod dilucide mille locis exposuimus dissimulanter praetereunt: Papam cum sua caterva nihil minus quam Ecclesiam esse: farraginem ex commentis adulterinis conflatam, et infectam tot superstitionum figmentis multum a sincere fide distare. Atqui furiosa sua petulantia non ef-

ficient, quin tandem praevaleat toties ac tam solide testata a nobis veritas. In eundem modum Pharisaei plausibile adversus Christum axioma sumebant, Non esse a Deo quisquis sabbatum non servabat: sed inique et falso opus Dei iactabant sabbati esse violationem.

16. *Quo modo potest homo peccator.* Peccator hic, sicut aliis pluribus locis pro scelerato et Dei contemptore sumitur. Quare cum publicanis et peccatoribus edit magister vester? hoc est impiis et flagitiosis hominibus, quorum vulgo infamis est nequitia (Marc. 2, 16.). Nam ex sabbati violatione colligebant hostes Christi profanum esse ipsum hominem et omni religione vacuum. Isti contra, qui medii sunt et aequius iudicant, pium et religiosum hominem esse statuunt, qui ad edenda miracula insigni Dei virtute sit instructus. Quanquam non satis firmum videtur argumentum. Nam et pseudoprophetis interdum Deus permittit signa quaedam edere, et scimus Satanam instar simiae Dei opera imitari ut incautos fallat. Imo refert Tranquillus, quum Vespasianus in Alexandria esset ac ius in medio fore ex tribunali diceret, rogatum a coeco fuisse ut sputo eius oculos illineret: hoc remedium a Serapide sibi in somnis monstratum esse. Vespasianum, quia temere ludibrio exponere se nollet, cunctanter et aegre eo adductum esse. Quum tamen undique amici instarent, coeco dedisse quod petebat, atque ita repente apertos fuisse eius oculos. Quis Vespasianum propterea inter servos Dei numeret, vel pietatis laude eum insigniat? Respondeo, apud pios et Dei timentes miracula indubias esse potentiae Spiritus sancti tesseras: sed iusto Dei iudicio fieri, ut miraculis fallacibus incredulos non secus ac praestigiis deludat Satan. Quod ex Suetonio nuper retuli, non puto esse fabulosum: sed iustae potius Dei vindictae hoc ascribo, quod quum tot et tam praeclara Christi miracula a Iudaeis contempta essent, tandem ut meriti erant ad Satanam fuerint ablegati. Debuerant enim ex Christi miraculis in puro Dei cultu proficere, in Legis doctrina confirmari, et assurgere ad Messiam ipsum qui finis erat Legis. Et certe Christus coecum illuminando se Messiam esse clare testatus fuerat. Qui Deum in suis operibus agnoscere recusant, quum non modo socordia sed malitioso contemptu recusent, annon digni sunt quos Deus Satanae fallaciis subiiciat? Meminerimus ergo Deum sincero cordis affectu quaerendum esse, ut nobis Spiritus sui virtute se patefaciat: obedienter eius verbo praebendas esse aures, ut veros Prophetas miraculis non fallacibus distincte notet ac designet. Ita fiet ut sua apud nos miraculis utilitas constet, nec Satanae imposturis simus obnoxii. Quod ad istos pertinet, tametsi hoc probe faciunt, quod de miraculis in quibus apparet Dei potentia reverenter loquuntur, non tamen satis validam rationem opponunt, cur censendus sit Christus Dei Propheta. Neque etiam Evangelista pro oraculo haberi voluit eorum responsum: tantum impiam hostium Christi contumaciam in medium profert qui, malitiose in conspicuis Dei operibus quod carpant captantes, ne admoniti quidem paulisper subsistunt. *Et dissensio erat inter eos.* Pessimum in Ecclesia Dei et maxime noxium malum est schisma: qui fit ergo ut Christus discordiae materiam inter ipsos Ecclesiae doctores seminet? Responsio facilis est, non alium fuisse Christo finem, nisi ut omnes quasi porrecta manu ad Deum Patrem adduceret. Dissensio autem ex eorum malitia orta est, quibus animus non erat ad Deum accedere. Schismate ergo scindunt Ecclesiam,

quicunque Dei veritati parere non sustinent. Praestat autem inter se dissidere homines, quam simul omnes uno consensu a pietate deficere. Proinde quoties emergunt dissidia, semper consideranda est origo.

17. *Dicunt ei qui coecus fuerat.* Quo magis sedulo inquirunt, eo se potentius exserit Dei veritas: perinde enim faciunt acsi flammam quis exstinguere flatu suo vellet. Ergo quoties videmus omnia impios moliri ad opprimendam Dei veritatem, non est cur terreamur, vel nimium de eventu simus solliciti, quia nihil quam eius lucem magis eo modo accendent. Porro quod sciscitantur a coeco quid sentiat, non ideo fit quod morentur eius iudicium vel pili aestiment, sed quia hominem metu perculsum ex animi sui voto responsurum sperent. Qua in parte Dominus ipsos frustratur: nam certe quod homo plebeius intrepide, neglectis eorum minis, Christum asserit Prophetam esse, Dei gratiae acceptum referre merito convenit, ut haec fiducia sit quasi alterum miraculum. Quodsi tam cordate et libere Christum esse Prophetam confessus est, qui Dei filium esse nondum tenebat, quam pudenda est eorum perfidia, qui metu fracti vel eum abnegant vel conticescunt, quum sciant ad Patris dexteram sedere atque inde venturum totius orbis iudicem? Quum ergo exiguam notitiae scintillam hic coecus non suffocaverit, danda opera est ut ex pleno fulgore, qui cordibus nostris illuxit, ingenua et integra confessio refulgeat.

18. Non crediderunt ergo Iudaei de ipso, quod coecus fuisset ac visum recepisset, donec vocarunt parentes eius, qui visum receperat. 19. Et interrogaverunt eos, dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis coecum natum esse? quomodo igitur nunc videt? 20. Responderunt illis parentes eius, et dixerunt, Scimus quod hic est filius noster, et quod coecus natus est. 21. Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse aetatem habet, eum interrogate, ipse de se loquetur. 22. Haec dixerunt parentes eius, quod timerent Iudaeos: iam enim conspiraverant Iudaei, ut, si quis eum confiteretur esse Christum, e synagoga eiiceretur. 23. Propterea parentes eius dixerunt, Aetatem habet, ipsum interrogate.

18. *Non crediderunt.* Duo hic observanda sunt, quod non credant factum esse miraculum, et quod sponte pravo Christi odio excoecati, quod palam est non cernant. Ipsos Evangelista non credidisse refert: si ratio quaeritur, non dubium est quin voluntaria fuerit eorum coecitas. Quid enim obstat, quominus luculentum Dei opus oculis suis subiectum non videant, imo quod plus quam convicti non tamen credant quod iam habent compertum, nisi quod interior cordis malitia clausos tenet eorum oculos? Idem in Evangelii quoque doctrina impleri Paulus docet: velatam enim vel obscuram esse negat nisi reprobis, quorum mentes excoecavit Deus huius saeculi. Talibus exemplis moniti, discamus non accersere nobis obstacula quae

nos a fide arceant. *Iudaeos* per synecdochen Evangelista nominat, qui populi gubernacula tenebant.

19. *Hic est filius vester.* Quia priore via non successit, novam aliam tentant: sed Dominus hic quoque mirabili ratione non modo eorum conatus disturbat, sed in contrarium etiam finem vertit. Porro non unum simpliciter quaerunt, sed astute plura involvunt, ut responsionis ansam praecidant. Sed parentes coeci ex multiplici et captiosa interrogatione dimidiam tantum partem excerpunt,* ad quam respondent: filium suum esse testantur, et coecum fuisse ab utero. Hinc sequitur non naturaliter eum videre, sed miraculo apertos fuisse illi oculos: sed hoc posterius, quia odiosum erat, praetereunt: quo silentio produnt suam ingratitudinem. Nam certe tam illustri Dei beneficio affecti ad celebrandum eius nomen ardere toti debebant. Atqui metu conterriti gratiam Dei quantum in se est sepeliunt, nisi quod testem suo loco substituunt filium, qui et minore invidia et maiori fide rem totam, ut gesta est, praedicet. Caeterum etsi prudenter, dum periculum declinant, mediam hanc excogitant rationem, ut per os filii sui oblique de Christo testentur, hoc tamen non obstat quin per os Evangelistae Spiritus eorum mollitiem damnet, quia partes interim suas deserunt. Quanto itaque minus habebunt excusationis, qui perfida abnegatione Christum cum sua doctrina, cum miraculis, cum virtute et gratia prorsus obruunt? . . . . . .

22. *Conspiraverant Iudaei.* Hic locus docet veterem et saeculis omnibus usitatum excommunicandi morem fuisse: neque enim tunc primum inventa excommunicatio fuit, sed quae iam olim adversus apostatas et contemptores Legis usu recepta erat poena, in Christi discipulos versa fuit. Tenemus ergo ex vetustissima Ecclesiae disciplina ortum esse excommunicandi ritum. Deinde non nuper coepisse, neque unius tantum saeculi esse hoc vitium, ut sancta Dei instituta suis sacrilegiis impii homines corrumpant. Esse aliquam correctionis formam qua rebelles cohiberentur, Deus ab initio voluit. Hac potestate potifices et scribae non modo tyrannice abusi sunt ad vexandos innoxios, sed Deum ipsum eiusque doctrinam nefarie tandem oppugnarunt. Quum potentior esset Christi veritas, quam ut iure et ordine ad resistendum pares forent, excommunicationum fulmina vibrarunt ad eam opprimendam. Idem et in populo Christiano factum est: vix enim exprimi potest, quam barbaram tyrannidem exercuerint pseudoepiscopi in plebe subigenda, ne quis mutire auderet, et nunc videmus quanta truculentia telum hoc excommunicationis in omnes Dei cultores torqueant. Sed ita statuendum est, ubi hominum libidine in alienum finem rapitur excommunicatio, secure posse contemni. Neque enim Deum, quum ius excommunicandi Ecclesiae suae mandavit, gladio armavit tyrannos vel carnifices ad iugulandas animas, sed regulam praescripsit populi sui gubernandi: et quidem ea lege, ut summum ipse imperium teneret, homines vero haberet ministros. Fulminent ergo ut libuerit pseudoepiscopi, non alios inanibus suis crepitaculis attonitos reddent, quam qui voce summi pastoris nondum edocti, quodnam sit verum ovile, vagi et dubii errant. In summa, quos videmus non subesse Christo, certo certius est legitima excommunicandi potestate esse privatos. Nec vero timendum est, ne a suo coetu nos abdicent, unde Christus vita et salus nostra exsulat. Quin potius si Christo

coniuncti esse cupimus, sponte ex Papae synagogis discedere nos oportet, tantum abest ut nobis obstet eiectionis metus. Caeterum etsi *ritus* excommunicandi tam indigne in veteri Ecclesia corruptus fuerat, Christus tamen adventu suo exstingui noluit, sed restituit suae puritati, ut de integro apud nos vigeret. Ita hodie quantumvis foeda in Papatu grassetur sanctae huius disciplinae profanatio, potius ad pristinam suam integritatem summo studio a nobis revocanda est, quam ut eam aboleamus. Nunquam adeo bene res in mundo compositae sunt, quin sanctissimae quaeque Dei leges hominum vitio in corruptelas degenerent. Nimium profecto licentiae Satanae daretur, si in *nihilum* redigere posset quicquid adulterat. Nullus iam Baptismus nobis restaret, nulla Coena, nulla denique religio, cuius nullam partem a suis inquinamentis reliquit intactam.

24. Vocarunt ergo secundo hominem, qui coecus fuerat, ac dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus, quod hic homo peccator est. 25. Respondit ergo ille et dixit, An peccator sit, nescio: unum scio, quod quum coecus essem, nunc video. 26. Dixerunt ergo ei rursum, Quid fecit tibi? quomodo aperuit tibi oculos? 27. Respondit illis, Dixi vobis iam ante, et non audistis: quid rursum vultis audire? numquid vos etiam vultis eius discipuli fieri? 28. Convitiati sunt ergo illi, et dixerunt, Tu esto eius discipulus: nos Mosis sumus discipuli. 29. Nos scimus, quod Mosi loquutus sit Deus: hic vero unde sit, nescimus. 30. Respondit homo, et dixit illis, Certe in hoc mirum est, quod vos nescitis, unde sit et aperuit oculos meos. 31. Scimus autem, quod peccatores Deus non audit: sed si quis Dei sit cultor, et faciat eius voluntatem, hunc audit. 32. A saeculo non est auditum, quod aperuerit quispiam eius oculos, qui natus fuisset coecus. 33. Nisi esset hic a Deo, non posset facere quicquam.

24. *Vocarunt ergo secundo.* Non dubium est quin pudore coacti coecum vocarint, quem nimis firmum et constantem prius experti fuerant. Ita quo vehementius luctantur adversus Deum, subinde pluribus laqueis se induunt et fortius se constringunt. Caeterum ita interrogant, ut in sua verba ipsum adigere conentur. Speciosa quidem praefatio est, quum hortantur ad dandam Deo gloriam, sed statim imperiose vetant ne ex animi sui sententia respondeat. Ergo sub nominis Dei praetextu servile obsequium ab illo exigunt. *Da gloriam Deo.* Tametsi ad causae circumstantiam referri haec obtestatio potest, ne Dei gloriam obscuret coecus beneficium quod accepit in hominem transferendo, potius tamen subscribo eorum sententiae, qui solennem fuisse formulam existimant, quae adhiberi solebat, quum iusiurandum ab aliquo exigerent. Nam et Iosua (7, 19.) iisdem verbis Acham adiurat, quum veram subrepti anathematis confessionem exprimere vult. Monebant autem his verbis, non levi

contumelia Deum affici, si quis per eius nomen falleret. Et certe quoties iurandum est nobis occurrere debet haec praefatio, ut non minus pretiosa nobis sit veritas quam Dei gloria. Id si fieret, longe alia constaret iuramenti religio. Nunc quia bona pars Deum abnegari non cogitans, quum ad mendacium asserendum invocatur eius nomen, temere et contemptim ad iurandum prosilit, omnia periuriis referta sunt. Interea videmus ut hypocritae, etiamdum maximam Dei reverentiam obtendunt, non modo fucum faciant, sed impudenter quoque illudant: simul enim addunt, ut in sua verba impie cum manifesto Dei probro coecus iuret. Ita scilicet scelerata eorum consilia Deus in lucem protrahit, utcunque variis coloribus inducere et ficticiis umbris tegere conentur.

25. *An peccator sit, nescio.* Videtur coecus ab ingenuo testimonio nonnihil metu deflectere. Neque enim credibile est de Christo ipsum dubitasse, ut verba sonant, sed ego potius ironice loquutum arbitror, quo ipsos acrius pungeret. Confessus paulo ante fuerat Prophetam: quum nihil proficere se videret, de persona iudicium suspendens rem ipsam proponit. Ergo ista concessio subsannatione non caret.

26. *Dixerunt ergo ei rursum.* Quum impios videmus tantopere in pravis suis actionibus satagere, pudeat nos torporis nostri, quod tam frigide in agendo Christi negotio versamur. Quum autem undique calumniandi materiam venentur, ut miraculum tenebris involvant, Dominus eorum conatus praeclare discutit infracta coeci constantia: neque enim tantum in sententia perstat, sed libere eos et severe obiurgat, quod veritatem satis notam et compertam subinde quaerendo obruere studeant. Perversum etiam Christi odium illis exprobrat, quum dicit, numquid vultis fieri eius discipuli? significat enim, quamvis centies convicti fuerint, maligno hostilique affectu sic esse occupatos, ut nunquam cessuri sint. Mira sane libertas, quod homo contemptibilis et obscurus, imo propter mendicitatem fere probrosus, secure omnium sacerdotum furorem in se provocat. Si exigua duntaxat fidei praeparatio, quum ad pugnam ventum esset, illi tantum dedit fiduciae, quid excusationis praetexent, qui extra telorum iactum magni Evangelii praecones in periculis obmutescunt? Porro haec quoque interrogatio est ironica. Significat enim malevolentia eos, non sincero veri studio impelli, ut hanc quaestionem tam sedulo urgeant.

28. *Convitiati sunt ergo illi.* Probabile est, quaecunque illis convicia furiosae iracundiae impetus dictavit, tumultuose in eum coniecisse: hoc autem unum ex multis fuit, quod Legis apostatam vocarunt. Neque enim eorum iudicio Christi poterat esse discipulus, quin a Lege Mosis deficeret. Ac diserte haec duo tanquam inter se pugnantia opponunt. Caeterum hic in speciem pulcerrimus est color, quod discedere a Mosis doctrina metuunt. Est enim haec vera pietatis regula, audiendos esse Prophetas, per quos loquutum esse Deum certo constat: ne quibuslibet hominum doctrinis circumferatur fides. Ab hoc vero principio deducunt, quam habent de Lege Mosis certitudinem, sed mentiuntur Mosis se esse discipulos, qui a Legis fine aversi sunt. Ita hypocritae Deum lacerare solent, quum volunt eius nomen obtendere. Si Christus anima Legis est, ut Paulus (Rom. 10, 4.) docet, quid erit Lex ab ipso separata nisi corpus mortuum

Hoc exemplo docemur, non vere audiri Deum, nisi quum attentus est auditor ad eius vocem, ut percipiat quidnam sibi velit ac loquatur. Quum dicunt se *nescire unde sit Christus*, hoc ad patriam vel locum natalem non refertur, sed ad munus Propheticum. Causantur enim se nullam habere vocationis eius notitiam, ut eum tanquam a Deo profectum recipiant.

30. *Certe in hoc mirum est.* Oblique perstringit eos, quod tam insigni miraculo nihil commoti Christi vocationem sibi esse ignotam fingant, acsi diceret, minime esse consentaneum ut tale divinae virtutis specimen pro nihilo ducatur, ac Christi vocatio sic probata et testata nihil tamen fidei apud eos obtineat. Et quo magis eorum socordiam urgeat vel malitiam, miraculi excellentiam ex eo amplificat, quod ab ultima hominum memoria nunquam fando auditum sit, tale quicquam fuisse ab homine factum. Unde sequitur, malignos esse atque ingratos, qui ad conspicuum Dei opus ultro connivent. Colligit ergo a Deo esse missum, qui tanta spiritus Dei potentia instructus est ad comparandam sibi ac doctrinae suae fidem.

31. *Scimus autem quod peccatores.* Falluntur qui coecum ex vulgi opinione sic loquutum esse putant. Nam peccator, hic quoque ut paulo ante, impium et sceleratum significat. Est autem haec perpetua Scripturae doctrina, quod Deus non exaudiat nisi a quibus vere et sincero corde vocatur. Nam quum sola fides ianuam nobis ad Deum aperiat, certum est impios omnes ab accessu eius arceri: imo testatur se abominari eorum preces, sicut ad eorum sacrificia nauseat. Singulari enim privilegio filios ad se invitat, et solus est Spiritus adoptionis, qui in cordibus nostris clamat Abba Pater. In summa, nemo ad Deum orandum rite est comparatus, nisi qui cor fide purgatum habet. Impii vero sicuti in suis precibus sacrum Dei nomen profanant, ita potius huius sacrilegii poenas dare merentur, quam ut quicquam in salutem impetrent. Ideo non male ratiocinatur coecus, Christum a Deo profectum esse, quem suis votis ita propitium habet.

34. Responderunt, et dixerunt ei, Tu in peccatis natus es totus, et tu nos doces? et eiecerunt eum foras. 35. Audivit Iesus, quod eiecissent eum foras, et quum invenisset eum, dixit ei, Credis tu in Filium Dei? 36. Respondit ille, et dixit: Quis est, Domine, ut credam in eum? 37. Dixit autem ei Iesus, et vidisti eum: et qui loquitur tecum, ille est. 38. Dixit autem, Credo, Domine: et adoravit eum. 39. Tunc dixit Iesus, In iudicium ego veni in hunc mundum: ut, qui non vident, videant, et qui vident, coeci fiant. 40. Haec audierunt quidam ex Pharisaeis, qui erant cum illo, et dixerunt ei, Numquid et nos coeci sumus? 41. Dixit illis Iesus, Si coeci essetis, non haberetis peccatum: nunc autem dicitis, Videmus: peccatum igitur vestrum manet.

34. *In peccatis natus es.* Non dubito quin ad eius coecitatem alluserint: sicuti superbis hominibus mos est, miseros et calamitosos vexare. Ergo perinde illi insultant, acsi ab utero matris cum scele-

rum suorum nota prodiisset. Nam passim scribarum animis insidebat haec persuasio, quod animae una vita defunctae in nova corpora migrarent, atque illic poenas penderent priorum scelerum. Inde constituunt isti eum, qui coecus natus est, iam tunc peccatis delibutum fuisse ac foedatum. Haec praepostera censura nobis documento esse debet, sedulo cavendum esse, ne semper Dei flagellis cuiusque peccata metiamur. Habet enim, ut prius visum est, Dominus varios fines, cur aerumnas hominibus infligat. Praeterquam vero quod isti hypocritae misero homini insultant, simul contumeliose respuunt quamlibet sanctas et probas eius admonitiones: ut hoc plus quam commune est, ne quis ab eo se doceri sustineat quem contemnit. Porro quum semper audiendus sit Deus, per quoscunque tandem nobis loquatur, discamus neminem contemnere, ut Deus nos semper dociles ac mansuetos reperiat, etiamsi contemptissimo et nihili homine ad nos docendum utatur. Nulla enim est deterior pestis, quam quum aures fastus nobis obstruit, ne audire dignemur qui utiliter nos monent. Et Deus saepe consulto viles et abiectos eligit ad nos docendos et monendos, quo altitudinem nostram subigat. *Eiecerunt eum foras.* Quanquam fieri potest ut impetu facto eum extra templum eiecerint, mihi tamen videtur alius esse Evangelistae sensus, quod eum excommunicaverint, atque ita fuerit eiectio iuris specie obtecta. Et hoc contextui melius quadrat: quia si per contumeliam tantum eiectus fuisset, non erat hoc tanti momenti, ut fama ad Christum perveniret. Nunc quod Christus audivit, inde coniicio rem quasi seriam solenni ritu ab illis actam esse. Caeterum hoc exemplo docemur quam frivola sint et minime timenda hostium Christi anathemata. Si ab eo coetu eiicimur, in quo regnat Christus, horrendum illud iudicium in nos fertur, quod tradamur Satanae, quia a regno Filii Dei exsulamus. Verum ab eo loco, ubi Christus per verbum et Spiritum suum non praesidet, sponte fugiendum est, si nemo nos expellat: tantum abest ut metuendum sit tyrannicum illud iudicium, quo impii servis Christi insultant.

35. *Et quum invenisset eum.* Si retentus fuisset in synagoga, periculum erat ne paulatim a Christo alienatus in idem cum impiis exitium mergeretur. Nunc extra templum vaganti Christus occurrit, eiectum a sacerdotibus excipit et amplectitur, erigit prostratum et vitam offert ad mortem addicto. Hoc idem et nostro tempore experti sumus. Nam quum Lutherus et alii similes initio crassiores Papae abusus reprehenderent, vix tenuem habebant puri Christianismi gustum. Postquam in eos fulminavit Papa ac terrificis bullis a Romana synagoga eiecti sunt, manum illis porrexit Christus ac penitus illis innotuit. Ita nobis nihil melius quam ab Evangelii hostibus longissime abesse, ut ipse propius ad nos accedat. *Credis in Filium Dei?* Iudaeum alloquitur, qui Legis doctrina a puero imbutus promissum fuisse a Deo Messiam didicerat. Perinde igitur valet ista interrogatio acsi eum hortetur Christus, ut Messiam sequatur seque illi addicat: quanquam magis honorifico nomine utitur, quam tunc solebant, habebatur enim Messias tantum filius Davidis.

36. *Quis est, ut credam?* Ex hoc coeci responso apparet quamvis de Christo nihil adhuc certi vel liquidi teneret, promptum tamen ac docilem fuisse. Nam perinde sonant haec verba acsi dicat, Paratus sum simulac mihi ostensus fuerit, eum amplecti. Notan-

dum autem quod a Christo Propheta coecus doceri cupit: iam enim persuasus erat, missum a Deo esse Christum, quare fidem suam non temere eius doctrinae subiicit.

37. *Et vidisti eum.* Non potuit coecus his Christi verbis altius provehi, quam ad frigidam ieiunamque fidei particulam. Nam de virtute sua, et quorsum a Patre missus fuerit, et quidnam attulerit hominibus, Christus nihil meminit. Atqui hoc in fide praecipuum est, ut sciamus sacrificio mortis eius expiata esse peccata, et nos Deo reconciliatos esse: resurrectionem devictae mortis triumphum esse: nos Spiritu eius renovari, ut carni et peccato mortui iustitiae vivamus: ipsum esse unicum Mediatorem: Spiritum eius adoptionis nostrae arrham esse: in ipso denique constare omnes vitae aeternae partes. Verum Evangelista aut totum sermonem quem habuit Christus non recitat, aut tantum significat coecum dedisse Christo nomen, ut posthac unus ex eius discipulis esse inciperet. Ego quidem non dubito, quin Iesus voluerit ab eo Christus agnosci, ut ab isto fidei principio in pleniorem deinde sui notitiam eum adduceret.

38. *Et adoravit eum.* Quaeri potest an divinum Christi honorem exhibuerit. Verbum quo utitur Evangelista nihil aliud significat, quam genuflexione vel aliis signis cultum et venerationem testari. Mihi certe probabile est hic rarum aliquid et insolitum notari: nempe quod coecus longe plus Christo honoris quam homini vel Prophetae detulerit. Nec tamen eousque tunc profecisse puto, ut Christum sciret Deum in carne manifestatum. Quid ergo sibi vult adoratio? Quum persuasus esset coecus Iesum esse Dei Filium, quasi in mentis excessum admiratione raptus, coram eo se prostravit.

39. *In iudicium veni.* Iudicii nomen hoc loco pro poena, quae impiis et Dei contemptoribus infligitur, simpliciter accipi non potest, quia ad illuminationis gratiam extenditur. Iudicium ergo vocat Christus, quod res confusas et dissipatas in legitimum ordinem restituit: significat tamen hoc admirabili Dei consilio fieri, et praeter communem hominum sensum. Et sane nihil minus consentaneum iudicat humana ratio, quam a luce mundi excoecari eos qui vident. Est igitur hoc unum ex arcanis Dei iudiciis, quibus hominum superbiam deiicit. Porro notandum est, coecitatem cuius hic fit mentio non tam a Christo, quam ab hominum vitio esse. Neque enim sua natura quenquam proprie excoecat: sed quum reprobi nihil quam eius lucem exstinguere cupiant, oculos mentis, quos habent malitia et pravitate infectos oblata luce perstringi necesse est. In summa, quum Christus suapte natura lux sit mundi, hoc accidentale est, quod eius adventu quidam coeci fiunt. Quaeri tamen rursum potest, quum omnes ad unum passim damnentur coecitatis, quinam sint isti videntes. Respondeo, id per concessionem ironice dictum esse, quia increduli, quum oculis capti sint, se tamen valde acutos ac perspicaces putant, atque hac fiducia elati Deum audire non dignantur: et extra Christum praeclaram speciem habet carnis sapientia, quia mundus quid sit vere sapere non apprehendit. Videre ergo eos dicit Christus, qui sub stulta sapientiae fiducia se et alios fallentes proprio sensu feruntur, vanasque suas imaginationes pro sapientia habent. Tales, simulatque apparet Christus in Evangelii sui splendore, coeci fiunt: non modo quia detegitur quae prius in tenebris infidelitatis latebat eorum stultitia, sed quia, iusta Dei vindicta in alteriores tene-

bras demersi, exiguum illud nescio quid lucis quod illis erat residuum amittunt. Coeci quidem nascimur omnes, sed tamen in corruptae vitiosaeque naturae tenebris aliquae adhuc scintillae emicant, ut differant homines a brutis pecudibus. Nunc si quis superba sensus sui confidentia inflatus subiicere se Deo recuset, videbitur extra Christum sapiens, sed claritas Christi eum infatuabit: quia tunc demum patere incipit humanae mentis vanitas, quum in medium prodit coelestis sapientia. Caeterum plus quiddam, sicuti iam attigi, exprimere his verbis Christus voluit. Nam hypocritae priusquam affulgeat Christus, non ita contumaciter resistunt Deo, sed simulatque lux propius admota est, aperto marte et quasi ex professo adversus Deum insurgunt. Facit igitur ista pravitas et ingratitudo, ut duplicetur eorum coecitas, et Deus iusta vindicta oculos prius vera luce privatos penitus configat vel confodiat. Tenemus nunc huius loci summam, quod in mundum venerit Christus ut coecos illuminet, eos vero qui sapere sibi videntur ad insaniam redigat. Priore autem loco illuminationis meminit, quoniam haec propria est adventus eius causa. Neque enim venit ut iudicet mundum, sed potius ut servet quod perierat: sicut Paulus (II. Cor. 10, 6.) quum se vindictam in promptu habere praedicat contra omnes rebelles, simul addit huic poenae locum fore, postquam impleta fuerit piorum obedientia. Neque vero haec ultio ad Christi personam restringi debet, acsi non idem quotidie efficeret per Evangelii sui ministros. Quo magis cavendum est, ne quis nostrum insana sapientiae opinione horribilem hanc poenam accersat, sed experientia docet, quam vere hanc sententiam Christus protulerit. Plurimos enim videmus spiritu vertiginis et furoris percuti, non alia de causa nisi quod exorientem iustitiae solem ferre nequeunt. Vivebat tunc Adam et vera intelligentiae luce praeditus erat, quum plus quam fas erat videre appetendo divinum illud bonum perdidit. Nunc si in coecitatem demersi et ita humiliati a Domino nobis tamen adhuc in tenebris nostris placemus, et phreneticum nostrum sensum opponimus coelesti sapientiae, non mirum est si ingravescat Dei ultio, ita ut bis coeci reddamur. Haec quidem olim eadem poena impiis sub Lege inflicta fuit. Nam Iesaias ad excoecandum populum veterem mittitur, ut videndo non videat, Excoeca cor populi huius, et aures eius aggrava, etc. (Ies. 6, 9.). Verum quo plenius se in Christo quam Prophetis exseruit divinae lucis fulgor, eo illustrius exstare et conspici oportuit hoc excoecationis exemplum: sicuti hodie meridiana lux Evangelii in extremam rabiem hypocritas praecipitat.

40. *Audierunt quidam ex Pharisaeis.* Senserunt statim illo Christi dicto se vulnerari, et tamen videntur non fuisse ex pessimis, quia palam infesti hostes magis a Christo abhorrebant, quam ut se illi adiungerent. Isti autem sustinebant Christum audire, sed absque profectu, quia nemo idoneus Christi discipulus, nisi qui se ipsum exuerit: a quo procul isti aberant. Porro haec interrogatio ex indignatione nata est, quod sibi putabant iniuriam fieri, si in coecorum ordinem cogerentur: et simul fastuosum gratiae Christi contemptum una cum ludibrio prae se fert, acsi dicerent, Tu igitur sine probro nostro inclarescere non potes? hoccine ferendum est, ut tibi honorem ex contumelia nostra acquiras? Quod autem coecis novam lucem promittis, abi hinc et facesse cum tuo beneficio: neque enim

hac mercede illuminari abs te volumus, ut obtineas nos hactenus fuisse coecos. Hinc perspicimus superbam et virulentam semper esse hypocrisin. Superbiae est, quod se ipsis contenti sibi quicquam adimi nolunt, virulentiae, quod ostenso morbo tanquam graviter laesi exasperantur, et cum Christo expostulant. Hinc Christi et gratiae quam offert contemptus. Emphasis est in particula *etiam:* quia significant, quamvis reliqui omnes coeci sint, indignum tamen esse ut ipsi in communi ordine censeantur. Vitium eis qui supra alios eminent nimis familiare, ut fastu ebrii propemodum se obliviscantur esse homines. *Si coeci essetis.* Duplex his verbis potest inesse sensus, vel quod ignorantia sublevaret aliqua ex parte eorum culpam, nisi plane convicti cum veritate data opera pugnarent, vel quod medicabilis in ipsis esset ignorantiae morbus, si modo eum agnoscerent. Priorem sententiam confirmant Christi verba, quae habebimus capite decimoquinto, Si non venissem, et loquutus fuissem eis, peccatum non haberent, etc. Sed quia hic in contextu sequitur, *quod se videre dicant,* ut inter se respondeant antitheta, videtur hoc melius congruere, si exponas coecum esse, qui propriae coecitatis conscius remedium morbo quaerit. Hoc modo summa erit, si agnosceretis malum vestrum, non esset prorsus incurabile: nunc autem quia vos putatis sanos, manetis desperati. Quum peccatum eos non habere dicit qui coeci sunt, non ita excusat ignorantiam, quasi innoxia et extra culpae reatum esset, tantum significat promptum esse morbo remedium, ubi serio sentitur: quia dum coecus ad liberationem aspirat, Deus ad ferendam opem paratus est. Insanabiles autem sunt, qui in malis suis stupidi gratiam Dei spernunt.

CAPUT X.

1. Amen, amen dico vobis, qui non ingreditur per ostium in stabulum ovium, sed ascendit aliunde, ille fur est et latro. 2. Qui autem ingreditur per ostium, pastor est ovium. 3. Huic ostiarius aperit, et oves vocem eius audiunt: et proprias oves vocat nomine, et educit eas. 4. Et quum proprias oves emiserit, ante eas vadit, et oves eum sequuntur: quia noverunt vocem eius. 5. Alienum vero non sequuntur, sed fugiunt ab eo: quia non noverunt alienorum vocem. 6. Hanc similitudinem dixit illis Iesus: illi autem non intellexerunt, quaenam essent quae dicebat illis.

1. *Amen, amen dico vobis.* Quia negotium Christo erat cum scribis et sacerdotibus, qui habebantur Ecclesiae pastores, si vellet doctrinam suam recipi, necesse erat ipsos spoliari huius tituli honore. Poterat etiam multum fidei derogare eius doctrinae credentium paucitas. Contendit ergo non omnes in pastorum vel ovium numero habendos, qui externum in Ecclesia locum usurpant. Sed hac demum nota legitimos pastores a reprobis, genuinas oves ab adulterinis discerni, si ipse unus omnium scopus sit et principium et finis. Haec

admonitio cum omnibus saeculis utilis fuit, tum hodie praesertim necessaria est. Nulla est nocentior Ecclesiae pestis, quam dum lupi sub pastorum larva grassantur. Scimus etiam quam durum offendiculum sit, quum spurii vel degeneres Israelitae se pro Ecclesiae filiis venditant, et hoc praetextu insultant fidelibus. Utrique malo per continuos fere aetatum successus obnoxia semper fuit Ecclesia. Sed hodie rudes et infirmos nihil magis perturbat, quam quum Sanctuarium Dei vident a summis Evangelii hostibus occupari. Neque enim facile in animum inducunt, Christi doctrinam esse, cui tam acriter ab Ecclesiae pastoribus resistitur. Deinde quia maior pars falsis doctrinis circumducitur per varios errores, dum singuli alios respiciunt et exspectant, nemo fere in rectam viam se patitur adduci. Ergo nisi lupis et furibus sponte nos exponere libet, ne in larvatis pastoribus vel ovibus fallamur imprimis cavendum est. Magnificum est Ecclesiae nomen, et merito: sed quo plus reverentiae meretur, eo magis sollicite ad notandum verae vel falsae Ecclesiae discrimen intentos esse nos decet. Aperte hic negat Christus pro pastoribus habendos, qui tales se iactant, vel censendos esse in ovibus, quicunque externis insignibus gloriantur. De Iudaica Ecclesia sermonem habent: nostrae in hac parte non dissimilis est ratio. Spectandus est etiam consilii eius finis quem dixi, ne scilicet terreantur vel labascant infirmae conscientiae, quum Evangelio infestos vel contrarios cernunt, qui pastorum loco regnant in Ecclesia: ne a fide propterea resiliant, quod paucos ex vulgo Christianorum in audienda Christi doctrina condiscipulos habent. *Qui non ingreditur.* Inepte faciunt meo iudicio, qui subtilius singulas partes huius parabolae excutiunt. Nobis ergo summam hanc tenere sufficiat, quod quum Ecclesiam Christus similem faciat ovili, in quo Deus omnes suos aggregat, se comparat ostio quia non alius quam per ipsum in Ecclesiam pateat ingressus. Hinc sequitur eos demum probos esse pastores, qui recta ad Christum ducunt: eos in Dei ovile vere colligi, ut censeantur in eius grege, qui se uni Christi addicunt. Caeterum hoc totum ad doctrinam refertur. Nam quum in Christo absconditi sint omnes sapientiae et scientiae thesauri (Col. 2, 3.), qui inde alio deflectit, neque viam tenet, neque per ostium ingreditur. Nunc quisquis monitorem Christum non aspernabitur, facile se ab ea dubitatione expediet, quae tam multos perplexos tenet, quaenam sit Ecclesia, et quinam sint pastorum loco audiendi. Nam si nos a Christo abducere tentant, qui pastores vocantur, fugiendi sunt Christi iussu non secus ac lupi vel fures. Nec cum alio grege ineunda vel colenda societas, quam qui in pura Evangelii fide conspirat. Hac ratione hortatur Christus suos discipulos, ut se ab incredula totius gentis multitudine separent, ne impiis sacerdotibus regendos se permittant, nec [illegible] fucum ex vanis et ventosis nominibus fieri sinant.

3. *Huic ostiarius aperit.* Si cui Deum intelligere libeat, non repugno: imo videtur hic Christus consulto Dei iudicium falsae hominum opinioni opponere in approbandis pastoribus, acsi diceret, Aliis quidem plerumque mundus applaudit, eosque libenter honore prosequitur: sed Deus, penes quem imperium est, non alios agnoscit ac probat quam qui oves hac via ducunt. Quod nomine oves dicit vocari, ad mutuum fidei consensum refero: quia uno Dei Spiritu inter se coniuncti sunt discipulus et doctor, ut praeeat hic, sequa-

tur ille. Quod quidam privatam notitiam exprimi putant, quam de singulis ovibus habere debeat pastor, an satis firmum sit nescio.

4. *Quia noverunt vocem eius.* Tametsi hic de ministris loquitur, non tam ipsos tamen quam Deum per ipsos loquentem vult audiri. Tenenda enim est quam posuit exceptio, Quod solus fidelis sit Ecclesiae pastor, qui sub Christi ductu et auspiciis oves regit. Notanda autem ratio est cur dicantur oves *sequi*: quia scilicet pastores a lupis discernere noverunt ipsa voce. Hic est Spiritus discretionis quo electi Dei veritatem a falsis hominum figmentis diiudicant. Ergo in Christi ovibus praecedit veri notitia, deinde accedit serium obsequendi *studium*, ut non modo intelligant quid verum sit, sed ex cordis affectu recipiant. Nec tantum in eo commendat obedientiam fidei, *quod oves ad pastoris vocem* placide conveniunt, sed etiam quod extraneis vocibus non auscultant, nec dissipantur quum quis eas inclamat.

6. *Hanc similitudinem.* En cur sapientiae iactantia elati Christi lucem respuerent: nam in re non adeo obscura sunt plus quam hebetes. In his verbis *non intellexerunt quaenam essent etc.*, varia est apud Graecos lectio: quidam codices habent ad verbum, *non intellexerunt quae loquebatur.* Altera quam sequutus sum plenior est, tametsi eodem redit sensus. Tertia est, quod non agnoverint esse Dei Filium, qui de se ipso loquebatur: sed haec minus recepta.

7. Dixit ergo rursum illis Iesus, Amen, amen dico vobis, quod ego sum ostium ovium. 8. Omnes, qui ante me venerunt, fures sunt et latrones: sed non audierunt eos oves. 9. Ego sum ostium, per me si quis ingrediatur, servabitur: et ingredietur et egredietur, et pabulum inveniet. 10. Fur non venit, nisi ut furetur et mactet, et perdat: ego veni, ut vitam habeant, et abundantius habeant.

7. *Ego sum ostium.* Nisi addita fuisset haec expositio, tota oratio allegorica erat. Nunc quod praecipuum erat in similitudine, clarius exponit, quum se ostium esse affirmat. Summa autem est ut diximus, totius spiritualis doctrinae, qua animae pascuntur, caput in ipso contineri: unde et Paulus, unus pastorum, Nihil scire operae pretium dixit nisi Iesum Christum (I. Cor. 2, 2.). Perinde autem valet haec loquutio, acsi se unum esse testatus foret Christus, ad quem aggregari nos oportet. Itaque omnes, qui salutem appetunt, invitat et hortatur ut ad se veniant: quibus verbis significat frustra circumire, quicunque eo relicto ad Deum contendunt, quia nonnisi ianua una pateat, aliunde vero obstructi sint omnes accessus.

8. *Omnes qui ante me.* Ad verbum est, Omnes quotquot. Qui autem hoc ad Iudam Galilaeum et similes restringunt, longe meo iudicio discedunt a mente Christi: nam generaliter falsas omnes doctrinas Evangelio, et omnes pseudoprophetas piis doctoribus opponit. Quin etiam usque ad Gentes non absurde extenditur haec sententia, quod quicunque ab initio mundi se professi sunt esse doctores, nec studuerunt oves ad Christum colligere, hoc titulo abusi sint ad perdendas animas. Caeterum hoc ad Mosen et Prophetas minime pertinet, quibus nihil aliud propositum fuit quam ut Christi regnum sta-

bilirent. Notandum enim est, Christi verbis res oppositas inter se conferri. Atqui inter Legem et Evangelii doctrinam adeo nihil dissidii reperietur, ut Lex nihil aliud sit quam ad Evangelium praeparatio. In summa, testatur Christus doctrinas omnes, quibus ab eo mundus abductus fuerat, totidem fuisse mortiferas pestes, quia extra ipsum nonnisi exitialis et horrenda sit dissipatio. Interea videmus quanti sit apud Deum, et quanti a nobis fieri debeat antiquitas, quoties veluti in certamen cum Christo committitur. Ne quis enim moveatur quod saeculis omnibus exstiterunt doctores, quibus nihil minus curae fuit quam ad Christum homines dirigere, nominatim Christus ipse exprimit nihil referre, quam multi fuerint tales, vel quam pridem emergere coeperint: quia hoc considerandum sit, unicam esse ianuam, qua relicta qui parietes fodiunt, vel rimas perforant, fures esse. *Non audierunt eos oves.* Clarius nunc confirmat quod obscurius iam dixerat sub allegoriae figura, non fuisse scilicet ex Ecclesia Dei, qui extra viam ab impostoribus abducti sunt. Hoc ideo primum dicitur ne, quum magnam errantium turbam cernimus, eorum exemplo nobis perire libeat: deinde ne titubemus, quum impostoribus ad plurimos fallendos Deus habenas laxat. Neque enim haec levis est consolatio, vel tenuis fiduciae materia, quum scimus inter multiplices insultus et insidias luporum et latronum Christum semper fido praesidio tutatum esse suas oves, ne qua ab eo descisceret. Sed hic exoritur quaestio, Quando quis incipiat ex grege Christi esse. Multos enim videmus magna vitae parte palantes errare per deserta, qui tandem ad Christi ovile aggregantur. Respondeo, nomen *ovium* hic duobus modis sumi. Quum posthac dicet Christus, se alias adhuc habere oves, omnes Dei electos comprehendit, qui tunc nihil habebant ovium simile. Nunc oves intelligit iam pastoris nota signatas. Natura certe nihil minus quam oves sumus, quin potius omnes nascimur ursi et leones, donec Spiritus Christi nos cicuret, et ex feris ac indomitis bestiis mansuetas pecudes formet. Ita secundum arcanam Dei electionem in eius corde iam oves sumus nondum adhuc nati: vocatione, qua nos in ovile suum colligit, oves in nobis esse incipimus. Iam qui in ordinem fidelium vocati sunt, eos magis tenaciter sibi haerere affirmat Christus, quam ut vagi et instabiles circumferantur qualibet novae doctrinae aura. Si quis excipiat, posse interdum etiam qui se Christo addixerant errare, idque frequenti experientia probari, nec frustra has partes apud Ezechielem (34, 12.) bono pastori tribui, ut dispersas oves congreget: fateor equidem non raro hoc accidere, ut qui fidei domestici fuerant ad tempus alienentur, sed non pugnat hoc cum Christi sententia, quia quatenus errant quodammodo oves esse desinunt. Hoc simpliciter vult Christus, omnes Dei electos, etiamsi innumeris erroribus tentati fuerint, in purae fidei obedientia retentos esse, ne Satanae eiusque ministris in praedam forent expositi. Hoc autem non minus admirabile est opus Dei, quum oves paulisper evagatas iterum colligit, quam si in ovili perpetuo clausae manerent. Istud quidem semper et sine exceptione verum est, non esse nostros qui a nobis exeunt: sed qui ex nobis sunt, manere usque in finem nobiscum (I. Io. 2, 19.). Caeterum hic locus summum pudorem merito incutere nobis debet: Primum quod ad pastoris nostri vocem tam male sumus assueti, ut vix eam pauci frigide auscultent: deinde quod ad eum sequendum tam desides ac pigri simus. De bonis loquor vel qui saltem sunt

tolerabiles: nam magna pars eorum qui se Christi discipulos iactant, proterve adversus eum recalcitrat. Postremo, quod simulatque vox aliqua extranei personuit huc illuc instabiles rapimur, haec inconstantia et levitas satis prodit, quam male adhuc in fide profecerimus. Quodsi minor est credentium numerus quam optandum sit, deinde si multi ex paucis subinde diffluunt, habent pii doctores consolationem qua se sustineant, quod ab electis Dei audiuntur, qui Christi oves sunt. Nostrum quidem est sedulo dare operam, et modis omnibus satagere ut in fidei unitatem, si fieri possit, totus mundus coalescat: interim nostro numero contenti simus.

9. *Per me si quis ingrediatur.* Eximia piorum consolatio, quod ubi semel Christum amplexi fuerint, extra periculum se esse audiunt. Nam salutem illis et prosperum statum Christus promittit. Deinde partes duas exprimit, quod tuto quocunque opus fuerit incedent, deinde quod ad satietatem usque pascentur. Per *ingressum et exitum* Scriptura saepe omnes vitae actiones significat, sicuti Gallice dicimus *aller et venir* pro versari. Duplex ergo Evangelii utilitas nobis commendatur his verbis, quod in eo pabulum animae nostrae reperient, quae alioqui famelicae languent, nec nisi vento pascuntur: deinde quod nobis fidelis custodia et propugnaculum erit adversus luporum et latronum incursus.

10. *Fur non venit.* Hoc dicto Christus quasi aurem nobis vellicat, ne torpentes et incautos ministri Satanae nos circumveniant. Facit enim nimia nostra securitas ut undique nudi falsis doctrinis pateamus. Unde enim tanta credulitas ut, qui in Christo fixi quiescere debebant, per multos errores circumvolitent, nisi quia a tot falsis doctoribus non satis sibi metuunt nec cavent? Huc accedit quod inexplebilis nostra curiositas, novis et extraneis hominum figmentis sic delectatur, ut sponte insano cursu ad fures et lupos ruamus. Non abs re itaque Christus falsos doctores, quamlibet blande se insinuent, letale semper venenum afferre testatur, quo magis ad eos arcendos intenti simus. Similis est Pauli admonitio ad Coloss. 2, 8., Videte ne quis vos praedetur per inanem philosophiam, etc. *Ego veni.* Altera similitudo: nam quum hactenus Christus ianuam se vocaverit, et veros pastores qui ad hanc ianuam oves congregant, nunc pastoris induit personam, et quidem se unicum esse pastorem praedicat, ut certe in neminem alium proprie hic honor et titulus competit. Quotquot enim fidi sunt Ecclesiae pastores, quia eos ipse excitat, necessariis dotibus instruit, gubernat suo Spiritu, in illis operatur, non faciunt quominus ipse solus Ecclesiae suae praesit et solus pastor emineat. Tametsi enim eorum utitur ministerio, pastoris tamen munus sua virtute obire et exsequi non desinit: ita etiam magistri sunt et doctores, ut eius magisterio non derogent. Denique pastoris nomen quum ad homines transfertur subalternum est ut dicunt, et Christus ita honorem suum cum ministris communicat, ut tam ipsorum quam gregis totius unicus tamen maneat pastor. Nunc quum dicit se venisse ut vitam habeant oves, significat eos tantum luporum et furum rapinis esse expositos, qui sub eius pedo se non continent: et quo plus addat fiduciae, quicunque ab eo non deficiunt, in illis vitam assiduo profectu augeri et confirmari praedicat. Et certe prout quisque in fide progreditur, eo propius ad vitae plenitudinem accedit, quia in eo crescit Spiritus, qui vita est.

11. Ego sum pastor bonus: pastor bonus animam suam ponit pro ovibus. 12. Mercenarius autem, et qui pastor non est, cuius propriae non sunt oves, videt lupum venientem, et relinquit oves, et fugit: et lupus rapit eas, et dissipat oves. 13. Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, et non est illi cura de ovibus. 14. Ego sum pastor bonus: et cognosco oves meas, et cognoscor a meis, 15. Sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem, et animam meam pono pro ovibus.

11. *Pastor bonus animam suam.* Ex singulari amoris affectu quo oves prosequitur, quam vere se illis pastorem exhibeat ostendit, quia de earum salute usque adeo est sollicitus, ut ne propriae quidem vitae parcat: unde sequitur, plus quam ingratos esse et centies dignos qui pereant, et ad omne noxae genus sint expositi, qui tam benigni et amabilis pastoris custodiam respuunt. Porro verissimum est quod Augustinus monet, proponi hic quid in Ecclesiae regimine expetendum, quid fugiendum, et quid tolerandum sit. Nihil magis optabile quam ut a probis et studiosis pastoribus regatur Ecclesia. Se unum esse bonum pastorem profitetur Christus, qui per se imprimis, et deinde per sua instrumenta Ecclesiam sanam et incolumem praestat. Quoties ergo res bene sunt compositae, et praesunt homines idonei, illic Christus re ipsa pastorem agit. Sed multi sunt lupi et fures, qui pastorum larva tecti Ecclesiam scelerate dissipant. Tales, quocunque nomine glorientur, fugiendos esse Christus denuntiat. Mercenariis si purgari posset Ecclesia, melius res haberet, sed quia hoc modo fidelium suorum patientiam Dominus exercet, simul etiam illo singulari beneficio indigni sumus, ut Christus in sinceris pastoribus nobis appareat: tolerandi sunt, utcunque non probentur ac merito etiam displiceant. Mercenarios intellige, qui doctrinam puram retinent, et qui per occasionem, ut Paulus (Phil. 1, 15.) loquitur, potius quam recto zelo veritatem annuntiant. Tales, etsi non Christo fideliter serviant, audiendi sunt. Nam sicuti Pharisaeos audiri voluit Christus, quia super cathedram Mosis sedebant, ita hoc honoris Evangelio nos habere convenit, ne eius ministros licet minus probos fastidiamus. Quoniam autem minima quaeque offendicula insipidum nobis Evangelium reddunt, ne tales deliciae nos impediant, semper nobis in mentem veniat quod prius attigi: si non ita potenter in ministris viget Christi Spiritus, ut palam in illis pastorem se exhibeat, nos vitiorum nostorum poenas dare, et interea obedientiam nostram probari.

12. *Mercenarius autem et qui pastor non est.* Tametsi pastoris nomen Christus uni sibi vindicat, tacite tamen innuit, organis suis in quibus agit aliquo modo, commune esse. Scimus enim quam multi post Christum sanguinem pro salute Ecclesiae fundere non dubitaverint, nec Prophetae ante eius adventum vitae suae pepercerant. Sed in sua persona absolutum exemplar proponit, ut ministris suis regulam praescribat. Quam enim foeda et pudenda est nostra segnities, si nobis vita nostra pretiosior est Ecclesiae salute, cui suam Christus posthabuit? Caeterum, quod de tradenda pro ovibus vita hic dicitur, tanquam certum et praecipuum paterni affectus signum est. Voluit

primo Christus testatum relinquere, quam singulare amoris erga nos sui specimen in morte sua ediderit: deinde ad imitationem exempli sui provocare suos omnes ministros. Differentia tamen inter hos et illum notanda, quod vitam suam impendit in satisfactionis pretium, sanguinem suum effudit ad purgandas animas nostras, corpus suum in victimam expiatricem obtulit qua Patrem nobis placaret. In Evangelii autem ministris nihil tale esse potest, qui omnes purgatione indigent, et unico illo sacrificio expiantur et Deo reconciliantur. Sed hic non disputat Christus de mortis suae efficacia, aut fructu ut se aliis comparet, sed ut probet qualiter erga nos affectus fuerit: deinde ut alios invitet ad sequendum suum exemplum. In summa, sicut proprium Christi fuit vitam nobis sua morte acquirere, et praestare *quicquid* Evangelium continet, ita commune pastorum omnium officium est, doctrinam quam annuntiant vitae suae dispendio tueri, et Evangelii doctrinam sanguine suo obsignando testari, quam non frustra doceant salutem sibi et aliis a Christo partam esse. Hic tamen moveri potest quaestio, numquid mercenarius habendus sit, qui luporum occursum quamlibet ob causam declinat. Haec quaestio olim quasi in re praesenti agitata fuit, quum tyranni in Ecclesiam crudeliter saevirent. Tertullianus et similes nimis meo indicio in hac parte fuerunt austeri. Augustini moderatio longe melior, qui ita pastoribus fugere permittit, si publicae saluti sua fuga magis consulant, quam gregem sibi commissum deserendo prodant. Hoc autem fieri indicat, quum Ecclesia non destituitur idoneis ministris, et pastoris vita sic privatim impetitur ab hostibus, ut sua absentia eorum rabiem mitiget. Quodsi commune periculum est magisque timendum, ne fugere credatur pastor non consulendi voluntate, sed timore moriendi, nullo id modo licere contendit, quia fugae exemplum magis nocebit, quam in posterum prodesse queat eius vita. Legat qui volet Epistolam ad Honoratum episcopum centesimam octogesimam. Secundum hanc rationem Cypriano fugere licuit, qui mortem adeo non horrebat, ut oblatam vitam perfida negatione redimere fortiter abnuerit. Solum hoc tenendum est, ut gregem suum pastor adeoque singulas oves vitae suae praeferat. *Cuius propriae non sunt oves.* Videtur hic Christus omnes sine exceptione praeter se unum facere mercenarios. Nam quum ipse unus sit pastor, nemini nostrum fas est, oves quas pascit suas vocare. Sed meminerimus, qui Christi Spiritu aguntur, eos proprium sibi ducere quod capitis est: neque id ut sibi potestatem usurpent, sed ut fideliter servent quod sibi commissum est. Nam qui vere Christo coniunctus est, nunquam alienum a se ducet quod illi tam carum fuit. Id est quod postea dicit:

13. *Mercenarium fugere,* quia ovium curam non habet acsi diceret, gregis dissipatione non tangi, quia nihil ad se pertinere putat. Nam qui mercedem spectat, non gregem, utcunque in tranquillo Ecclesiae statu fallat, tandem ubi cominus certandum fuerit, perfidiae suae documentum edet.

14. *Et cognosco oves meas.* Priore membro suum erga nos amorem rursus commendat; cognitio enim ex amore nascitur, et curam secum trahit. Simul tamen significat susque deque sibi esse omnes, qui Evangelio non obtemperant, quemadmodum secundo membro repetit, et confirmat quod prius dixerat, se vicissim ab ovibus agnosci.

15. *Sicut cognoscit me Pater.* Nihil attinet ac ne expedit qui-

dem in spinosas illas speculationes ingredi, quomodo suam sapientiam Pater cognoscat, quia Christus simpliciter, quatenus vinculum est nostrae cum Deo coniunctionis, se inter illum et nos medium statuit: acsi diceret, non magis fieri posse ut nostri obliviscatur, quam ut Pater eum reiiciat vel negligat. Interea mutuum a nobis officium exigit, quia sicuti ad nos tuendos confert quicquid a Patre accepit facultatis, ita vult nos habere obsequentes et sibi addictos, quemadmodum totus ipse est Patris et omnia ad ipsum refert.

16. Et alias oves habeo, quae non sunt ex hoc ovili: illas etiam me oportet adducere, et vocem meam audient, et fiet unum ovile, unus pastor. 17. Proterea me Pater diligit, quia ego pono animam meam, ut rursus sumam eam. 18. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam a me ipso. Potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam: hoc mandatum accepi a Patre meo.

16. *Alias oves habeo.* Quanquam nonnulli ad omnes promiscue hoc referunt tam ex Iudaeis quam ex Gentibus, qui nondum erant Christi discipuli, mihi tamen dubium non est quin ad Gentium vocationem respexerit. *Ovile* enim appellat veteris populi collectionem, qua a reliquis mundi populis diremptus in Dei peculium et unum corpus coaluerat. Sic enim Iudaeos sibi cooptaverat Deus, ut ritus et ceremonias velut quaedam septa illis circumdaret, ne incredulis permixti essent, quanquam ostium stabuli gratuitum erat vitae aeternae foedus in Christo sancitum. Ideo alias oves vocat quae non eiusdem erant notae, sed diversi generis. Summa est, pastorale Christi officium Iudaeae angulis non includi, sed longius patere. Verum quidem est quod hic dicit Augustinus, Sicut intra Ecclesiam multi sunt lupi, ita foris multas esse oves: sed praesenti loco non per omnia convenit, ubi de externa Ecclesiae facie agitur, propterea quod Gentes, quae ad tempus extraneae erant, postea in regnum Dei simul cum Iudaeis ascitae sunt. Quadrare tamen hac in parte fateor, quod oves nominat Christus incredulos, qui nihil minus quam oves in se aestimari poterant. Nec vero tantum hoc nomine quales futuri sint docet, quin potius ad arcanam Patris electionem hoc refert, quia iam oves sumus Deo, antequam ipsum sentiamus nobis esse pastorem: quemadmodum alibi dicimur fuisse inimici quo tempore nos amabat (Rom. 5, 10.): qua ratione etiam Paulus dicit nos prius a Deo fuisse cognitos, quam illum cognosceremus, Galat. 4, 9. *Illas etiam oportet.* Significat ratam fore electionem Dei, ut nihil pereat quod salvum esse velit. Nam arcanum Dei consilium, quo ordinati sunt ad vitam homines, tandem suo tempore patefacit vocatio: et quidem efficax, dum sibi Spiritu in filios regenerat, qui prius ex carne et sanguine geniti erant. Quaeritur tamen quomodo adducti fuerint Gentiles ut Iudaeis aggregarentur: neque enim Iudaeos foedus, quod cum Patribus Deus pepigerat, abiicere oportuit, ut Christo nomen darent, nec rursum gentes legis iugum subire oportuit, ut in Christum insiti Iudaeis associarentur. Hic tenenda est distinctio inter foederis substantiam et externas accessiones. Nam aliter in Christi fidem concedere non poterant gentes, quam aeternum illud foedus amplexando, in quo fundata erat

mundi salus. Hoc modo impleta fuerunt vaticinia, Loquentur alienigenae lingua Canaan (Ies. 19, 18.). Item, Apprehendent septem ex Gentibus pallium unius Iudaei, ac dicent, Ambulabimus vobiscum (Sach. 8, 23.). Item, Venient ex longinquis partibus et ascendent in montem Sion. Ideo etiam multarum gentium pater Abraham fuit dictus, quia ab Oriente et Occidente venturi erant, qui cum eo accumberent in regno Dei (Matth. 8, 11.). Quantum autem ad ceremonias attinet, ille est medius paries quem Paulus dirutum fuisse docet (Ephes. 2, 14.). Ita in fidei unitatem Iudaeis coniuncti fuimus quoad substantiam. Ceremoniae autem abolitae fuerunt, ne quid obstaculi esset, quominus illi manum nobis porrigerent. *Et fiet unus grex.* Hoc est, ut in corpus unum coalescant omnes Dei filii: sicuti unam fatemur catholicam Ecclesiam, et unius capitis unum esse corpus necesse est. Unus Deus, inquit Paulus, una fides, unum baptisma. Itaque nos unum esse oportet, sicuti in unam spem vocati sumus, Ephes. 4, 4. Quanquam autem in diversa stabula videtur hic grex distinctus, communibus tamen septis inclusi sunt, qui passim per totum orbem sparsi sunt fideles, quia omnibus idem praedicatur verbum, eadem in usu sunt sacramenta, idem precandi ordo, et quae ad fidei professionem requiruntur. Observa modum quo grex Dei colligitur: nempe quum unus est omnium pastor et vox eius auditur. Quae verba significant, ubi subest uni Christo Ecclesia, eius imperio paret doctrinaeque auscultat, tunc demum rite compositum esse eius statum. Si quid tale apud se nobis Papistae ostendant, fruantur quo tantopere superbiunt Ecclesiae titulo: sin vero illic silet Christus, pedibus calcatur eius maiestas, ludibrio habentur sacra eius instituta, quid aliud est eorum unitas quam diabolica conspiratio, quae omni dissipatione peior est ac magis exsecranda? Proinde meminerimus semper a capite sumendum esse exordium. Unde et Prophetae quum Ecclesiae instaurationem describunt, semper Davidem regem adiungunt Deo, acsi dicerent neque Ecclesiam esse, ubi non regnat Deus, neque exstare regnum Dei, nisi ubi pastoris honos Christo defertur.

17. *Propterea me Pater diligit.* Est quidem alia superior causa cur Pater Filium diligat. Neque enim frustra vox audita fuit e coelo, Filium esse dilectum in quo Dei beneplacitum residet. Sed quia et nostra causa factus est homo, et in hunc finem eum Pater complexus est, ut nos sibi reconciliaret, non mirum est quod se ideo diligi affirmat, quia salutem nostram propria vita cariorem habet. Mira vero divinae erga nos bonitatis commendatio, et quae nos merito in admirationem sui totos rapere debeat, quod non modo amorem Unigenito debitum in nos usque diffundit, sed ad nos veluti ad finalem causam refert. Et certe nihil opus fuit Christum carnem nostram induere in qua diligeretur, nisi ut nos redimendo paternae misericordiae pignus esset. *Ut rursus sumam eam.* Quia non parvo moerore audita Christi mors discipulos afficere poterat, imo etiam graviter concutere eorum fidem, consolatur eos spe resurrectionis mox futurae: acsi diceret, non hac lege se moriturum ut absorbeatur a morte, sed ut victor mox resurgat. Et nos hodie ita Christi mortem reputare convenit, ut simul in mentem veniat resurrectionis gloria. Ita eum victum fuisse agnoscimus, quia cum morte congressus magnifice eam devicit, et nobilem egit triumphum.

18. *Nemo tollit eam a me.* Altera consolatio qua se discipuli

in Christi morte sustentent, quod non moritur coactus, sed sponte se pro salute gregis offert. Porro non tantum homines necis potestatem in se habere negat nisi quatenus permiserit, sed a qualibet vi necessitatis se eximit. Alia nostri ratio quibus propter peccata imposita est moriendi necessitas. Natus quidem est et Christus ipse mortalis homo, sed haec voluntaria submissio fuit, non servitus aliunde iniuncta. Munire ergo discipulos suos voluit Christus, ne ipsum paulo post ad mortem rapi videntes frangerentur animis, acsi oppressus esset ab hostibus, sed mira Dei providentia fieri agnoscerent, ut mortem pro grege redimendo obiret. Et huic doctrinae perpetua inest utilitas, quod ideo mors Christi piaculum sit pro peccatis nostris, quia voluntarium fuit sacrificium, iuxta illud Pauli, Obedientia unius iusti facti sunt multi (Rom. 5, 19.). Haec verba, *pono eam a me ipso*, bifariam exponi possunt, vel quod se vita exuat Christus, manens ipse integer, acsi quis vestem a corpore suo deponeret, vel quod suo arbitrio moriatur. *Hoc mandatum*. Revocat nos ad aeternum Patris consilium, ut sciamus tantam illi fuisse curam salutis nostrae, ut Filium suum unigenitum tantus, quantus est, nobis dicaverit: et Christus ipse qui in mundum venit, ut Patri se obedientem praeberet, confirmat se non alium habere in omnibus scopum quam ut nobis consulat.

19. Dissidium igitur rursus exstitit inter Iudaeos propter sermones istos. 20. Dicebant autem multi ex illis, Daemonium habet ac insanit: quid eum auditis? 21. Alii dicebant, Haec verba non sunt daemoniaci: numquid daemonium potest coecorum oculos aperire? 22. Facta sunt autem Encaenia Hierosolymis, et hiems erat. 23. Et ambulabat Iesus in templo in porticu Salomonis. 24. Circumdederunt ergo eum Iudaei, ac dixerunt ei, Quousque animam nostram suspensam tenes? si tu es Christus, dic nobis libere. 25. Respondit eis Iesus, Dixi vobis, et non creditis: opera quae ego facio in nomine Patris mei, haec testantur de me. 26. Sed vos non creditis, quia non estis ex ovibus meis, quemadmodum dicebam vobis. 27. Oves, quae meae sunt, vocem meam audiunt, et ego cognosco eas, et sequuntur me. 28. Et ego vitam aeternam do eis: et non peribunt in aeternum, nec rapiet eas quicquam e manu mea. 29. Pater meus, qui dedit mihi, maior omnibus est: et nemo potest rapere e manu Patris mei. 30. Ego et Pater unum sumus.

19. *Dissidium igitur*, Hic fuit fructus concionis Christi, quod aliquot sibi discipulos acquisierit: sed quia multos etiam adversarios eius doctrina habet, inde exoritur dissidium ut scindantur inter se, qui prius erant quasi unum Ecclesiae corpus: nam uno consensu omnes profitebantur, se colere Deum Abrahae et Mosis Legem sequi. Nunc ubi Christus emergit, dissidere eius causa incipiunt. Si vera fuisset

illa professio, Christus qui summum est vinculum caritatis, et cuius officium est quae dissipata sunt colligere, consensum eorum minime abrumperet. Sed Evangelii sui luce multorum hypocrisin detegit, qui falso tantum praetextu fucati se populum Dei esse iactabant. Ita etiam nunc facit multorum pravitas, ut dissidiis turbetur Ecclesia et contentiones ferveant: interim qui conturbant pacem, culpam in nos reiiciunt ac schismaticos vocant: hoc enim praecipuo crimine gravamur a Papistis, quod tranquillum Ecclesiae statum concusserit nostra doctrina. Atqui si Christo placide se ipsi submitterent, ac manum darent veritati, statim sedati essent omnes motus. Sed quum ipsi fremant ac tumultuentur adversus Christum, nec alia lege quiescere nobis permittant, nisi ut exstincta iaceat Dei veritas et Christus a regno suo exsulet, iniuste nobis obiiciunt schismatis crimen: quod ipsis imputandum esse nemo non cernit. Dolendum sane est intestinis discordiis lacerari Ecclesiam, sed praestat esse aliquos qui se ab impiis disiungant, ut Christo capiti suo uniantur, quam omnes in contemptum Dei esse concordes. Itaque semper in schismatibus videndum, quinam a Deo et pura eius doctrina discessionem faciunt.

20. 21. *Daemonium habet.* Quam possunt odiosissimo probro infamant Christum, ut eum audire omnes horreant. Nam impii ne cedere Deo cogantur, furiose et clausis oculis in superbum eius contemptum prorumpunt, et alios incitant ad eandem rabiem, ne qua vox Christi cum silentio audiatur: atqui ipsa Christi doctrina satis in se defensionis habet adversus calumnias. Atque hoc suo responso intelligunt fideles, quum *haec verba negant esse daemoniaci.* Perinde enim est acsi iudicium ex re ipsa fieri poscerent. Veritas enim, ut dictum est, se ipsam satis asserit. Atque hoc est unicum fidei nostrae praesidium, quod nunquam efficere poterunt impii, quin Dei virtus et sapientia in Evangelio refulgeat.

22. *Facta sunt encaenia.* Acsi diceres, innovationes: quia templum, quod pollutum fuerat, de integro consecratum fuit auspiciis Iudae Maccabaei, ac tunc institutum fuit ut quotannis festus ac celebris esset dedicationis novae dies, ut Dei gratiam, quae finem Antiochi tyrannidi imposuerat, memoria repeterent. Tunc autem in templo Christus pro more apparuit, ut in frequenti hominum conventu uberior esset praedicationis suae fructus.

23. *Porticum Salomonis* templum vocat Evangelista: non quod Sanctuarium esset, sed templi solum appendix. Nec porticum veterem intelligit a Salomone olim exstructam, quae a Chaldaeis prorsus diruta fuerat, sed quam Iudaei, forte primum ab exsilio Babylonico reversi, ad exemplar veteris illius conditam, nomine etiam ornaverant, ut plus haberet dignitatis: deinde Herodes novi templi conditor.

24. *Circumdederunt ergo eum Iudaei.* Non dubium est quin astute Christum aggressi fuerint, saltem qui primi erant huius consilii auctores. Nam vulgus promiscuum potuit sine fraude expetere, ut Iesus palam manifestaret se missum esse a Deo liberatorem, sed pauci captiose et per insidias vocem hanc in turba elicere volebant, ut per tumultum e medio tolleretur, vel Romani in eum manus iniicerent. Quod se queruntur *teneri suspensos*, eo prae se ferunt, se redemptionis promissae tam ardenter esse cupidos, ut Christi desiderium assidue eorum animos sollicitet. Atque hic verus est pietatis affectus, nusquam alibi invenire quam in solo Christo, quod

mentibus nostris satisfaciat easque vere tranquillet: quemadmodum et ipse loquitur, Venite ad me omnes qui anxii estis, et onerati: et ego reficiam vos, et quietem invenient animae vestrae. Ergo qui ad Christum veniunt, sic comparatos esse decet, ut se isti fingunt esse. Sed immerito Christum accusant, quasi hactenus non stabilierit ipsorum fidem: nam per eos tantum steterat, quo minus plenam et solidam haberent eius notitiam. Sed hoc incredulis perpetuum est, fluctuari dubios malle, quam fundari in certo Dei verbo. Ita hodie plurimos videmus, quum ultro oculos claudant, spargere suae dubitationis nebulas, quibus obscurent claram Evangelii lucem. Multos etiam videmus leves spiritus, qui per frivolas speculationes volitando fixam stationem tota vita non reperiunt. Quum postulant ut Christus palam vel *libere* et cum fiducia se manifestet, sensus eorum est, ne oblique amplius et quasi per ambages se insinuet. Ita obscuritatis insimulant eius doctrinam, quae tamen satis aperta et sonora fuerat, nisi in homines surdos incidisset. Admonet autem haec historia, non posse nos malorum insidias et calumnias effugere, si ad praedicandum Evangelium vocati sumus. Quare in excubiis stare oportet, nec quasi re novo percelli, quum idem nobis quod Magistro accidet.

25. *Dixi vobis.* Non dissimulat dominus se esse Christum, neque tamen docet eos, quasi sint ad discendum idonei, quin potius malitiam in qua obstinati erant illis exprobrat, quia nihil hactenus profecerant verbo et operibus Dei edocti. Quod ergo non cognoscitur ab illis, id eorum vitio imputat, acsi diceret: Doctrina mea satis per se ad intelligendum facilis est, culpa autem in vobis haeret, quia Deo maligne resististis. Postea de *operibus* loquitur, ut duplicis contumaciae ipsos convincat. Nam praeter doctrinam luculentum habebant in miraculis testimonium, nisi Deo fuissent ingrati. Bis ergo repetit eos non *credere*, ut coarguat ipsos sponte surdos esse ad doctrinam, coecos ad opera: quod signum est extremae ac desperatae malitiae. Dicit se *opera* fecisse in nomine Patris, quia hic erat scopus, ut Dei virtutem in illis testatam faceret, unde palam fieret ipsum esse a Deo profectum.

26. *Quia non estis ex ovibus.* Altiorem causam adducit cur neque miraculis, neque doctrinae fidem habeant, nempe quia sint reprobi. Notandum autem est Christi consilium. Nam quia se Dei Ecclesiam esse iactabant, ne quid eorum incredulitas Evangelio deroget, credendi donum speciale esse pronuntiat. Et certe ut Deum cognoscant homines, prius necesse est ab ipso esse cognitos, ut dicit Paulus (Gal. 4, 9.). Rursum, quos Deus non respicit, semper ab eo manere aversos necesse est. Si quis obmurmuret, causam incredulitatis residere in Deo, quia penes eum solum sit oves facere: respondeo, ipsum omni culpa liberari, quando homines nonnisi voluntaria malitia gratiam reiiciunt. Conciliat Deus sibi fidem quantum satis est, sed ferae bestiae nunquam mansuescunt, donec in oves spiritu Dei mutatae fuerint. Qui tales sunt, frustra tentabunt feritatis suae culpam in Deum reiicere, quae ipsorum naturae propria est. In summa, significat Christus nihil esse mirum, si paucos habeat Evangelio suo obsequentes, quia feroces sint ac indomitae bestiae, quicunque Spiritu Dei ad obsequium fidei subacti non sunt. Quo magis indignum est atque absurdum, ut ab hominum fide pendeat

Evangelii auctoritas: quin potius reputent fideles, eo se magis Deo obstrictos esse, quod quum alii in coecitate maneant, Spiritus illuminatione ad Christum tracti sunt. Hic etiam habent Evangelii ministri, quo se consolentur, si non omnibus utilis sit eorum labor.

27. *Oves meae.* Probat argumento a contrariis, ipsos non esse oves, quia non obediant Evangelio. Deus enim quos elegit efficaciter vocat: ita fide probantur Christi oves. Et certe ovium nomen ideo ad fideles transfertur, quia Deo se per manum summi Pastoris regendos tradunt, et deposita priore feritate ductiles se et morigeros praebent. Haec etiam non parva est consolatio piis doctoribus, quod utcunque maior pars mundi Christum non auscultet, habet tamen ipse suas oves quas cognoscit, et a quibus vicissim cognoscitur. Quantum in se est, studeant totum mundum ad Christi ovile aggregare, sed ubi non succedit pro voto contenti sint hoc uno, quod sua opera colligentur qui oves sunt. Reliqua iam supra exposui.

28. 29. *Et non peribunt in aeternum.* Incomparabilis fructus hic fidei est, quod certos ac securos esse nos iubet Christus, quum fide in suum ovile sumus aggregati. Sed notandum est simul, qua fultura nitatur haec certitudo, nempe quia ipse futurus sit salutis nostrae fidelis custos: nam *in manu sua* ipsam esse testatur. Quodsi hoc nondum sufficiat, Patris virtute tuto servatum iri dicit. Insignis locus, quo docemur non minus certam esse electorum omnium salutem, quam invicta est Dei potentia. Porro non voluit Christus hanc vocem temere in aëre iactare, sed promissionem dare suis quae penitus infixa eorum animis insideat. Ergo colligimus eo spectare sententiam Christi, ut electis firma constet salutis certitudo. Validis quidem hostibus sumus circumdati, et tanta est nostra imbecillitas, ut singulis momentis parum distemus a praesenti morte: sed quia *maior* sive potentior *est omnibus*, qui depositum nostrum servat, non est quod trepidemus quasi in periculo sit vita nostra. Hinc etiam colligimus quam insana sit Papistarum fiducia, quae in liberum arbitrium, in virtutem propriam, et operum merita recumbit. Longe aliter suos Christus instituit, ut se in hoc mundo tanquam in media silva inter innumeros latrones esse meminerint, ac praeterquam quod sunt inermes praedaeque expositi, materiam mortis in se inclusam esse agnoscant: ut una Dei custodia freti secure ambulent. Denique ideo certa nobis salus, quia in manu Dei est, quia et fides nostra infirma est et nos ad vacillandum nimis proclives. Sed Deus qui nos in manum suam recepit satis robustus est, ut solo flatu omnes hostium nostrorum machinas discutiat. Huc convertere oculos operae pretium est, ne tentationum metus nos exanimet. Nam et Christus modum ostendere voluit, quo inter lupos oves quiete versentur. *Et nemo potest rapere e manu patris.* Copula illativae particulae loco hic posita est. Nam ex invicta Dei potentia colligit Christus, hostium libidini non esse obnoxiam piorum salutem, quia necesse foret Deum vinci, qui nos sub manus suae tutela habet.

30. *Ego et pater unum sumus.* Voluit impiorum sannis occurrere. Iactare enim poterant, nihil ad ipsum pertinere Dei potentiam, ut discipulis suis promitteret certum eius praesidium. Testatur ergo sibi ita coniunctas esse cum Patre rationes, ut eius auxilium sibi ac suis ovibus nunquam defuturum sit. Abusi sunt hoc loco veteres, ut probarent Christum esse Patri ὁμοούσιον. Neque enim

Christus de unitate substantiae disputat, sed de consensu quem cum Patre habet: quicquid scilicet geritur a Christo Patris virtute confirmatum iri.

31. Sustulerunt ergo iterum lapides Iudaei, ut lapidarent eum. 32. Respondit eis Iesus, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum operum lapidatis me? 33. Responderunt ei Iudaei, dicentes, Non boni operis causa lapidamus te, sed blasphemiae: et quod tu, quum homo sis, facis te ipsum Deum. 34. Respondit eis Iesus, Nonne est scriptum in Lege vestra, Ego dixi, dii estis? 35. Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, et non potest solvi Scriptura, 36. Quem Pater sanctificavit, et misit in mundum, vos dicitis blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

31. *Sustulerunt ergo iterum lapides.* Sicuti pietas in asserenda Dei gloria suo zelo ardet, quem Spiritus Dei moderatur, ita infidelitas mater est furoris. Et diabolus ita impios exagitat, ut nihil quam caedes spirent. Hic exitus demonstrat quo animo Christum interrogaverint. Nam aperta confessio, cuius cupidos se fingebant, illos statim in rabiem adigit: et tamen quum ita violenter ferrentur ad opprimendum Christum, non dubium est quin iudicii colorem obtenderint, quasi hoc agerent ex Legis praescripto, ubi Deus pseudoprophetas lapidari iubet (Deuter. 13, 5.).

32. *Multa bona opera.* Hic Christus non tantum causam esse negat cur ita saeviant, sed eos ingratitudinis accusat, quod Dei beneficiis tam iniquam mercedem rependant. Nec uno vel altero opere se de illis bene meritum esse commemorat, sed plurimis in rebus se fuisse erga eos beneficum. Deinde non erga se modo sed potius in Deum ingratos esse coarguit, quum se dicit Patris ministrum, qui eius virtutem in medium protulerit, ut illis nota testataque foret. Nam quum dixit *ex Patre*, significat Deum fuisse auctorem. Summa est: Voluit Deus per me vobis innotescere, praeclara beneficia vobis per manum meam largitus est: excutite me quantum voletis, nihil inter vos gessi nisi laude et gratia dignum. Necesse est igitur, ut Dei dona in me nunc furiose persequi velitis. Interrogatio autem plus habet momenti ad pungendas eorum conscientias, quam si simpliciter asserendo loquutus esset.

33. *Non boni operis causa.* Quamlibet aperte bellum cum Deo gerant impii, nunquam tamen sine honesto praetextu peccare volunt. Ergo dum insaniunt adversus Filium Dei, hac crudelitate nondum contenti ultro eum accusant, seque Dei gloriae patronos faciunt ac vindices. Quare necesse est ut bona conscientia murus sit nobis aheneus, quo probra et calumnias quibus impetimur fortiter repellamus. Quocunque enim colore splendeat eorum malitia et quicquid ignominiae nobis ad tempus inurant, si pro causa Dei pugnamus, ille se minime abnegabit quin veritatem suam asserat. Sed quia nunquam impiis desunt praetextus ad gravandos Dei servos, et simul accedit ferrea impudentia ut victi maledicere non desinant, patientia et mansuetudine opus est, quae nos in finem usque susti-

neat. *Blasphemiae nomen*, quod apud profanos scriptores generale est pro quovis convicio, Scriptura ad Deum refert, quum laeditur eius maiestas et contumelia afficitur. *Quod tu quum homo sis.* Duae sunt blasphemiae species, vel quum proprio honore spoliatur Deus, vel quum illi quippiam affingitur eius natura indignum et alienum. Christum ergo blasphemum et sacrilegum esse contendunt, quia mortalis homo divinum sibi honorem usurpet. Et vera erat haec blasphemiae definitio, si nihil aliud quam homo fuisset Christus. Tantum in eo peccant quod divinitatem, quae in miraculis conspicua erat, cernere non dignantur.

34. *Nonne est scriptum.* Obiectum sibi crimen diluit, non negando se Dei Filium, sed tuendo hoc recte dictum esse. Quanquam responsum suum magis aptat personis, quam rem ipsam penitus explicet: nam eorum malitiam refellere in praesentia satis habuit. Quo sensu vocaverit se Filium Dei, oblique insinuat magis quam plane exprimat. Argumentum autem quo utitur non a paribus sumptum est, sed a minori ad maius. Scriptura Deos vocat quibus functionem honorificam Deus imposuit: hoc ergo honoris titulo longe dignior est quem Deus segregavit, ut supra alios omnes emineat: unde sequitur malignos et sinistros esse interpretes qui prius illud admittunt, in secundo autem arripiunt offensionis causam. Testimonium quod citat Christus in Psalmo 82, 6. habetur, ubi expostulat Deus cum regibus et iudicibus terrae, qui imperio et potentia tyrannice ad suas libidines, ad opprimendos miseros et quodvis iniquum facinus abutuntur. Exprobrat autem illis quod parum memores, unde tantum dignitatis acceperint, nomen Dei profanent. Hoc Christus ad praesentem causam accommodat, quod deorum nomine ornentur, quia ad regendum mundum Dei sint ministri. Eadem ratione et angelos Scriptura Deos appellat, quia per illos Dei gloria mundum irradiat. Notanda est loquutio:

35. *Ad quos sermo Dei factus est.* Intelligit enim Christus certo Dei mandato esse instructos, unde colligimus, imperia non temere neque hominum errore esse exorta, sed Dei arbitrio constituta esse, quia politicum ordinem vigere inter homines, iureque ac legibus nos gubernari velit. Qua ratione dicit Paulus (Rom. 13, 1.), Deo rebelles esse quicunque potestati resistunt: quia non sit potestas nisi divinitus ordinata. Si quis obiiciat, alias quoque vocationes esse a Deo et illi probari, neque tamen propterea agricolas aut bubulcos aut sutores vocari deos: respondeo, non esse hoc generale, ut quicunque a Deo vocati sunt ad certum aliquod vitae genus dii vocentur, sed Christum de regibus loqui, quos Deus in altiorem gradum extulit ut praesint atque excellant. In summa, sciamus magistratus ideo esse deos, quia imperium Deus illis mandavit. *Legis* nomine hoc loco Christus totam doctrinam complectitur, qua Deus veterem Ecclesiam gubernavit. Nam quia Prophetae Legis duntaxat interpretes fuerunt, merito et Psalmi censentur Legis accessio. *Scripturam non posse solvi* perinde valet atque Scripturae doctrinam esse inviolabilem.

36. *Quem pater sanctificavit.* Quaedam est piis omnibus communis sanctificatio. Sed hic Christus aliquid longe praestantius sibi vindicat: nempe quod unus ab omnibus aliis segregatus fuerit, in quo se virtus Spiritus et Dei maiestas exsereret: quemadmodum supra

(6, 27.), se ab eodem Patre signatum esse dicebat. Proprie autem hoc ad Christi personam refertur, quatenus in carne manifestatus est. Itaque haec duo coniuncta sunt, quod sanctificatus fuerit et missus in mundum: sed simul tenendum est quorsum et qua lege missus fuerit, ut scilicet salutem ex Deo afferret, atque omni ex parte probaret se ac praestaret Dei filium. *Vos dicitis blasphemare.* Torquebant hunc locum olim Ariani, ut Christum probarent non natura Deum esse, sed quasi precariam habere divinitatem. Sed facilis est huius erroris refutatio, quia non disputat hic Christus quis in se sit, sed qualis ex miraculis in carne humana agnosci debeat. Neque enim unquam apprehendi a nobis aeterna eius divinitas poterit, nisi eum amplexi fuerimus, quatenus a Patre exhibitus est Redemptor. Ad haec, memoria tenendum est quod prius attigi, Christum hoc loco non palam neque diserte, ut inter suos discipulos, testari, quisnam sit, sed magis insistere in refellenda hostium suorum calumnia.

37. Si non facio opera Patris mei, ne mihi credatis.
38. Si autem facio, etiamsi mihi non credatis, operibus credite: ut cognoscatis et credatis, quod in me est Pater et ego
in eo. 39. Quaerebant ergo eum rursum apprehendere, et
exivit ex manu eorum. 40. Et iterum abiit trans Iordanem
in locum, ubi Ioannes primum baptizabat, in mansit illic.
41. Et multi venerunt ad eum, ac dicebant: Ioannes quidem
signum nullum fecit: quaecunque autem dixerat Ioannes de
eo, vera erant. 42. Et multi illic crediderunt in eum.

37. *Si non facio opera.* Ne exciperent Iudaei, frustra ab eo iactari sanctificationem et quicquid inde pendebat, iterum inculcat sua miracula, in quibus satis luculentum ediderat specimen suae divinitatis. Est autem concessionis species, acsi diceret, Nolo alia lege vos ad fidem mihi habendam obstringi, quam si res ipsa in medium prodeat: impune vobis liceat me reiicere, nisi mihi Deus palam testimonium reddiderit. *Opera patris* nominat: quae vere divina erant, et in quibus maior potentia refulgebat, quam ut possent homini ascribi.

38. *Si autem facio.* Ostendit eos impii et sacrilegi contemptus teneri plane convictos, quia manifestis Dei operibus nihil honoris deferant. Est autem secunda concessio, quum dicit, Etiam ut de doctrina vobis dubitare permittam, saltem negare non licebit, quae edidi miracula ex Deo esse: Deum itaque, non hominem ex professo reiicitis. Caeterum quod fidem postponit scientiae, quasi ordine sit inferior, ideo facit quod illi cum incredulis et praeposteris hominibus negotium est, qui nisi experientia victi et coacti nunquam Deo cedunt. Nam rebelles prius scire volunt quam credant. Et tamen nobis etiam eousque indulget Deus, ut operum suorum notitia ad fidem nos praeparet. Verum cognitio Dei et arcanae eius sapientiae fidem ordine sequitur, quia fidei obedientia ianuam regni coelorum nobis reserat. *In me est pater.* Idem repetit quod supra aliis verbis dixerat, Ego et Pater unum sumus. Huc tendunt omnia, quod in sua administratione nihil a Patre diversum habeat. Pater, inquit,

in me est: hoc est, divina virtus se in me profert. Et ego in Patre sum: hoc est, nihil ago nisi auspiciis Dei, ita ut mutua sit inter me et Patrem coniunctio. Neque enim hic de essentiae unitate sermo habetur, sed de manifestatione divinae potentiae in Christi persona, unde constabat divinitus missum esse.

39. *Quaerebant ergo eum apprehendere.* Procul dubio ut eum ex templo extraherent statim lapidandum: neque enim Christi verbis mitigatus erat eorum furor. Quod *elapsum* dicit *ex eorum manu*, non aliter quam admirabili Dei virtute fieri potuit. Quo monemur nos malorum libidini minime esse expositos, quam Deus quoties ita visum est freno suo cohibet.

40. *Abiit trans Iordanem.* Transiit Christus ultra Iordanem, ne sibi assidue non magno cum fructu pugnandum foret. Itaque exemplo suo docuit occasione utendum esse. De loco secessus vide cap. 1, versu 28.

41. *Et multi venerunt ad eum.* Concursus hic ostendit Christum solitudinem minime quaesiisse ut ab officio desisteret, sed ut sacrarium Dei erigeret in deserto, quum eum Hierosolyma, quae propria erat eius sedes, obstinate repulisset. Et sane haec horribilis fuit Dei ultio quod, quum templum a Deo electum spelunca latronum esset, Ecclesia Dei in loco ignobili collecta fuit. *Ioannes quidem.* Colligunt Christum Ioanne praestantiorem esse, quia tot miraculis sit insignis, quum Ioannes nullum miraculum edidisset. Non quod semper iudicium ex miraculis fieri debeat, sed quod miracula doctrinae adiuncta non leve pondus habeant, sicuti iam aliquoties dictum est. Porro oratio haec defectiva est. Comparant enim Christum cum Ioanne, sed tantum alterum membrum exprimunt. Deinde pro confesso sumunt, Ioannem summum fuisse Dei Prophetam et singulari Spiritus gratia praeditum. Scite ergo ratiocinantur Christum Ioanni praeferendum esse, quia hoc nonnisi certa Dei providentia factum fuerit, ut Ioannes maximus alioqui Propheta nullo tamen miraculo commendatus esset: unde conficitur, rationem Christi in eo fuisse habitam, ut pluris fieret. *Quaecunque autem dixerat.* Non videtur hoc ab illis dictum sed ab Evangelista additum esse, ut doceret duplici argumento eos fuisse adductos ut in Christum crederent, quia re ipsa videbant verum esse testimonium quod ei Ioannes reddiderat, et plus illi dignitatis conciliabant miracula.

CAPUT XI.

1. Aegrotabat autem quidam nomine Lazarus, a Bethania castello Mariae et Marthae huius sororis. 2. Maria autem erat, quae unxit Dominum unguento, et abstersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus aegrotabat (Matth. 26, 7.). 3. Miserunt igitur sorores ad ipsum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, aegrotat. 4. Iesus autem hoc audito dixit, Haec

infirmitas non est ad mortem, sed pro gloria Dei, ut glorificetur Filius Dei per ipsam. 5. Diligebat autem Iesus Martham, et sororem eius, et Lazarum. 6. Postquam ergo audivit eum aegrotare, tunc mansit in loco ubi erat duos dies. 7. Deinde post hoc dicit discipulis, Eamus in Iudaeam iterum. 8. Dicunt ei discipuli, Rabbi, nunc quaerebant te Iudaei lapidare, et rursum vadis illuc? 9. Respondit Iesus, Nonne duodecim sunt horae diei? si quis interdiu ambulet, non offendit, quia lumen mundi huius videt. 10. Si quis autem ambulet noctu, offendit, quia lumen non est illi.

1. *Aegrotabat autem quidam.* Transit ad aliam historiam Evangelista, quae miraculum continet imprimis memorabile. Praeterquam enim quod Christus in suscitando Lazaro singulare divinae virtutis specimen edidit, simul vivam imaginem ante oculos posuit futurae nostrae resurrectionis, et fuit hic quasi postremus actus et clausula: iam enim mortis tempus appropinquabat. Non mirum igitur si praecipue gloriam suam in eo opere illustraverit, cuius memoriam suorum animis volebat maxime infixam esse, ut quaedam esset superiorum omnium obsignatio. Alios Christus mortuos suscitaverat, sed nunc in putrido cadavere potentiam suam exserit. Verum circumstantiae, quae ad celebrandam in hoc miraculo Dei gloriam faciunt, suo loco et ordine notabuntur. Quod Lazarum Bethaniensem ex castello Mariae ac Marthae fuisse dicit, probabile est fuisse expressum, quia obscurior inter fideles Lazari fama erat quam sororum. Nam sanctae istae mulieres Christum hospitio excipere solebant, quemadmodum ex Luca (10, 38.) apparet. Nimis crassa hallucinatio fuit, quod monachi et similes rabulae sub Papatu ex castello, id est oppidulo vel pago, arcem fecerunt. Eiusdem etiam inscitiae est, quod Mariam hanc Lazari sororem fingunt infamem illam et probrosae vitae mulierem fuisse, cuius meminit Lucas cap. 7, 37. Errori causam unctio praebuit, quasi vero non satis constet, saepius unctum fuisse Christum et quidem diversis in locis. Mulier peccatrix de qua narrat Lucas Hierosolymis, ubi degebat, Christum unxit: Maria autem Bethaniae idem postea fecit in suo pago. Praeteritum vero tempus quo usus est Evangelista, *unxit*, non ad tempus rei gestae de qua nunc agitur referri debet, sed ad tempus quo scribebat: acsi diceret, Haec est Maria quae postea unguentum effudit, cuius causa exortum est murmur inter discipulos (Matth. 26, 7.).

3. *Ecce, quem amas, aegrotat.* Brevis nuntius, sed unde Christus facile colligere poterat, quidnam duae sorores vellent. Nam sub hac querimonia verecunde preces suas insinuant, ut opem ferre velit. Non prohibemur quidem a longiore precandi forma. Haec tamen summa est, curas nostras et quicquid nos malorum angit in Dei sinum coniicere, ut remedium afferat. Sic et cum Christo agunt istae mulieres: malum illi suum familiariter exponunt atque inde levationem sperant. Notandum etiam quod impetrandi auxilii fiduciam concipiunt ex Christi amore, atque haec perpetua est rite orandi regula. Ubi

enim amor Dei, illic certa est et praesens salus, quia non amat et deserit.

4. *Iesus autem hoc audito.* Voluit hoc responso curam discipulis eximere, ne ipsos male haberet, quod tam securum in amici periculo cernerent. Ergo ne anxii sint interea de vita Lazari, morbum negat letalem esse, quin potius novam sibi gloriae materiam fore promittit. Porro tametsi mortuus est Lazarus, quia tamen paulo post vitae eum restituit Christus, hunc exitum respiciens morbum dicit non esse ad mortem. Alterum membrum *pro gloria Dei* non ita opponitur, quasi hoc perpetuum sit argumentum: scimus enim, etiamdum pereunt reprobi, non minus in eorum interitu conspicuam refulgere Dei gloriam quam in piorum salute. Sed Christus proprie hoc loco Dei gloriam notavit, quae cum officio suo coniuncta erat. Porro in Christi miraculis non formidolosa Dei potentia, sed benefica suavisque apparuit. Ergo quum mortis periculum esse negat, ubi suam et Patris gloriam vult manifestare, reputandum est, quorsum et in quem finem a Patre missus sit: nempe ut servet, non ut perdat. Magnum etiam pondus habet haec loquutio *pro Dei gloria, ut glorificetur filius Dei.* Inde enim colligimus Deum in Filii sui persona sic velle agnosci, ut quicquid sibi honoris haberi postulat Filio tribuatur. Ideo habuimus supra cap. 5, 23., Qui non honorat Filium, neque Patrem honorat. Quare frustra Turcae et Iudaei, quum sint in Christum contumeliosi, se Deum colere obtendunt, imo Deum a se ipso divellere hoc modo conantur.

5. *Diligebat autem Iesus Martham.* Videntur in speciem haec pugnare, quod biduum maneat Christus trans Iordanem quasi Lazari vitam negligens, et tamen ipsum ac sorores amare dicatur. Nam quum sollicitudinem amor gignat, statim accurrere debuit. Porro quum Christus unicum sit divinae gratiae speculum, docemur hac eius mora, non aestimandum esse nobis amorem Dei a praesenti rerum statu. Rogatus saepe auxilium suum differt, vel ut orandi ardorem magis acuat, vel ut patientiam nostram exerceat simulque assuefaciat ad obsequium. Sic ergo Dei opem fideles implorent, ut simul discant vota sua suspendere, si quando tardius quam videtur necessitas postulare manum suam ad ipsos iuvandos proferat. Nam utcunque cesset, nunquam tamen dormit nec suorum obliviscitur. Interea certo simus persuasi, ipsum quoscunque diligit velle salvos esse.

7. *Deinde post hoc dicit.* Nunc tandem se curam Lazari habuisse demonstrat, quum putarent discipuli ipsum esse oblitum, vel saltem Lazari vitam aliis rebus posthabere. Hortatur ergo eos ut traiecto Iordane Iudaeam petant.

8. *Rabbi, nunc quaerebant.* Quod eum absterrent discipuli, non tam fortasse eius causa faciunt quam sui respectu, quod sibi quisque timeat, siculi commune erat omnibus periculum. Ergo quum crucem subterfugiant idque fateri pudeat, quod magis est speciosum, se pro magistro sollicitos esse obtendunt. Idem quotidie permultis accidit. Nam qui ab officio declinant crucis metu, multiplices hinc inde praetextus sibi accersunt ad obtegendam suam mollitiem, ne videantur absque iusta causa Deum fraudare debito obsequio.

9. *Nonne duodecim sunt.* Varie expositus fuit hic locus. Quod putarunt nonnulli doceri his verbis mutabiles esse hominum animos, ut singulis interdum horis novum ac diversum consilium capiant, ni-

mis remotum est a Christi mente: nec sane referre dignatus essem, nisi quia in vulgare proverbium cessit. Ergo genuino et simplici sensu contenti simus. Primum similitudinem mutuatur Christus a nocte et die. Nam si quis in tenebris iter faciat, non mirum si subinde impingat, vel erret vel labatur: at lux solis interdiu viam monstrat, ne quid sit periculi. Vocatio autem Dei instar lucis diurnae est, quae nos errare vel impingere non patitur. Quisquis ergo Dei verbo obtemperat, nec quicquam aggreditur nisi eius iussu, illum quoque habet e coelo ducem ac directorem, et hac fiducia secure et intrepide viam arripere potest. Nam, ut habetur Psalmo 91, 11., quisquis in viis suis ambulat, angelos habet custodes, et eorum ductu tutus est, ne ad lapidem pes eius offendat. Christus ergo hoc praesidio fretus animose pergit in Iudaeam lapidationem non metuens, quia nullum sit errandi periculum, ubi Deus solis officium faciens nobis praelucet, cursumque nostrum moderatur. His verbis docemur, quoties homo propriis consiliis sine Dei vocatione se permittit, totam eius vitam nihil quam vagum et erroneum esse cursum: et qui maxime sibi sapere videntur, ubi os Dei non interrogant ac Spiritum eius non habent actionum omnium praesidem, coecos esse in tenebris palantes: unam hanc esse rectam viam, si vocationis divinae probe nobis conscii praeeuntem semper habemus Deum. Hanc bene instituendae vitae regulam sequitur certa fiducia prosperi successus, quia fieri non potest quin feliciter gubernet Deus. Atque haec cognitio plus quam necessaria nobis est: vix enim pedem ad sequendum eum movere possunt fideles, quin mille statim obstacula ingerat Satan, varia hinc inde discrimina ostentet, modisque omnibus viam obstruere machinetur. Atqui ubi Dominus tanquam accensa luce sua nos ad pergendum invitat, magno animo pergendum est, etiamsi multae mortes iter obsideant: quia nunquam progredi nos iubet, quin addita simul promissione animet ut certo statuamus, bene ac feliciter nobis cessurum quicquid ex eius mandato suscipimus. Hic currus est noster, in quem quisquis se recipiet, lassitudine nunquam deficiet: imo si magis ardua sint obstacula quam ut per ipsa curru vehamur, his tamen alis instructi semper repericmus exitum, donec ad metam perventum fuerit, non quod fidelibus nihil adversi accidat, sed quia res adversae illis adiumenta sunt in salutem. Summa est, intentos semper oculos Dei fore in eorum custodiam, qui ad eius nutum intenti erunt. Hinc rursum colligimus, quoties homines neglecto et praeterito Dei verbo sibi temere indulgent et quod allubescit suscipiunt, totum vitae eorum cursum maledictum esse a Domino, semperque eorum audaciae coecaeque libidini paratam esse vindictam. Diem autem hic Christus ex more antiquo in duodecim horas partitur: quamvis enim aestate ac hieme dies varient, semper tamen diurnas horas duodecim et totidem nocturnas habebant.

11. Haec loquutus est. Et post hoc dicit illis: Lazarus amicus noster dormit, sed vado, ut expergefaciam eum. 12. Dixerunt ergo discipuli eius: Domine, si dormit, salvus erit. 13. Dicebat autem Iesus de morte eius: illi autem putabant de dormitione somni eum dicere. 14. Tunc ergo pa-

Iam dixit illis Iesus: Lazarus mortuus est: 15. Et gaudeo, propter vos, quod non fuerim illic, ut credatis. Sed eamus ad eum. 16. Tunc Thomas cognomine Didymus dixit condiscipulis, Eamus et nos, ut moriamur cum illo. 17. Venit itaque Iesus, et invenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.

11. *Amicus noster dormit.* Quia prius negaverat letalem esse morbum, ne re inopinata nimis turbentur discipuli, nunc simul mortuum esse indicat et spem resurrectionis facit. Mira autem eorum ruditas quod dictum Christi de somno accipiunt. Etsi enim metaphorica est loquutio, adeo tamen frequens ac trita est in Scripturis, ut Iudaeis omnibus familiariter nota esse debuerit.

12. *Si dormit, salvus est.* Quum somnum Lazaro salubrem esse excipiunt, ita oblique student dehortari Christum, ne illuc se conferat. Neque tamen astute in suum commodum deflectunt Christi sermonem, sed quia de somno loquutum putabant, libenter hanc fugiendi periculi occasionem arripiunt. Augustinus et multi post eum argute philosophantur in verbo dormiendi: nempe ideo transferri ad mortem, quia Deo tam facile sit excitare mortuos in vitam, quam facile solemus nos expergefacere qui dormiunt. Sed nihil tale venisse Christo in mentem ex perpetuo Scripturae usu colligere licet. Imo quum haec eadem translatio profanis quoque scriptoribus trita sit, certum est non alia ratione venisse in usum, nisi quia sine sensu iacet exanime cadaver sicuti et sopitum hominis corpus, unde et somnus non inepte vocatur mortis imago et apud Homerum κασίγνητος θανάτου. Porro quum hoc nomine corporum duntaxat notetur dormitio, nimis insulse fanatici quidam ad animas trahunt, acsi intelligentia privatae morti subiacerent. Porro Christus suam potentiam in eo commendat, quod se venturum dicit ut Lazarum excitet. Etsi enim, ut dictum est, in verbo dormiendi non exprimitur resurrectionis facilitas, Christus tamen dominum se mortis ostendit, quum se expergefacere dicit quos restituit in vitam.

14. *Tunc ergo palam dixit illis.* Insignis Christi bonitas, quod tantam in discipulis crassitiem ferre potuit. Et certe ideo distulit ad tempus ampliore Spiritus gratia eos donare, ut momento renovati maius esset miraculum. Quum dicit *et gaudeo propter vos*, significat suam absentiam illis fuisse utilem, quod obscurior fuisset eius virtus, si protinus opem Lazaro tulisset. Nam quo propius ad ordinariam naturae rationem accedunt Dei opera, eo magis vilescunt ac minus est illustris eorum gloria, idque quotidie experimur. Nam si statim manum porrigit, opem eius non apprehendimus. Ergo ut Lazari resurrectionem vere divinum esse opus agnoscerent discipuli, eam differri oportuit, ut longissime ab humano remedio abesset. Caeterum memoria repetendum est quod prius attigi, paternam Dei erga nos indulgentiam hic repraesentari in Christi persona. Quum ergo nos Deus malis obrutos languere diu sinit, sciamus eum ita saluti nostrae consulere. Nos quidem tunc anxii tristesque gemimus, sed Dominus bono nostro gaudet: ac duplex eius humanitas refulget in hac parte, quod non tantum vitiis nostris ignoscit, sed laetus rationes invenit quibus ea corrigit. *Ut credatis.* Non intelligit hoc primum

in illis fuisse fidei rudimentum, sed inchoatae iam fidei confirmationem, quum adhuc perquam exigua esset ac debilis. Interea subindicat, nisi palam exserta fuisset Dei manus, ipsos non fuisse credituros.

16. *Tunc Thomas.* Hactenus Christum retrahere conati sunt discipuli: nunc sequi paratus est Thomas, sed absque fiducia. Saltem promissione Christi se non munit, ut hilaris ac tranquillus eum sequatur. Haec enim vox desperationis est, *eamus ut moriamur*, quum eos de vita certos deceret esse. Porro relativum nomen *illo* tam de Lazaro quam de Christo potest exponi. Verum si de Lazaro exponas, ironia erit: acsi dictum esset, Quid proderit illuc venire? nisi forte non possumus aliter amicorum officio defungi, nisi ut mortem simul oppetamus. Magis tamen alter sensus mihi probatur, quod Thomas non recuset cum Christo mori. Sed hoc, quemadmodum dixi, ex inconsiderato zelo manat, quia animum potius ex fide promissionis colligere debuit.

18. Erat autem Bethania propinqua Hierosolymae, stadiis fere quindecim. 19. Et multi ex Iudaeis venerant ad Martham et Mariam, ut eas de fratre suo consolarentur. 20. Martha igitur quum audisset, quod Iesus veniret, obviam illi venit: Maria autem domi sedebat. 21. Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus. 22. Sed et nunc scio, quod, quaecunque petieris a Deo, dabit tibi Deus. 23. Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus. 24. Dicit ei Martha, Scio, quod resurget in resurrectione in novissimo die. 25. Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet. 26. Et omnis, qui vivit et credit in me, non morietur unquam. Credis hoc? 27. Dicit ei, Certe, Domine: ego credo, quod tu es Christus Filius Dei, qui in mundum venturus erat.

18. *Erat autem Bethania.* Sedulo persequitur Evangelista quae ad historiae certitudinem faciunt. Quam vicina esset Hierosolyma castello Bethaniae, refert, ne cui mirum sit multos illinc ex amicis ad consolandas sorores venisse, quos miraculi testes Deus esse voluit. Nam etsi humanitatis officio adducti fuerant, arcano tamen Dei consilio in alium finem illuc fuerant collecti, ne obscura esset Lazari resurrectio vel domesticos tantum haberet testes. Hic autem maligna gentis ingratitudo convincitur, quod hoc tam luculentum divinae virtutis specimen, in loco celebri, in multa hominum frequentia et prope urbis portas quasi in theatro editum, statim ex omnium oculis evanescit. Imo Iudaei oculos maligne claudendo data opera non viderunt quod sub oculis erat. Nec vero novum est vel rarum ut homines, qui nimis cupide semper miraculis inhiant, ad eorum considerationem prorsus sint hebetes ac stupidi. Distantia locorum quae notatur minor duobus passuum millibus fuit. Stadium enim pedes sexcentos, hoc est, centum et viginti quinque passus continet.

19. *Ut eas de fratre suo consolarentur.* Hoc quidem spectabant illi, at Deus aliud, quemadmodum dictum est. Porro inde ap-

paret domum Lazari et sororum plenam fuisse dignitatis et honorifice cultam. Caeterum quia naturale est, ut luctum et moerorem hominibus mors suorum afferat, non improbandum est hoc officium cuius meminit Evangelista, nisi quod vitiosus excessus, ut in aliis vitae partibus hic quoque regnans, rem per se non vitiosam corrumpit.

20. *Martha igitur quum audisset.* Egreditur Martha extra pagum, ut postea videbimus, non tantum fortassis reverentiae causa, sed ut ipsum occultius exciperet: quia recens erat memoria periculi, necdum bene quieverat hostium rabies, quae Christi in Galilaeam transitu paululum sedata audito eius adventu violentius de integro erumpere poterat.

21. *Domine, si fuisses hic.* Incipit a querimonia, quanquam hoc modo verecunde significat quid velit. Perinde enim est, acsi diceret, Poteras tua praesentia fratrem meum eripere a morte, imo nunc etiam potes, quia nihil tibi negabit Deus. Sic autem loquendo magis affectui suo indulget, quam se contineat sub fidei regula. Haec quidem verba partim ex fide profecta esse fateor, sed dico permixtos fuisse incompositos affectus, qui eam ultra metas arriperent. Nam quod fratrem suum non fuisse moriturum sibi promittit, si affuisset Christus, unde illi haec fiducia? Certe non concepta erat ex aliqua Christi promissione. Restat igitur ut temere suis votis potius obsequatur, quam se Christo subiiciat. Fidei est quod Christo potentiam tribuit summamque bonitatem: quod autem sibi plus persuadet quam a Christo audierat, id est a fide alienum: tenendus enim semper est mutuus inter verbum et fidem consensus, ne quid sibi temere praeter Dei verbum homo fabricet. Adde quod in praesentia Christi corporali nimis haerebat Martha. Ergo fides Marthae immoderatis votis permixta et implicita, superstitione etiam non omnino vacua, pleno fulgore elucere non potuit: ita tantum eius scintillae in his verbis emicant.

23. *Resurget frater tuus.* Mira Christi comitas, quod Marthae in iis quae diximus vitiis ignoscens plus illi ultro promittit, quam praecise et aperte petere ausa fuerat.

24. *Scio quod resurget.* Iam vero hic nimia Marthae timiditas se prodit, quod Christi dictum extenuat. Diximus nuper longius quam par erat fuisse progressam, quum sibi ex proprio animi sui sensu spem fingeret: nunc in contrarium vitium labitur, quod Christo manum tendente quasi trepidans subsistit. Quare utrumque nobis cavendum est, ne Dei verbo destituti spes evanidas hinc inde quasi ventum hauriamus: rursum ne Dominus os suum aperiens corda nostra vel occlusa vel nimis anguste restricta inveniat. Caeterum hoc responso amplius aliquid elicere Martha voluit, quam sperare audebat ex Christi verbis, acsi diceret, Si de ultima resurrectione intelligis, nihil dubito quin excitandus sit frater meus extremo die, et hac fiducia me consolor, sed nescio an maius aliquid mihi significes.

25. *Ego sum resurrectio et vita.* Primum affirmat Christus se resurrectionem et vitam esse. Deinde utrumque eius sententiae membrum seorsum et distincte exponit. Resurrectionem priore loco se nominat, quia ordine prior est restitutio a morte in vitam quam vitae status. Atqui totum genus humanum in morte demersum est. Nemo itaque vitae compos erit, nisi qui prius resurrexerit a morte Christus se vitae initium esse docet. Postea autem subiicit vi que perpetuitatem suae gratiae opus esse. Porro de spirit

eum loqui, clare demonstrat expositio quae mox sequitur, Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet. Quare ergo Christus resurrectio est? Quia filios Adae, qui a Deo alienati erant per peccatum, Spiritu suo regenerat, ut novam vitam vivere incipiant: qua de re fusius disserui supra ad cap. 5, 21 et 24., et Paulus ad Ephes. 2, 5. et 5, 8. optimus est huius loci interpres. Eant nunc qui naturae motu praeparari homines garriunt ad recipiendam Dei gratiam, perinde est acsi dicerent, mortuos ambulare. Nam quod vivunt homines ac spirant, sensu, intelligentia et voluntate praediti sunt, id totum ad interitum tendit, quia nulla animae pars est vel facultas, quae non corrupta sit et a rectitudine aversa. Ita fit ut mors ubique regnum occupet. Nam mors animae alienatio est a Deo. Ergo qui in Christum credunt, quum prius mortui essent, incipiunt vivere, quia fides spiritualis est animae resurrectio, et animam ipsam quodammodo animat ut vivat Deo: secundum illud, Mortui audient vocem Filii Dei: et qui audierint, vivent (supra 5, 25.). Praeclarum sane fidei elogium, quod Christi vitam in nos transfundens a morte liberat.

26. *Et omnis qui vivit, et credit in me.* Secundi membri expositio: nempe quomodo Christus vita sit, quia vitam quam semel contulit nunquam excidere patitur, sed ad finem usque conservat. Quid enim in tanta carnis fragilitate hominibus fieret, si vitam semel adepti postea sibi relinquerentur? Ergo continuum vitae statum in eiusdem Christi virtute fundatum esse oportet, ut quod coepit perficiat. Fideles autem ideo dicuntur nunquam mori, quia eorum animae incorruptibili semine renatae Spiritum Christi in se manentem habent, quo assidue vegetantur. Nam etsi corpus morti obnoxium est propter peccatum, spiritus tamen ille vita est propter iustitiam, Rom. 8, 10. Quod autem exterior homo quotidie in illis corrumpitur, adeo nihil inde verae ipsorum vitae decedit, ut eius progressus adiuvet, quia interior homo renovatur de die in diem, II. Cor. 4, 16. Imo ipsa mors quaedam illis a mortis servitute manumissio est. *Credis hoc?* Videtur prima specie Christus ideo de spirituali vita disserere, ut a praesenti desiderio Marthae animum abducat. Optabat Martha restitui fratri suo vitam: excipit Christus, se vitae praestantioris esse auctorem, quia scilicet coelesti virtute fidelium animas vivificet. Caeterum non dubito quin duplicem gratiam complecti voluerit, generaliter ergo spiritualem vitam commendat, quam suis omnibus confert, sed inde gustum praebare vult huius virtutis, quam mox in suscitando Lazaro ostensurus erat.

27. *Certe, Domine.* Ut probet Martha se credere de Christo quod audierat, ipsum esse resurrectionem et vitam, respondet se credere ipsum esse Christum et filium Dei, ut certe haec cognitio summam bonorum omnium in se comprehendit: tenendum enim semper est quorsum promissus esset Messias, et quod illi officium tribuant Prophetae. Quum autem eum esse Martha confitetur qui venturus erat, fidem suam confirmat Prophetarum vaticiniis. Unde sequitur, plenam rerum omnium instaurationem et solidam felicitatem ab eo sperandam esse: denique missum esse, ut verum et absolutum regni Dei statum erigat et componat.

28. Quum haec dixisset, abiit, et vocavit Mariam sororem suam secreto, dicens, Magister adest, et vocat te. 29.

Illa simulatque audivit, surgit confestim, et venit ad eum. 30. Nondum autem venerat Iesus in castellum, sed erat in loco, ubi occurrerat ei Martha. 31. Iudaei ergo, qui erant cum ea domi, et consolabantur eam, videntes quod Maria subito surrexisset et exiisset, sequuti sunt eam, dicentes, Vadit ad monumentum, ut ploret illic. 32. Maria ergo, postquam venit, ubi erat Iesus, quum vidisset eum, cecidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hic, non fuisset mortuus frater meus. 33. Iesus ergo, ut videt eam flentem, et Iudaeos qui convenerant cum ea flentes, infremuit spiritu, et turbavit se ipsum. 34. Et dixit, Ubi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni et vide. 35. Lacrimatus est Iesus. 36. Dicebant ergo Iudaei, Ecce quomodo amabat eum. 37. Quidam autem ex illis dixerunt, Non poterat hic, qui aperuit oculos coeci, facere, ut etiam hic non moreretur? 38. Iesus ergo rursus fremens in se ipso, venit ad monumentum: erat autem spelunca, et lapis positus super eam.

28. *Vocavit sororem.* Probabile est Christum Marthae rogatu extra pagum substitisse, ne in tantam hominum frequentiam prodiret. Timebat enim periculum, quod nuper e media morte vix elapsus esset Christus. Ideo ne longius spargeretur fama de illius adventu, clam sorori suae indicat. *Magister adest.* Nomen *Magistri* ostendit, quo loco inter pias istas matronas habitus fuerit Christus. Quanquam autem minus adhuc profecerant quam decebat, hoc tamen iam erat magnum, quod se illi discipulas prorsus addixerant. Et subitus Mariae discessus, ut in eius occursum veniat, non vulgaris reverentiae testis est.

31. *Iudaei ergo, qui erant cum ea.* Tametsi Christi permissu Martha domum reversa erat, ut subduceret e turba sororem, aliud tamen consilium Christi fuit: ut Iudaeos scilicet haberet miraculi testes. Hoc quidem illi minime cogitant, sed novum non fuit, homines quasi in tenebris, arcana Dei providentia, quo nequaquam tendebant deduci. Mariam ad sepulcrum pergere existimant ex eorum more, qui luctus sui irritamenta quaerunt. Regnat enim vulgo hic morbus, ut mariti uxoribus vidui, parentes orbi liberis et vicissim maritis uxores et liberi parentibus privati vel cognatis vel amicis dolorem suum ambitiose quibus possunt modis augeant. Et solenne est varia artificia in hunc finem conquiri. Ita scilicet quum iam inordinati sint hominum affectus, novis stimulis eos excitant, quo vehementius ac maiore impetu contra Deum ferantur. Porro istorum officium erat Mariam retrahere, ne ex sepulcri aspectu luctus materiam colligeret: verum tam acre remedium adhibere non audent, sed fovent ipsi quoque intemperantiam doloris comites se praebendo. Ita saepe accidit ut parum valeant eorum consolationes, qui suis amicis nimium blande indulgent.

32. *Cecidit ad pedes eius.* Quod procidit ad eius pedes, inde

colligimus ultra communem hominum modum in illa domo cultum fuisse. Nam etsi coram regibus et principibus viris solebant se in terram prosternere, quia tamen nihil habebat secundum carnem Christus in se regale aut magnificum, alium in finem procidit Maria ad eius pedes. Nec vero id erat factura, nisi persuasa fuisset Dei esse Filium. *Domine, si fuisses hic.* Quanquam honorifice in speciem videtur de Christo loqui, quid tamen in his verbis vitiosum sit, nuper ostensum est. Neque enim Christi virtus, quae coelum et terram replebat, restringi ad corporalem eius praesentiam debuit.

33. *Infremuit Spiritu.* Nisi condoluisset Christus illorum lacrimis, stetisset potius vultu rigido. Quum autem sponte se illis conformat usquè ad fletum, συμπάθειαν testatur. Causam enim talis affectus meo iudicio exprimit Evangelista, quum dicit vidisse Mariam et reliquos flentes: quamvis non dubitem altius eum spectasse, nempe ad communem generis humani miseriam. Tenebat enim quid sibi mandatum esset a Patre, et quorsum in mundum missus esset, nempe ut nos eximeret malis omnibus. Hoc ut opere ipso praestitit, sic ostendere voluit serio animi affectu se praestare. Ergo Lazarum suscitaturus, antequam remedium opemque afferat, fremitu spiritus, arto doloris sensu et lacrimis, testatur malis nostris perinde se affici acsi ea in se pateretur. Sed quomodo fremitus et perturbatio in personam Filii Dei competunt? Quia videtur quibusdam absurdum esse, si Christum dicamus tanquam unum aliquem ex hominum numero fuisse humanis passionibus subiectum, non aliter existimant vel doluisse vel gavisum esse nisi quia affectus istos, quoties visum est, arcana quadam dispensatione in se recepit. In hanc sententiam Augustinus ab Evangelista dictum putat quod turbaverit se ipsum, quum alios rapiant sui affectus regnumque vel potius tyrannidem ad turbandas eorum mentes exerceant. Sensum ergo esse putat, quod Christus alioqui sedatus et ab omni passione immunis fremitum et dolorem ultro accersiverit. Atqui meo iudicio magis consentanea erit Scripturae haec simplicitas, si dicamus filium Dei, quum carnem nostram induit, sponte etiam humanos simul affectus induisse, ut nihil a fratribus, excepto tantum peccato, differret. Hoc modo nihil derogatur Christi gloriae, quum voluntaria tantum dicitur fuisse submissio, qua factum est ut in animae affectibus nobis similis esset. Caeterum, postquam ab initio se submisit, non putandum est ab illis vacuum fuisse et immunem, atque in eo fratrem se nostrum probavit, ut sciamus mediatorem nobis esse, qui infirmitatibus nostris facile ignoscat et succurrere paratus sit, quas ipse in se expertus est. Si quis excipiat, quum vitiosae sint hominum passiones, non congruere ut Filio Dei communes sint nobiscum: respondeo, inter nos et Christum longam esse distantiam. Ideo enim vitiosi sunt nostri affectus, quia intemperanter ruunt nec modum ullum tenent: in Christo autem, quia compositi fuerunt in Dei obsequium et moderati, vitio prorsus carebant. Imo dupliciter vitiosi sunt ac perversi hominum affectus, primum quia turbulento motu feruntur nec ad veram modestiae regulam ordinati sunt: deinde quia non semper oriuntur ex legitima causa, vel saltem non referuntur ad finem legitimum. Intemperiem esse dico, quia nemo gaudet vel tristatur, quantum satis est et quantum Deus permittit: multi etiam frenum potius excutiunt. Facit etiam mentis nostrae vanitas ut doleamus vel

tristemur ob res nihili vel nulla de causa, quia mundo nimium addicti sumus. In Christo nihil tale: nulla enim eius passio ultra suum modum unquam erupit, nulla nisi iusta et ex ratione rectoque iudicio suscepta. Ut hoc clarius pateat, inter primam hominis naturam, *qualis* a Deo condita fuit, et hanc degenerem, quae per peccatum corrupta est, operae pretium est distinguere. Deus quum hominem crearet, affectus illi indidit, sed morigeros et rationi obsequentes: quod autem nunc sunt incompositi et rebelles, accidentale est vitium. Iam Christus humanos affectus suscepit, sed citra ἀταξίαν: quia fit ut, qui passionibus carnis obsequitur, Deo non obtemperet. Turbavit quidem se ipsum Christus et vehementer commotus fuit, sed ita ut se continuerit sub Patris voluntate. In summa, si passiones eius cum nostris conferas, non minus inter se distabunt quam aqua pura et illimis, tranquilloque tractu fluens a turbidis lutosisque spumis differt. Porro ad ferream Stoicorum duritiem respuendam unum Christi exemplum sufficere nobis debet, unde enim nisi ab ipso petenda nobis est summae perfectionis regula? Quin potius studendum est, ut correcta domitaque contumacia, qua propter Adae peccatum impliciti sunt nostri affectus, Christum sequamur ducem, qui nos in ordinem redigat. Sic Paulus (I. Thess. 4, 13.) non saxeum a nobis stuporem requirit, sed temperari luctum iubet, ne tristitiae nos dedamus sicut increduli qui spem non habent: nam et ideo in se recepit Christus nostros affectus, ut eius virtute subigere possimus quicquid in illis vitiosum est.

36. *Ecce quomodo amabat.* Duplex hic de Christo iudicium nobis describit Ioannes. Nam priores isti qui dicebant, Ecce quomodo amabat eum, quamvis minus honorifice de Christo sentiant quam par erat, utpote nihil illi tribuentes nisi humanum, aequius tamen et modestius de ipso loquuntur, quam alii qui maligne illi obtrectant, quod Lazarum a morte non eripuerit. Etsi enim virtutem Christi commendant, de qua tacebant alii, hoc tamen non faciunt sine exprobratione quadam. Satis inde patet, non incognita illis fuisse quae Christus miracula iam ediderat: sed eo foedior est ingratitudo, quod obstrepere non dubitant, quia nunc in una parte cessaverit. In eundem modum semper ingrati Deo fuerunt homines, atque esse pergunt: nisi votis nostris omnibus satisfaciat, statim ad querimonias prosilimus, quum hactenus iuvare solitus sit, cur nunc me destituit ac frustatur? Duplex autem morbus hic grassatur, quia temere optamus quod non expedit, Deum tamen volumus perversis carnis nostrae votis subiicere: deinde quia importuni sumus flagitatores, et impatientiae fervore ante tempus ruimus.

38. *Iesus ergo fremens.* Quia non accedit Christus ad sepulcrum tanquam otiosus spectator, sed athleta qui se ad certamen instruit, non mirum est si iterum fremat. Violenta enim mortis tyrannis, quae illi vincenda erat, ante oculos versatur. Sunt qui exponant ex indignatione natum esse hunc fremitum, quod eum offenderet ista incredulitas de qua diximus. Verum altera ratio mihi videtur esse aptior, nempe quod rem ipsam magis, quam homines intuitus fuerit. Sequuntur variae circumstantiae, quae Christi virtutem in Lazaro suscitando magis illustrant: nempe tempus quatridui, quod sepulcrum lapide obstructum erat, quem in omnium conspectu tolli iubet Christus.

39. Dicit Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei soror eius, qui mortuus fuerat, Martha, Domine iam foetet: quatriduanus enim est. 40. Dicit ei Iesus, Nonne dixi tibi, quodsi credas, videbis gloriam Dei? 41. Sustulerunt ergo lapidem, ubi positus erat is, qui fuerat mortuus. Iesus autem sustulit oculos sursum, et dixit, Pater, gratias ago tibi quod me audisti. 42. Ego autem sciebam, quod me semper audis: sed propter turbam, quae circumstat, dixi, ut credant, quod tu me miseris. 43. Quum haec dixisset, voce magna clamavit, Lazare, veni foras. 44. Et exivit qui mortuus fuerat, fasciis vinctus pedes et manus, et facies eius sudario circumligata erat. Dicit eis Iesus, Solvite eum, et sinite abire.

39. *Domine, iam foetet.* Hoc signum est diffidentiae: quia minus quam deceat sibi de Christi virtute promittit. Radix mali est, quia immensam et incomprehensibilem Dei potentiam carnis suae sensu metitur: quia enim vitae nihil minus convenit quam putredo et foetor, colligit Martha iam non esse remedio locum. Ita quum praeposterae cogitationes animos nostros occupant, quodammodo arcetur a nobis Deus, ne opus suum in nobis impleat. Certe non stetit per Martham quin frater perpetuo iaceret in sepulcro, quia spem vitae eius sibi praecidens viam simul ad eum suscitandum obstruere Christo nititur, et tamen nihil minus habebat in animo. Hoc facit fidei imbecillitas, ut distracti huc et illuc nobiscum ipsi pugnemus, et dum altera manu porrecta petimus a Deo auxilium, altera in promptu oblatum repellamus. Non mentita quidem fuerat Martha, quum diceret, Scio quod quicquid petieris a Deo, dabit tibi: sed parum iuvat confusa fides et implicita, nisi quum ad rem praesentem ventum est in usum applicetur. Caeterum in Martha perspicere licet quam multiplices sint fidei defectus etiam in optimis. Venerat prima in occursum Christi: hoc non vulgare pietatis testimonium, et tamen impedimenta illi obiicere non desinit. Ergo ut aditus ad nos patefiat Dei gratiae, discamus longe maiorem illi potentiam tribuere quam capiant sensus nostri: quodsi non satis apud nos viget prima et unica Dei promissio, saltem quum nos secundo et tertio confirmat, exemplo Marthae acquiescamus.

40. *Nonne dixi tibi.* Obiurgat Marthae diffidentiam, quod non satis spei ex audita promissione concipiat. Apparet autem ex hoc loco plus aliquid Marthae fuisse dictum, quam ad verbum Ioannes expresserit: quanquam ut admonui hoc ipsum volebat sibi Christus, quum se vocaret resurrectionem et vitam. Damnatur ergo Martha quod non divinum aliquod opus exspectet. *Si credas.* Hoc ideo dicitur non solum quia fides oculos nobis aperit, ut Dei gloriam in suis operibus fulgentem cernere nobis liceat, sed quia fides nostra Dei potentiae et bonitati viam sternit, ut se erga nos exserat, sicuti Psal. 81, 11. habetur, Dilata os tuum, et implebo illud: quemadmodum rursus incredulitas obstruit accessum Deo, et quasi clausas tenet eius manus. Qua ratione alibi dicitur, Non poterat illic Iesus signum edere propter eorum incredulitatem (Matth. 13, 58.), non quod

alligata sit Dei virtus hominum arbitrio: sed quia illam, quantum in se est, malitiae suae obstaculo arcent, indigni sunt quibus se patefaciat. Saepe quidem fit ut superet Deus eiusmodi obstacula, sed tamen quoties manum suam retrahit ne incredulos iuvet, hoc ideo fit quia illam non admittunt infidelitatis suae augustiis conclusi. *Videbis gloriam Dei.* Nota miraculum vocari Dei gloriam, in quo Deus manus suae virtutem exserens nomen suum glorificat. Iam vero Martha secundo hoc Christi dicto contenta lapidem moveri patitur. Nihildum videt: sed quia audit non frustra hoc a filio Dei mandari, ex solo eius imperio libenter pendet.

41. *Iesus autem sustulit oculos.* Signum animi fuit ad precandum vere compositi. Nam ut quis rite Deum invocet, cum ipso oportet coniunctum esse: quod fieri nequit, nisi supra terram sublatus coelos ipsos conscendat. Non fit hoc quidem oculis, quando hypocritae, qui in profundis carnis suae sordibus demersi sunt, videntur torvo aspectu coelum ad se attrahere: sed quod illi simulant, filiis Dei sincere praestandum est. Neque tamen qui in coelum oculos attollit, Deum illic sua cogitatione includere debet, qui ubique diffusus coelum et terram implet: sed quia nunquam se expedire possunt hominum mentes a crassis figmentis, quin humile aliquid et terrenum de Deo sentiant, nisi quum supra mundum erectae sunt, illuc nos revocat Scriptura et testatur coelum Dei esse sedem (Ies. 66, 1.). Quantum ad oculos spectat, non est perpetua ceremonia, et sine qua non constet legitima oratio. Nam publicanus, qui deiecto in terram vultu precatur, coelum nihilominus fide sua penetrat. Utile tamen est exercitium illud, quo se expergefaciunt homines ad quaerendum Deum. Imo precandi ardor corpus saepe ita afficit, ut praeter meditationem ultro mentem sequatur. Certe non dubium est quin Christus, quum oculos sustulit in coelum, singulari vehementia illuc raptus fuerit. Adde quod sicuti apud Patrem totus erat: ita alios quoque ad ipsum secum deducere voluit. *Gratias ago.* Orditur a gratiarum actione, quum nihil petierit. Sed quamvis Evangelista precatum esse conceptis verbis non referat, minime tamen dubium est quin praecesserit votum: neque enim aliter audiri potuit. Et credibile est inter illos fremitus, quorum meminit Evangelista, orasse, quia nihil minus consentaneum est, quam secum intus, ut stupidi homines solent, esse tumultuatum: nunc impetrata Lazari vita gratias Patri agit. Porro quod acceptam Patri refert hanc virtutem nec sibi arrogat, in eo se Patris duntaxat ministrum profitetur. Nam prout se ad hominum captum attemperat, nunc palam divinitatem suam asserens sibi vindicat quicquid est Dei, nunc sustinere hominis personam contentus totam divinitatis gloriam Patri concedit. Utrumque uno verbo Evangelista optime hic conciliat, quum dicit audiri a Patre Christum, sed eum gratias agere, ut sciant homines quod a Patre missus fuerit, hoc est, ut Dei filium agnoscant. Quia enim non poterat Christi maiestas in sua altitudine apprehendi, Dei virtus, quae in carne eius apparuit, ad illam altitudinem gradatim subvexit rudes et tardos hominum sensus. Nam quum totus esse noster voluerit, non mirum est si variis modis se nobis accommodet: imo qui propter nos exinaniri passus est, nihil absurdi est, si nostra causa se demittat.

42. *Sciebam quod semper.* Occupatio est, ne quis putaret non

tanta gratia pollere apud Patrem, ut promptum illi esset quaecunque vellet miracula edere. Significat ergo tantum esse sibi cum Patre consensum, ut ab eo nihil sibi negetur, imo nulla precatione fuisse opus, quum solum exsequeretur quod sibi a Patre mandatum sciebat: sed quo melius testatum fiat hominibus, hoc vere divinum opus esse, ideo se invocasse Patris nomen. Si quis excipiat, Cur non igitur omnes mortuos suscitaverit, facilis est responsio, certum modum Dei consilio finitum esse miraculis, quatenus sufficere noverat in Evangelii approbationem.

43. *Voce magna clamavit.* Quod manu non attingit, sed voce tantum inclamat, in eo melius se profert divina eius potentia: simul arcanam et mirificam verbi sui efficaciam nobis commendat. Quomodo enim vitam mortuis restituit Christus nisi verbo? Proinde in suscitando Lazaro visibile symbolum exhibuit spiritualis gratiae, quam fidei sensu quotidie experimur, dum vocem suam vivificam esse ostendit.

44. *Fasciis vinctus.* Diligenter recenset Evangelista sudarium et fascias, ut sciamus prodiisse Lazarum ex sepulcro, sicuti positus illic fuerat. Hunc quoque sepeliendi morem retinent hodie Iudaei, ut corpus linteo tegentes caput seorsum peplo involvant. *Solvite.* Restabat hoc ad amplificandam miraculi gloriam, ut divinum opus quod aspexerant suis oculis Iudaei manibus etiam palparent. Facere enim poterat Christus, ut fascias, quibus ligatus erat, Lazarus excuteret vel ut sponte defluerent: sed voluit Christus astantium manus sibi adhibere testes. Ter autem ridiculi sunt Papistae, qui auricularem confessionem inde eliciunt. Christus, inquiunt, postquam Lazarum vitae reddiderat, a discipulis suis solvi voluit. Ergo non satis est reconciliari nos Deo, nisi Ecclesia quoque peccata nobis remittat. Sed unde solvendi Lazari iniunctas discipulis fuisse partes divinant? Quin potius id Iudaeis mandasse colligimus, quo illis omnem dubitationis scrupulum eximeret.

45. Multi ergo ex Iudaeis, qui venerant ad Mariam, et conspexerant, quae fecerat Iesus, crediderunt in eum. 46. Quidam autem ex illis abierunt ad Pharisaeos, et dixerunt illis, quae fecerat Iesus. 47. Collegerunt ergo Pontifices et Pharisaei concilium, et dixerunt, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit. 48. Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: et venient Romani, et tollent locum nostrum, et gentem. 49. Unus autem ex illis Caiphas, qui Pontifex erat anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam, 50. Neque reputatis, quod expedit nobis, ut moriatur unus homo pro populo, et non pereat tota gens. 51. Hoc autem a se ipso non dixit, sed quum esset Pontifex anni illius, prophetavit, quod Iesus moriturus esset pro gente, 52. Nec pro gente solum, sed ut filios Dei, qui dispersi erant, congregaret in unum.

45. *Multi ergo.* Non passus est Christus fructu carere quod ediderat miraculum, quia hoc modo quosdam ad fidem adduxit. Tenendus est enim duplex miraculorum usus, nempe ut vel ad fidem nos praeparent vel in fide confirment. Priorem hic notat Evangelista. Eos enim, de quibus loquitur, divinam Christi potentiam miratos ac reveritos fuisse intelligit, ut se illi discipulos subiicerent: alioqui nudum miraculum sufficere ad fidem non poterat. Ideo *credendi* verbo nihil aliud hic intelligi debet, quam docilitas ad amplexandam Christi doctrinam. In aliis, qui Christum deferunt, detestabilis ingratitudo apparet vel potius horribilis furor, unde colligimus quam coeca et vesana sit impietas. Resurrectio certe Lazari vel lapidea corda mollire debuerat, sed nullum est Dei opus, quod non impietas veneni sui amaritudine inficiat et corrumpat. Ergo ut proficiant ex Dei miraculis homines, necesse est cor ipsos habere purgatum. Nam apud quos non viget Dei metus et reverentia, etiamsi coelum videant terrae misceri, praefracta ingratitudine sanam doctrinam respuere nunquam desinent. Sic hodie multos Evangelii hostes phreneticis similes cum exserta et conspicua Dei manu pugnare videas. Interim tamen miracula a nobis flagitant, sed non alium in finem, nisi ut se hominum portenta contumaciter resistendo esse ostendant. Quod autem ad Pharisaeos Christus defertur, ideo fit, quia pro sua hyprocrisi acriores ad Evangelium oppugnandum erant. Eadem ratione paulo post nominatim eos exprimit, quum narrat coactum fuisse concilium. Ipsi quidem pars erant pontificum: sed eos specialiter nominat Evangelista, quia ad inflammandam collegii totius rabiem quasi flabella erant.

47. *Collegerunt ergo Pontifices.* Non minus prodigiosa coecitas hic in sacerdotibus describitur. Nisi plus quam stupidi essent ac bruti, aliqua saltem Christi reverentia post tam illustre divinae eius virtutis specimen tangi decebat. Nunc ad obruendam Dei gloriam, cuius intuitu obstupescere coguntur, consulto dataque opera conveniunt. Non hoc quidem diserte iactant, velle se Deo bellum inferre: sed quum exstinguere Christum nequeant nisi eversa Dei virtute, hanc certe sacrilega audacia palam et indubie oppugnant. Semper quidem superba est Deique contemptrix infidelitas: sed non statim eo prorumpit, ut cornua sua contra Deum attollat. Caeterum, ubi diu reluctati Deo sunt homines, hic tandem est extremus actus, sine ullo divinitatis metu gigantum more ascensum supra coelos moliri. Fatentur enim Christum multa signa edere: et unde illi tanta virtus? Ergo ex professo ad opprimendam Dei virtutem, quae in Christi miraculis relucet, se accingunt. Interim non cessat Deus: sed quamvis dissimulet ad tempus, ridet stolidam eorum arrogantiam, donec veniat proferendae irae tempus, sicuti habetur Psalmo 2, 12. *Quid facimus?* His verbis ignaviam suam accusant, quasi dicerent sua cessatione fieri, ut Christus longius serpat, quia possint strenue agendo cursum eius abrumpere. Haec est impiorum confidentia, qua sibi nihil non vindicant, quasi in eorum manu sit agere prout libitum est, quasi etiam operis successus eorum votis subiaceat. Ac si quis omnia rite expendat, hic suam industriam divinae virtuti opponunt, quasi satagendo possint Deo superiores evadere.

48. *Si dimiserimus eum.* Quid si non dimittant? nempe, ut iam dictum est, in suo arbitrio positum esse non dubitant, Christo

viam obstruere ne ulterius pergat, modo sedulo contra nitantur. Si fuisset Christus *impostor* quispiam, officium quidem ipsorum erat, se interponere, *ne oves a grege* Domini abduceret, verum miracula eius confitendo *satis declarant*, Deum se minime curare, cuius virtutem tam secure *fastuoseque* contemnunt. *Venient Romani*. Sceleri obtenditur *speciosus color* boni publici studium. Hic praecipue metus eos angebat, ne *conciderct* eorum tyrannis: verum se de templo et cultu Dei, de *gentis* nomine, de populi statu sollicitos esse simulant. Et *quorsum hoc?* neque enim videntur fallendi causa tales sibi praetextus *accersere*. Non concionantur ad plebem, seorsum et in occulto *inter se deliberant*: quum sibi sint omnes eiusdem perfidiae conscii, *cur non* ingenue sua consilia sensusque in medium proferunt? Nempe *quantumvis* crassa sit et convicta impietas, sociam tamen hypocrisin *fere* habet. Ita obliquis ambagibus vel latebris se involvit, ut sub *virtutis* specie fallat. Praecipuum quidem illis consilium fuit, aliquam gravitatis, moderationis et prudentiae imaginem ostentare, ut aliis fucum facerent: sed credibile est eos quoque inani ista larva fuisse deceptos, quum sibi iustam Christi persequendi occasionem esse fingerent. Ita hypocritae etiamsi intus coarguat eos conscientia, postea tamen vanis figmentis se inebriant, ut videantur peccando innoxii: interea manifeste secum ipsi dissident. Initio enim confessi sunt Christum multa signa edere: nunc sibi a Romanis metuunt, quasi non satis superque praesidii sit in Dei virtute, quae se praesentem in illis signis exhibebat. *Venient Romani*. Significat Evangelista hanc fuisse deliberationis summam, ut quod instabat periculum caverent. Si quid, inquiunt, in publico statu novari Romani intellexerint, timendum est, ne misso exercitu gentem nostram perdant una cum templo et cultu Dei. Perversa autem consultatio est de cavendis periculis, quae effugere non licet, nisi velimus a recto cursu deflectere. Primo loco quaerendum est, quid mandet Deus ac fieri velit: qualiscunque nos maneat eventus, fixum illud manere debet. Isti vero tollendum Christum statuunt, ne quid incommodi accidat, si pergere ipsum, qua coepit, passi fuerint. Quid autem, si divinitus fuerit missus? an Dei prophetam a se reiicient, ut pacem redimant cum Romanis? Haec sunt eorum consilia, qui vere et ex animo Deum non reverentur: quid fas et rectum sit susque deque habent, quia tantum pendent ex eventu. Atqui haec una est pie sancteque deliberandi ratio: primum, ut quaeramus quidnam Deo placeat: deinde, ut intrepide sequamur quicquid praescribit, nec ullo metu frangamur, etiamsi nos mille mortes obsideant. Nam actiones nostrae non ad quemlibet venti flatum, sed ad voluntatem unius Dei perpetuo dirigendae sunt. Quisquis secure discrimina contemnit, vel saltem superato eorum metu simpliciter Deo paret, felicem tandem exitum habebit. Nam praeter omnium spem constantiam, quae in verbi sui obedientia fundata est, benedicit Deus: incredulis vero adeo nihil prosunt suae cautiones, ut quo magis sunt meticulosi pluribus se laqueis implicent. Caeterum in hac historia saeculi nostri formam graphice depictam habemus. Qui providi et circumspecti haberi appetunt, cantilenam hanc identidem habent in ore, habendam esse publicae tranquillitatis curam: novationem quam molimur multis periculis non carere. Postquam hac falsa invidia nos gravarunt, nullum melius inveniunt compendium, quam ut Christum sepeliendo turbis

omnibus occurrant. Quasi vero prospere illis cessurus sit tam impius gratiae Dei contemptus, dum sedandis turbis hoc excogitant remedium, ut aboleatur salutis doctrina. Quin potius eveniet impiis quod timent: quanquam, ut consequi possint quod sperant, nimis tamen indigna est haec merces, offenso Deo mundum placare. *Locum nostrum.* Incertum est, templumne intelligant an patriam suam. In utroque autem salutem suam verti putabant. Templo enim diruto cessabant sacrificia, solennis Dei cultus et nominis eius invocatio. Ergo si qua erat religionis cura, de templo sollicitos esse decebat. Iam vero hoc magnopere intererat ad tuendum Ecclesiae statum, ne rursus e terra sua abducerentur. Memores adhuc erant exsilii Babylonici, quod imprimis severa fuerat Dei ultio. Tritum etiam instar proverbii apud eos erat, quod saepe in Lege occurrit, speciem esse abdicationis, si Dominus ipsos e terra illa eiiceret. Colligunt ergo, nisi perdatur Christus incolumem non fore Ecclesiam.

49. *Unus ex illis Caiphas.* Brevis fuit consultatio, quia passus non est Caiphas diu eos haesitare. Porro unum redimendae salutis modum assignat, ut insontem interficiant. En quo sceleris erumpant, qui sine Dei timore consilia ex sensu carnis suae potius capiunt quam ex Dei verbo, et utile sibi fore confidunt, quod per bonorum omnium auctorem non licet. Perinde est enim acsi Caiphas diceret, provocandam esse iram Dei, ut bene et prospere habeant. Quare discamus nunquam separare utile a licito, quando nihil boni aut laeti sperandum est nisi ex Dei benedictione, quae non impiis et rebellibus, qui subsidia ex diabolo petunt, sed fidelibus, qui simpliciter ambulant in viis suis, promissa est: et tamen aliquid coloris habebat haec ratio, quia publica utilitas semper praeponderare debet. Verum ut iam dixi non magis servatur populus scelerata insontis morte, quam totum hominis corpus, dum petitur solum iugulum vel pectus transfigitur gladio. *Qui pontifex erat.* Non vocat anni illius pontificem, quod annuum duntaxat esset munus, sed quum venale esset transferretur ad varios homines praeter Legis praescriptum. Honorem Deus finiri noluerat nisi morte hominis: sed rebus turbatis et confusis factum erat, ut Romani sua libidine sacerdotes subinde mutarent. Porro Evangelista Caipham negat hoc *a se ipso dixisse*, non quod tanquam arrepticius et fanaticus vocem non intellectam emiserit: loquutus est enim ex proprio sensu: sed Evangelista significat superiorem fuisse linguae eius impulsum, quia Deus aliquid altius quam ipsi in mentem veniret eius ore testatum esse voluit. Fuit ergo tunc quasi bilinguis Caiphas, impium enim et crudele necandi Christi consilium, quod in animo conceptum habebat, evomuit: Deus vero linguam eius alio flexit, ut sub ambiguis verbis vaticinium simul proferret. Voluit autem Deus ex sede pontificia manare coeleste oraculum, quo minus excusationis esset Iudaeis. Nam etsi ex toto illo coetu nullius conscientia tacta fuit, senserunt tamen postea stupori suo veniam minime deberi, nec obstitit Caiphae impietas, quin lingua eius Spiritus sancti esset organum, quia Deus sacerdotium a se institutum potius respexit quam hominis personam: et illa fuit ratio quam attigi, ut vox e sublimi loco emissa clarius exaudiretur, et plus haberet reverentiae ac ponderis. Eodem modo per os Balaam (Num. 23, 8.), quem Spiritu prophetiae donaverat, populo suo benedicere voluit. Sed plus quam ridiculi sunt Papistae qui inde colli-

gunt, habendum esse pro oraculo, quicquid Romano Pontifici effutire libuerit. Primum, ut illis demus quod vanum est, Prophetam semper esse quisquis est summus sacerdos, probare tamen necesse habebunt, Romanum Pontificem Dei mandato creari. Nam sacerdotium hominis unius Christi adventu abolitum fuit, neque usquam legimus, divinitus praescriptum postea fuisse, ut unus quispiam toti Ecclesiae praeesset. Ut hoc quoque secundo illis demus, ius et honorem Pontificis ad Romanum episcopum translatum esse, videndum quid sacerdotibus profuerit, quod Caiphae vaticinium amplexi sunt. Ut subscribant illius sententiae, conspirant in mortem Christi. Procul vero a nobis facessat talis obedientia, quae nos ad horribilem apostasiam Filium Dei abnegando impellat. Eadem voce blasphemat et simul prophetat Caiphas: qui eius dicto obsequuntur, contempta prophetia blasphemiam arripiunt. Idem ne contingat nobis cavendum, si Romanum Caipham audierimus: alioqui similitudo claudicaret. Quaero praeterea, an quia semel prophetavit Caiphas, singula Pontificis verba totidem semper sint prophetiae. Atqui paulo post summum ac praecipuum fidei nostrae caput blasphemiae damnavit: unde colligimus quod nunc Evangelista refert, extraordinarium fuisse ac praepostere in exemplum trahi.

51. *Quod Iesus moriturus esset.* Primo, salutis nostrae summam in eo consistere Evangelista ostendit, si Christus nos in unum aggreget. Nam hoc modo nos Patri reconciliat, penes quem est fons vitae. Unde etiam colligimus dissipatum esse genus humanum et a Deo alienatum, donec sub Christo capite coalescant filii Dei. Ita Sanctorum communio praeparatio est ad vitam aeternam: quia in morte manent omnes, quos Christus ad Patrem non colligit, sicuti iterum decimo septimo capite videbimus. Ideo et Paulus (Eph. 1, 10.) docet, missum esse Christum, ut quaecunque in coelo sunt et terra colligeret. Quare ut allata a Christo salute fruamur, sublato dissidio nos unum cum Deo, angelis et inter nos fieri oportet. Huius unitatis causa et pignus fuit mors Christi, qua ad se omnia sustulit: sed quotidie per Evangelium in Christi ovile colligimur.

52. *Nec pro gente solum.* Significat Evangelista, reconciliationem a Christo factam ad gentes quoque extendi. Sed quomodo *Filii Dei* vocantur, quos misera dissipatio, in qua errabant, hostes Dei reddebat? Respondeo ut iam alibi dictum est, fuisse in Dei pectore filios, qui in se ipsis vagae erant ac perditae oves, imo nihil minus quam oves, sed potius lupi et ferae bestiae. Filios ergo Dei, etiam antequam vocentur, ab electione aestimat, qui fide tandem et sibi et aliis manifestari incipiunt.

53. Ab illa igitur die consultabant, ut interficerent eum. 54. Itaque Iesus non amplius palam ambulabat inter Iudaeos, sed abiit illinc in regionem propinquam deserto, in urbem, quae dicitur Ephraim, et illic versatus est cum discipulis suis. 55. Instabat autem Pascha Iudaeorum: et ascenderunt multi Hyerosolymam ex regione ante Pascha, ut purificarent se ipsos. 56. Quaerebant ergo Iesum, et dicebant inter se, quum in templo stetissent, Quid videtur vobis, quod non venerit ad

diem festum? 57. Dederant autem Sacerdotes et Pharisaei mandatum, ut si quis sciret, ubinam esset, indicaret, ut caperent eum.

53. *Consultabant ut interficerent.* Narrat Evangelista Christum iterum fugisse, quum tanto hostium furore se peti sciret. Meminerimus tamen non ita fugisse, quo se Patris vocationi subduceret: neque enim aliud habuit propositum, nisi ut tempore divinitus praefixo, ad subeundam voluntariam mortem se sisteret. Porro consilium, cuius Evangelista meminit, non tam de Christo occidendo erat, quam ut rationem aliquam invenirent illius opprimendi. Hoc iam apud eos decretum erat, esse tollendum e medio: altera tantum deliberatio restabat, quomodo exsequi possent quod statuerant.

54. *Quae dicitur Ephraim.* Nomen urbis quod hic positum legimus, vel corrupte fuisse tunc pronuntiatum arbitror, vel certe novum. Scimus enim quanta post exsilium Babylonicum facta linguae mutatio fuerit, et simul quam diversa terrae facies: ut non mirum sit recenseri quaedam loca, quorum nulla antiquitus notitia fuerat. Discipulos Christi nominat, non quicunque receperant eius doctrinam, sed qui assidui erant eius comites, et vivere solebant in eodem contubernio.

55. *Ascenderunt multi etc.* Non erat hoc praecise mandatum ut se purificarent ante immolationem paschatis. Ideo non dicit Evangelista venisse omnes, sed multos. Nemini quidem immundo licebat vesci, sed istam sanctificationem sponte et privato affectu susceptam fuisse dico ut alii minime vesci prohiberentur, quamvis ante diem festum tali ritu praeparati non essent. Caeterum Evangelistae consilium est, ostendere quam celebris fuerit per totam Iudaeam de Christo fama. Nam qui undecunque in templum conveniunt, praecipue intenti sunt ad quaerendum Christum, et sermones inter se de eo agitant. Quaerunt quidem ipsum humano more, sed tamen quaerendo detegunt obstare sacerdotum tyrannidem, quo minus palam appareat.

CAPUT XII.

1. Iesus ergo ante sex dies Paschae venit Bethaniam, ubi erat Lazarus, qui mortuus fuerat, quem suscitaverat ex mortuis. 2. Fecerunt ergo ei illic convivium, et Martha ministrabat: Lazarus autem unus erat ex discumbentibus cum eo. 3. Maria itaque, accepta libra unguenti nardi pisticae pretiosae, unxit pedes Iesu, et extersit capillis suis eius pedes: domus autem impleta est odore unguenti. 4. Dicit ergo unus ex discipulis eius Iudas Simonis Iscariotes, qui traditurus erat eum: 5. Quare unguentum hoc non veniit trecentis denariis, et datum est pauperibus? 6. Dicebat autem hoc, non quod pauperes illi curae essent, sed quia fur erat, et marsupium

habebat, et portabat ea, quae immittebantur (vel, inferebantur). 7. Dixit ergo Iesus, Sine eam: in diem sepulturae meae servavit istud. 8. Pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.

1. *Iesus venit Bethaniam.* "Videmus nimis praeceps fuisse eorum iudicium, qui Christum venturum non putabant:" quo monemur non ita properandum esse, quin patienter et quietis animis exspectemus, dum opportunitas adveniat nobis incognita. Venit autem Christus primo Bethaniam, ut inde Hierosolymam triduo post se conferat. Interea opportunum tempus et locum ad se prodendum dare Iudae voluit, ut ipse ad statam horam adesset parata victima. Neque enim quid futurum sit ignorat, sed voluntarius ad immolationem occurrit. Quum autem sex diebus ante Pascha venisset Bethaniam, illic quatriduo substitisse ex Matthaeo et Marco colligere licet. Quo die factum illi fuerit convivium, in quo a Maria unctus est, Ioannes non exprimit: sed probabile videtur, non multo post quam appulerat id esse factum. Porro quod unctionem, cuius mentio fit apud Marcum et Matthaeum, nonnulli ab hac diversam esse putant, falluntur. Movet eos temporis ratio, quia priusquam Evangelistae duo Christum fuisse unctum commemorent, designant tempus bidui. Verum solutio facilis est et quidem duplex. Nempe enim Ioannes dicit Christum primo die adventus sui unctum esse. Ita potuit hoc fieri quum iam discessum pararet. Quanquam ut iam dixi altera coniectura probabilior est, quod uno saltem vel altero die ante discessum unctus fuerit. Certum enim est Iudam, antequam duos ex discipulis Christus paschatis gratia misisset, cum sacerdotibus pepigisse: atqui ad minimum diem unum intermedium fuisse oportet. Addunt Evangelistae captasse commodum tempus tradendi Christi, ex quo pretium acceperat. Quod ergo facta bidui mentione unctionis historiam subiiciunt, quod prius acciderat, posteriore loco narrant. Ratio autem est, quia quum retulissent Christi verba, Scitis quod filius hominis post biduum tradetur, quod prius omissum fuerat nunc attexunt, quomodo et qua occasione proditus sit a discipulo. Iam satis convenit Bethaniae fuisse unctum.

2. Matthaeus et Marcus dicunt coenasse tunc apud Simonem leprosum: domus a Ioanne non exprimitur, verum satis indicat, alibi quam apud Lazarum et Martham coenatum esse, dum *Lazarum* facit *unum ex discumbentibus:* nempe qui una cum Christo invitatus esset. Nec vero quicquam in eo dissidii est, quod Matthaeus et Marcus unctum fuisse *caput* recitant, hic autem noster *pedes*. Ordinaria erat capitis unctio, unde et Plinius in nimia luxuria deputat, quod talos quidam ungerent. Consentiunt autem tres inter se, Christum non parce a Maria fuisse unctum, sed largam unguenti copiam effusam. Quod ergo Ioannes de pedibus loquitur, perinde valet acsi dixisset, totum Christi corpus usque ad pedes fuisse delibutum. Est enim auxesis in voce pedum: quod melius ex sequentibus patet quum subiicit, Mariam abstersisse capillis suis pedes. *Domus autem impleta est odore.* Non erat simplex liquor ex nardo elicitus, sed varia erat confectio ex rebus odoriferis. Itaque non mirum est, odore perfusam fuisse totam domum.

4. *Dicit ergo unus ex discipulis.* Sequitur Iudae obmurmuratio, quam Matthaeus promiscue discipulis, Marcus quibusdam eorum tribuit. Verum Scripturae familiare est per synecdochen ad plures transferre quod unius est vel paucorum. Quanquam mihi verisimile est, murmur a solo Iuda ortum esse: reliquos autem fuisse commotos ut ei subscriberent, ut facile est susurris quasi flabellis varios in nobis affectus accendi: praesertim vero, ut nimium ad sinistra iudicia propensi sumus, obtrectationes locum in nobis inveniunt. Verum credulitas, quam Spiritus Dei in Apostolis reprehendit nobis exemplo est, ne audiendis malignis vocibus nimium simus faciles ac creduli.

5. *Quare unguentum hoc non veniit trecentis denariis.* Vulgaris unguenti libra decem tantum denariis constabat teste Plinio, sed summum pretium optimi unguenti idem statuit trecentos et decem denarios. Consentiunt autem Evangelistae fuisse hoc pretiosissimum unguentum. Quare non abs re Iudas libram trecentis denariis aestimat: quae summa ad quinquaginta libras monetae Gallicae ex supputatione Budaei ascendit. Porro quum omnes fere deliciae luxum superfluum implicitum habeant, quo maior erat pecuniae iactura, eo plus coloris ad murmurandum habuit Iudas, acsi diceret, Si fecisset Maria exiguum sumptum excusationis aliquid haberet, nunc vero quum in re nihil immanem pecuniae summam perdiderit, nonne iniuriam fecit pauperibus, qui multum inde levationis sentire poterant? Nullam ergo veniam meretur eius factum.

6. *Quia fur erat.* Reliqui Apostoli non malo quidem studio sed inconsiderate Mariam damnant. Iudas autem sceleri suo honestum praetextum captat, quum pauperes in medium adducit, quorum nulla illi erat cura. Docemur autem hoc exemplo quam monstruosa bellua sit habendi cupiditas: damnum, quod sibi fecisse Iudas videtur ablata furandi materia, ad tantam eum rabiem adigit, ut Christum prodere non dubitet. Et credibile est non modo apud alios mentitum fuisse de pauperibus fraudatis, sed sibi quoque intus, ut hypocritae solent, blanditum esse, quasi leve delictum esset Christi proditio, qua pensare volebat acceptum damnum. Prodendi quidem Christi una fuit causa, ut praedam e manibus elapsam ad se quoquo modo retraheret. Nam concepta ob lucrum amissum indignatio eum ad prodendi Christi consilium impulit. Mirum autem est cur talem oeconomum delegerit Christus, quem sciebat furem esse. Quid enim hoc erat aliud, quam laqueum porrigere quo se strangularet? Non est quod hic respondeat mortalis homo, nisi Dei iudicia profundam esse abyssum. Interea Christi factum in communem regulam trahi non debet, ut pauperum curam vel aliud sacrum munus mandemus homini nequam et scelerato. Legem enim imposuit nobis Deus, quinam ad Ecclesiae regimen aliaque officia vocandi sint: hanc transgredi fas non est. Alia fuit Christi ratio qui, quum aeterna Dei esset sapientia, arcanae eius praedestinationi in Iudae persona locum dedit.

7. *Sine eam.* Quum Mariam omitti iubet Christus, perperam et iniuste facere docet, qui proximis suis sine causa molesti sunt ac litem de nihilo intentant. Longior est apud alios Evangelistas Christi responsio, summa tamen eadem. Unctio quam Iudas culpabat hoc nomine defenditur, quod sit sepulcralis. Ergo non probat Christus quasi ordinarium cultum, et cuius communis in Ecclesia esse debeat usus. Nam si quotidie tale sibi officium praestari vellet, quidvis po-

tius dixisset quam hoc sepulturae suae datum. Et certe Deus externas pompas non moratur. Imo quum nimis proclive ad carnales ritus hominis ingenium esse videat, subinde nos in illis parcos et sobrios esse iubet. Quare praeposteri sunt interpretes, qui ex Christi responso inferunt, Placere Deo sumptuosos et magnificos cultus: quum potius Mariam excuset, eo quod extraordinarium sibi officium praestiterit, quod ad perpetuam colendi Dei normam exigi non decebat. *In diem sepulturae etc.* Quum dicit servatum fuisse unguentum, significat non intempestive profusum esse, sed pro temporis circumstantia. Servari enim dicitur, quod habetur quasi sub custodia, ut commode et opportune promatur. Certum enim est, si quis sumptuosis deliciis eum ante onerasset, non fuisse passurum. Atqui negat ex more fecisse Mariam, sed ut sibi extremum officium impenderet. Porro corporum unctio tunc non inanis ceremonia erat, sed potius spirituale symbolum, quod spem resurrectionis ante oculos poneret. Obscurae adhuc erant promissiones, nondum resurrexerat Christus, qui non immerito vocatur Resurgentium primitiae (I. Cor. 15, 20). Ergo opus talibus adminiculis habebant fideles, quae ad Christum adhuc absentem eos dirigerent. Ideo non superflua tunc fuit Christi unctio, quum mox sepeliendus foret: ungitur enim tanquam in sepulcrum condendus. Id nondum sciebant discipuli, et Maria procul dubio repente impulsa fuit, ut Spiritu directore id faceret, quod prius non fuerat meditata. Verum Christus ad spem resurrectionis suae accommodat, quod illi tantopere improbabant, ut ipsa utilitas eos a prava morositate revocet. Verum ut Deus veteris populi pueritiam talibus exercitiis regi voluit, ita hodie absurdum esset idem tentare, nec sine Christi iniuria fieret, qui splendore adventus sui tales umbras discussit. Sed quia nondum eius resurrectio figuris Legis complementum attulerat, externo ritu ornanda fuit eius sepultura. Nunc odor resurrectionis eius satis per se efficaciae habet absque nardo et aromatibus, ut totum orbem vivificet. Caeterum meminerimus in iudicandis hominum factis standum esse unius Christi sententiae, ad cuius tribunal semel nos stare oportet.

8. *Pauperes enim semper habetis.* Tenendum est quod prius admonui, extraordinarium Mariae factum diserte hic a quotidiano Christi cultu discerni. Quare simiae sunt, non imitatores, qui pompis et sumptuoso apparatu Christum colere affectant: acsi probaret Christus quod semel factum erat, ac non potius in posterum fieri vetaret. Quod se negat cum discipulis semper fore, ad genus praesentiae referri debet, cui carnalis cultus et sumptuosus honor conveniat. Nam quod Spiritus sui gratia et virtute nobis adest, quod habitat in nobis, quod nos etiam carne sua et sanguine pascit, nihil hoc ad corporeos cultus. Quare quicquid pomparum excogitarunt Papistae ad Christum colendum, frustra illi impensum ferunt, quum palam repudiet. Quod pauperes dicit semper nobiscum futuros, tametsi in eo Iudaeorum hypocrisin perstringit, colligere tamen inde utilem doctrinam licet, nempe sacrificia, quae Deo grata sunt et suaviter olent, esse eleemosynas, quibus inopia pauperum iuvatur, nec rite alios fieri sumptus in colendo Deo.

9. Cognovit ergo turba multa Iudaeorum, quod illic esset, veneruntque non propter Iesum tantum, sed ut Lazarum

quoque viderent, quem, suscitaverat ex mortuis. 10. Consultarunt autem Principes Sacerdotum, ut et Lazarum interficerent, 11. Quia multi Iudaeorum propter ipsum discedebant, et credebant in Iesum. 12. Postridie turba multa, quae ad festum venerat, quum audisset venire Iesum Hierosolymam, 13. Accepit ramos palmarum, et exierunt illi obviam, et clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex Israel. 14. Quum autem invenisset Iesus asellum, sedit super eum, quemadmodum scriptum est, Ne timeas, filia Sion, quia Rex tuus venit sedens super pullum asini.

9. *Cognovit ergo turba multa.* Quo propius erat mortis Christi tempus, eo magis celebrari omnium sermone oportuit eius nomen, ut haec ad pleniorem fidem esset praeparatio post mortem eius. Praesertim Evangelista commemorat celeberrimum fuisse recens illud miraculum excitati Lazari: et quia singulare in eo divinitatis suae specimen Christus ediderat, multos eius testes Deus esse voluit. Quum dicit, Non propter Iesum tantum venisse, sed Lazari etiam causa, non intelligit in gratiam Lazari, quasi hoc illi honoris seorsum detulerint, sed ut mirabile virtutis Christi specimen in Lazaro conspicerent.

10. *Consultarunt autem.* Plus quam phreneticus certe furor, quod exstinguere moliuntur quem constabat divinitus a morte fuisse excitatum. Sed iste est spiritus vertiginis, quo Satan impios exagitat, ut nullum faciant insaniendi finem, etiamsi coelum et terram et mare illis Deus opponat. Nam haec tam nefaria consultatio ideo describitur, ut sciamus Christi hostes non errore vel stultitia fuisse inductos ad tantam pertinaciam, sed rabiosa malitia, ut ne Deo quidem bellum inferre horrerent: deinde ut sciamus non obscuram fuisse Dei potentiam in Lazari resurrectione, cuius delendae non aliud remedium excogitare potuit impietas, quam ut scelerata et exsecranda caede e medio tolleretur homo innoxius. Caeterum, quum in hoc totus sit Satan ut penitus obruat vel utcunque obscuret Dei opera, nostrum est ad continuam eorum meditationem sedulo intentos esse.

12. *Postridie turba multa.* Hunc Christi ingressum reliqui Evangelistae fusius enarrant: summam tamen omnium hic noster complectitur. Primo autem loco tenendum est Christi consilium, nempe quod Hierosolymam ultro venit, ut se morti offerat. Nam mortem eius voluntariam esse oportuit, quia nonnisi obedientiae sacrificio poterat ira Dei erga nos placari. Neque enim eum latebat eventus. Priusquam tamen ad crucem trahatur, solenni ritu vult se tanquam Regem a populo excipi. Imo palam declarat se regnum suum auspicari ad mortem pergendo. Etsi autem magna populi frequentia celebratur eius adventus, hostibus tamen ignotus est, donec impletis vaticiniis, quae postea suo loco videbimus, se verum esse Messiam comprobavit. Nihil enim omittere voluit, quod a solidam fidei nostrae confirmationem faceret. *Turba multa, quae ad festum venerat.* Ergo advenae ad praestandum Filio Dei pietatis officium longe promptiores fuerunt, quam cives Hierosolymae, quos tamen exemplo esse aliis omnibus decebat. Nam quotidie habebant sacrificia: templum

semper erat in conspectu, quod eorum corda ad studium quaerendi Dei accendere debebat: illic erant primarii Ecclesiae doctores: illic lucis divinae sacrarium. Nimis ergo foeda eorum ingratitudo, quod talibus exercitiis a pueritia imbuti Redemptorem sibi promissum vel respuunt, vel negligunt. Sed hoc vitium saeculis fere omnibus commune fuit, ut eo audacius Deum homines contemnant, quo propius et magis familiariter se illis offert. In aliis autem, qui relictis domibus ad diem festum celebrandum convenerant, multo plus fervoris, ut sollicite inquirant de Christo; et quum venire audiunt in urbem, illi obviam gratulandi causa prodeunt. Nec vero dubium est, quin arcano Spiritus instinctu ad eum occursum excitati fuerint. Hoc prius factum fuisse non legimus. Sed quemadmodum tubae clangore aut voce praeconis subditos suos advocant terreni Principes, quum imperii sui possessionem adeunt, ita Spiritus sui impulsu Christus populum hunc collegit, a quo rex salutaretur. Quum in deserto ipsum turbae creare vellent regem, clam se in montem subduxit, tunc enim aliud regnum animo non agitabant, quam sub quo bene saginarentur non secus ac pecudes. Stulto igitur ac praepostero eorum voto indulgere et obsequi non potuit Christus, quin se ipsum abnegaret munusque abiiceret a Patre iniunctum. At nunc regnum sibi asserit quale a Patre acceperat. Fateor quidem naturam huius regni ne plebi quidem, quae in eius occursum prodiit, probe fuisse cognitam: sed in posterum respexit Christus. Interea nihil geri passus est quod non spirituali regno congrueret.

13. *Ramos palmarum.* Palma victoriae et pacis fuit symbolum apud veteres. Sed ramis palmarum uti solebant, quum alicui imperium deferrent, vel suppliciter victorem deprecarentur. Videntur tamen isti ramos palmarum sumpsisse in manus, tanquam laetitiae et festivitatis insigne, quum novum regem exciperent. *Clamabant Hosanna.* Hac voce testati sunt se in Iesu Christo Messiam illum agnoscere Patribus olim promissum, et a quo redemptio et salus speranda erat. Nam Psalmus 118., unde sumpta est ista acclamatio, de Messia compositus fuit in hunc finem, ut sancti omnes assiduis votis ardenter eius adventum expeterent, et summa reverentia eum exciperent quum esset exhibitus. Probabile ergo est, imo certo potest colligi, passim tritam fuisse precationem hanc apud Iudaeos, adeoque in ore omnium versatam. Ergo Spiritu Dei verba praeeunte bene precati sunt homines isti Christo, et praecones ab eo delecti fuerunt, qui testatum facerent Messiam venisse. Caeterum vox Hosanna ex duabus Hebraeis conflata tantundem valet atque Serva, vel salvum fac obsecro. Hebraei quidem aliter pronuntiant, nempe הוֹשִׁיעָה־נָּא. Sed usitatum est, pronuntiationem corrumpi, quoties verba in alienam linguam transferuntur. Consulto tamen Evangelistae, quum graece scriberent, retinuerunt vocem hebraicam, quo melius exprimerent turbam solenni precandi formula usam fuisse, quae primum a Davide tradita et continua aetatum serie in populo Dei recepta peculiariter in usum illum sacrata erat, ut regno Christi benedicerent. Eodem spectat quod mox sequitur, Benedictus qui venit in nomine Domini. Est enim haec quoque fausta precatio pro laeto et prospero regni illius successu, unde pendebat Ecclesiae Dei instauratio et felicitas. Quia tamen videtur in eo Psalmo David de se potius quam de Christo loqui, nodus hic primum solvendus est. Nec difficilis est solutio: scimus enim

in quem finem regnum penes Davidem et eius posteros stabilitum fuerit: ut scilicet quoddam velut praeludium esset aeterni illius regni, quod suo tempore manifestandum erat. Neque enim Davidem in se subsistere oportuit, et Dominus piorum omnium oculos alio subinde convertit per Prophetas. Quicquid ergo de se cecinit David, merito ad regem illum refertur, qui secundum promissionem exoriturus erat ex eius semine Redemptor. Caeterum utilis hinc nobis colligenda est admonitio. Nam si membra sumus Ecclesiae, Dominus ad idem illud desiderium, quo fideles sub Lege affectos esse voluit, nos hodie quoque sollicitat, nempe ut toto corde optemus florere et prospere habere Christi regnum: neque id modo, sed ut precibus nostris hoc testemur. Et quo plus sit nobis animi ad precandum, notandum est verba ab eo nobis dictari. Vae igitur nostrae ignaviae, si fervorem illum, quem Deus excitat, vel frigore nostro exstinguimus, vel tepore suffocamus. Interea sciamus non irrita fore vota nostra, quae duce ac magistro Deo concipimus, tantum ne pigri simus aut fatigemur rogando: ille fidus erit regni huius praeses, ut ipsum invicta sua virtute praesidioque tueatur. Manebit quidem etiam nobis cessantibus et stabit eius maiestas: sed quod saepe non ita magnifice viget ut decebat, quin potius collabitur, quemadmodum hodie horrendam cernimus dissipationem eius ac vastitatem, id vitiis nostris accidere certum est. Quod autem exigua et fere nulla apparet eius restitutio vel saltem lente procedit, torpori nostro imputemus. Quotidie petimus a Deo, ut regnum eius adveniat, sed vix centesimus quisque serio. Iuste ergo privamur Dei benedictione, quam expetere gravamur. Docemur etiam hoc verbo, unum esse Deum, qui Ecclesiam servat et tuetur: neque enim sibi vindicat aut tribui iubet nisi quod suum est. Quum igitur eo linguas nostras formante petimus ut regnum Christi servet, fatemur, ut maneat regnum hoc in suo statu, Deum ipsum unicum esse salutis auctorem. Utitur quidem ad id hominum opera, sed quos manus sua aptavit. Deinde sic homines adhibet ad promovendum Christi regnum vel conservandum, ut solus ipse omnia Spiritus sui virtute per eos inchoet ac perficiat. *Qui venit in nomine Domini.* Tenendum est primo quid sibi velit haec loquutio, Venire in Dei nomine: nempe in nomine Dei venit, qui non temere se ingerit, neque honorem falso usurpat, sed rite vocatus Deum habet actionum suarum ducem et auctorem. Competit elogium hoc in omnes legitimos Dei ministros. Venit in nomine Dei Propheta, qui a Spiritu sancto directus sincere quam e coelo accepit doctrinam hominibus tradit. Venit in eodem nomine Rex, per cuius manum Deus populum suum gubernat. Sed quia super Christum requievit Spiritus Domini et idem est caput omnium, et, quicunque ad regendam Ecclesiam unquam fuerunt ordinati eius, imperio subiecti fuerunt, imo rivuli fuerunt ex fonte deducti, proprie dicitur in nomine Dei venisse. Nec tantum imperii gradu prae aliis excellit, sed quia totum se nobis Deus in illo exhibet. Nam in eo habitat plenitudo deitatis corporaliter, ut Paulus inquit (Col. 2, 9.), et viva est Dei imago: denique verus est Immanuel. Quare singulari quodam iure venisse in nomine Domini dicitur, quia per eum non ex parte, ut antea per Prophetas, sed in solidum Deus se patefecit. Ab ipso igitur sumendum est exordium tanquam a capite, quum benedicere volumus Dei ministris. Iam quia pseudoprophetae superbe iactant Dei nomen et

fallaci hoc praetextu se venditant, quum tamen diaboli impulsu ad perdendam Ecclesiam ferantur, subaudienda est antithesis, ut Dominus eos dissipet ac in nihilum redigat. Ita benedicere Christo non possumus, quin maledicamus Papae et sacrilegae tyrannidi, quam adversus Christum erexit. Sua quidem anathemata, non secus ac fulmina, magno impetu in nos vibrat, sed quae secure contemnere velut inanes ampullas licet. Ex adverso autem Spiritus sanctus horribile anathema hic nobis dictat, quo usque ad ultimos inferos cum toto suo splendore et pompa mergatur. Nec vero pontifice aliquo opus est, qui maledictionem in eum pronuntiet, quando semel Christus pueros hac potestate donavit, ubi ratum habuit eorum clamorem, sicuti alii Evangelistae narrant.

14. ***Quum autem invenisset Iesus asellum.*** Hanc historiae partem magis distincte alii Evangelistae narrant: nempe quod duos miserit Christus ex suis discipulis, qui asinum adducerent. Ioannes qui ultimus omnium scripsit satis habuit, rerum quae iam a reliquis tractatae erant summas breviter notare: hinc fit ut multas circumstantias omittat. Species autem repugnantiae, quae plerosque turbat, non magno negotio discutitur. Quod Matthaeus dicit Christum super asinam sedisse et pullum eius, synecdochice accipi debet. Quidam fingunt insedisse primum asinae, deinde eius pullo, et ex suo figmento allegoriam eliciunt, quod primum insederit Iudaico populo, qui ferendo Legis iugo pridem assuetus erat: postea gentes tanquam rudem ac novicium asellum sibi subiecerit. Sed illud simpliciter verum est, Christum super asinum equitasse, qui una cum matre adductus fuerat. Et conveniunt Prophetae verba, apud quem repetitio est Hebraeis satis trita, quae idem bis diversis verbis exprimit: *Super asinum*, inquit, *et super filium subiugalis.* Evangelista noster qui brevitati studet, omisso priore membro, posterius tantum adducit. Porro Zachariae (9, 9.) vaticinium, quod tunc impletum fuit, Iudaei quoque ipsi de Messia exponere coguntur: interea tamen nos subsannant, quod asini umbra delusi filio Mariae tribuamus Messiae honorem. Atqui longe aliis testimoniis nititur fides nostra. Nec vero quum dicimus Iesum esse Christum, hinc ordimur quod asino insidens Hierosolymam sit ingressus. Conspicua enim in eo fuit gloria, qualis decebat Filium Dei, sicuti habuimus primo capito. Praecipue autem divina eius virtus in resurrectione effulsit. Verum haec non spernenda est confirmatio, quod Deus mirabili sua providentia in isto ingressu, quasi in aliquo theatro, completum Zachariae vaticinium proposuit. *Ne timeas.* In hac Prophetae sententia, ut eam Evangelista recitat, notandum est primo, non aliter tranquillam animis nostris quietem constare, nec aliter nobis metum et trepidationem eximi, quam ubi Christum inter nos regnare scimus. Alia quidem sunt Prophetae verba: nam ad laetitiam et iubilum fideles hortatur. Sed Evangelista noster expressit, quomodo animi nostri solido gaudio exsultent: nempe ubi ademptus est metus, quo torqueri omnes necesse est, donec reconciliati Deo pacem illam habeant, quae ex fide nascitur (Rom. 5, 1.). Hoc ergo boni nobis per Christum obtingit, quod liberati a Satanae tyrannide, confracto peccati iugo, soluto reatu, morte abolita secure gloriamur Regis nostri praesidio freti, sub cuius tutela positis nihil periculi timendum est: non quod vacui timore simus quamdiu degimus in mundo, sed quia fiducia, quae in Christum recumbit, omni timore

omnibus occurrant. Quasi vero prospere illis cessurus sit tam impius gratiae Dei contemptus, dum sedandis turbis hoc excogitant remedium, ut aboleatur salutis doctrina. Quin potius eveniet impiis quod timent: quanquam, ut consequi possint quod sperant, nimis tamen indigna est haec merces, offenso Deo mundum placare. *Locum nostrum.* Incertum est, templumne intelligant an patriam suam. In utroque autem salutem suam verti putabant. Templo enim diruto cessabant sacrificia, solennis Dei cultus et nominis eius invocatio. Ergo si qua erat religionis cura, de templo sollicitos esse decebat. Iam vero hoc magnopere intererat ad tuendum Ecclesiae statum, ne rursus e terra sua abducerentur. Memores adhuc erant exsilii Babylonici, quod imprimis severa fuerat Dei ultio. Tritum etiam instar proverbii apud eos erat, quod saepe in Lege occurrit, speciem esse abdicationis, si Dominus ipsos e terra illa eiiceret. Colligunt ergo, nisi perdatur Christus incolumem non fore Ecclesiam.

49. *Unus ex illis Caiphas.* Brevis fuit consultatio, quia passus non est Caiphas diu eos haesitare. Porro unum redimendae salutis modum assignat, ut insontem interficiant. En quo sceleris erumpant, qui sine Dei timore consilia ex sensu carnis suae potius capiunt quam ex Dei verbo, et utile sibi fore confidunt, quod per bonorum omnium auctorem non licet. Perinde est enim acsi Caiphas diceret, provocandam esse iram Dei, ut bene et prospere habeant. Quare discamus nunquam separare utile a licito, quando nihil boni aut laeti sperandum est nisi ex Dei benedictione, quae non impiis et rebellibus, qui subsidia ex diabolo petunt, sed fidelibus, qui simpliciter ambulant in viis suis, promissa est: et tamen aliquid coloris habebat haec ratio, quia publica utilitas semper praeponderare debet. Verum ut iam dixi non magis servatur populus scelerata insontis morte, quam totum hominis corpus, dum petitur solum iugulum vel pectus transfigitur gladio. *Qui pontifex erat.* Non vocat anni illius pontificem, quod annuum duntaxat esset munus, sed quum venale esset transferretur ad varios homines praeter Legis praescriptum. Honorem Deus finiri noluerat nisi morte hominis: sed rebus turbatis et confusis factum erat, ut Romani sua libidine sacerdotes subinde mutarent. Porro Evangelista Caipham negat hoc *a se ipso dixisse*, non quod tanquam arrepticius et fanaticus vocem non intellectam emiserit: loquutus est enim ex proprio sensu: sed Evangelista significat superiorem fuisse linguae eius impulsum, quia Deus aliquid altius quam ipsi in mentem veniret eius ore testatum esse voluit. Fuit ergo tunc quasi bilinguis Caiphas, impium enim et crudele necandi Christi consilium, quod in animo conceptum habebat, evomuit: Deus vero linguam eius alio flexit, ut sub ambiguis verbis vaticinium simul proferret. Voluit autem Deus ex sede pontificia manare coeleste oraculum, quo minus excusationis esset Iudaeis. Nam etsi ex toto illo coetu nullius conscientia tacta fuit, senserunt tamen postea stupori suo veniam minime deberi, nec obstitit Caiphae impietas, quin lingua eius Spiritus sancti esset organum, quia Deus sacerdotium a se institutum potius respexit quam hominis personam: et illa fuit ratio quam attigi, ut vox e sublimi loco emissa clarius exaudiretur, et plus haberet reverentiae ac ponderis. Eodem modo per os Balaam (Num. 23, 8.), quem Spiritu prophetiae donaverat, populo suo benedicere voluit. Sed plus quam ridiculi sunt Papistae qui inde colli-

multos fama tanti miraculi excitatos venisse Christo obviam. Ideo enim turmatim exeunt, quia passim sparsus fuerat rumor de Lazaro in vitam restituto. Iustam ergo materiam habebant isti, cur filio Mariae tribuerent Christi honorem, quum tam insignis eius virtus illis nota esset.

19. *Videtis quod non proficitis quicquam.* His verbis ad maiorem se rabiem instigant. Est enim quaedam ignaviae exprobratio, acsi dicerent, plebem ideo ad Christum deficere, quod nimis tardi essent ac molles. Hic loquendi mos est desperatis hominibus, quum se ad extrema quaeque tentanda parant. Quodsi tanta est ad malum pertinacia Dei hostibus, longe constantiores in recto proposito nos esse decet.

20. Erant autem quidam Graeci ex his, qui ascenderant, ut adorarent die festo. 21. Hic ergo accesserunt ad Philippum, qui erat ex Bethsaida Galilaeae, et rogarunt eum dicentes, Domine, volumus Iesum videre. 22. Venit Philippus, et dicit Andreae, rursus Andreas et Philippus dicunt ipsi Iesu. 23. Iesus autem respondit illis, dicens: Venit hora, ut glorificetur Filius hominis. 24. Amen, amen dico vobis, nisi granum tritici, quum cecidit in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum affert. 25. Qui amat animam suam, perdet eam: et qui odit animam suam in mundo hoc, in vitam aeternam custodiet eam. 26. Si quis mihi ministrat, me sequatur: et ubi ego sum, illic etiam minister meus erit. Quodsi quis mihi ministraverit, honorem illi habebit Pater.

20. *Erant autem quidam Graeci.* Non existimo gentiles fuisse vel incircumcisos, quia paulo post sequitur, venisse ut adorarent. Atqui severe hoc prohibitum erat legibus Romanis, et acriter vindicabant Proconsules aliique magistratus, si quis patrio cultu relicto ad Iudaismum transiisse compertus esset. Iudaeis vero, qui per Asiam et Graeciam dispersi erant, licebat mare traiicere, ut sacrificia offerrent in templo. Deinde nunquam passi fuissent Iudaei, misceri sibi in solenni Dei cultu gentiles, quia putassent hoc modo se et templum et sacrificia pollui. Tametsi autem progeniti erant ex Iudaeis, quia tamen procul trans mare habitabant, non mirum est si eos Evangelista inducat tanquam hospites et eorum omnium ignaros, quae tunc Hierosolymae et in vicinis locis fiebant. Sensus ergo est, Christum non modo ab incolis Iudaeae, qui ex pagis et urbibus ad diem festum venerant, fuisse pro rege exceptum, sed ad homines quoque transmarinos, qui ex longinquis terris venerant, famam eius manasse. *Ut adorarent.* Poterant id quoque in patria: sed Ioannes solennem cultum designat, qui cum sacrificiis erat coniunctus. Quamvis enim religio et pietas non esset templo affixa, non tamen alibi licebat sacrificia Deo offerre, neque alibi habebant arcam testimonii, quae divinae praesentiae symbolum esset. Spiritualiter quotidie domi suae quisque Deum colebat: simul tamen externa cultus professio sanctis

sub Lege praestanda erat, qualis praecepta erat a Mose, ut se in templo sisterent coram facie Domini. In quem finem ordinati erant dies festi. Quodsi tam longa peregrinatio ab istis magno sumptu, maiore molestia nec sine periculo suscepta fuit, ne externam pietatis suae professionem negligerent, qualis hodie excusatio obtendi potest, nisi domi nostrae verum Deum nos colere testamur? Cessavit quidem legalis cultus, sed Dominus Baptismum, sacram Coenam, et publicum orandi ritum Ecclesiae suae reliquit, in quibus se exerceant fideles. Horum ergo neglectus nimis frigidum pietatis studium in nobis esse prodit.

21. *Accesserunt ad Philippum.* Hoc reverentiae signum est, quod Christum non compellant, sed per Philippum cupiunt patefieri *sibi* accessum. Reverentia enim modestiam semper ex se gignit. Quod autem hinc colligunt Papistae, invocandos esse mortuos, ut nobis apud Christum et Patrem sint patroni, magis ridiculum est quam ut refutatione indigeat. Loquuntur Graeci coram cum Philippo. Qui mortuos inclamat a quibus est separatus, quid, obsecro, habet simile? Sed hi sunt humanae audaciae fructus, postquam semel extra verbi Dei metas vagari sibi permisit. Sanctorum invocationem temere commenti sunt Papistae ex suo cerebro: nunc ut sibi fallacem ex verbo Dei praetextum concilient, corrumpunt ac lacerant Scripturam, ac indignis eam ludibriis exponere non dubitant.

23. *Venit hora.* Multi hoc de morte exponunt, quia per eam illustrata fuit Christi gloria. Itaque secundum eos Christus iam instare mortis suae tempus pronuntiat. Sed ego potius ad Evangelii publicationem refero, acsi dixisset, notitiam sui mox spargendam fore per omnes mundi plagas. Ita voluit consternationi occurrere, in quam discipulos coniicere mors ipsius poterat. Ostendit enim non esse cur animis concidant, quia Evangelii doctrina nihilominus per totum orbem publicabitur. Porro ne ista gloriae cogitatio paulo post evanescat, ubi adiudicatus fuerit morti, suspensus in cruce ac demum sepultus, mature anticipat et mortis suae ignominiam gloriae nihil obstare admonet. Ad eam rem aptissima similitudine utitur. Nisi, inquit, granum frumenti mortuum fuerit sive putrescat, aridum manet ac sterile: mors autem seminis melius ipsum vivificat, ut inde prodeat fructus. In summa, Christus mortem suam sationi comparat, quae dum videtur ad interitum tritici tendere, longe uberioris proventus causa est. Quanquam autem praesenti temporis articulo maxime admonitio haec necessaria erat, perpetuum tamen usum habet in Ecclesia. Ac primum a capite incipere convenit. Terribilis illa species ignominiae et maledictionis, quae apparet in morte Christi, non modo obscurat eius gloriam, sed e conspectu nostro prorsus tollit. Non est igitur in morte sola haerendum, sed fructus, quem protulit resurrectio, simul reputandus est. Ita nihil impediet quominus undique refulgeat eius gloria. Hinc deinde ad membra transeundum est: neque enim solum in morte interire nos putamus, sed vita quoque nostra instar est perpetuae mortis (Coloss. 3, 3.). Actum ergo de nobis erit, nisi ista consolatio succurrat, qua nos erigit Paulus. Si exterior homo noster corrumpitur, interior renovatur de die in diem (II. Cor. 4, 16.). Sit igitur haec continua piorum meditatio, quum premuntur variis aerumnis, quum angustiis constricti tenentur, quum fame aut nuditate aut morbis laborant, quum iniu-

riis vexantur, quum videntur singulis momentis propemodum a morte absorbendi, hanc esse sationem, quae suo tempore fructum proferet.

25. ***Qui amat animam suam.*** Doctrinae exhortationem Christus annectit. Nam si mori nos oportet, ut fructum feramus, patienter ferendum est, ut Deus nos mortificet. Sed, quia vitae amorem et odium inter se opponit, tenendum est, quid sit vitam amare et odisse. Qui immodico vitae praesentis desiderio implicitus non potest nisi coactus mundum relinquere, vitam amare dicitur. Qui autem per contemptum vitae huius alto animo ad mortem pergit, dicitur vitam odisse, non quod simpliciter vita odio habenda sit, quae merito censetur inter summa Dei beneficia, sed quia eam libenter abiicere debent fideles, quum eos a Christi accessu remoratur, quemadmodum si quis onus molestum et incommodum, quum vult alio properare, a suis humeris excutiat. In summa, vitam hanc amare non per se malum est, modo in ea tantum peregrinemur semper ad scopum nostrum intenti. Nam hic legitimus est amandae vitae modus, si in ea manemus quamdiu Domino visum fuerit, et eiusdem arbitrio subinde parati sumus ab ea migrare, vel ut uno verbo dicam, si eam quasi manibus gestantes offerimus Deo in sacrificium. Quisquis ultra addictus est praesenti vitae, vitam suam perdit, hoc est, coniicit in perpetuum exitium. Perdere enim hic non significat amittere, aut facere rei clarae iacturam, sed exitio tradere. Satis vulgare est *animae* nomen pro vita accipi. Quidam pro sede affectuum hoc loco accipiunt, acsi dixisset Christus, Qui carnis suae votis nimium indulget, ille animam suam perdit. Sed hoc nimis coactum est: illud alterum simplicius, quod is demum optimam habet vitae perpetuo fruendae rationem, qui eam negligit. Porro ut clarior sit sensus, particula *in mundo*, quae semel tantum exprimitur, bis repetenda est, ut sensus sit, Pessime eos vitae suae consulere, qui eam in mundo amant: rursum eos vere scire, quomodo servanda sit vita, qui eam in mundo contemnunt. Et certe quisquis mundo affixus est, coelesti vita ultro se privat, cuius non aliter futuri sumus haeredes, nisi inquilini simus et hospites in mundo. Ideo belluinus est ille affectus, qui regnat in omnibus incredulis, dum esse appetentes suum illud esse in mundo includunt. Hinc fit, ut quo quisque magis sollicite intentus est in suam salutem, a regno Dei, hoc est, a vera vita se alienet. *Qui odit animam suam.* Iam admonui hoc comparative esse dictum: quia spernenda sit vita, quoties nobis impedimento est ne Deo vivamus. Nam si praeponderet coelestis vitae meditatio in cordibus nostris, nullius momenti erit mundus, ut nos retineat. Hinc etiam solvitur, quae hic posset obiici, quaestio: Multi per desperationem aut aliis de causis, ac vitae praesertim taedio mortem sibi consciscunt, quos tamen non dicemus saluti suae prospicere: alios ad mortem rapit ambitio, qui simul in exitium se praecipitant. Sed hic Christus disertis verbis odium aut contemptum caducae vitae commendat, quem ex sensu vitae melioris concipiunt fideles. Proinde quisquis in coelum non respicit, nondum didicit quomodo servanda sit vita. Porro hoc posterius membrum addidit Christus, ut terrorem incuteret terrenae vitae nimium cupidis: quia si demersi sumus in amorem mundi, ut non facile sit eius oblivisci, fieri non potest ut in coelum pergamus. Sed quum tam violenter Christus nos expergefaciat, nimis absurdum esset exitialem somnum dormire.

26. *Si quis mihi ministraverit.* Quo mors minus nobis acerba sit ac molesta, Christus ad eam libenter subeundam exemplo suo nos invitat: pudebit certe hoc honoris recusare, ut simus eius discipuli. Atqui non alia lege nos in suorum numerum admittit, nisi quam ipse praemonstrat viam sequamur. Est autem nobis dux itineris ad obeundam mortem. Mitescit ergo, et quodammodo suavis redditur mortis acerbitas, dum nobis eius subeundae conditio cum Filio Dei communis est. Ergo tantum abest ut nos propter crucem abhorrere a Christo conveniat, ut potius in eius gratiam mors appetenda sit. Eodem pertinet quod sequitur: *et ubi ego sum, illic minister meus erit.* Exigit enim ne recusent sui ministri se morti subiicere, ad quam praeire ipsum vident. Neque enim aequum est, ut quicquam habeat separatum minister a Domino suo. Futurum tempus in verbo *erit* positum est vice imperativi more hebraico. Aliis videtur esse consolatio, quasi promitteret Christus consortes suae resurrectionis fore, quibus grave non fuerit simul mori: sed illud, quod dixi, probabilius est. Postea enim additur consolatio, quod Pater mercede non frustrabitur Christi ministros, qui individui fuerint illi comites tam in vita quam in morte.

27. Nunc anima mea turbata est, et quid dicam? Pater, serva me ex hac hora: sed propterea veni in horam hanc. 28. Pater, glorifica nomen tuum. Venit ergo vox e coelo, Et glorificavi, et iterum glorificabo. 29. Turba ergo, quae stabat, et audierat, dicebat tonitru factum esse. Alii dicebant Angelus ei loquutus est. 30. Respondit Iesus, et dixit: Non propter me haec vox facta est, sed propter vos. 31. Nunc iudicium est mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras. 32. Et ego si exaltatus fuero a terra, omnes traham ad me ipsum. 33. Hoc autem dicebat significans, qua morte esset moriturus.

27. *Nunc anima mea.* Videtur initio sententia haec multum discrepare a proximo sermone. Illud plus quam heroici pectoris signum erat, hortari suos non modo ad subeundam mortem, sed libenter et cupide oppetendam, ubi res ita postulat: nunc mortem refugiendo mollitiem suam fatetur. Nihil tamen hic legimus, quod non optime conveniat, quemadmodum quemque fidelium propria experientia docet. Si rideant nasuti homines, nihil mirum: neque enim potest hoc intelligi nisi praxis accedat. Caeterum saluti nostrae utile fuit, imo necessarium sic affici Filium Dei. In morte eius praecipue expiatio consideranda est, qua iram et maledictionem Dei placavit. Id porro fieri non poterat, quin reatum nostrum in se transferret. Mortem igitur, quam subibat, horroris plenam esse oportuit, quia satisfactione pro nobis defungi non poterat, quin horribile Dei iudicium sensu suo apprehenderet: unde melius cognoscitur peccati atrocitas, cuius tam diram poenam ab unigenito Filio exegit coelestis Pater. Sciamus ergo mortem non fuisse delicias aut lusum Christo, sed in extremos usque cruciatus deiectum fuisse nostra causa. Nec

vero absurdum fuit Dei Filium sic turbari. Divinitas enim occulta, neque vim suam exserens, quodammodo quievit ut locum expiationi faceret. Ipse autem Christus non modo carnem nostram, sed humanos affectus induerat. Fuerunt quidem voluntarii isti in eo affectus, quia non coactus timuit, sed quia timori sponte se subiecerat. Statuendum est tamen vere, non ficte timuisse. Quanquam in hoc reliquis hominibus fuit dissimilis, quod affectus suos habuit temperatos in obedientiam iustitiae Dei: sicuti alibi dictum est. Altera etiam utilitas hinc ad nos redit. Si nulla in Christo fuisset turbatio ex mortis timore, quis nostrum putaret ad se spectare eius exemplum? Neque enim mortem sine doloris sensu oppetere nobis datum est: sed quum audimus non fuisse in eo ferreum robur, colligimus animos ad eum sequendum, neque obstat nobis carnis infirmitas quae mortem expavescit, quin duci nostro comites nos addamus ad luctandum. *Et quid dicam?* Hic tanquam sub oculis cernimus, quanti constiterit salus nostra Dei filio, dum in ultimas angustias redactus nec verba invenit, quibus exprimat doloris vehementiam, nec consilium secundum hominem. Quod autem unum restat, confugit ad preces et se liberari a morte postulat. Rursum, quia simul videt se aeterno Dei consilio destinatum esse victimam pro peccatis, votum illud, quod ingens moestitia expresserat, mox corrigit et quasi iniecta manu se ipsum retrahit, ut totus acquiescat Patris arbitrio. Notandi sunt hoc loco quinque gradus. Nam primum locum tenet querimonia, quae erumpit ex immenso dolore. Secundo sentit se opus habere remedio: et ne metu obruatur, secum quaerit quidnam sit agendum. Tertio ad Patrem se recipit eumque liberatorem implorat. Quarto votum quod agnoscit vocationi suae adversum retractat, et quidvis pati praeoptat, quam ut non impleat quod sibi a Patre iniunctum est. Postremo una Dei gloria contentus reliqua omnia obliviscitur ac pro nihilo ducit. Sed videtur hoc parum decere filium Dei, quod votum illi inconsiderate effluit, cui statim renuntiandum est ut Patri obediat. Fateor certe hanc esse crucis stultitiam, quae scandalo est superbis hominibus. Sed quo se magis exinanivit gloriae Dominus, eo luculentius habemus immensi eius amoris erga nos specimen. Caeterum memoria tenendum est quod prius admonui, humanos affectus, a quibus Christus immunis non fuit, puros in eo fuisse et a peccato immunes: ratio est, quia compositi erant et temperati ad Dei obsequium. Neque enim obstat quin mortem naturaliter horreat Christus, et tamen cupiat parere Deo: nempe secundum diversos respectus. Hinc illa correctio, quum dicit *propterea veni in hanc horam.* Utcunque enim mortem per se timere liceat, quia tamen reputat quorsum missus sit et quid exigat Redemptoris officium, conceptum ex naturae sensu horrorem Patri domandum offert, vel potius eo domito liber et solutus ad exsequendum Dei imperium se accingit. Quodsi Christi affectus omni vitio puros ita subigi oportuit, ut Patri obsequens esset, quanto studio in hoc incumbere nos oportet, quando totidem ei sunt inimici in nobis, quot ex carne nostra affectus scaturiunt? Sit haec igitur piorum meditatio, vim sibi facere, donec se ipsos abnegaverint. Simul notandum est, non tantum affectus eos esse frenandos, qui ex diametro pugnant cum Dei voluntate, sed qui vocationis nostrae cursum impediunt, etiamsi alias pravi non sint, nec vitiosi. Hoc ut

clarius pateat, in primo gradu locanda est Dei voluntas, in secundo voluntas hominis sincera et integra, qualem Deus Adae indiderat et qualis in Christo fuit, in postremo nostra, quae peccati contagione infecta est. Voluntas Dei regula est, cui subiici oportet quicquid est inferius. Iam pura naturae voluntas Deo per se rebellis non erit: homini tamen, etiamsi totus ad rectitudinem formatus sit, multa impedimenta occurrent, nisi suos affectus Deo subigat. Christo igitur unum et simplex certamen fuit, ut quod naturaliter timebat timere desineret, quum agnoscit aliter Deo placere. Nobis autem duplex est: quia cum carnis nostrae contumacia luctandum est. Hinc fit ut fortissimi quique athletae nunquam tamen absque vulnere superent. *Pater, serva me.* Hic ordo nobis servandus est, quoties vel metu angimur vel urimur dolore, ut statim corda nostra se ad Deum efferant. Nihil enim deterius est vel magis noxium, quam intus alere quod nos cruciat: sicuti videmus bonam mundi partem se arrodere coecis tormentis. Atque in omnibus, qui ad Deum non assurgunt, haec iusta est socordiae poena, ne quicquam levationis sentiant.

28. *Pater, glorifica nomen tuum.* His verbis Patris gloriam se aliis omnibus praeferre testatur, etiam posthabita et neglecta vitae ratione. Atque haec vera demum est votorum omnium moderatio, si Dei gloriam ita expetimus, ut reliqua omnia locum eis cedant. Haec enim compensatio abunde nobis sufficere debet, ut quaecunque gravia et molesta sunt aequo animo feramus. *Et glorificavi.* Tantundem valet acsi dixisset, Perficiam quod coepi. Neque enim Deus opus manuum suarum mutilum deserit, ut habetur Psalmo 138, 8. Caeterum quia Dei consilium fuit, crucis scandalo occurrere, non modo promittit gloriosam fore Christi mortem, sed simul tot decora commendat, quibus eam iam prius ornaverat.

29. *Tonitru factum esse.* Hoc certe prodigio simile, quod ad tam apertum miraculum stupida fuerit turba, quae astabat. Quidam surdis auribus quasi confusum sonum accipiunt, quod distincte protulerat Deus. Alii minus hebetes multum tamen diminuunt ex maiestate divinae vocis, quum angelum fingunt auctorem. Sed idem hodie usu quoque venit. Nam satis articulate loquitur Deus in Evangelio, et illic vis et energia Spiritus se profert, quae coelum et terram concutere debeat: sed tam frigida est apud multos doctrina, quasi tantum ab homine mortali prodiret, aliis vero balbus est Dei sermo ac barbarus non secus ac tonitru. Quaeritur tamen, an frustra et sine ullo profectu vox illa de coelo insonuerit. Respondeo, quod hic turbae Evangelista tribuit nonnisi in partem competere. Fuerunt enim praeter Apostolos etiam aliqui minus sinistri interpretes: sed Evangelista breviter notare voluit, quid promiscue in mundo fieri soleat, nempe quod maior pars Deum audiens clare et sonore loquentem non audit.

30. *Non propter me.* Annon confirmatione opus habuit Christus, vel minorem eius curam quam nostri habuit Pater? Sed tenendum est illud principium: Sicuti Christus nostra causa carnem induit, ita quicquid bonorum accepit a Patre, nostra causa fuisse illi collatum. Deinde hoc quoque verum est, vocem e coelo fuisse editam populi respectu: neque enim externo miraculo opus ipse habebat. Porro hic tacita est exprobratio, quod Iudaei quasi lapidum instar surdi sint ad Dei vocem: nam quum eorum causa loquatur

Deus, nihil excusationis habet eorum ingratitudo, dum aures non accommodant.

31. *Nunc iudicium est mundi.* Iam Dominus quasi certamine defunctus, et iam non timoris solum, sed mortis quoque victor exsultat. Magnifice enim fructum mortis suae praedicat, quae discipulis consternationis poterat causa esse. *Iudicii* nomen aliis Reformationem, aliis Damnationem significat. Ego prioribus magis assentior, qui ita exponunt, quod mundus in legitimum ordinem restituendus sit. Nam vox hebraica משפט, quae per *iudicium* redditur, rectam constitutionem significat. Scimus autem extra Christum nihil in mundo nisi confusum esse. Etsi autem iam regnum Dei erigere coeperat Christus, mors tamen eius verum demum status rite compositi exordium et plena mundi instauratio fuit. Notandum tamen simul, quod haec in mundo rectitudo constitui nequeat, quin regnum Satanae prius aboleatur, quin redigatur in nihilum caro et quicquid Dei iustitiae adversum est. Denique necessum est, ut mundi novitatem mortificatio praecedat. Quare pronuntiat Christus, eiiciendum esse mundi principem: quia hinc dissipatio et deformitas, quod dum tyrannidem usurpat Satan grassetur iniquitas. Eiecto itaque Satana mundus a defectione revocatur sub Dei imperium. Si quis roget, quomodo deiectus in morte Christi fuerit Satan, qui assidue bellare non desinit, respondeo eiectionem hanc non restringi ad exiguum aliquod tempus, sed describi insignem illum mortis Christi effectum, qui quotidie apparet.

32. *Si exaltatus fuero.* Sequitur modus statuendi iudicii: quod scilicet Christus in crucem sublatus omnes ad se colliget, ut e terra in coelum ipsos attollat. Dicit Evangelista Christum speciem mortis suae indicasse. Non dubium ergo est quin sensus sit, Crucem instar vehiculi fore, quo secum ad Patrem omnes attollat. Videri tunc poterat evectus e terra, ne quid amplius illi cum hominibus commune foret: sed longe aliter cessurum pronuntiat, ut scilicet trahat sursum ad se, qui in terra defixi erant. Quanquam autem alludit ad formam mortis, generaliter tamen intelligit, mortem suam non fore dissidium, quo separetur ab hominibus, sed novam terrae in coelum attrahendae rationem. Quod *omnes* dicit, referendum est ad Dei filios qui ex grege sunt. Assentior tamen Chrysostomo, qui particula universali usum esse Christum tradit, quia ex gentibus pariter et Iudaeis colligenda esset Ecclesia, secundum illud, Erit pastor unus, et unum ovile (supra 10, 16.). Vetus interpretatio Latina habet, Omnia traham ad me: et Augustinus ita legendum contendit. Sed consensus graecorum omnium codicum pluris apud nos valere debet.

34. Respondit ei turba, Nos audivimus ex Lege, quod Christus in aeternum manet: et quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis? Quis est iste Filius hominis? 35. Dixit ergo illis Iesus, Adhuc ad breve tempus lumen vobiscum est: ambulate donec lumen habetis, ne tenebrae vos comprehendant: et qui ambulat in tenebris, non novit, quo vadat. 36. Donec lumen habetis, credite in lumen, ut filii

luminis sitis. Haec loquutus est Iesus, et abiens absconditus est ab illis.

34. *Nos audivimus ex lege.* Non dubium est quin maligne verba Christi cavillari propositum illis fuerit: ideo sua eos malitia excoecat, ut in clara luce nihil cernant. Negant Iesum sibi habendum pro Christo, quia se moriturum dixerit, quum Lex Messiae perpetuitatem tribuit. Quasi vero non habeatur utrumque diserte in Lege expressum, quod ubi mortuus fuerit Christus, florebit eius regnum usque in finem mundi. Isti vero ex secundo membro calumniae ansam arripiunt. Principium autem erroris fuit, quod ex sensu carnis splendorem regni Messiae aestimabant. Hinc fit ut Christum respuant, quia non respondet eorum figmento. Sub *Legis* nomine Prophetas etiam comprehendunt, et tempus praesens in verbo *manendi* pro futuro ponitur secundum phrasin hebraicam. Interrogatio ista, *quis est iste Filius hominis?* ludibrium in se continet, acsi Christus brevi illa refutatione victus iaceret: unde apparet quam arrogans sit inscitia. Perinde enim est acsi dixissent, I nunc, ac te Christum esse iacta, quum tua ipsius confessio te nihil affine habere coarguat.

35. *Adhuc ad breve tempus.* Tametsi hoc responso Dominus benigne eos admonet, simul tamen acriter eos pungit: obiurgat enim eos quod in luce caecutiant, et simul denuntiat brevi lucem ablatum iri. Quum dicit exiguum adhuc tempus restare lucis, confirmat quod iam dixerat de morte sua. Quamvis enim lucem non corporalis suae praesentiae, sed Evangelii intelligat, tamen ad discessum suum alludit, acsi diceret, Quum tunc abiero, non desinam lux esse: ita nihil mihi per tenebras vestras decedet. Quum dicit *lumen illis adesse*, oblique eos perstringit, quod oculis clausis lumen praetereant: ideoque indignos esse significat, quorum solvatur obiectio, quia sponte sibi errandi materiam accersant. Quod dicit lumen illis nonnisi ad breve tempus fulgere, incredulis omnibus commune est: nam Dei filiis Scriptura solem iustitiae promittit oriturum, qui nunquam occidat. Iesaiae 60, 19.: non fulgebit vobis posthac sol interdiu, neque luna per noctem, sed Dominus erit vobis in lucem aeternam. Omnibus tamen sollicite ambulandum est, quia lucis contemptum tenebrae sequuntur. Quae et causa est cur tam densa nox et caliginosa antehac pluribus saeculis mundo incubuerit, quod pauci dignati sunt ad coelestis sapientiae fulgorem incedere. Nobis enim illucet Christus per Evangelium, ut quam monstrat salutis viam sequamur. Ergo qui Dei gratia non utuntur, oblatum lumen quantum in se est exstinguunt. Et quo plus terroris incutiat, admonet quam misera sit eorum conditio, qui luce destituti toto vitae cursu errant. Nam pedem movere nequeunt sine lapsus vel etiam ruinae periculo. Iam vero in tenebris nos esse pronuntiat Christus, nisi ipse nobis praeluceat. Hinc collige quid valeat humanae mentis perspicacia, ubi ipsa sibi est dux et magistra extra Christum.

36. *Credite in lumen.* Hortatur ut fide lucis possessionem retineant. *Filios* enim lucis appellat, qui tanquam veri haeredes ea in finem usque fruuntur. *Haec loquutus est Iesus.* Mirum videri posset cur se ab illis subduxerit, qui tam cupide eum exceperunt: sed ex aliis Evangelistis colligere promptum est, de hostibus haberi hic sermonem, quos pium bonorum et simplicium studium pessime ure-

bat. Nam advenae, qui obviam Christo progressi erant, eum prosequuti sunt in templum usque, ubi in scribas et urbanam turbam incidit.

37. Porro quum tanta signa (vel, tam multa) fecisset coram ipsis, non crediderunt in eum: 38. Ut sermo Iesaiae prophetae compleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro? et brachium Domini, cui revelatum est? 39. Propterea non poterant credere, quia rursum dicit Iesaias, 40. Excoecavit eorum oculos, et induravit cor eorum ut non videant oculis, et corde intelligant, et convertantur, et sanem eos. 41. Haec dixit Iesaias, quum vidit gloriam eius, et loquutus est de Ipso.

37. *Quum tanta signa.* Ne quem impediat vel turbet, quod Christus a Iudaeis despectus fuerit, scandalum hoc Evangelista removet, ostendens praeclaris et minime ambiguis testimoniis fuisse instructum, quae fidem illi et doctrinae eius facerent: sed Dei gloriam et virtutem, quae in miraculis palam fulgebat, non fuisse a coecis conspectam. Principio itaque tenendum est, per Christum non stetisse quin fidem sibi conciliaret apud Iudaeos, quia pluribus miraculis abunde testatus est quisnam esset: ideo iniquum esse ac rationi minime consentaneum, ut eorum incredulitas quicquam illi detrahat. Sed quia hoc ipsum multos tenere anxios et perplexos poterat, unde tantus Iudaeis stupor, ut *visibilis* Dei potentia nihil eos moveret, ultra Iohannes progreditur, fidem scilicet non ex communi hominum sensu nasci, sed singulare rarumque Dei esse donum, atque hoc de Christo fuisse olim praedictum, quod vix pauci Evangelio crediturl essent.

38. *Ut sermo Iesaiae.* Non significat Ioannes necessitatem ex vaticinio Iudaeis fuisse impositam: neque aliud protulit Iesaias (53, 1. cf. Rom. 10, 16.) quam quod illi Dominus ex arcanis consilii sui thesauris patefecit. Tacente quidem Propheta id accidere oportuit: sed quia nesciebatur quid futurum esset, nisi testatum Deus fecisset per os Prophetae, rem alioqui hominibus obscuram et fere incredibilem Evangelista in vaticinio, quasi in speculo, ante oculos ponit. *Domine, quis credidit.* Duo sunt huius sententiae membra. In priore Iesaias de Christo verba facere iam exorsus quum praevideat, quicquid de Christo promulgat ipse, et deinde per Apostolos publicandum erat, passim a Iudaeis reiectum iri, quasi ad immane prodigium stupens exclamat, Domine, quis credet auditui nostro? In secundo autem membro causam paucitatis agnoscit, quod scilicet homines suo marte huc minime perveniant, Deus autem non omnes vulgo illuminet, sed paucos Spiritus sui gratia dignetur. Quodsi inter Iudaeos non debuit obstinata multorum incredulitas obstare fidelibus, quantumvis numero pauci essent, eadem hodie quoque apud nos valeat ratio, ne Evangelii nos pudeat, quamvis paucos habeat discipulos. Imprimis tamen notanda est ea ratio quae subiicitur, quod scilicet fideles non proprium acumen, sed Dei revelatio faciat. *Brachii* nomine potentiam intelligi satis notum est. Dei brachium, quod in Evangelii doctrina inclusum est, Propheta latere admonet,

donec patefiat, ac simul testatur, non omnes promiscue huius revelationis esse participes: unde sequitur multos coecitati suae relinqui interioris lucis expertes, qui audiendo non audiant.

39. *Propterea non poterant credere.* Hoc est aliquanto durius: quia, ut verba sonant, obstructa Iudaeis via et praecisa credendi facultas fuit, eo quod Prophetae vaticinium coecitati eos addixerat, priusquam utrumvis ipsi eligerent. Respondeo nihil esse absurdi, si accidere secus non potuit quam Deus praeviderat. Sed notandum, simplicem nudamque Dei praescientiam rerum causam non esse: quanquam hic non tam praescientia Dei, quam iudicii et vindictae nobis habenda est ratio. Neque enim Deus quid e coelo speculetur facturos esse homines, sed quid ipse facturus sit pronuntiat: nempe quod stupore et vertigine percutiet impios, ut de ipsorum malitia ultionem sumat. Nam hic notatur causa propinqua et inferior, cur verbum suum, quod natura salutare est, Deus exitiale Iudaeis ac mortiferum esse velit, nempe quod sua malitia ita meriti essent. Hanc poenam ipsis impossibile fuit effugere, quum semel Deo statutum esset, ipsos in reprobum sensum coniicere, et verbi sui lucem illis vertere in tenebras. Nam posterius hoc vaticinium in eo dissimile est priori, quod illic Propheta non alios credere testatur, quam quos Deus gratuito suo beneplacito illuminat, cuius causa non apparet. Nam quum ex aequo perditi sunt omnes, Deus mera sua bonitate, quos visum est, a reliquis discernit. Hic autem obdurationem commemorat, qua ingrati populi malitiam ultus est Deus. Hos gradus qui non observant perperam diversos scripturae locos confundunt.

40. *Excoecavit cor.* Locus est ex Iesaia (6, 9. cf. Matth. 13, 14.) sumptus, ubi Dominus mature Prophetam admonet, non alium operae eius, quam docendo insumet, profectum fore nisi ut deterior reddatur populus. Primum ergo dicit, Vade, et dic populo huic, Audiendo audite et ne audiatis: acsi diceret, Mitto te ut verba facias apud surdos. Postea subiicit: Excoeca cor populi etc., quibus verbis significat, verbum suum reprobis in poenam se destinare, ut inde crassior reddatur eorum coecitas, atque in altiores tenebras mergatur. Formidabile sane Dei iudicium, quum humanas mentes doctrinae luce ita obruit, ut omni intelligentia priventur: imo quum ex unica eorum luce caliginem illis obducit. Porro notandum est, id accidentale esse verbo Dei, quod homines excoceat. Nihil enim minus consentaneum, quam ut nihil a mendacio differat veritas, panis vitae mortiferum fiat venenum et medicina augeatur morbus. Verum id hominum malitiae imputandum est, quae vitam convertit in mortem. Notandum praeterea est, Dominum aliquando per se ipsum excoecare hominum mentes, quum iudicio et sensu eas privat: aliquando per Satanam et pseudoprophetas, quum eorum fallaciis illas dementat: aliquando etiam per suos ministros, quum illis noxia ac letalis est salutis doctrina. Caeterum modo fideliter incumbant Prophetae in munus docendi, et laboris sui fructum Domino commendent. Etiamsi minus ex voto succedat, eos deficere vel labascere non oportet: sufficiat potius quod laborem suum Deo probari norunt, quamvis hominibus sit inutilis, imo odorem illum doctrinae, quem sibi mortiferum reddunt impii, bonum et suavem esse Deo, quemadmodum testatur Paulus (II. Cor. 2, 15.). *Cor* aliquando pro sede affectuum ponitur in scriptura: sed hic ut in pluribus aliis locis, pars

animae intellectiva quam vocant notatur hac voce. In eundem modum loquitur Moses, Deuter. 29, 4., Non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum. *Ut non videant oculis.* Meminerimus sermonem haberi a Propheta de incredulis qui iam ante Dei gratiam respuerant. Certum quidem est tales fore omnes natura, nisi Dominus quos elegit ad obsequium suum formaret. Itaque ab initio par est et indifferens hominum conditio: sed postquam reprobi ultro et propria malitia Deo rebelles fuerunt, huic vindictae locus est, ut in reprobum sensum coniecti ruere magis ac magis in suum exitium non desinant. Proinde quod Dominus eos converti non vult, ex eorum culpa manat, quia ipsi sibi desperationis fuerunt auctores. Breviter etiam his Prophetae verbis docemur, quale sit nostrae ad Deum conversionis initium, nempe ubi corda illuminat, quae ab ipso tamdiu aversa esse necesse est, dum Satanae tenebris occupantur. Contra autem ea est vis divinae lucis, ut nos ad se rapiat et in imaginem Dei transformet. Fructus conversionis additur *sanatio*, quo nomine intelligit Propheta Dei benedictionem ac prosperum statum, adeoque liberationem ex omnibus miseriis, quae ex ira Dei proveniunt. Iam si hoc reprobis contingit praeter verbi naturam, tenenda est antithesis contrarii usus, nempe in eum finem praedicari nobis verbum, ut nos illuminet in veram Dei notitiam, ut ad Deum convertat nosque illi reconciliet, quo beati ac felices simus.

41. *Haec dixit Iesaias.* Ne putarent lectores intempestive citari hoc vaticinium, diserte admonet Ioannes Prophetam non uni saeculo doctorem fuisse missum, quin potius ostensam illi fuisse Christi gloriam, ut eorum quae sub regno eius futura erant testis esset. Quorsum enim tendebant propheticae revelationes, nisi ut quod acceperant illi a Deo reliquis quasi per manus traderent? Caeterum pro confesso sumit Evangelista, quod viderit Iesaias gloriam Christi. Unde colligit, doctrinam suam ad futurum regni illius statum accommodasse.

42. Veruntamen etiam ex Principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisaeos non confitebantur, ne eiicerentur extra synagogam. 43. Dilexerunt enim gloriam hominum magis, quam gloriam Dei. 44. Iesus autem clamavit, et dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum, qui misit me: 45. Et qui videt me, videt eum, qui misit me. 46. Ego lux in mundum veni, ut quicunque credit in me, in tenebris non maneat.

42. *Veruntamen multi.* Quum Iudaei confuso strepitu et ferocia Christum tam proterve reiicerent, videri poterant ad unum omnes conspirasse. Dicit tamen Evangelista, in illa communi insania gentis multos sanae mentis fuisse. Memorabile sane exemplum gratiae Dei: nam impietas ubi semel praevaluit, quaedam est universalis lues, quae sua contagione singulas corporis partes inficit. Singulare ergo Dei donum est, quum in populo ita corrupto sinceri aliqui manent. Quanquam eadem Dei gratia hodie quoque perspicitur in mundo: nam quantumvis passim grassetur impietas et Dei contemptus,

ac furiose conentur innumeri exterminare prorsus Evangelii doctrinam, subinde tamen aliquos invenit recessus. Ita fit ut suas quasdam stationes habeat fides, ne prorsus exsulet a mundo. Particula *etiam* est emphatica: nam in ordine principum tam infestum et capitale Evangelii odium erat, ut incredibile esset unum aliquem illic posse fidelem inveniri. Eo magis admiranda Spiritus Dei virtus fuit, quae eo penetravit, quo nullus accessus patebat: quanquam non fuit illud unius aetatis vitium, quod praefracti et immorigeri Christo fuerint principes. Honor enim et opes et dignitas comitem fere habent superbiam. Quare difficile est spontanea humilitate domari, qui arrogantia inflati vix se homines esse agnoscunt. Quisquis ergo in mundo excellit, suam magnitudinem si sapiat, habebit suspectam, ne illi sit obstaculo. Quod *multos* fuisse dicit, non ita accipias quasi aut maior aut dimidia pars fuerit: nam aliis comparati, quorum ingens erat turba, pauci erant: sed iidem erant multi, si in se reputarentur. *Propter Pharisaeos.* Improprie loqui videtur, dum fidem a confessione separat. Corde enim creditur ad iustitiam, ore confessio fit ad salutem (Rom. 10, 10.): nec fieri potest quin fides in corde accensa flammam suam proferat. Respondeo hic notari, quanta fuerit in illis fidei imbecillitas qui adeo tepebant, vel potius frigebant. In summa, significat Ioannes Christi doctrinam amplexos esse, quia a Deo profectam cognoscerent, sed non fuisse vivam in illis fidem, nec qua decet virtute praeditam, quia non dat suis Christus Spiritum timoris, sed constantiae, ut libere et intrepide confiteri audeant, quod ad ipso didicerunt. Etsi non arbitror istos prorsus obmutuisse: sed quia non satis ingenua erat eorum confessio, Evangelista meo iudicio simpliciter negat suam fidem professos esse. Ista enim legitima erat professio, ut palam Christo nomen darent. Quare nemo sibi blandiatur, qui ulla in parte tegit ac dissimulat fidem suam, ne incurrat in hominum odia. Nam quantúmvis odiosum sit Christi nomen, non est excusabilis timiditas, quae ab eius confessione vel minimum deflectere nos cogit. Observa etiam minus esse in principibus fortitudinis et constantiae, quia fere in illis regnat ambitio, qua nihil magis servile est. Atque ut uno verbo dicam, terreni honores quasi aureis compedibus hominem ligant, ne libere officium suum faciat. Quo aequius obscuris et tenuibus sors sua ferenda est, quia multis saltem pessimis laqueis soluti sunt. Magnos interea et nobiles cum sua luctari fortuna decet, ne ipsos impediat quominus se Christo submittant. Pharisaeos terrori fuisse commemorat Ioannes: non quod per alios scribas et sacerdotes cuiquam impune liceret Christi se vocare discipulum, sed quia sub zeli specie impotentior in istis fervebat saevitia. Eximia quidem virtus est tuendae religionis zelus: sed ubi subest hypocrisis, nulla potest fingi pestis nocentior. Quo magis rogandus est Dominus, ut nos moderetur certa Spiritus sui regula. *Ne eiicerentur extra synagogam.* En quid illis obstiterit, nempe infamiae metus, quia eiecti fuissent e synagoga. Porro hinc apparet quanta sit hominum pravitas, quae optima quaeque Dei instituta non modo corrumpit et adulterat, sed in exitialem tyrannidem vertit. Excommunicatio nervus esse debuerat sanctae disciplinae, ut poena esset in promptu, si quis Ecclesiam contemneret. Atqui eo traducta fuerat, ut, quisquis fateretur se esse Christi, a societate fidelium exsularet: quemadmodum hodie Papa ad eandem tyrannidem exercendam

ius excommunicationis falso praetexit. Coeca rabie non modo fulminat contra omnes pios, sed Christum e coelesti solio deiicere conatur: et tamen titulum sacrae iurisdictionis, qua Ecclesiam suam ornavit Christus, impudenter obtendere non dubitat.

43. *Dilexerunt enim gloriam.* Quod nulla istis iniecta fuerit superstitio, sed solum apud homines probrum fugitarint, diserte exprimit Evangelista. Nam si plus apud eos valuit ambitio quam timor Dei, sequitur inani conscientiae metu fuisse liberatos. Iam observent lectores, quantae ignominiae damnetur apud Deum eorum timiditas, qui fidem suam apud homines invidiae metu dissimulant. Quid magis praeposterum, imo quid magis belluinum est, quam Dei iudicio frivolos hominum applausus praeferre? Atqui tali insania occupari omnes pronuntiat, qui hominum invidiam declinant ubi confitenda est pura fides: et merito. Nam Apostolus (Hebr. 11, 27.), quum invictam Mosis constantiam laudat, illum obduruisse dicit, acsi invisibilem vidisset: quibus verbis significat, ubi quis oculos in Deum defixit, infractum et plus quam adamantinum fore eius pectus. Hic ergo mollities, quae nos ad perfidam simulationem diffluere facit, quod in mundi aspectu sensus omnes nostri hebescunt: nam sincerus Dei aspectus statim omnes opum et honorum fumos discuteret. Eant nunc, quibus leve aliquod et quasi veniale delictum videtur esse obliqua Christi abnegatio, quum ex adverso pronuntiet Spiritus, foedius hoc portentum esse quam si coelum terrae misceatur. *Gloriam hominum amare* hoc loco significat, velle apud homines in pretio haberi. Ergo intelligit Evangelista, ita mundo addictos fuisse istos, ut hominibus quam Deo placere mallent. Adde quod dum Christi abnegatores hoc crimine accusat, simul ostendit vanam et nihili excommunicationem fuisse, qua Pontifices praeter ius et fas abutebantur. Quare inane esse terriculamentum sciamus, quicquid hodie anathematum crepat Papa, ubi nobis certo conscii sumus, nihil eum aliud moliri quam ut nos a Christo abducat.

44. *Iesus autem clamavit.* Huc spectat sententia, ut suos animet Christus ad iustam et inflexibilem fidei constantiam: subest tamen etiam increpatio, qua corrigere voluit perversum illum metum. Clamor ad vehementiam facit, quia non simplex est doctrina, sed exhortatio ad ipsos acrius stimulandos. Summa est, quod fides in Christo non in hominem quempiam mortalem, sed in Deum recumbit: quia nihil in Christo nisi divinum invenit, imo in eius facie Deum intuetur. Inde absurdum esse colligit et indignum, eam quasi dubiam nutare. Maior enim fieri Deo iniuria non potest, quam si nobis eius veritas non sufficiat. Is ergo demum in Evangelio rite profecit, qui fiducia hac subnixus non se hominibus, sed Deo credere contra omnes Satanae machinas firmus ac quietus persistit. Ergo ut Deo tribuamus suum honorem, non solum mundo vacillante, sed Satana etiam turbante et labefactante quicquid sub coelo est, standum in fide esse discamus. Dicuntur fideles in Christum non credere, quando in humano eius aspectu non subsistunt. Nam hic cum Patre se comparans Dei virtutem respicere nos iubet, quia carnis infirmitas nihil per se firmitatis habet. Postea quum discipulos hortabitur, ut in se credant, alius erit sensus. Neque enim illic opponitur Deus homini, sed Christus in medium cum suis omnibus donis statuitur, quae ad retinendam fidem nostram satis valere debent.

45. *Et qui videt me.* Videre istud pro Cognitione accipe. Nam ut conscientias, quae variis subinde agitationibus alioqui forent obnoxiae, bene ac penitus tranquillet, ad Patrem nos revocat. Ideo enim certa est firmaque fidei stabilitas, quia mundo est superior. Ubi autem vere Christus cognoscitur, in eo refulget Dei gloria, ut certo sciamus, non pendere ab homine quam in ipsum habemus fidem: sed in Deo aeterno fundatam esse, quia a Christi carne ad divinitatem assurgit. Quodsi ita est, non tantum perpetuo in corde fixa esse debet, sed etiam intrepide se in lingua, ubi opus est, proferre.

46. *Ego lux veni.* Quo discipulos suos fortiores et magis strenuos reddat, pergit adhuc in praedicanda fidei certitudine. Ac primo se in mundum venisse testatur, ut lux esset, qua eruantur homines a tenebris et erroribus: et simul potiundi tanti boni modum ascribit dicens, *ut quicunque credit in me etc.* Porro ingratitudinis eos omnes insimulat, qui suo Evangelio edocti se ab incredulis non separant. Nam quo praestantius est hoc bonum, a tenebris vocari in lucem, eo minus excusationis habent, qui lucem in se accensam ignavia sua vel neglectu suffocant. Multum ponderis inest his verbis, *veni lux in mundum.* Nam etsi ab initio lux fuit Christus, non tamen frustra hoc se titulo insignit, quod venerit ad praestandum lucis munus. Atque ut habeamus gradus distinctos, aliis se lucem esse magis docet quam sibi: deinde, non tantum angelis, sed etiam hominibus: tertio, se exhibitum fuisse in carne, ut plenum fulgorem emitteret. Universalis particula consulto addita esse videtur, partim ut cunctis fidelibus sine exceptione bonum hoc commune faceret: partim ut incredulos ostenderet, ideo perire in tenebris, quia sponte lucem fugiunt. Iam si in unum coacervetur tota mundi sapientia, ne scintilla quidem verae lucis in illa congerie reperietur: sed potius erit informe chaos, quando unius Christi proprium est, nos a tenebris liberare.

47. Et si quis audierit verba mea, neque crediderit, ego non iudico eum: non enim veni, ut iudicem mundum, sed ut servem mundum. 48. Qui reiicit me, et non accipit verba mea, habet qui ipsum iudicet: sermo, quem loquutus sum, ille iudicabit eum in novissimo die. 49. Quia ego a me ipso non loquutus sum: sed qui me misit Pater, ipse mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. 50. Et novi, quod mandatum eius vita aeterna sit: quae itaque ego loquor, sicuti mihi dixit Pater, ita loquor.

47. *Si quis audierit verba mea.* Postquam de gratia sua disseruit suosque hortatus est ad fidei constantiam, nunc pungere incipit rebelles. Quanquam hic quoque severitatem mitigat, qua digna est eorum impietas, qui veluti ex animi proposito Deum reiiciunt. Iudicium enim de his ferre supersedet, quia potius venerit in omnium salutem. Primo loco tenendum est, ipsum hic non de quibuslibet incredulis loqui, sed qui scientes et volentes doctrinam Evangelii sibi monstratam reiiciunt. Cur ergo damnare eos Christus non vult? Nempe hic deposita ad tempus iudicis persona, quo plus animi omnes habeant ad resipiscentiam, salutem promiscue omnibus offert et bra-

chia sua ad omnes amplexandos extendit. Quanquam interea crimen non levi circumstantia amplificat, si tam benignam et suavem invitationem repudient: perinde enim est acsi dixisset, Ecce ego asto ad omnes vocandos, et oblitus personae iudicis hoc unum habeo propositum, ut alliciam omnes, et qui iam bis perditi videntur, ab interitu eripiam. Nemo igitur ob Evangelii contemptum damnatur, nisi qui amabile salutis nuntium aspernatus ultro sibi exitium accersere voluit. *Iudicandi* verbum, ut patet ex antitheto *servare*, pro damnare hic accipitur. Hoc autem ad proprium et genuinum Christi munus referri debet. Nam quod Evangelii causa gravius damnantur increduli, accidentale est, non ex eius natura, ut aliquoties diximus.

48. *Qui reiicit me.* Ne sibi indulgeant impii, quasi impune adversus Christum lasciviant, hic horrendam denuntiationem addit, quod, etiamsi quiescat ipse, sola tamen doctrina sufficiat ad eos damnandos: quemadmodum alibi alio iudice opus fore negat (supra 5, 45.) quam Mose, in quo gloriabantur. Sensus est igitur, Ego quidem ingenti salutis vestrae desiderio flagrans, iure meo abstineo in vobis damnandis, et totus ad servandum incumbo quod periit: sed non propterea putetis vos e manu Dei elapsos: nam ut maxime taceam, solus sermo, qui a vobis contemptus fuerit, idoneus est iudex. *Et non accipit verba.* Posterius membrum exegesis est prioris. Quia enim ingenita est hominibus hypocrisis, nihil illis facilius est quam verbo tenus iactare se paratos esse ad recipiendum Christum: et videmus quam vulgaris sit etiam inter pessimos quosque haec iactantia. Quare tenenda est ista definitio, Christum reiici, ubi non amplectimur puram Evangelii doctrinam. Papistae pleno quidem ore Christi nomen personant: simulatque profertur sincera eius veritas, nihil illis odiosius. Tales non secus ac Iudas Christum osculantur. Ideo discamus eum in verbo suo includere, et illi praestare, quem unice exigit, obedientiae cultum. *Sermo quem loquor.* Non potuit magis splendido elogio extolli Evangelii auctoritas, quam dum illi iudicii potestas defertur. Nam secundum haec verba nihil aliud erit extremum iudicium, quam Evangelicae doctrinae approbatio. Conscendet quidem ipse Christus tribunal, sed sententiam ex verbo, quod nunc praedicatur, laturum se asserit. Haec denuntiatio extremum impiis terrorem incutere debet, quando eius doctrinae iudicium effugere non poterunt, cui nunc tam superbe insultant. Significat tamen Christus nunc eos sensu carere, quando extremi iudicii mentionem facit. Tunc enim palam fore admonet, quae nunc illis ludibrio est poena. Rursum inaestimabilis ad pios consolatio hinc redit, quod utcunque nunc a mundo damnentur, se tamen iam in coelo absolutos esse non dubitant, quia ubicunque sedem habet Evangelii fides, erectum est Dei tribunal ad servandum. Hoc iure freti, non est quod Papistas moremur cum praeposteris eorum iudiciis, quia fides nostra etiam supra angelos eminet.

49. *Quia a me ipso non loquor.* Ne quid externa hominis species de maiestate Dei detrahat, subinde nos revocat Christus ad Patrem. Hac de causa toties Patris meminit. Et certe quum nefas sit, alio transferre ullam divinae gloriae micam, necesse est profectum a Deo esse sermonem, cui iudicium defertur. Hic autem se a Patre Christus discernit, non secundum divinam personam simpliciter, sed potius secundum carnem, ne scilicet doctrina humanitus aestimata minus

haberet ponderis. Caeterum, si hominum legibus ac doctrinae subessent conscientiae, non congrueret haec Christi ratio. *Sermo*, inquit, *meus iudicabit*, quia non prodiit ab homine: iuxta illud, Unus est legislator etc. (Iac. 4, 12.). Quin etiam hinc colligere licet, quam immane sit sacrilegium, quod animas ausus est Papa suis commentis obstringere. Plus enim sibi hoc modo arrogat quam Dei Filius, qui se loqui negat nisi ex Patris sui praescripto.

50. *Mandatum eius vita aeterna sit.* Iterum doctrinae suae fructum commendat, quo libentius se omnes illi submittant. Iam vero aequum est, ut Dei ultionem sentiant impii, quem vitae auctorem habere nunc recusant.

CAPUT XIII.

1. Ante diem festum Paschae sciens Iesus venisse horam suam, ut transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos, qui in mundo erant, in finem dilexit eos. 2. Et coena facta, quum diabolus iam immisisset in cor Iudae Simonis Iscariotae, ut eum traderet, 3. Sciens Iesus, quod omnia dedisset illi Pater in manus, et quod a Deo exisset, et ad Deum iret, 4. Surgit a coena, et ponit vestes: et accepto linteo praecingit se ipsum. 5. Deinde iacit aquam in pelvim, et coepit lavare pedes discipulorum, et abstergere linteo, quo praecinctus erat. 6. Venit ergo ad Simonem Petrum, qui ei dicit, Domine, tu mihi lavas pedes? 7. Respondit Iesus et dixit ei, Quod ego facio, tu nunc non cognoscis: scies autem postea.

1. *Ante diem festum.* Multa consulto praeterit Ioannes, quae a Matthaeo et reliquis sciebat narrata esse. Ipse vero tractandum sumit quod ab illis fuerat omissum, quo in numero est historia de pedum lotione. Tametsi vero postea clarius exponet, quem in finem pedes laverit Christus suis discipulis, uno tamen verbo hic praefatur, testatum eiusmodi symbolo fuisse constantem ac perpetuum amorem, quo semel illos complexus erat, ut eius conspectu privati certo tamen statuerent ne morte quidem fuisse exstinctum. Quae persuasio etiam in cordibus nostris haerere nunc debet. Verba sunt, Christum *usque in finem amasse suos, qui in mundo erant.* Cur hac periphrasi Apostolos designat, nisi ut sciamus illos eo maiori curae fuisse Christo, quia in periculosa et difficili militia, ut nos, laborabant? Quare etsi procul videmur a Christo abesse, sciendum tamen est nos ab eo respici, quia suos diligit qui in mundo versantur. Neque enim dubium est quin eundem nunc quoque affectum gerat, quem in ipso mortis articulo retinuit. *Ut transiret ex hoc mundo ad Patrem.* Loquutio notatu digna: refertur enim ad Christi notitiam, quod mor-

tem suam noverit transitum esse ad coeleste Dei regnum. Quodsi illuc properans solito amore non destitit suos prosequi, non est cur nunc putemus mutatum esse eius affectum. Iam quum primogenitus sit ex mortuis, pertinet ista mortis definitio ad totum Ecclesiae corpus, quod sit ad Deum transitus, a quo nunc peregrinantur fideles.

2. *Coena facta.* Totum Christi consilium in lavandis suorum pedibus, et fructum huius historiae fusius mox tractabimus suo loco. Nunc sequamur verborum contextum. Dicit hoc fuisse factum, quum iam in animo haberet Iudas Christum prodere, non tantum ut ostenderet miram Christi patientiam, qui tam scelerato et perfido defectori pedes lavare sustinuit: sed etiam tempus illud data opera sumpsisse, quo velut extremum vitae suae actum morti vicinus perageret. Quod diaboli impulsu conceptum a Iuda proditionis consilium fuisse dicit, hoc ad exprimendam sceleris atrocitatem valet. Fuit enim horribile istud et plus quam tragicum facinus, in quo se protulit Satanae efficacia. Verum quidem est nihil ab hominibus mali perpetrari, quo non eos incitet Satan, sed ut quodque magis tetrum et exsecrandum est scelus, ita in eo magis considerandus est diaboli furor, qui homines a Deo relictos sursum ac deorsum rapit. Caeterum, etsi hominis concupiscentia Satanae flabello accenditur, ipsa tamen fornax esse non desinit, ipsa ignem intus conceptum habet, ipsa flabelli agitationem cupide recipit, ut impiis sublata sit omnis excusatio.

3. *Sciens Iesus, quod omnia dedisset.* Hoc ideo additum fuisse interpretor, ut sciamus unde Christo tam composita animi quies, nempe quod iam mortis victor animum ad triumphum, qui mox sequuturus erat, extulit. Solent homines metu perculsi multa agitare: nullum talem in Christo fuisse motum Evangelista significat, quia tametsi a Iuda mox tradendus esset, omnia tamen sciebat a Patre sibi esse tradita. Si quis roget, quomodo igitur postea eousque moeroris redactus fuerit ut sanguinem sudaret, respondeo, utrumque fuisse necessarium ut mortem horreret, ac nihilo minus intrepide perageret omnes Mediatoris partes.

4. *Posuit vestes.* Superiorem tantum vestem ab eo depositam fuisse intellige, non tunicam. Scimus enim Orientales oblongis vestibus fuisse usos. Quae paulo post sequuntur verba, *coepit lavare pedes etc.*, consilium potius Christi, quam externum actum exprimunt. Nam subiicit Evangelista eum a Petro exorsum esse.

6. *Domine, tu mihi lavas pedes?* Oratio est abominantis rem absurdam et indignam. Nam interrogando quidnam faciat Christus, quasi manum illi iniicit. Laudabilis quidem modestia, nisi quovis cultu atque honore potior obedientia esset apud Deum, imo nisi haec vera et unica humilitatis regula esset, subiicere nos in obsequium Dei, et sensus omnes nostros habere eius arbitrio devinctos, ut quicquid sibi placere pronuntiat nobis quoque absque ulla controversia probetur. Imprimis ergo lex ista rite colendi Dei tenenda est, ut parati simus absque mora subscribere, simulatque aliquid mandat.

7. *Quod ego facio.* His verbis docemur simpliciter obsequendum esse Christo, etiamsi non appareat ratio, cur hoc vel illud fieri velit. In domo bene morata consilium est penes unum patremfamilias: illi servos decet manus ac pedes impendere. Nimis ergo fastuosus est, qui Dei imperium detrectat, cuius ratio ei nota non fuerit. Quin etiam latius patet ista admonitio, ne scilicet nescire nobis mo-

lestum sit quae Deus vult nobis esse ad tempus abscondita. Nam quavis scientia doctior est haec ignorantiae species, quum Domino concedimus ut supra nos sapiat.

8. Dicit ei Petrus, Non lavabis pedes meos in aeternum. Respondit ei Iesus, Si non lavero te, non habebis partem mecum. 9. Dicit ei Simon Petrus, Domine, non pedes meos solum, sed et manus et caput. 10. Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non opus habet lavari, nisi pedes, sed mundus est totus: et vos mundi estis, sed non omnes. 11. Noverat enim proditorem suum: propterea dixit, Non omnes mundi estis.

8. *Non lavabis.* Hactenus excusabilis fuit Petri modestia, quanquam ne illa quidem vitio carebat. Nunc tamen gravius peccat, quod correptus nondum cedit. Atque hoc commune vitium est, ut ad errorem pertinacia accedat. Speciosus quidem color, quod ex reverentia oritur detrectatio. Sed quia dicto simpliciter obsequens non est, ipsum quoque asserendi Christo sui honoris studium gratiam perdit. Haec igitur vera est fidei sapientia, quicquid a Domino proficiscitur, tanquam rite et ordine factum probare et reverenter amplecti. Nec certe aliter nomen eius sanctificari a nobis poterit: quia nisi statuamus optima ratione fieri quicquid facit, subinde obstrepet caro nostra ut proterva est, nec suum illi honorem nisi coacta cedet. In summa, donec se in Dei operibus iudicandi licentia homo abdicaverit, etiamsi Deum ipsum honore prosequi studeat, sub specie humilitatis semper latebit superbia. *Si non lavero te.* Haec Christi responsio nondum exprimit, quo consilio lavare instituerit discipulis pedes. Tantum similitudine ab anima ad corpus deducta admonet, nihil se novum facere aut persona sua alienum discipulis lavando pedes. Interim ostendit quam stulte sapiat Petrus. Idem et nobis accidet simulac nobiscum litigare coeperit Dominus. Quamdiu tacet, non temere ab eo se dissentire putant homines: verum nihil illi facilius, quam uno verbo refutare quicquid colorum obtendunt. Quia dominus ac magister est Christus, absurdum videtur Petro pedes ab eo suos lavari. Atqui tale officium repellens, quod praecipuum est in salute sua repudiat. Continet etiam haec sententia generalem doctrinam, nos omnes foetidos esse et inquinatos coram Deo, donec sordes nostras Christus abstergat. Iam quum ipse sibi uni vindicet abluendi munus, suam quisque immunditiem illi purgandam offerat, ut locum obtineat inter Dei filios. Sed antequam ultra progredimur tenendum est, quid hic significet *lavandi* verbum. Sunt qui ad gratuitam peccatorum veniam, sunt etiam alii qui ad vitae novitatem referant: tertii ad utrumque extendunt, quod postremum ego libenter admitto. Lavat enim nos Christus, quum peccata nostra sacrificii sui expiatione delet, ne in Dei iudicium veniant. Lavat rursum, quum pravas et vitiosas carnis cupiditates Spiritu suo abolet. Sed quia paulo post in contextu patebit, de regenerationis gratia eum loqui, in illa sententia praecise non insisto, quod hic ablutionem veniae complexus sit.

9. *Domine, non tantum pedes.* Quum audiret Petrus se esse perditum, nisi purgationem a Christo oblatam admitteret, haec necessitas ad eum domandum apta demum magistra fuit. Ergo deposita

contentione cedit: sed vult lavari totus. Et vere quidem agnoscit, se totum quantus quantus est natura sordibus refertum esse, ideoque nihil agi, si una tantum in parte abluatur. Sed hic quoque per incogitantiam errat, quod acceptum iam beneficium pro nihilo ducit. Perinde enim loquitur acsi nulla adhuc peccatorum remissione, nulla Spiritus sanctificatione donatus esset. Itaque merito hic quoque a Christo reprehenditur. Quid enim illi antea contulerit in memoriam revocat. Quanquam simul omnes suos admonet sub unius hominis persona, ut acceptae gratiae memores, quid adhuc sibi in posterum opus sit, reputent. Primo dicit fideles totos esse *mundos*, non quod omni ex parte puri sint, ut nulla in illis macula amplius haereat, sed quoniam praecipua sui parte mundati sunt, dum scilicet ablatum est regnum peccato, ut iustitia Dei superior sit: quemadmodum si quis totum corpus sanum dicat, quod nullo universali morbo infectum est. Ergo vitae novitate nos Christi discipulos testemur oportet, quando se puritatis auctorem in suis omnibus esse praedicat. Caeterum haec etiam altera similitudo ad rem praesentem adducta est, ne lotio pedum quasi absurda reiiceretur a Petro. Quemadmodum enim Christus a capite usque ad pedes abluit, quos sibi discipulos initiat, ita in eis quos purgavit inferior pars quotidie purganda restat. Neque enim primo statim die toti regenerantur filii Dei, ut nihil quam coelestem vitam spirent: quin potius manent in illis carnis reliquiae, quibuscum tota vita assiduum certamen habent. Ergo *pedes* metaphorice vocantur omnes affectus et curae, quibus mundum contingimus. Nam si omnes nostri partes occuparet Spiritus, nihil cum mundi sordibus nobis amplius esset: nunc vero qua parte sumus carnales humi reptando, vel saltem pedes in lutum figendo, tantundem immundi sumus. Ita semper invenit Christus quod in nobis purget. Porro hic de remissione peccatorum non agitur: sed de renovatione, qua paulatim et per continuos successus Christus suos prorsus a carnis cupiditatibus eximit.

10. *Et vos mundi estis.* Haec propositio est quasi minor in syllogismo, unde sequitur pedum lotionum proprie eos decere. Exceptio tamen additur, ut se quisque excutiat, si fore tangatur Iudas resipiscendi affectu: quanquam in tempore voluit reliquos discipulos munire, ne sceleris, quod mox patefaciendum erat, atrocitas eos turbaret, acsi in corde coelesti gratia imbuto conceptum esset. Consulto tamen nomine abstinet, ne illi resipiscentiae ianuam praecludat. Verum quum ille deploratus esset, nonnisi ad augendam eius culpam valuit admonitio. Discipulis autem valde profuit, quod inde melius illis innotuit Christi divinitas: deinde senserunt puritatem non esse vulgare Spiritus donum.

12. Postquam ergo pedes eorum lavit, et recepit vestimenta sua, discumbens rursum, dicit illis: Scitis, quid fecerim vobis? 13. Vos me vocatis, Magister et Domine: et bene dicitis, sum etenim. 14. Proinde si ego, qui Dominus sum et Magister, lavi pedes vestros: vos etiam debetis alii aliorum lavare pedes. 15. Exemplum enim dedi vobis, ut, quemadmodum ego feci vobis, ita faciatis et vos. 16. Amen, amen

dico vobis, non est servus maior domino suo, neque Apostolus maior eo, qui ipsum mittit (infra 15, 20. Matth. 10, 24.). 17. Si haec noveritis, beati estis, si feceritis ea.

12. *Postquam ergo etc.* Nunc tandem quo consilio laverit Christus discipulis pedes exponit. Nam quod inseruit de spirituali lotione, quasi digressio fuit a proposito. Nisi mora a Petro iniecta esset, Christus de illa re verbum facturus non erat. Nunc ergo facti sui rationem aperit: nempe se, qui Magister est omnium et Dominus, exemplum tradidisse quod sequantur pii omnes, ne quis ad officium quantumvis abiectum et vile fratribus suis et aequalibus praestandum, descendere gravetur. Nam hinc caritatis neglectus, quod se quisque pluris faciens quam par sit reliquos fere omnes despicit. Nec simpliciter modestiam docere voluit, sed simul praescribere hanc caritatis regulam, ut alii vicissim aliis serviant. Nulla enim est caritas ubi non est voluntaria in iuvando proximo servitus. *Scitis quid fecerim.* Videmus Christum sic ad exiguum tempus celasse discipulos, ut probata eorum obedientia tempestive illis patefecerit, quod prius oportuerat ipsos nescire. Nec vero iam exspectat dum interrogent, sed ultro praevenit. Idem et nobis usu veniet, si modo passi fuerimus etiam per ignotas vias nos ipsius manu regi.

14. *Si ego qui Dominus sum.* Argumentum a maiori ad minus. Impedit superbia, ne ea, quae inter nos vigere debebat, colatur aequalitas. Christus vero, qui longe super omnes eminet, se demittit ut pudorem superbis incutiat qui ordinis sui et gradus obliti a fraterna communicatione sese eximunt. Quem enim se putat mortalis homo, si fratrum onera ferre, si se accommodare aliorum moribus, si denique suscipere officia recusat, quibus continetur Ecclesiae unitas? Summa est, nimium sibi hominem arrogare, qui non cogitat ea lege se inter infirmos fratres versari, ut officiis etiam in speciem sordidis benigne et comiter se subiiciat. Notandum est etiam, quod Christus se exemplum dedisse admonet. Neque enim omnia eius facta promiscue ad imitationem trahi convenit. Papistae se Christi exemplo quadragesimale ieiunium servare iactant. Atqui videndum imprimis erat, an exemplum prodere voluerit, ad cuius normam se discipuli formarent. Nihil vero legitur tale. Quare non minus perversa est aemulatio, quam si in coelum volare tentarent. Adde quod ubi Christum sequi decebat, simiae fuerunt magis quam imitatores. Quotannis theatricam pedum lotionem instituunt: ita inani nudaque ceremonia se pulcre defunctos esse putant, defuncti sibi permittunt fratres contemnere. Neque id modo, sed postquam duodecim hominibus laverunt pedes, omnia Christi membra crudeliter lacerant, adeoque in faciem Christi ipsius conspuunt. Quare nihil quam foedum Christi ludibrium est comica illa pompa. Nec certe Christus hic anniversarium ritum commendat, sed nos tota vita paratos esse iubet ad lavandos fratrum pedes.

16. 17. *Amen, amen dico vobis.* Sunt quidem proverbiales sententiae, quarum usus longius patet, quae tamen ad praesentem circumstantiam aptandae sunt. Quare falluntur meo iudicio, qui generaliter eas accipiunt, quasi hic discipulos Christus hortetur ad crucis tolerantiam. Verius enim est illis pro suo instituto usum esse. Postea subiicit *beatos* esse, si haec cognoscant et faciant. Neque enim

vera cognitio dici meretur, nisi quae fideles eousque adducit, ut se capiti suo conforment. Vana potius imaginatio est, dum Christum et quae Christi sunt extra nos conspicimus. Hinc collige, donec se quis fratribus suis subiicere didicerit, eum nescire, sitne Christus magister. Quum autem nemo se omni ex parte fratribus impendat, multi etiam lente et frigide se in caritatis officiis exerceant, hinc apparet quantum a plena fidei luce adhuc distemus.

18. Non de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim, sed ut impleatur Scriptura, Qui edit panem mecum, sustulit contra me calcaneum suum. 19. Iam nunc dico vobis, priusquam fiat, ut quum factum fuerit, credatis quod ego sim. 20. Amen, amen dico vobis, qui recipit, si quem misero, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum, qui misit me (Matth. 10, 40.).

18. *Non de omnibus vobis loquor.* Iterum significat esse aliquem inter discipulos, qui nihil minus sit re ipsa quam discipulus. Idque facit partim causa Iudae, quo magis eum inexcusabilem reddat, partim reliqui coetus, ne quem labefactet Iudae ruina. Neque tantum eos animat, ut cadente Iuda ipsi nihilominus in sua vocatione perstent: sed quia non omnium communis sit felicitas cuius meminit, eo maiore studio expetendam esse docet, et constantius in ea manendum. Iam hoc ipsum quod perstabunt electioni suae tribuit. Nam ut caduca est hominum virtus, ad quamlibet auram nutaret levissimoque impulsu rueret, nisi sustineret eam Dominus manu sua: sed quia gubernat quos elegit, quascunque machinas admoveat Satan, nihil proficiet quin firma constantia ad finem usque perseverent. Nec tantum perseverantia hic electioni accepta fertur, sed etiam pietatis initium. Unde fit ut unus magis quam alter se Dei verbo addicat? nempe quia electus est. Unde fit rursum ut pergat idem in recto piae vitae cursu, nisi quia propositum Dei stabile est, ut inchoatum manu sua opus absolvat? Denique hic fons est discriminis inter filios Dei et incredulos, quod priores adoptionis Spiritu trahuntur ad salutem, alios caro sua nullo freno cohibita in exitium rapit. Poterat alioqui dicere Christus, Scio qualis unusquisque vestrum futurus sit: sed ne quid sibi arrogent, quin potius sola gratia, non propria virtute a Iuda se differre agnoscant, electionem illis gratuitam statuit in qua sint fundati. Quare discamus inde pendere omnes salutis nostrae partes. Quod autem alibi Iudam inter electos numerat, diversus est loquendi modus, non contrarius. Nam illic notatur temporalis electio, qua Deus ad certum aliquod opus nos destinat, sicuti Saul, qui in regem electus erat, reprobus tamen fuit. Nunc autem de aeterna electione disserit Christus, qua efficimur filii Dei, et qua Deus ante mundum conditum nos praedestinavit ad vitam. Et reprobos quidem interdum ornat Deus Spiritus donis, ad exsequendum quod illis iniungit munus. Sic regiae in Saule virtutes ad tempus refulgent, sic et Iudas egregiis dotibus pollebat, quales Apostolum Christi decebant: sed alia longe est Spiritus sanctificatio, qua Dominus nonnisi filios suos dignatur. Nam eos mente et corde renovat, ut in eius conspectu sancti sint et irreprehensibiles. Deinde vivam in illis radicem habet, quae evelli

numquam potest, quia poenitentia caret Dei adoptio. Hoc interea fixum manet, divinae esse electionis munus, quod Christi doctrinam fide amplexi vita etiam sequimur, atque hanc unicam esse beatitudinis nostrae causam, qua discernimur a reprobis, quod illi destituti gratia Spiritus male pereunt, nos Christum habemus custodem, qui manu sua nos regit virtuteque sua tuetur. Hic praeterea clarum divinitatis suae testimonium Christus reddit, primum, quum se pronuntiat non iudicare humano more, deinde, quum se electionis facit auctorem. Nam istud *scire*, de quo loquitur, proprium est Dei: sed alterum hoc efficacius, quum a se testatur fuisse electos, qui ante mundi creationem electi sunt. Nam hoc tam insigne divinae eius potentiae specimen magis afficere nos debet, quam si centies ipsum Scriptura vocaret Deum. *Ut impleatur Scriptura.* Videri absurdum poterat, qui ad ordinem tam honorificum electus fuerat, non simul vera pietate fuisse imbutum: prompta enim erat exceptio, cur non elegisset Christus, quem inter Apostolos asciscere volebat? imo cur Apostolum creasset, quem noverat adeo scelestum fore? Sic ergo fieri oportuisse admonet, quia praedictum fuerat, vel saltem nihil novum accidere, quia idem expertus fuerit David. Quidam enim vaticinium citari existimant, quod proprie in Christum competat. Aliis videtur esse simplex comparatio: quod sicuti David ab hoste domestico indigne proditus fuit, ita similis Dei filios maneat conditio. Secundum hos sensus esset: Quod unus ex meis discipulis nefarius est proditor magistri, non incipit nunc primum haec perfidia grassari in mundo: quin potius hodie usu venit, quod Scriptura testatur fuisse iam olim factum. Sed quum in Davide adumbratum fuerit, quod plenius in Christo postea spectandum erat, prioribus libenter assentior, qui impletum proprie fuisse exponunt quod Spiritu prophetico praedixerat David (Ps. 40, 11.). Videtur praeterea nonnullis abrupta esse oratio, in qua subaudiendum sit principale verbum. Verum si uno contextu legas, Ut impleatur Scriptura, Qui mecum edit panem, elevat contra me calcaneum, nihil deficiet. Porro *tollere calcaneum* metaphorice significat praetextu amicitiae aliquem per insidias adoriri, ut opprimatur incautus. Iam quod passus est Christus, qui caput nostrum est et exemplar, patienter quoque nobis ferendum est, qui sumus eius membra. Et certe ordinarium hoc saeculis fere omnibus in Ecclesia fuit, ut nullos haberet hostes magis infensos quam domesticos. Quare ne fideles perturbet talis indignitas, mature se ad tolerandos proditores assuefaciant.

19. *Iam nunc dico vobis.* Hac sententia suos admonet, adeo causam non esse cur labascant, quum ex eorum coetu prodierit unus reprobus ut eorum fidem melius confirmari deceat. Nisi enim oculis cerneremus in Ecclesia, quod de eius aerumnis et certaminibus praedictum est, merito subiret animos nostros dubitatio, ubinam vaticinia: quum autem Scripturae veritas cum experientia nostra congruit, tunc melius sentimus, nos curae esse Deo eiusque providentia gubernari. Caeterum hac loquutione, *credatis quod ego sum*, significat se Messiam illum esse qui promissus fuerat: non quod Iudae proditio ad fidem adducere coeperit discipulos, sed quia maiores progressus fides ipsorum fecit, quum ad earum rerum experientiam descenderent, quas audierant prius ex ore Christi. Iam vero duplex potest esse sensus, ut post rei eventum credituros dicat, quia eum nihil latuerit, vel nihil eorum defuerit illi, quae de Christo testatur Scriptura. Quoniam

autem utrumque non male quadrat, liberum sit per me lectoribus hunc vel illum eligere.

20. *Amen, amen dico vobis.* Vel novus hic sermo describitur, et quidem abruptus ac mutilus, vel scandalo Christus occurrit, quod exorturum erat ex Iudae scelere. Nam Evangelistae non semper contexunt perpetuas conciones Christi, sed interdum diversas sententias truncatim congerunt: quanquam magis probabile est, voluisse Christum offendiculo mederi. Plus satis apparet quam teneri simus ad recipienda ex malis exemplis vulnera: ita fit ut unius hominis defectio ducentis aliis letale infligat vulnus ad exstinguendam eorum fidem, decem aut viginti piorum hominum constantia vix unum aedificet. Ergo quum tale monstrum poneret Christus ante oculos, simul necesse fuit, discipulis manum porrigere, ne perculsi novitate retrocederent. Nec illorum modo habuit rationem, sed posteris etiam consuluit: nam alias posset hodie quoque Iudae memoria nobis graviter nocere. Quum enim diabolus non potest nos a Christo ipsius doctrinae odio alienare, vel taedium vel contemptum ex ministris ipsis ingerit. Haec autem Christi admonitio ostendit iniustum esse, ut quicquam ex dignitate Apostolica minuat quorundam impietas, qui in officio perperam et scelerate versantur. Ratio est, quia considerandus sit Deus ministerii auctor, in quo certe nihil reperiemus contemptu dignum: deinde etiam Christus ipse, qui constitutus a Patre unicus doctor per Apostolos suos loquitur. Ergo quisquis Evangelii ministros recipere non dignatur, Christum in illis et Deum in Christo reiicit. Inepti autem et absurdi sunt Papistae dum ad stabiliendam suam tyrannidem hoc ad se encomium trahunt. Nam primum se alienis et emendicatis plumis ornant, quum nihil habeant Christi Apostolis affine: deinde, ut Apostolos esse demus, nihil minus voluit Christus hoc loco, quam ius suum ad homines transferre. Quid enim aliud est recipere quos mittit Christus, nisi locum illis dare, ut iniunctum sibi munus impleant?

21. Haec quum dixisset Iesus, turbatus est spiritu, et testificatus est ac dixit, Amen, amen dico vobis, quod unus ex vobis me tradet. 22. Aspiciebant itaque se mutuo discipuli, dubitantes de quo diceret. 23. Porro unus ex discipulis Iesu, quem Iesus diligebat, discumbebat in eius sinu. 24. Annuit ergo illi Simon Petrus, ut interrogaret, quisnam esset, de quo diceret. 25. Quum ergo discubuisset ille super pectus Iesu, dicit illi, Domine, quis est? 26. Respondet Iesus, Ille est, cui ego intinctam buccellam dedero. Et quum buccellam intinxisset, dat Iudae Simonis filio Iscariotae. 27. Et post buccellam intravit in eum Satanas. Dicit ergo ei Iesus, Quod facis, fac citius. 28. Hoc autem quorsum dixisset illi, nemo discumbentium scivit. 29. Quidam enim putabant, quia loculos habebat Iudas, quod diceret illi Iesus, Eme, quibus opus habemus ad diem festum: vel ut pauperibus aliquid daret.

21. *Haec quum dixisset Iesus.* Quo sanctius est munus Apostolicum maiorque eius excellentia, eo foedior magisque detestanda fuit Iudae proditio. Tale igitur tamque immane portentum Christo ipsi horrorem incussit, dum videt incredibili unius hominis scelere foedari sacrum illum ordinem, in quo Dei maiestas relucere debuerat. Eodem pertinet quod subiicit Evangelista, eum *testificatum esse.* Nempe quia res magis prodigiosa erat, quam ut simpliciter dicta statim credi posset. *Turbatum* spiritu Christum dicit, ut sciamus non vultu modo et verbis speciem turbati hominis dedisse, sed penitus ita fuisse in animo suo affectum: et *Spiritus* pro mente capitur vel anima. Neque enim quorundam opinioni subscribo, qui Christum exponunt quasi violento Spiritus motu fuisse impulsum, ut in haec verba prorumperet. Fateor quidem, Spiritum omnes Christi affectus fuisse moderatum, sed alia est mens Evangelistae, quod interior nec simulata fuerit haec Christi passio. Idque nostra scire magni interest, quia ipsius zelus nobis ad imitationem proponitur, ut serio exhorreamus monstra ista, quae sacrum Dei et Ecclesiae ordinem evertunt.

22. *Aspiciebant itaque se mutuo.* Qui sibi non male conscii sunt, anxii redduntur Christi dicto: unus Iudas sic obstupuit in sua malitia, ut non tangatur. Tanti apud discipulos erat Christi auctoritas, ut certo persuasi essent nihil temere ab ipso dici. Satan vero ex corde Iudae omnem reverentiam excusserat, ut ad repellendas omnes admonitiones saxea rupe esset durior. Tametsi autem parum humaniter videtur facere Christus, qui innoxios ad tempus torquet, quia tamen illis profuit eiusmodi anxietas, nihil illis iniuriae fecit Christus. Expedit enim ut audito impiorum iudicio filii Dei torqueantur etiam ipsi, quo se ipsos excutiant caveantque hypocrisin: inde enim illis datur occasio se et suam vitam examinandi. Docet autem hic locus, sic interdum taxandos esse impios, ut non statim ostendantur digito, donec eos manu sua Deus traxerit in lucem. Occulti enim saepe sunt in Ecclesia morbi, quos dissimulare non licet. Interim nondum ita matura est hominum ipsorum nequitia, ut detegi possit. Tunc igitur haec tenenda est media ratio.

23. *Quem Iesus diligebat.* Peculiaris amor, quo Christus Ioannem complexus est, clare testatur non pugnare semper cum caritate, si quos aliis magis amamus: sed totum in eo positum est, ut amor noster Deum respiciat, et quo quisque Dei donis magis excellit in eum feratur. Ab eo scopo nunquam vel minimum Christus deflexit. Nos vero longe aliter: nam quae est ingenii nostri vanitas, pauci sunt qui homines amando propius ad Deum accedant. Atqui nunquam recte composita erit hominum inter se dilectio, nisi quae ad Deum referetur. Quod narrat Ioannes se *discubuisse* in sinu Christi, posset hodie id videri parum decorum: sed talis erat tunc discumbendi ratio. Neque enim sedebant ut nos ad mensam, sed calceis exuti et pulvinis innixi in lectulis semisupini iacebant.

26. *Cui ego intinctam buccellam.* Si quis quaerat, quorsum attinuerit porrecta offula notari proditorem, quum posset Christus palam eum nomine designare, si notum esse vellet, respondeo, tale fuisse hoc indicium, quo uni tantum innotesceret Iudas, neque statim produceretur in omnium conspectum. Caeterum utile fuit Ioannem huius rei testem esse, qui aliis postea suo tempore patefaceret. Con-

sulto autem Christus manifestationem Iudae distulit, quo aequius feramus latere hypocritas, donec trahantur in lucem. Videmus Iudam inter alios sedentem, iudicis tamen ore damnatum. Nihilo melior est eorum conditio, qui inter Dei filios locum occupant.

27. *Intravit in eum Satanas.* Quum certum sit nonnisi Satanae instinctu tantum a Iuda conceptum fuisse nefas, cur nunc primum dicitur in eum ingressus Satan, qui regnum in eius corde iam occupaverat? Verum ut saepe credere dicuntur, qui in fide quam pridem habebant magis confirmantur, atque ita fidei accessio vocatur fides: ita nunc quum Iudas prorsus Satanae addicitur, ut furioso impetu rapiatur ad extrema quaeque, dicitur in eum ingressus Satan. Nam ut gradatim proficiunt sancti, et quatenus novis subinde donis augentur, Spiritu sancto dicuntur impleri: ita quatenus sua ingratitudine iram Dei in se impii provocant, Dominus Spiritu suo omni rationis luce adeoque humano sensu nudatos Satanae mancipat. Haec horribilis est Dei vindicta, dum homines in sensum reprobum traduntur, ut nihil fere a pecudibus differant, imo in flagitia ruant a quibus abhorrent ipsae pecudes. Ergo in timore Domini sollicite ambulandum est, ne, si eius bonitatem malitia nostra vicerimus, tandem nos tradat Satanae libidini. Caeterum porrecta a Christo offula Satanae locum minime dedit, sed potius Iudas accepta offula se totum Satanae tradidit. Fuit haec quidem occasio, sed non causa. Debebat etiam plus quam ferreum pectus tanta Christi indulgentia molliri: nunc desperata et insanabilis eius obstinatio hoc meretur, ut suo iusto iudicio Deus cor illius per Satanam magis induret. Sic dum benefaciendo hostibus carbones ignis congerimus in eorum capita, si prorsus sunt insanabiles, magis uruntur in suum exitium. Neque tamen haec beneficentiae nostrae culpa est, qua ipsorum corda ad nos amandos inflammari decuerat. Falso putavit Augustinus, offulam hanc symbolum esse corporis Christi, quandoquidem extra Coenae actionem porrecta fuit. Nimis vero insulse delirant, qui diabolum fingunt essentialiter, ut loquuntur, Iudam intrasse. Nam Evangelista nonnisi de vi et efficacia loquitur. Monemur autem hoc exemplo, quam formidabilis poena eos omnes maneat, qui Domini beneficia abusu suo profanant. *Quod facis fac citius.* Non ita Iudam hortatur Christus, ut censeri possit impulsor: potius vox est detestantis. Hactenus illum variis modis revocare studuerat, sed nullo profectu. Nunc ut hominem deploratum alloquitur, Pereas, quando tibi decretum est perire. Atque in ea re iudicis officio fungitur, qui morti adiudicat non quos sponte perditos cupit, sed qui iam sua culpa se ipsos perdiderunt. In summa, non imponit Iudae Christus pereundi necessitatem, sed talem esse pronuntiat qualis iam prius erat.

28. *Nemo discumbentium.* Vel nondum aliis locis retulerat Ioannes quid a Christo audisset, vel ita perculsi fuerunt, ut non essent praesenti sensu: imo Ioannem ipsum verisimile est fuisse quasi extra se raptum. Caeterum, quod tunc accidit discipulis saepe in Ecclesia fieri cernimus, ut pauci fidelium discernant hypocritas, quos Dominus clara voce damnat.

29. *Ut pauperibus aliquid daret.* Satis notum est ex aliis locis, quanta fuerit Christi tenuitas, tamen aliquid ex tantillo quod habebat pauperibus erogavit, ut nobis regulam praescriberet. Non

enim divinassent Apostoli de pauperibus loquutum esse, nisi ex more ordinario iuvandi pauperes.

30. Quum ergo buccellam sumpsisset ille, continuo exivit: erat autem nox. 31. Quando ergo exivit, dicit Iesus, Nunc glorificatus est Filius hominis, et Deus glorificatus est in eo. 32. Si Deus glorificatus est in eo, etiam Deus glorificabit eum in se ipso, et continuo glorificabit eum. 33. Filioli, adhuc ad exiguum tempus vobiscum sum: quaeretis me, et quemadmodum dixi Iudaeis, quod quo vado ego, vos non potestis venire, etiam nunc dico vobis. 34. Praeceptum novum do vobis, ut diligatis invicem, quemadmodum dilexi vos, ut etiam vos diligatis invicem (cf. infra 15, 12.). 35. In hoc cognoscent omnes, quod discipuli mei sitis, si dilectionem habueritis inter vos mutuam.

31. *Nunc glorificatus est.* Instabat ultima hora: sciebat Christus quam debiles essent suorum animi: quibus ergo fieri potuit modis, eos voluit fulcire ne conciderent. Nos hodie sola crucis Christi memoria ad trepidationem impellit, nisi mox occurrat consolatio, ipsum Satanae, peccati et mortis victorem in cruce triumphasse. Quid ergo discipulis accidere potuit, quum mox Dominum visuri essent omni probrorum genere oneratum ad crucem rapi? Annon adeo triste et deforme spectaculum centies eos obruere potuit? Quare huic periculo medetur Christus, et eos ab externo mortis aspectu ad spiritualem fructum revocat. Ergo utcunque in cruce appareat ignominia, quae per se confundere fideles posset, testatur tamen Christus eandem crucem sibi esse gloriosam. Membrum quod proxime sequitur, *et Deus glorificatus est in eo*, confirmationis vice additum est. Erat enim illud paradoxon, quod gloria Filii hominis ex morte apud homines probrosa et coram Deo etiam maledicta emergeret. Ostendit igitur quomodo sibi gloriam pariturus sit ex tali morte: quia scilicet Deum Patrem glorificet. Nam in Christi cruce, quasi in splendidissimo theatro incomparabilis Dei bonitas toti mundo spectata fuit. Sursum quidem et deorsum in omnibus creaturis relucet Dei gloria, sed nunquam illustrior alibi fuit quam in cruce, in qua admirabilis facta est rerum conversio, ostensa omnium hominum damnatio fuit, abolitum peccatum, reddita hominibus salus, toto denique mundo reparato omnia in ordinem restituta. Quanquam autem particula *in* saepe accipitur pro hebraico ב ac tunc idem valet atque *per*, malui tamen simpliciter vertere, Deum in Filio hominis glorificatum: quia loquutio videbatur magis emphatica. Quum dicit *et glorificatus est Deus*, copula *et* in causalem particulam meo iudicio resolvi debet.

32. *Si Deus glorificatus est.* Colligit Christus se gloriosum triumphum relaturum esse ex morte: in qua hoc unum propositum habet, ut glorificet Patrem suum. Neque enim Pater gloriam suam ita quaesivit ex morte Filii, quin ipsum faceret eiusdem gloriae participem. Mox igitur fore promittit, ut deleta ignominia, quam ad

breve momentum subiturus erat, magnificum eniteat in morte sua decus, quod etiam impletum est. Adeo enim non obscurat Christi dignitatem mors crucis quam perpessus est, ut illic maxime refulgeat, quatenus scilicet illic incredibilis eius amor erga humanum genus, immensa eius iustitia in expiando peccato et ira Dei placanda, mirifica eius virtus in vincenda morte, Satana subigendo, coelis denique aperiendis plenum fulgorem emisit. Iam ad nos etiam omnes extenditur haec doctrina, quia etsi totus mundus in nostram infamiam conspiret, si tamen sincere et ex animo servire Dei gloriae studuerimus, dubitandum non est quin ipse vicissim nos glorificet. Consolationem auget Christus a temporis brevitate, quum hoc *continuo* fore promittit. Porro tametsi gloria haec a die resurrectionis coepit, hic tamen maxime notatur, quae continuo post sequuta est eius propagatio, quum mortuos suscitans Evangelii et Spiritus sui virtute novum sibi populum creavit. Proprium enim mortis Christi decus est fructus, qui inde manavit in salutem hominum.

33. *Filioli, adhuc paululum.* Quia fieri non poterat quin gravissimo moerore discipulos afficeret magistri discessus, ideo mature praemonet se non futurum cum illis diutius, simulque hortatur ad patientiam. Postremo, ut tollat intempestivum desiderii ardorem, eos negat statim posse sequi. *Filiolos* vocando blanda ista appellatione non ideo se ab illis migrare docet, quia minus curet eorum salutem, quum tenerrime ipsos amet. Induit quidem carnem nostram in hunc finem ut frater noster sit, sed in illo altero nomine maior amoris vehementia exprimitur. Quod se apud eos repetere dicit quod ante Iudaeis dixerat (sup. 7, 34.), est quidem id verum quoad verba sed in sensu discrimen est. Negat enim eos sequi posse, ut temporalem sui absentiam aequo animo ferant, et quasi frenum illis iniicit ut se contineant in statione sua, donec militiam suam in terra compleverint. Non igitur eos in perpetuum arcet a regno Dei ut Iudaeos, sed tantum iubet ut placide exspectent, dum eos secum in regnum coeleste colligat.

34. *Praeceptum novum do vobis.* Consolationi addit exhortationem, ut se mutuo diligant, acsi diceret, Interea dum corpore a vobis absum, mutua caritate testamini non frustra vos fuisse a me edoctos: sit hoc continuum vestrum studium, sit praecipua meditatio. Cur praeceptum novum appellet, non convenit inter omnes: quibusdam videtur esse haec ratio, quod quum literale et externum esset, quicquid de caritate olim in Lege praescriptum erat, Christus Spiritu suo cordibus fidelium inscripserit. Ita Lex secundum eos nova est, quam novo modo promulgat, ut habeat plenum vigorem. Sed illud meo iudicio nimis coactum est atque alienum a Christi mente. Alii novum ideo praeceptum dici exponunt, quod tametsi Lex ad dilectionem nos revocet, quia tamen multis ceremoniis et appendicibus est implicita illic doctrina caritatis, non tam clare emineat: contra autem in Evangelio sine ullis umbris statuatur in caritate perfectio. Ego ut hanc interpretationem non prorsus repudio, ita Christum simplicius loquutum esse arbitror. Scimus enim leges initio diligentius servari, sensim vero labi ex hominum memoria, donec tandem obsolescant. Ergo Christus quo melius infigat suorum animis caritatis doctrinam, a novitate eam commendat, quasi diceret, Volo huius mandati vos perpetuo esse memores, acsi lex esset recens nata.

Videmus in summa, consilium Christi fuisse hoc loco ad caritatem suos hortari, ne unquam ab eius studio se abduci, aut eius doctrinam sibi effluere sinerent. Porro quam necessaria fuerit haec admonitio, quotidianis experimentis discimus. Quia enim difficile est retinere caritatem, homines ea posthabita novos sibi colendi Dei modos fingunt, et Satan multa suggerit in quibus se occupent. Ita accidit ut frustra satagendo illudere Deo conentur, se autem decipiant. Ergo elogium hoc novitatis subinde nos ad colendam caritatem excitet. Interea sciamus vocari novum, non quod coeperit nunc primum placere Deo, quando alibi vocatur legis complementum. *Diligatis vos mutuo.* Extenditur quidem etiam ad extraneos usque caritas, quia sumus omnes ex eadem carne omnesque ad imaginem Dei creati. Sed quia in regeneratis clarius elucet Dei imago, vinculum amoris inter Christi discipulos multo arctius esse par est. Caritas in Deo causam quaerit, inde habet suam radicem et illic refertur. Ita ut quemque vere agnoscit esse Dei filium, magis studiose et ardenter complectitur. Deinde non potest mutuus esse amoris affectus, nisi in iis qui eodem reguntur Spiritu. Primum ergo caritatis gradum hic notat Christus, sed rursus tenendum est, sicuti Dei bonitas se ad totum mundum extendit et diffundit, ita nobis omnes esse amandos, etiam qui nos odio habent. Suum exemplum proponit, non quia assequi ipsum possimus, qui immenso spatio nos praecedit, sed ut ad eundem saltem tendamus scopum.

35. *In hoc cognoscent omnes.* Confirmat iterum Christus quod prius dixerat, non frustra fuisse in schola sua institutos, qui mutuo inter se diligent, quasi diceret, Non ipsi tantum scietis vos esse meos discipulos, sed professio vestra apud alios quoque vera probabitur. Quum autem hac nota discernat suos Christus ab alienis, frustra se fatigant qui relicta caritate novos et commenticios cultus suscipiunt, qualis hodie vanitas in Papatu regnat. Nec vero supervacuum est quod in hanc partem Christus tantopere insistit. Nihilo melius inter amorem nostri et proximi convenit quam inter ignem et aquam. Atqui amor nostri sic omnes sensus nostros devinctos tenet, ut caritas prorsus exsulet. Putamus nos interea rite defungi, quia Satan multas illecebras habet, quibus fucum nobis faciat. Quisquis ergo vere Christi esse et a Deo agnosci cupit, totam vitam componat et dirigat ad amandos fratres, et huc se assidue sollicitet.

36. Dicit illi Simon Petrus, Domine, quo vadis? Respondit illi Iesus, Quo vado, non potes me nunc sequi: postea autem me sequeris. 37. Dicit illi Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam. 38. Respondit illi Iesus, Animam tuam pro me pones? amen, amen dico tibi, Non canet gallus, donec me ter negaveris.

36. *Domine, quo vadis?* Haec interrogatio pendet ex dicto illo Christi; Sicut dixi Iudaeis, etc. Hinc autem apparet, quanta fuerit Petri ruditas, qui toties admonitus de Christi discessu perinde turbatur acsi novum aliquid audiret, quanquam in eo nos illi nimium similes sumus: quotidie enim audimus ex ore Christi, quaecunque ad

usum vitae apta et cognitu necessaria sunt: ubi ad rem venitur, non secus percellimur ac novicii, quibus nihil unquam dictum fuit. Ostendit deinde Petrus se immodico carnalis Christi praesentiae desiderio teneri. Nam pro absurdo hoc ducit, se manente Christum alio migrare. *Quo ego vado.* Coercet his verbis Christus importunum Petri desiderium. Praecise autem loquitur ut magistrum decet: mox tamen dicti sui acerbitatem temperat. Docet non fore hoc nisi ad tempus, quod disiunctus erit a suis. Caeterum docemur hoc loco subiicere Deo vota nostra, ne fines suos transiliant: quodsi quando lasciviant, patiamur saltem hoc freno retrahi. Caeterum ne animis frangamur, succurrat quae mox addita est consolatio, dum fore promittit Christus ut aliquando ad ipsum colligamur. Significat enim Petrum nondum cruci ferendae maturum esse, sed velut segetem adhuc in herba, formandum tamen et firmandum temporis successu, ut sequatur. Quare rogandus Deus, ut quod inchoavit in nobis in melius augeat. Reptandum interea est, donec celerius currere datum fuerit. Iam ut nos tolerat Christus, dum adhuc molles sumus et teneri, ita discamus non abiicere infirmos fratres, qui longe adhuc absunt a meta. Optandum quidem est ut currant omnes summo ardore, addenda est etiam omnibus alacritas: sed si qui tardius incedunt, modo viam teneant, bene sperandum est.

37. *Quare non possum te sequi nunc?* Declarat Petrus his verbis se aegre tulisse Christi responsum. Intelligit se propriae infirmitatis commonefactum esse, unde colligit suum vitium sibi obstare quominus statim Christum sequatur: sed hoc illi minime persuasum est. Natura enim inflatum est humanum genus propriae virtutis fiducia. Ergo vox ista Petri, qualis nobiscum opinio nascatur, demonstrat, nempe quod plus satis viribus nostris tribuimus. Hinc fit ut quidvis aggredi audeant non invocato Dei auxilio, qui tamen nihil possunt.

38. *Animam tuam pro me pones!* Noluit Christus cum Petro contendere, sed eum voluit proprio experimento sapere stultorum instar, qui nunquam sapiunt nisi accepta plaga. Invictam constantiam promittit Petrus, et ex sincero quidem animi sui sensu loquitur, sed plena temeritatis fiducia est, quia non reputat quid sibi datum sit. Quia autem ad nos pertinet exemplum, discant singuli excutere suos defectus, ne se inani confidentia efferant. Non possumus quidem nimium nobis de gratia Dei polliceri: sed hic reprehenditur secura carnis praesumptio, quum fides timorem ac sollicitudinem potius gignat. *Non canet Gallus.* Quia ex ignoratione nostri prodit audacia et temeritas, taxatur Petrus quod extra telorum iactum strenuus sit miles, quia vires suas nondum expertus putet se aliquid posse. Poenam ille suae arrogantiae dedit qualem meritus erat: ut nos fulciat Dominus virtute sua, viribus nostris diffisi mature ad ipsum confugere discamus.

CAPUT XIV.

1. Ne turbetur cor vestrum, creditis in Deum, et in me credite. 2. In domo Patris mei mansiones multae sunt: quodsi non, dixissem vobis. Vado ad parandum vobis locum. 3. Et si abiero, et paravero vobis locum, iterum revertar, et suscipiam vos ad me: ut ubi ego sum, vos quoque sitis. 4. Et quo ego vado nostis, et viam nostis. 5. Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quo vadas, et quomodo possumus viam scire? 6. Dicit ei Iesus, Ego sum via, et veritas, et vita. Nemo venit ad Patrem nisi per me. 7. Si cognovissetis me, Patrem meum etiam cognovissetis: et ab hoc tempore cognoscitis eum, et vidistis eum.

1. *Ne turbetur cor vestrum.* Non abs re tam multis verbis confirmat Christus discipulos suos, quibus tam arduum et formidolosum certamen paratum erat. Neque enim ista mediocris erat tentatio, quod paulo post ipsum visuri erant in cruce pendentem: in quo spectaculo nihil quam extremae desperationis materia erat. Quum ergo tantae perturbationis hora instaret, remedium ostendit ne victi succumberent. Neque enim simpliciter hortando ad constantiam ipsos animat, sed unde petenda sit fortitudo simul docet: nempe ex fide, quum ipse agnoscitur Dei filius, qui satis in se habet praesidii ad tuendam suorum salutem. Tenenda semper est temporis circumstantia, quod discipulos Christus fortes et intrepidos stare voluit, quum omnia videri plus quam confusa possent. Ergo hic clypeus nobis quoque ad tales impetus sustinendos aptandus est. Fieri quidem nequit quin sentiamus varios motus, sed ita concuti nos decet ut non concidamus. Dicuntur ergo non turbari fideles, quia verbo Dei innixi, etiamsi summis difficultatibus premantur, recti tamen et firmo gradu consistunt. *Creditis in Deum.* Posset etiam imperativo modo legi, Credite in Deum, et in me credite: prior tamen lectio melius quadrat, et magis recepta est. Caeterum hic ostenditur standi ratio, quemadmodum dictum est: nempe si in Christum recumbit fides nostra, et eum non secus ac praesentem manuque porrecta nos iuvantem respicit. Sed mirum est cur hic priore loco statuatur fides in Patrem. Potius enim dicendum erat discipulis, credendum esse in Deum, ex quo in Christum crediderant: quia ut Christus est expressa Patris effigies, ita primum oculos in eum coniicere oportet, et hac etiam causa ad nos descendit, ut fides nostra ab ipso incipiens ad Patrem conscendat. Verum aliud spectavit Christus: nemo enim non fatetur Deo credendum esse, atque hoc fixum est axioma, cui sine controversia omnes subscribunt: et tamen re ipsa vix centesimus quisque credit, tum quia nimis procul a nobis distat nuda Dei maiestas, tum quia omne genus nebulas opponit Satan, quae Dei conspectum nobis abrumpant: ita fit, ut fides nostra Deum in coelesti

sua gloria et inaccessa luce quaerens evanescat. Sponte etiam caro mille imaginationes suggerit, quae nos a recto Dei intuitu avertant. Se ergo Christus quasi scopum proponit, ad quem fides nostra si dirigatur reperiet in promptu ubi quiescat. Est enim verus Immanuel, qui simulac fide quaeritur intus nobis respondet. Est unum hoc ex praecipuis fidei nostrae capitibus, debere fidem nostram, ne vagetur per longos circuitus, ad Christum unum dirigi: ne in tentationibus vacillet, sistendam in eo esse. Atque haec vera est fidei probatio, ubi nunquam a Christo et promissionibus in ipso datis patimur nos divelli. Theologi Papales quum de obiecto fidei disputant vel garriunt potius, nudam solum faciunt Dei mentionem: Christi nulla ratio. Qui ex eorum commentis sapiunt, necesse est ut ad tenuem quemlibet levis aurae flatum vacillent. Pudet superbos homines humilitatis Christi: ideo ad incomprehensibile Dei numen evolant. Atqui nunquam in coelum perveniet fides, nisi quae Christo, qui humilis in speciem Deus apparet, se submittat neque unquam stabilis erit, nisi fulturam quaerat in Christi infirmitate. *In domo patris mei.* Quoniam absentia Christi moeroris causa erat, se non ideo abire testatur ut ab illis separatus maneat, quoniam ipsis quoque in regno coelesti sit locus. Haec enim eximenda suspicio fuit, Christum ad Patrem ascendere, ut suos in terra neglectos relinqueret. Perperam tractus fuit hic locus in alium sensum, quasi doceret Christus distinctos esse honoris gradus in regno coelesti. *Multas* enim *mansiones* dicit, non varias aut dispares, sed quae pluribus sufficiant: acsi diceret, non sibi uni, sed omnibus etiam discipulis locum illic esse. *Quodsi non, dixissem vobis.* Hic variant interpretes. Nam uno contextu ita legunt quidam: Si non essent vobis iam paratae mansiones, dixissem me praeire ad eas parandas. Ego autem aliorum sententiae potius accedo qui sic distinguunt, Si me unum maneret coelestis gloria, nollem vos frustrari: dixissem ergo vobis, nemini praeterquam mihi locum esse apud Patrem. Sed res aliter habet: ego enim praecedo, ut parem vobis locum. Ut ita legamus contextus meo iudicio exigit: sequitur enim continuo post, Si abiero ut parem vobis locum. Quibus verbis significat Christus hunc sui discessus finem esse, ut locum suis paret. Summa est, quod non privatim sibi coelum conscenderit Dei filius, ut illic seorsum habitet, sed potius ut communis sit piorum omnium haereditas, atque ita coniunctum sit membris caput. Exoritur tamen quaestio, Qualis fuerit Patrum conditio post mortem, antequam Christus in coelum ascenderet. Vulgo enim colligunt, fideles animas in limbo fuisse inclusas, quia dicat Christus suo in coelum ascensu paratum iri locum. Sed responsio facilis est, quod locus hic parari dicatur in diem resurrectionis. Natura enim exsulat humanum genus a regno Dei: Filius autem qui unicus est haeres coeli possessionem nostro nomine adiit, ut per ipsum nobis accessus pateat. Nam in eius persona iam spe coelum possidemus, ut Paulus docet ad Ephes. 1, 3: non tamen fruemur tanto bono, quousque rursum idem in coelo appareat. Non ergo hic Patrum status post mortem a nostro discernitur, quia utrisque pariter locum paravit Christus, in quem extremo die omnes recipiet. Ante reconciliationem peractam fideles animae velut in specula erant intentae ad redemptionem promissam, et nunc beata quiete fruuntur usque dum compleatur redemptio.

3. *Et si abiero.* Conditionalis particula resolvi debet in adverbium temporis: acsi dictum esset, Postquam abiero, iterum revertar ad vos. Caeterum reditus hic non debet de Spiritu sancto intelligi, quasi novam sui praesentiam exhibuerit Christus discipulis in Spiritu. Est quidem illud verum, quod nobiscum et in nobis Christus per Spiritum habitat, sed hic de extremo iudicii die loquitur, quo tandem veniet ad suos colligendos. Et certe quotidie locum nobis parat, si totum Ecclesiae corpus respicimus. Unde sequitur nostri in coelum ingressus nondum maturum adesse diem.

4. *Et quo ego vado scitis.* Quoniam non vulgari fortitudine opus est, ut tamdiu nostram a Christo separationem patienter feramus, additur altera confirmatio, quod sciunt discipuli mortem eius non esse interitum, sed transitum ad Patrem: deinde quod viam tenent qua sequantur, ut in eiusdem gloriae societatem perveniant. Utrumque membrum sedulo notandum est, ut Christum in coelesti gloria et beata immortalitate fidei oculis cernamus: deinde ut sciamus ipsum esse vitae nostrae primitias, et viam quae praeclusa erat nobis ab eo patefactam esse.

5. *Dicit ei Thomas.* Tametsi prima facie videtur cum dicto Christi pugnare Thomae responsum, non tamen illi propositum fuit abrogare magistro fidem. Quaeritur tamen quomodo neget, quod asseruit Christus. Respondeo, interdum in sanctis confusas esse notitias, quia rei certae et sibi expositae modum et rationem non tenent. Sic a Prophetis praedicta fuit gentium vocatio ex vero fidei sensu, quam tamen Paulus testatur fuisse arcanum illis absconditum. Quum ergo crederent Apostoli Christum ad Patrem migrare, nescirent tamen quomodo regnum adepturus esset, merito excipit Thomas ipsos nescire quo vadat. Inde colligit magis obscuram esse viam: priusquam enim cursum ingredimur, sciendum est quo tendamus.

6. *Ego sum via.* Quanquam non diserte respondet Christus ad rogatum, nihil tamen omittit quod sit utile cognitu. Frenanda erat Thomae curiositas: ideo Christus non disserit qualis futura sit sua conditio apud Patrem, sed in re magis necessaria insistit. Libenter audisset Thomas quid acturus esset in coelo Christus, sicuti nos argutis illis speculationibus nunquam fatigamur. Atqui studium et operam alibi locare magis convenit, quomodo scilicet beatae resurrectionis futuri simus consortes. Summa porro huius sententiae est, quisquis potitur Christo, nihil illi deesse: ideoque ultra ultimam perfectionem eniti, quisquis eo uno contentus non est. Ponit autem tres gradus, acsi principium se esse diceret ac medium et finem. Unde sequitur ab ipso incipiendum esse, in eodem pergendum et desinendum. Non est certe expetenda altior sapientia, quam quae nos ad vitam aeternam ducat. Hanc in se inveniri testatur. Iam vitae obtinendae ratio est, ut simus novae creaturae. Hoc quoque non alibi quaerendum esse pronuntiat. Et simul viam se esse admonet, qua sola illuc pervenire liceat. Ergo ne qua in parte nobis desit, manum errantibus praebet, ac eousque se demittit, ut lactentes quoque pueros dirigat: ducem se professus non relinquit suos in medio stadio, sed veritatis compotes facit. Demum efficit ut eius fructum percipiant, quo nihil melius vel praestantius fingi potest. Quum via sit Christus, non est quod se infirmi et rudes ab eo querantur destitui. Quum veritas sit et vita, habet simul in se, quo perfectis-

simis quibusque satisfaciat: denique de beatitudine nunc praedicat Christus, quod nuper dixi de fidei obiecto. Beatitudinem hominis in solo Deo sitam esse certe omnes indicant et fatentur, sed in eo postea falluntur quod, Deum alibi quam in Christo quaerentes, eum a vera sua et solida divinitate quodammodo avellunt. *Veritas* quibusdam hic salvificam coelestis sapientiae lucem significat, aliis vero substantiam vitae bonorumque omnium spiritualium, quae opponatur umbris et figuris: sicuti capite primo, Gratia et veritas per Iesum Christum facta est. Mihi *veritas* pro fidei perfectione accipi videtur, sicuti *via* pro initio et rudimentis. Haec summa est, quodsi quis a Christo deflectat, nihil poterit quam errare: si quis in eo non acquiescat, nihil quam vento et vanitate alibi pascetur: si quis ultra eum tendat, mortem vitae loco inveniet. *Nemo venit ad patrem*. Expositio proximae sententiae: ideo enim via est, quia nos ad Patrem ducit, ideo veritas et vita, quia in eo Patrem apprehendimus. De invocatione quidem hoc vere dici potest, quod nullae preces nisi Christi patrocinio exaudiantur; sed quia hic non de oratione disserit Christus, simpliciter intellige homines meros sibi fingere labyrinthos, quoties relicto Christo ad Deum venire contendunt. Probat enim Christus se vitam esse, quia non alibi quam in ipso Deus, apud quem est fons vitae, possidetur. Quare omnis extra Christum theologia non modo confusa est ac inanis, sed etiam delira, fallax et adulterina. Nam etsi philosophis praeclarae interdum voces effluant, nihil tamen habent nisi evanidum et perversis etiam erroribus implicitum.

7. *Si cognovissetis me.* Confirmat quod iam diximus, stultam et noxiam esse curiositatem, quum homines eo non contenti obliquis semitis ad Deum aspirant. Fatentur nihil esse Dei notitia melius: quum vero prope illis adest et se familiariter insinuat, vagantur per suas speculationes et supra nubes quaerunt, quem praesentem intueri non dignantur. Reprehendit ergo discipulos Christus, quod plenitudinem deitatis non agnoscant sibi fuisse in ipso exhibitam. Video, inquit, non rite nec legitime hactenus fuisse me a vobis cognitum, quia vivam Patris effigiem, quae in me expressa est, nondum cognoscitis. *Et ab hoc tempore.* Hoc addit non solum ut acerbitatem reprehensionis mitiget, sed etiam ut eos accuset ingratitudinis ac socordiae, nisi reputent et expendant quid sibi datum sit. Nam hoc in suae potius doctrinae commendationem dixit, quam ut fidem eorum extolleret. Sensus ergo est, Deum illis iam nunc conspicuum patere, si modo aperiant oculos. In verbo *videndi* exprimitur fidei certitudo.

8. Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, et sufficit nobis. 9. Dicit ei Iesus, Tanto tempore vobiscum sum, et non cognovistis me? Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: et quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem? 10. Non credis, quod ego in Patre, et Pater in me est? Verba, quae ego loquor vobis, a me ipso non loquor: Pater autem, qui in me manet, ipse facit opera. 11. Credite mihi, quod ego in Patre, et Pater in me: sin minus, propter opera ipsa

credite mihi. 12. Amen, amen dico vobis, qui credit in me, opera, quae ego facio, etiam ipse faciet, et maiora his faciet, quia ego ad Patrem meum vado. 13. Et quod petieritis in nomine meo, hoc faciam, ut glorificetur Pater in Filio. 14. Si quid petieritis in nomine meo, ego faciam.

8. *Ostende nobis Patrem.* Videtur esse valde absurdum, quod Domino subinde obstrepunt Apostoli. Quorsum enim loquutus erat, nisi ut hoc ipsum doceret, de quo interrogat Philippus? Nihil tamen vitiorum in illis hic describitur, quod nobis non sit cum illis commune. Testamur cupide nos Deum quaerere: dum se oculis nostris ingerit, coecutimus.

9. *Tanto tempore vobiscum sum.* Iure Philippum obiurgat Christus, quod puros fidei oculos non habuerit. Deum habebat praesentem in Christo, eum tamen non intuebatur. Quid illi obstitit nisi sua ingratitudo? Ita et hodie male in Evangelio proficiunt, qui non contenti solo Christo in erraticas speculationes feruntur, ut Deum quaerant. Stulta haec cupiditas ex contemptu humilitatis Christi nascitur, quod est valde indignum, quum hac in parte immensam Patris bonitatem repraesentet.

10. *Quod ego in Patre, et Pater in me.* Haec verba non ad divinam Christi essentiam refero, sed ad modum revelationis. Christus enim quoad arcanam suam deitatem nihilo nobis notior est quam Pater. Verum dicitur esse expressa Dei imago, quia se totum in illo patefecit Deus: quatenus illic immensa eius bonitas, sapientia et virtus in solidum apparet. Neque tamen perperam veteres, qui hinc testimonium sumunt pro asserenda Christi divinitate. Sed quia non simpliciter disputat Christus, quis sit in se, sed qualis debeat agnosci a nobis, virtutis potius quam essentiae elogium est. Pater ergo in Christo esse dicitur, quia in eo habitat plena divinitas et virtutem suam exserit. Christus vicissim dicitur esse in Patre, quia divina virtute se unum cum illo esse ostendit. *Verba quae ego loquor.* Probat ab effectu non alibi quam in se quaerendum esse Deum. Doctrinam enim suam, quum coelestis sit ac vere divina, testimonium esse contendit ac illustre speculum praesentiae Dei. Si quis contra obiiciat, Prophetas omnes pro Dei filiis habendos esse, quia divinitus loquuti sint ex Spiritus afflatu Deumque habuerint doctrinae suae auctorem, solutio in promptu est: videndum scilicet esse quid contineat doctrina. Prophetae enim alio discipulos suos ablegant, Christus autem in se retinet. Tenendum est etiam quod tradit Apostolus primo ad Hebraeos capite: loqui nunc e coelo Deum per os Filii sui, qui velut ex terra per Mosen loquutus est. *Non loquor*, inquit, *a me ipso*, hoc est, ut homo duntaxat vel humanitus, quia Pater vim Spiritus sui in doctrina proferens, suum in eo numen vult agnosci. Quum dicit *Patrem facere opera*, non debet hoc ad miracula restringi. Potius enim priorem sententiam continuat, quod Dei maiestas conspicuam se in doctrina praebeat: acsi diceret, hoc esse vere Dei opus, unde statui certo possit Deum in ipso manere. Ergo per opera divinae potentiae specimen intelligo.

11. *Credite mihi quod ego.* Primum a discipulis postulat ut fidem habeant suo testimonio, dum se asserit Dei esse Filium. Quia

autem hactenus nimis tardi fuerant, oblique eorum ignaviam perstringit. Si mea, inquit, affirmatio non facit fidem et tam parvi aestimor a vobis, ut non putetis verbis meis credendum, saltem perspicite istam virtutem, quae Dei praesentiae visibilis est imago. Est quidem illud valde absurdum, non pendere prorsus ex ore Christi, quum amplecti sine ulla haesitatione oporteat quicquid vel uno verbo indicavit. Sed hic Christus discipulos obiurgat, quod toties eadem de re admoniti tam parum profecerint. Non docet quaenam sit fidei natura, sed se habere testatur quod etiam ad coarguendos incredulos sufficiat. Quod iterum inculcat, *ego in Patre et Pater in me*, non est supervacuum. Nam plus satis experimur, ut nos ad vanam curiositatem natura nostra sollicitet. Nam extra Christum egressi tantum idola a nobis conficta habebimus. In Christo autem nihil est nisi divinum et quod nos in Deo retineat.

12. *Amen, amen dico vobis.* Quicquid hactenus de se praedicavit discipulis, quoad ipsorum aspectum erat temporale. Ergo nisi addito hoc membro consolatio plena non fuisset: praesertim quum in reputandis Dei beneficiis tam evanida sit nostra memoria. Qua in re non opus est alienis exemplis. Nam ubi nos Deus omni bonorum genere cumulaverit, si quiescat dimidium mensem, putabimus non amplius eum vivere. Hac ratione Christus non praesentem modo virtutem suam, quan tunc oculis cernebant Apostoli, commemorat, sed perpetuum eius sensum in futurum tempus promittit. Et certe non solum quamdiu in terris versatus est, testata fuit eius divinitas, sed postquam ad Patrem discessit, luculenta eius documenta experti sunt fideles. Sed nos vel stupor noster impedit vel malignitas, quod neque Deum in suis operibus consideramus, neque Christum in operibus Dei. Multos tamen conturbat quod Apostolos dicit *maiora quam ipse fecerit opera facturos.* Responsiones alias, quae huc afferri solent, omitto hac una contentus. Principio tenendum est quid velit Christus: adeo scilicet non alligatam esse corporis sui praesentiae virtutem illam, qua se Filium Dei esse probat, ut pluribus se absente ac maioribus experimentis illustranda sit. Atqui ascensum Christi paulo post sequuta est admirabilis mundi conversio, in qua potentius se exseruit Christi divinitas, quam quum inter homines ageret. Ita videmus non fuisse in Christi persona inclusam divinitatis eius approbationem, sed diffusam per totum Ecclesiae corpus. Caeterum hoc *facere*, de quo loquitur, neque solis Apostolis proprium est, neque singulis piis commune, sed ad totum Ecclesiae corpus spectat. *Quia vado ad Patrem.* Ratio, cur facturi sint discipuli maiora quam Christus ipse, quoniam adita regni sui possessione suam potentiam plenius e coelo demonstraturus sit. Unde apparet nihil de eius gloria minui, quod post eius discessum excellentius operati sint Apostoli, qui tantum fuerunt eius organa. Imo hoc modo apparuit, ipsum ad dexteram Patris sedere, ut omne genu coram ipso flectatur. Et ipse paulo post clare affirmat, se omnium quae per manus Apostolorum edentur fore auctorem.

13. *Et quod petieritis faciam*, inquit. Sed quaeritur, Annon Mediator iam tunc erat, cuius nomine rogandus esset Pater? Respondeo, Mediatoris officio clarius defunctum esse, ex quo coeleste Sanctuarium ingressus est: ut rursum suo loco dicendum erit. *Ut*

glorificetur. Congruit hic locus cum Pauli dicto, Ut omnis lingua confiteatur, quod Iesus Christus est in gloriam Dei Patris, Philipp. 2, 11. Finis omnium est nominis Dei sanctificatio. Sed legitimus sanctificandi eius modus hic exprimitur, nempe in Filio, et per Filium. Nam quum nobis per se abscondita sit Dei maiestas, in Christo refulget: quum occulta sit eius manus, eam habemus in Christo visibilem. Ergo in beneficiis quae nobis largitur Pater, Filium ab eo separare fas non est iuxta illud, Qui non honorat Filium, neque Patrem honorat.

14. *Si quid petieritis, etc.* Non est inanis repetitio: vident omnes ac sentiunt, se indignos esse qui ad Deum accedant: prorumpit tamen maior pars quasi lymphatica, et Deum temere superbeque compellat. Postea quum subit in mentem illa, quam dixi, indignitas, varia sibi quisque media fabricat. Deus autem nos ad se invitans Mediatorem unum, per quem exorabilis sit ac propitius, nobis proponit. Sed hic rursum exsultat humani ingenii pravitas, quia maior pars non desinit relicta via per flexuosas ambages circumire. Hoc ideo fit, quia nonnisi tenuiter et maligne apprehenditur in Christo Dei potentia et bonitas. Accedit et secundus error, quod non reputamus a Dei accessu nos omnes merito arceri, donec ab eo vocemur: vocari autem nonnisi per Filium. Quodsi unum testimonium non satis apud nos habet ponderis, sciamus tamen quum Christus secundo iterat, rogandum in suo nomine esse Patrem, quasi manum nobis iniicere, ne frustra quaerendis aliis patronis operam perdamus.

15. Si diligitis me, praecepta mea servate: 16. Et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut apud vos maneat in aeternum. 17. Spiritum veritatis, quem mundus non potest accipere: quia non videt eum, neque cognoscit eum. Vos autem cognoscitis eum: quia apud vos manet, ac in vobis erit. 18. Non relinquam vos orphanos: venio ad vos.

15. *Si diligitis me.* Erat verus amor et sincerus, quo discipuli prosequebantur Christum, qui tamen aliquid habebat superstitionis admixtum, ut saepe nobis quoque accidit. Praeposterum enim erat quod eum optabant in mundo retinere. Hoc vitium ut corrigat, amorem ipsos iubet alio intendere: nempe ut servandis quae dederat praeceptis studium impendant. Utilis certe doctrina, quia ex his qui sibi Christum amare videntur paucissimi sunt, qui rite eum colant: quin potius frivolis nugis defuncti secure sibi indulgent. Hic autem contra verus Christi amor ad observantiam doctrinae eius quasi ad unicam regulam exigitur. Caeterum etiam monemur, quam vitiosi sint alii nostri affectus, quum ne amor quidem noster in Christum vitio careat, nisi ad puram obedientiam sit compositus.

16. *Et ego rogabo Patrem.* Hoc quidem sedando, quem ex Christi absentia concipere poterant, dolori datum fuit remedium: simul tamen promittit Christus se praeceptis servandis vires daturum, nam alioqui parum efficax fuisset exhortatio. Ergo in tempore occurrit docetque, utut absit ab illis corpore, non tamen se passurum

ut auxilio destituti iaceant: quia per spiritum suum illis aderit. Spiritum hic vocat *donum Patris*, sed quod ipse precibus suis impetrabit: alibi a se ipso *dari* promittet. Utrumque vere et apte dicitur: unam quatenus *mediator* et patronus noster est Christus, a Patre impetrat Spiritus *gratiam*: quatenus Deus est, eam a se ipso largitur. Sensus huius loci est, Ego vobis a Patre Paracletus datus fui, sed ad tempus: nunc defunctus cursu meo alium petam vobis dari, qui temporalis non sit, sed perpetuo apud vos maneat. *Paracleti* nomen tam Christo quam Spiritui hic tribuitur, et iure: utrique enim commune munus est, nos consolari et exhortari et nos tueri suo patrocinio. Fuit suorum patronus Christus quamdiu in mundo vixit, deinde Spiritus tutelae et praesidio eos commisit. Si quaerat quispiam, Annon sub Christi clientela etiam hodie simus, responsio facilis est, Christum esse perpetuum patronum, sed non visibili modo. Quamdiu versatus est in mundo, palam se illis patronum exhibuit: nunc vero per Spiritum suum nos tutatur. *Alium* a se vocat propter bonorum, quae ab utroque percipimus, discrimen. Christi proprium fuit, expiando peccata mundi iram Dei placare, redimere a morte homines, iustitiam ac vitam acquirere: Spiritus proprium est, nos tam ipsius Christi quam omnium eius bonorum facere participes. Quanquam non male hinc personarum distinctio colligitur. Proprietate enim differre Spiritum a Filio necesse est ut alius sit.

17. *Spiritum veritatis.* Ornat Spiritum Christus altero titulo, quod sit magister veritatis. Unde sequitur, donec ab eo intus simus edocti, vanitate et mendacio captas esse nostras omnium mentes. *Quem mundus non potest accipere.* Antithesis ista gratiae excellentiam amplificat, qua Deus nonnisi electos suos dignatur. Significat enim non vulgare esse donum quo privatur mundus. Quo sensu etiam Iesaias (60, 2.), Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos: super te autem orietur Dominus. Eo enim plus meretur laudis Dei misericordia erga Ecclesiam, dum singulari privilegio eam supra totum mundum extollit. Simul tamen discipulos hortatur Christus, ne sensu carnis inflati, ut solet mundus, Spiritus gratiam a se repellant. Somnium est terrenis hominibus quicquid de Spiritu sancto praedicat scriptura: quia ratione sua freti coelestem illuminationem despiciunt. Tametsi passim grassatur haec superbia, quae Spiritus sancti lucem quantum in se est exstinguit: nos tamen propriae inopiae conscii sciamus, non ex alio fonte manare quicquid sanae intelligentiae est. Interea ostendunt Christi verba nihil humano sensu posse de Spiritu sancto percipi, sed eum cognosci sola fidei experientia. Mundus, inquit, capax non est Spiritus, quia eum non cognoscit: vos autem cognoscitis eum, quia apud vos manet. Solus ergo Spiritus est, qui in nobis habitando cognoscendum se praebet, alias ignotus et incomprehensibilis.

18. *Non relinquam vos orphanos.* Docet hic locus, quid sint et valeant homines Spiritus praesidio nudati: pupilli nempe sunt, expositi quibuslibet fraudibus et iniuriis, impares ad se regendos, denique ad nullam rem agendam per se idonei. Unicum tanti defectus remedium est, si nos per Spiritum suum Christus regat, quod se facturum promittit. Primum ergo suae imbecillitatis monentur discipuli, ut sibi diffisi ab uno Christi praesidio pendeant: deinde promisso remedio eos in bonam spem erigit, quia se illis non defuturum

affirmat. Quum dicit *veniam ad vos*, ostendit, quomodo in suis habitet atque impleat omnia: nempe Spiritus sui virtute. Unde etiam constat, Spiritus gratiam insigne esse divinitatis eius testimonium.

19. Adhuc paululum, et mundus me non amplius videbit: vos autem videtis me: quia ego vivo, et vos vivetis. 20. In illa die cognoscetis, quod ego in Patre meo, et vos in me, et ego in vobis.

19. *Adhuc paululum.* Prosequitur commendationem peculiaris gratiae, quae discipulis ad levandum, imo tollendum moerorem sufficere debebat. Quum subductus, inquit, ero a mundi conspectu, vobis nihilominus adero. Caeterum ut hoc arcano Christi intuitu fruamur, non aestimanda est carnis sensu praesentia eius vel absentia, sed fidei oculis ad perspiciendam eius virtutem intentos esse nos decet. Ita fit ut Christum Spiritu praesentem semper habeant et aspiciant fideles, quantumvis corpore ab eo distent. *Quia ego vivo.* Potest esse duplex sensus: vel ut haec sententia proximi membri confirmatio sit, vel ut seorsum legatur, ideo victuros fideles, quia vivit Christus. Priorem sensum libenter amplector, ex quo tamen elicitur haec altera doctrina, vitam Christi nostrae causam esse. Initio causam discriminis notat, cur videndus sit a suis, non a mundo: quia videri nequeat Christus nisi secundum vitam spiritualem, qua mundus orbatus est. Non videt Christum mundus, nihil mirum: mors enim coecitatis causa est. Verum simulac spiritu vivere quis coepit, oculis etiam ad Christum videndum praeditus est. Hoc autem ideo fit, quia cum Christi vita etiam nostra coniuncta est, atque ex ea non secus atque ex fonte suo manat. Mortui enim sumus in nobis et vita, qua nobis blandimur, mors pessima est. Ergo quum de adipiscenda vita agitur, vertendi sunt in Christum oculi et vita eius fide ad nos transferenda, ut certo statuant conscientiae nostrae, quamdiu vivit Christus, nos a periculo interitus esse tutos. Stat enim istud fixum, nullam fore eius vitam membris mortuis.

20. *In illa die.* Multi ad diem Pentecostes referunt: sed potius notatur continuus tanquam unius diei tenor, ex quo virtutem Spiritus sui exseruit Christus usque ad resurrectionem ultimam. Iam tunc cognoscere coeperant, sed erat tenue quoddam rudimentum, quia nondum tam efficaciter operatus in illis fuerat Spiritus. Nam huc verba tendunt, non posse otiosa speculatione cognosci, qualis sit sacra et mystica inter nos et ipsum unio, qualis rursum inter ipsum et Patrem: sed hunc unum eius noscendae modum esse, quum vitam suam arcana Spiritus efficacia in nos diffundit. Atque illud est fidei experimentum, cuius paulo ante memini. Quod autem olim abusi sunt hoc testimonio Ariani, ut Christum probarent participatione tantum et gratia Deum esse, facile diluitur eorum cavillum. Neque enim Christus de aeterna sua essentia simpliciter disserit, sed divinam illam virtutem, quae in eo fuit patefacta, commendat. Quemadmodum enim Pater omnem bonorum plenitudinem in Filio deposuit, ita vicissim se totum in nos effudit Filius. Dicimur *in ipso esse,* quia in eius corpus insiti iustitiae bonorumque eius omnium sumus consortes. Ipse in nobis esse dicitur, quia Spiritus sui efficacia clare demonstrat, se nobis esse vitae auctorem et causam.

21. Qui habet praecepta mea, et servat ea, is est qui diligit me: et qui diligit me, diligetur a Patre meo: et ego diligam eum, et manifestabo me ipsum ei. 22. Dicit illi Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est, quod te nobis manifestaturus sis, et non mundo? 23. Respondit Iesus et dixit illi, Si quis diligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus. 24. Qui non diligit me, sermones meos non servat: et sermo, quem audistis, non est meus, sed eius qui misit me Patris.

21. *Qui habet praecepta mea.* Iterum repetit superiorem sententiam, quod certa amoris erga ipsum nostri approbatio in eo sita sit, si praecepta eius servemus: cuius rei toties admonet discipulos, ne a scopo aberrent, quia nihil proclivius est nobis, quam ad carnalem affectum delabi, ita ut sub Christi nomine aliud quam Christum amemus. Quo spectat etiam illud Pauli II. Cor. 5, 16., Etiamsi noverimus secundum carnem Christum, non tamen amplius sic eum cognoscimus. Simus igitur nova creatura. *Habere praecepta* significat, in illis esse recte institutum: *servare* autem, se et vitam formare ad eorum regulam. *Qui diligit me.* Perinde loquitur Christus, acsi Deum suo amore praevenirent homines. Quod absurdum est, nam quo tempore inimici eramus, reconciliavit nos sibi, Rom. 5, 10. Et nota sunt Ioannis verba (ep. I, 4, 10.), Non quod priores dilexerimus eum, sed ipse nos prior dilexit. Verum hic non est disputatio de causa vel effectu. Ideo perperam colligitur amorem, quo Christum complectimur, Dei erga nos amore esse ordine priorem. Tantum enim hoc voluit Christus, beatos fore omnes qui ipsum diligent, quia vicissim ab ipso et Patre diligentur, non quod tunc incipiat Deus ipsos diligere, sed quia ipsi insculptum in cordibus habent paterni eius amoris testimonium. Eodem spectat quod proxime sequitur membrum, *manifestabo me illi.* Cognitio certe amorem praecedit: sed hoc voluit Christus, se puris doctrinae suae cultoribus daturum, ut in dies in fide proficiant, hoc est, Faciam ut propius et familiarius ad me accedant. Hinc collige fructum pietatis esse progressum in Christi notitia. Nam is qui se habenti daturum promisit, reiectis hypocritis proficere facit omnes in fide, qui Evangelii doctrinam ex animo amplexi se totos in eius obsequium formant. Atque hinc fit, ut multis retro abeuntibus vix decimum quemque videamus in recto cursu progredi: quia maior pars indigna est cui se manifestet Christus. Notandum autem est, quod hic amplior Christi cognitio tanquam singulare nostri in Christum amoris praemium proponitur. Unde sequitur incomparabilem esse thesaurum.

22. *Dicit illi Iudas.* Non abs re interrogat, cur inter paucos lucem suam contineat Christus, qui Sol est iustitiae, a quo totum mundum illuminari decet. Itaque minus consentaneum esse videtur, ut paucis irradiet ac non ubique diffundat absque discrimine suum fulgorem. Responsio Christi non explicat totam quaestionem: quia nulla illic fit mentio primae causae, cur se paucis manifestans Christus maiorem hominum numerum celet. Nam certe omnes initio

pares invenit, hoc est, a se prorsus alienos. Quare neminem eligere potest qui ipsum amet, sed ex hostibus suis eligit, quorum flectat corda in amorem sui: verum discrimen illud, quod a proposito remotum erat, in praesentia attingere noluit. Consilium eius erat, discipulos ad serium pietatis studium hortari, ut maiores in fide facerent progressus. Ergo contentus fuit hac nota discernere eos a mundo, quod Evangelii doctrinam servent. Haec autem nota posterior est fidei principio, quia vocationis est effectus. Alibi discipulos admonuerat Christus gratuitae suae vocationis, atque idem in memoriam illis postea reducet. Nunc tantum iubet in doctrinae suae observantiam et pietatem incumbere. Ostendit porro Christus his verbis, quomodo rite obediatur Evangelio: nempe quum officia nostra et externae actiones ex illius amore nascuntur. Frustra enim laborant brachia et pedes totumque corpus, nisi in corde regnet amor Dei, qui gubernet externa membra. Iam quum certum sit nos servare Christi praecepta, quatenus ipsum amamus, sequitur nullibi posse reperiri in mundo perfectum eius amorem, quia nemo est qui perfecte servet eius mandata. Gratum tamen Deo est eorum obsequium, qui ad hunc scopum vero conatu aspirant.

23. *Pater meus diligit eum.* Iam prius exposuimus non statui in secundo ordine Dei amorem, quasi pietatem nostram sequatur ut amoris causam, sed ut certo persuasi sint fideles, obedientiam quam Evangelio praestant Deo gratam esse, et nova subinde donorum incrementa ab eo exspectent. *Veniemus ad eum*, qui me diligit, hoc est, sentiet in se residere Dei gratiam, et magis magisque in dies Dei donis augebitur. Ergo dilectionem nominat, non illam aeternam, qua nondum natos etiam ante creatum mundum complexus est, sed ex quo eam cordibus nostris obsignat, quum nos facit adoptionis suae participes. Ac ne primam quidem illuminationem intelligit, sed eos fidei gradus, per quos assidue fideles pergere oportet, iuxta illud Habenti dabitur. Perperam ergo ex hoc loco eliciunt Papistae duplicem amorem quo Deum prosequimur. Fingunt Deum naturaliter a nobis diligi priusquam nos Spiritu suo regeneret, et hac etiam praeparatione nos mereri regenerationis gratiam. Quasi vero non passim doceat Scriptura et ipsa etiam experientia clamet, nos prorsus a Deo aversos esse eiusque odio infectos et refertos, donec corda nostra mutet. Tenendum est ergo illud Christi consilium, quod venturi sint ipse et Pater, ut fideles in perpetua gratiae fiducia confirment.

24. *Qui non diligit me.* Quia incredulis permixti sunt fideles in mundo, et eos tanquam in mari turbulento variis procellis agitari necesse est, hac rursum admonitione confirmat eos Christus, ne abstrahantur malis exemplis. Acsi diceret, Ne respicite in mundum, ut ab eo pendeatis, quia semper erunt qui me et meam doctrinam contemnant: vos autem gratiam, quam semel amplexi estis, constanter ad finem retinete. Interea significat mundum iustas suae ingratitudinis poenas dare, quum in sua coecitate perit, quando verae iustitiae contemptu impium adversus Christum odium prodit. *Et sermo quem auditis.* Ne propter mundi pervicaciam labascant aut vacillent discipuli, auctoritatem rursus doctrinae suae conciliat, quum testatur ipsam a Deo esse, non humanitus in terra confictam. Atque in hoc fidei nostrae consistit firmitas, si Deum nobis ducem esse scimus, nec alibi quam in aeterna eius veritate esse fundatos. Quantumvis ergo cum

sua protervia insaniat mundus, sequamur Christi doctrinam, quae supra coelum et terram longe eminet. Quum sermonem negat esse suum, accommodat se discipulis, acsi diceret, Non humanum esse, quia fideliter tradat quod illi a Patre iniunctum est. Interea scimus, quatenus aeterna est Dei sapientia, ipsum esse unicum omnis doctrinae fontem, et eius Spiritu loquutos esse quicunque ab initio fuerunt Prophetas.

25. Haec loquutus sum vobis apud vos manens. 26. Paracletus autem Spiritus sanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quae vobis dixi. 27. Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quemadmodum mundus dat, ego do vobis. Ne turbetur cor vestrum, neque formidet. 28. Audistis, quod dixerim vobis, Vado, et venio ad vos: si diligeretis me, gauderetis utique, quod dixerim, Vado ad Patrem, quia Pater maior me est.

25. *Haec loquutus sum.* Hoc ideo addit, ne despondeant animum, etsi minus profecerint quam par erat. Spargebat enim tunc doctrinae semen, quod aliquamdiu suffocatum latuit in discipulis. Ergo eos ad bene sperandum hortatur, donec fructum proferat doctrina, quae nunc videri posset inutilis. In summa testatur illis in doctrina, quam audierant, suppetere uberem consolationis materiam, nec alibi quaerendam esse. Quodsi non illis statim appareat, iubet esse bono animo, donec Spiritus interior magister idem in ipsorum cordibus loquatur. Valde utilis omnibus admonitio, nisi statim consequimur quicquid docet Christus, obrepit fastidium et irritum in rebus obscuris laborem insumere nos piget. Atqui afferenda est prompta docilitas, praebendae aures et retinenda attentio, si rite in Dei schola proficere cupimus: praesertim vero tolerantia opus est, donec patefaciat Spiritus quod frustra visi sumus saepius legisse vel audisse. Quare ne languescat in nobis discendi studium vel in desperationem labamur, ubi non statim assequimur loquentis Christi mentem, sciamus hoc nobis omnibus dici, *Spiritus* tandem *suggeret* quae loquutus sum. Hanc quidem poenam denuntiat incredulis Iesaias (29, 11.), ut sermo Dei sit illis tanquam liber clausus. Sed Dominus hoc etiam modo plerumque suos humiliat. Ideo patienter ac placide exspectandum revelationis tempus, nec verbum propterea respuere decet. Caeterum quum testetur Christus, proprium esse Spiritus sancti munus, docere Apostolos quod iam ex ipsius ore didicerant, sequitur irritam et nihili fore externam praedicationem, nisi accedat Spiritus magisterium. Duplicem ergo habet Deus docendi modum. Nam et hominum ore insonat nostris auribus et intus Spiritu suo nos compellat, idque facit nunc eodem momento, nunc diversis temporibus, prout illi visum est. Observa autem quaenam sint illa omnia, quorum doctorem fore Spiritum promittit: Suggeret, inquit, vel reducet in memoriam *quaecunque dixi.* Unde sequitur non fore novarum revelationum architectum. Hoc uno verbo refutare licet quaecunque sub praetextu Spiritus in Ecclesiam figmenta ab initio hucusque Sa-

tan invexit. Mahometes et Papa commune habent religionis principium, non contineri in Scriptura perfectionem doctrinae, sed quiddam altius revelatum esse a Spiritu. Ex eadem lacuna nostro tempore Anabaptistae et Libertini sua deliria hauserunt. Atqui impostor est spiritus, non Christi, qui extraneum aliquod ab Evangelio commentum ingerit. Spiritum enim Christus promittit, qui Evangelii doctrinam quasi subscriptor confirmet. Quid sit mitti Spiritum a Patre in Christi nomine, supra exposui.

27. *Pacem relinquo vobis.* Pacis nomine intelligit prosperum successum, quem sibi mutuo precari solent homines, dum simul conveniunt vel alius ab alio digreditur. Hoc enim valet *pacis* nomen in lingua hebraica. Alludit ergo ad vulgatum suae gentis morem, acsi diceret, Relinquo vobis meum Valete. Sed mox subiicit longe pluris esse hanc pacem, quam soleat esse inter homines, qui plerumque frigide tantum ceremoniae causa pacem in ore habent, vel si pacem alicui serio precantur, non tamen eam re ipsa dare possunt. Christus autem pacem suam non in nudo et inani voto sitam esse admonet, sed cum effectu coniunctam. Summa est, discedere quidem ipsum corpore, sed pacem eius manere penes discipulos: hoc est, fore eius benedictione semper felices. *Ne turbetur cor vestrum.* Iterum trepidationem corrigit, quam ex suo discessu conceperant discipuli. Causam trepidandi esse negat, quia corporali tantum eius aspectu careant, vera autem eius praesentia fruantur per Spiritum. Hoc praesentiae genere nos quoque contenti esse discamus, nec carni indulgeamus, quae Deum semper externis suis figmentis alligat.

28. *Si diligeretis me.* Amabant haud dubie Christum discipuli, sed aliter quam decebat. Fuit enim aliquid carnale admixtum, ut ab eo divelli non sustinerent. Quodsi spiritualiter eum amassent, nihil magis illis fuisset cordi quam eius ad Patrem reditus. *Quia Pater maior me est.* Varie detortus fuit hic locus. Ariani, ut Christum probarent quendam secundarium esse Deum, obiiciebant minorem esse Patre. Patres orthodoxi, ut tali calumniae ansam praeciderent, dicebant hoc debere ad naturam humanam referri. Atqui ut impie hoc testimonio abusi sunt Ariani, ita nec recta, nec consentanea fuit Patrum solutio. Hic enim neque de humana Christi natura, neque de aeterna eius divinitate sermo habetur, sed pro infirmitatis nostrae captu se medium inter nos et Deum constituit. Et certe quia ad Dei altitudinem pertingere nobis datum non est, descendit ad nos Christus ut nos eousque attolleret. Gaudendum, inquit, erat, quod redeam ad Patrem, quia haec ultima est meta, ad quam tendere vos oportet. Non ostendit his verbis quid a Patre in se differat, sed quorsum ad nos descenderit, nempe ut Deo nos uniret: donec eo perventum fuerit, stamus velut in medio stadio. Nos quoque Christum nonnisi dimidium et lacerum imaginamur, nisi ad Deum nos perducat. Similis est locus Pauli I. Cor. 15, 24., ubi dicit Christum traditurum esse regnum Deo et Patri, ut sit Deus omnia in omnibus. Regnat certe Christus non in humana tantum natura, sed quatenus Deus et manifestatus in carne. Quomodo igitur regnum exuet? nempe quia divinitas quae nunc in sola Christi facie cernitur, tunc palam in se conspicua erit. Hoc solum dissimile est, quod Paulus illic perfectionem ultimam describit divini fulgoris, cuius radii fulgere coeperunt ex quo ascendit Christus in coelum. Ut res clarius

pateat, crassius adhuc loquendum est. Non confert hic Christus Patris divinitatem cum sua, nec humanam suam naturam divinae Patris essentiae comparat, sed potius statum praesentem coelesti gloriae, ad quam mox recipiendus erat, acsi diceret, Cupitis me retinere in mundo: atqui praestat in coelum ascendere. Sic ergo discamus Christum aspicere in carne exinanitum, ut nos ad beatae immortalitatis fontem ducat. Neque enim dux nobis constitutus est, ut tantum in sphaeram lunae vel solis nos evehat, sed ut nos unum efficiat cum Deo Patre.

29. Et nunc dixi vobis, priusquam fiat, ut, quum factum fuerit, credatis. 30. Non amplius multa loquar vobiscum: venit enim mundi huius princeps, et in me non habet quicquam. 31. Sed ut cognoscat mundus, quod diligo Patrem, et quemadmodum mihi praecepit Pater, sic facio: surgite, eamus hinc.

29. *Et nunc dixi vobis.* Oportuit hac de re saepius moneri discipulos: quia arcanum erat omni humano captu longe altius. Se autem praedicere testatur quod futurum est, ut post eventum credant. Fuit enim haec utilis fidei ipsorum confirmatio, quum memoria repeterent vaticinia Christi, et oculis completum cernerent, quod ex ore illius ante audierant. Videtur tamen species esse concessionis, acsi diceret Christus, Quia nondum tam reconditi mysterii capax est modulus vester, ego vobis ignosco usque ad rei eventum, qui vobis interpretis vice erit ad hanc doctrinam explicandam. Ergo tametsi ad tempus visus sit surdis canere, postea apparuit non frustra quasi in aërem sparsa fuisse verba, sed iactum fuisse in terram semen. Quemadmodum autem hic de sermone suo et rerum eventu loquitur Christus, ita mors eius et resurrectio et in coelum ascensus in unum cum doctrina coalescunt, ut fidem in nobis generent.

30. *Non amplius multa loquar vobiscum.* Hoc verbo attentos sibi discipulos reddere voluit, et eorum animis suam doctrinam altius infigere. Satietas enim fastidium ut plurimum affert. Ardentius autem expetitur quod non habetur ad manum, et excipitur maiori studio, quod statim e medio tollendum est. Denuntiat ergo se brevi abiturum, quo magis cupidi sint audiendae doctrinae. Quanquam autem toto vitae cursu docere nos non cessat Christus, potest tamen etiam ad usum nostrum aptari haec sententia: quia quum breve sit vitae nostrae curriculum occasione utendum est. *Venit enim princeps huius mundi.* Poterat simpliciter dicere brevi se moriturum, ac iam instare horam mortis: sed circumloquitur, ut praemuniat eorum animos, ne tam deformi et abominando mortis genere territi deficiant. Nam credere in ipsum crucifixum, nihil aliud est quam vitam quaerere apud inferos. Primum dicit hanc Satanae potestatem datum iri: deinde addit, se ideo cessurum, non quod necessitate cogatur, sed ut Patri obediat. Vocatur diabolus mundi princeps, non quod separatum aliquod regnum a Deo habeat, quemadmodum finxerunt Manichaei, sed quia Dei permissu suam in mundo tyrannidem exercet. Quoties itaque hoc diabolo epitheton tribui audimus, pudeat nos miserae nostrae sortis. Quantumvis enim superbiant homines, diaboli mancipia

sunt, donec regeniti sint Christi Spiritu. Nam *mundi* nomine hic comprehenditur totum humanum genus. Unus est enim liberator, qui nos ab hac horrenda servitute eripit ac vindicat. Caeterum quum haec primi hominis peccato inflicta fuerit poena, sicuti quotidie in deterius ob nova peccata augescit, discamus et nos et peccata nostra odisse. Sic autem captivi tenemur sub Satanae imperio, ut tamen non excuset nos a culpa haec servitus, quae voluntaria est. Notandum est praeterea tribui hic diabolo quod ab impiis hominibus gestum est. Nam quum ferantur Satanae impulsu, merito opus eius censetur quicquid agunt. *In me non habet quicquam.* Quia factum est Adae peccato ut mortis imperium habeat Satan, Christum qui ab omni noxa immunis est attingere non poterat, nisi se ultro subiecisset. Quanquam haec verba latius patere arbitror quam exponi soleant. Sic enim loquuntur interpretes, Nihil in Christo reperit Satan, quia nulla in eo mortis materia est, quum purus sit ab omni peccati labe. Atqui meo iudicio non suam tantum munditiem hic praedicat Christus, sed divinam quoque potestatem, quae morti non erat obnoxia. Testatum enim esse discipulis oportuit, non infirmitate ipsum succumbere, ne minus honorifice de virtute eius sentirent. Verum in hac generali sententia etiam illa prior includitur, quod Satanae in subeunda morte obstrictus non sit. Unde colligitur, vicem nostram quum se morti submitteret obiisse.

31. *Ut cognoscat mundus.* Aliqui uno contextu legunt, Ut cognoscat etc., surgite, eamus hinc: ut plena sit oratio. Alii seorsum legunt verba illa, et hic defectum esse putant. Quia non magni interest quoad sensum, utrumvis eligas in medio relinquo. Hoc praecipue notandum est, hic Dei decretum statui summo loco, ne Christum putemus Satanae violentia raptum ita fuisse ad mortem, ut quicquam illi praeter Dei consilium acciderit. Deus enim est, qui Filium suum ordinavit propitiatorem, et qui eius morte expiari mundi peccata voluit. Hoc ut fieret Satanae ad breve tempus permisit, quasi victorem illi insultare. Satanae ergo non resistit Christus, ut Patris decreto obtemperet atque ita suam obedientiam in pretium iustitiae nostrae offerat. *Surgite, eamus hinc.* Nonnulli existimant Christum his dictis locum mutasse, et quae sequuntur inter ambulandum fuisse ab eo dicta: sed quum postea subiiciat Ioannes egressum fuisse Christum, magis consentaneum videtur, quod discipulos hortari Christus voluerit ad idem obsequium Deo praestandum, cuius tam praeclarum specimen in ipso cernebant, non autem quod eodem momento ipsos eduxerit.

CAPUT XV.

1. Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est. 2. Omnem palmitem in me non ferentem fructum tollet, et quicunque fructum affert, purgabit eum, ut abundantiorem fructum afferat. 3. Iam vos mundi estis propter sermonem,

quem loquutus sum vobis. 4. Manete in me, et ego in vobis. Quemadmodum palmes non potest ferre fructum a se ipso, nisi manserit in vite: sic neque vos, nisi in me manseritis. 5. Ego sum vitis, vos palmites. Qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me non potestis quicquam facere. 6. Si quis non manserit in me, ubi eiectus fuerit foras, tanquam palmes, et exaruerit, colligent ipsum, et in ignem coniicient, et ardebit.

1. *Ego sum vitis.* Summa huius similitudinis est, nos steriles esse atque aridos natura, nisi quatenus Christo insiti novam vim et adventiciam ab eo haurimus. Ἄμπελον alios sequutus vitem transtuli, κλήματα palmites. Est autem vitis proprie planta ipsa, non ager vitibus consitus, quem vineam appellant. Quanquam interdum pro vinea capitur: sicuti quum Cicero pauperum agellos et viticulas coniungit. Palmites autem brachia sunt quae vitis supra terram emittit. Quum autem κλῆμα Graecis vitem quoque significet et ἄμπελος vineam, magis in eam sententiam inclino, quod se Christus terrae vitibus consitae et nos plantis ipsis comparet. Quamquam ea de re cum nemine rixabor. Tantum monitos volui lectores, ut sequantur quod magis probabile ex contextu visum fuerit. Initio hic succurrat, quae in omnibus parabolis tenenda est regula: non excutiendas esse singulas proprietates vitis, sed tantum summatim spectandum esse, quem in finem Christus simile istud accommodet. Tres autem praecipuae sunt partes, quod nulla nobis bene agendi facultas nisi ab ipso suppetat, quod nos in ipso radicem habentes Pater purgando excolit, quod infructuosos palmites tollit ut in ignem proiecti ardeant. Omnes fere pudet negare, quicquid habent boni sibi esse a Deo, sed postea gratiam universalem sibi datam esse fingunt, quasi naturaliter ingenita esset. Christus vero praecipue in hoc insistit, vitalem succum a se uno manare, unde sequitur, infructuosam esse omnisque boni vacuam hominum naturam: quia vitis naturam nemo sapit donec in eum fuerit insitus. Atqui hoc speciali gratia datur solis electis. Primus ergo bonorum omnium auctor Pater, qui nos manu sua plantat, vitae autem principium est in Christo, ex quo radicem in eo agere incipimus. Quum se veram vitem appellat perinde est acsi dixisset, Ego vere sum vitis: itaque frustra se homines in quaerendo alibi vigore fatigant, quia non aliunde proveniet utilis fructus quam a palmitibus ex me progenitis.

2. *Omnem palmitem.* Quia Dei gratiam alii corrumpunt, alii maligne supprimunt, alii ignavia suffocant, sollicitudinem his verbis incutit, quum ex vite tollendos pronuntiat quicunque erunt infructuosi palmites. Sed quaeritur, an fructu possit carere qui insitus est in Christo. Respondeo, multos in vite censeri opinione hominum, qui re ipsa radicem in vite non habent. Ita Dominus vineam suam nominat apud Prophetas populum Israel, qui externa professione nomen Ecclesiae habebat. *Et quicunque fructum affert.* Docet his verbis, fideles ne degenerent opus habere assidua cultura, nec boni quicquam proferre, nisi Deus manum subinde admoveat. Neque enim sufficiet nos semel factos fuisse adoptionis participes, nisi Deus gratiae

suae cursum in nobis prosequatur. Putationis meminit, quia superfluis et noxiis vitiis abundat caro nostra, eorumque nimis fecunda est, quae sine fine excrescunt et pullulant, nisi Dei manu purgemur. Quum dicit putari vites ut fructum uberiorem afferant, docet quales debeant esse piorum in pietatis cursu progressus.

3. *Iam vos mundi estis propter sermonem.* Admonet iam in se ipsis expertos esse quod dixerat, quia scilicet in ipso plantati simul etiam purgati fuerint. Modum purgationis ostendit, nempe doctrinam. Nec dubium est de externa praedicatione eum loqui, quum diserte exprimat sermonem, quem ex ore eius audierant. Non quod in se tantum efficaciae habeat vox hominis ore prolata, sed quatenus in corde operatur Christus per Spiritum. Vox ipsa purgationis organum est. Interea non intelligit Christus omni vitio puros esse Apostolos, sed experimentum illis proponit, unde discant quam necessaria sit gratiae continuatio. Praeterea Evangelii doctrinam illis a fructu commendat, quo magis acuantur ad continuam eius meditationem, quum sit tanquam vinitoris cultellus ad sordes purgandas.

4. *Manete in me.* Iterum ad studium et curam retinendae gratiae, qua praediti sunt, ipsos hortatur. Nunquam enim satis expergefieri potest carnis securitas. Nec certe alio spectat Christus, nisi ut nos quasi gallina pullos suos sub alis contineat, ne levitate nostra abrepti inde avolemus in nostrum exitium. Ergo ut probet, se non coepisse salutis nostrae opus ut abrumpat in medio cursu, Spiritum suum promittit semper fore in nobis efficacem, si modo per nos non steterit. Manete in me, inquit, quia in vobis manere paratus sum: item, Qui in me manet, hic fert fructum multum. Quibus verbis declarat eos omnes, qui vivam in se radicem habent, fructiferos esse palmites.

5. *Sine me nihil potestis.* Clausula est atque applicatio totius parabolae: Quamdiu extra ipsum sumus, nihil boni fructus et Deo grati proferre, quia ad bene agendum minime sumus idonei. Hanc sententiam Papistae non extenuant modo, sed enervant, imo prorsus eludunt. Etsi enim verbotenus fatentur, nos sine Christo nihil posse, aliquid tamen facultatis suppetere nobis somniant, quod per se quidem non sufficiat, Dei tamen gratia adiutum cooperetur. Neque enim hominem ita exinaniri sustinent, quin aliquid ex se conferat. Verum tam clara Christi verba eludere non ita promptum est. Tale est Papistarum commentum, nos sine Christo nihil posse, ab eo tamen adiutos habere aliquid ex nobis praeter eius gratiam. Christus vero contra pronuntiat, nos nihil posse ex nobis. Palmes, inquit, fructum non fert a se ipso. Ergo non tantum cooperantis suae gratiae auxilium hic commendat, sed nos penitus privat omni virtute, nisi quam suppeditat ipse nobis. Ergo haec particula *sine me* sic resolvi debet, Nonnisi ex me. Sequitur aliud cavillum: palmitem enim obtendunt aliquid habere a natura, quia si alius surculus non frugifer in vineam inseratur, nihil producet. Verum hoc facile diluitur, quia non disserit Christus, quid genuinum habeat palmes antequam viti adhaereat, sed intelligit potius tunc nos demum incipere palmites fieri, dum nos in ipsum coaluimus. Et certe Scriptura alibi ostendit nos, antequam in ipso simus, inutile et aridum esse lignum.

6. *Si quis in me non manserit.* Iterum proposita ingratitudinis poena, eos ad perseverantiam acuit et sollicitat. Est quidem hoc

Dei donum, sed non est supervacua ad timorem exhortatio, ne caro nostra exsultans nos eradicet. *Arescere* dicuntur instar emortui sarmenti qui a Christo resecti sunt, quia sicuti initium vigoris ab ipso est, ita et continuus tenor. Non quod ex electis aliquem contingat unquam exsecari, sed quia multi hypocritae in speciem ad tempus florent et virent, qui postea in reddendo fructu spem Domini frustrantur.

7. Si manseritis in me, et verba mea in vobis manserint: quod volueritis petetis, et fiet vobis. 8. In hoc glorificatus est Pater meus, ut fructum multum feratis, et sitis mei discipuli. 9. Quemadmodum dilexit me Pater, ego etiam dilexi vos: manete in dilectione mea. 10. Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea, sicut et ego praecepta Patris mei servavi, et maneo in eius dilectione. 11. Haec loquutus sum vobis, ut gaudium meum in vobis maneat, et gaudium vestrum completum sit.

7. *Si manseritis in me.* Quia saepe sentiunt fideles se famelicos esse, et procul abesse ab illa opima pinguedine quae ad uberem fructum reddendum sufficiat, ideo nominatim hoc additum est, Quibuscunque rebus indigeant qui in Christo sunt, paratum esse eorum inopiae subsidium, simulatque a Deo petierint. Valde utilis admonitio: nam ut nos in studio precandi exerceat Dominus, saepe esurire patitur. Verum si ad eum confugimus, nunquam votis nostris deerit, quin suppeditet ex sua inexhausta copia quicquid fuerit nobis opus, 1. Cor. 1, 5. Quum dicit *si verba mea in vobis manserint*, significat nos fide in ipso radicem agere. Nam simulac discessum est ab Evangelii doctrina, Christus extra se quaeritur. Dum nobis concessum iri promittit, si quid voluerimus, quidvis optandi licentiam minime indulget. Male enim consuleret Deus saluti nostrae, si ita facilem se nobis adeoque morigerum praeberet: satis enim scitur, quam praeposteris votis utplurimum lasciviant homines. Sed hic vota suorum restringit ad legem rite precandi, quae Dei arbitrio subiicit nostros omnium affectus: idque circumstantia loci confirmat. *Velle* enim suos intelligit non divitias, vel honores, vel aliquid simile, quod stulte expetit caro, sed vitalem Spiritus sancti succum, quo fructificent.

8. *In hoc glorificatus est.* Confirmatio proximae sententiae. Nam minime dubitandum esse ostendit quin exaudiat Deus suorum preces, dum se fructuosos reddi cupient: quia hoc maxime facit ad eius gloriam. Simul tamen ab hoc fine vel effectu bene agendi studium in illis accendit: quia nihil pluris nobis esse debet quam ut per nos illustretur Dei nomen. Eodem etiam pertinet posterius membrum *et sitis mei discipuli*, quia pronuntiat neminem se habere in grege suo, nisi qui in Dei gloriam fructificat.

9. *Quemadmodum dilexit me Pater.* Longe aliquid maius voluit exprimere, quam vulgo putent. Nam qui eum hic de arcano Dei Patris amore, quo semper affectus fuit erga Filium, loqui putant extra rem philosophantur: quum potius Christi consilium fuerit, quasi in sinum nostrum deponere certum divini amoris erga nos pignus. Illa igitur argutia

nihil ad praesentem locum, quomodo se Pater in Filio semper amaverit. Sed amor cuius hic fit mentio ad nos referendus est, quia se diligi a Patre testatur Christus quatenus est Ecclesiae caput, sicuti plus quam necesse nobis est. Nam qui sine Mediatore quaerit quomodo a Deo ametur, labyrintho se implicat, in quo neque viam neque exitum inveniet. Ergo in Christum coniiciendi sunt oculi, in quo reperietur expositum divini amoris pignus. Nam in illum prorsus effusus fuit Dei amor, ut ab ipso in membra deflueret. Hoc titulo insignitus fuit, quod esset Filius dilectus, in quo acquiescat Patris voluntas. Sed finis notandus est, ut Deus in ipso nos gratos habeat. Itaque paternum erga nos omnes Dei amorem in ipso non secus ac in speculo contemplari licet, quia non seorsum nec sua privatim causa diligitur, sed ut nos secum Patri coniungat. *Manete in dilectione mea.* Quidam ita exponunt, quod Christus mutuum a discipulis amorem exigat: melius alii, qui active accipiunt dilectionem Christi. Nam amore quo nos semel complexus est vult nos perpetuo frui, ac propterea cavendum esse admonet, ne eo nos privemus. Multi enim oblatam sibi gratiam repudiant, multi abiiciunt quod in manibus habebant. Ex quo itaque semel recepti sumus in Christi gratiam, videndum est ne inde culpa nostra excidamus. Quod ex his verbis quidam inferunt, nihil efficaciae esse in gratia Dei nisi adiuvetur nostra constantia, frivolum est. Neque enim concedo Spiritum a nobis tantum exigere quae facultatis nostrae sunt, sed ostendere quid fieri oporteat, ut si nobis desunt vires aliunde petamus. Sicuti quum hic ad perseverantiam nos hortatur Christus, minime nostro marte et industria nitendum est, sed rogandus ipse qui praecipit, ut nos in sua dilectione confirmet.

10. *Si praecepta mea.* Modum perseverantiae ostendit: Si sequamur quo ipse vocat. Nam, ut dicit Paulus, qui in Christo sunt, non ambulant secundum carnem, sed secundum Spiritum (Rom. 8, 1.). Haec enim inter se perpetuo sunt coniuncta, fides quae apprehendit gratuitum Christi amorem, et bona conscientia vitaeque novitas. Et certe non reconciliat Christus Patri fideles, ut impune lasciviant, sed ut Spiritu ipsos suo gubernans sub Patris manu et imperio contineat: unde sequitur abiicere Christi amorem, nisi qui vera obedientia probant se eius esse discipulos. Si quis obiiciat, pendere igitur a nobis salutis nostrae firmitatem, respondeo, perperam trahi in illam partem Christi verba: quia obedientia quam illi praestant fideles non tam causa est, cur suum erga eos amorem continuet, quam amoris effectus. Unde enim fit ut vocationi suae respondeant, nisi quia Spiritu gratuitae adoptionis aguntur? Sed videtur nimis ardua conditio nobis imponi, ut Christi praecepta servemus, quibus continetur exacta iustitiae perfectio, quae modum nostrum longe superat. Nam inde conficitur, irritum fore amorem Christi nisi angelica puritate praediti simus. Solutio facilis est: nam quum de studio recte sancteque vivendi agit Christus, quod in sua doctrina praecipuum est caput minime excludit, nempe de gratuita iustitiae imputatione, qua fit ut per indulgentiam veniae Deo placeant nostra officia, quae mutila per se et impura reiici merebantur. Censentur itaque fideles servare Christi praecepta, quum huc suum studium applicant, etiamsi longe a meta distent: quia soluti sunt ab illo rigore Legis, Maledictus omnis qui non impleverit omnia etc. *Sicut et ego praecepta.* Sicut in Christo electi

sumus, ita in eo nobis ad vivum expressa est vocationis nostrae effigies. Itaque merito se hic exemplar proponit, ad cuius imitationem se pii omnes conforment. In me, inquit, relucet eorum similitudo, quae a vobis postulo: videtis enim ut vere Patri meo addictus sim in obsequium, atque in hoc cursu pergam. Ipse vicissim non me ad momentum aut breve tempus dilexit, sed perpetuus est eius amoris erga me tenor. Haec conformitas capitis et membrorum semper ante oculos habenda est, non tantum ut se ad Christi exemplum formare studeant fideles, sed ut confidant Spiritu eius se quotidie in melius reformatum iri, ut ad finem usque ambulent in novitate vitae.

11. *Haec loquutus sum vobis*. Subiicit amorem suum minime ignotum esse piis: sed fidei sensu percipi, ut beata pace fruantur conscientiae. Nam gaudium cuius meminit ex pace illa nascitur, quam habent cum Deo quicunque gratis iustificati sunt. Quoties ergo paternus erga nos praedicatur Dei amor, sciamus veri gaudii materiam nobis dari, ut tranquillis conscientiis de salute nostra certi simus. Porro *gaudium* vocatur Christi et nostrum diverso respectu. Christi est, quia nobis ab eo datur: ipse enim et auctor est et causa. Causam esse dico, quia exempti sumus a reatu, dum correctio pacis nostrae illi imposita fuit. Auctorem simul voco, quia Spiritu suo metum et anxietatem in cordibus nostris abolet, unde emergit serena ista hilaritas. Nostrum alia ratione dicitur: quia ipso fruimur, ex quo nobis donatum est. Iam quum pronuntiet Christus, se haec ideo loquutum ut gaudium habeant discipuli, ex his verbis statuimus, quicunque in hac concione rite profecerint habere in quo acquiescant. *Manendi* verbo significat, non caducum aut temporale esse gaudium, de quo loquitur, sed quod nunquam excidat vel effluat. Quare discamus quaerendam in Christi doctrina salutis fiduciam, quae tam in vita quam in morte vigeat. *Gaudium vestrum completum sit*. Addit solidum hoc et plenum gaudium fore: non quod omni prorsus tristitia vacui sint fideles, sed quod exsuperet gaudii materia, ut nullus unquam metus, nulla anxietas, nullus moeror eos absorbeat. Nam quibus in Christo gloriari datum est, illis neque vita, neque mors, neque ullae miseriae obstabunt, quominus tristitiae insultent.

12. Hoc est praeceptum meum, ut diligatis invicem, sicut dilexi vos. 13. Maiorem hac dilectionem nemo habet, quam ut quis animam suam ponat pro amicis suis. 14. Vos amici mei estis, si feceritis, quae ego praecipio vobis. 15. Posthac non dicam vos servos, quia servus nescit, quid faciat dominus eius: vos autem dixi amicos, quia, quaecunque audivi a Patre meo, nota feci vobis.

12. *Hoc est praeceptum meum*. Quum vitam nostram dirigere ad Christi praeceptum conveniat, tenendum imprimis est quid ipse velit ac mandet. Iam itaque repetit quod prius dixerat, sibi ante omnia placere, ut fideles caritatem inter se mutuam colant. Praecedit quidem ordine amor ac reverentia Dei, sed quia legitima eius probatio est caritas erga proximos, huius potissimum fit mentio. Porro sicuti nuper in generali doctrinae observantia, ita nunc in specie exemplar nobis proponit quod sequamur. Complexus est enim

suos omnes, ut se mutuo foveant. Cur de amandis incredulis nihil hoc loco diserte praecipiat, proximo capite dictum est.

13. *Maiorem hac dilectionem.* Amoris erga nos sui magnitudinem interdum commendat Christus, quo melius salutis nostrae fiduciam stabiliat. Nunc vero longius progreditur, ut nos suo exemplo ad fratres amandos inflammet. Utrumque tamen simul coniungit: nam immensam suae bonitatis dulcedinem vult a nobis fide percipi: deinde hac ratione ad caritatis studium nos allicit. Ita Paulus ad Ephesios (5, 2.): Ambulate in dilectione, sicut et Christus dilexit nos, et tradidit semetipsum pro nobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis. Poterat nos Deus verbo aut nutu redimere, nisi aliter nostra causa visum esset, ut proprio et unigenito Filio non parcens, testatum faceret in eius persona quantam habeat salutis nostrae curam. Iam vero plus quam ferrea aut lapidea corda esse oportet, quae non emolliet tam incomparabilis divini amoris suavitas. Quaeritur tamen quomodo pro amicis mortuus fuerit Christus, quum hostes essemus, antequam nos reconciliaret. Nam expiatis sacrificio mortis suae peccatis, inimicitias quae inter Deum et nos erant delevit. Huius quaestionis solutio ex tertio capite petatur, ubi diximus, respectu quidem nostri dissidium esse inter nos et Deum, donec morte Christo abolita sint peccata: caeterum huius gratiae, quae in Christo exhibita est, causam fuisse perpetuum Dei amorem, quo etiam hostes suos prosequebatur. In hunc quoque modum Christus vitam suam pro alienis exposuit, sed quos iam tunc ipse amabat, mortem alias pro ipsis non subiturus.

14. *Vos amici mei estis.* Non intelligit tantum nos honoris proprio aliquo merito consequi, sed tantum admonet, qua lege nos in gratiam recipiat et censere inter amicos suos dignetur: quemadmodum nuper dixit, Si praecepta mea servaveritis, manebitis in dilectione mea. Apparuit enim gratia servatoris Dei, erudiens nos, ut abnegata impietate et mundanis desideriis caste et iuste et pie vivamus in hoc saeculo (Tit. 2, 11.). Profani autem homines, qui impio Evangelii contemptu adversus Christum lasciviunt, eius amicitiae renuntiant.

15. *Posthac non dicam vos servos.* Altero argumento suum erga discipulos amorem demonstrat: quod scilicet penitus se illis patefecerit, quemadmodum familiaris inter amicos communicatio locum habet. Ego, inquit, longe plus vobis detuli, quam mortalis homo servis suis soleat. Hoc ergo pignus sit vobis meae erga vos caritatis, quod comiter et amice coelestis sapientiae arcana, quae ex Patre audieram, vobis exposui. Praeclarum certe Evangelii encomium est: quod illic Christi cor habemus quodammodo apertum, ne dubius sit nobis vel obscurus eius amor. Non est quod supra nubes transcendere vel abyssos penetrare optemus ad petendam salutis nostrae certitudinem: sufficiat nobis hoc amoris testimonium quod in Evangelio continetur, quia nunquam fallet. Dicebat Moses (Deut. 4, 7.) veteri populo, Quae tam inclyta sub coelo gens est, quae Deum habeat appropinquantem sibi, sicuti tecum hodie communicat Deus? Atqui magis excellit nostra nobilitas, ex quo Deus totum se in Filio effudit. Quo maior est eorum ingratitudo et perversitas, qui admirabili Evangelii sapientia non contenti superba libidine ad novas speculationes transvolant. *Quaecunque audivi.* Certum est, non

omnia quae scivit Christus nota fuisse discipulis, nec vero fieri poterat ut ad tantam altitudinem pertingerent: et quum sit incomprehensibilis Dei sapientia, unicuique ad certam mensuram partitus est, quantum satis erat scientiae. Cur ergo se omnia patefecisse dicit? Respondeo, hoc ad Mediatoris personam et officium restringi. Medium se inter Deum et nos constituit, qui ex arcano Dei sanctuario acceperit quae nobis de manu quod aiunt in manum traderet. Nihil ergo eorum quae in salutem nostram erant, et quae scire nostra referebat, omisit Christus apud suos discipulos. Ita quatenus ordinatus est Ecclesiae magister ac doctor unicus, nihil audivit a Patre quod non fideliter suos docuerit. Tantum assit humile discendi studium ac docilitas, et sentiemus non frustra Evangelium a Paulo vocari sapientiam, quae perfectos reddat homines (Coloss. 1, 28.).

16. Non vos me elegistis, sed ego elegi vos: et constitui vos, ut eatis et fructum afferatis, et fructus vester maneat: ut, quod petieritis a Patre in nomine meo, det vobis. 17. Haec praecipio vobis, ut diligatis vos mutuo. 18. Si mundus vos odit, scitis quod me priorem vobis odio habuit. 19. Si ex mundo essètis, mundus, quod suum esset, diligeret: quia autem ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propter id vos odit mundus. 20. Mementote sermonis, quem ego dixi vobis, non est servus maior domino suo: si me persequuti sunt, et vos persequentur: si sermonem meum servaverunt, et vestrum servabunt. 21. Sed haec omnia facient vobis propter nomen meum, quia non noverunt eum, qui misit me.

16. *Non vos me elegistis.* Clarius adhuc exprimit non ipsorum merito, sed gratiae suae debere ferri acceptum, quod in tantum honorem pervenerint. Nam quum se electum fuisse ab illis negat, perinde hoc valet acsi diceret, quicquid habent, minime sibi propria arte vel industria comparasse. Vulgo mutuum quendam concursum fingunt divinae gratiae et humanae voluntatis: sed ista antithesis, Ego vos elegi, non sum a vobis electus, in solidum uni Christo vindicat, quod inter ipsum et hominem partiri solent, acsi dictum esset, non sponte moveri hominem ad quaerendum Christum, donec quaesitus fuerit. Non agitur hic quidem de communi piorum electione, qua in filios Dei adoptantur, sed de particulari, qua discipulos suos ad munus praedicandi Evangelii destinaverat. Verum si gratis nullo suo merito electi fuerunt illi ad munus Apostolicum, certum est multo magis gratuitam esse electionem, qua ex filiis irae et semine maledicto efficimur vitae aeternae haeredes. Adde quod gratiam suam Christus, qua electi fuerant in Apostolos, sic commendat in hoc loco, ut priorem illam, qua insiti fuerant in Ecclesiae corpus, simul coniungat: imo generaliter quicquid in ipsos contulerat dignitatis his verbis complectitur. Interim fateor de Apostolatu diserte tractari. Consilium enim Christi est, incitare discipulos ad munus suum strenue obeundum. Materiam exhortationis sumit ex gratuito favore,

quo ipsos dignatus fuerat. Nam quo magis obstricti sumus Domino, ad praestanda quae requirit officia ferventiores esse decet: alioqui foedae ingratitudinis crimen effugere non licebit. Unde apparet nihil esse quod nos acrius ad sancte pieque vivendi studium accendere debeat, quam dum agnoscimus Deo nos omnia debere, nihil nos habere proprium: tam initium salutis nostrae, quam omnes quae inde sequuntur partes, fluere ex gratuita eius misericordia. Porro quam vera sit haec Christi sententia, inde clare perspicitur, quod eos sibi Christus Apostolos delegit, qui omnium ineptissimi videri poterant. Quanquam in eorum persona perpetuum gratiae suae monumentum exstare voluit. Nam, quemadmodum admonet Paulus (I. Cor. 4, 2.), *quis hominum reperietur ad obeundam legationem idoneus, qua sibi Deus humanum genus reconciliat?* Imo quisnam est mortalis homo, *ut sustineat Dei personam?* Solus ergo Christus est, qui sua electione idoneos efficit. Ideo Paulus Apostolatum suum ex gratia deducit, Rom. 1, 5. Item ad Galat. 1, 15. se ab utero matris segregatum fuisse commemorat. Imo quum servi simus prorsus inutiles, qui omnium praestantissimi videntur, ne minimae quidem vocationi pares erunt, donec electi fuerint. Interea quo quisque ad altiorem honoris gradum evectus est, meminerit se magis Domino esse devinctum. *Constitui vos.* Electio occulta est donec re ipsa patefiat, quum munus homini iniungitur cui destinatus fuit: quemadmodum Paulus, eo quem nuper citavi loco, postquam retulit se ab utero matris fuisse segregatum, postea subiicit Apostolum se creatum esse, quum ita visum est Deo. Sic et Dominus (Ier. 1, 5.) testatur, Ieremiam sibi notum fuisse, antequam esset in utero matris, quem tamen ad munus Propheticum suo demum tempore vocat. Fieri tamen poterit ut quis rite formatus ad docendi munus accedat, imo hoc in Ecclesia ordinarium est, ne quis vocetur nisi qui iam comparatus est ac instructus necessariis dotibus. Quod Christus se utriusque facit auctorem, nihil mirum: quodoquidem nonnisi per ipsum agit Pater, et ipse cum Patre agit. Ergo ambobus communis est tam electio quam ordinatio. *Ut eatis.* Nunc ostendit quorsum meminerit suae gratiae, ut eos scilicet alacriores ad opus redderet. Non otiosa erat dignitas Apostolatus, sed cum summis difficultatibus certare ipsos decebat. Stimulum ergo addit Christus, ne labores, molestias, et discrimina refugiant. Hoc argumentum a fine sumptum est. Deinde ab effectu ratiocinatur Christus, quum dicit *et fructum afferatis.* Vix enim fieri potest, ut serio quisquam et gnaviter operi incumbat, nisi fructuosum laborem speret fore. Ideo pronuntiat Christus conatus ipsorum non irritos fore nec inutiles, si modo prompti sint ad obsequendum. Neque enim hic tantum praescribit Apostolis, quid ferat ac postulet eorum vocatio, sed ne languidi sint vel frigeant, prosperum illis successum promittit. Vix dici potest quantum habeat momenti haec consolatio adversus tot tentationes, quae quotidie occurrunt Christi ministris. Ergo quoties nobis videmur operam ludere, in memoriam hoc veniat, facturum tandem esse Christum, ne ludicrum sit et inane quod conamur. Nam tunc maxime locum habet promissio, quum nihil fructus apparet. Hodie nasuti homines, et quicunque sapere mundo videntur, conatus nostros tanquam inconsideratos subsannant, quia frustra tentemus coelum terrae miscere: nam interea fructus votis nostris non respondet. Sed quum Christus ex

adverso pollicitus fuerit, sequuturum operae pretium quod ad tempus latet, sedulo *inter mundi ludibria* in officio praestando laboremus. Quaeritur iam, *quare fructum* hunc perpetuum fore Christus dicat, quum dicit *et fructus vester maneat*. Quoniam Evangelii doctrina animas Christo *acquirit* in aeternam salutem, multis videtur haec esse fructus *perpetuitas*: sed ego sententiam longius extendo, nempe quod ad finem usque mundi statura sit Ecclesia. Nam labor Apostolorum hodie quoque fructificat, et praedicatio nostra non unius est saeculi, sed Ecclesiam propagabit, ut post mortem nostram novus proventus emergat. Quum dicit *fructus vester*, perinde loquitur acsi partus esset eorum industria, quum tamen doceat Paulus, eos qui rigant vel plantant nihil esse. Et certe excellentius Dei est opus Ecclesiae creatio, quam ut eius gloria hominibus ascribi debeat. Sed quia virtutem suam exserit Dominus per manum hominum, ne frustra laborent, solet etiam in ipsos transferre quod sibi proprium est. Meminerimus interea tam benigne eum ornare suos discipulos, ut eos animet, non inflet. *Ut quicquid petieritis*. Hoc membrum non additum fuit ex abrupto, ut multis videri posset. Nam quum docendi provincia longe superet hominum vires, accedunt innumeri Satanae insultus, qui nunquam sustineri possent nisi Dei virtute. Ergo ne deficiant animis Apostoli, Christus cum optimo subsidio occurrit, acsi diceret, Si vobis plus erit negotii quam ut pares sitis ad explendum munus vestrum, non deerit vobis Pater meus. Nam hac lege constitui vos Evangelii ministros, ut manum suam ad vos iuvandos extentam habeat Pater, quoties in nomine meo petetis ut vobis opem ferat. Et certe quod plerique doctores vel per ignaviam flaccescunt, vel prorsus concidunt desperatione, non aliunde contingit, nisi quod in officio precandi torpent. Proinde haec Christi promissio nos ad Deum invocandum sollicitat. Nam quisquis agnoscet a solo Deo esse successum operis, cum timore et tremore suum ei laborem offeret. Contra vero si quis industria sua confisus Dei auxilium negligat, vel hastam et clypeum abiiciet ubi ad rem ventum fuerit, vel multum satagendo nihil tamen proficiet. Porro hic duo vitia cavenda sunt arrogantiae scilicet ac diffidentiae, quia sicuti Dei auxilium secure praetereunt, qui putant se iam rem habere in manu, sic multi difficultatibus succumbunt, quia non reputant se Dei virtute et praesidio pugnare, sub cuius auspiciis militant.

17. *Haec praecipio vobis*. Hoc quoque tempestive additum est, ut scirent Apostoli imprimis requiri mutuam inter ministros dilectionem, quo Ecclesiam Dei cum cordis studio aedificent. Nullum enim maius impedimentum quam dum seorsum quisque laborat, nec in commune singuli operas suas conferunt. Nisi ergo fraternam inter se societatem colant ministri, fieri poterit ut aliquas erigant moles, sed dissipatas: nullum interea erit Ecclesiae aedificium.

18. *Si mundus vos odit*. Postquam Apostolos armavit Christus ad pugnam, simul etiam ad patientiam hortatur. Neque enim promulgari potest Evangelium, quin protinus mundus insaniat. Quare nunquam fieri poterit, ut mundi odia effugiant pii doctores. Hoc mature praedicit Christus, ne illis contingat quod tironibus solet, qui propter imperitiam hostibus nondum visis audaces, ubi ad pugnam ventum est, expavescunt. Nec tantum ideo praemonet suos Christus, ne quid illis novum vel inexspectatum accidat, sed eos simul confir-

mat suo exemplo. Neque enim aequum est, quum ipse exosus mundo fuerit, nos qui eius sustinemus personam mundum, qui semper sui similis est, habere propitium. Verbum γινώσκετε in modo indicativo vertere malui: quanquam si quis imperativum malit, non repugno, quia sensus non mutatur. Plus est difficultatis in voce, quae proxime sequitur: nam quum se *priorem* discipulis vocat, tam ad tempus quam ad dignitatem referri hoc potest. Prior expositio magis recepta est, nempe quod Christus ante Apostolos odio habitus fuerit a mundo: verum secunda mihi magis probatur, quod, quum Christus qui longe praecellit non tamen immunis fuerit ab odiis mundi, eadem conditio a ministris non recusanda sit. Eadem enim loquutio est cum ea quam primo capite v. 27. et 30. bis habuimus, Qui post me venit, mihi praelatus est, quia prior me erat.

19. *Si ex mundo essetis.* Alia consolatio, quod ideo mundo sint exosi, quia ab eo segregati sunt. Haec autem vera est eorum felicitas et gloria, quia hoc modo ab exitio erepti sunt. *Eligere* hic segregare significat. Iam si electi fuerunt ex mundo, sequitur eos fuisse mundi partem, solaque Dei misericordia discerni a reliquis qui pereunt. Caeterum *mundi* nomine omnes, qui Spiritu Dei regeniti non sunt, hoc loco Christus designat. Nam Ecclesiam mundo opponit, ut plenius videbimus capite decimo septimo. Neque tamen cum hac doctrina pugnat illa Pauli exhortatio, Pacem habete cum omnibus, quantum in vobis est (Rom. 12, 18.). Nam quae additur exceptio tantundem valet acsi diceret, videndum esse quid nobis liceat et fas sit, ne quis studio placendi mundi corruptelis indulgeat. Verum potest adhuc alia obiici quaestio. Nam sceleratos, qui ex mundo sunt, vulgo non odio tantum haberi cernimus, sed exsecrationi esse. Hic certe mundus non diligit quod suum est. Respondeo, terrenis hominibus, qui aguntur pro sensu carnis suae, nunquam vere odio esse peccatum, sed tantum quatenus proprii commodi vel damni cura eos afficit. Quanquam Christi consilium non fuit negare, quin mundus intestinis discordiis ferveat et intra se tumultuetur: tantum ostendere voluit, mundum nonnisi quod Dei est in fidelibus odio habere. Atque hinc quoque liquet, quam stulte delirent Anabaptistae qui hoc uno argumento colligunt, se Dei esse servos, quia maiori hominum parti displiceant. Prompta est enim exceptio, quod multi qui ex mundo sunt, quos scilicet delectat foeda rerum omnium confusio, eorum doctrinae faveant, multi item ex mundo eam oderint, quia politicum ordinem cupiunt manere salvum.

20. *Mementote sermonis.* Posset etiam indicativo modo legi, Memores estis: sed sensu non admodum diverso. Imperativus tamen modus meo iudicio melius congruit. Est autem confirmatio proximae sententiae, ubi dicebat Christus se mundo exosum fuisse, qui tamen discipulis erat praestantior. Neque enim aequum est ut potior sit servi conditio quam domini. Porro ubi de personis loquutus est, mentionem etiam doctrinae facit. Nihil enim pios magis conturbat quam dum doctrinam, quae Dei est, superbe ab hominibus contemni vident. Est enim portentum horribile, cuius aspectus fortissimum quodque pectus labefactare posset. Sed dum ex alia parte succurrit, ipsum Dei Filium non minus contumaciae expertum esse, non est quod miremur, doctrinam Dei tam parum habere inter homines reverentiae. Quod suam et illorum doctrinam dicit, ad

ministerium refertur. Unicus est Ecclesiae magister Christus, sed doctrinam suam, cuius magister primus fuerat, voluit deinde per Apostolos suos praedicari.

21. *Sed haec omnia.* Quia prodigiosus est mundi furor, dum ita in salutis suae doctrinam insanit, causam affert Christus, quod coeca ignorantia feratur in suam perniciem. Nemo enim ex professo contra Deum in bellum insurgeret. Coecitas ergo est ac ignoratio Dei quae mundum rapit, ut bellum inferre Christo non dubitet. Semper ergo habenda est causae ratio, nec alibi vera consolatio est, quam in testimonio bonae conscientiae. Hinc etiam ad gratitudinem erigendi sunt animi, quod, dum in coecitate sua mundus perit, Deus nos sua luce dignatus est. Interea tenendum est, Christi odium ex stupore mentis provenire, quum Deus non cognoscitur. Nam ut saepe dico, coeca est incredulitas, non quod nihil intelligant vel sentiant impii, sed quia confusum est quicquid habent notitiae, et statim evanescit. Qua de re alibi copiosius tractavi.

22. Si non venissem, et loquutus fuissem eis, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo. 23. Qui me odit, Patrem quoque meum odit. 24. Si opera non fecissem inter eos, quae nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem et viderunt, et oderunt tam me quam Patrem meum. 25. Sed ut impleatur sermo scriptus in Lege eorum, Quod oderunt me gratis. 26. Quum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis a Patre, Spiritus veritatis, qui a Patre procedit, ille testificabitur de me, 27. Et vos etiam testimonium redditis (vel, testes estis), quia ab initio estis mecum.

22. *Si non venissem.* Quod Iudaeos dixerat odio prosequi Evangelium, quia Deum non cognoscerent, ne quis hoc valere putaret ad levandam eorum culpam, subiicit eos maligne coecutire, quemadmodum si quis claudat oculos, ne lucem aspicere cogatur. Nam alioqui obiectum fuisset Christo. Si Patrem tuum ignorant, qui fit ut eorum errori non succurras? Cur non saltem tentasti, an prorsus essent indociles necne? Respondet, se boni ac fidi doctoris officio perfunctum esse, sed sine profectu, quia eos malitia ad sanam mentem redire passa non fuerit. Porro sub illorum persona terrorem incutere omnibus voluit, qui Dei veritatem vel sibi oblatam respuunt, vel cognitam volentes oppugnant. Etsi autem illos terribilis manet Dei vindicta, Christus tamen suos discipulos hic magis respicit, ut certa victoriae fiducia eos animet, ne quando succumbant impiorum malitiae. Nam ubi talem audimus fore exitum, iam quasi in media pugna triumphum agere licet. *Peccatum non haberent.* Videtur innuere Christus his verbis, solam incredulitatem peccatum esse: et sunt quibus ita videtur. Augustinus quidem magis sobrie, sed tamen ad eum sensum accedit. Nam quia fides remittit et delet omnia peccata, dicit unum esse incredulitatis peccatum quod damnet. Vere hoc dicitur, quandoquidem non modo obstat incredulitas, ne

eximantur homines a mortis reatu, sed fons et causa est malorum omnium. Caeterum tota illa disputatio nihil ad praesentem locum facit. Neque enim generaliter accipitur peccati nomen, sed pro circumstantia causae quae tractatur, acsi diceret Christus, nullo modo excusabilem esse eorum ignorantiam, eo quod in sua persona maligne Deum respuissent: quemadmodum si insontem, iustum, ac purum vocemus, quem nonnisi ab uno crimine absolvere volumus, cuius reus erat. Ad unam ergo peccati speciem restringitur ista Christi absolutio, quia in Evangelii contemptu et odio Iudaeis ignorantiae praetextum tollit. Exoritur tamen adhuc nova quaestio, Annon ante Christi adventum satis fuerit incredulitas ad damnandos homines. Et sunt fanatici homines, qui ex hoc loco perperam colligunt, quicunque ante Christi adventum mortui sunt extra fidem dubio suspensoque in statu fuisse, donec illis se Christus manifestavit: quasi vero non exstent complures Scripturae loci, qui solam conscientiam illis ad reatum satis fuisse testantur. Mors, inquit Paulus, usque ad Mosen regnavit in mundo (Rom. 5, 14.). Et alibi, Perituros sine Lege tradit, qui sine Lege peccaverint (Rom. 2, 12.). Quid igitur sibi vult Christus? Certe concessio est in istis verbis qua significat, nihil amplius restare Iudaeis quod obtendant ad levandam culpam, ex quo scientes et volentes oblatam sibi vitam repulerunt. Ita excusatio quam concedit illis non absolvit penitus, sed tantum sceleris gravitatem extenuat, iuxta illud, Servus sciens voluntatem domini sui et spernens gravius vapulabit. Neque enim Christi consilium fuit veniam aliis promittere, sed hostes suos, qui contumaciter Dei gratiam reiecerant, tenere convictos, quo palam constaret omni venia et misericordia indignos esse. Notandum autem quod non loquitur de nudo suo adventu, sed qui cum doctrina coniunctus fuit. Neque enim ob solam corporis praesentiam tanto crimine obstricti fuissent, sed doctrinae contemptus eos prorsus inexcusabiles reddidit.

23. *Qui me odit.* Insignis locus quo docemur, neminem odio habere Evangelii doctrinam, quin suam adversus Deum impietatem prodat. Aliud quidem multi ore prae se ferunt: nam quum ab Evangelio abhorreant, volunt tamen videri optimi Dei cultores. Sed nugae sunt: intus enim latet Dei contemptus. Ita fit ut doctrinae suae luce Christus multorum hypocrisin detegat, qua de re plura cap. 3, 20. diximus in illum locum, Qui male agit, odit lucem: item cap 5, 23., Qui non honorat Filium, neque Patrem honorat.

24. *Si opera non fecissem.* Operum nomine complectitur meo iudicio quaecunque divinae suae gloriae specimina edidit. Nam et miraculis et Spiritus sancti potentia et aliis documentis clare probavit se esse Dei Filium, ut in eo conspicua esset Unigeniti maiestas, sicuti capite primo habuimus. De miraculis obiici solet, nec plura, nec maiora ab eo facta esse quam a Mose et Prophetis. Nota est solutio, hac ratione excellere Christum in miraculis, quia non minister duntaxat ut reliqui, sed proprie auctor fuerit. Suo enim nomine, suo imperio, sua virtute usus est ad edenda miracula. Caeterum ut dixi, in genere comprehendit omnia coelestis et spiritualis potentiae testimonia, quibus illustrata fuit eius divinitas. *Viderunt et oderunt.* Concludit non posse tergiversando effugere hostes suos, quandoquidem virtutem spreverint, quam prorsus divinam esse constabat: suum enim numen palam Deus protulerat in Filio, quare frustra dicturi

erant, sibi duntaxat cum homine mortali fuisse negotium. Locus hic admonet ut ad consideranda Dei opera attenti simus, in quibus dum exserit virtutem suam, debitum sibi honorem haberi vult ac deferri. Unde sequitur ingratos adversus Deum esse et malignos, quicunque eius dona obscurant vel contemptim praetereunt.

25. *Sed ut compleatur.* Quod praeter naturam est, videtur incredibile. Atqui nihil minus rationi consentaneum quam Deum odisse. Ideo dicit Christus tanta malitia infectos esse eorum animos, ut gratis oderint, quo ipsorum scelus amplificat. Citat autem Christus locum ex Psalm. 35, 19., quem dicit nunc compleri, non quod iam idem prius Davidi non accidisset, sed ut obstinatam gentis malitiam perstringat, quae per continuas aetatum series ab atavis ad abnepotes transmissa sine fine regnabat: acsi diceret, nihilo ipsos meliores esse patribus, qui Davidi sine causa infesti fuerant. *Legis* nomine Psalmos designat, quia tota Prophetarum doctrina nihil aliud erat quam Legis appendix. Et scimus Mosis ministerium ad tempus usque Christi durasse. Ipsorum porro Legem vocat, non honoris causa, sed ut acrius pungantur familiari elogio, acsi diceret, Legem habent quasi haereditario iure sibi traditam, in qua mores suos graphice depictos vident.

26. *Quum autem venerit.* Postquam ostendit Christus, Apostolis non minoris debere esse Evangelium, quia multos habeat adversarios etiam in Ecclesia ipsa, nunc impio illorum furori Spiritus testimonium opponit, quo suffultae eorum conscientiae nunquam labascant: acsi diceret, Saeviet quidem mundus contra vos, aliis ludibrio erit vestra doctrina, alii eam exsecrabuntur, sed nulli erunt tam violenti motus, qui fidei vestrae firmitatem labefactent, ubi Spiritus sanctus vobis datus fuerit, qui suo testimonio vos stabiliat. Et certe hoc unum est nostrum praesidium, quum mundus undique tumultuatur, quod Dei veritas per Spiritum sanctum in cordibus nostris obsignata quicquid in mundo est infra se despicit. Nam si obnoxia esset hominum iudiciis, centies quotidie fidem nostram obrui contingeret. Ergo diligenter notandum est, ubinam inter tot varias agitationes consistere nos oporteat, nempe quia non spiritum huius mundi accipimus, sed Spiritum qui ex Deo est, ut sciamus quae a Deo nobis donata sunt (I. Cor. 2, 12.). Unus ille testis potenter discutit, dissipat, evertit quicquid ab hoc mundo in altum attollitur ab obscurandam aut pessumdandam Dei veritatem. Quicunque hoc Spiritu praediti erunt, adeo periculum non est, ut propter mundi odia vel contemptum animum despondeant, ut unus quilibet eorum futurus sit totius mundi victor. Interea cavendum est, ne ab hominum respectu pendeamus. Quamdiu enim ita vagabitur fides, imo simulatque ex Dei sanctuario egressa fuerit, misere fluctuari necesse est. Ergo ad interius et arcanum Spiritus testimonium revocanda est, quod sibi e coelo datum esse norunt fideles. Testari autem dicitur Spiritus de Christo, quia fidem nostram in eo solo retinet ac sistit, ne ullam salutis partem alibi quaeramus. Vocat rursus Paracletum, ut eius patrocinio freti nunquam trepidemus. Voluit enim Christus hoc elogio fidem nostram munire, ne ullis tentationibus succumbat. Praesenti etiam circumstantiae aptandum est, quod vocat Spiritum veritatis. Subaudienda est enim antithesis, quod extra hunc testem varie circumferantur homines, nec usquam solide resideant,

ubicunque autem loquitur, omni dubitatione et fallaciae metu liberet hominum mentes. Quod dicit *se a Patre missurum* et rursus *a Patre procedere*, ad augendum auctoritatis pondus facit. Neque enim contra tam validos insultus, contra tot ac tam impetuosas machinas sufficeret Spiritus testimonium, nisi persuasi essemus a Deo profectum esse. Christus ergo est qui Spiritum mittit, sed ex coelesti gloria, ut sciamus non humanum esse donum, sed certum divinae gratiae pignus. Unde apparet quam frivola fuerit Graecorum argutia, quando horum verborum praetextu Spiritum a Filio procedere negarunt. Patrem enim suo more Christus hic nominat, ut ad divinitatis suae intuitum attollat nostros oculos.

27. *Et vos testimonium redditis.* Significat Christus non fore eiusmodi Spiritus testimonium, quod privatim sibi habeant Apostoli, et quo soli fruantur, sed quod latius se per ipsos diffundat, quia futuri erant Spiritus organa, sicuti loquutus est ipsorum ore. Videmus nunc quomodo ex auditu sit fides, et tamen suam certitudinem habeat a sigillo et arrha Spiritus. Quibus non satis nota est humanae mentis caligo, hi fidem naturaliter ex sola praedicatione concipi existimant. Contra vero plerisque fanaticis sordet externa praedicatio, dum magnifice arcanas revelationes et ἐνθουσιασμοὺς spirant. Atqui videmus ut duo haec simul Christus coniungat. Tametsi igitur nulla est fides, donec mentes nostras illustret Dei Spiritus et corda obsignet, non tamen ex nubibus petendae sunt visiones vel oracula, sed verbum, quod prope nos est, in ore nostro et corde, sensus omnes nostros sibi devinctos et in se defixos habere debet (Deut. 30, 14. Rom. 10, 8.), sicuti pulcre Iesaias (59, 21.): Hoc foedus meum, inquit Dominus: Spiritus meus quem posui super te, et verba mea quae posui in ore tuo, non deficient, etc. Particula ista, *ab initio fuistis mecum*, ideo addita est, ut sciamus plus fidei mereri Apostolos, quia oculati fuerunt eorum testes quae annuntiant: sicut dicit Ioannes (I. Io. 1, 1.), Quod audivimus, quod vidimus, quod manus nostrae palparunt. Ita enim modis omnibus consultum nobis esse Dominus voluit, ne quid ad solidam Evangelii approbationem deesset.

CAPUT XVI.

1. Haec loquutus sum vobis, ut ne scandalizemini. 2. Alienos a synagoga facient vos: sed venit hora, ut, quisquis vos interfecerit, arbitretur se cultum praestare Deo. 3. Et haec facient vobis, quia non noverunt Patrem, neque me. 4. Sed haec loquutus sum vobis, ut, quum venerit hora, eorum reminiscamini, quod dixerim vobis. Haec autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram. 5. Et nunc vado ad eum, qui misit me, et nemo ex vobis interrogat me, Quo vadis? 6. Sed quia haec loquutus sum vobis, tristitia implevit cor vestrum. 7. Sed ego veritatem dico vobis: expedit vobis, ut

ego vadam. Si enim non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.

1. *Haec loquutus sum vobis.* Rursus commemorat, nihil eorum quae dixit supervacuum esse: nam quum pugnae et certamina eos maneant, legitimis armis ante tempus fuisse instruendos. Interea vero significat, si hanc doctrinam probe meditatam habeant, ad resistendum pares fore. Caeterum, quod tunc Apostolis dixit, nobis quoque dictum esse meminerimus. Ac primo tenendum est, Christum non mittere in arenam suos inermes, ideoque neminem in hac militia deficere nisi ignaviae suae culpa. Nec vero exspectandum est dum in rem praesentem ventum fuerit, sed potius danda opera, ut assuefacti his Christi sermonibus ac familiariter imbuti pugnam, quum opus erit, capessamus. Neque enim dubitandum est quin victoria in manu sit, quamdiu istae Christi admonitiones penitus animis nostris infixae erunt. Nam quum dicit, Ne scandalizemini, significat minime esse periculum, ne quid nos a recto cursu avertat. Sed hinc apparet, quam pauci rite hanc doctrinam discant, quod, qui sibi videntur eam extra teli iactum memoriter tenere, ubi conserere manus oportet, tanquam eius prorsus ignari et rudes deficiunt. Sic ergo arma haec nobis aptemus, ne unquam effluant.

2. *Alienos a Synagoga.* Erat hoc non leve scandalum turbandis eorum animis, quod tanquam scelerati homines ex piorum coetu profligandi erant, saltem qui se populum Dei esse iactabant ac gloriabantur Ecclesiae titulo. Neque enim persequutionibus tantum, sed probris et ignominiae obnoxii sunt fideles, quemadmodum dicit Paulus (I. Cor. 4, 11.). Iubet tamen Christus etiam contra hunc insultum firmos stare, quia privati synagogis nihilominus in regno Dei maneant. Summa est, non debere nos frangi perversis hominum iudiciis, quin fortiter subeamus crucis Christi opprobrium, hoc uno contenti quod causa nostra, quam indigne et perperam damnant homines, Deo probetur. Porro hinc colligimus Evangelii ministros non tantum a professis fidei hostibus male tractari, sed etiam summa ignominia interdum affici apud eos qui domestici Ecclesiae videntur, imo etiam columnae. Scribae et sacerdotes, a quibus damnati fuerunt Apostoli, divinitus se constitutos esse Ecclesiae iudices iactabant. Et certe penes ipsos erat ordinarium Ecclesiae regimen, et functio iudicandi a Deo erat, non ab hominibus. Verum sua tyrannide totum ordinem a Deo institutum corruperant. Ita fiebat ut potestas, quae in aedificationem illis concessa fuerat, nihil aliud esset quam immanis servorum Dei oppressio, excommunicatio, quae medicina esse debuerat purgandae Ecclesiae, ad pietatem inde exterminandam conversa foret. Id quum iam suo saeculo experti fuerint Apostoli, non est quod hodie nos magnopere terreant Papae anathemata, quibus in nos propter Evangelii testimonium fulminat. Neque enim timendum est, ne plus nobis noceant quam vetera illa Apostolis. Imo nihil magis optandum, quam ut alieni simus ab eo coetu, a quo Christus exsulat. Interea notemus tam crasso excommunicationis abusu non fuisse tamen factum, ut abolita fuerit disciplina, quam ab initio Deus in Ecclesia sua statuerat. Nam quum in hoc totus sit Satan, ut omnia Dei instituta adulteret, minime illi cedendum est, ut propter corruptelas e medio tollatur quod Deus in perpetuum sancivit. Ergo excommunicatio non minus quam Baptismus et Coena Domini correctis

vitiis in purum ac legitimum usum revocanda est. *Sed venit hora.* In scandalo illo adhuc insistit Christus, quod hoc sibi iuris arrogant Evangelii hostes, ut se putent Deo sacras victimas offerre, quum fideles occidunt. Iam per se durum est, innoxios crudeliter vexari: sed longe acerbius ac molestius est iniurias, quibus Dei filios afficiunt impii, iustas censeri poenas et debitas eorum sceleribus. Sed tantum nos praesidii in recta conscientia statuere decet, ut patienter ita nos ad tempus opprimi feramus, donec appareat e coelo Christus, causae nostrae et suae vindex. Sed mirum est, hostes veritatis, quum sibi male conscii sint, non modo fucum facere hominibus, sed etiam coram Deo laudem ex iniusta saevitia sibi vindicare. Respondeo, hypocritas, quantumvis eos coarguat conscientia, semper tamen blanditias accersere, quibus se fallant. Ambitiosi sunt, crudeles, superbi: sed praetextu zeli omnia haec vitia tegunt, quo sibi impune indulgeant. Accedit etiam furiosa quaedam ebrietas, postquam sanguine martyrum fuerunt imbuti.

3. *Et haec facient.* Non frustra ad istam considerationem subinde Apostolos revocat Christus, unam esse causam cur ita in eos insaniant increduli, quia Deum ignorant. Neque tamen hoc levandae eorum culpae causa dicitur, sed ut coecum eorum furorem altis animis despiciant Apostoli. Saepe enim fit ut auctoritas qua pollent impii, et splendor qui in illis refulget, modestas concutiant ac pias mentes. Contra vero Christus sancta magnanimitate insurgere suos iubet, ut adversarios contemnant, quos error duntaxat et coecitas impellit. Hic enim murus noster aheneus, quum certo persuasi sumus, Deum a parte nostra stare, qui autem nos oppugnant, ratione destitui. Caeterum his verbis monemur, quam grave sit malum Dei ignoratio, quae facit ut ipsi quoque parricidae laudem et plausum sceleri suo captent.

4. *Ut quum venerit hora, eorum reminiscamini.* Repetit quod iam dixerat, non esse hanc umbratilem philosophiam, sed quae ad praxin et usum aptanda sit, ac se nunc de his rebus concionari, ut re ipsa ostendant non frustra se fuisse edoctos. Quum dicit *ut recordemini,* primo iubet reposita esse in animis, quae audierunt: deinde quum usus postulabit, eorum esse memores: tandem significat non parum in eo esse momenti, quod vaticinia profert de rebus futuris. *Non dixi ab initio.* Quum teneri adhuc et imbecilles essent Apostoli, quamdiu cum illis versatus est Christus in carne, ipsis optimus et indulgentissimus magister pepercit, neque passus est ultra vires premi. Ergo non magnopere tunc confirmatione opus habebant, quum otium illis et immunitas a persequutionibus daretur. Nunc mutandam illis esse rationem denuntiat, et quoniam nova eos manet conditio, simul hortatur ut se ad luctandum comparent.

5. *Nunc vado ad eum.* Temperat optima consolatione, quem ex suo discessu concipere poterant dolorem, quod valde necessarium erat. Qui hactenus molliter habiti fuerant, vocabantur in posterum tempus ad graves et arduas pugnas. Quid ergo futurum erat, nisi Christum scirent in coelo esse salutis suae praesidem? Nam *ad Patrem ire* nihil aliud est quam recipi in coelestem gloriam, ut summo imperio potiatur. Hoc igitur illis tristitiae solatium ac remedium proponitur, quod Christus corpore absens sedebit tamen ad Patris dexteram, ut sua virtute fideles tueatur. Caeterum duo hic vitia in Apo-

stolis reprehendit, quod visibili carnis suae praesentiae nimis addicti erant, deinde quod ea sublata moerore occupati non attollebant altius oculos. Idem et nobis contingere solet. Christum enim sensibus nostris semper affigimus, deinde si pro voto non apparet, fingimus nobis desperationis materiam. Videtur quidem falso Apostolis hoc obiici, eos *non rogare* quo abeat Magister, quum prius ea de re anxie sciscitati essent. Sed facilis est solutio, sic ipsos quaesiisse, ut animos ad fiduciam non attollerent, quod imprimis fieri decebat. Sensus ergo est, Audito meo discessu expavescitis, neque reputatis quo discedam, vel in quem finem.

7. *Sed ego veritatem.* Utilem fore absentiam suam testatur, ut desinant velle ipsum habere oculis praesentem, et speciem iurisiurandi adhibet. Quia enim carnales sumus, nihil difficilius est quam praeposterum hunc affectum ex animis nostris revellere, quo Christum e coelo ad nos detrahimus. Hanc vero utilitatis speciem exprimit, quod non aliter Spiritu sancto donandi erant, nisi ipse mundum relinqueret. Longe autem utilior ac magis expetenda Christi praesentia, qua per Spiritus sui gratiam et virtutem se fruendum nobis praebet, quam si nobis ante oculos adesset. Neque hic movenda est quaestio, Annon potuerit Spiritum Christus elicere, quum in terris ageret. Nam pro confesso sumit Christus quicquid a Patre decretum est. Et certe ubi semel ostendit Dominus quid fieri velit, stulta est ac noxia de possibilitate disputatio.

8. Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato, et de iustitia, et de iudicio. 9. De peccato quidem, eo quod non credunt in me. 10. De iustitia autem, quia ad Patrem meum vado, et amplius non videbitis me. 11. De iudicio autem, quia princeps mundi huius iudicatus est. 12. Adhuc multa habeo vobis dicenda, sed non potestis nunc portare. 13. Quum autem venerit ille, (nempe) Spiritus veritatis, ducet vos in omnem veritatem. Neque enim loquetur a se ipso, sed quaecunque audierit, loquetur: et quae eventura sunt, annuntiabit vobis. 14. Ille me glorificabit, quia de meo accipiet, et annuntiabit vobis. 15. Omnia quae habet Pater, mea sunt: propterea dixi vobis, De meo accipiet, et annuntiabit vobis.

8. *Quum venerit ille.* Omissa expositionum varietate, quam nobis peperit loci obscuritas, tantum afferam quod mihi videtur ex genuino esse Christi sensu. Promiserat Spiritum suum discipulis: nunc doni praestantiam ab effectu commendat, quia Spiritus hic non eos modo privatim reget, sustinebit ac tuebitur, sed vim suam et efficaciam latius diffundet. *Arguet mundum*, inquit, hoc est, non manebit inclusus in vobis, sed potentia eius se a vobis proferet in totum mundum. Spiritum ergo illis promittit, qui futurus sit iudex mundi, et per quem eorum praedicatio adeo viva efficaxque futura sit, ut in ordinem cogat, qui prius effreni licentia exsultantes nullo metu nec reverentia tenebantur. Notandum autem est, Christum non de arcanis revelationibus hic loqui, sed de Spiritus virtute, quae in externa

Evangelii doctrina et hominum voce apparet. Unde enim fit ut in animos penetret vox hominis, radicem illic agat, fructificet denique ex lapideis cordibus carnea faciens, et innovans ipsos homines, nisi quia Spiritus Christi eam vivificat? alioqui esset mortua litera et inanis sonitus, quemadmodum pulcre docet Paulus, II. Cor. 3. 6., ubi se ministrum Spiritus esse iactat, quia Deus potenter in eius doctrina operabatur. Sensus ergo est, quum Spiritu donati fuerint Apostoli, coelesti ac divina virtute instructos fore, qua iurisdictionem in toto mundo exerceant. Caeterum hoc Spiritui potius quam ipsis tribuitur, quia nihil habebunt propriae potestatis, utpote qui ministri tantum erunt et organa, solus autem Spiritus in illis praesidebit. Sub *mundi* nomine tam eos qui vere convertendi erant ad Christum, quam hypocritas et reprobos comprehendi existimo. Duobus enim modis homines arguit Spiritus in Evangelii praedicatione. Quidam enim serio tanguntur ut sponte se humilient, sponte iudicio subscribant quo damnantur. Alii, etsi convicti reatum non possunt effugere, non tamen ex animo cedunt, nec se submittunt in ius ac ditionem Spiritus sancti: quin potius subacti intus fremunt, et confusi non desinunt tamen intus contumaciam alere. Nunc tenemus quomodo Spiritus mundum arguere debuerit per Apostolos, nempe quia iudicium suum Deus in Evangelio patefecit, quo perculsae conscientiae mala sua et Dei ipsius gratiam sentire coeperunt. Nam verbum ἐλέγχειν pro convincere hic accipitur. Atque ad huius loci intelligentiam non parum lucis afferet quod habetur I. Cor. 14, 24, ubi sic Paulus, Si prophetent omnes, ingrediatur autem incredulus vel idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus, et sic occulta cordis eius manifesta fiunt. Proprie illic Paulus de una arguendi specie agit, quum scilicet Dominus electos suos ad poenitentiam adducit per Evangelium: sed hinc dilucide patet, quomodo Spiritus Dei in sonitu vocis humanae homines, prius iugo non assuetos, imperium suum agnoscere et subire cogat. Quaeritur nunc, in quem finem hoc Christus dixerit: nonnulli causam odii cuius meminerat notari putant, acsi diceret, ideo fore infensos mundo, quia Spiritus vicissim per illos mundum urgebit. Sed ego aliis potius subscribo, qui diversum fuisse Christi consilium tradunt, sicuti iam initio attigi. Magni enim interfuit ut scirent Apostoli, non vulgare fore Spiritus donum quod illis promissum fuerat. Singularis ergo eius excellentia describitur, quod Deus hoc modo tribunal suum eriget ad iudicandum totum orbem.

9. *De peccato quidem.* Nunc videndum restat quid sit de peccato arguere. Videtur Christus infidelitatem facere solam peccati causam, idque varie ab interpretibus torquetur: sed quemadmodum praefatus sum, non referam quid singuli doceant vel sentiant. Primo notandum est, iudicium Spiritus a demonstratione peccati incipere: hoc enim Spiritualis doctrinae exordium est, homines in peccato genitos nihil in se habere nisi peccati materiam. Porro infidelitatis meminit Christus, ut ostenderet qualis in se sit hominum natura. Nam quia vinculum quo se nobis unit est fides, donec in ipsum credamus, extra eum sumus et ab eo divisi. Tantundem igitur valent haec verba acsi dixisset, Spiritus quum venerit, ostendet ac convincet, extra me regnare in mundo peccatum. Proinde hic nominatur infidelitas, quia nos separat a Christo, atque ita facit ut nihil praeter peccatum nobis relinquatur. In summa, damnatur his verbis na-

turae humanae corruptio et pravitas, ne putemus vel gustam unam rectitudinis sine Christo nobis inesse.

10. *De iustitia.* Tenenda est graduum series quam ponit Christus. Mundum nunc dicit arguendum de iustitia: neque enim iustitiam esurient ac sitient homines, imo cum fastidio respuent quicquid de ea dicetur, nisi tacti fuerint sensu peccati. Praesertim de fidelibus sic habendum est, non posse eos in Evangelio proficere, nisi primum humiliati fuerint, quod fieri non potest nisi peccatis agnitis. Proprium quidem est Legis munus conscientias vocare ad Dei iudicium et terrore vulnerare, sed rite Evangelium praedicari nequit, quin a peccato in iustitiam et a morte in vitam deducat. Proinde necesse est ut a Lege mutuetur primum istud membrum, de quo loquutus est Christus. Caeterum iustitiam hic intellige, quae nobis per Christi gratiam communicatur. Eam Christus statuit in suo ad Patrem ascensu: nec immerito. Quemadmodum enim teste Paulo (Rom. 4, 25.) resurrexit propter iustificationem nostram, ita nunc ad dexteram Patris sedet, ut quicquid illi datum est potestatis exerceat, et sic impleat omnia. Denique e gloria coelesti iustitiae suae odore mundum perfundit. Spiritus autem per Evangelium pronuntiat hunc unum esse modum, quo iusti censeamur. Ideo a convictione peccati secundus hic gradus est, ut convincat Spiritus mundum, quaenam vera sit iustitia, nempe quod Christus suo in coelum ascensu vitae regnum constituit et nunc sedet ad Patris dexteram, ut veram iustitiam stabiliat.

11. *De iudicio autem.* Qui iudicii nomen pro damnatione accipiunt, ratione non carent, quia mox subiicit Christus mundi principem esse iudicatum. Mihi tamen videtur diversus sensus magis congruere, nempe quod accensa Evangelii luce patefaciat Spiritus, Christi victoria, qua Satanae imperium deiecit, statum mundi rite et ordine fuisse compositum: acsi diceret, veram esse istam instaurationem qua reformantur omnia, quum ipse Christus subacto et triumphato Satana solus regnum obtinet. Iudicium ergo rebus confusis et dissipatis opponitur, vel ut brevius dicam, antitheton est τῆς ἀταξίας, acsi rectitudinem quis diceret, quo sensu frequenter sumitur in Scriptura. Sensus ergo est, Satanam quamdiu imperio potitur miscere omnia et turbare, ut foeda sit ac deformis operum Dei confusio, sed ubi tyrannide sua exuitur per Christum, tunc mundo reparato ordinem bene temperatum lucere. Ita mundum Spiritus de iudicio convincit, hoc est quod Christus devicto iniquitatis principe, quae prius collapsa erant et divulsa, in ordinem restituit.

12. *Adhuc multa habeo.* Non potuit tantum apud discipulos valere Christi concio, quin sua eos ruditas adhuc perplexos in multis teneret: imo vix tenui gustu libabant, quae ipsos penitus reficere debebant, nisi obstitisset carnis imbecillitas. Fieri ergo non poterat quin suae inopiae conscii metu et anxietate laborarent. Christus autem cum hac consolatione occurrit, quod accepto Spiritu novi et longe alii homines futuri sint. Quod igitur pares ferendo esse negat, si plura et altiora illis dixerit, huc pertinet, ut spe melioris profectus erecti non despondeant animos. Metiri enim gratiam, qua donandi erant, ex praesenti sensu non oportuit, quum tam procul a coelo abessent. In summa, bono et forti animo esse iubet, quantumvis nunc sint debiles. Caeterum, quia nulla praeter doctrinam fultura erat in quam recumberent, admonet Christus se illam temperasse pro eorum mo-

dulo, sic tamen ut altior et uberior brevi speranda sit, acsi diceret, Si nondum ad vos stabiliendos sufficit quod ex me audistis, tolerate paulisper: nam paulo post Spiritus magisterio edoctis nihil amplius deerit, absolvet ille quod rude adhuc in vobis est. Nunc quaeritur quaenam ista fuerint quibus discendis nondum idonei erant Apostoli. Papistae ut sua figmenta pro Dei oraculis obtrudant, hoc loco improbe abutuntur. Christus, inquiunt, novas Apostolis revelationes promisit: ergo in Scriptura subsistere non convenit, supra quam ille suos vocat. Primum si cum Augustino loqui placeat, solutio ad manum erit. Verba eius sunt, Quum tacuerit Christus, quis nostrum dicat ista vel *illa* esse? aut si dicere audeat, unde probabit? quis tam vanus aut *temerarius*, qui etiamsi vera dicat, sine ullo divino testimonio affirmet, ea esse quae dicere tunc Dominus noluit? Verum certior nobis ad eos refellendos ex Christi verbis suppetit ratio. Perfectus veritatis magister dicitur Spiritus, quem pollicitus est Apostolis Christus: quorsum autem promissus est, nisi ut acceptam ab eo sapientiam per manus traderent? Datus est illis Spiritus, quo duce et directore iniuncto sibi officio defuncti sunt. Eos idem ille Spiritus *in omnem veritatem* perduxerat, quum doctrinae suae summam scriptis complexi sunt. Huic doctrinae quisquis aliquid addendum putat, acsi mutila esset et semiplena, non modo Apostolos insimulat malae fidei, sed in Spiritum blasphemus est. Si doctrina, quam literis consignarunt, a tironibus adhuc et noviciis profecta esset, non supervacua esset accessio: nunc vero quum eorum scripta quasi perpetuae sint eius revelationis tabulae, quae illis promissa et praestita fuit, non potest sine atroci Spiritus iniuria quicquam illis addi. Porro quum ad res ipsas ventum est, plus quam ridiculi sunt Papistae, illa enim arcana, quibus portandis impares erant Apostoli, pueriles esse naenias definiunt, quibus nihil inanius vel magis fatuum. Descendere scilicet e coelo Spiritum oportuit ut discerent Apostoli, quo ritu sacrandi essent calices cum suis altaribus, baptizandae campanae, benedicenda aqua lustralis, et missa celebranda. Unde igitur discunt moriones et pueri, qui ad unguem tenent haec omnia? Nihil itaque apertius est quam Deo illudere Papistas, quum e coelo prodiisse fingunt, quae tam Cereris aut Proserpinae mysteria sapiunt, quam abhorrent a sincera Spiritus sapientia. Nos vero nisi velimus ingrati esse Deo, acquiescamus in ea doctrina, cuius auctores esse Apostolos scripta eorum testantur, quando summa illic coelestis sapientiae perfectio nobis prodita est, quae hominem Dei perfectum reddat (II. Tim. 3, 17.): ultra eam progredi fas esse non putemus. Nam altitudo nostra et latitudo et profunditas in eo posita est, ut sciamus caritatem Dei quae nobis exhibita est in Christo. Haec cognitio omnem scientiam supereminet, ut inquit Paulus (Eph. 3, 18.): ut quum tradit in Christo absconditos esse omnes sapientiae et scientiae thesauros (Col. 2, 3.), non aliquem ignotum Christum fabricat, sed quem sua praedicatione ad vivum depinxit, ut cernatur quasi ante oculos nostros crucifixus, quemadmodum dicit ad Gal. 3, 1. Caeterum ne qua maneat ambiguitas, Christus ipse postea suis verbis explicat, quaenam illa sint, quae nondum ferre poterant Apostoli. *Quae ventura sunt, annuntiabit vobis*, inquit. Hoc quidem nonnulli ad Spiritum prophetiae restringunt, sed meo iudicio potius futurum regni sui spiritualis statum designat, qualem paulo post resurrectionem eius Apostoli viderunt, sed tunc com-

prehendere nullo modo poterant. Non ergo vaticinia illis promittit de rebus post eorum mortem futuris, sed tantum significat aliam fore regni sui naturam, et gloriam longe maiorem quam nunc animis concipere possint. Cuius arcanae sapientiae, quam per Ecclesiam coelestes quoque angeli cum admiratione discunt (Eph. 3, 10.), thesauros Paulus explicat in epistola ad Ephesios a primo capite usque ad finem quarti. Quare non est quod a Papae archivis vel scriniis petatur. *Non enim loquetur a semetipso.* Confirmatio est illius particulae, *Ducet vos in omnem veritatem.* Scimus fontem veritatis Deum esse, atque extra eum nihil esse certi vel solidi. Quare ut Spiritus oraculis plenam tuto adhibeant fidem Apostoli, Christus divina fore pronuntiat, quasi diceret manare a Deo ipso quicquid Spiritus attulerit. Neque tamen his verbis minuitur Spiritus maiestas, quasi vel Deus non sit vel Patre sit inferior, sed referuntur ad mentis nostrae captum. Quia enim propter velum interpositum non satis assequimur, quanta reverentia excipere deceat quae nobis revelat Spiritus, ideo expressa fit divinitatis mentio, quemadmodum alibi vocatur arrha, qua nobis ratam facit Deus salutem nostram, et sigillum quo eius certitudinem nobis obsignat (Eph. 1, 14.). In summa, docere Christus voluit, doctrinam Spiritus non fore mundi huius acsi in aëre nasceretur, sed ex coelestis sanctuarii adytis prodituram.

14. *Ipse me glorificabit.* Iam admonet Christus, non venturum Spiritum, qui novum aliquod regnum erigat, sed potius qui stabiliat gloriam illi a Patre datam. Multi enim Christum docuisse somniant, tantum ut rudimenta traderet, postea discipulos transmitteret in altiorem scholam. Hoc modo Evangelium pluris non faciunt quam Legem, quae paedagogus fuisse veteris populi dicitur (Gal. 3, 24.). Hunc errorem alter nihilo tolerabilior sequitur, quod Christo valere iusso, acsi regno perfunctus nihil nunc esset, Spiritum in eius locum subrogant. Ab hoc fonte Papatus et Mahometis sacrilegia fluxerunt. Nam etsi inter se multis in rebus sunt dissimiles isti antichristi, commune tamen principium habent: Evangelio quidem nos initiari in rectam fidem, sed aliunde petendam esse doctrinae perfectionem, quae nos penitus expoliat. Si Papae obiicitur Scriptura, illic haerendum esse negat, quia Spiritus superveniens multis additamentis supra illam nos evexit. Mahometes praedicat sine suo Alcorano homines semper manere pueros. Falso itaque Spiritus praetextu fascinatus fuit mundus, ut a simplici Christi puritate discederet. Nam simulac Spiritus a Christi sermone divellitur, quibuslibet deliriis et imposturis aperta est ianua. Similem fallendi viam tentarunt hoc saeculo multi fanatici. Doctrina, quae scripta est, illis visa est literalis. Novam ergo theologiam excludere placuit, quae ex revelationibus constaret. Nunc videmus quam non supervacua fuerit Christi admonitio, quod per Spiritum, quem missurus erat, glorificandus esset ut sciremus, non alias esse partes Spiritus sancti quam ut regnum Christi stabiliat, et quicquid illi a Patre datum est asserat sanciatque in perpetuum. Quorsum igitur Spiritus doctrina? Non ut nos abducat a schola Christi, sed potius ut rata sit vox illa, qua iubemur ipsum audire. Alioqui Christi gloriae detraheret. Additur ratio, *de meo accipiet*, inquit Christus: quibus verbis significat, nos in hunc finem Spiritum recipere, ut beneficiis suis fruamur. Quid enim nobis confert? Ut abluamur Christi sanguine, ut aboleatur per eius mortem in nobis pecca-

tum, ut vetus homo noster crucifigatur, ut valeat eius resurrectio ad nos in vitae novitatem reformandos, denique ut bonorum eius simus participes. Ergo nihil seorsum a Christo Spiritus nobis confert, sed a Christo sumit quod in nos transfundat. Idem et de doctrina sentiendum: neque enim nos illuminat, ut abducat vel tantillum a Christo, sed ut compleat quod dicit Paulus (I. Cor. 1, 30.), Christum esse nobis factum sapientiam. Item thesauros illos, qui in Christo sunt absconditi, reserat. In summa, non aliis quam Christi divitiis nos locupletat Spiritus, ut eius gloriam per omnia illustret.

15. *Quaecunque Pater habet, mea sunt.* Quia videri poterat Christus, Patri eripere quod sibi vindicabat, fatetur habere se a Patre, quicquid per Spiritum nobis communicat. Caeterum, quum dicit omnia Patris sua esse, in persona Mediatoris loquitur, quia de plenitudine eius haurire nos oportet. Semper ad nos respicit, ut dictum est. Atqui videmus ut se maior pars hominum fallat, quae praeterito Christo Deum per vagos circuitus quaerit. Alii exponunt, commune esse Filio quicquid habet Pater, quatenus idem est Deus. Sed hic non tam de arcana et intrinseca, ut sic loquar, potentia disserit, quam de iniuncto sibi erga nos officio. Denique suas divitias praedicat, ut nos ad fruendum invitet, atque inter dona, quae per eius manum a Patre accipimus, Spiritum recenset.

16. Paulisper, et non videtis (pro, videbitis) me: et iterum paulisper, et videbitis me: quia ego vado ad Patrem. 17. Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius inter se, Quid est hoc, quod dicit nobis, Paulisper, et non videtis me: et iterum paulisper, et videbitis me? Et, Quod ego vado ad Patrem? 18. Dicebant ergo, Hoc quid est, quod dicit, Paulisper? nescimus, quid loquatur. 19. Cognovit ergo Iesus, quod vellent eum interrogare, et dixit eis, De hoc quaeritis inter vos, quod dixi, Paulisper, et non videtis me: et iterum paulisper, et videbitis me. 20. Amen, amen dico vobis, quod plorabitis vos, et lugebitis, mundus autem gaudebit: vos autem tristabimini, sed tristitia vestra in gaudium vertetur.

16. *Paulisper, et non videtis me.* Saepius de suo discessu Apostolos Christus praemonuit, partim ut eum fortiori animo ferrent, partim ut ardentius expeterent Spiritus gratiam, cuius non magnum desiderium eos tenebat, quamdiu habebant Christum corpore praesentem. Cavendum ergo ne fastidiose legamus, quod non frustra Christus inculcat. Primo dicit se illis paulo post ereptum iri, ut conspectu eius privati, in quo solo acquiescebant, non tamen desinant praesenti esse animo. Deinde absentiae suae subsidium illis promittit: imo testatur se brevi restitutum iri, postquam ablatus fuerit, sed alio modo, nempe per Spiritus sancti praesentiam. Quanquam hoc secundum membrum alii secus exponunt, Videbitis me quum a mortuis resurrexero, sed nonnisi ad exiguum tempus, quia mox in coelum recipiar. Sed mihi verba eum sensum admittere non videntur, *paulisper et videbitis me.* Quin potius hac consolatione sublevat ac mitigat suae absentiae moerorem, quod non diuturna futura sit, ac ita Spiritus

gratiam commendat, per quam illis perpetuo affuturus sit: acsi promitteret, se non multo post rediturum, nec longum fore tempus, quo eius conspectu carebunt. Neque absurdum existimari debet quod se videri dicit, dum Spiritu in discipulis habitat: nam etsi oculis non cernitur, certo tamen fidei experimento cognoscitur eius praesentia. Verum est quidem quod docet Paulus (II. Cor. 5, 6.), peregrinari fideles a Domino quamdiu in terra versantur, quia per fidem ambulant, non per aspectum. Sed aeque verum est, merito interea gloriari posse quod Christum fide habeant in se manentem, quod illi adhaereant ut capiti membra, quod spe coelum cum eo possideant. Ergo gratia Spiritus nobis speculum est, in quo aspici vult Christus, secundum illud Pauli (ibidem v. 16.): Etiamsi cognoverimus Christum secundum carnem, non tamen amplius cognoscimus: si quis in Christo, nova creatura. *Quia ego vado ad Patrem.* Alii exponunt, non videndum amplius a discipulis Christum, quia in coelo futurus sit, illi autem in terra. Ego potius ad secundum membrum refero, Videbitis me brevi: quia mors mea non est interitus, qui me a vobis separet, sed transitus in coelestem gloriam, unde se divina mea virtus ad vos usque diffundet. Docere itaque meo iudicio voluit, qualis futura sit sua post mortem conditio, ut spirituali eius praesentia contenti essent, neque putarent quicquam sibi obesse, quod non amplius cum ipsis ageret ut mortalis homo.

19. *Cognovit Iesus.* Quanquam videtur interdum Dominus surdis loqui, suorum ruditati sic tandem succurrit, ut non sit inutilis eius doctrina. Nostrum vero est dare operam, ne ad tarditatem accedat vel superbia vel ignavia, sed potius humiles non praebeamus ac discendi cupidos.

20. *Plorabitis vos et lugebitis.* Ostendit qua de causa suum discessum instare praedixerit, et simul promissionem addiderit de maturo reditu: nempe ut melius scirent, quam necessarium esset Spiritus subsidium. Dura, inquit, et ardua tentatio vos manet: nam ubi morte ablatus fuero, mundus suos triumphos aget. Vos in gravissimo moerore eritis: mundus se beatum, et vos miseros iudicabit. Volui igitur vos armis necessariis ad hanc pugnam instruere. Tempus autem medium designat inter mortem suam et missionem Spiritus, quia tunc oppressa iacuit quodammodo eorum fides. *Tristitia vestra in gaudium vertetur.* Gaudium intelligit quo praediti fuerunt accepto Spiritu: non quod immunes postea fuerint a tristitia, sed quod spirituali gaudio absorptum fuerit quicquid ferendum erat tristitiae. Scimus Apostolos quamdiu vixerunt, certasse duram militiam, indignis probris fuisse tractatos, multas habuisse luctus causas: sed Spiritu renovati priorem infirmitatis sensum exuerant, ut heroica altitudine facile calcarent quicquid malorum ingerebatur. Hic ergo praesens infirmitas cum Spiritus virtute confertur, qua mox donandi erant. Nam ad tempus fere obruti postea non modo alacriter pugnarunt, sed splendidum egerunt triumphum in mediis pugnis. Quanquam simul notandum est, non modo innui tempus medium inter Christi resurrectionem et mortem Apostolorum, sed quod postea etiam sequutum est, acsi diceret Christus, Iacebitis ad tempus exiguum tanquam prostrati, sed ubi vos erexerit Spiritus incipiet novum gaudium, quod per continuos progressus augebitur, donec recepti in coelestem gloriam solide gaudeatis.

21. Mulier, quum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quum autem peperit filium, non amplius reminiscitur afflictionis, propter gaudium, quod natus sit homo in mundum. 22. Et vos igitur tristitiam quidem nunc habetis: rursum autem videbo vos, et gaudebit cor vestrum, et gaudium vestrum nemo tollet a vobis. 23. Et in illa hora me non interrogabitis quicquam. Amen, amen, dico vobis, quod quaecunque petieritis a Patre in nomine meo, dabit vobis. 24. Hactenus non petiistis quicquam in nomine meo: petite, et accipietis, ut gaudium vestrum plenum sit.

21. *Mulier quum parit.* Similitudine proximam sententiam confirmat, imo clarius sententiam suam exprimit, quod scilicet non tantum gaudio mutandus sit eorum moeror, sed materiam quoque ac segetem gaudii in se contineat. Fit saepenumero, ubi rebus adversis successit prosperitas, ut homines pristini doloris obliti totos se in laetitiam effundant: dolor tamen qui praecessit non est laetitiae causa. Christus autem fructuosam suorum tristitiam fore significat, quam Evangelii causa pertulerint. Et certe non alius dolorum omnium quam infelix exitus esse potest, nisi quum in Christo benedicuntur. Sed quia crux Christi semper inclusam habet in se victoriam, merito dolorem, qui inde concipitur, Christus ipse similem facit dolori parturientis feminae, qui mercede sua pensatur, dum fetus in lucem editus puerperam exhilarat. Non quadraret autem similitudo, nisi gaudium pareret dolor in Christi membris, dum eius passionibus communicant: sicuti parturitio in muliere causa est partus. Hac etiam aptanda est similitudo, quod quum acerrimus sit mulieris dolor, cito evanescit. Non parva igitur haec levatio erat discipulis, quum dolorem suum audirent minime diuturnum fore. Iam ad nos accommodandus est huius doctrinae usus. Ex quo Spiritu Christi regeniti sumus, debebat in nobis vigere gaudium, quod omnem malorum sensum abstergeret: decebat, inquam, nos puerperis esse similes, quae solo fetus sui conspectu sic moventur, ut illis suus dolor non doleat. Sed quia primitias tantum accepimus et quidem valde tenues, vix modicas sentimus spiritualis laetitiae guttas, quae dolori nostro aspersae eius acerbitatem leniant. Et tamen exigua ista portio clare ostendit, adeo nunquam obrui moerore qui Christum fide intuentur, ut in extremis malis gloriose tamen exsultent. Interea vero quoniam haec omnibus creaturis imposita est conditio, ut parturiant usque ad ultimum redemptionis diem, sciamus nobis quoque gemendum esse, donec ex continuis praesentis vitae miseriis liberati fidei nostrae fructum palam cernamus. In summa, puerperis similes sunt fideles, quatenus in Christo renati iam in coeleste Dei regnum et beatam vitam ingressi sunt: similes autem gravidis et parturientibus feminis, quatenus adhuc captivi in carnis ergastulo ad felicem illum statum suspirant, qui sub spe latet absconditus.

22. *Gaudium vestrum nemo tollet.* Gaudii pretium non parum auget perpetuitas. Nam hinc sequitur leves esse aerumnas et aequo animo tolerandas, quae momentaneae sunt. Porro his verbis admo-

net Christus, quodnam sit verum gaudium. Necesse est ut suis gaudiis cito privetur mundus, quae nonnisi in rebus caducis quaerit. Ergo ad Christi resurrectionem veniendum, in qua aeterna est stabilitas. *Visurum* se discipulos intelligit, quum rursus eos visitabit Spiritus sui gratia, ut perpetuo eius conspectu fruantur.

23. *Non interrogabitis quicquam.* Postquam discipulis laetitiam promisit Christus ex invicta fortitudine et constantia, nunc alteram Spiritus gratiam qua donandi erant praedicat, nempe tantam intelligentiae lucem, quae ipsos ad coelestia usque arcana evehat. Tanta erat tunc in illis tarditas, ut ad minimum quemque scrupulum haesitarent: nam ut pueri alphabetarii versum unum sine pluribus remoris non continuant, ita in singulis fere Christi verbis quaedam erat offensio, quae illorum profectum impediret. Paulo post vero Spiritu sancto illuminati non amplius remoras ullas passi sunt, quin familiaris ac nota illis esset Dei sapientia, ut inoffenso cursu inter Dei arcana pergerent. Non desierunt quidem Apostoli, etiam quum in summum sapientiae gradum evecti essent, os Christi interrogare: sed hic tantum fit duplicis status comparatio, acsi diceret Christus, eorum ruditatem correctum iri, ut, qui in minimis quibusque nunc subsistunt, facile ad summa usque mysteria nullo negotio penetrarent. Talis est locus Ieremiae (31, 34.): Non docebit quisque proximum suum, dicens, Cognosce Dominum, quia omnes a minimo usque ad maximum, dicit Dominus, me cognoscent. Non tollit certe Propheta, neque abolet doctrinam, quae in regno Christi maxime vigere debet, sed ubi divinitus edocti fuerint omnes, crassae inscitiae negat amplius fore locum, quae hominum mentes occupat, donec illis sol iustitiae Christus per Spiritus sui radios illuxerit. Porro, quum nihil a pueris differrent Apostoli, imo truncis magis similes essent quam hominibus, quales repente exstiterint Spiritus magisterio edocti, satis notum est. *Quaecunque petieritis a Patre meo.* Declarat unde illis nova haec facultas, quia scilicet ex Deo sapientiae fonte, quantum opus erit, pleno ore haurire illis licebit, acsi diceret, Timendum non est ne destituamini intelligentiae dono, quia Pater cum omni bonorum affluentia ad vos large ditandos paratus erit. Caeterum his verbis admonet, non ideo Spiritum promitti, ut quibus promissus est illum ignavi ac stertentes exspectent, sed potius ut sedulo intenti sint ad petendam gratiam quae offertur. In summa, pronuntiat se tunc ita functurum esse Mediatoris officio, ut liberaliter et supra votum illis impetret a Patre quicquid petierint. Sed hic exoritur difficilis quaestio, An tunc primum coeperit invocari Deus Christi nomine, qui nunquam aliter hominibus propitius esse potuit quam in Mediatoris gratiam. Tempus futurum designat Christus, quo daturus sit coelestis Pater discipulis quicquid nomine suo petierint. Si haec nova est ac insolita gratia, colligi posse videtur, quamdiu in terris versatus est, nondum egisse advocati partes, ut per ipsum gratae essent Deo fidelium preces: quod etiam mox clarius exprimit, Hactenus, inquit, non petiistis quicquam in nomine meo. Atqui probabile est, Apostolos orandi regulam, quae in Lege praescripta erat, servasse. Scimus autem Patres non sine Mediatore orare solitos, quum tot exercitiis ipsos Deus ad talem orandi formam assuefaceret. Videbant summum Pontificem in sanctuarium ingredi totius populi nomine, videbant quotidie sacrificia immolari, ut ratae essent coram Deo Ecclesiae preces: erat igitur

hoc unum ex fidei principiis, temere et frustra Deum invocari nisi Mediatore interposito. Iam vero Christus eum se esse satis testatus fuerat discipulis, sed tam obscura erat cognitio, ut preces suas nondum rite ad eius nomen formare possent. Nec vero quicquam in eo est absurdi, quod Deum precati sint sub Mediatoris fiducia ex Legis praescripto, nec tamen plane et liquido intellexerint, quidnam hoc sibi vellet. Adhuc extentum erat templi velum, Dei maiestas sub umbra Cherubim abscondita erat, nondum coeli sanctuarium ingressus erat verus Sacerdos ut pro suis intercederet, nondum sanguine suo viam dedicaverat. Non igitur mirum si Mediator non fuit agnitus sicuti nunc, ex quo in coelo pro nobis apud Patrem apparet, sacrificio suo eum nobis reconcilians, ut audeamus nos miseri homunciones illuc cum fiducia prodire. Nam certe Christus peracta expiatione in coelum receptus Mediatorem se palam ostendit. Caeterum notanda est tam frequens repetitio huius particulae, quod nos in Christi nomine orare deceat, ut sciamus impiam esse profanationem nominis Dei, quam quis ipso praeterito sistere se audet ad Dei tribunal. Quodsi animis nostris probe infixa erit haec persuasio, Deum nobis libenter et large daturum esse quicquid Filii nomine petierimus, non advocabimus hinc inde diversos patronos in subsidium, sed uno illo contenti erimus, qui toties ac tam benigne suam operam nobis defert. Porro dicimur *orare in Christi nomine*, quum illum nobis advocatum statuimus, qui gratiam apud Patrem conciliet, etiamsi nomen eius labiis diserte non exprimimus.

24. *Petite.* Hoc ad tempus manifestationis refertur, quae paulo post futura erat. Quo minus excusabiles hodie sunt, qui fictis Sanctorum patrociniis hanc doctrinae partem obscurant. Veterem populum oportuit oculos ad umbratilem suum Pontificem et pecudum victimas convertere, quoties precari vellet. Nos igitur plus quam ingrati, nisi sensus omnes in verum Sacerdotem defixos tenemus, qui propitiator nobis est exhibitus, per quem nobis facilis et pervius sit aditus ad thronum gloriae Dei. Addit postremo, *ut gaudium vestrum plenum sit*: quo significat nihil ad perfectam bonorum omnium copiam, nihil ad summam votorum, nihil ad tranquillam satietatem defore, si modo in suo nomine a Deo postulemus quicquid nobis opus est.

25. Haec in proverbiis loquutus sum vobis: sed venit hora quando non amplius in parabolis vobiscum loquar, sed palam de Patre annuntiabo vobis. 26. In illa hora in nomine meo petitis, et non dico vobis, quod ego rogabo Patrem pro vobis: 27. Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, et credidistis, quod ego a Deo exivi. 28. Exivi a Patre, et veni in mundum: rursus relinquo mundum, et proficiscor ad Patrem.

25. *Haec in proverbiis.* Consilium Christi est animos addere discipulis, ut de meliore profectu bene sperantes non putent, inutilem esse quam audiunt doctrinam, quamvis in ea non multum assequantur. Poterat enim illis obrepere suspicio, Christum nolle intelligi ac

industria ipsos tenere suspensos. Brevi igitur fore denuntiat ut doctrinae fructum sentiant, quae sua obscuritate fastidium in eorum animis creare poterat. משל Hebraeis proverbium interdum significat: quia autem proverbia ut plurimum figuras et tropos continent, inde fit ut Hebraei משלים appellent aenigmata vel insignes sententias, quae Graecis ἀποφθέγματα vocantur, quae aliquid ambiguum vel obscurum fere habent. Sensus ergo est, Nunc figurate vobiscum et non simplici planaque, oratione loqui videor: sed brevi loquar vobiscum familiarius, ut nihil sit vobis in mea doctrina perplexum aut difficile. Nunc videmus quod iam attigi, animari discipulos maioris profectus fiducia, ne doctrinam abiiciant, quia nondum intelligunt quid sibi velit. Nisi enim spes proficiendi nos accendat, discendi studium frigere necesse est. Caeterum res clare ostendit, Christum non aenigmatice loquutum esse, sed facili adeoque crasso dicendi genere usum apud discipulos, sed tanta erat eorum ruditas, ut attoniti ex ore eius penderent. Quare ista obscuritas non tam in doctrina fuit, quam in eorum mentibus. Et certe idem nobis hodie accidit: nam sermo Dei non frustra hoc elogio ornatur, quod sit lux nostra, sed eius fulgorem tenebrae nostrae sic obnubilant, ut putemus nos meras allegorias audire. Nam sicuti minatur per Prophetam (Ies. 28, 11.), se barbarum fore incredulis et reprobis, acsi blaesis esset labiis: et Paulus Evangelium dicit absconditum esse talibus, quia eorum mentes excaecavit Satan (II. Cor. 4, 3.): ita infirmis et rudibus magna ex parte confusum aliquid sonat, ut non possit intelligi. Nam etsi non prorsus tenebricosae sunt eorum mentes sicut infidelium, sunt tamen velut nebulis implicitae. Et Dominus, ut nos propriae inopiae sensu humiliet, ita ad tempus stupere patitur, sed quos Spiritu suo illuminat, ita proficere facit, ut illis familiaris ac notus sit ille sermo. Atque huc spectat posterius membrum, *venit hora*, hoc est, mox ventura est, quando non loquar vobiscum amplius figurate. Certe non alia docuit Spiritus Apostolos, quam quae audierant ex ore ipsius Christi, sed irradians eorum corda tenebras eorum discussit, ut Christum quasi novo et diverso modo loquentem audientes mentem eius facile caperent. Quum dicit *annuntiaturum se de Patre*, scopum hunc suae doctrinae esse admonet, ut nos ad Deum adducat, in quo posita est solida felicitas. Sed restat una quaestio, quomodo alibi dicat datum esse discipulis, nosse mysteria regni Dei, quibus hic fatetur se aenigmatice loquutum: nam illic, hoc est Matth. 13, 11., discrimen statuit inter eos et reliquum vulgus, quod in parabolis apud vulgus loquatur. Respondeo, non fuisse tantam in Apostolis ruditatem, quin tenuiter saltem gustarent quid vellet Magister: ita non sine causa eos e grege coecorum eximit. Nunc sermonem suum illis hactenus allegoricum fuisse dicit, prae illa conspicua intelligentiae luce, quam mox per Spiritus sui gratiam illis daturus erat. Utrumque igitur verum, quod longe excellerent super eos quibus insipidus erat Evangelii sermo, et tamen adhuc alphabetarii essent respectu novae sapientiae, quam illis Spiritus attulit.

26. *In illa hora.* Iterum causam repetit, cur tam liberaliter tunc aperiendi sint coelestes thesauri: quia scilicet in nomine Christi petent quidquid sibi opus erit. Deus autem nihil quod Filii sui nomine petatur negabit. Sed videtur esse in verbis dissidium: subiicit enim continuo post Christus, supervacuum fore ut Patrem ipse roget.

Quorsum autem attinet ipsius nomine precari, nisi suscipiat patroni munus? Et Ioannes alibi eum nominat advocatum nostrum (I. Io. 2, 1.). Paulus etiam testatur eum nunc pro nobis intercedere (Rom. 8, 34.): idem confirmat auctor epistolae ad Hebraeos (7, 25.). Respondeo, non simpliciter hoc loco negare Christum se intercessorem fore, sed hoc tantum velle, tam propensum fore erga discipulos Patrem, ut sine ulla difficultate sponte daturus sit quicquid precati fuerint. Occurret Pater, inquit, ac pro immenso erga vos suo amore patronum, qui alioqui pro vobis verba esset facturus, praeveniet. Caeterum, quum dicitur intercedere Christus pro nobis apud Patrem, nihil de ipso carnale imaginemur, acsi ad Patris genua procumbens preces suppliciter conciperet. Sed virtus sacrificii, quo semel Deum nobis placavit, semper vigens et efficax, sanguis quo expiavit peccata nostra, obedientia quam praestitit, continua est pro nobis intercessio. Insignis est hic locus, quo docemur cor Dei nos tenere, simulac Filii nomen illi opposuimus.

27. *Quia vos me amastis.* Monemur his verbis unicum esse vinculum nostrae cum Deo coniunctionis, si Christo coniuncti simus. Coniungimur autem fide non ficta sed quae ex sincero affectu nascitur, quem *amoris* nomine designat: neque enim pure in Christum credit, nisi qui illum ex animo amplectitur. Quare hoc verbo vim et naturam fidei bene expressit. Verum, si tunc demum amare nos Deus incipit, ex quo Christum dileximus, sequitur a nobis esse initium salutis, quia Dei gratiam praevenimus. Atqui huic sententiae reclamant plurima Scripturae testimonia. Promissio Dei est, Faciam ut me diligant: et Ioannes dicit, Non quod priores dilexerimus eum (I. Io. 4, 10.). Supervacuum esset plures locos colligere, quia nihil hac doctrina certius, Dominum vocare quae non sunt, suscitare mortuos, alienis se adiungere, formare corda carnea ex lapideis, apparere iis a quibus non quaeritur. Respondeo, homines ante vocationem, si sunt ex electis, arcano modo a Deo amari, qui suos omnes diligit antequam creati sint: sed quia nondum reconciliati sunt, merito censeri Dei inimicos, sicut et Paulus loquitur (Rom. 5, 10.). Secundum hanc rationem hic dicimur amari a Deo, dum Christum diligimus: quia pignus habemus paternae eius dilectionis, quem ante horruimus ut iudicem nobis infestum.

28. *Exivi a Patre.* Haec loquutio divinam in Christo virtutem nobis commendat. Neque enim firma in illum constaret fides, nisi divinam eius potentiam apprehenderet. Parum enim aut nihil mors eius et resurrectio, duae fidei columnae, nos iuvarent nisi coelestis virtus illis annexa esset. Nunc tenemus qualiter nos deceat Christum amplecti, ita scilicet, ut consilium et virtutem Dei, cuius manu nobis offertur, fides nostra reputet. Neque enim frigide accipiendum est quod exierit a Deo, sed simul tenendum est, quorsum vel in quem finem exierit: nempe ut esset nobis sapientia, sanctificatio, iustitia et redemptio (I. Cor. 1, 30.). Secundo membro quod mox subiicit notatur virtutis perpetuitas. Poterant enim cogitare discipuli, temporale illud esse beneficium, quod Redemptor mundo esset missus. Dixit ergo se redire ad Patrem, ut certo statuant nihil eorum bonorum, quae attulit, suo discessu excidere, quia ex coelesti sua gloria mortis et resurrectionis suae vim et effectum in mundum effundat. Mundum ergo reliquit, quum infirmitates nostras exuens in coelum receptus

est: sed viget nihilominus erga nos eius gratia, quia sedet ad Patris dexteram, ut potiatur totius mundi imperio.

29. Dicunt ei discipuli eius, Ecce nunc palam loqueris, et proverbium nullum dicis. 30. Nunc novimus, quod noveris omnia, et non opus habes, ut quis te interroget: in hoc credimus, quod a Deo existi. 31. Respondit illis Iesus, Nunc creditis? 32. Ecce ventura est hora, et nunc venit, qua dispergamini quisque in sua, et me relinquatis solum: quanquam non sum solus, quia Pater mecum est. 33. Haec loquutus sum vobis, ut in me habeatis pacem. In mundo tribulationem habebitis: sed confidite, ego vici mundum.

29. *Dicunt ei discipuli.* Hinc apparet, quam efficax fuerit consolatio, quia deiectos prius et fractos animos subito in magnam alacritatem erexit. Et tamen certum est, minime adhuc assequutos esse discipulos, quid valeret Christi sermo. Sed quamvis eius nondum capaces essent, solus odor eos recreavit. Quod exclamant, Magistrum *palam loqui* et absque figura, in eo quidem modum excedunt: ex animi tamen sensu testantur quod res est, quod nos quoque hodie experimur. Nam qui pauxillum tantum gustavit ex Evangelii doctrina magis accenditur, et plus longe sentit energiae in exiguo fidei modulo, quam si totus Plato illi cognitus esset. Imo gemitus, quos Spiritus Dei excitat in cordibus piorum, luculenti sunt testes, Deum arcano modo supra eorum captum operari. Nam alioqui Paulus non vocaret ipsos inenarrabiles (Rom. 8, 26.). Sic habendum est, Apostolos sensisse aliquid profectus, ut vere testari possent, non prorsus aenigmatica iam sibi esse Christi verba, sed in eo fuisse deceptos, quod sibi plus aequo sapere videbantur. Inde autem error, quod nesciebant quale futurum esset Spiritus donum. Exsultant ergo ante tempus, perinde acsi quis nummo uno aureo divitem se putaret. Colligunt ex quibusdam signis, Christum a Deo prodiisse: perinde gloriantur acsi nihil amplius deesset. Atqui ab ea notitia longe adhuc aberant, quamdiu non tenebant, qualis sibi futurus in posterum esset Christus.

31. *Nunc creditis.* Quia sibi nimium placebant discipuli, eos admonet Christus, ut infirmitatis suae memores potius se intra modulum suum contineant. Nunquam autem satis probe agnoscimus quid nobis desit, et quantum a fidei plenitudine distemus, quousque ad serium aliquod experimentum ventum est: nam res ipsa tunc ostendit, quam debilis fuerit fides, quam putabamus plenam esse. Huc revocat Christus discipulos, ac brevi fore pronuntiat ut ipsum relinquant. Est enim persequutio instar lydii lapidis ad probandam fidem, cuius parvitas dum apparet, trepidare incipiunt et se contrahere qui prius inflati erant. Ergo interrogatio Christi est ironica, acsi dixisset, Itane vos iactatis, quasi fide referti? Atqui instat examen quod vacuitatem vestram prodet. Sic coërcenda est nostra securitas, dum nimis exsultat. Sed videri posset, vel nullam prorsus fuisse fidem in discipulis, vel tunc fuisse exstinctam, quum relicto Christo huc illuc dispersi sunt. Respondeo, utcunque deiecta fuerit ac velut

succubuerit fides, tamen fuisse aliquid residuum, unde postea novi surculi pullularent.

32. *Non sum solus.* Haec correctio addita est, ut sciamus Christo nihil derogari, dum ab hominibus relinquitur. Nam quum in ipso fundata sit eius veritas et gloria, neque a mundi fide pendeat, si contingat ipsum a toto mundo deseri, manet nihilominus integer, quia Deus est non alieno subsidio indigens. Quod dicit *Patrem secum fore*, perinde valet atque Deum ab eius parte staturum, ut minime opus habeat quicquam ab hominibus mutuari. Hoc quisquis probe meditatum habebit, vel toto mundo nutante firmus consistet, nec eius fidem evertet aliorum omnium defectio. Nec enim Deo tribuimus iustum honorem, nisi solus ipse nobis sufficiat.

33. *Haec loquutus sum vobis.* Rursum inculcat quam necessariae sint consolationes, quibus fuerat apud ipsos usus. Probat autem hac ratione, quod eos in mundo plurimae aerumnae et tribulationes maneant. Notanda igitur primum haec admonitio, ut statuant omnes pii multis miseriis vitam suam subiectam fore, ut se ad tolerantiam comparent. Quum ergo instar maris tumultuosi nobis sit mundus, non alibi quam in Christo reperietur vera pax. Iam eius fruendae modus, quem hic definit, notandus est. Dicit pacem habituros, si in hac doctrina profecerint. Volumus ergo in mediis afflictionibus tranquillas habere et solutas mentes? attenti simus ad hanc Christi concionem, quae nobis pacem in ipso conferet. *Confidite.* Sicuti variis afflictionibus torporem nostrum corrigi decet, ac nos expergefieri ad quaerendum malorum remedium, ita non vult Dominus nos animis frangi, sed potius alacriter pugnare: quod fieri non potest, nisi de successu certi simus. Nam si dubio eventu pugnandum sit, totum studium nostrum mox concidet. Ergo Christus ad certamen nos vocans, certa victoriae fiducia instruit, quamvis adhuc nobis sudandum sit. Porro, quia semper in nobis multa est trepidandi materia, hac ratione fidendum esse docet, quia ipse non sibi privatim, sed nostra causa mundi fuerit victor. Ita fiet, ut in nobis fere oppressi magnificae illius gloriae intuitu, ad quam caput nostrum emersit, tuto possimus quicquid malorum nobis incumbit despicere. Proinde si Christiani esse cupimus, minime nobis a cruce quaerenda est immunitas, sed hoc uno contenti simus, quod sub Christi auspiciis militantes etiam in ipso conflictu sumus tamen extra periculum. *Mundi* nomine complectitur hic Christus quicquid adversum est piorum saluti, praesertim vero corruptelas omnes, quibus ad struendas nobis insidias abutitur Satan.

CAPUT XVII.

1. Haec loquutus est Iesus, ac sustulit oculos suos in coelum, et dixit: Pater, venit hora, glorifica Filium tuum, ut et Filius tuus glorificet te, 2. Quemadmodum dedisti illi potestatem omnis carnis, ut omnibus, quos dedisti ei, det vitam aeternam. 3. Haec autem est aeterna vita, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum

4. Ego te glorificavi super terram: opus consummavi, quod dederas mihi, ut facerem. 5. Et nunc glorifica me, tu Pater, apud te ipsum gloria, quam habui apud te, priusquam mundus esset.

1. *Haec locutus est Iesus.* Postquam de tolerantia crucis concionatus est Dominus ad discipulos, consolationes proposuit quibus innixi persisterent. Promisso Spiritus adventu illos in spem meliorem invexit ac de regni sui gloria et splendore disseruit. Iam convertit se ad preces, idque merito: friget enim doctrina, nisi divinitus efficax reddatur. Proinde exemplum doctoribus proposuit, ne tantum spargendo verbo impendant operam, sed precibus quoque admixtis Dei opem implorent, ut eius benedictio fructuosum reddat eorum laborem. In summa, haec Christi precatio quasi obsignatio fuit superioris doctrinae, tum ut in se rata esset, tum ut certam haberet fidem apud discipulos. Quod Ioannes narrat, *sublatis in coelum oculis* Christum orasse, id ardoris et vehementiae non vulgaris signum fuit: vere enim hoc gestu Christus testatus est, animi affectu se in coelo esse potius quam in terra, ut relictis hominibus familiare haberet cum Deo colloquium. Coelum autem respexit, non quod illic inclusus sit Deus, qui terram quoque implet, sed quia illic praecipue apparet eius maiestas, deinde quia coelorum conspectus nos admonet, supra omnes creaturas longe eminere Dei numen. Eodem pertinet manuum elevatio in precibus: nam quum pigri sint natura homines ac tardi, terrestreque ingenium eos deorsum inclinet, opus habent talibus excitamentis, imo vehiculis, quae ad Deum ipsos extollant. Caeterum, si vere Christum imitari cupimus, cavendum est ne plus exprimant ceremoniae quam sit in animo, sed interior affectus oculos, manus, linguam, et quicquid est impellat. Quod publicanus deiectis oculis rite Deum oravit (Luc. 18, 13.), non est huic sententiae contrarium. Nam etsi peccatis suis confusus se deiecit, non obstitit tamen illa humilitas, quin veniam peteret cum fiducia. Christum precari aliter decuit, qui nihil habebat pudore dignum. Deinde certum est Davidem ipsum aliter atque aliter diversis temporibus precatum esse, prout res ferebat. *Pater, venit hora.* Petit Christus illustrari suum regnum, ut vicissim ipse Patris gloriam illustret. Dicit horam venisse, quia tametsi patefactus miraculis, et omni virtutum genere Filius Dei fuerat, adhuc tamen obscurum erat spirituale eius regnum, quod paulo post effulsit. Si quis obiiciat, nihil minus gloriosum fuisse Christi morte, quae tunc instabat, respondeo, in morte illa nobis conspicuum esse immensum decus, quod impiis est absconditum: quia illic agnoscimus expiatis peccatis mundum Deo reconciliatum esse, abolitam maledictionem, Satanam devictum. Atque huc spectat votum Christi, ut coelestis Spiritus potentia mors sua fructum proferat, qualis aeterno Dei consilio fuerat decretus. Horam enim venisse dicit, non quae hominum arbitrio sit praefixa, sed quam Deus statuerat. Nec tamen supervacua est precatio, quia sic pendet Christus a Dei voluntate, ut tamen sibi optandum esse noverit, quod ille certo futurum pollicitus est. Facturus quidem est Deus quicquid decrevit, non modo stertente toto mundo, sed etiam repugnante: verum interea nostrum est, quaecunque promisit ab eo petere, quia hic promissionum est usus, ut nos ad precandum sollicitent. *Ut et Filius tuus glorificetur.* Significat mutuam esse illustrationem gloriae suae et Patris. Quor-

Cur enim apparuit Christus, nisi ut nos ad Patrem ducat? Unde sequitur, quicquid honoris defertur Christo, Patris honorem adeo non minuere, ut magis stabiliat. Tenendum semper memoria est, quam personam hoc loco sustineat Christus: neque enim sola eius aeterna divinitas nobis consideranda est, quia loquitur quatenus Deus erat manifestatus in carne, et pro Mediatoris officio.

2. *Quemadmodum dedisti illi.* Iterum confirmat nihil se nisi Patris voluntati consentaneum petere: sicuti haec perpetua est orandi regula, non plus petere quam quod ultro daturus esset Deus, quia nihil magis praeposterum, quam proferre coram ipso quicquid nobis libuit. *Potestas omnis carnis* imperium significat quod Christo datum est, quum Pater illum regem et caput constituit: sed finis notandus est, nempe ut *vitam aeternam* suis omnibus conferat. Imperium ergo accepit Christus non tam sibi, quam salutis nostrae causa. Sponte ergo nos subiicere Christo convenit, non tantum ut pareamus Deo, sed quoniam ea subiectione nihil magis amabile, quum nobis vitae aeternae sit causa. Caeterum non dicit Christus se toti mundo praefectum esse, ut vitam omnibus promiscue conferat: sed gratiam hanc restringit ad eos, qui *sibi dati sunt.* Quomodo autem dati? nam et reprobos Pater illi subiecit. Respondeo, solos electos ex peculiari esse eius grege, cuius custodiam tanquam pastor suscepit. Ergo regnum Christi ad omnes quidem homines extenditur, sed non nisi solis electis est salvificum, qui voluntario obsequio sequuntur vocem pastoris; alios enim parere sibi violenter cogit, donec tandem sceptro ferreo penitus eos conterat.

3. *Haec autem est aeterna vita.* Nunc modum donandi vitae definit, quum scilicet electos illuminat in veram Dei notitiam: neque enim de fruitione vitae quam speramus hic tractat, sed tantum quomodo perveniant homines ad vitam. Atque ut haec sententia probe intelligatur, primo tenendum est, nos omnes in morte esse, donec illuceat nobis Deus, qui solus vita est. Ubi autem illuxit, quia fide eum possidemus, simul ingredimur in vitae possessionem: hinc fit ut eius cognitio vere et merito dicatur esse salvifica. Porro singulis fere verbis suum inest pondus: neque enim quaelibet hic notatur Dei cognitio, sed quae nos in imaginem Dei transformat ex fide in fidem. Imo eadem est cum fide, qua insiti in Christi corpus divinae adoptionis consortes et coelorum haeredes efficimur. Quia autem nonnisi in Christi facie cognoscitur Deus, qui viva est atque expressa eius imago, ideo dicitur, *ut cognoscant te et Christum quem misisti.* Nam quod priore loco statuitur Pater, non refertur ad ordinem fidei, quasi mens nostra Deo cognito ad Christum postea descendat: sed sensus est, Deum mediatore demum interposito cognosci. Adduntur duo epitheta *veri et solius:* quia necesse est primum, ut Deum fides ab hominum vanis figmentis discernat, ac firma certitudine eum amplexa nusquam flectatur aut vacillet: deinde ut, statuens nihil esse in Deo mutilum nec imperfectum, unico ipso contenta sit. Quod nonnulli ita resolvunt, Cognoscant te, qui solus es Deus, frigidum est. Sensus ergo est, Solum te agnoscant pro vero Deo. Sed videtur hoc modo Christus sibi abdicare divinitatis ius et nomen. Si quis respondeat, Dei nomen Christo similiter ut Patri aptandum esse, eadem de Spiritu sancto quaestio movebitur. Nam

tantum et Filius unus sunt Deus, ab hoc gradu depellit

quod peraeque absurdum est. Solutio facilis est, si quis ad rationem loquendi attendat, quam passim in Evangelio Ioannis tenet Christus: de qua iam supra toties admonui lectores, ut assuescere debuerint. Christus in hominis forma apparens sub Patris persona Dei potentiam, essentiam et numen designat. Unus ergo verus est Deus, Christi pater, hoc est, Deus ille, qui pridem mundo redemptorem promiserat, unus est: sed in Christo reperietur deitatis unitas et veritas, quia ideo humiliatus fuit Christus, ut nos in altum eveheret. Ubi eo perventum est, tunc divina eius maiestas se profert: tunc ipse totus in Patre, et totus in eo Pater agnoscitur. In summa, qui Christum a Patris divinitate separat, eum nondum agnoscit qui solus est verus Deus, sed potius alienum sibi Deum fabricat. Ideo iubemur Deum cognoscere et Christum quem misit, per quem velut porrecta manu nos ad se invitat. Quod videtur quibusdam iniquum esse, si ob solam Dei ignorantiam pereant homines, inde fit, quia non reputant penes solum Deum esse vitae fontem, et quicunque ab eo alieni sunt vita privari. Iam si ad Deum non acceditur nisi fide, infidelitas necessario in morte nos detinet. Si quis obiiciat iustis alioqui et innocentibus fieri iniuriam, si damnentur, responsio in promptu est, nihil in hominibus esse recti vel sinceri, quamdiu in natura sua manent. Renovamur autem teste Paulo in imaginem Dei per cognitionem (Col. 3, 10.). Nunc tria capita simul colligere operae pretium est: quod Christi regnum vitam et salutem afferat, Secundo, quod non omnes inde vitam percipiant, neque etiam Christi officium sit vitam omnibus dare, sed tantum electis, quos eius tutelae commisit Pater, tertio, quod haec vita in fide posita sit, et ea dignetur Christus, quos in fidem Evangelii illuminat. Unde colligimus, non omnium commune esse illuminationis et coelestis sapientiae donum, sed peculiare electis. Verum quidem est offerri Evangelium omnibus, sed hic Christus arcanum et efficacem docendi modum commendat, quo soli filii Dei trahuntur ad fidem.

4. *Ego te glorificavi.* Hoc ideo dicit, quia tum in eius doctrina, tum in miraculis innotuerat Deus mundo. Haec autem est Dei gloria, si agnoscimus qualis sit. Quum addit se *perfecisse opus*, quod iniunctum erat, intelligit se defunctum esse toto vocationis suae cursu: illud enim maturum fuit tempus, quo ipsum recipi deceret in coelestem gloriam. Nec tantum de munere docendi loquitur, sed alias etiam ministerii sui partes comprehendit. Nam etsi praecipuum caput adhuc restabat, nempe sacrificium mortis, quo expiaret omnium peccata, quia tamen iam aderat hora mortis, perinde loquitur acsi illam quoque subiisset. Haec igitur summa est, ut a Patre mittatur in possessionem regni: quandoquidem confecto stadio nihil amplius illi residuum esset, nisi ut Spiritus virtute fructum et effectum omnium proferret, quae ex Patris mandato in terra gesserat, iuxta illud Pauli (Phil. 2, 7. 10.), Exinanivit se ipsum, forma servi accepta: propterea extulit illum Pater, et dedit illi nomen etc.

5. *Gloria quam habui apud te.* Glorificari apud Patrem optat, non ut Pater intus eum glorificet sine teste, sed ut receptus in coelum magnifice illic amplitudinem suam ac potentiam ostendat, ut illi omne genu flectatur etc. Itaque particula *apud patrem* in priore membro terrestri et caducae gloriae opponitur: quemadmodum Paulus (Rom. 6, 10.), quum dicit, semel mortuum peccato nunc Deo

vivere, beatam immortalitatem exprimit. Postea declarat se nihil adventicium capere, sed tantum ut appareat talis in carne, qualis fuit ante conditum mundum vel, si clarius malis, ut divina maiestas quam semper habuerat nunc refulgeat in Mediatoris persona, et in carne hominis quam induerat. Insignis locus, quo docemur Christum minime esse novitium vel temporalem Deum. Nam si aeterna fuit eius gloria, ipse quoque semper fuit. Adde quod inter eius et Patris personam manifesta hic distinctio statuitur: unde colligimus non modo aeternum esse Deum, sed aeternum quoque Dei Sermonem ex Patre ante saecula genitum.

6. Manifestavi nomen tuum hominibus, quos dedisti mihi
ex mundo: tui erant, et mihi eos dedisti, et sermonem tuum
servaverunt. 7. Nunc noverunt, quod omnia, quae dedisti
mihi, abs te sunt: 8. Quia verba, quae dedisti mihi, dedi
eis, et ipsi receperunt, et noverunt vere, quod abs te exivi,
et crediderunt, quod me miseris. 9. Ego pro ipsis rogo, non
pro mundo rogo: sed pro his, quos dedisti mihi, quia tui sunt.
10. Et mea omnia, tua sunt: et tua, mea: et glorificatus
sum in ipsis. 11. Et non amplius sum in mundo, ipsi autem in mundo sunt, et ego ad te venio. Pater sancte, serva eos in nomine tuo, quos dedisti mihi, ut sint unum, sicuti nos.

6. *Manifestavi nomen tuum.* Hic incipit Christus pro discipulis suis Patrem orare, et quo amoris affectu statim mortem pro ipsis obiturus erat, nunc commendat eorum salutem. Prima autem ratio commendandi est, quod doctrinam amplexi sunt, quae homines efficit vere Dei filios. Non defuit quidem Christo fides et diligentia, qua omnes ad Deum vocaret, sed in electis tantum utilis et efficax fuit eius labor. Communis omnibus fuit eius praedicatio, quae Dei nomen manifestabat, nec destitit etiam apud obstinatos gloriam eius asserere. Cur ergo se paucis tantum manifestasse dicit, nisi quia soli electi Spiritu intus docente proficiunt? Collige ergo, non omnes quibus proponitur doctrina vere et efficaciter doceri, sed quorum mentes illuminantur. Causam electioni Dei Christus assignat, quia non aliud discrimen ponit, cur aliis praeteritis manifestaverit quibusdam Patris nomen, nisi quia sibi dati erant. Unde sequitur, fidem ex aeterna Dei praedestinatione manare, et ideo non omnibus promiscue dari, quia non omnes ad Christum pertinent. Quum addit, *tui erant et eos mihi dedisti,* primum his verbis notatur electionis aeternitas, deinde, quomodo a nobis consideranda sit. Declarat Christus Dei semper fuisse electos. Eos ergo Deus a reprobis discernit non fide, aut ullo merito, sed mera gratia: quia dum maxime ab ipso alieni sunt, pro suis tamen in arcano consilio reputat. Certitudo in eo consistit, quod Filio tradit in custodiam quoscunque elegit, ne pereant: et huc coniicere oculos oportet, ut certo teneamus, nos esse ex ordine Filiorum Dei. Nam in se abscondita est Dei praedestinatio, in solo autem Christo nobis patefit. *Sermonem tuum servaverunt.* Hic tertius est gradus. Primus enim est electio

tuita: secundus autem dollatio illa, qua transimus in Christi tutelam. Recepti a Christo per fidem in ovile aggregamur. Reprobis effluit sermo Dei, sed apud electos radicem agit, unde servare eum dicuntur.

7. *Nunc noverunt.* Hic exprimitur quod in fide praecipuum est, dum ita in Christum creditur, ut fides non subsistat in carnis aspectu, sed divinam eius virtutem concipiat. Quum enim dicit, Noverunt abs te esse quaecunque mihi dedisti, intelligit, fideles quicquid habent sentire coeleste esse ac divinum. Et certe nisi Deum apprehendimus in Christo, perpetuo nos vacillare necesse erit.

8. *Et ipsi acceperunt.* Exprimit modum huius notitiae: quia traditam ab ipso doctrinam receperint. Sed ne quis doctrinam eius putaret humanam esse vel in terra natam, Deum eius auctorem esse profitetur, quum dicit, *verba quae dedisti mihi, dedi eis.* Loquitur autem suo more in mediatoris vel ministri persona, quum dicit se tantum docuisse, quod a Patre acceperat. Nam quia humilis adhuc erat ipsius in carne conditio, et sub forma servi divina eius latebat maiestas, Deum potius sub Patris persona designat. Interea tenendum est quod initio testatus est Ioannes, quatenus Christus aeternus erat Dei Sermo, unum fuisse semper cum Patre Deum. Sensus est igitur, Christum fidelem fuisse Dei testem apud discipulos, ut eorum fides nonnisi in una Dei veritate fundata esset, quum Pater ipse in Filio loquutus fuerit. Caeterum inde receptio de qua loquitur, quia efficaciter per Spiritum manifestavit illis Patris nomen. *Et cognoverunt vere.* Idem quod prius attigerat aliis verbis repetit. Nam Christum exiisse a Patre et fuisse missum, tantundem valet atque illud quod praecessit, a Patre esse quaecunque habet. Summa est, fidem recta debere Christum intueri: sed ita ut nihil terrenum vel contemptibile de ipso sapiat, sed sursum feratur ad divinam eius potentiam, ut certo statuat Deum et quicquid Dei est perfecte in ipso se habere. Notandum etiam quod in priore membro *cognoscendi* verbo utitur: deinde *credendi* verbum usurpat. Nam ita admonet, nihil rite de Deo posse cognosci nisi per fidem, sed in ipsa fide tantum subesse certitudinis, ut merito scientia vocetur.

9. *Ego pro ipsis rogo.* Hactenus retulit Christus, quod gratiam conciliare poterat discipulis apud Patrem: nunc precationem ipsam format, in qua ostendit nihil se petere nisi Patris voluntati consentaneum, quia Patri commendet duntaxat quos ipse ultro amat. Aperte enim se pro mundo orare negat, quia sollicitus non sit nisi de proprio grege, quem ex manu Patris accepit. Posset tamen videri hoc absurdum: neque enim melior precandi regula inveniri potest, quam si Christum ducem et magistrum sequamur. Atqui iubemur pro omnibus orare: deinde Christus ipse indifferenter postea pro omnibus oravit, Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Respondeo, preces, quas pro omnibus concipimus, restringi tamen ad Dei electos. Hunc et illum et singulos optare debemus salvos esse, atque ita complecti totum humanum genus, quia nondum distinguere licet electos a reprobis: interea tamen adventum regni Dei optando simul precamur, ut hostes suos perdat. Hoc tantum interest, quod pro omnium salute oramus, quos cognoscimus ad imaginem Dei esse creatos, et quibus nobiscum eadem est natura: eorum interitum Dei iudicio permittimus, quos ipse reprobos esse novit. Pre-

cationis autem, quae hic refertur, alia fuit quaedam specialis ratio, quae in exemplum trahi non debet. Neque enim ex nudo tantum fidei et caritatis sensu Christus orat, sed adyta coelorum ingressus ante oculos habet arcana Patris iudicia, quae nos latent quamdiu per fidem ambulamus. Porro ex his verbis colligimus Deum, quos visum est, sibi ex mundo deligere vitae haeredes futuros, ac discrimen hoc non haberi ex hominum merito, sed ex mero illius beneplacito pendere. Nam qui in hominibus statuunt electionis causam, a fide incipiant oportet. Diserte autem pronuntiat Christus, Patris fuisse qui sibi dantur. Certum autem est ideo dari, ut credant, et fidem ex hac donatione fluere. Si fidei origo est donatio ista, et eam ordine ac tempore praecedit electio: quid aliud restat nisi ut fateamur gratis eligi, quos Deus e mundo vult servatos? Iam quum Christus pro solis electis oret, necessaria est nobis electionis fides, si salutem nostram Patri velimus ab ipso commendari. Gravem ergo fidelibus iniuriam faciunt, qui electionis notitiam delere conantur ex eorum animis, quod eos Christi suffragio privant. Refellitur praeterea his verbis perversus eorum stupor, qui electionis praetextu sese ignaviae dedunt, quum potius acuere in nobis precandi studium debeat, quemadmodum docet Christus suo exemplo.

10. *Et mea omnia tua sunt.* Huc pertinet prius membrum, quod certo exaudiendus sit a Patre. Non alios, inquit, tibi commendo, nisi quos pro tuis agnoscis, quia nihil habeo abs te separatum: repulsam igitur non patiar. Secundo membro ostendit iustam sibi esse causam, cur electos curae habeat: quia sui sint, ex quo sunt Patris. Omnia haec ad fidei nostrae confirmationem dicta sunt. Salus non alibi quam in Christo nobis est quaerenda. Christo non erimus contenti, nisi sciamus nos in illo Deum possidere. Tenenda est igitur unitas ista Patris cum Filio, quae facit ut nihil inter se divisum habeant. Secundo membro cohaeret quod subiicit, *se glorificatum esse* in discipulis. Sequitur enim aequum esse ut vicissim eorum salutem promoveat: atque hoc confirmandae fidei nostrae optimum est symbolum, quod salutem nostram nunquam negliget Christus, si in nobis glorificatus fuerit.

11. *Nunc non sum in mundo.* Alteram causam adducit cur tam sedulo pro discipulis oret, quia scilicet mox destituendi sint corporali eius praesentia, sub qua hactenus quieverant. Quamdiu cum ipsis versatus erat, non secus ac gallina fovebat eos sub alis suis: nunc discedens petit a Patre ut eos praesidio suo tegat, idque facit eorum respectu. Nam eorum trepidationi remedium affert, ut recumbant in Deum ipsum, cui nunc eos quasi de manu in manum tradit. Hinc autem non parva nobis consolatio, quum audimus Filium Dei eo magis de suorum salute sollicitum esse, dum eos relinquit secundum corpus. Nam inde colligendum est, nos hodie quoque dum in mundo laboramus ab eo respici, ut ex coelesti sua gloria nostris aerumnis succurrat. *Pater sancte.* In eum finem tendit tota precatio, ne animis concidant discipuli, quasi deterior sit sua conditio propter corporalem magistri absentiam. Nam quum illis Christus ad tempus datus esset custos a Patre, nunc quasi provincia sua defunctus restituit eos in Patris manum, ut posthac eius auspiciis ac virtute serventur. Summa igitur est, quum discipulis aufertur carnis Christi conspectus, nihil eos iacturae facere, quia Deus in suam tu-

telam ipsos recipit, cuius virtus perpetua est. Modum servandi ascribit, *ut sint unum.* Nam quos servare decrevit coelesit Pater, eos in sanctam fidei et Spiritus unitatem colligit. Sed quia non satis est, si quovis modo inter se homines conspirent, additur particula *sicuti et nos.* Tunc igitur demum felix erit nostra unitas, si Dei Patris et Christi imaginem referat, quemadmodum cera, cui impressus est annulus, formam ab eo accipit. Caeterum, quomodo Pater et Christus unum sint, paulo post exponam.

12. Dum eram cum ipsis in mundo, ego servavi eos in nomine tuo. Quos dedisti mihi custodivi, et nemo ex illis periit, nisi filius perditionis, ut Scriptura impleretur. 13. Nunc autem ad te venio, et haec loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in se ipsis.

12. *Dum eram in mundo.* Dicit se Christus servasse eos Patris nomine, quia se ministrum duntaxat statuit, qui nihil nisi Dei virtute gesserit atque auspiciis. Significat ergo minime esse consentaneum ut nunc pereant, quasi suo discessu exstincta sit Dei virtus aut emortua. Sed valde hoc absurdum videtur, quod servandi partes Christus Deo resignat, acsi confecto vitae cursu desineret suorum esse custos. Solutio in promptu est, sermonem hic tantum haberi de visibili custodia, quae in Christi morte finem accepit. Nam sane quamdiu in terra versatus est, non aliunde virtutem mutuari necesse habuit qua discipulos servaret, sed totum hoc ad personam mediatoris refertur, qui sub forma servi ad tempus apparuit. Iam vero discipulos iubet, ex quo destitui externo adminiculo coeperint, recta in coelum sensus suos attollere. Unde colligimus, Christum hodie non minus servare fideles quam olim, sed diverso modo, quia divina in eo maiestas palam refulget. *Quos dedisti mihi.* Rursum eodem argumento utitur, minime decere ut Pater unquam abiiciat, quos Filius eius mandato usque ad finem ministerii sui servavit: acsi diceret, Ego quod mihi iniunctum abs te erat, fideliter exsequutus sum ac praestiti, ne quid in manu mea periret: nunc quando tuum depositum recipis, tuum est prospicere ut salvum maneat. Quod *Iudam* excipit, non caret ratione. Nam etsi non erat ex electis et ex germano Dei grege, officii tamen dignitas illam speciem praebebat. Nec sane quisquam aliter de eo sensisset, quamdiu in tam eximio ordine stetit. Est igitur, quod ad grammaticam attinet, impropria exceptio: verum si rem expendimus, Christum ex communi hominum sensu ita loqui oportuit. Caeterum, ne quis putaret labefactatam fuisse in Iudae exitio aeternam Dei electionem, simul adiecit, illum esse *perditionis Filium:* quibus verbis significat ruinam eius, quae repente coram hominum oculis accidit, fuisse divinitus pridem cognitam. Nam filium perditionis Hebraei vocant hominem perditum vel exitio devotum. *Ut scriptura impleretur.* Refertur ad proximum membrum, Excidit Iudas, ut impleretur Scriptura. Caeterum perperam quispiam inde colligeret, defectionem Iudae Deo potius quam illi esse imputandam: quia necessitas ei ex vaticinio imposita fuerit. Neque enim rerum eventus ideo vaticiniis ascribi debet, quia illic praedictus fuerit: nec sane aliud denuntiant Prophetae, quam quod ipsis quoque tacentibus futurum erat. Non est igitur inde petenda rerum causa. Fateor

quidem nihil accidere nisi divinitus ordinatum: sed nunc tantum de Scriptura quaestio est, an eius praedictiones et vaticinia hominibus necessitatem afferant, quod iam falsum esse monstravi. Nec vero Christi consilium est, causam exitii Iudae in Scripturam transferre, sed tantum offendiculi materiam tollere voluit, quod infirmas animas concutere poterat. Tollendi autem ratio est, quia iam olim Spiritus Dei sic fore testatus esset: nam fere ad res novas et subitas expavescimus. Valde utilis admonitio, et quae late patet. Unde enim fit ut hodie maior pars hominum scandalis succumbat, nisi quia Scripturae testimonia non occurrunt, quibus probe Deus suos munivit, dum mature praedixit quicquid malorum ac perturbationum visuri erant?

13. *Haec loquor in mundo.* Hic ostendit Christus, non ideo se tam sedulo Patrem orasse pro discipulis, quasi anxius esset de futuro eorum statu, sed potius ut eorum anxietati remedium afferret. Scimus quantopere propendeant animi nostri ad externa subsidia: si qua se offerant, mordicus apprehendimus nec facile patimur ab illis divelli. Patrem ergo coram discipulis precatur Christus, non quia ullis verbis opus sit, sed ut illis dubitationem eximat. Loquor, inquit, in mundo, hoc est ipsis audientibus, ut tranquilla sint eorum corda. Iam enim in tuto erat eorum salus, quum a Christo deposita esset in manum Dei. *Gaudium* suum nominat, quod discipulos oportebat ab ipso concipere, aut, si brevius mavis, cuius ipse auctor est, causa et pignus. Nam in nobis nihil nisi terror et inquietudo: in Christo autem solo pax et hilaritas.

14. Ego dedi illis sermonem tuum, et mundus eos odio habuit; quia non sunt ex mundo, sicuti ego non sum ex mundo. 15. Non rogo, ut tollas eos e mundo, sed ut serves eos a malo. 16. Ex mundo non sunt, quemadmodum ego non sum ex mundo. 17. Sanctifica eos in veritate tua: sermo tuus veritas est. 18. Quemadmodum misisti me in mundum, ego etiam misi eos in mundum. 19. Et pro eis sanctifico me ipsum, ut ipsi quoque sint sanctificati in veritate.

14. *Ego dedi illis sermonem tuum.* Alio nomine commendat Patri discipulos, quia propter mundi odium opus habeant ipsius auxilio. Simul causam odii assignat, quod Dei sermonem amplexi sint, quem mundus ferre nequit: acsi diceret, Tuum est eos protegere, qui propter sermonem tuum mundo exosi sunt. Iam tenendum est memoria, quod nuper audivimus, finem huius precationis esse, ut impleatur Christi gaudium in nobis. Quoties ergo sic accensus est in nos mundi furor, ut videamur parum ab interitu abesse, statim hunc clypeum opponere discamus, quod Deus eos nunquam deseret qui pro Evangelio laborant. Dicit *non esse ex mundo* discipulos, quia a mundo separantur, quoscunque Spiritu suo regenerat. Non sinet ergo Deus oves suas vagari inter lupos, quin se illis pastorem exhibeat.

15. *Non rogo, ut tollas eos.* Docet in quo piorum consistat salus: non ut omni molestia liberati otium et delicias colant, sed ut inter media pericula salvi tamen maneant Dei auxilio. Neque enim Patrem admonet quidnam expediat, sed consulit potius infirmitati

suorum, ut vota sua, quae ut plurimum metas transiliunt, hoc quem praescribit modo temperent. In summa, non promittit discipulis Patris gratiam, quae eos subducat ab omni cura et labore, sed quae invictum robur adversus hostes suppeditet, neque obrui sinat ingenti mole certaminum, quae sustinenda illis erunt. Ergo si cupimus secundum traditam a Christo regulam servari, non optanda est a malis immunitas, nec rogandus Deus ut statim nos in beatam quietem transferat, sed contenti simus certa victoriae fiducia et fortiter malis omnibus interim resistamus, a quibus felicem exitum Christus nobis precatus est a Patre. In summa, non tollit suos Deus e mundo, quia non vult molles esse et ignavos: liberat tamen a malo, ne obruantur. Vult enim eos certare, sed non patitur letaliter vulnerari.

16. *De mundo non sunt.* Iterum ait totum mundum illis infensum esse, quo benignius eos iuvet coelestis Pater, et simul indicat non provenire odium ex eorum culpa, sed quia Deo et Christo infensus sit mundus.

17. *Sanctifica eos.* Sanctificatio ista regnum Dei eiusque iustitiam complectitur: quum scilicet nos Spiritu suo Deus renovat, et renovationis gratiam confirmat in nobis ac prosequitur usque ad extremum. Rogat ergo primum, ut discipulos sanctificet Pater, hoc est, totos sibi addicat et vindicet tanquam sacrum peculium. Deinde modum sanctificationis designat: neque id sine causa. Phrenetici enim homines multa quidem de sanctificatione futiliter garriunt, sed praeterita Dei veritate, per quam ipse nos sibi consecrat. Rursum quia alii non minus deliri nugantur de veritate et verbum interea negligunt, diserte exprimit Christus, non alibi quam in verbo exstare veritatem, qua filios suos Deus sanctificat. Nam sermo pro Evangelii doctrina capitur, quam ex magistri ore Apostoli iam audierant, et cuius mox futuri erant apud alios praecones. In hunc sensum tradit Paulus Ephes. 5, 26., mundatam esse Ecclesiam lavacro aquae in verbo vitae. Deus quidem unus est qui sanctificat: sed quia Evangelium est eius potentia in salutem omni credenti, quisquis ab eo medio recedit, necesse est ut magis ac magis sordescat. *Veritas* hic per excellentiam pro luce coelestis sapientiae accipitur, in qua se Deus nobis patefacit, ut ad imaginem suam nos conformet. Hoc quidem per se non efficit externa verbi praedicatio, quam ipsam reprobi impie profanant. Sed meminerimus Christum de electis loqui, quos Spiritus efficaciter per verbum regenerat. Quum autem Apostoli non prorsus expertes essent huius gratiae, colligendum est ex Christi verbis, non primo statim die perfici in nobis sanctificationem, sed continuo vitae cursu nos in ea proficere, donec Deus tandem carne exutos iustitia sua impleat.

18. *Quemadmodum tu me misisti.* Alio argumento precationem suam confirmat: quia scilicet communis secum, et eadem sit Apostolis vocatio. Ego, inquit, nunc personam illis impono, quam hactenus iussu tuo sustinui. Ergo Spiritus tui virtute instrui necesse est, ut tanto oneri ferendo pares sint.

19. *Et pro eis sanctifico me ipsum.* His verbis clarius explicat, ex quo fonte fluat illa sanctificatio, quae per Evangelii doctrinam in nobis peragitur, nempe quia ipse Patri se consecravit, ut eius sanctitas ad nos perveniret. Sicuti enim a primitiis benedictio diffun-

ditur in totum proventum, ita Spiritus Dei nos Christi sanctitate aspergit facitque eius participes. Neque id imputatione solum, nam hac ratione dicitur factus nobis esse iustitia (I. Cor. 1, 30.), sed dicitur etiam factus esse nobis sanctificatio, quia nos in sua persona quodammodo Patri obtulit. ut Spiritu eius renovemur in veram sanctitatem. Porro sanctificatio haec quamvis ad totam Christi vitam pertineat, in sacrificio tamen mortis eius maxime illustris fuit, quia tunc apparuit verus sacerdos, qui templum, altare, vasa omnia et populum per Spiritus virtutem consecraret.

20. Non pro ipsis autem rogo tantum, sed et pro eis, qui credituri sunt per sermonem eorum in me, 21. Ut omnes unum sint: quemadmodum tu Pater in me, et ego in te, ut ipsi quoque in nobis unum sint: ut mundus credat, quod tu me miseris. 22. Et ego gloriam, quam dedisti mihi, dedi eis: ut unum sint, quemadmodum nos unum sumus. 23. Ego in ipsis, et tu in me, ut ipsi perfecti sint in unum, et ut cognoscat mundus, quod tu me miseris, et dilexeris eos, sicut tu me dilexisti.

20. *Non pro ipsis autem rogo tantum.* Nunc precationem qua solos Apostolos hactenus complexus fuerat, longius extendit: nempe ad omnes Evangelii discipulos, qui futuri erant usque ad finem mundi. Insignis certe fiduciae materia: nam si per Evangelii doctrinam credimus in Christum, minime ambigendum est, quin iam cum Apostolis collecti simus in fidelem custodiam, ne quis nostrum pereat. Haec Christi precatio tranquillus est portus, in quem quisquis se recipit, securus est ab omni naufragii periculo. Perinde enim valet acsi conceptis solennibus verbis iurasset Christus, curae sibi ac studio esse salutem nostram. Initium autem fecit a suis Apostolis, ut eorum salus, quae nobis certa est, nobis certiorem propriae salutis fidem faceret. Ergo, quoties nos aggreditur Satan, opponere hunc clypeum discamus, nos Apostolis sacro Filii Dei ore non frustra coniunctos esse, ut omnium salus in eodem quasi fasciculo inclusa esset. Proinde nihil est quod nos acrius ad Evangelium amplexandum stimulare debeat. Nam ut incomparabile bonum est, Christi manu nos offerri Deo, ut ab interitu servemur incolumes, ita merito eius amorem et curam aliis omnibus praeferri decet. Hac in parte prodigiosa est mundi vecordia. Salutem expetunt omnes, indubium eius obtinendae mundum tradit Christus, a quo si quis deflectat, nihil illi bonae spei fit residuum: vix tamen centesimus quisque recipere dignatur quod tam benigne oblatum erat. Notanda est autem loquendi forma, *pro omnibus* rogat Christus, qui in ipsum credituri sunt: quibus verbis admonet quod iam aliquoties diximus, fidem nostram debere in eum aspicere. Quod proxime sequitur membrum, *per eorum sermonem*, vim ac naturam fidei optime exprimit et simul familiariter nos confirmat, qui scimus fidem nostram in Evangelio per Apostolos tradito fundatam esse. Ergo ut millies a mundo damnemur, sufficiat hoc unum, quod Christus in suo peculio nos agnoscit et Patri commendat. Vae autem Papistis, quorum tam

longe ab hac regula aberrat fides, ut eos non pudeat execrabilem blasphemiam vomere, nihil nisi ambiguum et flexiloquum haberi in Scriptura. Itaque sola Ecclesiae traditio illis credendi magistra est. Sed nos meminerimus, solam a Filio Dei unico iudice probari fidem, quae ex Apostolorum doctrina concipitur. Porro certum eius testimonium non alibi reperietur quam in ipsorum scriptis. Notanda est etiam loquutio, *credere per sermonem*, quae significat fidem ex auditu nasci, quia organum, quo nos ad fidem trahit Deus, externa est hominum praedicatio. Quare Deus proprie fidei auctor est, homines autem ipsi ministri per quos creditur, quemadmodum et Paulus docet I. Corinth. 3, 5.

21: *Ut omnes unum sint etc.* Iterum felicitatis nostrae scopum in unitate praefigit: ac merito. Hic enim humani generis est interitus, quod a Deo alienatum in se quoque mutilum et dissipatum est. Contraria ergo eius instauratio, si in corpus unum rite coalescat: sicuti in eo Paulus (Eph. 4, 3. 16.) Ecclesiae perfectionem statuit, si inter se cohaereant fideles uno spiritu, et ideo datos fuisse Apostolos, Prophetas, Evangelistas et Pastores dicit, ut corpus Christi aedificando instaurent, donec perveniatur in unitatem fidei. Ideoque fideles exhortatur, ut crescant in Christum qui caput est, ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum efficaciam in mensura cuiusque membri, augmentum sui facit in aedificationem. Proinde quoties de unitate verba facit Christus, veniat nobis in mentem quae extra ipsum est foeda mundi et horribilis dissipatio. Deinde sciamus hoc beatae vitae esse initium, si uno Christi Spiritu gubernemur omnes ac vivamus. Caeterum tenendum est, quoties unum se cum Patre esse in hoc capite pronuntiat Christus, sermonem non haberi simpliciter de divina eius essentia, sed unum vocari in persona mediatoris, et quatenus caput nostrum est. Sic quidem praecise multi ex Patribus interpretati sunt. Christum unum esse cum Patre, quia aeternus sit Deus. Sed hue eos abripuit contentio cum Arianis, ut concisas sententias in alienum sensum torquerent. Longe autem aliud Christi consilium fuit, quam ad nudam arcanae suae divinitatis speculationem nos evehere, siquidem a fine ratiocinatur, ideo nos debere unum esse, quia alioqui inanis et infructuosa esset quam habet cum Patre unitas. Ergo ut rite comprehendas quo pertineat istud, Christum et Patrem unum esse, cave ne Christum exuas mediatoris persona, sed eum potius considera, ut est Ecclesiae caput, et membris suis coniunge: ita optime stabit contextus, ne irrita sit vel inutilis Filii cum Patre unitas, eius virtutem oportere in totum piorum corpus diffundi. Unde etiam colligimus, nos unum cum Christo esse, non quia suam in nos substantiam transfundat, sed quia Spiritus sui virtute nobiscum vitam suam et quicquid accepit a Patre bonorum communicet. *Ut credat mundus.* Quidam *mundum* exponunt electos, qui tunc adhuc erat dispersi, sed quia toto hoc capite mundi nomen pro reprobis accipitur, magis in diversam sententiam inclino. Accedit quod continuo post eundem mundum, cuius nunc meminit, ab omnibus suis separat. *Credendi* autem verbum improprie posuit Evangelista pro Agnoscere, dum scilicet increduli experientia ipsa convicti coelestem ac divinam Christi gloriam percipiunt: ita fit ut credendo non credant, quia hic sensus usque ad interiorem animi affectum non penetrat. Atque

haec iusta Dei ultio est, ut oculos reprobis perstringat divinae gloriae fulgor, quia sincero et liquido eius aspectu digni non sunt. Postea *utitur cognoscendi* verbo in eundem sensum.

22. *Et ego gloriam quam dedisti.* Observa sic in Christo expressum fuisse perfectae beatitudinis exemplar, ut nihil sibi proprium habuerit, sed potius dives fuerit ad locupletandos suos fideles. Haec nostra beatitudo est, ut in nobis reparetur ac de integro formetur Dei imago, quae per peccatum deleta est. Christus non tantum, quatenus est aeternus Dei sermo, viva est imago ipsius, sed humanae quoque naturae, quam nobiscum habet communem, insculpta fuit paternae gloriae effigies, ut membra sua in eam transfiguret. Idem etiam Paulus docet II. Cor. 3, 18., Nos retecta facie Dei gloriam intuendo in eandem *imaginem* transformari, tanquam ex gloria in gloriam. Unde sequitur, neminem in Christi discipulis habendum, nisi in quo gloria Dei a Christi effigie tanquam ab annulo signatorio impressa conspicitur. Eodem spectant quae paulo post sequuntur verba.

23. *Ego in ipsis, et tu in me.* Docere enim vult, in se residere omnem bonorum plenitudinem et, quod in Deo occultum erat, nunc in se palam exstare, ut in suos communicatione transfundat, sicuti aqua ex fonte huc illuc per canales defluens agros passim irrigat. *Et dilexeris eos.* Significat divini erga pios amoris istud maxime illustre esse symbolum et optimum pignus, quod mundus quoque velit nolit sentire cogitur, dum in illis habitans Spiritus coelestes iustitiae et sanctitatis radios emittit. Innumeris quidem aliis modis quotidie testatum nobis facit Deus, quam nos paterne diligat, sed iure prae omnibus eminet adoptionis nota. Subiicit praeterea, *et dilexi eos, sicut tu me dilexisti,* quibus verbis causam et originem amoris notare voluit. Nam similitudinis particula in causalem resolvi debet, perinde acsi dixisset, eo quod me dilexeris. Unus enim Christus est, in quem competit elogium dilecti. Deinde coelestis Pater eodem quo Ecclesiae caput amore complexus est membra quoque omnia prosequitur, ut neminem diligat nisi in Christo, quanquam species quaedam repugnantiae hic exoritur. Nam Christus, ut alibi visum est, immensum Dei erga mundum amorem in causa fuisse praedicat, ut Filium suum unigenitum dederit. Si causam effectu suo priorem esse oportet, colligimus, extra Christum homines a Deo Patre fuisse dilectos, hoc est, antequam ordinatus fuisset redemptor. Respondeo, amorem illic et in similibus locis vocari misericordiam, qua Deus erga indignos, imo hostes quoque suos affectus fuit, antequam eos sibi reconciliaret. Mirifica certe et humano ingenio incomprehensibilis Dei bonitas, quod in homines, quos non poterat non odisse, benevolus causam odii sustulerit, ne quid amori suo obstaret. Et dupliciter quidem docet Paulus (Eph. 1, 4. Rom. 5, 10.), nos in Christo fuisse dilectos: primum, quia nos in ipso elegit Pater ante mundi creationem, deinde, quia in eodem nos sibi reconciliavit seque propitium exhibuit nobis. En, quomodo et hostes simul simus et amici, donec expiatis peccatis redierimus cum Deo in gratiam: fide vero iustificati proprie a Deo, tanquam filii a Patre, demum amari incipimus. Ille vero amor quo factum est, ut ordinatus sit Christus, in quo gratis nondum nati et iam tamen in Adam perditi eligeremur, in Dei pectore absconditus humanae mentis captum longe superat. Deum quidem nunquam propitium quisquam sentiet, nisi qui in Christo placatum ap-

prehenderit. Caeterum, sicuti Christo sublato evanescit omnis divini amoris gustus, ita statuere tuto licet, ex quo fide insiti sumus in eius corpus non esse periculum, ne a Dei amore excidamus. Neque enim everti potest fundamentum hoc, diligi nos, quia Pater eum dilexerit.

24. Pater, quos dedisti mihi, volo ut, ubi ego sum, illi quoque mecum sint: ut videant gloriam meam, quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante creationem mundi. 25. Pater iuste, et mundus te non cognovit: ego vero te cognovi, et hi cognoverunt, quod tu me miseris. 26. Et manifestavi eis nomen tuum, et manifestabo: ut dilectio, qua dilexisti me, in ipsis sit, et ego in ipsis.

24. *Volo ut ubi ego sum etc.* Velle pro Optare positum est: neque enim praecipientis, sed rogantis est oratio. Potest tamen duplex esse sensus, vel quod externa sui praesentia discipulos potiri velit, vel ut in regnum coeleste, quo praecedit ipse, Deus tandem eos adducat. *Sic videre gloriam* quidam exponunt, frui gloriae participatione quam habet Christus, alii autem, fidei experimento sentire quid sit Christus, et quanta sit eius maiestas. Ego, omnibus probe expensis, de perfecta piorum beatitudine Christum loqui existimo, acsi diceret, non ante voto suo fore satisfactum quam illi in coelum recepti sint. Eodem gloriae conspectum refero. Gloriam Christi iam tunc cernebant, ut scilicet per tenues rimas exiguum et obscurum lumen ad hominem in tenebris clausum pervenit. Nunc optat Christus ut proficiant eousque, dum palam solido fulgore in coelo fruantur. Petit in summa, ut Pater eos per continuos progressus ad plenum gloriae suae conspectum deducat. *Quia dilexisti me.* Hoc quoque longe melius personae mediatoris quam nudae Christi divinitati convenit. Durum est, quod Pater sapientiam suam dilexerit. Verum ut illud recipiamus, contextus alio nos ducit. Non dubium est, quum optavit prius Christus, ut coniuncti secum essent Apostoli et gloriam regni sui viderent, quin loquutus sit ut erat caput Ecclesiae. Nunc amorem Patris causam esse dicit: quare sequitur fuisse dilectum, quatenus destinatus erat mundo redemptor. Hoc amore complexus est eum Pater ante mundum conditum, ut esset in quo amaret suos electos.

25. *Pater iuste.* Mundo comparat discipulos suos, ut inde eorum commendationem et gratiam apud Patrem amplificet. Iure enim eximios esse oportet, qui soli Deum cognoscunt, quem totus mundus reiicit. Iure eos sigulari affectu commendat Christus, quibus non obstitit mundi incredulitas, quominus Deum agnoscerent. Patrem *iustum* nominans mundo et eius malitiae insultat, acsi diceret, Quantumvis superbe mundus contemnat Deum vel respuat, nihil tamen propterea illi decedere, nec posse fieri quin illi integer maneat iustitiae suae honor. Quibus verbis admonet, sic in Deo fundatam esse debere piorum fidem, ut ruente toto mundo nunquam labascat: sicuti hodie Papatus iniustitiae nobis damnandus est, ut suam asseramus laudem Deo. Caeterum non dicit simpliciter Christus, cognitum fuisse Deum a discipulis, sed duos ponit gradus, quod ipse cognoverit Patrem, et discipuli cognoverint quod ipse a Patre missus esset. Sed

quia continuo post subiicit, se illis manifestasse Patris nomen, commendat eos sicuti dixi a Dei notitia, quae a reliquo mundo eos separat. Interea notandus est fidei ordo, qualis hic describitur. Filius, qui prodiit e sinu Patris, solus eum proprie cognoscit: ergo quicunque accedere ad Deum cupiunt, necesse est ut Christum obviam venientem recipiant seque illi addicant. Ille tandem, postquam agnitus fuerit, ad Deum Patrem discipulos suos attollet.

26. *Manifestavi et manifestabo.* Functus est quidem Christus officio doctoris, sed ad Patrem manifestandum arcana Spiritus revelatione, non autem solo vocis sonitu usus est. Intelligit ergo se efficaciter docuisse Apostolos. Caeterum, quia debilis adhuc erat eorum fides, maiores progressus in futurum tempus promittit, atque ita eos ad sperandam ampliorem Spiritus gratiam praeparat. Quanquam autem de Apostolis loquitur, communis inde exhortatio nobis colligenda est, ut studeamus assidue proficere, nec putemus tam bene nos cucurrisse, quin multum viae adhuc restet, quamdiu sumus carne circumdati. *Ut dilectio, qua etc.* Hoc est, ut eos in me diligas, vel ut amor, quo me complexus es, ad eos usque se diffundat. Nam dilectio, qua nos prosequitur Deus, proprie loquendo non alia est, quam qua Filium suum ab initio dilexit, ut in eo nos quoque gratos sibi et amabiles redderet. Et certe, ut paulo ante dictum est, quantum ad nos spectat, sumus extra Christum Deo exosi: tunc autem demum amare nos incipit, dum in corpus Filii dilecti coalescimus. Inaestimabile fidei privilegium, quod scimus dilectum fuisse Christum a Patre nostra causa, ut eiusdem amoris essemus consortes ac perpetuo simus. Sed notanda est particula, *ego in ipsis*, qua docemur non aliter nos comprehendi in illo amore cuius meminit, nisi in nobis habitet Christus. Quemadmodum enim Filium aspicere non potest Pater, quin totum eius corpus simul ante oculos habeat, ita si volumus in eo aspici vere eius membra esse oportet.

CAPUT XVIII.

1. Haec quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat hortus, in quem introivit ipse et discipuli eius. 2. Noverat autem et Iudas, qui tradebat eum, locum, quia saepe convenerat illuc Iesus cum discipulis suis. 3. Iudas ergo quum accepisset cohortem, et a Sacerdotibus et Pharisaeis ministros, venit illuc cum laternis et lampadibus et armis. 4. Iesus autem quum novisset, quaecunque ventura erant super eum, exivit ac dixit eis, Quem quaeritis? 5. Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dixit illis Iesus, Ego sum. Stabat autem et Iudas, qui tradebat eum, cum illis. 6. Ut ergo dixit illis, Ego sum, abierunt retrorsum, et ceciderunt in terram.

1. *Haec quum dixisset Iesus.* In hac historia multa praeterit Ioannes, quae apud alios tres Evangelistas leguntur, idque facit consulto: sicuti multa memoratu digna colligere illi propositum fuit, de quibus alii tacent. Ergo quae hic desunt ab aliis mutuentur lectores. *Trans torrentem Cedron.* Additur graece articulus acsi a cedris nomen haberet torrens. Probabile tamen est errore obrepsisse: nam vallis vel torrentis Cidron saepius in Scriptura fit mentio. Ab obscuritate sic vocatus est locus, quod vallis concava ideoque umbrosa foret. Quanquam de ea re non contendo: tantum affero quid sit verisimilius. Consilium Evangelistae praecipue spectandum est in loci indicatione: nam ostendere voluit Christum sponte ad mortem prodiisse. Venit in locum, quem Iudae familiariter notum sciebat. Quorsum id nisi ut sponte se offerat proditori et hostibus? Nec eum fallebat incogitantia, quum omnium quae instabant praescius esset. Postea etiam subiicit Ioannes eum obviam progressum esse. Mortem ergo non coactus, sed ultro subiit, ut voluntarium esset sacrificium: nam sine obedientia nobis expiatio parta non esset. Hortum porro ingreditur, non quaerendi latibuli causa, sed ut liberius haberet orandi spatium. Quod vero ter mortem deprecatus est, propenso quod diximus obsequio non repugnat: luctari enim cum difficultatibus eum oportuit, ut tandem vinceret. Nunc subacto mortis horrore, libere et alacriter ad mortem properat.

3. *Iudas ergo.* Quod militibus et tanto satellitio instructus venit Iudas, malae conscientiae signum est, quae semper trepidat nulla de causa. Cohortem a Praeside precario sumptam fuisse certum est, qui etiam Tribunum misit ducem mille peditum. Nam et propter subitos motus constitutum erat in urbe praesidium, et Praeses ipse, quocunque venerit, cohortem ducebat praetoriam. Reliqui erant Sacerdotum ministri. Sed seorsum Pharisaeos nominat Ioannes, quorum imprimis fervebat rabies, acsi maiori illis curae esset religio.

4. *Iesus autem quum novisset.* Clarius exprimit Evangelista, quam prompto animo Christus ad mortem descenderit: simul tamen narrat, quantam virtutem efflaverit in voce una, ut sciamus nihil in eum licuisse impiis, nisi quantum permisit. Blande respondet, se eum esse quem quaerunt: nec secus ac violento turbinis impetu, imo ictu fulminis eos prosternit in terram. Non ergo defuit ei potestas ad cohibendas eorum manus, si ita visum esset: verum Patri obsequi voluit, cuius decreto se ad mortem vocari noverat. Caeterum hinc colligere oportet, quam horrenda et formidabilis futura sit impiis vox Christi, quum tribunal ad iudicandum orbem conscenderit. Stabat tunc agnus paratus ad victimam, exinanita erat quoad externam speciem eius maiestas: uno verbo repente hostes suos armatos et intrepidos deiicit, et quo verbo non dirum aliquod anathema in eos vibrat, sed tantum respondet, *ego sum.* Quid ergo futurum est, quum advenerit non iudicandus ab homine, sed iudex vivorum et mortuorum? non in illo abiecto et contemptibili habitu, sed in coelesti gloria cum angelis suis? Caeterum eius efficaciae, quam illius voci tribuit Iesaias (11, 4.), specimen edere tunc voluit. Inter alias Christi virtutes hanc commemorat Propheta capite undecimo, quod terram percutiet virga oris sui, et Spiritu labiorum suorum interficiet impium. Huius quidem Prophetiae complementum Paulus in finem usque suspendit, II. Thess. 2, 8. Videmus tamen quotidie ad Christi vocem concidere

impios cum suo furore, et superbia: tunc autem quum ceciderunt qui ad Christum ligandum venerant, visibile symbolum eius pavoris exhibitum fuit, quem velint nolint intus sentiunt omnes impii, Christo per suos ministros loquente. Caeterum, quum hoc velut accidentale fuerit voci Christi cuius proprium est, miseros homines qui in morte iacebant erigere, vim istam procul dubio erga nos proferet, ut in coelum usque nos attollat.

7. Rursum ergo eos interrogavit, Quem quaeritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum. 8. Respondit Iesus, Dixi vobis, quod ego sum: si ergo me quaeritis, sinite hos abire. 9. Ut impleretur sermo, quem dixerat, Ex his, quos dedisti mihi, non perdidi quenquam (supra 17, 12.).

7. *Rursum ergo eos interrogavit.* Hinc apparet quid valeat excoecatio, qua percutit Deus impiorum mentes, et quam horribilis sit eorum stupor, postquam iusto Dei iudicio fascinati sunt a Satana. Boves et asini, si cadant, sensu aliquo tanguntur: isti divinam Christi potentiam manifeste experti non minus secure pergunt, quam si ne hominis quidem umbram in eo vidissent, imo Iudas ipse non movetur. Discamus igitur metuere Dei iudicium, quo reprobi in manum Satanae permissi magis obstupefiunt quam brutae pecudes. Nec dubium est, quin Satan vesano eos impetu rapuerit ad tam supinam audaciam. Nulla enim phrenesis est, quae tam violenter hominem praecipitet, ut talis excoecatio. Nam perinde adversus Deum ruunt impii, postquam coniecti sunt in sensum reprobum, acsi cum musca tantum negotium esset. Sentiunt quidem eius potentiam, sed non ut flectantur. Centies enim potius frangi continget, quam ut cedant. Denique sua illis malitia velum est, ne ad Dei lumen attendant: obstinatio plus quam lapideos reddit, ne unquam patiantur se domari.

8. *Dixi vobis quod ego sum.* Hic videmus, ut non tantum sponte mortem subeat Filius Dei, ut sua obedientia transgressiones nostras deleat, sed etiam ut boni postoris officio ad gregem suum protegendum fungatur. Videt luporum insultum, non exspectat donec perveniant usque ad oves, quibus datus est custos, sed mature se opponit. Quare non dubitemus, quoties in nos insilient vel impii homines vel diaboli, quin praesto nobis sit idem auxilium. Interea suo exemplo pastoribus regulam Christus praescripsit quam sequantur, si munus suum rite implere volunt.

9. *Non perdidi quenquam.* Videtur haec sententia intempestive adduci, quae ad animas pertinet potius quam ad corpora. Neque enim Christus incolumes usque ad extremum servavit Apostolos, sed hoc praestitit ut inter assidua pericula, et demum in media morte, tamen in tuto esset aeterna eorum salus. Respondeo, Evangelistam non simpliciter de corporali eorum vita loqui, sed hoc potius velle, quod Christus illis ad tempus parcens aeternae eorum saluti consuluerit: Consideremus, quanta adhuc fuerit illorum imbecillitas: quid facturos putamus fuisse, si ad vivum examinati essent? Quum ergo noluit eos Christus supra vires quas dederat ipsis tentari, ab aeterno exitio eripuit. Atque hinc colligere generalem doctrinam licet: Quamvis multis tentationibus fidem nostram probet, nunquam tamen nos in

ultima discrimina venturos, quin robur simul ad vincendum suppeditet. Et sane videmus ut subinde nostrae infirmitati indulgeat, quando tot Satanae et impiorum conatus occursu suo procul repellit, quia nos impares et nondum maturos videt. Denique suos nunquam producit ad certamen nisi bene instructos, ut etiam pereundo non pereant, quia lucrum illis paratum est tam in morte quam in vita.

10. Simon ergo Petrus habens gladium, eduxit eum, et percussit Pontificis servum, et abscidit auriculam eius dextram. Erat autem nomen servo Malchus. 11. Dixit itaque Iesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam: calicem quem dedit mihi Pater, non vis ut bibam ipsum? 12. Tunc cohors et tribunus et ministri Iudaeorum comprehenderunt Iesum, et ligaverunt eum. 13. Et abduxerunt eum ad Annam primum. Erat enim socer Caiphae, qui erat Pontifex anni illius. 14. Erat autem Caiphas, qui consilium dederat Iudaeis, quod expediret unum hominem mori pro populo.

10. *Simon ergo Petrus.* Nunc stultus Petri zelus describitur, qui magistrum aliter quam licebat defendere conatus est. Animose quidem et fortiter magnum discrimen pro Christo subit, sed quia non respicit, quid ferat sua vocatio et quid Deus permittat, adeo nihil laudis meretur eius factum, ut graviter a Christo reprehendatur. Caeterum in persona Petri sciamus damnari a Christo quicquid suo arbitrio tentare audent homines. Quae doctrina imprimis notatu digna est: nihil enim magis vulgare quam zeli praetextu tueri quicquid facimus, quasi vero nihil intersit, probetur Deo necne quod homines rectum putant, quorum tota prudentia mera est vanitas. In Petri zelo si nihil vitiosum cerneremus, hoc tamen uno contentos esse deceret, quod Christus sibi non placere pronuntiat. Atqui videmus per eum non stetisse, quin Christus a morte revocaretur et eius nomen perpetuae infamiae obnoxium foret. Quod enim vim infert Tribuno et militibus, in eo latronis more grassatur, quia potestati resistit a Deo ordinatae. Quum iam plus satis exosus esset Christus mundo, potuit unum hoc facinus colorem omnibus calumniis dare, quibus eum hostes falso gravabant. Deinde hoc nimis praeposterum est, quod fidem suam vult probare gladio, et non potest lingua. Quum vocatur ad confessionem, negat: nunc magistri iniussu tumultuatur. Quare nos tam insigni exemplo moniti zelum nostrum moderari discamus. Et quoniam ad audendum plus quam Deus mandat semper prurit carnis nostrae lascivia, sciamus zelum nostrum male cessurum, quoties ultra Dei verbum quicquam audemus. Fiet interdum ut nobis arrideant principia, sed tandem dabimus temeritatis nostrae poenas. Sit igitur fundamentum omnium quae aggredimur obedientia. Monemur etiam, quibus causam Christi agere propositum est, non semper ita dextre se gerere, quin aliquid vitii obrepat: quo magis sollicite rogandus est nobis Dominus, ut nos in singulis actionibus gubernet Spiritu prudentiae.

11. *Mitte gladium tuum.* Hoc praecepto improbat Christus factum Petri. Notanda autem ratio est: quia privato homini non li-

cuit contra eos insurgere, qui publica auctoritate instructi erant. Nam id ex reliquis tribus colligi potest, a quibus refertur generalis Christi sententia, Qui gladio percusserit, gladio peribit. Cavendum ergo, ne vi et armis repellere conemur hostes nostros, etiam qui iniuste nos lacessunt, nisi quantum permittunt leges ac ius publicum. Nam quisquis se ultra vocationis suae metas ingerit, etiamsi plausum reportet a toto mundo, factum suum Deo nunquam probabit. *Calicem quem dedit.* Videtur specialis haec esse ratio, quod Christum obmutescere oportuit, ut instar agni duceretur ad victimam. Pertinet tamen ad exemplum, quoniam eadem a nobis omnibus tolerantia exigitur. Afflictiones potionibus comparat Scriptura: perinde enim ac paterfamilias cibum et potum filiis ac domesticis suis distribuit, ita hoc iuris in nos habet Deus, ut singulos tractet prout visum est. Sive autem prosperis rebus nos exhilarat, sive adversis humiliat, propinare dicitur suavem vel amarum potum. Christo haec destinata erat potio, ut mortem crucis pro mundi reconciliatione obiret. Dicit ergo bibendum sibi esse calicem, quem Pater admensus est ac porrexit. Eodem modo et nos ad crucis tolerantiam compositos esse oportet. Neque tamen audiendi sunt fanatici homines, qui morbis et aliis quibuslibet malis quaerenda esse remedia negant, ne respuamus porrectum a Deo calicem. Quia semel nobis moriendum esse scimus, paratos ad mortem esse convenit: quia autem mortis tempus nobis est incognitum, ordinatis a se ipso subsidiis Dominus vitam nostram tueri nobis permittit. Ferendi patienter morbi, quamlibet carni nostrae graves sint: quamdiu tamen nondum constat letales esse, quaerenda est levatio. Tantum cavendum est, ne quid tentemus nisi quod per verbum Dei licet. Denique, modo semper fixum istud in cordibus nostris maneat, ut Domini voluntas fiat, calicem ab eo datum bibere non desinimus, liberationem a malis quibus urgemur quaerendo.

12. *Tunc cohors et Tribunus.* Posset videri absurdum quod Christus, qui voce sua milites prostravit, nunc capi se patitur. Nam si volebat tandem hostibus se permittere, quorsum opus fuit edere tale miraculum? Verum ostensio divinae potentiae dupliciter profuit. Valet enim ad tollendum offendiculum, ne Christum putemus infirmitate victum cessisse: deinde comprobat, quam voluntarius ad obeundam mortem fuerit. Quatenus ergo utile erat, suam contra hostes virtutem asseruit: sed ubi obediendum fuit Patri, continuit se ut victima fieret. Caeterum meminerimus, ligatum fuisse Filii Dei corpus, ut solverentur animae nostrae a peccati et Satanae laqueis.

13. *Et abduxerunt ad Annam.* Hoc praetereunt reliqui Evangelistae, quia ad summam historiae non multum faciat; nihil enim illic memorabile gestum est. Loci forte commoditas eos induxit, ut in aedibus Annae Christum deponerent, quousque Pontifex sacerdotum concilium vocaret. *Pontifex anni illius.* Non intelligit annuum fuisse summi sacerdotii munus, quod multi falso putarunt, sed tunc temporis Caipham fuisse Pontificem, quod ex Iosepho aperte constat. Erat perpetuus honor ex praescripto Legis nec finiebatur nisi morte: sed ambitio et intestinae discordiae fecerant, ut romani Praesides deiecto uno sacerdote pro suo arbitrio alium, qui pecunia aut favore pollebat, subrogarent. Ita Vitellius deiecit Caipham, cui Ionathas Annae filius datus est successor.

14. *Qui consilium dederat Iudaeis.* Repetit Evangelista sententiam Caiphae quam prius habuimus, quod Deus impuro perfidi et scelerati Pontificis ore usus esset ad vaticinium edendum (supra 11, 50.), sicuti linguam Balaam praeter animi eius votum direxit, ut populum cogeretur benedicere, cui mala imprecari optabat in gratiam regis Balac (Num. 24, 5.).

15. Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, et alius discipulus. Erat autem discipulus ille notus Pontifici. Itaque ingressus est cum Iesu in aulam Pontificis. 16. Petrus autem stabat foris ad ianuam. Exivit ergo alter discipulus, qui notus erat Pontifici, et dixit ostiariae, et introduxit Petrum. 17. Dixit ergo ancilla ostiaria Petro, Num et tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum. 18. Stabant autem servi et ministri, qui prunas accenderant, eo quod frigus esset, et calefaciebant se. Erat autem et Simon Petrus cum illis stans, et calefaciens se.

15. *Alius discipulus.* Quosdam fefellit levis coniectura, ut hunc discipulum putarent esse Ioannem: nempe quia suppresso nomine de se loqui solet. Sed unde cum superbo Pontifice familiaris notitia Ioanni, qui ignobilis erat piscator? Et quomodo fieri potuit, ut Pontificis domum frequentaret, quum esset in Christi contubernio? Magis probabile est, hunc non fuisse unum ex duodecim, sed vocari discipulum, quia doctrinam Filii Dei amplexus esset. Non est autem curiosus Ioannes in digerenda historia, quia satis habet brevem summam colligere. Nam postquam retulit, Petrum semel Christum negasse, quaedam alia permiscet, deinde redit ad alias duas negationes. Hinc factum est, ut minus attenti lectores colligerent primam negationem fuisse in Annae aedibus: sed nihil tale sonant verba, quin potius clare exprimunt fuisse Pontificis ancillam, quae Petrum compulit ad Christum negandum. Tenendum ergo est, quum adductus esset Christus ad Pontificem, non fuisse quoslibet admissos, sed discipulum qui notus erat sua gratia impetrasse aditum Petro. Iam minime dubium est, quin uterque pio studio Christum sequutus sit, sed quum testatus esset voce sua Christus, se Petro et aliis parcere, longe utilius fuisset gemere et precari in obscuro aliquo angulo, quam prodire in oculos hominum, quum tam male firmus esset. Nunc officium quod remisit illi Christus cupide usurpat: in fidei autem confessione, in qua ad mortem usque perstandum erat, deficit. Semper ergo videndum, quid a nobis requirat Dominus, ne se qui infirmi sunt ingerant in res non necessarias.

17. *Dixit ancilla Petro.* Introducitur Petrus in atrium Pontificis, se nimis iniquo pretio, quod Christum in ipso ingressu abnegare cogitur. Quum in primo limine adeo turpiter impingat, detegitur iactantiae eius vanitas. Gloriatus fuerat se invictum fore athletam, et parem vincendae morti: nunc unius ancillae voce et ea quidem non admodum minaci confusus arma proiicit. En humani roboris specimen. Fumus certe est quisquid virium in hominibus apparet, quod flatu mox discutitur. Extra proelium sumus plus iusto

animosi, sed experientia ostendit, quam stulte ac de nihilo superbiamus: imo quum nullas Satan machinas adhibet, ipsi nobis fingimus vanos terrores, qui nos ante tempus conturbent. Voce mulierculae territus fuit Petrus: quid nos? annon subinde trepidamus ad strepitum folii cadentis? Vana periculi species eminus Petrum perculit: annon puerilibus ludicris quotidie a Christo abducimur? Denique ea est nostra fortitudo, quae sine hoste ultro ipsa concidat: ita scilicet humanam arrogantiam ulciscitur Deus, dum feroces animos effeminat. Homo non virtute, sed flatu tantum refertus, sibi facilem contra totum mundum victoriam promittit: atqui visa cardui umbra protinus expavescit. Quare discamus non alibi quam in Domino fortes esse. *Non sum.* Non videtur quidem praecisa esse Christi abnegatio: sed quum Petrus fateri timet se ex eius discipulis, perinde est acsi negaret quicquam sibi cum illo esse: quod notandum est, ne quis sophistice agendo se elapsum putet, ubi oblique tantum recedit a fidei confessione.

18. *Simon Petrus cum illis stans.* Quod addit Evangelista Petrum stetisse cum ministris et servis ad prunas, id facit ad contextum historiae, sicuti postea videbimus. Caeterum hinc apparet, quantus fuerit Petri stupor, qui secure cum turba impiorum hominum se calefecit, quum magistrum negasset. Quanquam fieri potest, ut metu retentus fuerit, ne egrediens e domo Pontificis in alterum simile discrimen veniret.

19. Pontifex ergo interrogavit Iesum de discipulis suis et doctrina ipsius. 20. Respondit illi Iesus, Ego palam loquutus sum mundo: ego semper docui in synagoga et in templo, quo omnes Iudaei conveniunt, et in occulto loquutus sum nihil. 21. Quid me interrogas? Interroga eos, qui audierunt, quid loquutus sim illis: ecce hi sciunt, quae ego dixerim. 22. Haec quum ipse dixisset, unus ex ministris, qui astabat, dedit ei alapam, dicens, Sic respondes Pontifici? 23. Respondit ei Iesus, Si male loquutus sum, testificare de malo: si autem bene, quid me caedis? 24. Miserat autem eum Annas ligatum ad Caipham Pontificem.

19. *Interrogavit Iesum.* Interrogat Pontifex Christum perinde ac factiosum aliquem, qui discipulos sibi cogendo Ecclesiam scidisset, interrogat quasi pseudoprophetam, qui novis et perversis dogmatibus conatus esset fidei puritatem corrumpere. Christus perfunctus doctoris munere, novam defensionem non aggreditur: ne tamen veritatis patrocinium deserat, ostendit se paratum esse ad tuenda omnia quae docuerat. Interea simul coarguit Pontificis impudentiam, qui de re notissima tanquam dubia inquirat. Non satis est, quod redemptorem sibi oblatum respuerunt una cum promissa sibi salute, nisi totam Legis expositionem simul damnent.

20. *Ego palam loquutus sum.* Puerilis est quorundam error, qui hoc Christi responso damnari existimant, qui clam et in cubiculis tractant verbum Dei, quum publice per impiorum tyrannidem non

licet. Neque enim disputat Christus, quid liceat necne, sed illi propositum est refutare Caiphae impudentem malitiam. Videtur tamen hic locus pugnare cum altera Christi sententia (Matth. 10, 27.), ubi Apostolos iubet publicare super tecta, quae illis in aurem dixerat: item quum pronuntiat, non omnibus datum esse ut audiant arcana regni Dei, ac ideo se dignari hac gratia solos duodecim (ibid. 13, 11.). Respondeo, quum hoc loco negat se quicquam loquutum esse in occulto, id referri ad ipsam substantiam, quae semper eadem fuit, quamvis diversa esset docendi forma. Neque enim aliter loquutus est inter discipulos, ut aliud traderet, neque id fecit astute, quasi data opera celare vellet populum, quae inter parietes paucis dicebat. Quare bona conscientia testari potuit, se libere professum esse et sincere publicasse doctrinae suae summam.

22. *Haec quum ipse dixisset.* Hoc ideo additum est, primum ut sciamus, quanta fuerit hostium Christi rabies et quam tyrannicum imperium, deinde qualis inter sacerdotes illos disciplina. Sedent quasi iudices: interea saeviunt ut truculentae belluae. Coactum est concilium, in quo summa vigere gravitas debebat: minister unus tantum licentiae sibi sumit, ut in media causae actione in conspectu iudicum reum, qui nulla in re noxius repertus est, caedat. Quare non mirum, si in tam barbaro consessu damnatur Christi doctrina, a quo non modo omnis aequitas exsulat, sed omnis quoque humanitas et pudor.

23. *Si male loquutus sum.* Hoc est, si peccavi, accusa: ut causa dicta pro modo delicti plectar, neque enim haec est legitima agendi ratio, sed longe alius ordo et alia modestia iudiciis convenit. Conqueritur ergo Christus gravem sibi factam esse iniuriam, si nihil peccaverit: quodsi peccaverit, legitime tamen et non violento impetu agendum esse. Sed videtur hic Christus minime servare quod alibi suis praecipit. Neque enim dextram maxillam ei porrigit, a quo in sinistra percussus fuerat. Respondeo, non requiri semper in Christiana patientia, ut qui caesus est tacitus devoret iniuriam, sed primum ut aequo animo eam perferat, deinde ut de ultione non cogitans potius studeat vincere malum bono. Improbos iam plus aequo spiritus Satanae ad nocendum impellit, ut nemo illos irritet. Absurde igitur exponunt Christi verba, qui trahunt in eam partem, acsi iuberet nocendi plus satis cupidos novis stimulis incitari. Neque enim aliud sibi vult, quam ut ad secundam iniuriam ferendam quisque nostrum potius paratus sit, quam ut primam retaliet. Quare nihil obstat, quin expostulet homo Christianus indigne laesus, modo animus ab iracundia vacuus sit et manus a vindicta purae.

24. *Miserat autem Annas.* Sententia haec per parenthesin legenda. Quia enim dixerat, Christum deductum fuisse ad Annae aedes, et ita narrationem suam prosequutus fuerat, quasi illic habitus esset sacerdotum conventus, nunc admonet, traductum fuisse in aedes Pontificis. Quia autem verbi tempus multos decepit, reddere malui in tempore plusquamperfecto, Miserat.

25. Erat autem Simon Petrus stans et calefaciens. Dixerunt ergo ei, Numquid et tu ex discipulis eius es? Negavit ille, et dixit, Non sum. 26. Dixit unus ex servis Pontificis, qui cognatus eius erat, cui Petrus absciderat auriculam, Nonne

ego te vidi in horto cum illo? 27. Rursum ergo negavit Petrus: et confestim gallus cecinit.

25. *Negavit ille.* Horrendus Petri stupor, qui magistro negato non modo nulla poenitentia tangitur, sed ipsa peccandi licentia se indurat. Si singuli ordine eum rogassent, millies negare non dubitasset. En, quorsum praecipitet Satan miseros homines, postquam eos e gradu deiecit. Notanda etiam est circumstantia, quam alii Evangelistae exprimunt, nempe quod exsecratione interposita testatus sit, Christum sibi esse incognitum. Ita quotidie multis accidit. Initio non tam gravis erit lapsus: accedet deinde consuetudo, postquam sopita fuerit conscientia: tandem qui se assuefecerit ad Dei contemptum, nihil sibi illicitum ducet, sed extrema quaeque audebit. Quare nihil melius quam sibi in tempore cavere, ne vel minimum quicquam sibi indulgeat qui tentatur a Satana, dum adhuc est integer.

27. *Confestim gallus cecinit.* Galli cantum memorat Evangelista, ut sciamus Petrum divinitus in ipso articulo admonitum fuisse. Ideo alii dicunt, tunc recordatum fuisse verborum Domini, quanquam narrat Lucas non simplici gallicinio commotum fuisse Petrum, donec eum Christus aspexit. Ita quisquis semel Satanae impulsu ruere coepit, nulla voce, nullo signo, nulla admonitione revocabitur, donec oculos in eum Dominus ipse coniiciat.

28. Adducunt ergo Iesum a Caipha in praetorium. Erat autem mane: et ipsi non introierunt in praetorium, ut ne contaminarentur, sed ut ederent Pascha. 29. Exivit ergo Pilatus ad eos, et dixit, Quam accusationem affertis contra hominem hunc? 30. Responderunt et dixerunt ei, Si non esset hic maleficus, non tibi tradidissemus eum. 31. Dixit ergo illis Pilatus, Accipite eum vos, et secundum legem vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudaei, Nobis non licet interficere quenquam. 32. Ut sermo Iesu impleretur, quem dixerat, significans, qua morte esset moriturus (Matth. 20, 19.)

28. *Adducunt ergo Iesum.* Ante diluculum examen illud, cuius meminit Evangelista, habitum fuit. Interea non dubium est, quin sua flabella passim habuerint in urbe, quibus plebem accenderent. Ita repente exarsit populi furor, quasi uno omnium consensu deposceretur Christus ad mortem. Examen vero habitum fuit a sacerdotibus, non quod penes ipsos ferendae sententiae potestas esset, sed ut praeiudicio suo oppressum iudici traderent, quasi iam satis de eo cognitum esset. *Praetorium* vocabant Romani tam domum praesidis quam tribunal, ubi exerceri solebant iudicia. *Ut ne contaminarentur.* Quod ab omni inquinamento abstinent, ut puri secundum Legis praescriptum Pascha Domini edant, in eo quidem probanda est religio. Sed duplex vitium est ac utrumque nimis crassum, quod non cogitant, plus se intus pollutionis ferre, quam contrahere possint ex ingressu quantumvis profani loci, deinde quod in rebus minutis seduli

plus, quam oportet, *quod* praecipuum est, negligunt. Coinquinatis et infidelibus, *inquit Paulus* (Tit. 1, 15.), nihil mundum: quia pollutae sunt *eorum mentes*. Isti vero hypocritae quum malitia, ambitione, dolis, *crudelitate*, avaritia scatentes foetore suo coelum et terram prope *inficerent*, sibi tantum ab externis inquinamentis metuunt. Ergo ludibrium minime ferendum est, quod Deum placare volunt, modo ne ex contactu rei immundae sordes contrahant, verae puritatis obliti. Altero vitio laborat hypocrisis, quod ceremonias anxie colendo res maximas secure omittit. Neque enim in alium finem Iudaeis mandabat Dominus ritus illos, qui habentur in Lege, nisi ut ad verae sanctitatis amorem ac studium assuescerent. Adde quod nusquam in Lege prohibitum erat domum hominis gentilis ingredi, sed cautio erat a Patribus tradita, ne quis per imprudentiam ex domo immunda aliquid contagii accerseret. Boni autem isti Legis interpretes in colando culice attenti strenue camelum devorant. Atque hoc hypocritis ordinarium est, ut maius nefas esse ducant pulicem quam hominem occidere: cui vitio affine est illud alterum, humanas traditiones sacris Dei mandatis longe praeferre. Ergo ut rite Pascha edant, puros se servare volunt, caeterum immunditiem includunt praetorii parietibus: interea coelo et terra testibus innoxium ad mortem flagitare non dubitant. Denique Pascha umbratile ficta et fallaci reverentia colunt, ipsum autem verum Pascha non modo sacrilegis manibus violant, sed aeterno interitu quantum in se est obruere conantur.

29. *Exivit ergo Pilatus ad eos.* Profanus homo superstitioni, quam ridet ac contemnit, non aegre indulget. Caeterum in ipso causae cardine boni iudicis officio fungitur, quum proferre iubet, si quid accusationis habeant. At sacerdotes, quasi satis auctoritatis habeant ad damnandum quem reum faciunt, nihil aliud respondent quam suo praeiudicio standum esse. Oblique enim de Pilato queruntur, quia non satis confidat eorum probitati. Cur non, inquiunt, ultro persuasum habes, morte dignum esse quem nos persequimur? En, quomodo impii, quos Deus in sublimem honoris gradum extulit, splendore suo quasi excoecati, quidvis sibi permittant. En etiam, quam temulenta sit superbia. Christum volunt censeri maleficum, quia eum accusant. Atqui si ad rem ventum fuerit, quaenam eius reperientur maleficia, nisi quod aegros omne genus sanavit, daemonia fugavit ex hominibus, paralyticos et claudos erexit, coecis visum, surdis auditum, mortuis vitam restituit? Res quidem ita habebat, et ipsi plus satis convicti erant. Verum, ut nuper dixi, nihil difficilius est quam expergefieri homines superbia ebrios, ut sana et composita mente iudicent.

31. *Secundum legem vestram.* Non dubium est quin Pilatus, eorum barbarie et violentia offensus, illis exprobret, illam damnandi formam, quam urgebant, a communi gentium omnium iure et humano sensu abhorrere. Interea simul eos perstringit, quod gloriarentur se Legem habere a Deo traditam. Ironice dicit, *accipite eum vos*. Neque enim passus esset, iudicium ab illis de capite hominis fieri, sed perinde est acsi dixisset, Si vestra esset potestas, traheretur subito ad supplicium indicta causa. Haeccine est igitur Legis vestrae aequitas, hominem nullo crimine damnare? Ita impii dum falso nomen Dei obtendunt, sanctam eius doctrinam hostium calumniis subiiciunt, et maledicendi occasio cupide a mundo arripitur. *Nobis non licet.*

Falluntur qui putant Iudaeos recusare, quod illis delatum erat a Pilato: quia potius quum scirent, sibi per ludibrium dictum esse, Accipite eum vos, excipiunt, Tu hoc non permitteres: ergo quum sis iudex, munus tuum exsequere.

32: *Ut sermo Iesu etc.* Tandem subiicit Evangelista ita oportuisse fieri, ut impleretur quod praedictum a Christo fuerat, Tradetur Filius hominis in manus Gentium (Matth. 20, 19.). Et certe hoc praecipuum caput est, si cupimus mortis Christi historiam cum fructu legere, ut aeternum Dei consilium spectemus. Sistitur filius Dei ad tribunal mortalis hominis. Si hoc putemus geri hominum libidine, oculos autem non attollamus ad Deum, fidem nostram pudefieri ac confundi necesse erit. Verum ubi agnoscimus illo Christi reatu nostrum coram Deo abolitum esse, quia coelesti Patri ita placuit reconciliare sibi humanum genus, hac sola cogitatione in sublime elati, intrepide et sine pudore in ipsa Christi ignominia gloriamur. Discamus ergo in singulis huius historiae partibus sensus nostros in Deum redemptionis nostrae auctorem convertere.

33. Ingressus est ergo iterum in praetorium Pilatus, et vocavit Iesum, et dixit ei, Tu es Rex Iudaeorum? 34. Respondit ei Iesus, A te ipso hoc dicis, an alii dixerunt tibi de me? 35. Respondit Pilatus, Num ego Iudaeus sum? Gens tua et Pontifices tradiderunt te mihi: quid fecisti? 36. Respondit Iesus, Regnum meum non est ex hoc mundo: si ex mundo hoc esset regnum meum, ministri mei utique decertarent, ne traderer Iudaeis. Nunc autem regnum meum non est hinc.

33. *Ingressus est iterum.* Probabile est, multa ultro citroque fuisse dicta quae Evangelista subticet, quod etiam promptum est ex aliis colligere. Sed hic noster in uno capite maxime insistit, Pilatum sedulo percunctatum esse, iustene an iniuste tractus esset Christus in iudicium. Coram populo, ubi seditio fervebat, nihil potuit agi nisi tumultuose. Praetorium ergo ingreditur. Et quidem consilium eius est, Christum absolvere: Christus autem ipse, ut obediat Patri, damnandum se offert. Atque haec ratio est, cur tam parce respondeat. Quum iudicem haberet propitium, et qui aures libenter accommodasset, non difficile illi erat causam suam agere: sed cogitat ad quid descenderit in mundum, et quorsum nunc a Patre vocetur. Ideo sponte obmutescit, ne mortem effugiat. *Tu es rex Iudaeorum?* Quaestio de regno nunquam a Pilato sponte mota esset, nisi hoc crimine gravassent Christum Iudaei. Quod autem prae aliis omnibus odiosum erat sumit Pilatus, ut eo transacto absolvat reum. Responsum Christi huc tendit, in ea accusatione nihil esse coloris. Ita obliquam refutationem continet, acsi diceret, Mihi ridicule crimen obiicitur, cuius ne minima quidem suspicio in me cadit. Inique vero tulisse Pilatus videtur, quod quaesierat Christus, cur se haberet suspectum. Itaque per indignationem exprobrat, quicquid mali est esse a propria gente. Ego, inquit, sedeo iudex: non alieni, sed gentiles tui te accusant. Non est igitur cur me involvas discordiis vestris.

Per me et Romanos vobis agere quietis liceret: sed ipsi vobis molestiam facessitis, cuius partem subire invitus cogor.

36. *Regnum meum non est.* Fatetur his verbis se *regem* esse: sed quantum ad probandam innocentiam satis erat, diluit et purgat calumniam. Negat enim quicquam dissidii esse regno suo cum politico ordine, acsi diceret, Falso accusor, acsi tentassem aliquid turbare aut novare in publico statu. Concionatus sum de regno Dei, sed illud spirituale est: ideo non est cur me regni affectati suspectum habeas. Caeterum ista Christi defensio fuit apud Pilatum, sed eadem utilis piis omnibus est doctrina usque ad finem mundi. Nam si terrenum esset Christi regnum, quia praeterit figura huius mundi, instabile et caducum esset: nunc quia coeleste vocatur, hinc simul asseritur eius perpetuitas. Ita si totum orbem terrae labefactari contingat, non modo inter motus et concussiones, sed etiam inter horribiles ruinas et interitus stabiles nihilominus manent nostrae conscientiae, modo ad Christi regnum attendant. Si tyrannice vexamur ab impiis, salus tamen nobis integra constat in Christi regno, quod hominum libidini minime obnoxium est. Denique quum innumeris procellis assidue aestuet mundus, separatur inde regnum Christi, in quo nobis quaerenda est tranquillitas. Docemur praeterea, qualis sit natura huius regni. Nam si nos secundum carnem beatos redderet nobisque afferret opes, delicias et quicquid optabile est ad usus praesentis vitae, saperet terram et mundum: nunc autem quantumvis in speciem misera sit nostra conditio, salva tamen manet nobis solida felicitas. Hinc quoque discimus, quinam pertineant ad hoc regnum, nempe qui Spiritu Dei renovati coelestem vitam in sanctitate et iustitia meditantur. Quanquam simul notandum est, non negari quin sit in hoc mundo Christi regnum. Scimus enim sedem suam in animis nostris habere: quemadmodum alibi etiam dicit Christus, Regnum Dei intra vos est (Luc. 17, 21.). Sed proprie loquendo regnum Dei in nobis habitans in mundo peregrinatur, quia prorsus diversa est eius conditio. *Ministri mei utique decertarent.* Probat se terrenum regnum non affectasse, quia nemo se moveat, nemo arma capiat. Nam si privatus quispiam regnum sibi usurpet, necesse est ut per factiosos homines vires acquirat. In Christo nihil apparet tale: sequitur ergo non esse terrenum regem. Sed quaeritur hoc loco, an regnum Christi non liceat armis defendere. Nam quum iubentur Principes osculari Dei Filium, non tantum illis mandatur, ut se privatim subiiciant eius imperio, sed etiam ut conferant quicquid habent potestatis ad tuendam Ecclesiam et asserendam pietatem. Primum respondeo, perperam et inscite facere, qui hanc consequentiam deducunt, non debere Evangelii doctrinam et purum Dei cultum armis defendi, quia non est tunc defensus Christus in sua persona (tantum enim ex praesenti facto ratiocinatur Christus, quam frivolum sit, quod calumniose detulerant Iudaei), deinde etiamsi Christi regnum gladio propugnent pii reges, fieri tamen hoc alio modo, quam defendi soleant regna mundana. Regnum enim Christi, ut spirituale est, in doctrina et virtute Spiritus fundari oportet. Eodem etiam modo perficitur eius aedificatio. Neque enim leges et edicta hominum neque poenae ad conscientias usque perveniunt. Hoc tamen non obstat quominus per accidens regnum Christi tueantur Principes: partim dum externam disciplinam constituunt, partim dum suum pa-

trocinium commodant Ecclesiae contra impios. Caeterum facit mundi pravitas, ut magis sanguine martyrum stabiliatur regnum Christi quam armorum praesidiis.

37. Dixit ergo ei Pilatus, Numquid ergo Rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis, quod Rex sim ego: in hoc ego natus sum, et in hoc veni in mundum, ut testimonium reddam veritati. Quisquis est ex veritate, audit vocem meam. 38. Dicit ei Pilatus, quid est veritas? Et quum hoc dixisset, rursum exivit ad Iudaeos, et dixit illis, Ego nullum crimen invenio in eo. 39. Est autem vobis consuetudo, ut unum vobis dimittam in Paschate: vultis ergo, vobis dimittam regem Iudaeorum? 40. Clamaverunt ergo rursus omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.

37. *Tu dicis, quod Rex sim ego.* Tametsi iam ex priore responso intellexerat Pilatus, Christum aliquod sibi regnum vindicare, Christus tamen hoc idem nunc certius affirmat: nec eo contentus alteram sententiam subiicit, quae sit veluti illius dicti obsignatio. Unde colligimus, doctrinam de regno Christi non vulgarem esse, quum tanta asseveratione dignam ipse duxerit. Est quidem generalis sententia, *ego in hoc natus sum, ut testimonium reddam veritati*, praesertim tamen ad loci huius circumstantiam aptanda est. Caeterum hoc sonant verba, Christo esse naturale ut sit verax: deinde in hoc a Patre esse missum, ideoque proprium esse eius munus. Quare non est periculum, ne illi credendo fallamur, quandoquidem impossibile est, eum aliud quam verum tradere, cui munus asserendae veritatis divinitus attributum est et studium natura ingenitum. *Quisquis est ex veritate.* Hoc addidit Christus non tam hortandi Pilati causa, quod se nullo profectu facturum esse sciebat, quam ut suam doctrinam ab indignis contumeliis, quibus subiecta erat, vindicaret, acsi dixisset, Crimini hoc mihi ducitur, quod me professus sim esse Regem: atqui haec indubia est veritas, quam reverenter et sine controversia excipiunt, quicunque sunt recto iudicio sanaque intelligentia praediti. Quanquam ex veritate eos esse dicit, non qui naturaliter verum perspiciunt, sed quatenus Spiritu Dei reguntur.

38. *Quid est veritas?* Quibusdam videtur Pilatus curiose inquirere, ut solent interdum profani homines cupide appetere ignotae rei scientiam, interea nescientes cur hoc velint. Illis enim tantum propositum est aures suas pascere. Ego vero potius vocem esse fastidientis interpretor. Putabat enim sibi non parum iniuriae fieri Pilatus, quod eum Christus omni veritatis notitia privaret. Iam in Pilato agnoscimus communem hominum morbum. Quamvis ignorantiae conscii nobis simus omnes, pauci tamen sunt qui fateri sustineant. Hinc fit ut veram doctrinam maior pars respuat. Postea Dominus, qui doctor est humilium, superbos excoecando quam merentur poenam ipsis infligit. Ex eadem superbia nascitur fastidium illud, quod se ad discendum submittere non dignantur, quia sibi perspicaciam et acumen ingenii omnes arrogant. Res creditur trita esse veritas: Deus

autem contra testatur captu humanae mentis longe altiorem. Idem in aliis quoque accidit. Praecipua Theologiae capita sunt de maledictione generis humani, de corrupta natura, de mortificatione carnis, de renovatione vitae, de reconciliatione gratuita per unicum sacrificium, de iustitiae imputatione, qua acceptus est Deo peccator, de illuminatione Spiritus: haec, quia sunt paradoxa, communis hominum sensus contemptim repudiat. Pauci ergo in Dei schola proficiunt, quia vix decimus quisque reperitur qui ad prima rudimenta attendat. Cur autem, nisi quia proprio sensu metiuntur arcanam Dei sapientiam? Quod autem irrisorie loquutus sit Pilatus, hinc apparet, quod statim egreditur. In summa Christo succenset, quia veritatem se proferre iactet, quae prius in tenebris latuerit. Haec tamen eius indignatio demonstrat, impios nunquam adeo morose reiicere Evangelii doctrinam, quin aliqua eius efficacia tangantur. Nam etsi non eousque progressus est Pilatus, ut docilem se praebeat, cogitur tamen intus punctionem aliquam sentire.

39. *Est autem consuetudo vobis.* Hoc Pilatus semper animo volvebat, qualiter eriperet Christum a morte. Quum autem tantopere arderet populi furor, mediam viam tenebat, qua iratos animos placaret. Putabat enim hoc satis fore, si Christus pro malefico dimissus perpetua ignominia notatus esset. Ideoque Barabbam praecipue deligit, ut eius comparatione Christi odium mitiget. Erat enim ob scelerum atrocitatem omnibus maxime infensus. Quid enim detestabilius est latrone? Et Lucas commemorat aliis etiam criminibus fuisse reum. Quod autem eum Christo praeferunt Iudaei, non absque singulari Dei providentia accidit. Minime enim decuit tam indigno pretio a morte liberari Dei filium. Interea in extremam ignominiam morte deiectus est, ut Barabba dimisso medius inter duos latrones crucifigeretur, quia omnium scelera in se susceperat, quorum non aliter peragi poterat expiatio, et gloria resurrectionis quae mox sequuta est effecit, ut mors quoque ipsa magnificus esset triumphus. Porro in ista consuetudine turpe et crassum fuit vitium, quod Romanus praeses Iudaeis unum aliquem ex sceleratis in Paschate donabat. Hoc quidem fiebat ad celebrandam diei sanctitatem, sed re ipsa nihil aliud erat quam foeda eius profanatio. Nam teste Scriptura (Prov. 17, 15.), Abominatio est coram Deo, qui nocentem absolvit. Multum ergo abest, quin eum delectet praepostera eiusmodi venia. Hoc ergo exemplo discamus, nihil magis esse praeposterum quam velle Deum nostris figmentis colere. Nam simulac proprias imaginationes sequi homines coeperint, nullus est modus, donec in extrema quaeque deliria prolapsi palam Deo illudant. Lex ergo divini cultus non aliunde quam ex eius praescripto petenda est.

CAPUT XIX.

1. Tunc ergo apprehendit Pilatus Iesum, et flagellavit. 2. Et milites plectentes coronam ex spinis, imposuerunt capiti eius: et vestem purpuream circumdederunt ei, 3. Ac di-

cebant, Salve Rex Iudaeorum: et dabant ei alapas. 4. Exivit ergo iterum foras Pilatus, et dixit eis, Ecce adduco eum vobis foras, ut sciatis, quod in eo nullum crimen invenio. 5. Exivit itaque Iesus foras, portans spineam coronam et purpuream vestem. Tunc dixit eis, Ecce homo. 6. Quum ergo vidissent eum Sacerdotes et ministri, clamarunt dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum vos, et crucifigite. Ego enim non invenio in eo crimen.

1. *Apprehendit Pilatus Iesum.* Perstat in suo consilio Pilatus. Priori tamen ignominiae secundam addit, quia Iudaeos sperat mediocri ista castigatione contentos fore, ubi caesus flagellis fuerit Christus. Quod autem tam sollicite laborat et nihil proficit, in eo coeleste decretum nobis reputandum est, quo destinatus erat Christus ad mortem. Interea eius innocentia saepius testimonio iudicis asseritur, ut sciamus eum ab omni culpa immunem pro aliis reum substitui, et poenam alienis peccatis debitam subire. In Pilato vero notabile exemplar trepidae conscientiae cernimus. Christum ore suo absolvit, et fatetur nullum in eo esse crimen, poenam tamen infligit tanquam noxio. Ita huc illuc transferri et in contrarias pugnantesque sententias distrahi necesse est, quibus non est tantum animi, ut quod rectum est inflexibili constantia defendant. Damnamus Pilatum omnes: interea dictu pudendum est, quam multos similes habeat mundus, qui Christum non modo in eius membris, sed in doctrina etiam flagellant. Multi, ut servent a morte qui pro Evangelio laborant, eos cogunt ad impiam Christi abnegationem. Quid hoc aliud est, quam Christum ludibrio exponere, ut infamem vitam degat? Alii, dum pauca quaedam excerpunt ex Evangelio quae probent, totum Evangelium lacerant. Praeclarum aliquid effectum putant, si pauci crassi abusus correcti fuerint. Atqui praestaret sepultam esse doctrinam ad tempus, quam sic flagellari: nam diabolo et tyrannis omnibus invitis renasceretur. Nihil autem difficilius, quam suae puritati restitui, ubi semel corrupta fuit.

2. *Milites plectentes coronas.* Hoc procul dubio iussu Pilati factum est, ut notam criminis inureret Filio Dei, quod se regem fecisset, atque id ad explendam Iudaeorum rabiem, quasi persuasus esset, Christum iure ab illis fuisse accusatum. Militum tamen improbitas et lascivia ultra iudicis imperium exsultat: sicuti impii, simulac male agendi oblata est occasio, eam cupide arripiunt. Mira autem gentis saevitia, cuius animos tam triste spectaculum ad misericordiam non flectit, sed Deus hoc totum gubernat, ut mundum sibi reconciliet Filii sui morte.

6. *Accipite eum vos.* Noluit Christum tradere in eorum manus, neque libidini permittere: tantum se fore negat eorum carnificem, quod ex ratione mox addita patet, ubi dicit, se nullum invenire in eo crimen, acsi diceret, se nunquam adductum iri, ut sanguinem innoxium fundat in eorum gratiam. Quod soli sacerdotes et ministri eum ad crucem deposcunt, inde apparet, non fuisse tantam in populo rabiem, nisi quatenus istis flabellis accensa deinde fuit.

7. *Responderunt ei Iudaei:* Nos Legem habemus, et secundum Legem *nostram* debet mori, quia Filium Dei se fecit.
8. Quum *ergo audisset* Pilatus hunc sermonem, magis timuit.
9. Et *ingressus est rursus* in praetorium, ac dixit Iesu, Unde es tu? *Iesus autem* responsum non dedit ei. 10. Dixit ergo ei *Pilatus, Mihi* non loqueris? Nescis, quod potestatem habeam *crucifigendi* te, et potestatem habeam dimittendi te?
11. *Respondit* Iesus, Non haberes potestatem ullam contra me, *nisi* tibi data esset desuper. Propterea, qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

7. *Nos legem habemus.* Significant se iure Christum persequi, non libidine aut odio. Sentiebant enim se oblique perstrictos esse a Pilato. Loquuntur autem ut apud hominem Legis ignarum, acsi dicerent, Nobis permissum est more nostro vivere; religio autem nostra non patitur, ut quis se pro filio Dei venditet. Porro haec accusatio non prorsus carebat praetextu, sed in hypothesi graviter errabant. Generalis quidem doctrina vera erat, fas non esse hominibus quicquam sibi divini honoris sumere, ac morte esse dignos, quicunque ad se traherent, quod unius Dei proprium erat. Causa autem erroris in Christi persona fuit, quod neque reputarunt, quibus elogiis Messiam praedicet Scriptura, quia inde colligere promptum erat esse Filium Dei, nec etiam inquirere dignati sunt, essetne Iesus ille Messias olim a Deo promissus. Videmus ergo, ut ex vero principio falsam consequentiam deducant, quia male subsumunt. Quo exemplo monemur, inter doctrinam generalem et hypotheses sedulo distinguere. Multi enim imperiti et leves homines, si semel decepti fuerint veri praetextu, ipsa quoque Scripturae principia reiiciunt, quae licentia hodie plus iusto in mundo grassatur. Meminerimus ergo sic cavendum esse a fallaciis, ut principia quae vera sunt integra maneant, nec labefactetur Scripturae fides. Rursum hoc modo facile refutare impios licebit, qui Scripturae testimonium et quae inde sumunt principia malis causis falso et perperam obtendunt. Sicuti quum hodie Papistae Ecclesiae auctoritatem magnifice extollunt, nihil afferunt in quo non consentiant omnes filii Dei. Ecclesiam esse fidelium matrem, esse columnam veritatis, esse audiendam, regi a Spiritu sancto contendunt: nihil horum negandum est, sed quum trahere ad se volunt quicquid iuris Ecclesiae debetur, improbe et sacrilega audacia rapiunt quod nihil ad se pertinet. Nam hypothesin expendere convenit, an ipsi Ecclesiae titulum mereantur. Hic autem prorsus deficiunt. Similiter quum furiose in omnes pios saeviunt, hoc se colore excusant, quod ordinati sint ad tuendam fidem et pacem Ecclesiae. Sed ubi propius ad rem ventum est, clare perspicitur, nihil minus eos habere in animo quam verae doctrinae patrocinium, nulla minus quam pacis et concordiae cura tangi, sed pro sua tyrannide duntaxat pugnare. Qui generalibus principiis contenti ad circumstantias non attendunt, nos merito putant a Papistis oppugnari: sed causae cognitio fumos illos, quibus illudunt, facile discutit.

8. *Magis timuit.* Duplex potest elici sensus. Prior est, quod

veritus fuerit Pilatus, ne sustineret aliquam culpam, si exortus esset tumultus, quia Christum non damnasset. Alter, quod audito Filii Dei *nomine* mens eius religione tacta fuerit. Hunc secundum sensum confirmat quod sequitur in contextu, nempe quod praetorium iterum ingressus Christum interrogat, unde sit. Inde enim apparet perplexum fuisse et anxium, quia sacrilegii poenam metueret, si manum iniiceret in Filium Dei. Notandum autem est, quum rogat unde sit Christus, non sciscitari de eius patria, sed hoc perinde valere acsi dixisset, Esne homo natus in terris, an Deus quispiam? Sic ergo hunc locum interpretor, quod metu numinis perculsus Pilatus inter sacrum, ut aiunt, et saxum haeserit. Videbat enim ab una parte tumultum fervere: ab altera tenebat eum constrictum religio, ne vitandi periculi causa in Dei offensam incurreret. Exemplum hoc imprimis notatu dignum est. Quum tam deformis esset Christi conspectus, simul tamen ac Dei nomen audit Pilatus, eum invadit timor, ne divinum numen in homine plus quam abiecto et contempto violet. Si tantum in homine profano valuit Dei reverentia, nonne ter reprobos esse oportet, qui hodie de rebus divinis per lusum et iocum secure et absque ullo metu iudicant? Nam certe documento est Pilatus, religionis sensum hominibus ingenitum esse a natura, qui non patitur eos audacter quovis ruere, quum de rebus divinis agitur. Ideo dixi in sensum reprobum coniectos esse, quos in tractanda Scripturae doctrina non magis afficit Dei maiestas, quam si de umbra asini esset disceptatio. Sentient tamen olim in suum exitium, quam venerandum sit Dei nomen, cui hodie tam contemptim, imo contumeliose illudunt. Dictu horrendum est, quam superbe et ferociter a Papistis damnetur clara et testata Dei veritas, et innoxius sanguis fundatur. Unde, obsecro, tam ebrius stupor, nisi quia in mentem illis non venit, quicquam sibi negotii cum Deo esse?

9. *Iesus autem responsum non dedit.* Quod non respondet Christus, videri absurdum non debet: siquidem memoria tenemus quod prius monui, non stetisse eum coram Pilato ad causam suam agendam, ut rei solent qui absolvi cupiunt, sed potius ad subeundum iudicium. Nam eum suscepta nostra persona damnari oportuit. Haec ratio est, cur defensione abstineat, nec tamen pugnat Christi silentium cum Pauli sententia (I. Tim. 6, 13.), ubi dicit, Memento Christum sub Pilato edidisse bonam confessionem. Quantum enim satis erat, Evangelii fidem illic asseruit: neque aliud fuit mors eius quam doctrinae ab ipso traditae obsignatio. Non defuit ergo legitimae confessioni Christus, sed tacuit quoad petendam absolutionem. Adde quod periculum erat, ne Christum absolveret Pilatus tanquam unum ex diis ficticiis, quemadmodum voluit eum Tiberius referre inter Romanorum deos. Merito itaque Christus stultam hanc superstitionem silendo repudiat.

10. *Nescis quod potestatem.* Hinc apparet terrorem illum, quo repente commotus fuit Pilatus, evanidum fuisse, nec habuisse vivas radices. Nunc enim timoris oblitus prosilit in superbum et immanem Dei contemptum. Perinde enim Christo minatur, acsi nullus esset in coelo iudex. Sed hoc profanis hominibus semper accidere necesse est, ut excusso Dei metu mox ad ingenium suum redeant. Unde etiam colligimus, non abs re vocari cor hominis fraudulentum (Ier. 17, 9.). Nam quum illic insideat aliquis Dei metus, simul ebullit

mera impietas. Quisquis ergo non regenitus est Dei Spiritu, quamvis eius numen ad momentum revereri se ostendat, contrariis factis mox simulatum fuisse hunc timorem prodet. Iam in Pilato imaginem cernimus superbi hominis, quem sua ambitio ad insaniam adigit. Nam dum potentiam suam vult efferre, iustitiae laude et fama se privat. Christum fatetur innoxium: parem ergo latroni se facit, dum gloriatur se posse illum iugulare. Sic tumultuari impias conscientias necesse est, in quibus non regnat fides et vera Dei cognitio, et illic varios carnis affectus inter se confligere. Et Deus hoc modo praeclare se de hominum superbia ulciscitur: dum fines suos transiliunt, ut sibi immensam potentiam usurpent, iniustitiae ultro se damnantes summo probro et infamia se afficiunt. Quare nulla maior quam superbiae coecitas: nec mirum, utpote quae manum Dei contra quam impingit sentiat ultricem. Quare meminerimus, non esse temere exsultandum in futilibus iactantiis, ne ridiculi fiamus: praesertim qui in sublimi gradu locati sunt, modeste se contineant, nec eos pudeat Deo subiici et legibus esse obnoxios.

11. *Non haberes potestatem.* Aliqui generaliter exponunt, quod nihil nisi Dei permissu geratur in mundo, acsi diceret Christus, Pilatum, qui omnia se posse existimat, non plus tamen facturum quam Deus concedet. Vera quidem est sententia, regi hunc mundum Dei arbitrio, atque ut omnia moliantur impii, non posse tamen vel digitum movere nisi moderante arcana Dei potentia: sed rectius meo iudicio sentiunt, qui locum hunc restringunt ad Magistratus officium. Stultam enim Pilati arrogantiam castigat Christus his verbis, quia perinde se extollat tanquam potestas eius non a Deo esset, acsi dixisset, Tu omnia perinde tibi sumis, acsi non semel Deo reddenda esset ratio. Atqui non sine eius providentia factus es iudex. Cogita ergo coeleste eius tribunal tuo esse superius. Nulla aptior admonitio inveniri potest ad reprimendam eorum intemperiem, qui aliis praesunt, ne iure suo abutantur. Pater omnia sibi licere in filios putat, maritus in uxorem, dominus in servos, princeps in populum, nisi quum in Deum respiciunt, qui certa lege eos dominari voluit. *Propterea qui me tradidit.* Putant Iudaeos maioris culpae reos fieri quam Pilatum, quia scelerato odio et perfida malitia contra iustum grassentur, et quidem privati homines, nec legitimo imperio praediti. Ego vero aliter hac circumstantia gravius et minus excusabile esse eorum crimen existimo, quia imperium divinitus constitutum suae libidini servire cogunt. Magnum enim sacrilegium est, sancta Dei ordinatione ad quodvis nefas abuti. Iure detestabilis est latro, qui miserum viatorem iugulat manu sua, sed qui praetextu iudicii insontem occidit, magis sceleratus. Caeterum non amplificat illorum crimen, ut Pilatum sublevet, neque enim hunc cum illis comparat, quin potius eodem reatu simul omnes constringit, quia sanctam potestatem pariter contaminant. Hoc tantum est discrimen, quod directe petit Iudaeos: Pilatum vero, qui obsequitur eorum libidini, oblique taxat.

12. Ex eo quaerebat Pilatus dimittere eum. Iudaei autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Caesaris: quisquis se regem facit, contradicit Caesari. 13. Pilatus ergo, quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Ie-

sum, et sedit pro tribunali, in loco qui dicitur Lapidibus stratus, Hebraice autem Gabbatha. 14. Erat autem parasceue Paschae, hora fere sexta. Et dicit Iudaeis, Ecce Rex vester. 15. Illi autem clamarunt: Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit illis Pilatus, regem vestrum crucifigam? Responderunt Sacerdotes, Non habemus regem nisi Caesarem. 16. Tunc ergo tradidit eum illis, ut crucifigeretur. Acceperunt autem Iesum et abduxerunt.

12. *Ex eo quaerebat Pilatus.* Quamvis nec cordate se gerat Pilatus, et ambitione magis quam iustitiae studio regatur ideoque misere vacillet, laudanda tamen eius modestia, quod severe a Christo reprehensus non succenset, imo ad eum liberandum magis inclinat. Iudex est, et tamen mansueto animo reum patitur esse censorem suum. Vix certe centesimus quisque reperietur, qui obiurgationem tam placide ab aliquo aequali suo ferat. *Non es amicus Caesaris.* Minaciter extorquent a Pilato ut Christum damnet. Nihil enim magis odiosum obiicere poterant, et quod plus terroris posset incutere, quam dum suspectum reddunt malae in Caesarem fidei. Tu, inquiunt, ostendis tibi curae non esse Caesaris imperium, si eum absolvis, qui omnia turbare conatus est. Haec tandem improbitas fregit animum Pilati, qui ante concussus tantum fuerat violentis clamoribus. Nec vero frustra istas circumstantias Evangelista tam sedulo persequitur et inculcat, quia nostra magnopere interest, Christum scire non prius fuisse damnatum a Pilato, quam ter et quater iam absolutus esset eiusdem ore: ut inde colligamus, non suo ipsum nomine fuisse damnatum, sed pro nostris peccatis. Inde etiam colligere licet, quam voluntarius ad subeundam mortem fuerit, qui uti neglexit propenso illo in se iudicis affectu. Et certe haec obedientia effecit, ut mors eius boni odoris sacrificium esset expiandis omnibus peccatis.

13. *Sedit pro tribunali.* Hinc apparet quam varie distractus fuerit Pilatus, acsi histrio unus duas ageret personas. Conscendit tribunal, ut Christum solenni more supplicio addicat: interea palam declarat, se hoc invitum facere et repugnante conscientia. Ironice Christum vocat regem, significans frivolam esse calumniam, qua gravabant illum Iudaei: vel certe ut compescat eorum furorem, probrosum hoc toti genti fore admonet, si rumor vulgatus fuerit, fuisse ex ea damnatum aliquem regni affectati crimine. Quum Evangelista nomen hebraicum loci גבתא fuisse refert, linguam chaldaeam intelligit vel syriacam, quae tunc in communi usu erat: גבה enim Hebraeis excelsum significat. E sublimi itaque loco damnari Christum oportuit, ut ipse summus iudex e coelo adveniens nos extremo die absolvat.

14. *Hora fere sexta.* Videntur Evangelistae in tempore notando varii esse, et parum inter se consentientes. Dicunt tres alii tenebras ab hora sexta factas esse, quum iam in cruce penderet Christus: Marcus etiam diserte exprimit horam fuisse tertiam, quum de eo lata fuit sententia. Solutio tamen non est difficilis. Satis patet ex aliis locis, diem tunc in quatuor partes fuisse divisum, sicuti nox vicissim quatuor habebat vigilias. Hinc factum est, ut singulis diebus quaternas tantum horas interdum assignent Evangelistae, et

singulas horas in tres extendant. Interea spatium unius horae, quod ad finem inclinat, sequenti annumerant. Secundum hanc supputationem Ioannes hora sexta damnatum fuisse Christum narrat, quia tempus diei ad horam sextam vel ad secundam partem vergebat. Hinc colligimus hora sexta vel circiter Christum fuisse crucifixum. Locus enim, ut paulo post dicet, erat urbi vicinus. Inter sextam et nonam coeperunt tenebrae, quae ad nonam usque durarunt, qua mortuus est Christus.

15. *Non habemus regem.* Hic vero se prodit horribilis furor, quod sacerdotes, qui exercitati in Lege esse debebant, Messiam reiiciunt, in quo tota populi salus inclusa erat, a quo pendebant omnes promissiones, in quo fundata erat tota religio. Certe gratia Dei et bonis omnibus se abdicant Christum repudiando. Videmus ergo quanta vecordia correpti fuerint. Fingamus Christum non fuisse Christum: nulla tamen illis excusatio est, quod regem praeter Caesarem nullum agnoscunt. Primum enim deficiunt a spirituali regno Dei. Secundo tyrannidem romani imperii, quam maxime exsecrabantur, iustae gubernationi praeferunt, qualis a Deo promissa erat: ita impii, ut Christum fugiant, non modo se privant vita aeterna, sed omne miseriarum genus sibi accersunt. Contra vero unica est piorum felicitas, subesse Christi regno, sive iusto et legitimo dominio subiecti sint quoad carnem, sive a tyrannnis premantur.

16. *Tradidit eum illis.* Coegit quidem Pilatum illorum importunitas, ut Christum traderet: neque tamen id factum est tanquam in tumultu, sed more solenni damnatus fuit, quia et duo latrones causa cognita ad crucem simul damnati sunt. Sed hoc verbo utitur Ioannes, quo melius confirmet implacabili populi saevitiae datum fuisse Christum, qui nullius delicti convictus erat.

17. Et gestans crucem suam, exivit in locum, qui dicitur Cranii, Hebraice Golgotha, 18. Ubi eum crucifixerunt: et cum eo duos alios, hinc et inde, medium autem Iesum. 19. Scripsit autem et titulum Pilatus, et posuit super crucem. Erat autem scriptum, *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum.* 20. Hunc ergo titulum multi ex Iudaeis legerunt, quia urbi propinquus erat locus, ubi Iesus crucifixus fuit. Et scriptum erat Hebraice, Graece, ac Latine. 21. Dixerunt ergo Pilato Sacerdotes Iudaeorum, Ne scribas, Rex Iudaeorum: sed quod ipse dixerit, Rex sum Iudaeorum. 22. Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi.

17. *Exivit in locum, qui etc.* Circumstantiae quae hic notantur non modo ad historiae certitudinem, sed fidei quoque nostrae aedificationem plurimum valent. Quaerenda nobis iustitia est in expiatione a Christo peracta. Ergo ut se piaculum pro peccatis nostris esse probaret, tum educi extra urbem, tum suspendi in ligno voluit. Hostiae enim, quarum sanguis pro peccato fundebatur, solebant extra castra efferri ex Legis mandato, et eadem Lex maledictum pronun-

fiat quicunque in ligno pendet (Levit. 6, 30. 16, 27. Deut. 21, 23.). Utrumque in Christo impletum est, ut certo nobis persuasum sit, peccata nostra sacrificio mortis eius expiata esse: ipsum fuisse exsecrationi subiectum, ut nos a maledictione Legis redimeret, Galat. 3, 13.: factum esse peccatum, ut in eo simus iustitia Dei, II. Cor. 5, 21.: eductum esse extra urbem, ut sordes nostras quae illi impositae erant secum e medio tolleret, Hebr. 13, 12. Eodem pertinet quod postea de latronibus sequitur. Quasi enim per se non sufficeret supplicii atrocitas, medius suspenditur inter duos latrones, quasi non unus quilibet esset ex aliorum numero, sed omnium sceleratissimus et maxime detestabilis. Semper enim memoria repetendum est illud, nihil fecisse impios Christi carnifices nisi quod Dei manu et consilio decretum esset. Neque enim Filium suum exposuit Deus illorum libidini, sed ex suo arbitrio et animi sententia sibi tanquam victimam immolari voluit. Quodsi optima ratione non caruit Dei consilium in omnibus his, quae pati Filium suum voluit, tum horribilis irae illius gravitas adversus peccatum, tum immensa erga nos bonitatis eius magnitudo nobis reputanda est. Non aliter aboleri potuit noster omnium reatus, nisi Filius Dei catharma pro nobis fieret. Videmus eum quasi omni scelerum congerie pollutum in locum exsecrabilem cogi, ut illic coram Deo et hominibus maledictus appareat. Nimis certe stupidi sumus, nisi in hoc speculo clare cernimus, quantopere abominetur Deus peccata, plus quam vero saxei, nisi expavescimus ad tale eius iudicium. Dum autem altera ex parte testatur Deus sibi tam caram fuisse nostram salutem, ut Filio unigenito non pepercerit, quam effusam bonitatis et gratiae magnitudinem illic conspicimus? Quisquis ergo mortis Christi causas rite expendet una cum fructu, qui inde ad nos redit, illi neque stultitia ut Graecis, neque scandalum ut Iudaeis erit crucis doctrina (I. Cor. 1, 23.), sed potius inaestimabile divinae tum virtutis, tum sapientiae, tum iustitiae, tum bonitatis specimen ac pignus. Quum dicit Ioannes loco nomen fuisse *Golgotha*, de lingua vel chaldaea vel syriaca accipit (גלגלתא). Est autem nomen deductum a גלגל, hoc est a volvendo, quia in cranio est velut pilae aut globi rotunditas.

19. *Scripsit autem et titulum.* Inserit Evangelista memorabile Pilati factum post latam sententiam. Usitatum quidem forte fuit titulos apponere, quum plecterentur malefici, ut poenae causa in exemplum omnibus nota esset. Atqui in Christo hoc extraordinarium est, quod sine ignominia titulus apponitur. Pilati enim consilium fuit, quo se oblique ulcisceretur de Iudaeis, qui sua pervicacia iniustum de homine innoxio supplicium extorserant, totam gentem in Christi persona damnare. Ita Christo nullam proprii sceleris notam inurit. Verum longe altius prospexit Dei providentia, quae Pilati stylum gubernavit. Non venit quidem Pilato in mentem celebrare Christum, ut salutis auctorem et Dei Nazaraeum et Regem electi populi: Deus tamen hoc Evangelii praeconium nescienti quid scriberet dictavit. Eodem arcano Spiritus impulsu factum est, ut titulum publicaret triplici lingua. Neque enim credibile est, fuisse hoc ex communi usu, sed Dominus hoc praeludio monstravit iam tempus instare, quo Filii sui nomen ubique innotesceret.

21. *Dixerunt ergo Pilato sacerdotes.* Sentiunt se odiose perstringi: atque ideo cuperent mutari titulum, qui sine gentis infamia

Christum solum gravaret. Caeterum interea non dissimulant, quanto veritatis odio infecti sint, qui ne minimam quidem eius scintillam ferre queunt. Ita semper ministros suos instigat Satan, qui, simulac minimum aliquid emicat divinae lucis, suis tenebris exstinguere vel saltem suffocare conentur. Constantia vero Pilati divinae providentiae tribuenda est: neque enim dubium, quin eius animum variis modis tentaverint. Sciamus ergo divinitus fuisse retentum, ut inflexibilis maneret. Non cessit Pilatus sacerdotum precibus, nec se ab illis corrumpi sustinuit: at Deus per os eius testatus est, quam stabile sit Filii sui regnum. Quodsi in Pilati scriptura maior ostensa fuit regni Christi firmitas, quam ut hostium machinis concuti posset: quid de Prophetarum testimoniis sentiendum, quorum ora et manus sibi Deus sacravit? Pilati quoque exemplum officii nostri nos admonet, ut constantes simus in tuenda veritate. Non retractat homo profanus quod vere, licet sine mente et consilio de Christo scripsit: quantum ergo dedecus, si minis vel periculis territi discedimus ab eius doctrinae professione, quam Deus cordibus nostris per Spiritum suum obsignavit? Notandum praeterea est, quam exsecranda sit tyrannis Papistica, quae plebem ab Evangelii et totius Scripturae lectione arcet. Pilatus, homo reprobus et alioqui Satanae organum, arcano tamen instinctu destinatus fuit Evangelii praeco, ut brevem eius summam tribus linguis vulgaret. Qui ergo eius notitiam quantum in se est suppressam curant, quo loco nobis habendi sunt, quum se prodant Pilato nequiores?

23. Milites ergo quum crucifixissent Iesum, acceperunt vestimenta eius, et fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem, et tunicam. Erat autem tunica inconsutilis, a summo contexta per totum. 24. Dixerunt ergo inter se, Ne scindamus eam: sed sortiamur de ea, cuius sit, ut Scriptura impleretur, dicens, Partiti sunt vestimenta mea sibi, et super vestitu meo miserunt sortem. Et milites quidem haec fecerunt.

23. *Milites ergo.* De vestibus Christi inter milites divisis apud alios quoque Evangelistas fit mentio. Quatuor erant milites, qui reliquum vestitum inter se partiti sunt. Restabat tunica inconsutilis, quae quum dividi non posset, super eam sors iacta est. Ut mentes nostras in considerando Dei consilio retineant Evangelistae, in hac etiam parte impletam fuisse Scripturam admonent. Locus tamen, quem adducunt ex Psalmo 22, 19., videtur intempestive ad praesentem causam trahi. Nam quum illic queratur David, se hostibus praedae fuisse, metaphorice sub nomine vestium sua omnia designat: acsi uno verbo diceret, Spoliatum se et nudatum ab improbis fuisse. Quam figuram dum negligunt Evangelistae, a nativo sensu discedunt. Sed tenendum est primo loco, Psalmum ad Davidem restringi non debere, quemadmodum ex pluribus sententiis patet, praesertim vero ex clausula ubi habetur, Celebrabo nomen tuum in Gentibus: quod de Christo exponere necesse est. Iam vero non mirum, si obscure in Davide adumbratum fuerit, quod in Christo expressius cernitur: quanto scilicet veritas suo typo clarior esse debet. Sciamus porro nudatum fuisse Christum suis vestibus, ut nos iustitia sua indueret. Nudum eius corpus hominum probris fuisse expositum, ut nos cum

gloria appareamus ad Dei tribunal. Quod allegorico sensu quidam hunc locum ad Scripturam torquent, quae laceratur ab haereticis, nimis coactum est. Non displicet quidem comparatio, quod sicuti semel a profanis militibus divisae sunt Christi vestes, ita hodie perversi homines totam Scripturam, qua Christus ut se nobis conspicuum praebeat vestitur, alienis commentis discerpunt. Sed minime ferenda est Papistarum improbitas cum horribili Dei blasphemia coniuncta. Scripturam dicunt ab haereticis lacerari: tunicam vero, hoc est, Ecclesiam integram manere: ut reiecta Scripturae auctoritate fidei unitatem in solo Ecclesiae titulo consistere evincant. Quasi vero ipsa Ecclesiae unitas alibi fundata sit quam in Scripturae fide. Quum ergo fidem a Scriptura divellunt, ut uni Ecclesiae addicta subiaceat, tali divortio non iam Christum despoliant, sed crudeli sacrilegio discerpunt eius corpus. Quanquam ut illis demus, Ecclesiae symbolum esse inconsutilem tunicam, minime obtinebunt quod captant, quia probandum restabit, penes ipsos esse Ecclesiam, cuius nullum prorsus signum ostendunt.

25. Stabant autem iuxta crucem Iesu mater eius, et soror matris eius Maria Cleophae, et Maria Magdalena. 26. Quum vidisset ergo Iesus matrem, ac discipulum astantem, quem diligebat, dicit matri suae, Mulier, ecce filius tuus. 27. Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam discipulus in sua.

25. *Stabant autem.* Hic obiter narrat Evangelista, Christum ita paruisse Deo Patri, ut non neglexerit officium humanae erga matrem pietatis. Se ipsum quidem oblitus est ac omnia, quatenus necesse fuit ad praestandam Patri obedientiam: sed hac defunctus officium quod matri debebat, noluit praetermittere. Atque hinc discimus, quomodo pietas in Deum et in homines colenda sit. Saepe accidit, quum nos aliquo vocat Deus, ut in diversam partem revocent parentes, uxor, liberi, ut non possimus omnibus pariter satisfacere. Si homines aequamus Deo, perversa ratio est. Praeferendum ergo Dei mandatum, praeferendus cultus et honor: postea, quoad licebit, ius suum hominibus quoque reddendum. Nec vero unquam inter se confligunt prioris et secundae Legis tabulae praecepta, ut prima specie apparet, sed incipiendum a Dei cultu, postea hominibus inferior dandus est locus. Quo pertinent istae sententiae, Qui non oderit patrem et matrem propter me, non est me dignus (Matth. 10, 37. Luc. 14, 26.). Sic ergo impendere nos hominibus decet, ut a Dei cultu et obedientia nos minime impediant. Ubi Deo erimus obsequuti, tunc rite et ordine de parentibus, uxore et liberis cogitabimus, sicut Christus matris curam habet, sed ex cruce, ad quam vocatus erat Patris decreto. Caeterum, si loci et temporis circumstantiam expendimus, admirabilis fuit Christi erga matrem pietas. Omitto extremos cruciatus corporis, omitto probra: sed quum atroces in Deum blasphemiae animum eius incredibili moerore conficerent, et sustineret horribile cum morte aeterna et diabolo certamen, nihil horum tamen obstat, quominus sit de matre sollicitus. Colligere etiam ex hoc loco licet, quisnam sit honor ille, quem Deus in Lege parentibus deferri iubet.

Discipulo vices suas delegans Christus, alendam illi et curandam tradit matrem. Sequitur ergo, honorem qui parentibus debetur non in ceremonia, sed in omnibus necessariis officiis positum esse. Iam ex altera parte consideranda est nobis mulierum fides. Fuit quidem non vulgaris amoris affectus, quod Christum ad crucem usque sequutae sunt: verum nisi fide instructae nunquam adesse potuissent tali spectaculo. Quantum ad Ioannem ipsum spectat, colligimus sic suffocatam fuisse eius fidem ad breve tempus, ut tamen non prorsus fuerit exstincta. Nunc pudeat nos, si crucis horror nos a sequendo Christo moratur, quum nobis ante oculos etiam versetur resurrectionis gloria, quum praeter ignominiam et maledictionem mulieres nihil cernerent. *Mariam* Cleophae vocat vel uxorem, vel filiam. Hoc posterius mihi magis placet. Eam dicit fuisse matris Iesu sororem secundum linguae hebraicae phrasin, quae omnes consanguineos fratrum nomine designat. Mariam Magdalenam videmus non frustra liberatam fuisse a septem daemoniis, quae tam fidelem se Christo discipulam ad extremum usque praebuit.

26. *Mulier, ecce Filius tuus.* Quasi diceret, Posthac non versabor in terris, ut possim tibi filii officia praestare. Hunc igitur in meum locum subrogo qui partes meas suscipiat. Idem sibi vult quum Ioanni dicit, Ecce mater tua. Mandat enim his verbis, ut eam matris loco habeat, nec secus curet ac matrem. Quod dicit Mulier et matris nomine abstinet, quidam ideo factum putant, ne gravius doloris vulnus animo eius infligeret, quod ego non reiicio. Verum altera coniectura non minus probabilis est, quod ostendere voluerit Christus, peracto humanae vitae stadio iam se conditionem illam exuere sub qua vixerat, ac coeleste regnum ingredi, ubi angelis et hominibus imperet. Scimus enim Christum semper fideles a carnis intuitu revocare solitum. Id autem in morte praesertim fieri oportuit.

27. *Accepit eam discipulus in sua.* Signum observantiae est discipuli erga magistrum, quod Christi mandato paret Ioannes. Hinc etiam patet, Apostolos habuisse suas familias: quia hospitio excipere non poterat Ioannes Christi matrem, nec eam apud se habere, nisi fuisset illi domus et certa vivendi ratio. Quare ineptiunt qui putant, Apostolos relictis facultatibus nudos et inanes ad Christum venisse: plus quam vero stulte delirant, quibus sita esse videtur in mendicitate perfectio.

28. Post hoc sciens Iesus, quod omnia iam impleta essent, ut impleretur Scriptura, dicit, Sitio. 29. Porro vas positum erat aceto plenum. Illi autem spongiam, aceto impletam, hyssopo circumdederunt et obtulerunt ori eius. 30. Quum ergo sumpsisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est. Et inclinato capite tradidit Spiritum.

28. *Sciens Iesus.* Multa consulto praeterit Ioannes ab aliis tribus narrata. Nunc postremum actum, in quo multum inerat ponderis, describit. Quum dicit Ioannes, vas illic fuisse positum, loquitur tanquam de re usitata: ac mihi probatur, genus potionis fuisse confectum ad mortem accelerandam, quum miseri homines satis diu torti essent. Potum vero non petit Christus, donec omnia fuerint impleta:

quo immensum ergo nos amorem et inaestimabile salutis nostrae studium testatus est. Nullis verbis exprimi satis potest, quam acerbos dolores perferret: non tamen eximere se cupit, donec fuerit Dei iudicio satisfactum, suisque omnibus numeris constet expiatio. Sed quomodo dicit omnia fuisse impleta, quum adhuc praecipuum caput deesset? Mors ipsa scilicet. Deinde annon resurrectio ad salutis nostrae complementum facit? Respondeo, Ioannem complecti quae mox secutura erant: nondum mortuus erat Christus, nondum resurrexerat, sed videbat nihil amplius obstare, quin ad mortem et resurrectionem pergeret. Atque ita suo nos exemplo ad solidam obedientiam instituit, ne grave sit nobis suo arbitrio vivere, etiamsi inter maximos dolores languendum sit. *Ut impleretur Scriptura.* Ex aliis Evangelistis colligere promptum est, notari locum ex Psalmo 69, 22., Dederunt in escam meam fel, et in siti mea potarunt me aceto. Haec quidem loquutio metaphorica est, qua significat David, non modo sibi negatam fuisse opem qua egebat, sed mala crudeliter fuisse duplicata. Sed nihil absurdi est, si in Christo clarius exhibitum fuerit, quod tenuiter adumbratum fuerat in Davide. Nam hinc melius perspicimus, quantum differat a figuris veritas, quum palam et quasi in solidum apparent in Christo, quae tantum figurate passus est David. Ergo ut ostenderet Christus, se eum esse cuius David sustinuerat personam, voluit aceto potari, idque in fidei nostrae confirmationem. Qui sensum allegoricum fabricant in verbo *sitiendi*, argutiae magis quam verae aedificationi student, et palam refellit eos Evangelista, qui petitum a Christo acetum fuisse dicit, quum ad mortem properaret. Quum dicit *spongiam* hyssopo fuisse circumdatam, intellige in arbusti baculo fuisse defixam, ut posset ad os Christi admoveri.

30. *Consummatum est.* Idem verbum repetit quo nuper usus fuerat. Caeterum haec Christi vox memoratu imprimis digna est, quia docet in eius morte totum salutis nostrae complementum et singulas partes contineri. Iam ante monuimus, non disiungi a morte resurrectionem: tantum Christi consilium est, fidem nostram retinere in se uno, ne huc vel illuc deflectat. Sensus ergo est, Quicquid ad salutem hominum facit in Christo constare, nec alibi quaerendum: vel, quod idem est, Salutis perfectionem in eo esse inclusam. Subest autem tacita antithesis, quia mortem suam veteribus sacrificiis et figuris omnibus opponit Christus, acsi diceret, Quicquid sub Lege in usu fuit nihil ad expianda peccata, ad iram Dei placandam, ad comparandam iustitiam per se valebat: nunc demum vera mundo ostensa et exhibita est salus. Huic doctrinae annexa est omnium Legis rituum abrogatio. Umbras enim iam sectari, ex quo habemus in Christo corpus, praeposterum esset. Quodsi in hac Christi voce acquiescimus, una eius morte ad salutem contentos esse nos decet, nec ulla aliunde subsidia accersere fas est. Atqui huc spectat tota Papatus religio, ut homines sibi innumeros quaerendae salutis modos excogitent: unde colligimus abominandis sacrilegiis scatere. Praecipue hac Christi voce damnatur Missae abominatio. Cessare omnia Legis sacrificia oportuit, quia unico mortis Christi sacrificio perfecta fuit hominum salus: quo igitur iure vel praetextu sibi licuisse Papistae dicent, sacrificium novum erigere, quod Deum hominibus reconciliet? Excipiunt non esse novum, sed illud idem quod Christus obtulit. Atqui facilis est refutatio: quod nullum offerendi mandatum ipsi habeant: deinde, quod

Christus semel una oblatione defunctus pronuntiet ex cruce, totum esse perfectum. Ergo plus quam falsarii sunt, qui testamentum sacro Filii Dei sanguine obsignatum perfide corrumpunt ac violant. *Emisit Spiritum*. Omnes Evangelistae diligenter mortem Christi exprimunt, nec immerito: nam hinc nobis vitae fiducia, hinc etiam secura adversus mortem gloriatio, quod eam vice nostra obiit Dei filius et cum ea luctando superior evasit. Notanda autem est loquutio quam usurpat Ioannes, qua docemur, pios omnes, qui cum Christo moriuntur, secure animas suas deponere in Dei custodiam, qui fidelis est, nec perire sinet quod servandum susceperit. Hoc inter filios Dei et reprobos discrimen est moriendi, quod hi animas temere exhalant, illi autem Dei tutelae committunt, quasi pretiosum depositum, cuius fidus erit custos usque in diem resurrectionis. Nomen *Spiritus* hic pro anima immortali accipitur, quemadmodum satis patet.

31. Iudaei ergo, (ut non manerent sabbato corpora in cruce, quia parascene erat, et erat magnus dies illius sabbati) rogarunt Pilatum, ut frangerentur eorum crura et tollerentur. 32. Venerunt ergo milites, et primi quidem fregerunt crura, et alterius, qui crucifixus erat cum eo. 33. Quum autem ad Iesum venissent, postquam viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura. 34. Sed unus militum lancea eius latus aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua. 35. Et qui vidit testimonium reddidit, et verum est eius testimonium, et ille novit, quod vera dicit, ut vos credatis. 36. Haec autem facta sunt, ut Scriptura impleretur, Os non comminuetis eius. 37. Et iterum alia Scriptura dicit, Videbunt, in quem transfixerunt (Exod. 12, 46. Num. 9, 12.)

31. *Quia parasceue erat*. Haec quoque narratio ad fidem aedificandam valet. Primum quia ostendit, impletum fuisse in Christi persona quod in Scripturis praedictum erat (Zach. 12, 10.): deinde, quia mysterium continet non vulgaris momenti. Dicit Evangelista Iudaeos rogasse ut corpora tollerentur e crucibus. Mandatum id quidem fuerat Lege Dei, sed Iudaei, ut solent hypocritae, rebus minutis tantum intenti sine ullo scrupulo maxima scelera praetereunt. Nam ut sabbatum suum religiose celebrent, de externa pollutione anxii sunt. Interea non reputant quam nefandum fuerit scelus, vita privare hominem innoxium. Sic paulo ante vidimus, non ingressos fuisse praetorium ne se polluerent, quum totam regionem pollueret eorum impietas. Interea per eos exsequitur Dominus, quod salutis nostrae plurimum intereat, ut mirabiliter intactum maneat Christi corpus, et ex eius latere fluant sanguis et aqua. *Erat magnus dies illius sabbati*. Magis recepta lectio est, Erat magnus ille dies: haec tamen quam posui in multis vetustis et probatis exemplaribus habetur. Eligant lectores utram maluerint. Si legas ἐκείνου in genitivo, sabbatum pro ipsa hebdomade sumendum erit: acsi dixisset Evangelista, fuisse illius septimanae diem festum paschatis respectu celeberrimum. Loquitur autem Evangelista de proximo die, cuius initium erat ab occasu solis:

quo maior erat religio, cadavera suspensa relinquere. Sin vero magis placeat in nominativo casu legere, Erat ille magnus dies, eodem fere recidet sensus, quantum ad summam rei: in verbis tantum erit varietas, nempe quod sabbatum illud sanctius faceret paschae accessio.

33. *Quum autem ad Iesum venissent.* Quod fractis duorum latronum cruribus Christum mortuum inveniunt, atque ideo non attingunt eius corpus, in eo extraordinarium divinae providentiae opus apparet. Dicent quidem profani homines naturaliter fieri, ut alius alio citius moriatur: verum, qui totam historiae seriem expendet, arcano Dei consilio ascribere cogetur, quod mors omnium opinione celerior Christum a fractione crurum exemit.

34. *Sed unus militum lancea aperuit.* Quod lancea confossum fuit eius latus a milite, factum est ad mortem comprobandam: sed Deus longe altius respexit, ut mox videbimus. Puerile vero Papistarum commentum, qui ex lanceario Longinum fecerunt, proprium viri nomen esse fingentes: ac ne quid fabulae deesset, coecum prius fuisse militem nugati sunt, et recepto visu ad fidem conversum. Itaque ab illis in sanctorum catalogum relatus est. Talibus patronis quum suffultae sint eorum preces quoties Deum invocant, quid obsecro, impetrare unquam poterunt? Sed digni sunt quicunque spreto Christo suffragia mortuorum captant, quos diabolus ad larvas et lemures abripiat. *Exivit sanguis et aqua.* Hallucinati sunt quidam, miraculum hic fingentes. Naturale enim est, dum coagulatur sanguis, amisso rubore fieri aquae similem. Notum etiam est in membrana praecordiis vicina aquam contineri. Decepti autem sunt illi, quod tam sedulo Evangelista inculcat aquam fluxisse cum sanguine, acsi aliquid insolitum et praeter naturae ordinem referret. Sed aliud ei fuit consilium, nempe ut narrationem suam aptaret Scripturae testimoniis, quae mox subiicit: praesertim vero ut inde elicerent fideles, quod ipse alibi admonet, Christum scilicet venisse cum aqua et sanguine: quibus verbis significat, secum attulisse veram expiationem et verum lavacrum. Nam peccatorum remissio et iustitia animaeque puritas duobus istis symbolis in Lege figurabantur, sacrificiis et ablutionibus. In sacrificiis sanguis peccata expiabat ac pretium erat irae Dei placandae. Lavacra testimonia erant verae puritatis, et remedia ad purgandam immunditiem ac delendas carnis sordes. Ne amplius in illis elementis subsistat fides, Ioannes quinto epistolae suae capite testatur, utriusque gratiae complementum esse in Christo: hic autem visibile eius rei symbolum profert. Eodem spectant quae Christus Ecclesiae suae reliquit sacramenta. Nam in Baptismo purgatio et animae puritas, quae vitae novitate constat, nobis ostenditur: Coena autem peractae expiationis est pignus. Sed longe a veteribus Legis figuris differunt, quia Christum offerunt veluti praesentem, quem adhuc procul abesse Legis figurae indicabant. Quare non displicet quod scribit Augustinus, ex Christi latere fluxisse nostra sacramenta. Tunc enim vere demum a sordibus nostris abluimur, et renovamur in sanctam vitam, tunc redempti a morte et soluti a reatu coram Deo vivimus, quum Baptismus et sacra Coena ad latus Christi nos deducunt, ut inde tanquam ex fonte quod figurant fide hauriamus.

36. *Os non comminuetur.* Testimonium hoc sumptum est ex duodecimo Exodi (v. 46. Num. 9, 12.), ubi Moses de agno paschali tractat. Sumit autem Ioannes pro confesso, Agnum illum symbolum

veri et unici sacrificii fuisse, quo redimenda erat Ecclesia. Nec obstat, quod in memoriam redemptionis iam factae immolabatur. Sic enim volebat Deus illud beneficium celebrari, ut in futurum tempus spiritualem Ecclesiae liberationem promitteret. Quare Paulus quoque sine controversia ad Christum aptat, quam agni comedendi formam praescribit Moses. Ex hac analogia et similitudine fructum non vulgarem colligit fides, quia salutem in Christo exhibitam in omnibus Legis ceremoniis intuetur. Et huc spectat Ioannis consilium, Christum verum fuisse redemptionis nostrae non tantum pignus, sed etiam pretium, quia in eo impletum cernitur, quod olim sub figura Paschae ostensum fuit veteri populo. Quo etiam monentur Iudaei, in Christo quaerendam esse omnium substantiam, quae Lex figuravit, non re ipsa praestitit.

37. *Videbunt in quem transfixerunt.* Locum hunc qui secundum literam de Christo exponere conantur, nimis violenter torquent. Nec vero in hunc finem ab Evangelista citatur: sed potius ut ostendat, Christum esse Deum illum, qui olim conquestus fuit per Zachariam (12, 10.) sibi pectus a Iudaeis transfodi. Illic autem Deus hominum more loquitur, significans perinde se vulnerari populi sceleribus ac praesertim obstinato verbi sui contemptu, ut letale est in homine mortali vulnus, cui cor est transfixum: sicut alibi dicit, Spiritum suum moerore affectum esse (Matth. 26, 38.). Iam quia Christus Deus est in carne manifestatus, dicit Ioannes in visibili eius carne palam fuisse impletum, quod divina eius maiestas secundum rationem, qua pati poterat, passa fuerat a Iudaeis: non quod iniuriis hominum obnoxius sit Deus, vel ad eum usque perveniant, quae illi ex terra probra ingeruntur, sed quia hac loquutione exprimere voluit, quanti sacrilegii rea sit hominum impietas, dum se contumaciter in coelum attollit. Merito autem Ioannes Iudaeis ascribit, quod militis Romani manu peractum est: quemadmodum alibi dicuntur, Filium Dei crucifixisse (Act. 2, 36.), quamvis digito non attigerint eius corpus. Nunc quaeritur, promittatne Deus poenitentiam Iudaeis in salutem, an se venturum ultorem minetur. Ego dum locum diligentius expendo, utrumque complecti arbitror: quod scilicet reliquias tandem ex perdita et desperata gente in salutem colliget Deus, et contemptoribus horribili sua vindicta ostendet, quocum negotium habuerint. Scimus enim, Prophetis non minus audacter solitos fuisse illudere, quam si absque ullo Dei mandato fabulati essent. Hoc illis impune cessurum negat Deus, quia tandem causam suam asseret.

38. Post haec autem rogavit Pilatum Ioseph Arimathiensis, (qui discipulus erat Iesu, occultus tamen propter metum Iudaeorum) ut tolleret corpus Iesu: et permisit Pilatus. Venit ergo, et sustulit corpus Iesu. 39. Venit autem et Nicodemus (qui venerat ad Iesum nocte primum) ferens mixturam myrrhae et aloes, circiter libras centum. 40. Sumpserunt ergo corpus Iesu, et ligarunt illud linteis cum aromatibus, ut mos est Iudaeis sepelire. 41. Erat autem in loco, ubi crucifixus fuit, hortus: et in horto monumentum novum in quo nondum quisquam positus fuerat. 42. Illic ergo propter

parasceuen Iudaeorum, quia monumentum prope erat, posuerunt Iesum.

38. *Rogavit Pilatum Ioseph.* Iam recitat Ioannes a quibus, et quo in loco, et quam honorifice sepultus fuerit Christus. Duos nominat Ioannes, qui Christum sepulturae mandarunt, Ioseph et Nicodemum: quorum prior a Pilato sibi mortui corpus dari petiit, quod alioqui expositum fuisset militum libidini. Illum Matthaeus divitem fuisse, Lucas vero decurionem, hoc est, senatorii ordinis testatur. Nicodemum vero capite tertio vidimus dignitate inter suos fuisse praeditum: fuisse vero etiam divitem colligere promptum est ex tanto sumptu, quem fecit in affenenda mixtura. Ergo illis hactenus obstiterant divitiae, ne Christo nomen darent, et in posterum non minus obstare poterant, ne professionem susciperent tantopere odiosam et infamem. Et nominatim Evangelista commemorat Ioseph antehac metu fuisse retentum, ne auderet se Christi discipulum profiteri. De Nicodemo autem repetit quod antea habuimus, clam et noctu ad Iesum venisse. Unde igitur repente heroica illis animi fortitudo, ut in extrema desperatione intrepide in lucem prodeant? Omitto manifestum discrimen, quod subire necesse fuit: sed hoc magnum est, quod aeternum cum gente sua bellum suscipere non dubitarunt. Certum ergo est coelesti impulsu factum esse, ut, qui vivo debitum honorem propter metum non detulerant, quasi mutati in novos homines accurrant ad cadaver mortui. Afferunt ipsi sua aromata ad condiendum Christi corpus, sed hoc nunquam fecissent, nisi odore mortis eius perfusi et imbuti. Unde apparet quam vere dictum esset ab ipso Christo, Nisi granum frumenti mortuum fuerit, ipsum solum manet: postquam autem mortuum est, abunde fructificat (supra 12, 24.). Nam mortem prae vita ipsa fuisse vivificam, illustre hic habemus documentum. Et tantum valuit odoris suavitas, quem spiravit mors Christi in istorum duorum hominum animos, ut omnes carnis affectus facile exstinxerit. Quum in illis regnaret opum amor et ambitio, insipida erat Christi gratia: nunc vero totus mundus illis sapere desinit. Caeterum sciamus, eorum exemplo nobis praescribi quidnam Christo debeamus. Illi duo, ut fidei suae specimen ederent, Christum e cruce sublatum non sine ingenti periculo, constanter tamen in sepulcrum tulerunt. Turpis ergo et pudenda ignavia est, si regnantem in coelesti gloria fidei confessione fraudamus. Quo etiam minus excusabilis est eorum improbitas, qui quum hodie perfida simulatione Christum abnegent, Nicodemi tamen exemplum praetexunt. Ac una quidem in re similes esse fateor, quod Christum quantum in se est sepultum curant: sed nunc non est sepeliendi tempus, ex quo ascendit ad Patris dexteram, ut supra homines et angelos conspicuus emineat, et omnis lingua summum eius imperium praedicet (Phil. 2, 9. 10.). *Occultus propter metum Iudaeorum.* Quia metus hic sanctae constantiae opponitur, quam operatus est Spiritus Domini in corde Ioseph, probabile est non caruisse vitio, non quod omnis metus, quo sibi fideles a tyrannis et Evangelii hostibus cavent, vitiosus sit, sed quia sese prodit fidei imbecillitas, quoties metu supprimitur fidei confessio. Semper videndum quid mandet Dominus, et quousque nos progredi iubeat. Qui cessat in medio cursu, Deo se non fidere ostendit, et nihil excusationis habet, qui pluris vitam suam facit quam Dei mandatum. Quod Evangelista

titulo et honore discipuli Ioseph dignatur, qui tempore nimis timidus erat, nec testari audebat fidem suam coram mundo, hinc agnoscimus, quam clementer agat Dominus cum suis, et quam paterne eorum vitiis ignoscat. Neque tamen est cur sibi blandiantur falsi Nicodemitae, qui non tantum occultam intus fidem retinent, sed dum consensum simulant cum impiis superstitionibus, quantum in se est Christi se negant esse discipulos.

40. *Sicut mos est Iudaeis.* Postquam extrema ignominia defunctus erat Christus in cruce, honorificam eius sepulturam esse Deus voluit, ut esset gloriae resurrectionis praeludium. Sumptum non mediocrem faciunt Nicodemus et Ioseph, ut supervacuus videri possit: sed consilium Dei spectandum est, qui etiam Spiritu eos suo impulit ad praestandum hunc Filio suo honorem, ut crucis horrorem nobis tolleret sepulcri odore. Caeterum quae extraordinaria sunt in exemplum trahi non debent. Deinde nominatim exprimit Evangelista sepultum fuisse, quemadmodum Iudaeis mos erat: quibus verbis significat, hanc fuisse unam ex Legis ceremoniis. Nam veterem populum, cui non ita clare testata erat resurrectio, et qui specimen eius ac pignus in Christo non habebat, talibus adminiculis fulciri oportuit, ut constanti fide Mediatoris adventum exspectaret. Quare notandum est discrimen inter nos, quibus illuxit Evangelii claritas, et inter patres, quibus figurae Christi absentiam supplebant. Haec ratio est, cur tunc fuerit tolerabilis maior rituum pompa, quae hodie vitio non careret. Nam qui hodie tam sumptuose mortuos sepeliunt, non tam mortuos homines, quam Christum ipsum Regem vitae e coelo detractum sepulcro quantum in se est recondunt, quia eius resurrectio veteres illas ceremonias abrogavit. Fuit etiam magna inter gentes sepeliendi cura et religio, quae originem procul dubio a patribus habuit sicut sacrificia. Sed quum nulla apud eos vigeret spes resurrectionis, non fuerunt patrum imitatores, sed simiae. Promissio enim et verbum Dei tanquam anima est, quae ceremonias vivificat. Sublato verbo quicquid rituum usurpant homines, etiamsi externa specie piorum observationi conveniat, nihil aliud est quam putida vel fatua superstitio. Nobis vero, ut dictum est, hodie colenda est hac in parte sobrietas ac parsimonia, quia immodici sumptus odorem resurrectionis Christi exstinguunt.

41. *Erat autem in loco.* Hoc tertium est caput, quod observandum esse dixi in historia sepulturae. Locum exprimit Evangelista pluribus de causis. Primum, non temere nec sine certa Dei providentia accidit, quod in sepulcro novo conditum fuit Christi corpus. Tametsi enim communem obiit mortem cum aliis omnibus, quia tamen primogenitus ex mortuis futurus erat et primitiae resurgentium, novum illi sepulcrum datum est. Aliud quidem fuit Nicodemi et Iosephi consilium: nam quia pauxillum temporis restabat usque ad occasum solis, quod erat initium sabbati, quaesita fuit ab illis loci commoditas. Deus interea praeter eorum mentem Filio suo sepulcrum adhuc intactum delegit. Ergo sanctis hominibus tantum placet loci propinquitas, ne sabbatum violent: Deus autem quod minime quaerebant illis offert, ut Filii sui sepulturam symbolo aliquo a communi ordine discerneret. Huc etiam valebat circumstantia loci, ut illustrior esset resurrectio et historiae, quae proximo capite sequitur, non parum lucis afferret.

CAPUT XX.

1. Prima autem die sabbatorum, Maria Magdalena venit mane, quum adhuc tenebrae essent, ad monumentum, et videt lapidem sublatum e monumento. 2. Currit ergo, et venit ad Simonem Petrum, et ad alterum discipulum, quem diligebat Iesus, et dicit eis, Tulerunt Dominum e monumento, et nescimus, ubi posuerunt eum. 3. Exivit ergo Petrus et alter discipulus, et venerunt ad monumentum. 4. Currebant autem duo simul, et alter discipulus praecurrit celerius Petro, et venit prior ad monumentum. 5. Et capite inclinato videt posita linteamina, non tamen ingressus est. 6. Venit ergo Simon Petrus sequiens eum, et ingressus est in monumentum, et videt posita linteamina, 7. Et sudarium, quod fuerat super caput eius, non simul cum linteis positum, sed seorsum involutum in unum locum. 8. Tunc ergo ingressus est etiam alter discipulus, qui venerat prior ad monumentum, et vidit, et credidit. 9. Nondum enim noverant Scripturam, quod oporteret illum a mortuis resurgere.

1. *Prima autem die sabbatorum*. Quoniam resurrectio Christi praecipuum est fidei nostrae caput, et sine quo spes vitae aeternae iacet, ideo in ea probanda magis insistunt Evangelistae, quemadmodum hic noster multa testimonia colligit, quibus certi simus, Christum ex mortuis resurrexisse. Posset tamen videri absurdum, quod non proferat testes magis classicos: nam a muliere initium facit. Sed ita scilicet impletum fuit illud, Eligi a Deo quod infirmum est in mundo et stultum et contemptibile, ut sapientiam, et virtutem et gloriam carnis confundat (I. Cor. 1, 27.). In discipulis certe nihilo plus fuit terrenae dignitatis, quam in mulieribus quae Christum sequutae erant: sed quia Christo placuit eos habere primarios resurrectionis suae testes, uno hoc nomine satis sunt authentici omnique exceptione maiores. Sacerdotibus et scribis totique populo et Pilato etiam nihil aliud obstitit, quominus Christum resurrexisse certo scirent, nisi crassa et voluntaria coecitas: fuerunt igitur omnes digni qui videndo non viderent. Interea parvulo gregi se Christus patefecit. Caeterum antequam ultra progredimur, operae pretium est monstrare, quomodo inter se Evangelistae consentiant, in quorum verbis apparet prima specie aliquid dissidii. Ioannes nonnisi unam Magdalenam nominat, Matthaeus duas, Marcus tres, Lucas certum numerum non definit, sed tantum commemorat venisse mulieres, quae Christum a Galilaea sequutae erant. Verum hic nodus facile ita solvitur, quod sicuti Matthaeus ponit duarum nomina, quae magis notae erant ac celebres inter disci-

pulos, ita Ioannes contentus est unius tantum Magdalenae nomine: interea tamen alias non excludit, imo ex verborum eius contextu colligere promptum est, illam non fuisse solam. Nam paulo post dicit, Maria plurali numero, Nescimus, ubi posuerunt eum. Ergo quamvis de comitibus sileat Ioannes, nihil tamen narrat ab aliis diversum, qui plures fuisse commemorant. De temporis varietate non difficilis est solutio. Quum dicit Ioannes venisse ante lucem, intellige superantibus adhuc noctis tenebris ingressas fuisse iter: antequam vero ad sepulcrum ventum foret, lux diei exorta fuit: vespere autem post solis occasum iam finito sabbato emerant aromata. Atque huc referri debet aliorum narratio. Alia videtur esse repugnantiae species, quod Ioannes dicit sibi et Petro duntaxat loquutum esse Mariam: Lucas autem narrat, ipsum ad undecim Apostolos venisse, et eius sermonem habitum pro delirio. Sed facile discutitur, quia Ioannes collegas suos reliquos consulto praeteriit: ipse enim et Petrus soli ad sepulcrum venerunt. Quod Lucas solius Petri meminit, eiusdem est rationis cum eo, quod nuper diximus de Maria Magdalena et reliquis mulieribus. Porro credibile est, alios novem discipulos metu retentos esse, ne si turmatim prodiissent nimis fuissent conspicui. Nec obstat quod videtur innuere Lucas, spretum ab illis fuisse Mariae sermonem, quia continuo post subiicit, Petrum cucurrisse. Quare simpliciter intelligit, primo auditu fuisse quasi attonitos, sed tandem collecto animo Petrum illam sequutum esse visendi causa. Quod autem recitat Lucas, Christum apparuisse Mariae, antequam discipulis nuntiasset sepulcrum esse vacuum, inversa est narrationis series: quod planum fit ex contextu. Subiicit enim quod Ioannes testatur accidisse, priusquam illa Iesum videret. Nec vero quicquam in eo est absurdi, quum Hebraeis tritum sit priore loco referre, quod ordine temporis est posterius. *Prima sabbatorum.* Non referunt Evangelistae, quando vel qualiter resurrexerit Christus, quia illis satis fuit exponere, quando et quibus innotuerit eius resurrectio. Dicit ergo Ioannes Mariam venisse prima die sabbatorum. Ad verbum quidem est, *una*, sed Hebraeis tritum est, *unum* ponere loco *primi*, quia in numeris principium incipit ab unitate. Quum autem septimus quisque dies quieti esset dicatus, totam hebdomadem sabbatum vocarunt, hoc honoris dantes diei sanctitati, ut reliquum tempus denominationem ab eo sumeret. Venerunt ergo mulieres postridie sabbati ad sepulcrum, quum eodem die, sed post occasum solis emissent aromata, deinde clanculum sub noctis tenebris, ut in rebus trepidis fieri solet, urbe egressae essent. Prima autem dies sabbatorum fuit respectu proximi sabbati, quia initium erat septimanae, cuius sabbatum erat clausula.

3. *Exivit ergo Simon Petrus.* Mirum est, quum tam pusilla ac fere nulla tam in discipulis quam in mulieribus esset fides, tantum fuisse ardoris. Et certe fieri non potest quin pietas eos impulerit ad quaerendum Christum. Manebat igitur semen aliquod fidei in eorum cordibus, sed ad tempus suffocatum, ut nescirent se habere quod habebant. Sic Dei Spiritus in electis saepe arcano modo operatur. In summa tenendum est, fuisse aliquam occultam radicem, ex qua fructum emergere cernimus. Quamvis autem fuerit confusus et multa superstitione implicitus hic pietatis sensus quem habebant, ego tamen fidei nomen illi improprie tribuo, quia nonnisi ex Evangelii doctrina conceptus erat, nec alio tendebat quam ad Christum. Ex hoc tandem

semine se protulit vera et sincera fides, quae relicto sepulcro ad coelestem Christi gloriam conscenderet. Scriptura quum de fidei rudimentis loquitur, Christum dicit nasci in nobis et nos vicissim in ipso. Atqui discipuli fere infra infantiam locandi sunt, dum Christi resurrectionem ignorant: sed Dominus tamen ipsos quasi fetus in utero clausos fovet. Prius fuerant similes pueris et aliquousque progressi erant, sed tanta ex Christi morte debilitas supervenerat, ut iterum gignendi essent ac formandi, quemadmodum Paulus de Galatis loquitur (4, 19.). Quod Petrus, qui minus festinaverat, prior tamen ingreditur sepulcrum, hinc discamus multis in recessu plus dari quam in fronte appareat. Et certe multos interdum, qui toti principio fervebant, deficere videmus, ubi ventum est ad conflictum, alios autem, qui lenti et ignavi putabantur, imminenti periculo novos animos induere.

5. *Videt posita linteamina.* Erant linteamina velut exuviae, quae fidem resurrectionis Christi facerent. Neque enim probabile erat, nudatum fuisse corpus ut alio transferretur. Hoc neque amicus, neque hostis facturus erat. Quod *sudario* caput obtectum fuisse dicit, inde refellitur Papistarum vanitas, qui fingunt totum corpus linteo uno fuisse insutum, quod adorandum miserae plebeculae ostentant. Omitto latinae linguae inscitiam, qua factum est, ut totius corporis tegumento imponerent linteoli nomen, quo sudor e facie abstergitur. Omitto impudentiam, quod quinque aut sex in locis diversis idem se habere sudarium iactant. Sed hoc tam crassum mendacium minime tolerabile est, quod Evangelicae historiae palam repugnat. Huc accedit fabulosum miraculum, quod finxerunt de exarata in linteum corporis Christi effigie. Obsecro, si tale miraculum editum fuisset, an silentio supprimeret Evangelista, qui tam sedulo commemorat quae minus habebant momenti? Sufficiat ergo nobis illa simplicitas, quod Christus abiectis mortis insignibus testari voluit, se beatam et immortalem vitam induisse.

8. *Vidit et credidit.* Frigida est illa expositio, quam nonnulli afferunt, Ioannem credidisse quod ex Maria audierat, sublatum scilicet fuisse Christi corpus. Nusquam enim credendi verbum, praesertim ubi simpliciter et sine adiectione positum est, in hoc sensu reperies. Nec obstat quod domum suspensi adhuc et perplexi redeunt Petrus et Ioannes: nam aliquot supra in locis hac loquutione usus est Ioannes, quum fidei profectum notare vellet. Iam vero narrat Lucas, miratum esse Petrum visa tali sepulcri specie: quo significat venisse illi maius aliquid, et altius in mentem, quam quod retulerat Maria. Saepius audierant ex ore Christi, quod tunc cernebant oculis, sed hoc ex eorum animis effluxerat. Nunc vero novae rei conspectu admoniti divinitus de Christo sentire incipiunt, quamvis adhuc longe absint a pura et liquida fidei notitia. Ergo se ipsum accusat Ioannes, dum hoc sibi fuisse credendi principium fatetur, ubi signa resurrectionis Christi conspexit. Ad haec, suum et fratrum vitium amplificat, quod non tantum obliti essent verborum Christi, sed Scripturas non tenerent. Fidei enim defectum huic ignorantiae ascribit. Unde etiam colligi potest utilis admonitio, socordiae nostrae imputandum esse, quum nos latent quae de Christo cognoscenda erant, quia in Scripturis non profecimus quantum decebat, quae Christi virtutem ad liquidum patefaciunt. Ne longius petamus exemplum, videtur quidem ob-

secure et tantum sub involucris illic indicari Christi resurrectio: verum attentis lectoribus satis clara exstant testimonia. Probat Paulus in Actis (13, 34.), Christum debuisse resurgere, quia Deus per Iesaiam (55, 3.) pronuntiat, sub eius regno misericordiam Davidi promissam fore stabilem. Putaret imperitus quispiam nihil ad rem facere, quod Paulus adducit. Verum quicunque tenent fidei principia et rite sunt in Scriptura exercitati, facile agnoscunt, quam apta sit ratiocinatio. Nam ut Christus gratiam Dei in perpetuum nobis stabiliat, eum perpetuo vivere necesse est. Plurimi sunt similes loci, quos nunc colligere necesse non est. Tribus ergo simus contenti. Psalmo 16, 10. habetur, Non permittes, ut sanctus tuus videat corruptionem. Vaticinium hoc Petrus et Paulus de Christo exponunt: et merito, quando nullus est ex filiis Adam, qui non sit per se corruptioni obnoxius. Ergo illic asseritur Christi immortalitas. Minime etiam dubium est, ad Christum spectare sententiam illam, Dixit Dominus Domino meo, sede a dexteris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum (Ps. 110, 1.). Mors autem non destruetur nisi ultimo die. Ergo tribuitur Christo regnum usque ad finem mundi, quod stare non potest sine eius vita. Omnium vero clarissime loquitur Iesaias, qui postquam mortem Christi praedixit continuo post subiicit, Aetatem eius fore inenarrabilem (53, 8.). In summa tenendum est, adeo plenam et omni ex parte absolutam esse Scripturae doctrinam, ut eius ignoratio iure censeri debeat quicquid fidei nostrae deest.

10. Abierunt ergo rursus discipuli in sua. 11. Maria autem stabat foris ad monumentum plorans: porro quum fleret, inclinavit se in monumentum, 12. Et videt duos angelos in vestibus albis sedentes, unum ad caput, et unum ad pedes, ubi positum erat corpus Iesu. 13. Et dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit illis, Quia tulerunt Dominum meum, et nescio, ubi posuerunt eum. 14. Quum haec dixisset, conversa est retrorsum, et videt Iesum stantem, et nesciebat, quod esset Iesus. 15. Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quem quaeris? Illa existimans, quod hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dic mihi, ubi eum posueris et ego tollam eum.

10. *Abierunt ergo.* Dubiis adhuc et suspensis animis domum reversos esse credibile est: quamvis enim se Ioannes credidisse dicat, non fuit tamen firma illa fides, sed confusus quidam miraculi sensus et ecstasi similis, donec melior accederet confirmatio. Et certe ex nudo aspectu solida fides concipi non potuit. Adde quod illis se videndum non exhibuit Christus, donec melius a carnali suo stupore expergefacti essent. Laudabile quidem ediderant zeli sui specimen, ad sepulcrum properando: Christus tamen absconditus illis fuit, quoniam nimis superstitiose illum quaerebant.

11. *Maria autem stabat.* Nunc incipit narrare Evangelista, quomodo Christus ad testandam suam resurrectionem tam mulieribus

quam discipulis apparuerit. Tametsi autem hic nonnisi unius Mariae fit mentio, mihi tamen probabile videtur, alias quoque mulieres simul cum ea fuisse. Nam quod alii putant metu fuisse dilapsas, rationi non est consentaneum. Volunt illi fugere repugnantiam, quae tamen nulla est ut prius ostendi. Iam quod discipulis in urbem redeuntibus manent ad sepulcrum mulieres, non est quod magnopere prae illis laudentur: consolationem enim et gaudium illi secum referunt, hae vero in fletu inani et supervacuo se occupant. Denique sola eas superstitio cum affectu carnali ad sepulcrum detinet.

12. *Videt duos angelos.* Mira Domini indulgentia, qui Mariae eiusque comitibus tot vitia condonat. Neque enim vulgari eas honore dignatur angelos suos mittendo et tandem se ipsum manifestando, quod Apostolis negatum fuerat. Tametsi autem eodem morbo laborabant Apostoli et mulieres, illorum tamen stupor minus erat excusabilis, qui tam probe et exacte edocti tam male profecerant. Certe non sine eorum pudore mulieres elegit Christus, quibus se primum patefaceret. Porro incertum est, angelosne cognoverit Maria an homines esse putaverit. Albas vestes scimus gloriae coelestis fuisse symbolum: sic albis vestibus indutus fuit Christus, quum in monte tribus Apostolis conspicua fuit eius maiestas. Idem refert Lucas de angelo, qui Cornelio apparuit. Nec inficior lineas vestes in usu fuisse Orientalibus: sed Deus in ornatu angelorum singulare aliquid et insolitum ostendit, et quasi notas impressit, quibus discerni possent ab hominibus. Adde quod Matthaeus aspectum angeli, qui loquutus est cum mulieribus, fulguri comparat. Potest tamen fieri, ut timorem solum ex admiratione earum mentibus incusserit: nam attonitas stetisse apparet. Caeterum quoties visibili hominum specie et vestibus indutos apparuisse angelos legimus, hoc hominum ruditati datum fuit. Veris etiam corporibus interdum fuisse indutos non dubito. Verum an sola fuerit corporum species in duobus istis angelis, quia supervacuum est inquirere, in medio relinquam. Mihi sufficit datam fuisse illis a Domino humanam formam, ut conspici et audiri possent a mulieribus; ornatu autem non vulgari et inusitato fuisse praeditos, qui eos ab hominum ordine discernens divinum aliquid et coeleste ostenderet. *Unum ad caput et unum ad pedes.* Quod apud Matthaeum nonnisi unius angeli fit mentio, a Ioannis narratione non discrepat. Neque enim ambo simul Mariam alloquuti sunt, sed alter eorum cui commissa erat legatio. Allegoria Augustini non satis firma est, quod ille angelorum situs indicaverit praedicandum Evangelium ab ortu ad occasum usque solis. Hoc potius notatu dignum est, talibus auspiciis inchoasse Christum regni sui gloriam. Nam quod angeli sepulcrum eius honorant, eo non tantum aboletur crucis ignominia, sed coelestis Christi maiestas affulget.

13. *Mulier, quid ploras?* Plura dixisse angelum ex aliis Evangelistis colligere promptum est, sed Ioannes summam breviter delibat, quia hoc satis erat testandae Christi resurrectioni. Est autem obiurgatione et consolatione mixta oratio: obiurgat angelus importunum Mariae fletum, simul tamen laetitiam miscet, dum flendi causam esse negat, quia resurrexerit Christus.

14. *Videt Iesum stantem.* Quaeri potest, unde hallucinatio haec, quod Iesum Maria non agnoscit, qui plus quam familiariter notus illi esse debebat. Putant quidam ipsum aliena forma apparuisse, sed ego

in mulierum oculis potius vitium fuisse existimo: quemadmodum de duobus discipulis habetur apud Lucam (24, 16.). Non ergo dicemus, Christum novas subinde facies instar Protei cuiusdam induisse, sed esse in Dei arbitrio, qui oculos dedit hominibus, aciem eorum quoties ita visum est hebetare, ut videndo non videant. Imo in Maria habemus commune errorum humanae mentis exemplar. Quamvis enim se offerat Christus in conspectum, varias tamen formas illi affingimus, ut quidvis potius concipiat sensus noster quam verum Christum. Nam quum per se fallax sit mentis nostrae aspectus, fascinatur etiam a mundo et Satana, ne quid veri discernat.

15. *Domine, si tu sustulisti eum.* Dominum appellat communi gentis suae usu: nam agricolas quoque et alios ignobiles homines Hebraei dominos salutant. Videmus autem Mariam nihil adhuc nisi terrestre sapere. Christi tantum cadaver nancisci cupit, ut sepulcro reconditum teneat: quod vero praecipuum est omittit, ut aspiret ad divinam resurrectionis eius virtutem. Quare non mirum est, si tam crassus affectus velum opponat eius oculis.

16. Dicit ei Iesus, Maria. Conversa illa dixit ei, Rabboni, quod dicitur, Magister. 17. Dicit ei Iesus, Ne me tangas: nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed vade ad fratres meos, et dic eis, Ascendo ad Patrem meum, et Patrem vestrum, et Deum meum, et Deum vestrum. 18. Venit Maria Magdalena annuntians discipulis, quod vidisset Dominum, et haec dixisset ei.

16. *Maria.* Quod Mariam ad breve tempus errare passus est Christus, utile nobis fuit ad fidei certitudinem: nunc autem ab errore ipsam verbulo uno revocat. Prius eam allocutus fuerat, sed ille erat quasi ignoti hominis sermo: nunc recepta Magistri persona compellat nomine discipulam, quemadmodum habuimus decimo capite, quod bonus pastor nominatim ad se vocet singulas gregis sui oves. Vox ergo ista pastoris penetrat in animum Mariae, oculos illi aperit, sensus omnes excitat et afficit, ut protinus se Christo tradat. Ita in Maria depictam habemus vocationis nostrae imaginem. Nam hic unus in veram Christi notitiam ingressus est, si nos ipse prior cognoscat, deinde familiariter ad se invitet, non illa communi voce, quae promiscue insonat omnium auribus, sed qua peculiariter oves sibi a Patre datas vocat. Ideo Paulus (Galat. 4, 9.), Postquam, inquit, cognovistis Deum, imo cogniti estis ab eo. Porro efficacia sermonis inde apparet, quod statim Maria debitum Christo honorem tribuit. Nomen enim *Rabboni* non modo honorificum est, sed professionem continet obedientiae. Testatur ergo Maria se Christi discipulam, et illi tanquam magistro se addicit. Haec mirabilis est atque arcana humanae mentis conversio, quum Deus, suo eam Spiritu illustrans, ex obtusa vel etiam penitus coeca subito perspicacem reddit. Praeterea exemplum Mariae exhortationis vice esse debet, ut quotquot Christus ad se invitat, vicissim illi sine mora respondeant. Vox ipsa *Rabboni* chaldaica est, quanquam illi Ribboni pronuntiant: sed usitatum est verba mutari, dum in alienam linguam vertuntur. Per-

inde autem valet ac Dominus meus sive Magister. Sed invaluerat Christi tempore ratio loquendi, ut Rabbi et Rabboni sumerent pro magistro.

17. *Ne me tangas.* Videtur hoc cum Matthaei (28, 9.) narratione parum esse consentaneum. Nam ille diserte scribit, mulieres amplexas esse pedes Christi. Iam quum palpari a discipulis voluerit, quid causae fuit, cur Mariam a tactu prohiberet? Facilis solutio est, si modo teneamus, non ante repulsas fuisse mulieres a tactu Christi, quam quum in eo tangendo iam nimiae fuissent. Quatenus enim ad eximendam dubitationem opus erat, se procul dubio tangi non vetuit; sed quum videret in pedum complexu nimis defixas esse, zelum illum inconsideratum moderatus est ac correxit. Haerebant enim in corporali praesentia, nec alium eius fruendi modum tenebant, quam si una in terris ageret. Quare statuendum est, non ante prohibitas fuisse a tactu, quam vidisset Christus, stulto earum et intempestivo desiderio se in mundo retineri. Notanda est etiam ratio quam subiicit, *quia nondum ascendi ad Patrem.* Iubet enim his verbis, mulieres affectum suum suspendere, donec in gloriam coelestem ipse esset receptus. Denique finem resurrectionis suae ostendit, non qualem sibi illae fingebant, ut redivivus in mundo triumpharet, sed potius ut suo in coelum ascensu possessionem adiret regni sibi promissi, et e Patris dextera Spiritus sui virtute Ecclesiam regeret. Hic ergo est verborum sensus, statum resurrectionis non fore plenum et numeris omnibus absolutum, donec coelitus ad Patris dexteram sederet: perperam ergo facere mulieres, quae dimidia tantum resurrectionis parte contentae illum in mundo praesentem habere cuperent. Duplex autem est huius doctrinae utilitas. Prior est ut sursum mentes attollant, quicunque errare nolunt in quaerendo Christo. Secunda autem, ut terrenis carnis affectibus sese expediant quicunque ad eum tendunt, quemadmodum Paulus admonet (Col. 3, 1. 8.). *Vade ad fratres meos.* Quidam *fratrum* nomen ad Christi cognatos restringunt, sed male meo iudicio: cur enim ad illos potius, quam ad discipulos misisset? Respondent illi, quia alibi testatur Ioannes, illos fuisse incredulos (supra 7, 5.). Sed eos, quorum illic fit mentio, Christum tanto honore dignatum esse probabile mihi non est. Iam vero concedant oportet, Mariam obedienter fecisse quod a Christo iussa erat. Atqui sequitur continuo post, eam ad discipulos venisse: unde colligimus de illis loquutum fuisse Christum. Ad haec sciebat Christus, uno in loco congregatos esse discipulos, quos isti opinione sua separant. Et valde absurdum foret, habita nescio quorum ratione neglectos esse discipulos, qui in unum locum aggregati anxie inter spem et metum aestuabant. Adde quod loquutionem istam mutuatus esse videtur Christus ex Psal. 22, 23., ubi legimus, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis. Nam eius vaticinii complementum hoc loco referri, extra controversiam est. Statuo igitur ad discipulos in commune missam esse Mariam: idque factum interpretor exprobrandi causa, quod ad credendum adeo tardi socordesque fuissent. Et certe non mulieribus tantum, sed bobus quoque et asinis magistris digni erant, apud quos tam sedula docendi opera et assiduitate Filius Dei tam parum aut fere nihil profecerat. Est tamen haec mitis et placida castigatio, dum Christus ita discipulos ad mulierum scholam ablegat, ut per eas ad se revocet. Inaestimabilis etiam eius bonitas in eo relucet, quod mulieres destinat ac constituit Apostolis testes re-

surrectionis suae. Nam quae illis mandatur legatio, unicum est salutis nostrae fundamentum, et praecipuum coelestis sapientiae caput continet. Quanquam simul notandum est, hoc fuisse extraordinarium et quasi accidentale. Iubentur nuntiare Apostolis, quod illi postea pro iniuncto sibi munere toti mundo publicarunt. Sed hoc non faciunt ut Apostolae. Quare perperam ex hoc Christi mandato legem eliciunt, qui mulieribus permittunt baptizandi partes. Nobis sufficiat, quod in illis Christus immensos gratiae suae thesauros explicuit, dum illas semel praefecit Apostolis magistras, sic tamen ut nollet in exemplum trahi, quod singulari privilegio factum est: praesertim id in Maria Magdalena cernere licet, quae septem daemonum prius captiva fuerat. Perinde enim hoc fuit, acsi Christus ab ultimis inferis eductam supra coelos attolleret. Si quis obiiciat, non fuisse cur Apostolis Christus mulieres praeferret, quae non minus carnales erant ac stupidae, respondeo, discrimen inter has et illos non in nostro, sed iudicis arbitrio esse positum. Deinde acrius obiurgandos fuisse dico, qui non modo prae aliis edocti fuerant, sed ordinati totius orbis doctores, vocati lux hominum et sal terrae, adeo turpiter defecerant. Interim placuit Domino in istis contemptis infirmisque organis virtutis suae specimen exserere. *Ascendo ad patrem meum.* Ascensus nomine illam quam nuper exposui doctrinam confirmat: nempe ideo se resurrexisse, non ut moram traheret in terra, sed ut coelestem vitam ingressus secum eo fideles traheret. In summa, hoc verbo Apostolos vetat in simplici et nuda resurrectione subsistere, sed ulterius iubet progredi, usque dum ad spirituale regnum, ad coelestem gloriam, ad Deum ipsum perveniant. Magna igitur emphasis est in verbo hoc *ascendo:* quia manum Christus suis porrigit, ne alibi quam in coelo felicitatem quaerant. Nam ubi thesaurus noster, ibi et cor nostrum esse decet (Matth. 6, 21.). Christus autem sursum se ascendere praedicat: ergo ascendere nos oportet, nisi velimus ab eo separari. Caeterum, ubi addit se ad Deum ascendere, quicquid ex eius discessu tristitiae et anxietatis concipere poterant Apostoli, facile discutit. Significat enim se divina virtute fore semper suis praesentem. Ascensu quidem notatur locorum distantia: sed quamvis corpore absit Christus, quia tamen apud Deum est, virtus eius ubique diffusa spiritualem eius praesentiam clare demonstrat. Quorsum enim ascendit ad Deum, nisi ut sedens ad eius dexteram in coelo et terra regnaret? Denique hac loquutione divinam regni sui potentiam commendare voluit, ne carnis absentiam moleste ferrent discipuli. Iam vero illius fraternae coniunctionis, cuius nuper facta est mentio, fructus et effectus exprimitur, dum Christus Deum et Patrem nobis communem secum facit. Ego, inquit, ad Patrem ascendo, qui etiam vester est. Alibi audimus nos omnium Christi bonorum factos esse consortes. Sed hoc fundamentum est, quod fontem ipsum bonorum nobiscum communicat. Hoc certe inaestimabile bonum est, quod statuere tuto et secure possunt fideles, suum esse Deum qui Deus est Christi, suum esse Patrem qui Pater est Christi. Nec vero timendum est, ne temeritatis arguatur haec fiducia, ubi in Christo fundata est, vel superba sit iactantia, quam Christus ipse nobis ore suo dictavit. Porro Christus *deum* suum appellat, quatenus sumpta servi figura se ipsum exinanivit. Est igitur hoc humanae eius naturae proprium, sed in totam personam confertur

unitatis respectu, quia idem est homo et Deus. Quod ad secundum membrum spectat, diversa est etiam inter nos et illum ratio: ipse enim natura Dei filius, nos adoptione duntaxat, sed gratiae, quam per ipsum consequimur, ea est stabilitas, ut nullis diaboli machinis concuti queat, quin semper vocemus Patrem nostrum, qui nos in Filio suo unigenito adoptavit.

19. Quum ergo vesper esset diei illius, qui primus erat sabbatorum, et clausae essent ianuae, ubi congregati erant discipuli propter metum Iudaeorum, venit Iesus, et stetit in medio, et dicit eis, Pax vobis. 20. Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus, et latus suum. Gavisi ergo sunt discipuli viso Domino. 21. Dixit itaque illis Iesus rursum, Pax vobis: quemadmodum misit me Pater, etiam ego mitto vos. 22. Quum hoc dixisset, insufflavit, et dixit eis, Accipite Spiritum sanctum. 23. Quorum remiseritis peccata, remissa erunt illis: et quorum retinueritis, retenta erunt.

19. *Quum ergo vesper esset.* Iam narrat Evangelista Christi conspectu discipulis probatam fuisse eius resurrectionem. Non sine Dei providentia contigit, quod in unum locum omnes convenerant, ut certior ac luculentior esset rei fides. Notandum est, quam clementer egerit cum illis Christus, qui nonnisi ad vesperum suspensos tenuit. Adde quod eis illuxit, novae vitae pignus afferens, quum se mundo tenebrae offunderent. Quod simul convenerant, fidei vel saltem pii affectus signum fuit. Quod se clausis ianuis tenebant occultos, in eo aliquid infirmitatis agnoscimus. Nam etsi in fortissimos et invictae constantiae homines interdum cadit aliquis metus, sic tamen trepidasse tunc Apostolos colligere promptum est, ut fidei defectum proderent. Exemplum notatu dignum: nam etsi minus fortiter se gerunt quam deceat, non tamen infirmitati suae indulgent. Latebras quidem sibi quaerunt fugiendi periculi causa, colligunt tamen animos, ut simul maneant: alioqui dilapsi essent huc et illuc, nec quisquam ausus fuisset alium aspicere. Hoc modo nobis cum infirmitate carnis nostrae luctandum est, nec frenum timori laxandum, qui nos ad defectionem sollicitat. Et Christus zelum eorum benedicit, dum ita congregatis apparet, et Thomas merito privatur communi fratrum suorum gratia, quod tanquam vagus aut erraticus miles ab unitatis vexillo discesserat. Discant ergo qui nimium timidi sunt, sese acuere et hortari ad corrigendum carnis suae timorem. Imprimis vero cavendum, ne metus eos dispergat. *Et clausae essent ianuae.* Circumstantia haec diserte addita fuit, quia divinae in Christo potentiae illustre specimen continet. Nam quod putant quidam, reseratas illi fuisse fores per aliquem et humano more ingressum, prorsus a mente Evangelistae discrepat. Sic igitur habendum est, Christum non sine miraculo ingressum esse, ut documentum ederet suae divinitatis, quo suos discipulos magis attentos redderet: interea tamen verum esse minime concedo quod asserunt Papistae, Christi corpus penetrasse per ianuas clausas. Hoc ideo contendunt, ut corpus gloriosum non modo reddant simile spiritui, sed immensum esse,

nulloque loco contineri obtineant. Verum nihil tale sonant verba: quia non dicit Evangelista intrasse per ianuas clausas, sed repente stetisse inter discipulos, quum tamen clausae essent ianuae, nec aditus illi esset patefactus manu hominis. Scimus Petrum e carcere obserato egressum esse: an ideo dicendum erit per medium ferrum et asseres penetrasse? Facessant ergo pueriles istae argutiae, quae nihil prorsus habent solidi et secum trahunt multa deliria. Nobis sufficiat, quod Christus insigni miraculo resurrectionis suae fidem sancire voluit apud discipulos. *Pax vobis.* Vulgaris est salutandi forma apud Hebraeos, qui pacis nomine fausta omnia et prospera, quae expeti solent ad beatam vitam, designant. Tantundem ergo valet loquutio, acsi dicas, Bene et feliciter sit vobis. Quod ideo moneo, quia nonnulli frustra de pace et concordia hic philosophantur, quum nihil aliud Christo propositum fuerit quam discipulis bene precari.

20. *Ostendit eis manus.* Hanc confirmationem addi oportuit, ut modis omnibus illis compertum esset, Christum resurrexisse. Si cui indignum et alienum esse videtur Christi gloria, quod vulnera adhuc a resurrectione gestet, primum cogitet, Christum non tam sibi quam nobis resurrexisse: deinde, quicquid in salutem nostram est esse illi gloriosum. Nam quod se ipsum ad tempus exinanivit, in eo nihil decessit eius maiestati. Iam quum vulnera ista, de quibus nunc agitur, ad illustrandam resurrectionis fidem valeant, minime derogant eius gloriae. Si quis autem hinc colligat, Christum adhuc habere confossum latus et manus perforatas, ridiculus erit, quum certum sit temporalem fuisse vulnerum usum, donec certo persuasi essent Apostoli, ipsum a morte resurrexisse. Quum dicit Ioannes, *gavisos esse* discipulos Domini conspectu, significat, quicquid moeroris mors Christi illis attulerat nova vita fuisse discussum.

21. *Dixit iterum, pax vobis.* Secunda haec salutatio non alio mihi videtur spectare, nisi ut sibi audientiam faciat Dominus, qualem merebatur rerum de quibus acturus erat magnitudo et gravitas. *Quemadmodum misit me.* His verbis suos Apostolos quodammodo inaugurat Christus in officium, cui prius eos destinaverat. Dimissi quidem ante fuerant per Iudaeam, sed tantum ut praecones, qui iuberent audiri summum doctorem, non autem ut Apostoli, qui perpetuum obirent docendi munus. Nunc autem eos Dominus legatos sibi ordinat, qui regnum eius in mundo constituant. Maneat igitur hoc fixum, Apostolos nunc primum institui ordinarios Evangelii ministros. Perinde autem valent eius verba acsi diceret, se doctoris officio hactenus defunctum esse, completo igitur cursus sui stadio, se nunc easdem illis mandare vices. Nam intelligit hac lege se creatum fuisse a Patre Ecclesiae doctorem, ut praeiret reliquis ad tempus, deinde subrogaret in suum locum qui absentis vices supplerent. Qua etiam ratione Paulus (Eph. 4, 11.) dicit eum dedisse alios Apostolos, alios Evangelistas, alios Pastores, qui Ecclesiam usque ad finem mundi gubernent. Primum itaque testatur Christus, quamvis ipse temporale habuerit docendi munus, Evangelii tamen praedicationem non exigui esse temporis, sed aeternam fore. Deinde ne minor sit doctrinae auctoritas in ore Apostolorum, iubet in eandem quam a Patre accepit functionem ipsos succedere, eandem illis imponit personam atque idem iuris assignat: atque ita sanciri eorum ministerium oportuit. Erant enim obscuri et gregarii homines. Deinde, ut in

illis esset summus splendor ac dignitas, scimus tamen, quicquid est hominum, fide esse longe inferius. Quare non abs re Christus cum Apostolis suis communicat quam a Patre auctoritatem accepit, ut hoc modo declaret non humanitus, sed Dei iussu illis iniungi Evangelii praedicationem. Caeterum non ita substituit in locum suum, ut summo magisterio cedat, quod penes eum unum residere voluit Pater. Manet igitur ipse aeternumque manebit unicus Ecclesiae doctor, sed hoc tantum interest, quod loquutus ore suo, quamdiu in terris versatus est, nunc per Apostolos loquitur. Talis ergo est successio, qua nihil Christo decedat, sed illi ius suum salvum et intactum maneat, honorque integer. Est enim inviolabile illud decretum, quo iubemur ipsum audire, non alios (Matth. 17, 5.). In summa, Christus non homines hic ornare voluit, sed Evangelii doctrinam. Notandum praeterea est, hic non tractari nisi de Evangelio praedicando. Neque enim mittit Christus Apostolos ad expianda mundi peccata, ad iustitiam comparandam, sicuti a Patre missus fuerat. Quicquid ergo peculiare habebat, hoc loco non attingit, sed ministros tantum instituit ac pastores ad regendam Ecclesiam: et ea quidem lege ut solus ipse potestatem in solidum retineat, hi vero nihil sibi vindicent praeter ministerium.

22. *Insufflavit.* Quia ad tam arduum munus nemo penitus mortalium idoneus est, ideo Christus Spiritus sui gratia instituit Apostolos. Et sane res humana facultate longe superior est, regere Ecclesiam Dei, perferre legationem aeternae salutis, erigere regnum Dei in terra et homines ad coelos attollere. Quare nihil mirum est, idoneum neminem inveniri nisi Spiritu sancto afflatum. Nemo enim potest de Christo verbum unum facere, nisi Spiritus linguam eius gubernet (I. Cor. 12, 3.): tantum abest ut sufficiat quisquam ad omnes tam praeclari officii partes fideliter et ex animo implendas. Caeterum haec unius Christi gloria est, formare quos Ecclesiae suae doctores praeficit. Nam ideo in eum effusa est plenitudo Spiritus, ut singulis ad certam mensuram conferat. Deinde quum unicus maneat Ecclesiae pastor, necesse est ut in ministris, quorum opera utitur, Spiritus sui virtutem proferat, quod etiam externo symbolo testatus est, quum in Apostolos sufflavit: neque enim hoc quadraret, nisi ab eo prodiret Spiritus. Quo magis detestabile est Papistarum sacrilegium, qui honorem Filii Dei proprium ad se rapiunt. Nam cornuti eorum Episcopi in creandis sacrificis Spiritum ructando se efflare iactant. Sed res ipsa clare demonstrat, quantum a divino Christi flatu differat putidus eorum anhelitus, quia nihil aliud quam ex equis asinos faciunt. Adde quod non modo Spiritum Christus, quem accepit, communicat cum suis discipulis, sed tanquam suum largitur, nempe quem habet cum Patre communem. Quare divinitatis gloriam sibi usurpant, quicunque Spiritum se flatu dare profitentur. Iam vero notandum est, quos ad munus pastorale vocat Christus, necessariis etiam donis ornare, ut pares sint exsequendo muneri, vel saltem non inanes nudique accedant. Quodsi verum est, nullo negotio refellitur stulta Papistarum iactantia, qui dum suam hierarchiam magnificis praeconiis extollunt, ne minimam quidem scintillam Spiritus sancti possunt in suis Episcopis ostendere. Volunt, ut legitimos credamus esse Ecclesiae pastores adeoque Apostolos et Vicarios Christi, quos apparet omni Spiritus gratia prorsus esse vacuos. At-

qui hic nobis certa regula praescribitur aestimandae eorum vocationis, qui Ecclesiae Dei praesunt, si videmus Spiritu sancto donatos. Praecipue tamen voluit Christus ordinis Apostolici dignitatem asserere. Aequum enim erat ut singularis esset eorum auctoritas, qui primi et praecipui ad praedicandum Evangelium electi erant. Verum si tunc flatu Spiritum Christus contulit Apostolis, videtur supervacua fuisse Spiritus sancti missio, quae postea sequuta est. Respondeo, sic datum fuisse Apostolis Spiritum hoc loco, ut aspersi duntaxat fuerint eius gratia, non autem plena virtute imbuti. Nam quum apparuit in linguis igneis Spiritus super eos, prorsus fuerunt renovati. Et sane non ita eos nunc constituit Evangelii sui praecones, ut statim ad opus emittat, sed potius, ut alibi habetur, quiescere eos iussit (Luc. 24, 49.). Et si rite omnia expendimus, non tam in praesentia necessariis eos dotibus instruit, quam in futurum tempus Spiritus sui organa destinat. Quare hic flatus ad magnificam illam Spiritus missionem, quam toties pollicitus fuerat, magna ex parte referri ac extendi debet. Porro quum arcana inspiratione posset Christus gratiam conferre Apostolis, visibilem flatum addere voluit ut eos melius confirmandos. Symbolum autem hoc sumpsit Christus a vulgari Scripturae more, cui tritum est, Spiritum conferre vento: cuius similitudinis ratio breviter exposita fuit supra capite tertio. Sed observent lectores, externo et visibili symbolo simul verbum coniungi. Nam et hinc sacramenta vim suam mutuantur: non quod in voce, quae auribus personat, inclusa sit Spiritus efficacia, sed quia a testimonio verbi pendet eorum omnium effectus, quae ex sacramentis percipiunt fideles. Flat Christus in Apostolos: hi non flatum modo, sed Spiritum quoque recipiunt. Cur, nisi quia illis Christus promittit? Similiter in Baptismo Christum induimus, abluimur eius sanguine, crucifigitur vetus homo noster, ut regnet in nobis Dei iustitia. In sacra Coena spiritualiter Christi carne et sanguine pascimur. Unde tanta vis, nisi ex Christi promissione, qui Spiritu suo efficit ac praestat quod verbo testatur? Sciamus ergo, quaecunque commenti sunt homines sacramenta nihil aliud quam mera ludribria esse aut frivolos lusus, quia nulla signis potest constare veritas, nisi ubi adest verbum Domini. Quoniam autem nunquam ita in sacris luditur sine impia Dei contumelia et animarum interitu, summo studio cavendae sunt tales Satanae praestigiae. Si quis obiiciat, non esse culpandum quod faciunt Episcopi Papales, dum flatu inaugurant suos sacrificos, quia illic verbum Christi annexum est signo, responsio in promptu est, Christum non loquutum esse Apostolis, ut perpetuum sacramentum in Ecclesia institueret, sed semel testari voluisse quod nuper diximus, non aliunde quam a se solo prodire Spiritum, deinde se nunquam munus iniungere, quin simul virtutem suppeditet ministris suis eosque facultate instruat. Omitto quod in Papatu in finem longe diversum vel potius contrarium sacrifici creantur, nempe ad mactandum quotidie Christum, quum ad homines Evangelii gladio immolandos creati fuerint Apostoli. Interea tenendum est illud quoque, Christum solum dare quicquid bonorum in signis externis figurat ac promittit. Non enim ab externo flatu, sed a se ipso Apostolos iubet Spiritum accipere.

23. *Quorum remiseritis peccata.* Non dubium est quin hic breviter complexus sit Dominus Evangelii summam. Neque enim separanda est haec potestas remittendi peccata a docendi officio, cui

uno contextu annexa est. Dixerat paulo ante Christus, Sicut misit me vivens Pater, ita et ego mitto vos. Nunc quorsum spectet ac quid sibi velit ista legatio declarat: tantum interposuit quod necesse erat, se illis Spiritum sanctum dare, ne quid ex se ipsis agerent. Hic ergo praecipuus est Evangelii praedicandi finis, ut Deo reconcilientur homines, quod fit gratuita peccatorum venia. quemadmodum et Paulus docet II. Corinth. 5, 18., ubi Evangelium hac ratione appellat ministerium reconciliationis. Multa quidem alia continet Evangelium, sed hoc imprimis agit illic Deus, ut recipiat homines in gratiam peccata non imputando. Quare, si fideles Evangelii ministros praestare volumus, summo studio in hanc partem incumbere decet. Nam in hoc maxime differt a profana philosophia Evangelium, quia hominis salutem in gratuita peccatorum remissione constituit. Nam et hinc fluunt alia Dei beneficia, ut nos illuminet Deus ac regeneret suo Spiritu, ut reformet ad imaginem suam, ut invicta fortitudine contra mundum et Satanam nos armet. Itaque tota pietatis doctrina et spirituale Ecclesiae aedificium fundamento illo nititur, quod Deus nos a peccatis omnibus absolutos gratis sibi adoptat. Caeterum ita mandatum Christus iniungit Apostolis remittendi peccata, ut minime quod suum est in ipsos transferat. Proprium eius est peccata remittere. Hunc honorem, quatenus in ipsum competit, Apostolis non resignat, sed iubet suo nomine remissionem peccatorum testari, ut per eos Deus homines reconciliet. Denique solus ipse proprie loquendo per Apostolos suos peccata remittit. Potest tamen quaeri, quum testes solum vel praecones huius beneficii, non auctores eos constituat, cur tam magnifice extollat eorum potestatem. Respondeo, hoc stabiliendae fidei nostrae fuisse datum. Nihil nostra magis interest, quam ut secure statuere nobis liceat, non venire in memoriam peccata nostra coram Deo. Zacharias in suo Cantico hanc vocat Scientiam salutis (Luc. 1, 77.): ad eam probandam quum Deus utatur hominum testimonio, nunquam acquiescent conscientiae, nisi in eorum persona Deum ipsum loquentem agnoscant. Ideo dicit Paulus (II. Cor. 5, 20.), Hortamur vos ut reconciliemini Deo, tanquam Christo per nos obsecrante. Videmus nunc, cur tam splendido elogio commendet Christus ac ornet ministerium, quod Apostolis iniungit, nempe ut tuto sibi persuadeant fideles, ratum esse quod audiunt de remissis peccatis, nec minoris faciant reconciliationem quae voce hominum offertur, quam si Deus ipse manum e coelo porrigeret. Ac uberrimum huius doctrinae fructum quotidie percipit Ecclesia, dum pastores suos intelligit divinitus ordinatos esse aeternae salutis sponsores, nec peccatorum remissionem, quae apud illos est deposita, procul esse quaerendam. Nec vero propterea vilescere nobis debet incomparabilis hic thesaurus, quia in vasis fictilibus exponitur: sed est cur agamus gratias Deo, qui tanto honore dignatus est homines, ut in testanda peccatorum remissione suam ac Filii sui personam sustineant. Fanaticos autem homines sciamus, dum hanc legationem spernunt, Christi sanguinem pedibus calcare. Rursum plus quam insulsi sunt Papistae, qui locum hunc ad magicas suas absolutiones detorquent: nisi quis peccata sua confessus sit in aurem sacerdotis, nulla secundum eos speranda est remissio. Christus enim peccata voluit per Apostolos remitti, absolvere autem nequeunt nisi causa cognita: ergo confiteri necesse est. Sed ridicula est eorum halluci-

natio, dum summum causae cardinem praetereunt: nempe hoc iuris concessum esse Apostolis ad asserendam Evangelii auctoritatem, cuius illis commissa erat praedicatio. Neque enim confessionarios hic instituit Christus, qui occultis susurris examen de singulis peccatis habeant, sed vocales Evangelii sui praecones, qui gratiam expiationis per Christum partae piorum cordibus obsignent. Quare tenendus est modus remittendi peccata, ut sciamus quaenam sit ista, quae Apostolis data est, potestas. *Quorum retinueritis.* Hoc secundum membrum addit Christus ad terrendos Evangelii sui contemptores, ut sciant, non impune cessuram sibi esse hanc superbiam. Ergo sicuti Apostolis iniuncta est salutis et vitae aeternae legatio, ita rursum armati fuerunt vindicta adversus omnes impios, qui oblatam sibi salutem respuunt, ut docet Paulus II. Corinth. 10, 6. Caeterum ordine posterius est, quia priore loco ostendi oportuit verum et genuinum Evangelii praedicandi finem. Quod Deo reconciliamur, hoc Evangelii proprium est: accidentale vero, quod morti aeternae addicuntur increduli. Qua ratione Paulus, dum illam cuius nuper memini vindictam denuntiat incredulis, mox subiicit, Postquam impleta fuerit vestra obedientia. Significat enim proprium esse Evangelii, ut invitet omnes ad salutem: adventicium autem esse, ut interitum quibusdam afferat. Notandum tamen est, quisquis Evangelii vocem audit, nisi peccatorum remissionem illic sibi promissam amplectitur, reatu et aeterna damnatione obstringi. Nam sicut Dei filiis odor est vivificus, ita iis qui pereunt odor est mortis in mortem, non quod necessaria sit damnandis reprobis Evangelii praedicatio, quum natura perditi simus omnes, et praeter haereditariam maledictionem novas mortis causas sibi quisque accersat, sed quia multo graviorem poenam meretur eorum contumacia, qui scientes et volentes filium Dei spernunt.

24. Thomas autem unus ex duodecim, qui vocabatur Didymus, non erat cum illis, quando venit Iesus. 25. Dixerunt ergo ei alii discipuli, Vidimus Dominum. Ipse autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium (vel, locum) clavorum, et misero digitum meum in vestigium clavorum, manumque meam misero in latus eius, non credam. 26. Post dies autem octo, rursus erant intus discipuli eius, et Thomas cum ipsis. Venit ergo Iesus, quum ianuae essent clausae, et stetit in medio, et dixit, Pax vobis. 27. Deinde dicit Thomae, Infer digitum tuum huc, et vide manus meas: et infer manum tuam, et mitte in latus meum: et ne sis infidelis, sed fidelis. 28. Respondit Thomas, et dixit ei, Dominus meus, et Deus meus. 29. Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati, qui non viderunt, et crediderunt.

24. *Thomas autem.* Hic Thomae incredulitas refertur, ut inde melius confirmetur piorum fides. Non modo tardus ille et difficilis ad credendum fuit, sed etiam contumax. Fecit eius durities, ut se rursus eadem specie videndum atque etiam palpandum Christus praeberet. Hoc modo non illi solum, sed nobis quoque novum adiumen-

tum accessit testandae Christi resurrectioni. Caeterum nobis exemplo est Thomae pervicacia, pravitatem hanc fere omnibus esse ingenitam, ut sponte se ipsos impediant, dum patefactus est ad fidem ingressus.

25. *Nisi videro etc.* Hic notatur fons vitii, quia sapere quisque vult ex proprio sensu nimiumque sibi indulget. Haec vero verba nihil habent affine fidei, sed sensuale est, ut ita loquar, iudicium. Idem omnibus accidit qui sibi addicti sunt, ut verbo Dei locum non relinquant. Nihil interest, locumne clavorum an figuram aut vestigium legas. Fieri enim potest ut librarii τύπον verterint in τόπον, vel e converso: sensus tamen propterea non variat. Ideo liberum sit lectoribus, utrum magis placuerit eligere.

26. *Infer digitum tuum.* De Christi ingressu et salutandi forma, qua usus est, iam semel diximus. Porro quod tam facile Christus Thomae concedit, quod improbe petierat, adeoque ad manus suas palpandas et contrectandum vulnus lateris ultro eum invitat, hinc colligimus, quam sedulo nostrae pariter et illius fidei consuluerit. Nec enim unius Thomae, sed nostri quoque habita fuit ratio, ne quid ad stabiliendam fidem nostram deesset. Mirus autem ac prodigiosus Thomae stupor: simplici Christi aspectu non contentus, manus quoque habere volebat resurrectionis testes. Ita non pertinax solum, sed superbus etiam et in Christum contumeliosus erat. Nunc saltem viso Christo pudore confundi et expavescere debuerat: atqui perinde acsi nullius culpae esset sibi conscius, audacter et intrepide manum suam ingerit. Colligere enim promptum est ex verbis Evangelistae, non prius resipuisse quam tactu ipso convictus esset. Ita scilicet, dum minus honoris quam par sit tribuimus verbo Domini, sensim non cogitantibus obrepit deterior pervicacia, quae illius contemptum secum affert, omnemque eius reverentiam nobis excutit. Quo magis laborandum est in cohibenda ingenii nostri lascivia, ne sibi quisque plus quam fas est in repugnando permittens, quasi exstincto pietatis sensu, fidei ianuam sibi praecludat.

28. *Dominus meus, et Deus meus.* Sero tandem expergiscitur Thomas, et quemadmodum solent qui ex alienatione mentis ad se ipsos redeunt, prae admiratione exclamat, Dominus meus, et Deus meus. Nam abrupta oratio plus habet vehementiae. Nec dubium est, quin pudore compulsus eruperit in hanc vocem, qua suam socordiam damnaret. Ad haec tam subita acclamatio fidem non prorsus in eo fuisse exstinctam demonstrat, quamvis suffocata esset. Non enim Christi divinitatem in eius latere vel manibus attrectat, sed ex signis illis multo plus colligit quam ostendant. Unde hoc, nisi quia repente ex oblivione et veterno ad se ipsum redit? Ergo verum esse apparet quod iam dixi, fidem quae abolita videbatur latuisse velut obrutam in eius corde. Idem et multis interdum contingit: nam ad tempus quasi abiecto Dei timore lasciviunt, ut nulla iam appareat in illis fides, simulac vero aliqua Dei ferula castigati sunt, subacta carnis ferocia redeunt ad sanam mentem. Certe morbus per se ad docendam pietatem non sufficeret. Unde colligimus, purgatis impedimentis emergere bonum semen quod iacebat oppressum. Cuius rei insigne exstitit exemplum in Davide: nam libidinis suae compos videmus quam secure exsultet. Nemo non putasset deletam eo tempore fidem ex eius animo fuisse. Atqui brevi Prophetae admonitione tam subito in viam revocatur, ut colligere promptum sit, igniculum aliquem,

licet demersus esset, stetisse tamen in eius animo, qui mox in flammam erumperet. Quantum ad homines spectat, perinde rei sunt, acsi et fide et omni Spiritus sancti gratia se abdicassent. Sed fit immensa Dei bonitate, ne electi in tantum alienationis praecipitium ruant: quare sollicite cavendum est, ne a fide excidamus. Statuendum tamen est, Deum occulto freno electos suos retinere, ne exitialiter cadant, et miraculo fovere semper in eorum cordibus qualescunque fidei scintillas, quas novo Spiritus sui afflatu suo postea tempore accendat. Caeterum duo sunt huius confessionis membra. Fatetur Thomas Christum esse Dominum suum: deinde altius conscendit ac Deum quoque nominat. Scimus quo sensu tribuat Christo Scriptura *Domini* nomen: quia scilicet constitutus est a Patre summus moderator, qui imperio suo omnia contineat, coram quo flectatur omne genu, qui denique sit Patris vicarius in mundo gubernando. Ita proprie Domini nomen in eum competit, quatenus Mediator est in carne manifestatus et caput Ecclesiae. Sed Thomas, ex quo Dominum agnovit, statim evehitur ad aeternam eius divinitatem: et merito. Nam ideo ad nos descendit Christus, et primum quidem exinanitus est, deinde collocatus ad Patris dexteram coeli terraeque dominium obtinuit, ut nos ad divinam suam et Patris gloriam attolleret. Quare ut fides nostra ad aeternam Christi divinitatem perveniat, initium fieri oportet ab ea notitia, quae propior est et magis facilis. Ita vere a quibusdam dictum est, a Christo homine nos deduci ad Christum Deum, quia sic gradatim proficit fides nostra, ut Christum in terra apprehendens, natum in stabulo, suspensum in cruce, ad gloriam resurrectionis transeat, ac inde tandem ad aeternam eius vitam et potentiam, in qua refulget divina eius maiestas. Interea sic habendum est, non posse Christum rite a nobis Dominum cognosci, quin mox succedat divinitatis eius cognitio. Nec vero dubium est, quin haec communis piorum omnium debeat esse confessio, quam videmus a Christo probari. Nunquam certe passus fuisset, honorem Patri ereptum falso et temere in se transferri. Atqui manifeste ratum habet quod dictum fuit a Thoma. Quare unus hic locus ad refellendam Arii insaniam abunde sufficit: neque enim duos imaginari deos fas est. Adde quod simul hic exprimitur personae unitas in Christo, quum idem et Deus et Dominus vocatur. Emphatice etiam *suum* bis appellat, ut declaret ex vivo et serio fidei sensu se loqui.

29. *Quia vidisti me, Thoma.* Nihil in Thoma reprehendit Christus, nisi quod adeo fuerit tardus ad credendum, ut violenter trahi ad fidem necesse fuerit sensuum experimentis: quod prorsus abhorret a fidei natura. Si quis obiiciat nihil minus congruere, quam ut fides dicatur concepta ex tactu et aspectu persuasio, solutio facilis est ex his, quae iam prius dixi. Neque enim solo tactu vel aspectu simpliciter adductus est Thomas, ut Christum esse Deum suum crederet, sed expergefactus in memoriam revocavit, quae prius fere effluxerat, doctrinam. Neque enim ex nudis rerum experimentis manare fides potest, sed necesse est ut originem habeat a verbo Dei. Thomam ergo ideo obiurgat Christus, quod verbo suo minus habuerit honoris quam debebat, et fidem, quae nascitur ex auditu et prorsus in verbum intenta esse debet, ad alios sensus alligaverit. *Beati qui non viderunt et crediderunt.* Hic fidem eo nomine com-

mendat Christus; quod in simplici verbo acquiescens a sensu et ratione carnis minime pendet. Brevi ergo definitione vim et naturam fidei complectitur: nempe quod non subsistit in praesenti aspectu, sed penetrat usque ad coelos, ut credat quae sunt abscondita ab humano sensu. Et certe hoc dandum est honoris Deo, ut nobis αὐτόπιστος sit eius veritas. Habet quidem suum aspectum fides, sed qui in mundo et terrenis obiectis minime subsistit. Qua ratione dicitur rerum invisibilium vel non apparentium demonstratio (Hebr. 11, 1.). Paulus autem eam aspectui opponens (II. Cor. 5, 7.) significat, non haerere in considerando praesentium rerum statu, nec circumspicere ad ea quae in mundo apparent, sed ab ore Dei pendere, et verbo Dei fretam superare totum mundum, ut suam ancoram in coelo figat. Summa est, non esse rectam fidem, nisi quae in verbo Dei fundata ad invisibile Dei regnum consurgit, ut superior sit omni humana apprehensione. Si quis obiiciat, hanc Christi sententiam cum altera pugnare, ubi pronuntiat beatos esse oculos qui ipsum praesentem cernunt (Matth. 13, 16.), respondeo, non de corporali tantum aspectu Christum illic loqui, ut hoc loco, sed de revelatione, quae piis omnibus communis est, ex quo ipse mundo Redemptor apparuit. Apostolos cum sanctis Regibus et Prophetis comparat, qui sub obscuris Legis Mosaicae umbris detenti fuerant. Nunc potiorem fidelium sortem esse dicit, quia plenior lux illis affulgeat, imo quia exhibita sit illis figurarum substantia et veritas. Christum tunc oculis carnis cernebant multi impii, qui tamen nihilo propterea beatiores erant: nos vero, qui Christum nunquam oculis aspeximus, beatitudine ista fruimur quam Christus commendat. Unde sequitur, beatos vocari oculos, qui spiritualiter quod in eo coeleste est ac divinum considerant. Nam hodie non secus intuemur Christum in Evangelio, acsi praesentem se nobis sisteret. Quo sensu dicit Paulus ad Galatas (3, 1.), crucifigi eum ante oculos nostros. Quare, si cupimus in Christo videre quod nos felices ac beatos reddat, discamus credere non videndo. His Christi verbis respondet quod habetur I. Petr. 1, 8., ubi laudantur fideles, qui Christum diligunt quem non viderunt, et exsultant gaudio inenarrabili, quamvis eum non aspiciant. Quod autem Papistae haec verba torquent ad suam transsubstantiationem probandam, plus quam frivolum est. Ut beati simus, credere nos iubent Christum esse in specie panis. Sed nihil minus fuisse Christo propositum scimus, quam ut fidem subiiceret hominum commentis: quae si minimum transiliat ultra verbi metas, desinit iam esse fides. Si credere promiscue oportet quae non videntur, quicquid prodigiorum fingere hominibus placuerit, quicquid fabularum effutire, fidem nostram habebit obstrictam. Ergo ut locum habeat haec Christi sententia, imprimis probandum est ex verbo Dei id de quo ambigitur. Verbum quidem pro sua transsubstantiatione afferunt, sed quod probe expositum nihil eorum delirio suffragatur.

30. Multa quidem etiam alia signa fecit Iesus coram discipulis suis, quae non sunt scripta in libro hoc. 31. Haec autem scripta sunt, ut credatis quod Iesus est Christus Filius Dei, et ut credentes vitam habeatis in nomine ipsius.

30. *Multa quidem*. Nisi addita fuisset ista occupatio, putassent lectores, nullum ex miraculis, quae Christus edidit, a Ioanne fuisse omissum, seque hic plenam habere et integram omnium historiam. Primum ergo testatur Ioannes, quaedam tantum ex multis se scripsisse: non quod alia memoratu indigna fuerint, sed quia haec ad fidem aedificandam satis erant. Neque tamen inde sequitur, frustra fuisse edita, quia illi saeculo proderant. Deinde, etiamsi hodie nobis ignotae sint eorum species, pro nihilo tamen minime ducendum est, quod tenemus ingenti miraculorum copia obsignatum fuisse Evangelium.

31. *Haec autem scripta sunt, ut credatis*. His verbis significat, scriptis se mandasse quod nobis satisfacere deberet, quia abunde sufficiat ad fidei nostrae confirmationem. Vanae enim hominum curiositati occurrere voluit, quae inexplebilis est et nimis licenter sibi indulget. Porro Ioannem non latebat, quid alii etiam Evangelistae scripsissent. Quum autem nihil minus illi fuisset propositum quam abolere eorum scripta, procul dubio eorum narrationem a sua non separat. Videtur tamen absurdum esse, fidem in miraculis fundari, quam Dei promissionibus et verbo penitus addictam esse oportet. Respondeo, non alium hic usum dari miraculis, quam ut fidei adminicula sint ac fulturae. Valent enim ad praeparandas hominum mentes, quo plus reverentiae deferant verbo Dei. Scimus enim quam frigida sit et tarda nostra attentio, nisi aliunde stimulemur. Deinde non parum auctoritatis accedit receptae iam doctrinae, quum eius fulciendae causa potentem manum suam e coelo exserit: quemadmodum dicit Marcus (16, 20.), docuisse Apostolos Domino cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis. Ergo quamvis proprie fides in verbum Dei recumbat, et ad verbum respiciat tanquam ad unicum suum scopum, non tamen vana est accessio ex miraculis, modo ipsa quoque ad verbum referantur eoque fidem dirigant. Cur miracula vocentur signa, alibi diximus: nempe quod illis Dominus ad considerandam suam virtutem excitat, dum aliquid novum et insolitum ostendit. *Quod Iesus est Christus*. Christum intelligit, qualis in Lege et Prophetis fuerat promissus, nempe Mediator Dei et hominum, summus Patris legatus, unicus mundi instaurator, et auctor perfectae felicitatis. Neque enim nudum et inanem titulum arripuit Ioannes, quo Filium Dei ornaret, sed complexus est sub Christi nomine, quaecunque illi officia Prophetae assignant. Ideo considerandus est nobis, qualis illic describitur. Quo melius patet quod nuper dictum fuit, fidem in miraculis non haerere, sed recta deduci ad verbum. Perinde est enim acsi dixisset Ioannes, miraculis comprobatum esse quod olim Prophetae verbo docuerant. Et sane videmus Evangelistas ipsos non simpliciter insistere recitandis miraculis, sed magis in doctrina occupari, quia per se miracula nihil nisi confusam admirationem parerent. Quare sensus verborum est, scripta haec esse ut credamus, quatenus signis adiuvari potest fides. Addit *Filius Dei*, quia ex communi hominum ordine nemo repertus fuisset ad res tantas peragendas idoneus, nempe ad Patrem nobis placandum, ad expianda mundi peccata, ad mortem abolendam, ad diruendum Satanae regnum, ad veram iustitiam et salutem nobis afferendam. Caeterum, quum *Filii* nomen unice in Christum competat, sequitur non adoptione esse Filium, sed natura. Quare in hoc nomine continetur

aeterna Christi divinitas. Et certe qui Christum in tam luculentis documentis, quae in Evangelio exstant, Deum non agnoscit, quia coecutit in plena luce, ne solis quidem ac terrae intuitu dignus est. *Ut credentes vitam habeatis.* Hic quoque fidei effectus additus est ad cohibendam hominum cupiditatem, ne plura scire appetant quam quae sufficiunt ad vitam obtinendam. Quaenam enim ista esset improbitas, non contentum esse aeterna salute ac velle transilire regni coelestis metas? Caeterum hic praecipuum doctrinae suae caput repetit Ioannes, fide nos vitam aeternam consequi, quia extra Christum mortui sola eius gratia in vitam restituimur. Qua de re satis multa diximus supra capite tertio et quinto. Quod *Christi nomen* potius dixit quam *Christum*, huius loquutionis ratio exposita fuit primo capite ad v. 12. Eo se referat lector, si videbitur, ne saepius eadem iterando molestus sim.

CAPUT XXI.

1. Postea manifestavit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis: manifestavit autem sic. 2. Erant simul Simon Petrus et Thomas, qui dicitur Didymus, et Nathanael, qui erat a Cana Galilaeae, et filii Zebedaei, et alii ex discipulis eius duo. 3. Dicit eis Simon Petrus, Vado piscatum: dicunt ei, Venimus et nos tecum. Exierunt et ascenderunt in navem statim, et illa nocte nihil ceperunt. 4. Mane autem iam facto stetit Iesus in litore: non tamen cognoverunt discipuli, quod Iesus esset. 5. Dicit eis Iesus, Pueri, num quid obsonii habetis? Responderunt ei, Non. 6. At ille dixit eis, Mittite in dexteram navigii partem rete, et invenietis. Miserunt ergo, et iam non valebant illud trahere prae multitudine piscium. 7. Dicit ergo discipulus ille, quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset, tunica succinxit se (erat enim nudus), et misit se in mare. 8. Alii autem discipuli navigiolo venerunt, (non enim longe aberant a terra, sed circiter cubitis ducentis), trahentes rete piscium. 9. Ut ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, et piscem superpositum, et panem. 10. Dicit eis Iesus, Afferte de piscibus, quos prendistis nunc. 11. Ascendit Simon Petrus, et traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquaginta tribus: et quum tot essent, non est scissum rete. 12. Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Et nemo discipulorum audebat interrogare eum, Tu quis es,

quum scirent quod Dominus esset. 13. Venit itaque Iesus, et accipit panem, et dat eis, et piscem similiter. 14. Hac iam tertia vice manifestatus est Iesus discipulis suis, postquam resurrexerat a mortuis.

1. *Postea manifestavit.* Incumbit adhuc Evangelista in Christi resurrectionem probandam, ac narrat septem eum discipulis apparuisse: inter quos Thomam numerat, non tam honoris causa, quam quod eius testimonio citius credendum est, quo magis obstinata fuit eius incredulitas. Est autem satis prolixus Evangelista, quia circumstantias omnes diligenter colligit, quae ad certitudinem historiae faciunt. Lacum Tiberiadis more hebraico mare vocari, alibi diximus.

3. *Vado piscatum.* Quod operam piscationi dabat Petrus, non debet videri alienum eius officio. Flatu ordinatus fuerat Apostolus, ut nuper visum est: sed tantisper cessabat, dum indueretur nova virtute. Nondum enim ad exercendum docendi munus prodire iussus fuerat, sed tantum admonitus de futura vocatione, ut ipse et reliqui intelligerent, non frustra se ab initio fuisse electos. Interea agunt quod solebant, et quod privatos homines decebat. Paulus quidem in medio praedicationis cursu victum manibus quaerebat, sed diversa fuit illa ratio: sic enim partiebatur tempus, ne labores manuarii eum a docendo abstraherent. Petrus autem et eius comites, quia ab omni publica functione otium est, libere se totos piscationi impendunt. *Illa nocte nihil ceperunt.* Tota nocte passus est Deus, frustra eos satagere ad illustrandam miraculi fidem. Nam si quid cepissent, non ita clare in continuo successu innotuisset Christi virtus, sed dum tota nocte frustrati subito ingenti captura potiuntur, iusta illis datur occasio agnoscendae Domini gratiae. Eodem etiam modo fideles saepe exercet Deus, quo suam illis benedictionem commendet. Si prospere semper succederet, quoties labori manum admovemus, nemo fere Dei benedictioni acceptum ferret, quod haberet operae suae pretium, iactarent omnes suam industriam et manus suas oscularentur. Sed ubi interdum nullo profectu se fatigant ac macerant, si quis postea melior fructus contingit, coguntur aliquid extraordinarium agnoscere. Ita fit ut laudem prosperi successus Dei gratiae tribuere incipiant.

6. *Mittite in dexteram partem.* Non imperat Christus pro iure ac potestate Magistri ac Domini, sed consulit ut unus quispiam e populo. Discipuli autem consilii inopes homini quamvis ignoto facile obtemperant. Si ante primum iactum tale aliquid audissent, non fuissent tam prompti ad parendum. Quod ideo moneo, ne quis miretur ita fuisse morigeros, quum iam longa et irrita fatigatione essent fatigati. Quanquam non vulgare hoc fuit tolerantiae documentum, quod laborem, in quo se infeliciter exercuerant tota nocte, post exortam diei lucem continuant. Et certe ut Dei benedictioni locus detur, constanter exspectanda est: nihil enim magis praeposterum, quam manum statim ab opera retrahere nisi fructuosa appareat. Serio laborasse discipulos, testis est Petri nuditas. Atqui non detrectant periculum facere novi iactus, ne quam occasionem negligant. Quod tamen obsequuntur Christi praecepto, fidei ascribi non potest: audiunt enim tanquam ignotum hominem. Nunc si nobis molesta est nostra vocatio, quia videtur esse sterilis labor quem suscipimus, ubi tamen

nos Dominus ad pergendi constantiam hortatur, colligere animos decet: non deerit tandem felix eventus, sed opportuno tempore.

7. *Dicit ergo discipulus ille.* Suo exemplo docet Evangelista, quoties nobis praeter spem bene succedit, tollendas esse ad Deum mentes: quia venire protinus in mentem debet, ex eius fluxisse gratia beneficium hoc, qui bonorum omnium auctor est. Pia ista divinae gratiae agnitio, quae Ioannis animo insidebat, eum ad Christi quoque notitiam deduxit. Neque enim Christum oculis cognoscit, sed quia persuasus est divinitus oblatam esse piscium copiam, colligit Christum esse, a quo directae fuerant ipsorum manus. Sed quemadmodum in Ioanne prior est fides, ita mox Petrus eum ardore superat, quando posthabita ratione periculi in lacum se proiicit. Sequuntur alii navigio. Perveniunt quidem omnes tandem ad Christum, sed Petrum singularis ardor prae aliis rapit. Caeterum ambulandone an natando traiecerit ad ripam, dubium est. Hoc tenere sufficiat, quod relicto navigio iter arripuerit, non fuisse praecipitem temeritatis impetum, sed pro zeli sui mensura ante alios progressum esse. *Non valebant illud trahere.* Primum in tam copiosa piscium captura Christus suae virtutis specimen edidit: alterum vero, dum occulta sua virtute integrum rete servavit, quod alias scindi ac disrumpi necesse erat. Iam accedunt aliae circumstantiae, quod carbones in ripa accensos reperiunt discipuli, quod assunt pisces, quod expositus est illic etiam panis. Quantum ad piscium numerum spectat, non est sublime aliquod in eo quaerendum mysterium. Argute Augustinus ex repetitis numeris, Legem inde et Evangelium conflat. Verum si quis propius expendat, reperiet puerilem esse lusum.

10. *Afferte de piscibus.* Tametsi momento impletum fuerat rete citra magnum eorum laborem, capturam tamen illis Christus assignat. Sic panem vocamus nostrum, quem petentes nobis dari fatemur ex Dei benedictione provenire.

12. *Nemo discipulorum audebat.* Quaeri potest, quid illis obstiterit, pudorne ex reverentia an aliud quippiam. Atqui si videbat Christus eos ambigere, debuit ut saepe alias occurrere eorum dubitationi. Respondeo, non aliam fuisse pudoris causam, nisi quia satis constabat esse Christum. Sciscitari enim solemus de rebus dubiis et obscuris. Significat ergo Evangelista, non interrogasse discipulos Christum, quod veriti fuerint illi iniuriam facere: adeo se clare conspicuis signis patefecerat.

14. *Hac iam tertia vice.* Numerus ternarius ad temporis distantiam refertur. Plus septies iam apparuerat Christus: sed quicquid uno die gestum fuerat, sub manifestatione una complecitur. Significat ergo, per intervalla visum esse Christum discipulis, ut fidem suae resurrectionis faceret.

15. Quum ergo pransi essent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Ioannis, diligis me plus, quam hi? Dicit ei, Etiam, Domine, tu scis, quod amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos. 16. Dicit ei rursus secundo, Simon Ioannis, diligis me? Ait illi, Etiam, Domine, tu scis, quod amem te. Dicit ei, Pasce oves meas. 17. Dicit ei tertio, Simon Ioannis, amas me?

Indoluit Petrus, quod dixisset sibi tertio, Amas me? Dixitque ei, Domine, tu omnia nosti, tu scis, quod amem te. Dicit ei Iesus, Pasce oves meas. 18. Amen, amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, et ambulabas, quo volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, et alius te cinget, et ducet, quo non vis (II. Petr. 1, 14.). 19. Hoc autem dixit, significans, qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

15. *Quum ergo pransi essent.* Iam narrat Evangelista, quomodo Petrus in eum honoris gradum, unde exciderat, restitutus fuerit. Perfida certe illa Christi abnegatio, de qua audivimus, illum Apostolatu indignum reddiderat: quomodo enim esset idoneus fidei magister, qui turpiter ab ea defecerat? Creatus fuerat Apostolus, nempe cum Iuda. Ex quo autem loci sui desertor fuerat, simul etiam privatus erat honore Apostolatus. Ergo nunc illi tam libertas docendi quam auctoritas restituitur, quarum utramque amiserat sua culpa. Ac ne quid illi obstaret defectionis infamia, eius memoriam abstergit Christus ac delet. Talis in integrum restitutio et Petro et eius auditoribus necessaria fuit: illi quidem, quo magis strenue munus suum obiret, vocationis iterum sibi iniunctae certus: his vero, ne macula in homine haerens occasio esset spernendi Evangelii. Hodie quoque nostra plurimum interest, Petrum ad nos prodire tanquam novum hominem, cuius abolitum sit dedecus quod obstare posset eius dignitati. *Simon Ioannis amas me?* His verbis significat Christus, neminem posse fideliter servire Ecclesiae, et operam suam impendere gregi pascendo, nisi altius respiciat quam ad homines. Principio munus pascendi per se laboriosum est ac molestum, quando scilicet nihil difficilius est, quam homines continere sub Dei iugo, quorum multi infirmi sunt, alii leves et protervi, alii tardi et segnes, alii duri et parum dociles. Iam Satan quascunque potest offensiones ingerit, quibus frangat boni pastoris animum vel debilitet. Huc accedit multorum ingratitudo et aliae taedii causae. Nunquam ergo in hoc officio constanter perget, nisi in cuius corde sic regnabit amor Christi, ut sui oblitus totumque se illi addicens impedimenta omnia superet. Ita se affectum fuisse declarat Paulus (II. Cor. 5, 14.), quum dicit, Caritas Christi constringit nos hoc reputantes, quod, si unus mortuus est pro omnibus, omnes simul convenit esse mortuos. Quamvis enim amorem intelligat, quo nos complexus est Christus, et cuius morte sua specimen praebuit, adiungit tamen mutuum affectum, qui ex tanti beneficii sensu nascitur. Rursum vero alibi improbos et falsos doctores, qui Ecclesiam turbant, hac nota insignit, quod non diligant Dominum Iesum (I. Cor. 16, 22.). Meminerint ergo qui ad regendam Ecclesiam vocantur, si munus suum rite probeque exsequi cupiunt, initium sibi esse faciendum a Christi amore. Interim luculente testatur Christus, quanti faciat salutem nostram, dum ita singulariter pastoribus eam commendat. Atque hoc sibi documentum fore asserit, quantopere ab illis ametur, si eam sollicite curent. Nihil certe efficacius potuit dici ad animandos Evangelii ministros, quam dum audiunt nullum Christo gratius officium esse, quam quod pascendo eius

gregi impenditur. Piis autem omnibus non vulgaris inde haurienda est consolatio, dum se Filio Dei tam caros esse ac pretiosos audiunt, ut eos quasi in locum suum subroget. Sed eadem doctrina non parum terroris incutere debet falsis doctoribus, qui Ecclesiae regimen pervertunt, quia non leves Christo poenas daturi sunt, qui se ab illis violari pronuntiat. *Pasce agnos.* Verbum pascendi Scriptura metaphorice ad quodvis regimen accommodat. Hic autem quia de spirituali Ecclesiae gubernatione agitur, operae pretium est notare, quibus partibus constet officium Pastoris. Neque enim hic nobis otiosa aliqua pingitur dignitas, nec Christus homini mortali imperium aliquod defert, quod confuse exerceat pro sua libidine. Vidimus autem supra capite decimo, Christum proprie unicum esse Ecclesiae Pastorem. Vidimus etiam cur nomen hoc sibi sumat, nempe quia salutis doctrina regat oves suas adeoque pascat, quia ille demum verus est animae cibus. Iam vero quia hominum opera utitur ad praedicandam doctrinam, nomen quoque suum ad eos transfert, vel saltem cum illis communicat. Legitimi ergo demum pastores coram Deo censentur, qui sub Christo capite Ecclesiae praesunt per verbi ministerium: unde colligere promptum est, quid oneris imponat Christus Petro, et qua lege eum gregi suo praeficiat. Quo satis dilucide refellitur Romanensium improbitas, qui locum hunc detorquent ad stabiliendam Papatus sui tyrannidem. Petro, inquiunt, prae aliis dictum est, Pasce oves meas. Cur illi potius dictum sit quam reliquis, iam ante exposuimus, nempe ut purus omni sinistra nota liber esset ad praedicandum Evangelium: et ideo ter eum Pastorem constituit Christus, ut tres abnegationes, quibus sibi Petrus aeternum probrum contraxerat, abolitae eius Apostolatum non impediant, quemadmodum prudenter observant Chrysostomus, Augustinus et Cyrillus et plerique alii. Caeterum nihil Petro datum est his verbis, quod non omnibus Evangelii ministris perinde sit commune. Frustra ergo Papistae ideo contendunt esse primarium, quia specialiter unus vocetur. Atque ut demus fuisse privatim illi aliquid honoris delatum, unde quaeso evincent locatum fuisse in primatu? Fuerit sane praecipuus inter Apostolos, an inde protinus sequetur, fuisse universalem totius orbis Episcopum? Adde quod quicquid accepit Petrus, nihilo ad Papam magis pertinet quam ad Mahometum. Quo enim iure pro haerede Petri se venditat? Deinde, quis illi sanus concedet, hic ius aliquod haereditarium a Christo positum esse? Successor tamen vult haberi: utinam quidem esset. Nemo nostrum illi repugnat, quin et diligat Christum, et curam suscipiat pascendi eius gregis: sed neglecto Christi amore et reiecto pascendi officio successionem iactare, nimis absurdum est, nec minus stultum. Quemadmodum autem Christus, docendi provinciam Petro mandans, solium idolo vel animarum carnifici erigere noluit, ex quo Ecclesiam misere opprimeret, ita breviter admonuit, quale probet Ecclesiae suae regimen. Sic larva detrahitur cornutis omnibus Episcopis, qui sola theatrica pompa et inani titulo contenti ius episcopale sibi arrogant.

16. *Pasce oves meas.* Non omnes promiscue Christus pascendos tam Petro quam aliis committit, sed tantum agnos suos vel oves. Alibi autem definit, quosnam reputet in suo grege. Oves, inquit, meae vocem meam audiunt, et sequuntur me: vocem alieni non audiunt. Danda quidem est opera probis doctoribus, ut omnes colligant ad Christum: et quia discernere nequeunt inter oves ac feras bestias,

tentandum est modis omnibus an mansuefacere possint, qui lupis similes sunt magis quam ovibus. Sed postquam omnia conati fuerint, nonnisi electis ovibus proderit labor. Inde enim docilitas et fides, quod Pater coelestis Filio tradit in obsequium, quos ante conditum mundum elegit. Caeterum admonet hic locus, nullos posse in salutem Evangelii doctrina pasci nisi mansuetos ac dociles: neque enim frustra Christus discipulos suos agnis et ovibus comparat, sed simul notandum est Dei Spiritu cicurari, qui natura ursi aut leones erant.

17. *Indoluit Petrus.* Procul dubio non sensit Petrus, quorsum tenderet Christus idem toties rogando. Putat igitur oblique se insimulari, quasi non responderit ex animo. Sed iam ostendimus non fuisse supervacuam repetitionem. Deinde nondum satis expertus erat Petrus, quam penitus oporteat Christi amorem eorum animis infixum esse, quibus vincendae sunt innumerae difficultates. Postea longo usu didicit, non frustra tale examen esse habitum. Porro in eius persona docentur, qui subituri sunt regendae Ecclesiae curam, non leviter tantum se excutere, sed altius examinare, quo zelo praediti sint, ne in medio cursu resiliant aut deficiant. Docemur etiam omnes, placide et aequis animis ferendum esse, si quando nos Dominus rigidius examinet, quia iustas habet eius rei causas, quae nobis plerumque sunt ignotae.

18. *Amen, amen dico tibi.* Postquam hortatus est Christus Petrum ad pascendas oves, eundum quoque armat ad obeundam quae instabat militiam. Ita non modo exigit ab eo fidem ac diligentiam, sed invictum animum in periculis et constantiam in toleranda cruce. Deinde ad mortem obeundam, ubi opus fuerit, paratum esse iubet. Etsi autem non aequalis est pastorum omnium conditio, convenit tamen admonitio haec omnibus aliqua ex parte. Parcit Dominus multis et ab eorum sanguine abstinet, hoc uno contentus, quod dum vivunt bona fide se totos illi consecrant. Sed quia novas subinde pugnas et multiplices movet Satan, necesse est ad mortem paratos esse, quicunque pascendi munus suscipiunt: ut certe illis negotium est non solum cum ovibus, sed etiam cum lupis. Quod ad Petrum spectat, voluit eum Christus de exitu suo praemonitum, ut assidue meditaretur, sanciendam esse demum proprio sanguine doctrinam, cuius erat minister. Quanquam videtur Christus in his verbis non eius tantum habuisse respectum, sed martyris elogio apud alios ornasse: acsi dixisset, fore longe alium athletam quam se praestiterat. *Quum esses iunior.* Videtur senectus quieti et otio esse destinata: quare vacatio senibus dari solet ab oneribus publicis, et milites fiunt emeriti. Poterat ergo Petrus sibi in illa aetate promittere tranquillum vitae statum. Contra pronuntiat Christus inversum iri naturae ordinem, ut qui suo arbitrio iuvenis vixerat senex alieno regatur, et quidem violentum imperium ferat. Caeterum in Petro insigne habemus communis nostrae sortis speculum. Multis commoda est ac iucunda vitae ratio, antequam a Christo vocentur: simulac nomen illi dederunt ac recepti sunt in discipulos, vel saltem aliquanto post tempore trahuntur ad graves pugnas, ad tumultuosam vitam, ad ingentia pericula, interdum ad ipsam quoque mortem. Haec conditio, tametsi dura est, non tamen aegre ferenda. Interea sic temperat Dominus crucem, qua vult servos suos experiri, ut illis tantisper indulgeat, dum maturuerit eorum virtus. Neque enim ignota

est illi eorum infirmitas, ultra cuius modum eos non urget. Sic Petro ignovit, quamdiu tenerum adhuc atque imbellem esse ipsum videbat. Discamus ergo, nos illi ad extremum usque spiritum offerre, modo robur suppeditet. Qua in re foeda multorum ingratitudo apparet. Nam quo mitius nobiscum agit Dominus, eo magis assuescimus ad perpetuam mollitiem. Ita vix centesimus quisque reperitur qui non obstrepat, si post longam indulgentiam durius tractetur. Atqui potius reputanda erat Dei humanitas, quod nobis ad tempus parcit. Ita dicit Christus (Matth. 9, 15.), se quamdiu in terris versatus est discipulos suos hilariter habuisse, acsi nuptiis interessent, quos postea manebant ieiunia et lacrymae. *Alius te cinget.* Multi genus mortis notari putant, quod extensis brachiis suspensus fuerit. Verum ego simpliciter cingendi verbo comprehendi interpretor externas omnes actiones, quibus se et vitam suam homo componit. *Cingebas te.* Hoc est, induebas prout libitum erat: posthac autem tolletur haec formandi habitus libertas. Porro quo supplicii genere affectus fuerit Petrus, nescire praestat quam dubiis fabulis habere fidem. *Ducet, quo non vis.* Sensus est, Petrum non suo fato, sed vi et gladio moriturum. Sed videtur absurdum, quod Christus mortem eius voluntariam fore negat. Nam ut nulla constantia, sic nulla martyrii laus, ubi quis ad mortem invitus rapitur. Verum hoc ad dissidium carnis et spiritus, quod sentiunt in se fideles, referri debet: nunquam enim tam libero solutoque affectu obsequimur Deo, quin mundus et caro velut funiculis quibusdam in contrarium nos retrahant. Unde illa Pauli querimonia, Non quod volo bonum, hoc facio etc. Praeterea notandum est, naturaliter omnibus insitum esse mortis horrorem, quia naturae repugnat, velle dissolvi. Itaque Christus, etsi toto corde compositus erat ad parendum Deo, mortem tamen deprecatur. Adde quod Petro formidabiles erant cruciatus ex hominum saevitia: quare nihil mirum si mortem aliquatenus refugerit. Sed in eo clarius probabit, quam Deo obedientiam praestabat, quod mortem quam per se libenter fugisset sponte tamen obiit, quia sciebat ita placere Deo: neque enim ulla fuisset patientia absque animi passione. Atque haec cognitu valde utilis est doctrina. Nam et nos ad preces sollicitat, quia nunquam absque singulari Dei auxilio vincere possemus mortis timorem, ideoque nihil restat, nisi ut suppliciter nos offeramus illi regendos. Deinde valet ad sublevandas mentes nostras, ne prorsus concidant, si quando trepidare in persequutionibus contigerit. Qui martyres nullo fuisse tactos metu fingunt, desperationis materiam sumunt ex proprio metu. Atqui non est quod a sequendo illorum exemplo nos deterreat nostra infirmitas, cui similem experti sunt, ut non possent nisi secum pugnando de hostibus veritatis triumphum agere.

19. *Significans, qua morte etc.* Magnum habet pondus haec periphrasis. Etsi enim scopum hunc piis omnibus propositum esse decet, ut Deum tam vita quam morte sua glorificent, voluit tamen Ioannes peculiari elogio ornare eorum mortem, qui sanguine suo Evangelium Christi obsignant nomenque illustrant, sicuti Paulus docet ad Philippenses 1, 19. Iam vero nostrum est, quem mors Petri fructum protulit, colligere. Nam ignaviae nostrae culpa est, nisi inde confirmatur fides nostra et eodem etiam tendimus, ut per nos illustretur Dei gloria. Hunc finem si considerassent Papistae in morte martyrum, nunquam illis sacrilegum illud et detestabile commentum venis-

set in mentem, valere ad iram Dei placandam pretiumque pro peccatis solvendum. *Et quum hoc dixisset.* Hic exponit Christus, quorsum illa violentae mortis praedictio spectaret, nempe ut se Petrus ad tolerantiam comparet. Quando, inquit, mors tibi subeunda est meo exemplo, sequere ducem tuum. Caeterum, quo libentius Deo ad crucem vocanti Petrus obtemperet, ducem se Christus proponit. Neque enim generalis est exhortatio, qua eum ad sui imitationem invitet, sed tantum agit de specie mortis. Hoc autem unum quicquid acerbitatis in morte est non parum mitigat, dum se ante oculos nostros offert Filius Dei cum beata sua resurrectione, quae triumphus est noster contra mortem.

20. Conversus autem Petrus videt discipulum, quem diligebat Iesus, sequentem: qui et recubuit in coena super pectus eius, et dixit, Domine, quis est ille, qui tradit te? 21. Hunc ergo quum vidisset Petrus, dixit Iesu, Domine, hic autem quid? 22. Dicit ei Iesus, Si eum volo manere, donec veniam, quid ad te? tu me sequere. 23. Exiit ergo sermo inter fratres, quod discipulus ille non moreretur. Et non dixerat ei Iesus, quod non moreretur, sed, Si volo eum manere, donec veniam, quid ad te? 24. Hic est discipulus ille, qui testimonium perhibet de his, et scripsit haec. Et scimus, quod verum est testimonium eius. 25. Sunt autem et alia multa, quae fecit Iesus, quae, si scribantur singulatim, ne ipsum quidem mundum capturum arbitror eos, qui scriberentur, libros.

20. *Conversus Petrus.* Habemus in Petro nostrae non modo supervacuae sed etiam noxiae curiositatis exemplum, quod aliorum intuitu ab officio nostro abstrahimur. Est enim nobis fere innatum, ut alienae potius quam vitae nostrae rationem exigendo vana inde captemus effugia. Hoc enim excusationis colore ultro nos decipimus, quod non sint alii meliores, quasi vero nos eorum ignavia absolvat. Vix autem centesimus quisque reputat, quid valeat illud Pauli, Unusquisque onus suum portabit (Gal. 6, 5.). Quare in unius hominis persona communis est omnium reprehensio, qui huc et illuc circumspiciunt, qualiter se gerant homines, quid autem sibi a Deo iniunctum sit, negligunt. In eo praesertim nimis crasse hallucinantur, dum secure praetereunt, quid postulet privata cuiusque et singularis vocatio. Ex decem unum Deus eliget, quem vel gravissimis aerumnis vel immensis laboribus exerceat: alios novem quietos sinet, vel saltem leviter tantum exercebit. Deinde non eodem omnes modo tractat, sed de singulis, prout visum est, experimentum capit. Quum ergo variae sint Christianae militiae species, suum quisque ordinem tenere discat, nec tanquam otiosi de hoc vel illo quaeramus, dum singulos nostrum coelestis Dux compellat, cuius imperio sic intentos nos esse decet, ut alia omnia obliviscamur. *Quem diligebat Iesus.* Ideo inserta haec periphrasis fuit, ut sciamus, qua de causa compulsus fuit Petrus ad movendam quaestionem, quae hic refertur: absurdum enim

putabat, solum se vocari omisso Ioanne, quem semper tantopere Christus dilexerat. Itaque praetextu non carebat ista Petri interrogatio, cur nulla fieret Ioannis mentio, acsi mutatus esset erga eum Christi animus. Eius tamen curiositati ansam Christus praecidit, respondens, eius non referre quid alii acturi sint, dum obtemperandum est Dei vocationi.

22. *Si eum volo manere*. Quod vulgo truncata fuit haec sententia, et prius membrum affirmative legerunt, Sic eum volo manere donec veniam, librariorum inscitia factum est, non interpretis errore. Neque enim in graeca dictione falli potuit, sed apud Latinos facile potuit obrepere una litera, quae totum sensum inverteret. Tota igitur oratio interrogativa est, ac legi debet uno contextu. Voluit enim Christus manum iniicere discipulo, ut eum intra vocationis suae metas contineret. Nihil tua refert, inquit, nec te sciscitari decet, quid de collega tuo agatur, hoc meo arbitrio permitte: solum de te cogita, et te ad sequendum accinge, quo vocaris. Non quod supervacua sit omnis cura de fratribus, sed modum habere debet, ut cura sit, non curiositas, quae nos impediat. Respiciat igitur quisque ad suos proximos, si quo modo valeat ipsos secum ad Christum trahere, non autem ut se illorum offendiculis remoretur.

23. *Exiit sermo*. Narrat Evangelista, ex Christi verbis perperam acceptis manasse inter discipulos errorem, quod nunquam moriturus esset Ioannes. Porro eos intelligit qui sermoni interfuerant, hoc est, Apostolos, non quod ad eos solos pertineat nomen fraternum, sed quod fuerint quasi sanctae unitatis primitiae. Potest etiam fieri ut praeter undecim notentur etiam alii, qui tunc cum illis agebant. Atque *exeundi* verbo significat, sparsum ultro citroque fuisse hunc errorem, quem tamen probabile est non fuisse diuturnum, sed tamdiu inter eos obtinuisse, donec Spiritu illustrati rectius et purius de Christi regno, abolitis crassis figmentis, sentirent. Caeterum quod de Apostolis narrat Ioannes, quotidie accidit: nec mirum. Nam si domestici et interiores Christi discipuli ita delusi fuerunt, quanto proclivior erit eorum lapsus, qui non tam familiariter edocti sunt in Christi schola? Sed notemus simul, unde proveniat hoc vitium. Utiliter nos docet Christus in aedificationem, et quidem perspicue: sed nos luci tenebras inferimus pravis nostris commentis, quae ex proprio sensu accersimus. Nihil certi de Ioanne pronuntiare voluerat Christus, sed tantum sibi asserere plenam in eum vitae et mortis potestatem: ita simplex ac utilis per se erat doctrina. Sed plus sibi fabricant ac imaginantur discipuli quam dictum fuerat. Quare, ut tuti simus ab eodem periculo, sobrie sapere discamus. Sed ea est humani ingenii lascivia, ut toto impetu in vanitatem ruat. Quo factum est, ut hic quoque error, a quo diserte Evangelista cavendum monuerat, nihilominus in mundo grassatus sit. Nam fabulati sunt, quum sibi effodi sepulcrum iussisset atque illuc descendisset, vacuum postridie repertum esse. Quare videmus nullum fore errandi finem, nisi simpliciter amplexi, quod a Domino traditum est, aliena omnia commenta repudiemus.

24. *Hic est discipulus ille*. Quia hactenus sui mentionem sub tertia persona fecerat Ioannes, nunc exprimit se illum esse: quo scilicet plus ponderis habeat testis oculatus, et cui penitus comperta fuerunt omnia de quibus sermonem facit. At vero ne quis eius ser-

monem suspectum habeat, acsi ad gratiam esset compositus, propterea quod a Christo diligebatur, hanc obiectionem anticipat, plura a se praeterita fuisse dicens quam scripta: nec de quibusvis Christi actionibus loquitur, sed quae ad publicum eius munus spectabant. Nec videri debet absurda hyperbole, quum ferantur quae passim in profanis scriptoribus occurrunt. Non tantum numerus operum Christi considerandus est, sed pondus quoque et magnitudinem expendere convenit. Divina illic Christi maiestas, quae sua infinitate non modo sensus hominum, sed coelum et terram ut ita loquar exhaurit, suum illic fulgorem mirabiliter proferebat. In eum si Evangelista oculos coniiciens attonitus exclamat, iustam narrationem ne a toto quidem mundo capi posse, quis miretur? Deinde minime reprehendendus est, si trita receptaque figura ad commendandam operum Christi excellentiam utitur. Scimus enim ut se ad communem loquendi modum accommodet Deus ruditatis nostrae causa, imo interdum quodammodo balbutiat. Interea tenendum memoria est quod prius habuimus, quam Evangelistae summam literis complexi sunt, tum ad instituendam fidem, tum ad salutem conferendam sufficere. Satis ergo superque sapiet, quisque rite sub iis magistris profecerit. Et certe quum divinitus nobis ordinati fuerint testes, sicuti fideliter defuncti sunt suis partibus, ita nostrum est, vicissim ab eorum testimonio totos pendere, nec plus appetere quam ab illis proditum est, praesertim quum eorum calami certa Dei providentia gubernati fuerint, ne immodica rerum congerie nos onerarent, et tamen delectu habito traderent, quantum expedire noverat, qui solus sapiens est et fons unicus sapientiae, Deus: cui laus et gloria in perpetuum. Amen.

Berolini, typis J. Sittenfeldii.

IOANNIS CALVINI

IN

NOVUM TESTAMENTUM

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIBI CURAVIT ET PRAEFATUS EST

A. THOLUCK.

VOL. IV. IN ACTA APOSTOLORUM.

BEROLINI,

APUD GUSTAVUM EICHLER.

MDCCCXXXIII.

IOANNIS CALVINI

IN

ACTA APOSTOLORUM

COMMENTARII

AD EDITIONEM AMSTELODAMENSEM

ACCURATISSIME EXSCRIPTI.

BEROLINI,

APUD GUSTAVUM EICHLER.

MDCCCXXXIII.

ILLUSTRISSIMO PRINCIPI

D. NICOLAO RADZIVIL

DUCI IN OLIKA, PALATINO VILNENSI, MAGNI DUCATUS LITHUANIAE SUPREMO MARSCALCO ET ARCHICANCELLARIO ETC.

D. APPRIME OBSERVANDO

IOANNES CALVINUS.

Quod regum nomina, quibus hos commentarios dicaveram, induxi (*), ne in crimen levitatis apud quosdam imperitos mutatio incurrat, breviter reddenda mihi ratio est. Nam quum et patris mortui memoria venerationem quam meretur apud me retineat, et filium qua decet observantia colam, eorum tamen nomina in hac secunda editione expungere me coëgit quorundam importunitas, qui dum vesano in me odio perciti metuunt, ne quid meis scriptis gratiae conciliet regum maiestas, illis vehementer displicuisse iactant, nomen suum doctrinae de sacramentis, quam improbant, fuisse admixtum. Id verum sit necne, in medio relinquo: neque vero mea interest, quando neque privatum lucrum, neque favorem mihi captavi. Sed quia indecorum ac turpe mihi esset, scripta, quae satis multos reperiunt voluntarios lectores, invitis obtrudere, palam nunc facere operae pretium fuit, nihil unquam minus mihi fuisse in animo, sed plus sperasse humanitatis quam expertus sum. In eo certe nihil esse offensionis potest, si ab eorum, qui mea officia fastidiunt, contemptu me subducens suis quas appetunt et quibus se oblectant deliciis frui patior. Te vero, Illustrissime Princeps, non abs re delegi, quem duobus subrogarem, quia et Te dignissimum existimo, cuius nomen in spirituali templi Christi aedificio appareat, neque metuo, quin eadem benevolentia, quam erga me humanissimis literis declarare gravatus non es, librum quoque

meum prosequaris. Sed omisso nunc privatae benevolentiae respectu in altero immorabor: adde quod sermonem cum altero prius habitum iure optimo ad Te accommodare licet. Neque vero praeclaras virtutes, quibus summa Tibi auctoritas et singularis gratia apud serenissimum Poloniae regem parta est, celebrare hoc loco propositum est: magis inclinat animus ad exhortationem, cuius huc spectabit summa, ut qua alacritate initio amplexus es puram Evangelii doctrinam, quam strenua animi magnitudine hactenus verum Dei cultum asserere conatus es, eadem ad extremum usque constantia hunc cursum prosequaris. Rarae quidem virtutis fuit, quum scires apud multos nihil magis esse exosum ingenua professione liberoque studio pietatis, simul tamen ac Tibi illuxit Evangelii Christi veritas, nomen dando non dubitasti illorum in Te odia provocare. Nec parum laudis merentur, quae fovendis augendisque Ecclesiae primordiis officia impendere non desiisti, licet passim minime plausibilis apud nonnullos proceres plurimum invidiae Tibi haec sedulitas conflaret. Sed quia non minus arduae difficultates Tibi restant, animum ad eas superandas, donec extremum actum compleveris, subinde colligere operae pretium est, et eo quidem attentius, quod multi principes, quum videant foede corruptum Ecclesiae statum, remedia tamen nulla tentare audent, quia in malis ex vetusta et tranquilla possessione pellendis quod metuunt ex novitate periculum eos ab officio retardat et impedit. Alii absurdum et stultum esse existimant, morbos insanabiles attingere: alii nescio qua pravitate omnem correctionem refugiunt et exhorrent. Verum de obstaculis, quae Te circumstant, apud Te, cui plus satis cognita sunt, disserere supervacaneum foret: quoscunque tamen insultus Tibi ingerat Satan, et quibuscunque Te pugnis ac certaminibus exerceat, nefas est in hac sacra militia, quam sub Christi vexillo professus es, unquam fatigari. Porro quamlibet sis per Te voluntarius, felicem propensi studii cursum subsidio hoc, quod Tibi per manum meam Dominus offert, iuvari ac provehi, neque grave, ut spero, neque inutile Tibi erit. Quoties sursum ac deorsum volvi res in mundo videntur, nulla stabiliendis conscientiis aptior aut solidior fultura inveniri potest, quam ubi Christi regnum, quale nunc cernitur, ante oculos nobis ponentes, quaenam ab initio

ratio eius et natura, qualis status eius et conditio fuerit, reputamus. Quum de Christi regno sermo habetur, duo praecipue spectanda nobis sunt: Evangelii doctrina, qua sibi Christus Ecclesiam colligit et qua eandem collectam gubernat, deinde ipsa piorum societas, qui sincera Evangelii fide inter se coniuncti vere Christi populus censentur. Vivam utriusque effigiem in Actis Apostolorum quam expresse depingat Lucas, praestat ex lectione totius libri cognoscere quam credere vel meo vel alterius cuiuspiam elogio. Nam etsi a prima usque mundi origine semper regnavit Dei Filius, ex quo tamen in carne patefactus Evangelium suum publicavit, tunc illustrius solito erigere coepit tribunal, unde nunc quoque maxime conspicuus apparet. Huc si se oculi nostri convertant, non inani pictura (quod de Aenea suo praedicat Virgilius), sed solida earum rerum, unde vita petenda est, notitia pascentur. Atque ut ad propositum sermonem revertar, hic optimus est conscientiis receptus, ubi inter tumultuosas istas, quibus mundus concutitur, procellas tranquillae resideant. Haec denique meditatio sola efficiet, ne unquam nobis accidat, quod de maiori hominum parte olim ab Ennio vere esse dictum nimis multa experimenta probant, pelli e medio sapientiam, quoties vi res geritur. Nam si in summo et acerrimo proeliorum fervore tantum apud Lacedaemonios potuit tibiarum concentus, ut ingenitam bellicoso populo ferociam leniret impetumque, qui vel in mitibus alioqui ingeniis tunc supra modum exsultat, temperaret, quanto id melius et efficacius coelesti Spiritus sancti modulatione praestabit Christi regnum? quod non modo truculentas bestias cicurat, sed ex lupis, leonibus, et ursis agnos facit? quod lanceas in falces convertit, et gladios in vomeres format? Quum ergo temperamenti genus Tibi offeram, Princeps Illustrissime, quale temporum flagitat necessitas, officium hoc Excellentiae Tuae, quae eius est aequitas, non ingratum fore confido, ut certe hoc confirmationis genus imprimis utile esse atque idoneum senties, in Ecclesiae originem, qualis a Luca describitur, oculos convertere, in qua et admirabilis sub crucis ignominia Dei virtus, et indefessa sub ingenti molestiarum onere servorum Dei tolerantia refulget, et successus ipse mundi iudicio incredibilis uberrimum utriusque fructum profert. Caeterum, ut reliqua omittam, quae ex Lucae

ipsius lectione petere satius est, quod proprie terrenis principibus ac primariis regnorum ac gentium ducibus convenit, unum attingam: nempe quum reluctante totius mundi potentia, omnibus, qui tunc rerum potiebantur ad opprimendum Evangelium, armatis pauci homines obscuri, inermes et contempti, solo veritatis et Spiritus praesidio freti in propaganda Christi fide tam strenue laboraverint, nihil refugerint laboris vel discriminum, contra omnes pugnas steterint infracti, donec tandem victores emergerent, nihil restare excusationis Christianis proceribus, qui dignitate aliqua excellunt, quando eos Deus ad tuendum Filii sui regnum gladio instruxit, nisi ad obeundum tam honorificum munus aeque saltem animosi sint ac constantes. Porro quam fidelis ac dexter fuerim interpres, praedicare non est meum. Certe fructuosus in commune, ut spero, erit labor. Tu vero, Illustrissime Princeps, mihi iterum rogandus es atque etiam obsecrandus, ut et privatim Christi imperio totum Te addicas, quemadmodum pridem feliciter coepisti, et tot nobilibus viris, quos et generis splendor et virtutum praestantia commendat, in promovendo Christi regno fidelis sis atque indefessus non modo adiutor, sed etiam signifer. Singulari honoris privilegio Deus regnum Poloniae dignatus est, ut nobilitatis melior pars impiis superstitionibus, quae totidem sunt cultus Dei corruptelae et inquinamenta, valere iussis legitimam pietatis formam et rite compositum Ecclesiae ordinem uno consensu appeteret. Atque his non parum fuisse in Tua auctoritate praesidii satis notum est. Sed Tibi et illis plus restat certaminum, quam ut otio et quieti quasi emeriti milites indulgeatis. Primum, ut nemo extraneus hostis molestiam vobis exhibeat, satis superque adversus mala intestina erit negotii. Iam estis experti, quam variis artibus instructus sit Satan ad insidias struendas, quo labefactetur sancta inter fratres concordia, in qua consistit Ecclesiae salus. Contingit scilicet apud vos quod ubique solet, ut rebus incompositis sese ingerant homines turbulenti, qui, dum vident paucos et quidem debiles ab immensa multitudine vexari et veritatem, quae crassis calumniarum nebulis obruitur, aegre ab ipsis defendi, facilius quasi per cuniculos obrepunt. Hac vero astutia Ecclesiae ruinam molitur ille fraudum omnium artifex, non tantum scindendo ac lacerando fidei unitatem, sed nomen Christi falsa

invidia gravando, quia videntur piorum coetus, quibus se improbi isti nebulones permiscent, quaedam esse sordium omnium receptacula ac sentinae. Sic dum Stancarus, homo tumultosi ingenii, pro sua ambitione qua totus flagrat deliria sua apud vos spargit, hinc erupit contentio, quae dissipationem aliquam minatur, et expositi fuistis multorum probris, quia creditum fuit sectam eius latius grassari. Ecce ex altera parte medicus quidam Georgius Brandata, Stancaro deterior, quo magis detestabili errore imbutus est et plus occultae virulentiae in animo alit. Quo etiam plus reprehensionis meretur eorum facilitas, apuod quos Servetica impietas tantum favoris subito adepta est. Quanquam enim persuasus sum, a perversis illis et sacrilegis dogmatibus remotos esse, cautiores tamen esse oportuit, ne se in eorum consuetudinem insinuaret haec vulpes. Quia nunquam deerunt huiusmodi pestes, neque unquam desinet Satan, hos sibi devotos athletas ad turbanda Evangelii principia in aciem producere, vobis perseveranter in procinctu standum est: atque ut gravioribus malis obviam eatur, constituenda vobis est recta probaque gubernationis ratio, quae fidelis est sanctae pacis custodia. Nam ut animam Ecclesiae constat esse doctrinae puritatem, ita disciplinam nervis conferre merito licet, quibus devinctum et connexum corpus firmitatem suam tuetur. Iam altera ex parte studium vestrum acuere debet aliorum hostium improbitas. Romani Antichristi praecones dico: qui ut fucum rudibus faciant, nomen Ecclesiae sonora voce assidue ebuccinant. De Ecclesia nihil inter nos est controversiae, quin veneranda omnibus Dei filiis esse debeat eius auctoritas, nisi quod illi sub fallaci honoris praetextu suae libidini umbratile Ecclesiae nomen subiiciunt, nos ita Ecclesiam ex animo reveremur, ut sacrum eius nomen profanare summum apud nos sit nefas. Ut alios omittam pios sanae puraeque doctrinae ministros, a me iam antehac compluribus in locis prope ad fastidium agitata fuit haec quaestio, quum de Ecclesia sermo habetur, cuius caput est Filius Dei, et quam idem, qui fons est vitae aeternae, Spiritu suo semper vegetat, quam ridiculum sit mutilum capite suo corpus, deinde mortuum cadaver proferre. Clamitant mercenarii Papae adulatores, se Ecclesiam habere. Verum sit necne, quod iactant, non aliunde melius potest cognosci, quam dum caput

inspicitur. Id vero sacrilega eorum violentia abscissum esse constat et truncatum. Quomodo enim capitis locum retinebit Christus sua omni virtute spoliatus, deiectus imperio, nudatus dignitate? Hac lege caput eum Ecclesiae constituit coelestis Pater, ut Evangelii sui doctrina omnes a summo usque ad infimum regat, ut unicus sit sacerdos, qui Patrem ipsum assidue nobis propitiet, quemadmodum semel iram eius mortis suae sacrificio placavit: ut eiusdem mors perpetua sit pro peccatis expiatio, sanguis unicum lavacrum, obedientia solida satisfactio: ut solus sit intercessor, cuius patrocinio exaudiantur preces nostrae: ut fidus sit defensor ac tutor, qui suo nos praesidio tegat: ut domitis carnis nostrae vitiis in iustitiam et sanctitatem nos reformet, utque solus beatam in nobis vitam inchoet ac perficiat. Horum omnium si quid illi residuum fecerunt Papistae, habeant sane a parte sua Ecclesiam. Quodsi Papa saeve et plus quam crudeli tyrannide conscientias opprimens Christo imperium abrogavit, si regiminis formam invexit ab Evangelii doctrina prorsus alienam, si novum et exoticum sacerdotium commentus est, ut se mortalis homo reconciliatorem inter Deum et mundum ingerat, si quotidiana sacrificia fabricavit, quae in mortis Christi vicem subeant, si mille piacula redimendis peccatis invenit, si ficticia lavacra ex lacu Averni eduxit, quae sanguinem Filii Dei siccarent, si in eius locum innumeros Patronos substituit, si iustitiam, quae in solidum ab eo petenda erat, in mille frusta laceravit, si liberum hominis arbitrium Spiritus sancti loco erexit, non est quod ambigat quispiam, verum Christum procul a Papatu exsulare. Mortuum cadaver pro vivo Christi corpore a Papistis ostentari ideo dixi, quod exstincta Evangelii doctrina, quae vera Ecclesiae anima est eamque sola vivificat, umbratilem tamen nescio quam Ecclesiam magnifice praedicant. Quam corrupta sit apud eos doctrinae puritas, imo quam prodigiosis erroribus foedata, palam facimus. Illi non modo tegendis omnibus corruptelis Ecclesiae umbram obtendunt, sed quiritantur praeterea, gravem a nobis et indignam Ecclesiae iniuriam fieri, quod eam dicamus errare. Atqui, primo examen doctrinae habendum erat, ut inde Ecclesia agnosceretur. Aequi isti probique aestimatores fucosum titulum doctrinae obruendo discrimini vim praeiudicii habere volunt. Neque vero id

fallendi causa: nam quibus praestigiis vel lusciosos oculos in tanta luce deludere tentarent? Sed quia hanc mentiendi licentiam in tyrannidis suae parte deputant, sibi non videntur pro voto dominari, nisi contumeliose miseras animas subsannent. Ne longius petatur exemplum, nostra aetate vidimus nunc Patres Tridentinos, nunc Bononienses, quum hostiliter inter se digladiarentur, utrimque tamen ventosos suos Canones despumare. Et sane si acquiescitur eorum principiis, utrimque triumphus paratus erit. Sedent illic Episcopi nescio quot, et Abbates centum forsan cornutae bestiae. Si flos selectissimus totius gentis illic niteret, nihil tamen esset aliud quam scelerata in Deum conspiratio. Nunc vero postquam furfur et quisquilias impuri putidique sui gregis in unam lacunam congessit Papa, inde subito repraesentativa Ecclesia emerget? Et adhuc nihil eos pudet Sacrum, Generale, et Legitimum Concilium vocitare, quod ne inanis quidem et comica Concilii larva dici meretur? Nos vero, quibus data est promissio, Antichristum, qui in templo Dei sedet, spiritu oris Domini oportere destrui, foedam hanc et meretriciam impudentiam sacrosancto illo verbo, cui tam audacter insultant, refellere non desinamus: ut palam omnibus fiat, quid inter castam Christi sponsam et foetidum Belial scortum, quid inter sanctuarium Dei et Satanae lupanar, quid inter spirituale piorum domicilium et porcorum haram, quid denique inter veram Ecclesiam et Romanam curiam intersit. Huius rei nulla certior vel magis dilucida, neque ab Euclide, neque ab Archimede afferri demonstratio potest, quam si Ecclesiae, qualis a Luca describitur, cum synagoga Papali fiat comparatio. Neque vero usque adeo sum rigidus, ut ad normam Apostolorum, quae angelica est ac coelestis, confusum istud chaos, a quo et naturae ordo et humanitatis ratio penitus abhorret, exigere velim: si modo ostendant, quicquam sibi esse affine, per me sane illis triumphare liceat. Sed quum sint omnia contraria, etiamsi maior pars hominum sponte coecutiat, toto saltem plaudente coelo, vecordem eorum superbiam non modo intrepide contemnere, sed libere etiam traducere nobis licebit. Interea non levis consolatio nos sustentat, quod quum Ecclesiae titulum nobis superciliose opponant Papistae, nobis tamen nonnisi cum professis Christi hostibus bellum esse scimus. Optandum quidem

est imprimis, ut Serenissimus Rex, qui pridem Romanae curiae fallacias pro sua prudentia cognovit, tandem inanibus bullis, quibus Concilium procul ostentat, evanescere iussis liberius ad seriam integramque Ecclesiae restitutionem animum applicet: nulla tamen cunctatio remoram vobis afferre debet, quominus enitatur quisque vestrum pro sua virili ad propaganda quae tam feliciter surgere coeperunt initia.

Vale, Praestantissime Domine et Illustrissime Princeps. Dominus Te semper Spiritu suo regat, dignitatem Tuam modis omnibus amplificet, piosque Tuos conatus benedicat usque in finem.

Genevae, Calendis Augusti, MDLX.

(*) *Priorem editionem (Genevae* 1152. *fol.) dicaverat Calvinus Christiano III., Daniae regi, eiusque Filio, atque in ea sic exorsus erat:* Quod olim Iudaeis ad bellum exeuntibus sacrae tubae ex Legis praescripto clangebant, praestantiss. Rex, non solum ideo factum fuisse interpretor, ut nulla populus ille, nisi Dei auspiciis, bella suscipere, vel suscepta gerere auderet: sed etiam ne strepitu armorum attonitis, ut fieri solet, mentibus obreperet, quae tunc maxime exitialis est, Dei oblivio. Nam in hac ingenii nostri tam fluxa vanitate nihil proclivius est, quam mundi curis occupari omnes sensus, quae prorsus a Deo nos alienant. Sub mundi curis multa comprehendo. Alios exanimat periculorum metus, alios vanae spes rerum novarum sollicitant: alii truculentia efferantur, alii se in effrenem licentiam proiiciunt: alios desperatio prope in rabiem impellit: alii malorum consuetudine in lapideum fere rigorem degenerant: alios ulterius quam fas sit grassandi libido agit praecipites: ita omnes fere variis corruptelis infecti profanescunt. Atqui, ut res nunc passim in terra sunt confusae, vix unquam fuisse tempus arbitror, quo magis necesse esset, sacro illo, quem dixi, clangore expergefieri piorum mentes, ne circumfrementes undique tumultus stupore eas demum obruant. Nam quod historici referunt, qui ad Nili cataractas habitant, propter continuum ruentis aquae impetum, obtuso esse aurium sensu, hic multo magis contingit, ut animae surditatem letalis demum torpor sequatur. Unum est remedium, si auribus nostris assidue insonent coelestes tubae. Atqui videmus, quam multi aut languori se per ignaviam dedentes, aut veternum etiam ultro sibi accersentes, tanto bono se indigne privent. Te quidem, potentiss. Rex, altius pridem extulit heroica animi tui virtus, quam ut te quasi residem aliunde excitari necesse sit: quin potius in hisce, quae retuli, obstaculis ea esse ad audiendam Dei vocem dicitur tua attentio, quae aliis singulare alacritatis exemplum esse possit.

ARGUMENTUM
IN ACTA APOSTOLORUM.

Quo magis ad huius historiae lectionem attenti sint pii omnes plusque studii afferant, breviter notare operae pretium est, quantum inde utilitatis colligere liceat. Haec prima historiae laus est apud profanos scriptores, quod magistra vitae nominatur. Si tam praeclarum elogium meretur rerum gestarum narratio, quae tantum in factis hominum quid fugiendum aut sequendum sit admonet, quo titulo dignae erunt sacrae historiae, quae non tantum externam hominis vitam formant, ut laudem ex virtute consequatur, sed, quod pluris esse nobis debet, Deum ostendunt Ecclesiae suae curam ab initio habuisse, semper affuisse iustum vindicem iis, qui in eius opem ac tutelam se contulerunt, propitium ac exorabilem miseris peccatoribus fuisse, atque ita fidem docendo supra coelum nos attollunt? Taceo, quod Dei providentiam in universum commendant, verum Dei cultum a ficticiis discernunt, in vitiorum ac virtutum discrimine nusquam aberrant: quanquam ab his quoque elogiis, quae communiter in sacras historias competunt, recitandis nunc supersedeo. Tantum quae huius libri, quem tractandum suscepimus, propria sunt attingam. Magna sunt ac rarae utilitatis, quae discenda hic proponit Lucas. Principio, dum refert Spiritum sanctum missum fuisse Apostolis, non modo veracem in suo promisso Christum fuisse confirmat, sed suorum quoque esse memorem, ac perpetuum Ecclesiae suae gubernatorem esse docet, quia in hunc finem Spiritus sanctus descendit. Unde discimus, non obstare Christo locorum distantiam, quominus semper assit suis, ut pollicitus est. Iam regni Christi initium, et quasi mundi renovatio hic depingitur. Tametsi enim Filius Dei, priusquam e mundo migraret, iam sua praedicatione aliquam Ecclesiam collegerat, vere tamen demum tunc exstare coepit legitima Christianae Ecclesiae forma, quum Apostoli

nova virtute instructi illum unicum Pastorem, et mortuum a morte excitatum praedicarunt, ut eius auspiciis in unicum ovile coalescerent omnes, qui prius vagi et dissipati fuerant. Ergo a Christi ascensu, quo summus Rex coeli et terrae declaratus est, nobis Ecclesiae et origo et progressus hic recensetur. Porro in eo elucet tam admirabilis Christi potentia, quam Evangelii ipsius efficacia et vis. Nam quod per homines nullius pretii, nulla praeditos facultate, totum sibi orbem tam facile sola Evangelii voce subiecit, quum tamen contra tot obstaculis Satan insurgeret, in eo luculentum divinae suae virtutis specimen Christus praebuit. Incredibilem quoque Evangelii vim in eo conspicimus, quod toto mundo reluctante non modo emersit, sed cum summa gloria quicquid indomitum videbatur subegit in obsequium Christi. Itaque per illos paucos et contemptos homunciones plus contra turbulentissimas quasque mundi procellas effectum est humili oris sonitu, quam si palam Deus e coelo fulminasset. Caeterum ex adverso nos Spiritus sanctus admonet, nunquam surgere Christi regnum, quin se contra furiose opponat Satan omnesque admoveat machinas, ut illud vel evertat, vel concutiat. Nec vero tantum docemur, Satanam hostiliter Christo resistere, sed totum fere mundum eadem percitum rabie omnia moliri, ne Christo regnum permittat. Imo statuendum est, impios homines, dum adversus Evangelii doctrinam tumultuantur, et Satanae militare, et eius artificio instigari in tam coecum furorem. Hinc tot graves motus, tot infestae conspirationes, tot scelerati improborum conatus ad impediendum Evangelii cursum, quos passim refert Lucas. Denique sicuti re ipsa experti sunt Apostoli, ignem et gladium esse Evangelii doctrinam, ita ab eorum experientia discendum est, et obstinata Satanae malitia, et fatali hominum contumacia semper fore, ut magnis certaminibus Evangelium impetatur, eaquae res horribiles motus concitet. Verum ex adverso refert Lucas, Apostolos invicta animi fortitudine et constantia nihilominus exsequutos esse, quod divinitus sibi mandatum esse noverant: simul quanta tolerantia innumeras molestias, taedia, indignitates devoraverint, quam patienter saevos persequutionum fluctus sustinuerint, quam denique in probris et omne genus aerumnis perferendis aequi fuerint, commemorat. Talibus vero exemplis instituimur ad patentiam. Nam quum pronuntiaverit Filius Dei, Crucem Evangelii sui comitem semper fore, non est quod nos vana spe lactemus, quasi tranquilla florensque Ecclesiae conditio hic futura

esset. Simus ergo et nos ad similia perferenda comparati. Additur autem illa non levis consolatio, quod, sicuti Ecclesiam suam Deus olim tot modis afflictam et oppressam mirabiliter servavit, ita nobis hodie quoque sit affuturus. Nam certe quum totus hic liber Ecclesiam inter continuas mortes versantem sola Dei manu protegi doceat, ipse Deus hoc modo singularem in procuranda illius salute suam providentiam nobis ante oculos ponit. Praeterea hic recitantur nonnullae Apostolorum conciones, quae sic de misericordia illius, de Christi gratia, de spe beatae immortalitatis, de invocatione Dei, de poenitentia Deique timore et aliis praecipuis coelestis doctrinae capitibus disserunt, ut non aliunde tota pietatis summa petenda sit. Caeterum ut doctrinae sanae et purae explicationem nunc omittam, si res sunt cognitu imprimis dignae ac utiles, tenere quale fuerit Christianae Ecclesiae exordium, qualiter auspicati sint Evangelii praedicationem Apostoli, quos habuerint progressus, et quibus interea pugnis exercitati fuerint, quam strenue et fortiter perrexerint inter tot obstacula, quam magnifice de tota mundi superbia sub crucis ignominia triumpharint, quam mirifice illis Deus affuerit, nobis hunc librum imprimis commendatum esse decet: qui nisi exstaret, tantarum rerum vel sepulta esset, vel multis tenebris involuta, vel dubitatione implicita cognitio. Videmus enim Satanam quicquid artificii habuit huc contulisse, ut nihil de rebus gestis Apostolorum exstaret nisi mendaciis aspersum, quo suspectum redderet quicquid de illis diceretur, ac demum totam saeculi illius memoriam ex piorum animis deleret. Nam vel deliros homines, vel astutos subsannatores excitavit, qui suppositiciis nominibus putidas fabulas spargerent, quarum insulsitas fidem etiam veris historiis abrogavit. Sic libelli, qui de Petro et Paulo sub Lini nomine circumferuntur, tam putidas naenias continent, ut nihil quam risum profanis, stomachum bonis movere queant. Sic ficticia disputatio Petri cum Simone mago tam ridicula est, ut dedecus afferat nomini Christiano. Idem de tota illa farragine sentiendum, quae Clementis recognitionibus et conciliis praefixa, et citata in Gratiani rhapsodiis veterum nominum praetextu imperitos fallunt, ab improbis tanquam oracula superciliose non minus quam impudenter iactantur, quum pudendae sint naeniae. Hac mentiendi licentia abusus est Satan, ut post Christi in coelos ascensum nihil certi teneremus. Ita nisi hoc Lucae monumentum exstaret, videri posset Christus in coelum sublatus nullum in terris suae mortis aut resurrectionis fructum reliquisse: nam omnia cum

eius corpore *evanuissent*. *Nesciremus*, sic receptum fuisse in coelestem gloriam, *ut in toto mundo* principatum obtineat. Nesciremus, Evangelii *doctrinam Apostolorum* ministerio fuisse promulgatam, ut ab ipsis *ad nos tametsi* per varias manus perveniret. Nesciremus Spiritu *sancto afflatos*, ne quid nisi divinum traderent, quo fides nostra *firma Dei* veritate niteretur. Nesciremus denique, impletum fuisse *illud* Iesaiae vaticinium, quo praedixerat, Legem e Zion proditurum, *et* verbum Domini e Ierusalem. Harum rerum dubitationem quum hic liber ab ipso Spiritu sine controversia profectus nobis eximat, ingentis thesauri loco nobis habendum et antea merito praefatus sum, et nunc iterum confirmo.

IOANNIS CALVINI
COMMENTARII IN ACTA APOSTOLORUM.

CAPUT I.

1. Priorem quidem sermonem habuimus, o Theophile, de omnibus, quae coepit Iesus facere et docere. 2. Ad eum usque diem, quo postquam mandata per spiritum sanctum dedisset Apostolis, quos elegerat, sursum assumptus est.

1. Ut sibi ad ea, quae Christi ascensum sequuta sunt, transitum faciat, summam eorum, quae priore libro tractaverat, colligit, ut hunc cum illo contexat. Haec autem brevis Evangelicae historiae descriptio ab eo pônitur, quod sit eorum narratio, quae fecit ac dixit Christus, quamdiu in terra versatus est. Porro quod communiter interpretantur, vitae sanctimoniam praecessisse in Christo, sequutas deinde docendi partes, hoc nihil ad mentem Lucae. Verum quidem est, sic compositos debere esse boni et probi doctoris mores, ut vita prius loquatur quam lingua (alioqui nihil a theatrico actore differret): at Lucas potius ad illud respexit, quod circa historiae Evangelicae finem dixerat, Christum Prophetam fuisse opere et sermone potentem, hoc est, qui factis non minus quam verbis excelleret (Luc. 24, 19.). Quamquam inter hunc locum et illum paulum est discriminis. Operum enim potentia, quae illic laudatur, ad miracula spectat: hoc vero *facere* latius patet, meo judicio, nempe ut omnia comprehendat insignia eius facta, quae propria erant eius ministerii, in quibus mors et resurrectio primas tenent. Officium enim Messiae non sola doctrina constabat: sed pacificatorem esse oportebat inter Deum et homines, populi redemptorem, regni instauratorem, auctorem aeternae felicitatis. Haec, inquam, omnia, ut de Messia promissa erant, sic ab ipso exspectabantur. Nunc videmus Evangelii summam duabus his partibus contineri, doctrina Christi et factis, quatenus non tantum legationem a Patre sibi mandatam pertulit ad homines, sed re ipsa praestitit, quaecunque a Messia requiri poterant. Regnum suum auspicatus est, sacrificio suo Deum placavit, sanguine proprio expiavit hominum peccata, diabolum mortemque subegit, restituit nos in veram libertatem, iustitiam nobis vitamque acquisivit. Atque ut ratum esset, quicquid gessit ac dixit, miraculis se comprobavit Dei filium. Ita hoc *facere* ad miracula quoque extenditur: verum ad ea sola restringi non debet. Hinc notandum est,

qui nudam duntaxat *historiae* notitiam habent, Evangelium minime tenere, nisi accedat *doctrinae* cognitio, quae fructum gestorum Christi patefaciat. Sacer *enim* est hic nexus, quem abrumpere fas non est. Proinde, quoties *de Christi* doctrina fit mentio, discamus tanquam sigilla adiungere *opera*, quibus illius veritas sancita fuit et effectus exhibitus. Rursum, ut fructuosa nobis sit mors Christi et resurrectio, ut *etiam usum* suum habeant miracula, intenti simus pariter in os loquentis. Haec vera est Christianismi regula.

De omnibus, quae coepit. Non displicet, quod *de omnibus* quidam potius quam *omnia* Lucam dixisse interpretantur: quia de operibus quidem et doctrina Christi liceat aliquo usque disserere: totam vero seriem pertexere, ut plena sit narratio, nimiae sit molis. Quemadmodum Ioannes admonet, mundum libros non capturum. (Ioann. 21, 25.) Notandum quoque est, quod se ab initio operum Christi historiam exorsum dicit. Atqui, exposita Christi nativitate, mox ad annum duodecimum transilit: ac postquam breviter narravit, illum disputasse in templo, annis octodecim silentio transmissis, iustam demum narrationem de Christi gestis ingreditur. Constat igitur, facta tantum et dicta hic notari, quae ad salutis nostrae summam faciunt. Ex quo enim Christus carne nostra indutus prodiit in mundum, veluti privatus domi vixit usque ad tricesimum aetatis annum, quo nova illi persona imposita fuit a Patre. Priorem illam vitae partem in obscuro latere voluit Deus, quo illustrior esset eorum notitia, quae fidem nostram aedificant.

Priorem sermonem. Ita vertere placuit: quia λόγον ποιεῖσθαι Graecis idem valet, quod Latinis verba facere, vel habere sermonem: sicuti Budaeus annotavit. Subaudienda autem est antithesis huius partis secundae, quam aggreditur, ut sciamus novum scribendi consilium ex novo argumento ab Evangelista sumptum esse.

2. *Usque ad eum diem.* Ergo ascensus Christi in coelum Evangelicae historiae finis est. Ascendit enim, ut impleret omnia, inquit Paulus. (Ephes. 4, 10.) Alios quidem ex eo fructus fides nostra colligit: sed hoc loco satis fuerit observare, tunc omnes redemptionis nostrae partes completas fuisse et absolutas, quum ascendit Christus ad Patrem, ideoque hac narratione Lucam officio suo fuisse perfunctum, quod ad Christi doctrinam et facta spectat. Et *sursum* dicitur sublatus, ut sciamus, vere ex mundo hoc migrasse: ne assentiamur eorum deliriis, qui nullam in ascensu mutationem loci factam esse putant.

Mandata per spiritum. Admonet his verbis Lucas, non ita recessisse Christum a mundo, ut nostri curam abiecerit: nam quod perpetuum in ecclesia regimen constituit, hoc documento ostendit, se velle saluti nostrae consultum. Imo testatus est, se praeesse et adesse suis velle usque in finem (Matth. 28, 20.): sicuti revera adest per suos ministros. Significat ergo Lucas, non prius abiisse Christum, quam Ecclesiae suae gubernationi prospexerit. Unde sollicitum esse de salute nostra colligimus. Atque hanc providentiam diserte notavit Paulus loco nuper citato, quod impleverit omnia, constituens Apostolos, Evangelistas, Pastores etc. Caeterum, mandata haec, quae dedisse Apostolis Christum narrat, interpretor de praedicando Evangelio: quemadmodum legati, ne quicquam temere praeter ejus, a quo mittuntur, voluntatem tentent, certis praeceptis instrui solent.

Atque hoc totum positum est in eius doctrinae commendationem, quam Apostoli pertulerunt. Quod ut clarius pateat, singula ordine observanda sunt. Primum, electos a Christo fuisse dicit, ut eorum vocatio nobis certa sit ac comprobata. Neque enim hoc loco meritis hominum Dei electionem opponit: sed tantum asserit, divinitus fuisse excitatos, nec temere ad hoc munus irrupisse. Verum quidem est illud, gratia esse electos: sed nunc agitur de Lucae consilio, quorsum spectet. Dico autem non alio spectare, quam ut certa nobis sit Apostolorum vocatio, ut discamus non in homines respicere, sed in filium Dei auctorem: quia semper hoc in ecclesia vigere debet, ne quis sibi usurpet honorem. Secundo dicit, Christi praeceptis fuisse edoctos, quidnam agere deberent. Acsi diceret, non protulisse sua commenta, sed quod a coelesti Magistro illis erat iniunctum, bona fide tradidisse. Et quo plus reverentiae habeat, quod illis praecepit Christus, addit, hoc spiritus directione factum. Non quod aliunde regi opus habuerit filius Dei, qui aeterna est sapientia: sed quia homo quoque erat, ne quis putaret humano ingenio tradidisse Apostolis, quod tradidit, nominatim ad divinam auctoritatem nos revocat, sicuti toties Dominus ipse nihil se tradere affirmat, nisi quod a Patre accepit, ac proinde negat doctrinam suam esse suam. Significat itaque in Evangelii praedicatione nihil esse humanum, sed divinam esse spiritus ordinationem, cui subiici totum mundum oporteat.

3. Quibus et se ipsum exhibuit viventem, postquam passus erat, in multis probationibus, dum per quadraginta dies ab illis conspicitur, et disserit de regno Dei: 4. Et congregans eos, praecepit ne discederent Hierosolymis: sed exspectarent promissum patris: de quo (inquit) audistis ex me, 5. Quia Ioannes quidem baptizavit aqua: vos autem baptizabimini spiritu sancto post dies hos non multos.

3. *Quibus se ipsum.* Hoc ad faciendam resurrectionis fidem addidit: ut est res imprimis cognitu necessaria: et sine qua totum Evangelium corruit, nec ulla reliqua est fides. Atque ut reliqua omittam, labascit tota Evangelii maiestas, nisi sciamus Christum viventem e coelis loqui: quo maxime Lucas respexit. Ergo ne dubia esset huius rei veritas, dicit comprobatam fuisse multis signis. Quae Erasmus, post veterem interprctem vocavit Argumenta, ego Probationes transtuli. Nam in signis quod est 'αναγκαῖον, Aristoteli τεκμήριον. dicitur, libro Rhetor. 1. Hoc est quod dixi, Christum, ne sua resurrectio Apostolis incerta esset, multis evidentibus signis, et quae vim necessariae probationis haberent, testatam eam fecisse. Porro, signa illa vel demonstrationes non enumerat: nisi quod dicit, fere per sesquimensem fuisse ab illis saepius visum. Unus forte aspectus suspicionis aliquid haberet: sed quum toties videndum se obtulerit, dubitationi nullum relinquit locum. Hoc etiam modo probrum ruditatis, quam fuisse in Apostolis narravit, delet ne fidem deroget eorum praedicationi.

Disserit de regno dei. Iterum admonet, probe ab unico magistro edoctos ante fuisse Apostolos, quam orbis docendi provinciam

susceperint. Ergo quaecunque de regno Dei tam ore quam scriptis prodiderunt, illi sunt sermones a Christo habiti. Caeterum, hoc nomine beviter indicat, quorsum tendat Evangelii doctrina, nempe ut in nobis regnet Deus. Hujus regni initium est regeneratio: finis ac complementum beata immortalitas: medii progressus sunt in ampliore regenerationis profectu et augmento. Quo tamen res clarius pateat, primo notandum est, nos a regno Dei extraneos nasci et vivere, donec in novam vitam nos Deus refingat. Ergo proprie mundum, carnem nostram, et quicquid est in hominis natura, regno Dei opponere licet. Nam animalis homo sub mundi huius elementis sensus omnes suos continet. Hic felicitas quaeritur, et ultimum bonum. Interea exsulamus a regno Dei: et Deus quodammodo a nobis exsulat. At Christus, Evangelii praedicatione, nos ad futurae vitae meditationem evehit. Quod ut fiat, corrigit ac reformat in nobis terrenos affectus, adeoque carnis nostrae vitiis exutos, a mundo nos segregat. Sicuti autem mors aeterna omnes manet, qui secundum carnem vivunt: ita quatenus renovatur interior homo noster in spiritualis vitae profectum, ad perfectionem regni Dei magis accedimus, quae est divinae gloriae societas. Regnare ergo Deus nunc vult in nobis, ut tandem nos regni sui participes faciat. Hinc colligimus, summam Christi sermonum fuisse de humani generis corruptione, de tyrannide peccati, cui mancipati sumus: de maledictione et aeterna mortis reatu, cui subiacemus omnes: item de modo recuperandae salutis, de peccatorum remissione, de carnis abnegatione, de spirituali iustitia, de spe vitae coelestis, et similibus. Et nos, si velimus in Christianismo rite institui, huc studia nostra applicare decet.

4. *Congregans eos, praecepit.* Iam prius Apostolatu functi erant, sed non nisi ad exiguum tempus: deinde eatenus ut suo praeconio expergefacerent Iudaeos ad Magistrum audiendum. Adeoque prius illud mandatum docendi, quod illis Christus in terris vivens iniunxerat (Matth. 10, 7.), quasi praeludium quoddam erat futuri Apostolatus, cui nondum maturi erant. Non ergo ante Christi resurrectionem ordinarium munus illis impositum fuit: sed praeconum instar, ut dixi, gentem suam excitarunt, ut Christo audientia fieret. A resurrectione demum creati sunt Apostoli, qui commissam sibi doctrinam per totum mundum publicarent. Quod autem creatos adhuc tamen abstinere a munere iubet Christus, id non fit sine legitima causa. Imo plures causae recenseri possunt, cur sic oportuerit fieri. Recens adhuc erat foeda illa magistri desertio: recentes multae incredulitatis notae. Quum tam absolute fuissent edocti, omnium subito obliti, specimen ediderant nimis crassae ruditatis. Neque ab his vitiis aberat culpa ignaviae: quae non aliter commode purgari poterat, quam promissam gratiam differendo, ut magis eorum desiderium acueretur. Sed haec causa imprimis notanda est, quod Dominus tempus certum mittendo Spiritui praefixit: quo magis conspicuum nobis esset miraculum. Deinde, eos tenuit aliquamdiu otiosos, ut melius negotii, quod illis daturus erat, magnitudinem commendaret. Atque inde nobis confirmatur Evangelii veritas, quod se ad eius promulgandi munus accingere vetiti sunt Apostoli, donec temporis successu rite praeparati essent. Simul autem manere iussi sunt: quoniam uno omnes Spiritu donandi erant. Si fuissent dis-

persi, unitas minus cognita fuisset. Postea, tametsi in varias partes fuerunt dispersi, quia tamen attulerunt quod hauserant ex eodem fonte, perinde id fuit, acsi unum semper omnibus os fuisset. Praeterea Hierosolymis auspicari eos Evangelii praedicationem oportuit, ut impleretur prophetia: E Zion prodibit Lex, et sermo Domini ex Ierusalem. (Ies. 2, 3.) Quamquam participium συναλιζόμενος varie transferri potest, mihi versio Erasmi placuit, quia congregandi significatio contextui melius quadrabat.

Exspectarent promissum. Qui Christi iugum paulo post imposituri erant mundo, prius ad obedientiam assuefaciendi erant. Et sane exemplo suo nobis monstrarunt, non nisi Domini arbitrio quiescendum vel operandum esse. Nam si tota vita sub eius vexillo et auspiciis militamus, saltem non minus inter nos auctoritatis habere debet, quam habet quivis dux terrenus in suo exercitu. Ergo, quemadmodum hoc fert disciplina militaris, ne quis imperatoris iniussu se moveat: ita nos neque egredi, aut quicquam tentare fas est, quoad signum dederit Dominus, et simulatque receptui canit, quiescere decet. Monemur etiam, spe fieri nos donorum Dei compotes. Verum spei natura, qualiter hic describitur, observanda est. Neque enim spes est, quam sibi temere quisque fingit, sed quae in dei promissione fundata est. Ideo non permittit Apostolis Christus exspectare quod ipsis libuerit: sed nominatim addit, Patris promissionem. Eius praeterea se testem facit, quia nobis constare debet ea certitudo: ut etiam si contra insurgant omnes inferorum machinae, maneat istud in animis nostris fixum, Deo nos credidisse. Scio, inquit Paulus, cui crediderim (II. Tim. 1, 12.). Caeterum hic in memoriam revocat quae habentur Ioann. capp. 14., 15. et 16. Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, qui vobiscum maneat: Spiritum, inquam, veritatis, etc. Item haec locutus sum vobis, dum vobiscum sum. Spiritus autem quem mittet Pater nomine meo, docebit vos omnia, etc. Item, quum venerit Spiritus veritatis, quem vobis mittam a Patre meo, testimonium de me perhibebit. Item, si abiero, mittam vobis paracletum, qui mundum arguet. Dixerat etiam multo ante, qui credit in me, flumina de ventre eius fluent aquae vivae (Ioann. 7, 38.).

5. *Quia Ioannes quidem.* Hoc Christus ex Ioannis ipsius sermone Apostolis repetit. Nam pars eorum ex ore Ioannis audierant quod referunt Evangelistae: Ego quidem baptizo vos aqua: qui autem post me venit, baptizabit Spiritu sancto et igni. Nunc Christus pronuntiat, sensuros re ipsa verum esse quod ille dixit. Porro, hoc non parum ad confirmationem proximae sententiae valuit. Est enim argumentum ab officio Christi. Ioannes missus est, ut baptizaret aqua: implevit suas partes, ut decuit Dei servum: Filio mandatus est baptismus Spiritus. Restat ergo, ut ipse peragat munus suum. Neque enim fieri potest, quin exsequatur quod illi Pater iniunxit, et cuius causa descendit in terram. Sed absurdum videtur, restringi ad visibilem Spiritus missionem, quod generaliter de gratia regenerationis dictum erat. Respondeo, Christum non tunc solum baptizasse Spiritu, quum illum misit sub linguis igneis. Iam enim hunc baptismum prius Apostolis contulerat: et quotidie electos omnes sic baptizat. Sed quoniam insignis illa Spiritus sancti missio symbolum fuit occultae gratiae, quam assidue

suis inspirat Dominus, congruenter ad eam accommodat Ioannis testimonium. Et certe fuit ille quasi totius ecclesiae communis baptismus. Praeterquam enim quod non sibi privatim, sed in usum omnium fidelium Spiritum receperunt Apostoli, illic quasi in speculo ostensa fuit universalis Christi ergo suam ecclesiam gratia, dum pleno cornu, ut aiunt, Spiritus sui dona effudit. Tametsi igitur quotidie electos Patris sui baptizat Christus, non tamen hoc obstat, quo minus rite hoc prae aliis memorabile specimen protulerit, ut scirent Apostoli, tantum se inchaotos fuisse a Ioanne: neque id frusta, quum perfectio instaret. Quod autem ex hoc loco et similibus vulgo colligunt, diversum fuisse Ioannis baptismum a Christi baptismo, frivolum est. Neque enim hic de baptismo disputatur: sed comparatio fit duntaxat utriusque personae. Quum dicebat Ioannes, se aqua baptizare, non tractabat qualis suus baptismus esset: sed quisnam esset ipse: ne quod proprium erat Christi, sibi arrogaret. Quemadmodum hodie ministris non aliter loqui de se fas esset, quam ut Christo laudem omnium concedant quae in baptismo figurantur, sibi nihil reliquum faciant, praeter externam administrationem. Nam quum baptismo tribuuntur haec elogia, quod sit lavacrum regenerationis, a peccatis oblutio, societas mortis et sepulturae cum Christo, et insitio in eius corpus, (Tit. 3, 5. Rom. 6, 4.) iis non praedicatur quid homo, externi signi minister efficiat, sed potius quid ipse Christus, qui solus dat signis efficaciam. Haec distinctio semper retinenda est, ne homines nimium ornando Christum spoliemus. Quaeritur tamen, cur Ioannem potius quam alium quempiam hic nominet. Primum satis liquet, quod Ioannes se aquae ministrum professus fuerit, Christum vero spiritualis baptismi auctorem. Nempe quia ipsum minui, Christum vero crescere oportebat. Atqui inter Apostolos tanta adhuc vigebat reverentia Ioannis, ut posset Christi gloriam non nihil obscurare. Ergo Christus, ut ad se unum revocet, tantum externo baptismo a Ioanne initiatos fuisse commemorat: simul tamen eos confirmat, ne de promissione dubitent. Multum enim Ioanni deferebant: ideo persuasi erant non inanem esse baptismum, quem receperant ex eius manu. Iam si eius efficacia et veritas a Christo exspectanda est, certo debent sperare Apostoli, completum iri quod Ioannes figuravit. Sic nos statuere debemus, non frustra hominis manu nos fuisse aqua baptizatos, quia Christus, qui id fieri mandavit, partes suas peraget, ut nos baptizet Spiritu. Sic fides ab externo signo consequentiam ducit ad interiorem effectum: neque tamen interea vel signo, vel ministro plus quam par est, tribuit: quia in signo promissionem intuetur quae Christi est, et eundem solum agnoscit gratiae auctorem. Tale ergo temperamentum servemus, ut nulla ex parte minuatur Christi honor: et tamen fructum, qui hic notatur, speremus ex baptismo nostro. Temporis brevitate eos ad bene sperandum alacriores reddit. Unde sequitur non poenitendam fuisse mortem, quae mox tam pretiosum fructum attulit. Caeterum hoc quoque observemus, Baptismi nomen improprie hic usurpatum, ut plena esset antithesis. Eadem ratione Paulus, postquam legem operum posuit, ut antitheton ex adverso respondeat, legem fidei usurpat, pro fide. (Rom. 3, 27.)

6. Illi vero quum essent congregati, interrogarunt eum dicentes, Domine, an in tempore hoc restituis regnum Israeli. 7. Dixit autem illis: Non est vestrum nosse tempora et opportunitates, quas Pater in sua ipsius potestate constituit. 8. Sed accipietis virtutem, quum supervenerit in vos Spiritus: et eritis mihi testes tam Hierosolymae, quam in tota Iudaea et Samaria, et usque ad extremum terrae.

6. Congregatos fuisse Apostolos refert, cum mota fuit haec quaestio: ut sciamus non unius aut alterius stultitia esse motam, sed simul omnium. Mira vero illorum fuit ruditas, quod tam absolute tantaque cura per triennium edocti, non minorem inscitiam produnt, quam si nullum unquam verbum audissent. Totidem in hac interrogatione sunt errores, quot verba. Quaerunt de regno: sed regnum somniant terrestre, quod opulentia, deliciis, externa pace, et similibus bonis constet. Eius restitutioni dum praesens tempus assignant, triumphare cupiunt ante militiam. Priusquam enim operi, cui destinati sunt, manum admoveant, fructu laboris volunt potiri. Falluntur etiam in eo, quod ad carnalem Israelem restringunt Christi regnum, quod ad ultimos usque mundi fines propagandum erat. In tota porro quaestione hoc vitii est, quod sapere appetunt ultra justam mensuram. Non ignota procul dubio illis erant Prophetarum vaticinia, de instaurando Davidis regno: Christum saepius hac de re concionantem audierant: res denique sic vulgo trita erat, ut in miserrima populi servitute, tamen futuri regni exspectatione erecti omnium animi essent. Iam vero instaurationem hanc sperabant adventu Messiae. Inde factum est, ut Apostoli, quum viderent Christum excitatum, protinus ad illam mente transvolarent. Sed interea ostendunt, quam male profecerint sub optimo magistro. Itaque Christus brevi responso singulos errores scite perstringit: ut mox dicam. *Restituere* hic, rursum vel de integro statuere significat, quod collapsum et multis ruinis deforme erat. Nam ex arido trunco Isai nasci surculum oportuit, et tabernaculum Davidis misere dissipatum erigi.

7. *Non est vestrum.* Generalis est totius quaestionis reprehensio. Curiosa enim erat, quum scire appeterent Apostoli, quod Dominus volebat absconditum. Est autem hic sapiendi modus, ut quantum ille progreditur docendo, ad discendum parati simus: libenter autem ignoremus quicquid ipse nos celat. Quando autem nobis fere omnibus ingenita est stulta et inanis curiositas, cui mox accedit audacia, diligenter observanda est haec Christi admonitio, qua utrumque vitium corrigit. Verum, ut intelligamus eius mentem, simul tenenda sunt duo membra quae coniungit. Non est, inquit, vestrum scire, quae pater in sua potestate posuit. Loquitur quidem de temporibus: sed quum aliarum rerum eadem sit ratio, universale praeceptum statui debet: ut contenti Dei revelatione, nefas esse putemus de aliis inquirere. Hoc verum est temperamentum inter duo extrema. Papistae, ut habeant crassae inscitiae praetextum, se Dei arcana omittere causantur. Quasi vero tota fides ac religio nostra aliunde constet, quam ex Dei arcanis. Facessat ergo Christus cum suo Evangelio, si penitus a Dei arca-

nis abstinendum est. Verum tenenda est, ut dixi, mediocritas. Cupidi enim ad discendum esse debemus, quatenus nos docet coelestis Magister: quae autem latere vult, ea ne quis attingere audeat: ut non nisi ad sobrietatem sapiamus. Itaque, quoties stulta plus sciendi, quam oportet, cupiditas nos sollicitat, in memoriam revocemus Christi dictum: Non est vestrum nosse. Nisi enim invito ipso et vetante perrumpere libeat, satis ad lasciviam ingenii nostri cohibendam habebit ponderis. Nunc quod ad temporum praescientiam attinet, eam modo investigationem damnat Christus, quae ultra divinae revelationis mensuram penetrat. Idque secundo membro, quemadmodum dixi, notatur: Quae Pater in sua potestate posuit. Certe hiemem et aestatem, et reliquas anni partes, frigus ac calorem, serenum aut pluvium tempus, in sua potestate Deus habet. (Gen. 1, 14.) Sed quia perpetuam fore annorum seriem testatus est (Gen. 8, 22.), non dicitur in sua potestate locasse quod hominibus communicavit. Quicquid arte, doctrina, iudicio, usu comprehendunt philosophi aut agricolae, hoc Deus non dicitur retinuisse sibi, quia apud eos quodammodo deposuit. Idem et de Prophetis sentiendum. Nam illorum officium fuit, scire quae Dominus manifestabat. Verum coecutire nos oportet in abscondito rerum successu, quoad futurum tempus. Nihil enim est quod nos magis ab officio retardet, quam nimis anxia hac in parte inquisitio. Semper enim ex futuro eventu consilium capere volumus: atqui, Dominus eventum occultans, nobis praescribit quid facto sit opus. Hic conflictus exoritur, quia non libenter Deo sinimus quod suum est, ut eventus ipse solus gubernet: sed ingerimus nos in alienam et importunam sollicitudinem. In summa, prohibet Christus, ne ad nos transferamus, quod Deus sibi vindicat. In eo genere est eorum praescientia, quae sibi ipse suo arbitrio praeter nostram opinionem et supra ingenii nostri captum moderanda sumpsit.

8. *Accipietis virtutem.* Quod optimum frenandae curiositati remedium erat, Christus eos revocat tam ad Dei promissionem, quam ad mandatum. Curiositas fere ex otio et diffidentia nascitur: diffidentiae medetur promissionum meditatio. Mandata, ubi nos et nostra studia deceat occupari, ostendunt. Iubet ergo discipulos patienter exspectare quod Deus promisit, et intentos esse ad munus, quod Deus iniunxit, exsequendum. Interea nimiam eorum festinationem perstringit, quod nondum Spiritu sancto donati, quae propria sunt eius dona, praepostere anticipant. Neque enim id est recta via ingredi, quum ad militandum vocati essent, velle omissis laboribus molliter quiescere. Quum ergo dicit, Accipietis virtutem, eos suae imbecillitatis admonet, ne ante tempus sectentur ea, quae consequi nequeunt. Utrumque legi potest: Accipietis virtutem Spiritus: aut, veniente in vos Spiritu. Secundum tamen melius convenit: quia plenius eorum defectum exprimit, donec Spiritus superveniat.

Eritis mihi testes. Duos hac una voce errores corrigit. Nam et prius esse pugnandum significat, quam aspirent ad triumphum: et aliam regni Christi naturam esse docet, quam putarent. Eritis ergo mihi testes: hoc est, agricolam laborare oportet, antequam fructum percipiat. Hinc colligamus, in viam qua pervenitur ad regnum Dei coniiciendos nunc esse oculos potius, quam ut de statu futurae vitae subtiliter philosophemur. Inquirunt multi, qualis olim

futura sit sua beatitudo, quum in coelum recepti fuerint: quomodo autem illuc saltem accedant, nulla illis cura est. Atqui imprimis renuntiandum erat mundo. Disputant de qualitate futurae vitae, quam habituri sunt cum Christo: interim non cogitant mortis eius oportere nos esse participes, ut postea cum eo vivamus (II. Tim. 2, 11.). Insistat igitur quisque in opere praesenti: militemus omnes strenue sub Christo: constanter et indefessis animis in cursu vocationis nostrae pergamus: fructum Deus in tempore proferet. Sequitur altera correctio, ubi Testes sibi fore asserit. Hac enim voce falsam de regno terreno imaginationem excutere voluit discipulis: quia breviter significat in Evangelii praedicatione consistere. Non est igitur cur opes, delicias, externam potentiam, aut quicquam terrenum somnient, dum audiunt tunc regnare Christum, ubi per Evangelii doctrinam sibi mundum subiugat. Unde sequitur, spiritualiter ipsum, non iuxta rationem mundi imperare. Quod autem de carnali regno animis praesumpserant Apostoli, ex communi totius gentis errore fluxit. Nec vero mirum est, hac in parte omnes fuisse hallucinatos. Primum enim quum illud metimur sensu nostro, quid possumus nisi crassum et terrestre concipere? Huc accedit, quod pecudum instar toto sensu ad id quod carni nostrae commodum est, ferimur. Ideo magis arripimus quod praesens est. Quare et Chiliastas eodem videmus fuisse delapsos. Hinc quoque factum est, ut vaticinia omnia, quae figurate Christi regnum sub imagine terrestrium regnorum describunt, ad carnis commodum traherent: quum tamen Dei consilium esset, altius eorum mentes evehere. Nos vero ne iisdem implicemur erroribus, discamus animos nostros ad Evangelii praeconium referre, quod sedem Christi regno in cordibus nostris statuit.

In tota Iudaea. Primum, non unius diei laborem fore significat, dum totum illis orbem assignat Evangelii doctrina lustrandum. Praeterea, falsam quam de Israele conceperant, opinionem oblique refutat. Solos in eo ordine censebant, qui ex Abraham geniti erant secundum carnem. Testatur Christus, Samariam aggregandam esse: quae tametsi loco vicina, animis tamen maxime disiuncta erat. Testatur, alias omnes regiones, et remotas et profanas, sancto populo uniendas esse, ut eiusdem sint gratiae participes. Quantopere abhorruerint Iudaei a Samaritanis, notum est. (Ioann. 4, 9.) Nunc quasi rupta maceria, unum ex utrisque fieri corpus iubet Christus, ut regnum suum ubique erigatur. (Ephes. 2, 14.) Hierosolymam et Iudaeam nominans, quas experti fuerant discipuli infestissimis hostibus refertas esse, satis negotii ac molestiarum eos manere admonet: ut de propinquo triumpho cogitare desinant, neque enim parum horroris incutere illis debuit, prodire coram tot saevissimis hostibus ad inflammandam eorum rabiem. Ac Iudaeis quidem priorem locum tribuit, quia veluti primogeniti erant: (Exod. 4, 22.) Gentes tamen omnes, quae prius alienae a spe salutis fuerant, promiscue vocat. Hinc enim discimus, diserto Christi mandato Evangelium ubique fuisse praedicatum, ut ad nos manaret. (Ephes. 2, 7.)

9. Atque haec loquutus, videntibus illis, in altum sublatus est: et nubes subduxit illum ab oculis eorum. 10. Quum

autem essent defixis in coelum oculis, eunte illo, ecce viri duo astiterunt illis, amicti vestibus albis: 11. Qui et dixerunt: Viri Galilaei, quid statis intuentes in coelum? Hic Jesus, qui assumptus est a vobis in coelum, sic veniet, quemadmodum euntem ipsum vidistis in coelum.

9. Quid nobis prosit Christi ascensio, ex Institutione nostra discant lectores. Quia tamen unum est ex primis fidei nostrae capitibus, sedulo ad faciendam eius fidem incumbit Lucas. Imo potius, eam omni dubitatione eximere Dominus ipse voluit, quum ita palam in coelum ascendit, et aliis circumstantiis testatam fecit ascensus sui certitudinem. Si enim clam evanuisset, haesissent attoniti discipuli: nunc quum in edito et undique aperto ac patente loco constituti, eundem quocum versati erant, quem nunc quoque loquentem audiunt, vident sursum attolli, oculis suis prosequuntur, nube subduci vident, non est cur dubitent, quorsum abierit. Assunt praeterea Angeli, qui suo testimonio id confirmant. Historiam vero ita diligenter nostra causa perscribi oportuit, ut filium Dei, tametsi nusquam in mundo comparet, in coelis tamen vivere sciamus. Quod autem nubes eius conspectum prius abstulit, quam in coelestem gloriam intraret, ideo factum videtur, ut suo modulo contenti, altius inquirere desinerent. Nos quoque docemur sub eorum persona, non esse tantam mentis nostrae perspicaciam, ut ad gloriae Christi altitudinem conscendat. Nubes igitur ista sit coercendae nostrae audaciae obstaculum: non secus ac fumus tabernaculi atrium occupans sub Lege.

10. *Duo viri.* A forma sic denominat Angelos. Quamquam enim fieri potest, ut vere humanis corporibus induti fuerint (qua de re neutram in partem pugnare volo), non tamen homines certe erant: sed quia frequenter in Scripturis occurrit huius metonymiae usus, praesertim I. libro Mos., longius non immoror. Vestes albae symbolum fuerunt rarae et observandae dignitatis. Nam hoc quasi insigni discernere eos voluit Deus a vulgo hominum, quo essent discipuli ad eorum dicta attentiores: atque ut nos quoque hodie sciamus, oblatam divinitus illis fuisse hanc visionem.

11. *Viri Galilaei.* Ego iis nequaquam assentior, qui probrose nomen hoc fuisse Apostolis inditum putant, quasi Angeli tarditatem ac hebetudinem eorum increparent. Meo iudicio hoc quoque ad excitandam attentionem valuit, quod eos, ignoti et numquam prius visi, tamquam notos compellant. Videntur tamen immerito reprehendi, quod in coelum suspiciant. Ubi enim potius quaerendus est Christus? Annon scriptura subinde nos illuc invitat? Respondeo, non ideo reprehendi, quia sursum oculos attollant: sed quia oculis requirant Christum, quum nuper interposita nubes corporeos omnes sensus ab eo investigando arceret. Deinde, quod mox sperabant rediturum, ut eius conspectu iterum fruerentur: quum ascenderit ut in coelo maneat, donec secundo appareat iudex mundi. Quare discamus primum ex hoc loco, Christum neque in coelo neque in terra aliter quam fide quaerendum esse: deinde, non expetendam esse corpoream eius praesentiam, ut nobiscum in mundo versetur. Nam qui in alterutro istorum haerebit, longius subinde ab eo abscedet. Ita admiratio reprehenditur,

non simpliciter, sed quatenus eos obstupefaciebat rei novitas: quemadmodum saepe ad magnitudinem operum Dei inconsiderate rapimur, studium vero non applicamus ad finem reputandum.

Iesus, qui assumptus est. Duo sunt huius sententiae membra. Prius est, Iesum coelo receptum esse, ne amplius ipsum stulto voto in terram retrahant. Alterum vero consolationis vice mox additur, de secundo eius adventu. Ex his duobus simul coniunctis, et ex utrovis seorsum, firmum argumentum ducitur ad refutandos Papistas et quosvis alios, qui carnalem in panis et vini symbolis Christi praesentiam imaginatione sua statuunt. Nam quum assumptus in coelum dicitur Christus, certe aperte notatur locorum distantia. Fateor quidem *coeli* nomen variis modis accipi: nunc pro aëre, nunc pro toto sphaerarum complexu, nunc pro glorioso Dei regno, ubi Dei majestas propriam habet sedem, utcunque totum mundum impleat. Qua ratione Paulus Christum supra coelos omnes collocat (Ephes. 4, 10.), quia mundo sit superior, et in illo quoque beatae immortalitatis domicilio supremum gradum obtineat: quia supra omnes Angelos eminet, quorum est caput. Sed hoc non obstat, quominus absit a nobis, et coelorum nomine separatio a mundo signetur. Quantumlibet cavillentur, coelum quo sublatus est Christus, universae mundi machinae opponi, planum est. Ergo ut in coelo sit, extra mundum esse oportet. Verum imprimis, quo intendant Angeli, spectandum est: nam inde certius de verborum sensu fiet judicium. Revocare volunt Angeli discipulos a carnalis praesentiae desiderio. In hunc finem non nisi secundo venturum denuntiant. Nam huc pertinet temporis illius designatio, ne frustra ante venturum exspectent. Quis non videt, iisdem verbis corporis eius absentiam e mundo exprimi? Quis non videt prohiberi, ne in terra habere expetamus? Arguto sophismate elabi se putant, quum dicunt tunc visibili forma venturum: nunc autem quotidie invisibilem venire. Sed hic de forma non est disputatio: tantum admonentur Apostoli, sinendum esse in coelo Christum, donec extremo die appareat. Votum enim corporeae praesentiae, tanquam absurdum et perversum damnatur. Negant carnalem esse carnis praesentiam, dum gloriosum corpus supernaturali modo et per miraculum nobis adest: sed eorum commenta de corpore glorioso, tamquam ludicra et puerilia, respuere licet. Miraculum sibi fingunt ipsi, nullo Scripturae testimonio. Iam gloriosum erat Christi corpus, dum a resurrectione versatus est cum suis discipulis. Id extraordinaria et arcana Dei virtute factum est. Eo tamen modo Angeli posthac desiderari vetant, et negant ad homines venturum esse. Ergo iuxta eorum praeceptum, ne eum e coelo figmentis nostris detrahamus: nec manibus aut reliquis sensibus magis quam oculis, putemus fore nobis praesentem. De corpore semper loquor. Nam quod infinitum esse dicunt, ut absurdum somnium est, ita secure repudiandum. Interea libenter fateor, Christum ascendisse, ut impleat omnia: sed diffusum ubique esse dico, Spiritus sui virtute, non carnis essentia. Fateor praeterea, et verbo et sacramentis eum nobis adesse. Neque vero dubitandum est, quin vere participes fiant carnis et sanguinis ipsius, qui illorum symbola fide recipiunt. Sed haec communicatio nihil commune habet cum Papistarum deliriis. Perinde enim Christum sibi ad altare fingunt, ut Numa Pompilius Iovem suum Eli-

cium devocabat: aut sagae Lunam suis incantationibus e coelo detrahunt. Christus autem, panem in coena porrigendo, in coelum nos invitat, ut fide vitam ex sua carne et sanguine hauriamus. Ita caro eius, ut nobis vivifica sit, nequaquam in nos traiicitur, sed arcana Spiritus sancti virtute, suam in nos vim transfundit.

Sic veniet. Dixi hac consolatione mitigari, imo prorsus tolli absentiae tristitiam, quum rediturum Christum audimus. Nam finis simul notandus est: quod scilicet adveniet redemptor, qui secum nos in beatam immortalitatem colligat. Nam ut nunc non sedet in coelo otiosus (quemadmodum dii Homerici finguntur deliciis suis vacare), ita nec sine fructu iterum videbitur. Ergo sola Christi exspectatio, et importuna carnis nostrae desideria compescere, et nostram in adversis omnibus patientiam sustentare, et taedium nostrum solari debet. Atque id efficit apud fideles, qui eum sibi redemptorem statuunt, nam impiis non alium quam formidinis et horroris sensum affert. Atque ut nunc subsannent, quum de eius adventu fit mentio, aspicere cogentur pro tribunali sedentem, quem nunc loquentem audire non dignantur. Porro, quaestionem de vestibus movere, quibus credibile est ipsum fuisse tunc amictum, an cum illis venturus sit, nugatorium est. Quod Augustinus ad Consentium attingit epistola 146., refellere animus non est: quod tamen explicare nequeo, praestat intactum relinquere.

12. Tunc reversi sunt Hierosolymam a monte, qui vocatur Oliveti, qui vicinus est Hierosolymae, distans Sabbati iter. 13. Et ingressi ascenderunt in coenaculum, ubi manserunt: Petrus et Iacobus, Ioannes et Andreas, Philippus et Thomas, Bartholomaeus et Matthaeus, Iacobus Alphaei, et Simon Zelotes, et Iudas Iacobi. 14. Hi omnes perseverabant unanimiter in oratione et precatione cum uxoribus (vel „mulieribus") et Maria matre Iesu et cum fratribus illius.

12. Ut transitum sibi ad aliam historiam faciat, refert discipulos, quum Hierosolymam reversi essent, simul habitasse in uno coenaculo. Erat autem pars superior domus, quae locari solebat inquilinis: pars enim quae commodior erat, retinebatur a dominis. Quare hac voce significat Lucas, quasi in angustum locum fuisse constrictos. Neque tamen compulsos fuisse hoc incommodo, ut alii ab aliis discederent. Poterant quidem seorsum agere paulo commodius, sed distrahi fas non erat ante acceptum Spiritum. Quod notat loci distantiam, ad fidem historiae facit: nisi forte hoc quoque exprimere voluit, non fuisse periculi metu territos, quin simul redirent, et coirent in unas aedes; easque non adeo amplas, quin turba maior quam ferebat loci spatium, aliquid rumoris creare posset. Iter Sabbati duo millia passuum habuit: eaque supputatio congruit cum loco Ioannis, ubi dicit Hierosolymam distare a Bethania quindecim fere stadiis, quae mille et nongentos circiter passus continent (Ioann. 11, 18.). Mons autem Oliveti ad latus erat Bethaniae. Iter Sabbati a Lege praescriptum non erat: simpliciter enim quietem Dominus in Lege praecipit (Ierem. 17, 24.): sed quia

non facile continebantur Iudaei, quin Sabbato ad sua negotia excurrerent (quemadmodum videmus Dominum conqueri quod onera efferant extra portas), ideo credibile est, ad cohibendam eiusmodi lasciviam communi Sacerdotum concilio edictum fuisse, ne ultra duo millia Sabbato conficere liceret. Tametsi Hieronymus in responsis ad Algasiam hanc traditionem a duobus Rabbinis fluxisse commemorat, Attriba scilicet et Simone Heli.

13. *Ubi manserunt.* Alii vertunt, Manebant: quasi habitare illic soliti essent. Ego autem conductitio loco potius usos tunc primum ad cohabitandum fuisse arbitror, donec adveniret Spiritus. Plus quam ridiculi sunt Papistae, dum Petri primatum ex eo deducunt, quod hic primus nominatur inter Apostolos. Quamquam ut fateamur primum fuisse inter duodecim, non tamen propterea consequens est, toti mundo praefuisse. Verum, si ideo Apostolorum est princeps, quia nomen eius in catalogo primum ponitur: ego vicissim inferam, matrem Christi mulierum omnium postremam fuisse, quia in ultimum locum hic reiecta est. Quod nullo modo admittent, ut certe nimis absurdum foret. Quare, nisi Papatum suum velint exponere omnium ludibrio, ut hactenus fecerunt, desinant talibus ipsum ineptiis ornare. Sed quid facerent? Probare volunt ex Scripturis secundarium aliquod a Christo fuisse ecclesiae caput. Nulla prorsus syllaba exstat, quae eorum commento suffragetur. Non mirum igitur si hinc inde temere locos arripiant, quos, etiamsi nemo illis excutiat, sponte tamen e manibus amittent. Verum, illis omissis, potius observemus Lucae consilium. Quoniam turpiter diffugerant a Christo discipuli, et dilapsi fuerant, quo suus quemque timor expulerat, merebantur tamquam desertores aut perfugae honore abdicari. Ergo, ut sciamus iterum auspiciis Domini de integro collectos ac restitutos in suum gradum, Lucas singulorum nomina exprimit.

14. *Cum uxoribus.* Alii Mulieres vertunt, et putant eas designari quae fuerant Christi comites. Ego, ut nolim cum quoquam de hac re rixari, ita praeferre non dubitavi quod probabilius esse iudicabam. Fateor utroque modo posse accipi verbum quod usurpat Lucas. Verum, cur de uxoribus loqui putem, haec ratio est, quod quum uxores suas circumducere postea soliti fuerint, teste Paulo (I. Cor. 9, 5.), non est verisimile fuisse tunc divisos. Multo enim facilius erat uno in loco quiescere, quam peregrinando subinde mutare locum. Deinde, cur propinquum Spiritus adventum exspectantes, tanti boni societate uxores privassent? Petro uxor futura erat paulo post adiutrix. Idem et de reliquis sentiendum. Heroica fortitudine et constantia opus habebant mulieres illae, ne deficerent. Quis ergo credat fuisse a maritis exclusas, dum Spiritus virtutem exspectant? Quod si nomen generale retinere placeat: saltem conjuges in numero censeri, rationi consentaneum est. Utcunque sit, voluit Lucas obiter nos monere quantum mutati essent in melius animi. Nam quum viri ante metu perculsi fugissent, nunc simul cum ipsis collectae sunt mulieres, nec periculum ullum formidant. Matrem Christi adiungit aliis mulieribus, quam tamen domi suae Ioannes aluisse dicitur. Verum omnes, ut dixi, non nisi ad tempus convenerant. Postea non dubium est, quin alii alio migraverint. Sub *fratrum* nomine quoslibet cognatos ab Hebraeis comprehendi satis notum est.

Hi omnes perseverabant. Hic ostendit animis intentos fuisse in Spiritus exspectationem. Haec enim illis est precandi causa, ut Christus Spiritum mittat, sicuti promisit. Unde colligimus eam demum esse veram fidem, quae nos ad Deum invocandum sollicitat. Multum enim differt a socordia fidei securitas. Nec sane ideo Dominus nos gratiae suae certiores reddit, ut se in torporem mentes nostrae abiiciant: sed potius ut precandi studium acuat. Neque vero dubitationis signum est precatio, sed potius fiduciae testimonium: quia petimus a Domino quae pollicitum esse scimus, ut precibus nostris concedat. Ita nos quoque eorum exemplo precibus instare convenit, ut quotidiana Spiritus augmenta impetremus. Augmenta dico: quia priusquam orationem concipere liceat, primitiis nos donatos esse necesse est. Quandoquidem unus est idoneus rite orandi magister, qui non modo verba nobis dictat, sed interiores affectus regit (Rom. 8, 26.). Duo praeterea exprimit Lucas, quae sunt verae orationi propria: nempe quod perstiterint, et fuerint unanimes. Fuit hoc patientiae ipsorum exercitium, quod aliquamdiu eos Christus suspensos tenuit, quum statim posset Spiritum mittere. Ita Deus saepe differt, ac quodammodo nos languere patitur, ut ad perseverantiam assuefaciat. Vitiosa est, imo noxia pestis votorum festinatio: quare non mirum est, si eam Dominus castiget. Interea, ut dixi, ad precandi constantiam nos exercet. Ergo si volumus non frustra orare, ne mora temporis fatigemur. Quantum ad animorum concordiam spectat, dissipationi, quam attulerat pavor, opponitur. Simul tamen in genere, quam sit in orando necessaria, vel hinc colligere promptum est, quod Christus singulos pro toto corpore, et in commune, quasi sub omnium persona orare iubet: Pater noster, Da nobis, etc. Unde haec linguarum unitas, nisi ab uno Spiritu? Quare Paulus 15. ad Rom. quum vult Iudaeis et Gentibus bene orandi regulam tradere, omnem procul simultatem amovet: ut unanimes, inquit, uno ore glorificemus Deum. Et certe ut Deus invocetur a nobis Pater, fratres nos esse, et fraterne consentire oportet.

15. In diebus illis exsurgens Petrus in medio discipulorum, dixit: (erat autem turba nominum simul fere centum viginti.) 16. Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, quam praedixit Spiritus sanctus per os Davidis de Iuda, qui fuit dux iis qui comprehenderunt Iesum. 17. Qui cooptatus fuerat in numerum nostrum, et sortitus erat partem ministerii huius. 18. Et hic quidem possedit (vel „paravit") agrum ex mercede iniquitatis, suspensusque crepuit medius, et effusa sunt omnia eius viscera, 19. Et innotuit omnibus habitantibus Hierosolymae. Ita ut vocatus sit ager ille lingua eorum Haceldama, hoc est ager sanguinis. 20. Scriptum est enim in libro Psalmorum: Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabibet, et episcopatum eius accipiat alius. 21. Oportet igitur ex iis qui nobiscum fuerunt congregati toto tempore quo

intravit et exivit inter nos Dominus Iesus, 22. Incipiens a baptismate Ioannis, usque in diem qua assumptus est a nobis, unum fieri testem nobiscum resurrectionis eius.

15. Subrogari in locum Iudae Matthiam oportuit, ne unius hominis perfidia concidisse, vel abruptum esse videretur quod semel Christus statuerat. Non temere initio duodecim elegit primarios Evangelii sui praecones. Nam quum iudices duodecim tribuum Israel fore denuntiat, consulto hic factum fuisse docet, ut tribus Israel per totum orbem dispersas, in unam fidem colligerent. Postquam autem Iudaei oblatam sibi gratiam respuerunt, Israelem Dei etiam ex gentibus universis colligi oportuit. Erat ergo hic veluti sacer numerus, qui si imminutus fuisset Iudae scelere, minus fidei habuisset, atque hodie haberet Evangelii praedicatio: cuius exordium, ut ita loquar, claudicaret. Quamvis ergo Iudas Christi institutum, quantum in se fuit, violasset, stetit nihilominus firmum ac inviolabile. Periit ille, ut dignus erat: Apostolorum tamen ordo integer mansit.

Turba nominum. Incertum est an viros hac loquutione designet, qui soli proprie nomen habent, quum mulieres sub virorum nomine censeantur: an vero simpliciter Nomina pro singulis capitibus accipiat: ut Hebrai animas dicunt. Dubitari etiam potest, sintne soliti quotidie frequentare coenaculum illud in quo degebant Apostoli, an simul perpetuo habitarint. Vix enim tantae multitudinis capax fuisset locus, ad omnes vitae necessitates. Et certe mihi est verisimilius Lucam hic exprimere numerum, ut sciamus tunc fuisse congregatos omnes, quum habuit Petrus concionem, unde coniici potest non semper affuisse. Ego quanquam nihil affirmare audeo, probabili tamen coniectura adductus potius huc inclino, tunc accitam totam ecclesiam, quia de re seria agendum erat. Atque huc tendit surgendi verbum.

16. *Oportuit impleri scripturam.* Quia Petrus verba facit, Papistae eum universae ecclesiae faciunt caput. Quasi nemo in coetu piorum loqui possit, quin Papa extemplo fiat. Fatemur sane, ut necesse est, unum aliquem in quovis coetu primas tenere: ita Apostolos detulisse Petro hunc honorem. Sed quid hoc ad Papatum? Quare, illis valere iussis, expendamus quid per os eius Spiritus pronuntiet. Praefatur oportuisse impleri Scripturam: ne quem turbaret horribilis Iudae casus. Minime enim consentaneum videbatur, ut qui selectus fuerat a Christo ad munus tam praeclarum, initio sui cursus ita foede corrueret. Eiusmodi scandalum tollit Petrus, quum Scripturis fuisse praedictum recitat. Hinc elicitur admonitio ad quotidianam praxin valde apposita, hunc Scripturae praedictionibus dandum esse honorem, ut ad sedandas in rebus inopinatis consternationes valeant. Nihil enim magis nos conturbat, quam dum subsidimus in proprio sensu, et nobis ipsi creamus offendicula, quibus mederi paratus esset Deus, si hoc nobis fixum esset, nihil esse absurdum, quod ille praevidit, statuit, atque etiam praedixit ut nos redderet fortiores. Neque tamen ideo excusabilis fuit Iudas, quia praedictum fuerat quod illi accidit, quando non prophetiae impulsu, sed cordis sui malitia descivit. Est autem bimembris Petri oratio. Priore enim loco offensionem diluit, quam ex Iudae ruina piae mentes concipere poterant: imo inde exhorta-

tionem colligit, ut discant reliqui Deum timere. Deinde, restare admonet, ut alius in eius locum subrogetur. Utrumque probat Scripturae testimonio.

Quam praedixit spiritus sanctus. Tales loquendi formulae maiorem Scripturis reverentiam conciliant, dum admonemur Davidem omnesque Prophetas sola Spiritus directione loquutos esse, ut non ipsi prophetiarum sint auctores, sed Spiritus, qui eorum lingua tanquam organo usus est. Quum igitur ea sit nostra socordia, ut Scripturis longe minus deferamus quam decebat, diligenter notandae sunt formulae istae, atque ipsis etiam assuescendum, ut Dei auctoritas ad confirmandam nostram fidem subinde memoriae nostrae recurrat.

17. *Cooptatus.* Ad verbum est Annumeratus. Dicit autem unum ex numero fuisse, ut innuat, locum vacuum oportere impleri, quo numerus integer maneat. Eodem pertinet quod sequitur, eum ministerii partem sortitum esse. Inde enim sequitur, mutilum quodammodo fore corpus, si pars illa desit. Fuit quidem stupenda res, eum qui in tam excelsum honoris gradum evectus a Christo fuerat, praecipitari in tale exitium. Quae circumstantia atrocitatem sceleris auget, atque reliquos admonet, ut sibi caveant et metuant. Nec dubium quin valde tristis et acerba eius commemoratio fuerit inter discipulos. Sed nominatim exprimit Petrus functionis excellentiam, quo magis attenti sint ac solliciti ad quaerendum remedium.

18. *Et hic quidem.* Mihi verisimile est, narrationem hanc de Iudae exitu interpositam fuisse a Luca: ideoque parenthesi includere placuit, ut a Petri concione separetur. Quorsum enim attinebat, discipulis rem notam recenseri? Deinde absurdum fuisset, ita loqui apud eos: Agrum ex proditionis mercede emptum, a Iudaeis sua lingua vocari Haceldama. Nam quod respondent quidam, Petrum hoc dicere Galilaeis, qui distinctam a Iudaeis linguam habebant, frivolum est. Pronunciatio quidem erat aliquantum dissimilis; sed ita, ut se mutuo familiariter intelligerent: ut Parisienses et Rotomagi. Praeterea qui conveniret nomen Hierosolymae ubi Petrus sermonem habebat? Quorsum inter Hebraeos vernaculae linguae Graeca interpretatio? Ergo Lucas, ne lectoribus obscura essent Petri verba propter ignorantiam historiae, sententiam de morte Iudae in sua persona interposuit.

Possedit agrum. Media est verbi significatio. Sed hic potius, meo iudicio, possidere significat, quam parare. Quia tamen parum refert utrumvis legas, in medio relinquo. Sic autem loquitur, non quod usum agri habuerit Iudas, vel quod agrum emerit ipse, qui emptus fuit eo iam mortuo. Sed Lucas dicere voluit, sepulturam cum perpetua ignominiae nota, perfidiae et sceleris illi fuisse praemium. Neque enim tam Christum triginta denariis, quam suum Apostolatum vendidit. Argento potitus non est: agrum duntaxat retinuit. Porro admirabili Dei providentia factum est, ut vulgare agri nomen publica infamia notaret sacerdotes, qui sanguinem innoxium a proditore emerant. Dicit Hebraeos sua lingua sic vocasse, quia natione Graecus erat. Et linguam Hebraicam vocat, qualis post exsilium Babylonicum in usu erat Iudaeis, mixta scilicet ex Syriaca et Chaldaica.

20. *Scriptum est in libro psalmorum.* Scandalum quod alio-

qui paritura erat Iudae abdicatio, Scripturae auctoritate tollit. Videri tamen posset locus hic violenter detortus. Primum, haec David non uni tantum homini, sed hostibus suis plurali numero imprecatur. Deinde, quae de hostibus Davidis dicta sunt, videtur Petrus male ad Iudam trahere. Respondeo, sic loqui illic de se Davidem, ut conditionem regni Christi describat. Psalmus, inquam, ille communem totius Ecclesiae, quae corpus est filii Dei, imaginem continet. Proinde in capite ipso, quae illic habentur, impleri oportuit, sicuti impleta Evangelistae referunt. Nunc si quis obiiciat, non competere in Iudam, quae in hostes Davidis fuerant dicta, promptum erit excipere, eo ipso competere potius, quia David non se illic solum respiciat quasi ab Ecclesiae corpore separatum, sed potius tanquam unum ex Christi membris, adeoque eius imaginem gestans prodeat in medium illius nomine. Hanc singularem personam Davidi fuisse impositam quisquis tenebit, ut Christum figuraret: non mirabitur huic aptari, quod in illo fuit adumbratum. Quare, etsi totam Ecclesiam comprehendat, a capite sumit initium, ac praecipue describit quae passurus esset Christus ab impiorum manu. Scimus enim ex Pauli doctrina, quicquid malorum patiuntur sancti, afflictionum Christi esse partes, et ad complementum earum spectare. Illa certe connexio ac series a Davide fuit observata, vel potius a Spiritu Dei, qui per os Davidis totam Ecclesiam docere voluit. Quod autem de Christi persequutoribus communiter dictum est, iure in antesignanum confertur: cuius ut impietas et scelus eminet, sic poena conspicua et memorabilis esse debet. Si quis rursum obiiciat, imprecationes referri in Psalmo, non vaticinia, ideoque improprie Petrum colligere, hoc oportuisse fieri, facilis est solutio. Neque enim David perverso aut vitioso carnis affectu ad vindictam expetendam incitatus fuit, sed Spiritum habuit ducem ac directorem. Vim ergo praedictionum habent, quaecunque instinctu Spiritus precatus est, quia non alia Spiritus exposcit, quam quae praestare Deus apud se decrevit, et nobis quoque vult polliceri. Quum autem duo ex Psalmis diversa testimonia citet Petrus, prius huc tendit, Iudam cum nomine et familia fuisse delendum, ut vacuus esset locus (Ps. 69, 26.): alterum vero, quod ex Psalmo centesimo nono adducitur (v. 8.), fuisse alium subrogandum, qui in eius vicem subiret. Pugnare quidem in speciem videntur, Habitatio deserta, et Successio: sed quia priore loco Spiritus tantum e medio tollendos Ecclesiae adversarios pronuntiat, ut locum vacuum et sine habitatore relinquant, quantum ad ipsos pertinet, hoc non impedit, quin alienus postea successor locum desertum occupet. Imo hoc poenae gravitatem auget, quod honos, postquam ablatus est indigno, transfertur ad alienum.

Et episcopatum eius. Non potuit magis proprie Hebraica vox transferri, פקודה: Praefecturam enim significat, ab inspectione sic dictam. Nam qui uxorem interpretantur, eos contextus refellit. De uxore enim sequitur proximo versu, ut fiat vidua. Ergo postquam vita optavit privari impium, simul etiam addit, ut honore spolietur: neque id modo, sed ut illi alius succedat, quo poena, ut prius memini, duplicatur. Oblique interea notat, foedifragum et sceleratum, de quo loquitur, non fore ex vulgo quemlibet, sed praeditum dignitate, a qua tamen excidet. Caeterum discendum est

ex hoc loco, non impune cessurum impiis, quod Ecclesiam Dei persequuti fuerint. Hic enim infelix exitus omnes manet.

21. *Oportet igitur.* Videri primo intuitu posset longe petita illatio. Neque enim si de Episcopatu Iudae transferendo loquutus est David, ideo protinus sequitur eligendum esse successorem a discipulis: sed quia sciebant iniunctam constituendae Ecclesiae curam sibi esse, simulatque ostendit hoc placere Domino fieri, merito inde colligit, debere ipsos exsequi. Nam quum opera nostra uti velit Deus ad tuendum Ecclesiae regimen, simulac de eius voluntate redditi sumus certiores, cessare fas non est, quin strenue praestemus quicquid ministerii nostri ratio postulat. Id extra controversiam erat, quaenam essent Ecclesiae partes. Sicuti hodie, quum audimus abdicandos esse officio, qui se perperam et flagitiose gerunt, et alios subrogandos, hanc curam suscipere Ecclesia debet. Quare supervacuum fuit, de re indubia movere quaestionem. Ergo meminerimus semper reputare, quid officii nostri sit, ut praesto sint Domino nostra obsequia. Quum autem de creando Apostolo disserat, testem resurrectionis dicit oportere fieri. Quo significat, non esse Apostolatum sine Evangelii praeconio. Unde etiam apparet, quam frivoli sint Episcopi Papales, qui mutis tantum larvis induti, tamen Apostolorum successione gloriantur. Verum quid simile? fateor quidem requiri hic a Petro testem oculatum, qualem se Ioannes praedicat, quum dicit: Qui vidit, testimonium perhibet. Nam hoc ad fidem astruendam non mediocriter valebat. Sed interea docendi necessitate se et collegas astringit Petrus, dum facit resurrectionis Christi praecones. Resurrectionem nominat, non quod de ea sola testari conveniat, sed quia primum sub hac comprehenditur mortis praedicatio: deinde quoniam in ea finem redemptionis nostrae et complementum habemus, et secum trahit coeleste Christi imperium et Spiritus potentiam in suis tuendis, in stabilienda iustitia et rectitudine, in ordine instaurando, rursum in abolenda peccati tyrannide et omnibus ecclesiae hostibus profligandis. Sciamus itaque hoc nomine nequaquam excludi quae necessario cohaerent. Interea notemus resurrectionem prae aliis commemorari, quasi primarium Evangelii caput: quemadmodum etiam Paulus docet, 1. Cor. 15, 17. Sed an soli Apostoli resurrectionis testes fuerunt? Annon hoc reliquis etiam discipulis fuit commune? Videtur enim Petrus has partes solis Apostolis vindicare. Respondeo, ipsis ideo tribui eiusmodi elogium, quia peculiariter ad id delecti erant, et principem habebant locum in perferenda hac legatione. Non ergo soli erant, tametsi praecipui.

Toto tempore. Initium temporis sumit, ex quo coepit Christus innotescere mundo, quod diligenter observandum est, sicut prius admonui. Nam fere usque ad annum tricesimum quasi privatus homo latuit. Cognosci enim noluit, nisi quatenus salutis nostrae referebat. Ergo quum adesset tempus obeundi muneris, quod illi a Patre erat iniunctum, quasi novus homo et nuper natus prodiit. Hoc quantum ad frenandam nostram curiositatem valeat, cuivis animadvertere promptum est. Tota sane Christi vita admirabile speculum plus quam absolutae perfectionis esse potuit: et tamen, ut nos in eorum studio et consideratione retineret, quae erant cognitu maxime necessaria, maiorem vitae suae partem obscuram et

quasi sepultam esse voluit. Quis iam audeat extra Christum evagari, quum ipse sui notitiam ad fidei aedificationem attemperet? Intrare et exire Hebraei accipiunt pro Versari inter homines, et habere communem vitae consuetudinem. Quo sensu dicuntur incolae urbis ingredi et egredi per eius portas. Sic Ioannis 10, 9. Si quis per me introierit, ingredietur et exibit, et pascua inveniet. Quamquam 2. Chronic. 1, 10. videtur esse nota imperii aut praefecturae.

23. Tunc statuerunt duos: Ioseph cognomine Barsabam, qui vocabatur Iustus, et Matthiam: 24. Et precando dixerunt: Tu Domine, qui cognoscis corda hominum, ostende utrum ex his duobus elegeris, 25. Qui accipiat sortem ministerii huius et Apostolatus, ex quo Iudas excidit, ut abiret in locum suum. 26. Et dederunt sortes eorum, et cecidit sors super Matthiam: et conscriptus fuit undecim Apostolis.

23. Unus sufficiendus erat in locum Iudae: duos sistunt in medio. Quaeri potest, cur non uno contenti fuerint. An quia tanta erat paritas, ut discernere non potuerint, uter magis esset idoneus? Certe non fuisset haec satis valida ratio, cur iudicium sorti permitterent. Et videtur alioqui Ioseph pluris fuisse habitus. An quia in diversa trahebantur studia? Hoc vero minime probabile est: neque id patitur praeclarum consensus testimonium quod nuper illis dedit Lucas. Denique absurdum fuisset tali dissidio foedari Apostoli electionem: sed ideo potius sors fuit interposita, ut sciretur ac testatum fieret, non tam electum hominum suffragiis Matthiam, quam divino iudicio creatum. Hoc enim habebant Apostoli diversum a Pastoribus, quod quum hi simpliciter eligerentur ab Ecclesia, illos divinitus vocari oportuit. Qua ratione Paulus in praefatione Epist. ad Galatas Apostolum se neque ab hominibus, neque per homines factum praedicat. Ergo sicut huius muneris singularis erat dignitas, ita aequum fuit in Matthiae electione relinqui Deo summum iudicium, utcumque suis partibus fungerentur homines. Christus reliquos sua voce designaverat. Si hominum tantum electione in eorum ordinem cooptatus esset Matthias, minus habuisset auctoritatis. Medium fuit temperamentum, ut Deo offerrent discipuli quos habebant praestantissimos, ipse vero sibi assumeret, quem sciret fore maxime idoneum. Ita Deus sortis eventu ratum sibi esse Matthiae Apostolatum pronuntiat. Sed videntur temere et praepostere facere discipuli, qui sorti rem tantam committunt. Qualis enim inde certitudo colligi potuit? Respondeo, nonnisi Spiritus instinctu eos ad sortem confugisse. Tametsi enim hoc Lucas non exprimit, quia tamen discipulos temeritatis damnare non vult, quin potius electionem legitimam et Deo probatam refert, hinc constituo, praeeunte Spiritu sancto, hanc viam fuisse ingressos. Quemadmodum et totam actionem a Spiritu illis fuisse dictatam, non dubium est. Cur non enim precantur, ut Deus quem velit ex tota multitudine eligat? Cur eius iudicium ad duos restringunt? Annon hoc est eripere Deo suam libertatem, quum eum suis suffragiis alligant, et quodammodo subiiciunt? At quisquis placide rem expendere volet, clare agnoscet ex Lucae consilio, nihil ausos fuisse discipulos,

nisi quod scirent *officii sui* esse, sibique a Domino mandatum. Contentiosos autem *valere* sinamus.

24. *Precando dixerunt.* Ad verbum, Precati dixerunt. Verum in sensu nulla obscuritas, quia tantum dicere voluit, in hanc formam, *quae sequitur*, precatos fuisse. Neque tamen verba omnia enumerat, contentus summam breviter indicare. Quum itaque ambo probatae vitae essent, imo sanctitate et aliis virtutibus excellerent: quia tamen cordis integritas, cuius unicus cognitor et iudex est Deus, primas tenet, discipuli precantur, ut quod hominibus est absconditum, in lucem proferat. Idem et hodie in eligendis Pastoribus petendum est. Nam utcunque non statuendi sint duo pro uno: quia tamen falli ut plurimum possumus, et dicretio spirituum a Domino est, semper rogandus est Deus, ut nobis ostendat quos habere velit ministros, ut consiliis nostris praesideat. Hinc etiam colligere licet, quanta in eligendis Pastoribus habenda sit integritatis ratio, sine qua in fumum abeunt et eruditio et facundia et quicquid praestantiae fingi potest.

25. *Ministerii et Apostolatus.* Quia humile erat verbum Ministerii, Apostolatum addidit in quo plus dignitatis inest. Quanquam sensus erit clarior, si exponas Ministerium Apostolatus. Sunt enim frequentes Scripturis sanctis hypallagae. Certe Lucas cum onere coniungere voluit muneris praestantiam, reverentiae et auctoritatis conciliandae gratia, simul tamen monere, ad laboriosam provinciam vocari Apostolos.

26. *Dederunt sortes eorum.* Hic de sortibus texenda non est longa disputatio. Qui sortiri in totum nefas esse putant, partim imperitia labuntur, partim non capiunt quid valeat hoc nomen. Nihil est quod non vanitate et audacia sua corrumpant homines. Ita factum est, ut sortes in abusum et superstitionem traxerint. Divinatio enim quae sortibus fit, prorsus est diabolica. Sed quum magistratus inter se provincias sortiuntur, et fratres haereditatem, res est licita. Idque clare testatur Salomo, quum Deum facit eventus moderatorem (Prov. 16, 33.). In sinum coniiciuntur sortes, inquit, et iudicium illarum exit a Domino. Hoc institutum non magis vitiat corruptela, quam genuinam astrologiam adulterina Chaldaeorum vanitas. Chaldaei, dum pravae curiositati praetextum captant ex Astrologiae nomine, scientiam utilem et laude dignam infamant. Idem faciunt sortilegi, quos vocant: sed nostrum est, inter legitimum usum et corruptelam discernere. Caeterum, datas fuisse sortes dicit, ut in urnam vel sinum coniectae postea extraherentur. Notandum quoque est, varie hoc loco accipi *sortis* nomen. Nam quum prius diceret, Iudam obtinuisse sortem ministerii, ex communi Scripturae usu intelligebat, portionem illi attributam a Domino. Postea de sorte proprie et citra figuram loquitur. Verisimile tamen est, quum nomen גרל utrique rei commune sit apud Hebraeos, Petrum alludere ad id voluisse quod facturi erant, et Lucam eodem similiter respexisse.

Sors super Matthiam. Ita accidit quod nemo sperasset: hunc enim alteri fuisse posthabitum, ex superioribus colligere licet. Praeterquam enim quod priorem illi locum dederat Lucas, duo cognomina quibus fuit insignitus, rarae cuiusdam existimationis fuisse indicant. Barsaba, hoc est, filius iurisiurandi vel quietis, a re ipsa

fuit dictus, quasi speculum quoddam esset vel fidelitatis ac innocentiae, vel placidi modestique ingenii. Alterum cognomen eximiam probitatem notabat. Ille ergo hominum iudicio prior: at Deus illi Matthiam praetulit. Unde admonemur, non gloriandum esse, si in coelum usque inferamur opinione hominum, et eorum suffragiis praestantissimi censeamur, sed hoc potius curandum, ut nos approbemus Deo, qui unicus est legitimus iudex, cuius sententia stamus et cadimus. Caeterum hoc quoque saepe animadvertere licet, Deum praeterire qui maxime eminent in hominum conspectu, ut omnem carnis superbiam prosternat. Quod addit conscriptum fuisse reliquis, sinistram omnem temeritatis notam abstergit a sortitione, quia tanquam divinitus electum amplexa est Ecclesia, super quem sors ceciderat.

CAPUT II.

1. Et dum compleretur dies Pentecostes, erant omnes unanimiter congregati simul, 2. Et factus est repente e coelo sonitus, quasi violento flatu irruente, et implevit totam domum ubi sedebant: 3. Et visae sunt illis dissectae linguae, tanquam igneae, seditque super unumquemque illorum: 4. Et impleti sunt omnes Spiritu sancto, et coeperunt loqui alienis linguis, quemadmodum Spiritus dabat illis eloqui.

1. *Dum compleretur.* Compleri pro Advenire capitur. Nam illorum perseverantiae iterum Lucas testimonium reddit, quum dicit, Stetisse omnes eodem loco, usque ad constitutum illis tempus. Huc pertinet adverbium *unanimiter*. Porro, cur Dominus adventum Spiritus totum sesquimensem distulerit, supra attigimus. Cur autem illo potissimum die miserit, quaeritur. Ego illam Augustini anagogen refutare nolo, quod sicuti quinquagesimo post Pascha die Lex veteri populo data fuit, manu Dei scripta in tabulis lapideis: ita spiritus, cuius officium est, eam cordibus nostris inscribere, totidem diebus post resurrectionem Christi, qui verum est Pascha, implevit quod in Legis promulgatione figuratum fuerat (1. Cor. 5, 7.). Quod tamen hanc argutiam quasi necessariam urget, libro Quaest. in Exodum et Epistola ad Ianuarium 2, in eo cuperem magis sobrium et modestum esse. Fruatur tamen ipse suo sensu. Ego interea quod magis solidum est amplector, festo die, quo Hierosolymam confluere solebat ingens hominum multitudo, editum fuisse miraculum, ut illustrius redderetur. Et certe hac occasione in ultimos usque terrae fines sparsum fuit, ut mox videbimus. Eodem consilio saepe Christus Hierosolymam ascendit diebus festis, quo pluribus innotescerent virtutes quas edebat: atque ut in maiore hominum frequentia uberior esset doctrinae fructus (Io. 2. 5. 7. 10. 12.). Sic etiam postea referet Lucas, Paulum festinasse, ut ante diem Pentecostes Hierosolymam perveniret (Act. 20, 16.): non religione aliqua, sed propter frequentiorem conventum, quo pluribus prodesset. Ergo in diei electione miraculi utilitas spectata fuit: primum ut Hierosolymae magis celebraretur, quia tunc ad consideranda Dei opera magis attenti

erant Iudaei: deinde, ut in regiones procul dissitas perveniret eius fama. Diem vero quinquagesimum vocabant, facta a primitiis supputatione.

2. *Factus est repente.* Donum visibile esse oportuit, ut sensus corporalis discipulos magis excitaret. Nam quae nostra est segnities ad aestimanda Dei dona, nisi sensus omnes nostros prius expergefaciat, virtus eius incognita praeteribit ac effluet. Haec igitur praeparatio fuit, quo melius agnoscerent, iam adesse promissum a Christo Spiritum. Quanquam non tam eorum causa id factum est, quam nostra: sicuti quod dissectae et igneae linguae apparuerunt, in eo nostri potius et universae Ecclesiae habita ratio fuit, quam illorum. Poterat enim Deus instruere eos facultate ad Evangelium publicandum necessaria, etiamsi nullum symbolum adiungeret. Scivissent ipsi non fortuito, neque sua industria, se fuisse tam repente mutatos: verum quae hic referuntur signa, omnibus saeculis profutura erant: ut prodesse hodie nobis sentimus. Caeterum breviter observanda est signorum analogia. Vehementia flatus ad terrorem incutiendum spectabat. Nunquam enim ad recipiendam Dei gratiam rite sumus comparati, nisi domita carnis confidentia. Quemadmodum enim fide nobis patet ad eum accessus, ita humilitas et timor facit, ut aperta sit illi ad nos ianua. Cum superbis et securis, sibique placentibus nihil illi negotii. *Flatu* designari Spiritum, vulgare est. Nam et Christus, quum apostolis Spiritum daturus esset, in eos sufflavit (Io. 10, 22.) et in Ezechielis visione turbo et ventus (Ezech. 1, 4.), imo nomen ipsum Spiritus translatitium est. Nam quia illa divinae essentiae hypostasis, quae Spiritus vocatur, per se incomprehensibilis est, Scriptura nomen a flatu mutuatur: quia virtus Dei est, quam Deus veluti spirando in omnes creaturas diffundit. *Linguarum* species ad praesentem circumstantiam restringitur. Nam sicuti columbae figura, quae super Christum descendit, significationem habebat aptam Christi naturae et officio, ita nunc Deus signum elegit, quod rei signatae congrueret: nempe, ut effectum Spiritus sancti in Apostolis ostenderet, qualis postea sequutus est. Linguarum diversitas quoddam veluti obstaculum erat, ne Evangelium latius manaret. Ita si una tantum lingua fuisset eius praeconibus, omnes Christum putassent in angulo Iudaeae inclusum. Deus autem viam invenit, qua perrumperet, dum linguas Apostolorum secuit, ut per omnes populos dispergerent, quod ipsis traditum fuerat. In quo refulget mirabilis Dei bonitas: quia poena humanae superbiae in materiam benedictionis versa est. Unde enim diversitas linguarum, nisi ut impia et scelerata hominum consilia dissiparentur? (Genes. 11, 7.). Nunc Deus Apostolos instruit linguarum varietate, ut in beatam unitatem homines huc et illuc palantes revocet. Linguae istae dissectae fecerunt, ut omnes loquantur lingua Canaan, quemadmodum Iesaias praedixerat (Ies. 19, 18.). Nam quocunque loquantur idiomate, omnes tamen uno ore et uno Spiritu eundem invocant Patrem in coelis (Rom. 15, 6.) Nostra id causa factum esse dixi, non tantum quia fructus ad nos pervenit, verum etiam quia agnoscimus, non temere volitasse ad nos Evangelium, sed Deo ordinante, qui linguas Apostolis in hunc finem dissectas contulit, ne qua natio doctrinae illis commissae expers foret: quo Gentium vocatio comprobatur, deinde fides asseritur eorum doctrinae, quam scimus non humanitus esse fabri-

catam, quum in eorum linguis Spiritum habitasse audiamus. Nunc dicendum restat, quid sibi *ignis* velit. Procul dubio efficaciae fuit symbolum, quae exserenda erat in Apostolorum voce. Alioqui etiam si personuissent ad extremos usque mundi fines, nihil aliud quam aërem sine profectu verberassent. Demonstrat itaque Dominus igneam fore eorum vocem, ut hominum corda accendat: ut exusta consumptaque mundi vanitate, purget ac renovet omnia. Alioqui nunquam tam arduum munus aggredi fuissent ausi, nisi Dominus de praedicationis virtute certiores illos fecisset. Hinc factum est, ut non resonuerit tantum in aëre Apostolorum doctrina, sed in hominum mentes penetrarit, ac eas coelesti ardore impleverit. Neque haec vis tantum in ore Apostolorum fuit ostensa, sed quotidie ostenditur. Atqui eo magis cavendum est, ne quum ignis ardet, instar stipulae simus. Porro Spiritum sanctum Dominus semel discipulis suis contulit sub visibili specie, ut certo statuamus, nunquam Ecclesiae defuturam invisibilem et occultam eius gratiam.

3. *Seditque.* Quoniam subita est numeri mutatio, dubium est an de igni loquatur. Dixerat linguas tanquam ex igni apparuisse: sequitur mox: *Seditque* super eos. Ego tamen ad Spiritum refero. Hebraeis enim familiare est, substantivum verbi, quod priore membro omiserant, in secundo exprimere. Quale hic exemplum est: sedit super eos, et repleti sunt omnes Spiritu sancto. Scimus autem Lucam, tametsi Graece scripserit, Hebraismis tamen abundare. Iam quod Spiritum sanctum *linguas* vocat, ex usu Scripturae est. Nam et columbam Ioannes eodem nomine appellat (Io. 1, 32.): quia eiusmodi symbolo Spiritus sui praesentiam testari Dominus volebat. Si inane esset signum, absurda esset appellatio: sed ubi res est annexa, congruenter eius nomen signo tribuitur, quod ipsam sensibus nostris percipiendam offert. Plenitudo Spiritus, qua singulos fuisse donatos asserit, non exprimit aequalem donorum mensuram in unoquoque, sed excellentiam quae obeundo muneri par futura esset.

4. *Coeperunt loqui.* Praesentem effectum exstitisse admonet, ac simul in quem usum aptandae fuerint linguae. Caeterum quia paulo post subiicit Lucas, advenas ex diversis regionibus miratos esse, quod singuli audirent sua lingua Apostolos loquentes, probabile nonnullis videtur, non loquutos esse variis linguis, sed quod lingua una pronuntiatum erat, sic fuisse a singulis perceptum, quasi nativam linguam audirent. Eundem ergo sonitum vocis putant varie fuisse distributum inter auditores. Alteram coniecturam habent: quod Petrus unam concionem apud multos ex variis gentibus collectos habuerit, qui eius sermonem intelligere non poterant, nisi alia vox ad eorum aures perveniret, quam ore ipsius prolata erat. Verum primo loco notandum est, vere loquutos fuisse extraneis linguis discipulos: alioqui non in ipsis, sed in auditoribus fuisset miraculum. Ita falsa fuisset similitudo, cuius ante meminit, nec tam ipsis datus esset Spiritus, quam aliis. Audimus etiam, ut Paulus Deo gratias agat, quod diversis linguis loquatur (1. Cor. 14, 18.). Certe earum et intelligentiam et usum sibi vindicat. Neque vero hanc facultatem consequutus fuerat suo studio vel industria, sed habebat ex dono Spiritus. Eodem loco speciale donum esse

affirmat, quo non omnes sint praediti. Ex his planum esse arbitror, varietate intelligentiaque linguarum donatos fuisse Apostolos, ut Graecis Graece, Italis Latine loquerentur, haberentque veram cum auditoribus communicationem. An tamen accesserit secundum miraculum, et Aegyptii et Elamitae Chaldaice loquentem Petrum intellexerint, acsi diversas voces ederet, in medio relinquo. Sunt enim coniecturae, quae huc ducunt, et tamen non ita firmae quin refelli queant. Fieri enim potest, ut loquuti sint diversis linguis, prout incidebant in hunc vel illum, et se dabat occasio: et quidem alius alia lingua usus fuerit. Clarum ergo miraculum erat, quum in promptu illis viderent esse diversa idiomata. Quod ad Petri concionem spectat, potuit a maiori parte intelligi, undecunque nati essent, quia plurimos eorum qui Hierosolymam confluxerant, verisimile est linguae Chaldaicae fuisse peritos. Deinde nihil erit absurdi, si dicamus et aliis linguis loquutum esse. Quanquam de hac re multum litigare nolo, modo hoc extra controversiam ponatur, Apostolos vere sermonem mutasse.

5. Erant autem Hierosolymae commorantes Iudaei, viri pii ex omni gente earum quae sub coelo sunt. 6. Vulgato hoc rumore, convenit multitudo, et confusa est: quia audiebat quisque sua lingua eos loquentes. 7. Stupebant autem omnes et mirabantur, dicentes inter se: Nonne, en, omnes isti qui loquuntur, Galilaei sunt? 8. Et quomodo nos audimus quisque eos suo idiomate loquentes, in quo nati sumus? 9. Parthi et Medi, et Elamitae, et incolae Mesopotamiae, Iudaeae et Cappadociae, Ponti et Asiae, 10. Phrygiae et Pamphiliae, Aegypti, et partium Lybies versus Cyrenem, et advenae Romani, 11. Iudaei et proselyti, Cretes et Arabes, audimus loquentes ipsos nostris linguis magnifica Dei. 12. Stupebant ergo omnes et mirabantur, dicentes alii aliis: Quid sibi vult hoc? 13. Alii subsannantes dicebant: Musto pleni sunt.

5. *Erant autem commorantes.* Quum viros religiosos nominat, innuere videtur, eos Hierosolymam cultus Dei causa venisse: sicuti Deus omnibus post dissipationem saeculis, quasi *erecto* vexillo residuum aliquod semen in urbem illam collegit, quia adhuc vigebat templi utilitas: interea tamen obiter admonet apud quos proficiant, et quibus prosint miracula, quibus Dominus potentiam suam declarat. Nam impii et profani homines vel rident vel non curant, quemadmodum statim videbimus. Praeterea eos voluit citare testes, quibus ob suam religionem habeatur plus fidei. Quum dicit *ex omni gente*, intelligit ex diversis regionibus et longe inter se dissitis. Nam et postea terras commemorat quae ingenti spatio distabant, cuiusmodi sunt Lybie et Pontus, Roma et Parthia atque Arabia et similes. Hoc ad augendam rei magnitudinem valet. Nam Cretenses et Asiatici propter viciniam poterant habere aliquod linguae commercium: at non eadem ratio inter Italos et

Cappadoces, inter Arabes et Ponticos. Fuit autem memorabile hoc Dei opus, et summa admiratione dignum, quod in tam vasta et horrenda populi dissipatione, nonnullas tamen reliquias ubique servavit, imo fecit, ut populo tam afflicto et quasi perdito quidam alieni se adiungerent. Tametsi enim huc et illuc in longinquum exsilium dispulsi, diversi diversos quodammodo mundos incolebant, inter se nihilominus tenebant fidei unitatem. Neque enim eos temere pios et Dei timentes nominat.

6. *Vulgato hoc rumore.* Graece quidem ita Lucas dicit, Facta hac voce: sed intelligit sparsam fuisse famam, qua factum est ut multi simul confluerent. Nam si alius post alium diverso loco et tempore loquentes audisset diversis linguis Apostolos, non ita illustre fuisset miraculum. Conveniunt ergo in unum locum omnes, ut linguarum diversitas ex praesenti comparatione melius appareat. Accedit et altera circumstantia, quod vulgo nota est patria Apostolorum, et vulgo hoc notum est, nunquam fuisse ex patria egressos, ut peregrinas linguas discere potuerint. Quum ergo indiscriminatim, prout tulit occasio, alius Latine, alius Graece, alius Arabice loquitur, et singuli etiam linguas variant, hinc magis conspicuum redditur opus Dei.

11. *Magnifica Dei.* Duo notat Lucas, quae auditoribus admirationem fecerunt: quod Apostoli rudes prius idiotae nati in contempto angulo, magnifice tamen de rebus divinis et coelesti sapientia dissererent. Alterum, quod novis linguis subito essent donati. Utrumque notatu dignum, quia temere et futiliter verba fundere non tam valuisset ad permovendos animos: rerum vero maiestas magis afficere debuit ad miraculum considerandum. Etsi autem in eo tribuunt debitum Deo honorem, ubi attoniti haerent, praecipuus tamen exprimitur miraculi fructus, quod inquirunt atque ita ostendunt, se ad discendum paratos esse. Nam stupor alioqui non multum profuisset: et sane ita cum stupore admirari Dei opera convenit, ut simul accedat consideratio, et intelligendi studium.

13. *Alii subsannantes.* Hinc apparet, quam prodigiosa sit hominum tam socordia quam improbitas, quum illis Satan mentem abstulit. Si palam e coelo descendat Deus, vix clarius conspici posset eius maiestas, quam in hoc miraculo. Quisquis guttam integri sensus habet, eum solo auditu percelli necesse est. Quam igitur belluini illi, qui oculis cernunt, et tamen subsannant, suisque facetiis Dei potentiam eludere conantur? Verum ita res habet. Nihil tam admirabile esse potest, quod non in ludibrium vertant, qui nulla Dei cura tanguntur, quoniam data opera callum inscitiae in rebus maxime dilucidis sibi obducunt. Et iusta est Dei ultio adversus talem superbiam, ut Satanae in coecum furorem praecipitandos tradat. Quare non est quod miremur, si hodie plerique ad tantam lucem coecutiunt, si surdi sunt ad tam apertam doctrinam, imo petulanter respuunt oblatam sibi salutem. Nam si insolita Dei opera, quibus magnifice potentiam suam illustrat, obnoxia sunt hominum ludibriis, quid de doctrina fiet, quae nihil apud eos resipit, nisi vulgare? Quanquam Lucas non pessimos fuisse, aut penitus deploratos significat, qui riserunt, sed exponere potius voluit, qualiter affectum fuerit hominum vulgus hoc miraculo. Et sane ita semper res habuit in mundo, ut pauci vero Dei sensu tacti fuerint,

quoties se patefecit. Nec mirum: rara enim et paucorum hominum virtus est religio, quae sanae intelligentiae initium est. Caeterum, ut maior pars ferrea quadam pervicacia, operum Dei considerationem repellat, nunquam tamen fructu carent quemadmodum videre in hac historia licet.

14. Stans autem Petrus cum undecim, extulit vocem suam, et loquutus est illis: Viri Iudaei, et omnes qui habitatis Hierosolymae, notum hoc sit vobis, et auribus percipite verba mea. 15. Non enim, quemadmodum existimatis, isti ebrii sunt: est enim hora diei tertia. 16. Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioël. 17. Et erit in *ultimis diebus*, dicit Deus, effundam ex Spiritu meo super omnem carnem: et prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae, et iuvenes vestri visiones videbunt, et seniores vestri somnia somniabunt: 18. Utique super servos meos, et super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, et prophetabunt. 19. Et dabo prodigia in coelo superne, et signa super terram inferne, sanguinem et ignem, et vaporem fumi: 20. Sol vertetur in tenebras, et luna in sanguinem, priusquam veniat dies Domini magnus et illustris. 21. Et erit, quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit.

14. *Stans autem Petrus.* Standi verbo gravem in coetu concionem fuisse habitam significat. Surgebant enim, verba ad populum facturi, quo facilius audiri possent. Summa autem huius concionis est, quod ex dono Spiritus sancti quod cernebant, colligit exhibitum iam esse *Christum*. Prius tamen falsam illam opinionem refellit, quod putarent ebrios esse discipulos. Refutatio autem probabili argumento constat, quia non soleant mane homines inebriari. Nam ut inquit Paulus: Qui ebrii sunt, nocte sunt ebrii (1. Thess. 5, 7.). Pudore enim lucem fugiunt. Et sane tanta est huius vitii foeditas, ut merito lucem horreat. Neque tamen hoc argumentum perpetuo valeret. Iam enim suo tempore invehebatur Iesaias in eos, qui ad sectandam ebrietatem mane surgebant. Et hodie non pauci sunt, qui porcis similes statim a somno ad pocula transsiliunt. Sed quoniam hoc abhorret a communi hominum more, verisimile esse Petrus negat. Qui mediocriter antiquitatis sunt periti, diem civilem ab ortu solis ad occasum usque in duodecim horas distributum fuisse sciunt. Ita horae aestate longiores, hieme breviores erant. Ergo quae nunc hieme nona esset ante meridiem, aestate vero octava, veteribus tertia fuit. Quod autem leviter tantum opinionem ebrietatis diluit Petrus, ideo fit, quia supervacua fuisset magis anxia excusatio. Ergo, ut in re indubia, eos qui ridebant magis compescit, quam docere laborat. Caeterum non tam eos ex temporis circumstantia refellit, quam Ioëlis testimonio. Nam quum dicit, *exhiberi* quod praedictum fuerat, eorum ingratitudinem perstringit, quod tam insigne benefi-

cium, iam sibi olim promissum, nunc, dum ante oculos est, non agnoscant. Quod autem omnibus exprobrat paucorum vitium, non ideo facit, ut omnes eadem involvat culpa: sed quoniam ex illorum subsannatione opportuna occasio se dabat omnes simul docendi, eam non negligit.

17. *Erit in ultimis diebus.* Ab hoc effectu probat, exhibitum iam esse Messiam. Ioël quidem novissimos dies non exprimit, sed quum de plena Ecclesiae restitutione disserat, non dubium quin prophetia illa in solam competat ultimam aetatem (Ioel 2, 29.). Quare nihil a Ioëlis mente alienum attulit Petrus, sed tantum explicandi causa hoc verbum addidit, ut scirent Iudaei non aliter posse instaurari Ecclesiam, quae tunc collapsa erat, quam si Dei Spiritu renovarentur. Porro quia Ecclesiae reparatio, quasi novum saeculum futura erat, ideo Petrus in dies novissimos eam confert. Et sane hoc tritum ac familiare Iudaeis erat, magnificas omnes promissiones de beato et bene composito Ecclesiae statu non ante completum iri, quam dum Christus adventu suo omnia in integrum restitueret. Proinde extra controversiam inter ipsos erat, pertinere ad ultimum tempus quod adducitur ex Ioële. Iam per dies ultimos, vel plenitudinem temporis, notatur stabilis ecclesiae conditio in Christi manifestatione.

Effundam de spiritu meo. Vult probare (ut iam dictum est), non aliter reparari posse Ecclesiam, quam dato Spiritu sancto. Quum ergo spem omnes haberent propinquae restitutionis, socordiae eos insimulat, quod de illius ratione ac modo non cogitent. Caeterum quum Propheta dicit Effundam, minime dubium est, quin largam affluentiam hoc verbo notare voluerit. Eodem vero sensu accipere convenit, Effundam de Spiritu, vel ex Spiritu, acsi dictum esset simpliciter Effundam Spiritum. Nam hoc posterius apud Prophetam habetur. Petrus autem Graecos sequutus est, qui vocem Hebraicam את verterunt ἀπὸ. Frustra ergo quidam subtilius hic philosophantur, quia, utcunque mutentur verba, retinenda tamen est mens Prophetiae. Interea, quum Deus effundere Spiritum dicitur, sic accipi debere fateor, quod ex Spiritu suo, tanquam ex unico et inexhausto fonte, multiplicem donorum varietatem profluere in homines faciat. Nam teste Paulo diversa quidem sunt dona, sed unus Spiritus (1. Cor. 12, 4.). Hinc vero colligimus utilem doctrinam: Nihil nobis praestantius a Deo posse dari, quam Spiritus gratiam, imo sine hac, nihili reliqua omnia esse. Nam quum in summa Deus populo suo vult salutem promittere, Spiritum se daturum affirmat. Hinc sequitur, nihil nos bonorum posse adipisci, donec Spiritu sancto donemur. Et certe tanquam clavis est, quae ostium nobis reserat, ut penetremus in omnes spiritualium bonorum thesauros, atque etiam ingrediamur in regnum Dei.

Super omnem carnem. Quid haec universitas valeat, ex sequentibus patet. Nam primum in genere ponitur Omnis caro: deinde partitio additur, qua Propheta significat, nullum fore aetatis vel sexus discrimen, quin Deus omnes promiscue in gratiae suae communionem admittat. *Omnis* igitur caro, quia adolescentes simul ac senes, masculi ac feminae. Quaeri tamen potest, cur tanquam novum et prius inauditum bonum polliceatur Deus populo suo, quod ab initio saeculis omnibus praestare solitus fuerat. Nul-

lum enim saeculum gratiae Spiritus expers fuit. Huius quaestionis solutio in his duobus verbis posita est, Effundam, et Super omnem carnem. Duplex enim hic antithesis notanda est inter veteris et novi Testamenti tempus. Effusio enim ut dixi uberem plenamque copiam significat, quum sub Lege parcior fuisset distributio. Unde etiam Ioannes spiritum sanctum datum fuisse negat, donec ascenderet Christus. *Omnis caro* significat immensam multitudinem, quum Dominus antea paucos tam ampla Spiritus sui participatione dignatus esset. Porro in utraque comparatione minime negatur, quin Patres sub Lege eiusdem gratiae nobiscum participes fuerint: sed Dominus nos illis superiores esse, sicuti sumus, ostendit. Eodem, inquam, et intelligentiae et iustitiae et sanctificationis Spiritu praediti fuerant pii omnes a primo mundi exordio, quo nos *hodie* Dominus illuminat et regenerat: verum pauci tunc cognitionis luce donati fuerunt, si cum ingenti fidelium multitudine conferantur, quos repente Christus adventu suo collegit. Deinde obscura et tenuis fuit illorum cognitio et quasi velo obtecta, si conferatur cum ea quam hodie ex Evangelio habemus, ubi Christus, sol iustitiae, pleno fulgore velut in meridie lucet. Nec obstat, quod pauci quidam tanta fide excelluerunt, ut neminem forsan hodie parem habeant: nam eorum intelligentia nihilominus paedagogiam Legis resipiebat. Est enim illud semper verum, pios Reges et Prophetas non vidisse nec audisse quae Christus adventu suo patefecit (Matth. 13, 17. Luc. 10, 24.). Ergo ut novi Testamenti praestantiam commendet *Ioël*, uberiorem sub ipso fore Spiritus gratiam denuntiat: deinde, ad plures homines perventuram.

Et prophetabunt. Prophetiae verbo rarum et singulare intelligentiae donum notare voluit. Ac eodem spectat, quae mox sequitur, partitio: Iuvenes vestri visiones videbunt, et senes somniabunt somnia. Fuisse enim duas istas ordinarias rationes, quibus se Dominus Prophetis manifestare solitus sit, ex duodecimo Numerorum capite colligitur (Num. 12, 6.). Nam illic Dominus Mosen eximens a communi Prophetarum ordine dicit: Ego servis meis per visionem vel per somnium appareo: cum Mose vero facie ad faciem loquor. Videmus ergo generi subiici duas species, confirmationis vice. Summa tamen huc redit, fore omnes Prophetas, simulac effusus e coelo Spiritus fuerit. Verum hic obiicitur, nihil tale exstitisse, etiam in ipsis Apostolis, nedum in universo fidelium grege. Respondeo, hunc Prophetis usitatum fuisse morem, ut regnum Christi sub tropis saeculo suo congruentibus adumbrent. Dum loquuntur de cultu Dei, nominant altare, sacrificia, auri, argenti, thuris oblationem. Scimus tamen altaria nunc cessare, abolita esse sacrificia, quorum sub Lege usus fuit, et Dominum altius quiddam requirere a nobis, quam opes terrenas. Verum id quidem est: sed Prophetae, dum stylum attemperant ad captum sui temporis, figuris quae tum familiares populo erant, involvunt ea, quae nunc aliter exhibita videmus: quemadmodum alibi dum ex Levitis se facturum sacerdotes promittit et ex plebe Levitas (Ies. 66, 21.), non alio tendit, nisi infimum quemque sub regno Christi honorifico fore in gradu. Ergo si verum et genuinum huius loci sensum habere cupimus, non urgenda sunt verba quae ex veteri Legis oeconomia sumpta sunt, sed tantum quaerenda sine figuris veritas. Ea autem est, quod Apostoli subito

Spiritus afflatu de coelestibus mysteriis prophetice, hoc est, divine et supra vulgarem modum disserebant. Prophetiae itaque nomen nihil aliud designat, quam rarum et insigne intelligentiae donum: acsi diceret Ioël, sub Christi regno non paucos tantum fore Prophetas, quibus arcana sua Deus revelet, sed omnes ad propheticam usque excellentiam spirituali sapientia donandos esse. Quemadmodum et apud Ieremiam habetur: Non docebit quisque proximum suum amplius, quia omnes me cognoscent a minimo usque ad maximum (Ierem. 31, 34.). Caeterum his verbis Petrus Iudaeos quos alloquitur, ad eiusdem gratiae communicationem invitat. Acsi diceret, Spiritum quem in nos effudit, paratus est Dominus longe lateque effundere. Ergo, nisi per vos steterit, haurietis ex hac plenitudine nobiscum. Quod autem Iudaeis tunc dictum fuit, sciamus et nobis hodie dici. Tametsi enim cessarunt illae visibiles Spiritus gratiae, non tamen Spiritum suum ab Ecclesia sua Deus subduxit. Quare hac promissione eum nobis indiscriminatim omnibus quotidie offert. Unde nos nonnisi nostra ignavia egeni sumus ac inopes: et simul clare patet, impios et sacrilegos esse Spiritus hostes, qui plebem Christianam arcent a Dei notitia, quum ipse feminas simul ac viros, iuvenes ac senes, non admittat modo, sed nominatim advocet.

18. *Super servos meos.* His verbis restringitur promissio ad Dei cultores. Neque enim Spiritum suum profanat Deus, quod fieret, si prostitueret incredulis ac contemptoribus. Certum quidem est, nos Spiritu fieri Dei servos, ideoque non esse, donec eum receperimus, sed primum, quos Deus in familiam suam cooptavit, et quos Spiritu suo formavit in suum obsequium, novis postea donis cumulat. deinde, non respexit Propheta ad illum temporis ordinem, sed tantum hanc gratiam Ecclesiae propriam facere voluit. Quum autem Ecclesia nonnisi apud Iudaeos esset, eos honorifice appellat servos et ancillas Dei. Verum ex quo Deus, diruta maceria, Ecclesiam undique sibi collegit, quotquot in foederis societatem recepti sunt, eodem nomine censentur. Tantum meminerimus peculiariter Ecclesiae Spiritum destinari.

19. *Et dabo prodigia.* Primo loco videndum est, quisnam sit iste dies magnus Domini. Alii de priore Christi adventu in carne exponunt: alii vero referunt ad ultimum resurrectionis diem. Neutra mihi opinio probatur. Propheta enim meo iudicio totum Christi regnum comprehendit. Atque ita *diem* magnum vocat, ex quo manifestari in carne coepit Filius Dei, ut nos ad complementum regni eius ducat. Non ergo certum unum diem praefigit, sed a prima Evangelii promulgatione diem istum inchoat, et usque ad ultimam resurrectionem extendit. Qui ad aetatem Apostolorum restringunt, moventur hac ratione, quod Propheta hoc membrum cum proximo connectit. Sed in eo nihil absurdi, quod Propheta tempus signat, quo haec fieri coepta sunt, utcunque assiduos habeant progressus usque ad finem mundi. Porro quod dicit *solem* conversum iri in tenebras, et *lunam* in sanguinem, metaphoricae sunt loquutiones, quibus significat, Dominum signa per totam orbis machinam daturum irae suae, quae homines terrore exaniment, acsi horrenda fieret totius naturae conversio. Sicuti enim sol et luna paterni erga nos favoris Dei testes sunt, dum lucem vicibus suis terrae mi-

nistrant: ita ex adverso dicit Propheta, irati et offensi Dei fore nuntios. Atque hoc secundum est membrum prophetiae. Postquam enim de spiritualis gratiae affluentia disseruit supra omnem carnem, ne quis omnia simul prospera et tranquilla imaginaretur, subiicit turbulentum multoque horrore plenum fore statum mundi sub Christo. Quemadmodum et Christus ipse plenius admonet Matthaei 24. et Lucae 21. Sed hoc ad gratiae commendationem plurimum valet, quod ubi omnia minantur exitium, quisquis tamen nomen Dei invocat, salutis suae securus est. Per Caliginem solis, per Sanguinolentum lunae defluxum, per Atrum vaporem fumi, exprimere voluit Propheta, quocunque homines vertant oculos, ubique sursum et deorsum multa apparitura, quae terrorem incutiant, quemadmodum iam attigit. Perinde ergo hoc valet acsi dixisset, nunquam tam misere habuisse res in mundo, nunquam tot et tam atrocia irae Dei signa exstitisse. Hinc colligitur, quam inaestimabilis sit Dei bonitas, qui praesens remedium tantis malis offert: et rursus quam ingrati sint Deo ac perversi, qui ad propinquum et obvium salutis asylum non confugiunt. Neque enim dubium est, quin hac tam tristi descriptione pios omnes excitare Deus velit, ut ardentiore desiderio salutem expetant. Et Petrus in eundem finem citat ut sciant Iudaei se plus quam calamitosos fore, nisi oblatam sibi Spiritus gratiam suscipiant. Quaeritur tamen, qui conveniat, Christo manifestato tantum simul mare malorum exundare. Absurdum enim videri potest, ipsum divini erga genus humanum amoris unicum esse pignus, in quo coelestis Pater omnes bonitatis suae thesauros explicat, imo viscera misericordiae suae in nos effundit, et tamen eiusdem adventu iram Dei solito violentius ardere, ut coelum et terram uno quasi incendio corripiat. Sed primo observandum est, quia nimium pigri sunt homines ad recipiendum Christum, variis afflictionibus quasi flagellis urgendos esse. Deinde, quum laborantes et malis gravatos ad se Christus vocet, multis prius malis domari nos necesse est, ut humilitatem discamus (Matth. 11, 24.). Nam ex secundo rerum suarum statu cornua superbiae induunt homines. Nec fieri aliter potest, quin ferociter Christum contemnat, qui sibi felix videtur. Tertio, quia plus aequo propensi sumus ad quaerendam carnis pacem: unde etiam fit, ut Christi gratiam multi alligent praesenti vitae, ad diversam cogitationem nos assuefieri expedit, ut sciamus spirituale esse Christi regnum. Ergo Deus ut coelestia Christi bona esse doceat, multis aerumnis secundum carnem nos exercet. Ita fit, ut nostram felicitatem extra mundum quaeramus. Miserias etiam cumulat hominum ingratitudo. Servus enim qui voluntatem domini sui tenet, nec obsequitur, dignus est gravioribus plagis (Luc. 12, 47.). Quo familiarius nobiscum Deus in Christo communicat, magis crescit nostra impietas, et in apertam contumaciam erumpit. Ita nihil mirum, si Christo manifestato multa ultionis divinae signa ex adverso appareant, quum homines impio contemptu hinc gravius in se provocent Deum, iramque eius inflamment. Certe quod formidabilis est Christi dies, accidentale est, sive nostram segnitiem corrigere velit Deus, nos adhuc indociles subigere, sive ingratitudinem punire: per se enim nihil affert nisi iucundum. Sed Deum merito provocat gratiae suae contemptus ad horribilem excandescentiam.

21. *Quisquis invocaverit.* Insignis locus. Nam sicuti Deus minis ac terroribus nos tanquam ignavos asinos ad quaerendam salutem instigat: ita postquam coelum et terram tenebris involvit, modum tamen ostendit, quo salus ante oculos nostros affulgeat, nempe si ipsum invocabimus. Est enim diligenter notanda haec circumstantia. Si Deus salutem simpliciter promitteret, hoc iam quidem esset magnum, sed longe maius est, dum inter multiplices mortis abyssos eam promittit. Quum omnia, inquit, confusa fuerint, et exilii formido omnia occupaverit, tantum invocate me, et salvi eritis. Ergo, utcunque malorum gurgite absorptus sit homo, proponitur illi tamen remedium, quo effugiat. Notanda etiam universalis particula, *quicunque.* Nam sine exceptione omnes Deus ad se admittit, et hoc modo ad salutem invitat. Quemadmodum Paulus colligit decimo ad Rom. capite et ante a propheta traditum fuerat, Tu Deus exaudiens precationem, ad Te omnis caro veniet. Quando itaque nemo excluditur ab invocatione Dei, omnibus aperta est salutis ianua. Nec aliud est quod nos ab ingressu arceat, quam propria infidel·s. Omnes dico, quibus se per Evangelium Deus patefacit. Verum, sicuti in Dei invocatione certa est salus, ita statuendum est, sine ipsa ter miseros esse nos ac perditos. Caeterum quum salus nostra locatur in Dei invocatione, nihil interea adimitur fidei, quando haec invocatio nonnisi in fide fundata est. Est alia quoque circumstantia non minus notatu digna, quod Propheta ultimis diebus proprie congruere significat Dei invocationem. Nam etsi omnibus saeculis invocari voluit, ex quo tamen in Christo se exhibuit Patrem, facilius nobis ad eum accessus patet. Quod et maiorem nobis fiduciam addere, et torporem excutere debet. Ut etiam ratiocinatur ipse hoc privilegio alacritatem ad precandum nobis duplicari, Hactenus non petiistis quidquam in nomine meo: petite, et impetrabitis. Quasi diceret, Antehac quamvis nondum apparuerint Mediator in carne et Advocatus, precati tamen estis: nunc ubi patrocinium meum accedet, quanto animosius id facere conveniet?

22. Viri Israelitae, audite hos sermones: Iesum Nazarenum, virum a Deo ostensum erga vos, virtutibus, et prodigiis, et signis quae fecit per ipsum Deus in medio vestri, quemadmodum et ipsi nostis: 23. Hunc, inquam, definito consilio, et praescientia Dei traditum per manus impiorum accepistis, et cruci affixum interemistis. 24. Quem Deus suscitavit, solutis doloribus mortis, quandoquidem impossibile erat ipsum teneri ab ea.

22. *Iesum Nazarenum.* Nunc Petrus ad suum institutum prophetiam Ioëlis accommodat: nempe ut inde agnoscant Iudaei adesse instaurationis tempus, et ideo Christum sibi esse datum. Neque enim aliter quam adventu Mediatoris complenda erat haec promissio. Atque hic demum rectus est usus donorum omnium, quae per Christum percipimus, dum nos ad Christum ipsum, veluti ad fontem deducunt. Verum hoc sensim progreditur. Neque enim sta-

tim a principio Iesum fuisse Christum affirmat, sed tantum dicit, *hominem* fuisse divinitus missum, idque probat ex miraculis. Postea addit, a morte resurrexisse, quum esset occisus. Unde certius et plenius apparet, non fuisse unum aliquem ex Prophetis, sed ipsum Dei Filium, qui promissus fuerat omnium reparator. Sit ergo hoc primum membrum, Iesum Nazarenum hominem fuisse, luculentis testimoniis approbatum a Deo, ut sperni quasi vulgaris aut obscurus non deberet. Ἀποδεδειγμένον vetus interpres non male reddidit Approbatum. Ac fallitur Erasmus, qui putat eum secus legisse. Ipse vero Lucae mentem minime expressit, quum vertit Exhibitum. Nam quum verbum illud Graecis significet Demonstrare: unde et Mathematici ἀποδείξεις vocant argumenta, quibus oculis rem perspicue subiiciunt: voluit dicere Lucas Iesum non venisse incognitum ac sine ullo testimonio vel approbatione: sed in hoc valuisse quae Deus per illum edidit miracula, ut illustris et eximius esset. Ideo dicit, *ostensum* erga Iudaeos, quia Deus inter illos Filium suum insignem et magnum haberi voluit. Acsi diceret, miracula non aliis gentibus fuisse destinata, sed Iudaeis, ut Iesum divinitus sibi missum agnoscerent.

Virtutibus. Miracula tribus istis nominibus designat. Et sane quoniam Deus potentiam in illis suam novo et inusitato modo exserit, vel saltem plus admirationis excitat, merito dicuntur Virtutes. Solemus enim, quum aliquid extraordinarium accidit, magis commoveri. Qua ratione etiam dicuntur Prodigia, quoniam obstupescere nos cogunt. Signa autem ideo vocantur, quia Dominus mentes hominum ibi fixas haerere non vult, sed altius attolli: sicuti in alium finem referuntur. Tres autem voces posuit, ut magis extolleret Christi miracula, et hac congerie ad eorum considerationem vehementius populum impelleret. Porro Christum non facit primarium auctorem, sed ministrum duntaxat, quia gradatim, ut dictum est, procedere instituit. Quaeri tamen posset, an miracula ad iustam approbationem sufficiant; quia hoc modo suis imposturis fidem facerent magi. Respondeo, multum a Dei virtute differe Satanae praestigias. Denuntiat quidem alibi Christus, regnum Antichristi fore in prodigiis: sed mox addit Mendacibus (II. Thess. 2, 9.). Si quis excipiat, non esse promptum discernere, quia dicit tantum coloris habitura, ut etiam electos, si fieri posset, in errorem abducant (Matth. 24, 24.): respondeo iterum, hallucinationem nonnisi ex defectu nostro (quia scilicet obtusi sumus ac hebetes) provenire. Deus enim virtutem suam satis clare ostendit. Ergo in miraculis quae edit Deus, satis firma est vel doctrinae vel ministerii approbatio, modo ne desint nobis oculi. Quod autem invalida est apud impios, quia falsis Satanae miraculis possunt subinde decipi, hoc eorum coecitati imputandum est: sed quisquis est mundo corde, puris quoque mentis oculis Deum agnoscit, quoties se demonstrat. Nec aliter illudere potest Satan, nisi ubi cordis nostri malitia vitiatum est iudicium, et quasi tenebrae oculis nostris offusae sunt, vel segnitie contracta lippitudo.

23. *Hunc interemistis.* Mortis Christi hac maxime de causa meminit, ut plenior constaret resurrectioni fides. Res nota erat apud Iudaeos, Christum fuisse cruci affixum. Ergo quod resurrexit, ingens est atque admirabile specimen divinae virtutis. In-

terea, ut pungat eorum conscientias peccati sensu, dicit ab illis fuisse occisum, non quod suis eum manibus crucifixerint, sed quod una totius populi voce postulatus fuerit ad necem. Et quanquam multi ex auditoribus quos alloquitur, non consenserant scelestae crudelitati et impiae, iuste tamen eam genti imputat, quia silentio vel incuria omnes se polluerant. Nec ignorantiae praetextus locum habet, quum prius fuisset a Deo ostensus. Hic ergo reatus cui eos subiicit, praeparatio est ad poenitentiam.

Definito consilio. Occurrit offendiculo, quoniam absurdum prima specie videtur, quod is homo quem Deus tantopere ornaverat, postea ad omne ludibrium prostitutus mortem adeo probrosam subeat. Quoniam ergo crux Christi primo aspectu nos turbare solet, ideo Petrus admonet nihil fortuito passum esse, vel quia illi ad se liberandum facultas defuerit, sed quia sic a Deo constitutum fuerat. Haec enim sola cognitio quod mors Christi aeterno Dei consilio ordinata fuerit, ansam praecidit stultis ac pravis cogitationibus, et offensiones praevertit, quae concipi alioqui poterant. Sic enim habendum est, Deum nihil frustra vel temere decernere. Unde sequitur, iustam fuisse causam, cur voluerit Christum pati. Eadem divinae providentiae cognitio gradus est ad considerandum mortis Christi finem ac fructum. Protinus enim in Dei consilio hoc nobis occurrit, iustum fuisse morti addictum pro peccatis nostris, atque eius sanguinem fuisse mortis nostrae pretium. Hic autem insignis est locus de providentia Dei, ut sciamus ab ea gubernari tam vitam nostram quam mortem. Tractat quidem Lucas de Christo, sed in eius persona speculum habemus, quod nobis universalem Dei providentiam repraesentat, quae per totum mundum se extendit: specialiter tamen relucet nobis, qui sumus Christi membra. Hic duo ponit Lucas, praescientiam et certum Dei decretum. Quanquam autem ordine prior est praescientia, (quia Deus quid statuere velit, antea videt, quam re ipsa statuat) consilio tamen vel decreto eam subiicit, ut sciamus Deum nihil voluisse aut statuisse, nisi quod longe ante direxerat in suum finem. Multa enim saepe temere decernunt homines, quia subito. Ergo ut Dei consilium ratione non carere doceat Petrus, praescientiam illi sociam adiungit. Nunc ista duo nos distinguere oportet, atque eo diligentius, quod multi hac in parte falluntur. Praeterito enim consilio Dei, quo moderatur totum orbem, nudam praescientiam arripiunt. Inde vulgaris illa distinctio, quod tametsi praevidet Deus omnia, nullam tamen creaturis necessitatem imponit. Et certe verum est, Deum hoc vel illud ideo praescire, quia futurum est: sed, quemadmodum videmus, non tantum Deo praevisum Petrus docet quicquid Christo accidit, sed ab eo fuisse decretum. Hinc autem colligi debet generalis doctrina: quia Deus non minus in totius mundi gubernatione, quam in ordinanda morte Christi suam providentiam ostendit. Dei ergo est, non futura modo praescire, sed suo arbitrio statuere quod fieri vult. Hoc secundum indicavit Petrus, quum dixit, certo aut definito Dei consilio fuisse traditum. Quare aliud est praescientia, quam voluntas Dei, qua regit ac temperat omnia. Nonnulli qui acutius cernunt, Deum non modo praescire, sed nutu etiam quaecunque fiunt in mundo moderari fatentur. Interea tamen confusum regimen imaginantur, quasi Deus frena laxaret creaturis,

ut singulae sequantur naturae suae ordinem. Dicunt solem arbitrio Dei regi, quoniam nobis lucendo officium peragit, quod illi semel a Deo iniunctum est. Hoc modo liberum homini arbitrium relinqui putant, quoniam ad liberam boni et mali electionem disposita est eius natura. Sed qui ita sentiunt, Deum fingunt sedere in coelo otiosum. Longe aliter Scriptura, quae speciale Deo regimen in rebus singulis et in hominum actionibus vindicat. Nostrum tamen est expendere, in quem finem hoc doceat. Cavendae enim sunt delirae speculationes, quibus multos abripi videmus. Scriptura vult fidem nostram exercere, ut sciamus nos protegi Dei manu, ne simus Satanae et impiorum iniuriis obnoxii. Hoc unum amplecti utile est: neque enim aliud sibi voluit Petrus hoc loco. Imo in Christo sobrie sapiendi exemplum nobis proponitur. Non enim dubium est, quin obnoxia fuerit corruptioni eius caro secundum naturam. Atqui immunem fecerat Dei providentia. Si quis roget, annon fragilia fuerint ossa Christi, non erit negandum, fuisse quidem naturaliter, sed tamen nullum os potuisse minui, quoniam sic Deus statuerat (Ioann. 19, 36.). Hoc, inquam, exemplo admonemur, sic dandum esse principatum Dei providentiae, ut intra limites nostros stemus neque nos temere ingeramus in Dei arcana, quo minime penetrat oculi nostri acies.

Per manus impiorum. Quia videtur innuere Petrus, impios paruisse Deo, hinc sequitur ex duobus absurdis alterutrum: vel Deum esse malorum auctorem vel homines quodvis scelus perpetrando non peccare. Respondeo de secundo, impios, utcunque exsequantur quod apud se Deus statuit, nihil tamen minus quam Deo obedire. Nam obedientia ex voluntario affectu nascitur: scimus autem impiis longe aliud esse propositum. Deinde, nemo obedit Deo nisi cui comperta est eius voluntas. Obedientia igitur ex notitia pendet divinae voluntatis. Porro, Deus in Lege suam nobis voluntatem patefecit. Quare, illi demum obediunt Deo, qui opera sua exigunt ad Legis regulam: deinde eius imperio se voluntarii subiiciunt. Nihil tale in omnibus impiis cernimus, quos Deus huc vel illuc nescientes impellit. Nemo igitur excusabiles hoc praetextu esse dicet, quia pareant Deo: quum et Dei voluntas in Lege nobis quaerenda sit, et illi, quantum in se est, repugnare Deo cupiant. Quantum ad alterum pertinet, nego Deum mali esse auctorem: quia in hac voce certa est notatio pravi affectus. Maleficium enim aestimatur ex fine, quo quisque tendit. Homines quum vel furtum, vel homicidium perpetrant, ideo peccant, quia fures sunt aut homicidae. In furto autem et homicidio sceleratum consilium. Deus qui illorum malitia utitur, in superiore gradu locandus est. Longe enim aliud spectat, quia alterum vult castigare, alterius exercere patientiam: atque ita nunquam a sua natura, hoc est, a perfecta rectitudine deflectit. Ita, quod traditus fuit Christus per manus impiorum, quod crucifixus, factum est Dei nutu et ordinatione. Proditio autem, quae per se nefaria est, et caedes quae tantum scelus in se continet, Dei opus non debet censeri.

24. *Solutis doloribus*. Per Mortis dolores, plus quiddam intelligo quam corporeum sensum. Nam qui vere expendunt mortis naturam, quia audiunt esse Dei maledictionem, ipsos Deum iratum in morte concipere necesse est. Hinc mirus horror, in quo

plus mali est quam in morte ipsa. Hac porro conditione mortem obiit Christus, ut reatum nostrum subiret. Ille interior conscientiae metus, qui illum ad sudorem usque sanguineum expavescere coëgit, quum se sisteret ad Dei tribunal, multo plus illi anxietatis et horroris attulit, quam omnes carnis cruciatus. Caeterum quod luctatum cum huiusmodi doloribus Christum fuisse Petrus docet, et victorem simul praedicat, hoc facit, ut nunc mortem horrere non debeant fideles. Neque enim eadem est nunc mortis qualitas, quae fuit in Adam, quoniam per Christi victoriam absorpta est Dei maledictio (I. Cor. 15, 54.). Sentimus quidem adhuc dolorum punctiones, sed quae nos totaliter non vulnerant, dum fidei clypeus opponitur. Rationem addit, Quia possibile non erat Christum morte opprimi, utpote qui vitae auctor est.

25. David enim dicit de ipso: Providebam Dominum coram me semper: quoniam a dextris est mihi, ne commovear. 26. Propter hoc laetatum est cor meum, et exsultavit lingua mea: quin et caro mea requiescet in spe. 27. Quoniam non derelinques animam meam in inferno: nec permittes ut Sanctus tuus videat corruptionem. 28. Notas mihi fecisti vias vitae: replebis me laetitia cum facie tua. 29. Viri fratres, quando licet mihi cum fiducia dicere apud vos de Patriarcha David, quod et mortuus est et sepultus, et sepulcrum eius apud nos usque in hunc diem. 30. Propheta ergo quum esset, et sciret quod iureiurando iurasset sibi Deus, futurum ut de fructu lumbi eius, quoad carnem, exoriretur Christus, qui sederet super thronum eius, 31. Praescius loquutus est de resurrectione Christi, quod non derelicta sit in inferno anima eius, nec caro eius viderit corruptionem.

25. Resurrectio Christi, quae tum certis clarisque vaticiniis testata erat, tum colligi poterat ex perpetua Prophetarum doctrina, quasi res nova et inaudita Iudaeis probanda fuit. Nec mirum. Videmus enim, quum saepius eam discipulis inculcasset Christus, parum tamen profecisse. Et tamen retinebant certa verae doctrinae principia, quae aditum illis patefacerent ad Christi notitiam, ut mox videbimus. Quoniam ergo fructus resurrectionis Christi erat donum Spiritus, confirmat Davidis testimonio, Christum oportuisse resurgere, ut inde agnoscant Iudaei eum doni auctorem. Sumit enim pro confesso, fuisse excitatum a morte, non ut sibi, sed ut suis vivat. Nunc videmus quo tendat consilium Petri, non debere videri novum, quod ita multo ante praedictum fuerat, Iesum quoque esse Christum, quia de eo, tanquam Ecclesiae capite, vaticinatus fuerit David. Principio, videndum est, an omnino de Christo intelligi debeat hic locus, quemadmodum Petrus contendit: deinde, si quid erit in verbis notatu dignum, excutiemus suo ordine. Negat Petrus competere in Davidem, quod hic dicitur, Non permittes ut Sanctus tuus corruptionem videat: quia Davidis cadaver in sepulcro corruptum

fuerit (Ps. 16, 8.). Videtur in speciem leve esse argumentum. Promptum enim esset excipere, non urgendum esse verbum, quum nihil aliud voluerit David, quam se ab interitu eximere. Ergo utcunque eum attigerit corruptio, id tamen non obstat, quominus tutum se ab eius periculo iure praedicet: quia noverat se a Domino liberandum. Imo videtur repetitio esse proximi membri ex familiari linguae Hebraicae usu. Quod si ita est, simplex erit sensus, non passurum esse Deum ut opprimatur mortis imperio, vel ut eum mors absumat. Atque hanc interpretationem confirmat, quod ubi Infernum legimus, Hebraice habetur שאול: ubi legimus Corruptionem, illic est שחת. Utraque autem vox Sepulcrum significat. Hoc modo bis diceret David, se a morte ereptum iri per Dei gratiam. Denique, idem hic dicit, quod Psal. 49, 16., Redimet Deus animam meam e manu inferni: sicut e converso, quum de reprobis agit, Descensum in sepulcrum pro Exitio capere solet. Respondeo breviter, maius hic quiddam exprimi, quam communem piorum redemptionem. David quidem aeternum sibi tam in vita quam in morte Deum liberatorem fore promittit. Neque vero multum profuisset, ereptum semel esse ab uno periculo, nisi confisus esset Dei protectione se usque in finem fore salvum: sed incolumitatem designat superiorem communi sorte. Et certe verba sonant de novo et singulari privilegio eum gloriari, ut concedam repetitionem esse, atque istis duobus membris unum dici: Non deseres animam meam in inferno: et, Non permittes, ut videam corruptionem. Nego tamen simpliciter intelligi, quod Deus Sanctum suum vindicare ab aeterno interitu velit. Siquidem nominatim immunitas a corruptione promittitur. Nec moror quod שחת sepulcrum significat, sicuti שאול quod priore membro positum est. Nam ut de verbis non contendam, etymologia tamen spectanda est. Quum ergo שחת ideo Sepulcrum vocetur, quia corpus hominis putredine corrumpit, non dubium est, quin illam qualitatem notare voluerit David. Ergo non tam locus hoc nomine exprimitur, quam putrescendi conditio. Ita sensus est, non passurum Deum, ut in sepulcro putrescat ille, de quo Psalmus loquitur. Quum autem ab hac necessitate immunis non fuerit David, sequitur vaticinium non solide nec perfecte fuisse in eo impletum. Quod autem omnino de Christo exponi Psalmus debeat, res ipsa convincit. Nam quum David unus esset de filiis Adae, illam universalem generis humani sortem effugere non poterat: Pulvis es, et in pulverem redibis (Gen. 3, 19.): apertum est, inquam, omnibus Adae filiis sepulcrum, quod ipsos omnes deglutiat, et absumat, ut nemo se eximere a corruptione possit. Ita quum nos intuemur seorsum a Christo, paratum nobis sepulcrum cernimus, quod nobis putredinem minatur. Quare, si a Christo separetur David, minime in eum competet quod hic dicitur, servandum esse a sepulcro. Quum ergo gloriatur se expertem sepulcri fore, quod ad putredinem attinet, procul dubio se in Christi corpore constituit, in quo mors devicta est, atque abolitum eius regnum. Quodsi David non alia sibi ratione exemptionem a sepulcro promittit, nisi quatenus est Christi membrum, hinc apparet, a Christo tanquam a capite faciendum esse exordium. Quisquis sani erit iudicii, facile agnoscet valere hoc argumentum: Totum humanum genus corruptioni Deus subiecit: ergo David, quatenus unus erat ex

hominum numero, inde eximi non potuit. Nec vero dubium est, quin Iudaei, apud quos habebatur haec concio, quum extra controversiam axioma istud inter eos valeret, a solo Christo sperandam esse restitutionem, ideo facilius acquieverint Petri dictis, quia videbant non aliter constare quod verba sonant, quam si ad Messiam ventum esset. Neque enim eo impudentiae proruperant, saltem isti quorum fit mentio, ut auderent in rebus apertis cavillari. Deus enim pios et dociles auditores suis discipulis tunc obtulerat. Quaerebant in veteri Testamento Messiam. Eius typum sciebant delineatum fuisse in Davide. Erat religio, et Scripturae reverentia. At hodie totius fere gentis desperata est impudentia. Utcunque urgeantur, eludunt. Ubi nullum est effugium, tamen perrumpunt. Victi nunquam cedunt. Nec dubium, quin haec illiberalis protervia impietatis eorum poena sit. Sed redeamus ad Petri concionem. Quando non tantum praedicat David liberatorem sibi fore Deum, sed modum quoque singularem exprimit, nempe, quod sepulcri corruptioni non erit obnoxius, merito colligit Petrus, id non in ipsum proprie competere, quum eius cadaver in sepulcro corruptum fuerit. Quia autem hoc dictu asperum fuisset apud Iudaeos, verborum circuitu duritiem praemollit. Non enim praecise uno verbo negat, vere id fuisse in Davide impletum, sed oblique tantum significat, quia vulgari aliorum more in sepulcro consumptus iaceat. Caeterum ita de Christo vaticinatus est David, ut sibi privatim aptarit hanc consolationem, et extenderit ad universum Ecclesiae corpus. Nam quod in capite solidum est ac perfectum, diffusum postea in singula membra distribuitur. Neque vero negandum est, de se ipso Davidem hic loquutum: sed quatenus in Christo, quasi vitae speculo, se intuebatur. Primus ergo respectus in Christum: inde ad se et alios fideles oculos convertit. Ita nobis hic praescribitur generalis doctrina de natura fidei, de spirituali conscientiae gaudio, de spe aeternae liberationis.

Providebam. Hoc principium tenendum est, si Deum velimus nobis adesse, ut illum statuamus nobis ante oculos: et quidem antequam appareat. Fidei enim prospectus multo longius quam ad praesentem experientiam penetrat. Ergo hoc habet proprium fides, ut in rebus confusis et periculis omnibus Deum semper ducem sibi proponat. Nihil enim est quod nos sustineat, quam praesentiae Dei agnitio: sicut absentiae opinio nos subinde consternat et tandem penitus exanimat. Subiicit David, non frustra se ad directionem illam Dei fuisse intentum. *Mihi*, inquit, *a dexteris est*: quo significat, non esse periculum, ne unquam nos ac fidem nostram frustretur, quum illum proponimus nobis praesentem: semper enim praesentissimum eius auxilium sensuros. Fides quidem in sperando Dei auxilio omne experimentum et quicquid sensu percipitur, antevertere debet: verum, ubi hanc Deo gloriam tribuerit, ut eum licet absentem adeoque invisibilem in Verbo aspiciat, ipso tandem rei effectu superabitur. Est enim angustior fidei mensura, quam ut immensam divinae potentiae et bonitatis amplitudinem capiat. Similitudine autem utitur ab iis sumpta, qui ut debiles fulciant vel timidos confirment, ad latus se coniungunt. *Non commoveri*, est non deiici e gradu, sed firmum in statu manere: quemadmodum et Psal. 46, 6., Deus in medio eius, itaque non commovebitur. Etsi enim duriter

pios qualefieri saepe contingit, tamen quia ad se ipsos redeunt, dicuntur firmi manere. Non est igitur cur sibi a lapsu timeant, qui Dei auxilio sustinentur: sicut e converso qui alibi quam in Deo robur suum statuunt, ad minimum quemlibet aurae flatum nutabunt, ad mediocrem autem tentationis ventum corruent.

26. *Propter hoc laetatum.* Fiduciam sequitur gaudium animae, linguae exsultatio, et corporis totius securitas. Nisi enim stupeant homines, anxios et tristes esse oportet, adeoque misere cruciari, quamdiu se destitutos ope Dei sentiunt. At fiducia quae in Deo collocatur, non anxietate modo nos liberat, sed miro gaudio animos nostros perfundit. Istud est gaudium, quod suis discipulis plenum Christus promisit, et quod non posse illis eripi testatus est Ioann. 16, 22. et 17, 13. Magnitudinem gaudii exprimit, quum negat posse intus contineri, quin erumpat in linguae exsultationem. כבוד gloriam quidem significat: sed hic, ut aliis pluribus locis, pro Lingua capitur. Atque ita recte verterunt Graeci. *Carnis* autem quies totius hominis securitatem significat, quam nobis affert Dei tutela. Nec obstat, quod perpetuo inquieti sunt ac trepidant fideles. Nam sicuti in media tristitia nihilominus laetantur, ita nullae sunt tantae agitationes, quae illorum quietem abrumpant. Si quis obiiciat, in spiritu consistere pacem fidelium, non autem esse carnis: respondeo, corpore quiescere fideles, non quia sint immunes a molestiis, sed quia totos se Deo curae esse confidant, neque animam modo eius protectione fore salvam, sed corpus etiam tutum.

27. *Quia non relinques.* Animam relinquere in inferno, est permittere ut interitu opprimatur. Duae voces opponuntur, quarum utraque sepulcrum Hebraeis significat. Quia שאל petere significat, שאול puto dictum esse, quia mors insatiabilis est: unde et illa translatio, Dilatavit infernus animam suam. Item, Dilatant quasi infernus os suum. Quia vero posterior שחת a corruptione vel a consumptione ducta est, qualitas ista consideranda est, sicuti eam notare voluit David. Quae hic a quibusdam de Christi ad infernos descensu disputantur, meo iudicio supervacua sunt, quia remota a Prophetae mente et consilio. Neque enim *anima* tam spiritum immortalis essentiae significat, quum vitam ipsam. Nam quum homo exstinctus in sepulcro iacet, sepulcrum dicitur eius vitae dominari. Ubi Graeci verterunt, *sanctum*, Hebraice est חסיד, quod proprie mansuetum sonat: sed hoc, quia nihil ad praesens institutum faciebat, Lucas neglexit. Porro in fidelibus toties laudatur humanitas, quia eos Patris sui naturam imitari convenit ac referre.

28. *Notas mihi fecisti.* Significat se Dei gratia receptum esse a morte in vitam. Nam quod tanquam redivivus emersit, singulari Dei beneficio fert acceptum. Hoc in Christo sic fuit impletum, ut nihil deesset ad perfectionem. Membra vero suam habent mensuram. Itaque Christus expers fuit corruptionis, ut sit primitiae resurgentium (I. Cor. 15, 20.). Nos eum tandem sequemur nostro ordine, sed in pulverem prius redacti (I. Cor. 15, 42.). Quod addit, *se laetitia* repletum cum vultu Dei, convenit cum illo: Ostende nobis faciem tuam, et salvi erimus (Psal. 80, 4.). Item, Signatum est super nos lumen vultus tui: dedisti laetitiam in corde meo (Psal. 4, 7. 8.). Sola enim est divini vultus serenitas, quae

nos non exhilarat modo, sed vivificat rursum, eo averso vel turbato, nos deficere necesse est.

30. *Propheta igitur quum esset.* Duabus rationibus admonet, non esse mirum si David longe ultra suam aetatem loquendo evehatur: prior est, quod Propheta erat. Scimus autem Prophetis res futuras et procul ab hominum notitia remotas patefieri. Ergo eorum sermones vulgari aliorum modo iniquum est metiri, quum Spiritu directore longos annorum circuitus transcendant: unde et Videntes dicuntur, quod tanquam in alta specula collocati, videant quae propter longinquam distantiam aliis sunt abscondita. Altera ratio est, quod peculiariter illi promissus fuerat Christus. Hoc autem axioma passim ita receptum erat apud Iudaeos, ut filium Davidis subinde in ore haberent, quoties de Christo fiebat mentio. Non sunt quidem eiusmodi argumenta, quae necessario evincant, de Christo exponendum esse hoc vaticinium, neque etiam fuit istud Petri consilium: sed primo contrariam obiectionem praevenire voluit, unde talis Davidi rei incognitae divinatio. Dicit ergo et revelatione prophetica, et singulari promissione notum illi fuisse Christum. Deinde, apud sanos et integros valebat hoc principium quod Paulus tradit, Christum esse finem Legis (Rom. 10, 4.). Nemini ergo tunc dubium erat, quin Prophetis omnibus hic fuisset scopus, ad Christum pios manuducere. Ideo quicquid insigne et quasi extraordinarium loquuti erant, vulgo persuasum erat in Christum vere competere. Proinde notandum est, solide ratiocinari Petrum, quum Davidi non fuisse obscurum colligit, quod summum erat revelationum omnium caput.

Iureiurando iurasset. Iuravit Deus, non tantum ut fidem suae promissioni apud Davidem faceret, sed etiam ut pluris aestimaretur res promissa. Et in hunc finem meo iudicio hic repetitur, ut cogitent Iudaei quantum habuerit momenti promissio, quam Deus ita insignierat. Et nobis quoque utilis est eadem admonitio, neque enim dubium est quin pacti excellentiam commendare Dominus voluerit solemni interposito iureiurando. Interea et fidei nostrae infirmitati hoc aptum est remedium, sacrum Dei nomen pignoris instar nobis obiici, quod eius dictis fidem arroget. Particula, *secundum carnem,* aliquid in Christo fuisse carne nobilius subindicat. Sic ergo ex semine Davidis Christus progenitus est homo, ut suam interea divinitatem retineat, atque ita diserte exprimitur inter duas naturas distinctio, quando eadem ratione dicitur Christus Filius Dei secundum aeternam suam essentiam, qua semen Davidis secundum carnem.

32. Hunc Iesum excitavit Deus, cuius omnes nos sumus testes. 33. Dextera ergo Dei exaltatus, et promissione Spiritus sancti accepta a Patre, effudit hoc quod vos nunc videtis et auditis. 34. Neque enim David ascendit in coelos. Atqui dicit ipse: Dixit Dominus Domino meo, sede a dexteris meis, 35. Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. 36. Certo igitur cognoscat tota domus Israel, quod Dominum et eundem Christum Deus fecit hunc Iesum, quem vos crucifixistis.

32. *Hunc Iesum.* Postquam Davidis testimonio probavit oportuisse Christum resurgere, dicit se et reliquos collegas huius resurrectionis oculatos esse testes. Neque enim patitur contextus alio trahi excitandi verbum. Unde sequitur in Iesu Nazareno impletum fuisse quod David de Christo praedixerat. Postea de fructu vel effectu disserit. Illud enim priore loco demonstrandum fuit, Christum vivere. Alioqui absurdum et incredibile fuisset eum tanti miraculi esse auctorem. Simul tamen admonet, illum non sibi privatim resurrexisse, sed ut effuso Spiritu totam Ecclesiam vitae suae participem faceret.

33. *Dextera igitur Dei.* Dextera hic pro manu aut virtute capitur, ut passim in Scriptura. Vult enim dicere, hoc fuisse memorabile Dei facinus, quod Christum suum, quem homines morte exstinctum putabant, in tantam gloriae celsitudinem extulit. *Promissio Spiritus*, pro Spiritu promisso. Iam enim Spiritum prius Apostolis saepius promiserat. Significat ergo Petrus, Christum praestandi facultatem a Deo Patre impetrasse. Et promissionem diserte exprimit, ut sciant Iudaei hoc non subito contigisse, sed nunc fidem constitisse Prophetae verbis, quae rem ipsam multo ante praecesserant. Porro quod dicitur a Patre impetrasse, in mediatoris personam competit. Utrumque enim recte dicitur, quod a se ipso miserit Christus Spiritum, et a Patre. A se ipso misit, quia aeternus est Deus: a Patre, quia quatenus homo est a Patre accipit quod in nos transfundat. Prudenter autem pro captu rudium loquitur Petrus, ne quis intempestivam de Christi virtute quaestionem moveat. Et certe quum officium Christi sit, nos ad Patrem dirigere, haec ad usum pietatis aptissima est loquendi forma, quod Christus quasi inter Deum et nos medius accepta ex Patris manu dona manu sua nobis tradat. Praeterea hic ordo notandus est quod missum a Christo Spiritum fuisse dicit, postquam exaltatus est. Convenit hoc cum illis sententiis: Nondum Spiritus datus erat, quia nondum glorificatus erat Christus (Io. 7, 39.). Item, *Nisi abiero*, Spiritus non veniet (Io. 16, 7.). Non quod tunc primum coeperit tradi Spiritus, quo praediti fuerunt sancti patres ab initio mundi: sed quia luculentiorem hanc gratiae abundantiam distulit eo usque Deus, dum Christum in regia sede collocasset, quod significat effusio, ut paulo ante vidimus. Nam hoc modo vis ac fructus mortis et resurrectionis obsignatur: et simul inde agnoscimus nihil nos iacturae fecisse quum e mundo migravit, quoniam absens corpore Spiritus sui gratia nobis melius adest.

34. *Neque enim David.* Tametsi ab ipso effectu quem oculis cernebant, colligere promptum erat, datum Christo fuisse principatum, quo tamen plus fidei habeat eius gloria, probat Davidis testimonio, sic iam olim fuisse a Deo constitutum, ut Christus in summum honoris gradum extolleretur. Tantundem enim valet ista loquutio, sedere ad dexteram Dei, ac summum imperium obtinere, quemadmodum postea fusius dicetur. Priusquam tamen vaticinium recitet, praefatur non competere nisi in Christum. Ideo ut sensus sit clarior, sic texenda est oratio: Pronuntiat David decretum esse a Deo, ut Rex ad dexteram eius sedeat. Atqui hoc ad Davidem non pertinet; qui in tantam altitudinem nunquam evectus fuit. Ergo hoc de Christo praedicat. Porro, quod Spiritus sancti oraculo praedictum fuerat Iudaeis, non debebat novum videri. Hinc

liquet quo sensu neget Petrus Davidem in coelum ascendisse. Non agitur hic de anima Davidis, an recepta in beatam quietem ac coeleste domicilium fuerit: sed ascensus in coelum sub se comprehendit quae Paulus docet ad Ephesios 4, 9., ubi Christum supra omnes coelos collocat, ut impleat omnia. Quare penitus supervacua hoc loco est de statu mortuorum disputatio. Non enim aliud contendit Petrus, quam vaticinium de sessione ad Dei dexteram non fuisse in Davide completum, ideoque alibi quaerendam esse eius veritatem. Quum autem inveniri nisi in Christo nequeat, superest ut Iudaei prophetia admoniti agnoscant sibi in Christo monstrari, quod tanto ante praedictum fuerat. Verum quidem est, Davidem auctore Deo regnasse et aliquatenus fuisse eius vicarium: non tamen ut superior esset omnibus creaturis. Quare sessio haec nemini convenit, nisi supra totum mundum emineat.

Dixit Dominus Domino meo. Quoniam haec legitima est imperandi ratio, ubi Rex (aut quocunque alio vocetur nomine qui praeest) divinitus se ordinatum esse novit, ideo David nominatim Christo datum esse regnandi mandatum pronuntiat (Ps. 110, 1.): acsi diceret, non sibi temere sumpsisse honorem, sed tantum paruisse Deo iubenti. Nunc videndum est, an satis firma sit Petri ratio. Colligit sermonem haberi de Christo, quia Davidi sessio ad Dei dexteram non conveniat. Videtur hoc refelli posse, quoniam peculiari Dei iussu, nomine et auspiciis regnavit David: quod est ad dexteram Dei sedere. Atqui Petrus pro confesso sumit quod verum est, ac iam breviter attigi, amplius hic et magis augustum imperium notari, quam quo potitus est David. Utcunque enim vices Dei obierit, et quasi eius personam sustinuerit regnando, haec tamen longe inferior est potestas, quam ut ad dexterum usque Dei latus emineat. Hoc enim Christo tribuitur, quia constitutus est supra omnem principatum, et omne nomen quod nominatur, non tantum in hoc saeculo, sed etiam in futuro (Ephes. 1, 21.). Quum longe infra Angelos subsidat David, non adeo celsam sedem occupat, ut secundus a Deo censeatur. Omnes enim coelos transcendere oportet, ut veniatur ad Dei dexteram. Quare nemo in ea vere et proprie sedere dicitur, nisi qui creaturas omnes honoris gradu superat. Qui autem inter creaturas residet, etiamsi in ordine Angelorum censeatur, infra illam altitudinem manet. Denique, inter creaturas non est quaerenda Dei dextera, sed omnes etiam coelestes principatus supereminet. In ipso praeterea orationis complexu inest magnum pondus. Iubetur hic rex tenere summum imperium, donec inimicos eius omnes Deus prostraverit. Certe, etiamsi concedam terreno domino nomen tam honorificae sessionis posse aptari, nego tamen tamdiu regnasse Davidem, donec subacti essent omnes eius hostes. Nam hinc merito colligimus, aeternum esse Christi regnum. Regnum autem Davidis non modo fuit temporale, sed caducum et exiguae durationis. Ad hoc ipse moriens multos hinc inde superstites adversarios reliquit. Multas quidem insignes victorias obtinuerat, sed multum abest quin omnes suos hostes domuerit. Quosdam ex vicinis populis sibi fecit tributarios, quosdam profligavit aut delevit: sed quid hoc ad universitatem? Ex toto denique Psalmi contextu evincere licet, non aliud quam Christi regnum posse intelligi. Ut alia taceam, quod illic habetur de aeterno sacerdotio, a Davidis persona nimis est

alienum. Scio quid Iudaei obganniant: alibi quoque regios filios כהנים nominari. Verum hic de sacerdotio agitur, quale Moses regi Melchisedec ascribit. Et sancitur solemni iureiurando novum quoddam sacerdotium, ideoque nihil hic vulgare aut ordinarium cogitandum est, atqui Davidi nefas fuisset, se ingerere in aliquam partem muneris sacerdotalis. Quomodo igitur diceretur כהן Aarone maior, et in perpetuum a Deo consecratus? Caeterum quia praesentis instituti non est, totum Psalmum exponere, sufficiat haec ratio quam Petrus adducit, praefici terrae et coelis Dominum, qui in dextera Dei sedem habet. Quantum ad secundum membrum versus de sternendis sub pedes hostibus, lege quae annotavi ad I. Cor. 15, 25.

36. *Certo igitur cognoscat.* Confitebatur domus Israel venturum esse Christum, qui promissus fuerat: quisnam vero hic esset, non tenebat. Itaque concludit Petrus, Iesum qui tam contumeliose habitus fuerat, imo cuius nomen tantopere exsecrabantur, eum esse, quem agnoscere pro Domino et revereri debeant. Fecit eum Deus, inquit, Dominum et Christum, hoc est, non alius vobis sperandus est, quam hic creatus et datus a Deo. Porro dicit Factum, quia Deus Pater hunc illi honorem contulerit. Domini titulum coniungit cum Christi nomine, quia vulgo tritum erat apud Iudaeos, hac lege ungendum esse Redemptorem, ut caput esset Ecclesiae, atque illi gubernandi potestas summaque rerum omnium daretur. Et totam Israelis domum compellat, acsi diceret, Quicunque inter filios Iacob censeri volunt, ac promissum etiam exspectant, certo sciant hunc esse, non alium. Domus nomine utitur, quia nomen illud et familiam Deus a reliquis omnibus populis segregaverat. Et dicit ἀσφαλῶς, vel Secure, non modo ut eorum mentes solida fiducia sistat in Christo, sed ut omnes haesitandi ansas pracidat multis, qui de certis quoque rebus saepe libenter ambigunt. In clausula orationis iterum illis exprobrat, quod eum crucifixerint, ut maiori conscientiae dolore tacti ad remedium aspirent. Quum autem iam Christum Domini, Ecclesiae praesidem et Spiritus sancti datorem Iesum esse sciant, eo plus vehementiae habet accusatio. Nam eius caedes non crudelitatis modo et sceleris plena erat, sed etiam immanis adversus Deum perfidiae, sacrilegii et ingratitudinis, denique apostasiae testimonium. Verum ita vulnerari oportuit, ne ad quaerendam medicinam tardi essent. Neque tamen propriis manibus eum crucifixerant, sed hoc ad reatum plus satis sufficit, quod eum postulaverant ad mortem. Nos quoque hac voce rei peragimur, si iam in coelo glorificatum crucifigimus in nobis, ostentui eum habentes, ut ait Apostolus Hebr. 6, 6.

37. His vero auditis, compuncti sunt corde, et dixerunt Petro, et reliquis Apostolis: Quid faciemus viri fratres? 38. Petrus dixit illis: Poenitentiam agite, et baptizetur quisque vestrum in nomine Iesu Christi, in remissionem peccatorum, et accipietis donum Spiritus sancti. 39. Ad vos enim pertinet promissio, et filios vestros, et omnes qui procul sunt: quoscunque advocaverit Dominus Deus noster.

37. *Compuncti sunt.* Nunc concionis fructum Lucas refert, ut sciamus non modo in linguarum varietate exsertam fuisse Spiritus sancti virtutem, sed in eorum etiam cordibus qui audiebant. Duplicem vero profectum notat. Primum, quod tacti fuerunt doloris sensu: deinde quod se obsequentes Petri consilio praebuerunt. Hoc poenitentiae initium est, hic ad pietatem ingressus, tristitiam ex peccatis nostris concipere ac malorum nostrorum sensu vulnerari. Quamdiu enim securi sunt homines, fieri non potest ut serio animum attendant ad doctrinam. Ideo verbum Dei gladio comparatur, quia carnem nostram mortificat, ut Deo in sacrificium offeramur (Hebr. 4, 12.). Sed compunctioni accedere debet promptitudo ad parendum. Compuncti fuerunt Cain et Iudas, sed obstitit desperatio quominus se Deo subiicerent. Nam mens horrore occupata nihil aliud quam fugere Deum potest. Et certe David, spiritum contritum et cor humiliatum asserens sacrificium esse gratum Deo, de compunctione voluntaria loquitur, quum impiorum compunctionibus permixti sint fremitus. Bene ergo sperandum est et hac salutis fiducia erigendus animus, ut parati simus addicere nos Deo ac sequi quicquid iusserit. Multos quotidie pungi videmus, qui tamen fremunt ac obmurmurant, vel etiam proterve reluctantur, adeoque furiose insaniunt. Imo haec illis insaniendi causa, quod punctiones inviti sentiunt. Utiliter ergo hi soli punguntur, qui voluntarium dolorem suscipiunt, ac simul petunt a Deo remedium.

38. *Petrus dixit.* Hinc perspicimus nunquam irritos discedere, qui os Domini interrogant, ac se illi regendos docendosque offerunt: neque enim fallere potest illa promissio, Pulsate et aperietur vobis (Matth. 7, 7.). Ergo quisquis vere ad discendum erit compositus, pium eius desiderium Dominus non frustrabitur: est enim optimus ac fidelissimus magister, modo discipulos habeat dociles ac studiosos. Quare non est cur metuamus ne destituat nos sano consilio, si tantum attenti simus ad eum audiendum, nec recusemus, quicquid praeceperit, amplecti. Caeterum eorum nos consilio et auctoritate regi sinamus quos nobis offert doctores. Inde enim tam prompta repente obedientia in his, qui se permittunt atque addicunt apostolis, quia persuasi sunt, divinitus sibi esse missos ad monstrandam salutis viam.

Poenitentiam agite. Maior verbo Graeco subest emphasis, nam Conversionem mentis sonat, ut totus homo innovetur, et alius fiat. Quod diligenter notandum est, quia misere corrupta fuit haec doctrina sub Papatu. Nam Poenitentiae nomen fere ad externos nescio quos ritus transtulerunt: balbutiunt quidem nonnihil de ficta contritione cordis, sed eam partem quasi defunctorie attingunt. Praecipue autem insistunt in externa corporis exercitia, quae, etiam si nihil inesset vitii, parum momenti haberent. Atqui nihil propemodum inculcant praeter commenticias nugas, quibus inutiliter homines fatigantur. Quare sciamus hanc esse veram poenitentiam, dum spiritu mentis suae innovatur homo, quemadmodum Paulus docet duodecimo ad Romanos (v. 2.). Nec dubium est, quin Petrus de vi et natura resipiscentiae diserte concionatus fuerit, sed Lucas capita tantum perstringit, non autem verba orationis ab ipso habitae recenset. Sic ergo habendum est quod Petrus primo hortatus fuerit Iudaeos ad poenitentiam, deinde erexerit eos veniae

fiducia: nam peccatorum remissionem illis promisit. Ac duae quidem illae sunt Evangelii partes, quemadmodum satis notum est. Ideoque, quum Christus summatim tradere vult quid contineat Evangelii doctrina, dicit oportuisse praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum (Luc. 24, 47.). Porro, quia non reconciliamur Deo, nisi intercedente Christi morte, nec aliter quam eius sanguine peccata nostra expiantur et deleantur, ideo nominatim Petrus ad ipsum nos revocat. Quarto loco baptismum ponit, tanquam sigillum quo gratiae promissio confirmatur. Quare in his paucis verbis totam fere habemus Christianismi summam, nempe ut homo sibi renuntians et mundo totum se Deo addicat, deinde ut gratuita peccatorum remissione a reatu mortis liberetur, adeoque adoptetur inter Dei filios. Quando autem nihil horum consequi sine Christo potest, simul Christi nomen in medium proponitur tanquam unicum fidei ac poenitentiae fundamentum. Caeterum et hoc notandum est, sic inchoari a nobis poenitentiam, ubi primum ad Deum convertimur, ut tota vita eam prosequi oporteat. Proinde resonare in Ecclesia quotidie debet haec concio, Poenitentiam agite (Marc. 1, 15.), non ut eam ordiantur, qui censeri volunt fideles ac iam in Ecclesia locum habent, sed ut in ea proficiant: quanquam multi nomen usurpant fidelium, qui nullum unquam poenitentiae initium habuerunt. Quare hic docendi ordo tenendus est, ut qui adhuc mundo et carni vivunt, veterem hominem crucifigere incipiant, ut resurgant in vitae novitatem, qui autem iam ingressi sunt in poenitentiae stadium, ad metam assidue contendant. Porro, quoniam interior animi conversio producere fructus in vita debet, doceri rite poenitentia non potest, quin opera exigantur, non illa frivola, quae sola in pretio sunt apud Papistas, sed quae solida sint innocentiae et sanctitatis testimonia.

Baptizetur unusquisque vestrum. Tametsi in contextu verborum baptismus remissionem peccatorum hic praecedit, ordine tamen sequitur, quia nihil aliud est quam bonorum quae per Christum consequimur obsignatio, ut in conscientiis nostris rata sint. Ergo postquam de poenitentia disseruit Petrus, Iudaeos ad gratiae fiduciam et spem salutis invitat. Ideo postea Lucas in concione Pauli fidem poenitentiae coniunget eodem sensu quo hic remissionem peccatorum ponit: et merito. Neque enim alibi quam in gratuita iustitiae imputatione consistit salutis fiducia. Iusti autem gratis reputamur coram Deo, dum peccata nobis remittit. Quemadmodum autem prius admonui, doctrinam poenitentiae quotidianum habere in Ecclesia usum, ita et de peccatorum remissione statuendum est, quod nobis assidue offeratur. Et sane toto vitae curriculo non minus necessaria nobis est, quam primo in Ecclesiam ingressu. Ita nihil nobis prodesset, a Deo semel in gratiam receptos esse, nisi haec legatio continuum haberet cursum, Reconciliamini Deo, quia is qui peccatum non noverat pro nobis factus est peccatum, ut iustitia Dei essemus in eo. (II. Cor. 5, 20.). Hanc quoque alteram Evangelii partem sic depravant et adulterant Papistae, ut peccatorum remissionem, quae per Christum obtinenda erat, prorsus exterminent. Fatentur in baptismo gratis remitti peccata, sed post baptismum satisfactionibus redimi volunt. Et quamvis Christi gratiam simul admisceant, quia tamen eam involvunt hominum meritis, totam Evan-

gelii doctrinam hoc modo evertunt. Nam primum excutiunt conscientiis fidei certitudinem. Deinde, quum inter mortem Christi et satisfactiones nostras dimidiant, omnino nos privant Christi beneficio. Neque enim Christus ex parte, sed in solidum Deo nos reconciliat, nec per eum peccatorum venia obtineri, nisi tota et integra potest. Sed in eo vehementer errant Papistae, quod baptismum ad nativitatem et superiorem vitam restringunt, quasi eius significatio et vis non pateret ad mortem usque. Sciamus ergo, in solo Christo fundatam esse remissionem peccatorum, nec de alia expiatione cogitandum esse, nisi quam praestitit mortis suae sacrificio. Atque hac ratione, ut dictum est, eius nomen exprimitur a Petro, quo significat nihil istorum rite doceri posse, nisi statuatur Christus in medio, ut in eo quaeratur ipsius doctrinae effectus. Caeterum longa expositione non indiget, quod baptizari iubet in remissionem peccatorum. Tametsi enim semel homines sibi reconciliavit Deus in Christo, non imputando illis peccata (II. Cor. 5, 19.), et nunc huius reconciliationis fidem cordibus nostris per Spiritum suum imprimit, quia tamen baptismus sigillum est, quo hoc beneficium nobis confirmat, adeoque arrha et pignus adoptionis nostrae, merito dari nobis in remissionem peccatorum dicitur. Nam quia fide percipimus Christi dona, fidei autem confirmandae et augendae baptismus adminiculum est, illi tanquam inferiori medio remissio peccatorum, quae fidei est effectus, annectitur. Porro non est sumenda ex hoc loco definitio baptismi, quia eius partem duntaxat Petrus attingit. Per baptismum, ut Paulus docet, crucifigitur vetus homo noster ut in vitae novitatem resurgamus, Rom. 6, 4. 6., item, Induimus Christum ipsum, I. Cor. 12.: et passim docet Scriptura esse poenitentiae quoque symbolum. Sed quia Petrus hic non disserit ex professo de tota baptismi natura, sed, de peccatorum remissione verba faciens, obiter ostendit eius confirmationem esse in baptismo, nihil absurdi est, si partem alteram praetereat.

In nomine Christi. Quanquam baptismus non inanis est figura, sed verum et efficax testimonium, ne quis tamen elemento aquae tribuat quod illic offertur, diserte expressum est Christi nomen, ut sciamus tunc demum utile nobis signum fore, si in Christo vim et effectum eius quaeramus, sciamusque ideo nos in baptismo ablui, quia sanguis Christi ablutio nostra est. Et hinc simul colligimus, Christum esse scopum quo nos dirigit baptismus. Quare tantum quisque proficit in baptismo, quantum discit in Christum respicere. Sed hic exoritur quaestio: An Petro licuerit mutare formam a Christo praescriptam? Sic quidem putant vel fingunt Papistae, et inde praetextum licentiae arripiunt in mutandis vel abrogandis Christi institutis. Fatentur quoad substantiam nihil esse mutandum, sed in forma liberum Ecclesiae esse volunt, novare quicquid visum fuerit. Verum nullo negotio refellitur hoc argumentum quod obtendunt. Nam primo tenendum est, Christum non dictasse Apostolis verba magica ad incantationem, sicuti Papistae somniant, sed mysterii summam paucis verbis comprehendisse. Deinde nego, Petrum hic de forma baptismi loqui, sed simpliciter indicare, totam baptismi virtutem contineri in Christo. Quanquam nec Christus fide potest concipi sine Patre a quo nobis datus est, et Spiritu per quem nos renovat et sanctificat. In eo tantum posita est solutio,

quod hic non agitur de certa baptizandi formula, sed revocantur fideles ad Christum, in quo solo nobis confertur quicquid baptismus figurat. Nam et mundamur eius sanguine, et mortis ac resurrectionis eius beneficio novam vitam ingredimur.

Accipietis donum spiritus. Quoniam admiratione tacti fuerant, quum viderent Apostolos alienis linguis repente coepisse loqui, Petrus eiusdem doni ipsos fore compotes dicit, si ad Christum transierint. Praecipua quidem erant remissio peccatorum, et vitae novitas: sed haec erat velut accessio, ut Christus aliquo dono visibili suam in illis virtutem exsereret. Neque enim de santificationis gratia, quae generaliter piis omnibus confertur, debet hic locus intelligi. Donum ergo spiritus illis promittit, cuius specimen in linguarum diversitate cernebant. Ideo hoc proprie ad nos non spectat. Nam quia illis miraculis illustrare voluit Christus regni sui exordium, non nisi ad tempus exstiterunt: sed quoniam visibiles gratiae, quas suis distribuebat Dominus, quasi in speculo monstrabant Christum Spiritus sancti esse datorem, ideo aliquatenus ad totam Ecclesiam pertinet quod dicit Petrus: Accipietis Spiritus donum. Tametsi enim non accipimus ut linguis loquamur, ut simus Prophetae, ut sanemus aegrotos, ut miracula edamus, nobis tamen in praestantiorem usum datur, ut corde credamus ad iustitiam, ut linguae nostrae in veram confessionem formentur, ut transeamus a morte in vitam, ut qui inopes sumus et vacui locupletemur, ut adversus Satanam et mundum invicti stemus (Rom. 10, 10. Io. 5, 24.). Baptismo itaque semper annexa erit Spiritus gratia, nisi a nobis impedimentum occurrat.

39. *Ad vos enim pertinet promissio.* Hoc nominatim addi oportuit, ut certo statuerent Iudaei sibi communem esse cum Apostolis Christi gratiam. Inde autem probat Petrus, quia illis destinata sit Dei promissio. Nam huc semper coniiciendi sunt oculi, quia non aliter nobis nota esse potest Dei voluntas, quam per verbum. Sed non satis est habere verbum generale, nisi sciamus nobis destinari. Dicit ergo Petrus Iudaeis, quae in se et collegis cernunt Dei beneficia, olim promissa esse, quia hoc ad fidei certitudinem necessario requiritur, ut singuli animo infixum habeant, se comprehendi in eorum numero, quos alloquitur Deus. Denique haec vere credendi est regula, quum ita persuasus sum, meam esse salutem, quia ad me pertinet promissio, quae illam offert. Hinc etiam maior confirmatio accedit, quum ad eos promissio extenditur, qui prius remoti erant. Foedus enim cum Iudaeis Deus pepigerat. Si eius vis et fructus pervenit usque ad Gentes, non est quod de se Iudaei dubitent, quin sensuri sint firmam ac ratam Dei fidem. Notandi autem sunt tres isti gradus, quod primum Iudaeis, deinde filiis ipsorum facta sit promissio, postremo quod Gentibus quoque communicanda sit. Nota est ratio, cur Iudaei aliis praeferantur. Sunt enim velut primogeniti in Dei familia (Exod. 4, 22.), imo singulari privilegio segregati tunc erant a reliquis omnibus. Ergo legitimum ordinem Petrus observat, quum Iudaeis assignat priores honoris partes. Quod illis filios adiungit, pendet ex verbis promissionis: Ero Deus tuus et seminis tui post te (Genes. 17, 7.), ubi Deus filios patribus accenset in adoptionis gratia. Hic ergo locus abunde refellit Anabaptistas, qui infantes

ex fidelibus genitos a baptismo arcent, quasi non sint Ecclesiae membra. Effugium in allegorico sensu captant ac filios interpretantur, qui spiritualiter geniti sunt. Sed nihil proficiunt tam crassa impudentia. Palam est hoc dictum fuisse a Petro, quia Deus gentem unam peculiariter adoptaverit. Quod autem ius adoptionis etiam infantibus commune esset, testis fuit circumcisio. Quemadmodum ergo foedus suum Deus cum Isaac nondum nato percusserat, quia semen erat Abrahae, sic Petrus omnes Iudaeorum filios in eodem foedere contineri docet, quia semper vigeat illud: Ero Deus seminis vestri.

Et iis qui sunt procul. Ultimo loco nominantur Gentes, quae prius fuerant extraneae. Nam qui ad Iudaeos referunt, qui procul in longinquas regiones expulsi fuerant, multum falluntur. Neque enim hic agitur de locorum distantia, sed discrimen Petrus notat inter Iudaeos et Gentes, quod priores Deo coniuncti erant ratione foederis adeoque eius domestici, Gentes autem exsulabant ab eius regno. Eadem loquutione utitur Paulus ad Eph. 2, 11., Quod quum Gentes alienae essent a promissionibus, nunc per Christum Deo appropinquaverint, quia Christus diruta maceria utrosque reconciliavit Patri, et veniens annuntiavit pacem his qui prope erant, et his qui procul. Nunc tenemus Petri mentem. Nam ut Christi gratiam amplificet, eam Iudaeis sic proponit, ut Gentes quoque fore consortes dicat. Ideo utitur verbo Advocandi, acsi diceret: Quemadmodum vos prius in unum populum sua voce collegit Deus, ita vox eadem ubique personabit, ut qui remoti sunt, ad vos accedant, ubi novo Dei edicto fuerint accersiti.

40. Pluribus etiam aliis sermonibus testificatus est atque hortatus, dicens: Servamini a generatione hac prava. 41. Qui ergo libenter amplexi sunt sermonem eius, baptizati sunt: et additae sunt die illa animae circiter ad tria millia. 42. Erant autem perseverantes in doctrina Apostolorum, et communicatione, et fractione panis, et precibus.

40. *Pluribus etiam aliis.* Quanquam in his quae hactenus habuimus, non retulit Lucas Petri verba, sed tantum capita breviter attigit: rursum tamen hic admonet, Petrum non simplici nudaque doctrina usum esse, sed addidisse exhortationum stimulos. Et nominatim exprimit, multum institisse in hanc partem. Quod dicit hortatum et obtestatum, in eo vehementiam notat. Nam erroribus protinus valedicere quibus pridem fuerant imbuti, et sacerdotum imperium abiicere cui assueverant, non tam facile erat: violenter ergo ab hoc luto eripi oportuit. Summa autem fuit, ut sibi caverent a generatione prava. Neque enim Christi esse poterant, nisi discederent a professis eius hostibus. Sacerdotes et Scribae summa auctoritate tum pollebant, et quum praetexerent Ecclesiae larvam, faciebant fucum simplicibus. Hoc magnum erat impedimentum plerisque, ne ad Christum accederent. Poterant etiam alii vacillare, alii a recta fide deficere. Petrus itaque ipsos generationem pravam esse aperte declarat, utcunque se Ecclesiae

titulo venditent. Ideo praecipit auditoribus, ut se ab illis separent, ne se impia et pestifera illorum societate illigent. Quod dicit Servamini, significat illis fore exitiale, si se cum tali peste commisceant. Et sane experientia docet quam misere sursum et deorsum agantur, qui vocem pastoris a voce alienorum non discernunt, deinde quantum remorae afferat mollities et ignavia plerisque, dum medii stare appetunt. Discessionem ergo ab impiis facere iubet, si velint salvi esse. Atque haec doctrinae pars minime negligenda est. Neque enim sufficeret, nobis proponi Christum, nisi fugere doceremur quae ab ipso nos abducunt. Et boni pastoris est, oves a luporum accessu prohibere. Ita hodie ut retineamus in sincera Evangelii doctrina populum, ostendere et subinde testificari cogimur, quantum a Christianismo differat Papatus, et quam noxia sit pestis, implicari cum perfidis Christi hostibus. Nec maledicentiae tribui debet, quod venerandos Patres penes quos tunc erat ordinarium Ecclesiae regimen, Petrus nominat Generationem pravam. Pericula enim quae animae interitum afferre possunt, indicanda sunt suis nominibus: neque enim a veneno sibi cavebunt homines, nisi venenum esse intellexerint.

41. *Qui ergo libenter.* Clarius ergo refert Lucas, quantum fructum retulerit una Petri concio, nempe quod circiter tria hominum millia Christo lucrifecit. Simul vim ac naturam fidei indicat, quum dicit, prompto vel hilari animo sermonem amplexos. Ab hac ergo promptitudine et alacri obediendi studio incipere debet fides. Sed quoniam multi initio se admodum voluntarios ostendunt, qui deinde nihil habent constantiae aut tenoris, ne putemus subitum fuisse impetum qui mox conciderit, paulo post commendat Lucas simul eorum perseverantiam, quos dixerat Libenter amplexos eorum sermonem, adiunctos Christi discipulis fuisse narrans, vel in idem corpus insitos et perseverasse in doctrina. Ergo nec tardos ad obediendum nos esse oportet, nec ad resiliendum celeres, sed doctrinae, quam protinus fuerimus amplexi, tenaciter fixoque pede inhaerendum. Porro hoc exemplum non parvum nobis pudorem debet excutere. Nam quum una concione ad Christum tanta multitudo conversa fuerit, vix centum conciones paucos nostrum afficiunt: quum illos perseverasse narret Lucas, vix decimus quisque mediocre proficiendi studium ostendit, quin potius maior pars cito fastidit doctrinam. Vae ergo mundi ignaviae et levitati.

42. *In doctrina.* Lucas non tantum fidei aut pietatis constantiam in illis laudat, sed dicit constanter incubuisse exercitiis quae ad confirmationem fidei valent, nempe quod assidue proficere studuerint Apostolos audiendo, quod frequentes fuerint in precibus, quod communicationem et fractionem panis sedulo coluerint. Quantum ad doctrinam et preces, non obscurus est sensus. *Communicatio et fractio panis* varie accipi possunt. Quibusdam Fractio panis Coenam significat, aliis eleemosynas, aliis quod inter se communiter epulabantur fideles. Κοινωνίαν nonnulli sacrae Coenae celebrationem esse putant: sed ego potius aliis assentior, qui eam notari putant per Fractionem panis. Nam κοινωνία sine adiecto nusquam hoc sensu invenitur. Ego igitur ad mutuam coniunctionem, eleemosynas aliaque fraternae coniunctionis officia potius refero. Cur Fractionem panis hoc loco de Coena Domi-

nica interpretari malim, haec ratio est, quod Lucas ea commemorat quibus publicus Ecclesiae status continetur. Imo hic quatuor notas exprimit, ex quibus vera et genuina Ecclesiae facies diiudicari queat. Quaerimus ergo veram Christi Ecclesiam? Hic nobis ad vivum depicta est eius imago. Ac initium quidem facit a doctrina, quae veluti Ecclesiae anima est. Nec quamlibet doctrinam nominat, sed Apostolorum, hoc est, quam per ipsorum manus Filius Dei tradiderat. Ergo ubicunque personat pura vox Evangelii, ubi in eius professione manent homines, ubi in ordinario eius auditu ad profectum se exercent, illic indubie est Ecclesia. Hinc statuere promptum est, quam frivola sit Papistarum iactantia, dum inflatis buccis secure detonant Ecclesiae nomen, quum tamen totam Apostolorum doctrinam foedissime corruperint. Nam si iustum fiat examen, nulla omnino reperietur pars integra: in plerisque vero non minus est dissidium quam luci cum tenebris. Regula colendi Dei, quae ex uno eius verbo peti debuerat, tantum ex superstitiosis hominum inventis illic conflata est. Salutis fiduciam, quae in solo Christo residere debuerat, ad operum merita transtulerunt. Dei invocatio innumeris profanis deliriis prorsus est obruta. Denique, quicquid illic auditur, vel deformatio est Apostolicae doctrinae vel eversio. Proinde, quàm facile est Papistis obtendere Ecclesiae titulum, tam nobis promptum erit stultam eorum arrogantiam refellere. Hic enim erit status, an doctrinae puritatem retinuerint: a qua non minus procul absunt quam inferi a coelo. Verum in eo scilicet sunt prudentes, quod de doctrina moveri controversiam nolunt. Nobis tamen, ut dixi, inanem istam larvam impune contemnere licebit, quandoquidem Spiritus sanctus pronuntiat, ab hac nota praecipue aestimandam esse Ecclesiam, si doctrinae per Apostolos traditae simplicitas in ea vigeat.

In communicatione. Hoc membrum et postremum ex primo tanquam fructus vel effectus manant. Doctrina enim vinculum est fraternae inter nos communicationis, et simul ianuam nobis aperit a Deum, ut a nobis invocetur: Coena autem ad doctrinam vice confirmationis accedit. Quare non temere haec quatuor recenset Lucas, quum describere vult nobis rite constitutum Ecclesiae statum. Et nos ad hunc ordinem eniti convenit, si cupimus vere censeri Ecclesia coram Deo et Angelis, non inane tantum eius nomen apud homines iactare. Certum est, ipsum de publicis precibus loqui. Itaque non satis est singulos privatim suas preces domi concipere, nisi omnes ad precandum conveniant: in quo etiam sita est fidei professio.

43. Accidit autem omni animae timor, multaque prodigia et signa per Apostolos edebantur. 44. Omnes autem credentes erant coniuncti, et habebant omnia communia. 45. Ac possessiones et substantias vendebant, dividebantque ea omnibus, prout quisque opus habebat.

43. *Accidit autem.* Significat, talem fuisse Ecclesiae conspectum, ut attonitos redderet alios qui in doctrinam non consentiebant. Id autem factum fuit conservandae et promovendae Ec-

clesiae causa. Ubi secta aliqua exoritur, omnes sese acriter opponunt, atque ut odiosa est novitas, nunquam passi fuissent Iudaei ad momentum stare Christi Ecclesiam, nisi Dominus ipsos *timore* quasi freno cohibuisset. Porro, *timoris* speciem notat Lucas, non qui ad Christi obedientiam homines adducat, sed qui suspensos tenet adeoque constrictos, ne opus Domini impedire audeant. Quemadmodum hodie multi sunt qui sponte nescire volunt quid sit Evangelium, vel certe mundi curis tenentur impliciti, ne se penitus Christo coniungant, non tamen adeo sunt ferrei, quin agnoscant a nobis stare Dei veritatem: ideo quasi medii quiescunt nec favent impiorum saevitiae, quia in Deum impingere metuunt. Caeterum quod dicit *omnem animam*, est synecdoche. Certum enim est a multis contemptam fuisse Dei manum: alios nullo metu fuisse deterritos, quin furiose adversus Ecclesiam saevirent. Sed hoc voluit Lucas, talem Dei virtutem fulsisse in Ecclesia, ut populus magna ex parte obmutesceret.

Multaque prodigia. Hoc etiam membrum ad causae redditionem pertinet: nam una cum aliis Dei operibus ad terrorem incutiendum valebant miracula. Quanquam haec non sola fuit ratio, sed una ex multis quod Deo adversari metuerant, quem ex miraculis colligebant stare ab illa parte: unde colligimus, non in hoc modo prodesse ut homines subiiciant in obsequium Dei, sed ut mansuefaciant aliquatenus impios ac doment eorum ferociam. Insignis prae aliis desperatae contumaciae fuit Pharao, et tamen videmus, ut miracula interdum obstinatum pectus percellant. Mox quidem obliviscitur, sed quum ipsum urget Dei manus, formidine cedere cogitur. In summa, retentos hoc modo Iudaeos Lucas docet, ut Ecclesia quae facile destrui poterat emergeret: idque nostra etiam aetate subinde sumus experti. Nec tantum metu cohibitos fuisse docet, ne ad nocendum auderent quantum ferebat libido, sed reverentia quoque fuisse humiliatos in Evangelii gloriam.

44. *Omnes autem.* Ubi ego verti *coniunctos*, ad verbum apud Lucam legitur *in idem* vel *in unum*, quod de loco posset exponi, acsi dixisset, simul eodem in loco habitare solitos. Ego tamen de consensu malo accipere, sicuti cap. 4 v. 32. dicet, fuisse illis cor unum. Atque ita optimo ordine progreditur, dum ab animis incipit: postea beneficentiam subiicit tanquam fructum inde prodeuntem. Significat ergo, fraterno amore vere inter se fuisse coniunctos, idque re ipsa testatum fecisse, quod divites sua vendebant ut subvenirent pauperibus. Est autem hoc singulare exemplum caritatis, atque ideo refertur a Luca, ut sciamus nostra abundantia sublevandam esse fratrum inopiam. Verum sana expositione indiget hic locus propter spiritus fanaticos, qui bonorum *κοινωνίαν* fingunt, qua omnis politia evertatur: quemadmodum hoc saeculo tumultuati sunt Anabaptistae, quia nullam putabant esse Ecclesiam, nisi in communem acervum congesta essent singulorum bona, ut inde promiscue omnes sumerent. Quare hic duo extrema cavenda sunt. Nam multi politiae praetextu intus supprimunt quicquid habent, pauperes defraudant, seque bis iustos esse existimant, modo non rapiant alienum. Alii feruntur in diversum errorem, quia vellent omnia confusa. Quid autem Lucas? Certe distinctum fuisse ordinem notat, quum dicit, in distributione habitum fuisse delectum. Si quis obiiciat nihil fuisse proprium, quum omnia essent communia, solutio

est facilis. Nam ista communitas ad circumstantiam quae mox additur restringi debet, nempe ut iuvarentur pauperes prout quisque indigebat. Notum est vetus illud proverbium: Omnia amicorum communia. Quum ita loquebantur Pythagorici, non negabant quin suam quisque domum privatim regeret, neque illis consilium erat proprias uxores vulgare. Ita communitas ista quam Lucas commendat non tollit oeconomiam: idque melius constabit ex quarto capite, ubi ex tot millibus duos tantum nominat qui vendebant possessiones. Unde colligimus quod iam dixi, non aliter collata in medium bona fuisse nisi ut praesenti inopiae succurrerent. Ridicula autem fuit monachorum impudentia, qui regulam Apostolicam se tenere professi sunt, quia nihil nominent proprium: atque interea nec vendunt quicquam, nec solliciti sunt si quisquam egeat, sed ventrem otiosum farciunt pauperum sanguine, nec aliud in communitate sua spectant, nisi ut bene saturi sint ac lauti, etiamsi totus mundus esuriat. Quid ergo cum primis discipulis habent simile, quorum aemuli haberi volunt?

46. Quotidie autem perseverantes unanimiter in templo, et frangentes per domos panem, sumebant cibum in exsultatione et simplicitate cordis, 47. Laudantes Deum, et habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem quotidie addebat congregationi, qui salvi fierent.

46. *Perseverantes in templo.* Notandum est ideo templum frequentasse, quod illic maior promovendi Evangelii commoditas et occasio se offerebat. Neque enim eos trahebat loci sanctitas, quum scirent cessasse Legis umbras, neque alios suo exemplo ad templi cultum inducere volebant, sed quia multus illuc erat piorum concursus qui depositis privatis curis, quibus alibi magis distracti fuissent, Dominum quaerebant, ut tales lucrifacerent Christo, in templo erant assidui. Potuit etiam alia ratio apud ipsos valere, ut mutuam haberent inter se doctrinae communicationem, quod in privatis aedibus minus fuisset commodum, praesertim ex quo in tantum numerum creverant.

Frangentes panem per domos. Significat Lucas, non tantum in publico ipsos verae pietatis signum dedisse, sed eundem fuisse privatae vitae cursum ac tenorem. Nam quod hic Fractionem panis nonnulli interpretantur sacram Coenam, alienum mihi videtur a mente Lucae. Significat igitur simul vesci solitos, et quidem frugaliter. Nam qui sumptuosa convivia agitant, non ita familiariter inter se vescuntur. Deinde addit Lucas *in simplicitate cordis*, quod etiam temperantiae signum est. In summa dicere vult, rationem vivendi inter eos fraternam et sobriam fuisse. Quidam exsultationem et simplicitatem cordis coniungunt Dei laudi, et probabilis est uterque contextus. Sed quia in laudando Deo non potest esse cordis simplicitas nisi constet in omnibus vitae partibus, ideo certum est eius fieri mentionem hoc sensu, quod fideles eam ubique coluerint. Notanda est autem circumstantia temporis, quod variis periculis circumdati laeti essent ac hilares. Hoc boni nobis affert divini erga nos amoris agnitio et tutelae fiducia, ut securis animis

laudemus Deum, quicquid mundus minetur. Sicuti autem Lucas de publico Ecclesiae statu paulo ante loquutus est, ita nunc qualis fuerit inter fideles vivendi forma recitat, ut eorum exemplo discamus et nos frugalem in victu sodalitatem et in tota vita simplicitatem colere, frui spirituali gaudio et nos exercere in Dei laudibus. Porro, simplicitas cordis late platet: verum, si hic coniungas cum fractione panis, tantundem valebit ac sincerus amor, ubi alii aliis sunt expositi, nec astute quisque commodum suum captat. Ego tamen anxietati opponere malo, qua se torquent nimium providi homines. Nam ubi non reiicimus curas nostras in Deum, haec iusta impendet merces ut inquiete trepidemus.

47. *Habentes gratiam.* Hic vitae innoxiae fructus est, gratiam habere etiam apud extraneos. Nec tamen dubium est, quin exosi fuerint multis. Sed Lucas quamvis universaliter loquatur de populo, eam solam partem intelligit quae integra erat, nec infecta ullo odii veneno. Breviter significat fideles ita se gessisse, ut propter vitae innocentiam populo grati ac probati essent.

Dominus quotidie addebat. Ostendit his verbis eorum sedulitatem profectu non caruisse. Studebant, quantum in se erat, vagos et errantes colligere in ovile Domini: non frustra neque inutiliter eos in hac parte laborasse dicit, quia Dominus in dies Ecclesiam augebat. Et certe quod Ecclesia minuitur potius quam crescat, id nostrae ignaviae vel etiam pravitati imputandum est. Caeterum, quamvis strenue omnes incumberent ad augendum Christi regnum, Lucas tamen hunc soli Deo honorem vindicat quod adduxerit extraneos in Ecclesiam. Et sane hoc proprium est eius opus: plantando enim et rigando nihil proficiunt ministri, nisi Spiritus sui virtute eorum laborem efficacem reddat (I. Cor. 3, 6.). Notandum praeterea quod dicit, Aggregatos fuisse ad Ecclesiam qui servandi erant. Hunc enim obtinendae salutis modum esse docet, si in Ecclesiam cooptamur: nam sicuti extra eam non est remissio peccatorum, ita nec spes vitae aeternae. Haec porro eximia est piis omnibus consolatio, quod in Ecclesiam recepti sunt, ut salvi fierent, sicuti Evangelium vocatur Dei potentia in salutem omni credenti (Rom. 1, 16.). Iam quum partem duntaxat vel certum numerum aggreget Deus, restringitur haec gratia ad electionem, ut prima sit nostrae salutis causa.

CAPUT III.

1. Simul (vel, illo fere tempore) autem Petrus et Ioannes ascendebant in templum circiter horam precationis nonam. 2. Porro vir quidam, qui claudus erat ab utero matris suae, ferebatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quae dicitur Speciosa, ut eleemosynam peteret ab his, qui ingrediebantur in templum. 3. Is quum vidisset Petrum et Ioannem appropinquare templo, petiit eleemosynam. 4. Intuitus autem in eum Petrus cum Ioanne, dixit: Respice in nos.

5. Ille autem attendit ad eos, putans se ab ipsis aliquid accepturum. 6. Petrus vero dixit: Argentum et aurum non est mihi: sed quod habeo, hoc tibi do: In nomine Iesu Christi Nazareni, surge et ambula. 7. Et apprehensa manu eius dextera, erexit eum. Et continuo stabilitae sunt eius plantae et crura, 8. Et exiliens stetit, et ambulavit, et ingressus est cum ipsis in templum, ambulans et saliens, et laudans Deum. 9. Et vidit populus ambulantem, et laudantem Deum. 10. Noverant autem eum, quod is esset qui solitus erat sedere ad eleemosynam iuxta Speciosam portam templi. Et impleti sunt admiratione et stupore super eo quod illi acciderat. 11. Porro, quum teneret claudus, qui sanatus fuerat, Petrum et Ioannem, cucurrit ad eos totus populus in porticum, quae dicitur Salomonis, obstupefactus.

1. Prius vidimus multa signa per manus Apostolorum edita fuisse: nunc suo more Lucas unum ex multis exempli causa recitat, nempe quod claudus, qui ab utero matris captus pedibus fuerat, plenam sanitatem receperit. Sedulo autem circumstantias omnes colligit quae ad miraculum illustrandum pertinent. Si fuisset luxatio aliqua crurum vel morbus accidentalis, facilior curatio fuisset: naturae autem vitium non ita facile corrigi potuit. Quum dicit fuisse *portatum*, ex eo colligimus non levem fuisse claudicationem, sed hunc hominem iacuisse quasi mortuis cruribus. Quum solitus esset quotidie eleemosynam petere, hinc toti populo notior esse potuit. Quod hora precationis in templo sanus ambulat, hoc ad vulgandam miraculi famam multum valuit. Hoc quoque non parvam addit commendationem, quod subito in pedes erectus simul exsilit et alacriter ambulat.

Simul ascendebant. Quum particula ἐπὶ τὸ αὐτὸ non magis locum quam tempus notet, videtur hic posterior sensus ad Petri contextum melius quadrare: quia tamen hoc non multum habet momenti, in medio relinquam. Caeterum, *hora nona* precationis vocatur, quum iam vergere inciperet dies ad vesperum. Nam quum dies ab ortu usque ad occasum solis horas duodecim haberet, ut alibi diximus, totum illud tempus in quatuor partes dividebatur. Sic per horam nonam ultima diei portio intelligitur: sicuti hora prima usque ad tertiam, tertia usque ad sextam, sexta usque ad nonam durabat. Hinc probabili coniectura potest colligi, horam illam sacrificio vespertino destinatam fuisse. Porro, si quis roget, an Apostoli in templum ascenderint ut secundum Legis ritum precarentur, id non tam mihi est verisimile, quam ut melior daretur occasio propagandi Evangelii. Si quis autem abuti hoc loco velit, quasi superstitiosos cultus suscipere liceat, dum inter rudes ac infirmos versamur, frivola erit ratio. Instituerat Dominus, ut sacrificium vesperi et mane Iudaei offerrent (Ex. 29, 41.). Hoc exercitio docebantur ab invocatione et cultu Dei incipere diem et claudere (Num. 28, 4.). Petro itaque et Ioanni liberum fuit venire in templum Deo consecratum: nec vero se polluebant, quum Deum

Israel testandae pietatis causa invocarent. Primum quod statas horas Deus veteri populo esse voluit, inde colligimus, non posse carere Ecclesiam certe disciplina. Ac hodie, nisi obstaret nimius torpor, utile esset quotidie habere tales conventus. Quod Apostoli illa hora ascendunt, hinc colligimus, nullam occasionem promovendi Evangelii a nobis negligendam esse.

3. *Petiit eleemosynam.* Videmus qualiter Deus praeter spem huic claudo sanitatem contulerit. Quia morbum incurabilem esse putabat, tantum sollicitus erat de victu. Datur illi quod petere nunquam ausus fuisset. Eodem modo saepe nos praevenit Deus, neque exspectat dum a nobis provocetur. Caeterum hinc captanda non est desidiae occasio, quasi sponte ideo nobis Dominus occurrat, ut otiosi et resides sinamus ipsum nobis benefacere. Habemus enim precandi mandatum. Ergo partes nostras non omittamus. Sed primum sub claudi persona nobis exemplum proponitur hominis nondum fide illuminati, ut rite precandi rationem teneat. Tales ultro Deus praevenit ut necesse est. Itaque, quum animas nostras restituit non modo in sanitatem, sed etiam in vitam, ad hoc ipse sibi causa est. Nam hoc vocationis nostrae initium est, ut faciat esse quae non sunt, ut iis se ostendat a quibus non quaeritur (Rom. 4, 17. Ies. 65, 1.). Praeterea, utcunque ad Deum precandum fide iam edocti simus, quia tamen non semper sentimus mala nostra, non venit in mentem remedium petere. Itaque Dominus gratuitum et minime speratum affert. Denique quantumvis intenti simus ad precandum, spem tamen et vota nostra bonitate sua superat.

4. *Respice in nos.* Non ita loquitur Petrus, quin de consilio Dei certus sit. Et certe his verbis singulare aliquod et insolitum beneficium sperare iubet. Quaeri tamen potest, an facultatem habuerint edendi miracula, quoties liberet. Respondeo, sic ministros fuisse divinae virtutis, ut nihil suo arbitrio vel proprio motu tentarint, sed Dominus per ipsos egerit, quum ita expedire noverat. Hinc factum est ut unum sanarint, non autem promiscue omnes. Ergo, quemadmodum in aliis rebus ducem ac directorem habebant Dei Spiritum, ita etiam in hac parte. Ideo priusquam claudum surgere iubeat Petrus, coniecit in eum ac defixit oculos. Talis intuitus non caruit peculiari Spiritus motu. Hinc fit, ut tam secure de miraculo pronuntiet. Porro, excitare hoc verbo claudum voluit ad recipiendam Dei gratiam: ille tamen nihil quam eleemosynam exspectat.

6. *Argentum et aurum.* Vere excusat Petrus se eo auxilio destitui quod claudus petebat. Itaque testatur, si posset eius inopiae succurrere, libenter se facturum: sicuti expendere unusquisque nostrum debet quid sibi a Domino datum sit, ut inde proximos iuvet. Quicquid enim facultatis Deus singulis distribuit, caritatis exercendae vult esse organum vel adminiculum. Ideo dicit se dare quod habet. Principio quidem erat hoc lusorium, postquam ad raram spem attraxerat Petrus claudi animum, de inopia sua praefari, quasi vellet hiantem corvum deludere: sed mox solatium adiecit, ut cresceret ipsa comparatione miraculi pretium. Horrenda est impietas, quod Papa, dum creatur, in comicum vel potius scurrilem lusum hoc loco impudenter abutitur. Duae sunt lapideae cellae, quarum in altera dum sedet, et a populo eleemosynam po-

scitur, his Petri verbis respondens cruces digitis in aërem spargit. In vicinam cellam traductus saeculos habet pecunia refertos. Tum illi sui angeli acclamant, Dispersit, dedit pauperibus (Ps. 112, 9.). Hoc ideo retuli, quo melius omnes perspiciant Satanam illic plane regnare, ubi tam aperto ludibrio sacrum Dei verbum habetur. Ut autem ad priorem sententiam revertar, satis liquet, Petrum certa revelatione instructum fuisse, quum se donum sanitatis habere praedicat.

In nomine Iesu. Praefatur hoc opus ac beneficium Christi esse, quod claudo pedum usum restituit. *Nomen* enim pro imperio ac virtute accipitur. Neque enim in vocis sonitu somnianda est vis magica, quomodo Iudaei in nomine Iehovah delirant. In summa, testatum voluit Petrus, nihil quam ministrum se esse, Christum vero miraculi auctorem. Hoc enim curae habere debuit, ut Christus mundo innotesceret ac sanctificaretur eius nomen. Cur autem Christo epitheton *Nazareni* ascribit? Aliis relinquo suum iudicium, sed ego ita sentio: Quum ita per contemptum Christus vocaretur, Petrum data opera voluisse exprimere Iesum illum, qui crucifixus fuerat et cuius nomen contemptibile ac inglorium erat Iudaeis, plerisque etiam detestabile, esse tamen Messiam a Deo promissum et illi datam esse omnem a Patre potestatem, quemadmodum dicit Paulus, Christum se praedicare et hunc crucifixum (I. Cor. 2, 2.).

Surge et ambula. Videri poterat hoc perquam ridiculum. Claudo enim promptum erat excipere: cur non mihi prius crura et pedes dedisti? Hoc enim illudere est, quum hominem pedibus orbum iubes incedere. Sed fidem habuit Petri verbis, et qui initio sic tardus erat, nunc erecto et alacri animo Dei donum amplectitur: unde et Verbi efficacia, et fructus Fidei apparet. Efficacia autem verbi duplex: et quod claudus sic afficitur, ut protinus sine difficultate obtemperet, et quod vigorem membris emortuis infundit ac quodammodo hominem renovat. Fidei autem constat sua merces, quod non frustra surgere iubenti paret. Videmus ergo, qualiter Deus per verbum operetur, nempe quum eius praedicationi dat successum, ut in hominum animos penetret, deinde quum manu sua exhibet quae illic promittit. Ad haec fidem esse irritam non patitur, quin vere potiatur bonis omnibus, quae sibi per verbum oblata exspectat. Tenendum autem memoria quod iam dixi, in hac historia nos habere quasi universalem spiritualis nostrae restitutionis typum, nempe quod sicuti verbum fide apprehensum sanitatem claudo praestitit, ita Dominus per verbum penetrat in animas ut eas instauret. Ac primum quidem hominum ore loquitur, et nos ad fidei obedientiam exstimulat, deinde intus corda movet suo Spiritu, ut verbum in nobis vivas radices agat, denique manum porrigit et modis omnibus suum in nobis opus implet. Sic tractanda esse miracula ex Matthaeo colligimus.

9. *Et vidit omnis populus.* Iam fructum incipit miraculi narrare, quod scilicet claudus gratitudinem suam testatus sit laudando Deum et totus populus in admirationem raptus fuerit. Hic vero est duplex fructus. Nam qui sanatus est, Dei beneficium agnoscit et celebrat: populus ex altera parte commovetur, et fama longius sparsa accurrunt multi ad spectaculum. Caeterum quod dicit Lucas, *stupore* repletos fuisse, praeparationem tantum indicat, quam

plenior tandem sequutus est profectus. Ultra enim progredi oportuit, quia per se non multum valuisset admiratio, quae attonitos magis reddebat quam ad Deum adduceret. Fuit ergo quasi fundamentum futuri aedificii, quod populus stupore tactus fuit. Nam si contemptim praeterimus Dei opera, nihil unquam poterimus ex illis proficere. Porro hic locus documento est, quid per se in hominibus efficiant miracula, nempe quod stuporem confusum gignunt. Tametsi enim Dominus suam illic potentiam et bonitatem conspicue monstrando recta nos ad se vocat, quae tamen est ingenii nostri imbecillitas, impingimus vel deficimus in medio cursu, donec accedat subsidium doctrinae. Discamus ergo reverenter considerare Dei opera, ut eorum admiratio doctrinae aditum patefaciat. Nam quum apud nos friget ac inutilis est doctrina, Deus ingratitudinem nostram hoc modo iuste ulciscitur, quia operum suorum gloriam contempserimus. Rursum, quia non tam sumus perspicaces, ut in solis Dei operibus cernamus quantum satis est, si volumus ad scopum pervenire, discamus adiungere doctrinae adminiculum. In summa, alterum ab altero separari non debet: cuius rei locuples testis est experientia. Hinc enim factum est, ut mundus adeo perperam abusus sit miraculis. Papistae identidem miracula obiiciunt. Fingamus vera esse quaecunque iactant, magnopere tamen errant in eo, quod in alienum finem illa detorquent, nempe ut obscurent Dei nomen et puram Evangelii veritatem suis commentis inficiant. Unde enim tot superstitiosi et impii sanctorum cultus nisi ex miraculorum abusu? Nam quum miraculum aliquod editur, commoveri homines necesse est. Quia autem surdi sunt ad verbum nec attendunt quid sibi Deus velit, astute Satan ex stupore nostro superstitionis ansam captat. Exempli gratia: Agnoscam Dei potentiam in miraculo. Si a Petro editum fuit, extemplo suggeret mihi Satan: Videsne hunc divinum esse hominem? Divinum ergo illi cultum debes. Idem contigisset Iudaeis, nisi attonitos in viam revocasset Petri concio. In Papatu vero, ubi nullus coarguebat superstitionem, facile obtinuit praepostera hominum admiratio. Quo magis sollicite a verbo petenda est medicina, ut miraculis erectos doctrina in rectum finem dirigat.

11. *In porticu.* Verisimile est exstructam eo loco fuisse porticum, ubi aliquando Salomonis porticus fuerat, indeque nomen sumpsisse. Nam vetus templum dirutum fuerat, sed eius formam, quantum in se erat, Serubabel et Esdra imitati fuerant. Postea Herodes renovaverat maiore quidem splendore, sed inanes quos fecerat sumptus Salomonis memoriam non exstinxerant in populi cordibus. Nominat autem Lucas tanquam locum maxime celebrem, ad quem concursus populi factus fuerit.

12. Videns autem Petrus, respondit ad populum: Viri Israelitae, quid miramini super hoc, vel intuemini in nos, quasi propria potentia vel pietate hunc fecerimus ambulare? 13. Deus Abraham, Isaac et Iacob, Deus patrum nostrorum, glorificavit Filium suum Iesum, quem vos tradidistis, et quem negastis coram facie Pilati, quum ille iudicasset absolvendum. 14. Vos autem Sanctum et Iustum negastis, et petiistis

virum homicidam vobis dari," 15. Vitae autem principem interemistis, quem Deus suscitavit ex mortuis, cuius nos testes sumus. 16. Et in fide nominis eius hunc, quem conspexistis et novistis, stabilivit nomen eius; et fides quae per ipsum est, dedit illi integram hanc sanitatem coram omnibus vobis.

12. *Viri Israelitae.* Concionem suam a reprehensione populi orditur. Neque tamen simpliciter reprehendit eos quod mirentur (id enim omnino utile erat ac laude dignum), sed quod divini operis laudem perperam ad homines transcribant: acsi diceret, Perperam facitis in nobis haerentes, quum oculos potius in Deum et Christum coniicere deceat. Ergo hoc est perperam obstupescere, quum in hominibus mentes nostrae subsistunt. Notandum est autem, quod damnet hominum respectum: *quasi nostra,* inquit, *potentia ac virtute.* In eo itaque error ac vitium est, si hominum pietati aut virtuti, quod Dei et Christi proprium est, tribuimus. Ac de virtute quidem concedunt omnes nonnisi a Deo manare, sed quum hoc uno verbo confessi sunt, non desinunt tamen ius suum Deo praeripere, ut eius spoliis creaturas ornent: qualiter videmus Papistas Dei virtutem locare in sanctis, imo eius numen in lapide vel ligni trunco includere, simulatque statua Barbarae vel Chrysogono consecrata est. Sed tamen fingamus in illo priore membro non peccare. At stulte se defunctos erga Deum putant, quum illi relinquunt potentiam, miracula vero pietati sanctorum assignant. Cur enim ad ipsos confugiunt, dum volunt aut pluviam impetrare aut serenum aut liberationem a morbo, nisi quod sua pietate id promeritos esse imaginantur, ut hoc iuris ac privilegii Deus illis concederet? Puerile ergo effugium est, quum Deum fatentur auctorem esse potentiae, beneficia autem quae illis confert, sanctorum pietati accepta ferunt. Quoscunque obtendant praetextus, hoc semper tenendum est, damnari generaliter a Petro qui in miraculis sic homines intuentur, ut eorum sanctitatem causam esse putent. Haec prima pars concionis, qua superstitio corrigitur: atque observanda est haec docendi ratio et series. Quia enim nihil proclivius est quam a Deo ad creaturas delabi, operae pretium est mature huic vitio occurrere. Quodsi in Apostolos respicere vetitus fuit populus, multo magis ab invocatione cuiuslibet Sanctuli nos Spiritus abstrahit.

13. 14. *Deus Abraham.* Nunc remedium subiicit, eos ad Christum revocans. Summa autem est, Deo hoc propositum esse in miraculis quae per Apostolos edit, ut Christi sui gloriam illustret: unde sequitur, perverse facere omnes qui Petrum vel alium quempiam extollunt, quum omnes minui oporteat, Christum vero solum eminere (Io. 3, 30.). Hic iam clare discrimen inter Christum et Apostolos elucet. Primum ille auctor, hi duntaxat ministri: deinde legitimus finis est, ut solus ille gloriam in solidum obtineat, horum vero quantum ad gloriam attinet nullus respectus. Nam certe qui alios quam Christum in miraculis glorificant, palam repugnant Dei consilio. Deum Abraham, Isaac et Iacob nominat, ut testatum faciat populo, sibi nihil minus in animo esse, quam eos abducere a prisco veri Dei cultu, qualem a Patribus acceperant. Hunc porro sibi titulum indiderat Deus, ut nota aliqua se

discerneret ab idolis: neque enim Deum, in sua essentia, quae invisibilis et infinita est, comprehendimus. Rationem ergo nobis congruam attemperat, qua nos deducat in sui notitiam. Turcae autem Deum se colere iactant creatorem coeli et terrae, sed priusquam accedant ad coelum evanescunt. Ergo ut populum suum arceret Deus a vagis et erroneis commentis, illum in foedere suo continebat. Quare se Deum Abrahae vocans breviter docebat quod fusius Moses exponit (Deut. 30, 12.): Ne dicas, Quis ascendet in coelum? quis descendet in abyssum? vel, quis transfretabit mare? Prope est verbum, etc. Porro sicuti apud Iudaeos favorabile erat sanctorum Patrum nomen, ita Petrus tacite admonet, sine unigenito Dei Filio non esse aliis praestantiores. Hodie autem clariore adhuc nota vult cognosci, quum se Patrem Iesu Christi nominat. Nunc redeamus ad Petrum. Negat se religionem novam inducere, ut populum a Lege et Prophetis abstrahat. Nam si quis hoc tentaret, illi Deus vetuerat audientiam fieri, Deut. 13, 3.: sicuti Paulus in spirituali aedificio retinendum esse unicum fundamentum admonet, quia ubi vel minimum a Christo disceditur, nihil quam ruina sequi potest. Hinc etiam discernere promptum est, quo sensu vocet Deum *Patrum*. Neque enim hoc pro generali axiomate sumit, qualemcunque Dei cultum habuerint Patres, in eo manendum esse (qualiter Papistae stolida hac iactantia se efferunt, quod paternos cultus sequantur): nominatim siquidem Petrus Abraham, Isaac et Iacob recenset, a quibus profecta erat vera religio et divinitus tradita. Quo significat, non quoslibet Patres nobis esse imitandos, ex quibus multi fuerunt a primis degeneres, solis Dei filiis deberi hunc honorem, alios esse repudiandos. Quod Prophetae quoque passim inculcant: In viis patrum vestrorum ne ambuletis, etc. (Ezech. 20, 16.).

Quem vos tradidistis. Doctrinae miscet severam obiurgationem, ut res postulabat: neque enim vere adduci poterant Deo, nisi peccatum suum agnoscerent. Nec vero leviter eos tantum perstringit, sed admissi criminis atrocitatem graviter demonstrat. Huc pertinet illa comparatio, quod morti tradiderint quem Pilatus volebat absolvere, item quod homicidae parcentes vitae principem interfecerint, quod abiecerint iustum et sanctum. Sic feriendi sunt homines, ut agnito reatu ad veniae remedium serio confugiant. Talem quoque vehementiam Petrus in prima concione adhibuit. Postea dicit excitatum a Deo fuisse: unde agnoscere debent, Christum interficiendo se gessisse cum Deo bellum. Quanquam Petrus altius respexit, nempe quod Christi gloriae nihil detraxerit eorum crudelitas, quia Deus eum nihilominus in vitam asseruit. Quum se et collegas resurrectionis testes dicit, oculatos significat. Itaque non ad Apostolicum duntaxat munus hoc refertur, sed quia Christum a morte redivivum oculis suis conspexerant. Quanquam et hoc secundum comprehendi assentior, quia probabile est, ut sibi auctoritatem conciliet Petrus, iniunctam sibi munus praedicare.

16. *Et in fide nominis eius.* Quum dicit In fide nominis, et Nomen, et rursum Fides quae per eum est, eiusmodi repetitio ardentis affectus indicium est. Nam quia ad vindicandam Christo suam gloriam penitus intentus est, idem saepius inculcat. Videmus etiam Paulum, quoties in praedicanda Christi gratia versatur,

nunquam sibi satisfacere. Et certe, ut maligna est hominum natura, non potest tam magnifice praedicari Christus, ut suus illi honor integer maneat. Meminerimus ergo hac copia Petrum exundasse, ut nos in Christo sisteret. Quantum ad loquutionem attinet, quum dicit, Nomen eius in fide nominis stabilivit, causam et modum notat. Virtus Christi claudum sanaverat, sed per fidem. Quum dicit, Fides quae per eum est, hoc verbo significat, fidem nostram non aliter ad Deum assurgere nisi in Christo fundata sit, adeoque fidem nostram Christum respicere et eo subniti, atque ita subindicat, hoc medio praeterito nullam esse in Deum rectam fidem. Porro, ut se prius et reliquos Apostolos testes vitae Christi constituit, ita nunc admonet, Iudaeis vitam hanc signo vel effectu fuisse comprobatam, quia videant sanatum claudum, in quo illustre habebant divinae Christi potentiae specimen. Atque hoc postremo membro fidem causam sanitatis faciens oblique eos coarguit ingratitudinis, nisi fidei assignent debitam laudem. Etsi autem fides tam ad hominem sanatum quam ad Apostolos referri potest, non est tamen anxie de hac re laborandum, quia per synecdochen Evangelii virtus commendatur.

17. Et nunc, fratres, scio quod per ignorantiam fecistis, quemadmodum et principes vestri. 18. Deus autem, quae praenuntiaverat per os omnium Prophetarum suorum Christum passurum esse, sic implevit. 19. Poenitentiam ergo agite, et convertimini, ut remittantur peccata vestra, ut quum venerint tempora refrigerii a conspectu Domini et miserit eum, qui ante praedicatus fuit (vel, ante oculos positus ac repraesentatus), Iesum Christum, 21. Quem oportet coelum capere usque ad tempora restitutionis omnium, quae loquutus est per os omnium sanctorum Prophetarum a saeculo.

17. Quoniam periculum erat, ne desperatione fracti doctrinam respuerent, eos aliquantulum sublevat. Sic temperandae sunt nostrae conciones, ut auditoribus prosint: nisi enim spes veniae relinquitur, terror poenae animos contumacia obdurat. Verum enim est illud Davidis, timeri a nobis Deum, ubi nobis propitium ac placabilem sentimus (Ps. 130, 4.). Hac ratione peccatum suae gentis propter ignorantiam extenuat Petrus: neque enim sustinere hanc conscientiam poterant, si Filium Dei scientes ac volentes negassent ac in mortem tradidissent. Blandiri tamen illis non vult, quum ignorantia fecisse commemorat, sed eo usque mitigat sermonem, ne desperatione ipsos obruat et absorbeat. Porro, non sic debemus verba accipere, quasi populus simpliciter ignorantia peccaverit, nam sub hac latebat hypocrisis, sed, prout malitia vel ignorantia exsuperat, ab hac vel illa denominatur actus. Hoc ergo intelligit Petrus, errore eos et coeco zelo potius fecisse quam destinata malitia. Verum hic quaeri potest: Si quis sciens ac volens peccavit, an eum maneat desperatio? Respondeo, non de quolibet peccato hic fieri mentionem, sed de Christi abnegatione et exstincta, quantum in ipsis erat, Dei gratia. Si cui plura scire libeat, ex I. Tim. 1, 13. petere licebit.

Sicut et principes. Primum videtur impropria comparatio. Scribae enim et Sacerdotes mira rabie ferebantur, et pleni erant scelerata perfidia, populum vero perversum Legis studium incitabat. Deinde populus in Christum exarsit, quatenus eum principes incitabant. Respondeo, non omnibus eundem fuisse animum: multi enim procul dubio fuerunt Paulo similes, ad quos vere spectat, quod alibi de principibus huius mundi scribit, si cognovissent Dei sapientiam, Dominum gloriae non fuisse crucifixuros. Ergo non in universum de principibus loquitur; sed si qui sunt sanabiles, eos ad resipiscentiam invitat.

18. *Deus autem.* Hinc clarius patet, quorsum ignorantiae meminerit. Nam quum refert, Deum exsequutum esse quae praedixerat, sic culpam eorum taxat in morte Christi, ut sit tamen ipsis in salutem: Vos, inquit, ignorantia in reatum coniecit, Deus tamen peregit, quod statuerat, ut Christus vobis morte sua esset liberator. Est pulcerrima ista consideratio, dum reputamus, admirabili Dei consilio mala nostra in alium finem nobis converti. Caeterum hoc nihil ad excusationis colorem. Nam quantum in nobis est, peccando nos perdimus: illa autem conversio, quam dixi, insigne est divinae misericordiae opus, quod cum humilitate praedicare nos decet. Non steterat per Iudaeos, quominus spes vitae exstingueretur in Christi persona: interea mors illa tam illis quam toti mundo vivifica fuit. Memoria etiam repetere convenit, quod alibi visum est, ne obreperet falsa et absurda opinio, Christum fuisse expositum impiorum libidini, Deum statui summum auctorem, cuius arbitrio passus fuerit unigenitus Filius.

19. *Poenitentiam agite.* Notandum est, quod quum ad poenitentiam hortatur, simul declarat paratam illis esse coram Deo peccatorum remissionem. Nam ut nuper attigi, excitari ad poenitentiam nemo potest nisi salute proposita: qui autem de venia diffidit, quasi exitio iam devotus adversus Deum obstinate ruere non dubitat. Hinc fit, ut Papistae poenitentiae doctrinam tradere nequeant. Multum quidem de ea garriunt, sed quia evertunt gratiae fiduciam, fieri non potest, ut resipiscendi studium suis discipulis persuadeant. Aliqui etiam, fateor, balbutiunt de peccatorum remissione, sed quia suspensas et trepidas animas relinquunt, praeterea variis commentis coniiciunt in labyrinthum, hac doctrinae parte corrupta alteram pariter confundunt.

20. *Ut quum venerint.* Si Erasmum et vetustum interpretem sequimur, erit elliptica oratio quae sic plena fiet: Quum venerint tempora refrigerii, vos quoque hoc refrigerio fruamini: quum venerit Christus ad iudicandum orbem, ipsum redemptorem, non iudicem sentiatis. Sed quoniam commode vertit Beza Postquam venerit etc., satius est amplecti quod minus coactum est, modo ita resolvas, remitti peccata in diem ultimi iudicii, quia nisi ad solium Dei citemur, non admodum sumus de propitiando Deo solliciti. Primo loco notandum est, illis in medium proponi iudicii diem, quo plus efficaciae habeat superior exhortatio. Nihil enim acrius nos pungit, quam dum monemur reddendam aliquando esse rationem. Quamdiu enim in hoc mundo detinentur sensus nostri, quodam, ut ita loquar, veterno obruti sunt. Quare nuntium ultimi iudicii quasi tubam insonare necesse est, quae nos ad tribunal Dei citet. Tunc enim de-

mum vere expergefacti, cogitare de nova vita incipimus. Eodem modo Paulus dum Athenis concionatur: Deus, inquit, nunc omnes admonet ut resipiscant (Act. 17, 16.), quia diem constituit, quo iudicaturus est mundum. Summa est, Christum, qui nunc apud nos magistri officio fungitur, quum per Evangelium nos docet, constitutum esse a Patre iudicem, et suo tempore venturum: itaque mature parendum esse eius doctrinae, ut fidei nostrae tunc fructum colligamus. Atqui obiiciet quispiam, Petrum aliter loqui de die extremo. Hoc enim ad incutiendum timorem non spectat, quum dicit *tempus refrigerii.* Respondeo, duplicem esse stimulum quo incitantur fideles, quum illis de extremo iudicio fit sermo. Nam in hoc mundo fidei utilitas non apparet, quin potius bene et prospere videtur esse Dei contemptoribus: piorum autem vita innumeris miseriis referta est. Ergo nos subinde animi deficerent, nisi in mentem veniret venturum quietis diem, qui omnes molestiarum nostrarum aestus componat finemque afferat miseriis. Alter stimulus est quem dixi, quum formidabile Dei iudicium delicias nobis et somnum excutit. Ita Petrus hoc loco minas promissionibus miscet, ut partim alliciat Iudaeos ad Christum, partim metu stimulet. Porro hic familiaris est Scripturae usus, prout vel reprobos compellat, vel ad electos sermonem dirigit, nunc tristem et formidolosum diem Domini, nunc laetum et optabilem facere. Apte ergo Petrus, qui dum in spem veniae erigit Iudaeos, iucundum illis facit Christi diem, ut ad eum aspirent.

Et miserit eum. Nominatim Christum fore iudicem pronuntiat, ut sciant non impunitum fore Evangelii contemptum. Quomodo enim non ultor eius Christus foret? Interea hoc eximiam affert consolationem fidelibus, dum sciunt in eius manu fore salutis arbitrium, qui nunc eam promittit atque offert. Addit praeterea venturum eum qui nunc illis praedicatur. Quo tollit omnem excusationem ignorantiae, acsi diceret: Nunc praedicatur vobis Christus, antequam mundi iudex adveniat, ut qui eum amplexi fuerint fidei suae fructum tunc colligant, alii vero qui eum respuerint luant incredulitatis suae poenas. Quanquam apud Graecos hic duplex est lectio: Quidam enim codices habent προκεκηρυγμένον, id est ante praedicatum, alii vero προκεχειρισμένον, id est, ostensum, vel ante oculos positum. Sed utraque in eundem sensum redit, quod scilicet non frustra illis nunc Christus offertur per Evangelii doctrinam, quia secundo a Patre iudex mittetur, armatus ad vindictam, nisi redemptorem nunc suscipiant.

21. *Quem oportet coelum capere.* Quoniam ad crassum terrenumque Dei et Christi aspectum semper propendent hominum sensus, poterat in mentem Iudaeis venire, Christum quidem praedicari a mortuis excitatum, sed ubinam esset, non ostendi. Praevenit ergo Petrus, quum in coelo esse docet: unde sequitur, tollendas in altum esse mentes, ut Christum fidei oculis requirant, quamvis immensa locorum distantia sit remotus, quamvis in coelesti gloria extra mundum habitet. Caeterum loquutio est ambigua, quia tam intelligere possumus Christum coelo capi vel contineri, quam coelum capere. Ne ergo verbum dubiae significationis urgeamus, sed eo contenti simus quod certum est, Christum interea dum speratur ultima rerum omnium instauratio, non alibi quam in coelo quaerendum esse, quia remotus a nobis erit, donec mentes nostrae mundum transcendant.

Usque ad tempora restitutionis. Quantum ad vim et causam pertinet, Christus iam morte sua omnia restituit, sed effectus nondum plene exstat, quoniam restitutio illa adhuc in cursu est adeoque redemptio, quando adhuc sub onere servitutis gemimus. Sicuti enim duntaxat inchoatum est Christi regnum et in diem ultimum differtur eius perfectio, ita et quae illi annexa sunt tantum dimidia ex parte nunc apparent. Ergo si multa hodie in mundo confusa cernimus, erigat nos ac recreet fiducia ista, quod aliquando adveniet Christus ut in integrum omnia restituat. Interim si videmus haerere in nobis peccati reliquias, si undique obsessi sumus variis miseriis, si mundus dissipatione plenus est, defleamus quidem mala ista, sic tamen ut spes instaurationis nos sustineat. Atque haec ratio est, cur non statim appareat Christus, quia nondum completa est Ecclesiae militia, cui praefixum a Deo tempus anteverteгe nostrum non est.

Quae loquutus est. Non de temporibus solum interpretor, sed ad totum complexum refero, ut sensus sit, Quicquid de regno Christi prius disseruerat, testimonium a Prophetis omnibus habere. Hinc certe non parum fidei accedit Evangelio, quod ex quo se manifestare coepit Deus mundo, Christum semper proposuit, ex quo coepit Patribus loqui, semper hoc posuit doctrinae fundamentum. Eodem argumento Paulus tam initio Epistolae ad Romanos, quam in clausula Evangelium commendat, quod scilicet novum non sit, sed ab ultima aetate promissum. Haec vera antiquitas est quae doctrinae fidem conciliet, ubi Deus ipse auctor, sancti Prophetae sunt testes, et continua temporum series testimonium confirmat. Haec confirmatio praesertim apud Iudaeos necessaria erat, qui in Legis doctrina educati, nihil nisi illi consentaneum admittere debebant. Itaque recognoscere tantum eos iubet Petrus, quae de Christo testati sunt Prophetae.

22. Moses quidem ad Patres dixit, Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: eum audietis secundum omnia, quae loquetur vobis. 23. Erit autem, ut omnis anima, quae non audierit Prophetam illum, deleatur e populo. 24. Et omnes quidem Prophetae a Samuele, et deinceps quicunque loquuti sunt, etiam praenuntiarunt dies istos.

22. Hoc argumento probat, se defectionem a Mose non ingerere, quia pars Legis sit docilem se et morigerum praebere huic summo doctori. Dubitari posset, cur hoc Mosis testimonium prae aliis citandum Petrus censuerit, quum multa alia in promptu forent magis illustria, sed hoc ideo fecit, quia hic de auctoritate doctrinae agitur. Hic autem legitimus ordo erat, ut Iudaeos adduceret Christo discipulos: nam frustra de aliis omnibus concionatus esset, nisi persuasum habuissent reverenter excipiendam esse eius doctrinam. Hoc ergo efficere vult Petrus, ut Christum libenter tanquam ordinatum sibi a Deo magistrum audiant. Sed altera quaestio hic occurrit multo difficilior, quod scilicet Petrus ad Christi personam accommodat quod in genere dixerat Moses de Prophetis. Tametsi enim Pro-

phetam nominat singulari numero, contextus tamen clare indicat, non de uno tantum haberi sermonem, sed indefinite nomen hoc poni. Postquam enim vetuit Moses, ne populus Gentium superstitionibus se dedat declinando ad magos et hariolos, simul remedium ostendit quo sibi ab omni vanitate caveat, nempe si totus pendeat ab unico Dei verbo. Hac ratione promittit Deo curae futurum, ut Prophetas semper habeat qui rite eum doceant, acsi diceret, Deus nunquam vos Prophetis destituet a quibus discatis quicquid erit vobis utile cognitu. Et nominatim dicit Moses, Ex fratribus tuis, ut sciant Iudaei non aliunde petenda esse Dei oracula, quum Deus ex genere Abrahae doctores illis destinasset. Addit praeterea *sicut me*, ut sciant non uno duntaxat tempore, nec per os unius hominis audiendum esse Deum, sed quemadmodum continua aetatum serie per varios ministros Deus nos docere pergit, ita in obedientia Verbi pergendum nobis esse. Iam ad Mosis reverentiam assueti erant Iudaei, itaque Prophetis eundem honorem conciliat. Scio quosdam multum laborare, ut ad Christum restringant. Arripiunt verbum istud, Quod Moses Prophetam similem sibi fore testatur, quum tamen scriptum sit, nullum talem resurrexisse. Fateor eandem similitudinis notam utroque loco poni, sed diverso sensu. Nam secundo loco paritas vel aequalitas exprimitur, quemadmodum clare apparet. Arripiunt etiam aliud, Quod Mose futurus sit excellentior Propheta (Deut. 18, 15.), cui ille testimonium tanquam praeco reddit. Sed hoc nihilo magis est validum, quia simpliciter fidem verbo Dei asserere vult Moses, per quoscunque afferatur. Non est ergo cur nos Iudaeis ridendos propinemus violenter torquentes Mosis verba, quasi solum Christum hic designet. Videndum est tamen an apte adductum sit testimonium a Petro, cuius auctoritas pro solida ratione nobis esse debet. Dico in Petri sermone nihil esse quod non optime conveniat. Vidit enim quod inter omnes confessum esse decet, sic pertinere hoc elogium ad alios Prophetas, ut tamen praecipue Christum commendet, non modo quia Prophetarum omnium est princeps, sed quod in ipsum dirigebantur omnes superiores prophetiae, et quod tandem Deus per os eius absolute loquutus est. Nam Deus multifariam et variis modis loquutus olim Patribus per Prophetas, tandem ultimis diebus in Filio unigenito clausulam apposuit (Hebr. 1, 1. 2.). Ideo factum est, ut aliquot ante adventum eius saecula Prophetis carerent, quod perspicue ex Malachiae verbis colligitur (Mal. 4, 4.): qui postquam iussit populum esse memorem Legis, statim ad Ioannem Baptistam et Christum transit, acsi diceret, finem iam impositum esse prophetiis, donec veniat ultima revelatio, secundum illud, Lex et Prophetae usque ad Ioannem, ex eo evangelizatur regnum Dei (Matth. 11, 13.). Idque adeo tritum erat in populo, ut mulier Samaritana ex fama et opinione communi diceret: Scimus Messiam venturum, qui nos docebit omnia (Io. 4, 25.). Itaque videmus a reditu populi cessasse omnes Prophetas, ut attentior eo silentio vel revelationum intermissione ad audiendum Christum redderetur. Non ergo locum hunc detorsit Petrus, vel eo per inscitiam abusus est, sed receptam apud omnes doctrinam loco principii sumpsit, quod Deus se populi sui doctorem pollicitus esset initio per Prophetas velut intermedios, sed praecipue tandem per Christum, a quo plena et solida omnium manifestatio speranda

erat. Quo pertinet insigne illud elogium quo Pater eum commendat, dicens: Ipsum audite (Matth. 17, 5.).

23. *Omnis anima.* Hic gravissima adversus rebelles poena sancitur Prophetarum quidem omnium, sed maxime Christi auctoritas: et merito. Nam quum Deus verbo suo nihil pretiosius habeat, fieri non potest, ut id patiatur impune contemni. Itaque si quis Legem Mosis abiiceret, edicta erat capitalis poena. Atque huc respexit Moses quum dixit: Exterminabitur e populo. Nam sibi Deus hac lege adoptaverat Abrahae genus, ut hoc ad summam felicitatem sufficeret, reputari in illo numero, sicuti in Psalmo dicitur, Beatus populus cui Iehovah est Deus et alibi, Beata gens quam sibi in haereditatem elegit. Quare minime dubium est quin pronuntiet, deletum iri ex libro vitae quisquis Christum audire recusaverit. Censeri enim in Ecclesia non meretur, qui eum magistrum repudiat, per quem solum Deus nos docet vultque a nobis audiri, et se a corpore abscindit, qui subesse capiti recusat.

24. *Et omnes quidem.* Quum dicit, Omnes uno consensu Prophetas suos discipulos ad Christum mittere, hinc melius constat quod dixi, contineri sub illo Mosis testimonio Evangelii commendationem, adeoque praecipue notari ultimam prophetiarum clausulam. Deinde, hoc ad Evangelii certitudinem non parum valet, quod Prophetae omnes longa temporum successione, uno tamen consensu docendi formam sic temperant, ut simul testentur melius quiddam et perfectius sperandum esse. Proinde, quisquis Mosi et Prophetis credet, necesse est ut Christi doctrinae se subiiciat (Io. 5, 47.), sine qua mutilum est quicquid ab illis fuit proditum.

25. Vos estis filii Prophetarum, et testamenti quod statuit Deus ad Patres nostros, dicens ad Abraham: Et in semine tuo benedicentur omnes familiae terrae. 26. Vobis primum Deus excitavit Filium suum Iesum, ac misit eum benedicentem vobis, dum unumquemque convertit ab iniquitatibus suis.

25. *Vos estis filii.* Significat illis proprie destinari foederis gratiam, quod cum Patribus Deus pepigit: atque ita, sicuti incusso poenae terrore eos ad parendum Evangelio stimulavit, nunc rursum eos allicit, ut propositam in Christo Dei gratiam recipiant. Ita videmus Deum nihil omittere, ut nos ad se adducat: et prudentis ministri est sic pigros ac resides acriter pungere, ut dociles blande ducat. Notanda est etiam sedulo haec docendi series, ubi Petrus Iudaeis destinatum esse Evangelium ostendit. Neque enim sufficit Dei misericordiam nobis in genere praedicari, nisi nobis quoque certa Dei ordinatione offerri sciamus. Ideo tantopere laborat Paulus in asserenda Gentium vocatione (Rom. 15, 8. Eph. 3, 3. 4.), quia si quis putaret, Evangelium fortuito sparsum ad se venisse, vacillaret fides, imo loco fidei dubia tantum esset opinio. Ergo, ut solidam apud nos fidem inveniat salutis promissio, haec applicatio, ut ita loquar, necessaria est: Deum non iactare incertas voces quae in aëre suspensae maneant, sed ad nos

certo consilio dirigere. Secundum hanc rationem, ut libentius Christum suscipiant Iudaei, Petrus illis promissum esse admonet. Unde autem hoc probat? quia filii sunt Prophetarum et Testamenti. Filios Prophetarum vocat qui ex eadem gente ducebant originem, ideoque foederis haeredes erant quod ad totum populi corpus spectabat. Sic enim argumentatur: Percussit Deus foedus suum cum patribus nostris. Ergo nos qui sumus eorum posteri in foedere comprehendimur. Quo refellitur delira Anabaptistarum argutia, qui filios Abrahae tantum allegorice exponunt: acsi nulla generis ratio habita esset a Domino, quum dixit, Ero Deus seminis tui (Gen. 17, 7.). Certe non de Legis umbris sermonem hic habet Petrus, sed hoc sub Christi regno valere affirmat, quod Deus una cum patribus etiam filios adoptet, atque ita salutis gratia ad eos qui nondum nati sunt extendatur. Fateor quidem, multos qui ex fidelibus secundum carnem nascuntur spurios censeri, non legitimos (Rom. 9, 7.), quoniam sua infidelitate a sancta progenie se abdicant. Sed hoc non obstat quominus semen piorum Dominus in societatem gratiae suae vocet ac admittat, atque ita communis electio, quamvis non sit in omnibus efficax, ianuam speciali aperiat: quemadmodum Paulus disserit ad Rom. 11, 23., unde huius quaestionis solutio petenda est.

Et in semine tuo. Foedus cum patribus initum fuisse confirmat, quia dictum fuerit Abrahae: In semine tuo benedicentur omnes gentes. Atqui, si recipitur Pauli interpretatio, nihil ad praesentem causam faciet hoc testimonium. Paulus semen hoc Christum esse tradit. Si benedictio universo generi humano per Christum promittitur, quid hoc ad speciale gentis unius privilegium? Deinde videtur Petrus ipse paulo post subscribere Paulinae expositioni, quum dicit, missum esse Christum in quo Iudaei benedicantur. Neque enim hoc staret, nisi Christus benedictum esset illud semen. Respondeo, quum Paulus ad Christum refert, non insistere ipsum in voce Seminis, sed altius respicere, quod scilicet non possit unum esse semen, nisi in Christo, tanquam capite, uniatur. Ismael enim et Isaac tametsi ambo sunt filii Abrahae, non faciunt unum semen: quia sunt in duos populos divisi. Itaque, quum multi alienati sint a familia Abrahae, qui ex huius carne progeniti erant, unum tamen certum corpus designat Moses, quum benedictionem promittit semini Abrahae. Unde autem unitas, nisi a capite Christo? Hoc sensu Paulus, quamvis collectivum sit Seminis nomen, de Christo tamen accipit: quoniam si ab eo discedas, posteri Abrahae veluti lacera membra erunt, nec aliud in ipsis exstabit, quam mera dissipatio. Cum illa doctrina consentit Petrus, quia benedictionem sic ad totum populum extendit, ut fontem nihilominus in Christo quaerat. Porro, quoniam Iudaei nullum non movent lapidem ut nobis hoc testimonium extorqueant, munire se debent pii lectores adversus eorum cavilla: et eo quidem magis, quod nimium securi in hac parte fuerunt Christiani scriptores, sicuti admonui in Epistola ad Gal. 3, 16. Primum quod ad vocem Seminis attinet, non est quod obganniant, perperam a Paulo ad Christum restringi: neque enim simpliciter hoc facit, sed eo quem dixi respectu. In quo interpretes nostros tam Graecos quam Latinos errasse fateor. Nunc videndum quid loquutio illa valeat, Benedici gentes in semine

Abrahae. Nostri causam notari sentiunt: nempe quod per semen illud benedicendae sint gentes. Hoc Iudaei valde exagitant, quia passim in Scripturis haec loquutio Exemplar vel Similitudinem significat: quemadmodum e converso, Maledici in Sodoma, vel Israele, vel in aliis populis, est illos sumere tanquam memorabile exsecrationis exemplar. Respondeo, ambiguam esse loquutionem, et varie accipi pro locorum circumstantia, quod maligne Iudaei et astute dissimulant. Colligunt enim plures locos, ex quibus probant fieri comparationem: acsi diceretur, Cupient gentes benedici instar seminis Abrahae. Sed quum alibi Scriptura dicit, Benedicent se in Deo vivo, ut Ier. 4, 2. Ies. 65, 10.: item, Benedicere in nomine Domini, ut Deuter. 10, 8. et aliis locis similibus: quis non videt causam exprimi? Dico igitur, hanc loquendi formam pro locorum circumstantiis debere accipi. Iam vero quum demonstraverim semen Abrahae nonisi in Christo posse inveniri, restat ut consideremus quale sit Christi officium. Ita indubie liquebit, ipsum non statui quasi nudum exemplar, sed vere in ipso promitti benedictionem, quia extra ipsum maledicti sumus omnes. Superest tamen adhuc una difficultas. Nam certe utrumque eodem sensu dicitur: Benedicentur in te, et, In semine tuo. Abraham vero nihil quam benedictionis typus fuit vel speculum. Respondeo, in persona quoque Abrahae designari corpus illud, quod ab uno capite pendet et in ipso est colligatum.

Omnes familiae. Iudaei crasse exponunt, quod gentes omnes sibi bene esse cupient instar seminis Abrahae. Nos vero aliter, Quod in societatem inserentur. Nam et huc spectavit nomen Abraham, quia futurum erat ut Deus populos omnes ad eum colligeret. Prophetae quoque dum exponere volunt quid hoc valeat, passim gentibus communem fore salutis haereditatem praedicunt. Atque hinc perspicimus, ut foedus Dei, quod tunc Iudaeis peculiare erat, non modo promiscuum sit omnibus, sed nominatim feriatur nobiscum. Alioqui non satis firmam ex Evangelio salutis fiduciam possemus concipere. Ergo ne patiamur nobis hanc promissionem excuti, quae veluti solemnis nuncupatio est, qua Dominus nos haeredes suos una cum patribus constituit. Quo etiam respexit Petrus, quum paulo post dicit, Christum Iudaeis primo fuisse missum. Significat enim et gentibus suum esse, licet secundarium, ordinem.

26. *Excitavit Filium.* Colligit ex verbis Mosis, exhibitum nunc esse Christum: atqui nihil tale videntur sonare. Sic tamen apte ratiocinatur, quia non aliter constaret benedictio, nisi eius initium a Messia flueret. Semper enim memoria tenendum est, maledictum esse totum humanum genus, ideoque singulare remedium nobis promitti, quod nonnisi per Christum praestatur. Quare, solus ipse fons et origo benedictionis. Quodsi in hunc finem advenit Christus, ut Iudaeis primum, deinde et nobis benedicat, implevit procul dubio suas partes: ac nos huius officii vim et effectum in nobis sentiemus, nisi per nostram incredulitatem steterit. Haec sub Lege sacerdotalis officii pars erat, benedicere populo, ac ne inanis haec esset ceremonia addita erat promissio, ut habetur Num. 6, 27. Quod autem in veteri sacerdotio adumbratum fuit, vere in Christo praestitum est. Qua de re plura diximus ad Haebraeos 7, 16. Erasmi versio mihi non placet. Ponit enim, Quum suscitasset:

quasi verba fierent de re pridem transacta. Petrus autem potius intelligit, excitatum fuisse Christum, ubi ostensus fuit benedictionis auctor: quod nuper et repente factum animos magis afficere debebat. Sic enim Scriptura loqui solet, quemadmodum in proximo loco Mosis ad quem alludit Petrus. Excitare Prophetam est instruere necessariis donis ad munus suum exsequendum, et quasi in gradu ipso prophetici honoris collocare. Ac tunc quidem excitatus est Christus, quum munus peregit sibi a Patre iniunctum, sed quotidie idem fit quum per Evangelium offertur, ut inter nos emineat. In adverbio ordinis *primum* diximus notari ius primogeniturae, quia a Iudaeis incipere Christum oportuit, ut postea transiret ad Gentes.

Dum unumquemque. Doctrinam poenitentiae iterum commendat, ut discamus sub Christi benedictione includere vitae novitatem: sicut et Iesaias venturum Sioni redemptorem promittens restrictionem attexit, Qui in Iacob conversi fuerint ab iniquitatibus suis. Neque enim fidelium peccata delet Christus, ut sibi hoc praetextu ad peccandum indulgeant, verum simul reddit novos homines. Quanquam haec duo quae cohaerent beneficia prudenter distinguere convenit, ut maneat hoc fundamentum, nos reconciliari Dei gratuita venia. Scio ab aliis secus verti, sed hic germanus est sensus Lucae. Ad verbum enim sic loquitur, In convertendo unumquemque a suis malitiis.

CAPUT IV.

1. Loquentibus autem illis ad populum, supervenerunt illis Sacerdotes, et praefectus templi, et Sadducaei, 2. Aegre ferentes quod ipsi docerent populum, et annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis. 3. Et iniecerunt in eos manus, et posuerunt in custodiam usque in crastinum: erat enim iam vespera. 4. Multi autem eorum qui audiverant sermonem, crediderunt: et factus est numerus virorum circiter quinque millia.

Tria in hac narratione praecipue nobis consideranda sunt: quod simulatque emergit Evangelii veritas, ex adverso quibuscunque potest modis se opponit Satan, et omnia molitur ut ipsam opprimat in ipsis principiis, secundo quod invicta fortitudine Dominus instruit suos, ut firmi ac immoti perstent adversus omnes Satanae machinas, nec impiorum violentiae cedant. Postremo, observandus est eventus, quod utcunque penes adversarios imperium et summa rerum esse videatur, et ipsi ad delendum Christi nomen nihil omittant, contra autem sanae doctrinae ministri velut oves sint in faucibus luporum, Deus tamen Filii sui regnum propagat, accensam Evangelii sui lucem fovet, salutemque suorum tuetur. Proinde, quoties exoriente Evangelii doctrina varii contra motus insurgunt,

multisque obstaculis turbatur eius cursus, non est quod labascant aut trepident piae mentes veluti ad rem insolitam, quin potius meminerint hos esse ordinarios Satanae conatus: adeoque hoc nos, priusquam accidat, bene meditatum habere oportet, fieri aliter non posse quin suos impetus evomat Satan, quoties in medium Christus cum sua doctrina prodit. Interea reputemus Apostolorum constantiam nobis in exemplum proponi, ne ullis vel periculis, vel minis, vel terroribus victi resiliamus ab ea fidei professione, quam a nobis Dominus exigit. Huc accedat consolatio, non metuendum esse quin Dominus prosperum eventum daturus sit, ubi fideliter officio nostro defuncti erimus.

1. *Loquentibus illis.* Hinc apparet, quam sedulo vigilent impii, quoniam in ipso articulo assunt ut os obstruant Christi servis. Neque enim dubium est, quin tanquam ad incendium exstinguendum accurrerint. Idque significat Lucas, quum narrat custodem templi affuisse, et addit eos moleste tulisse quod Apostoli docerent. Non ergo fortuito supervenerunt, sed consulto ut Apostolos pro imperio cohiberent. Habent interea aliquam iuris et recti speciem. Nam si quis temere se ingerebat, officium Sacerdotum erat talem audaciam reprimere, similiter etiam populum retinere in Legis et Prophetarum obedientia, et viam praecludere novis doctrinis. Quum itaque ignotos homines et nulla publica auctoritate praeditos in templo ad populum concionari audiunt, videntur pro muneris sui ratione atque ex Dei mandato se accingere ad remedium adhibendum. Et certe in actione ipsa nihil primo intuitu reprehensione dignum apparet, sed exitus tandem sceleratum fuisse eorum consilium, et improbum affectum ostendit. Rursus sinistram notam et probrum effugere Apostolis difficile fuit, quod contempti idiotae ius publicum sibi perperam arrogarent, nempe quia in rebus confusis multa praeter receptum morem tentare necesse est, ac praesertim ubi asserenda est religio et Dei cultus, praesules autem ipsi vias omnes obstruunt, ac munere sibi divinitus iniuncto contra Deum insultant. Haec ignominia fidelibus Christi athletis in Papatu devoranda est. Nam mille aestates ante praeteribunt, quam maturescat apud eos ulla correctio in melius. Ideo in hac parte insistit Lucas, quum eos tristes et anxios fuisse dicit, quod resurrectio praedicaretur in Christi nomine. Nam hinc sequitur odio doctrinae prius fuisse imbutos, quam ad cognitionem ventum esset. *Sadducaeos* nominatim exprimit tanquam in hac causa animosiores. Erant enim et ipsi fere pars Sacerdotum, sed quia de resurrectione quaestio vertitur, acrius se reliquis opponunt. Porro haec prodigiosa confusio fuit inter Iudaeos, quod haec tam profana secta auctoritate praestabat. Quid enim pietatis reliquum esse potuit, quum animorum immortalitas impune pro fabula haberetur? Verum ita in praeceps homines ruere necesse est, ubi puram Dei doctrinam apud se collabi passi sunt. Quo diligentius nobis cavendum est ab omni pravo deflexu, ne tale praecipitium mox sequatur. *Praefectum* templi quidam ex Sacerdotibus delectum fuisse putant, sed ego Tribunum potius aliquem Romani exercitus fuisse existimo. Erat enim locus tum natura, tum artificio munitus. Deinde Herodes arcem illic construxerat nomine Antoniam. Ita probabile est, collocatum illic fuisse praesidium, et praefuisse templo Romanum

custodem, ne receptaculum esset Iudaeis, si motum aliquem excitassent, quod etiam ex Iosepho colligere licet. Atque hoc optime convenit, quod brachium saeculare imploraverint hostes Christi, cohibendi tumultus praetextu. Interea favorem captant apud Romanos, quasi de servando imperii iure sint solliciti.

4. *Multi autem eorum*. Inclusi quidem sunt Apostoli in carcerem, sed eorum praedicatio vim suam longe propagat, ac liber est eius cursus. Qua de re magnifice gloriatur Paulus sermonem Dei non esse secum alligatum (II. Tim. 2, 9.). Atque hinc perspicimus, Satanae et impiis laxari quidem frenum, ut in filios Dei saeviant, non tamen eos efficere omnia machinando, quin Deus regnum Filii sui promoveat, quin Christus colligat oves suas, quin plus exserant potentiae in sola voce pauci ac imbelles homines nullisque praesidiis instructi, quam totus mundus contra insaniendo. Est quidem hoc non vulgare Dei opus, quod una concio tam copiosum et uberem fructum produxit, sed hoc maiori admiratione dignum, quod praesenti periculo non terrentur fideles, quominus Christi crucem una cum fide suscipiant. Fuit enim durum hoc noviciis rudimentum. Hac doctrinae efficacia melius se Christus vivere ostendit, quam si corpus suum palpandum manibus et oculis spectandum praeberet. Caeterum, quod *numerus* credentium circiter ad quinque millia crevisse dicitur, non de nova accessione intelligo, sed de tota Ecclesia.

5. Factum est autem ut postridie congregarentur eorum Principes, et Presbyteri, et Scribae Hierosolymis, 6. Et Annas summus sacerdos, et Caiphas, et Ioannes, et Alexander, et quicunque erant ex genere sacerdotali. 7. Et sistentes illos in medio, interrogarunt: In qua potentia, vel in quo nomine id fecistis? 8. Tunc Petrus repletus Spiritu sancto, dixit illis: Principes populi, et Presbyteri Israel, 9. Si nos hodie iudicamur de sanitate hominis qui infirmus erat, quomodo incolumis factus sit: 10. Notum sit vobis omnibus, et toti populo Israel, quod in nomine Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus suscitavit ex mortuis, hic stat coram vobis sanus. 11. Hic est lapis qui reiectus a vobis aedificantibus, locatus est in caput anguli: 12. Neque est in ullo alio salus, neque enim nomen est aliud sub coelo datum hominibus, in quo nos oporteat salvos fieri.

5. Hic notare operae pretium est, impios ut Evangelium et Christi nomen deleant nihil astutiae omittere, et tamen minime consequi quod sperabant, quoniam Deus eorum consilia frustratur. Conventum enim habent, in quo sic tyrannice agunt omnia, ut tamen libido iuris speciem habeat, libertas autem procul arceatur, ac tandem iure videri possit damnata veritas. Verum Dominus subitum illis terrorem incutit ut, quod possunt et maxime volunt, effi-

cere tamen non audeant. Quicquid pro defensione causae suae attulerint Apostoli, intra parietes clausum ac sepultum manebit, ubi nullus est qui faveat. Itaque nullus veritati locus. Videmus tamen ut Dominus eorum consilium dissipet, dum populi metu retenti subsistunt, frenumque iniiciunt suo furori declinandae invidiae causa. Mirum est autem quod Lucas hic Annam faciat summum pontificem, quum ex Iosepho pateat, hunc honorem Caiphae non fuisse ereptum, donec Vitellius, Pilato Romam ire iusso, Hierosolymam cum imperio ingressus est. Dominum anno Tiberii 18. fuisse crucifixum inter omnes convenit. Usque ad finem imperii illius numerantur adhuc anni quatuor. Non minus quam triennium a morte Christi fluxisse oportet, usque dum Proconsulis officio abdicatus fuit Pilatus. Mortuo enim Tiberio Romam demum pervenit. Ita tribus post mortem Christi annis adhuc pontifex erat Caiphas. Quare probabile est quod hic narrat Lucas non statim post Christi resurrectionem contigisse. Quanquam nec sic quidem soluta erit tota difficultas. Iosephus enim in locum Caiphae subrogatum fuisse tradit Ionathan, sed quia hic Ionathas Annae erat filius, a verisimilitudine non abhorret nomen patris simul illi fuisse inditum, quemadmodum et Caiphas binominis fuit, nam Iosephum simul vocabant.

7. *In qua potentia.* Adhuc praetexunt Dei zelum. Sibi enim curae esse simulant ne alio transferatur Dei honor. *Nomen* hic pro auctoritate capitur. In summa, non secus agunt acsi optimi essent gloriae Dei vindices. Mira interim eorum importunitas, quod de re indubia sciscitando saepius ad abnegationem adigere volunt Apostolos, et metu extorquere aliud quam confessi fuerant. Deus autem eorum astutiam deludens facit ut audiant quod nolunt.

8. *Petrus repletus Spiritu sancto.* Non abs re est quod nominatim hoc addidit Lucas, ut sciamus Petrum non a se ipso tam magnifice loquutum esse. Et sane qui ad vocem mulierculae expavefactus Christum negaverat, coram tali consessu ad solum pompae conspectum exanimis concidisset, nisi Spiritus virtute esset erectus. Opus habuit fortitudine et prudentia. In utraque sic excellit ut vere divina sit responsio. Hic longe alius est quam prius fuerat. Hoc porro dupliciter nobis prodest. Nam et hoc elogium ad commendationem doctrinae, quae mox sequetur, non parum valet, quum dicitur a Spiritu sancto profecta, et nos monemur, in fide nostra profitenda petendum esse a Domino Spiritum prudentiae et fortitudinis, qui mentes, animos et corda nostra gubernet. Plenitudo spiritus pro ampla et non vulgari mensura capitur.

9. *Si nos hodie.* Non dubium quin hic Sacerdotes et Scribas tyrannidis insimulet Petrus, quod iniustum de beneficio laude digno examen habeant, acsi facinus aliquod scelestum perpetrasset ipse cum collega. Si nos, inquit, ideo rei agimur, quia sanitatem contulerimus homini aegroto. Hic Petrus pravum animi affectum magis respicit, quam ipsum quaestionis ordinem. Nam si miraculi praetextu voluissent abducere Apostoli populum a recto sinceroque Dei cultu, merito ad causam dicendam vocati essent, quia religio longe omnibus praesentis vitae bonis praestat. Sed quum illi nihil habentes causae in crimen maligne raperent, quod honore prosequi debuerant, suffultus hac fiducia Petrus eos initio salse ironica praefatione perstringit, quod ad damnanda benefacta sedeant iudi-

ces. Leviter tamen hanc partem attingit, ut sibi transitum ad causam faciat.

10. *Notum sit vobis.* Poterat, sicut iam dixi, Petrus ad multa subterfugia deflectere, si noluisset in causam ingredi, sed quia in hunc finem editum fuerat miraculum, ut illustraretur Christi nomen, huc statim descendit. Sciebat enim se tam praeclarae Dei virtutis fuisse ministrum, ut sigillum haberet confirmandae suae doctrinae. Interea coguntur audire impii quod penitus sepultum volebant. Proficiunt una in re solum, omnia machinando ut illis in faciem obiiciat et asserat Petrus, quod tam indigne ferebant aliis esse dictum. Primo autem Christum miraculi auctorem facit. Deinde, quia absurdum et incredibile videbatur, mortuum hominem divina potentia esse praeditum, testatur Christum vivere, quia Deus illum a morte excitaverit, utcunque eum crucifixissent. Ita miraculum praedicandae Christi resurrectionis illi occasio est. Hoc autem testimonio probare voluit Petrus, ipsum esse verum Messiam. *Crucifixum* ab illis commemorat, non tantum exprobrandi causa ut culpam agnoscant, sed ut intelligant se frustra pugnasse adversus Deum, atque ita infeliciter et exitiali eventu furere desinant.

11. *Hic est lapis.* Confirmat Scripturae testimonio non esse novum quod Ecclesiae praesules, qui splendidis titulis superbiunt et primam sedem occupant in templo Dei, impie tamen Christum reiecerint. Citat ergo locum ex Psalmo 118, 12.: ubi conqueritur David se a populi ducibus reiectum esse, et tamen a Deo se fuisse electum gloriatur, qui primas teneret. Porro usitata metaphora Ecclesiam vel regni statum aedificio comparat. Qui gubernacula tenent eos vocat Architectos. Se vero primarium lapidem facit quo nitatur tota aedificii moles. Id enim sibi vult Caput anguli. Haec igitur est Davidis consolatio, quod utcunque damnatus fuerit a primoribus, ut ne extremum quidem locum illi relinquerent, non tamen obstiterint pravi et iniqui eorum conatus, quin evectus in primum honoris gradum a Deo fuerit. Atqui adumbratum in Davide fuit quod Deus absolute in Messia exprimi volebat. Apte itaque Petrus, dum apud Iudaeos verba facit, hoc adducit tanquam de Christo praedictum, sicuti in eum proprie competere noverant. Tenemus nunc quorsum citatus fuerit a Petro Psalmus: ne Presbyteri scilicet et Sacerdotes honore suo temere elati ius et arbitrium probandi quidvis vel improbandi sibi arrogarent. Constat enim lapidem qui ab architectis repudiatus fuit, Dei manu statui in primo loco, ut totam domum sustineat. Porro, hoc non semel tantum accidit, sed quotidie impleri oportet, saltem novum et absurdum censeri non debet, si nunc quoque architecti Christum reiiciant. Unde palam refellitur frivola Papae iactantia, qui nudum titulum obiectat, ut sibi usurpet quicquid est Christi. Ut Papae et cornutis eius bestiis demus quod postulant, nempe ordinarios esse Ecclesiae pastores, non ultra progredi tandem poterunt quam ut vocentur architecti cum Anna et Caipha. Planum autem est quid valeat hic titulus, quem illi ad coelum terrae miscendum sufficere putant. Iam ex hoc loco summatim quaedam notatu digna colligamus. Quod *architecti* vocantur qui Ecclesiae praesunt, nomen ipsum eos officii sui admonet. Se ergo totos aedificando Dei templo impendant. Et quoniam non omnes fideliter munus suum obeunt,

videant quaenam sit legitima rite aedificandi ratio, nempe Christum pro fundamento retineant. Deinde ne foenum admisceant vel stipulam, sed totum aedificium ex pura doctrina absolvant, quemadmodum Paulus docet I. Corinth. 3, 12. Quod Deus Christum extulisse dicitur, qui reiectus ab architectis fuerat, hoc erigere animos nostros debet, si quando ipsos quoque Ecclesiae pastores, vel qui saltem honore pollent, videmus impie adversus Christum insurgere ut eum exterminent. Secure enim quas nobis opponunt larvas contemnere licet, ne dubitemus honorem deferre Christo quem illi Deus vindicat. Quodsi ad tempus quiescendo conniveat, e sublimi tamen hostium audaciam ridet, dum in terra fremunt ac tumultuantur. Praeterea, si validae sint ac praesidiis omnibus instructae eorum conspirationes, statuere tamen debemus salvum semper Christo honorem suum fore. Huius etiam fiduciae sequatur fructus, ut fortes simus et intrepidi in asserendo Christi regno, cuius Deus invictum se fore vindicem pronuntiat. De Petri constantia iam dictum est, quod unus homuncio iudices habens tam infestos, solum tamen habens periculi socium, nullum timoris signum ostendit, quin libere profiteatur in rabioso illo coetu, quod tam adversis animis exceptum iri sciebat. Quod autem illis severe exprobrat admissum ab ipsis scelus, hinc petenda est nobis loquendi regula, ubi cum professis veritatis hostibus nobis negotium est. Duo enim vitia hinc nobis cavenda sunt, ne tacendo aut connivendo videamur blandiri: perfidum enim esset illud silentium, quo proderetur veritas. Rursum, ne efferamur petulantia aut immodico calore, quemadmodum saepe animi plus quam par sit in contentione ebulliunt. Hic ergo vigeat gravitas, sed moderata: sit libera obiurgatio, sed citra maledicendi fervorem. Hanc rationem videmus a Petro servari, initio siquidem honorifice ipsos compellat, ubi ad rem ventum est, graviter in ipsos invehitur. Nec vero tam scelerata ipsorum impietas sileri poterat. Hoc exemplum qui sequentur, non tam Petrum quam Dei Spiritum ducem habebunt.

12. *Nec est in ullo alio salus.* A specie transit ad genus: et a beneficio corporali conscendit ad integram salutem. Et sane Christus unum hoc gratiae suae specimen ediderat, ut agnosceretur unicus vitae auctor. Hoc in singulis Dei beneficiis considerandum est, eum scilicet esse salutis fontem. Caeterum, hac sententia pungere voluit sacerdotes, quum negat alibi salutem esse quam in Christo, quem exstinguere moliebantur: acsi diceret, bis damnatos esse qui salutem a Deo sibi oblatam non modo respuerent, sed in nihilum redigere studerent, eiusque fructum et usum eriperent toti populo. Tametsi autem videtur surdis verba facere, concionatur tamen de Christi gratia, si forte quidam audire sustineant: sin minus, hoc saltem testimonio reddantur magis inexcusabiles.

Neque enim aliud est nomen. Explicat proximam sententiam, addita explicatione. In solo Christo est salus, inquit: quoniam Deus ita decrevit. Nam per *nomen* intelligit causam vel medium, acsi dixisset, Quum penes solum Deum sit salus, non vult alio modo eam nobis esse communem, quam si a Christo solo petatur. Quod dicit *sub coelo*, vulgo ad creaturas referunt, acsi diceret, Soli Christo inter creaturas vim et potentiam servandi da-

tam esse. Ego tamen potius existimo hoc fuisse additum, quoniam in coelum usque conscendere nequeant homines, ut ad Deum usque perveniant. Quum ergo tam procul distemus a regno Dei, necesse est ut non modo nos ad se invitet, sed ut longe porrecta manu salutem nobis fruendam exhibeat. Id fecisse in Christo nunc Petrus docet, quia ideo in terram descendit, ut salutem secum afferret. Nec vero repugnat huic doctrinae, quod Christus supra omnes coelos ascendit (Eph. 4, 10.). Nam ideo carnem nostram semel induit, ut perpetuum esset adoptionis nostrae pignus. Sacrificium mortis suae Patrem nobis in aeternum placavit: resurgendo vitam aeternam nobis acquisivit. Nunc quoque nobis adest, ut fructum aeternae redemptionis percipere nos faciat: sed hic de salutis revelatione agitur. Scimus autem in Christo ita fuisse manifestatam, ut non amplius dicendum sit, Quis ascendet in coelum, Rom. 10, 6. Quodsi probe omnium animis insideret haec doctrina, sedatae essent tot de salutis causis controversiae, quibus hodie vexatur Ecclesia. Fatentur Papistae nobiscum, salutem nonnisi in Deo esse, sed mox innumeras eius quaerendae rationes sibi fabricant. Petrus autem ad solum Christum nos revocat. Negare quidem prorsus non audent illi, salutem nobis conferri per Christum, sed dum tot adminicula confingunt, vix centesimam salutis partem illi faciunt residuam. Atqui salus in solidum ab eo petenda erat: alia enim omnia media dum palam excludit Petrus, perfectam integramque salutem, non aliquam duntaxat partem, in solo Christo statuit. Ita multum abest quin hanc doctrinam teneant.

13. Videntes autem Petri fiduciam et Ioannis, et reputantes quod homines essent illiterati et idiotae, mirabantur, agnoscebantque eos, quod cum Iesu fuissent. 14. Hominem vero videntes cum ipsis stantem, qui sanatus fuerat, nihil habebant quod contradicerent. 15. Iussis autem ipsis excedere ex consilio, consultabant inter se, 16. Dicentes: Quid faciemus hominibus istis? Signum enim notum editum est per eos, omnibus incolis Hierosolymae manifestum: nec possumus negare. 17. Sed ne amplius divulgetur ad populum, minando minemur illis, ne cui hominum posthac loquantur in hoc nomine. 18. Tunc vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur, neve docerent in nomine Iesu.

13. Hic emergit mala conscientia: nam iure et ratione destituti prosiliunt ad manifestam tyrannidem, cuius odium effugere tentaverant. Primum ergo eos fuisse convictos narrat, ut appareat scientes et volentes instar gigantum cum Deo belligerari. Nam in homine sanato vident praeclarum opus eius, cui tamen scelerate insultant. In *fiducia* Petri et Ioannis, quod sciunt indoctos et rudes fuisse homines, aliquid plus quam humanum agnoscunt: ergo velint nolint rapiuntur in stuporem. Eo tamen impudentiae prorumpunt, ut non dubitent tyrannicam rationem quaerere opprimendae veritatis. Quum fateantur illustre esse signum, iam malae conscientiae in eo se

damnant. Quum dicunt esse notum omnibus, ostendunt se praeterito Deo solos homines respicere. Nam ferream frontem eo produnt, quod tergiversari non dubitassent, si quis fuisset negandi color. Quum vero interrogant, quid facturi sint, obstinatam malitiam produnt. Deo enim cedendum erat, nisi eos diabolicus furor alio abriperet. Hic Spiritus vertiginis et insaniae, quo Deus hostes suos inebriat. Sic quum paulo post minis se posse adipisci confidunt ne longius serpat fama, quid magis fatuum? Nam ubi compescuerint duos homunciones, an fractum erit Dei brachium?

17. *Minando minemur.* Hinc apparet quam exitiale malum sit potestas sine Dei timore. Nam ubi non regnat ea quae debet religio, quo sanctiorem quisque locum occupat, eo audacius insanit. Quo magis semper cavendum est, ne evehantur improbi ad Ecclesiae regimen. Qui vero hoc munere funguntur, reverenter et modeste sibi temperare debent, ne armati videantur ad nocendum. Quodsi honore suo abuti eos contingat, ibi vero tanquam in speculo demonstrat Spiritus, quam pro nihilo ducendum sit quicquid decernunt et iubent. Certis praesertim finibus continetur Pastorum auctoritas, ultra quos progredi illis fas non est. Quod si audeant, nobis fas est obsequium illis negare, quod praestare summum esset nefas, quemadmodum nunc sequitur.

19. Petrus autem et Ioannes respondentes illis, dixerunt: An iustum sit coram Deo, vos potius audire quam Deum, iudicate. 20. Nos enim non possumus quae vidimus et audivimus, non loqui. 21. Illi autem additis minis dimiserunt eos, nihil invenientes cur punirent eos, propter populum: quia omnes glorificabant Deum super eo quod acciderat. 22. Annorum enim plus quam quadraginta erat homo, in quo editum fuerat signum sanationis. 23. Porro illi dimissi venerunt ad suos, et annuntiarunt quaecunque illis Sacerdotes et Presbyteri dixerant.

19. *An iustum sit.* Meminerimus quibus hoc respondeant. Nam consessus quidem ille Ecclesiam repraesentabat: quia tamen iure suo abutuntur, illis obediendum esse negant Apostoli atque ut in causa minime dubia fieri solet, parti adversae iudicium exprobrandi causa permittunt. Porro hoc operae pretium est notare, quod Dei auctoritatem eorum decretis opponunt, quod intempestive fieret nisi Deo adversi essent, qui tamen alias ordinarii erant ecclesiae pastores. Plus etiam exprimunt Apostoli: nempe obedientiam, quae malis et infidis pastoribus defertur, utcunque legitimum ecclesiae regimen obtineant, esse Deo contrariam. Hanc quaestionem lepide dirimit Papa, quia quaecunque illi effutire libuit, divina oracula esse pronuntiat. Hoc modo sublatum est repugnantiae periculum. Atqui nihil amplius sibi hodie sumere possunt Episcopi, quam tunc Deus ordini Sacerdotum detulerat. Nimis ergo puerile nugamentum est, non posse eos nisi ex Dei mandato praecipere. Quin potius res ipsa clare ostendit, tunc nullum

fore conflictum, si prostrata abiectaque Christi doctrina vagam et effrenem eorum libidinem impune vagari sinant. Quocunque ergo titulo praediti sint homines, nonnisi sub hac exceptione audiendi sunt, ne a Dei obedientia nos abducant. Ita quicquid tradent, ad verbi Dei regulam exigendum erit. Principibus et aliis qui sunt in potestate constituti parendum est: sed ita ut Deo, summo Regi, Patri, ac Domino ius suum minime abrogent. Si in politicis imperiis tenenda est haec moderatio, in spirituali ecclesiae regimine multo magis valere debet. Ne autem pro solito fastu putent ius suum minui, ubi supra eos extollitur Deus, ab his blanditiis abstrahit eos Petrus, hanc causam admonens ad Dei tribunal definiendam esse: diserte enim Coram Deo exprimit, quia utcunque coecutiant homines Deus tamen nunquam praeferri sibi quemquam patietur. Et sane hoc responsum Spiritus in os Apostolis subiecit, non tantum ut hostium ferociam reprimeret, sed ut nos etiam moneret officii nostri, quoties eo superbiae efferuntur homines, ut velint excusso Dei iugo suum nobis imponere. Tunc ergo nobis in mentem veniat sacrosancta Dei auctoritas, quae inanem cuiusvis humanae praestantiae fumum dispellat.

20. *Non enim possumus.* Multa quidem auditu et visu comperta sileri possunt, imo debent, ubi de redimenda pace agitur. Est enim hoc inhumanum et pravae contumaciae, tumultum movere ob res non necessarias: sed generaliter non loquuntur Apostoli, quum loquendi necessitatem obtendunt. Agitur enim de Christi Evangelio, in quo et Dei gloria et hominum salus consistit. Eam supprimi hominum interdictis indignum et sacrilegum est nefas. Iubet enim Deus Evangelium suum praedicari, praesertim quum scirent se electos esse testes ac praecones Christi, et os sibi divinitus apertum. Quisquis ergo silentium imperat, Dei gratiam, quantum in se est, et salutem hominum abolere nititur. Quodsi tam impia prohibitio os nobis obstruit, vae nostrae ignaviae. Nunc videant singuli quam ab ipsis confessionem Deus postulet, ne, ubi tacuerint in hominum gratiam, horribilem ex ore Christi vocem audiant qua damnetur eorum perfidia. Praesertim vero qui ad docendi munus vocati sunt, nullis hominum minis, nullo imperii colore terreantur, quin libere exsequantur quod sibi à Domino iniunctum esse norunt. Vae mihi, inquit Paulus, nisi evangelizem quia munus mihi creditum est (I. Cor. 9, 16.). Nec tyrannicis modo hominum imperiis hoc Dei mandatum opponere oportet, sed obstaculis omnibus, quae subinde ingerit Satan ad frangendum vel prohibendum Evangelii cursum. Duro enim clypeo opus est ad sustinendos tam graves insultus. Hos sentiunt omnes Christi ministri, verum quicquid accidat hic est murus aheneus, Deo placere Evangelii praedicationem, ideo nulla de causa posse eam supprimi.

21. *Illi vero additis minis.* Hic est vero factionis exitus, quod impii suam rabiem efflare non desinunt, frenantur tamen arcana Dei virtute, ut illis nocendi via non pateat. Qui fit ut minis contenti, non saeviant etiam in corpora, nisi quod Dei virtus tanquam catena illos constringit? Non quod apud eos valeat timor Dei, nam solus populi respectus eos impedit: sed Dominus eos nescientes suis vinculis ligat. Nobis vero Lucas Dei providentiam commendat in custodienda suorum salute, et quamvis impios lateat,

fidei oculis intuenda nobis est. Praeterea mirabile Dei consilium hic se ostendit, quod per infensissimos hostes promovetur Christi gloria: nam quod Sacerdotes simul coëunt, non fit sine magno rumore. Pendent omnium animi exspectatione rari et singularis cuiusdam eventus: discedunt Apostoli a reatu soluti. Non tantum ergo victi hostes iacent, sed inviti Evangelium confirmant. Rursus tamen observare convenit, sic victoriam concedi fidelibus, ut semper humilientur sub cruce. Minae enim repetuntur, ne posthac in Christi nomine doceant. Sic ergo vincunt, ut minime tamen triumphent, nisi sub crucis opprobrio. Quod dicit Lucas, Omnes gloriam dedisse Deo, fructum miraculi iterum notat, quanquam fieri potest, ut non omnes ad iustum finem perducti fuerint. Nam qui divinae virtutis sensu tactus ad Christum non venit, nec miraculum habet pro fidei sigillo, hic quasi subsistit in medio cursu. Fuit tamen hoc aliquid, licet non totum, quod agnita fuit Dei virtus in sanatione hominis, ut hostes pudore confusi a rabie sua desisterent vel paulisper retrocederent.

23. *Porro illi dimissi.* Quorsum retulerint aliis discipulis quae secum acta erant, mox patebit: nempe ut plus animi ac fiduciae in posterum ex Dei gratia sumerent, deinde ut adversus feroces hostium minas precibus se munirent. Atque ita agendum est, ut alii alios exstimulent, et pium syncretismum inter se agant filii Dei, ut sub Christi vexillo communem hostem simul debellent: quae impendent pericula secum reputent, quo sint illis obeundis paratiores: quamvis hostes acriter instare videant, ne pigeat subinde certamen novum repetere: confidant eadem qua ante vicerunt Dei virtute se fore semper inexpugnabiles. Quod autem a Luca non exprimitur probabile est, Apostolos suo priori responso contentos non litigasse cum illis furiis, neque tamen ita fuisse prioris constantiae oblitos, ut serviliter exciperent impium decretum.

24. Illi autem quum audissent, unanimiter extulerunt vocem ad Deum, ac dixerunt: Domine, tu es Deus qui fecisti coelum et terram, mare et omnia quae in eis sunt, 25. Qui per os Davidis servi tui dixisti: Ut quid fremuerunt gentes, et populi meditati sunt inania? 26. Astiterunt Reges terrae, et principes convenerunt in unum adversus Dominum, et adversus Christum eius. 27. Vere enim convenerunt in hac urbe adversus sanctum Filium tuum Iesum, quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus cum Gentibus et populis Israel, 28. Ut facerent quaecunque manus tua, et consilium tuum prius decreverat fieri. 29. Et nunc, Domine, respice in minas istorum, et da servis tuis, ut cum omni fiducia loquantur sermonem tuum, 30. Manum tuam porrigendo in hoc, ut sanatio, et signa, et prodigia fiant per nomen sancti Filii tui Iesu. 31. Et quum illi precati essent, motus est lo-

cas in quo erant congregati. Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, et loquebantur sermonem Dei cum fiducia.

Docemur hoc exemplo, quaenam sint nostrae partes, dum imperiose nobis minantur adversarii. Neque enim in periculis securos ridere decet, sed timor periculi stimulus nobis esse debet ad postulandum Dei auxilium: atque hoc remedium est ad nos erigendos, ne minis territi officium nostrum deseramus. Hic duplex est praesentis historiae fructus: discipulos Christi, quum minaciter hostes sibi instare audiunt, non iocari ut socordes ac stupidi homines solent, sed metu sollicitos ad opem Dei confugere: rursum, non expavefieri vel immodicum terrorem concipere, qui eos ab officio abducat, sed piis votis ad invictam constantiam eniti.

24. *Tu es Deus qui creasti.* Hoc divinae potentiae elogium tametsi generale est, tamen ad hypothesin referri debet. Sic enim Dei potentiam in mundi totius opificio agnoscunt, ut simul accommodent ad praesentem usum: qualiter saepe a Prophetis celebratur ad corrigendos qui ex hostium potentia nos conturbant metus. Promissionem deinde adiungunt, atque haec duo veluti fundamenta iaciunt fiduciae ad precandum. Et sane tunc demum legitimae sunt et Deo acceptae nostrae preces, quum eius promissionibus et simul virtuti innixi cum certa spe impetrandi oramus. Neque enim aliter vera concipi fiducia potest, quam quum ad se nos Deus invitat seque ad iuvandum paratum pollicetur: deinde, quum agnoscimus satis ad praestandum habere virtutis. Quare in hac duplici meditatione se exerceant fideles, quoties ad orandum se accingunt. Hinc praeterea colligimus qualiter nobis consideranda sit mundi creatio: nempe ut sciamus Deo omnia subesse, eiusque arbitrio regi, et quicquid satagat et conetur totus mundus non aliud eventurum quam quod decreverit, imo petulantiam impiorum prodigiosam esse, acsi lutum contra figulum insurgeret. Generaliter enim hoc volunt fideles, quaecunque immineant discrimina, Deum posse innumeris modis occurrere, quando in manu habet omnia, et singulas terrae ac coeli partes quarum est opifex ad obsequium trahere.

25. *Qui per os Davidis.* Iam descendunt ad secundum membrum, nihil se petere nisi quod se facturum testatus est Deus. Ita eius potentiae adiungitur voluntas, ut plena sit impetrandi fiducia. Quia autem de regno Christi agitur, Dei promissionem adducunt in medium, qua se testatur illius fore vindicem, ut frustra eius ruinam totus mundus machinetur. In eo autem se ostendit eorum pietas et sincerus zelus, quod non tam de privata sua salute, quam de regni Christi augmentis sunt solliciti.

Quare fremuerunt. Non negandum est quin de se ipso loquatur David, qui quum Rex electus esset a Domino, et per manum Samuelis unctus, per summas difficultates regno potitus est, quod undique obsisterent adversarii. Scimus qualis fuerit Principum et totius populi conspiratio cum rege Saul eiusque familia: Philistaei deinde et alii externi hostes spreta eius novitate certatim bella moverunt. Quare non abs re conqueritur, Reges tumultuari et consilia capere, et populos varia moliri: quia tamen regnum suum Dei manu sustineri noverat, deridet stultos eorum conatus, ac irritos fore pronuntiat. Caeterum, quia in hoc institutum erat eius regnum, ut

regni Christi imago foret, non haeret David in umbra ipsa, sed solidum corpus apprehendit: imo Spiritus sanctus, ut vere hic repetunt Apostoli, ridiculam mundi insaniam exagitat, quod audeat regnum Christi a Deo stabilitum invadere, tam in persona Davidis, quam Christi ipsius. Est autem haec eximia consolatio, quod dum militamus sub regno Christi Deum stare a parte nostra audimus. Hinc statuendum est, utcunque omnes homines summi et infimi impia et nefaria conspiratione regnum hoc oppúgnent, nihil tamen profecturos. Quid enim totus mundus ad Deum? Sed hoc primo loco habendum est, Deum Filii sui regnum, cuius est auctor, tueri perpetuo velle, ut possimus inviolabile eius decretum opponere hominum temeritati: ut manus eius praesidio freti, non dubitemus omnes quamvis terrificos hominum apparatus spernere. Et sedulo exprimit quantae sint hostium copiae: eos omnia machinari dicit: *consilia etiam* recénset ne quid horum omnium nos terreat. Porro, quum docet Psalmus staturum invitis hostibus esse Christi regnum, simul indicat fore multos adversarios qui evertere ipsum conentur. Hinc Reges frementes inducit, inde tumultuantes populos: quo significat omnes ordines infensos illi fore. Nec mirum quia nihil magis carni adversum est, quam spiritualis Evangelii gladius, quo nos Christus mactat ut subigat in suum obsequium. Monendi ergo sumus, nunquam in mundo tranquillum fore Christi regnum, ne ubi pugnandum erit quasi ad rem insolitam trepidemus.

26. *Adversus Dominum, et Christum eius.* Hoc verbo docet Spiritus, eos omnes qui Christo subiici recusant, bellum adversus Deum suscipere. Hoc quidem ipsi saepe non cogitant: sic tamen res habet, quia Deus nonnisi in Filii sui persona regnare vult, eius imperium a nobis excuti, quoties sumus Christo rebelles. Quemadmodum pronuntiat Dominus ipse apud Ioannem, Quisquis non honorat filium, neque patrem honorat. Quare et millies profiteantur hypocritae, sibi nihil minus esse in animo, quam Deo bellum inferre, sentient Deum sibi professum hostem nisi Christum cum suo Evangelio amplectantur. Duplex est huius doctrinae usus. Nos enim adversus omnes carnis terrores munit, quia minime timendum est, ut Deo sint superiores qui Evangelium oppugnant. Rursus cavendum est ne piae doctrinae contemptu adversus Deum efferamur in nostram perniciem.

27. *Convenerunt in hac urbe.* Hoc vaticinium eventu fuisse comprobatum referunt, quo certius in eius fidem recumbant. Sensus enim est, Domine tu dixisti, et nos re ipsa experti sumus verum esse. Revocant autem in memoriam quod quadriennio ante vel circiter gestum fuerat. Sic rerum quae praedictae sunt eventus ad fidei nostrae confirmationem applicare convenit: sed quia tunc longe aliter videri poterat res cessisse, quam Psalmus pronuntiet, quando non frustra tumultuati erant hostes, nec irriti fuerant eorum impetus occiso Christo et eorum violentia formidabili modo deinde grassata erat, hoc scandalum avertunt fideles, ac hostes nihilo plus potuisse dicunt quam Deus statuerat. Ergo utcunque Christum morte exstinctum putarent impii ac iam inanes sibi triumphos canerent, fideles tamen agnoscunt frustra tumultuatos esse. Caeterum quaeri potest, cur Gentes et populos Israel nominet, quum unum esset corpus. Puto hic notari regionum varietatem, ex quibus ad diem

festum Iudaei confluxerant, acsi dictum esset, Iudaeos ex diversis locis oriundos, quasi concursu facto, aggressos esse Christi regnum, effectu tamen caruisse eorum furorem.

Sanctum filium tuum. Idem est nomen apud Graecos, quod nuper Servum reddidi, quum fiebat Davidis mentio: παῖδα enim illi nunc Servum appellant, nunc Filium. David autem ideo sic vocatur, quia tam in regendo populo, quam in Prophetae officio fuit Dei minister. In Christi autem persona melius quadrat Filii nomen, nisi forte cui magis placeat, Lucam in significatione ambigua vocis voluisse ad similitudinem alludere quam habuit David cum Christo. Nominatim dicitur Deus Filium suum unxisse, ut in ipsum vere competat quod in Psalmo habetur: Ungendo enim eum consecravit Deus in Regem. Simul tamen notandum est quale fuerit unctionis genus, scimus enim non visibili oleo, sed Spiritu sancto fuisse unctum.

28. *Ut facerent.* Quorsum hoc dicatur iam exposui: adeo scilicet illa conspiratione non eversum fuisse Christi regnum, ut tunc vere effloruerit. Hic tamen continetur insignis doctrina: Deum arcano suo consilio sic moderari omnia, ut per impios etiam exsequatur quod statuit, non quod sponte illi manus ad tale ministerium praebeant, sed quod eorum consilia et conatus retrorsum agit, ut distincte hinc aequitas et summa rectitudo, inde scelus et iniquitas appareat. Qua de re plenius tractavimus capite 2. Obiter hic discamus sic considerandam esse nobis Dei providentiam, ut sciamus summam et unicam esse moderatricem omnium quae in mundo aguntur: freno eius Diabolum et omnes impios cohiberi, ne quid nobis noceant: quum maxime insultant, non tamen solutos esse, ut faciant quicquid libuerit, sed aliquatenus modo laxari illis frenum, quoad expedit ad nos exercendos. Qui solam Dei praescientiam agnoscunt, non autem fatentur omnia geri eius arbitrio, facile coarguuntur his verbis, Quod Deus praeordinaverit fieri quod factum est: imo Lucas non contentus *consilii* nomine *manum* quoque expressit, improprie id quidem, sed ut clarius ostenderet, non tantum gubernari Dei consilio rerum eventus, sed virtute etiam manuque ipsius temperari.

29. *Et nunc, Domine.* Recte ad se extendunt quod de Christo citarunt, quia non vult ab Evangelio separari, imo quicquid molestiae infertur suis membris in personam suam transfert. Petunt autem ut Dominus hostium saevitiam reprimat, sed non tam id sua causa, ut quiete et sine molestia vivant, quam Evangelii propagandi studio. Neque enim optabilis fuit illis vita, quam deserta vocatione in otio consumerent. Addunt enim, *da servis tuis, Domine, ut confidenter loquantur.* Caeterum notanda est haec loquutio, ut Dominus minas respiciat. Nam quum eius proprium sit munus superbis resistere et eorum deiicere supercilia, quo insolentius se iactant, non dubium quin magis provocent in se iram Dei, et quin Deus ipse tanta indignitate offensus, remedium afferre velit (Ies. 37, 14. 17.). Sic Ezechias ut opem in rebus extremis impetret, arrogantiam Sennacherib et atroces minas in medium profert. Quare hostium crudelitas et contumeliae studium precandi in nobis potius excitent, quam debilitent nobis animos quominus in officii nostri cursu pergamus.

Da servis tuis. Quum tantopere hostes irritasset miraculum unum, quomodo sancti homines nova quotidie fieri optant? Hinc ergo colligimus quod iam attigi, tanti esse illis Dei gloriam, ut prae hac susque deque reliqua omnia habeant. Unum hoc spectant, illustrari miraculis Dei virtutem, quod piis semper est optabile, etiamsi rumpantur adversarii, et toti inferi rabiem ebulliant. Idem et de loquendi fiducia sentiendum est. Sciebant nihil minus ferre impios posse, quam liberum Evangelii cursum, sed quia vitae doctrinam esse norunt quam Deus vult publicari, quicquid accidat, eius praedicationem, quia Deo grata est, aliis omnibus indubie praeferunt. Caeterum docemur tunc rite ut decet a nobis agnosci Dei beneficia, si hac occasione ad precandum stimulamur, ut confirmet quod coepit. Specimen heroicae fortitudinis ediderant Apostoli: nunc rursum orant ut instruantur fiducia. Sic Paulus fideles rogat (Eph. 6, 19.), ut sibi apertionem oris a Domino petant, quum tamen ubique vox eius personaret. Proinde, quo magis nos a Domino adiutos esse sentimus, discamus novos in posterum progressus petere: praesertim quum libera Evangelii confessio singulare sit eius donum, assidue rogandus est, ut in ea nos retineat.

31. *Et quum precati essent.* Iam narrat Lucas non modo exauditam fuisse hanc precationem a Deo, sed visibile signum a coelo datum esse, quo id testatum fieret. *Loci* enim concussio per se nihil profuisset, verum in alium finem tendit, ut fideles Deum sibi adesse sciant. Denique nihil quam divinae praesentiae symbolum est. Fructus autem sequitur, quod omnes Spiritu sancto repleti sunt ac maiore donati fiducia. In hoc secundo membro magis insistere convenit. Nam quod tunc concussione loci virtutem suam testatus est Deus, rarum fuit et extraordinarium. Quod autem effectu apparuit impetrasse discipulos quod petiverant, haec perpetua est orationis utilitas quae etiam nobis in exemplum statuitur.

32. Multitudinis autem credentium erat cor unum et anima una: et nemo quicquam eorum quae possidebat, dicebat esse suum, sed erant illis omnia communia. 33. Et magna virtute reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Domini Iesu, magnaque gratia erat super omnes ipsos. 34. Nemo enim inter ipsos egens erat. Nam quotquot erant possessores agrorum vel domorum, vendentes afferebant eorum, quae vendita erant, pretia, 36. Et ponebant ad pedes Apostolorum. Distribuebatur autem singulis quantum cuique opus erat. 36. Ioses autem cognominatus Barnabas ab Apostolis, (quod est filius consolationis) Levita, Cyprius genere, 37. Quum illi esset ager, vendidit et attulit pecuniam, posuitque ad pedes Apostolorum.

32. *Multitudinis.* Hic tria laudantur: quod animis inter se coniuncti fuerint fideles, quod mutua fuerit inter eos bonorum

communicatio, quod Apostoli in asserenda Christi resurrectione fortes et strenui fuerint. Dicit *cor unum* fuisse in multitudine, quia hoc longe praestantius fuit, quam si pauci homines mutuum consensum haberent. Antehac autem narravit crevisse ecclesiam usque ad quinque millia. Quod ergo non parum est difficile, concordiam in tanto numero regnasse dicit. Et sane ubi regnum habet fides, animos ita conciliat ut idem omnes velint et nolint. Hinc enim discordiae, quod non regimur eodem Christi Spiritu. *Cordis* et *animae* nominibus satis notum est voluntatem indicari. Quia vero saepe improbi in malum conspirant, ideo sancta fuit et laudabilis haec concordia, quia viguit inter credentes.

Nemo quicquam eorum. Hoc secundum est membrum, quod caritatem externis officiis coluerint. Qualis porro fuerit bonorum communicatio, mox videbimus. Hoc nunc in contextu Lucae notare operae pretium est, quod praecedit interior animorum unitas tanquam radix, sequitur deinde fructus. Et sane hic ordo inter nos valere debet, ut sincero cordis affectu nos vicissim amemus, deinde ut caritas nostra in externos effectus se proferat. Nam et externa beneficentia nisi oriatur ex corde, nihili est coram Deo et frustra de recto affectu gloriamur, nisi in externis officiis appareat eius testimonium. Subindicat etiam Lucas non fuisse concordes propriae utilitatis respectu, quum divites liberaliter sua erogando nihil minus quam lucrum captarent.

33. *Et magna virtute.* Hoc tertium membrum ad doctrinam spectat. Significat enim Lucas, adeo non imminutum fuisse zeli fervorem in Apostolis ad praedicandum Evangelium, ut nova potius illis virtus accesserit. Quod solam Christi *resurrectionem* nominat, est synecdoche: haec enim pars pro toto Evangelio ponitur. Sed de sola resurrectione ideo meminit Lucas, quia est veluti Evangelii complementum, deinde quod eius causa nuper sustinuerant grave certamen, et eam aegerrime ferebant Sadducaei, qui tunc rerum potiebantur.

Magnaque gratia. Significat, non parum hoc valuisse ad doctrinae propagationem, quod benigne pauperes iuvando apud alienos quoque gratiam acquirerent. Amabiles enim fuisse dicit, eo quod benefici essent. Itaque in his verbis, Non erat quisquam egens inter eos, est causae redditio. Quanquam dubium non est, quin probitas etiam et temperantia et modestia et tolerantia et aliae virtutes multorum flexerint animos ad benevolentiam. Postea qualis fuerit illa bonorum communicatio quam attigerat, latius exponit: quod scilicet agros suos ac domos vendiderint divites, ut pauperum inopiae succurrerent.

34. *Nam quotquot erant.* Quanquam universalis est loquutio, non tamen plus valet quam indefinita. Et certe probabile est fuisse multos, qui possessiones suas non attigerint: idque ex contextu potest colligi. Nam mox quum de Iose loquitur, non dubium est quin memorabile prae aliis exemplum notare voluerit. Ergo omnes fecisse dicit, quod passim a multis fiebat. Neque hoc abhorret a communi Scripturae usu. Deinde non intelligit fideles vendidisse quicquid habuerint, sed quantum exigebat necessitas. Amplificandi enim causa hoc dictum est, quod divites non ex annuo tantum agrorum proventu levarint fratrum inopiam, sed eo usque fuisse libe-

rales, ut ne agris quidem pepercerint. Hoc autem fieri potuit, etiamsi se non spoliarent in totum, sed aliqua ex parte reditus suos minuerent: quod rursum ex verbis Lucae colligere licet, nam finem hunc exprimit, Ut nemo egeret. Simul ostendit, adhibitam fuisse prudentiam, quia distribuebatur quantum cuique opus erat. Non ergo aequalis fuit bonorum partitio, sed moderata dispensatio ne quis egestate ultra modum premeretur. Atque hoc forte titulo nominatim laudatur Ioses, quod agrum vendiderit, quem solum habebat. Nam ita alios omnes vicit. Hinc apparet quid valeat illud, quod nemo sibi quicquam proprium esse duxerit, sed habuerint omnia communia: neque enim sibi quisque privatim suum habebat, ut eo solus frueretur aliis neglectis, sed prout necesse esset parati erant in commune conferre. Iam vero plus quam ferrea nobis viscera esse oportet, quod non aliter huius historiae lectione afficimur. Tunc fideles de suo abunde largiebantur: nos hodie non contenti maligne supprimere quod in manu nostra est, aliena crudeliter rapimus. Illi simpliciter et bona fide suum proferebant: nos mille excogitamus obliquas artes, quibus omnia hinc inde fraudulenter ad nos trahamus. Illi ad pedes Apostolorum offerebant: nos sacrilega audacia, quod Deo oblatum erat, praedari non veremur. Vendebant olim suas possessiones: nunc insatiabilis regnat emendi cupiditas. Tunc quod proprium erat singulis, commune egenis faciebat caritas: nunc tanta est quorundam inhumanitas, ut communem terrae habitationem, communem aquae, aëris et coeli usum pauperibus invideant. Quare haec in pudorem ac dedecus nostrum scripta sunt. Quanquam pars huius mali in ipsis pauperibus residet. Nam quum talis bonorum communicatio esse nequeat, nisi ubi viget pius consensus regnatque cor unum et anima una, tantum in multis reperitur superbiae, vel ingratitudinis, vel ignaviae, vel rapacitatis, vel hypocriseos, ut benefaciendi studium non modo exstinguant quantum in se est, sed facultatem prohibeant. Et tamen memoria tenenda est illa Pauli admonitio, ne benefaciendo fatigemur (Gal. 6, 9.). Caeterum quod hoc praetextu nostro tempore tumultuati sunt Anabaptistae et fanatici homines, quasi nulla civilis debeat esse bonorum proprietas inter Christianos, hoc delirium breviter iam refutavi ad 2, 44. Nam neque hic universis legem praescribit Lucas quam necesse habeant sequi, dum recitat quid egerint illi, in quibus singularis quaedam Spiritus Dei efficacia se exseruit, nec sine exceptione de omnibus loquitur, ut possit colligi, non fuisse pro Christianis habitos nisi qui sua omnia venderent.

CAPUT V.

1. Vir autem quidam, Ananias nomine, cum Sapphira uxore sua vendidit possessionem, 2. Et subduxit de pretio, conscia etiam uxore sua, et partem offerens, ad pedes Apostolorum posuit. 3. Dixit autem Petrus: Anania, cur implevit Satan cor tuum, ut mentireris Spiritui sancto (vel, Spiritum sanctum), et subduceres ex pretio agri? 4. Annon ma-

nens tibi manebat, et venditus in tua erat potestate? Qui factum est, ut in corde tuo hanc rem posueris? Non mentitus es hominibus, sed Deo. 5. Ananias, auditis his sermonibus, cadens exspiravit. Et factus est timor magnus super omnes qui haec audierant. 6. Porro iuvenes, qui aderant, collegerunt eum, et efferentes sepelierunt.

1. Quae hactenus retulit Lucas, coetum illum qui sub Christi nomen collectus fuerat angelorum magis quam hominum esse ostendebant. Illa quoque incredibilis erat virtus, quod se ultro spoliabant divites non pecunia tantum sed etiam fundis, ut pauperibus succurrerent. Nunc vero ostendit, Satanam fraudem excogitasse qua penetraret in sanctum illum coetum, idque tam praeclarae virtutis praetextu. Miros enim habet flexus hypocrisis, quibus se insinuet. Hac autem adoritur Satanas Ecclesiam Dei, ubi aperto marte nihil proficit. Sed consilium Spiritus sancti hic maxime spectandum est. Testatum enim hac historia voluit, primo, quam grata sit Deo cordis sinceritas, et quantae abominationi fucum et pravam simulationem habeat: deinde, quantopere illi probetur sancta puraque Ecclesiae suae politia. Nam praecipuum caput est poena quam Deus Ananiae uxorique eius inflixit. Eius gravitas ut horrorem tunc omnibus incussit, ita nobis testimonio est, perfidiam hanc non posse ferri a Deo, ubi mentiendo sanctitatem quae nulla est cum eo contemptim ludimus. Nam si post expensas omnes circumstantias summam quaerimus, non aliud crimen in Anania damnat Lucas, quam quod ficta oblatione Deum et Ecclesiam fallere voluit. Sed in hac fictione plura mala suberant, contemptus Dei, quem suae pravitatis conscium non veretur: sacrilega fraudatio, quia partem ex eo subducit quod sacrum esse Deo profitebatur: perversa vanitas et et ambitio, quia posthabito Dei iudicio hominibus se venditat: infidelitas, quia hanc viam illicitam non aggressus esset nisi Deo diffisus: pii sanctique instituti corruptio, ipsa porro hypocrisis magnum per se erat malum. Accessit huc quoque obstinata mentiendi audacia. Praeclarum in speciem et memorabile erat factum Ananiae, etiamsi dimidiam tantum partem agri sui dedisset. Neque haec parva est virtus, hominem divitem ex aequo sua cum pauperibus partiri, sed abominabiles sunt Deo impiorum victimae (Prov. 15, 8.): nec quicquam illi gratum esse potest, ubi abest cordis simplicitas. Hinc fit ut duos asses a vidua oblatos pluris aestimet Christus (Luc. 21, 2.), quam ingentes aliorum summas, qui ex magnis acervis erogant. Haec causa est cur tam severae ultionis exemplum Deus in Anania ediderit. Nunc singula persequamur.

2. *Posuit ad pedes Apostolorum.* Vide quid ambitio facit. Pudet Ananiam non haberi unum ex optimis. Quamvis ergo pecuniae sit cupidus, ut sibi famam acquirat inter homines, facultatum suarum parte se privat. Interea non cogitat se in Dei conspectu mentiri ac fallere, et Deum huius mendacii fore ultorem. Ita fit, ut pedes Apostolorum magis honoret, quam Dei oculos. Quo magis cavendum est ne in recte agendo theatri plausum appetamus, nec vero frustra admonet Christus utile esse, quum damus eleemosynam, nescire manum sinistram quid faciat dextera.

3. *Dixit autem Petrus.* Unde Petro comperta erat fraus Ananiae? Procul dubio ex revelatione Spiritus. Significat ergo Lucas, Apostolos sustinuisse quodammodo Dei personam, eiusque vices functos esse. Quodsi Dei Spiritus per os hominis mortalis ita praecise urget hypocritam, specioso alioqui virtutum colore fucatum, quomodo vocem ipsius Dei cum tubae clangore reprobi sustinebunt, quum ad eius tribunal ventum fuerit? Porro sua interrogatione Petrus criminis atrocitatem designat, ubi dicit, cor Ananiae fuisse impletum a Satana. Nemo enim est cuius cor non pungatur stimulis Satanae. Obrepunt etiam singulis multae tentationes, et in eorum animos penetrant, sed ubi Satan cor occupat, regnum veluti expulso Deo obtinet in toto homine. Hoc reprobi hominis signum, Satanae sic addici, ut Dei Spiritus nihil loci habeat. Quod de mendacio sequitur, duplicem habere sensum potest: vel quod falso prae se tulerit Spiritum, vel quod in Spiritum mentitus sit. Et certe ad verbum est, Spiritum mentiri, sed quum Graecum verbum ψεύδεσθαι duplici accusativo iungatur idque contextui melius conveniat, ego quoque huc magis inclino, reprehendi Ananiam, quod Spiritui sancto perfide illuserit, quod paulo post confirmat exprobrans, quod Deo non hominibus mentitus sit. Quo magis cavendum est ne dominetur in nobis hypocrisis, cuius propria ista improbitas, velle Deum fallere, et veluti cornici, ut proverbio dicitur, configere oculos, quod sine indigno ludibrio fieri non potest. Quare non immerito dicit Petrus, ubi hoc fit, cor a Satana esse possessum. Quis enim nisi omnis sanae rationis expers tam contumeliosus in Deum esse auderet? Ideo Petrus quasi de prodigio interrogat, quoniam horrenda est eiusmodi coecitas.

4. *Annon manens.* Culpam exaggerat, eo quod nulla necessitate impulsus peccaverit. Nam quum nec haec quidem satis iusta sit excusatio, aliunde fuisse incitatum, quanto deterius est sponte ad malum ruere, et quasi data opera sibi accersere Dei vindictam? Caeterum hinc colligimus, nulli fuisse impositam legem sua alienandi. Petrus enim liberam fuisse Ananiae potestatem dicit tam retinendi agri, quam servandae pecuniae, quia in secundo membro ager venditus pro ipso pretio capitur. Ergo suum retinendo, fidelis nihilominus habitus fuisset. Unde patet, omnino phreneticos esse, qui fidelibus licere negant quicquam habere proprium.

Non mentitus es hominibus. Tametsi diversa est verborum syntaxis, non tamen dubito quin superiorem sententiam confirmet. Nam hypocritae tot se involucris tegunt, ut putent sibi non esse cum Deo negotium. Nominatim vero sic Petrus loquitur, quia fucum Ecclesiae fecerat Ananias. Atqui reputare debuerat, Ubi duo aut tres congregati sunt in Christi nomine, illic eum adesse praesidem (Matth. 18, 20), nec secus in eo coetu se gerere, quam si Deum oculis cerneret. Nam quum in Ecclesia regnare velit Deus, si quid illi reverentiae deferimus, religiose colendum a nobis est imperium illud quod verbo exercet. Homines quidem erant Apostoli, sed non privati homines, quia Deus illis vices suas mandaverat. Notandum praeterea est, quod Deo mentiri dicit, qui Spiritui sancto mentitur. Nam hac loquendi forma clare asseritur Spiritus sancti divinitas. Eodem etiam modo Paulus: Tem-

pla Dei estis, quia Spiritus eius in vobis habitat. I. Cor. 3, 16. 17. et 6, 19.

5. *Ananias auditis his.* Mors Ananiae verbi efficaciam, quam magnifice extollit Paulus, re ipsa comprobat, nempe quod sit odor mortis in mortem iis qui pereunt (II. Cor. 2, 16.). Loquitur quidem de spirituali animae morte, sed in corpore Ananiae eius poenae; quae oculos hominum fugit, visibile fuit symbolum. Non gladio, non vi, nec manu occisus fuit, sed solo vocis auditu exstinctus. Hoc quum audimus, terreant nos Evangelii minae, et mature humilient, ne experiamur ipsi quoque similem effectum. Nam quod de Christo praedicatur, Spiritu oris sui interficiet impium (Ies. 11, 4.), non modo ad caput impiorum, sed ad singula etiam membra pertinet. Etenim qui oblatam in verbo eius salutem respuunt, iis mortiferum esse oportet, quod suapte natura salutare erat. Si cui autem absurdum videtur, Apostolum corporalem poenam sumpsisse, primo respondeo, hoc fuisse extraordinarium: deinde, hoc fuisse unum ex donis Spiritus, quemadmodum apparet ex ep. I. ad Cor. 12, 10. Qua ratione postea videbimus, coecitate percussum fuisse a Paulo Elymam magum (Act. 13, 8.). Nihil ergo a munere suo alienum egit Petrus, quum telum sibi a Spiritu sancto datum, in tempore exseruit. Quod autem nonnulli nimis crudelem fuisse poenam arbitrantur, hoc fit quia sua, non Dei trutina ponderantes Ananiae peccatum, pro levi delicto habent gravissimum crimen, quod tot sceleribus scatere ostendimus. Alii hoc fabulosum ducant, quia quotidie plurimos hypocritas impune vident evadere, qui Deum non minori ludibrio habent quam Ananias: imo quia ipsi, quum sint crassissimi Dei contemptores, suae tamen impietatis poenam non luunt. Sed quemadmodum visibiles initio gratias in Ecclesiam suam Deus effudit, ut certo sciamus illum arcana Spiritus sui virtute nobis affuturum, imo palam externis signis exhibuit, quod nos intus fidei experimento sentimus: ita visibili duorum poena testatus est, quam horribile hypocritas omnes iudicium maneat, qui derisui ipsum et Ecclesiam habuerint.

Et factus est timor. Hoc Domini consilium fuit, unius poena metum reliquis incutere, ut religiose ab omni fictione abstinerent. Et quod refert Lucas, illos timuisse, ad nos quoque pertinet. Nam commune saeculis omnibus documentum tunc edere voluit Deus, ut cum eo sincere agere omnes discant. Interim pios animare debuit huius scelerati poena, quo liberalius in posterum sua Deo et pauperibus consecrarent, quia colligere poterant quam pretiosae essent Deo eleemosynae, quarum profanatio tam graviter castigata fuerat.

7. Praeteriit autem circiter trium horarum spatium, quum uxor eius nesciens, quid factum esset, ingressa est. 8. Dixit autem illi Petrus: Dic mihi, tantine agrum vendidistis? Respondit illa: Certe, tanti. 9. Petrus autem illi dixit: Quid hoc est, quod inter vos convenit ad tentandum Spiritum Domini? Ecce pedes eorum qui sepelierunt virum tuum ad ianuam, qui te efferent. 10. Cecidit autem extemplo ad pe-

des eius, et exspiravit. Porro iuvenes ingressi invenerunt eam mortuam, et elatam sepelierunt iuxta virum suum. 11. Factusque est timor magnus super totam Ecclesiam, et super omnes qui haec audierunt.

7. Poena quam Sapphirae irrogavit Deus nihil novum continet, nisi quod inde accessit maior confirmatio ad exemplum. Factum autem est certa Dei providentia, ut perfidum utriusque animum et obstinatam malitiam seorsum Ecclesia perspiceret. Quum in pari essent causa, potuit una simul haberi cognitio, sed hoc ad Ecclesiae aedificationem aptius fuit atque utilius, ut propriam impietatem apertius uterque proderet. Neque enim mariti *conspectus*, ut saepe fieri solet, Sapphirae fuit fingendi causa, ut pudori ascribi posset delictum: sed sponte, nec aliunde incitata, marito nihilo melior apparet. Par quoque mentiendi improbitas, quum ex Petri interrogatione fraudem videat deprehensam.

8. *Dic mihi.* Videmus ut non subito impetu ad poenam Deus prosiliat, sed iustum prius habeat examen, ne vindictam sumat nisi de obstinatis, et qui sibi veniam praecidunt. Nam quum Sapphira rem sciret esse occultam, hac Petri interrogatione percelli debuit, non secus acsi ad Dei tribunal citata esset. Tempus illi ad resipiscendum datur. Imo, haec quasi placida est ad poenitentiam invitatio. Ipsa autem secure pergendo, se insanabilem ostendit, quia nullo Dei timore afficitur. Atque hinc docemur studiose laborandum esse, ut in viam peccatores redeant. Hanc enim moderationem tenet Dei Spiritus, sed ubi ad crimen accedit pervicacia, et pervicax Dei contemptus, iam maturum est tempus poenae. Nimium ergo arroganter illi, quibus displicet immodicus Dei rigor. Nostrum est potius meditari, quomodo olim staturi sumus ad eius tribunal. Quanquam hoc est sacrum eius numen nimium despicere, si volumus fucum illi impune fieri. Praeterea tot illae circumstantiae, quas prius collegit, non una morte dignos fuisse Ananiam et Sapphiram satis superque probant. Nam primum hypocrisis per se summopere abominabilis est Deo, deinde quod inducunt in animum Deo mentiri, hoc nascitur ex maximo contemptu. Quod Christum non reverentur in suorum coetu praesidentem, impietas est cum impudentia coniuncta, quia modo probrum et dedecus effugiant apud homines, quibus se venditare statuerant, susque deque illis est manifestum scelus Deo negare. Quod pertinaciter negant suum peccatum, hic est veluti summus cumulus. Quod autem innumeri hypocritae quotidie Deo et Ecclesiae non minus illudunt, qui tamen morte non plectuntur, iam dixi cur non debeat videri absurdum. Quum Deus sit unicus mundi iudex, eius est singulos punire suo arbitratu, quando et quomodo visum est. Quare certum illi poenarum modum praescribere fas non est. Sed in corporali duorum poena, tanquam in speculo, spiritualis iudicii, quod adhuc occultum est, gravitas nobis proposita fuit. Nam si reputamus quid sit proiici in ignem aeternum, non iudicabimus hoc extremum malorum esse, cadere mortuum coram hominibus. Vide I. Cor. 10, 5.

9. *Ad tentandum spiritum.* Alia loquutione idem quod prius designat, nempe quod irreligiose et contemptim ludebant cum Deo.

Sed eos tentasse Spiritum dixit, quia fraudem suam secure composuerant, acsi Dei Spiritus non esset cordium cognitor. Nimiae enim socordiae fuit, quum alter alterum sceleris sui conscium faceret, quasi Deo excluso inter se pacisci. Tentari enim Deum scriptura dicit, ubi vel sua illi potentia eripitur vel detrahitur rerum omnium cognitio. Porro, *spiritum* intelligit, qui Ecclesiam regebat per Apostolos. Nam quum dicit Christus, Spiritus veniens iudicabit mundum, non aliam iurisdictionis speciem notat, nisi quam per Ecclesiae ministerium exercet.

11. *Factusque est timor.* Iterum repetit, poenam unius fuisse omnibus documento. Sed hic nominatim duplicem timorem exprimit. Dicit, *ecclesiam* timuisse, quia fideles nunquam sic perfecte timent Deum, quin iudiciis eius admoniti magis adhuc proficiant. Itaque quotquot olim poenas impiis legimus fuisse inflictas, et quotidie infligi cernimus, toties nos Deus metu revocat a peccandi illecebris et licentia. Sic enim subinde cohibenda est caro, quia vix frenum unum illi sufficeret. Diversus fuit in extraneis timor, non qui eos perduceret ad sincerum usque Dei cultum, sed tamen qui cogeret Deo gloriam dare.

12. Per manus autem Apostolorum fiebant signa et prodigia multa in populo. Et erant unanimiter omnes in porticu Salomonis. 13. Aliorum vero nemo audebat se illis adiungere: sed magnificabat eos populus. 14. Magis autem accrescebat multitudo credentium Domino, tam virorum quam mulierum. 15. Ita ut in plateas exportarent infirmos, et ponerent in lectulis ac grabbatis, ut venientis Petri vel umbra obumbraret aliquem illorum. 16. Conveniebat et multitudo vicinarum civitatum Hierosolymam, afferens aegros ac vexatos a spiritibus immundis, qui sanabantur omnes.

12. Redit ad miracula diversi generis quae Evangelii magis propria sunt, nempe quibus non potentiam modo suam Christus testatur, sed etiam bonitatem, ut gratiae suae dulcedine homines ad se alliciat. Venit enim ut servet mundum, non ut damnet. Quod ergo sanantur infirmi, et liberantur alii a daemoniis, haec beneficia quae praestantur corporibus repraesentant spiritualem Christi gratiam, itaque sunt ex genuino ipsius officio, ut ita loquar. Formidabile illud signum quod editum fuit in Anania et Sapphira quasi accidentale erat. Narrat Lucas miraculis auctam fuisse Ecclesiam, quia fidei subserviunt, ut diximus, alios praeparando, alios confirmando: unde rursum probatur quod alibi monui, nunquam separanda esse a verbo miracula. Signorum multitudinem hinc demonstrat Lucas, quod aegroti passim in publicum afferebantur, ut sanitatem reciperent. Sic enim Evangelium Filii sui Deus illustrare voluit, praesertim inter initia, ut certo testatum esset Iudaeis, adesse illam omnium rerum instaurationem, quae toties promissa fuerat, et in qua spes omnes suas esse sitas prae se tulerant. Grabbatos satis notum est lectulos fuisse in quibus meridiari solebant veteres. Quoniam facilior erat eorum exportatio, illic aegrotos locabant.

Et erant omnes unanimes. Significat, certis horis convenire solitos, non modo precum et doctrinae causa, sed ut alios lucrifacerent Domino, prout se occasio dederat. Domi enim suae quisque degebat, sed illic habebant suos conventus, ut certe nullum Ecclesiae corpus aliter stare potest. Nam si quisque sibi privatim doctor esse velit, ac seorsum precari, nulli autem sint publici coetus, quamlibet praeclare instituta fuerit Ecclesia, collabi et mox pessum ire necesse erit. Dicit fuisse *unanimes*, ut sciamus sponte omnes coluisse eum ordinem, neminem fuisse refractarium, qui publico coetu neglecto intra privatos parietes se teneret. In quo non modestiae tantum specimen exhibebant, sed etiam constantiae. Non enim hoc periculo carebat, quum locus esset tam celebris. Quo maiori laude dignus fuit omnium consensus ad discrimen subeundum.

13. *Aliorum vero nemo.* Hic secundus fuit miraculorum fructus, quod infideles tam insigni Dei potentia convicti non audent Apostolos contemnere, quin potius Ecclesiam revereri coguntur. Videri tamen absurdum illud posset, quod miraculis territi Deum et populum eius fugiunt. Respondeo, sua culpa fuisse impeditos, ne accederent. Neque enim dubium est, quin miraculis nos ad se Deus invitet. Ergo, quicunque eousque non proficiunt, ut Dei gratiam, quae illic relucet, cupide exosculentur, illis obstat mala conscientia. Est tamen hic aliquis fructus, quod Deus aliquem metum illis extorquet, quanquam hoc non tantum miraculis ascribit Lucas, sed potius omnia simul complectitur quae ad Ecclesiae dignitatem augendam facere poterant. Sic enim composita erant omnia, ut divina quaedam maiestas illic refulgeret: nam ab aliis non secus differebant, quam angeli ab hominibus. Est enim in sancta disciplina et in sincero pietatis cultu arcana quaedam σεμνότης, quae malos etiam invitos constringat. Sed qualis ea sit, hodie nescimus: quin potius profana male vivendi licentia nos una cum Evangelio reddimus contemptibiles. Poena etiam Ananiae et uxoris non parum valebat terrendis impiis, ne temere prorumperent in eorum coetum, ubi Deus tam severum vindicem se ostenderat. Notandum tamen est, medios homines hic designari, et qui ex pessimis non erant. Fuerunt enim tunc permulti Hierosolymae, quos nulla prorsus vel signorum, vel angelicae piorum sanctitatis reverentia tangeret. Moderatos ergo homines intelligit Lucas, in quibus suberat aliquod timoris Dei semen, quales hodie videmus quosdam, quos mundi quidem vanitas retinet, ne Christi iugum suscipiant, sed quia illis divinum aliquid subolet nostra doctrina, religio illis est eam contemnere. Simul tamen apparet quam exitialibus laqueis detineat Satan omnes Christi spiritu vacuos, ut non solum sibi consulere metuant, sed consulto fugitent oblata in salutem remedia. Vident et probant quae et sancta et utilia sunt et tamen vel in deteriora feruntur, vel in coeno suo torpent.

15. *Venientis Petri umbra.* Hoc praetextu abutuntur Papistae non modo ut ficta miracula commendent, quae ad martyrum sepulcra fieri dicunt, sed ut reliquias nobis suas venditent. Cur potius, inquiunt, sanandi virtutem habuit Petri umbra, quam habebit sepulcrum, aut vestis, vel etiam ossium tactus? Respondeo, non protinus rectum deberé censeri, quod a rudibus et pu-

rae fidei ignaris factum esse narrat Lucas. Certior tamen in promptu est refutatio. Nam hac virtute ideo praediti fuerunt Apostoli, quod Evangelii ministri essent. Quatenus ergo ad promovendam Evangelii fidem intererat, hoc dono usi sunt, imo Deus vim suam non minus in illorum umbra quam ore exseruit. In miraculis de quibus garriunt Papistae adeo nihil affine est, ut sint omnia potius contraria. Hic enim finis est, ut mundus a Christo abductus ad sanctos transfugiat.

17. Surgens autem summus Pontifex, et omnes qui cum eo erant, hoc est, secta Sadducaeorum, repleti sunt zelo. 18. Et iniecerunt manus in Apostolos, posueruntque eos in custodiam publicam. 19. Angelus autem Domini nocte aperuit ianuam carceris, et educens eos, dixit: 20. Ite, et stantes loquimini in templo populo omnia verba vitae huius. 21. Hoc audito, sub auroram ingressi sunt in templum, et docebant. Adveniens autem summus Pontifex, et qui cum eo erant, convocarunt concilium, et totum senatum filiorum Israel, et miserunt in publicum carcerem, ut adducerentur. 22. Ministri autem quum venissent, non invenerunt eos. Itaque reversi nuntiarunt, dicentes: 23. Carcerem quidem invenimus clausum cum omni diligentia, et custodes stantes ad ianuam: aperto autem carcere, neminem intus invenimus. 24. Ubi audiverunt hos sermones summus Pontifex, et praefectus templi, et sacerdotes, anxii erant super his, quidnam hoc esset. 25. Porro quidam adveniens, nuntiavit illis, dicendo: Ecce homines quos posueratis in carcerem, stant in templo, docentes populum. 26. Tunc abiens praefectus cum ministris, adduxit eos sine vi. Timebant enim populum, ne lapidarentur.

17. Hactenus narravit Lucas, auctam fuisse Ecclesiam hominum numero, magnifice ornatam variis dotibus, miraculis excelluisse, floruisse denique illic modis omnibus Christi regnum: nunc incipit narrare, his de causis accensam fuisse impiorum rabiem, ut de integro violentius saevirent. Unde colligimus, quam coeco furore impellat eos Satan, quando conspicua Dei virtute adeo non terrentur ut audacius maioreque impetu ruant, ac se proiiciant quasi ad coelum ipsum evertendum. Haec tanta coecitas, ut est horribilis Dei ultio, monere omnes debet, ut se mature Deo subiiciant ne et ipsi spiritu virtiginis correpti, dum impingunt contra Dei manum, ab ipsa conterantur. Sciamus interea, Deum sic velle Ecclesiam suam bonis spiritualibus augere ut tamen vexari ab impiis permittat. Ergo nos semper ad certamen paratos esse oportet. Neque enim dissimilis est hodie nostra ratio. Praecipue agnitio donorum Dei, quibus se nobis adesse testatur, animosos reddere nos debet, ne terreat nos

impiorum furor et audacia. Nam haec consolatio est non vulgaris, quum scimus Deum nobis adesse.

Qui cum eo erant. Eos intelligit qui summo Pontifici coniunctiores erant, quorum uti consilio solebat, et quos habebat ex toto ordine quasi selectos non iudicio quidem, sed factionis suae amore et studio, ut tunc absque pudore hostiliter inter se certabant. Porro, Lucas iterum repetit, Sadducaeos fuisse, penes quos tunc rerum omnium potestas erat: ut sciamus totam Ecclesiae gubernationem horrenda vastitate tunc fuisse confusam, quum talis secta dominari potuerit. Sed in hoc scilicet extremum probrum Deus synagogam demergi passus est, postquam inde Ecclesiam suam segregaverat, quo haberent minus excusationis, qui spreto Evangelio manerent in tali colluvie. Interea quid porcos istos impulit, quos nulla futurae vitae cura tangebat, nisi mera ambitio et libido retinendae quam occupaverant dominationis?

Repleti sunt zelo. Verbum Graecum retinere malui praesertim quum sit alioqui satis tritum, quam aemulationem reddere. Generaliter enim de perverso ac violento impetu loquitur, quo feruntur et ardent hypocritae ad suas superstitiones asserendas. Unde apparet quid valeat hominum zelus coram Deo, et quam mereatur laudem, ubi ratione et prudentia non regitur: hoc est, ubi Spiritum Dei non habet ducem. Hodie videmus diabolico furore percitos, qui prae aliis devoti haberi volunt, grassari immaniter ad fundendum innoxium sanguinem Interea tamen notemus non de inconsiderato zelo hic agi, qualem in multis Iudaeis Paulus fuisse praedicat, sed potius intelligimus fervidum et effrenem impetum. Quamvis enim sibi male conscii sint reprobi, qui scientes oppugnant pietatem, fallaci tamen zeli specie se decipiunt, quia iustum sit rebus novis occurrere. Ita hodie fere in toto Papatu solo zeli nomine sese venditant, quum tamen zelotae sint ventris sui. Sed ut demus verum esse quod obtendant, quid hoc ad excusandum saevitiae ardorem, quo eos impellit sua coecitas? Quasi vero haec summa sit virtus, frena iracundiae suae laxare ad vindicandum quicquid displicet. Atqui hoc ordine prius erat, habere boni et mali discrimen, ne temere quicquam improbetur.

19. *Angelus autem Domini.* Eduxit Apostolos Dominus ex carcere, non quod prorsus liberatos vellet ex manu hostium: postea enim retrahi iterum ipsos, virgisque caedi passus est. Sed hoc miraculo testatum esse voluit, in manu tutelaque sua ipsos esse ad fidem Evangelio suo asserendam, partim ut nova inde confirmatio Ecclesiae accederet, partim ut impiis tolleretur omnis excusatio. Quare non semper sperandum est ac ne optandum quidem, ut Deus nos a morte eripiat, sed contentos hoc uno esse decet, vitam nostram eius manu protegi quatenus expedit. Quod angeli opera ad hoc utitur, id facit ex ordinario suo more, nam passim in Scriptura testatur, angelos beneficentiae erga nos suae ministros esse. Neque ea est inanis speculatio: est enim hoc utile nostrae infirmitatis subsidium, quod scimus non modo Deum curam habere nostri, sed spiritus etiam coelestes pro salute nostra excubias agere. Deinde non vulgare hoc divini erga nos amoris pignus, quod creaturae omnium nobilissimae ad salutem nostram curandam ordinatae sunt. Nocte autem angelus carcerem aperit, quia miraculum coram impio-

rum oculis edere nolebat: quanquam editum vellet ex eventu ipso agnosci.

20. *Loquimini in templo.* Hic est liberationis finis, ut strenue operam suam impendere pergant in Evangelio praedicando, et animose lacessant suos hostes, donec fortiter occumbant. Tandem enim peracto suo cursu, quiescente Dei manu, ad mortem tracti sunt. Sed nunc Dominus illis carcerem aperit, ut liberi sint ad munus suum exsequendum. Id observatu dignum est, quia plerosque videmus, si evaserint ex aliqua persequutione, obmutescere in posterum, quasi erga Deum defuncti sint. Alii etiam viam sibi faciunt Christi abnegatione. Dominus autem suos liberat, non ut cessent ab incepto cursu, sed magis ut in reliquum tempus plus fervoris concipiant. Poterant quidem obiicere Apostoli: Satius est silere ad tempus, quando verbum absque periculo non sumus facturi. Nunc capti tenemur ob unam concionem, quanto magis posthac inflammabitur hostium rabies, si viderint nullum nos finem facere? Sed quia vivendum Domino et moriendum esse norunt, non detrectant mandatum. Ita, quas nobis Deus partes iniungat, semper respicere convenit. Multa saepe occurrent quae animos nostros debilitent, nisi simplici Dei mandato contenti officio nostro instemus, successum illi commendantes.

Verba vitae huius. Insigne Evangelii elogium, quod vivifica sit doctrina salutem hominibus afferens. Patefit enim illic nobis Dei iustitia, et Christus illic se nobis offert cum sacrificio mortis suae, cum spiritu regenerationis, cum divinae adoptionis arrha. Atque hoc nominatim Apostolis dicitur, ut animosius quaevis certamina pro Evangelio subeant, quando audiunt se aeternae salutis ministros esse. Demonstrativum apponitur maioris certitudinis causa, acsi vitam digito monstraret angelus: ut certe non procul quaerenda est, ubi verbum habemus in ore et in corde. Nisi forte per hypallagen quispiam accipere malit, *verba* vitae huius, pro *haec verba:* quod non reiicio, sed tamen prior ille sensus magis placet. Erat enim nova Christi revelatio, in quo vitam habebant praesentem.

21. *Adveniens autem summus pontifex.* Totum concilium nunc advocat Pontifex, ne, si honorem sectae suae deferens alios praetereat, par non sit oneri sustinendo. Metu igitur ad convocandam multitudinem impellitur. Sedulo tamen et exacte iuris formam retinet. Vocantur *seniores*, penes quos regimen erat, ut nihil nisi de concilii sententia et auctoritate agatur. Ex talibus initiis quis non sperasset moderatum exitum? Et certe quemcunque possunt colorem obtendunt, ne vi et tyrannide videantur opprimere veritatem. Sed quum audiunt, docere in templo Apostolos, utcunque sciant non fraude humana exiisse sed miraculo, non desinunt institutum suum persequi. Unde apparet cum morum impietate et Dei contemptu horribilis vesania. Ergo nunquam speciosi iuris praetextus sic tegunt hypocritas, quin malitiam tandem suam prodant. Ex omnibus circumstantiis certo colligere debent, esse Dei opus quod carcer apertus fuit, palam tamen adversus Deum furere non dubitant. Haec tempori etiam nostro conveniunt. Scimus quam superbe suum illud axioma Papistae iactent: Legitimis conciliis obediendum esse, quia Ecclesiam repraesentent. Legitima porro nominant et haberi volunt, in quibus nihil deest ad externam formam.

Atqui tale hoc erat, de quo hic refert Lucas, quod tamen coactum fuisse scimus ad exstinguendum Christi nomen. Quamvis enim fraude vel ambitu, vel aliis malis artibus tunc sacerdotes ad honorem obreperent, vel etiam pretio et mutuis caedibus perrumperent, ipsa tamen sacerdotii dignitas adhuc durabat Christo nondum patefacto. Erat in Seniorum consessu Ecclesiae repraesentatio: verum, ubi non quaeritur Dei veritas, tota externa species nihil est quam mera larva. Frustra igitur Papistae sub umbra huius clypei abominationes suas tegere conantur, quia non sufficit eos congregari quia Ecclesiae praesunt, nisi hoc fiat in Christi nomine. Alioqui quum usitatum sit Satanae artificium, se transfigurare in angelum lucis (II. Cor. 11, 1. 4.), dabimus illi quam potest optare aptissimam latebram sub Ecclesiae titulo.

26. *Adduxit eos sine vi.* De praefecto templi aliquid prius dictum est. Neque enim mihi probabile est, permissum fuisse Iudaeis praeficere templo quem vellent, sed constitutum fuisse a praeside provinciae, qui templi custodiae praeesset. Dicit autem adductos fuisse *sine vi*, hoc est, non violenter attractos, ne seditio excitaretur. Ita quum Deum non timeant nec revereantur, sibi ab hominibus metuunt. Modestia quoque Apostolorum in eo se ostendit, quod quum septi sint magno hominum numero, patiuntur tamen a ministris se deduci, ne sint tumultus auctores.

27. Adductos autem eos stiterunt coram concilio. Et interrogavit eos summus Pontifex, 28. Dicens: Annon praecipiendo praecepimus vobis, ne doceretis in nomine hoc? Et ecce, replevistis Hierosolymam doctrina vestra, vultisque adducere super nos sanguinem hominis huius.

28. Duo crimina summus Pontifex obiicit Apostolis. Nam quia concilii decreto non paruerint, inobedientiae et contumaciae eos accusat. In secundo membro malam conscientiam prodit, vel saltem privatum se magis negotium, quam causam publicam agere demonstrat. Conqueritur enim quod mortis Christi invidiam in sacerdotes et scribas transferre velint Apostoli. En itaque quid eos urat, quod impiae caedis ultionem ac poenam timent. Praetexit quidem initio doctrinam, sed ex fine colligere licet, de doctrina non esse adeo sollicitum. Interea seditionis accusat Apostolos. Nam pro confesso sumit, Christum iure occisum fuisse. Praecipuum tamen accusationis caput est, quod inobedientes fuerint sacerdotum edicto. Summo Pontifici non obtemperare, capitale erat: quanto itaque magis spernere totum ordinem? Sed non reputat Pontifex quid Deo et Ecclesiae vicissim praestare debeat. Quasi potestatem habeat legibus omnibus solutam, ea ad tyrannidem abutitur: quemadmodum hodie nobiscum agit Papa. Nam quum sibi effrene imperium arroget, non dubitat nos pro schismaticis damnare, simulac sua decreta repudiari a nobis videt. Arripit enim istas sententias: Qui vos spernit, me spernit (Luc. 10, 16.): et inde consequentiam deducit, nos esse Deo rebelles. Atqui ut audiatur tanquam Christi legatus, ipsum ex Christi ore loqui oportet. Nunc quum palam Satanae ministrum agat, ex Christi nomine auctoritatem sine pudore

et sine colore mutuatur. Ipsa etiam loquendi forma qua utitur Pontifex argumento est, quam supina sit quidvis audendi licentia in spiritualibus tyrannis, qui dominationem sibi usurpant verbo Dei non subiectam. Praecepto, inquit, praecepimus. Unde tam praecisus rigor, nisi quia sine discrimine excipiendum putant quicquid iusserint?

29. Respondens autem Petrus et Apostoli, dixerunt: Obedire oportet magis Deo quam hominibus. 30. Deus Patrum nostrorum excitavit Iesum, quem vos suspendentes in ligno, interemistis. 31. Hunc Deus Principem et Servatorem exaltavit dextera sua, ad dandam poenitentiam Israeli, et remissionem peccatorum. 32. Nosque eius testes sumus de iis verbis (aut, rebus): insuper et Spiritus sanctus, quem dedit Deus obedientibus ipsi. 33. His auditis dissecabantur, et volebant occidere ipsos.

29. Haec summa est defensionis: Deum hominibus praeferre licet, imo necesse est. Deus nos iubet Christo reddere testimonium, ergo frustra silentium nobis imperatis. Caeterum quando locum habeat haec sententia, Deo magis obediendum esse quam hominibus, supra exposui ad loc. 4, 19. Sic Deus nobis homines praeficit cum potestate, ut suum sibi ius integrum retineat. Eatenus ergo iis qui praesunt mos gerendus, ut non violetur Dei imperium. Ubi legitimus est potestatis usus, intempestiva est Dei et hominis comparatio. Si fidelis pastor ex Dei verbo iubeat ac vetet, frustra obiicient praefracti homines, Deo esse obediendum. Vult enim Deus per hominem audiri. Imo homo nihil aliud est, quam Dei organum. Si magistratus rite officio suo fungatur, praepostere illum cum Deo quispiam committet, quum nihil habeat dissentaneum. Quin potius tunc valet diversa regula: Ut Deo obsequamur, parendum esse eius ministris. Eadem in parentibus et dominis ratio. Verum simulatque a Dei obedientia nos abducunt praefecti, quoniam sacrilega audacia cum Deo confligunt, cogendi sunt in suum ordinem, ut Deus cum sua auctoritate emineat. Tunc evanescunt omnes honorum fumi. Neque enim honorificis titulis dignatur homines Deus, qui suam gloriam obscurent. Ergo si pater gradu suo non contentus summum Patris honorem Deo eripere tentat, nihil aliud est quam homo. Si rex aut princeps, aut magistratus eousque se extollit, ut Dei honorem ac ius minuat, nonnisi homo est. Idem et de pastoribus sentiendum. Qui enim munus suum transgreditur, quia Deo se opponit, spoliandus est honoris sui titulo, ne sub larva decipiat. Praeclarum est pastoris munus, magna Ecclesiae dignitas, verum ne quid Dei potestati Christique magisterio derogetur. Unde colligere promptum est, ridiculam esse Papae iactantiam, qui dum pedibus calcat totum Christi regnum, et palam adversus Deum insurgit, vult tamen sub Dei nomine latere.

30. *Deus patrum.* Ad hypothesin descendunt, ut se non temere pro nihilo duxisse ostendant, quod sibi a sacerdotibus mandatum fuerat. Neque enim, ut iam dixi, locum habet Dei et homi-

num comparatio, nisi quum aliquid est contrarium. Hinc ergo probant se Dei timore cogi ad repudiandum sacerdotum mandatum, quia quod ii vetant, Deus iubeat. Primo itaque loco dicunt, Christum fuisse a Deo excitatum, vulgari Scripturae more. Passim enim occurrit haec loquutio, excitatos fuisse a Deo Prophetas, vel iudices, vel alios ministros, quibus ad magnum aliquod opus uti decrevit, quod tantundem valet atque imbecillam esse quamlibet naturae praestantiam, nisi peculiaribus donis eos Deus instruat, quibus eximium aliquod vel praeclarum munus iniungit. Forte etiam alludunt ad celebrem illum Mosis locum, quem in prima sua concione Petrus citavit (Deut. 18, 15.). Nominatim *Deum patrum* auctorem citant, ut testentur se novam religionis formam minime inducere, aut novicium aliquem Deum obtrudere populo. Diluenda enim erat calumnia qua se gravari sciebant, quasi a Lege ac Prophetis populum abducere tentarent, non quod cultum quemlibet a maioribus receptum probent, sicuti profani homines hoc solo argumento contenti sunt, Patres ita docuisse, nihil se agere nisi ex more institutoque maiorum, sed hic Apostoli Patres intelligunt quibuscum foedus suum Deus pepigerat, qui rectam puramque doctrinam sequuti erant, qui salutis promissionem vera fide amplexi erant, qui denique originem ducebant a coelesti patre et qui per Unigenitum erant communes Dei filii, una cum suis posteris.

Quem vos. Hoc membro manifestos esse Dei hostes coarguunt Apostoli, qui sibi, tanquam Ecclesiae praesulibus, summum haberi honorem volebant. Unde sequitur, indignos esse, qui vel minimum auctoritatis habeant. Quanquam simul est occupatio signum fiduciae, ubi ultro et libere praedicant, quod illi pudendum ducebant, ne scilicet videatur quicquam imminutum de Christi gloria, quod ignominiosam in cruce mortem pertulit, acsi dictum esset: Vos quidem eum interemistis, nec simplex mors aut vulgaris, saevitiae vestrae satis fuit: suspensus enim fuit in ligno. Sed neque mors extinguere eius virtutem, nec dedecus illi a vobis inustum eius honorem abolere potuit. Firma igitur et rata manet Dei vocatio. Ergo sicut sacerdotibus scelus ab illis admissum et impietatem exprobrant Apostoli, ita speciem probrosae mortis, qua affectus fuerat Christus, per concessionem exprimere anticipant, ne sceleris auctores quasi parta victoria exsultent.

31. *Hunc Deus principem.* Quicquid ergo machinati sunt impii, non obstare Apostoli significant, quominus iniunctum sibi a Patre munus Christus peragat. *Dextera Dei*, pro Virtute hic capitur. Neque enim hic eadem est metaphora, quae prius cap. 2. et quae alibi saepe occurrit, quum dicitur Christus ad dexteram Patris evectus, sed huius loci sensus est Christum, qui manu hominum occisus fuerat, Dei virtute in sublime evectum esse, ut Angelis et hominibus imperet, ac videtur cunctis Satanae et mundi machinationibus tacite opponi, acsi diceret profectu carituras, quia nunquam ita alte transcendent, ut impediant Dei manum, qua et iam potenter operatus est in Filio unigenito, neque unquam desinet. Finis tamen simul additur, ut sit dux et servator. Nam Deus, quoties spem salutis dabat populo, promittere solebat principem aut regem, per cuius manum omnia in integrum restitueret. Hunc principatum Apostoli testantur Christo datum esse. Altero tamen epitheto clarius expri-

munt eius officium. Summa est, Christum in summo honoris gradu collocatum esse ut populum Dei gubernet, neque id modo, sed ducem salvificum vel salutis auctorem praestet.

Ad dandam poenitentiam. Modum hic ostendunt quo regnat Christus in populi salutem: quum scilicet ad poenitentiam adducit suos, et peccatorum remissione cum Deo reconciliat. Porro his duobus contineri scimus totam Evangelii summam. Quare Apostoli non tantum hic in causae suae defensione insistunt, sed de Christi officio luculenter concionantur, ut aliquos etiam, si fieri potest, ex infestis pietatis hostibus lucrifaciant. Porro, quid valeat nomen *Poenitentiae*, prius dictum est: nempe, quod sit interior hominis ad Deum conversio, quae se postea externis operibus demonstrat. Nam ideo spiritum regenerationis affert nobis Christus, ut nos intus renovet, quo novitatem mentis et cordis sequatur deinde nova vita. Quodsi in Christum competit munus dandae poenitentiae, sequitur non esse rem in hominis facultate positam. Et certe quum sit mirifica quaedam reformatio quae nos facit novas creaturas, imaginem Dei in nobis reparat, a peccati servitute in obsequium iustitiae traducit, nihilo se magis convertere homines poterunt, quam se ipsos creare. Est quidem poenitentia voluntaria conversio: sed unde haec voluntas, nisi quod Deus cor nostrum mutat, ut ex lapideo fiat carneum, ex duro et praefracto flexibile, ac denique ex pravo rectum? Id autem fit, quum nos Christus suo Spiritu regenerat. Nec vero hoc unius momenti donum est, sed quotidie tota vita augeri oportet, donec plene adhaereamus Deo, quod tunc fiet demum, ubi carnem nostram exuerimus. Est quidem hoc poenitentiae initium, quum homo, qui prius a Deo aversus erat, sibi et mundo renuntians novam vitam instituit. Sed quia viam ingressi procul a meta distamus, assidue progredi necesse est. Utrumque consequimur Christi beneficio! Nam sicut poenitentiam in nobis incipit, ita et perseverantiam donat. Haec quidem inaestimabilis est gratia, sed parum prodesset nisi coniuncta cum peccatorum remissione. Nam et hostes Dei nos primum invenit Christus, et semper haerent in nobis vitia, quae dissidium inter nos et illum faciant, ut merito nobis infensus sit magis quam propitius. In eo autem iustitia consistit, si peccata nobis Deus non imputat. Ergo haec posterior gratia a priori disiungi nunquam debet. Quin potius mutilum erit et corruptum Evangelium, nisi duobus his membris constet: hoc est, nisi doceantur homines gratuita iustitiae imputatione se Deo reconciliari per Christum, et regenerationis spiritu refingi in novam vitam. Ita breviter tenemus, quomodo obtinenda sit in Christo salus.

32. *Nosque eius testes.* Postquam testati sunt profectam a Deo esse suam doctrinam, nunc ad alteram partem descendunt, se non loqui nisi a Deo iussos, ne temere quicquam aggredi videantur. Fuit enim haec quoque necessaria defensio, sicuti est omnibus Evangelii ministris: nempe, ut testatum faciant, nihil se proferre in medium, quod non a Deo acceperint, deinde ad hoc se vocatos esse, ut docendi necessitatem effugere nequeant, quin Deo sint rebelles. Verba hic pro rebus secundum phrasin Hebraicam posuit Lucas. Quanquam si de ipso sermone accipere magis libeat, non repugno. Summa est, ubi a Deo producti sunt testes, fas non esse tergiversari quin promulgent quod ille praecepit.

Insuper et spiritus. Ab effectu vocationem suam confirmant. Erat enim hoc quasi sigillum approbandae eorum doctrinae, quum Deus Spiritu sancto credentes donaret. Si quidem hinc constabat, probari illi ac gratam esse Evangelii fidem. Quod dicunt, Obedientibus ipsi, ego ad Christum refero, acsi dictum esset, Qui in Christum credunt, amplam a Deo referunt obedientiae suae mercedem. Vult ergo Deus Christo obediri. Quare et nostrum ea in re ministerium illi placet. Quaeri tamen potest, quum fidem habeamus ex Spiritus revelatione, quomodo hic dicatur post fidem dari. Respondeo donum linguarum, prophetiae, interpretationis, sanationum et similia notari, quibus Ecclesiam suam tunc Deus ornabat, sicuti et apud Paulum, ubi interrogat Galatas, ex Legene acceperint Spiritum an ex auditu fidei (Gal. 3, 12.). Ita illuminatio Spiritus fidem praecedit, quia eius causa est, sed postea aliae gratiae sequuntur ad profectum, iuxta illud, Habenti dabitur. Nos quoque si velimus novis subinde donis Spiritus ditari, fidei sinum aperiamus Deo. Sed longe diversum praemium hodie reportat nostra incredulitas, quod bona pars Spiritu Dei destituta nihil sapit aut videt.

33. *Dissecabantur.* Debuerant permoveri sacerdotes, etiamsi ferreis essent cordibus, sed rumpuntur. Unde colligimus, nihil valere aut proficere quasvis rationes apud reprobos, ut in Dei obedientiam flectantur. Nisi enim Deus intus loquatur, externa doctrina nihil aliud quam aures verberare poterit. Efficere potuerunt Apostoli, ut hostes victi obmutescerent, sed adeo non fuit domita vel correcta eorum ferocia, ut magis insaniant. Simul tamen notanda est Verbi efficacia, quia tametsi reprobos non mutat in melius, penetrat tamen in eorum corda ut eorum conscientias urgeat. Nam inde furor, quod se a iudice suo premi sentiunt. Libenter illuderent totum Evangelium, sicuti nihil non agunt, ut possint illud pro nihilo ducere: sed inest occulta quaedam maiestas, quae omnes illorum delicias violenter discutit. Praesertim vero quum clangore tubae ad Dei tribunal citantur, tunc rabies apparet.

34. Surgens autem quidam in concilio Pharisaeus, nomine Gamaliel, Legis doctor, pretiosus toti populo, iussit, paulisper educi Apostolos foras. Tunc dixit illis: 35. Viri Israelitae, attendite vobis ipsis, quantum ad homines istos, quid sitis facturi. 36. Nam ante hos dies surrexit Theudas, dicens se aliquem esse magnum, cui consensit numerus hominum circiter quadringentorum; qui periit, et dissipati sunt omnes qui illi obedierant, redactique in nihilum. 37. Post hunc surrexit Iudas Galilaeus in diebus descriptionis, et abduxit populum multum post se: ille quoque periit, et omnes qui illi paruerant, dissipati sunt. 38. Nunc itaque dico vobis, abstinete ab his hominibus, et sinite eos. Nam si ex hominibus est hoc consilium vel hoc opus, dissolvetur, 39. Sin vero ex Deo, non potestis dissolvere: ne quando etiam cum Deo pugnare reperiamini.

34. Iam narrat Lucas qualiter Dominus illum impiorum furorem dissipaverit. Habebant in animo interficere Apostolos, Gamaliel se medium interponit, ut insanam illam consultationem abrumpat. Porro circumstantias notat, ut sciamus quomodo tantum vir unus potuerit contra multos. Dicit fuisse Pharisaeum, quae secta erat in praecipua aestimatione, ut scimus. Dicit fuisse *in pretio* apud populum. Illi autem populum timebant. Hinc fit, ut contra eius sententiam minus audeant. Ita plerumque Deus subitos terrores exinopinato hostibus suis opponit ad sistendam eorum violentiam. Porro iubet Gamaliel Apostolos secedere, ne maiorem ex verbis suis audaciam concipiant. Neque enim verisimile est ideo sic loquutum esse, quia probaret Evangelii doctrinam, vel eius patrocinium suscipere vellet, sed quia alios omnes videt rabie accensos, vir humanus et moderatus medio sermone excessum illum temperat. Caeterum, si quis omnia rite expendat, indigna est homine prudenti sententia. Scio quidem a multis haberi pro oraculo, sed eos perperam iudicare vel hinc satis clare patet, quod hoc modo abstinendum esset ab omnibus poenis, nec amplius ullum maleficium corrigendum, imo repudianda quaelibet vitae subsidia, quam ne momento quidem prorogare in arbitrio nostro est. Vere quidem utrumque dicitur, non posse ullis hominum studiis dissolvi quod ex Deo est: quod autem est ex hominibus, minus firmum esse quam ut consistat. Sed hinc perperam colligitur, cessandum interea esse. Potius videndum est quid nobis Deus mandet: vult autem maleficia per nos coërceri. In hunc finem instituit magistratus, eosque gladio armavit. In hunc finem Seniores Ecclesiae suae praefecit, qui in ordinem protervos cogant, nec patiantur impune grassari peccandi licentiam. Perperam itaque colligitur cessandum nobis esse, quia Deus per se ad mala tollenda sufficiat. Quanquam integrum consilium tale est. Admonet Gamaliel, ne bellum cum Deo suscipiant scribae et seniores. Loquitur autem quasi de re dubia. Unde apparet iam a fundamento eum nihil habere firmi: quando in causae qualitate suspensus haeret, nec statuere audet, bonane an mala sit, sed tantum ad tempus differri iubet, donec melius de causa liqueat. In summa, Gamaliel ex veris principiis perversam consequentiam deducit, quia quod fidei tantum servire debet ad externum officium et agendi rationem perperam accommodat. Ex opposito haec sit nostra dialectica. Quod ex Deo est, etiam toto mundo invito, necesse est stare. Ergo intrepide adversus quosvis Satanae et hominum insultus consistere debet fides, quae aeterna Dei veritate fulcitur, etiamsi coelum ruat, in tuto est salus nostra, quae Deum auctorem et custodem habet, quia regnum Christi Deus tuetur, nulla unquam vi everti poterit, quia in Deo fundata est Evangelii doctrina, utcunque eam oppugnent vel quatefaciant homines, firma nihilo minus manebit. Rursum, quantumvis satagant impii, nullosque non moveant lapides, ut Ecclesiam perdant: quantumvis furiose oppugnent Christum et eius Ecclesiam, non tamen praevalebunt, quia Dei proprium est, hominum consilia dissipare, atque hoc modo eorum temeritatem ulciscitur. Videmus fidei recte aptari utrumque membrum. Sed interea non est quod minus seduli esse debeant Christi servi in veritate asserenda, cur Ecclesiam sua ignavia collabi

sinant, cur resides conniveant ad eorum improbitatem qui sursum ac deorsum omnia volvere conantur.

36. *Surrexit Theudas.* Si fides habetur Iosepho, hic veram historiae seriem invertit Gamaliel. Narrat enim ille Iudam Gaulanitem, ex oppido Gamala ortum, Quirinio vel Cyrenio Proconsule tumultuatum esse cum suis, ne census ageretur: Theudam vero Cuspio Fado Procuratore se venditasse pro Dei Propheta. Fadus autem a Claudio Caesare in Iudaeam missus fuerat. Prior historia libro decimo octavo Antiquitatum refertur: altera autem vicesimo. Sed existimo Lucam, quum dicit, *Post hunc exstitit Iudas*, non notare temporis ordinem, quasi posterior fuerit: sed quum duo exempla similia proferret Gamaliel, non habito temporis respectu promiscue miscere potuit. Itaque particula *post* tantundem valet atque Insuper, vel Praeterea. Porro, ne haec quidem exempla, quibus sententiam suam confirmat Gamaliel, praesenti causae satis congruunt. Nam quia non statim obviam itum est Iudae, multis cladibus occasionem dedit seditio ab ipso mota, et tandem manu et armis cohibitus fuit. Theudas etiam longe plus nocuisset, nisi Cuspii Fadi industria mature esset profligatus. Sed hoc tantum respicit Gamaliel, infaustos esse exitus quum se temere ingerunt homines, idque fieri iusta Dei vindicta. Caeterum, quia Deum recte monentem audire renuunt impii sacerdotes, digni sunt quos frivolis rationibus obstupefaciat homo stulta perplexitate in diversa vacillans. Porro, ex temporum supputatione colligere licet duodecim ut minimum annos fluxisse a morte Christi, antequam Apostoli caederentur. Nam quinque annis qui restabant, ex Tiberii imperio addendi sunt tres et dimidius, quibus regnavit Caligula. Fadus a Claudio in Iudaeam missus est non ante secundum vel tertium imperii annum. Rem gestam commemorat Gamaliel non uno aut altero post die. Ergo conficitur illud quod dixi temporis spatium. Quo praestantior fuit Apostolorum constantia, qui quum post diuturnos labores obitos tam indignam mercedem reportent, non tamen franguntur, neque desinunt cursum suum persequi.

Aliquem esse magnum. Alii codices habent, Dicens se esse aliquem: eodem tamen sensu. Nam se Prophetam iactabat, qui Iordanem ad praebendum suis transitum siccare posset. Interea videmus quam longe absit a recta cognitione Gamaliel, qui impostoribus et latrunculis confert sanctos Christi ministros, etsi postea verba mitigat et in meliorem partem inclinans in medio relinquit, an Deo auctore causam hanc susceperint. Dubitanter tamen loquitur, quia disquisitione submota tantum otio consulit. Hoc tantum in eius sermone probandum, quod impios deterret ab impia audacia, quia nihil magis formidabile quam Deo adversari.

40. Paruerunt autem illi: et quum advocassent Apostolos, caesis praeceperunt ne loquerentur in nomine Iesu, et dimiserunt eos. 41. Illi ergo ibant gaudentes a conspectu concilii, quod digni essent habiti, qui pro nomine eius ignominiam paterentur. 42. Et quotidie in templo et per singulas domos non cessabant docere et annuntiare Iesum Christum.

40. *Caesis praeceperunt.* Dicit receptum fuisse Gamalielis consilium, verberantur tamen Apostoli, et docere prohibenter. Hinc colligimus quanta fuerit hostium rabies, qui iam placati vel saltem mitigati, adeo tamen intemperanter se gerunt. Simul etiam apparet, quam infeliciter cedant media consilia, in quibus posthabita Dei veritate tantum hominibus prospicitur. Impetrat quidem Gamaliel ut vitae Apostolorum parcatur, sed interim contumelia afficitur Filius Dei in illorum persona. Aeterno silentio, quantum est in hostibus, sepelitur Evangelii veritas. Deus quidem hac ratione mirabiliter propagat verbum suum, consilium tamen illud pravum esse non desinit. Quod ideo notandum est, quia hodie plerique non leve se Deo obsequium praestare putant, si modo salvam relinquant vitam iis qui ob Evangelii doctrinam periclitantur, vel flectant ad lenitatem hostes alioqui sanguinarios: interea ad sceleratam Christi abiurationem eos adigere non verentur, cuius confessio longe coram Deo pretiosior est, quam omnium hominum vita. Sed quid facerent, qui omissa pietatis cura humanitatis officio se apud Deum redimere volunt?

41. *Illi ergo ibant gaudentes.* Non putandum est adeo stupidos fuisse Apostolos, quin dedecus sentirent, ac dolerent etiam mali sui sensu, neque enim naturam prorsus exuerant, sed quum reputarent causam, praevalebat gaudium. Ita dupliciter affectos esse oportet fideles, quoties persequutionem pro Evangelio sustinent, ut malorum quidem acerbitate pungantur, spirituali tamen gaudio tristitiam hanc superent. Nam mox retro vela flexissent, nisi novum vigorem dedisset ex gaudio nota alacritas. Non dubium, quin Petro mors quoque perinde suavis et iucunda fuerit, quam tamen Dominus ei acerbam fore testatur. Discamus ergo, cum dolore et anxietate luctandum esse, ut laeti ad obeundam crucem pergamus et nobis impositam feramus.

Quod digni essent habiti. Hoc prima specie absurdum videri posset, quod honorem in dedecore constituit Lucas, sed hoc facit discrepantia inter mundum et Deum, ut quod maxime probrosum apud homines ducitur, coram Deo eiusque angelis magna dignitate et gloria excellat. Scimus mortis genus quod Christus pertulit fuisse prae aliis ignominiosum, et tamen in cruce nobilissimum triumphum egit: ita quum illi configuramur, merito possumus gloriari esse hoc insignis praestantiae, quod sumus coram mundo probrosi. Sic Paulus Christi stigmata praedicat (Gal. 6, 17.). Nam hic causa respici debet, quae nos Filio Dei associat, qui non modo sua gloria dedecus mundi absorbet, sed contumelias, probra et ludibria in summum honorem convertit. Quare non mirum est tam paucos ad ferendam crucem fortes et strenuos inveniri, quia omnes fere carnis sensu obruimur: ignominiam vero Christi omnibus mundi triumphis praestare, vix centesimus quisque apprehendit, quae unica est consolationis materia. Quo maior in meditanda hac sententia est adhibenda sedulitas, nos hodie conformari Christi passionibus, ut gloria eius socii et consortes simus.

42. *Non cessabant.* Gaudio comes etiam accessit constantia. Unde enim fit ut nos frangat et exanimet persequutio, nisi quia nullus se ad Christum erigit, ut iam fructum victoriae anima praesumens ad tolerantiam instigetur? Qui autem beatum se reputat

quum pro Christo patitur, nunquam deficiet, quantumvis dura certamina obeunda sint. Ergo Apostoli verberibus quodammodo armati fuerunt, ut intrepide ad mortem properarent. Vae ergo nostris deliciis, qui minima persequutione defuncti, quasi iam emeriti essemus milites, facem statim aliis resignamus.

CAPUT VI.

1. In diebus autem illis crescente numero discipulorum ortum est murmur Graecorum adversus Hebraeos, quod despicerentur in ministerio quotidiano illorum viduae. 2. Duodecim itaque advocata multitudine discipulorum dixerunt: Non placet (vel, non praestat), derelicto sermone Dei, nos ministrare mensis. 3. Dispicite ergo, fratres, viros ex vobis testatae probitatis septem, plenos Spiritu sancto et sapientia, quos praeficiemus huic negotio. 4. Nos autem precationi et ministerio sermonis incumbemus. 5. Placuit sermo universae multitudini: et elegerunt Stephanum, virum plenum fide et Spiritu sancto, et Philippum, et Prochorum, et Nicanorem, et Timonem, et Parmenam, et Nicolaum proselytum Antiocheum. 6. Hos statuerunt coram Apostolis: et precati imposuerunt illis manus.

1. Hic refert Lucas qua primum occasione, et quo consilio, deinde quo ritu creati fuerint Diaconi. Dicit autem quum exortum esset murmur inter discipulos, hoc remedio sedatum esse, quemadmodum vulgari proverbio dicitur, Ex malis moribus ortas esse bonas leges. Posset autem mirum videri, quum tam praeclarum sit hoc et Ecclesiae necessarium munus, cur non sponte ab initio in mentem Apostolis venerit diaconos instituere, et cur Dei Spiritus non illis dederit eiusmodi consilium, quod nunc tanquam coacti accipiunt. Verum quod accidit, et tunc fuit melius, et ad exemplum hodie quoque magis nobis prodest. Si de eligendis diaconis loquuti essent Apostoli, antequam ulla necessitas id flagitaret, minus propensum habuissent populum, visi fuissent laborem et molestiam fugere, non tam liberaliter multi in aliorum manus obtulissent. Ergo oportuit experimento convinci fideles, ut libenter diaconos eligerent, quibus se videbant carere non posse, et quidem propria culpa. Nos vero ex hac historia primum discimus, non ita statim formari posse Ecclesiam, quin aliquid corrigendum restet, nec posse tantae molis aedificium primo die sic absolvi, ut non aliquid ad perfectionem addi possit. Discimus praeterea nullum esse tam sanctum et laudabile Dei institutum, quod non hominum vitio vel depravari vel minus utile reddi contingat. Miramur nunquam res in mundo tam bene esse comparatas, ut non semper mali aliquid bonis sit admixtum, sed hoc facit ingenii nostri pravitas. Erat ille vere divinus

ordo quem Lucas prius retulit, quum omnium facultates Deo sacratae in commune distribuerentur: quum Apostoli tanquam Dei et pauperum oeconomi eleemosynis praeessent. Atqui paulo post exoritur murmur quod rationem istam conturbet. Hic illa, quam dixi, vitiositas hominum apparet, quae nos non patitur bonis nostris uti. Simul observandum est Satanae artificium, qui, ut donorum Dei usum nobis auferat, hoc assidue satagit ac molitur ne purus et integer maneat, sed aliis incommodis permixtus veniat in suspicionem, postea in fastidium ac tandem aboleatur. Verum Apostoli suo exemplo nos docuerunt eiusmodi Satanae machinis minime cedendum esse. Neque enim murmure offensi ministerium, quod Deo placere sciunt, tollendum statuunt e medio, sed remedium excogitant potius, quo tollatur offensio et retineatur quod Dei est. Sic omnino agere convenit. Nam quicquid offendiculorum excitet quotidie Satan, prudenter cavendum est, ne salutaria alioqui instituta nobis excutiat.

Crescente numero. Nihil magis optandum quam ut Ecclesiam suam Deus augeat, ac undique quam plurimos aggreget ad suum populum, sed obstat ingenii nostri corruptela ne quid omni ex parte sit beatum. Nam ex Ecclesiae incrementis multa simul incommoda nascuntur. Nam difficile est in turbam non obrepere multos hypocritas, quorum non statim detegitur malitia, donec sua contagione gregis partem infecerint. Multi etiam improbi, protervi, dissoluti, fallaci poenitentiae praetextu se insinuant. Atque ut innumera alia taceam, nunquam inter multos tam facile convenit, sed pro morum varietate diversa sunt studia, ut vix unum ex idem omnibus similiter placet. Hoc scandalum facit, ut multi sibi deligere cupiant paucos Ecclesiae loco, multitudinem fastidiant vel etiam oderint. Verum nulla molestia, nullum taedium tanti esse debet, quin semper nobis cordi sit Ecclesiae augmentum, quin propagare ipsam studeamus, quin foveamus quantum in nobis est cum toto corpore unitatem.

Graecorum murmur. Hinc apparet non fuisse plene Spiritu Dei regenitos, quibus dissidii occasio est gentis et patriae discrimen. Nam in Christo, neque Iudaeus est, neque Graecus (Gal. 3, 28.): proinde ista aemulatio carnem et mundum resipit. Quo magis videndum est, ne quid tale unquam nobis obrepat. Aliud vitium sequitur, quod indignationem suam murmure declarant. Porro, an vera fuerit quaerimonia, incertum est. Nam quum Graecos *murmurasse* dicit Lucas, quod eorum viduis non habebatur honor, non quid re ipsa factum fuerit, sed quid senserint illi, refert. Fieri autem potest, quum Iudaeas praeferrent Apostoli, quia notiores erant, Graeci suas falso putaverint contemni tanquam extraneas. Atque hoc magis probabile videtur. Nomen quoque Ministerii bifariam exponi potest, active vel passive. Scimus enim initio Ecclesiae delectas fuisse viduas ad diaconiam. Ego tamen potius existimo conquestos fuisse Graecos, quod minus benigne suis viduis subveniretur. Ita Ministerium erit quotidiana illa distributio quae fieri solebat.

2. *Duodecim advocata multitudine.* Quod non magis excandescunt Apostoli, tolerantiae et aequitatis est: quod mature nascenti malo occurrunt nec differunt remedium, prudentiae est ac piae sollicitudinis. Dissensio enim omnis ac simultas postquam vires colle-

git vulnus est ad sanandum difficile. Ex convocatione apparet, ordine est ratione gubernatam fuisse ecclesiam, ut penes Apostolos esset auctoritas, cum plebe tamen communicarent sua consilia. Observandum etiam, discipulos poni pro fidelibus aut Christianis, in quibus impleri debet illud Iesaiae: Omnes edoctos esse a Deo. Item illud Ieremiae. Omnes cognituros Deum a minimo usque ad maximum.

Non placet. Graece hobetur οὐκ ἀρεστόν. Quo nomine Graeci nunc quod aliis praestat, et tanquam melius praeferendum est, nunc quodvis placitum designant. Ego Apostolos potius censeo quid utile sit referre, quam simpliciter quid decreverint. Caeterum si non expedit hac cura ipsos involvi, iam videntur aliquam in eo culpam agnoscere, quod hactenus ministraverint. Et certe verum est illud, Prudentiae usum esse patrem. Quare nihil absurdi erit, si dixerimus Apostolos, postquam experti sunt munus illud sibi non congruere, ab Ecclesia petere ut liberentur. Verum si qua erat culpa, necessitati magis quam illis imputari debuit. Neque enim cupide onus hoc arripuerant, sed quum alia ratio nondum exstaret, se ultra modum gravari malebant, quam pauperes negligi. Caeterum, quum negant aequum esse relicto sermone Dei se occupari in curandis pauperibus, significant se utrique oneri sustinendo impares esse, ut alterutrum omittere necesse habeant. Perinde enim est acsi dicerent: Si vultis nostro ministerio frui in Evangelii praedicatione, liberate nos e cura pauperum, quia utrique muneri subeundo non sufficimus. Atqui videtur hoc intempestive ab illis dici, quia prius non reliquerant docendi provinciam, tametsi eleemosynis praeerant. Respondeo, quum administratio confusa esset sic fuisse implicitos, ut non possent toti in doctrinam incumbere, sicuti par erat. Munus ergo recusant quod a libera et solida docendi cura eos abstrahit. Neque tamen intelligamus eos penitus abiecisse pauperum curam, sed levationem quaesiisse ut suo muneri intenti esse possent. Interea ostendunt, verbi ministerium sic operosum esse, ut hominem prorsus detineat, neque aliis negotiis vacare sinat. Quodsi rite perpensum fuisset, longe aliter distributa fuisset in Ecclesia ratio. Diaconiae praetextu largas opes ingurgitarunt Papales Episcopi: interea variis negotiis se implicuerunt quibus si singuli decem haberent capita vix sufficerent. Ea tamen est improbitas, ut Ecclesiam consistere negent posse nisi in hac abysso demersam, nec se Apostolorum successores iactare desinunt, quum nihil magis contrarium esse appareat. Id quidem prudenter caverunt, ne mensarum cura occupati suas delicias relinquere cogerentur. Quisque enim de propria mensa sollicitus ab aliis vacationem sibi sumit. Verum omissis illis sententiam hanc in usum nostrum notemus. Scimus quam sancta res sit pauperum curam gerere. Quum ergo Evangelii praedicationem Apostoli praeferunt, inde colligimus nullum hoc esse gratius Deo obsequium. Simul tamen difficultas monsratur, quum se duobus istis officiis pares esse negant. Nos certe illis non sumus praestantiores. Proinde, quisquis ad docendum vocatus est, Spartae suae ornandae, ut est in proverbio, totum se addicat. Nihil enim magis proclive, quam ut in segnitiem labamur. Deinde caro speciosos praetextus suppeditat, ut se a munere suo abduci non statim sentiant, qui se extraneis negotiis involvunt. Quare,

ut sibi instent ministri, hanc sententiam subinde memoria repetant qua testantur Apostoli, quum ad docendi munus vocati sint, posthabendam sibi esse pauperum curam. Quam ergo excusationem habebunt profanae occupationes, vel privati commodi gratia susceptae, ubi cedit quod alioqui in parte non ultima divini cultus censetur?

3. *Dispicite ergo fratres.* Iam perspicimus quorsum creati fuerint Diaconi. Nomen quidem ipsum generale est, proprie tamen pro oeconomis pauperum accipitur. Unde apparet quam licentiose Deo et hominibus Papistae illudant, qui suis Diaconis non alias assignant partes nisi ut patenam et calicem tractent. Certe longa disputatione opus non est, ut probetur nihil commune ipsos vel consentaneum habere cum Apostolis. Verum hac de re si plura volent lectores, ex nostra Institutione (cap. 8.) petere licebit. Quod ad praesentem locum spectat, primum electio permittitur Ecclesiae. Est enim tyrannicum, si unus quispiam ministros suo arbitrio constituat. Ergo haec legitima est ratio, communibus suffragiis eligi, qui publicum aliquod in Ecclesia munus obituri sunt. Praescribunt autem Apostoli quales deligi oporteat: viros scilicet probatae fidei, prudentia et aliis Spiritus donis praeditos. Atque hoc inter tyrannidem et confusam licentiam medium est, ut nihil quidem agatur nisi ex consensu et approbatione plebis: Pastores tamen moderentur, ut eorum auctoritas instar freni sit ad cohibendos plebis impetus, ne ultra modum exsultent. Interea hoc notare operae pretium est, legem imponi fidelibus, ne quem nisi idoneum praeficiant. Deo enim non levem iniuriam facimus, si fortuito quoslibet accipimus, qui domum eius gubernent. Ergo adhibenda est summa religio, ne quis ad sacram Ecclesiae functionem sumatur, nisi qui experimentum sui dederit. Numerus septenarius tantum ad praesentem necessitatem accommodatus fuit: ne quis mysterium aliquod subesse putet. Quod dicit Lucas, *plenos spiritu et sapientia*, sic interpretor, requiri ut instructi sint cum aliis Spiritus gratiis, tum vero prudentia, sine qua probe exerceri munus illud non potest, tum ut sibi ab imposturis et fraudibus eorum caveant, qui ad mendicitatem nimis propensi exsugunt quod fratrum egestati necessarium erat, tum ab eorum calumniis, qui etiamsi nulla sit occasio, obtrectare non desinunt. Est enim provincia illa non laboriosa modo, sed obnoxia sinistris murmuribus.

4. *Nos autem precationi.* Rursum ostendunt sibi satis superque alias fore negotii, in quo se tota vita exerceant. Huc enim apte quadrat vetus proverbium, quod olim in sacris usurpatum fuit, Hoc age. Itaque verbo προσκαρτερῆσαι utuntur, quod velut affixum esse alicui rei districtumque significat. Non est ergo quod se defunctos putent Pastores, si aliquantum temporis docendo quotidie consumpserint. Aliud studium, alius fervor, alia assiduitas exigitur ut vere gloriari possint, in eam rem se intentos esse. Adiungunt *precationem*, non quod soli precari debeant, est enim commune istud piorum omnium exercitium, sed quia peculiares habent prae aliis orandi causas. Nemo quidem est qui non de communi Ecclesiae salute debeat esse sollicitus, quanto itaque magis pastor, cui partes istae nominatim iniunctae sunt, anxie pro ipsa laborare debet? Sic Moses alios quidem ad preces hortatus est, sed ipse tan-

quam antesignanus praeibat (Exod. 17, 11.). Nec frustra Paulus toties precum suarum mentionem facit (Rom. 1, 10.). Deinde venire semper illud in mentem debet, nos arando, serendo et rigando operam lusuros, nisi e coelo incrementum proveniat (I. Cor. 3, 7.). Non ergo satis fuerit strenuam docendo operam navare, nisi a Domino simul benedictio petatur, ne infructuosus sit et irritus labor. Hinc apparet non frustra precandi studium commendari Verbi ministris.

5. *Stephanum plenum fide.* Non ideo fidem a Spiritu separat Lucas, quasi non ipsa quoque sit donum Spiritus: sed per Spiritum alias dotes quibus ornatus erat Stephanus designat: quales sunt zelus, prudentia, dexteritas, fraternus amor, diligentia, integritas bonae conscientiae: praecipuam deinde speciem exprimit. Significat ergo excelluisse Stephanum imprimis fide, et deinde aliis virtutibus, ut plane constaret ipsum abundare Spiritus gratia. Alios non ita laudat, quia procul dubio inferiores erant. Quin etiam magno consensu veteres tradunt hunc Nicolaum, qui unus fuit ex septem, illum esse cuius Ioannes in Apocalypsi (2, 25.) meminit: nempe, turpis ac flagitiosae sectae auctorem, quum mulieres prostitui vellet. Quo minus torpere nos convenit in eligendis Ecclesiae ministris: nam si eos quoque fallit hominum hypocrisis, qui ad cavendum summopere advigilant, quid securis et negligentibus fiet? Interea si adhibito, quod decet, studio nos tamen falli contingat, ne ultra modum turbemur, quum huic malo obnoxios fuisse etiam Apostolos Lucas referat. Quaeret aliquis, quidnam ergo profuerit exhortatio? quid preces? quando eventus ipse ostendit non gubernatam in totum fuisse electionem a Spiritu Dei? Respondeo, hoc magnum esse quod Spiritus in sex hominibus eligendis iudicia direxerit: quod in septimo passus est Ecclesiam errare, non debere videri absurdum. Sic enim nos variis modis humiliari convenit: partim ut nos mali et improbi exerceant: partim ut eorum exemplo moniti, discamus nos penitus excutere, ne qui sint in nobis occulti fraudis recessus: partim ut magis attenti simus ad discernendum et quasi perpetuo simus in excubiis, ne fraudulenti ac perfidi homines nos circumveniant. Fieri etiam potest ut fuerit ad tempus utile Nicolai ministerium, postea in illum prodigiosum errorem prolapsus sit. Quodsi ille ex tam honorifico gradu ita cecidit, quo quisque nostrum altius evectus fuerit, cum modestia et timore Deo se submittat.

6. *Precati, imposuerunt illis manus.* Impositio manuum solenne consecrationis symbolum erat sub Lege. In hunc finem nunc Apostoli manus Diaconis imponunt, ut se offerri Deo agnoscant. Quia tamen inanis per se esset ceremonia, simul additur precatio, qua fideles Deo commendant quos illi ministros offerunt. Refertur quidem hoc ad Apostolos, neque enim totus populus Diaconis manus imposuit: sed quum Apostoli preces Ecclesiae nomine conciperent, alii etiam sua vota addiderunt. Hinc colligimus manuum impositionem, quum Apostolis in usu fuerit, ritum esse ordinis et decoro congruentem, nec tamen quicquam habere per se efficaciae aut virtutis, sed vim et effectum a solo Dei Spiritu pendere. Quod etiam generaliter de omnibus ceremoniis statuendum est.

7. Porro sermo Dei crescebat, et augescebat valde numerus discipulorum Hierosolymis: multaque turba Sacerdotum obediebat fidei. 8. Stephanus autem plenus fide et potentia edebat prodigia et signa magna in populo. 9. Surrexerunt autem quidam ex synagoga, quae vocabatur Libertinorum et Cyrenensium, et Alexandrinorum, et eorum qui ex Cilicia erant et Asia, disputantes cum Stephano. 10. Et non poterant sapientiae resistere, et Spiritui quo loquebatur.

7. Iterum Ecclesiae incrementa Lucas praedicat, quo melius in continuo progressu gratiam et virtutem Dei illustret. Hoc quidem iam praeclarum erat Dei opus, repente et quasi momento excitatam esse Ecclesiam, sed hoc non minori admiratione dignum, quod opus a se inchoatum inter tot obstacula promovet, quod eorum numerus augetur, in quibus minuendis, adeoque tota stirpe profliganda, mundus tantopere laborat. Quod dicit, *sermonem Dei crevisse*, sensus est, longius fuisse propagatum. Dupliciter crescere dicitur sermo Dei, vel quum ad eius obedientiam novi discipuli accedunt, vel prout quisque nostrum in eo proficit. Hic de priore crescendi modo agit Lucas. Nam se continuo post exponit, quum de numero discipulorum loquitur. Hoc tamen fidei augmentum ad unam urbem restringit. Nam etsi credibile est alibi quoque sparsos fuisse discipulos, nullum tamen praeterquam Hierosolymis erat certum corpus.

Multaque turba. Quum proprie loquendo fides nostra obediat Evangelii doctrinae, metonymica est loquutio, quum dicit Lucas, Obedisse fidei. Nam pro Dei verbo et ipsa Christianismi professione, Fidei nomen accipit. Sacerdotes vero nominatim refert, quia ut plurimum adversi erant, quo magis admirabile fuit Dei opus, quorundam duntaxat, nedum multorum conversio. Hac enim insultatione initio ferociebant contra Christum ipsum, An quisquam ex principibus crediderit in eum. Sed turba haec quae non novit Legem, maledicti sunt.

8. *Stephanus autem.* Hic novum Ecclesiae certamen Lucas refert: unde apparet Evangelii gloriam semper cum cruce et variis molestiis coniunctam fuisse. Haec autem summa est, in persona unius hominis impetitam fuisse Ecclesiam. Unde factum est, ut maiorem audaciam sumerent hostes, et imbuti innoxio sanguine, solito atrocius saevirent. Antea enim ultra carcerem et virgas progressi non fuerant. Verum ut sciamus tam in vita quam in morte Stephani, glorificatum fuisse Christi nomen, initio dicit Lucas plenum fide et potentia fuisse. Quo significat insignem fuisse eius fidem, et excelluisse miraculorum virtute. Neque enim imaginanda est fidei perfectio, quia plenus fide dicatur: sed hic mos loquendi Scripturae non est insolens, Plenos vocare Dei donis, qui illis abunde praediti sunt. *Potentiam* pro facultate edendi miracula sine controversia accipio. Fides non modo intelligentiae donum, sed zeli quoque ardorem comprehendit. Hac praestantia quum celebre esset eius nomen, inde factum est ut impiorum rabies uno quasi impetu in eum versa fuerit. Nam prout se exserit ac profert vis et gratia Spiritus, simul

usitatum est concitari Satanae furorem. Patebit autem ex contextu, Stephanum in spargenda Evangelii doctrina sedulum et animosum fuisse: verum hoc non subticet Lucas, contentus fidem laudasse, quae ignava et sopita iacere non potuit.

9. *Surrexerunt autem quidam.* Hoc persequutionis exordium fuit, quod impii, postquam disputando frustra se Christo opponere tentarunt, ubi priorem illum conatum irritum vident, ad calumnias et tumultus confugiunt: ac tandem prorumpunt ad vim usque et caedes. Ergo *surgendi* verbo significat Lucas eos, de quibus loquitur, doctrinam Evangelii lingua oppugnasse, nec statim Stephanum traxisse ad iudicium, sed prius contrariis disputationibus fuisse aggressos. Eos porro hospites fuisse significat, qui vel negotiandi causa, vel discendi studio in Iudaea agebant. Partim ergo Cyrenenses, partim Alexandrinos, partim Cilicas, partim Asiaticos fuisse commemorat. Omnes ex synagoga Libertinorum fuisse dicit. Probabile est civium Romanorum libertos suis sumptibus exstruendam curasse synagogam, quae peculiaris esset Iudaeis qui Hierosolymam ex provinciis commeabant. Ergo qui per Dei gratiam illuc adducti tanto cupidius amplecti Christum debebant, eum primi oppugnant, et velut classico inflammant aliorum rabiem. Ac multis postea locis ostendet Lucas, provinciales Iudaeos imprimis sanae doctrinae infestos, et in movendis turbis maxime virulentos fuisse. Multos commemorat, quo illustrior sit veritatis victoria, dum multi ex variis regionibus collecti, ab uno homine superati discedunt. Neque enim dubium est, quin obmutescere cum pudore coacti fuerint. Iam fides et miracula gratiam Stephano et dignitatem conciliaverant. Nunc disputatoribus ita respondet, ut longe appareat superior. *Sapientiam et Spiritum,* quibus impares fuisse illos narrat, non ponit tanquam res diversas. Sic igitur voces istas resolve: Non poterant resistere sapientiae, quam Spiritus Dei suggerebat. Exprimere enim voluit Lucas, non fuisse utrinque humanitus pugnatum; sed ideo fractos fuisse hostes Evangelii, quia cum Spiritu Dei, qui per os Stephani loquebatur, illis erat certamen. Caeterum, quum eundem Spiritum Christus omnibus servis suis promiserit, tantum bona fide pro veritate pugnemus, et os ab eo ac sapientiam petamus: et satis erimus ad loquendum instructi, ne unquam vel acumen vel garrulitas hostium nos pudefaciat. Ita nostro saeculo tam efficax fuit Spiritus in ore martyrum, qui ad ignis supplicium rapiebantur, et eundem quotidie adhuc vigorem profert, ut, quum homines essent idiotae, summos Papatus theologos sola voce non minus quam fulmine attonitos redderent.

11. Tunc subornarunt viros qui dicerent: Audivimus hunc proferentem verba contumeliosa in Mosen et Deum. 12. Commoverunt autem populum et Seniores et Scribas. Et invadentes corripuerunt eum, et adduxerunt in concilium. 13. Statueruntque falsos testes, qui dicerent: Homo iste non cessat loqui verba contumeliosa adversus locum hunc sanctum et Legem. 14. Audivimus enim eum dicentem, quod Iesus hic Nazarenus destruet locum hunc, et mutabit insti-

tuta quae nobis tradidit Moses. 15. Et quum omnes qui sedebant in concilio intuiti essent in eum, viderunt faciem eius, tanquam faciem Angeli.

11. Prostrati Spiritus virtute disputationem omittunt, sed subiiciunt falsos testes, qui eum calumniis opprimant. Unde apparet eos mala conscientia pugnasse. Quid enim magis indignum, quam in mendaciis causae suae praesidium constituere? Fingamus hominem alioqui nocentem, non tamen falsis testimoniis est opprimendus. Verum hypocritae zeli sui praetextu secure in eo sibi indulgent. Videmus ut hodie Papistae scientes depravent apertos Scripturae locos, dum falso testimonia in nos torquere volunt. Fateor quidem inscitia ut plurimum peccare, sed nemo eorum reperietur, qui non sibi permittat et sensum et verba Scripturae corrumpere, ut doctrinam nostram odiosam reddat: pro suggestu etiam prodigiosas calumnias in nos confingunt. Si Rabbinos istos interroges, sitne fas hominem calumniari, in genere quidem negabunt, sed ubi ad nos ventum est, bonus zelus eos excusat, quia nihil illicitum esse putant, quod nos et causam nostram gravare possit. Ergo in mendaciis, perfidia, et canina impudentia sibi blandiuntur. Eiusmodi hypocrisis eos quoque excoecavit, quos hic Lucas refert falsis testimoniis ad perdendum Stephanum abusos esse. Nam ubi regnum obtinet Satan, non modo ad crudelitatem reprobos instigat, sed oculos quoque perstringit, ut omnia sibi licere putent. Praesertim hoc exemplo docemur, quam periculosus sit boni zeli color, nisi a Spiritu Dei regatur: nam semper in furiosam insaniam erumpit, et interim quibuscunque sceleribus tegendis mira est larva.

14. *Audivimus.* Satis ex defensione Stephani constabit, nunquam de Mose vel templo nisi honorifice loquutum esse. Et tamen non fuit obiectum hoc illi convicium de nihilo. Legis enim abrogationem docuerat. Sed in eo falsi sunt testes et ad mentiendum subornati, quod bene et pie dicta consulto depravant. Ita Christus se purgare coactus est, quod non venisset ad Legem solvendam, quia, quum de abrogandis ceremoniis concionatus esset, hoc improbi alio trahebant, quasi abolere totam Legem vellet. Improbe quoque ad templum Hierosolymitanum torserunt hostes, quod de corpore suo dixerat. Quid? annon Paulo obiectum est, eum docere, facienda esse mala, ut eveniant bona? Quare non est quod hodie miremur, tam calumniose rapi in sinistrum ac perversum sensum, quae pie, recte, et utiliter docemus. Quin potius ita statuendum est, nunquam ita caute et moderate Evangelii doctrinam posse tractari, quin sit calumniis obnoxia. Semper enim Satan, qui mendacii pater est, in officium suum incumbit. Deinde, quia multa sunt dissentanea a ratione carnis, nihil magis hominibus est proclive quam calumnias admittere, quae genuinum et sincerum doctrinae sensum adulterent. Haec quidem Satanae malitia et hae insidiae cautiores et magis intentos reddere nos debent, ne quid nobis praeposterum, vel minus proprie et apte dictum excidat, quo ipsi ad pugnandum armentur. Sollicite enim improbis praecidenda est, quam captant, occasio. Caeterum, si doctrinam rite et pie a nobis explicatam videmus pravis calumniis corrumpi, deformari et lacerari, non est quod nos coepisse

poeniteat, vel cur reddamur in posterum tardiores. Neque enim aequum est, nos a virulentis Satanae morsibus tutos et immunes esse, quos ne Filius quidem Dei cavere potuit. Nostrum interea est discutere ac diluere mendacia quibus gravatur Dei veritas, sicut videmus Christum ab iniusta ignominia Evangelii doctrinam vindicare. Tantum animo et studio ita simus compositi, ne ista indignitas cursum nostrum impediat. Quoniam docemus sic vitiatos esse homines, ut prorsus sint peccati et malarum cupiditatum mancipia, inde hostes calumniam excudunt, quod homines negemus sponte peccare, sed aliunde ad malum impelli, ut nihil culpae sustineant, insimulant etiam exstingui a nobis bene agendi studium. Quia sanctorum opera propria dignitate meritoria esse negamus, quod semper aliquid vitii aspersum habeant, cavillantur bonorum et malorum discrimen a nobis tolli. Quia hominis iustitiam in sola Dei gratia repositam esse dicimus, nec alibi quiescere pias animas posse quam in morte Christi, laxari hoc modo carni habenas obiiciunt, ne quis amplius sit Legis usus. Dum nos suum Christo honorem asserimus, quem ipsi in mille frusta laceratum instar praedae huc illuc, prout libitum est, distribuunt, nos sanctorum esse hostes fingunt. Pro spiritus libertate, nos carnis licentiam quaerere mentiuntur. Sacram Christi Coenam dum restituere conamur in purum et legitimum usum, eam a nobis everti ac destrui impudenter clamitant. Alii etiam, qui more Academicorum omnia convellunt, quia plausibile non est, quod de arcana Dei praedestinatione ex Scripturis tradimus, odiose criminantur, nos Deum facere tyrannum, qui se oblectet perdendis innoxiis hominibus, utpote qui nondum natos morti aeternae iam addixerit, et quae in hanc partem dici possunt: quum tamen satis superque convicti sint, nos reverenter de Deo sentire, neque aliter loqui quam ipse ore suo docet. Grave quidem ac durum est, talem invidiam subire; non tamen propterea deserendum nobis est bonae causae patrocinium. Pretiosa enim est Deo sua veritas et esse nobis debet, quamvis reprobis odor sit mortis in mortem (II. Cor. 2, 16.). Sed iam ad Stephani accusationem redeo, cuius hoc praecipuum est caput, quod blasphemus in Deum et Mosen fuerit. Merito communem Dei et Mosis iniuriam faciunt, quia nihil Moses in sua doctrina proprium vel a Deo separatum habuit. Probant, quia contumeliose loquutus sit adversus templum et Legem. Porro blasphemiam in eo statuunt, quia finem templo et ceremoniis, Christi adventu, dixerit esse impositum. Non est credibile sic loquutum fuisse Stephanum, ut referunt, sed bene ac pie dicta maligne torquent, ut colorem inducant falsae accusationi. Caeterum, etiamsi in verbis nihil mutassent, adeo tamen nullam templo et Legi iniuriam fecit Stephanus, ut non potuerit melius veris laudibus ornare. Iudaei de templi honore actum putabant, nisi perpetuo duraret umbratilis eius status, irritam et nullius momenti esse legem Mosis, nisi ceremoniae perpetuo vigerent. Atqui in hoc magis consistit templi praestantia et ceremoniarum utilitas, dum ad Christum referuntur tanquam ad primarium suum exemplar. Ergo utcunque accusatio aliquid coloris habeat, iniqua tamen est ac perversa. Caeterum, quamvis in quaestionem veniat factum, hoc est, an ita res habeat quemadmodum adversarii insimulant, status tamen proprie est qualitatis. Stephanum enim accusant, quia mu-

tandam esse docuerit cultus Dei formam, quae tunc recepta erat, et hoc in Deum et Mosen blasphemiam esse interpretantur. Ergo de iure, ut loquuntur, potius quam de facto disceptatio est. Quaeritur enim an adversus Deum et Mosen iniurius et impius sit, qui templum visibile admonet esse imaginem excellentioris sanctuarii, in quo habitat plenitudo Deitatis, et Legis umbras temporales esse docet.

Iesus iste Nazarenus. Contemptim ita loquuntur de Christo, acsi detestabilis esset eius memoria. Interea colligi potest ex eorum calumniis, Stephanum in Legis abrogatione opposuisse umbris corpus et figuris substantiam. Nam si per Christum abolentur ceremoniae, spiritualis est earum veritas. Iudaei, qui perpetuas esse volebant, nihil in illis reputabant nisi crassum, carnale, terrenum et oculis expositum. In summa, si perpetuus esset ceremoniarum usus, caducae essent ac evanidae, quia nihil praeter externam speciem haberent, ita nihil subesset solidi. Itaque haec vera est earum perpetuitas, dum Christi adventu abrogantur, quia hinc sequitur, vim et effectum earum in Christo constare.

Mutavit instituta. Non dubium est quin de ceremoniali tantum parte hoc Stephanus intelligeret, sed ut solent homines externis pompis magis insistere, perinde accipiunt isti quod dictum est, acsi totam Legem in nihilum redigeret Stephanus. Praecipua quidem Legis praecepta de spirituali Dei cultu, de fide, iustitia, et iudicio erant: sed isti, quia pluris faciunt externos ritus, per excellentiam Instituta Mosis nominant, qui de sacrificiis ritus praecipiuntur. Hoc ab initio mundi fuit ingenium, et erit usque in finem. Quemadmodum hodie Papistae nullum agnoscunt Dei cultum nisi in suis larvis. Quanquam multum a Iudaeis differunt, quod pro Dei institutis nonnisi frivola sequuntur hominum commenta.

15. *Quum intuiti essent.* Usitatum est in iudiciis, oculos in reum convertere quum exspectatur eius defensio. Dicit autem Lucas Stephanum angelo visum esse similem. Hoc de nativa facie non dicitur, sed potius de praesenti vultu. Nam quum pallere soleat facies reorum, quum balbutiant loquendo, et alia trepidationis signa edant, Lucas nihil tale fuisse in Stephano docet, sed quod potius maiestas quaedam in eo refulsit. Scriptura enim similitudinem ab angelis hoc sensu interdum mutuari solet, ut I. Sam. 24, 9. et II. 14, 17. et 19, 27.

CAPUT VII.

1. Dixit autem summus Sacerdos: Haecne ita habent? 2. Respondit ille: Viri fratres et patres, audite, Deus gloriae visus fuit patri nostro Abrahae, quum esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charan. 3. Et dixit illi: Exi e terra tua, et e cognatione tua, et veni in terram quam tibi monstravero. 4. Tunc egressus e terra Chaldaeorum habitavit

in Charan. Illinc postquam mortuus erat pater eius, transtulit eum in terram hanc, quam vos nunc incolitis.

1. Adhuc in summo sacerdote et concilio fucus aliquis aequitatis apparet, et tamen in eius verbis est iniquissimum praeiudicium. Neque enim quas habuerit sic docendi causas interrogat, neque ad iuris defensionem, quae tamen praecipua erat, ipsum admittit, sed praecise quaerit an verba illa, qualiacunque sint, protulerit Stephanus. Quemadmodum hodie Papistae qualis sit doctrina et an ex Scripturis probari queat, quaerere non sustinent: sed tantum hoc quaerunt, an ausus fuerit aliquis contra eorum superstitiones mutire, ut convictum protinus Vulcano devoveant. Porro Stephani responsio prima specie absurda et inepta videri posset. Primum *ab ovo*, ut aiunt, orditur: deinde verbosam narrationem texit, in qua nulla fere praesentis causae fit mentio. Nihil autem magis vitiosum, quam multa verba profundere et extra rem vagari. Verum quisquis propius expendet, facile animadvertet, nihil esse in hoc longo sermone supervacuum, et Stephanum apposite ut causa postulat loqui. Accusatus fuerat tanquam apostata, qui religionem ac cultum Dei evertere tentaret. Sedulo igitur inculcat se Deum illum retinere, quem semper coluerunt patres. Ita impiae defectionis crimen avertit, hostes autem suos nihil minus quam Legis zelo impelli ostendit. Simulabant enim nihil sibi esse propositum, quam Dei gloriam augere. Hanc itaque mendacem iactantiam illis extorquet. Quoniam autem patres semper in ore habebant, et turgebant gentis suae gloria, ostendit etiam Stephanus, hinc nullam ipsis esse superbiendi causam, quin potius tot ac tanta fuisse patrum vitia, ut eos pudefieri et humiliari deceat. Quantum ad praecipuum causae statum et cardinem attinet, quia de templo et ceremoniis agebatur, diserte commemorat electos a Deo fuisse eorum patres in populum peculiarem priusquam staret templum, et natus esset Moses. Atque huc spectat altius repetitum exordium. Secundo admonet externos omnes ritus, quos Deus per manum Mosis tradidit, ad coeleste exemplar fuisse formatos. Unde sequitur Legem ceremonialem ad alium finem referri, stulteque ac perperam facere eos, qui omissa veritate in signis haerent. Ad haec capita si referent lectores totam Stephani orationem, nihil in ea reperient, quod non optime ad causam quadret, quemadmodum in fine iterum breviter repetam. Interea non obstabit ille totius orationis scopus, quin excutere singula liceat, quae observatu digna erunt.

2. *Viri fratres et patres.* Tametsi magna ex parte videbat Stephanus iuratos esse Evangelii hostes, qui in concilio sedebant, quia tamen adhuc penes eos ordinaria erat populi gubernatio, ac praeerant Ecclesiae quam Deus nondum abiecerat, ideo non dubitat modestiae causa eos vocare Patres. Nec vero adulatorie favorem sibi conciliat, sed hunc honorem ordini et regimini divinitus instituto defert, donec mutata ratione ius illis ablatum foret: interea tamen illi non obstat, neque os obstruit loci quem occupant reverentia, quin libere ab ipsis dissideat. Unde apparet quam ridiculi sint Papistae, qui nudis et quidem inanibus et commenticiis titulis ita nos esse devinctos volunt, ut quam libet impiis eorum placitis subscribere cogamur.

Deus gloriae. Hoc exordio testatur se a patribus et religione vera, quam sequuti sunt, minime discedere. Tota enim religio, cultus Dei, doctrina Legis, prophetiae omnes ex foedere illo pendebant, quod Deus cum Abraham pepigerat. Ergo Stephanus, dum fatetur Deum visum fuisse Abrahae, Legem et Prophetas amplectitur, quae ex prima illa revelatione tanquam ex fonte manant. Ideo etiam *Deum gloriae* appellat, ut a falsis et fictitiis deis eum discernat qui solus gloria dignus est.

Quum esset in Mesopotamia. Sic regionem vocari notum est, quae inter duos fluvios Tigrim et Euphratem media est. Dicit autem priusquam habitaret in Charan, quia oraculo admonitus Abraham, Charras ex Chaldaea migravit: quod oppidum Mesopotamiae est, Crassi et Romani exercitus clade famosum, quanquam Plinius Arabiae ipsum attribuit. Nec mirum est sub Mesopotamiae nomine Chaldaeam hic comprehendi, quia tametsi proprie regio illa, quae Euphrate et Tigre cingitur, interamnis est, Assyriae tamen et Chaldaeae Geographi communiter nomen hoc imponunt. Summa est, quod Abraham certo Dei mandato patriam reliquerit, atque ita praeventus fuerit mera Dei bonitate, quando quaesivit quod domi ultro oblatum est. Vide ultimum caput Iosuae. Atque videtur Mosis narratio ab hac nonnihil discrepare. Nam quum ad finem capitis undecimi narrasset, Abraham relicta domo solum vertisse, subiicit initio duodecimi capitis, Deum Abrahae fuisse loquutum. Solutio facilis est: Neque enim hoc posteriore loco commemorat Moses quid post Abrahae discessum contigeret: sed ne quis putaret Abraham temere relicta domo in alienis terris errasse, quemadmodum leves et inconsiderati homines interdum solent, causam discessus reddit, quod scilicet iussus a Deo esset alio migrare. Atque hoc sonant oraculi verba. Nam si inquilinus fuisset in alia terra, non poterat illi Deus praecipere, ut e natali solo migraret, relictis cognatis et paterna domo. Videmus ergo cum verbis Mosis optime congruere hunc locum. Postquam enim retulit Moses Abraham Charras profectum esse, ut iter hoc non humana levitate, sed Dei iussu fuisse susceptum ostendat, quod ante praetermiserat postea inserit, quae loquendi ratio Hebraeis trita est.

Exi e terra tua. Quasi non satis per se acerbum esset patria exsulare, Deus verborum congerie utitur, quo magis Abrahae animum vulneret. Idque valuit ad probandam eius fidem, quemadmodum et istud alterum, quod Deus nullam illi terram designat in qua habitet, sed tenet aliquamdiu suspensum ac dubium. Quo magis laudanda fuit Abrahae obedientia, quia nec dulcedo natalis soli eum retinet, quominus sponte quasi in exsilium concedat et Deum sequi non dubitet, etiamsi nulla apparet certa statio, sed vagari ad tempus iubetur. Quod illi differtur terrae demonstratio, non multum a frustratione differt. Porro, quam utile Abrahae fuerit talibus rudimentis imbui, quotidie nostro usu discimus. Multi enim pio affectu ad res magnas aggrediendas feruntur, sed mox ubi ardor deferbuit, consilii sui eos poenitet, ac libenter cursum reflecterent. Ergo ne Abraham eorum quae reliquerat memoria in medio cursu fatisceret, animum eius statim ab initio penitus excutit Deus, ne quid leviter et inconsulte suscipiat. Huc pertinet parabola, quam Christus nobis proponit de exstruenda turri (Luc. 14, 2.). Sumptus

sinint prius supputandos esse docet, ne inchoatum aedificium turpiter deserere cogamur. Etsi autem hoc in Abraham fuit singulare, quod iussus est e patria egredi, et proficisci in terram longinquam, quod Deus huc illuc eum circumduxit, est tamen in his verbis aliquis nostrae omnium vocationis typus. Non iubemur simpliciter omnes relinquere patriam, sed iubemur nos abnegare: non iubemur paterna domo egredi, sed propriae voluntati et carnis nostrae desideriis valedicere. Deinde, si nobis obstant ne Deum sequamur, pater et mater, uxor et liberi, omnibus renuntiandum est. Abrahae simplex migrandi datur mandatum, sed nobis sub conditione idem praecipitur. Nam sicubi non liceat servire Deo, eligendum potius exsilium, quam ut pigri et desides in nido maneamus. Ergo sit nobis Abrahae exemplum semper ante oculos: Pater est fidelium (Rom. 4, 16. 17.), tentatus modis omnibus, patriae tamen, suorum, suique obliviscitur, ut se totum Deo addicat. Nos, si Dei filii censeri volumus, ab eo degeneres esse non oportet.

Quam monstravero. Notandum est quod prius attigi, suspensum teneri Abraham, ut probetur eius patientia. Atque id quoque in usum nostrum transferre decet, ut discamus toti a verbo Dei pendere. Et sane hoc praecipuum fidei exercitium est, confidere Deo, etiam ubi nihil cernimus. Ostendet quidem saepe nobis Deus terram, in qua domicilium nobis concedit, sed tamen quia peregrini sumus in mundo, nusquam fixa est perpetua sedes. Deinde vita nostra, ut inquit Paulus, abscondita est (Col. 3, 3.), et similes mortuis speramus salutem in coelo absconditam. Ergo quantum ad perpetuam habitationem spectat, Deus a nuda sua promissione nos suspendit, quando peregrinari iubet. Ne eiusmodi dilatio animos nostros frangat, tenenda est generalis fidei regula; pergendum esse quo Deus vocat, utcunque nondum ostendat quod promittit.

4. *Tunc egressus.* His verbis laudatur fidei promptitudo. Vocatus enim non procrastinat, sed moras omnes rumpit affectusque omnes suos subigit ut cedant imperio Dei. Qua autem de causa substiterit Charris incertum est, fieri tamen potest ut moram illi attulerit patris debilitas, quem illic paulo post mortuum esse legimus, vel non ausus fuerit ultra progredi donec patefactum esset iter a Domino. Mihi magis probabile est; lassitudine ac morbo patris fuisse illic paulisper retentum, quia nominatim exprimit Stephanus, illinc post mortem patris eductum esse.

5. Et non dedit illi haereditatem in ea, ne vestigium quidem pedis: et promisit illi eam se daturum in possessionem, et semini eius post eum, quum illi non esset filius. 6. Loquutus est autem Deus in hunc modum: Erit semen tuum inquilinum in terra aliena, et servituti illud subiicient, et male tractabunt annis quadringentis. 7. Et gentem cui servierint, ego iudicabo, dixit Deus. Et postea exibunt, et colent me in hoc loco. 8. Et dedit illi foedus Circumcisionis: atque ita genuit Isaac, et circumcidit eum die octavo. Et Isaac genuit Iacob, et Iacob duodecim Patriarchas.

5. Tria hic observanda sunt: quod Deus servi sui patientiam exercuerit, quia eductum ex patria tanquam inquilinum in terra Canaan habuerit. Vestigium enim pedis non possedit Abraham, nisi quod sibi emit in sepulcrum. Illa autem non censetur possessio, quae ad praesentis vitae usus non spectat. Deinde, quum pretio emptus fuerit ager ille, merito negat Stephanus, quicquam a Domino fuisse Abrahae datum. Neque enim pecunia vel alio humano modo acquiri oportuit, quod Abraham ex promissione sperabat. Secundo notandum est, quod Deus rem ipsam Abrahae nondum ostendens, verbo tamen suo eum sustinuit. Atque haec nostra fultura est, quum Deus nobis repositum esse promittit, quod nondum tenemus. Ergo quum res, hoc est, terrae possessio deficeret, Abraham Dei promissionem subsidii loco habuit, et ea sola contentus, nihil praeter vagum et instabile hospitium in terra Canaan appetiit. Quum ἐπαγγέλλεσθαι simpliciter Promittere significet, non putavi esse causam, cur hic Deum repromisisse veterem cum Erasmo. Nam adversative resolvo, quamvis promiserat, ut oblique notetur species frustrationis: nisi forte ad promissiones saepius repetitas accommodare libeat, quod liberum relinquo. Tertio notandum est, eiusmodi fuisse promissionem quae nihil aut parum a mero ludibrio differret. Promisit Deus Abrahae semini terram, quum ipse octogenarius esset, uxorem haberet sterilem, nec spes esset ulla procreandae sobolis. Videtur hoc esse plus quam frivolum. Cur non enim potius semen illi se daturum promittit? sed hoc insigne fuit experimentum fidei, quod Abraham non disquirens, nec curiose disceptans, placide et obedienter amplexus est quod ex Dei ore audierat. Meminerimus ergo: Deum ita servi sui animum verbo erigere et solari, ut non tantum rei exhibitionem differat, sed videri possit quodammodo illudere: quemadmodum et nobiscum aliqua ex parte agit. Nam quum nos mundi haeredes nuncupet, patitur saepe nos egere tenui victu et necessariis adminiculis (Iac. 2, 5.). Hoc autem consulto facit, ut carnis nostrae prudentiam exinaniat, quando non aliter iustum verbo eius honorem deferimus.

6. *Erit semen tuum peregrinum.* Revocat Stephanus Iudaeis in memoriam quam misera et probrosa fuerit patrum conditio in Aegypto, et ostendit non fuisse hanc fortuitam servitutem qua oppressi sunt, quia Dei oraculo longe ante praedicta fuerit. Valere autem debebat haec historia, partim ad feroces illorum spiritus domandos et docendam modestiam, partim ad commendationem divinae gratiae, quod Deus semper gentis illius curam habuerat. Est enim hoc singulare beneficium, quod populus mirabiliter quasi a morte in vitam restituitur. Interea commonefiunt Iudaei, fuisse Dei Ecclesiam alibi quam in terra in qua degebant: fuisse electos patres in populum peculiarem, et sub fide tutelaque Dei protectos, antequam staret templum, vel instituti essent externi Legis ritus. Haec ad generalem concionis scopum pertinent. Caeterum colligi hinc potest utilis admonitio. Dura est per se et acerba servitus: ubi autem accedit dominorum saevitia minime videtur tolerabilis. Quare graviter animum pii viri vulnerari oportuit, quum audiret genus suum servum fore et indigne ac crudeliter tractatum iri. Adde quod non levis erat ista tentatio: quandoquidem res erant in speciem contrariae, haereditas terrae Canaan quae iam promissa

erat et servitus in terra aliena. Quis enim non putasset Deum quasi prioris verbi oblitum, denuntiare Abrahae miseram generis eius servitutem? Dicit initio, se daturum semini terram. Atqui semen adhuc nullum exstabat: imo spes sobolis iam praecisa erat. Sed quando se tandem daturum promittit? Post mortem eius. Continuo post subiicit, abductum alio iri semen illud ut alienis serviat. Et quantum temporis? Per annos quadringentos. Annon hoc modo videtur manum retrahere, ne praestet quod promisit? Hoc non semel duntaxat sciamus factum esse: sic enim saepe nobiscum agit Deus, ut secum videatur pugnare: sic etiam loquitur, ut videri possit retractare quod promiserat. Fieri ergo non potest quin eum sibi contrarium iudicet caro, sed fides optime congruere inter se Dei verba et cum operibus agnoscit. Atque hoc Dei consilium est ut fidei nostrae intuitum longius extendat, promissiones suas, quasi interposito longo spatio, procul ostendere. Nostrum ergo est ad salutem nobis propositam, per innumeros anfractus, per varia obstacula, per longam distantiam, per medias abyssos, per mortem denique ipsam tendere et eniti. Praeterea, quum videmus populum a Deo selectum serviisse Aegyptiis, et inhumaniter afflictum fuisse, nos frangi animis non oportet, si eadem hodie nos manet conditio. Neque enim novum est vel insolitum, Ecclesiam Dei sub tyrannide iacere oppressam, et quasi calcari impiorum pedibus.

7. *Gentem cui servierint.* Hoc iudicium cum liberatione populi coniunctum est. Quod enim Aegyptiorum tyrannidem et saevitiam Deus ulciscitur, id facit in gratiam populi, quem in fidem suam suscepit, ut Ecclesiae liberator appareat. Proinde, quoties iniuste ab improbis affligimur, veniat nobis in mentem: Deum esse iudicem mundi, qui nullas iniurias inultas sinet, ac sic cum animo suo quisque reputet: Quum ego in tutela Dei sim qui iudex est mundi, et cuius proprium est de omnibus iniuriis vindictam sumere, non effugient eius manum qui nunc mihi molesti sunt. Similis est locus Deuteronomii 32, 43., ubi Deus suam esse vindictam pronuntiat. Unde colligit Paulus (Rom. 12, 19.) dandum esse locum irae, acsi diceret: debere hoc ad corrigendam impatientiam et frenandos malos affectus valere, quod Deus vindicem se fore promittit. Nam qui se ipsum ulciscitur, Deo praeripit suas agendi partes. Neque tamen intercidet quod dixi, peculiari cura Deum tangi ad vindicandas suorum iniurias, ut legitur in Psalmo: Ne laedatis Christos meos, et ne prophetis meis sitis molesti (Ps. 105, 15.).

Exibunt inde et servient mihi. Ergo redemptio tempore prior fuit quam templum et legis cultus. Unde sequitur, Dei gratiam non fuisse ceremoniis alligatam. Interea finem liberationis notat Stephanus, quod Deus et populum et locum peculiarem delegerit ad purum nominis sui cultum: unde rursum colligimus, spectandum ac reputandum esse, quid exigat ipse ac probet. Aliae quoque gentes Deum colere in animo habebant, sed quia ubique degeneres erant ac corrupti ritus, Iudaeos ab aliis Deus segregat, et locum illis assignat, ubi sincere et rite colatur. Caeterum hic locus nos admonet referenda in eum finem esse Dei beneficia, ut se illi totos addicant homines. Nunc ex quo gratiae suae thesauros

Deus per totum orbem dispersit, dare operam convenit, ut eum pure sancteque colendo sanctificemus, quascunque colimus regiones.

8. *Dedit illi foedus.* Quum circumcisionem fatetur esse divinum foedus, calumniam sibi impositam abunde purgat, sed interea perperam facere Iudaeos ostendit, si in externo symbolo salutis suae initium statuant. Nam si prius vocatus fuit Abraham et promissa eius semini terra ac redemptio quam circumcideretur, satis apparet totius generis gloriam a circumcisione minime pendere. Eodem et Paulus argumento utitur ad Romanos 4, 11.: Nam quum iustitiam in praeputio adeptus sit Abraham et Deo placuerit, inde circumcisionem colligit non esse iustitiae causam. Videmus ergo Stephanum minime vagam et otiosam narrationem texere, quia hoc ad causam plurimum intererat, ut memoria tenerent Iudaei, quomodo cum patribus suis adoptati a Deo essent. Ac probabile est utrumque diserte a Stephano fuisse expressum: quod tametsi divinitus tradita fuerit circumcisio ut gratiae symbolum esset, eam tamen ordine et tempore adoptio praecesserit. Caeterum de vi et natura circumcisionis hic longius disputari necesse non est. Tantum hoc notemus, Deum prius Abrahae promittere quae per circumcisionem postea confirmat, ut sciamus signa, nisi praeeunte verbo, vana et nihili esse. Notemus etiam in nomine *foederis* utilem doctrinam contineri: Deum scilicet nobiscum in sacramentis pacisci, ut amorem erga nos suum testetur. Quodsi verum est, primum non modo externae sunt professionis notae apud homines, sed intus coram Deo ad fidei confirmationem valent. Deinde, non inanes sunt figurae, quia Deus, qui verax est, nihil illic figurat quod non praestet.

9. Et Patriarchae aemulatione moti, Ioseph vendiderunt in Aegyptum. Erat tamen Deus cum illo, 10. Et eripuit eum ex omnibus afflictionibus eius: ac dedit illi gratiam et sapientiam coram Pharaone, rege Aegypti, qui constituit eum principem super Aegyptum, et totam domum suam. 11. Venit autem fames super totam terram Aegypti et Canaan, et afflictio magna: nec patres nostri victum inveniebant. 12. Iacob autem quum audiisset esse in Aegypto frumenta, misit illuc patres nostros primum. 13. Secundo autem adventu agnitus fuit Ioseph a fratribus suis. Et innotuit Pharaoni genus ipsius Ioseph. 14. Misit ergo Ioseph et evocavit patrem suum Iacob, et totam cognationem suam ad animas septuaginta quinque. 15. Descendit autem Iacob in Aegyptum et mortuus est ipse, ac patres nostri, 16. Et translati sunt in Sichem: et positi sunt in sepulcro, quod emerat Abraham pretio argenti a filiis Hemor, filii Sichem.

9. Iam sequitur maximum flagitium gentis Israeliticae: quod impia et nefaria conspiratione fratrem innoxium oppresserint, quae crudelitas a natura abhorret. Nec poterant excipere Iudaei, pri-

vatum fuisse paucorum crimen, nam ad totum populum pertingit infamia, quum Patriarchae omnes, excepto uno Beniamin, se perfidia illa simul polluerint. Itaque quod honorifico nomine eos dignatur Stephanus, id in maiorem gentis ignominiam redundat. Superbe iactabant patres suos. Quales fuerint eorum praecipui ostendit, nempe fratricidae quantum in ipsis erat. Praeterquam enim quod servitus erat mortis species, scimus quid initio agitaverint, deinde quam atrocia supplicia perpessus fuerit Ioseph, quorum omnium rei erant fratres. Hinc perspicuum est, Deum quasi invitis et repugnantibus benignum ac beneficum fuisse. Nam qui futurus erat salutis minister, eum exstinctum ac perditum volunt. Quare per eos non stat, quin omnibus Dei beneficiis renuntient. Sic postea dicet reiectum fuisse Mosen, quum oblatus esset a Deo redemptor. Non est igitur quod generis sui praestantia superbiant Iudaei, sed hoc illis tantum residuum est, ut pudore confusi quicquid sunt uni Dei misericordiae acceptum ferant, et attendant eius illustrandae causa datam esse legem.

Fuit Deus cum illo. Non ita affuit illi Deus, ut semper virtutem suam patefecerit io eo iuvando. Neque enim leve est quod in Psalmo 105, 18. dicitur, Ferrum pertransiisse animam eius. Certe ingenti moerore confodi oportuit, quum omni praesidio destitutus, una cum vinculis et scelerati hominis poena, probrum quoque sustineret, sed ita suis saepe Deus adesse solet ut ad tempus lateat. Exitus autem illustre specimen fuit eius praesentiae quam initio Ioseph non cernebat. Porro subinde redire hoc in memoriam nobis debet, non fuisse liberatum Ioseph quia Deum in templo invocasset, sed procul in Aegypto. Modum ascribit Stephanus, quia Deus gratiam illi coram Pharaone dederit. Poterat quidem Deus alio modo eum eripere: sed longius respiciebat eius consilium, ut Ioseph regno praefectus, patrem totamque familiam exciperet. Caeterum in his duobus verbis *gratiam et sapientiam* est hypallage. Nam sapientia qua praeditus fuit Ioseph, causa illius favoris fuit, quanquam duo fuisse distincta beneficia fateor. Neque enim Ioseph tametsi fidelis somniorum interpres erat, et pollebat divina prudentia, tamen a superbo tyranno in tantum honorem unquam evectus foret, nisi Pharaonis animum ad quendam insolitum amorem flexisset Deus, sed tamen considerandus est ordo ille, quo illi Deus gratiam conciliat. *Sapientia* non tantum donum prophetiae significat in somniis interpretandis, sed in dando etiam consilio prudentiam: utrumque enim ponit Moses. Quod autem de uno hic refert Stephanus ad omnes extenditur. Quaecunque enim in hominibus est dexteritas inter Dei dona et quidem specialia pro modo inaequali censeri debet. Atque idem prout libet prosperum successum adiungit, ut prosint sua dona quorsum illi visum est conferre. Ergo, tametsi a Pharaone praeficitur Ioseph regno Aegypti, proprie tamen nonnisi Dei manu extollitur in illum honorem.

11. *Venit autem fames.* Hinc apparet liberationem Ioseph commune fuisse beneficium toti familiae Iacob. Nam quum ventura esset fames, mature praemissus est Ioseph, qui ad pascendos famelicos victum in manu haberet, quemadmodum ea in parte admirabile Dei consilium ipse quoque agnoscit. Interea gratuita Dei bonitas in persona Ioseph melius relucet, dum nutricius instituitur fratribus

suis, qui pretio venditum, longe ipsum expulerant, ac putabant a mundo prorsus exterminatum: cibum in os ipsis ingerit, a quibus in specum proiectus, aëre et spiritu communi privatus fuerat: tolerat denique et fovet illorum vitam, qui vitam illi adimere non dubitaverant. Interea Iudaeis in memoriam reducit Stephanus, Patriarchas coactos ex ea terra migrasse quae illis in haereditatem data fuerat, et alibi esse mortuos. Ergo quum in ea inquilini fuerint, tandem inde exsulant.

14. Quod dicit Iacob venisse in Aegyptum cum septuaginta quinque animabus, non convenit cum verbis Mosis. Nam Moses tantum septuaginta numerat. Hieronymus Lucam existimat non retulisse ad verbum quae dixerit Stephanus, sed ex Graeca versione Mosis sumpsisse hunc numerum, vel quod ipse qui proselytus erat, non tenuerit linguam Hebraicam, vel quod gentibus hoc concedere voluerit, apud quas recepta erat illa lectio. Porro incertum est an de industria numerum illum posuerint Graeci interpretes, an errore postea obrepserit. Quod posterius scilicet proclive fuit, quum Graeci literarum notis numeros signare soleant. Augustinus de Civitate Dei libro 26. comprehendi putat nepotes ac pronepotes Ioseph, atque ita nomen *descensus* illi significat totum illud tempus quo vixit Iacob. Verum coniectura illa nullo modo recipi potest. Nam interea nati sunt aliis quoque Patriarchis complures liberi. Mihi certe verisimile est, septuaginta interpretes vere transtulisse quod erat apud Mosen. Neque enim dici potest, fuisse hallucinatos, quum Deuteron. cap. 10. ubi numerus iste repetitur cum Mose consentiant, saltem ut Hieronymi tempore locus ille sine controversia legebatur. Nam quae hodie excusa sunt exemplaria aliter habent. Hanc itaque discrepantiam ex errore librariorum ortam esse coniicio. Res autem non erat tanti momenti, cuius causa Lucas gentes Graecae lectioni assuetas turbare debuerit. Et fieri potest ut posuerit ipse verum numerum, quispiam vero ex loco illo Mosis perperam correxerit. Novum enim Testamentum scimus ab his tractatum fuisse, qui Hebraicae linguae ignari Graecam familiariter tenebant. Ergo ut consentanea essent Stephani verba cum loco Mosis, probabile est falsum illum numerum, qui reperiebatur in Graeca versione Geneseos, in hunc quoque locum transtulisse: de quo si quis pertinacius litiget sapere extra modum sinamus: nobis in mentem veniat, non frustra nos vetari a Paulo de genealogiis anxie esse curiosos. Caeterum consulto exprimitur tam exiguus numerus, quo illustrior sit Dei potentia in tanta generis propagatione, quae non ita longo tempore exstitit. Neque enim humana generandi ratione tantula hominum manus intra annos ducentos quinquaginta in multitudinem illam immensam, quae in Exodo 12, 37. refertur, excrescere poterat. Miraculum istud quod nobis Spiritus commendat expendere magis convenit, quam anxie de litera una laborare, qua mutatus est numerus. Aliae quaestiones, et quidem magis difficiles ad solvendum, nascuntur ex reliquo contextu.

16. Dicit Stephanus *translatos fuisse* in terram Canaan Patriarchas post mortem. Atqui Moses nonnisi ossa Ioseph commemorat (Gen. 50, 13.). Et Iosuae 24, 32. habetur, Sepulta fuisse ossa Ioseph, praeterita aliorum mentione. Respondent nonnulli, Mosen honoris causa solum Ioseph nominare, quia de ossibus suis nomi-

natim ille mandaverat, quod ab aliis non legimus esse factum. Et certe Hieronymus in peregrinatione Paulae, quum per Sichem iter fecisse narrat, dicit eam illic vidisse duodecim Patriarcharum sepulcra, sed alibi nonnisi sepulcri Ioseph meminit. Et fieri potest ut aliis erecta sint κενοτάφια. Ego quod pro certo asseram non habeo nisi quod vel synecdochica est loquutio, vel quod Lucas non tam ex Mose quam ex veteri fama hoc retulit. ut Iudaei multa habebant olim a patribus quasi per manus tradita. Quod autem subiicit postea fuisse *in sepulcro* positos, quod emerat Abraham a filiis Hemor, in nomine Abrahae erratum esse palam est. Speluncam enim duplicem sepeliendae uxori emit Abraham ab Ephron Chetaeo (Gen. 23, 9.), sed alibi sepultus est Ioseph, in agro scilicet quem pater Iacob a filiis Hemor centum agnis emerat. Quare hic locus corrigendus est.

17. Ut autem appropinquavit tempus promissionis, quam iuraverat Deus Abrahae, crevit populus et multiplicatus est in Aegypto. 18. Donec surrexit Rex alius, qui non noverat Ioseph. 19. Hic callide deludens genus nostrum, male tractavit patres nostros, ut exponerent infantes suos, ne propagarentur.

17. Transit Stephanus ad redemptionem populi, cuius praeludium fuit numerosa illa soboles, quae ultra usitatum modum non longo temporis spatio creverat. Ergo tanquam singulare Dei donum hoc ponit quod auctus fuerit populus, ut sciamus id non ex communi more vel consueto naturae ordine fuisse factum. Verum ex altera parte videtur Deus Iudaeis spem auferre, quia tyrannice eos affligit Pharao et servitus magis in dies ingravescit. Quum autem iubentur masculos infantes exponere, videtur praesens adesse interitus totius gentis. Alterum datur redemptionis signum, quum emergit Moses, sed quia mox respuitur et fugere cogitur in exsilium, nihil restat nisi mera desperatio. Summa est, Deum promissionis suae memorem, populum in tempore auxisse, ut praestaret quod Abrahae iuraverat, sed Iudaeos, ut ingrati erant ac perversi, repudiasse Dei gratiam, ita ut per eos non steterit, quin sibi aditum praecluderent. Porro hic notanda est Dei providentia, dum temporum cursum ac vices ita temperat, ut semper eius operibus constet sua opportunitas. Homines autem qui praepostere in suis desideriis festinant, ideo patienter sperare nequeunt et quiescere, donec manum suam Deus ostendat, quia ad illud, quod dixi, temperamentum non attendunt. Caeterum ut Deus fidem suorum exerceat, quoties cum laetis gratiae signis affulget, alia opponit ex adverso, quae spem salutis subito praecidant. Quis enim non dixisset de Hebraeis prorsus actum esse, quum regis edictum totam masculam sobolem morti addicit? Quo magis necessaria nobis est doctrinae illius meditatio, Deus mortificat et vivificat, deducit ad inferos et reducit.

19. *Callide deludens.* Non male vetus interpres reddidit Circumvenire. Significat enim Stephanus novas artes et obliquos praetextus dolose excogitatos fuisse a rege Aegypti, ut graviora subinde

onera populo imponeret: sicuti fere tyranni omnes, quantumvis inique suos vexent, plus quam ingeniosi sunt in causis fingendis. Nec dubium est, quin Pharao honesto hoc colore abusus fuerit, quod minime aequum esset Iudaeos inquilinos gratuitum in regno suo hospitium habere, et quum magnis commodis fruerentur, ab oneribus esse immunes. Ita captiose ex liberis hominibus fecit vilia mancipia. Quum dicit Stephanus Ioseph huic tyranno non fuisse cognitum, hinc apparet, quam fluxa sit beneficiorum apud homines memoria. Etsi enim uno consensu ingratitudinem detestantur omnes, nullum est magis commune vitium.

Ne propagarentur. Minus proprie Erasmus, meo iudicio. Nam ζωογονεῖσθαι plus exprimit quam, Ne foetus essent vitales. Inde enim deductum est verbum quod populus semper vivus ac superstes in sobole manet. Porro Stephanus non omnes malae tractationis partes enumerat, sed exemplum unum ponit extremae saevitiae, unde colligere promptum est quam parum ab interitu abfuerit totum Abrahae semen. Videbatur enim Pharao omnes simul crudeli illo edicto quasi uno ictu gladii iugulasse. Sed tam violenta barbaries inopinatam atque incredibilem Dei virtutem magis illustrat, quia modis omnibus contra luctando nihil tandem proficit.

20. Tempore illo natus est Moses, qui Deo gratus fuit. Et educatus est per tres menses in domo patris. 21. Expositum vero ipsum sustulit filia Pharaonis, et educavit sibi in filium. 22. Et institutus fuit Moses in omni sapientia Aegyptiorum, eratque praestans factis ac dictis. 23. Ut autem impletum fuit tempus quadraginta annorum, subiit in animum eius, ut inviseret fratres suos, filos Israel. 24. Quum autem vidisset quendam iniuria affectum, defendit et vindicavit eum, qui affligebatur, percusso Aegyptio. 25. Existimabat autem intelligere fratres suos, quod Deus per manum eius daret eis salutem. At illi non intellexerunt. 26. Sequenti die conspectus est illis litigantibus, et reduxit eos in concordiam, dicens: Viri, vos estis fratres; cur vos invicem laeditis? 27. Is autem qui iniuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens: Quis te constituit principem ac iudicem super nos? 28. Numquid me interficere tu vis, quemadmodum heri interfecisti Aegyptium? 29. Fugit autem Moses ad dictum hoc: et factus est advena in terra Midian, ubi generavit filios duos.

20. Non temere circumstantiam temporis notat Stephanus. Natus est Moses quum rex iussisset ad mortem exponi omnes masculos. Ergo redemptionis minister prius videtur mortuus esse, quam nascatur: sed tempus illud agendi, Deo maxime est opportunum, quum humanitus nihil opis vel consilii suppetit. [illegible]ul autem perspicue apparet, quomodo suam virtutem Deus in hominum in-

firmitate perficiat. Servatur Moses tribus mensibus, sed tandem parentes, ut vitae propriae consulant, coguntur eum in flumen proiicere. Tantum includunt in arculam, ne mox pereat. Quum a filia Pharaonis excipitur, mortem quidem evadit: sed ita ut resectus a genere Israel in alienam gentem transeat. Imo genti suae molestissimus hostis futurus erat, nisi eius animum Deus retinuisset. Priusquam aliquod fraternae benevolentiae signum edat, quadraginta anni praetereunt.

22. Quod in *omni sapientia* Aegyptiorum institutum fuisse refert Lucas, id quidem tanquam excellentiae partem in laude ponit. Potuit nihilominus accidere quod plerumque solet, ut profanis scientiis inflatus, vulgus ignobile contemneret: quia tamen Deo populum suum redimere decretum est, tam Mosis animum quam reliqua omnia ad opus suum peragendum interea comparat. *Hic* obstreperet carnis ratio, Cur connivet Deus ad tam longas populi aerumnas? Cur Pharaonem in dies sinit atrocius saevire? Cur Mosen non patitur adolescere apud suos? Cur adoptatum a filia regis a genere Israel quodammodo abdicat? Cur ad annum quadragesimum inter aulicas delicias sedere vult ac non potius inde abstrahit? Verum exitus ipse tantum admirationis habet, ut fateri cogamur, ad illustrandam Dei gloriam, omnia haec singulari consilio et ordine fuisse gubernata. Quod dixi, honoris causa Lucam hic de Aegyptiorum doctrina loqui, non ita accipi volo quasi nihil in ea vitiosum fuerit. Quum Astrologia mirabile Dei opificium non modo in stellarum positu et tam bene distincta varietate, sed etiam in motu, vi et arcanis officiis consideret, scientia est utilis ac merito laudanda. In hac multum studii posuerunt Aegyptii, sed non contenti simplici naturae ordine in multis etiam stultis et ineptis speculationibus vagati sunt quemadmodum Chaldaei. His superstitionibus imbutus fuerit Moses necne, incertum est. Utcunque tamen res habeat, videmus quam sincere, imo rudi Minerva, in mundi fabrica considerandum proponat quod ad pietatem facit. Insignis certe modestia quod is, qui subtiliter cum doctis et acutis hominibus de naturae arcanis disserere poterat, non modo sublimiores argutias omittit, sed descendit ad vulgarem infimi cuiusque captum, et plebeio stylo indoctis praedicat quae usu percipiunt. Iustinus quum de Mose fabulatur, magum facit, qui praestigiis et incantationibus populo transitum per mare rubrum fecerit. Ita Satan Dei virtutem non modo obruere, sed probrosa etiam nota aspergere conatus est. Atqui scimus Mosen non arte magica cum incantatoribus certasse, sed exsequutum fuisse duntaxat quae illi iniuncta a Deo erant. Habebant etiam Aegyptii mysticam theologiam, quae stultis et deliris commentis et prodigiosis abominationibus colorem induceret, acsi probare vellent non absque ratione se insanire, quemadmodum Papistae quum histrionice in sua Missa et aliis insulsis ritibus ludant, mysteria tamen comminiscuntur, ut persuadeant nihil illic esse nisi divinum. Gregarii quidem sacerdotes ad illam usque altitudinem non conscendunt, sed qui volunt inter eos haberi magis perspicaces, nullum quantumvis puerilem aut ludicrum ritum omittunt, cui non affingant spirituale aliquod misterium. Exstat in eam rem ineptissima farrago, quam Rationale divinorum officiorum vocant. Sed quum eiusmodi deliria soli sacrifici inter se tractarent, Mosen fuisse in illis versatum

non est probabile cuius regalis fuit institutio, sed ingenuis artibus fuisse imbutum.

Erat potens in sermonibus. Haec loquutio Hebraeis duplicem praestantiam significat, dum is qui ingenio pollet ac doctrina simul etiam ad res praeclaras gerendas aptus est. Intelligit ergo Stephanus Mosen raris dotibus fuisse instructum, ut omnes eximium quendam virum agnoscerent. Caeterum quum tali in pretio esset, minus spei dabatur Israelitis eum redemptionis fore ministrum.

23. *Quum impletum esset tempus.* Inde multi coniiciunt, Mosen nunquam animo alienum fuisse a gente sua, verum Stephani verba in diversam partem magis inclinant, quod scilicet animum eius tandem, velut e somno, excitaverit Spiritus Dei, ut fratres diu neglectos inviseret. Originis quidem suae non fuisse ignarum verisimile est, cuius notam in carne sua gestabat et cuius rumor volitaverat in aula, quia regis filia sine flagitii suspicione non poterat eum adoptare nisi genus compertum esset. Diu tamen non fuit tantum in eo animi, ut cognationis suae amorem palam monstrare auderet. Hoc vero ad augendam Dei gloriam non parum facit, quod Moses vocationis suae inscius in aula regis per longum tempus desidet, postea subito praeter spem omnium et suam ipsius a Domino vocatur. Haec igitur nova fratrum cura, quae in eius animum subiit ex novo et insolito Spiritus impulsu nata est.

24. *Quum vidisset quendam.* Non oblatum fortuito Mosi fuit tale spectaculum, sed quum Deus eum populo suo redemptorem destinasset, specimen et quasi praeludium hoc per eius manum edere voluit. Nam Stephanus diserte exprimit, nihil eum temere aggressum esse, sed vocationis suae conscium fecisse, quod populi vindicem decebat. Nisi enim eum armasset Deus, hominem quantumvis noxium aut maleficum occidere illi fas non erat. Pium est ac laude dignum opus improbis se opponere, cohibere eorum violentiam, tueri bonos adversus eorum iniurias, sed vindictam sumere non est hominis privati. Non licuit ergo Mosi Aegyptium interficere, nisi quia pro vocationis suae iure gladius illi in manum a Domino porrectus erat. Verum haec heroica animi magnitudo Spiritus sancti opus fuit, quia quos Deus ad res magnas ordinat, in iis vim suam potenter exserit, ut functioni suae pares sint. In summa intelligit Stephanus iam tunc oblatum populo Mosen fuisse redemptionis ministrum, quum dies ex pactione Abrahae facta instaret, sed populum nihil minus sperasse.

26. *Sequenti die conspectus est.* Iam ostendit Stephanus non modo neglectam a Patribus fuisse Dei gratiam, sed maligne quoque reiectam. Quamvis enim malum quod narrat ab uno homine profectum sit, culpam tamen omnibus iure assignat. Nam si grati Deo fuissent, illius proterviam simul reprimere debuerant. Sed tacent omnes, ac Mosi exprobrari sinunt quod illis praestiterat beneficium, ac quantum in se est ultimo discrimini exponunt, quem oppositis suis capitibus protegere debuerant. Huc itaque tendit oratio, nonnisi per populum stetisse quominus levationem aliquam citius sentiret. Ita saepe Deo remoram iniicere solet hominum pravitas. Mature certe suis opem ferre paratus est, sed nos variis obstaculis eius manum a nobis arcemus, postea iniuste conquerimur de eius tarditate. Porro, haec nimis impia adversus Deum et crudelis in Mosen ingra-

titudo fuit. Agendae erant Deo gratiae, quod tam fidum patronum in regis aula dedisset: Moses omni amore et observantia colendus. Atqui pessimam et iniquissimam mercedem reportat, probra et minas. Deinde quod facinus ad regem delatum est, id perfidiae populi imputare convenit. Quemadmodum ergo postea quum iam terra Canaan in conspectu esset, populus sibi aditum suo vitio praeclusit, ita nunc Dei gratiam in unius hominis persona repudians, tempus redemptionis per annos quadraginta differt. Quanquam enim statuerat Deus quid facturus esset, morae tamen culpa in eos iure reiicitur, qui Mosen in suo officio impediunt ac turbant.

Viri, vos estis fratres. Est quidem generalis inter homines coniunctio, ut mutuo inter se humanitatem colere debeant, et abstinere ab iniuriis omnibus, sed hoc indignius ac minus ferendum, quum se invicem laedunt qui arctiore vinculo inter se sunt coniuncti. Ergo non tantum generalis ratio a Mose proponitur, quae ad aequitatem revocet animos nocendi cupidos, sed cognatio et sanguinis societas commemoratur ad molliendam ferociam. Nullus tamen sequitur profectus. Nam qui iniuriam proximo fecerat, proterve ac minaciter eum repellit. Atque hoc usitatum est, ut mala conscientia ad furorem homines impellat, atque ut cuiusque deterior est causa, ita ille audacius ac truculentius se efferat. Sed quo praetextu adversus Mosen tam contumaciter insurgit, qui malam causam habet? Negat iudicem esse. Atqui Moses eum non corripuerat pro imperio, sed tantum amice eos pariter monuerat. An solius iudicis est nos monere quum delinquimus? Sed hoc omnibus praefractis et immorigeris commune est vitium, nullis monitionibus locum dare nisi quum vi et imperio coguntur, imo phreneticis sunt similes qui medicos suos furiose impetunt. Quo magis studendum est frenandis nostris cupiditatibus, ne ita coeco impetu ruamus adversus eos qui sanare nostra vitia cupiunt. Monemur etiam hoc exemplo, non posse in tam perversis hominum moribus servos Dei officium suum facere, quin multas iniurias subinde perferant, subeant multas offensas, in pericula incurrant, praesertim bene faciendo male audiant. Sed horum malorum indignitas illis est devoranda, ne propterea agere desinant, quod sciunt sibi a Domino esse mandatum ac proinde ei probari. Atroci calumnia hic gravatur Moses, quod ius principis sibi usurpet, atque hoc modo crimen laesae maiestatis illi intenditur. Deinde probrose illi obiicitur, quod de homine Aegyptio vindictam sumpserit. Utrumque valde odiosum erat: unde colligere licet, quam periculosa tentatione perculsus fuerit sancti viri animus. Quum autem videmus neque exsilio, neque aliis malis fuisse fractum, ut eum recte fecisse poeniteret, nos quoque eius exemplo discamus contra omnes huiusmodi Satanae machinas firmum et inexpugnabilem animum habere.

30. Et expletis annis quadraginta, visus est illi in deserto montis Sina Angelus Domini in flammeo incendio rubi. 31. Moses vero ut vidit, admiratus est visionem. Porro quum accederet ad considerandum, facta est ad eum vox Domini:

32. Ego sum Deus Patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat accedere. 33. Dixit autem illi Dominus: Solve calceamentum pedum tuorum. Locus enim, in quo stas, terra sancta est. 34. Videndo vidi afflictionem populi mei in Aegypto, et gemitum eorum audivi, et descendi ad eos liberandos. Et nunc veni, mittam te in Aegyptum.

30. *Expletis annis quadraginta.* Ut homo erat non stupidus Moses, cuivis nostrum coniicere promptum est, quam multa illi in mentem venire potuerint ad labefactandam vocationis suae fidem. Captiosae sunt Satanae artes: nos ad diffidentiam natura plus quam propensi, quaecunque de verbo Dei obrepunt dubitationes facile admittimus. Dura mutatio, ex aulicis deliciis et vita splendida ad sordidum et laboriosum pascendi munus detrudi: praesertim vero quum tam longum temporis spatium effluere videret Moses, interea in solitudinem relegatus, quid statuere aliud potuit, nisi inane ac lusorium fuisse quod illi Deus promiserat? Quum iam octogenarius in pascendo soceri pecore occuparetur, quando tandem usui fore suam operam sperasset in liberando populo? Haec piorum certamina assidue meditari utile est, donec memoriae nostrae penitus insideant ne labascant animi, si quando nos diutius quam pro votis nostris suspensos Dominus tentat. Rursum, in eo insigne modestiae documentum edit Moses, quod toto intermedio tempore non satagit, nec tumultus concitat, nec se ullo modo ingerit ad occupandum principatum ut mos est turbulentis hominibus, sed pecuario muneri non secus intentus est quam si nunquam ad maiorem provinciam esset vocatus. Dum autem sic quietus exspectat, in tempore illi Dominus apparet.

Visus est illi angelus domini. Quaeritur primum, quis iste fuerit angelus: deinde, cur sub tali figura conspiciendum se praebuerit. Postquam enim Lucas angelum vocavit, mox inducit, sic loquentem: Ego sum Deus Abrahae, etc. Respondent quidam, sicuti Deus quae sibi maxime propria sunt ministris suis interdum attribuit et communicat, ita non esse absurdum, si ad ipsos transferatur eius nomen. Sed quum aperte pronuntiet hic angelus, se Deum esse aeternum qui solus est et in quo omnia subsistunt, necesse est hoc elogium restringere ad Dei essentiam: nullo enim modo in angelos competeret. Aptius diceretur angelum, quia Dei nomine loquitur, suscipere eius personam, acsi mandata sua ad verbum tanquam ex ore Dei referret. Qui mos loquendi satis etiam tritus est Prophetis. Sed quando postea dicet Lucas, hunc eundem fuisse angelum, cuius auspiciis et ductu Moses populum liberavit, et Paulus (I. Cor. 10, 2.) Christum fuisse ducem istum pronuntiat, non est quod iam miremur, angelum sibi sumere, quod unius Dei proprium est. Statuamus itaque primo loco, nullam ab initio fuisse Dei communicationem cum hominibus nisi per Christum. Nihil enim nobis cum Deo, nisi assit mediator qui illum nobis conciliet. Ita hic locus aeternae Christi divinitati luculentum testimonium reddit, et eiusdem cum Patre essentiae eum esse docet. Angelus porro ideo vocatur,

non modo quia angelos semper comites habuit et quasi apparitores, sed quod illa populi redemptio nostram omnium adumbravit, cuius causa mittendus erat Christus a Patre, ut formam servi cum carne nostra indueret. Certum quidem est, Deum hominibus nunquam apparuisse qualis est, sed sub specie aliqua, quae eorum captui congrueret. Alia tamen, ut dixi, in Christo nominis ratio est, quod aeterno Patris consilio destinatus hominibus salutis minister, in hunc finem Mosi apparet. Neque huic doctrinae repugnat quod habetur Hebr. 2, 16., Christum nunquam sumpsisse angelos sed Abrahae semen. Tametsi enim angeli speciem ad tempus induit, nunquam tamen angelicam suscepit naturam, quemadmodum scimus vere hominem factum esse. Restat ut aliquid de *rubo ardenti* dicamus. Tritum est illud, Deum similitudine quadam rebus signa aptare. Atque haec fere communis est Sacramentorum ratio. Porro nihil magis appositum ostendi Mosi potuit ad confirmandam eius fidem in praesenti negotio. Sciebat in quo statu gentem suam reliquisset. Tametsi ingens esset hominum numerus, erat tamen rubo non absimilis. Nam ut rubus quo densior est et compactis arbustis magis abundat, eo ad flammam excipiendam magis est obnoxius, ut incendium per omnes partes grassetur: ita infirma erat populi Israelitici manus ad omnes iniurias exposita, et sua quasi mole gravata imbellis multitudo Pharaonis saevitiam tantum prospero crescendi successu accenderat. Ergo populus dira tyrannide oppressus veluti quaedam ligni congeries est incendio ubique correpta, nec quicquam obstat quominus in cinerem mox redigatur, nisi quia Dominus in medio eius sedet. Quanquam autem insolitus persequutionum ignis tunc flagrabat, quia tamen Ecclesia Dei nunquam ab afflictionibus prorsus immunis et libera est in mundo, hic perpetua eius conditio quodammodo depicta est. Quid enim aliud sumus quam flammae pabulum? Innumerae vero Satanae faces assidue volitant, quae ignem subiiciant et corporibus et animis, sed Dominus mira et singulari gratia nos a consumptione vindicat ac tuetur. Ardere ergo incendium necesse est, quod in hac vita nos urat. Sed quia Dominus in medio nostri habitat, efficiet ne quid afflictiones nobis noceant, quemadmodum etiam Psalmo 46, 6. dicitur.

31. *Admiratus est visionem.* Sciamus ita Deum cum patribus agere solitum fuisse, ut certo eius maiestatem agnoscerent: voluit enim clarum esse discrimen inter visiones quas praebuit, et Satanae praestigias. Atque haec certitudo plus quam necessaria est. Quam enim alioqui fidem haberent Dei oracula, quibus foedus aeternae vitae continetur? Ergo quum haec sola sit vera fidei fultura, Deum habere auctorem, necesse est, ut indubie se eum esse monstret, qui loquitur. Deinde quando semper obambulat Satan, et miris artibus se insinuat totque habet fallendi modos, praesertim vero Dei nomen fallaciter obtendit, sedulo ab eius ludibriis cavendum est. Videmus ut olim gentes omnes et Papistas etiam luserit. Omnia enim superstitionum portenta, omnia errorum deliria, quae olim fuerunt et hodie adhuc regnant sub Papatu, ex somniis, spectris et falsis revelationibus nata sunt. Quin etiam Anabaptistae suas illusiones habent. Ergo unicum hoc remedium est, ut certis notis Deus quas praebet visiones insigniat. Tunc enim extra errandi periculum sumus, quum suam maiestatem nobis patefecit. Hac ra-

tione animus Mosis admiratione percutitur, deinde ad considerandum accedit: post accessum propiorem Dominus eum magis vivo praesentiae suae sensu tangit ut expavescat. Fateor quidem nihil horum esse quod non aemuletur Satan: sed perperam, ut simia. Et Dominus non modo talibus signis se manifestat, sed hebetudini nostrae suppetias ferens, oculos simul aperit, ne hallucinemur. Deinde Spiritus sanctus notas et symbola divinae praesentiae cordibus insculpit, ne quid dubitationis restet.

32. *Ego sum Deus patrum tuorum.* Nunc videmus quorsum oblata fuerit Mosi visio, nempe ut sua verbo Dei auctoritas constaret. Parum enim nudae visiones prodessent nisi accederet doctrina. Accedit autem non tanquam pars inferior, sed tanquam visionum omnium causa et finis. Quod autem se Deum Abrahae, Isaac et Iacob nominat, huius appellationis duplex est ratio. Ut infinita est Dei maiestas, si eam comprehendere volumus, potius sensus nostros absorbet: si ad eam ascendere conamur, evanescimus. Se ergo titulis ornat et vestit, sub quibus comprehendi a nobis queat. Sed notandum est, Deum sibi deligere titulos, quibus nos ad Verbum revocet. Ideo enim Deus Abrahae, Isaac et Iacob vocatur, quia salutis doctrinam apud eos deposuit, qua mundo innotesceret. Verum Deus proprie ad circumstantiam praesentem respexit, quum ita Mosi loquutus est. Nam visio haec et spes liberandi populi et mandatum quod Mosi daturus erat a foedere pendebant, quod pepigerat olim cum Patribus. Ita novitatis suspicio tollitur et erigitur animus Mosis ad sperandam redemptionem, quae in veteri Dei promissione fundata est. Perinde ergo valet elogium hoc acsi dixisset Deus: Ego qui salutem vestram mihi curae fore Patribus vestris olim promisi, qui genus Abrahae gratuito foedere in fidem meam accepi, imo qui praefixi hoc tempus finiendae gentis vestrae servituti, nunc ad praestandam dictis meis fidem tibi appareo: quemadmodum hodie omnes Dei promissiones, ut nobis stabiles ac firmae sint, hoc fundamento niti oportet, quod Deus in Christo nos adoptavit seque Patrem ac Deum nobis fore pollicitus est (Matth. 22, 32.). Caeterum ex hoc loco Christus non absque optima ratione colligit, pios esse post mortem superstites. Nam si totus homo in morte intereat, inepta esset loquutio, Ego sum Deus Abrahae. Fingamus nullam esse amplius Romam: annon ridiculus erit, qui se vocabit Romanum Consulem? Hoc enim exigit relatio, ut membra inter se respondeant. Alia etiam ratio consideranda est, quod quum Deus vitam et mortem in manu habeat, procul dubio vivos servat, quibus vult esse in patrem et quos in Filiis suis censet. Ergo Abraham, Isaac et Iacob quamvis carne perierint, spiritu tamen apud Deum vivunt.

Tremefactus autem Moses. Posset hoc videri absurdum, quod vox consolationis plena Mosen terreat potius quam exhilaret: sed utile fuit Mosen sic terreri Dei praesentia, quo se ad maiorem reverentiam componeret. Nec vero sola vox Dei eius animum percellit, sed ipsius maiestas cuius signum in rubo ardenti cernebat. Et quid mirum si homo ad Dei conspectum tremat? Praesertim vero meminerimus, hoc modo animos ad timorem et reverentiam parari, quemadmodum Exod. 20, 22. habetur: Vidisti signa, audisti tubae sonitum, ut discas Deum timere. Sed excipiet aliquis: cur nunc Moses tremefactus considerare non audet, qui prius accedere non du-

bitabat? Respondeo, quo proprius ad Deum accedimus, prout maior illius gloria affulget, ita maiore nos metu iure affici. Caeterum non alia causa Mosen Deus tremefacit, quam ut sibi obsequentem reddat, atque hic metus praeparatio fuit non incommoda ad maiorem fiduciam. Quo etiam pertinet quod sequitur, Solve calceamentum. Monetur enim hoc symbolo, ut Dei mandata reverenter excipiat ac debitam illi gloriam modis omnibus praestet.

33. *Quia locus in quo etc.* Hoc loci elogio Mosis animum quasi in coelum attollere voluit Deus, ne quid terrenum cogitaret. Quodsi tot stimulis pungendus fuit Moses, ut terrae oblitus, Deo se attentum praeberet, annon quasi fodiendi sumus, quum simus centuplo tardiores? Quaeritur tamen unde haec loco sanctitas? Neque enim ante diem illum aliis sanctior fuerat. Respondeo, hunc Dei praesentiae, non loco haberi honorem, et hominum causa praedicari loci sanctitatem. Nam si terram sanctificat Dei praesentia, quanto maiorem eius vim ab hominibus percipi aequum est? Simul tamen notandum est, sic locum ad tempus ornatum fuisse, ut Deus suam illic gloriam minime affigeret, quemadmodum Iacob altare Deo erexit in Bethel, quum praesentiae illic suae Deus signum dedisset (Gen. 35, 7.). Idem quum posteri imitarentur, perversus cultus fuit. Denique unius Mosis causa locus vocatur *sanctus*, ut se ad timorem Dei et obsequendi studium melius componat. Nunc quum Deus ubique se in Christo praesentem nobis exhibeat, idque non obscuris figuris, sed plena luce ac veritate solida, non tantum pedes calceis nudare, sed nos totos exuere convenit.

34. *Videndo vidi.* Nunc Deus se populi fore liberatorem promittit, ut Mosen ministrum rursus de integro constituat, quia tam longo temporis spatio superior promissio fuerat interrupta. Dicitur enim Deus videre mala nostra, quum rationem nostri habet, ac curam salutis nostrae suscipit: sicuti rursum claudere oculos et tergum obvertere dicitur, dum causam nostram negligere videtur. Eadem est ratio descensus. Minime opus est, ut se Deus loco moveat opis ferendae causa: manus enim eius per coelum et terram extenta est: sed hoc ad sensum nostrum refertur. Nam quum afflictionem populi non levaret, procul abesse et curare aliud in coelo videri poterat. Nunc denunciat, Israelitas propinquum sibi sensuros. Totum huc spectat, ut Moses de voluntate Dei factus certior, illum sequi ducem non dubitet, seque maiore fiducia impendat in populi redemptionem, quam Dei opus esse novit. Notandum etiam est, quod Deus se gemitum audisse commemorat. Nam quum miseros et iniuste oppressos respiciat, praecipue tamen, quum in eius sinum deponimus gemitus nostros et querelas, ad misericordiam flectitur. Quanquam nomen hoc, ut saepe alibi, pro coecis et confusis querimoniis accipi potest, quae ad Deum non diriguntur.

35. Hunc Mosen, quem negaverant, dicentes: Quis te constituit principem ac iudicem? Hunc, inquam, Deus principem et redemptorem misit in manu Angeli, qui visus illi fuerat in rubo. 36. Hic eduxit eos editis prodigiis et signis in terra Aegypti et in mari rubro, et in deserto per annos

quadraginta. 37. Hic est Moses qui dixit filiis Israel: Prophetam vobis suscitabit Dominus Deus vester e medio fratrum vestrorum, sicut me, ipsum audite.

35. Multa omittit Stephanus, quia ad hanc summam properat, ut intelligant Iudaei, non ideo redemptos fuisse Patres, quod id sua pietate promeriti essent, sed indignis praestitum fuisse hoc beneficium, deinde ex illis primordiis sperandum esse aliquid perfectius. Quum Moses ordinatus a Deo vindex eorum ac redemptor iam foret quodammodo in procinctu, viam illi praecluserant. Nunc ergo Deus quasi invitos redimit. Quod de miraculis et portentis additur, tam ad gratiae Dei commendationem, quam ad illustrandam Mosis vocationem pertinet. Mirum certe est, quod Deus tam ingrati populi causa virtutem suam variis portentis exserere dignetur. Sed interea servo suo auctoritatem conciliat. Ergo quod postea minus illi deferunt Iudaei, nunc conviciis eum abigere tentant, nunc fastidiunt, nunc cum eo rixantur, tunc illi obstrepunt, nunc tumultuose in eum insurgunt, in eo et malitiam suam et impium gratiae Dei contemptum magis produnt. Ita semper aucta fuit indignitas, ut Deum oportuerit mira patientia certare cum tam perverso et contumaci populo.

Principem et redemptorem. Subaudiendae sunt antitheses, quae crimen exaggerant. Mosi paruissent, si praefectus fuisset a tyranno iudex, a Deo autem constitutus et quidem redemptor superbe contemnitur ac respuitur. Ita imperium spernendo impii, gratiam reiiciendo ingrati quoque fuerunt. Quod autem adeo honorificum elogium tribuitur Mosi, in eo non ita Deus debitum sibi honorem homini transcribit, ut quicquam de iure suo minuat. Neque enim alio sensu *redemptor* vocatur Moses, nisi quia Dei minister fuit. Atque hoc modo penes unum Deum totius operis gloria in solidum manet. Discamus ergo quoties Dei titulis ornantur homines, non spoliari Deum suo honore: sed quod per manum eorum opus exsequitur, ita commendari. Huc spectat quod dicit Stephanus, mandatam fuisse Mosi hanc provinciam in manu angeli. Nam hoc modo subiicitur Moses Christo, ut sub eius ductu ac auspiciis obsequium Deo suum praebeat. *Manus* enim hic non pro ministerio, sed principatu capitur. Quare sic usus est Deus Mosis opera, ut Christi virtus supra ipsum emineret: quemadmodum et hodie in peragenda Ecclesiae salute summus est moderator. Imo sic homines adhibet ministros, ut vis et effectus ab eo solo pendeat.

37. *Prophetam vobis suscitavit*. His verbis non dubium est quin probare velit Stephanus, Christum esse finem Legis: quamvis hoc clare non exprimat. Et sane, ut iam diximus, non recenset hic ad verbum Lucas quaecunque tunc a Stephano dicta sunt, sed rerum capita notare illi satis est. Porro supra capite tertio diximus, sic rite hoc testimonium aptari Christo, ut tamen aliis quoque Prophetis conveniat. Postquam enim Moses populum vetuit huc illuc pravis gentium superstitionibus iactari, quidnam sequi debeat, ostendit. Non est, inquit, quod magos tibi vel hariolos appetas: Deus enim nunquam te Prophetis destituet, qui te fideliter erudiant. Iam vero certum est, temporale fuisse Prophetarum ministerium, sicuti Legis: donec Christus plenam sapientiae perfectionem mundo afferret. Huc itaque spectat Stephani oratio, Mosen, dum alium docto-

rem proponit ac commendat, populum non tenere sibi uni addictum. Fuerunt quidem Prophetae, Legis interpretes, et tota eorum doctrina veluti appendix eorum quae per Mosen prodita fuerant: sed quum simul istud constaret, perfectius quoddam doctrinae genus a Christo afferendum esse, ut qui finem impositurus esset prophetis omnibus, sequitur, cum summo loco constitui, et praecipuum, ut ita loquar, magisterium illi asseri, ne ambigua sit Evangelii fides. Tenemus nunc quorsum Mosis testimonium inseruerit Stephanus: nempe ut illum ipsum, quem plenis buccis iactabant sibi unicum esse doctorem, ostendat non minus indigne a Iudaeis mortuum contemni, quam olim dum vivebat impie ac proterve repudiatus fuerit. Quisquis enim fidem habet Mosi, Christi, cuius ille fuit praeco, esse discipulus non recusabit. Reliqua pete ex capite tertio.

38. Hic est, qui fuit in Ecclesia in deserto cum Angelo, qui loquutus illi fuerat in monte Sina (vel, loquebatur illi in monte), et cum Patribus nostris: qui suscepit viva oracula, ut nobis daret: 39. Cui noluerunt obedire Patres nostri, sed repulerunt et aversi sunt cordibus suis in Aegyptum, 40. Dicentes Aaroni: Fac nobis Deos, qui nos praecedant: nam huic Mosi, qui nos eduxit ex terra Aegypti, nescimus quid acciderit. 41. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt hostiam idolo, et laetati sunt super operibus manuum suarum.

38. Pergit Stephanus in narranda populi pravitate, qui tot Dei beneficiis provocatus, nunquam tamen maligne illum reiicere destitit. Si Deo prius immorigeri et parum grati fuerant, tam mirifica saltem liberatio eos ad saniorem mentem revocare debuerat: atqui eos semper sui fuisse similes ostendit. Tot certe miracula non modo haerere in eorum animis, sed in oculis etiam versari aequum erat. Illi vero omnium obliti ad Aegypti superstitiones repente transvolant. Recens erat durae servitutis memoria, quam traiecto mari effugerant: sed tyrannos, a quibus plus quam inhumaniter afflicti sunt, redemptori suo praeferunt. Hic ergo desperatae impietatis cumulus fuit, quod tot Dei beneficiis frangi ac vinci eorum contumacia non potuit, quin semper ad ingenium redirent. Multum criminis atrocitatem auget quod dicit Stephanus, Mosen tunc fuisse cum illis in deserto. Praeterquam enim quod rara hic et inaestimabilis Dei bonitas in ipsis tolerandis apparet, nihil sibi ad excusationem reliquum faciunt, dum tot undique angustiis obsessi, tot necessitatibus constricti, Mosen habentes ducem sui itineris et fidum vitae custodem, perfide nihilominus a Deo ipso deficiunt. Denique indomitis bestiis similes fuisse apparet, quos Deus tot vinculis retinere in obsequio non potuit. Quod ergo illos Moses sub ducatu et praesidio angeli per desertum regere non destitit, ex hac temporis circumstantia colligere promptum est, quam obstinata et insanabilis fuerit eorum pravitas: sicuti prodigiosae contumaciae fuit, non humiliari tot ma-

lis et ipso mortis conspectu. Quod Mosen cum angelo et patribus fuisse dicit, longe diversa est ratio. Patribus enim affuit, ut se illis ducem ex Dei mandato praeberet, fuit cum angelo tanquam minister: unde sequitur non privato homini factam fuisse iniuriam, sed gubernationi divinae, quando non obstitit, utriusque reverentia, quin populus in sceleratam perfidiam se proriperet. De angelo iam prius diximus. Sed participium λαλοῦντος ambiguum sensum habet. Nam vel de prima visione potest intelligi, qua vocatus fuit Moses ad redimendum populum, vel de sermone quem Deus cum Mose habuit post traiectum mare rubrum. Quoniam autem utroque modo se redemptionis esse auctorem testatus est Christus, non multum refert utrum eligas: imo nihil impedit quominus ad utrumque extendas. Nam qui Mosi loqui ab initio coeperat, ut eum in Aegyptum mitteret, continuavit postea sermonis sui tenorem, donec perfectum esset opus.

Qui suscepit viva oracula. Erasmus transtulit, Sermonem vivum: sed qui Graece noruut, melius fuisse a me redditum quod dicit Stephanus, agnoscent. Nam in oraculis maior quam in sermone inest maiestas. Tantum de voce loquor, scio enim oraculum esse quicquid ex ore Dei manat. Porro his verbis auctoritatem Mosis doctrinae conciliat, quia nihil in medium protulerit nisi a Deo profectum. Unde sequitur non tam Mosi quam Deo in illius persona rebelles fuisse Iudaeos, quo magis detegitur ferrea eorum improbitas. Est autem haec generalis ratio sanciendae doctrinae, quum homines nihil tradunt nisi divinitus sibi mandatum. Quisnam enim hominum Mosen sibi postponere audebit, cui hoc tantum iure adhibendam fuisse fidem pronuntiat Spiritus, quia doctrinam a Deo acceptam fideliter populo exposuerit? Sed quaeritur, cur Legem *vivum sermonem* appellet. Videtur enim minime hoc elogium cum Pauli verbis congruere, ubi Legem dicit esse ministerium mortis et iram operari, et peccati esse virtutem (II. Cor. 3, 7.). Si intelligas Vivum sermonem, qui sit efficax, et qui hominum contemptu irritus fieri nequeat, nulla erit repugnantia: sed ego active pro Vivifico positum interpretor. Nam quum Lex pie sancteque vivendi perfecta sit regula et iustitiam Dei ostendat, merito vitae et salutis doctrina censetur. Quo pertinet solennis illa Mosis contestatio, dum coelum et terram adiurat, quod proposuerit viam vitae et mortis. Quo sensu etiam Ezechielis cap. 20. conqueritur Deus, Legem suam bonam violatam esse, praecepta sua bona de quibus dixerat, Qui fecerit haec, vivet in illis. Lex igitur in se vitam continet. Si quis tamen *viva* interpretari malit, efficaciae et virtutis plena, vehementius non contendam. Quod autem Ministerium mortis dicitur, id illi accidentale est propter corruptam hominum naturam. Peccatum enim ipsa non generat, sed invenit in nobis. Vitam offert, sed nos, quia vitiosi sumus, nihil quam mortem referre inde possumus. Itaque nonnisi hominum respectu mortifera est. Quanquam altius respexit hoc loco Stephanus: neque enim de nudis praeceptis loquitur, sed totam Mosis doctrinam comprehendit: in qua inclusae sunt gratuitae promissiones, atque adeo Christus ipse, unica hominum vita et salus. Memoria tenendum est, quibuscum hominibus negotium erat Stephano. Praeposteri erant Legis zelotae, qui in mortua tantum et mortifera litera haerebant: ac interea contra

Stephanum insaniebant, quod Christum in Lege quaereret, qui vere est illius anima. Oblique ergo perversam eorum inscitiam perstringens, maius aliquid et excellentius in Lege reconditum esse significat, quam ipsi hactenus noverint. Nam ut carnales erant, externa specie contenti, nihil in ea spiritualc quaerebant, imo nec sibi ostendi patiebantur.

Ut nobis daret. Hoc ad diluendam calumniam valet, qua falso gravatus fuerat. Nam quum se Legis iugo subiiciat, seque unum ex Mosis discipulis esse profiteatur, multum abest quin fidem illi apud alios abroget: quin potius obiectum sibi crimen in calumniae auctores retorquet. Nam istud totius populi commune quodammodo probrum erat, quod Patres Legi parere noluerant. *Interea* tamen admonet, non suo tantum saeculo Mosen datum esse Prophetam, sed ut mortui apud posteros vigeret auctoritas. Neque enim Dei doctrinam una cum ministris exstingui convenit, aut e medio tolli. *Quid* enim minus consentaneum quam ipsam emori, qua nobis confertur immortalitas? Sic hodie quoque statuendum est, sicuti suae aetatis hominibus loquuti sunt Prophetae et Apostoli, ita nobis scripsisse ac perpetuum esse doctrinae illorum vigorem, quia auctorem Deum potius quam homines ministros referat. Admonet interea, si qui destinatum sermonem reiiciunt, Dei concilium reiicere.

39. *Repulerunt et aversi sunt.* Mosen a Patribus reiectum fuisse dicit, et simul causam notat, quod Aegypti *superstitionibus* se potius addixerint. Fuit autem hic horribilis et plus quam coecus furor, Aegypti mores et instituta appetere, ubi nuper tam gravia perpessi fuerant. Aversos cordibus in Aegyptum dicit, non quod illuc reverti optarint, sed quia animos reflexerint ad eas corruptelas, quarum nulla illis memoria manere debuerat nisi cum summa exsecratione et odio. Verum quidem est, semel agitatum inter Iudaeos fuisse de reditu, sed historiam illam Stephanus nunc non attingit. Porro contumaciam magis exprimit, quum dicit fuisse aversos. Rectam enim viam duce et rectore Deo ingressi repente alio se proripiunt, acsi equus refractarius sessoris impatiens proterve se retro ageret.

40. *Fac nobis deos.* Quum variis modis cursum reflexerint Iudaei, memorabile prae aliis exemplum foedae ac detestandae eorum perfidiae hic eligit Stephanus: quum scilicet vitulum sibi fabricaverunt, quem loco Dei colerent. Nihil enim hac ingratitudine turpius fingi potest. Fatentur se redemptos esse ex Aegypto, neque hoc Dei gratia et Mosis opera factum esse dissimulant: interea tanti boni auctorem simul cum ministro secure reiiciunt. Et quo praetextu? Nescire se obtendunt quid Mosi acciderit. Atqui in monte esse non ignorant. Illuc euntem prosequuti sunt oculis suis, donec opposita nube Deus illum ad se reciperet. Sciunt praeterea salutis suae causa Mosen abesse, qui se in tempore rediturum promiserat, ut legem a Deo latam ad ipsos perferret. Iussit tantum paulisper quiescere. Insanos repente intra exiguum tempus tumultus sine causa movent, sed ut rationis colore furorem suum tegant vel honestent, deos volunt habere sibi praesentes, quasi vero nullum illis Deus praesentiae suae signum hactenus dedisset. Atqui eius gloria quotidie in nube et columna ignis conspicua erat. Videmus ergo quam maligno Dei fastidio ad idololatriam properent, ut interea ta-

ream quam turpis et scelerata ingratitudo fuerit, quod illis tam brevi spatio miracula exciderant, quorum memoria in finem usque mundi celebranda erat. Quare ex hac una defectione abunde patet, quam pervicax et intractabilis fuerit populus. Adde quod hanc potius rebellionis historiam, quam alias referri, ad causam Stephani faceret. Nam populus Dei cultum palam evertit, Legis doctrinam repudiat, peregrinam et profanam religionem inducit. Caeterum insiguis est hic locus, quia fontem ostendit, ex quo omne genus superstitionis ab initio fluxerunt: praesertim vero quae fabricandis idolis prima origo fuerit: nempe quod homo, qui carnalis est, Deum tamen pro carnis suae captu habere vult praesentem. Haec causa est, cur saeculis omnibus tanta in fingendis idolis hominum lascivia fuerit. Ac Deus quidem se ruditati nostrae hucusque accommodat, ut se quodammodo sub figuris offerat visibilem. Nam sub Lege plurima erant symbola ad testandam eius praesentiam. Et hodie per Baptismum et Coenam, adeoque per externam Verbi praedicationem ad nos descendit. Verum dupliciter hic peccant homines: primum, ordinatis a Deo mediis non contenti nova sibi audacter accersunt. Hoc iam non leve est vitium, quod nullum modum tenentes pruriunt semper ad nova figmenta, atque ita fines a Deo positos transilire non dubitant. Atqui nulla esse potest vera Dei imago nisi quam ipse instituit. Quaecunque ergo praeter ipsius verbum finguntur hominum arbitrio, falsae sunt et adulterinae. Sequitur deinde alterum vitium non magis tolerabile, quod mens humana, ut nihil nisi crassum et terrenum de Deo concipit, ita ad eandem crassitiem transfert omnia divinae praesentiae symbola. Nec modo in idolis a se fabricatis adeo perperam ludit, sed etiam quicquid a Deo institutum fuerit, in contrarium finem detorquens corrumpit ac vitiat. Descendit quidem, ut dixi, ad nos Deus, sed hoc consilio ut nos in coelum attollat. Nos autem, qui terrae sumus affixi, illum similiter volumus in terra habere. Hoc modo deformatur coelestis eius gloria, et omnino impletur quod hic dicunt Israelitae, *fac nobis deos*. Novum enim sibi numen creat quisquis non spiritualiter Deum colit. Et tamen si omnia propius expendas, nolunt Israelitae data opera Deum habere a se creatum: quin potius sub vituli aurei effigie, verum et aeternum Deum habere se putant. Serio enim ad condictum sacrificium assunt, et quod Aaron pronuntiat, illos esse Deos, a quibus educti sunt ex Aegypto, consensu suo approbant. Verum Dominus frivolas istas imaginationes nihil moratur, sed alienos deos in locum suum conqueritur supponi, simulatque a Verbo suo vel tantillum homines deflectunt.

41. *Et vitulum fecerunt.* Cur haec magis placuerit effigies, facile ex superioribus verbis colligitur. Quanquam enim innumeris idolis scatebat Aegyptus, bovem tamen in praecipuo fuisse honore notum est. Unde autem idoli cupiditas, nisi quia cordibus in Aegyptum aversi erant, quemadmodum iam dixit Stephanus? Notanda autem est loquutio, quum dicit eos *hostiam idolo obtulisse*. Edicit Aaron, ut ad colendum Deum populus conveniat, congregantur omnes. Testantur ergo sibi nihil minus in animo esse, quam fraudare Deum suo cultu ut ad vitulum transferant. Quin potius illis propositum est, Deum in imagine vituli colere: sed quia idolum fabricando ve-

rum Deum reliquerunt, quicquid postea sequitur, idolo censetur dari: quia Deus pravos omnes cultus respuit. Neque enim aequum est, impensum ei ferri quod non mandavit, et quia nominatim vetuit, visibile simulacrum sibi erigi, sacrilegium est quicquid in eius honorem postea tentatur.

Laetati sunt super operibus. Loquutio haec ex Iesaia sumpta est, imo ex Prophetis, qui similiter exprobrant Iudaeis, oblectatos fuisse suis figmentis. Et sane mira dementia est dum sibi quicquam in rebus divinis arrogant homines. Laetitiam interpretor solenne illud tripudium, quod refert Moses Exodi tricesimo secundo capite. Commune tamen vitium Stephanus taxat, quo laborant idololatrae. Nam quum in religione nihil hominibus fas sit suscipere nisi a Deo praescriptum, temere quidvis excogitant, et neglecto Dei verbo eligunt manuum suarum opera. Stephanus autem ostendit, dum ita sibi in hac licentia placent, eo magis ipsos displicere Deo. Quare, si cultum nostrum probari volumus, ab operibus manuum nostrarum, hoc est, a propriis inventis abstinendum est. Nihil enim aliud quam sacrilega profanatio est, quicquid a se ipsis homines excogitant. Proprie quidem idolum probri causa sic vocatur, quasi res nihili, quia nulla ratio patitur Deum ab homine fabricari.

42. Convertit autem se Deus, et tradidit eos ad colendam militiam coeli: quemadmodum scriptum est in libro Prophetarum, Numquid victimas et hostias obtulistis mihi per annos quadraginta in deserto, domus Israel? 43. Et sustulistis tabernaculum Moloch, et astrum dei vestri Remphan, et figuras quas fecistis ad colendum eas: ideo transferam vos ultra Babylonem.

42. Docet hic Stephanus, nullum Iudaeos fecisse peccandi finem, sed longius subinde in perversis suis erroribus evagatos, ut primus ille lapsus illis velut ingressus in labyrinthum fuerit. Hoc autem iustae Dei vindictae assignat, quod ab eo tempore crevit insania, ut sibi pro uno idolo innumera accerserent. Admonet hoc exemplum, ut sollicite ad sequendam Dei regulam intenti simus, quia simulatque vel tantillum ab ea deflexímus, huc et illuc variis deliriis raptari, implicari plurimis superstitionibus, et penitus demergi in vastam errorum colluviem necesse est. Atque hanc Deus poenam iuste hominibus irrogat, qui eius verbo parere abnuerunt. Ideo dicit Stephanus *conversum fuisse Deum*, quae loquutio perinde valet ac Tergum obvertere. Oculos enim quodammodo in populum defixos habebat, quum singularem in eo regendo curam ostenderet. Nunc defectione offensus faciem suam alio convertit. Hinc simul colligere licet, non aliter posse nos rectam viam persequi, nisi quum Dominus nobis regendis invigilat: aversa autem eius facie nos statim in errores abstrahi. Iam tunc quidem a Deo relicti erant Israelitae, quum vitulum fabricarunt: verum Stephanus poenae atrocitatem exprimere voluit, acsi dixisset, tunc plane in sensum reprobum fuisse coniectos, quemadmodum et Paulus (Rom. 1, 28.) eos qui gloriam Deo non dederunt, quum se illis manifestasset, in coecita-

tem et stuporem et in cupiditates probrosas tradi, insta Dei vindicta, docet. Hinc factum est, ex quo vitiari coepit religio, ut paucis superstitionibus innumerae abominationes, et levibus corruptelis crassa idololatriae portenta successerint. Quia enim lucem sibi accensam neglexerunt homines, iusto Dei iudicio prorsus obstupefacti fuerunt, ut nihilo rectius quam brutae pecudes indicarent. Est quidem fertilis idololatria, ut ex uno deo ficticio, centum mox gignantur, ex superstitione una mille scaturiant. Sed hinc tanta hominum insania, quod Deus Satanae illos tradens, se ipsum ulciscitur, quia ex quo nos suscepit regendos nulla contingit in parte eius mutatio, sed temeraria nostra levitate a nobis distrahitur.

Numquid victimas et hostias. Locus hic ex Amos 5, 25. sumptus est. Loquutio qua Stephanus utitur prophetias omnes in unum corpus fuisse collectas ostendit. Caeterum Amos illic, postquam in idololatriam et varia populi scelera invectus est, subiicit non esse novum hoc malum, ut Deo rebelles sint Iudaei, quia iam in ipso deserto illorum Patres a vera pietate desciverant. Porro, victimas sibi oblatas fuisse negat, non quod illic nulla prorsus fuerint sacrificia, sed quia Deus adulterinum cultum respuebat, quemadmodum et apud Iesaiam 43, 22. expostulat cum populo, quod nullis ab eo sacrificiis honoratus fuerit. Tu, inquit, non invocasti me, Iacob, nec sacrificiis tuis me honorasti: neque ego servire te feci in oblatione vel suffitu. Non emisti mihi calamum, neque adipe satiasti me. Tu vero onerosus mihi fuisti in peccatis tuis, et servire me fecisti in tuis iniquitatibus. Certe eiusmodi omnia quotidie fiebant a Iudaeis, sed nullum ab impiis obsequium recipit Deus, vel ratum habet, deinde abominantur quicquid adventiciis mixturis foedatum est. In hunc modum etiam de Patribus apostatis loquitur Amos. Quod statim subiicitur, vel ad eosdem vel ad posteros referri potest:

43. *Sustulistis tabernaculum Moloch.* Copulam, adversativae particulae loco quidam accipiunt: acsi diceret, Quin potius honorem exhibuistis idolo. Posset etiam in particulam causalem resolvi, hoc modo: Non mihi obtulistis sacrificia, quoniam erectum fuit a vobis tabernaculum Moloch. Ego autem paullo aliter interpretor: Quod scilicet maioris vehementiae causa Deus initio Patres accuset: deinde posteros subiiciat in deterius superstitiones auxisse, quoniam nova et varia idola sibi acciverint, acsi ita loquutus esset Propheta in persona Dei: Si ab ultima vetustate repetam, qualiter se genus vestrum erga me gesserit, o domus Iacob, iam in ipso deserto Patres vestri mandatum a me cultum corrumpere ac pervertere coeperunt: sed vos illorum impietatem vicistis, nam innumera deorum turba a vobis invecta est. Atque hic ordo ad institutum Stephani melius quadrat. Vult enim probare, ut iam dictum est, ex quo in alienos ac degeneres ritus prolapsi sunt Israelitae, nullum fecisse peccandi modum, sed coecitate a Deo percussos novis subinde idololatriis se polluisse, donec ad extremum impietatis ventum est. Ergo Stephanus Prophetae testimonio sententiam hanc apposite confirmat, quod Iudaei ex Patribus impiis ac immorigeris progeniti, tamen in peius ruere nunquam cessassent. Caeterum, quamvis paulo diversa sint Prophetae verba, sensus tamen idem est. Probabile est Stephanum, cui sermo erat cum Iudaeis, recitasse ad verbum, eorum lingua, quod habetur apud Prophetam. Lucas, qui

Graece scribebat, interpretem Graecum sequutus est. Propheta dicit, Honorastis Siccuth Regem vestrum, et Cijjun imaginem vestram, sidus deorum vestrorum. Graecus interpres ex proprio nomine appellativum fecit propter affinitatem vocis סכות, quae tabernaculum significat. Unde porro suum illud Remphan sumpserit, nescio, nisi quod potuit nomen illud ea aetate magis esse usu receptum.

Et figuras quas fecistis. Nomen Imaginis, quod est apud Prophetam, per se nihil vitii denotat. Nomen etiam τύπου apud Graecos in bonam partem capitur, τύποι enim vocantur omnes ceremoniae quas Deus instituit. Damnat tamen nominatim Propheta τύπους a Iudaeis confictos. Cur istud? nisi quia Deus sub visibili et externa forma coli non vult. Si quis excipiat, mentionem hic fieri de sideribus, verum quidem esse fateor: sed in hoc tantum insisto, Prophetam, quamvis honestum nomen idolis concedat, vitiosum tamen cultum acriter et severe damnare. Quo refutatur inepta et puerilis Papistarum cavillatio. Imagines et statuas quas adorant, quia negant esse idola, cultum in quo insaniunt εἰκονοδουλείαν esse dicunt, non autem εἰδωλοδουλείαν. Quum sophistice Deo illudant, nemo communi tantum sensu praeditus non videt in talibus ineptiis plus quam esse ridiculos. Nam ut de voce litem ipsis non moveam, certum est nomen τύπου magis honorificum esse quam εἰκόνος. Atqui simpliciter hic damnantur τύποι quos sibi homines fabricant, non tantum πρὸς τὴν λατρείαν, sed πρὸς τὴν προσκύνησιν, hoc est, ad quamlibet adorationem. Ergo concidit putida illa distinctio, in qua Papistae callidum effugium habere se putant.

Ultra Babylonem. Propheta Damascum nominat: nec dissentit Graeca interpretatio. Quare fieri potest ut hic nomen *Babylonis* errore obrepserit, quanquam in summa rei nihil est discrepantiae. Babylonem transferendi erant Israelitae, sed quia praesidium sibi certum et inexpugnabile in Syriae regno statuebant, cuius caput erat Damascus, ideo Propheta denuntiat, Damascum non fore obstaculo, quin Deus illos longius expellat. Acsi diceret, Quamdiu Damascum habetis hostibus vestris oppositam, putatis vos egregie munitos esse, atqui Deus ultra vos transferet, in Assyriam scilicet atque in Chaldaeam.

44. Tabernaculum testimonii fuit Patribus nostris in deserto: quemadmodum ordinaverat loquens Mosi, ut faceret illud secundum formam, quam viderat. 45. Quod etiam induxerunt, qui successerunt Patres nostri cum Iesu in possessionem gentium, quas expulit Deus a facie Patrum nostrorum usque ad dies David. 46. Qui invenit gratiam coram Deo, et petiit, ut inveniret habitaculum Deo Iacob. 47. Salomon autem aedificavit illi domum, 48. Sed Altissimus non in manufactis templis habitat: quemadmodum Propheta dicit: 49. Coelum mihi sedes, terra vero scabellum pedum meo-

rum. Qualem domum aedificabitis mihi? dicit Dominus: vel, quis locus requietis meae? 50. Annon manus mea fecit haec omnia?

44. *Tabernaculum testimonii.* Hic ostendit Stephanus, non posse ascribi culpam Deo, quod Iudaei variis superstitionibus se polluerint, quasi eos sine freno vagari passus fuerit. Deum enim mandasse dicit, qualiter ab ipsis coli vellet. Unde sequitur, non alia causa fuisse tot erroribus implicitos, nisi quia praescriptam a Deo formam sequi noluerint. Quanquam duplici eos nomine perstringit: Quod una Dei regula non contenti temere ipsi alienos cultus sibi finxerint, deinde quod in templo quoque et institutis a Deo ceremoniis, rectum finem non spectarint. Nam quum spiritualis cultus exercitia illis deberent esse, pro crasso suo ingenio nihil nisi terrenum et carnale apprehenderunt: hoc est, pro corpore ipso umbram. Videmus ergo in Iudaeis primo reprehendi audaciam, quod simplici Dei verbo non contenti, post sua commenta abrepti sint. Deinde reprehendi praeposterum veri ac sinceri cultus abusum, quia carnem pro spiritu sequuti sint. *Tabernaculum*, inquit, *testimonii* illis fuit. Ergo nihil eos impulit ad peccandum quam propria lascivia et temeritas: nam quum probe edocti essent, quaenam esset iusta colendi Dei ratio, sublatus erat ignorantiae praetextus: quod observatu dignum est. Nam quum Deus voluntatem nobis suam patefaciens frenum quodammodo imponat, si post acceptum eius mandatum huc vel illuc deflectimus, duplex nos reatus manet, quia servus sciens voluntatem Domini sui et non faciens gravius vapulabit. Haec prima nota est, qua degeneres ac vitiosos omnes cultus a probo et sincero Spiritus sanctus discernit. Imo, ut brevius loquar, recti cultus et idololatriae primum est discrimen, quod pii nihil nisi ex Dei verbo suscipiunt: alii autem quicquid libuit putant esse licitum, atque ita suum arbitrium pro lege habent, quum Deus nihil probet nisi quod ipse praescripsit. Huc etiam pertinet *testimonii* nomen. Vox quidem Hebraica מועד statutum locum et tempus vel conventum hominum significat, sed ratio, quae exprimitur apud Mosen, aliam appellationis causam esse ostendit, apud quem saepius repetit Deus: Ego illic conveniam vobiscum. Ergo foedere ac verbo Domini consecratum erat tabernaculum, et illic assidue vox eius personabat, ut a profanis omnibus locis differret.

Secundum formam quam viderat. Hoc ad secundam partem quam attigi, refertur. Fieri enim potest ut, qui tantum praeceptis a Deo ceremoniis utetur, perverse tamen Deum colat: ritus enim externos Deus non moratur, nisi quatenus coelestis veritatis sunt symbola. Ita structuram tabernaculi veteris ad coelestem archetypum exigi voluit, ut scirent Iudaei non esse in externis figuris haerendum. Porro quid sibi voluerit typus ille, cuius mentio fit apud Mosen (Exodi 25, 40.), petat qui volet ex meis in epistolam ad Hebraeos commentariis (Hebr. 8, 5.). Hic breviter tantum admonet Stephanus, spiritualem fuisse cultum quem mandavit Deus Iudaeis, sed illos pro carnali suo stupore malos ac perversos fuisse interpretes. Ergo sicuti diximus nullum probari Deo cultum, nisi qui in eius mandato fundatus est, ita hic docemur ad legitimum mandati

usum requiri, ut spiritualis adsit veritas. Quo confesso, lis similis erat, quam diximus versatam fuisse in hoc cardine, Cedere debeant necne umbrae corpori. Quod dicitur Moses *formam vidisse*, eo significat Dei Spiritus, non licere nobis formas pro arbitrio comminisci, sed in forma a Deo ostensa defixos esse oportere omnes nostros sensus, ut ad eam formetur tota religio. Nomen *typi* hoc loco primarium exemplar significat, quod nihil aliud est quam spiritualis veritas.

45. *Quod induxerunt.* Hoc ad augendam gentis pervicaciam facit, quod quum tabernaculum apud eos maneret, atque illud gestarent quocunque proficiscerentur, non tamen potuerint in Dei testimonio retineri, sed perfida levitate in alienos et profanos ritus transierint, nempe testantes in medio sui deum habitare a quo tam remoti erant, et quem profligabant ex haereditate sibi ab illo data. Huc accedit quod Deus tabernaculum suum variis miraculis ornabat: victoriis enim quibus potiti sunt Iudaei sancita fuit illius dignitas, ut patet ex compluribus sacrae historiae locis. Valde ergo praefractos fuisse necesse est, qui a cultu tot modis approbato subinde resilire non destiterunt.

Usque ad dies Davidis. Tametsi diu in Silo stationem suam habuerit arca Domini (I. Sam. 1, 24. et 4, 3.) non tamen usque ad regnum Davidis certa illi fuit sedes. Neque enim hominibus fas fuit locum illi eligere, sed collocanda fuit in eo loco quem Dominus monstrasset, sicuti Moses saepius meminit. Neque vero David ipse ab hostibus receptam ausus est in aream Areunae adducere, donec illi per angelum e coelo testatus est Dominus, illam esse sedem quam elegerat (II. Sam. 24, 18.). Non immerito autem hoc in singulari Dei beneficio deputat Stephanus, quod ostensus fuit locus Davidi, in quo Deum posthac Israelitae colerent. Sicut in Psalmo 122, 1., tanquam alia re non vulgari sibi gratulatur: Laetatus sum in dicentibus mihi, in domum Iehovae ibimus, stabiles erunt pedes nostri in atriis tuis, Ierusalem. Coniunctum erat sacerdotium cum regno. Ergo in statione areae regni stabilitas Davidi ostenditur. Ideo tam anxie hoc optasse dicitur, ut solenni voto se obstringeret, non se prius habitaturum domi suae, non daturum somnum oculis, nec palpebris suis dormitationem, donec sciret locum Domino et tabernaculum Deo Iacob (Psal. 132, 3.). Porro Davidi ostensus fuit locus (I. Reg. 5, 5.). Salomoni vero permissum est templum exstruere.

47. *Salomon aedificavit.* Videtur hic oblique Stephanus Salomonem perstringere, quasi Dei naturam non respexerit in exstruendo templo: tamen opus illud non absque Dei iussu aggressus est. Addita fuit etiam promissio, qua testatus est Deus se praesentem illic suis affore. Respondeo, quum negat Stephanus Deum habitare in templis manufactis, ad Salomonem id minime referri, qui satis agnovit quaerendum in coelo Deum esse, et illuc attollendas fide esse mentes: quod etiam solenni quam habuit precatione diserte praefatus est (I. Reg. 8, 27.), Coeli coelorum te non capiunt, et quanto minus domus haec? sed populi stuporem reprehendit, qui templo abusus est, quasi Deum sibi haberet obstrictum. Quod clarius patet ex Iesaiae 66, 1. testimonio quod simul attexuit. Deus, inquit, templum sibi voluit per Salomonem exstrui, sed longe errarunt qui eum ve-

luti inclusum putarunt eiusmodi structura, quemadmodum per Prophetam suum conqueritur, iniuriam sibi a populo fieri, dum loco alligatus fingitur. Caeterum non ideo solum invehitur Propheta in Iudaeos, quod Deum superstitiose colerent, putantes templo affixum esse eius numen, sed quia illum aestimantes ex suo affectu, postquam sacrificiis et externa pompa defuncti erant, fingebant sibi placatum esse adeoque obnoxium. Hic fere communis fuit omnium aetatum error, quod homines frigidas ceremonias putarunt abunde ad cultum Dei sufficere. Ratio est, quia quum sint carnales mundoque addicti, Deum imaginantur sui similem. Ergo Deus, ut hunc illis stuporem excutiat, se omnia praedicat implere.

49. Nam quod *coelum* dicit esse sedem suam et *terram* assignat scabellum pedibus suis, non ita accipi debet, quasi sit corporeus vel more hominum dividi possit in partes, sed quia immensus est, negat se ullis locorum spatiis contineri. Falluntur itaque qui ex sua natura Deum vel eius cultum aestimant. Quia autem Prophetae negotium est cum hypocritis, non de essentia Dei tantum disputat, sed generaliter docet, hominibus valde esse dissimilem, nec eorum more vano huius mundi splendore affici. Hic rursum exoritur illa quaestio, cur Propheta nullum in mundo quietis locum Deo esse pronuntiet, quum tamen diversum alibi palam affirmet Spiritus, Psal. 132, 14.: Haec requies mea in saeculum saeculi. Quin etiam Iesaias hoc elogio Ecclesiam ornat, quod sit gloriosa Dei requies, ad templum scilicet alludens. Respondeo, quum praesentiae suae symbola in templo et sacrificiis olim instituit Deus, non hoc fecisse, ut se illic et suam virtutem affigeret. Perverse ergo Israelitae, qui defixis in symbola mentibus terrestrem sibi fabricati sunt Deum. Perverse etiam qui hoc praetextu peccandi licentiam sibi sumpserunt, quasi in nudis ceremoniis promptum ac facilem haberent eius placandi modum. Ita solet mundus cum Deo ludere. Quum externis symbolis Deus se praesentem suis fore testatur, ut in medio eorum habitet, sursum eos invitat, ut spirituali modo ab ipsis quaeratur. Hypocritae mundo impliciti, Deum potius e coelo detrahere volunt, et quum nihil habeant praeter nudas figuras, stolida confidentia inflati, secure sibi in peccatis indulgent. Sic hodie in Papatu Christum imaginatione sua includunt in pane et vino. Deinde ludicro cultu erga suum idolum defuncti, superbe se efferunt, quasi nihil ad angelicam sanctitatem deesset. Haec duo vitia sedulo notanda sunt, quod homines superstitiose mundanum ac carnalem sibi Deum fabricant, qui ad ipsos ita descendat, ut maneant in terra defixi, neque ad coelum aspirent. Deinde frivolis obsequiis placari Deum somniant. Hinc fit ut obstupescant in signis visibilibus, deinde ut neglecta pietate Deum puerili modo et nihili rebus demereri satagant. Nunc tenemus quo sensu dicat Propheta, nusquam esse Deo in mundo locum quietis. Templum quidem praesentiae suae signum ac pignus esse voluerat, sed piis qui corde in coelum ascenderent, qui pura fide spiritualiter illum colerent. Sed apud superstitiosos, qui stupidis suis figmentis eum mundi elementis alligant, aut terrenum illi cultum stulte erigunt, apud hypocritas qui ebria confidentia turgescunt, quasi optime erga Deum defuncti sint, postquam in suis ineptiis luserunt, non habet quietis locum. In summa, promissio fide accepta facit, ut Deus tanquam praesens nos in templo exaudiat, vir-

tutem suam exerat in Sacramentis, sed nisi fide ad ipsum assurgimus, nullam habebimus eius praesentiam. Hinc colligere promptum est, quum in medio suorum habitat, nec terrae affixum esse nec ullo loco comprehendi, quia spiritualiter ipsum in coelo quaerunt.

50. *Nonne manus mea.* His verbis admonet Propheta, neque auro, neque pretioso templi ornatu, neque sacrificiis Deum indigere. Unde sequitur, verum eius cultum ceremoniis non contineri. Nihil enim eorum quae illi offerimus sua causa desiderat, sed tantum ut nos exerceat in studio pietatis, quod argumentum fusius tractatur Psal. 50. Etsi enim pudenda est fatuitas, Deum velle sacrificiis pascere, nisi tamen in ea demersi essent hypocritae, non tanti res ludicras facerent, quia insipidum est coram Deo quicquid a spirituali cultu discrepat. Ideo sciamus *nos quaeri* a Deo, non nostra quae praecario tantum ab eo obtinemus. Atque hinc simul patet, quam procul a carnalibus hominum figmentis distet vera religio.

51. Durae cervicis, et incircumcisi corde et auribus: vos semper Spiritui sancto restitistis. Sicut Patres vestri, ita et vos. 52. Quem Prophetarum non persequuti sunt Patres vestri? et occiderunt eos, qui praenuntiarunt de adventu Iusti. Cuius nunc vos proditores et homicidae facti estis. 53. Qui accepistis Legem in dispositionibus Angelorum, nec servastis.

51. Quum Stephanus diserte ad capita accusationis non respondeat, libenter iis assentior, qui plura dictorum fuisse putant, nisi tumultuose abrupta fuisset eius oratio. Scimus enim qualem consessum iudicum habuerit. Quare non mirum est, si strepitu et insanis clamoribus illum tacere coëgerint. Et videmus etiam eum data opera longis insinuationibus usum esse, ut eos quasi truces belluas mulceret. Sed illorum rabiem tunc fuisse accensam probabile est, quum ostenderet Legem ab ipsis pessime fuisse corruptam, templum eorum superstitionibus pollutum et apud eos nihil esse sincerum, quia in nudis figuris haerentes, spiritualiter Deum non colerent, quia ceremonias non referrent ad coelestem typum. Caeterum, etsi non recta statim in causam ingressus est Stephanus, sed paulatim lenire feroces animos tentavit, apposite tamen disseruit ad purgandum quod illi obiectum fuerat crimen. Duo haec, ut dictum est, praecipua erant quaestionis capita: Quod in Deum ac eius templum contumeliosus fuisset Stephanus: Quod Legem abrogare conatus esset. Stephanus, ut calumnias istas dilueret, a vocatione Abrahae exorsus, Iudaeos non natura, non iure proprio, non operum meritis gentibus praecellere ostendit, sed gratuito privilegio, quod Deus in Abrahae persona eos adoptasset. Facit similiter ad causam, quod foedus salutis cum Abraham percussum erat, antequam esset templum, ceremoniae, adeoque ipsa circumcisio. Quibus rebus ita gloriabantur Iudaei, ut nullum sine illis Dei cultum nullamque sanctitatem esse dicerent. Narravit postea quam mirifica et quam multiplex fuisset erga genus Abra-

hac Dei bonitas, et quam male vicissim ac perverse populus, quantum in se erat, repulisset Dei gratiam. Unde constat, non posse eius meritis ascribi, quod censeatur Dei populus, sed quia Deus indignum ultro sibi elegerit et ingrato benefacere non destiterit. Hoc modo ad humilitatem subigi ac domari poterant alti et superbi eorum spiritus, ut stultae gloriae flatu exinaniti, ad Mediatorem venirent. Tertio exposuit in ferenda Lege et redimendo populo praesidem fuisse angelum: et Mosen ita ministerio suo functum esse, ut alios in posterum Prophetas fore diceret: quorum tamen summum esse aliquem principem necesse erat, qui finem prophetiis et vaticiniis omnibus imponeret ac solidum afferret complementum. Unde colligitur, nihil minus quam Mosis esse discipulos, qui promissum in Lege ac laudatum doctrinae genus una cum ipso auctore repudiant. Ostendit postremo totum veterem cultum, qui a Mose praescriptus erat, per se minime aestimandum, sed debere potius in alium finem referri, quia ad coelestem archetypum formatus fuerit: Iudaeos autem pravos semper fuisse Legis interpretes, quia nihil nisi carnale ac terrenum conciperent. Hinc conficitur nullam templo ac Legi fieri iniuriam, quum Christus tanquam utriusque finis et veritas in medium statuitur. Caeterum, quia status causae in hoc praecipue cardine vertebatur, cultum Dei in sacrificiis et aliis rebus proprie non consistere, et ritus omnes nihil quam adumbrasse Christum, Stephani consilium erat, insistere potissimum in hanc partem, si passi fuissent Iudaei: sed quia ubi ad epitasin ventum est, furore accensi plura audire non sustinent, deest eorum omnium applicatio quae dixerat ad praesentem causam. Et pro epilogo acerbam obiurgationem subtexere cogitur. *Durae*, inquit, *cervicis*. Videmus ut sancto zelo repente in eos excandescat, sed quia videbat absque profectu se verba fundere apud surdos, doctrinae suae contextum abrumpit. Est autem sumpta ab equis aut bobus metaphora, quam frequenter usurpat Moses, quum dicere vult populum suum pervicacem ac immorigerum Deo esse adeoque indomitum (Exod. 32, 9. 33, 3. 5.). Exprobratio quae sequitur plus habuit apud eos vehementiae. Circumcisio enim illis ad vitia omnia tegenda velum erat. Ergo quum *incircumcisos corde* vocat, non modo significat Deo rebelles esse ac praefractos, sed in eo symbolo quo superbiebant, perfidos ac foedifragos inveniri, atque ita quod iactabant in suam gloriam aptissime retorquet in eorum dedecus. Perinde enim hoc valet, acsi dixisset, foedus Domini eos adulterasse, ut irrita eorum circumcisio ac profana esset. Haec autem loquutio sumpta est ex Lege et Prophetis: quemadmodum enim Deus symbolum instituit, ita Iudaeos scire voluit quorsum circumciderentur, nempe ut corda sua et omnes vitiosos affectus Domino circumciderent, sicuti legimus, Et nunc circumcidite corda vestra Deo. Quare Litera circumcisionis, sicuti Paulus nominat, inanis est ac nihili larva apud Deum (Rom. 2, 28.). Ita quum hodie baptismi nostri veritas spiritualis sit ablutio, timendum est ne iure nobis obiici possit, nos minime Baptismi esse participes, quia carnem et animam habeamus sordibus inquinatas.

Vos semper restitistis. Initio fratrum ac patrum nomine dignatus fuerat Stephanus, in quos tam aspere invehitur. Quamdiu ergo spes erat posse eos ad mansuetudinem flecti, non amice

modo cum illis egit, sed honorifice eos alloquutus est: nunc ubi desperatam cernit eorum contumaciam, non modo illis detrahit omnem honorem, sed ne quid habeat cum illis commune, eos tanquam ex alieno genere ortos compellat. Vos, inquit, patribus vestris similes estis, qui semper in Dei Spiritum rebelles fuerunt. Atqui ex iisdem ipse quoque patribus originem ducebat, verum ut Christo se adiungat, genus suum, quatenus impium fuerat, obliviscitur. Neque tamen omnes eodem quod aiunt fasciculo comprehendit, sed turbam ipsam compellat. Caeterum *resistere Spiritui* dicuntur, qui eum in Prophetis loquentem contumaciter reiiciunt. Neque enim de arcanis revelationibus hic agitur, quas Deus cuique intus inspirat, sed de externo ministerio. Quod diligenter notandum est. Omnem excusationis colorem vult Iudaeis tollere. Itaque exprobrat quasi data opera et ex proposito, non autem ignorantia fuisse Deo rebelles. Unde apparet, quanti Dominus verbum suum faciat, et quam reverenter a nobis suscipi velit. Quare ne gigantum instar cum Deo bellum geramus, ministros, quorum ore nos docet, discamus placide audire.

52. *Quem prophetarum.* Quum patrum crimen sustinere non debeant, videtur iniquus esse Stephanus, qui inter eorum crimina quos alloquitur hoc referat: verum iustas causas habuit, cur id faceret. Primum, quia superbe iactabant, se Abrahae sanctam esse progeniem, operae pretium fuit illis ostendi, quanta esset ista vanitas. Acsi diceret Stephanus, non esse cur genus suum iactent, quum ex impiis Prophetarum occisoribus sint progeniti. Ita oblique perstringit, quod apertius apud Prophetas occurrit, non Prophetarum esse filios sed degenerem ac spuriam sobolem, semen Canaan etc.: quod idem hodie in Papistas referre licet, ubi suos patres magnifice efferunt. Deinde hoc ad amplificationem valet, quod dicit non illis novum esse ut veritati repugnent, sed quasi haereditariam ipsos a patribus hanc malitiam habere. Porro larvam Ecclesiae hoc modo ipsis detrahi oportuit, qua gravabant Stephanum. Erat indignum hoc praeiudicium contra Evangelii doctrinam, quod se Dei Ecclesiam esse gloriabantur, huncque titulum sibi ex longa successione arrogabant. Stephanus ergo contra occurrit ac demonstrat, patres eorum non minus quam ipsos impio sanae doctrinae contemptu et odio adversus Prophetas insaniisse. Postremo hic perpetuus Scripturae mos est, filios ad patrum reatum aggregare, quum iisdem sceleribus se obstringunt, ac respondet celebris Christi sententia, Implete mensuram Patrum, donec veniat sanguis iustus super vos ab Abel usque ad Zachariam.

Qui praenuntiarunt. Hinc colligimus intentos huc fuisse Prophetas omnes, ut gentem suam ad Christum dirigerent, sicuti ipse est finis Legis. Prophetias omnes, quibus praedictus fuit Christi adventus, colligere, nimis longum esset. Hoc generaliter tenere sufficiat, commune fuisse Prophetis officium, salutem ex Christi gratia promittere. Nomen *Iusti* Christo hic tribuitur non modo ad notandam innocentiam, sed ab effectu, quia proprium eius est, iustitiam in mundo constituere. Hoc autem loco Iudaeos coarguit Stephanus, plus quam indignos esse redemptionis beneficio, quia iam olim patres non modo respuerunt quod illis testatum erat per Prophetas, sed crudeliter gratiae nuntios trucidarunt, filii vero iustitiae et salutis auctorem sibi oblatum conati sunt exstinguere, qua com-

paratione Christus scelestam hostium suorum conspirationem cumulum impietatum omnium esse admonet.

53. *Qui accepistis Legem.* Furorem quo ardebant adversus Stephanum vocabant zelum Legis, quasi ipse Legis desertor et apostata alios ad eandem defectionem impelleret. Hanc calumniam quum diluere in animo haberet, responsionem suam non pertexuit. Neque enim illi dabatur audientia et verba apud surdos profundere inutile erat. Ergo illis uno verbo falsum praetextum excutere contentus est. Vos, inquit, mentiri constat, quum obtenditis Legis studium, quam vos transgredi et violare non cessatis, ac sicuti proximis verbis proditoriam Iusti caedem illis obiecit, ita nunc exprobrat defectionem a Lege. Dicet quispiam non levari Stephani causam, eo quod Iudaei in Legem peccent. Verum, ut diximus, Stephanus non ita eos obiurgat, quasi in hoc cardine sua vertatur defensio, sed ne sibi in fallaci iactantia placeant. Sic enim tractandi sunt hypocritae, qui quum secure Deum contemnant, videri tamen volunt acerrimi gloriae eius vindices. Est etiam hic apta antistrophe, quod legem apud se depositam suscipere simulaverant, quae tamen ab illis contumeliose spreta fuit.

In dispositionibus angelorum. Ad verbum est, *in dispositiones*, sed perinde valet. Porro huius dicti non alius interpres nobis quaerendus est quam Paulus, qui per angelos dispositam fuisse Legem docet vel ordinatam (Gal. 3, 19.). Participio enim illic utitur, unde nomen hoc deductum est. Intelligit autem angelos Dei internuntios fuisse ac testes in Lege promulganda, ut rata et stabilis esset eius auctoritas. Quum ergo Deus angelos quasi ad solennem contestationem advocaverit, quum Legem suam dedit Iudaeis, iidem angelii testes eorum perfidiae futuri sunt. Et hoc consilio angelorum meminit Stephanus, ut coram ipsis reos peragat Iudaeos, quod transgressi Legem fuerint. Hinc colligere licet, quid futurum sit Evangelii contemptoribus, quod supra Legem tantopere excellit, ut eius gloriam quodammodo obscuret: quemadmodum tractat Paulus II. Cor. 3.

54. Porro haec audientes dissecabantur cordibus suis, et stridebant dentibus in ipsum. 55. Ipse autem quum plenus esset Spiritu sancto, intentus in coelum vidit gloriam Dei, et Iesus stantem a dexteris Dei: 56. Et dixit: Ecce, video coelos apertos, et Filium hominis a dexteris Dei stantem. 57. Clamantes autem voce magna, continuerunt aures suas, et unanimiter in eum impetum fecerunt, 58. Et eiectum extra urbem lapidarunt.

54. *Audientes haec.* Initium actionis aliquam iudicii speciem habebat, sed tandem iudices rabiem suam continere nequeunt. Adverso primum murmure ac strepitu abrumpitur eius oratio. Nunc infestis clamoribus tumultuantur, ne qua vox ad eorum aures perveniat, postea sanctum virum ad mortem trahunt. Pulcre autem exprimit Lucas, quanta sit vis Satanae in agitandis Verbi adversariis. Quum dicit *intus fuisse disruptos*, non simpliciter excanduisse, sed rabie percitos fuisse significat. Et furor ille in dentium stri-

dorem, quasi violentus ignis in flammam erumpit. Sic verbi Dei auditu necesse est affici reprobos omnes, quibus imperat Satan. Atque haec Evangelii conditio est, ut hypocritas, qui modesti prius videri poterant, ad insaniam adigat, quemadmodum si ebrius somnum appetens repente excitetur. Ideo hoc Christo tanquam proprium assignat Simeon, Retegere cogitationes ex multorum cordibus (Luc. 2, 35). Nec tamen hoc salutis doctrinae ascribi debet, cui potius hic finis est propositus, ut subactos hominum animos in Dei obedientiam reformet. Verum ubi animi a Satana possessi sunt, si Verbo urgeantur, fieri non potest quin emergat impietas. Ergo accidentale est hoc malum. His tamen exemplis monemur, minime sperandum esse, ut Dei verbum omnes ad sanam mentem revocet. Quae dotrina nobis ad constantiam valde necessaria est. Qui docendi munus sustinent, fideliter obire illud et exsequi nequeunt, quin Dei contemptoribus acriter se opponant. Quum autem nunquam desint scelerati homines, a quibus vilipenditur Dei maiestas, decurrere ad istam Stephani vehementiam subinde necesse est. Non enim connivere fas est, ubi Deo suus eripitur honor. Quid autem inde eveniet? nempe magis inflammabitur impietas. Ita videbimur oleum camino, quod aiunt, addere. Verum quicquid accidat, non tamen impiis parcendum est, sed fortiter premendi sunt, etiamsi omnes inferni furias evomere debeant. Ac certum est eos qui impiorum aures deliciis mulceri volunt, non tam respicere profectum, quam periculi timore molles esse. Nos vero utcunque non semper respondeat eventus votis nostris sciamus fortitudinem in asserenda pietatis doctrina sacrificium boni odoris esse Deo.

55. *Quum esset plenus spiritu.* Dici vix potest quantis angustiis constrictus fuerit servus Christi, quum se undique circumdatum videret rabiosis hostibus, bonitatem causae suae partim calumniis et malitia, partim vi et insanis clamoribus oppressam, undique truculenti vultus instarent, ipse ad dirum et horrendum mortis genus traheretur, nusquam appareret subsidium vel levamen. Ergo ita destitutus hominum auxilio, ad Deum se convertit. Hoc primo loco notandum est, quod Stephanus in ultima rerum omnium desperatione, dum sola mors in oculis versatur, ab hominum et mundi intuitu se avertens in deum, vitae et mortis arbitrum, coniecerit oculos. Deinde hoc simul addendum, frustratum exspectatione sua non esse, quia protinus illi Christus apparuit, quanquam significat Lucas iam insuperabili spiritus virtute fuisse armatum, ne quid coelorum aspectum impediret. *In coelum* ergo respicit Stephanus, ut Christi conspectu fretus animum colligat, ac moriens devicta morte splendide triumphet. Nos vero quum in terram nimium defixi simus, nihil mirum si se Christus nobis non ostendat. Hinc fit ut non tantum in morte, sed ad levissimum quemque periculi rumorem atque ad strepitum folii cadentis animi nos deficiant. Et merito: ubi enim nostra, nisi in Christo, fortitudo? Atqui perinde acsi nihil nobis praesidii nisi in mundo foret, coelum omittimus. Porro vitium hoc corrigi aliter non potest, quam si nos Dei Spiritus natura ad terram inflexos sursum erigat. Itaque hanc causam assignat Lucas, cur Stephanus oculos in coelum intenderit: quia plenus erat Spiritu. Hoc nos etiam directore et duce in coelum animis ascendere oportet, quoties malis urgemur. Et certe donec ipse illuceat, nobis

oculi minime adeo sunt perspicaces, ut ad coelum perveniant. Imo magis hebetes sunt carnis oculi, quam ut coelum requirant.

Vidit gloriam dei. Significat Lucas, quemadmodum dixi, ex quo Stephanus in coelum sustulit oculos, statim illi visum fuisse Christum: sed ante admonet fuisse aliis oculis donatum quam terrenis, ut quorum perspicacia ad Dei usque gloriam evolat. Unde nobis colligenda est generalis consolatio, Deum non minus nobis affuturum, si relicto mundo ad eum sensus omnes nostri contendant: non quod per externam visionem nobis appareat sicuti Stephano, sed ita se intus nobis patefaciett, ut eius praesentiam vere sentiamus. Atque hic modus videndi nobis sufficere debet, quum Deus sua virtute et gratia non modo se propinquum esse demonstrat, sed etiam probat se in nobis habitare.

56. *Ecce video coelos.* Non privatim modo consulere servo suo voluit Deus, sed hostes quoque suos urere ac torquere: quemadmodum Stephanus illis animose insultat, quum palam praedicat oblatum sibi miraculum. Quaeritur autem quomodo aperti fuerint coeli. Quantum ad me attinet, nihil in coelorum natura mutatum fuisse arbitror, sed datam Stephano novam aciem, quae per obstacula omnia usque ad invisibilem regni coelestis gloriam penetraret. Nam ut demus fuisse aliquam coeli scissuram, nunquam tamen hominis oculus eousque transcenderet. Deinde soli Stephano conspicua fuit Dei gloria. Impiis enim qui eodem loco stabant, non modo latebat tale spectaculum, sed intra se excoecati apertam veritatis lucem non cernebant. Sic ergo apertos sibi esse coelos dicit, quia nihil eum impediat a gloriae Dei aspectu. Unde sequitur non in coelis sed potius in eius oculis editum fuisse miraculum. Quare non est quod hic multum disputemus de visione physica. quia certum est minime naturali ordine vel modo, sed nova et singulari ratione visum illi fuisse Christum. Et quos, obsecro, colores habuit Dei gloria, qui naturaliter in carnis oculos incurrerent? Ergo in hac visione nihil nisi divinum cogitare decet. Hoc praeterea notare operae pretium est, Dei gloriam Stephano non apparuisse in solidum qualis erat, sed quantum ferebat hominis captus. Neque enim illa immensitas creaturae modulo comprehendi potest.

Filium hominis stantem. Christum videt in ea carne regnantem, in qua exinanitus fuerat, ut certe in hoc uno posita erat victoria. Non est igitur supervacuum, quod illi Christus apparet. Et hac causa etiam vocat Filium hominis: acsi diceret, Hominem illum, quem morte abolitum putatis, video coelorum imperio potiri; stridete ergo ut libet, non est quod ad sanguinem usque dubitem pro eo pugnare, qui futurus est et causae suae et salutis meae vindex. Quaeritur tamen, cur stantem viderit, qui alibi sedere dicitur. Augustinus, ut est interdum plus aequo argutior, dicit sedere tanquam iudicem, tunc stetisse tanquam advocatum. Ego vero tametsi diversae sunt istae loquutiones, idem tamen utraque notari arbitror. Neque enim vel sessio vel statio, qualiter compositum sit Christi corpus, designat: sed hoc ad potentiam et regnum refertur. Ubi enim illi collocabimus tribunal, in quo sedeat ad Patris dexteram, quando sic Deus omnia implet, ut nullus dexterae eius locus affingi debeat? Est igitur in toto contextu metaphora, quum *stare* vel *sedere* dicitur Christus ad Patris dexteram. Ac simplex sensus est,

Christo traditam esse omnem potestatem, ut in carne in qua humiliatus fuerat regnet Patris vice sitque illi secundus. Caeterum tametsi potestas haec per coelum et terram diffusa sit, perperam tamen quidam imaginantur Christum in humana sua natura ubique esse. Nam quod certo loco continetur, id non obstat, quin virtutem suam exserat per totum mundum. Quare si illum gratiae suae efficacia sentire praesentem cupimus, in coelo quaerendus est, quemadmodum se illinc patefecit Stephano. Ridicule etiam ex hoc loco nonnulli contendunt, Stephano appropinquasse ut videri ab eo posset. Diximus enim, Spiritus virtute ita per fidem evectos fuisse Stephani oculos, ut nulla locorum distantia eorum aciem abrumperet. Fateor quidem, proprie loquendo, hoc est, philosophice, nullum supra coelos esse locum. Sed hoc mihi satis est, perversum esse delirium, Christum alibi quam in coelo et supra mundi elementa locare.

57. *Clamantes voce magna.* Vel haec fuit zeli ostentatio, quemadmodum semper fere hypocritas ambitio impellit, ut immodico fervore ebulliant, sicuti Caiphas ad illam Christi vocem: Posthac videbitis filium hominis etc. vestes suas in signum indignationis scindit, acsi esset intolerabilis blasphemia: vel certe tam grave illis tormentum fuit gloriae Christi praeconium, ut insania ipsos crepare oporteat. In quam sententiam magis inclino, postea enim dicit Lucas, quasi impetu raptos esse, ut solent qui sibi temperare nequeunt, subito et intemperanter prosilire.

58. *Lapidarunt.* Hoc poenae genus in Pseudoprophetas Deus in Lege constituerat, quemadmodum habetur Deuteron. 13., sed Deus illic etiam quisnam in eo numero habendus sit definit, nempe qui populum abducere conatus fuerit ad deos alienos. Iniusta ergo et nefaria fuit Stephani lapidatio, quod falso crimine damnatus est. Sic Christi martyres similem cum sceleratis poenam subire oportet. Sola est causa quae ipsos discernit, sed tanti est coram Deo et coram angelis eius hoc discrimen, ut martyrum probra dignitate omnes mundi glorias superent. Quaeri tamen hoc loco potest, quomodo Iudaeis Stephanum lapidare licitum fuerit, quibus ablatum erat imperium. Nam in Christi causa respondent: Nobis fas non est interficere quenquam. Respondeo, per vim et tumultum hoc fecisse. Quod autem hoc facinus non ultus est praeses, fieri potest ut in populo turbulento et prope indomito multa dissimulanter tulerit, ne odium quo flagrabat Christi nomen in se provocaret. Videmus praesertim Romanos praesides de industria connivere solitos ad intestinas illius gentis discordias, ut mutuo confecti citius deinde subigerentur.

Testes autem deposuerunt vestimenta sua ad pedes adolescentis, qui vocabatur Saulus, 59. Et lapidabant Stephanum invocantem, ac dicentem: Domine Iesu, suscipe spiritum meum. 60. Positis autem genibus clamavit voce magna: Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et hoc dicto obdormivit. 61. Saulus autem consentiebat in necem eius.

Testes autem. Significat Lucas, in tumultu illo servatam tamen fuisse aliquam iudicii speciem. Non fuerat hoc temere man-

datum, ut lapidationis initium fieret a testibus, quia ubi propriis manibus perpetranda est caedes, multos tenet religio, qui alioqui minus horrent linguae periurio iugulare innoxios. Sed interim colligimus, quam coeca et vesana fuerit testium istorum impietas, qui iam lingua homicidae, sanguinarias etiam manus insonti afferre non dubitent. Quod *depositas* dicit fuisse vestes ad pedes Sauli, ostendit per eum non stetisse, quominus in sensum reprobum coniectus cum aliis periret. Quis enim desperatum non putaret, qui suam adolescentiam tali iam tirocinio imbuerat? Neque aetas ad extenuandum crimen exprimitur, quemadmodum imperiti quidam in eo laborant: iam enim eo aetatis pervenerat, ut excusatio ab inscitia peti non posset. Et paulo post referet Lucas, missum fuisse a summo Sacerdote ad persequendos fideles. Pueritiam ergo excesserat, ut iam inter viros censeri posset. Cur ergo adolescentiae fit mentio? nempe ut secum quisque reputet, quantum nociturus Ecclesiae fuerit, nisi mature eum cohibuisset Christus. Atque in eo nobilius tum potentiae Dei tum gratiae specimen refulget, quod immanem belluam in summo fervore momento domuit, et quod tam honorifice miserum homicidam extulit, qui suo scelere iam fere usque ad inferos demersus erat.

59. *Invocantem.* Quia iam satis verborum apud homines perdiderat, merito ad Deum se convertit et ad omnia perferenda precibus se armat. Nam quum in toto militiae nostrae cursu ad Dei suppetias singulis momentis confugere necesse fuerit, in ultimo conflictu, qui omnium est durissimus, maxime necessaria est Dei invocatio. Quam vero praecipiti rabie correpti fuerint, iterum exprimit Lucas: quod quum servum Christi suppliciter precari viderent, tamen non fuerit mitigata eorum truculentia. Porro bimembris hic Stephani precatio refertur. Priore membro ubi spiritum suum Christo commendat, fidei suae constantiam ostendit: altero ubi orat pro inimicis caritatem testatur erga homines. Quum his duabus partibus constet tota pietatis perfectio, habemus in morte Stephani rarum pie sancteque moriendi exemplum. Credibile est pluribus aliis verbis fuisse usum, sed huc redibat summa.

Domine Iesu. Iam dixi, precem hanc fiduciae testem fuisse: et certe ingens fuit animi magnitudo, quod lapides iam volitare cernens, quibus mox sit obruendus, diras undique exsecrationes et probra in caput suum audiens, secure tamen in Christi gratiam recumbit. Ita scilicet Dominus servos suos interdum vult quasi in nihilum redigi, quo mirabilior sit eorum salus. Nos vero hanc salutem definiamus non carnis nostrae sensu sed fide. Et videmus, ut minime carnis iudicio Stephanus indulgeat, quin potius se in ipso interitu salvum fore confidens aequo animo oppetat mortem. Hoc enim procul dubio infixum gerebat, vitam nostram cum Christo absconditam esse in Deo (Col. 3, 3.). Itaque iam de corpore minime sollicitus animam suam in Christi manus deposuisse contentus est. Neque enim ex animo ita precari poterat, nisi praesentis vitae oblitus et prorsus abiecta eius cura. Quamdiu versamur in mundo, quia mille mortibus sumus semper obsessi, spiritum nostrum quotidie in Dei manus cum Davide commendare nos decet (Psal. 31, 6.), ut scilicet vitam nostram a periculis omnibus eripiat, sed ubi certo ad mortem vocamur, confugiendum est ad hanc

precem, ut Christus spiritum nostrum suscipiat. Nam in hunc finem spiritum ipse suum deposuit in Patris manus, ut nostrorum perpetuus sit custos (Luc. 23, 46.). Haec inaestimabilis consolatio est, quod scimus animas nostras e corporibus migrantes non fortuito vagari, sed a Christo suscipi in fidelem custodiam, si modo eas in ipsius manum deponimus. Haec fiducia instituere nos debet ad placidam mortis tolerantiam, imo quisquis serio fidei affectu animam suam Christo commendat, necesse est ut eius arbitrio simul obedienter totum se resignet. Caeterum hic locus claro testimonio est, animam hominis non evanidum esse flatum, ut quidam phrenetici delirant, sed essentialem spiritum et huic vitae superstitem. Hinc praeterea docemur, Christum rite et legitime a nobis invocari, quoniam omnis illi potestas ideo a Patre data est, ut in eius fidem se omnes conferant.

60. *Positis genibus clamavit.* Altera pars est precationis, in qua Stephanus hominum amorem cum fide in Christum coniungit: et certe si cupimus Christo in salutem aggregari, hunc nos affectum induere oportet. Stephanus pro inimicis orans et quidem capitalibus et ipso temporis articulo, quo eorum saevitia ipsum ad vindictae cupiditatem stimulare poterat, satis declarat quo sit in omnes alios affectu. Quod autem Stephanum fecisse narrat Lucas, scimus nobis omnibus a Christo praecipi, sed quia vix quicquam est difficilius quam iniurias ita remittere, ut his bene precemur, qui nos perditos volunt, ideo intuendus semper nobis est ante oculos Stephanus in exemplum. Clamat quidem voce magna, sed nihil prae se fert coram hominibus, quod non sincere et ex animo dici testis sit Deus ipse. Vocem tamen attollit, ne quid ad mitigandam hostium ferociam praetermittat. Non statim apparuit profectus, certum tamen est non frustra eum orasse: et Paulus illustre documentum est, non omnibus statutum fuisse peccatum hoc. Equidem non dicam cum Augustino, Nisi Stephanus orasset, Ecclesia Paulum non haberet: est enim hoc duriusculum, tantum dico, quod Paulo Deus ignovit ex eo constare, non fuisse irritum Stephani votum. Exoritur hic quaestio, Quomodo pro his oret Stephanus, quos nuper dixerat Spiritui sancto rebelles esse? atqui hoc videtur esse contra Spiritum peccatum, cui in perpetuum venia negatur. Responsio facilis est, generaliter pronuntiari de omnibus, quod passim in multos competit. Ergo non ita corpus populi rebelle dixit, quin aliquos exciperet: deinde supra exposui qualem resistentiae speciem illic damnaret: neque enim protinus sequitur, in Spiritum sanctum peccare, qui ad tempus illi repugnant. Quum petit, Ne statuat Deus illis peccatum, hoc intelligit, ne reatus in illis resideat.

Hoc dicto obdormivit. Hoc additum est, ut sciamus, editam inter ultimos spiritus fuisse vocem illam: quod mirae constantiae documentum est. Placidum enim etiam mortis genus notat dormitio. Iam quia moribundus hanc precationem concepit, non spes impetrandae veniae ipsum agebat, ut tantopere de hostibus suis molliendis anxius esset, sed tantum ut resipiscerent. *Dormiendi* verbum quum pro Mori capitur in Scriptura, ad corpus referri debet: ne quis cum indoctis hominibus ridicule fingat, animas etiam dormire.

CAPUT VIII.

1. Facta est autem illo die persequutio magna adversus Ecclesiam, quae erat Hierosolymis. Itaque dispersi sunt omnes per regiones Iudaeae et Samariae, praeter Apostolos. 2. Curarunt autem una Stephanum viri religiosi, et fecerunt planctum magnum super eum. 3. Saulus autem vastabat Ecclesiam, ingrediens domos et inde trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam. 4. Illi autem dispersi peragrabant, annuntiantes sermonem Dei.

1. In hac historia primum ostenditur piorum conditio in hoc mundo, nempe quod sint velut oves mactationi destinatae, sicuti in Psalmo 44, 23. habetur, ac praesertim ubi Dominus hostibus frenum laxat, ut conceptam animi saevitiam exsequi possint. Exitus deinde persequutionum ostenditur, quod scilicet adeo non abrumpunt Evangelii cursum, ut potius ad eum provehendum admirabili Dei consilio adiumenta fiant. Quemadmodum illustre miraculum fuit, quod dispersio, cuius meminit Lucas, multos qui prius alienati a Deo fuerant in fidei unitatem collegerit. Nunc singula ordine expendamus.

Illo die. Initium a Stephano fuit: inde accensa rabies promiscue in omnes exarsit. Impii enim non secus ac ferae bestiae gustatum sanguinem multo avidius expetunt, et ipsis caedibus magis ac magis efferantur. Satan enim omnis saevitiae pater illos innoxio sanguine imbutos primum humanitatis sensu exuit: deinde sitim inexplebilem in ipsis excitat: hinc violenti isti ad trucidandum impetus, ut semel exorsi nunquam sponte desinant. Adde quod, quum impune nocendi facta est potestas, successu ipso erescit audacia, ut magis intemperanter ruant, quod etiam notat Lucas, quum dicit *magnam* fuisse persequutionem. Prius certe non omnino quieta erat Ecclesia neque ab improborum vexatione immunis, sed Dominus suis ad tempus parcebat, ut aliquid laxamenti haberent: nunc vero durius urgeri coeperunt. Haec etiam ad nostrum tempus accommodanda sunt. Si quando velut sopitus videtur hostium furor, ut flammas procul non egerat, sciamus Dominum imbecillitati nostrae consulere: sed interea ne fingamus nobis perpetuas inducias, verum parati simus ad maiores insultus sustinendos, quoties subito eruperint. Meminerimus etiam, si quando unius hominis constantia reprobos ad crudelitatem acuit, ipsi inique ascribi mali culpam. Neque enim Stephanum ignominia notat Lucas, quum eius occasione Ecclesiam solito gravius fuisse vexatam recitat, sed hoc magis in laude eius ponit, quod tanquam antesignanus reliquos ad fortiter pugnandum animadvertit suo exemplo. Quum *Hierosolymitanam Ecclesiam* nominat, non intelligit alibi quoque fuisse Ecclesias: sed transitum sibi ad ea facit quae inde sequuta sunt. Quum enim unicum esset hoc in mundo corpus piorum, fuga laceratum fuit, sed

ex mutilis membris ac dissipatis statim ortae sunt plures Ecclesiae, et ita corpus Christi longe lateque diffusum fuit, quum prius intra muros Hierosolymae inclusum esset.

Dispersi sunt omnes. Certum est non fuisse omnes dispersos: verum Scriptura universali nota utitur, pro eo quod dicimus, Passim aut Vulgo. Summa est, non fuisse paucis quibusdam periculum, quia per totam Ecclesiam grassata sit hostium crudelitas. Multi saepe animi mollitie ad levicolum rumorem diffugiunt; sed horum longe diversa est ratio. Neque enim temere consternati fugam arripiunt, sed quod non posse aliter sedari impiorum furorem videbant. Dicit autem, non modo per varia Iudaeae loca fuisse dissipatos, sed usque in Samariam venisse: ita dirui coepit medius paries, qui Iudaeos a Gentibus dividebat (Ephes. 2, 14.). Samariae enim conversio quasi primitiae fuerunt vocationis Gentium. Quanquam enim communis illis circumcisio erat cum populo Dei, scimus tamen magnum fuisse dissidium. Neque id immerito, quum in Samaria nonnisi ficticium Dei cultum fuisse Christus pronuntiet, quia tantum insipida erat aemulatio. Ianuam ergo Deus tum Evangelio aperuit, ut Christi sceptrum Hierosolyma emissum ad gentes usque perveniret. Ab hoc numero Apostolos excipit, non quod illi essent extra commune periculum, sed quia boni pastoris est, luporum incursus excipere pro salute gregis. Quaeri tamen potest, quum mandatum habuerint spargendi per totum orbem Evangelii, cur Hierosolymae substiterint, etiam quum vi et manu illinc expellerentur? Respondeo, quum iussisset illos Christus ab Hierosolyma incipere, illuc incubuisse, donec alio eius manu deducti certo scirent, illum sibi esse ducem. Et videmus, quam timide progressi sint in publicando Evangelio, non quod refugerent iniunctum sibi munus, sed quia ad rem novam et insolitam stupebant. Ergo quum Hierosolymae videant tam potenter oppugnari Evangelium, alio transire non audent, donec primam illam difficultatum molem perruperint. Certe nec otio suo nec securitati nec commodis illic subsidendo consulunt, laboriosam enim provinciam sustinent, inter varia discrimina assidue versantur. conflictantur cum summis molestiis, quare non dubium est, quin illis partes suas exsequi propositum sit. Praesertim vero quod omnibus aliis fugientibus manent, id clarum documentum est intrepidae constantiae. Si quis obiiciat, potuisse inter se partiri ac distribuere provincias, ut non omnes uno in loco occuparentur: respondeo, solam Hierosolymam satis omnibus exhibuisse negotii. In summa, hoc tanquam laude dignum commemorat Lucas, quod alios vitandae persequutionis causa in voluntarium exsilium sequuti non sint. Neque tamen horum fugam reprehendit, quorum liberior fuit conditio. Reputabant enim Apostoli, quid singulare haberet sua vocatio, nempe ut lupis in ovile incurrentibus stationem suam servarent. Nimius fuit ille Tertulliani ac similium rigor, qui indifferenter fas esse negabant persequutionis metu fugere: melius Augustinus, qui fugam ita permittit, ne desertae a pastoribus Ecclesiae hostibus prodantur. Hoc certe optimum est temperamentum, quod neque carnis timiditati nimis indulget, nec temere in mortem praecipitat, quibus vitam suam servare licet. Legat qui volet Epistolam 180. ad Honoratum. Ut redeam ad Apostolos: si persequutionis metu inter ipsa exordia

dispersi fuissent, quis non iure mercenarios dixisset? Quam noxia et turpis in praesens fuisset loci desertio? quantopere fregisset omnium animos? quantum apud posteros exemplo nocuisset? Accidet quidem interdum, ut pastori quoque fugere liceat, hoc est, si solus ipse impetitur, si non timetur propter eius absentiam Ecclesiae dissipatio. Quodsi commune illi est cum grege certamen, nisi ad extremum sustineat, perfidus est officii desertor. Privatis maior est libertas.

2. *Curaverunt Stephanum.* Ostendit Lucas, in ipso persequutionum ardore, non sic tamen concidisse piorum animos, quin zelo flagrantes pietatis officia colerent. Res exigui momenti esse videtur sepultura: potius quam eam negligant, non obscurum adeunt vitae discrimen. Quemadmodum autem fortiter mortem eos contempsisse temporis circumstantia testatur, ita ex eadem vicissim colligimus, non sine magna et necessaria causa fuisse in hac re tam sollicitos. Hoc enim ad exercendam eorum fidem plurimum intererat, non relinqui proiectum et feris expositum sancti martyris corpus, in quo nobilem triumphum Christus pro Evangelii sui gloria egerat. Nec vero poterant Christo vivere, nisi Stephano in mortis societatem aggregari parati essent. Sepeliendi ergo martyris studium illis ad invictam profitendae fidei constantiam meditatio fuit. Itaque in re supervacua non satagebant, ut adversarios inconsiderato zelo provocarent. Quanquam generalis etiam ratio, quae semper et ubique apud pios valere debet, procul dubio apud eos pondus habuit. Nam sepeliendi ritus ad spem resurrectionis spectat, sicuti in hunc finem divinitus ordinatus fuit ab initio mundi. Quare immanis haec barbaries semper habita fuit, corpora insepulta sponte relinquere. Nesciebant profani homines, quorsum tam sanctum ius sepulcri esse ducerent: nobis vero finis non est incognitus, nempe ut agnoscant superstites mandari terrae corpora velut in custodiam, donec inde excitentur. Unde apparet, vivis potius quam mortuis utile esse hoc officium. Tametsi humanitatis quoque nostrae est, debitum impendere corporibus honorem, quibus beatam immortalitatem promissam esse scimus.

Fecerunt planctum magnum. In planctu quoque pietatis et fidei professionem commendat Lucas. Facit enim plerumque tristis et infaustus eventus, ut quae prius causae placuerant relinquantur. Isti contra luctu suo declarant, se morte Stephani minime terreri, quominus in causae approbatione perstent, simul quantam unius hominis interitu iacturam fecerit Dei Ecclesia considerant. Repudianda autem est vesana illa philosophia, quae homines prorsus stupidos esse iubet ut sapiant. Stoicos olim sensus communis expertes fuisse oportet, qui affectus omnes arcebant ab homine. Hodie quidam fanatici eadem deliria libenter in Ecclesiam inveherent. Et tamen quum ferreum ab aliis pectus exigant, nihil illis est mollius vel magis effeminatum. Lacrimulam unam in aliis ferre non possunt, si quid illis praeter animi votum accidat, nullus est lamentationis modus. Ita scilicet eorum arrogantiam iocose, ut ita loquar, Deus ulciscitur, quum vel pueris ridendam propinat. Nos vero sciamus affectus, quos humanae naturae Deus indidit, per se non magis esse vitiosos, quam ipsum auctorem, sed primum a causa aestimandos esse, deinde si modum ac moderationem teneant. Dei certe donis qui gaudendum esse negat, trunco vel lapidi magis si-

milis est quam homini: ergo quum auferuntur, non minus erit licitus dolor. Ac ne extra praesentem locum egrediar, fideles non in totum lugere vetat Paulus, quum aliquis suorum illis morte eripitur, sed discrimen esse vult inter ipsos et incredulos, quia spes illis solatium esse debet et impatientiae remedium. Ipsa enim mortis origo nobis merito luctuosa est, sed quia vitam scimus in Christo restitui, habemus quod ad sedandum dolorem sufficiat. Similiter quum Ecclesiam dolemus privari raris et praestantibus viris, legitimam causam habet dolor: tantum petenda est consolatio, quae excessum corrigat.

3. *Saulus autem.* Duo hic notanda sunt: quanta fuerit hostium atrocitas et quam mirifica bonitas Dei, qui Paulum dignatus est ex tam crudeli lupo facere pastorem. Illa enim vastandi libido, qua fervebat, spem omnem praecidere videbatur. Itaque eo illustrior postea fuit ipsius conversio: nec dubium est, hanc divinitus inflictam ei fuisse poenam, ex quo in mortem Stephani cum aliis impiis conspiraverat, ut signifer esset crudelitatis. Saepe enim gravius in electis quam in reprobis peccata Deus ulciscitur.

4. *Illi autem dispersi.* Et hic Lucas incredibili Dei providentia factum esse narrat, ut fidelium dissipatio ad fidei unitatem multos adduceret: ita solet Dominus lucem ex tenebris et vitam ex morte elicere. Nam vox Evangelii, quae uno tantum in loco audiebatur, nunc ubique personat. Interea monemur hoc exemplo, persequutionibus minime cedendum esse, sed potius ad fortitudinem colligendos esse animos. Nam quum aufugiunt fideles Hierosolyma, neque exsilio ac praesentibus miseriis nec ullo in posterum metu franguntur, ut degenerent ad ignaviam vel tarditatem: sed in ipsa calamitate perinde sunt ad Christum praedicandum alacres, acsi nihil unquam subiissent molestiae. Quin etiam videtur notare Lucas hospitia subinde mutando erraticam vitam egisse. Ergo, si cupimus horum censeri fratres, sedulo nobis instemus, ne ulla nos crucis acerbitas aut ullus metus exanimet, quin pergamus in edenda fidei confessione, nec unquam in promovenda Christi doctrina fatigemur. Est enim absurdum, ut exsilia et fugae, quae martyrii tirocinia sunt, mutos et exanimes nos reddant.

5. Philippus autem quum venisset in urbem Samariae, praedicavit illis Christum. 6. Attentae autem erant turbae his, quae dicebantur a Philippo, unanimiter audientes et videntes signa, quae edebat. 7. Nam quum spiritus immundi multos detinerent, clamantes voce magna exibant. Multi quoque paralytici et claudi sanati fuerant. 8. Ita fuit gaudium magnum in urbe illa. 9. Vir autem nomine Simon, prius fuerat in urbe, artem magicam exercens, et dementans gentem Samariae: dicens se esse aliquem magnum. 10. Cui intenti erant omnes a parvo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus Dei magna. 11. Intenti autem erant, quod multo tempore eius magiis obstupefacti fuerant. 12. Porro quum Philippo credidissent evangelizanti de regno Dei et

nomine Iesu Christi baptizati sunt, viri simul ac mulieres: 13. Ac ipse quoque Simon credidit, et baptizatus adhaerebat Philippo: vidensque signa et virtutes magnas, quae fiebant, obstupebat.

5. Dixit Lucas, passim omnes annuntiasse Dei sermonem: nunc peculiariter meminit Philippi, tum quod efficax et fructuosa prae aliis fuerit eius praedicatio, tum quod sequutae sint memorabiles historiae, quas deinde attexet. *Urbem Samariae* posuit pro urbe Samaria, quae ab Hircano diruta et rursus ab Herode instaurata Sebaste vocata est. Vide Iosephum libro Antiquitatum decimo tertio, et decimo quinto. Quum dicit *praedicatum fuisse* Christum a Philippo, totam Evangelii summam in Christo comprehendi significat. Loquutio altera, quam paulo post subiicit, plenior quidem est, idem tamen valet. Coniungit regnum Dei cum Christi nomine, sed quia per Christum consequimur hoc boni, ut in nobis Deus regnet, ac renovati in spiritualem iustitiam mundoque mortui coelestem vitam agamus: ideo hanc quoque partem sub se continet Christi praedicatio. Huc autem redit summa, ut mundum perditum Christus sua gratia reparet, quod fit, dum Patri nos reconciliat: deinde quum nos regenerat suo Spiritu, ut profligato Satana regnum Dei in nobis erigatur. Porro quum ante narraverit, Apostolos non movisse pedem Hierosolyma, probabile est, unum ex septem diaconis, cuius etiam filiae prophetabant, hic designari.

6. *Attentae autem erant.* Quomodo amplexi sint Philippi doctrinam Samaritae refert, Lucas. Dicit enim eos audiisse, unde gustum aliquem ceperunt. Accessit stimulus alter ex miraculis, tandem sequuta est attentio. Hic est legitimus ad fidem progressus. Qui enim doctrinam necdum auditam respuunt, quomodo ad fidem unquam pervenirent, quae ex auditu nascitur (Rom. 10, 14.)? Ergo quod se ad audiendum faciles praebuerunt, ad reverentiam et attentionem primus fuit gradus. Ac proinde non mirum est, si tam rara hodie ac pene nulla sit in mundo fides. Quotusquisque enim aurem Deo loquenti praebere dignatur? Ita fit, ut maior pars veritatem incognitam ac ne minimo quidem gustu libatam reiiciat. Caeterum quemadmodum fidei exordium est auditus, ita per se non sufficeret, nisi animos simul afficeret doctrinae maiestas. Et certe quisquis negotium sibi esse cum Deo reputat, fieri non potest, ut contemptim ipsum audiat loquentem. Et ipsa doctrina, quae eius Verbo continetur, auctoritatem sibi acquiret: ita sponte ex auditu fluet attentio. Quantum ad miracula spectat, scimus duplicem esse eorum usum: Ut nos ad audiendum Evangelium praeparent et in eius fide confirment. Adverbium *unanimiter*, tam cum auditu, quam cum attentione coniungi potest. Mihi hoc posterius magis placet, quod uno animo essent attenti. In eo autem vim et efficaciam praedicationis Lucas commendat, quod magnus hominum numerus uno consensu subito ad seriam audientiam comparatus fuerit.

7. *Spiritus immundi.* Species quasdam breviter attingit, ut sciamus cuiusmodi miraculis adducti Samaritae fuerint, ut Philippo auctoritatem tribuerent. Clamor quem edebant spiritus immundi

signum erat repugnantiae. Quare hoc ad illustrandam Christi virtutem non parum valebat, quod diabolos imperio suo contumaciter licet renitentes constringeret.

8. *Gaudium* cuius meminit, fructus est fidei. Fieri enim aliter non potest, ubi Deum nobis esse propitium sentimus, quin efferantur animi nostri incomparabili gaudio et quod omnem sensum exsuperat (Phil. 4, 7.).

9. *Vir quidam nomine Simon.* Hoc tale erat obstaculum, ut videri posset praeclusus Evangelio aditus apud Samaritanos. Fascinatae enim Simonis praestigiis erant omnium mentes, atque hic stupor longo iam temporis spatio invaluerat. Porro quam difficile sit, errorem ex hominum animis revellere, postquam diuturnitate temporis radices egit, et revocare ad sanam mentem, qui iam obduruerunt, experientia docet. Magis obstinatos in errore reddebat superstitio, quod Simonem habebant non modo quasi Dei Prophetam, sed quasi Spiritum ipsum.

10 et 11. Nam cognomen *magnae virtutis*, huc spectabat, ut quicquid alioqui divinum esset hac magnitudine obrutum vilesceret. Hinc ergo clarius elucet Christi potentia, quod per ista obstacula Philippus perruperit. Hoc autem Lucas amplificat, quum dicit *obstupefactos fuisse* a magno usque ad parvum. Nam quum omnium ordinum homines delusi essent, quisnam erat Evangelio aditus? praesertim quum non mediocris esset impostura. Sensus enim omnes capti erant stupore. Praeterquam autem quod inde apparet quam potens sit veritas, simul constantiae exemplum in Philippo nobis proponitur, qui tametsi viam non cernit, infracto tamen pectore opus Domini aggreditur, qualem ipse volet dare successum expectans. Atque ita omnino agendum, ut intrepide tentemus quicquid Deus mandat, etiam ubi videntur irriti fore conatus. Porro quod Samaritanis accidit ut Satan ita eos dementaret, sciamus communem esse infidelitatis poenam. Non omnes quidem fascinantur magorum praestigiis, neque ubique sunt Simones, qui talibus imposturis ludant: sed intelligo non esse mirum aut insolens, si Satan in tenebris varie illudat. Omnibus enim errorum capturis obnoxii sunt, quicunque Dei luce non reguntur. Praeterea quum narrat Lucas, *seductos promiscue fuisse omnes*, monemur neque ingenii acumen, nec quicquid in nobis est rationis et prudentiae ad cavendam Satanae astutiam sufficere. Et sane videmus, quam stultis et deliris erroribus impliciti fuerint, qui prae aliis habiti sunt in mundo perspicaces.

Virtus Dei magna. Ergo Dei nomine abusus fuerat Satan ad fallendum, quod pestilentissimum est deceptionis genus, tantum abest ut ad excusationem valeat. Dictum fuit supra, nomen praecipuae Dei virtutis Simonem sibi arrogasse, ut quicquid alibi esset divinum supprimeret, quemadmodum sol luce sua stellas omnes obscurat. Impia fuit haec et scelerata nominis Dei profanatio. Verum nihil hic factum legimus, quod non quotidie adhuc fiat. Nihil enim hominibus magis proclive, quam ad Satanam transferre quod Dei proprium est. Praetexitur quidem religio, sed quid Samaritanos iuvit hic praetextus? Bene ergo nobiscum agitur, quum suam in Christo virtutem Deus nobis patefacit et non alibi quaerendam esse demonstrat, atque ut nos in se retineat artes et imposturas Satanae, quae fugiendae sunt, detegit.

12. *Quum credidissent.* Illud est quod dixi miraculum, quod

Philippum audierunt, qui prorsus erant Simonis illusionibus attoniti: quod coelestis sapientiae compotes facti sunt, qui stupidi erant et hebetes. Ita quodammodo ex inferis in coelum evecti sunt. Quod Baptismus fide posterior fuit (Marc. 16, 16.), consentaneum est Christi institutio quantum ad extraneos spectat. Fide enim oportuit inseri in Ecclesiae corpus, antequam symbolum acciperent: sed nimis ineptiunt Anabaptistae, dum ex his locis probare nituntur, arcendos esse infantes a Baptismo. Baptizari non poterant viri et mulieres, quin fidem profiterentur, sed hac lege admissi sunt ad Baptismum, ut Deo simul consecrarentur eorum familiae: sic enim habet foedus, Ero Deus tuus et seminis tui (Gen. 17, 7.).

13. *Simon quoque ipse.* Qui totam urbem fallaciis suis infatuaverat, Dei veritatem simul cum aliis recipit. Qui summam Dei virtutem se esse iactaverat, Christo se submittit, quanquam non tam sua unius quam totius gentis causa illuminatus fuit in Evangelii notitiam, ut scandalum tolleretur quod imperitos morari poterat. Atque huc pertinet quod postea dicit Lucas, miratum fuisse signa. Voluit enim Dominus hunc quem pro semideo habebant Samaritae in triumpho ducere, quod fit, dum excussa inani iactantia veris miraculis gloriam dare cogitur. Neque enim sincero cordis affectu se Christo tradit: alioqui non statim erumperet perversa eius ambitio et donorum Spiritus impia et profana aestimatio. Non tamen multis assentior, qui simulasse duntaxat fidem putant, quum minime crederet. Aperte Lucas testatur eum credidisse, et additur ratio quod admiratione tactus fuerit: quomodo igitur se paulo post hypocritam esse prodit? Respondeo, inter fidem et meram simulationem aliquid esse medium. Epicurei et Lucianici credere se profitentur, quum tamen intus rideant, quum illis fabulosa sit spes vitae aeternae, quum denique nihilo plus habeant pietatis quam canes et porci. At multi sunt qui, utcunque Spiritu adoptionis non sint regeniti, nec vero cordis affectu se Deo addicant, Verbi tamen potentia victi non modo verum esse agnoscunt quod docetur, sed tanguntur Dei timore ut doctrinam recipiant. Concipiunt enim Deum esse audiendum, illum et salutis auctorem esse et mundi iudicem. Non ergo fingunt coram hominibus fidem quae nulla sit, sed credere se putant. Atque haec fides temporaria est, cuius meminit Christus apud Marcum cap. 4 (Luc. 8, 13.): dum scilicet Verbi semen animis conceptum mox tamen suffocatur variis mundi curis aut pravis affectibus, ut nunquam maturescat, imo potius in herbam inutilem degeneret. Talis ergo fuit Simonis fides: sentit veram esse Evangelii doctrinam et conscientiae suae sensu ad eam recipiendam cogitur, sed deest fundamentum, hoc est, sui abnegatio. Unde sequitur, animum eius simulatione fuisse involutum, quam mox prodit. Verum talem fuisse hypocrisin sciamus, in qua se ipse deceperit, non crassam illam qua se venditant Epicurei et similes, quia Dei contemptum fateri non audent.

Baptizatus est. Hoc Simonis exemplo clare patet, non conferri omnibus indifferenter in Baptismo gratiam, quae illic figuratur. Papistarum dogma est, Nisi quis ponat obicem peccati mortalis, omnes cum signis recipere veritatem et effectum. Ita magicam vim tribuunt Sacramentis, quasi absque fide prosint. Nos au-

tem sciamus offerri nobis a Domino per Sacramenta quicquid sonant annexae promissiones, et non frustra nec inaniter offerri, modo fide ad Christum directi ab ipso petamus quicquid Sacramenta promittunt. Quamvis autem nihil illi tunc profuerit Baptismi receptio, si tamen conversio postea sequuta est ut nonnulli coniiciunt, non exstincta fuit nec abolita, utilitas. Saepe enim fit, ut post longum tempus demum operetur Spiritus Dei, quo efficaciam suam Sacramenta proferre incipiant.

Adhaerebat Philipo. Quod eum Philippus admisit, in eo apparet quam difficile sit hypocritas discernere. Atque haec patientiae nostrae est probatio. Sic Demas temporarius Pauli comes postea factus est perfidus desertur (II. Tim. 4, 2. 10.). Denique malum hoc effugere non possumus, quin se interdum nobis improbi et fraudulenti homines adiungant. Ac si quando se nobis astute insinuant improbi, iniuste nos gravant superbi censores, acsi praestanda nobis essent eorum scelera, quanquam sedulo cavenda est facilitas, quae saepe ignominiam aspergit evangelio. Atque eo prudentius attendere nos decet, ne quoslibet sine delectu admittamus, quando magnos viros fuisse deceptos audimus. Dicit *attonitum fuisse* magnitudine signorum, ut sciamus magnam illam virtutem, qua se iactabat, nihil quam praestigias fuisse ac fumos. Neque enim simplex admiratio hic notatur, sed ecstasis, quae hominem extra se rapit.

14. Quum autem audissent Apostoli, qui Hierosolymae erant, quod Samaria recepisset sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum et Ioannem: 15. Qui quum descendissent, precati sunt pro eis, ut reciperent Spiritum sanctum. 16 Nondum enim super quenquam eorum illapsus fuerat, sed baptizati tantum erant in nomine Christi Iesu. 17. Tunc imposuerunt manus super eos, et receperunt Spiritum sanctum.

14. Hic Lucas progressus gratiae Dei in Samaritanis describit, sicuti maioribus Spiritus sui donis fideles assidue locupletare solet. Neque enim putandum est, consilium de quo Lucas loquitur Apostolos cepisse, nisi eiusdem Dei instinctu qui opus suum in Samaria iam Philippi manu inchoaverat. Varie autem pro suo arbitrio utitur ad diversas operis partes suis organis. Philippi opera eos ad fidem adduxerat: nunc Petrum et Ioannem Spiritus conferendi ministros ordinat. Ita scilicet Ecclesiae suae unitatem fovet, dum alii aliis manus porrigunt: nec homines tantum vicissim inter se, sed totas quoque Ecclesias conciliat. Poterat quidem per Philippum quod coeperat absolvere, sed ut melius discerent Samaritani fraternam coniunctionem sancte cum prima Ecclessia colere, hoc quasi vinculo obstringere eos voluit: deinde Apostolos, quibus promulgandi ubique in toto orbe Evangelii mandatum dederat (Marc. 16, 15.), hoc privilegio ornare voluit, ut in unam Evangelii fidem melius omnes coalescerent. Et scimus alioqui periculum fuisse, quum animis et moribus inter se longe dissiderent Iudaei et Samaritani, ne ita divisi Chrtstum scinderent, vel saltem seorsum sibi fingerent novam Ecclessiam. Interea videmus quam

sedulo ad iuvandos fratres intenti fuerint Apostoli: neque enim expectant dum rogentur, sed ultro hanc curam suscipiuut. Nec vero hoc Aposoli faciunt diffidentia, quasi Philippum suspicentur minus dextre quam par esset suis partibus defungi, sed laboranti subsidium offerunt, et veniunt Petrus et Ioannes non socii modo laborum, sed approbatores futuri. Non queritur rursum Philippus sibi quicquam detrahi, quod incepto a se aedeficio alii extremam manum imponant, sed utrinque comiter sua studia in commune bona fide conferunt. Et certe sola est ambitio, quae sanctae communicationi iannam claudit. Quod narrat Lucas missum a reliquis Petrum fuisse hinc colligi potest, non exercuisse in collegas imperium, sed ita excelluisse inter eos, ut tamen corpori subesset ac pareret.

Qui Hierosolymae erant. Duplex potest esse sensus, vel Apostolos tunc fuisse omnes Hierosolymae, vel residuos fuisse illic quosdam, quum alii huc et illuc profecti essent. Atque hoc posterius magis amplector: probabile enim est, sic inter se partitos fuisse, ut semper aliqui ex numero varias legationes, prout occasio se dabat, obirent, pars aliqua Hierosolimae quasi in statione praecipua maneret. Fieri etiam potest ut, postquam in sua quisque expeditione aliquamdiu fuerat, illuc convenire soliti sint. Certum quidem est, tempus illud quo Hierosolymae fuerunt non fuisse in desidia consumptum, deinde eos non fuisse quasi nido affixos, quum Christus peragrare mundum iussisset.

15. *Precati sunt.* Minime dubium est, quin primum docendi partes susceperint: scimus enim non mutas fuisse personas, sed Lucas quod illis cum Philippo commune fuit subticens tantum commemorat, quid novi eorum adventus Samaritanis contulerit, nempe quod tunc demum Spiritu sancto donati sunt.

16. Sed hic occurrit quaestio. Dicit enim tantum *fuisse baptizatos* in nomen Christi, atque ideo nondum fuisse Spiritus participes. Atqui vel inanem et omni virtute et gratia carere Baptismum oportet, aut a Spiritu sancto habere quicquid efficaciae habet. In Baptismo abluimur a peccatis: atqui lavacrum nostrum Spiritus sancti opus esse docet Paulus (Tit. 3, 5.). Aqua Baptismi sanguinis Christi symbolum est: atqui Petrus Spiritum esse praedicat, a quo irrigamur Christi sanguine (I. Petr. 1, 2.). In Baptismo crucifigitur vetus noster homo, ut suscitemur in vitae novitatem (Rom. 6, 6): unde autem hoc totum nisi ex sanctificatione Spiritus? Denique Baptismo nihil reliquum fiet, si a Spiritu separetur. Ergo Samaritanos, qui vere Christum in Baptismo induerant, Spiritu quoque eius vestitos fuisse negandum non est (Gal. 3, 27.). Et sane Lucas hic non de communi Spiritus gratia loquitur, qua nos sibi Deus in filios regenerat, sed de singularibus illis donis quibus Dominus initio Evangelii quosdam esse praeditos voluit ad ornandum Christi regnum. In hunc modum intelligi debent Ioannis verba, Discipulis nondum fuisse datum Spiritum, quum adhuc Christus in mundo ageret (Io. 7, 39.). Non quod Spiritu prorsus vacui essent, a quo et fidem et pium sequendi Christi affectum acceperant, sed quia nondum pollebant eximiis donis, in quibus postea amplior refulsit regni Christi gloria. In summa, quum iam Spiritu adoptionis donati essent Samaritani, quasi in cumulum accedunt insignes Spiritus gratiae, in quibus Deus quasi visibilem

Spiritus sui praesentiam Ecclesiae suae ad tempus exhibuit, ut Evangelii sui auctoritatem in perpetuum sanciret, ac simul testatum faceret, Spiritum suum semper fidelium praesidem ac directorem fore.

Tantum baptizati erant. Non debet hoc accipi taequam contemptim de Baptismo dictum, sed intelligit Lucas, nonnisi communi adoptionis et regenerationis gratia, quae piis omnibus in Baptismo offertur, tunc donatos fuisse. Hoc vero extraordinarium erat, conferri quibusdam Spiritus dona, quae regnum Christi et Evangelii gloriam illustrarent. Hic enim illorum erat usus, ut quisque pro facultatis suae modo Ecclesiae prodesset. Hoc ideo notandum est, quia Papistae, dum ficticiam suam confirmationem extollere volunt, in hanc sacrilegam vocem prorumpere non dubitant, Semichristianos esse quibus manus nondum fuerunt impositae. Hoc iam tolerabile non est quod, quum symbolum hoc temporale esset, ipsi perpetuam legem finxerunt in Ecclesia, quasi Spiritus sanctus illis ad manum esset. Scimus, quum testimonium ac pignus gratiae Dei frustra et sine re ipsa proponitur, nimis foedum esse ludibrium: atqui fateri coguntur ipsi quoque, Ecclesiam nonnisi ad tempus donis istis fuisse ornatam. Unde sequitur, impositionem manuum qua usi sunt Apostoli finem habuisse, quum effectus cessavit. Omitto quod Oleum addiderunt manuum impositioni: sed hoc ut iam dixi nimiae audaciae fuit, perpetuam legem Ecclesiae imponere, ut generale sacramentum esset, cuius peculiaris usus fuerat Apostolis (Marc. 6, 13.), ut perpetuo duraret signum, postquam res ipsa desierat. Verum accessit exsecrabilis blasphemia, quod Baptismo dixerunt tantum peccata remitti: Spiritum regenerationis conferri per putidum illud oleum, quod sine Dei verbo invehere ausi sunt. Scriptura nos Christum in Baptismo induere testatur et in eius corpus inseri, ut vetus homo noster crucifigatur et renovemur in iustitiam. Sacrilegi isti praedones detracta Baptismo spolia ad fallacem sacramenti sui larvam transtulerunt, neque hoc unius hominis commentum fuit, sed Concilii unius decretum, quod in suis omnibus scholis quotidie blaterant.

17. *Quum imposuissent manus.* Preces sequitur manuum impositio, quo testantur minime inclusam esse in externa ceremonia Spiritus gratiam, quam supplices aliunde postulant. Neque tamen Deum fatendo auctorem ceremoniam negligunt, quae divinitus in hunc usum tradita illis erat: et quia non temere usurpant, simul annexus est effectus. Haec signorum est utilitas et efficacia, quod in illis Deus operatur, et tamen unus manet gratiae donator, eiusque dispensandae pro iure suo arbiter: sed meminerimus organum Dei fuisse manuum impositionem, quo tempore visibiles Spiritus gratias suis contulit: ex quo vero talibus divitiis privata fuit Ecclesia, inane duntaxat esset spectrum.

18. Intuitus vero Simon, quod per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit illis pecuniam. 19. Dicens: Date et mihi potestatem hanc, ut cui imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum. 20. Petrus autem illi dixit: Pecunia tua tecum sit in exitium: quia donum

Dei existimasti pecuniis acquiri. 21. Non est tibi pars, neque haereditas in ratione hac. Cor enim tuum non rectum est coram Deo. 22. Resipisce igitur a malitia hac, et precare Deum, si forte remittatur tibi cogitatio cordis tui. 23. Nam in felle amaritudinis et colligatione iniustitiae video te esse. 24. Respondens vero Simon dixit: Precamini vos pro me apud Deum, ne quid eorum, quae dixistis, mihi eveniat. 25. Illi ergo testificati et loquuti sermonem Domini redierunt Hierosolymam, et per multos pagos Samaritanorum evangelizarunt.

18. *Intuitus autem Simon.* Iam detegitur Simonis hypocrisis, non quod prius se credere finxisset: convictus enim serio manus Christo dederat, qualiter multi Evangelio cedunt ne bellum gerant cum Deo, sed manent interea sui similes: quum veram fidem sequi debeat nostri abnegatio. Hoc vero est Christum cum Satana miscere, quum doctrina usque ad reconditos cordis affectus non penetrat, sed interior immundities quasi sepulta illic latet. Nunc ergo fucum illum abstergit Deus in Simone, ne amplius Christi nomen profitendo tam se quam alios fallat. Ambitio enim quae occulta erat nunc se profert, dum se Apostolis aequari cupit. Hoc iam unum vitium est: alterum vero, quod gratiam Dei venalem existimans vult eam ad quaestum prostituere. Unde apparet, profanum esse hominem, qui nondum verae pietatis rudimenta gustarit: nullo enim gloriae Dei studio tangitur, imo non cogitat quid sit esse Dei ministrum. Quemadmodum quaestum hactenus ex sua magia fecerat, ita quaestuosum sibi putavit fore si gratias Spiritus conferret: neque enim dubium est, quin opes et gloriam coram mundo captaverit: simul gravem Deo facit iniuriam, quod coelestem hanc virtutem nihil putavit a magicis suis incantationibus differre. Nunc breviter tenemus, quid et quot modis peccaverit Simon: In donis Spiritus non adorat neque agnoscit Christi potentiam, non agnoscit coelesti virtute instructos Apostolos, ut Christi gloriam suo ministerio illustrent: sua eum ambitio impellit ac rapit, ut Deo posthabito eminere cupiat et mundum sibi facere obnoxium: Spiritum sanctum mercari vult quasi pretio subiaceret.

20. *Respondit Petrus.* Hic acriter eum repellit Petrus, nec contentus obiurgatione diram imprecationem addit, ut pereat Simon cum sua pecunia: quanquam non tam illi imprecatur exitium, quam iustam vindictam Dei incutiendi terroris causa denuntiat prope impendere. In summa ostendit quid promeritus sit, quum foedae nundinationi subiecit Dei Spiritum: acsi dixisset, dignus es qui pereas cum tua pecunia, quando tanta contumelia afficis Spiritum Dei. Nam quod salvum potius Simonem quam perditum cuperet Petrus, ex sequentibus facile intelligi poterit. Sed quasi iudicis personam sustinens, quam poenam mereatur Simonis impietas pronuntiat: ac tanta vehementia reum peragi oportuit, ut sceleris sui atrocitatem sentiret. Eodem spectat quod pecuniam addixit exitio. Significat enim, quod ad tam nefarium usum oblata

esset, quasi sceleris contagione infectam ac pollutam esse. Et certe optandum est potius ut pereat totus mundus, quam ut gloriam Dei obscurent quae prae ipsa nullius sunt pretii. Caeterum quum ita imprecatur homini sacrilego, non tam personam respicit quam factum. Sic enim excandescere adversus hominum scelera debemus, ut prosequamur homines ipsos misericordia. Tales sunt Dei sententiae, quae adulteros, fures, et ebriosos, et iniurios exitio devovent (I. Cor. 6, 9. 10. Eph. 5, 5.). Neque enim quatenus homines sunt, spem illis praecidunt salutis, sed tantum referuntur ad praesentem eorum statum, et si obstinate pergant, qualis eos maneat exitus denuntiant.

21. *Non est tibi pars.* Quidam aliter orationem contexunt, Simonem non esse participem gratiae, quod eam pecunia aestimet. Sed altera lectio quam sequuti sumus magis recepta est, nempe ut ratio illa superiori membro iungatur. Et certe melior est illa connexio, Pecunia tua pereat tecum, quando ea compensari posse existimas inaestimabile Spiritus donum. Ubi vetus interpres posuerat, In sermone hoc: aptius Erasmus reddidit, In ratione hac. Significat enim Petrus, nihil in tota illa administratione commune esse homini sacrilego, qui eam impie profanat. Porro de Simonia multum et veteres Theologi et Papistae disputarunt, sed quod Papistae Simoniam appellant cum Simonis facto minime convenit. Voluit Simon Spiritus gratiam pecunia emere, Papistae crimen Simoniae ad otiosos suos proventus trahunt. Neque tamen hoc dico ut flagitia extenuem, quae emendis et vendendis sacerdotiis hodie grassantur in Papatu. Iam per se satis foedum est hoc scelus, quod talem in Ecclesia Dei mercatum exercent. Interea vero tenenda est propria Simoniae definitio, nempe quod sit impia donorum Spiritus nundinatio vel aliud simile, dum illis quispiam ad ambitionem vel alias corruptelas abutitur. Quanquam Simonis imitatores esse omnes fateor, qui malis artibus ad Ecclesiae regimen aspirant, quod passim hodie nullo pudore fieri videmus tanquam liceat: ac secundum hanc rationem vix in toto Papatu reperietur sacerdos, qui non palam sit Simoniacus, quando nullus illuc emergere potest, quin se oblique insinuet. Quanquam fatendum est quod magno nostro pudore pueri vident, non minore licentia apud quosdam pseudoevangelicos grassari. Nos autem ut a Simonis contagione puri simus, primum Spiritus dona meminerimus non pecunia acquiri, sed conferri mera et gratuita Dei bonitate, idque in Ecclesiae aedificationem, hoc est, ut studeat quisque pro facultatis suae modo fratres suos iuvare, ut modeste quisque conferat in commune Ecclesiae bonum quod accepit, nec obstet cuiusquam hominis excellentia, quin solus Christus supra omnes emineat. Mirum tamen videri posset, quod Simonem excludat Petrus a Spiritus participatione, quod ad dona specialia pertinet, quia cor non habeat rectum coram Deo. Neque enim fecit Iudae pravitas, quin Spiritus donis polleret: nec Spiritus dona apud Corinthios sic corrupta fuissent, si cor habuissent coram Deo rectum (I. Cor. 14.). Non videtur itaque ratio quam assignat Petrus sufficere, quia multi qui impuro sunt corde Spiritus donis plerumque excellunt. Sed primo, nihil absurdi est, si indignis quoque tales gratias conferat Deus. Deinde Petrus non praescribit hic generalem regulam, sed quia communio donorum Spiritus pe-

culiaris est Ecclesiae, Simonem qui alienus est a Christo indignum esse pronuntiat, qui tanquam unus ex domesticis Dei easdem cum fidelibus gratias participet. Adde quod directa fuerat contumelia in ea dona, quibus abdicatur.

22. *Resipisce igitur.* Quod illum ad poenitentiam hortatur et preces, in eo spem veniae residuam illi facit. Nullo enim unquam resipiscendi affectu quispiam tangetur, nisi qui propitium sibi fore Deum confidet: contra desperatio homines semper rapiet praecipites ad audaciam. Praeterea Scriptura docet, non invocari rite Deum nisi ex fide. Videmus ergo, ut Petrus Simonem diris verborum fulminibus ante prostratum nunc rursus in salutis fiduciam erigat: et tamen non leve peccatum erat Simonis. Verum si fieri possit ab ipsis inferis extrahendi nobis sunt homines. Proinde donec se manifestis signis etiam sceleratissimi quique reprobos esse prodant, nemo tam severe tractandus est, quin illi simul peccatorum remissio ante oculos ponatur. Imo quibus ob duritiem et pervicaciam acrior obiurgatio utilis est, sic tamen una manu deiicere ipsos decet, ut altera subleventur. Nam anathemate ferire Spiritus Dei non permittit. Sed metum ac dubitationem iniicere videtur Petrus, quum dicit *si forte.* Et Papistae hoc loco et similibus probare contendunt, suspensis ac dubiis animis precandum esse, quia temere certum sibi successum homines in suis votis promittant: sed facilis est solutio. Nam dictio εἰ ἄρα tantundem valet acsi quis Latine dicat, Si qua tibi remittat Deus. Eam vero Petrus usurpat, non ut perplexum relinquat animum Simonis, sed ut magis ad vehementiam precandi stimulet. Nam ipsa difficultas non parum ad nos excitandos valet, quia ubi res videtur sub manu esse nimium securi et ignavi sumus. Ergo non incutit Petrus Simoni terrorem, qui impetrandi fiduciam evertat in eius corde vel perturbet, sed spem illi certam faciens, si supplex petierit atque ex animo, tantum excitandi ardoris causa veniam pro sceleris pravitate difficilem esse commemorat. Necesse enim est, ut fides nobis in adeundo Deo praeluceat, imo ut sit precationis mater.

23. *In felle amaritudinis.* Iterum Simonem Petrus dure exagitat et Dei iudicio percellit. Nisi enim coactus fuisset in se descendere, nunquam serio ad Deum conversus esset. Nihil enim stupidis magis exitiale est, quam quum illis blandimur vel quum leviter tantum radimus summam cutem, quum potius fodiendi sint. Ergo donec ex peccati sui sensu veram tristitiam et dolorem conceperit peccator, talis adhibenda est severitas, quae eius animum vulneret: alioqui putridum ulcus intus fovebitur, quod sensim ipsum hominem absumet. Semper tamen modus ille teneatur, ut hominum saluti quantum in nobis est consulamus. Porro in verbis Petri duae sunt elegantes metaphorae, quarum altera ex Mose sumpta videtur ubi vetat, ne sit in nobis radix germinans, fel et absinthium, Deutr. 29, 18. Hac autem loquutione interior cordis malitia notatur, quum impietatis virus ita concepit, ut eo imbutum nihil quam amaritudinem proferre queat. Eodem spectat *colligatio impietatis*, quum scilicet totum cor vinctum et constrictum a Satana tenetur. Nam saepe accidet, ut pii alioqui homines in mala opera erumpant, qui tamen intimum cor veneno corruptum non habebunt. Scimus hominum naturae ingenitam esse hypocrisin, sed ubi lucet Spiritus Dei non ita coecutimus in nostris vitiis, ut

tanquam occultum fasciculum intus alamus. Significat ergo Petrus non unà tantum in parte simonem lapsum esse, sed ipsam cordis radicem vitiosam esse et amaram: non modo in una specie peccati incidisse in Satanae laqueos, sed omnes eius sensus teneri implicitos, ut totus sit addictus Satanae et quasi iniquitatis mancipium. Interea monemur, scelerum gravitatem non tam a flagitio quod apparet quam ab affectu cordis aestimari.

24. *Respondit Simon.* Hinc colligimus, non ita acceptum ab illo fuisse quod minatus erat Petrus, quin salutem suam quaeri reputaret. Tametsi autem unus tantum Petrus loquutus erat, sermonem omnibus promiscue tribuit propter consensum. Nunc exoritur puaestio, Quid sit de Simone sentiendum? Scriptura non longius quam ad coniecturam nos ducit, Quod obiurgationi cedit et tactus peccati sui sensu Dei metuit iudicium, deinde ad Dei misericordiam se confert seque precibus Ecclesiae commendat: haec certe non minima sunt poenitentiae signa, coniicere ergo licet ipsum resipuisse. Et tamen veteres uno consensu tradunt gravem postea fuisse Petro adversarium et Romae cum eo per triduum disputasse. Exstat etiam scripta disputatio sub nomine Clementis, sed quae tam putida deliria continet, ut mirum sit a Christianis auribus posse ferri. Deinde ostendit Augustinus ad Ianuarium, varios et fabulosos rumores ea de re suo tempore Romae vagatos fuisse: quare nihil tutius est, quam incertis opinionibus valere iussis simpliciter amplecti quod Scripturis proditum est. Quod alibi de Simone legimus merito plures ob causas suspectum esse potest.

25. *Illi ergo testificati.* His verbis docet Lucas, non ideo tantum venisse Petrum et Ioannem, ut donis Spiritus ditarent Samaritanos, sed ut comprobando Philippi doctrinam illos in fide iam recepta stabilirent. Hoc enim valet *Testificandi* verbum, acsi diceret, eorum testimonio factum esse, ut plena et solida verbo Dei auctoritas constaret, ac vigeret tanquam probe testata et authentica veritas. Simul tamen fidos Dei testes fuisse admonet Lucas, quum addit protulisse *Dei sermonem.* Haec ergo doctrinae Apostolicae summa fuit, fideliter proferre quae a Domino didicerant, non sua vel cuiusquam hominum commenta. Dicit non in una solum urbe hoc fecisse, sed etiam in vicis. Videmus ergo sic ad promovendam Christi gloriam fuisse accensos, ut quocunque venirent illum haberent in ore. Ita ab una urbe per totam regionem semen vitae spargi coepit.

26. Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicens: Surge, et vade meridiem versus, ad viam quae descendit a Ierusalem Gazam: ipsa est deserta. 27. Et surgens profectus est. Et ecce vir Aethiops, eunuchus, Praefectus Candaces Reginae Aethiopum, qui praeerat toti eius gazae, qui venerat Hierosolymam adoraturus: 28. Revertens autem ac sedens in curru suo, legebat Prophetam Iesaiam. 29. Dixit autem Spiritus Philippo: Accede et adiungere ad hunc currum. 30. Accurrens autem Philippus, audivit eum legentem

Prophetam Iesaiam, ac dixit: Intellgisne quae legis? 31. Dixit ille, Quomodo possem, nisi quispiam me dirigat? Rogavit autem Philippum, ut ascenderet ac sederet secum.

26. *Angelus domini.* Transit Lucas ad novam historiam, quomodo scilicet Evangelium ad Aethiopes usque pervenerit. Tametsi enim unum hominem duntaxat ad Christi fidem conversum fuisse refert, quia tamen magna erat in toto regno eius auctoritas et potentia, fides eius odorem longe lateque spirare potuit. Scimus enim ex tenuibus principiis Evangelium crevisse, et in eo clarius refulsit vis Spiritus, quod granum unum seminis brevi temporis spatio amplam regionem implevit. Primo iubetur Philippus ab angelo ire versus meridiem: quo profectu vel in quem finem, angelus illi non exprimit. Atque ita saepe Dominus cum suis agere solet ad probandam eorum obedientiam. Quid facere ipsos velit demonstrat, hoc vel illud praecipit, successum vero penes se absconditum tenet. Ergo simplici Dei imperio contenti simus, etiamsi ratio eius quod iniungit vel obedientiae fructus non statim apparet. Nam etsi diserte hoc non exprimitur, omnia tamen Dei mandata tacitam promissionem continent, quoties illi paremus, non posse quicquid suscipimus operis nisi prospere cedere. Adde quod sufficere nobis debet, probari Deo nostra studia, quum nihil temere et sine illius iussu suscipimus. Si quis obiiciat, non descendere quotidie e coelo angelos, qui nobis quid agendum sit patefaciant: in promptu est responsio, Abunde nos doceri verbo Domini quidnam agendum sit, nec consilio destitui, quicunque os illius interrogant et spiritus gubernationi se submittunt. Itaque, quominus ad sequendum Deum prompti et alacres simus, nihil nos impedit vel moratur nisi nostra segnities precandique incuria.

Ad viam quae descendit Gazam. Inter doctos omnes convenit, Gazam hic vocari, quae Hebraeis dicitur עזה. Quare fallitur Pomponius Mela, qui nomen urbi a Cambyse Persarum rege impositum fuisse tradit, quod bellum gerens cum Aegyptiis illic opes suas repositas haberet. Verum quidem est, Gazam Persis thesaurum vel opulentiam dici, atque hoc sensu paulo post usurpat Lucas, quum dicit eunuchum Candaces gazae fuisse praefectum: sed quia ante natum Cambysen Hebraicum illud nomen in usu erat, non dubito, quin postea corruptum fuerit litera Ain in G mutata, quod in aliis fere omnibus fuisse factum videmus. Epitheton *desertae* ideo additur, quia veterem illam Gazam Alexander Macedo evertit, Qui Constantinum secundae et novae Gazae conditorem faciunt, a Luca refelluntur, qui centum et quinquaginta annis prius exstitisse affirmat. Sed fieri potest ut conditam urbem ornaverit et auxerit. Caeterum hanc novam maritimam fuisse et ab antiqua viginti stadiis dissitam, omnes consentiunt.

27. *Ecce vir Aethiops.* Virum appellat, quem paulo post eunuchum fuisse dicit: sed quia in Oriente solebant reges et reginae eunuchos praeficere summis negotiis, inde factum est, ut dynastae promiscue vocarentur eunuchi, quum tamen viri essent. Porro nunc demum re ipsa comperit Philippus, non frustra se Deo fuisse morigerum. Ita quisquis successum Domino committens perrexerit quo ille iubet, tandem experietur, feliciter succedere quicquid eius au-

spiciis et mandato suscipitur. Nomen *Candaces* non unius tantum reginae fuit, sed quemadmodum Caesarum nomen commune fuit Romanis Imperatoribus, ita Aethiopes teste Plinio suas reginas vocabant Candaces. Hoc quoque ad rem facit, quod nobile illud et opulentum fuisse regnum tradunt historici, quia ex eius amplitudine et potentia, quam splendida fuerit eunuchi conditio et dignitas, colligi melius potest. Caput et primaria sedes fuit Meroë. Lucae testimonio suffragantur profani scriptores, qui mulieres illic regnare solitas referunt.

Venerat adoraturus. Hinc colligimus, longe sparsum fuisse veri Dei nomen, ut in longinquis regionibus aliquos haberet cultores. Certe hunc virum oportuit palam diversum a gente sua cultum profiteri. Neque enim potuit furtim venire in Iudaeam tantus dynastes, nec dubium est quin magnum comitatum secum traxerit. Nec vero mirum est, fuisse passim in toto Oriente aliquos qui verum Deum colerent: quia ex quo dissipatus fuerat populus, simul diffusus fuerat aliquis purae Dei notitiae odor per gentes exteras, imo exsilium populi quaedam fuerat pietatis verae propagatio. Quin etiam Romanos videmus, quum atrocibus edictis Iudaicam religionem damnarent, vix tamen effecisse, quin turmatim multi ad eam transirent. Haec erant vocationis Gentium praeludia, donec Christus adventus sui fulgore Legis umbras discutiens discrimen inter Iudaeos et Gentes tolleret, dirutaque maceria undique colligeret Dei filios (Ephes. 2, 4.). Quod adorandi causa Hierosolymam venit eunuchus, superstitioni tribuendum non est. Poterat quidem in patria Deum precari, sed quae praescripta erant exercitia Dei cultoribus, hic pius vir omittere noluit, adeoque hoc habuit propositum, ut non fidem modo privatim et clanculum in corde aleret, sed eam apud homines profiteretur. Neque tamen tale cum gente sua divortium facere potuit, quin multis se odiosum fore sciret: sed externa religionis professio, quam a Domino exigi sciebat, pluris illi fuit quam hominum gratia. Quodsi exigua scientiae Legis scintilla usque adeo in illo emicuit, quam probrosum nobis erit, plenam Evangelii lucem perfido silentio suffocare? Si quis obiiciat, iam tunc abrogata fuisse sacrificia ac iam fuisse tempus, quo vellet Deus ubique absque locorum discrimine invocari: responsio facilis est, Sine superstitione retentos fuisse in Legis umbris, quibus nondum patefacta erat Evangelii veritas. Nam quod Lex dicitur a Christo fuisse abolita quantum ad ceremonias, sic intelligendum est: Ubi se palam exhibet Christus, evanescere ritus illos veteres, qui illum absentem figurabant. Quod passus est Dominus eunuchum venire Hierosolymam, priusquam illi doctorem mitteret, credibile est ideo factum esse, quia utile erat Legis rudimentis adhuc formari, ut postea ad recipiendam Evangelii doctrinam aptior foret ac magis idoneus. Quod autem Hierosolymae neminem ex Apostolis illi Deus obtulerit, causa in arcano eius consilio latet, nisi forte ut thesaurum repente ac praeter spem oblatum pluris faceret, vel quia satius erat, postquam ab externa ceremoniarum pompa templique aspectu subductus, salutis viam liberius in otio et quiete quaereret, Christum illi proponi.

28. *Legebat Iesaiam.* Lectio Prophetae ostendit, eunuchum non temere ex capitis sui sensu Deum adorasse, quem sibi finxisset, sed quem cognoverat ex Legis doctrina. Atque haec certe legi-

tima est colendi Dei ratio, non arripere nudos et inanes ritus, sed Verbum simul adiungere, alioqui nihil nisi fortuitum erit ac confusum. Nec vero forma adorandi in Lege praescripta alia in re differt ab hominum commentis, nisi quod illic Deus Verbo suo praelucet. Deum ergo soli eius discipuli rite adorant, hoc est, qui edocti sunt in eius schola. Sed videtur operam ludere, quum sine profectu legit. Fatetur enim se nisi adiutum alterius magistri opera Prophetae sensum minime assequi. Respondeo, Sicut discendi animo Prophetam legebat, ita fructum aliquem sperasse et re ipsa etiam sensisse. Cur ergo se intelligere posse negat, quem in manibus locum habet? Nempe inscitiam suam modeste in locis obscurioribus agnoscit. Multa sunt apud Iesaiam quae longa expositione minime indigent, ut quum de bonitate et potentia Dei concionatur, partim ut ad fidem invitet homines, partim ut ad sanctam vitam hortetur et erudiat. Nemo itaque tam rudis erit idiota, qui librum illum legendo non aliquantum proficiat: vix tamen forte decimum quemque versum solide intelliget. Talis fuit eunuchi lectio. Nam quum pro captu suo colligeret quae ad aedificationem valebant, certa illi utilitas ex studiis suis constabat. Interim si multa eum latebant taedio non afficiebatur, ut librum abiiceret. Sic omnino legenda est nobis quoque Scriptura: quae aperta sunt et in quibus mentem suam Deus aperit, avide et prompto animo suscipere decet: quae adhuc nobis obscura sunt, praeterire convenit, donec plenior lux affulgeat. Quodsi legendo non fatigabimur, fiet tandem, ut Scriptura assiduo usu familiaris nobis reddatur.

31. *Quomodo possem.* Insignis eunuchi modestia, qui non tantum se a Philippo homine plebeio interrogari aequo animo patitur, sed ultro et ingenue fatetur suam inscitiam. Et certe minime sperandum est, ut se docilem unquam praebeat, qui proprii ingenii fiducia inflatus est. Hinc etiam fit, ut hodie tam paucis fructuosa sit Scripturae lectio, quia vix centesimus quisque reperitur, qui se libenter ad discendum subiiciat. Nam dum nescire omnes fere pudet quod nesciunt, ignorantiam suam superbe quisque fovere mavult, quam aliorum discipulus videri. Imo bona pars superciliose sibi in alios magisterium usurpat. Meminerimus tamen eunuchum sic ignorantiae suae conscium fuisse, ut tamen Scripturam legendo unus esset ex Dei discipulis. Haec vera demum est Scripturae reverentia, quum agnoscimus illic reconditam esse sapientiam, quae sensus omnes nostros superet ac fugiat: nec tamen ideo sumus fastidiosi, sed sedulo legentes pendemus a revelatione Spiritus, et interpretem nobis dari expetimus.

Rogavit Philippum ut ascenderet. Alterum modestiae specimen, quod interpretem et magistrum sibi quaerit. Poterat pro communi divitum fastu Philippum reiicere: erat enim quaedam tacitae ignorantiae exprobratio, quum diceret Philippus: *Intelligisne quae legis?* Divites autem iniuriam sibi fieri putant, si quis eos liberius compellat. Itaque statim prorumpunt in has voces. Quid ad te? vel, Quid tibi mecum? Eunuchus autem se Philippo docendum submisse tradit. Ita animo compositi simus oportet, si Deum cupimus habere doctorem, cuius Spiritus super humilem et mansuetum quiescit (Ies. 66, 2.). Quodsi quis sibi diffidens docilem se praebeat, potius e coelo descendent angeli ad nos do-

cendos, quam ut frustra nos Dominus laborare sinat. Quanquam eunuchi exemplo adminiculis omnibus utendum est, quae Dominus ad intelligendam Scripturam nobis proponit. Phrenetici homines ἐνθουσιασμοὺς e coelo petunt, et interea Ministrum Dei contemnunt, cuius manu regi debebant. Alii perspicacia sua freti neminem audire, nullos commentarios legere dignantur. Atqui Deus subsidia quae nobis destinat non vult contemni, et eorum contemptum impune cedere non patitur. Atque hic memoria tenendum est, non modo datam esse nobis Scripturam, sed interpretes simul et doctores esse additos, qui nos adiuvent. Hac ratione Philippum Dominus eunucho potius destinavit, quam angelum. Quorsum enim hic circuitus spectabat, quod angeli voce Philippum Deus accersit, non recta mittit angelum ipsum, nisi quod ad audiendos homines assuefacere nos voluit? Haec certe non vulgaris est externae praedicationis commendatio, quod angelis tacentibus in ore hominum vox Dei in salutem nostram personat. Qua de re plura in caput nonum et decimum sum dicturus.

32. Porro sententia Sciptturae quam legebat, erat haec: Tanquam ovis ad victimam ductus est, et tanquam agnus coram tondente mutus, ita non aperuit os suum. 33. In humilitate eius iudicium eius sublatum est. Generationem eius quis enarrabit? quia tollitur e terra vita eius. 34. Respondens autem Eunuchus Philippo, dixit: Rogo te, de quo hoc dicit Propheta? de se ipso, an de alio quopiam? 35. Aperiens autem Philippus os suum, et exorsus a Scriptura hac, praedicavit illi Iesum.

32. *Sententia scripturae.* Proprie, Continens vel complexum. Sciamus non incidisse casu in hunc locum, sed mira providentia Dei id factum esse, ut thesin vel principium haberet Philippus, unde tota Christianismi summa apte deduci posset. Ergo primum occulta Spiritus directione plenae institutionis materia datur illi in manum, deinde palam hominis ministerio forma aptatur. Est autem illustre hoc et prae aliis memorabile vaticinium de Christo, quia sine involucris illic pronuntiat Iesaias, talem redimendae Ecclesiae fore modum, ut Filius Dei morte sua vitam hominibus acquirat, ut se victimam constituat expiandis hominum peccatis, ut alteratur Dei manu et usque ad inferos ipsos descendat, quo nos ab interitu emersos erigat usque in coelum. In summa perspicue tractat hic locus, quomodo reconcilientur homines Deo, quomodo iustitiam obtineant, quomodo liberati a Satanae tyrannide et peccati iugo soluti in regnum Dei perveniant: breviter, unde petendae sint omnes salutis partes. Ego tamen, quae hic citantur a Luca, tantum exponam, ac duo quidem membra sunt: priore docet Christum, ut Ecclesiam redimat et restituat in vitam, sic conterendum esse, ut similis appareat perdito et desperato. Deinde mortem eius pronuntiat fore vivificam, et ex summa desperatione exiturum singularem triumphum. Quod *agno* Christum comparat, qui ad mactationem duci se patitur, et *ovi*, quae se tonsioni placide offert, significat voluntarium fore Christi sacrifi

cium. Et certe haec placandi Dei fuit ratio, quod se obedientem praebuit. Loquutus est quidem coram Pilato, sed non redimendae vitae causa (Io. 18, 34. 36.), quin potius ut se offerret ultro in victimam, sicuti a Patre destinatus erat, adeoque supplicium, quod nos manebat sibi accerseret. Utrumque ergo docet Propheta, oportuisse Christum mori, ut vitam nobis acquireret et sponte mortem illi fuisse subeundam, ut hominum contumaciam, obsequio suo deleret. Caeterum hinc colligenda est ad patientiam exhortatio, sicuti facit Petrus. Sed ordine praecedit illa, quam attigi, fidei doctrina.

33. *In humilitate iudicium eius.* Vel Graecum volumen eunuchus habuit, vel Lucas suo more lectionem tunc usitatam retulit, Dicit Propheta, Christum de angustia et iudicio sublatum. Quibus verbis admirabilem victoriam celebrat, quae eius deiectionem mox sequuta est. Nam si morte fuisset oppressus, nihil ab eo sperari poterat. Ergo Propheta, ut nostram in Christo fiduciam stabiliat, postquam manu Dei percussum et mactationi subiectum descripsit, nunc illi novam personam induit, quod scilicet victor ex mortis abysso emergat et ex inferis ipsis prodeat auctor vitae aeternae. Scio quidem locum hunc varie exponi: sunt qui intelligant a carcere ad crucem raptum esse. Aliis *tolli* perinde valet atque In nihilum redigi. Et ambigua est Hebraici verbi לקח non minus quum Graeci αἴρεσθαι significatio. Verum qui contextum propius expendet, mihi in eo quod dixi assentietur: ab illo tristi et deformi spectaculo quod proposuerat transitum nunc fieri ad novum insperatae gloriae exortum. Ideo in summa rei non multum differt Graeca interpretatio a Prophetae verbis. Nam in humilitate vel abiectione sublatum est Christi iudicium, quia quum oppressus videri posset Pater eius causam asseruit. Hoc modo *iudicium* sicuti multis aliis locis pro Iure sumetur. Sed in Hebraico contextu Damnationem significat. Dicit enim Propheta, Christum, postquam in ultimas angustias redactus fuerit et damnato ac perdito similis, Patris manu erectum iri. Ergo sensus est, Oportuisse Christum prius morti addici, quam Pater illum in regni sui gloriam extolleret. Quae doctrina ad totum Ecclesiae corpus transferenda est, quia pios omnes mirabiliter oportet erigi Dei manu, ne morte absorbeantur. Deus autem, quum vindex suorum apparet, non modo eos restituit in vitam, sed ex multis mortibus insignes illis triumphos comparat, sicuti Christus praeclarum illud tropaeum in cruce statuit, de quo meminit Apostolus secundo ad Colossenses capite.

Generationem eius. Postquam victricem Christi mortem celebravit Propheta, iam subiicit, non exigui temporis fore victoriam, sed quae propaganda sit ultra omnem annorum numerum. Nam Prophetae exclamatio perinde valet acsi perpetuitatem regni Christi negaret hominum lingua exprimi posse. Caeterum hunc locum misere torserunt interpretes. Quod aeternam Verbi Dei generationem hinc veteres probare conati sunt adversus Arium, nimis a mente Prophetae dissentaneum est. Nihilo verior Chrysostomi expositio, qui ad humanam generationem refert. Neque illi Prophetae sensum assequuntur, qui in illius aetatis homines eum invehi putant. Melius alii, qui de Ecclesia accipiunt dictum, nisi quod falluntur ipsi quoque in voce *generationis*, quae illis poste-

ritatem aut sobolem significat. Atqui nomen דור, quod est apud Prophetam, Hebraeis Saeculum aut vitae humanae durationem significat. Sensus itaque Prophetae procul dubio est, vitam Christi perpetuam fore, quum semel Patris gratia liberatus a morte fuerit, quanquam vita haec quae fine caret ad totum Ecclesiae corpus pertinet, quia, non ut sibi vivat sed suis, Christus resurrexit. Fructum ergo et effectum illius quam in capite posuit victoriae, nunc in membris omnibus celebrat. Quare ex hoc loco vitae aeternae fiduciam concipere unusquisque fidelium potest, deinde Ecclesiae perpetuitas in Persona Christi asseritur.

Quia tollitur e terra. Valde absurda in speciem ratio, quod tam magnifice regnet Christus in coelo et in terra, Quia excisus fuit. Quis enim interitum vitae causam esse credat? Sed hoc admirabili Dei consilio factum est, ut inferi scalae essent, quibus in coelum Christus conscenderet: ignominia transitus illi esset in vitam: ex crucis horrore et tenebris emergeret laetus salutis fulgor: ex mortis abysso beata immortalitas manaret. Quia se ipsum exinanivit propterea extulit ipsum Pater, ut coram ipso omne genu flectatur (Phil. 2, 10.). Nunc quae nobis sit cum Christo societas, cogitandum est, ne cui grave aut molestum sit eadem via pergere.

34. *Dixit eunuchus Philippo.* Hic apparet, quanto discendi studio flagraret eunuchus. Vagatur in multis Iesaiae vaticiniis quasi per dubias ambages, nec tamen legendo fatigatur. Dum autem nihil sibi arrogat, praeter spem repente plus longe consequitur, quam tota vita multum sudando consequi poterat, si acumen suum attulisset. Ita et nobis Dominus, si ruditatis nostrae conscii submittere nos ad discendum non gravemur, magister parvulis occurret. Et quemadmodum semen sub terra locatum ad tempus latet, ita Dominus Spiritu suo affulgens efficiet ut lectio, quae sterilis et fructu vacua nihil quam taedium parit, conspicuam intelligentiae lucem habeat. Dominus quidem nunquam ita clausos suorum oculos tenet, quin a primo statim ingressu illis salutis via in Scriptura pateat, quin legendo subinde proficiant: sed haerere saepe patitur, et quasi obice posito cursum eorum tardari, tum ut fidei patientiam in illis probet, tum ut inscitiae suae admonitos ad humilitatem erudiat, tum ut torpore excusso attentiores reddat, tum ut precandi ardorem accendat, tum ut in ipso desiderio eos magis stimulet ad veritatis amorem, tum ut coelestis suae sapientiae excellentiam, quae iusto alias in pretio non habetur, melius commendet. Verum utcunque non statim ad metam solidae notitiae perveniant fideles, laborem tamen suum semper sentient irritum non esse, modo ne sibi viam superbo fastidio praecludant. Dum adveniat tempus plenae revelationis, sufficiat nobis hic profectus, quod quantumvis exiguus notitiae gustus timorem Dei et fidem nobis instillat.

35. *Philippus aperiens os suum.* Aperire os in Scripturis est Ordiri longum sermonem de re gravi et seria. Significat ergo Lucas, Coepisse Philippum quasi pleno ore disserere de Christo. Dicit *initium* fecisse ab hac prophetia, quia nulla clarius Christum depingit, et tunc in manum commode oblata erat. Postquam ergo ostendit Philippus ex Prophetae verbis, qualis futurus esset Christi

adventus et quid ab eo sperandum, rem ipsam deinde contulit, ut sciret eunuchus iam exhibitum esse Christum illum qui promissus fuerat, et virtutem eius teneret. Ubi vertimus *praedicasse* Christum, Lucas habet Evangelizasse. Sensus est docuisse de Christo, quod Evangelio suo promulgavit ipse et tradi iussit. Unde colligimus, ubi cognoscitur Christus, Evangelii summam nobis constare.

36. Quum autem pergerent in via, venerunt ad aquam. Et dixit Eunuchus: Ecce acqua, quid vetat, quominus baptizer? 37. Dixit autem Philippus: Si credis ex toto corde, licet. Resdondens ille, dixit: Credo Filium Dei esse Iesum Christum 38. Tunc iussit sisti currum et descenderunt ambo in aquam, Philippus scilicet ac Eunuchus: et baptizavit eum. 39. Quum autem ascendissent ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, et non vidit eum amplius Eunuchus. Perrexit itaque in via sua gaudens. 40. Philippus autem repertus est Azoti: et proficiscens evangelizabat urbibus cunctis, donec veniret Caesaream.

36. *Quid vetat?* Sequitur eunuchi Baptismus. Unde colligimus, quantum exiguo tempore profecerit, quando ad dandum Christo nomen ultro se offert. Iam enim maturam quodammodo fidem in eius corde fuisse oportet, quum ad externam professionem cupide descendit. Non recipio quod annotat Chrysostomus, Modestia retentum esse ne Baptismum aperte peteret, plus enim vehementiae habet interrogatio ista, quam si simpliciter Philippo dixisset, Volo ut me baptizes. Caeterum videmus ita praedicatum fuisse illi Christum, ut Baptismum sciret novae in illo vitae esse symbolum, ideoque minime negligeret, quia accessio erat ad sermonem et quidem ab ipso inseparabilis. Sicuti ergo quod de Christo audivit libenter amplexus est, ita nunc pio fervore in externam fidei confessionem prorumpit. Nec satis illi est intus coram Deo credere, nisi se Christianum apud homines esse testetur. Multa illi venire poterant in mentem, quae a Baptismo eum arcerent, ne et Reginae et totius gentis suae odiis ac probris se exponeret: sed horum quicquam sibi obstare negat, quominus censeri cupiat inter Christi discipulos. Si paucarum horarum rudimentis eousque provectus est, quam pudenda est eorum segnities, qui fidem quinque decem aut viginti annorum doctrina conceptam intus supprimunt?

37. *Si credis ex toto corde.* Quod non admittitur eunuchus ad Baptismum nisi fidem professus, hinc sumenda est universalis regula, Non ante recipiendos esse in Ecclesiam, qui ab ea prius fuerant alieni, quam ubi testati fuerint Christo se credere. Est enim Baptismus quasi fidei appendix, ideoque ordine posterior est. Deinde si datur sine fide, cuius est sigillum, et impia et nimis crassa est profanatio. Sed inscite ac perperam fanatici homines Paedobaptismum hoc praetextu impugnant. Cur fides in eunucho Baptismum praecedere debuit? Nempe quum hac nota solos Ec-

clesiae domesticos Christus insigniat, inseri in Ecclesiam oportet qui baptizandi sunt. Sicut autem adultos fide inseri certum est, ita piorum liberos dico Ecclesiae filios nasci et ab utero reputari in Christi membris, quia hac lege nos Deus adoptat, ut sit etiam seminis nostri pater. Tametsi ergo fides in adultis exigitur, perperam trasfertur hoc ad infantes, quorum longe diversa est ratio. Caeterum abusi sunt hoc testimonio magni quidam viri, quum probare vellent fidem nihil habere confirmationis ex Baptismo: sic enim ratiocinabantur: Iubetur eunuchus afferre perfectam fidem ad Baptismum, ergo nihil accedere potuit. Sed Scriptura Totum cor saepe accipit pro Sincero et non fucato, cui opponitur Cor duplex. Ita non est quod perfecte credere imaginemur, qui ex toto corde credunt, quando infirma et pusilla fides in eo esse poterit, cui tamen integer erit animus et omni fictione purus. Sic accipere convenit quod David iactat, se deligere Dominum ex toto corde. Philippus certe Samaritanos prius baptizaverat, quos tamen sciebat longe adhuc a meta distare. Fides ergo totius cordis est, quae in corde vivas radices habens ad quotidianos tamen profectus aspirat.

Credo filium Dei. Sicuti in Christo fundatus est Baptismus et illic vis eius ac veritas continetur, ita eunuchus Christum nuum sibi proponit. Sciebat eunuchus antea, unum esse Deum qui foedus cum Abraham pepigerat, qui Legem dederat per manum Mosis, qui populum unum segregaverat a reliquis gentibus, qui Christum pollicitus fuerat, per quem propitius esset mundo: nunc *Iesum* fatetur esse illum mundi redemptorem et *Dei filium*, sub quo titulo summatim complectitur quaecunque Scriptura Christo tribuit. Haec perfecta est fides cuius nuper meminit Philippus, quae Christum recipit, qualis et promissus est olim et tandem exhibitus, et quidem serio cordis affectu, sicuti Paulus eam requirit non fictam. Hanc quisquis non habet iam adultus, frustra infantiae suae Baptismo gloriatur: nam in hunc finem infantes sibi Christus Batismo initiat, ut quum primum aetatis captus tulerit se illi discipulos addicant, et Spiritu eius baptizati virtutem eius, quam figurat Baptismus, fidei intelligentia teneant.

38. *Descenderunt in aquam,* Hic perspicimus, quisnam apud veteres baptizandi ritus fuerit, totum enim corpus in aquam mergebant: nunc invaluit usus, ut minister corpus vel caput tantum aspergat. Caeterum non tanti esse nobis debet tantillum ceremoniae discrimen, ut Ecclesiam propterea scindamus vel rixis turbemus. Pro ipsa quidem Baptismi ceremonia, quatenus nobis a Christo tradita est, centies potius ad mortem usque digladiandum, quam ut eam nobis eripi sinamus: sed quum in aquae symbolo testimonium habemus tam ablutionis nostrae quam novae vitae, quum in aqua velut in speculo sanguinem nobis suum Christus repraesentat, ut munditiem inde nostram petamus, quum docet nos Spiritu suo refingi, ut mortui peccato iustitiae vivamus, nihil quod ad Baptismi substantiam faciat deesse nobis certum est. Quare ab initio libere sibi permisit Ecclesia, extra hanc substantiam ritus habere paululum dissimiles. Nam alii ter alii autem semel tantum mergebant, quare non est quod in rebus non ita necessariis nimium morosi simus: modo ne adventiciae pompae simplicem Chrisi institutionem contaminent.

39. *Quum ascendissent.* Nunc ut sermonem de eunucho claudat Lucas, dicit *Philippum* ab eius conspectu raptum esse, idque ad eius confirmationem non parum valuit, quum videret divinitus hominem illum instar angeli missum esse, et repente evanuisse antequam laboris pretium offerret, unde colligere promptum erat, non fuisse quaestuariam insinuationem, quando ne obolo quidem locupletatus disparuerat. Quod nihil mercedis ab eunucho retulit Philippus, hinc discant servi Christi gratuitam illi operam impendere, vel potius ita gratis serviant hominibus, ut mercedem e coelo sperent. Permittit quidem Dominus, ut mercedem recipiant Evangelii ministri ab his quos docent (I. Cor. 9, 9.), sed illos simul mercenarios esse vetat, qui lucri causa laborent (Io. 10, 12. 13.). Nam hoc illis propositum esse debet, ut homines ipsos Deo lucrentur.

Gaudens Fructum hunc semper ex se profert fides ac Dei notitia. Quae enim gaudii materia verior fingi potest, quam ubi Dominus non modo misericordiae suae thesauros nobis aperit, sed cor suum, ut ita loquar, in nos effundit seque in Filio suo nobis donat, ne quid ad solidam felicitatem nobis desit? Tunc et coelum serenum et terra quieta esse incipit, tunc conscientia tristi et horrendo irae Dei sensu liberata, soluta Satanae tyrannide eque tenebris mortis egressa vitae lucem aspicit. Ideo Prophetis solenne est, quoties de Christi regno verba facturi sunt, ad laetitiam, iubilum, exsultationem et triumphales paeanas nos hortari. Sed quia ad hoc spirituale gaudium erigere se nequeunt, quorum animi occupati sunt vanis mundi gaudiis, mundum eiusque illecebras omnes contemnere discamus, ut nos vere Christus exhilaret.

40. *Repertus fuit Azoti.* Azotum unam fuisse ex urbibus, unde non potuerunt expelli Enacim, ex libro Iosuae 11, 29. notum est. Distat ab Ascalone ducentis fere stadiis: Hebraei אשדוד vocant. Delatus ergo fuit illuc Philippus, inde pedibus iter humano more facere coepit, Evangelii semen quocunque transibat spargens. Rara sane et mirabilis strenuitas quod in itinere spargit nomen pietatis. Quod autem nominatim exprimit Lucas in singulis urbibus praedicasse, donec venisset Caesaream, nec rediisse Samariam narrat, inde probabilis coniectura sumi potest, Caesareae ad tempus substitisse, quod tamen in medio relinquo.

CAPUT IX.

1. Saulus autem adhuc spirans minas et caedem contra discipulos Domini, veniens ad summum Sacerdotem, 2. Petiit ab eo epistolas Damascum ad Synagogas, ut si quos inveniret huius sectae, seu viros seu mulieres, vinctos duceret Hierosolymam. 3. Quum autem esset in itinere, accidit ut appropinquaret Damasco: et repente circumfulguravit illum fulmen e coelo, 4. Et prostratus in terram audivit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris? 5. Dixit

autem: Quis es, Domine? Dominus autem dixit: Ego sum Iesus, quem tu persequeris. Durum est tibi contra stimulos calcitrare.

1, *Saulus autem.* Hic Lucas nobilem et memoratu imprimis dignam historiam de Pauli conversione refert, nempe qualiter eum Dominus, quum instar belluae indomitae fureret, non modo suo imperio subiecerit, sed alium prorsus et novum fecerit hominem. Sed quia Lucas ut in opere Dei memorabili singula ordine prosequitur, satius erit eius contextum sequi, ut in suum locum veniat quicquid notatu utile erit. Quum dicit eum *adhuc spirasse minas et caedem*, significat, Ex quo semel imbutus fuerat sanguine innoxio, prosequutum fuisse eandem saevitiam, et ab infausto tirocinio cuius meminit in morte Stephani rabidum semper et sanguinarium fuisse Ecclessiae hostem. Quo magis incredibile erat tam subito posse mitigari. Quod autem tam crudelis lupus non modo in ovem conversus est, sed pastoris ingenium induit, in eo palam se exseruit mirifica Dei manus.

2. Simul Lucas describit instructum fuisse armis ac potentia ad nocendum, quum dicit *impetrasse* a summo Pontifice epistolas, ut vinctos adduceret Hierosolymam, quoscunque inveniret Christum profitentes. *Mulierum* fit mentio, ut melius pateat quantopere sanguinis fundendi cupidus fuerit, qui nullum sexus respectum habuit, cui etiam armati hostes in medio belli ardore parcere solent. Ergo feram et truculentam belluam nobis proponit, cui non modo ad grassandum laxatae erant habenae, sed ad pios homines perdendos et vorandos vis addita, acsi datus esset gladius in manum furiosi. Ubi ego *sectam* transtuli, Lucas Viam habet, quae metaphora Scripturae satis trita est. Ergo Pauli consilium erat, pios omnes crudeliter delendo Christi nomen extinguere.

3. *Quum esset in itinere.* Epistolas a sacerdote postulans sponte ruebat contra Christum, nunc invitus ad obsequium cogitur. Insignis certe Dei misericordia, quod ad salutem praeter animi sui propositum revocatur, quem tantus ardor praecipitem in exitium ferebat. Quod illum Dominus epistolas accipere sinit et urbi appropinquare, hinc perspicimus, quam probe notos habeat temporum articulos ad quidvis opportune agendum. Poterat maturius occurrere, si ita visum esset, ut pios metu et anxietate eximeret: sed beneficium suum inde magis illustrat, quod nonnisi in ipso ovilis ingressu hiantis lupi fauces constringit. Scimus etiam ipso progressu mire crescere hominum contumaciam, quare eo difficilior fuit Pauli conversio, quum furorem suum continuando iam obstinatior factus esset.

Circumfulguravit eum. Quia non facile erat tantam superbiam domare, frangere tam feroces impetus, tam coecum pravi zeli fervorem sedare, cohibere denique plus quam effrenem bestiam: oportuit Christum maiestatis suae signum aliquod dare, unde sentiret Paulus cum Deo ipso, non autem cum homine mortali sibi esse negotium: quanquam eius humiliandi habita fuit ratio, quia indignus erat quem suavi spiritus sui iugo ad obsequium statim assuefaceret Christus, ac vix capax erat tantae mansuetudinis, donec violenter fracta esset truculentia. Non potest quidem divinam

Christi gloriam qualis est capere hominum sensus: verum sicuti Deus formas saepe induit quibus se mnifestaret, ita nunc Christus suam divinitatem Paulo testatam fecit, ac praesentiae quidem suae specimen dedit, quod Paulo terrorem incuteret. Nam etsi pii ad Dei conspectum trepidant, Paulum tamen longe aliter expavescere oportuit, quum divinam Christi potentiam sibi adversam sentiret.

4. Itaque dicit Lucas *cecidisse in terram*. Quid enim accidere homini aliud potest, quam ut confusus et prope in nihilum redactus iaceat, quum praesenti gloriae Dei sensu obruitur? Hoc autem in Paulo humiliationis principium fuit, ut docilis esset ad audiendam Christi vocem, quam fastuose equo insidens spernebat.

Saul, Saul. Lucem quae Paulum undique invasit Lucas comparat fulguri, etsi non dubito quin fulgetra in aëre volitaverint. Haec autem vox, quam ad fastum illius conterendum iaculatus est Christus, *fulmen* apte voccari posset, quod non modo eum perculit ac reddidit attonitum, sed prorsus confecit, ut apud se iam nullus esset, qui sibi tantopere prius placebat et sibi ius arrogabat profligandi Evangelii. Eius nomen Hebraicum pronuntiat Lucas hoc loco, Saul, Saul, quia Christi verba refert, qui eum procul dubio alloquutus est ex communi gentis more.

5: *Quis es, Domine?* Iam Paulum habemus velut cicuratum, sed nondum est Christi discipulus. Correcta est in eo superbia et subacta ferocitas, nondum eousque sanitatis profecit, ut Christo obediat: tantum ad iussa capessenda paratus est, qui prius blasphemias crepabat. Itaque haec interrogatio hominis est attoniti et stupore confusi. Cur enim ex tot divinitatis signis Deum esse non agnoscit, qui loquitur? Suspensi ergo et haesitantis animi vox illa fuit. Ergo Christus eum ad resipiscentiam propius urget. Quum subiicit, *ego sum Iesus*: meminerimus hanc vocem sonuisse e coelo: debuit itaque perfodere animum Pauli, quum reputaret se hactenus bellum cum Deo gessisse, debuit ad veram submissionem protinus eum flectere, quum reputaret non impune sibi cessurum, si contra eum insurgere pergeret, cuius manum effugere non poterat. Caeterum hic locus doctrinam apprime utilem continet, ac multiplex quidem est utilitas. Nam primo osdendit Christus, quanti Evangelium suum faciat, dum causam suam esse pronuntiat, a qua nihil habere vult separatum. Non ergo eius defensionem magis unquam abiicere. quam se ipsum abnegare poterit. Eximia deinde ad pios consolatio redit quod, dum pro Evangelii testimonio laborant, socium crucis sibi esse audiunt Filium Dei, qui ad levandam oneris partem humeros suos quodammodo supponit. Neque enim de nihilo pronuntiat, se in persona nostra pati, sed hoc nobis certo persuasum esse vult, eadem ipsum sympathia tangi, acsi nos Evangelii hostes per eius latus vulnerarent. Quare Paulus ipse dicit deesse Christi passionibus, quicquid pro Evangelii defensione presquutionum hodie sustinent fideles (Col. 1, 24.). Haec porro consolatio non tantum eo spectat, ne nobis grave sit cum capite nostro pati, sed ut vindicem malorum nostrorum fore speremus, qui e coelo clamat, Commune sibi esse nobiscum quicquid patimur. Postremo hinc collgimus, quam horribile iudicium manet Ecclesiae persequutores, qui gigantum more coelum ipsum oppugnant ac tela vibrant mox in caput suum re-

ditura: imo coelum turbando fulmen irae Dei in se provocant. Monemur etiam in genere omnes, ne quis fratrem suum iniuste laedendo in Christum incurrat, praesertim vero ne quis veritatem temere et coeca rabie zeli colore oppugnet.

Durum est tibi. Sententia est proverbialis a bobus aut equis sumpta, qui dum stimulis punguntur, calcitrando nihil proficiunt, nisi quod stimulis altius infixis malum duplicant. Hoc simile Christus ad se optime accomodat, quia contra eum luctando duplex malum homines sibi accersent, quibus necesse est, velint nolint, eius imperio subesse. Qui se Christo sponte submittunt, adeo nullam ab eo sentiunt punctionem, ut in eo paratum habeant omnium vulnerum remedium: sed impii omnes, qui virulentos suos aculeos in ipsum iacere conantur, sentiunt tandem se asinos esse vel boves stimulo obnoxios. Ita piis fundamentum est in quo recumbunt sed reprobis qui in eum impingunt lapis est, qui sua duritie ipsos conterit. Quamvis autem hic sermo habeatur de Evangelii hostibus, latius tamen extendi potest haec admonitio, ne scilicet frenum mordendo, quoties nobis cum Deo negotium est, putemus nos quicquam profecturos, sed mansuetis equis similes flecti nos ac regi eius manu placide sinamus et, si quando nos pungit, reddamur eius stimulis ad obsequium promptiores, ne quod in psalmo dicitur nobis accidat, Equis ac mulis refractariis maxillas constringi et lupato duriter cohiberi, ne insiliant etc. Caeterum in hac historia habemus velut typum universalem eius gratiae, quam Dominus quotidie in vocandis nobis omnibus exserit. Non omnes quidem tanta violentia adversus Evangelium se efferunt, sed omnibus tamen ingenita est tum superbia tum rebellio contra Deum, omnes natura pravi sumus et saevi. Quod ergo ad Deum convertimur, id praeter naturam fit mirabili et arcana Dei potentia. Ascribunt quidem Papistae quoque gratiae Dei conversionis nostrae laudem, sed ex parte duntaxat, quia nos cooperari fingunt. At veró, quum carnem nostram mortificat Deus, non aliter nos subigit quam Paulum: nec pilo uno propensior est nobis ad parendum voluntas, quam Paulo fuit, donec contusa cordis nostri superbia nos non modo flexibiles, sed ad sequendum voluntarios reddiderit. Tale igitur conversionis nostrae initium est, ut Deus minime vocatus aut quaesitus vagos et errantes ultro quaerat, ut praefractos cordis nostri affectus mutet, quo nos sibi dociles habeat. Valet praeterea haec historia ad Paulinae doctrinae confirmationem. Si Paulus semper unus fuisset ex Christi discipulis, possent improbi et protervi homines extenuare testimonii pondus, quod magistro suo reddit. Si facilem se et morigerum statim praebuisset, nihil nisi humanum cerneremus, sed quum infestus Christo hostis, rebellis Evangelio, sapientiae suae fiducia turgidus, odio verae fidei ardens, coecus hypocrisi, ad delendam veritatem plus quam pertinax, repente insolito modo in novum hominem mutatur, nec tantum convertitur lupus in ovem sed pastoris ingenium induit, perinde est acsi angelum aliquem coelitus missum Christus manu sua in medium produceret. Neque enim Saulum illum Tarsensem iam conspicimus, sed novum hominem Spiritu Dei formatum, ut iam ipse per os eius tanquam e coelis loquatur.

6. Ipse autem tremens ac pavens dixit: Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad illum: Surge et ingredere in urbem, ubi dicetur tibi, quid te oporteat facere. 7. Homines autem, qui comites erant itineris, stabant attoniti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes. 8. Excitatus autem Paulus a terra, quum aperti essent eius oculi, neminem videbat: sed eum manu agentes adduxerunt Damascum. 9. Et fuit tres dies non videns, nec edens aut bibens.

6. Sequitur illius obiurgationis fructus, qua diximus oportuisse Paulum duriter quassari, ut eius durities frangeretur: nunc enim exsequendis eius, quem nuper spernebat, iussis paratum se offert. Nam quum rogat, Quidnam velit Christus, ius illi et potestatem concedit. Terrentur quidem etiam reprobi Dei minis, ut revereri ipsum et eius imperio se subiicere cogantur, sed fremere interea non desinunt et contumaciam intus fovere. Verum sicuti Paulum Deus humiliavit, ita efficaciter operatus est in eius corde. Neque enim naturae bonitate factum est, ut libentius se Deo Paulus subiiceret quam Pharao, sed quia Pharao incudi similis Dei flagella, quibus subigendus erat, sua duritie non secus atque ictus mallei repulit (Exod. 7, 13.): cor autem Pauli ex ferreo repente carneum evasit, postquam illi a Spiritu data est mollities, quam minime a natura habebat. Idem et in nobis quotidie experimur, increpat nos verbo suo, minatur, terret, addit etiam ferulas, et variis modis ad subiectionem nos praeparat: verum haec omnia adiumenta nunquam efficient, ut perveniat quisquam ad bonam frugem, nisi Spiritus Dei corda intus molliat.

Et Dominus ad illum. Postquam ferream cervicem Paulus Christi iugo submisit, iam ipsius manu regitur. Neque enim Dominus sic nos in viam inducit, ut nos vel in ipsis carceribus vel in medio stadio destituat, sed gradatim ad metam usque perducit. Continuam hanc gubernationis divinae seriem nobis hic depingit Lucas, nam quem sibi docilem reddidit postea suscipit docendum. Nec obstat, quod hominis ministerio in hac parte utitur, quia penes ipsum nihilominus auctoritas et virtus manet, ut per hominem opus suum peragat. Quanquam videri posset absurdum, quod Christus aeterna Dei sapientia discipulum, qui ad audiendum iam attentus est et ad capessendam doctrinam quasi inhiat, suspensum alio ablegat discendi causa. Sed respondeo, Non abs re id esse factum. Nam Dominus hoc modo Pauli modestiam probare voluit, quum uni ex suis discipulis eum attribuit docendum: acsi nondum familiariter eum alloqui dignetur, sed amandet ad suos servos, quorum et tam superbus contemptor et tam immanis persequutor nuper fuit. Nos quoque sub eius persona ad humilitatem erudimur. Nam si Paulum Christus gregarii discipuli magisterio subiecit, quis nostrum quemvis audire doctorem gravetur, modo sit a Christo ordinatus, hoc est, re ipsa eius ministrum se comprobet? Quod ergo ad Ananiam mittitur Paulus, sciamus ad ornandum Ecclesiae ministerium id fieri. Hic certe non vulgaris est

honor, quo Deus humanum genus dignatur, quum fratres nostros e medio nostri deligit, qui sint voluntatis suae interpretes, quum in ore hominis naturaliter profano ac mendaciis et vanitati dedito sacra tamen sua oracula personare facit. Sed hic rursum foeda mundi ingratitudo se profert, quod Deum per os hominis loquentem nemo audire sustinet Cuperent omnes angelos ad se volare, vel coelum subinde scindi et illinc prodire visibilem Dei gloriam. Haec praepostera curiositas, quum ex fastu et impio Verbi contemptu nascatur, ianuam aperit multis deliriis et vinculum dissolvit mutuae inter fideles consensionis. Ergo Dominus non tantum placere sibi testatur, doceri nos per homines, sed ordinem a se positum commendat ac sancit. Huc quoque elogia ista pertinent: Qui vos audit, me audit: ut iustam verbo suo reverentiam Christus concliet (Luc. 10, 16.).

Dicetur tibi. Constituit his verbis Christus Ananiam suo loco quantum ad docendi vices, non quod auctoritatem illi suam resignet, sed quia futurus est Evangelii minister fidus et sincerus. Ideo semper tenenda haec moderatio, ut audiatur solus Deus in Christo et solus ipse Christus, sed per ministros suos loquens: duoque haec vitia cavenda, ne tam pretiosae functionis praetextu superbiant ministri, vel sordida eorum conditio coelesti sapientiae deroget.

7. *Homines autem.* Nunc obiter de comitibus Pauli meminit, quod testes fuerint visionis. Videtur tamen haec narratio nonnihil discrepare a Pauli verbis, quae videbimus cap. 22, 9. Nam illic dicet, comites suos fuisse territos luminis aspectu, sed vocem non audisse. Quidam existimant esse mendum et librarii inscitia transpositam esse negationem. Mihi solutio non videtur esse difficilis: quia fieri potest, ut audierint quidem vocis sonitum, non tamen discernerent, vel quis verba faceret vel quid diceretur. *Vocem*, inquit, *non audiebant loquentis mecum.* Certe nihil aliud significat quam sermonem Christi sibi uni fuisse cognitum. Inde non sequitur, quin aliorum aures vox obscura et ambigua ferire potuerit. Quum hoc loco dicit Lucas, *Vocem auditam et neminem fuisse visum*, significat non ab homine profectam fuisse vocem, sed divinitus emissam. Ergo, ut miraculo constet fides, comites Pauli lumen instar fulguris conspiciunt, Paulum vident prostratum, vocem audiunt quamvis non articulate sonantem e coelo: Paulus interea solus docetur, quidnam sibi agendum sit.

8. *Excitatus a terra.* Nunc addit Lucas, tanto metu fuisse perculsum, ut se attollere non posset, neque id modo sed oculis ad tempus fuisse captum, ut pristinum suum acumen oblivisceretur. Quum dicit *oculis opertis non vidisse*, videtur non congruere cum aliis verbis quae mox sequentur, Oculos eius fuisse opertos quasi squammis: verum huius loci sensus est, Veram fuisse hanc coecitatem, ac visu fuisse privatum triduo illo, quod quum oculos aperiret nihil videbat.

9. Quod dicit *non edisse nec bibisse* per triduum in parte miraculi ponendum est. Nam etsi Orientales inediam melius tolerant quam nos, ieiuniam, tamen tridui tulisse non legimus nisi quos vel cibus deficeret, vel aliqua maior urgeret necessitas. Ergo Paulum mire expavefactum fuisse colligimus, quod cibum triduo similis exanimi non gustavit.

10. Erat autem discipulus quidam Damasci, nomine Ananias, ad quem Dominus in visione dixit, Anania. Ille autem dixit: Ecce ego, Domine. 11. Dominus autem ad eum. Surge, et proficiscere in viam, quae vocatur Recta: et quaere in domo Iudae Saulum nomine Tarsensem. Ecce enim, orat, 12. Et vidit in visione virum nomine Ananiam ingredientem, et imponentem sibi manum, ut videret.

10. Diximus antea, hunc fuisse potius electum quam ex Apostolis quempiam, ut Paulus deposito arrogantiae tumore minimos audire disceret, atque ex nimia altitudine descenderet usque ad infimum ordinem. Erat autem haec visio Ananiae necessaria, ne iniunctum sibi docendi Pauli munus metu detrectaret. Nam quamvis a Domino se vocari sciat, refugit tamen adhuc aut saltem excusat. Necesse ergo fuit certum habere vocationis suae testimonium, et felicem eius labori successum promitti, ut alacri fortique animo susciperet quod Dominus mandabat. Porro, sicuti animat Christus et confirmat Ananiam in visione illi apparens, ita Paulum ad omnia praeparat, ut reverenter Ananiam non secus atque angelum e coelo delapsum excipiat. Poterat Dominus recta Paulum ad Ananiam mittere et domum indicare, sed ad confirmationem hoc fuit aptius, quia melius cognovit habitam sui curam a Domino fuisse. Et simul gratiam suam nobis Dominus commendat, quod sicuti prius occurrit Paulo, ita nunc rursus manum illi suam ultro per ministrum porrigit. Interea vicissim docemur et nos eius exemplo, ut ad quaerendas oves perditas promptiores simus magisque solliciti.

In visione. Visio hic significat symbolum aliquod oculis obiectum ad testandam Dei praesentiam. Nam hic est visionum usus, ut Verbi maiestas rite comprobata fidem apud homines obtineat. Atque hac confirmationis specie saepe usus est Deus erga Prophetas, sicuti dicit se per visionem vel per somnum servis suis loqui. Permisit quidem Satanae fallacibus spectris decipere coram incredulos, sed quum Satanae praestigiae nonnisi in tenebris vigeant, Deus suorum mentes illustrat, ut certo statuant non esse timendum ab impostura. Ideo respondet Ananias, *adsum Domine*: Deum scilicet agnoscens.

11. *Ecce enim, orat.* Ostendit Lucas Paulum triduo illo precibus fuisse intentum, atque haec forte una fuit ex causis ieiunii, quanquam certum est, ut iam diximus, tam longae inediae fuisse patientem, quod sensu quodammodo privatus esset, sicuti ecstatici homines solent. Christus certe non de precatione momenti unius hic agit, sed potius indicat Paulum in hoc genere exercitii fuisse assiduum, donec quieto et plane composito animo esse daretur. Nam praeter alias terroris causas potuit vox illa eius auribus insonare, Saul, Saul, quid me persequeris? Nec dubium est quin mire eius animum cruciaverit anxia plenae revelationis expectatio: ac Domino haec ratio fuit cur illum triduo differret, ut precandi ardorem magis in eo accenderet.

12. *Vidit virum nomine Ananiam.* Incertum est, referatne adhuc Lucas verba Christi, an hoc de suo adiiciat. Qui accipiunt

in persona Lucae, specie absurditatis moventur, quia probabile non sit, Christum his verbis usum esse. Quanquam hoc dilui facile posset, nempe quod hoc modo Ananiam confirmet Christus, Non est quod dubites, quin libenter te excipiat, quando iam ex visione ideam tuam notam habet: nomen etiam tuum et quicquid cum eo acturus es illi patefeci. Liberum tamen sit lectori eligere utrum malit.

13. Respondit autem Ananias, Domine, audivi a multis de viro hoc, quanta mala intulerit servis tuis Hierosolymae: 14. Et hic habet potestatem a Sacerdotibus vinciendi omnes, qui invocant nomen tuum. 15. Dixit autem illi *Dominus*, Vade, quia organum electum mihi est iste ad portandum nomen meum coram Gentibus et Regibus et filiis Israel. 16. Ego enim ostendam ei, quanta oporteat ipsum pro nomine meo pati.

13. *Domine, audivi.* Quod periculum Domino obiicit Ananias, infirmitatem fidei suae in eo prodit. Ita videmus in sanctos et Christi servos cadere mortis timorem, qui ab officio eos retardet, imo ad vacillationem interdum impellat. Libenter certe cursum alio flecteret Ananias: sed hoc boni est, quod non eousque vitioso timori indulget, ut se subducat a Christi obsequio. Itaque hoc rarae pietatis signum est, quod tametsi mortem exhorrens initio pigrescit, mox tamen sui oblitus celeriter properat quo vocavit Christus. Nec tamen his verbis palam detrectat facere quod iubetur, sed obliqua excusatione verecunde utitur: Quid hoc sibi vult, Domine, quod me ad carnificem mittis? Ergo mixtum timore parendi studium perspicere licet.

14. *Potestatem habet vinciendi.* Colligimus ex his verbis, famam persequutionis quam parabat Saulus longe lateque fuisse sparsam, quo magis celebris esse debuit eius conversio. Interea passus est Dominus fideles suos misere cruciari, ut illustrius postea esset tam subitae liberationis beneficium. Notanda est loquutio quum dicit, Invocari a piis Christi nomen. Nam sive intelligas quod professi fuerint se Christi esse, in eo igitur gloriati sunt, sive quod ad eius praesidium confugere soliti sint, non potest sine fiducia esse invocatio. Quo utroque non tantum clare probatur Christi divinitas, sed si secundum recipitur, quod videtur magis genuinum, exemplo fidelium docemur, quum nobis praedicatus est Christus eius nomen invocare.

15. *Vade quia organum electum.* Iussio secundo repetita et simul addita successus promissio quicquid erat dubitationis exemit. Ergo excusatione carebit torpor, si pluribus admotis stimulis nunquam corrigatur: quemadmodum videmus permultos, utcunque illis Dominus assidue inclamet, non modo cessare tota vita, sed quibus possunt blanditiis fovere suam ignaviam. Quo magis notandum est Ananiae exemplum, qui ad secundum mandatum moras omnes abrumpit. Si quis obiiciat, non loqui Dominum hodie in visione, respondeo, quum abunde nobis sancita sit Scripturae au-

claritas, illic audiendum esse Deum. *Vas electionis*, vel quemadmodum vertit Erasmus, Organum electum pro Eximio ministro accipitur. Vox *organi* demonstrat nihil posse homines, nisi quatenus eorum opera Deus pro suo arbitrio utitur. Nam si nos instrumenta sumus, ipse unus proprie auctor est: penes eum agendi est vis et facultas. Quod autem de Paulo Christus hic praedicat promiscue ad omnes pertinet. Proinde, quantumvis strenue quisque laboret ac praeclare se in officio gerat, non est tamen cur ullam sibi laudis partem arroget. Qui in *vasis* nomine philosophantur, inscitia Hebraicae linguae ineptiunt. Pro epitheto Lucas genitivum posuit, sed id etiam ex communi Hebraicae linguae usu. Caeterum praestantiam exprimere Lucas voluit, acsi dixisset, Non fore vulgarem hunc Christi ministrum, sed insigni prae aliis excellentia praeditum. Interim notandum est, a gratuito Dei favore pendere si quid est eximium, quemadmodum Paulus ipse alibi docet: Quis est qui te segregat? ut scilicet excellas supra alios. In summa pronunciat Christus Paulum ad res magnas et praeclaras delectum esse (I. Cor. 4, 7.).

Ad portandum nomen meum inter gentes. Qui Prius opprimere Christi nomen conatus est, illi nunc portandum committitur. Si σκεῦος accipere liberet pro Vase, esset hic continua metaphora, quia Evangelii minister ad publicandum Christi nomen vasis partibus fungitur: sed quia Hebraeis magis organum quodvis in genere significat, simpliciter accipio *portare nomen* pro Evehere vel Extollere in suum honorem. Locatur enim quodammodo Christus in regia sua sede, quum Evangelii praedicatione cogitur mundus in eius potestatem.

16. Quia autem id facturus non erat Paulus quieto Satana et mundo libenter cedente, ideo subiicit Lucas, ad crucis tolerantiam simul eruditum iri. Sensus enim verborum est, Ego illum ad subeundas molestias, ad ferenda probra, ad certamina quaevis sustinenda assuefaciam, ne quid eum ab officio deterreat aut moretur. Quum vero se Christus Pauli doctorem hac in re facit, admonet quantum quisque profecit in sua schola, simul ferendae cruci parem esse. Luctamur enim contra et tanquam rem maxime adversam refugimus, donec animos nostros ad mansuetudinem composuerit. Caeterum hic locus neminem ad praedicandum Evangelium mundo repugnante idoneum esse ostendit, nisi qui ad patiendum animo comparatus est. Ergo, ut nos fideles Christo ministros praestemus, non modo Spiritus scientiae et prudentiae ab eo petendus est, sed constantiae etiam et fortitudinis, ne misere laborando, quae piorum conditio est, unquam frangamur.

17. Abiit autem Ananias et ingressus est in domum, et impositis super eum manibus dixit: Saul frater, Dominus me misit, Iesus scilicet, qui tibi visus est in via, qua veniebas, ut visum recuperes ac implearis Spiritu sancto. 18. Et continuo ceciderunt ab oculis eius quasi squamae, visumque extemplo recuperavit: et surgens baptizatus est. 19. Et sumpto cibo roboratus est.

17. *Impositis super eum manibus.* Diximus alibi solenne hoc et quasi ordinarium fuisse Iudaeis, ut quoties aliquem Deo commendabant manus imponerent. Morem illum a sacrificiis sumptum Apostoli in usum suum transtulerunt, vel quum gratias Spiritus visibiles conferrent, vel quum aliquem constituerent Ecclesiae ministrum. In hunc finem Ananias nunc in Paulum manus imponit, partim ut illum Deo consecret, partim ut impetret illi Spiritus dona. Tametsi autem nulla hic fit doctrinae mentio, tamen ex Pauli narratione postea constabit, Ananiae mandatum etiam fuisse docendi munus, et ex baptismo qui ordine posterior est colligimus, fuisse in fide edoctum. Quomodo ad Spiritum dandum efficax sit ceremonia, petant lectores ex cap. proximo. Caeterum quum Ananiae manu Spiritum receperit Paulus, plus quam ridiculi sunt Papistae, qui solis Episcopis manuum impositionem asserunt.

18. *Ceciderunt ab oculis quasi squamae.* Excoecatio Pauli, quemadmodum prius dictum est, non ex solo metu vel stupore contigerat, sed hoc modo admonitus fuit pristinae coecitatis, ut confidentiam qua turgebat prorsus exueret. Gloriatur se ad pedes Gamalielis fuisse edoctum (Act. 22, 3): nec dubium est quin sibi multum placuerit in sua perspicacia, quae tamen mera erat coecitas. Ergo oculis per triduum privatur ut mente videre incipiat. Stultescere enim oportet quicunque sapere sibi videntur, ut ad veram sapiendi rationem formentur. Nam quum Christus sit sol iustitiae, extra ipsum videndo non videmus: idem etiam est qui mentis oculos aperit. Utrumque Paulo ostensum fuit et nobis in eius persona ostenditur: squamis enim constrictos habet oculos, ut totum suum acumen ignorantiae damnans nova luce, qua hactenus caruit, se opus habere discat, et monetur veram lucem non aliunde petendam esse quam a Christo, nec aliter quam eius beneficio conferri. Quod porro tridui inedia confectus non properat tamen ad cibum nisi suscepto baptismo, discendi ferventissimum studium inde apparet, quia non refecit cibo corpus, donec vegetata esset anima.

Fuit autem Saulus cum discipulis, qui Damasci agebant, per dies aliquot, 20. Et continuo praedicavit Christum, quod ipse esset Filius Dei. 21. Obstupescebant autem omnes qui audiebant, ac dicebant, Nonne hic est, qui vastavit Hierosolymae eos, qui invocabant nomen hoc, et huc eo consilio profectus erat, ut vinctos duceret eos ad Sacerdotes? 22. Saulus autem magis invalescebat et confundebat Iudaeos, qui habitabant Damasci; confirmans quod hic esset Christus. 23. Quum autem dies complures transacti essent, consilium inter se ceperunt Iudaei de interficiendo ipso: 24. Innotuerunt autem Saulo insidiae eorum. Custodiebant autem portas nocte dieque, ut eum interficerent: 25. Sed discipuli noctu acceptum deposuerunt per murum demittentes in sporta.

20. Nunc exsequitur Lucas quam fructuosa fuerit Pauli conversio, nempe quod statim prodierit in publicum, nec modo se Christi discipulum professus sit, sed fortiter Evangelium asserendo se hostium odiis ac furori obiecerit. Ergo qui nuper in Christum furioso impetu ruebat, non modo placide eius imperio se submittit, sed quasi antesignanus pro vindicanda eius gloria usque ad extremum periculum dimicat. Certum quidem est, non fuisse tam celeriter opera Ananiae formatum, sed ubi rudimenta imbibit ex ore hominis, divinitus fuisse ad sublimiora evectum. Sumam praedicationis breviter perstringit quum dicit, quod *Christus esset Filius Dei.* Eodem sensu paulo post subiicit, *quod esset Christus.* Intellige autem Paulum, quum de vero Messiae officio ex Lege et Prophetis dissereret, simul docuisse quicquid de Messia promissum erat et sperandum in Christo exhibitum esse. Id enim verba significant quum dicit praedicasse, Christum esse Dei Filium. Principium illud extra controversiam erat apud Iudaeos, Venturum a Deo redemptorem, qui omnia in felicem statum restitueret. Hunc Paulus docet esse Iesum Nazarenum: quod facere non potest quin crassos illis errores excutiat, quos de terreno Messiae regno conceperant. Certum est igitur tractasse Paulum, qualis promissus esset in Lege Christus, et in quem finem: sed quia in hunc scopum tendebant omnia, ut filium Mariae probaret illum esse de quo Lex et Prophetae testimonium reddebant, ideo hoc uno verbo contentus est Lucas.

21. *Obstupescebant omnes.* Hoc additur ut sciamus agnitam fuisse Dei virtutem. Nam quum vulgo celebris esset Pauli ardor contra Evangelium, causam tam subitae mutationis non aliam videbant, quam Dei manum. Est ergo hic quoque unus fructus miraculi, quod novum hominem repente factum omnes mirantur, ut eius doctrina magis animos afficiat. Quod dicunt, nagna saevitia grassatum esse, et nuper venisse Damascum ut in proposito suo pergeret, circumstantiae istae ad miraculum augendum valent. Notanda etiam est loquutio, *eos qui invocant hoc nomen:* quae testatur pios sic Christi nomen professos esse, ut totam in eo salutis fiduciam locarent: iuxta illud, Hi in curribus et alii in equis, nos autem in nomine Domini invocabimus. Psal. 20, 8. Denique quicquid de invocatione Dei praecipit scriptura, in Christi personam competit.

22. *Saulus autem magis invalescebat.* Hic non modo strenuum Pauli zelum commendat Lucas in fide Christi condenda, sed docet etiam validis rationibus pugnasse, quibus Iudaeos convinceret. *Invalescebat*, inquit, hoc est, Superior erat disputando, eius confessio vim et energiam coniunctam habebat, quia scilicet Scripturae tesimoniis et aliis Spiritus sancti praesidiis instructus omnes adversarios quasi obruebat. *Turbandi* enim verbum quo Lucas utitur significat, Quum Paulus eos ultra modum urgeret, sic fuisse perculsos ut apud se non essent. Modus turbandi exprimitur quod Paulus confirmaverit Iesum esse Christum. Sensus enim est, Quum maxime repugnare vellent Iudaei, fuisse tamen victos et confusos. Ita experimento probavit Paulus verissimum esse quod pronuntiat, Scripturam utilem esse ad redarguendum (II. Tim, 3, 16.). Praestitit etiam quod alibi exigit ab Episcopo et Doctore (Tit. 1, 7.); fuit enim ad veritatem asserendam verbo

Dei armatus. Et duo quidem comprehendit Lucas: Paulum disputando ita fuisse victorem ut Iudaeos labefactaret, neque tamen fractam sic ac domitam fuisse eorum pervicaciam, ut veritati cederent: quia intus nihilominus tumultuantur eorum conscientiae et de gradu falsae opinionis deiecti Christo se minime submittunt. Unde haec Paulo victoria nisi quia illi Scriptura gladius fuit? Proinde, quoties ad oppugnandam rectam fidem insurgunt haeretici, quoties impii convellere totam pietatem moliuntur, quoties obstinate resistunt improbi, hinc petenda esse arma meminerimus. Papistae quia nihil armorum in Scriptura reperiunt, imo ipsam totam sibi adversam esse vident, confugiunt ad miserum hoc asylum, Non esse disputandum cum haereticis et ex Scriptura *nihil certo posse* statui. Atqui si verbo gladii conficitur Satan ipse, *cur non* ad profligandos haereticos valebit? non quod manus daturi sint vel obstrependi finem facturi, sed quia in se ipsis convicti iacebunt. Quodsi hanc perturbationem cupimus effugere, ne moveamus ipsi turbas contrà Deum, sed mansueto et placido spiritu recipiamus, quam nobis Scriptura pacem offert.

23. *Quum dies complures.* Complures dies elapsos fuisse narrat, ut sciamus concessum Paulo temporis spatium quo prodesset. Quamvis enim illi statim a primo die restiterint Iudaei, non tamen bene coeptum cursum passus est Dominus tam cito abrumpi: sic admirabili consilio hostium consilia impedit, conatus moratur, malitiam et rabiem coërcet, donec Evangelium promoveat: simul videmus quid faciat veritatis odium. Impii enim, ubi se impares ad resistendum vident, ad sanguinariam rabiem feruntur. Libenter contemnerent verbum Dei si possent, sed quia coguntur velint nolint eius potentiam sentire, tanquam rabidae belluae coeco et praecipiti impetu ruunt. Semper fere in talem saevitiam ebulliet inconsideratus zeli fervor, nisi homines se verbo Dei regendos tradant. Horrenda quidem est haec coecitas. Cur enim ita insaniunt, nisi quia vulnus eorum conscientiis inflictum ipsos excruciat? Sed ita eorum hypocrisin ulciscitur Deus, quibus ideo odiosa est sana religio, quia tenebris amici lucem fugiunt. Videmus praeterea quam suaviter quidvis sibi indulgeant praeposteri isti zelotae, quum semel ad persequendam veritatem eos Satan impulit. Consilium enim de caede hominis, quod sciunt nefarium esse, suscipere tamen zeli praetextu non dubitant: sicut hodie Papistae nihil non sibi licere ducunt, modo exstinguant Evangelii doctrinam: non ferro tantum audacter grassantur, sed insidiis, perfidia et plus quam exsecrandis artibus nos perdere satagunt. Id ne nobis eveniat primo cavendum est, ne tuendis malis causis nos implicemus, deinde ut causas quae bonae erunt bene agamus. Probabile autem est clanculum eos struxisse insidias Paulo, deinde quum hac via nihil proficerent, venisse ad Praefectum urbis et tunc positas fuisse in portis urbis custodias, ut eum quovis modo interciperent. Nam Paulus Aretam regium Praefectum mandasse narrat quod hic Lucas Iudaeis tribuit.

25. *Discipuli nocte acceptum.* Movetur hic quaestio, Licueritne discipulis Paulum hoc modo servare? fasne etiam Paulo fuerit hoc modo effugere periculum? Leges enim sanctos esse urbium muros et portas sanctas esse pronuntiant. Mors ergo potius subeunda fuit quam ut turbari sua causa sineret publicum ordinem

Respondeo, Considerandum esse finem, cur leges sanctione interposita vetent muros violari: Ne scilicet urbes latrociniis sint expositae atque ut tuti sint a proditionibus cives. Ubi de liberando homine innoxio agitur, cessat illa ratio. Non minus itaque fidelibus licuit Paulum demittere in sporta, quam licebit privato homini murum transilire, ut subitum hostis incursum propulset. Hoc posterius membrum tractat Cicero et recte definit, etiamsi peregrinum lex arceat a muri accessu, minime tamen peccare qui murum conscendet servandae urbis causa, quia leges semper ad aequitatem flectendae sint. Ergo reprehensione caret Paulus quod furtim evasit, quum id posset absque populi tumultu. Interea videmus qualiter suos humiliare Dominus soleat, quando vitam suam urbis custodibus furari Paulus cogitur, si vult salvus elabi. Ideo hoc exemplum inter suas infirmitates commemorat (II. Cor. 11, 32. 33.). Hoc tirocinio ad crucem ferendam mature assuefactus fuit.

26. Quum autem esset Saulus Hierosolymae, tentavit se adiungere discipulis, et omnes timebant eum, non credentes, quod esset discipulus. 27. Barnabas autem eum acceptum adduxit ad Apostolos, et narravit illis, quomodo in via vidisset Dominum, et quod loquutus esset ei, et quomodo Damasci confidenter se gessisset in nomine Iesu. 28. Et versatus est cum ipsis Hierosolymae, et, sumpta fiducia in nomine Domini nostri Iesu, 29. Loquebatur, et disputabat cum Graecis. Illi autem conati sunt eum interficere. 30. Quod quum innotuisset fratribus, eduxerunt eum Caesaream et miserunt eum Tarsum. 31. Ecclesiae ergo per totam Iudaeam, et Galilaeam, et Samariam habebant pacem: et aedificabantur, et ambulabant in timore Domini, et consolatione sancti Spiritus replebantur.

26. *Quum esset Saulus.* Dura et aspera Paulo adhuc tironi rudimenta haec fuerunt, quod vix e manibus hostium elapsus non admittitur a discipulis. Ita enim videri poterat quasi per ludibrium hinc inde iactari, ut nusquam consistere daretur: totam gentem suam Christi nomine sibi infestam habebat: respuitur a Christianis: annon quasi eiectus hominum consortio animum et spem abiicere potuit? Primum, quid superest nisi ut deficiat ab Ecclesia, postquam non recipitur? Sed anteactae vitae memor se horrori esse non miratur. Itaque patienter sustinet, a fratribus iusto metu se arceri. Haec vera fuit coversio, quod quum atrociter prius saeviret, persequutionum procellas nunc fortiter excipit. Et interea quum locus illi apud pios negatur, mansueto animo exspectat, dum illos sibi Deus reconciliet. Et diligenter notandum est quid expetat, nempe ut censeatur inter Christi discipulos: id vero non impetrat. Nulla hic regnat ambitio, sed ita erudiendus fuit, ut pluris faceret vel ultimum locum inter Christi discipulos quam omnia in corruptis et apostaticis synagogis magisteria. Ab

hac vero submissione in altissimum honoris gradum pervenit, ut praecipuus sit Ecclesiae Doctor usque ad finem mundi. Verum nemo ad docendum in Ecclesia idoneus est, nisi qui sponte in ordinem se cogit, ut aliis sit condiscipulus.

27. *Apprehensum eum Barnabas.* Quod discipuli tantopere fugerunt Paulum, id nimiae forsan timiditatis fuit. Nec tamen de vulgaribus sermo habetur, sed de ipsis Apostolis, verum eorum culpam vel extenuat vel levat, quod merito suspectum habebant, quem experti fuerant tam infestum hostem. Et timendum erat, ne periculum sibi temere accerserent, si praebuissent se adeo faciles. Itaque timorem iusta de causa conceptum non puto illis vitio vertendum esse, vel saltem accusationem aliquam mereri. Nam si ad reddendam fidei rationem vocati fuissent, non Paulum modo sed omnes inferorum furias intrepide provocassent. Unde colligimus, non esse damnandum quemvis metum, sed qui ab officio deflectere nos cogit. Narratio quae subiicitur a Luca, tam ad Barnabae quam Pauli personam referri potest: mihi tamen probabilius videtur, Paulum narrasse Apostolis quid secum actum esset. Potest tamen Barnabae congruere oratio praesertim in ea parte, ubi de Pauli fiducia agitur.

28. Dicit postea Lucas, Paulum cum discipulis *ingressum et egressum esse*, quae loquutio Hebraeis familiarem consuetudinem significat, sicuti incolae urbis et cives portas ingredi et egredi dicuntur. Ergo Paulus Barnabae testimonio commendatus haberi coepit unus ex grege, ut Ecclesiae penitus innotesceret. Iterum addit Lucas, eum *confidenter egisse in nomine Domini*, quibus verbis fortitudinem eius laudat in profitendo Evangelio. Nam inter tot obstacula nunquam hiscere ausus esset, nisi rara constantia praeditum fuisset eius pectus. Interea omnibus praescribitur quidnam agere debeant, quisque scilicet pro fidei suae modo. Nam etsi non omnes sunt Pauli, tantum tamen fiduciae in animis nostris gignere debet Christi fides, ut non prorsus obmutescamus, quum necesse est loqui. *Nomen Domini* hic accipio pro Evangelii professione, hoc sensu, quod Paulus Christi causam fortiter tutatus sit.

29. *Disputabat cum Graecis.* Recte annotat Erasmus, Graecos hic vocari, non qui oriundi essent ex Graecis, sed potius Iudaeos, qui tunc sparsi erant per varias mundi plagas. Solebant autem Hierosolymam confluere ex suis provinciis adorandi causa. Cum advenis autem et hospitibus Paulum disputasse potius quam cum indigenis credibile est, quia hi posteriores nunquam eum tulissent, neque consultum fuisset eorum oculis se offerre. Exclusus ergo ab his qui prius eum noverant, tentavit, num qua spes esset profectus apud ignotos: ita indefesso animi robore omnes strenui militis partes implevit.

Voluerunt eum interficere. En nobis rursus pro zelo furor. Nec fieri aliter potest, quam ut saeva et crudelis sit hypocrisis et superstitio. Pios quidem sancta iracundia accendi decet, quum vident falsis et reprobis dogmatibus corrumpi puram Dei veritatem, sed ita ut moderentur zelo suo, ut nihil statuant nisi causa bene perspecta, deinde ut conentur in viam reducere errantes. Postremo si deploratam vident pervicaciam, non arripiant tamen ipsi gladium, quia sciant ultionem sibi non esse a Domino mandatam.

Hypocritae vero causa incognita statim ad sanguinem fundendum prosiliunt. Ita superstitio coeco et praecipiti furore sanguinaria est. Paulus autem qui nuper ad vexandos pios huc illuc cursitabat, iam nusquam potest pedem figere. Verum illi multo potior haec conditio fuit, quam si fideles ex sedibus suis profligans quietus et tranquillus ubique regnasset.

30. Quod *Tarsum* concessit, hoc animo procul dubio factum est, ut illuc Evangelii doctrinam perferret, quia spes erat, aliquid in patria gratiae et auctoritatis illi fore, ubi celebratum fuerat eius nomen. Deductus tamen fuit a fratribus, ut eum ex insidiis eriperent.

31. *Ecclesiae ergo.* Significat Lucas, Evangelii hostibus Pauli praesentiam grave fuisse irritamentum. Cur enim eius discessu pax repente Ecclesiis affulsit, nisi quia eius conspectus hostium furorem incitabat? Neque tamen hoc illi probro vertitur, acsi velut bellica tuba fuerit: sed hoc potius in eius laude ponit Lucas, quod solo propinquitatis suae odore impios egerit in rabiem. Ita enim triumphare in ipso Christus voluit, ut Ecclesiae suae non minus molestiae quam decoris aspergeret. Monemur itaque hoc exemplo minime protinus damnandos, qui impiorum rabiem magis quam alii inflammant. Quae admonitio non parum utilis est. Nam ut nimium molles sumus et propriae quietis amantes, etiam nunc optimis quibusque et praestantissimis Christi servis irascimur, si eorum vehementia putamus malos incitari ad nocendum. Hoc autem modo iniurii sumus adversus Dei Spiritum, cuius vis et afflatus totam istam flammam accendit. *Pacem* vero, quam dicit Lucas fuisse in Ecclesiis, sciamus non fuisse perpetuam, sed quia Dominus servis suis aliquid relaxationis ad breve tempus concessit. Sic enim nostrae infirmitati indulget, quum persequutionum turbines ac procellas sedat vel mitigat, ne continuo tenore ultra modum nos urgeant. Atque haec benedictio est non spernenda nec vulgaris, quum pacatae sunt Ecclesiae. Sed alia subiicit Lucas, quae longe maioris sunt pretii, nempe quod *aedificabantur Ecclesiae, ambulabant in timore Domini et Spiritus consolatione replebantur.* Nam ut solemus in pace luxuriari et diffluere, Ecclesiae plerumque inter medios bellorum tumultus beatiores sunt, quam si suavissima quiete ex voto fruantur. Quodsi sancta conversatio et Spiritus consolatio, quibus illarum status viget, tollantur, non modo felicitatem suam perdunt, sed concidunt in nihilum. Discamus ergo non abuti externa pace ad delicias et torporem, sed quo plus nobis ab hostibus quietis datur, animos ad pietatis profectum sedulo dum licet colligere. Si quando autem Dominus habenas laxat impiis ad nos turbandos, sufficiat nobis interior Spiritus consolatio. Denique tam in pace quam in bello semper ad nostrum agonotheten alacres tendamus. *Aedificatio* vel pro incrementis accipi potest, dum scilicet augescunt Ecclesiae numero fidelium, vel pro eorum, qui iam in grege sunt, profectu, dum scilicet cumulantur novis donis et maiorem pietatis confirmationem accipiunt. Priore modo ad personas referetur, secundo ad dona Spiritus. Ego libenter utrumque complector, quod aggregabantur subinde ad Ecclesiam qui prius alieni fuerant, et ipsi Ecclesiae domestici in pietate et aliis virtutibus crescebant. Metaphora porro aedificii optime convenit, quia Ecclesia templum est ac do-

nius Dei, et singuli etiam fideles templa sunt (I. Tim. 3, 15.). Duo certe quae sequuntur, Ambulasse in timore Domini, et Spiritus consolatione fuisse repletos, aedificationis illius sunt partes (I. Cor. 3, 16. 17.). Ergo quum pacem haberent Ecclesiae, non inebriatae sunt deliciis et terreno gaudio; sed fretae Dei praesidio plus animi et fiduciae ad Deum glorificandum sumpserunt.

32. Accidit autem, dum Petrus per omnes peragraret, ut veniret etiam ad sanctos, qui habitabant Lyddae. 33. Invenit autem illic hominem quendam Aeneam nomine, ab annis octo decumbentem in grabbato, qui erat paraliticus. 34. Et ait illi Petrus: Aenea, sanet te Iesus *Christus: surge* et sterne tibi. Et continuo surrexit: 35. Et viderunt eum omnes, qui Lyddae habitabant, et Assarone, qui conversi sunt ad Dominum.

32. Narrat Lucas quae ex miraculis incrementa Ecclessiae contigerint. Miracula autem duo recitat: quod homo qui decubuerat per octo annos paralyticus repente sanatus fuerit, mulier autem a morte excitata. Initio dicit Petrum, quum *per omnes* circumiret, venisse Lyddam. Omnes vero intellige non Ecclesias, sed fideles, quia est Graece masculini generis, etsi ad sensum id parum refert. Oportuit autem Apostolos, quibus nulla erat certa statio attributa, huc illuc quocunque ferebat occasio pergere. Quare dum singuli diversis in partibus occupantur, hanc provinciam obivit Petrus. Unde refellitur Papistarum stultitia, qui ex iure visitandi Petri primatum colligunt. Quasi vero reliqui Apostoli, quum Petrus Ecclesias lustraret, Hierosolymae tanquam privati homines otium coluerint. Deinde ut demus fuisse primarium Apostolum, quod Scriptura saepe ostendit, an inde sequitur fuisse caput orbis? sed utinam Romanus Episcopus, qui censeri vult Petri successor, eius exemplo ad fratres animandos cursitaret et ubique re ipsa probaret se Christi Apostolum. Nunc qui ex sua sede plus quam tyrannico dominio Ecclesias omnes opprimit, Petrum ostendit magno cum labore lustrasse Ecclessias.

Qui habitabant Lyddae. Lydda, quae postea vocata fuit Diospolis, urbs tam vetustate sua quam multis dotibus nobilis, non procul a mari mediterraneo sita erat. Huic vicina erat Ioppe, quae portum celebrem habebat licet saxosum. Urbs ipsa in edita rupe sita erat, unde in longum prospectus patebat Hierosolymam usque. Nunc tantum antiquae urbis ruinae illic apparent, nisi quod manet portus, quem vulgo appellant Iaphet. *Assaron* hic videtur a Luca nominari tanquam oppidum aliquod. Hieronymus Saronas legit, et putat notari totam planitiem, quae inter Caesaream et Ioppen media erat. Sed quia Hieronymus rationem non adducit, cur lectionem communiter receptam mutet, libenter amplector quod Lucae textus mihi ostendit, nempe vicinum fuisse oppidum. Sed ego hac de re non contendo, sicuti neque ambitiose congero, quaecunque ad ostentationem facere possent, quia piis lectoribus satis erit tenere quae ad Lucae sensum faciunt.

34. *Sanet te Iesus Christus.* Certum est, nunquam Apostolos ad edenda miracula aggressos esse, quin iam de voluntate Dei, a qua effectus pendebat, certi essent. Neque enim tali Spiritus potentia instructi erant, ut illis aegrotos omnes sanare liberum esset, sed sicuti Christus modum adhibuit miraculis, ita non plura edi per suos Apostolos voluit, quam utile esse noverat. Non ergo temere Petrus in hanc vocem prorupit, quia se ludibrio exponere poterat, nisi iam patefacta illi esset Domini voluntas. Fieri potest ut seorsum precatus sit. Spiritus quidem, qui miraculorum omnium auctor fuit et qui per manum Petri operabatur, eius quoque linguam tunc direxit et cor impulit secreto instinctu. Caeterum his verbis palam ostendit Petrus, se miraculi duntaxat ministrum esse, sed prodire ex virtute Christi, ut ita solum Christi nomen illustret.

Sterne tibi. Circumstantiae istae miraculi gloriam amplificant, quod non tantum ad surgendum vigorem recuperat, sed potest etiam sibi lectum sternere, qui prius membrum nullum movere poterat. Eodem pertinet morbi diuturnitas, neque enim paralysis octo annorum facile curatur. Eadem ratione dicitur iacuisse *in grabbato*, ut sciamus membris omnibus fuisse captum: erat enim lectulus in quo meridiari solebant. Quod Aeneas ad tentanda membra sua tam promptus fuit, in eo probavit fidei suae obsequium: etsi enim redditum sibi vigorem sensit, vocis tamen efficacia maxime excitatus fuit ad surgendum.

Viderunt eum omnes. Significat passim innotuisse miraculum et in tota urbe fuisse celebre. Nam quum *omnes* Scriptura nominat, non comprehendit usque ad unum, quotquot designat: sed Omnes pro Multis aut pro maiori parte aut pro vulgo hominum ponit. Sensus ergo est, Quum exiguus piorum esset illic numerus, Ecclesiam ex magna populi parte fuisse collectam. Caeterum in hac clausula exprimitur miraculi fructus, quod Christum eiusque Evangelium illi amplexi sunt. Quare miracula adulterant quicunque in hominibus defixi in hunc scopum non convertunt oculos, ut de Christi potentia et gratia edocti illi uni adhaereant. Specimen ergo, quod Christus divinae potentiae suae edidit, initium et praeparatio fuit conversionis ad ipsum.

36. Ioppae autem quaedam erat discipula, nomine Tabitha, quae si interpreteris, dicitur Dorcas. Haec erat plena bonis operibus et eleemosynis, quas faciebat. 37. Accidit autem diebus illis, ut aegrotaret ac moreretur. Quum autem eam lavissent, posuerunt in coenaculo, 38. Et quum propinqua esset Lydda Ioppae, discipuli qui audierant Petrum illic esse, miserunt duos homines ad eum, rogantes ne gravaretur ad se venire.

36. Sequitur illustrius virtutis Christi specimen, quanto scilicet difficilius est mortuo vitam restituere, quam sanitatem dare aegroto. Sed Lucas primum Tabithae personam, in qua editum fuit miraculum, commendat, idque duplici elogio, quod scilicet fuerit Christi discipula et fidem suam bonis operibus et eleemo-

synis approbaverit. Iam aliquoties *discipuli* nomen pro Christiano posuit: ne putemus id solis viris congruere, idem tribuit mulieri. Admonet autem hic titulus, Christianismum non esse absque doctrina, et eam praescribi discendi formam, ut idem omnibus solus Christus sit magister. Haec prima laus, hoc sanctae vitae initium, haec omnium virtutum radix, didicisse a Filio Dei, quaenam sit vivendi ratio et quae vera sit vita. Ex fide postea emergunt bonorum operum fructus. *Bona* autem *opera* interpretor Officia caritatis, quibus proximi iuvantur: et Lucas praecipuam speciem in eleemosynis ponit. Magna certe beneficentiae laus, quod teste Spiritu sancto piae ac perfectae vitae summam in se continet. Nunc tenemus quibus elogiis ornetur Tabitha. Priorem enim locum obtinet religio erga Deum sive fides, deinde quod se exercuerit iuvandis fratribus, praesertim vero sublevanda pauperum inopia. Nam usus obtinuit, ut *Eleemosynae* nomen significet quicquid opis confertur in pauperes ac miseros. *Tabitha* Syriacum potius est quam Hebraeum nomen, quod Graece reddidit Lucas, ut sanctae mulieris virtutibus non fuisse conforme sciremus et in nomine parum honorifico fuisse quasi deiectam. *Dorcas* enim est caprea, sed vitae sanctitas nominis parum honesti maculam facile delevit.

37. *Accidit ut aegrotaret.* Morbum diserte commemorat, quo magis testatam faciat mortem, quae sequuta est. In eundem finem dicit, *lotum fuisse cadaver et in coenaculo positum.* Ergo istae circumstantiae ad conciliandam miraculo fidem valent. Quod non statim ad sepulcrum deferunt, sed in superiorem domus partem ut illic asservent, id testimonio est, aliquid eos sperasse de recuperanda vita. Lavandi ritum, cuius Lucas meminit, vetustissimum fuisse probabile est. Nec vero dubito, quin a sanctis Patribus continua aetatum serie quasi per manus traditus fuerit, ut in morte ipsa visibilis aliqua resurrectionis imago piorum animos in bonam spem erigeret: nempe quum nondum tam conspicua esset vitae aeternae manifestatio, imo quum nondum Christus vitae aeternae pignus et substantia manifestatus esset, oportuit talibus adminiculis et doctrinae obscuritatem et Christi ipsius absentiam suppleri. Ergo mortuorum corpora lavabant, ut pura aliquando ad Dei tribunal sisterentur. Denique in mortuis eadem erat, quae in vivis abluendi ratio. Quotidianae ablutiones monebant, non posse quenquam placere Deo, nisi qui sordibus suis purgatus esset. Ita in sepeliendi more Deus symbolum exstare voluit, unde commonefierent homines, se ob sordes in mundo contractas ex hac vita migrare inquinatos. Mortuis quidem nihilo magis proderat lotio quam sepultura, sed ad superstites docendos adhibebatur. Nam quia mors speciem habet interitus, ne resurrectionis fidem exstingueret, species contrarias opponi utile fuit, quae vitam in morte repraesentarent. Hanc ceremoniam gentes quoque ad se traxerunt. Unde illud Ennii: Tarquinii corpus bona femina lavit et unxit. Sed praepostera fuit hac in parte ut in ceremoniis omnibus imitatio. Inconsiderate etiam Christiani hoc exemplum ad se traxerunt, quasi perpetua esse deberet figurae legalis observatio. Nam inter Evangelii primordia, tametsi abolita erat necessitas, usus tamen licitus fuit, donec temporis successu obsolesceret. Atqui hodie monarchi non secus Iudaismum aemulantur

atque olim gentes sine delectu et iudicio. Lavantur enim apud eos cadavera, ut Christum in umbris sepeliant, quae in eius sepulcrum abditae nunquam in usum revocari debuerant.

38. *Discipuli qui audierant* Lotio corporis ostendit, discipulos fuisse incertos de eventu. Nam hoc modo corpus ad sepulturam parant. Spei tamen signum est, quod reponunt in coenaculo et mittunt ad Petrum. Porro non obstrepunt Deo, nec clamitant rem esse indignam, sed opem Domini suppliciter implorant, non quod Tabitham velint reddere immortalem, sed tantum optant eius vitam ad temptus prorogari, ut adhuc prosit Ecclesiae.

39. Surgens autem Petrus, venit cum illis: quem quum adesset adduxerunt in coenaculum, et stiterunt se illi omnes viduae flentes, et ostendentes tunicas et vestimenta, quae faciebat Dorcas, cum ipsis manens. 40. Eiectis autem foras omnibus, Petrus positis genibus precatus est, et conversus ad corpus dixit: Tabitha surge. Illa autem aperuit oculos suos, et viso Petro resedit. 41. Porrecta autem manu sustulit eam, et quum vocasset sanctos et viduas, exhibuit eam vivam. 42. Id innotuit per totam Ioppen, et multi crediderunt in Dominum. 43. Accidit autem, ut ipse dies complures maneret Ioppae apud quendam Simonem coriarium.

39. *Surgens autem Petrus.* Dubium est, an causam exposuerint Petro nuntii, cur eum accerserent. Veri tamen similius est diserte rogasse, ut veniret ad miraculum edendum. Sed nascitur alia quaestio, An Dei consilium illi cognitum fuerit necne. Nam de successu diffidens profectionem temere susciperet. Respondeo, etiamsi nondum compertum habuerit, quidnam esset facturus Dominus, non posse tamen culpari, quia fratrum precibus indulgeat. Et erant aliae rationes cur veniret, nempe ad levandum moerorem, ad eos piis exhortationibus confirmandos ne unius mulieris morte fracti deficerent, ad stabiliendam Ecclesiam quae adhuc tenera et quasi infans erat. Postremo unum hoc sufficere illi debuit, quia recusando visus fuisset superbe fratres contemnere: simul tamen habendum est, quoties Dominus virtutem suam aliquo miraculo per Apostolos exserere statuerat, arcano Spiritus impulsu eos direxisse. Ego certe non dubito quin Petrus, etiamsi de Tabithae vita nondum certus foret, Deum tamen itineris sui ducem et auspicem indubie senserit, ut suspensus licet ac de eventu incertus non temere se ad profectionem accingeret.

Omnes viduas flentes. Hic causam notat Lucas, cur suscitata fuerit Tabitha, nempe quod Deus pauperum misertus eorum votis sanctae feminae vitam concessit. Fuerunt quidem et alii fines. Nam quum duplicem vitam obtinet, in eius persona ornantur virtutes illae, quas prius laudavit Lucas: praecipuus vero finis, ut illustretur Christi gloria. Poterat enim Deus illam superstitem diutius servare. Nec vero mutat consilium quasi poenitentia ductus, quum mox illi vitam restituit, sed quia multi erant ex discipulis infirmi et novicii qui confirmatione indigebant, Deus in se-

cunda Tabithae vita Filium suum esse vitae auctorem declarat. Ergo sic Deus pauperum et viduarum rationem habuit, ut eorum inopiae succurrens Evangelii sui fidem in eorum animis sanciret. Dedit enim in hoc miraculo amplam profectus materiam.

40. *Eiectis omnibus foras.* Quum sibi tempus sumit ad precandum, videtur adhuc dubitare quidnam futurum sit. Quum Aeneam sanaret, secure in hanc vocem statim prorupit, Sanet te Iesus Christus, Aenea. Verum, ut operatio Spiritus non par et eadem semper est, fieri potest ut cognita Dei virtute gradatim tamen ad miraculum processerit. Videtur tamen absurdum, quod omnes sanctos e coenaculo eiicit, quos praestabat oculatos esse testes: sed quia Dominus illi nondum tempus et modum edendae suae *virtutis* patefecerat, solitudinem quaerit, quae ad precandum aptior est. *Potuit* etiam illi constare diversa eius consilii ratio quae nos latet. *Idem ab* Elisaeo factum esse refert sacra historia (II. Reg. 14, 32.): *solus* enim ne matre quidem admissa ter corpori mortuo incubat. Habet enim Spiritus Dei vehementes suos impulsus, quos si quis ad communem et usitatum hominum morem exigere volet vel ex carnis sensu metiri, perperam et inique faciet. Hoc quidem tenendum est: quum Petrus velut haesitans secessum quaerit, superstitioni occurrere ne quis eius virtuti divinum opus, cuius tantum minister est, ascribat. Nam qui anxie remotis arbitris ac testibus ad preces confugit, satis profitetur rem non esse in manu sua. Petrus ergo quid Domino placeat exspectans illum unum operis auctorem confessus est. *Genuflexio* in precibus humilitatis symbolum est, cuius duplex est utilitas, ut omnes nostri partes ad Dei cultum applicentur, atque ut mentis imbecillitatem adiuvet externum corporis exercitium. Nobis autem quoties in genua procumbimus videndum est, ut ceremoniae, ne fallax sit ac lusoria, interior cordis submissio respondeat.

Conversus ad corpus. Hoc quoque rationi videtur minus consentaneum, quod cadaver sensu vacuum compellat. Verum ista alloquutio ad corpus exanimum, una fuit pars vehementiae, ad quam Petrum impulit Dei Spiritus. Quodsi quis rationem desiderat, Dei potentiam in suscitandis mortuis clarius exprimit talis loquendi forma, quam si in tertia persona diceretur, Corpus *hoc* rursus animetur et vivat. Itaque Ezechiel (37, 4.) liberationem populi sub resurrectionis typo adumbrans: Ossa arida, inquit, suscipite verbum Domini. Et Christus (Io. 5, 28): Veniet tempus quum mortui audient vocem Filii Dei. Fuit enim ista vere Christi vox, quae per os Petri emissa spiritum reddidit corpori Tabithae. Circumstantiae quae sequuntur ad miraculi certitudinem positae sunt.

41. In fine iterum repetit Lucas, *eorum fuisse exhibitam discipulis.* Unde colligimus, aliorum causa magis fuisse excitatam, quam sua. Fanatici quidam, qui animam hominis nihil quam flatum esse somniant, qui ad diem usque resurrectionis evanescit, locum hunc arripiunt probando suo delirio. Quorsum, inquiunt, attinebat Tabithae animam, si in beatam quietem recepta erat, in corporis ergastulum revocari, ubi tot miseriis confligtando aegre laboraret? Quasi vero non licuerit Deo, gloriae suae habere respectum tam in morte quam in vita: quasi etiam non vera sit haec piorum felicitas illi vivere et mori; imo quasi Chri-

stus non sit nobis lucrum tam vivendo quam moriendo, quum nos illi dicamus (Phil. 1, 21.). Ergo nihil absurdi erit, si maiorem gloriae suae rationem habuerit Dominus quam ipsius Tabithae. Quanquam, ut semper annexa est fidelium utilitas Dei gloriae, cessit hoc illi in maius bonum, quod revixit ut illustrius esset divinae bonitatis et potentiae organum.

42. *Et crediderunt.* Iam multiplex apparet miraculi fructus. Pauperes enim Deus solatus est, Ecclesiae reddita est pia matrona, in cuius morte multum iacturae factum erat et multi ad fidem vocantur. Nam etsi Petrus tantae virtutis fuerat minister, homines tamen in se non retinet, sed ad Christum potius dirigit.

43. Quum dicit Petrum *habitasse apud coriarium*, coniici hinc potest, ex quo hominum genere constaret Ioppensis Ecclesia. Nam si ad Christum conversi essent urbis primores, excepisset certe quispiam eorum hospitio Petrum. Fuisset enim nimis immane Christi Apostolum sic negligi. Illic ergo Dominus ut passim Ecclesiam sibi ex gregariis hominibus collegit, ut carnis superbiam prosterneret: simul in eo se profert Petri humanitas, quod eius ordinis hospitem non aspernatur. Quanquam mediocris videtur fuisse mercator potius quam ex infimo genere opificum: referet enim postea Lucas, fuisse illic qui Petro ministrarent, unde apparet, commode et honeste fuisse habitum.

CAPUT X.

1. Vir autem quidam erat Caesareae, nomine Cornelius centurio ex cohorte, quae vocabatur Italica, 2. Pius et timens Deum cum tota domo sua, faciensque eleemosynas toti populo, et orans Deum assidue. 3. Vidit in visione palam circiter horam nonam diei Angelum Dei ingredientem ad se, et dicentem sibi: Corneli. 4. Ille vero intuitus et territus dixit: Quid est Domine? Tum dixit illi, Precationes tuae et eleemosynae tuae ascenderunt in memoriam coram Deo: 5. Et nunc mitte Ioppen homines, et accerse Simonem, qui vocatur Petrus. 6. Hic diversatur apud Simonem coriarium, cui domus est ad mare: hic dicet tibi, quid te oporteat facere.

1. Transit nunc Lucas ad historiam memorabilem, nempe quod Deus hominem alienigenam et incircumcisum prae omnibus Iudaeis singulari honore dignatus sit, quia et angelum suum illi destinat et eius causa Petrum Caesaream adducit, a quo instituatur in Evangelio. Sed primo loco ostendit Lucas, qualis fuerit hic Cornelius, in cuius gratiam angelus e coelo descendit et Deus Petro in visione loquutus est. Centurio erat cohortis Italicae. Cohors ex mille peditibus constabat, praeerat autem Tribunus. Deinde sigulae centuriae suos habebant duces. Legio cohortes quinque ut plurimum habebat. Cohors illa *Italicae* nomen habuit,

quod Romani saepe ex provincialibus et sociis milites scribebant, sed robur exercituum legebant ex Italia. Ergo Italus natione erat Cornelius. Caesareae autem ad praesidium urbis cum sua centuria degebat. Sic enim solebant Romani stationes distribuere, ut aliquid praesidii singulae urbes nobiles haberent ad cohibendos subitos motus. Rarum sane exemplum, quod miles tantae in Deum pietatis tam integer atque humanus fuerit erga homines. Nam tunc Itali, quum militiae causa vehebantur in provincias, tanquam lupi famelici ad praedandum irruebant: vulgo non maior illis erat quam belluis religio, innocentiae studium quale latronibus. Quo plus laudis merentur Cornelii virtutes, quod in vita militari, quae tunc corruptissima erat, Deum tamen sancte coluit et inter homines sine maleficio et iniuria versatus est. Nec parva est laudis amplificatio, quod abiecta superstitione, in qua natus et educatus fuerat, purum veri Dei cultum esset amplexus. Scimus enim quam fastuose sibi placuerint Itali et alios despexerint. Tunc vero sic omnibus contempti et exosi erant Iudaei, ut eorum causa sincera religio infamis et propemodum exsecranda haberetur. Quod nihil horum obstiterat Cornelio, quin relictis suis idolis legitimum unius Dei cultum susciperet, rara et eximia sinceritate praeditum fuisse oportet. Adde quod inter ipsos Iudaeos vix quicquam reperire potuit, quo alliceretur ad pietatis studium, quia tunc vix millesimus quisque exigua Legis notitia leviter tinctus erat. Nec dubium est, quin singulari privilegio in probum aliquem Dei cultorem inciderit Cornelius, qui ab adulterinis dogmatibus integer Legem fideliter nullo fermento admixto ei exponeret. Verum quia compluribus elogiis eum insignit Lucas, notanda sunt singula.

2. *Pium et Dei timentem* fuisse dicit, deinde quod tanquam probus paterfamilias curam habuerit instituendae familiae, postea eum laudat ab officiis caritatis, quod beneficus fuerit passim erga populum, postremo quod Deum assidue precatus sit. Summa autem est, Cornelium excelluisse virtutibus quibus constat piorum integritas, ut vita eius ad regulam, quam nobis Deus praescribit, omni ex parte composita fuerit. Quia autem Lex duabus tabulis continetur, priore loco Cornelii pietatem commendat Lucas: deinde ad secundam partem descendit, quod caritatis officia exercuerit erga homines. Hoc imprimis utile est observatu, quia in eius persona recte vivendi nobis ratio describitur. Quare in vita rite instituenda fundamentum sit fides ac religio, quo sublato nihil aliud quam fumi sunt reliquae omnes virtutes. *Timorem Dei et preces* recenset Lucas tanquam fructus et testimonia pietatis ac cultus Dei, et merito. Neque enim a Dei timore et reverentia religio avelli potest, nec pius censeri quisquam potest, nisi qui Deum et patrem et dominum agnoscens ei se addicit. Sciamus autem hic spontaneum timorem laudari, quum se libenter et ex animo Deo subiiciunt, qui vere secum reputant quid illi debeatur. Porro quia fictitiis nugis Dei cultum bona pars mundi adulterat et depravat, merito subiicit Lucas Cornelium *assidue precatum esse*: quo significat, non externis tantum ceremoniis probasse suam pietatem, sed Deum spiritualiter coluisse, dum se in precibus exercuit. Simul notanda est precum assiduitas: unde colligimus, non frigide officio precandi ex vulgari more fuisse defunctum, sed serio intentum fuisse ad preces, sicuti assidua Dei beneficia illuc nos

invitant et stimulant, et vis fidei illic se proferre debet. Quare exemplo Cornelii se ad orandi perseverantiam quisque nostrum hortetur.

Cum tota domo. Non leviter praeterire hanc laudem decet, quod domesticam habuerit Ecclesiam Cornelius. Et certe verus Dei cultor non patietur quoad in se erit, eum exsulare a domo sua. Quam enim praeposterum est ius suum pertinaciter tueri, ut illi uxor, liberi, servi et ancillae pareant, Dei vero contemptum susque deque ferre? Accidet quidem interdum, ut vir pius ne uxorem quidem sibi consentientem habeat, sed studendum est modis omnibus, ut qui aliis praeest Deo vindicet suum imperium: et nihil aequius est, quam Deo consecrare nostra omnia ut nos ipsos. Ergo si vir pius filios sibi dissimiles habeat, vel uxorem male moratam, vel servos nequam et improbos, ne conniveat, nec sua ignavia patiatur domum suam pollui. In Cornelio non tantum laudatur sedulitas, sed Dei benedictio, qua factum est, ut domum haberet in pietate sibi obsequentem. Nec omittenda est circumstantia, quod familiam in Dei timore instituit contempto periculi metu, quod inde instabat. Valde enim exosa erat Iudaica religio, nec impune erat civi Romano peregrinam ut vocabant religionem suscipere. Quare etsi hodie pessime in mundo audit sincera Evangelii professio tamen nimis vitiosa est timiditas, si quem impediat iniustum istud odium, ne suam familiam Deo audeat in sacrificium sua pia instutione offerre.

Faciens eleemosynas. Est etiam in hoc membro synecdoche. Nam sicuti Dei cultum orationibus probari nuper dictum est, ita nunc quum de caritate fit mentio unam speciem eligit Lucas, unde ostendit Cornelium hominem fuisse liberalem et beneficum. Sic enim pietas nostra debet ad homines emergere, ut benignitatem et iustitiam colendo Deum nos timere testemur. *Eleemosynae* nomen, quum proprie misericordia sit interior cordis affectus, ad externa officia quibus iuvamus pauperes translatum est. Nam ex hoc fonte nascitur vera et rite ordinata beneficentia, si nos misericordia afficiunt fratrum nostrorum aerumnae, si unitatem, quae inter nos est, reputantes non secus ac carnem nostram eos fovemus et curamus, non secus ac propriis memberis illis studemus opitulari. Sunt quidem et hypocritae interdum liberales vel saltem largi, verum ut omnia profundant nullum, quod pauperibus subsidium erogabunt, dignum erit eleemosynae titulo. Nam tenendum est illud Pauli (I. Cor. 13, 3.), Qui caritatem non habet nihil esse, etiamsi totam suam substantiam distribuat in pauperes. Discamus ergo ex hoc nomine, probare tunc demum nostram beneficentiam Deo, si propter sympathiam succurrimus pauperum inopiae, et quasi apertis visceribus erogamus quod suppeditat Dei liberalitas. Quod dicit Lucas, *toti populo* fecisse eleemosynas, perinde valet ac passim omnibus egenis. Erant enim divites non pauci, quibus dare absurdum fuisset. Caeterum Iudaeis tam se liberaliter impendens testatum fecit, quem habebat cum illis religionis consensum, qua ratione paulo post dicit Lucas fuisse probatum omnibus Iudaeis: quodsi tenuibus fidei rudimentis imbutus, quum tam multa offendicula occurrerent, tam praeclarum pro bitatis et sanctimoniae speculum fuit, annon pudere nos debet, qui censeri volumus Christianissimi doctores, et in pietatis exercitiis

tantopere frigemus? Si modica fidei scintilla tantum in illo potuit, quid in nobis efficere deberet plenus scientiae fulgor? Sed Christum plenis buccis iactantes quam longe a sancti viri exemplo absumus plerique, ut vix umbra nescio quae earum virtutum, quibus plenus fuit, appareat. Quantus enim in nobis est precandi *torpor*? ad misericordiae officia quam segnes ac pigri sumus? Imo non tantum multos impediunt sordes et avaritia, ne de suo liberaliter erogent quantum decebat, sed ita ardent insana habendi cupidine, tanta crudelitate sunt efferati, ut pauperum substantiam rapere et carnem ipsam vorare non dubitent.

3. *Vidit in visione.* Visionem ponit Lucas pro divini oraculi specie, ut sciamus adductum coelitus fuisse Cornelium ad Christi fidem. Sed quia saepe luduntur homines praestigiis, *suspicionis tollendae* causa Lucas tempus designat *horam nonam*. Tunc vero *ab ortu* solis ad occasum usque diem partiri solebant in horas duodecim. Unde sequitur, tunc clarum fuisse diem quum apparuit angelus, ut conspicua esse posset visio. Quanquam visionibus addita semper fuerunt sigilla, quae praestigiarum metu eximerent Dei servos: quia dum per somnia apparuit, notae tamen certitudinis fuerunt impressae, quae in animis penitus defixae nullam dubitationem admitterint.

4. *Ille intuitus ac territus.* Nominatim attentio exprimitur a Luca, ut sciamus non vanam fuisse imaginationem, quae homini somnolento vel aliud agenti furtim obrepserit. Terror quo correptus fuit ex sensu divinae maiestatis profectus est. Simul enim atque Dei praesentiam concipiunt homines, expavescere adeoque metu ipsos confundi necesse est. Quod autem nihil nobis incutit terroris verbum eius, id socordiae nostrae imputandum est, quia non agnoscimus nec sentimus Deum esse qui loquitur. Pii autem, quibus se patefacit Deus in verbo suo ad eius auditum tremunt, sicuti dicit Iesaias 66, 2. 5. Porro ipsis terribilis est Dei conspectus, non ut confusi semper iaceant et absorbeantur a timore, sed tantum ut se ad eius reverentiam humiliter comparent.

Quid est, Domine? Ex hoc responso satis patet, tactam religione fuisse Cornelii mentem, ut sciret cum Deo sibi esse negotium. Vulgaris igitur translatio male habet, *qui es, Domine?* Ac probabile est, suppositicium esse quod illic legitur, quando in sermone Graeco nulla est ambiguitas, in qua hallucinari potuerit interpres, et exemplaria omnia consentiunt in hac lectione, τί ἐστι. Et certe Cornelius Deum esse sentiens qui loquitur, se ad obediendum submittit, sicuti responsio nihil aliud est quam imperium.

Precationes tuae et eleemosynae. Quia Deus, nisi protinus votis nostris respondeat, videtur quodammodo surdas habere aures, hinc ducta est loquutio, quod ad eum preces nostrae perveniant et earum sit memor. Porro hanc causam angelus assignat, cur dignetur Cornelium Dominus plena Evangelii sui luce, quia preces eius exaudierit et gratas habuerit eius eleemosynas. Unde colligimus, virtutes et benefacta non tantum placere Deo, sed ornari etiam splendida hac mercede, quod in eorum gratiam cumulat nos amplioribus donis et locupletat, iuxta illud, Habenti dabitur. Item. Euge serve bone et fidelis, fidelis fuisti in paucis super multa te constituam (Matth. 13, 12 et 25, 29.). Sic enim continua donorum suorum serie Dominus suos quasi certis gradibus evehit, do-

nec ad summum perducat. Sed Papistae bifariam hoc loco abutuntur: nam quia preces et eleemosynas Cornelii Deus respexit, ut eum Evangelii fide donaret, id ad praeparationes a se confictas detorquent, quasi sua industria et virtute homo acquirat fidem et Dei gratiam operum meritis antevertat. Deinde generaliter colligunt, bona opera sic esse meritoria, ut singulis augeantur Dei gratiae prout meriti sunt. In priore nimis pueriliter falluntur, dum fingunt accepta fuisse Deo Cornelii opera, antequam fide illuminatus esset. Nec vero ad refellendam eorum inscitiam longe petenda est probatio: nihil enim precibus consequi potuit quin fides praecederet, quae sola nobis ad orandum ianuam aperit. Atque id prudenter expendit Augustinus, qui Pelagium deridens quod diceret fidem precibus impetrari, antequam in homine ulla esset: Quis medicum quaeret, inquit, nisi qui iam ex parte sanatus erit? Ipsa autem est fidei sanitas, quae nos pulsare docet. Praeterea timor Dei et pietas clare demonstrant, Spiritu fuisse regenitum. Nam Ezechiel (36, 26.) hanc laudem soli Deo vindicat, ut formet corda hominum ad sui timorem. Et Iesaias (11, 2.) Spiritum timoris Domini in Christo dicit requiescere, ut sciamus nusquam posse inveniri nisi in eius membris. Plus quam igitur stultum est, hic hominem fingere in Cornelii persona, qui natura duce ad vitam aeternam aspiret vel nitatur. Ideo insulse ratiocinantur, nos operum meritis posse Dei gratiam praevenire. Quod ad secundum errorem spectat, dum fingunt quemque nostrum prout meritus est augeri maioribus gratiis, non magno negotio refelli potest. Primum negamus quicquam bonorum operum nobis suppetere, quod non Deus gratuito in nos contulerit. Deinde rectum donorum Dei usum ab ipso quoque esse dicimus, atque hanc secundam esse eius gratiam, quod recte utimur prioribus eius donis. Tertio negamus quicquam nos operibus mereri, quae semper mutila sunt et vitiosa. Conciliant quidem nobis bona opera gratiae augmentum, sed non suo merito: accepta enim Deo esse nequeunt nisi cum venia, quam fidei beneficio impetrant. Quare sola est fides quae pretium illis statuit. Hoc modo precibus suis et eleemosynis obtinuit Cornelius pleniorem Christi notitiam, sed quod Deum eleemosynis suis ac precibus faventem et propitium habuit, id iam ex fide pendebat. Porro si fide aestimantur opera, indulgentiae est, non meriti, quod Deo probantur. Nam quia nihil in nobis dignum invenit fides, cur Deo placeamus, a Christo mutuatur quod nobis deest. Est autem hoc plus quam perversum, quod quum nomen Meriti subinde in ore habeant Papistae et inani fiducia stultos inflare non desinant, nihil tamen afferunt, quo incitentur hominum studia ad recte agendum. Semper enim in suspenso relinquunt conscientias: placeant necne Deo opera dubitare iubent. Ubi talis animos trepidatio occupat, annon desides et ignavos flaccescere necesse est? Nos vero, etsi meritum operibus detrahimus, tamen docemus repositam esse illis mercedem, optimo et acerrimo stimulo incitamus ad recte vivendi studium homines. Tunc enim demum alacriter ad serviendum Deo nos accingimus, quum persuasi sumus operam nos minime ludere. Quod autem non uberior hodie conspicitur donorum Spiritus affluentia, quin potius maior pars arescit, nostrae ingratitudini acceptum ferre convenit. Nam sicuti Cornelii preces, eleemosynas

et sanctitatem pretiosa Evangelii sui gemma coronavit Deus, ita nos quum Evangelii sui thesauro impie ac nequiter abuti videt, iusta causa est, cur ad ieiunam inopiam redactos tandem fame conficiat. Potest tamen hic quaeri, requiratne fides Christi notitiam, an simplici misericordiae Dei persuasione contenta sit? Videtur enim Cornelius de Christo nihil prorsus tenuisse. Verum solidis probationibus probari potest, fidem non posse a Christo separari. Nam si apprehenditur nuda Dei maiestas, potius obruimur eius gloria quam ullum bonitatis gustum sentiamus. Christum ergo intermedium esse oportet, ut Deum propitium concipiat mens hominis. Nec vero frustra imago Dei invisibilis vocatur (Col. 1, 15.), quia nonnisi in eius facie Pater spectandum se exhibet. Ad haec quum Via sit, veritas et vita (Io. 14, 6.), quocunque extra ipsum concedas, undique errorum et deceptionum tendiculae te involvent et ubique mors occurret. De Cornelio facile nodus expeditur. Nihil spiritualium donorum nobis offertur nisi in Christo. Ipsa praesertim regeneratio unde provenit (Rom. 6, 5. 6.), nisi quia dum inserimur in Christi mortem, crucifigitur vetus homo noster? Quodsi particeps spiritus Christi fuit Cornelius, non est quod putemus, prorsus eius fide fuisse vacuum. Nec vero cultum veri Dei, quem soli Iudaei adorabant, sic amplexus erat quin aliquid simul de Mediatore promisso audisset: obscura licet fuerit et implicita eius cognitio, aliqua tamen fuit. Quisquis tunc in Iudaeam accesserat, de Messia aliquid audire cogebatur, imo per regiones longe dissitas sparsa erat nonnulla eius fama. Proinde in veterum Patrum catalogo, qui salutem a Redemptore nondum patefacto sperarunt, ponendus est Cornelius. Et improprie ab Augustino dictum est, fundatam eius fidem a Petro fuisse, quum iam prius firmum fundamentum habuerit, quanquam in re ipsa nobiscum Augustinus sentit, qui diserte affirmat, non potuisse orare Cornelium nisi fidelis esset (libro De Praedestinatione sanctorum et aliis locis).

5. *Nunc mitte Ioppen.* Mira Dei indulgentia, quod Cornelium non iubet proficisci, sed nuntios ad Petrum mittere, ut domi quietus expectet, Petrus autem eius causa suscipiat itineris molestiam. Sed ne miremur tam humaniter cum Cornelio actum esse, quum Dominus quotidie verbi sui ministros fere invitis obtrudat, ita ultro apparet non quaerentibus, sicuti per Iesaiam (65, 1.) commemorat. Sed cur non potius doctoris partes implet angelus? Nam videtur parum rationi consentaneum, quod homini mortali munus suum resignat: maior enim oraculo fuisset auctoritas, quam quum illi Evangelium hominis ore praedicatur. Nempe sicuti Chirstus Paulo se per visionem ostendens eius tamen docendi partes Ananiae reliquit, ut praedicandi Evangelii ministerium, quod Ecclesiae suae mandavit, tali exemplo sanciret: ita nunc angelus Petro locum cedit, ut munus sibi a Christo commissum exsequatur. Ergo quisquis vult Christi esse discipulus et illuminari coelestis sapientiae luce, ad externam hominum vocem, qua Christus tanquam Organo utitur et cui fidem nostram vult esse annexam, attentum se ac docilem praebere ne gravetur. Et videmus quam horrendis modis ultus sit Dominus furiosam eorum superbiam, qui contempta praedicatione revelationes e coelo captarunt. Nam quum in hominibus audiri velit, non possunt sine eius contemptu et con-

tumelia sperni ministri, apud quos verbum suum deposuit. Interea probandos esse spiritus fateor, ne audiamus absque delectu quicunque se Christi ministros obtendunt. Sed quia fides ex auditu est (Rom. 10, 17.), nemo ad eam perveniet, qui Verbum praedicatum respuet atque aspernabitur.

7. Postquam vero abiit Angelus, qui Cornelio lquutus erat, hic vocans duos ex servis suis, et militem pium ex his, qui sibi astabant: 8. Quum exposuisset eis omnia, misit ipsos Ioppen. 9. Postridie vero, quum illi iter facerent et appropinquarent urbi, ascendit Petrus in fastigium domus ad precandum circiter horam sextam: 10. Erat autem ieiunus. Itaque voluit gustare. Interea autem dum parabant, cecidit super eum mentis excessus: 11. Videt coelum apertum et vas descendens super se, instar lintei magni, quatuor initiis ligatum, et recumbens in terra. 12. In quo erant omnia quadrupedia terrae et ferae et reptilia et volucres coeli. 13. Et fuit vox ad eum, Surge Petre, macta et comede. 14. Petrus autem dixit, Nequaquam, Domine: quia nunquam comedi quicquam commune vel immundum. 15. Et vox rursus ad eum secundo, Quae Deus mundavit, tu ne communia facias. 16. Hoc autem accidit ter, et rursus receptum fuit vas in coelum.

7. *Postquam vero abiit angelus.* Hic narrat Lucas quam prompta Cornelii obedientia fuerit. Quando ne momento quidem temporis cunctatur, quin sedulo faciat quod iussus est. Hinc autem tam facilis promptitudo, quod fidem promissioni habuit, sicuti nostrae ad sequendum Deum tarditatis causa est incredulitas. Non advolant quidem ad nos angeli e coelo, ut certos nobis homines designent, sed omnium auribus illa Christi vox insonat, Quaerite et invenietis, pulsate et aperietur vobis (Matth. 7, 7.). Qui fit, ut vix ex centum unus et alter pedem moveant, ut alii lente reptando tam parum promoveant, nisi quia promissioni non serio credimus? Discamus ergo non esse procrastinandum, quin audita Dei voce strenue quisque properet quo vocatur.

Duos ex servis suis. Hoc diligentiae suae in familia docenda praemium retulit Cornelius, quod fidos habuit famulos et probos, qui libenter suam illi operam impenderent, quibus etiam tuto posset quidvis committere. Contra Dominus saepe iustis poenis ulciscitur dominos, quibus nulla instituendae familiae cura fuit. Nam quos ad pietatem et timorem Dei formare neglexerunt, illos vicissim sibi immorigeros et infidos merito sentiunt atque etiam metuunt ab eorum perfidia.

Militem pium. Quum hic miles plus consuetudinis haberet cum Cornelio, illum etiam Dei timore ut suos domesticos imbuerat. Hic memoria repetere convenit quod prius attigi, nullum esse vitae genus quod nos excuset, quin pure Deum nos colere

deceat. Nam vita militaris tunc corruptissima erat. Ex prisca enim disciplina in foedam licentiam desciverant. Et tamen Spiritus Dei militibus pietatis testimonium hic reddit. Quare non est, ut sibi militiae praetextu vacationem a colendo Deo postulent, qui ab omni rectitudine quovis modo immunes esse cuperent. Si negant se Deo posse servire, quia milites sunt, duos istos milites in die ultimo testes et iudices idoneos habebunt, a quibus damnentur. Interea damnantur et phrenetici homines, qui nefas Christianis esse clamitant, arma gestare. Pietatem enim colebant isti cum militia, et Christum suscipiendo priorem vivendi rationem non relinqunt, arma non abiiciunt quasi noxia, nec ordini suo renuntiant.

8. Quod militi et famulis Cornelius omnia exponit, hue tendit, ut magis eos animet ad exhauriendum mandatum, quod Dei potius quam hominis esse vident. Quos autem ingenue prius instituerat, eos non dubitat tantae rei facere nunc conscios.

9. *Postridie quum iter facerent.* Sicuti narravit Lucas, oraculo admonitum fuisse Cornelium, ut Petrum vocaret, ita nunc oppositam visionem refert, qua iubetur Petrus ad eum venire. Unde clarius apparet, totam hanc rem admirabili Dei consilio fuisse gubernatam, qui et Cornelium ad docilitatem comparat, imo ad discendi studium et desiderium accendit et vicissim Petro animum facit, ut voluntarius sit ad obeundum docendi munus. Verum notandae sunt circumstantiae quibus historiam illustrat.

Ascendit Petrus super tectum, ut privatim solus oret. Magnum enim orationis adiumentum est secessus, quod ne a Christo quidem omissum est, ut mens avocamentis omnibus libera melius in Deum intenta sit. Alia autem Iudaeis aedificiorum forma erat, quam quae nobis sit in usu, nam in tectis ambulationes habebant. *Hora sexta* tunc erat meridies. Non dubium autem, quin ex more tunc se ad precandum contulerit. Nam quia totum fere diem distrahimur variis negotiis, nec finis est tumultuandi, nisi tanquam iniecto freno nos retinemus, utile est certas horas habere precibus dicatas: non quod horis simus astricti, sed ne memoria effluat oratio, quae omnibus curis debebat prior esse. Denique idem de tempore sentiendum est, quod de loco: esse scilicet remedia quae nostrae infirmitati subveniunt: quae si apta sibi duxerunt Apostoli, quanto studiosius a pigris et lentis colenda sunt?

10. *Mentis excessus.* Quia mentes habemus quasi in terra depressas, ut capax oraculi esset Petrus, mentem eius quasi loco moveri et sursum rapi oportuit: atque hoc modo praeparatus est ad suscipiendum oraculum, dum insolito modo supra mundum evehitur.

11. *Coeli apertio* aliud meo iudicio hic significat, quam cap. 7. 56. Illic enim apertum Stephano coelum fuisse dicitur, ut Christi gloriam conspiceret: hic Petro coelum nostrum visibile scindi videtur, ut inde linteum exeat.

12. Si quis roget, qualiter ingentem animalium turbam potuerit simul videre, facile solvitur quaestio. Lucas enim dicit *omne genus*, quia promiscue illic diversa genera permixta erant. Non igitur incipit a prima specie ut numerum sequatur usque ad ultimam: deinde prospectum hunc humano more non debemus metiri, quia ecstasis Petro alios oculos dabat. Verum antequam

ultra progredimur, tenendum est quis fuerit visionis scopus. De eo quidam argutius disputant quam locus meo iudicio postulet. Sentio igitur, Petro generaliter ostendi, discrimen, quod Deus olim posuerat, nunc sublatum esse. Sicuti autem inter animalia discreverat, ita uno populo sibi delecto gentes omnes ducebat immundas et profanas. Nunc sublato inter animalia discrimine a consequenti docet, non dissidere amplius homines ut olim, nec differre Iudaeum a Graeco. Hinc monetur Petrus, ne posthac a gentibus tanquam immundis abhorreat. Non dubium est, quin Deus animum facere Petro voluerit, ut intrepide ad Cornelium veniret. Atqui populum unum sibi ab aliis segregaverat, sicuti dicit Moses in Cantico, Quum distribueret Altissimus gentes, posuit funiculum suum in Iacob etc. Deuter. 32, 9. Ideo haereditatem suam et peculium vocabat. Secundum hunc ordinem fas Petro non fuisset foedus salutis ad gentes perferre, nam illud erat panem sumere filiorum et proiicere canibus (Matth. 15, 27.), nisi forte ascita circumcisione in Iudaismum transirent. Tales enim dediticios recipere fas erat: quare Apostoli, quum prius ad praedicandum missi essent, vetantur deflectere ad gentes. Quum autem res sanctissima sit et maximi momenti Evangelii praedicatio, non debuit in ea quicquam dubio et vacillanti animo aggredi Petrus. Ergo ut illi vocationis suae certitudo constet, palam Deus quasi in pictura demonstrat, legalem mundi et immundi differentiam abolitam esse: unde colligat parietem, qui medius hactenus fuerat inter Iudaeos et gentes, nunc esse dirutum (Ephes. 2, 14.). Paulus autem mysterium esse dicit a saeculis absconditum, quod gentes eiusdem cum populo Dei salutis sint participes, ac in unum corpus insitae (Ephes. 3, 9.). Ideo Petrus nunquam ausus fuisset gentibus aperire ianuam coelorum, nisi Deus ipse sublata maceria planum iter et ingressum omnibus patefecisset. Nullum quidem fuisse tempus nuper dixi, quo non liceret gentiles admittere ad cultum Dei, modo circumciderentur: sed quamdiu in praeputio manebant, alieni erant a Deo. Nunc autem Deus foedus vitae, quod in gente una quasi clausum thesaurum deposuerat, commune fecit toti mundo: unde colligimus, visionem hanc non parum utilem nobis esse. Quando enim docet, temporale duntaxat fuisse dissidium inter Iudaeos et gentes, perinde est acsi pronuntiaret Deus e coelo, se omnes mundi populos amplecti in gratiam, ut sit omnium Deus. Denique clarum habemus e coelo praeconium, quod ad spem vitae aeternae nos invitat. Sed obiiciet quispiam, hac de re prius edoctum fuisse Petrum. Nam illi et reliquis datum erat mandatum publicandi Evangelii per totum orbem. Ergo aut ipse ignarus vocationis suae fuit, aut supervacua erat haec visio. Respondeo, tantum in ipsa novitate et insolentia fuisse difficultatis, ut non statim assuescere potuerint. Tenebant quidem et Prophetarum vaticinia et recens Christi praeceptum de vocandis per Evangelium gentibus, sed quum ad rem ipsam ventum est, nihilominus re insueta perculsi haesitarunt. Quare non mirum est, si Petrum novo signo confirmet Dominus. Qua de re proximo capite aliquid adhuc dicendum erit.

13. *Vox e coelo.* E coelo vox descendit sicuti linteum, ut Petrus utrumque a Deo profectum agnosceret, nec vero aliter quicquam profuisset aspectus, nisi hac voce purificasset Deus, quae ante fuerant immunda. Quod allegoriam eliciunt quidam ex verbo

mactandi, quasi significet Deus immolari sibi homines spirituali Evengelii gladio, non insector. sed mihi magis placet simplicitas, quod hac voce Legem abroget Deus de animalium delectu, ut simul doceat, nullum se populum reiicere. Nam si immolatio notetur priore verbo, quid erit comedere?

14. *Nequaquam, Domine.* Vox est non tam recusantis quam obiicientis Deo suum praeceptum. Nam quod sibi Lege Dei vetitum esse novit, merito attingere horret. Opponit igitur Deo Legem quam ipse tulit, ne temere in eius offensam incurrat. Erat quaedam repugnantiae species inter visionem et Legem. Non festinat ergo Petrus, sed scrupulum prius sibi eximi petit, quam a Legis observatione discedat. Mirum tamen videri possit, quod magis resistat Petrus in cibis quam Abraham in mactando filio: habebat enim plura Abraham quae Deo obiiceret. Non audeo dicere hic Petro accidisse, quod hominibus nimis commune est, ut rebus externis et minutis magis insistant quam praecipuis Legis capitibus: potius respondeo, quod extra controversiam est, sic persuasum fuisse animum Abrahae et ea Spiritus virtute statim fuisse instructum, ut quaecunque morari poterant eius cursum excelsa et heroica fortitudine superaret: in Petro autem lente operatus est Spiritus Dei. Quo monemur nihil esse tam minutum, quod non anxietatem iniiciat, nisi nos Dominus consilio instruat et constantia ad trepidationem vincendam. Pie tamen et religiose facit Petrus, quod inter varias cogitationes alternans nihil aggredi audet, donec melius liqueat quid sequendum sit. *Commune* hoc loco Profanum significat. Nam quia Deus sibi Iudaeos, ut dictum est, elegerat in populum peculiarem, hunc ritum et formam vivendi illis praescripserat, quae a profanis gentibus illos distingueret. Quicquid ergo gentibus in usu erat praeter Legis normam, id vocabant Commune: quia nihil sanctum vel purum nisi quod Deus in usum populi sui destinaverat.

15. *Quod Deus mundavit*, De cibis quidem agitur, sed extendi ad omnes vitae partes debet haec sententia. Ad Verbum est: Quod Deus mundavit, tu ne profanaveris: sensus autem est, non esse nostrum probare vel damnare quicquam, sed sicuti unius Dei iudicio stamus et cadimus, ita ipsum esse rerum omnium iudicem (Rom. 14, 4.). Quantum ad cibos spectat, post Legis abrogationem Deus omnes puros esse et mundos pronuntiat. Si contra insurgit mortalis homo, qui novum discrimen statuat, a quibusdam interdicens, ius et imperium Dei sacrilega audacia sibi arrogat et rapit. Tales fuerunt veteres haeretici, Montanus, Priscillianus, Donatistae, Tatiani et omnes Encratitae. Postea Papa, ut omnes istas impias sectas in fasciculum colligeret, legem de cibis tulit. Nec est quod garriant huius impietatis patroni, nullam se immunditiem cibis affingere, sed tantum macerandae carnis causa certis diebus prohiberi ab esu carnium homines. Nam quum lautissimis cibis et ad delicias et ad luxuriem maxime appositis vescantur, cur a tactu lardi tanquam a summo piaculo abhorrent, nisi quia quod idoli sui lege vetitum est immundum esse fingunt ac pollutum? Eadem superbia in omnibus vitae partibus grassatur Papae tyrannis: nihil enim est, ubi non miseris conscientiis laqueos iniiciat. Nos vero coelesti oraculo freti secure omnia eius interdicta spernamus. Semper os Domini interrogandum est, ut inde

statuamus, quid nobis liceat ac liberum sit: quando ne Petro quidem licuit profanum facere, quod ex Dei verbo licitum erat. Valet praeterea hic locus ad coërcendam hominum proterviam, qua in perversis iudiciis exsultant. Nemo fere est qui non sibi permittat de aliorum factis iudicium ferre. Iam ut morosi sumus et maligni, magis pendemus in sinistram partem, ita Deo quod suum est eripimus. Ad corrigendam huiusmodi audaciam sufficere debet haec sola vox, nobis fas non esse, hoc vel illud facere immundum, sed hanc unius Dei esse potestatem. Caeterum his verbis etiam innuitur, Iudaeos non ideo sanctum fuisse Dei populum, quod propria dignitate praestarent, sed sola divinae adoptionis gratia. Nunc postquam gentes in foederis societatem Deus ascivit, aequale est ius omnium.

16 *Hoc accidit ter.* Repetitio visionis ad confirmationem valuit, ne qua dubitatio vel anxietas vel scrupulus in Petri animo haereret. Unde colligimus, quam altas illic radices egisset Legis observatio. Cur autem perplexum Deus reliquerit, donec ex consequenti eventu visionis causam disceret, non alia mihi ratio occurrit, nisi quod attonitus non petiit sibi manifestari quid hoc vellet: quanquam satis tempestivum fuit, nuntios Cornelii paulo post venire interpretes. Tandem *vas in coelum receptum fuit*, quo certior fieret Petrus a Deo prodire hunc nuntium.

17. Quum autem in se ipso anxie dubitaret Petrus, quaenam esset visio, quam viderat: ecce duo viri missi a Cornelio, sciscitati de domo Simonis, steterunt ad ianuam. 18. Et quum inclamassent, interrogarunt an Simon, qui cognominabatur Petrus, illic hospitium haberet. 19. Petro autem cogitante super visione, dixit illi Spiritus, Ecce, viri tres te quaerunt. 20. Surge, descende et proficiscere cum eis, nihil haesitans, quia ego misi eos. 21. Quum autem descendisset Petrus ad viros, qui missi erant a Cornelio ad ipsum, dixit, Ecce, ego sum, quem quaeritis. Quae causa est, cur assitis? 22. Dixerunt illi: Cornelius centurio, vir iustus et timens Deum, testimonium habens a tota gente Iudaeorum, oraculo admonitus est ab Angelo sancto, ut te vocaret in domum suam et audiret abs te verba. 23. Porro intro vocatos accepit hospitio.

17. Non visione tantum sed Dei verbo edoctus fuerat Petrus, et tamen videndo non videt, donec Spiritus illi sit interpres: illustre scilicet tarditatis nostrae speculum, quanquam nos Petro longe adhuc sumus dispares: nam adeo non statim assequimur, quidnam velit Deus aut quorsum loquatur nobis, ut vix tandem multiplex interpretatio nobis sufficiat. Verum simul notandum est quod addit Lucas, Petrum intento animo super visione meditatum esse, nempe postquam animum ex stupore collegit: fuit enim hoc piae reverentiae signum, quod visionem sibi elabi vel diffluere

neglectim passus non est. Itaque pulsanti Deus aperuit (Math. 7, 7.). Nos vero iustas ignaviae nostrae poenas damus, quod non melius proficimus in verbo Domini, quando tam frigidi sumus ad inquirendi studium.

20. *Proficiscere, nihil haesitans.* Hoc verbo saepe utitur Scriptura, dum exprimere vult, qualis fidei obedientia esse debeat. Sic Paulus (Rom. 4, 19.) dum Abrahae fidem commendat, dicit, Non haesitasse, quum Deus illi iam effoeto et caduco semen promitteret. Et cap. 14, 23., ubi disserit de cibis, damnat conscientias haesitantes. Est autem proprie disceptare in utramque partem, ut loquuntur: quum scilicet oppositas rationes colligendo hinc et illinc alternis vicibus impellimur. Atqui Deum non dubio nec fluctuante animo, sed composito et constanti nos sequi oportet. In summa, tantum sibi Dominus a nobis deferri vult, ut eo audito non amplius disputemus, quid factu opus sit, sed absque controversia statuamus, id agendum esse quod mandat. Et certe digna est eius voluntas, quae discussis omnibus nebulis praeluceat nobis ad viam monstrandam, et abrupta omni altercatione sensus omnes nostros sibi in promptum obsequium subigat, quod etiam ex proximo contextu melius colligitur. Ratio enim additur, cur Petro fas non sit in re incerta suspendere iudicium: quia Deus auctor sit negotii. Nam perinde est acsi diceretur, solo Dei nutu contentos nos esse debere, ut imperio pareamus. Caeterum hinc etiam vicissim monemur, non aliter tranquillas fore conscientias, ut tuto agant homines quod agunt, quam ubi verbo Dei edoctae nihil se nisi eius auspiciis ac iussu aggredi statuunt.

21. *Ecce, ego sum, quem quaeritis.* Iam refert Lucas, quam promptus ad obsequendum fuerit Petrus. Deinde ex nuntiis demum intellexisse, quorsum visio oblata esset. Audit enim se a Cornelio vocari, gentili homine quem profanum duxisset ac familiare congressu indignum, nisi correctum fuisset eius iudicium hac voce, Quod Deus purum vocat, tu ne commune censueris. Hoc est vere sapere, dum exinanita omni confidentia et correcta pertinacia nos Dei auctoritas ad se rapit, mentesque nostras sic occupat, ut nobis nihil rectum sit nisi quod illa praescribit.

22. *Cornelius vir iustus.* Non ambitiose neque adulandi causa ministri Cornelium laudant, sed ut Petrus ab eius congressu minus abhorreat. Atque ideo *probatum esse Iudaeis* dicunt, ut sciat Petrus, non esse a vera et sincera pietate alienum. Nam et superstitiosi quum idolis servirent, iactabant se Dei cultores. Sed Cornelius Iudaeos, qui Dei unius cultum retinebant, suae pietatis habere non potuit testes, nisi professus fuisset se cum illis Deum Abrahae colere. Hoc porro sicuti rarum exemplum erat, sic non parum movere Petrum debuit. Quanquam hoc maxime argumento nituntur, ut illi persuadeant quod volunt, totum hoc Dei iussu gubernari: acsi dicerent, non tam ab homine mortali vocari ipsum quam a Deo, qui per angelum ita praeceperat.

23. Et Petrus etiam Dei auctoritate victus nihil iam deliberat, sed viros recipit hospitio, ut mox cum illis iter arripiat. Ita nos Deo placide cedere convenit, nec quicquam superest aliud cognita eius voluntate, nisi ut celeriter curramus quo vocat. Reliqua nihil habent difficultatis.

Postridie Petrus exivit cum illis, et quidam ex fratribus, qui ex Ioppe erant, comitati sunt ipsum: 24. Et postero die ingressi sunt Caesaream. Cornelius autem expectabat eos, accitis cognatis suis et necessariis amicis. 25. Quum autem ingrederetur Petrus, Cornelius illi occurrens, procidens illi ad pedes, adoravit. 26. Petrus vero eum sustulit, dicens, Surge: ego quoque homo sum. 27. Et colloquens cum ipso ingressus est, et invenit multos, qui convenerant, 28. Dixitque illis, Vos scitis, ut nefas sit homini Iudaeo adhaerere homini extraneo, vel ad eum ingredi: at mihi Deus ostendit, nullum hominem communem vel immundum dicendum esse: 29. Propterea sine cotradictione veni accitus. Rogo igitur, quam ob causam me vocaveritis.

Postridie exivit. Appulerant ut verisimile est sub vesperum, quia nondum meridie urbem ingressi erant, nec vero unius tantum momenti fuit visio ter repetita. Nocturna igitur quiete refecti ex sua lassitudine ad reditum se accingunt. Officium porro humanitatis fuit, quod Petro se comites adiungunt quidam ex fidelibus, quos a tota ecclesia missos esse credibile est, et deducunt Caesaream usque. Ac illi quidem benevolentiae et honoris causa commune iter cum Petro suscipiunt, sed Dominus eos adducit ut gratiae suae testes habeat. Ita amplum suae gratitudinis praemium referunt, dum in fidei suae confirmationem Christi regnum ad gentes propagari vident.

24. *Cornelius exspectabat eos.* Pium Cornelii affectum Lucas non tantum hac in parte laudat, quod Petri adventum cupide exspectaverit, sed quod amicos et cognatos fidei socios habere voluerit. Res certe periculo non carebat, catervam hominum vocare ut novam religionem susciperent. Nec deerant rationes quarum praetextu sibi blandiri posset. Neque enim alios in societatem vocare iussus fuerat, quin potius illis praeteritis unus fuerat delectus, qui tanti boni compos fieret, sed quantum et Dei gloriae et fratrum saluti deberet, apud se reputavit: iniquum esse, ut erat, et inhumanum agnovit, quemque sibi privatim consulere aliorum ratione posthabita: foedae socordiae esse duxit, defodere sub terram Evangelii thesaurum. Ergo praestitit quod Dominus per Iesaiam et Michaeam a suis omnibus requirit, ut singuli fratres suos quasi apprehensa manu invitent atque hortentur ad fidem. Docuit ergo nos Cornelius suo exemplo, quum nobis se patefacit Deus, lucem huius notitiae non esse ignavia vel metu intus suffocandam, sed potius dandam operam esse, ut fides nostra aliis ad monstrandam viam praeluceat. Neque enim ea est regni coelorum haereditas, unde vel minima portio nobis decrescat, si multi ad eam participandam admissi fuerint, quin potius gloriam nostram augebit cohaeredum accessio. Observandum praeterea est, quam procul absit ab omni ostentatione. Vocat enim ut condiscipulos habeat, paratus ipse ad discendum. Hoc verum est pietatis studium, ubi una cum zelo talis apparet simplicitas, ut non pudeat

nos ab ore Dei pendere. Multos enim impellit ambitio ut operam suam docendis rudibus impendant, et vitium detegit stulta loquacitas, dum cupidius verba profundunt solique audiri appetunt. Atque unum hoc omnibus propositum esse decebat, se et totum mundum Deo subiicere, ut hominibus ad veram humilitatem subactis emineat ipse solus. Qui pollet docendi facultate et gratia, ne recuset fratribus se magistrum praestare, absit modo iactantia et ventosa eminendi cupiditas: cui datum non est se doctorem profiteri, is intra modulum suum se contineat: neutri magisterium appetant, sicuti etiam monet Iacobus, verum sic alii alios mutuo aedificent, ut neque doctos neque indoctos in ordinem cogi pudeat. Quaeritur tamen, quos in Iudaea cognatos habere potuerit, quum alienigena et temporalis militiae causa illuc profectus esset? Ego ut nihil affirmo, ita hoc tanquam maxime probabile amplector, quod in sua turma aliquos habuerit ex cognatis. Solebant enim propinqui et inter se noti sub idem vexillum coire. Nec dubium est quin sub Cornelii vexillo, quum Centurio esset, libentius militaverint cognati: ἀναγκαίους vocat Familiares amicos, sicuti apud Latinos Necessarii vocantur, qui arctiore vinculo inter se coniuncti sunt.

25. *Procidens illi ad pedes adoravit.* Hic est verbum προσκυνῆσαι, quod aut genuflexione aut capite submisso aut alio quovis gestu honorem cultumque testari significat. Nunc quaeritur, an modestiae tantum causa hanc adorationem recuset Petrus, an vero ut rem illicitam prorsus improbet? Quod Petro displicuerit Cornelii factum, apparet ex ratione mox addita: *surge, nam et ego homo sum.* Colligere enim licet ex his verbis, divinum fuisse aliquid in eo cultu, quod debitum uni Deo honorem homini mortali transcriberet. Atqui Petrum loco Dei habitum fuisse a Cornelio, minime credibile est. Nam si Dei honorem ad hominem transtulit, ubi illa pietas et religio, cuius elogio nuper ornatus fuit? Ego igitur sic existimo, nihil minus illi in animo fuisse, quam spoliare Deum legitimo cultu, ut homini daret: sed quum vellet Prophetae Christique Apostolo singularem honorem habere, ad immodicum reverentiae signum prolapsus est: atque ita excessu peccavit. Vix enim satis exprimi verbis potest quam proclivis sit ad superstitionem lapsus, ubi defertur honor Christi ministris, qui vel minimam divini cultus speciem prae se ferat. Nam quo minime putavimus, facile delabimur per imprudentiam. In rege vel huius mundi primoribus minus esset periculi. Nam qui regem supplex adorat, sese intra civilis et terreni honoris modum continet: in Christi ministris diversa est ratio. Siquidem ut spirituale est eorum officium, ita si quis ad eorum pedes procumbat adorandi causa, hic honor spirituale quiddam habet. Tenenda enim est distinctio inter civilem adorationem, qua inter se homines utuntur pro ratione politici ordinis, et eam cui subest religio, vel quae directe honorem Dei respicit, sicuti et inter leges, quae vel ad temporale regimen feruntur, vel conscientias obstringunt. Nimis enim falluntur inepti quidam homines, qui genuflexionem hic per se et simpliciter damnari putant. Verum omnino illud est quod dixi: Cornelius non Proconsulem hic suum vel Imperatorem politico ritu salutat, sed ad Petri conspectum admiratione perculsus tanquam praesenti Deo honorem defert. Ita quasi sui oblitus plus homini tribuit

quam fas sit. Nihil ut iam dixi minus habuit propositum, quam Deo eripere quicquam sui honoris, ut eius spoliis hominem ornaret: sed ubi hominis adoratio mixtum habet et implicitum aliquid cum Dei honore, statim vitium praeter spem et opinionem obrepit, ut supra humanum gradum evehatur qui colitur in Dei honorem. Papistae illa distinctione omissa membrum duntaxat unum arripiunt. Nam sola religiosa adoratio inter eos tractatur: eius partem, ut cum honesto aliquo praetextu derivent ad creaturas, in latriam, duliam et hyperduliam secant. Et latriam quidem asserunt uni Deo, acsi dicerent adorationem cultus illi soli deberi. Adorationem duliae promiscuam mortuis et eorum ossibus, statuis et picturis faciunt. Hyperduliam virgini Mariae et cruci in qua pependit Christus assignant. Ut taceam puerili inscitia illos garrire, quotusquisque eorum putidam illam distinctionem tenet? Nec de plebeiis tantum loquor, sed de ipsis primoribus. Omnes ergo eorum cultus prava superstitione infectos et corruptos esse oportet, quum creaturas Deo inconsiderate aggregent. Sed hic non dicit Lucas, Cornelium latriam exhibuisse Petro: generali tantum Adorationis nomine utitur, et addit fuisse tamen reprehensum, quia perperam hominem plus iusto efferret. Certe si locum haberet novum istud dogma de dulica adoratione, monere debuerat Petrus Cornelium, ne ultra duliam procederet. Sed quia nulla adoratio, cui religio annexa est ac divini honoris respectus, intactum Deo relinquit suum honorem, quocunque tandem nomine tegatur, ideo hac una ratione contentus est Petrus, quod homo sit. Quin etiam ex Papistis scire pervelim, an Ioannem tam stupidum fuisse putent, ut ereptam Deo latriam angelo tribueret? Certe nihil aliud ad angeli adorationem eum impulit, quam nimia et praepostera reverentia, et quidem in Dei honorem cuius gloria in angelo fulgebat: damnatur nihilominus eius factum. Ergo ut Deo quod suum est reddatur, spiritualis adoratio, cui subest religio, intacta illi maneat.

28. *Vos nostis, ut fas non sit.* Videtur parum amica esse praefatio, et quae illorum animos exasperet magis quam conciliet, dum se tam impuros haberi audiunt, ut cosuetudine sua et colloquio sanctos polluant, quod gravi in eos contumelia non caret. Verum Petrus in hunc modum praefari necesse habuit, ne malae conscientiae suspectum eum haberent, quod contra morem a Patribus traditum quasi legis contemptor venisset. Quum autem divinitus se missum affirmat, sublata est ac purgata eiusmodi suspicio. Adde quod offensionem, quae ex veteri inter gentes et Iudaeos dissidio illorum animis iam insidebat, optime mitigat his verbis, ut aptius non potuerit orationi suae aditum facere. Nam qui hactenus immundi habiti fuerant, eos nunc puritate donatos esse pronuntiat, ut iam cum sanctis mutua sit illis communicatio. Porro quod Iudaeis nefas esse dixit *ad gentes* ingredi, sciendum est, non tam ex Lege hoc fluisse quam ex observatione Patrum. Vetuerat quidem Deus, ne se coniugiis aut foederibus illigarent (Deuter. 7, 3): simul vesci, aut communia vitae negotia tractare nusquam prohibebantur. Sed ne frequentior usus vel necessitudo ad id quod vetitum erat ipsos alliceret, traditum a Patribus morem servabant, ne quid haberent consuetudinis. Hic disputare nihil attinet, an ea traditio conscientias ligaret: neque enim Petrus ex

professo docet, quid secundum Deum liceat, sed quid vulgo receptum esset.

Nullum hominem. Clarius summam visionis et scopum demonstrat, quod de cibis fuerat dictum ad homines referens. Caeterum quod *nullum* immundum esse dicit, ne intelligas de individuis. Certum enim est, incredulos omnes conscientiae immunditie pollutos esse, ut etiam solo attactu quae alioqui pura sunt contaminent. Paulus etiam eorum liberos dicit immundos manere, donec fide purgentur. Denique si sola est fides, quae purificat hominum corda, incredulitas ea profanat. Sed Petrus hic tantum Iudaeos confert cum gentibus: et quoniam diruta maceria foedus vitae et salutis utrisque nunc pariter commune est, pro alienis habendos esse negat, qui divinae adoptionis sunt consortes.

29. Notandum est etiam quod subiicit, *sine contradictione* se venisse. Nam hoc est sanctum fidei silentium, quum Deo non obstrepentes placide suscipimus quicquid mandat, adversas rationes quaecunque se ingerant procul abigendo.

30. Tum Cornelius ait, Quarto ab hinc die usque ad hanc horam eram ieiunus, et circiter horam nonam precabar domi mea: et ecce, vir stetit coram me in veste splendida, 31. Qui dixit: Corneli, exaudita est tua precatio, et eleemosynae tuae venerunt in memoriam coram Deo. 32. Mitte igitur Ioppen et accerse Simonem, qui cognominatur Petrus, hic hospitium habet in domo Simonis coriarii: is, quum affuerit, loquetur tibi. 33. Ex ea igitur hora misi ad te, ac tu recte fecisti, quod assis. Nunc itaque nos omnes assumus coram Deo ad audienda omnia, quae tibi a Deo ordinata sunt.

Quia haec Cornelii responsio nihil praeter nudam historiae repetitionem continet, non opus erit longius in ea insistere. Summa est, quod Dei iussu Petrum vocaverit.

30. *Eram ieiunus.* Multi Graeci codices habent ἤμην, sedebam. Vetus interpres nomen *ieiunii* omittit, quod ego errore vel incuria factum esse puto, quia in omnibus Graecis codicibus exprimitur. Porro diserte ieiunii fit mentio, partim ut sciamus non frigide vel defunctorie tunc orasse Cornelium, deinde ut minus suspicionis habeat visio. Neque enim cerebrum ieiuni hominis, ubi moderata est sobrietas, hallucinationes in spectris facile admittit. Significat ergo Cornelius, angelum sibi apparuisse, quum ad precandi studium probe intentus esset, ac mentem solutam haberet omnibus impedimentis, quae nos phantasmatibus ac spectris obnoxios reddere solent. Eodem et temporis circumstantia pertinet, quod illud accidit claro adhuc die horis tribus ante solis occasum.

Vir stetit in veste splendida. Virum appellat, quem scit angelum Dei fuisse. Sed usitatum est, ad Deum vel angelos visibilis formae, sub qua apparent, nomen transferri. Sic promiscue Moses nunc homines nunc angelos apellat, qui visi sunt Abrahae

humanis corporibus induti. *Vestis* splendida coelestis gloriae indicium fuit et quasi insigne divinae maiestatis, quae fulgere in angelo debuit. Talem in Christi veste splendorem Evangelistae fuisse testantur, quum gloriam suam tribus discipulis in monte patefaceret. Idem et de angelis narrant, qui ad testandam Christi resurrectionem missi sunt. Nam sicuti Dominus hucusque infirmitati nostrae concedit, ut angelos suos sub carnis nostrae forma descendere iubeat, ita simul quosdam gloriae suae radios illis aspergit, ut reverentiam mandatis, quae perferenda commisit, ac fidem conciliet. Hic nascitur quaestio: verumne fuerit corpus illud et naturale, verane etiam vestis, an talis duntaxat species oculis Cornelii fuerit obiecta. Quanquam autem hoc non adeo cognitu necessarium est et vix quicquam asseri pro certo potest, mihi tamen quod ad coniecturam spectat magis pobabile videtur, Deum, cuius est omnia creare, dedisse verum angelo corpus et simul magnificum vestis decus circumdedisse. Verum simulac legationis munere perfunctus est angelus, corpore et vestitu in nihilum redactis restitutum suae naturae esse. Neque tamen humani quicquam passum, quamdiu in habitu humano conspectus fuit.

33. *Nunc itaque nos omnes assumus.* Hic quo promptior ac magis voluntarius sit Petrus ad docendum, se et reliquos Cornelius affirmat dociles fore et ad obsequium Dei paratos: nam hoc ad doctorem incitandum non parum valet, ut operam suam alacrius impendat auditoribus, ubi certum inde fructum sperat. Particula *coram Deo* duplicem sensum habere potest, vel ut sit quasi iusiurandum, vel ut simpliciter profiteatur Cornelius, coetum illum domi suae congregatum esse non secus ac sub Dei conspectu, ut vocem hominis perinde excipiant acsi ex ipso Dei ore prodiret. Utrumvis eligas, idem semper erit finis. Nam quo maiorem sinceritatis suae fidem Cornelius faciat, testatur se Deum habere prae oculis, cui per simulationem illudere fas non est. Et certe quoties nobis proponitur Dei verbum, hic sensus animos nostros subire et serio afficere debet, non esse nobis cum homine mortali negotium, sed Deum praesentem nos vocare. Nam ex hoc Dei respectu oritur Verbi maiestas et eius audiendi religio. Videtur tamen pro aliis temere spondere in re tam gravi. Quis enim alienae fidei idoneus est fideiussor? Sed quia pro se quisque obedientiam pollicitus fuerat, merito sic affectos esse confidit: nec dubium est, quin re sibi indicata iam ante polliciti fuissent se fore dictis obsequentes, ac tum quoque singuli confirmaverint quod ab uno dictum fuerat.

Ad audienda omnia. Haec vera demum est fides, ubi non ex dimidia tantum parte amplectimur Dei verbum, sed illi nos in solidum addicimus: et tamen huius plenae et universalis fidei rara sunt in mundo exempla. Maior enim pars tanquam pactionem habeat cum Deo, eius doctrinae se minime subiicit, nisi quatenus allubescit: si quid displicet, secure vel negligit vel improbat. Caeterum prudenter Cornelius inter Deum et hominem discernit. Nam Deum facit doctrinae auctorem, homini vero nihil relinquit praeter ministerium et legationem. Attentos, inquit, discipulos et obsequentes habebis in omnibus quae tibi Deus mandavit: ut solus ille imperium habeat, tu sis duntaxat minister: ipse solus loquatur, sed ex ore tuo. Atque hoc servis suis omnibus in Eze-

chielis persona Deus praescribit: Sume, inquit, ex ore meo sermonem et annuntiabis illis ex me (Ezech. 33, 7.).

34. Petrus autem aperiens os dixit, In veritate comperio, quod non sit personarum acceptor Deus: 35. Sed in omni gente, qui timet eum et facit iustitiam, acceptus est ei. 36. De re, quam misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum (hic est omnium Dominus), 37. Vos nostis, quomodo Verbum sparsum fuerit per totam Iudaeam, exorsum a Galilaea post Baptismum, quem praedicavit Ioannes, 38. Quomodo Iesum a Nazareth unxerit Deus Spiritu sancto et virtute, qui transiit benefaciens, et sanans omnes, qui detinebantur a Diabolo: quia Deus cum illo erat.

34. *Aperiens os.* Iam ante admonuimus, hac loquutione uti Scripturam, quum gravem et seriam orationem habitam fuisse significat. Matth. 5, 1. dicitur Christus aperuisse os suum, quum apud discipulos concionem habere vellet ac disserere de rebus maximis: acsi Latine quis dicat, Exorsus est loqui: nempe iam probe meditatus quid dicturus foret.

In veritate comperio. Καταλαμβάνεσθαι, est Apprehendere vel Colligere ex rationibus, signis et coniecturis. Gentilis erat Cornelius natione: exaudit tamen Deus eius preces, luce Evangelii eum dignatur, angelum illi peculiariter destinat: inde agnoscit Petrus absque personarum respectu, Deo placere quicunque pie et innocenter vivunt. Nam ante hoc praeiudicio occupatus solos Iudaeos a Deo amari, siculi ex omnibus populis soli electi erant, non putabat Dei gratiam posse ad alios pervenire. Non erat quidem tam crassus, ut putaret homini gentili reiici vel damnari pietatem ac vitae innocentiam, sed quum simpliciter illud arriperet, Extraneos esse a regno Dei et profanos quicunque incircumcisi essent, imprudens se intricabat tam absurdo illo errore, quod Deus purum sui cultum et sanctam vitam sperneret, ubi non adesset circumcisio, quia virtutes omnes Iudaeis praeputium insipidas reddebat. Quo exemplo monemur, quantopere cavenda sint praeiudicia, quae nobis viam ad recte iudicandum praecludunt. Porro notandum est, quid valeat nomen *personae*, quia in eo multi falluntur, dum generaliter exponunt, neminem alteri praeferri. Sic olim Pelagius alios eligi alios reprobari a Deo negabat. quia non esset personarum acceptio apud Deum. Atqui hoc nomine externus status vel apparentia, ut vulgo loquuntur, intelligi debet. et quicquid est circa hominem ipsum, quod illi vel favorem conciliat vel detrahit: divitiae, nobilitas generis, clientelae, honores, hominem gratiosum reddunt: paupertas, ignobilitas et quicquid tale est, contemptibilem. Hac ratione subinde vetat Dominus personas accipi, quia fieri non potest, ut rectum sit iudicium, quoties externi respectus iudicem a causa abducunt. Hoc loco ad nationem refertur, ac sensus est, Non obstare praeputium, quin Deus iustitiam in homine gentili gratam habeat ac probet. Sed videbitur hoc modo ad tempus valuisse apud Deum personae respectus. Nam quum

Iudaeos praeteritis gentibus sibi in populum delegit, annon respexit personas? Respondeo, causam huius discriminis minime in hominibus quaerendam esse, sed tota pendere ab arcano Dei consilio. Nam quod Abraham sibi adoptavit, apud quem foedus suum deponeret, potius quam apud Aegytios, minime hoc externo aliquo respectu provocatus fecit, sed tota causa in admirabili eius consilio residebat. Ergo personis nunquam illigatus fuit Deus. Nondum tamen soluta est difficultas, quia negari non potest, quin placuerit Deo circumcisio, ut in populo suo censeret, qui symbolum illud sanctificationis gestabant. Sed hic quoque in promptu est responsio: quod circumcisio posterior fuerit Dei gratia, quum eius esset sigillum, unde sequitur causam non fuisse. Interim sic Iudaeis adoptionis gratuitae pignus erat, ut non obstaret Deo praeputium quin admitteret, si quos vellet ex gentibus in societatem eiusdem salutis. Sed hoc novum et speciale habuit Christi adventus, quod diruta maceria Deus promiscue totum mundum amplexus est (Ephes. 2, 14.). Atque hoc sonant verba *in omni gente*. Quamdiu enim Abrahae semen sacra fuit Dei haereditas, videri poterant Gentes prorsus ab eius regno exsulare. Sed Christo in lucem gentium exhibito foedus vitae aeternae peraeque omnibus commune esse coepit.

35. *Qui timet eum, et facit iustitiam*. His doubus membris comprehenditur totius vitae integritas. *Timor* enim Dei nihil aliud est, quam pietas et religio: *iustitia* autem aequitas est quam inter se homines colunt, caventes ne cui noceant, studentes autem omnibus prodesse. Sicuti his duabus partibus lex Dei constat, quae est bene vivendi regula, ita se nemo Deo probabit, nisi qui actiones suas omnes huc referet ac diriget. Nec quicquam in omnibus officiis erit solidum, nisi in Dei timore fundata sit tota vita. Caeterum videtur hic locus causam salutis operum meritis tribuere. Nam si nobis gratiam apud Deum conciliant opera, vitam simul nobis comparant, quae in amore Dei erga nos posita est. Alii etiam nomen *iustitiae* arripiunt, ut probent non gratuito per fidem sed operibus nos iustificari. Atqui hoc posterius nimis est frivolum. Iam enim ostendimus, non accipi pro tota et integra Legis observatione, sed restringi ad secundam tabulam et officia caritatis. Est ergo non iustitia universalis, qua iustus censeatur homo coram Deo, sed probitas et innocentia quae homines respicit, dum cuique quod suum est tribuitur. Ergo residua est altera illa quaestio, an opera Dei favorem nobis concilient? Ad quam expediendam principio notandum est, duplicem esse respectum Dei in hominibus diligendis. Quum enim filii irae nascamur omnes, adeo nihil reperiet Deus in nobis amore suo dignum, ut tota potius natura nostra ad odium nostri eum provocet (Ephes. 2, 3.). Qua ratione Paulus inimicos illi esse pronuntiat omnes, donec reconcilientur per Christum (Rom. 5, 6. 8.). Prior itaque Dei acceptio, qua nos in gratiam amplectitur, prorsus gratuita est. Nondum enim ulla operum ratio haberi potest, quum omnia vitiosa sint et prava suamque originem resipiant. Iam quos sibi Deus filios adoptavit, eos quoque Spiritu suo regenerat suamque in illis imaginem reformat, unde exoritur secundus ille respectus. Neque enim nudum hominem tunc Deus invenit et omni gratia vacuum ac destitutum, sed suum quoque in ipso opus, imo se ipsum agno-

scit. Proinde fideles Deus, quia pie et iuste vivunt, acceptos habet. Nec vero negamus, grata Deo esse bona sanctorum opera: sed hic aliud quaeritur, praeveniatne homo Dei gratiam suis meritis seque in eius amorem insinuet, an vero, quum odio tantum dignus sit, gratis initio et sine operum respectu ametur. Porro *quum* homo suo ingenio relictus nihil quam odii materiam afferre *possit*, gratis cum diligi necesse est: unde sequitur, Deum sibi ipsi causam esse, quod nos diligat, suáque misericordia, non meritis nostris provocari. Deinde notandum est, etiamsi cum bonis operibus et operum respectu placeant Deo fideles post regenerationem, non tamen id fieri operum merito. Nunquam enim tam exacta est operum mundities, ut sine venia Deo placeant, imo quum semper habeant vitii aliquid admixtum, digna sunt quae respuantur. *Ergo pretium* operibus minime statuit propria eorum dignitas, sed fides, *quae* a Christo mutuatur id quod operibus deest.

36. *De re, quam misit Deus.* Quoniam abruptus est graecus contextus, quidam accusativum pro nominandi casu positum esse putant, ut sit sensus, Hic sermo est, quem misit Deus filiis Israel. Alii referunt ad verbum Nostis, quod postea sequitur: et propter sententiae hyperbaton existimant additum fuisse aliud nomen. Nam Lucas priore loco ponit λόγον, deinde ῥῆμα. Sed quum Graecis tritum sit ac familiare subaudire praepositiones, hic sensus quem reddidi mihi aptius congruere visus est, quanquam, si magis dextre mitigari queat sermonis asperitas, libenter assentiar. Hoc igitur membrum vice praefationis accipio, quod ad hoc memorabile Dei opus spectat, quod edidit inter filios Israel annuntians pacem per Christum. Deinde subiicitur narratio: tandem in clausula orationis suae ostendit Petrus, in quem finem exhibitus fuerit Christus mundo. Porro non temere ab hac commemoratione orditur, quod Deus sermonem miserit filiis Israel. Sermo autem pro Re, hebraica phrasi ponitur. Erat tunc celebris fama aeterni foederis, quod Deus cum populo illo pepigerat. Inter Iudaeos nihil magis vulgo notum erat, quam Redemptorem iam olim promissum fuisse Patribus, qui res collapsas in statum florentem ac beatum restitueret. Hoc idem sciebant quicunque familiariter versati erant cum Iudaeis. Petrus ergo quo sibi plus fidei conciliet, non de re ignota aut nova se verba facturum praefatur, sed de Ecclesiae restitutione, quae ab aeterno Dei foedere pendebat et quae nunc praestita non obscure fuit, et celebrata scilicet omnium sermone.

Anuntians pacem. Docet hic Petrus, qualis fuerit rei et sparsi rumoris species, nempe quae pacem constitueret. *Pacem* hic pro hominum et Dei reconciliatione accipio, quae tamen solidam et perfectam Ecclesiae salutem in se continet. Sicuti enim dissidium et alienationem a nobis sequitur horrenda confusio et quasi tetrum chaos, ita simulatque affulget paternus Dei favor, Ecclesiam suam a dissipatione colligit et renascitur vera felicitas. Hoc ergo significat Petrus, quod Deus in Christo se populo suo propitium ostenderit, ut rursus Abrahae filios amplexus fuerit, quos ad tempus abiecisse visus fuerat, ut prosperum et florentem statum apud eos stabiliret. Sicuti autem pacis huius auctorem facit Deum, ita Christum in medio statuit tanquam eius pignus ut rata sit et sancta. *Pacem* nominatim *praedicationi* coniungit, quia haec una demum ratio est, qua reconciliationis a Christo partae

fructus ad nos usque pervenit. Eodem modo Paulus, postquam docuit Christum esse pacem nostram, mox subiicit, Ipsum venisse, ut pacem annuntiaret iis: qui prope erant et qui procul (Ephes. 2, 17.).

37. *Nostis verbum.* Constat haec Petri concio duobus praecipue membris. Nam priore loco historiam recitat, deinde ad historiae fructum descendit. Nam quum adventus Christi in mundum, mors et resurrectio, materia sint salutis nostrae, non aliter proponi in salutem Christus potest, quam si primo teneamus ipsum induisse carnem nostram, ita versatum inter homines, ut se Filium Dei certis testimoniis esse probarent, tandem cruci affixum et Dei virtute excitatum a mortuis. Rursum ne frigida et inutilis sit historiae cognitio, simul tradendus est finis, cur ex gloria coelesti in mundum descenderit, cur mortem crucis pertulerit tam probrosam apud homines et Dei ore maledictam. Tradenda est resurrectionis causa, unde horum omnium effectus fructusque colligitur, nempe quod exinanitus fuerit Christus, ut nos qui perditi eramus in beatitudinem integram restitueret: quod simul cum carne nostra fraternum erga nos amorem induerit: quod nostras in se infirmitates suscipiens earum onere nos levarit: quod peccata nostra mortis suae sacrificio expiaverit, ut Patrem nobis propitium redderet: quod victor ex morte emergens vitam aeternam nobis acquisierit: quod coelum suo ingressu nobis patefecerit: quod tota vis Spiritus in eum effusa fuerit, ut nos sua abundantia ditaret. Hunc docendi ordinem servat Petrus, quum exordium facit ab historia Evangelii: postea vero demonstrat, quid nobis Christi in terram descensus, quid mors et resurrectio attulerint. Principio narrat, *Christum* Nazarenum prodiisse post Ioannis Baptisma. Nam quia huc destinatus erat Ioannes Dei consilio, ut populi animos erigeret ad Christi exspectationem, non debuit haec pars omitti. Eximius Dei Propheta habitus fuerat: ergo ad fidem Christo asserendam maxime apud rudes et tirunculos non parum valebat eius auctoritas. Notanda est loquutio, quod Ioannes Baptismum praedicaverit. Complectitur quidem Lucas sub *Baptismi* voce totum Ioannis ministerium, sed interea admonet, non fuisse mutum signum et doctrina vacuum. Et certe hoc in Sacramentis omnibus caput est, ut Dei verbum illic insculptum refulgeat et clara vox personet. Quo magis detestanda est impia profanatio, quae in Papatu cernitur, quod sepulta praedicatione Sacramenta magico tantum murmure incantant.

38. *Iesum a Nazareth.* Hic Nazarenum appellat, non quod illic natus fuerit, sed quia inde prodierit ad munus suum exsequendum, deinde quia invaluerat vulgo hoc cognomen. *Unctum* dicit Spiritu et virtute per hypallagen. Nam potentia qua excelluit Christus non alliunde quam a Spiritu erat. Ergo Pater coelestis Filium suum ungendo Spiritus sui potentia eum instruxit. Subiicit continuo Petrus, *virtutem* hanc apparuisse in miraculis: tametsi speciem unam diserte exprimit, quod testatus fuerit Christus Spiritus sancti virtute se praeditum, ut beneficus esset mundo. Neque enim terrificam Dei virtutem in ipso exseri oportuit, sed quae suavi bonitatis et gratiae gustu mundum alliceret ad eum amandum et expetendum. *Unctionis* metaphora, quum de Spiritus sancti donis agitur, satis trita est: nunc ad Christi personam ac-

commodatur, quia hoc modo consecratus a Patre Rex fuit et Sacerdos. Scimus autem, oleum solenne fuisse consecrationis symbolum sub Lege. *Transitus* Christi pro Vocationis cursu accipitur: quasi diceret, Ad praefixum temporis spatium munere suo perfunctum esse. Similitudo a viatoribus sumpta est, qui in itinere suo pergunt, donec ad locum destinatum perveniant. Quanquam simul admonet, Iudaeam triennio peragrasse, ut nullus angulus expers beneficiorum eius fuerit.

Qui detinebatur a diabolo. Hoc etiam divinae in Christo potentiae illustrius specimen fuit, quod non tantum a vulgaribus morbis sanabat, sed remedium afferebat malis desperatis. Sunt quidem omnes morbi totidem ferulae quibus nos Deus castigat, sed quum Deus mitius nobiscum agit pro paterna indulgentia, tunc dicitur manu sua nos ferire: in gravioribus autem flagellis Satanam irae suae ministrum et quasi carnificem adhibet. Atque haec distinctio sedulo tenenda est: absurdum enim esset dicere, a diabolo torqueri, qui febri aut alio quolibet communi morbi genere laborat, sed mentis alienatio, rabiosus furor et caetera quasi prodigiosa mala apte et proprie Satanae tribuuntur. Secundum quam rationem Scriptura Daemoniacos vocat arrepticios homines, qui tanta impotentia feruntur, ut videantur prope in belluas conversi.

Quia Deus erat cum illo. Breviter notat Petrus, quorsum spectarint virtutes per manum Christi editae, nempe ad conciliandam illi fidem apud homines, qui Deum veluti praesentem intuebantur: atque hic verus miraculorum usus fuit, quemadmodum iam aliquoties dictum est ac postea suis locis iterum videbimus. Nam in hoc principio acquiescere nos oportet, imminui Dei maiestatem, nisi quos insignit servorum suorum nota, suspicimus ac reveremur. Proinde quando virtutes palam fecerunt, e coelo prodiisse Christum, extra sortem iudicii humani locatur eius dignitas,

39. Et nos sumus testes omnium, quae fecit in regione Iudaeorum, et Hierosolymae: quem suspensum in ligno occiderunt. 40. Hunc Deus suscitavit tertio die, et conspicuum exhibuit, 41. Non toti populo, sed testibus ad hoc prius designatis a Deo: nobis scilicet, qui comedimus et bibimus cum eo, postquam resurrexerat a mortuis: 42. Et mandavit nobis, ut praedicaremus populo ac testificaremur, quod ipse definitus sit iudex vivorum et mortuorum. 43. Huic omnes Prophetae testimonium reddunt, quod remissionem peccatorum accipiat per nomen eius, quisquis in eum credit.

39. *Et nos sumus testes.* Ut fidem verbis suis asserat, se et collegas pronuntiat oculatos esse omnium testes, quae de Christo tradunt: ita loqni de rebus probe compertis. Paulo post in sensu diverso nomen *testis* accipit, quum dicit, Certos testes a Deo fuisse ordinatos quo significat, publicam Apostolis impositam esse personam, atque ad hoc peculiariter delectos esse, et quasi divinitus produci, ut suo praeconio ad Christi fidem homines adduce-

rent. Ita Paulus I. Cor 15, 15: Nos, inquit, falsi testes Dei inveniremur, nisi Christus a mortuis resurrexisset. Et iam ante audivimus ex ore Christi, Vos eritis mihi testes in Iudaea, Samaria et Hierosolymae: nunc vero se tantum historicum testem vocat Petrus, quia rerum gestarum fuit spectator. Caeterum hic mortem uno verbo attingit, quia passim nota erat: in resurrectione, quae plus habebat dubitationis, et cuius cognitio multo plus habebat ad fidem momenti, longius insistit.

41. Si quaerat hic quispiam, cur non palam Deus Filium suum a resurrectione omnibus ostenderit, respondeo: etiamsi nulla ratio constaret, modestis tamen et sobriis debere unum Dei consilium sufficere, ut citra controversiam certo sibi persuadeant optimum esse quod Deus censuit. Neque tamen dubium est, quin Deus optimo consilio tale temperamentum adhibuerit. Nam resurrectionis certitudo satis multis ac firmis testimoniis probata fuit. Hoc autem ad exercendam piorum fidem utile erat, Evangelio potius quam oculis suis credere. Quantum ad impios pertinet et professos Christi hostes, quum toties convicti nunquam Deo cessissent, indigni erant quos ad conspiciendam resurrectionis suae gloriam Christus admitteret, quanquam et ipsi militum relatu, quos ad custodiam sepulcri conduxerant, satis superque fuerunt convicti, ut alias rationes omittam, quas petere licebit ex Harmonia. Hoc ergo nobis fixum sit, sancto Dei decreto delectos fuisse Apostolos, quorum testimonio resurrectionis Christi veritas staret. In hac approbatione quisquis non acquiescit, convellat si potest atque evertat inviolabile illud Dei decretum, quod nobis hic Petrus commendat. Nos vero, si Deum cupimus habere certum fidei nostrae auctorem, testibus contenti esse discamus, quos a se ante mundum conditum destinatos suo tempore in medium produxit quasi sua manu.

Qui comedimus. Hinc vero apparet, quantam nostrae ruditatis curam et rationem habuerit Christus, qui eousque se demisit nostra causa, ut coelesti gloria iam praeditus ederet tamen ac biberet tanquam homo mortalis. Quare non est quod queramur obscuram esse aut dubiam Christi resurrectionem. Nam ideo tardos ac difficiles ad credendum discipulos suos esse passus est, quo melius confirmati omnem dubitationis scrupulum nobis eximerent. Quin potius danda est opera, ne tantam Filii Dei erga nos indulgentiam nostra malignitas et ingratitudo obscuret. Caeterum quum Scriptura narrat, Christum comedisse, quaestionem movent curiosi homines, quid cibo illo factum fuerit: sed solutio facilis est, quod sicuti ex nihilo creatus fuerat, ita in nihilum facile redactus fuerit divina Christi virtute. Qui in alimentum corporis sumitur cibus, concoquitur ac postea digeritur: sed hunc cibum alendae nostrae fidei a Christo sumptum esse scimus atque in hoc usu consumptum. Falluntur autem, qui putant Christum comedentis tantum speciem praebuisse. Quid enim profuisset tale spectrum? Nec video quorsum attineat eiusmodi subterfugia quaerere. Nam quum dicimus, non sua necessitate compulsum fuisse Christum ut ederet, sed voluisse tantum suis consulere, ansa frivolis hominum commentis praecisa est.

42. *Et mandavit nobis.* Hic de regno Christi tractare incipit, quum dicit *Christum* ideo resurrexisse, ut mundum semel iu-

dicet. Nam eodem iure coeli terraeque imperium et perpetua Ecclesiae gubernatio illi asseritur. *Vivorum et mortuorum iudicem* fore dicit: quia ubi resurrexerint mortui, etiam alii qui tunc erunt superstites momento immutabuntur: quemadmodum docet Paulus I. Corinth. 15, 51. 52. et I. Thessal. 4, 17. In verbo *testificandi* subest pondus, quia ut natura ad incredulitatem propensi sunt homines, minus efficaciae ac vigoris haberet simplex Evangelii praedicatio, nisi eam Dominus validis obtestationibus sanciret. Praesertim vero plus satis quisque nostrum in se sentit, quam difficile sit, tum mentes terrenis laqueis implicitas ad sperandum Christi adventum supra coelos erigere, tum in assidua hac meditatione tenere defixas, quando non desinunt sua levitate huc illuc raptari.

43. *Huic omnes Prophetae.* Summam concionis, ut dictum est, cursim perstringit Lucas: ideo tam brevis est in fructu historiae notando vel potius concisus. Sciamus ergo, hic non recitari, quae verba Petrus fecerit: sed tantum quibus de rebus disseruerit indicari. Tria autem hic consideranda sunt: quod proprium Christi sit munus, abolitis peccatis reconciliare homines Deo: quod fide consequamur peccatorum remissionem: quod haec doctrina non nova aut nuper fabricata sit, sed iam olim ab ultimis saeculis testes habuerit omnes Dei Prophetas. Quod ad primum spectat, si Deus nobis pacatur, peccata non imputando hinc constat, totum humanum genus exosum illi esse et infensum, donec per gratuitam veniam placere incipiat. Itaque peccati damnamur omnes, quod nos subiicit irae Dei et mortis aeternae reatu constringit. Et quia iustitia destituimur apud nos, confugere docemur ad Dei misericordiam, tanquam ad unicum asylum. Quum dicit fideles *accipere* remissionem peccatorum, subest tacita inter ipsos et Deum antithesis. Sponte enim a Deo offerri necesse est, ut deinde fideles accipiant. Quum dicit conferri per Christi *nomen*, significat unius Christi beneficio nos redire cum Deo in gratiam, quia scilicet illum semel morte sua nobis placavit: vel quemadmodum vulgo loquuntur, mediante solo Christo ac nullis aliis mediis nos peccatorum remissionem consequi. Nunquam ex animis hominum delere reatus sui sensum potuit Satan, quin de petenda a Deo venia solliciti essent: sed quum una esset obtinendae veniae ratio et via, miseri homines Satanae praestigiis delusi miros sibi labyrinthos finxerunt, per quorum ambages frustra se fatigarent. Primus hic error a recta via eos abduxit, quod tentarunt promereri veniam, quae gratuita offertur et recipitur sola fide. Postea inventae sunt innumerae piaculorum species, quibus Deo satisfactum est. Eorum quidem origo ex Dei verbo manavit, sed quum Deus sacrificia et oblationum ritus Patribus commendans Christum adumbraret, coeci et profani homines Christo posthabito inanem umbram sectantes, quicquid Dei erat in piaculis adulterarunt. Quare quaecunque ab exordio mundi piacula in usu fuerunt gentibus, et quae hodie sunt Turcis ac Iudaeis, Christo opponere licet tanquam res penitus contrarias. Nihilo meliores sunt Papistae, nisi quod suis satisfactionibus Christi sanguinem aspergunt: sed in eo nimis sunt praeposteri, quod non contenti uno Christo mille piaculorum modos sibi undique accersunt. Proinde quisquis remissionis peccatorum compos cupit fieri,

ille a Christo ne minimum quidem unguem deflectat. Quum audimus *credendo* accipi remissionem, vis et natura fidei tenenda est, sicuti procul dubio copiose disseruit Petrus, qualiter Christo credendum sit. Hoc autem nihil aliud est, quam sincero animi affectu eum amplecti, qualis in Evangelio proponitur. Ita fides ex promissionibus pendet. Videtur tamen perperam facere Petrus, quod quum duo praecipua Christus nobis attulerit, nonnisi alterum ex his commemorat. Nulla enim hic poenitentiae et novae vitae fit mentio, quae in Evangelii summa praetermitti minime debuerat. Sed responsio facilis est, regenerationem Spiritus sub fide comprehendi sicuti eius est effectus. Nam ideo credimus in Christum, partim ut gratuita iustitiae imputatione restituat nos in Patris gratiam, partim ut nos Spiritu suo sanctificet. Et scimus, hac lege nos adoptari a Deo in filios, ut Spiritu nos suo gubernet. Satis ergo habuit Petrus ostendere, quomodo homines, qui natura a Deo alienati erant, cum ipso redeant in gratiam. Quod ad tertium membrum pertinet, non opus est recensere omnes Prophetarum locos, ubi Christum Mediatorem proponunt, qui veniam peccatis nostris impetrando Deum nobis propitiet: sed haec illis perpetua est docendi ratio et quasi regula ut pios omnes ad foedus illud revocent, quod Deus Mediatore interposito cum Abraham pepigerat. Porro hoc caput cognitu valde necessarium est, Gratiam quae exhibita demum a Christo fuit eandem esse, quam Lex et Prophetae olim Patribus sperandam tradebant. Praesertim apud Cornelium et similes plurimum valebat, qui Legis et Prophetarum reverentia imbuti erant, ut scirent in Christo re ipsa praestitum ac completum esse, quod Prophetarum oraculis testatum fuerat. Ergo ut ministri Ecclesiae consentientem habeant docendi formam cum Prophetis, Christum suo praeconio ornare studeant, assidue testentur ab eo uno petendam esse iustitiam, quae gratuita peccatorum remissione constat. Haec longe alia est vetustas, quam quae a Papistis ostenditur cum magna iactantia, dum pro sanguinis Christi pretio putida satisfactionum suarum figmenta ingerunt.

44. Adhuc loquente Petro verba haec, delapsus est Spiritus sanctus super omnes, qui audiebant sermonem: 45. Et obstupuerunt, qui ex circumcisione erant fideles, quicunque venerant cum Petro, quod etiam super Gentes dona sancti Spiritus effusa essent. 46. Audiebant enim eos loquentes linguis, et glorificantes Deum. Tunc respondit Petrus: 47. Numquid aquam prohibere quis potest, quominus baptizentur hi qui Spiritum acceperunt sicuti et nos? 48. Iussitque eos baptizari in nomine Domini. Tunc rogarunt ipsum, ut maneret dies aliquot.

44. *Adhuc loquente Petro.* Iam novo miraculo confirmat Deus, doctrinam Evangelii sui gentibus peraeque ac Iudaeis communem esse. Adeoque hoc vocationis gentium insigne sigillum

est, quia nunquam gentiles Dominus Spiritus sui gratiis dignatus esset, nisi ut testatum fieret ipsas quoque in foederis societatem cooptatas esse. Differunt quidem a gratia regenerationis haec dona, quorum meminit Lucas: minime tamen dubium est, quin Deus hoc modo obsignaverit tum Petri doctrinam, tum eorum qui audierant fidem ac pietatem. *Omnes* Spiritu donatos fuisse narrat, sicuti iam ante vidimus, omnes ad discendi et obediendi studium animatos venisse. Hoc autem visible symbolum nobis quasi in tabula repraesentat, quam efficax sit divinae potentiae organum Evangelii, praedicatio. *Spiritum* enim suum loquuente Petro effudit, ut ostenderet se non eo mittere doctores ut inani vocis sonitu aërem verberent, sed ut potenter per ipsorum vocem operetur, eamque Spiritus sui virtute in salutem piorum vivificet. Secundum hanc rationem *Paulus* Galatis in memoriam reducit, quod Spiritum sanctum ex *auditu fidei* acceperint (Gal. 3.) et alibi, se ministrum Spiritus non literae esse praedicat (II. Cor. 3.). Cessarunt quidem in Ecclesia iam pridem donum linguarum et reliqua eius generis, sed viget ac semper vigebit Intelligentiae et regenerationis Spiritus, quem Dominus cum externa Evangelii praedicatione coniungit, ut nos in verbi sui reverentia contineat et occurrat exitialibus deliriis, quibus se fanatici homines involvunt, dum relicto Verbo vagum nescio quem et erraticum spiritum comminiscuntur. Caeterum non semper continget, quicunque hominis vocem auribus rapiunt, Spiritum simul haurire: et raro etiam in tales auditores incidunt ministri, quales nactus erat Petrus, qui uno consensu voluntarii sint ad sequendum Deum. Facit tamen ut Verbi externi et arcanae Spiritus virtutis consensum electi omnes in se sentiant.

45. *Obstupuerunt fideles.* Fideles vocat, qui tamen pravo errore adhuc detinebantur. Ita Dominus non statim omnibus ignorantiae nebulis suos abstergit: quae tamen fidei laudem coram Deo non obscurant, quia erroribus ignoscens tanquam puram et liquidam favore suo dignatur. Mirum tamen est quod, quum scirent Petrum divinitus missum esse, nunc quasi ad rem novam attoniti stupescant, quod Spiritus sui gratiam his conferat Deus, quibus Christum praedicari iam voluerat: sed hoc facit subita mutatio, quod quum Deus ad illum usque diem gentes tanquam extraneas ac profanas a populo suo segregasset, nunc eodem favore complectitur, et in eundem honoris gradum attollit. Quanquam hoc exemplo simul monemur, quam difficile sit, nos a conceptis erroribus extricare, praesertim ubi diuturnitas accessit.

46. *Audiebant enim ipsos.* Exprimit, quaenam Spiritus dona in illos effusa sint et simul usum notat: nempe linguarum varietate donatos esse, ut Deum pluribus linguis celebrent. Colligi etiam potest ex hoc loco, non tantum necessitati datas fuisse linguas, ubi Evangelium exteris et diversi idiomatis hominibus praedicandum erat, sed etiam in ornamentum ipsius Evangelii ac decus. Sed hunc secundum usum postea corrupit ambitio, quum multi ad ostentationem et pompam transferrent, quod illustrandae coelestis sapientiae dignitati acceperant, sicuti vitium hoc Paulus acriter insectatur in Corinthiis. Itaque nihil mirum, si Deus paulo post abstulerit quod dederat, nec passus fuerit vitiari longiore abusu.

47. *Respondit Petrus.* Ratiocinatur Petrus a re ad signum. Nam quum Baptismus spiritualis sit gratiae appendix, qui Spiritum accepit, simul ad Baptismum recipiendum est idoneus: atque hic legitimus est ordo, ut, quos Deus Spiritus sui tessera ac pignore filios suos esse testatus est, minister ad externum signum admittat. Ita priores partes tenet doctrina et fides. Quod autem indocti homines inde inferunt, arcendos esse à Batismo infantes, ratione prorsus caret. Fateor docendos esse, qui ab Ecclesia sunt extranei, priusquam illis conferatur adoptionis symbolum: sed fidelium liberos, qui in Ecclesia nascuntur, dico ab utero esse domesticos regni Dei. Imo argumentum, quo ipsi praepostere nos oppugnant, in eos retorqueo. Nam quum fidelium liberos antequam nascantur, Deus adoptaverit, inde constituo, minime externo signo fraudandos esse. Alioqui illis eripere homines audebunt quod Deus concessit. Quantum ad manifestam Spiritus gratiam spectat, in eo nihil absurdi est, si tempore Baptismum in illis subsequatur. Quemadmodum autem illorum errori minime suffragatur hoc testimonium, ita Papistarum superstitionem valide refellit, qui Spiritus gratiam Signis alligant eamque exorcismis non secus elici putant e coelo, quam olim Sagae Lunam suis carminibus detrahere se putabant. Atqui quum narret Lucas Spiritu sancto iam fuisse donatos, qui nondum Baptismo initiati erant, Spiritum Baptismo minime inclusum esse ostendit. Observandum est postremo, sola aqua fuisse contentos Apostolos ad conferendum Baptismum. Atque utinam haec simplicitas a posteris retenta esset, neque ascitae fuissent hinc inde tot nugae, quibus refertus est Baptismus in Papatu. Oleo, sale, sputo, cereo ornari putant Baptismi dignitatem, quum potius foeda sint inquinamenta, quae puram ac genuinam Christi institutionem corrumpunt.

48. *Iussitque eos baptizari.* Non necesse fuit administrari Baptismum Petri manu, quemadmodum et Paulus testatur Corinthi se paucos baptizasse: poterant enim alii ministri has partes suscipere. Quod dicit, *in nomine Domini*, ad formam restringi non debet, sicuti tertio capite diximus, sed quia proprius Baptismi scopus est Christus, ideo dicimur in eius nomen baptizari. Quum postremo dicit Lucas, Petrum a Cornelio eiusque cognatis *rogatum esse*, ut maneret ad dies aliquot, proficiendi votum in illis commendat. Erant quidem Spiritu-sancto praediti, sed non ita pervenerant ad summum, quin adhuc utilis esset illis confirmatio. Eorum quoque exemplo, quoties nobis profectus occasio se offert, ea sedulo utendum est: neque fastu turgeamus, qui ingressum obstruat doctrinae.

CAPUT XI.

1. Audierunt autem Apostoli et fratres, qui in Iudaea erant, quod gentes quoque amplexae essent sermonem Dei: 2. Et ubi ascendit Petrus Hierosolymam, disceptabant cum eo, qui erant ex circumcisione, 3. Dicentes: Tu ad viros

praeputium habentes ingressus es, et comedisti cum illis. 4. Exorsus autem Petrus exposuit illis ordine, dicens: 5. Ego eram in urbe Ioppe orans, et vidi in raptu mentis visionem: nempe vas quoddam descendens e coelo, quasi linteum magnum, quatuor initiis alligatum, quod usque ad me venit: 6. Quod quum intentus considerarem, tunc vidi quadrupedia terrae et feras et reptilia et aves coeli. 7. Audivi autem vocem dicentem mihi: Surge Petre, macta et vescere. 8. Tum dixi, Nequaquam Domine: quia nihil unquam commune vel immundum in os meum ingressum est. 9. Respondit autem mihi vox secundo e coelo, Quae Deus mundavit, tu ne profana. 10. Hoc autem factum est tertio. Et rursus omnia in coelum recepta sunt. 11. Et ecce eadem hora tres viri steterunt prope domum, in qua sedebam, missi ad me Caesarea. 12. Iussit autem Spiritus me cum ipsis proficisci nihil haesitantem. Venerunt autem mecum et hi sex fratres. Et ingressi sumus domum viri: 13. Nuntiavitque nobis, quomodo vidisset Angelum domi suae stantem ac dicentem sibi: Mitte Ioppen viros et accerse Simonem, qui cognominatur Petrus, 14. Qui loquetur tibi verba, quibus servaberis tu et tota domus tua. 15. Porro quum exorsus essem loqui, delapsus est Spiritus sanctus in eos, sicut et in nos principio. 16. Recordatus sum autem verbi Domini, quomodo dixisset: Ioannes quidem baptizavit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto. 17. Quum ergo par illis donum contulisset Deus, sicut et nobis, qui credideramus in Dominum Iesum Christum, ego quis eram, qui possem prohibere Deum? 18. Quum haec audissent quieverunt et glorificarunt Deum dicentes: Ergo et gentibus Deus poenitentiam dedit in vitam.

1. *Audierunt autem.* Quod famam unius domus conversae passim inter fratres fuisse vulgatam Lucas narrat, id ex admiratione natum est: monstri enim loco habebant Iudaei gentiles sibi aggregari, non secus acsi ex lapidibus homines formatos audiissent. Obstabat etiam immodicus gentis suae amor, quominus Dei opus agnoscerent. Videmus enim propter hanc ambitionem et fastum turbatam fuisse ecclesiam, quia aequalitas, quae dignitatem ipsorum minuebat, non erat tolerabilis: unde tam pertinaciter certarunt de gentibus sub iugum adigendis. Sed quum tot Prophetarum vaticiniis praedictum foret, Ecclesiam ex omnibus populis colligendam esse post Messiae adventum, et Christus mandatum Apostolis dedisset de Evangelio per totum orbem praedicando: qui fieri potest, ut pau-

eorum hominum conversio alios tanquam inauditum quiddam commoveat, aliis vero tanquam prodigium sit horrori? Respondeo, quicquid de gentium vocatione praedictum erat, sic fuisse acceptum, quasi gentes in Legem Mosis concessurae essent, ut locum haberent in Ecclesia. Modus autem vocationis, cuius tunc cernebant initia, non modo incognitus erat, sed ab omni ratione alienus videbatur. Nam abolitis ceremoniis gentes cum filiis Abrahae misceri in unum corpus non posse somniabant, quin sancto Dei foederi gravis fieret iniuria. Quorsum enim Lex, nisi ut ad notandum dissidium medius esset paries? Deinde quoniam ad dissidium illud tota vita assueti fuerant, adeo eos percellit inopinata rei novitas, ut eorum animis excidat, quicquid admirationem sedare debuisset: denique mysterium non statim capiunt, quod a creato usque mundo angelis occultum fuisse docet Paulus.

2. *Disceptabant cum eo.* Errori ut plurimum comes accedit pervicacia. Hoc iam nimis crassae ignorantiae vitium erat, quod gentes eodem fidei Spiritu sibi unitas non placide recipiebant in suum gremium. Atqui non resiliunt modo, sed contentiose cum Petro litigant atque in crimen vocant eius factum, quod summa laude dignum erat. Gentes audiunt sermonem Dei amplexas, quid obstat igitur quominus eas amplexi societatem sub Dei unius imperio colant? Quod enim sanctius esse potest coniunctionis vinculum, quam dum uno consensu omnes simul Deo adhaerent? et cur non coalescerent in unum corpus, qui Messiam Dei sibi caput constituunt? Sed quia videbant externam Legis formam violari, putabant quodammodo misceri coelum terrae. Observa autem, quum prius dixerit Lucas, Apostolos et fratres famam hanc audivisse, de offensione non fecisse verbum, nunc autem inducere quasi novam hominum sectam, quae certamen cum Petro susceperit. *Audierunt*, inquit, *fratres*, nihil postea addit: sequitur, *quum venisset* Petrus Hierosolymam, qui ex circumcisione erant cum eo litigarunt: quos certe a prioribus diversos fuisse oportet: deinde particula περιτομῆς non simpliciter Iudaeos notat, sed qui ceremoniis legalibus nimium addicti essent. Nulli enim Hierosolymitani tunc erant in Christi grege nisi circumcisi: a quibus igitur istos discerneret? Postremo verisimile non videtur, quod Apostoli et qui ex fidelium numero erant moderatiores aggressi fuerint hoc certamen. Etsi enim fuissent offensi, poterant tamen privatim Petrum convenire et ab eo exigere facti rationem. His rationibus moveor, ut eos ex Circumcisione dici existimem, quos tanta Circumcisionis religio tenebat, ut nemini locum in regno Dei permitterent, nisi qui Legis professionem susciperet, atque hoc sacro ritu initiatus in Ecclesiam immunditiem exueret.

3. *Ad viros praeputium habentes.* Non erat hoc Lege Dei vetitum, sed observatio erat a Patribus per manus tradita. Nec tamen excipit Petrus hac in parte nimis praecise secum agi, se humanae legis necessitate minime obstringi. Totam hanc defensionem omittit, sed tantum respondet, ipsos ad se priores venisse, et sibi quasi Dei manu oblatos. Caeterum videmus hic raram Petri modestiam, quod quum fretus bonitate causae homines imperitos, qui iniuste molesti erant, spernere posset, se tamen illis, ut decet inter fratres fieri, comiter excusat. Fuit quidem haec non levis tentatio, quod indigne accusaretur, propterea quod fideliter Deo obsequutus esset: sed quia hanc Legem toti Ecclesiae impositam esse noverat, ut quisque ad

reddendam doctrinae et vitae rationem paratus sit, quoties ita res postulat: et meminerat se unum esse ex grege, non modo in ordinem se cogi patitur, sed sponte Ecclesiae iudicio se submittit. *Doctrina* quidem si ex Deo sit, supra humani iudicii aleam locata est, sed quia Dominus prophetiam vult iudicari, haec conditio minime recusanda est illius servis ut se esse probent quales haberi volunt (I. Cor. 14, 29. 32.). Caeterum quousque debeat progredi tam doctrinae quam factorum defensio, mox videbimus. Hoc in praesentia tenendum est, Petrum ad causam dicendam libenter descendere, quum eius factum improbatur. Quodsi Petri successor est Romanus Papa, cur non eadem lege tenebitur? Ut demus hoc voluntarium fuisse submissionis genus, cur tamen ostensum sibi tale modestiae exemplum non imitatur successor? Quanquam non longo circuitu hic opus est. Nam si verum est quod in sacrilegis suis decretis vomunt Papae, perfide sedis suae privilegia deseruit Petrus, atque ita Romanae sedis proditor fuit. Postquam enim Papam totius mundi iudicem fecerunt, qui hominum iudicio non subiaceat: postquam eum extulerunt supra nubes, ut a reddenda ratione immunis arbitrium suum ac libidinem pro lege habeat: mox sedis Apostolicae patronum constituunt, qui eius privilegia strenue tueatur. Cuius ergo ignaviae damnandus erit Petrus, si ius sibi a Deo collatum tam facile cedendo abiecit? cur non saltem obiiciebat, se legibus solutum esse et communi ordine exemptum? Atqui nihil tale praefatur, sed recta ingreditur in causam. Nos vero meminerimus, nihil obstare quominus idolum illud secure contemnere liceat, quando sibi tam effrenem tyrannidem usurpans se ex Episcoporum numero expunxit.

4. *Exorsus autem Petrus.* Quia eadem est narratio quam proximo capite habuimus, et iisdem prope verbis repetitur: si quid interpretatione indiget, inde petant lectores. Consilium vero Petri et tota orationis summa ex clausula patebit. Antequam tamen illuc veniam, breviter observandum est, quod praedicationem Evangelii, salutis causam facit. 14. *Audies,* inquit, *verba in quibus salutem habeas.* Non quod in voce hominis salus inclusa sit, sed quia Deus illic Filium nobis offerens in vitam aeternam simul efficit, ut per fidem ipso fruamur. Mirabilis sane Dei bonitas, qui homines nihil quam mortis materiam habentes, nec tantum in se morti obnoxios sed aliis mortiferos, vitae tamen ministros facit. Interim foeda mundi ingratitudo hac in parte se prodit, qui veram certamque sibi propositam salutem fastidiens et quasi ad pedes abiectam relinquens varias et lusorias salutes sibi imaginatur, quibus quaerendis famelicus inhiare mavult, quam satiari obvia et praesente Dei gratia.

16. *Recordatus sum verbi Domini.* Iam primo capite (v. 5.) satis fuse docuimus, quum sententiam illam Christus proferret, non fecisse comparationem duplicis baptismi, sed quid a Ioanne differret voluisse testari. Sicuti enim signum a veritate sua distinguimus, ita ministrum ab auctore discerni operae pretium est, ne quod proprium est Dei mortalis homo ad se trahat. Signum habet homo in manu, solus est Christus, qui abluit et regenerat. Multum enim interest quorsum dirigantur hominum mentes in quaerendis Dei gratiis, quia extra Christum ne gutta quidem illis stillabit. Hoc ergo inter Christum et omnes Ecclesiae ministros generale est discrimen, quod hi

quidem externum aquae signum conferunt, ille autem Spiritus sui virtute signi effectum implet ac praestat. De hac re rursus monendi hoc loco fuerunt lectores, quia Ioannis Baptismum a nostro fuisse diversum, perperam hinc multi inferunt, dum Christus Spiritum sibi vindicans Ioanni praeter aquam nihil reliquum facit. Caeterum si quis etiam hoc testimonio fretus Baptismum faciat frigidum spectaculum et vacuum omni Spiritus gratia, is etiam longe falletur. Dupliciter enim, ut alibi dictum est, de Sacramentis loqui Scriptura solet. Quia enim Christus in suis promissis fallax non est, non patitur inane esse quod instituit. Sed quum Scriptura Baptismo vim tribuit lavandi et regenerandi (Tit. 3, 5.), ascribit hoc totum Christo, ac tantum docet quid ille Spiritu suo per manum hominis et visibile symbolum efficiat. Ubi ita coniungitur Christus cum ministro et Spiritûs efficacia cum signo, Sacramentis tribuitur quantum opus est. Caeterum ea coniunctio non sic confusa esse debet, quin hominum mentes mortalibus caducis et sui similibus mundique elementis abstractae ab uno Christo salutem petere, et in unam Spiritus eius virtutem respicere discant: quia aberrat a fidei scopo quisquis vel minimum a Spiritu ad signa deflectit: et sacrilegus est, qui tantillum delibat ex Christi laude ornandi hominis causa. Caeterum memoria quoque repetendum est, Christum sub nomine Spiritus non modo linguarum donum et similia designasse, sed totam renovationis nostrae gratiam. Verum quoniam dona ista insigne erant potentiae Christi documentum, illis apte congruit haec sententia. Dicam clarius: quum Apostolis visibiles Spiritus gratias Christus conferret, Spiritum in manu sua esse palam fecit. Ita hoc modo testatus est, se puritatis, iustitiae et totius regenerationis unicum esse auctorem. Petrus autem sic ad suum institutum accomodat, quod, quum praeiret Christus Baptismi vim secum ferens, sequi ipse cum accessione, hoc est externo aquae symbolo, debuerit.

17. *Ego quis eram.* Nunc videmus quorsum illam narrationem texuerit Petrus, nempe ut testatum faceret, Deum totius rei auctorem ac praesidem fuisse. Ergo status quaestionis in Dei auctoritate vertitur, annon praeponderet cibus humanis consiliis. Nihil a se nisi rite et ordine factum Petrus contendit, quia paruit Deo: Evangelii doctrinam non male se nec temere locasse demonstrat, ubi Christus Spiritus sui gratias deposuit. Ad hanc normam exigenda est omnis tam doctrinae quam factorum nostrorum approbatio, quoties a nobis rationem homines postulant. Quisquis enim Dei mandato nititur, ille satis superque defensionis habet. Si hominibus non satisfacit, non est quod perversa eorum iudicia amplius moretur. Atque hinc colligimus, ita posse fideles verbi Dei ministros rationem doctrinae suae reddere, ut nihil eius fidei ac certitudini derogent, nempe si traditam sibi divinitus ostendant. Quodsi cum hominibus iniquis negotium erit, quos Dei reverentia ad cedendum non cogat, valere cum sua pertinacia eos sinamus provocando ad diem Domini. Simul notandum est, non tantum palam reluctando, sed etiam cessando nos Deo resistere, si non exsequimur quod vocationis nostrae proprium est. Hic enim Petrus se Baptismum gentibus et fraternam societatem non potuisse negare dicit, quin Dei adversarius esset. Atqui nihil palam Dei gratiae adversum conatus esset. Verum id quidem: sed qui non recipit quos

Deus offert, et ianuam a Deo apertam claudit, is quantum in se est Dei opus prohibet: quemadmodum hodie bellum cum Deo suscipere dicimus, qui paedobaptismum oppugnant: quia quos Dei promissio adoptat in Ecclesiam, ipsi crudeliter abdicant ab Ecclesia, et quos Deus filiorum nomine dignatur privant externo symbolo. Huic affine est resistendi genus, quod multi simulatores, qui, dum sunt in magistratu, pro officii sui ratione Christi martyribus adiutores esse debuerant, obstruere nituntur eorum ora et libertatem compescere. Quoniam enim odiosa est veritas, suppressam cuperent.

18. *His auditis quieverunt.* Exitus demonstrat non fuisse malitia impulsos, qui litem Petro moverunt. Hoc enim clarum est pietatis signum, quod de voluntate Dei edocti mox desinunt contendere. Quo exemplo docemur non esse negligendos, *qui zelo inconsiderato* offensi perperam aliquid reprehendunt, sed pacandas esse eorum conscientias verbo Domini, quae errore turbantur, et hucusque saltem experiri eorum docilitatem. Quantum ad nos spectat, hinc similiter discimus, unde pendere debeat nostrum iudicium, nempe ex solo et simplici Dei nutu. Nam hoc illi honoris debetur, ut eius voluntas nobis certa sit et summa iusti verique regula. Quoties nostra interest causam cuiusque rei scire, Dominus eam minime subticet: verum ut fidem nostram ad iustum obsequium assuefaciat, nobis interdum simpliciter ac praecise hoc vel illud sibi placere pronuntiat. Qui ultra inquirere sibi permittit sibique in sua curiositate indulget, nihil aliud quam diabolica audacia se praecipitat. Nec vero istos tacuisse modo narrat Lucas, sed etiam dedisse gloriam Deo. Quosdam tacere cogit pudor, qui tamen intus sub animis premunt, quod non audent proferre. Illa est modestiae simulatio potius quam docilitas. Isti autem se Deo ita penitus submittunt, ut non vereantur statim palinodiam canere.

Ergo et gentibus poenitentiam His verbis breviter ostendit Lucas, quid contineat Evangelium et quorsum spectet, nempe ut homines Spiritu suo renovatos Deus sibi reconciliet. Solum quidem *poenitentiae* nomen hic exprimitur: sed quum additur *ad vitam*, satis apparet illam a fide non disiungi. Quisquis ergo rite in Evangelio proficere volet, is veterem hominem exuens vitae novitatem meditetur: deinde certe teneat, se non frustra ad poenitentiam vocari, sed salutem sibi in Christo paratam esse (Ephes. 4, 22.). Ita fiet, ut salutis fiducia nonnisi in gratuitam Dei misericordiam recumbat, nec tamen peccatorum remissio ignavae securitatis causa sit. Particula haec, *dare poenitentiam*, potest duplici modo exponi: vel quod locum poenitentiae Deus gentibus dederit, quum illis voluit Evangelium suum publicari: vel quod circumciderit Spiritu suo corda, sicut dicit Moses (Deut. 30, 6.): et ex lapideis carnea fecerit, sicuti Ezechiel (11, 19.) loquitur. Proprium enim opus Dei est refingere ac regignere homines, ut novae creaturae esse incipiant atque hoc secundum melius quadrat, minus coactum est et scripturae phrasi magis consentaneum.

19. Qui ergo dispersi fuerant a tribulatione, quae contigerat sub Stephano, transierant in Phoeniciam usque et Cy-

prum et Antiochiam, nemini loquentes sermonem nisi Iudaeis tantum. 20. Erant autem ex ipsis quidam homines Cyprii et Cyrenaei, qui ingressi Antiochiam loquuti sunt cum Graecis, annuntiantes Dominum Iesum: 21. Et manus Domini fuit cum illis. Itaque multus numerus, quum credidisset, conversus est ad Dominum. 22. Pervenit autem sermo de ipsis ad aures Ecclesiae, quae Hierosolymae erat, et miserunt Barnabam, ut transiret Antiochiam usque. 23. Qui quum venisset ac vidisset gratiam Dei, gavisus est, et hortatus est omnes, ut proposito cordis manerent adhaerentes Domino: 24. Quia erat vir bonus et plenus Spiritu sancto et fide. Et addita est turba multa Domino.

19. *Qui dispersi fuerant.* Nunc ad contextum superioris historiae Lucas redit. Prius enim attigerat, post occisum Stephanum crescente impiorum saevitia plerosque metu perculsos huc illuc fugisse, ita ut soli fere Apostoli Hierosolymae subsisterent. Quum hoc modo laceratum esset Ecclesiae corpus, et profugis sua timiditas silentium imponeret vel exterorum contemptus, sequutum fuisse eventum docet, quem minime quisquam sperasset: quemadmodum enim spargitur semen, ut fructum proferat, sic illorum fuga et dissipatione factum esse, ut Evangelium usque ad regiones procul dissitas spargeretur, quod prius unius urbis moenibus quasi horreo inclusum erat.. Eadem ratione factum est, ut Christi nomen montes et maria traiiciens usque ad ultimos orbis fines manaret. Atque hoc modo secundum Iesaiae vaticinium consumptio exundavit in iustitia. Si non expulsi fuissent Hierosolyma tot pii, nihil Cyprus, nihil Phoenicia de Christo audissent, imo nihil Italia et Hispania, quae longius erant remotae. Dominus autem effecit, ut ex quibusdam laceris membris plura corpora nascerentur. Unde enim et Romae et Puteolis collectae erant Ecclesiae, nisi quia pauci exsules ac profugi illuc secum Evangelium attulerant? Quemadmodum autem tunc Dominus Satanae conatus mirabiliter elusit, ita minime dubitandum est, quin hodie ex cruce et persequutione sibi triumphos sit facturus, ut Ecclesia ex dispersione melius coalescat. Phoenicia Syriae contigua est et vicina Galilaeae. Antiochia urbs est celeberrima Syriae, qua parte Ciliciam attingit.

Nemini loquentes. Non obstabat forte solus persequutionis metus, quin gentibus quoque auderent loqui, sed stulta illa religio, quod putabant panem filiorum canibus proiici, quum tamen promiscue iussisset Christus a resurrectione sua toti mundo Evangelium praedicari (Marc. 16, 15.).

20. Tandem Lucas quosdam ex ipsis thesaurum hunc usque ad gentes protulisse narrat. Graeci autem isti non Ἕλληνες vocantur a Luca, sed Ἑλληνισταί. Ideo exponunt multi, fuisse illos ex Iudaeis quidem oriundos, sed Graeciae incolas, quod ego nequaquam recipio. Nam Iudaeos de quibus paulo ante meminit, quum partim Cyprii essent, necesse esset in illo numero censeri, quia

Cyprum in parte Graeciae Iudaei numerant. Atqui Lucas ab illis discernit, quos postea Ἑλληνιστὰς nominat. Praeterea quum dixisset, *nonnisi* Iudaeis annuntiatum initio fuisse sermonem, et eos notaret qui patria extorres in Cypro et Phoenicia degebant, quasi exceptionem hanc corrigens dicit, *Graecos* ab eorum quibusdam fuisse edoctos. Ista certe anthitesis de gentibus cogit exponere. Significat enim Lucas, paucos liberius Evangelii doctrinam sparsisse, quod illis non ignota esset gentium vocatio. Caeterum non parum laudis meretur omnium constantia, quod ex media fere morte erepti suum tamen officium Deo praestare vel cum periculo non dubitant: unde colligimus, in quem finem et quatenus Christianis liceat persequutionem fugere, nempe ut quod reliquum est vitae ad propagandam Dei gloriam strenue impendant. Si quis roget, unde tanta fiducia novis hospitibus, et qui suspecti Iudaeis omnibus infensique esse poterant, propterea quod Hierosolyma fugati essent: respondeo, singulari Dei impulsu hoc esse factum, et eos subito ex occasione sibi oblata consilium cepisse. Neque enim carnis et sanguinis est haec deliberatio.

21. *Fuit manus Domini.* Ex successu probat Lucas, non temere nec inconsiderate gentibus quoque oblatum fuisse Evangelium a Cypriis et Cyrenaeis fratribus, quia utilis ac fructuosus fuit eorum labor. Atqui talis profectus nunquam sequutus esset nisi iubente Deo et favente. Sequitur itaque, Deo placuisse vocari gentes. *Manus*, ut satis notum est, potentiam ac virtutem significat. Hoc ergo vult Lucas, Deum praesenti suo auxilio testatum fecisse, gentes suo ductu ad participandam Christi gratiam fuisse una cum Iudaeis vocatas. Nec parum valuit haec Dei benedictio ad confirmandos omnium animos. Caeterum admonet hic locus, quicquid operae ac studii ministri Dei conferant ad docendum, inane ac irritum fore, nisi e coelo ipsorum conatus Deus benedicat. Nostrum enim est plantare ac rigare, ut docet Paulus (I. Cor. 3, 6.), sed a solo Deo incrementum provenit, in cuius manu sunt corda hominum, ut ea pro suo arbitrio flectat et formet. Ergo quoties de fide agitur, subeat in memoriam haec loquutio, Quod Deus per suos ministros operatus sit ac sua manu, hoc est, arcano afflatu Spiritus doctrinam reddiderit efficacem. Proinde nihil minister ingenii vel industriae suae fiducia tentet, sed commendet laborem suum Domino, a cuius gratia totus pendet successus. Ubi autem efficax fuerit doctrina, discant qui crediderint, fidem suam Deo ferre acceptam. Notandum praeterea est quod dicit Lucas, Fide plurimos ad Deum esse conversos: quia vim naturamque fidei probe exprimit, quod non sit otiosa frigidaque notitia, sed quae homines prius a Deo aversos sub eius imperium restituat, eiusque iustitiae devinciat.

22. *Pervenit autem sermo.* Si ante Petri excusationem allatus fuisset hic rumor, reprehensi acriter a multis fuissent illi boni viri, quorum tamen ministerium Deus Spiritus sui gratia obsignaverat: sed iam abstersa ex animis eorum erat illa superstitio, quum Deus evidentibus signis monstrasset, nullam gentem profanam esse habendam. Non ergo amplius disceptant, nec temeritatis arguunt, quod aliqui gentibus Christum proponere ausi fuerint, sed subsidium mittendo, quod ab illis factum est sibi probari testantur. Porro mittendi Barnabae haec fuit causa: tunc totum regni Christi

onus Apostoli sustinebant, ideo eorum partes erant Ecclesias ubique formare: quicquid fidelium passim erat, retinere in puro ac sancto fidei consensu: ubicunque esset aliquis piorum numerus, ministros et pastores constituere. Notum est Satanae artificium, simulac videt patefactam Evangelio ianuam, modis omnibus quod sincerum est adulterare conatur, ita factum est, ut statim cum Christi doctrina variae haereses ebullierint. Proinde quum maioribus unaquaeque Ecclesia donis excellit, eo magis sollicita esse debet, ne quid inter rudes et parum adhuc in recta fide stabilitos misceat vel turbet Satan: quia nihil facilius est quam segetem in prima herba corrumpi. In Summa missus fuit Barnabas, qui fidei rudimenta altius proveheret, qui res componeret in certum ordinem, qui aedificio inchoato formam daret, ut legitimus esset Ecclesiae status.

23. *Quum vidisset gratiam Dei.* His verbis primum docet Lucas, verum fuisse Evangelium quod illi amplexi erant, deinde nihil aliud fuisse a Barnaba quaesitum praeter Christi gloriam. Nam quum *vidisse* Dei gratiam narrat et hortatum fuisse ut pergerent, hinc colligimus, rite fuisse edoctos. *Gaudium* vero ipsius sincerae pietatis testimonium est. Invida est ac maligna semper ambitio: ita videmus plurimos ex aliorum reprehensione laudem captare, quod suae magis quam Christi gloriae sint cupidi. Fideles autem Christi servos, Barnabae exemplo gaudium concipere decet ex Evangelii profectu, per quoscunque tandem Dominus nomen suum illustraverit. Et certe qui sic operas suas in commune conferunt, ut opus Dei esse agnoscant, quicquid inde emergit effectus, nunquam invidebunt alii aliis, neque aucupia tendent ad carpendum, sed uno ore et eodem animo celebrabunt Dei virtutem. Iterum hoc notatu dignum est, quod fidem Antiochenorum et quicquid illic laude dignum erat Dei gratiae Lucas tribuit. Poterat singulas virtutes quae ad hominum laudem facerent recensere: sed quicquid praestantiae in illa Ecclesia fuit, uno *gratiae* nomine complectitur. Postremo notanda est exhortatio Barnabae. Iam prius diximus, Barnabm priori doctrinae quam illi amplexi erant subscribere. Caeterum ne effluat doctrina, eam assiduis exhortationibus necesse est in animos fidelium penitus defigi, quando enim nobis cum tot ac tam validis hostibus continuum est bellum, mentes autem nostrae adeo lubricae sunt: nisi se quisque sedulo muniat, statim excidet, idque innumeri quotidie sua defectione nimis verum esse ostendunt. Quod hunc perseverandi modum definit, ut cordis proposito maneant: hinc docemur, fidem vivas tunc demum egisse radices, quum sedem habet in corde. Quare nihil mirum est, vix decimum quemque ex eorum numero, qui fidem profitentur, ad finem usque perstare, quum paucissimi noverint, quid valeat affectus et propositum cordis.

24. *Erat enim vir bonus.* Laudatur quidem Spiritus sancti elogio Barnabas. Sciendum tamen est, non tam eius quam nostri habitum esse respectum. Malitiae enim et improbitatis damnantur omnes, quicunque aliorum laboribus invident et successu uruntur. Notanda etiam in *boni* viri descriptione epitheta *plenus Spiritu, plenus fide.* Postquam enim integrum dixit ac probum, huius bonitatis fontem demonstrat, quod carnis affectibus valere iussis duce Spiritu pietatem toto animo coleret. Sed cur fidem a Spiritu se-

parat, cuius est donum? Respondeo, non seorsum nominari quasi res esset diversa, sed potius diserte proponi tanquam praecipuum specimen, unde Barnabam constaret plenum esse Spiritu.

Adiecta fuit turba. Quum iam copiosus esset numerus piorum, Lucas Barnabae adventu crevisse dicit. Ita progreditur Ecclesiae aedificium, quum alii alios mutuo consensu adiuvant, et quod ab uno coeptum est candide alter probat.

25. Profectus est autem Tarsum Barnabas ad quaerendum Paulum, 26. Et inventum Antiochiam adduxit. Accidit autem ut totum annum agerent in Ecclesia, et docerent turbam multam, ut Antiochiae primum discipuli nominarentur Christiani.

25. Iterum commendatur nobis Barnabae simplicitas, quod quum primas tenere posset Antiochiae, in Ciliciam tamen profectus sit, ut inde Paulum accerseret, quem sibi noverat praelatum iri. Videmus ergo, ut sui oblitus nihil aliud spectet nisi ut emineat unus Christus, unam Ecclesiae aedificationem habeat prae oculis, prospero Evangelii successu sit contentus. Non ergo metuit Barnabas, ne quid sibi detrahat Pauli adventus, modo Christum glorificet.

26. Subiicit postea, tam piam concordiam coelitus benedictam fuisse. Neque enim hic vulgaris fuit honor, quod sacrum Christianorum nomen illinc toti mundo exortum est. Quum tamdiu Hierosolymae docuissent Apostoli, nondum tamen Deus insigni hoc Filii sui titulo Ecclesiam, quae illic erat, fuerat dignatus: sive quod Antiochiae tam ex Iudaeis quam ex gentibus multus populus in unum corpus coaluerat: sive quod rebus tranquillis Ecclesiam melius constituere licuerat: sive quod ad fidem suam libere confitendam magis fuerunt animosi. Erant quidem re ipsa prius Christiani tam Hierosolymae quam Samariae, et scimus Hierosolymam verum fuisse fontem ex quo primum fluxit Christianismus. Et quid aliud est, discipulum esse Christi, quam esse Christianum? Sed quum palam coeperunt dici quod erant, multum ad illustrandam Christi gloriam nominis usus valuit quia hoc modo tota religio ad Christum unum referebatur. Ergo egregium fuit urbis Antiochiae decus, quod illinc nomen suum instar vexilli Christus protulit, unde palam fieret toti mundo populum esse aliquem, qui Christum haberet pro duce eiusque titulo gloriaretur. Quodsi haberet Roma talem superbiendi praetextum, quis insolentes Papae et suorum iactantias ferre posset? Tunc non sine colore detonarent Romam esse Ecclesiarum omnium matrem et caput: sed bene habet, quod, quum nihil non sibi arrogent, quum ad rem ventum est inanes prorsus deprehenduntur. Caeterum Antiochia ipsa nimis clarum documentum est, quam non sit perpetua loci unius conditio: ut demus Romanis plausibiles istos titulos, Fuimus aliquando, an tamen dimidium eius, quod in Antiochiam competit, sibi sumere audebunt? An autem ideo nunc maior est Antiochiae dignitas, quia inde Christiani nomen duxerunt? Quin potius horribilis Dei vindictae illustre speculum est.

Nam quum illic praeter deformem vastitatem nihil cernatur, hoc scilicet nobis restat, ut nos humiliare discamus sub potenti Dei manu, ac sciamus non tantum ingratis hominibus dari licentiae, ut impune Deo illudant (Iac. 4, 10.).

27. In illis diebus venerunt ab Hierosolyma Prophetae Antiochiam. 28. Surgens autem unus ex illis nomine Agabus, significavit per Spiritum famem magnam futuram in toto orbe, quae accidit sub Claudio Caesare. 29. Ut autem cuique discipulorum suppetebat facultas, decreverunt singuli ipsorum, in ministerium mittere fratribus, qui in Iudaea habitabant. 30. Quod et fecerunt, mittentes ad Presbyteros, per manum Barnabae et Sauli.

27. Fidem Antiochenorum hic Lucas commendat a fructu, quod eius Ecclesiae, unde Evanglium acceperant, inopiam levare studuerint sua copia idque fecerint non rogati. Tam sollicita cura pro fratribus satis ostendit, quam serio Christum omnium caput colerent. Celebrem Ecclesiae illius famam fuisse Lucas significat, quum insignes illuc viros dicit *Hierosolymam* venisse. Caeterum quum Prophetae nomen varie summatur in Novo Testamento, ut ex priore ad Corinthios epistola discere licet, *Prophetae* vocantur hoc loco, qui vaticinandi dono praediti erant: quemadmodum eodem titulo filiae quatuor Philippi postea insigniuntur. Quum vero famis praedictio uni Agabo tribuitur, hinc colligere licet, unicuique ad certam mensuram hoc fuisse datum, ut res futuras cognosceret.

28. *Significavit per Spiritum* Diserte exprimit Lucas, Spiritum Dei huius vaticinii fuisse auctorem, ut sciamus non ex astris neque aliis naturalibus causis sumptam fuisse coniecturam: denique non humanitus philosophatum fuisse Agabum, sed ex arcano Spiritus afflatu protulisse quod Deus statuerat. Potest quidem ex astrorum positu interdum sterilitas praedici, sed in eiusmodi praedictionibus nihil certi est, tum propter oppositos concursus, tum praecipue quia Deus, ut a perverso astrorum aspectu homines abducat, suo arbitrio longe aliter res terrenas moderatur, quam ex astris colligere liceat. Caeterum etsi praedictiones illae suum gradum habeant, Spiritus tamen vaticinia longe supereminent. Atqui infelix et parum optabilis de fame prophetia fuisse videtur. Quorsum enim attinebat praedicto tristi eventu homines ante tempus reddi miseros? Respondeo, multas esse causas, quum impendent Dei iudicia et debitae peccatis poenae, cur de illis mature homines praemoneri expediat. Alias omitto, quae passim in Prophetis occurrunt, quod resipiscendi spatium datur, ut Dei iudicium praeveniant, qui eius iram in se provocarunt: quod in tempore erudiuntur fideles, ut se ad tolerantiam comparent: quod obstinata impiorum malitia convincitur: quod discunt boni perinde ac mali non fortuito contingere aerumnas et clades, sed poenas esse, quibus mundi peccata Deus ulciscitur: quod hoc modo a suo torpore expergefiunt, qui sibi in vitiis nimium placebant. Praesentis vati-

cinii utilitas perspicue apparet ex contextu, quia Antiochenis stimulus fuit, ut miseris fratribus opem ferrent.

Quae accidit sub Claudio. Huius famis Suetonius quoque meminit, qui narrat crustis in medio foro impetitum fuisse Claudii caput, eumque lapidationis metu sic fuisse perculsum, ut tota deinde vita singularem annonae curam habuerit. Iosephus autem libro Antiquitatum decimo quinto Iudaeam gravi inopia afflictam fuisse commemorat propter continuas siccitates.

29. Sed hic occurrit quaestio, quum malum esset omnibus commune, cur uni magis populo succurri oportuerit quam reliquis? Respondeo, quum multis bellorum cladibus aliisque malis exhausta esset Iudaea, Antiochenos fratrum qui illic erant miseria non abs re magis fuisse commotos: deinde quo atrocius illic saeviebant hostes, eo durior erat fratrum conditio. Denique in Epistola ad Galatas, 3. satis clare demonstrat Paulus, speciales fuisse Iudaeae necessitates, quarum non temere habita fuerit ab omnibus aliis ratio. Fuit autem haec gratitudo non parva laude digna, quod suo subsidio iuvandos Antiocheni duxerunt egenos fratres, a quibus Evangelium acceperant: neque enim quicquam aequius, quam eos qui spiritualia seminarunt terrena metere. Ut quisque plus satis ad cavendum sibi intentus est, tunc singulis excipere promptum erat, Cur non mihi potius cavebo ac prospiciam? Sed dum succurrit quid fratribus debeant, immodica illa anxietate omissa ad ipsos iuvandos se convertunt. In summa duplex fuit huius eleemosynae finis: nam et caritatis officio erga egenos fratres defuncti sunt Antiocheni, et testati sunt hoc symbolo, quanti Evangelium facerent, dum honore locum unde fluxerat prosequuti sunt.

Ut cuique suppetebat facultas. Hic Antiochenos videmus quem Paulus Corinthiis modum praescribit tenere (II. Cor. 8, 6), sive hoc sponte fecerunt, sive eius praecepto edocti. Nec vero dubium est, quin utroque loco sibi constiterit. Haec igitur sequenda est regula, ut quisque reputans quantum sibi datum sit, tanquam rationem redditurus benigne cum fratribus communicet: ita fiet ut, qui tenuis est, liberalem habeat animum, et exiguum munus opimi et splendidi sacrificii loco habeatur. *Decernendi* verbo significat Lucas voluntariam fuisse oblationem. Quod etiam Paulus fieri debere admonet, non coacti et quasi ex necessitate, sed alacriter manum egentibus porrigamus (II. Cor. 9, 7.). Quum *singulos* nominat, perinde est acsi diceret, Alios non imposuisse legem aliis, nec suo praeiudicio gravasse, sed unumquemque sibi propriae beneficentiae fuisse arbitrum. Notandum est etiam nomen *διακονίας*, quo docemur ea lege maiorem divitibus copiam dari in manum, ut pauperum sint ministri in dispensatione divinitus sibi commissa. Postremo docet Lucas, non toti genti missam fuisse benedictionem, sed tantum fidei domesticis: non quod beneficentiae nostrae et humanitatis semper expertes esse debeant increduli, quando ad totum genus humanum extendere se debet caritas, sed quia praeferendi sunt, quos Deus propius et sanctiore vinculo nobis coniunxit.

30. *Mittentes ad Presbyteros.* Duo hic notanda sunt: quod fidos homines elegerint Antiocheni et compertae probitatis, qui suam benedictionem perferrent, deinde quod miserint ad seniores,

qui prudenter erogarent. Nam si in vulgus proiicitur eleemosyna vel in medio ponitur, quisque mox veluti expositam praedam ad se rapiet: atque ita audacissimus quisque fraudabit egenos, imo sua rapacitate famelicos iugulabit. Observemus itaque hos locos, qui docent non tantum sincera fide esse agendum, sed requiri etiam certum ordinem et prudentiam tam in habendo delectu quam tota administratione. *Seniores* vocantur penes quos erat Ecclesiae regimen, in quibus primum gradum tenebant Apostoli: illorum iudicio submittunt Antiocheni sacram pecuniam, quam pauperibus destinarunt. Si quis obiiciat, has Diaconis iniunctas fuisse partes, quum negarent Apostoli se mensarum et doctrinae ministerio simul sufficere, responsio facilis est: Sic mensis praefuisse Diaconos, ut Presbyteris tamen subessent, nec quicquam nisi ex eorum auctoritate agerent.

CAPUT XII.

1. Circiter tempus illud misit Herodes Rex manus, ut affligeret quosdam ex Ecclesia. 2. Interfecit autem Iacobum fratrem Ioannis gladio: 3. Et videns quod hoc placeret Iudaeis, perrexit comprehendere et Petrum. Erant autem dies Azymorum. 4. Quum et hunc cepisset, posuit in carcerem, tradens quatuor quaternionibus militum custodiendum, volens post pascha producere ipsum populo. 5. Petrus itaque custodiebatur in carcere. Fiebat autem pro ipso assidua precatio ab Ecclesia ad Deum.

1. Sequitur nova persequutio ab Herode excitata. Videmus Ecclesiae datas fuisse breves inducias, ut paulisper quasi respirando animum in futurum tempus colligeret, ac tunc de integro pugnaret. Ita hodie non est cur perpetuam sibi quietem fideles una vel altera pugna defuncti promittant aut sibi vacationem petant, qualem habere solent emeriti milites: sufficiat si Dominus ad vires reficiendas temporis aliquid concedit. Caeterum hic Herodes fuit Agrippa maior, Aristobuli filius, quem pater occiderat. Eum Iosephus nusquam Herodem nominat, forte quia fratrem habebat regem Chalcidis, qui Herodes vocabatur. Hic ad vexandam Ecclesiam non tam religionis studio accensus fuit, quam ut deliniret hoc munere plebem sibi parum alioqui propitiam, vel certe tyrannica saevitia quod sibi a novis rebus metueret, quas semper tyranni suspectas habent, ne conturbent tranquillum imperii statum. Probabile tamen est, sanguinem innoxium fudisse, ut pro communi artificio regum furenti populo gratificaretur, quia paulo post narrabit Lucas, custodiae traditum fuisse Petrum, ut iucundum esset spectaculum.

2. *Occidit Iacobum.* Non dubium est, quin arcana Dei virtute retenta et cohibita fuerit insani hominis crudelitas. Neque enim una atque altera caede contentus sibi ab aliis persequendis

temperasset, quin potius ingentes cumulasset acervos martyrum, nisi Deus opposita manu gregem suum tutatus esset. Ita quum videmus pietatis hostes rabie plenos non edere horrendas strages, ut omnia sanguine misceant, sciamus non fieri hoc moderatione ipsorum vel clementia, sed quia Dominus ovibus suis parcens non patitur eos nocere quantum vellent. Non erat certe tam humanus hic Herodes, ut centum hominum vel plurium supplicio pacem vel popularem gratiam redimere dubitaret. Quare statuendum est, constrictam maiore imperio fuisse eius libidinem, ne Ecclesiam vehementius premeret. Iacobum occidit, quemadmodum ubi seditio aliqua mota est, in duces et capita animadverti solet, ut eorum supplicio promiscuum vulgus terreatur. Interea Dominus eum quem constantia instruxerat, ut fortis et invictus athleta moriendo vinceret, ad mortem rapi passus est. Ita quicquid tyranni machinentur, Deus tamen victimas sibi grati odoris deligit ad sanciendam Evangelii sui fidem. *Fratrem* Ioannis Lucas nominat hunc Iacobum qui occisus est, ut a Filio Alphaei distinguat. Nam quod alii tertium faciunt Christi cognatum qui unus tantum fuerit ex discipulis, mihi non probatur, quia firmis rationibus adducor, ne plures esse credam. Eas qui volet petat ex Gal., 2. Eundem igitur et apostolum et filium Alphaei fuisse existimo, quem e summo templi praecipitem Iudaei dederunt, cuius mors ob singularem sanctitatis laudem tantopere celebrata fuit.

3. *Videns quod placeret Iudaeis.* Clarius hinc perspicimus, nec Legis Mosaicae zelo nec odio Evangelii impulsum fuisse Herodem ad Ecclesiam persequendam, sed ut privatim rebus suis consuleret: nam ut populi favorem sibi compararet, pergit in sua saevitia. Sciendum est igitur varias esse causas, cur hinc inde impetatur Ecclesia. Saepe quidem perversus zelus impios agitat praecipites, ut pro suis superstitionibus depugnent ac sacrificium idolis suis offerant innoxium sanguinem fundendo, sed maior pars privatis tantum commodis ducitur. Sic olim Nero, quum post urbis incendium se infamem et exosum esse populo cognosceret, gratiam hoc artificio venatus est, vel saltem probra et querimonias sedare studuit aliquot piorum millia trucidando. In eundem modum Herodes, ut populum sibi minus benevolum demulceat, Christianos non secus ac redimendae gratiae mercedem morti addicit: nec alia hodie est nostra conditio. Nam quum certatim omnes in Christi membra insaniant, paucos superstitio incitat, sed alii se Romano Antichristo tanquam frugi mancipia venditant, alii rabiosis monachorum vel plebis clamoribus indulgent et obsequuntur. Nos interim vilia capita eorum ludibriis subiacemus: sed una est consolatio quae nos praeclare sustentat, quod sanguinem nostrum, quo probrose mundus abutitur, scimus Deo pretiosum esse, imo quo indignius et magis contumeliose ab impiis tractamur, eo minus nos deseret Dei bonitas.

4. *Additis quatuor quaternionibus.* His circumstantiis ostendit Lucas Petrum quasi sepulcro inclusum fuisse, ut videri de re actum posset. Nam ut dies et noctes ternis horis in quatuor partes distribuebant, ita Herodes custodias partitus est, ut quaterni milites semper agerent excubias, et alii aliis tertia quaque hora succederent. Causam refert cur non statim ad carnificinam tractus fuerit, quia scilicet per festos dies paschatis eum occidere

eligio erat. Non differt ergo Herodes, acsi dubius esset consilii, ›ed tantum occasionem exspectat, imo tempus eligit quo munus ma-;is sit plausibile futurum, quod magna undique frequentia ad diem fe-ıtum conflueret.

5. *Preces autem.* Docet hic Lucas non cessasse interea in of-icio suo fideles. Stabat quidem unus Petrus in prima acie, sed alii ›mnes precibus simul certant, et quo licet subsidio cum iuvant. Hinc :tiam colligimus non fuisse animis fractos: precibus enim testantur. e pro virili in tuenda causa perstare, pro qua usque ad vitae di-crimen Petrus laborat. Docet primum hic locus qualiter affectos :sse nos deceat, quoties fratres nostros videmus pro Evangelii te-timonio ab impiis affligi. Nam si torpemus, nec anxie afficimur eo-um periculis, non tantum eos iusto caritatis officio fraudamus, sed ›erfide etiam deserimus fidei nostrae confessionem. Et sane si com-nunis est causa, imo si pro salute nostra confligunt, non tam illis esumus quam nobis et Christo: et praesens necessitas flagitat, ut ›nge alium precandi ardorem suscipiant, quam vulgo cernere licet, uicunque Christiani censeri volunt. Videmus alios ex fratribus no-tris ad extremam inopiam redactos exsulare, alios vinculis constringi, ıultos in tetro fovearum foetore esse demersos, multos ad ignem ıptari, imo nova tormenta subinde conquiri, quibus diu excruciati › mori sentiant. Haec nisi incitamenta nos saltem ad precandi stu-ium acuant, plus quam stupidi sumus: ergo simulatque exoritur iqua persequutio, ad preces confugere nos oportet. Probabile etiam ›t Ecclesiam de Petri vita magis fuisse sollicitam, quo maiorem in us. morte iacturam factura erat. Nec tantum dicit Lucas, *factam se precationem*, sed simul addit, *intentam* vel assiduam. Quo si-ıificat, non frigide nec defunctorie precatos fuisse fideles, sed quam-u in conflictu erat Petrus, ad eum iuvandum quo poterant modo ne lassitudine fuisse intentos. *Nomen Dei* quod hic exprimitur, sem-›r quum orandi fit mentio in Scriptura, subaudiendum est. Est ıim hoc unum ex Primis fidei rudimentis, nonnisi ad unum Deum 'eces esse dirigendas, quemadmodum hunc sibi peculiarem cultum ndicat: Invoca me in die tribulationis, etc. (Psal. 50, 15.),

6. Quum autem eum producturus esset Herodes, nocte a dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus duabus ca-nis. Custodes vero ante ianuam servabant carcerem. 7. Et ce Domini Angelus stetit, et lumen refulsit in habitaculo. ›rcusso autem latere Petri excitavit eum dicens: Surge nfestim: et ceciderunt eius catenae ex manibus. 8. Dixit ıe Angelus illi: Praecingere et subliga soleas tuas. Fecit tem sic. Tunc dicit ei: Circumda tibi vestimentum tuum sequere me. 9. Et egressus sequebatur eum, nec intellige-t verum esse, quod fiebat per Angelum, sed putabat, se ;ionem videre. 10. Quum autem pertransissent primam stodiam et secundam, venerunt ad portam ferream, quae

ducit in urbem, quae sponte aperta fuit illis. Et egressi processerunt vicum unum, et mox discessit Angelus ab eo. 11. Tunc Petrus ad se ipsum reversus dixit: Nunc vere novi, quod Dominus Angelum suum misit, et eripuit me ex manu Herodis, et omni exspectatione populi Iudaeorum.

6. *Quum producturus esset.* Videtur primo in speciem sine profectu Ecclesia orare: dies enim mactando Petro iam praefixus est, et tantum nocte una a morte distat. Non tamen a precibus desistunt fideles, quia sciunt Dominum, quum suis opem ferre vult, saepe suum habere tempus in extremo necessitatis articulo, et varios in manu eius esse liberandi modos. Deinde non tantum pro vita Petri vota fecisse credibile est, sed ut invicta fortitudine in Evangelii gloriam Dominus illum muniret, et ne Deus Evangelium Filii sui prostitueret opprobriis impiorum.

Nocte illa dormiebat. Istae omnes circumstantiae mirificam Dei virtutem magis illustrant. Quis enim non putasset iam absorptum a morte esse Petrum? Nam etsi adhuc spirat, multis tamen mortibus obsesso nulla ad effugium rima patet. Quod ergo per medias mortes evadit, quod tuto incedit inter carnificum suorum manus, quod liquescunt et solvuntur catenae, quod ferrea ianua se illi aperit; hinc patet vere divinum esse liberationis genus, atque his signis probe edoceri Petrum utile fuit, quo Dei gratiam ita cognitam certius apud homines mox praedicaret: deinde ex tam arcta custodia melius liquet, nihil Herodi fuisse minus in animo quam vivum Petrum dimittere.

7. *Lumen refulsit.* Probabile est lumen hoc a solo Petro fuisse visum, milites autem vel sopitos vel obstupefactos fuisse, ut nihil senserint. Et duplex potuit esse causa, cur lumen Deus refulgere voluerit, vel ut eo uteretur Petrus nec tenebrae ipsum impedirent, vel ut signum illi esset coelestis gloriae. Saepe enim legimus, cum fulgore apparuisse angelos, etiam quum sol lucebat. Certe Petrus Dei praesentiam colligere debuit ex luce insolita, et simul eam in usum suum accommodare. Quod *angelus* Petri latus percutit, hinc apparet, quam sollicitus sit de suis Deus, qui pro dormientibus vigilat et excitat torpentes. Et sane nihil nobis miserius, si sola precum nostrarum assiduitas Deum in excubiis retineret. Nam pro infirmitate carnis nostrae deficimus, et maxime opus habemus eius auxilio, quum mentes nostrae alio abstractae ipsum non quaerunt. Somnus quaedam mortis imago est, qui suffocatos et obrutos tenet omnes sensus. Quid nobis fieret, si tunc Deus nos respicere desineret? Caeterum quia fideles, quum dormitum concedunt, suam Deo salutem commendant, ita fit ut somnus quoque eorum Deum invocet. Quod statim post verba angeli *solutas fuisse catenas* narrat, hinc colligimus satis in solo Dei mandato esse potentiae ad tollendum omne obstaculi genus, quum videntur undique viae omnes obstructae: ita si velit sedare bellorum motus, etiamsi totus mundus sit in armis, lanceae potius et gladii e manibus concident: contra si bello nos velit ob peccata nostra persequi, momento eorum qui prius quieti dediti erant fervebunt animi et manus gladios arripient. Quod sigillatim refert Lucas tam verba angeli quam rei gestae seriem, ad

historiae certitudinem facit, ut omni ex parte testatum fiat, divinitus liberatum esse Petrum.

9. *Nesciebat quod verum esset.* Non putabat quidem inane aut fallax esse spectrum, quemadmodum saepe homines praestigiis deludit Satan: sed verum hic pro eo capitur, quod fit naturaliter et humano more. Notanda est enim antithesis inter rem ipsam et visionem. Porro etsi visionem esse putat, promptus tamen est ad parendum, quo eius obedientia probatur, dum solo angeli iussu contentus non inquirit nec disceptat, quid sibi agendum sit, sed exsequitur quod sibi mandatum est.

10. *Quum autem pertransissent.* Poterat Deus momento uno Petrum rapere, sed successu varias difficultates superat, quo maior esset miraculi gloria. Sic mundum sex diebus creavit, non quod temporis spatio haberet opus, sed ut nos in operum suorum meditatione melius sisteret. Nam agendi rationem ad captum nostrum fideique profectum attemperat. Si repente e carcere in domum, ubi fratres erant congregati, Petrus raptus esset, una et simplex agnita fuisset liberatio: nunc vero plus decies fuisse liberatum quasi oculis cernimus.

11. *Tunc Petrus ad se ipsum reversus.* Ad verbum est, Factus in se ipso, quia prius re inopinata et incredibili attonitus quasi extra se ipsum erat, nunc demum tanquam post ecstasin se a morte ereptum cognoscit. Verba eius quae Lucas refert continent gratiarum actionem. Nam Dei beneficium quod erat expertus secum celebrat et sibi praedicat, donec alios reperiat testes. *Missum* a Deo angelum dicit ex communi piorum sensu, qui angelos tenent sibi a Deo destinatos esse ministros ad agendam salutis suae curam. Nisi enim animo eius iam infixa fuisset talis persuasio, non faceret mentionem angeli. Et tamen angelum minime celebrat tanquam gratiae auctorem, sed totam operis laudem uni Deo ascribit. Nec vero angeli suam opem ideo nobis impendunt, ut vel minimam gloriae Dei partem in se derivent. Quum dicit, *se ereptum* esse e manu Herodis, ab hostis sui potentia amplificat Dei beneficium. Eodem pertinet quod addit de Iudaeis. Nam quo maior erat hostium numerus, eo insignior Dei gratia fuit erga servum suum, quia magnum est uno Deo propitio infesta totius mundi odia irrita concidere.

12. Et considerans venit in domum Mariae matris Ioannis, qui cognominabatur Marcus, ubi erant multi congregati et precantes. 13. Quum autem pulsasset Petrus ad ianuam atrii, prodiit puella ad auscultandum, nomine Rhode. 14. Et quum agnovisset vocem Petri, prae gaudio non aperuit atrium: intro vero currens nuntiavit, Petrum stare ante atrium. 15. Illi autem dixerunt ad eam, Insanis. Sed illa fortius asseverabat ita rem habere. Illi autem dicebant, Angelus eius est. 16. Petrus autem perseverabat pulsando. Quum aperuissent, viderunt eum, et obstupuerunt. 17. Ipse autem postquam manu illis signum dedit, ut silerent, narra-

vit, quomodo ipsum Dominus eduxerat e carcere. Dixit autem, Nuntiate Iacobo et fratribus haec. Et egressus inde in alium locum profectus est. 18. Postquam dies venit, tumultus fuit non parvus inter milites, quidnam factum esset Petro. 19. Herodes autem, quum requisisset eum, nec invenisset, re cognita iussit custodes abduci.

22. *In domum Mariae.* Apparet rarae pietatis fuisse matronam, cuius domus quoddam erat Dei templum, ubi solebant fieri fratrum conventus. Caeterum dicit Lucas *multos* illic fuisse congregatos, quia quum non possent omnes simul absque timore motus publici, turmatim in diversa urbis loca, ut commodum erat, confluebant. Neque enim dubito, quin alibi quoque fuerint collectae turmae: quia minime credibile est multis ex vulgo fidelium precantibus Apostolos ab eodem officio cessasse, et tantae multitudinis domus una capax non fuisset. Semper autem circumstantia temporis tenenda est, quod ardente hostium saevitia collecti tamen fuerunt piorum coetus. Nam si quando utile est hoc exercitium, tunc praecipue necessarium est, dum instant acres conflictus.

13. *Quum pulsaret ad ianuam.* Quum puellam desipere credunt, quae nuntiat Petrum adesse, hinc colligimus Petri liberationem minime fuisse ab illis speratam, neque tamen dicemus precatos sine fide esse: quia alios profectus spectabant, ut Petrus scilicet coelesti virtute armatus sive per vitam sive per mortem ad glorificandum Christi nomen paratus esset, ne grex violento luporum incursu territus dissiparetur, ne qui infirmi labascerent, ut Dominus illam persequutionis turbinem discuteret. Atqui Dominus plus illis quam speraverant concedens immensa sua bonitate superavit eorum vota. Nunc quod factum est illis videtur incredibile, ut magis ad celebrandam Dei virtutem excitentur.

15. *Angelus eius est.* Angelum eius nominant, qui divinitus illi appositus sit custos et salutis minister: quo sensu Christus dicit, angelos parvulorum semper videre faciem Patris (Matth. 18, 10.). Quod autem vulgo hinc eliciunt, singulis hominibus attribui singulos angelos, qui eorum curam gerant, nimis infirmum est. Nam Scriptura testatur, magno interdum populo unum angelum dari, et uni tantum homini ingentem exercitum (Exod. 14, 10.). Nam Elisaei ministro aperti sunt oculi, ut multos currus igneos in aëre cerneret, qui ad tuendam Prophetae salutem ordinati erant (II. Reg. 6, 17.). Apud Danielem vero (10, 5. 12.) nonnisi unus Persarum angelus ut unus Graecorum nominatur. Nec Scriptura suum cuique certum et peculiarem angelum promittit, sed potius quod angelis suis mandaverit Deus, ut sigulos fideles custodiant (Psal. 91, 11.): item ut castrametentur in circuitu piorum (Psal. 34, 8.). Ergo figmentum quod passim invaluit de binis cuiusque geniis profanum est. Nobis sufficiat quod pro Ecclesiae salute tota coelestis militia excubat: atque ita pro temporis necessitate, nunc unus angelus, nunc plures suo praesidio nos protegunt. Certe inaestimabilis haec est Dei bonitas, quod angelos, qui radii sunt divini fulgoris, ministros nostros esse pronuntiat.

17. *Nuntiate Iacobo et fratribus* Per *fratres* intelligo non quoslibet ex Ecclesia, sed Apostolos et seniores. Quanquam enim miraculum omnibus innotescere oportuit, merito tamen honoris causa Petrus collegas suos vult de eo fieri certiores. *Iacobum* hunc Ecclesiastici scriptores post Eusebium uno fere ore quendam ex discipulis fuisse tradunt: sed quum Paulus eum in tribus Ecclesiae columnis numeret, probabile mihi non est discipulum posthabitis Apostolis eo honoris fuisse evectum (Gal. 2, 9.). Quare potius coniicio fuisse Iacobum Alphaei, cuius sanctitas in magnam admirationem traxerat Iudaeos. Duplex autem ratio fuit, cur laetum hunc nuntium Petrus ad fratres perferri vellet: nempe ut curam eximeret, quae ipsos angebat, deinde ut tali gratiae Dei exemplo animarentur ad maiorem fiduciam. Quod *transit* in alium locum, eo consilio actum esse arbitror, quod quum celebris esset domus, utpote quam multi quotidie fideles frequentabant, minore periculo alibi latere potuerit. Locum ergo quaesivit non ita hostibus suspectum, neque ut sibi modo, sed hospitae et aliis parceret.

18. *Quum dies venisset.* Redit nunc Lucas ad milites et Herodem, ac dicit illos *non parum* tumultuatos fuisse. Neque enim suspicari poterant, vi sibi ereptum fuisse Petrum vel fraude aliqua elapsum. Herodes postea de re tanquam iudex cognoscit. Sed quum deprehendit extra culpam esse milites, cogitur ipse quoque divinae liberationis esse testis. Quod *iubet* eos e conspectu suo subduci vel retrudi in carcerem, inde colligere licet, compertam fuisse eorum fidem ac diligentiam: nam si qua fuisset negligentiae suspicio, paratum erat supplicium: quominus tamen liberos dimittat, partim obstat impius furor tyrannica saevitia permixtus, partim etiam verecundia. Quanquam alii secus exponunt, iussisse extemplo ad iudicium rapi, sive autem iratus carnifici eos tradiderit, sive contentus fuerit carceri mancipare. Insigne profecto coecitatis exemplum, quod, quum Dei virtutem vel clausis oculi sentire debeat, non flectitur nec mansuescit, sed obstinata malitia pergit Deo resistere: ita scilicet Satan impios sensu privat, ut videndo non videant, et Dominus horribili hoc stupore illos percutiens iuste se et Ecclesiam ulciscitur.

Et descendens a Iudaea Caesaream, illic commoratus est. 20. Erat autem Herodes infensus Tyriis et Sidoniis. Illi autem uno animo venerunt ad eum: et persuaso Blasto, qui praeerat cubiculo Regis, petierunt pacem, propterea quod aleretur regio ipsorum a ditione regia. 21. Statuto autem die Herodes indutus veste regia, et sedens pro tribunali concionabatur ad eos. 22. Populus autem acclamabat, Dei vox, et non hominis. 23. Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quod non dedisset gloriam Deo: et exesus a vermibus exspiravit. 24. Porro sermo Dei crescebat et multiplicabatur. 25. Barnabas autem et Paulus Hierosolyma reversi sunt Antiochiam, impleto ministerio, assumpto etiam secum Ioanne, qui cognominabatur Marcus.

20. Memorabilis historia, quae tanquam in speculo ostendit, non tantum qualis maneat exitus Ecclesiae hostes, sed quam exosa sit Deo superbia. Scriptura Deum superbis resistere pronuntiat (1. Petr. 5, 5.): eius rei in persona Herodis Deus ipse vivam effigiem expressit. Et sane plus iusto se efferre homines nequeunt, quin bellum cum Deo suscipiant: qui ut solus emineat iubet silere omnem carnem. Quodsi in rege, quem secundae res inflabant, tam severe Deus superbiam punivit, quid gregariis hominibus fiet, qui sine occasione ridicule inflantur. Porro notanda est historiae series, quod Herodi post vexatam crudeliter Ecclesiam prospere succedunt omnia, vicinas gentes fame domitas ad veniam suppliciter petendam compellit, quasi Deus impii furoris mercedem illi solveret: non levis tentatio fidelibus, quibus obrepere suspicio poterat, Nullam esse Deo sui curam: et metus incutiebatur, ne simul cum potentia Herodis ingravesceret tyrannis et crudelitas. Sed longe aliud fuit Dei consilium. Nam Ecclesiae suae oppressorem in altum sustulit, ut graviore ruina deiiceret. Itaque umbratilis ista felicitas, in qua sibi nimium placuit, quaedam in diem mactationis illi fuit sagina. Similiter quum hodie videmus sanguinarios Ecclesiae hostes expansis fortunae alis in coelum vehi, non est quod animi nobis concidant. Potius occurrat illud Salomonis dictum, Calamitatem praecedit superbia, et ante ruinam cor extollitur (Prov. 16, 18, 18, 12.).

Herodes infensus erat. Lucas utitur composito participio θυμομαχῶν, quod simultatem et odium notat. Non ergo aperte bellum gerebat Herodes cum istis urbibus, sed tale erat dissidium, ut obliquis artibus perinde ac cuniculos agendo paulatim eos subigere tentaret. Rara, ut ait Demosthenes, liberis urbibus concordia esse potest cum monarchis. Ad haec ferox erat Herodis ingenium, multa audacia et inexplebilis cupiditas. Nec dubium est, quin Tyrus et Sidon quaedam veluti repagula fuerint ad cohibendam eius intemperiem, ut erant urbes opulentae et ferendo iugo non assuetae. Vetustae etiam gloriae memoria animos facere potuit. Quum vulgare sit, fastum ex divitiis gigni: non mirum est, si fastuosae fuerint duae istae urbes, quarum alteram maris reginam facit Iesaias (23, 8.), cuius negotiatores dicit fuisse reges, et institores satrapas. Sidonis quoque arrogantiam ex opibus conceptam alibi praedicat (23, 12.). Quamvis autem ultimas fere clades non semel perpessae essent, ipsa tamen situs commoditas brevi eas in pristinum statum restituit. Hinc factum est, ut Agrippam nuper contemptum hominem et obscurae fortunae adeoque ex carcere et compedibus ereptum minus aequo animo ferrent, praesertim quum impotenter dominaretur in suos et vicinis gravis ac damnosus esset.

Quum aleretur eorum regio. Quum aperto marte Tyrios et Sidonios aggredi commodum illi non esset, annonam illis ex regno suo importari vetat. Ita sine ulla manu et copiis lenta obsidione ipsos premebat. Angusti enim erant utriusque urbis fines et ager sterilis, quum magnus populus alendus esset. Fame itaque domiti suppliciter pacem petunt, nec iam gratuitam. Neque enim dubium, quin leges illis fuerint impositae: et *Blastum* istum, cuius meminit Lucas, non nudis verbis fuisse persuasum, sed muneribus delinitum.

ut pacis esset interpres, credibile est. Cur Erasmo visum fuerit, secus hunc locum trasferre quam verba sonant, nescio.

21. *Statuto autem die.* Pacem Tyriis et Sydoniis datam retulit Lucas, quia haec regi occasio fuit habendae concionis, procul dubio, ut eos sibi in posterum obnoxios redderet. Exstat eadem historia apud Iosephum, libro Antiquitatum decimo nono: nisi quod ubique Agrippam nominat, qui a Luca vocatur Herodes. Verisimile est Agrippae nomen illi fuisse proprium nec aliter vocatum esse, quamdiu privatus vixit: postquam vero regnum adeptus est, dignitatem regiam ex avi nomine captasse. In re quidem ipsa et circumstantiis omnibus mirus est consensus inter Iosephum et Lucam. Primum de loco convenit. Vestem Iosephus dicit auro fuisse contextam, quae solis radiis percussa suum fulgorem vicissim redderet: arreptam fuisse hanc ansam ab aulicis, ut deum consalutarent:, subito vulnus illi fuisse inflictum: quin etiam bubonem fuisse visum, funi insidentem supra caput, qui futurae cladis esset praenuntius. Adeo autem non dubitat sacrilegam eius insolentiam hoc poenae genere fuisse castigatam, ut id palam fuisse ab ipso inter dira tormenta agnitum commemoret, En ego ille vestra praedicatione deus vitam miserrimo exitu finire cogor. De pace cum Tyriis et Sidoniis facta nulla illic mentio, sed quod ludos in honorem Caesaris celebraret. Verum pacis ratione potuit institui ludorum celebritas: quod solenne fuisse scimus.

23. *Confestim percussit eum.* Sicuti prius angelus gratiae Dei minister fuit in liberando Petro, ita et nunc eius vindictam exsequitur adversus Herodem. Solet autem Deus interdum uti angelorum coelestium opera in poenis infligendis, sed aliquando diabolos veluti carnifices statuit, quorum manu iudicia sua exsereeat. Atque hoc promiscue facit, tam erga fideles suos quam reprobos. Vexatur Saul per Satanam (I. Sam. 16, 14.), sed idem etiam sancto Iob contigit (Iob 1, 11. 2, 7.). In Psalmo plagae, quibus Deus impios castigat, malis angelis tribuuntur: sed videmus ut angelus, qui praeses est salutis Ecclesiae, Aegytios in primogenitis percutiat (Exod. 12, 29.): quanquam malignos spiritus Scriptura vocat Dei Spiritus, quod eius imperio licet inviti pareant. Sed ubi epitheton Mali non additur, sicuti hoc loco, intelligi debet angelus, qui sponte Deo obsequitur: forma tamen bubonis, cuius Iosephus meminit, diabolo magis figurando quam coelesti angelo quadrabat. Porro qualis fuerit species morbi, non ausim pro certo asserere. Nomen quo usus est Lucas significat, a vermibus fuisse exesum. Multi coniiciunt morbum fuisse pedicularem. Hoc quidem certum est, foetore et putredine, quum adhuc spiraret, fuisse corruptum, ut esset quasi animatum cadaver. Ita non tantum diris tormentis cruciatus fuit, sed omnium probris et ludibrio expositus. Nam poenae genus eligere Dominus voluit, quo superbi hominis ferociam extrema ignominia obrueret. Si a magno aliquo et valido exercitu victus esset atque ad inopiam redactus, non ita animadversum fuisset Dei iudicium, et fuisset haec liberalis et regia castigatio: sed quum illi infesti sunt pediculi et vermes, et ex eius corpore foetida haec putredo erumpit, quae ipsum arrosum conficiat, pro sua dignitate ac merito tractatur. In hunc modum Pharao, quum adversus Deum indomito fastu toties insurgeret (Exod. 8, 17. 24), non regaliter a vicino aliquo principe im-

petitus fuit, sed locustae et bruchi fuerunt Dei milites ad gerendum cum eo bellum. Nam quo quisque insolentius se extollit, eo dignior est quem Deus contumeliose ad extremos usque inferos deiiciat. Haec ratio est, cur fictitium hunc deum Herodem vermibus rodendum exposuerit: cuius rei tandem expressa illi fuit confessio, quum diceret, En ego ille vestra salutatione deus misere ad mortem rapior. Tam conspicuum horribilis vindictae exemplum in regia persona terrere nos non parum debet, ne plus sumere nobis quam par sit audeamus, ac ne etiam fallaci hominum applausu et blanditiis tanquam mortifero veneno inebriari nos sinamus.

Quia non dedisset gloriam Deo. Non ideo tantum damnatur sacrilegii, quia se Deum vocari passus est, sed quia sui oblitus honorem Dei ad se transtulit. Non legimus Regi Babylonio datum fuisse similem plausum (Ies. 14, 13. 14.): cui tamen Propheta exprobrat, quod se Deo aequare tentaverit. Ergo hoc omnibus superbis commune est sacrilegii crimen, quod sibi arrogando plus quam fas est Dei gloriam obscurant, atque ita Gigantum more quantum in se est Deum e suo solio detrahere conantur. Utcunque Dei titulum non usurpent, nec palam ore iactent se esse deos, quia tamen sibi rapiunt quod Dei proprium est, ipso in ordinem coacto dii esse et haberi cupiunt. Porro huius mali originem designat Propheta uno verbo, quum Nebucadnezar ita loquentem inducit, Ascendam (Ies. 14.). Quare unum est remedium, si quisque se in gradu, quo locatus est, contineat: qui humiles sunt et abiecti altitudinem non appetant: summi autem reges, et quicunque supra alios eminent, se tamen mortales esse meminerint, modesteque suam altitudinem Deo subiiciant; Caeterum notandum est, non satis esse, si ex dimidia parte tribuant homines honorem Deo, qui sibi in solidum vindicat quod suum est: si aliqua ex parte se submittant, quos vult penitus humiliari. Iam quum Scriptura omni sapientiae, virtutis et iustitiae laude nos exinaniat, ne minimam quidem gloriae particulam sibi arrogare quisquam nostrum potest sine sacrilega Dei spoliatione. Ac mirum est, quum Scriptura pronuntiet, quasi ex professo bellum Deo inferre quotquot se efferunt: fateamur autem omnes nonnisi exitio nostro id posse fieri: passim tamen maximam hominum partem furiosa audacia in suum exitium ruere. Vix enim centesimus quisque suae conditionis memor suam Deo gloriam intactam relinquit.

24. *Sermo autem Dei.* Sublato tyranno repente Ecclesia quasi ex lupi faucibus erepta fuit. Ergo quamvis fideles reputentur oves mactationi destinatae (Ps. 44, 23. Rom. 8, 36.), Ecclesia tamen hostibus suis semper est superstes: et sermo Dei, quamvis subinde oppressus videri queat impia hominum tyrannide, mox tamen de integro emergit. Neque enim consilium Lucae fuit, tantum referre quid acciderit post Herodis mortem, sed etiam hoc exemplo animos nostros erigere, ut certo statuamus Deum, quod tunc fecit, omnibus saeculis facturum, ut Evangelii cursus per omnia hostium impedimenta tandem perrumpat. ac quo magis ecclesia minuitur coelesti benedictione augescat.

25. *Barnabas autem et Paulus,* Ministerium, quo Paulum et Barnabam defunctos fuisse scribit Lucas, ad eleemosinam referri debet, cuius supra facta fuit mentio. Quum enim ad Agabo Pro-

pheta praedicta esset sterilitas et fames, Antiochiae collecta fuit pecunia a fratribus, qua Hierosolymitanae Ecclesiae inopiam levarent. Huius pecuniae ferendae provincia Barnabae et Paulo mandata fuerat. Nunc Lucas *Antiochiam* reversos fuisse dicit, ut transitum sibi ad novam hisoriam faciat. Addit *Ioannem* cognomine Marcum, cuius mater honorifice prius laudata fuit, ab illis assumptum fuisse comitem, qui postea gravis et noxii inter eos dissidii causa fuit, ut videbimus.

CAPUT XIII.

1. Erant autem quidam in ecclesia, quae Antiochiae erat, Prophetae et doctores, Barnabas et Simeon, qui vocabatur Niger, Lucius Cyrenaeus et Manaim, qui cum Herode tetrarcha educatus fuerat, et Saulus. 2. Ministrantibus autem illis Domino, et ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus: Separate mihi Barnbam et Saulum in opus, ad quod vocavi eos. 3. Tunc postquam ieiunassent, et precati essent, et illis imposuissent manus, eos dimiserunt.

1. Sequitur historia non tantum digna memoratu, sed cognitu etiam apprime utilis, quomodo Paulus ordinatus fuerit gentium doctor: nam vocatio eius veluti clavis fuit, qua Deus nobis aperuit regnum coelorum. Scimus vitae aeternae foedus peculiariter fuisse sancitum cum Iudaeis, ita nihil ad nos Dei haereditas, quum essemus extranei et maceria interposita erat, quae domesticos ab alienis discerneret. Ergo nihil nobis profuisset, Christum salutem mundo attulisse, nisi dissidio sublato patefactus nobis in Ecclesiam ingressus foret. Iam quidem mandatum habebant Apostoli de Evangelio per tutum orbem publicando, verum hactenus se intra Iudaeae metas continuerant. Quum Petrus ad Cornelium missus fuit, res adeo nova erat et insolens, ut prodigii loco fere habita fuerit: deinde videri poterat illud esse privilegium paucis hominibus extra ordinem concessum: sed nunc, quum ex professo Paulum et Barnabam Deus Apostolos gentibus designat, hoc modo ipsas aequat Iudaeis, ut Evangelium promiscue utrisque commune esse incipiat. Nunc ergo diruitur maceria, ut qui procul erant et qui prope reconcilientur pariter Deo, et collecti sub unum caput pariter in corpus unum coalescant. Ergo Pauli vocatio non minus apud nos ponderis habere debet, quam si palam clamaret e coelo Deus, Salutem olim Abraham et semini eius promissam non minus hodie ad nos pertinere, quam si ex Abraham essemus nati. Ideo tantopere multis locis laborat Paulus in asserenda sua vocatione, ut certo statuant gentes neque fortuito, neque humana temeritate ad se perlatam fuisse Evangelii doctrinam, sed admirabili primum Dei consilio, deinde aperta iussione, dum testatum fecit hominibus quod apud se decreverat (Gal. 1, 15. et 2, 8.).

Erant in Ecclesia. Quid differant meo saltem iudicio Doctores a Prophetis, quarto ad Ephesios capite (v. 11.), et prioris ad Corinthios duodecimo (v. 28.) exposui. Hoc loco possunt haec duo esse synonyma, ut significet Lucas, viros complures in illa ecclesia fuisse singulari Spiritus gratia praeditos ad docendum. Certe non video, qui conveniat *Prophetas* accipere, qui vaticinandi dono pollerent, sed potius eximios Scripturae interpretes notari arbitror. Tales autem docendi et exhortandi munus obibant, quemadmodum testatur Paulus prioris ad Corinthios quarto decimo (v. 27.). Spectandum est Lucae consilium: Paulus et Barnabas Antiochenae ecclesiae ministri erant, inde nunc ipsos Deus alio evocat. Ne quis putaret ecclesiam illam probis et idoneis ministris nudatam esse, ut cum eius damno Deus aliis consuleret, occurrit Lucas ac docet *tales fuisse* eius copias, ut aliorum inopiae succurrens nihilominus *residuum* haberet, quantum in usum suum esset satis: unde apparet, quam liberaliter effusa fuisset Dei gratia in ecclesiam illam, unde rivi huc illuc deduci possent. Sic etiam nostro tempore quasdam ecclesias Deus prae aliis locupletat, ut sint ad propagandam Evangelii doctrinam seminaria. *Manaim*, qui simul educatus fuerat cum Herode, ex nobili aliqua familia ortum fuisse oportet, qui Herodi sodalis additus fuerit. Hoc autem data opera Lucas commemorat, ut pietatem eius nobis praedicet, quia contempto mundi splendore ad humilem et contemptum Christi gregem se contulisset. Poterat certe unus esse ex praecipuis aulicis, si in animo eius regnasset ambitio: atqui ut Christo se totum addicat, non recusat illos honorum fumos cum probro et ignominia mutare: nam si reputamus qualis tunc fuerit Ecclesiae conditio, non potuit Evangelio nomen dare, quin se vulgari infamiae subiiceret. Ergo eius exemplo erudire nos Dominus voluit ad mundi contemptum, ut forti altoque animo calcare totum mundum discant, qui aliter vere non possunt esse Christiani, quin ea quae carni pretiosa sunt tanquam noxia impedimenta abiiciant.

2. *Ministrantibus illis Domino.* Verbum quo utitur Lucas (λειτουργούντων), non modo Sacris operari, sed interdum etiam Publica munia obire significat. Caeterum, quoniam gentilium sacra ut plurimum hostiis et victimis constabant, saepe pro Sacrificia offerre accipitur: qui sensus Papistis maxime arrisit, ut aliquod fuisse in usu Apostolis sacrificium probarent, verum ut illis detur quod postulant, ridicule tamen in suae Missae patrocinium Antiochenos Doctores sacrificasse obtendunt. Primo, quum verbum sit pluralis numeri, sequetur Missas fuisse a singulis celebratas. Sed omissis ineptiis considerandum esse dico, quale sacrificii genus Ecclesiae suae Christus commendaverit. Fingunt Papistae sibi ad immolandum Christum et pacem cum Deo eius mactatione redimendam iniunctum esse sacerdotii munus. Huius rei adeo in scriptura nulla fit mentio, ut potius hunc sibi uni honorem Filius Dei vindicet. Quare aliud est Christianae Ecclesiae sacerdotium, ut scilicet quisque se et sua Deo offerat, publici autem ministri spirituali Evangelii gladio animas sacrificent, quemadmodum Paulus quinto decimo ad Romanos (v. 16) docet. Ad haec, preces omnium piorum spirituales sunt labiorum vituli, quibus rite placatur Deus, quum illi e sacro altari offeruntur, hoc est Christi nomine: decimo tertio capite ad Hebraeos (v. 15. Hos, 14, 3.). Quum ergo nunc Lucas recitat *ministrasse* Deo Pro-

phetas et Doctores, quum loquutus est illis Spiritus, nihil aliud intelligo quam fuisse tunc in actione publica. Addit ieiunium, ut sciamus eorum mentes omni impedimento fuisse solutas, ne quid obstaret, quominus vaticinio magis attentae essent. Caeterum dubium est, fueritne susceptum ab illis ex professo ieiunium, an solum significet Lucas usque ad tempus illud fuisse ieiunos. Hoc quidem extra controversiam est, expressas fuisse istas circumstantias, quo plus fidei apud nos habeat Pauli vocatio.

Segregate mihi. Iubet Deus ecclesiae suffragiis emitti Paulum et Barnabam, quo ipsos destinavit: unde colligimus, nullam esse legitimam Pastorum electionem, nisi in qua Deus primas tenet partes. Nam quod iussit ab Ecclesia elligi Pastores et Episcopos, non ideo tantum licentiae permisit hominibus, quin ipse tanquam summus moderator praesideat. Differt quidem ab hac Pauli et Barnabae designatione ordinaria Pastorum electio, quia futuros gentium Apostolos coelesti oraculo constitui oportuit, quod quotidie in ordinandis Pastoribus fieri necesse non est. Hoc tamen commune habent, quod sicuti Paulum et Barnabm testatus est Deus suo decreto iam ad Evangelium praedicandum destinatos esse, ita non alios ad docendi munus vocari fas est, nisi quos iam Deus sibi quodamodo delegit. Porro necesse non est, ut nobis Spiritus e coelo inclamet, divinitus vocatum esse eum de quo agitur, quia quos Deus instruxit necessariis dotibus, quum eius manu formati sint et aptati, non secus ac de manu ut aiunt in manum ab eo nobis traditos recipimus. Sed quod hic dicit Lucas Paulum Ecclesiae suffragiis ordinatum esse, videtur minime Pauli verbis esse consentaneum, ubi se vel ab hominibus, vel per homines vocatum esse negat (Gal. 1, 1.). Respondeo, multo ante creatum fuisse Apostolum, idque nullis hominum suffragiis, quam ad gentes mitteretur, et iam Apostolatu per annos complures functus erat, quum novo oraculo ad gentes accitus fuit: quare ut Deum habeat Apostolatus sui auctorem, non immerito homines excludit. Nec vero ideo nunc ab Ecclesia ordinari eum praecipit, ut ab hominum iudicio eius vocatio pendeat, sed decretum illud suum, quod paucis adhuc notum erat, Deus nunc promulgat publico edicto, et solenni Ecclesiae subscriptione obsignari iubet. Sensus ergo verborum est, Iam adesse tempus, quo Paulus Evangelium spargat inter gentes, et diruto pariete Ecclesiam colligat ex gentibus, quae prius exter- neae fuerant a regno Dei: nam quamvis hactenus eius opera Deus Antiochiae et alibi usus esset, hoc nunc demum peculiare accessit, quod gentes voluit in eandem cum Iudaeis vitae haereditatem cooptare. Quodsi ab initio sic creatus esset Ecclesiae doctor, ne tum quidem per homines fuisset vocatus: nam quum Dominus a se vocatum pronuntiat, quid reliquum facit Ecclesiae, nisi ut obedienter subscribat? neque enim hic interponitur hominum iudicium quasi in re ambigua, neque suffragiis est libertas. Sed tenendum est quod dixi, non constitui nunc demum in ordine Doctorum Paulum et Barnabam, sed extraordinarium illis munus iniungi, ut vulgo ad gentes proferre Dei gratiam incipiant. Atque id sonant verba quum dicitur, *segregate ad opus.* Novum enim opus procul dubio et adhuc inusitatum designat. Sed quomodo socius hic et collega Paulo adiungitur Barnabas, quem nusquam

legimus docendi officio functum esse? imo qui loquendi partes semper Paulo tacitus ipse concessit? Respondeo, satis multas loquendi occasiones illi subinde absente Paulo fuisse oblatas, ut satis esset ambobus negotii, neque enim locis omnibus adesse semper unus poterat. Dubium quidem non est, quas Deus mandaverat partes fideliter obiisse, nec fuisse mutum spectatorem: diserte vero conciones ab eo habitas non exprimi a Luca, cur miremur, quando ex Paulinis vix millesimam quamque recitat?

Dixit Spiritus. Quicquid tergiversandi causa obiiciat Macedonius cum sua secta, divinae tamen Spiritus essentiae clarius hic habemus elogium et solidius quam ut eludi possit. Nihil magis Dei proprium est, quam ut potestate sua et imperio unus Ecclesiam regat: atqui hoc iuris sibi vindicat Spiritus, quum iubet sibi Paulum et Barnabam segregari, et suo nutu vocatos esse testatur. Certe mutilum et capite truncum Ecclesiae corpus fateri necesse est, nisi Deum agnoscimus, qui suo eam arbitrio constituit, qui praeficit illi doctores, qui progressus eius et ordinem moderatur. Sic etiam postea cap. 20. v. 28. in Pauli concione habebimus, Episcopos omnes a Spiritu sancto positos esse, qui Ecclesiam gubernent: atqui nemo legitimus Ecclesiae pastor censendus eodem Paulo teste, nisi qui a Deo vocatus est, nec alia nota Deus pseudoprophetas designat, quam quod ipse eos non miserit. Ergo Spiritum sanctum vere Deum esse colligimus, cuius auctoritas ad eligendos pastores sufficit, et cuius summum in illis creandis imperium est. Quod item ex Iesaiae verbis (cap. 48.) confirmatur, Et nunc ecce Iehova misit me et Spiritus eius. Notandum praeterea ex his verbis, quod sit persona vere in Deo subsistens. Nam si Sabellii commentum admittimus, quod Spiritus nomen hypostasin non designet, sed nudum sit epitheton, inepta et absurda erit loquutio, quod Spiritus sanctus dixerit, inepte etiam Iesaias ei ascriberet Prophetae missionem.

3. *Quum ieiunassent et precati essent.* Ut obediant oraculo, Paulum et Barnabam non tantum dimittunt, sed etiam solenni ritu instituunt gentium Apostolos. Ieiunium hoc ex professo susceptum esse non dubium est. Ieiunos prius fuisse dixit Lucas, quum ministerio suo intenti essent: id fieri poterat ex more, nunc diversa ratio est: nam indicto publice ieiunio, quod in rebus arduis et magnae difficultatis fieri solebat, se et alios ad serium precandi ardorem incitant. Etenim orationi adminiculum hoc saepe in Scriptura additur. Atqui (tantae molis erat Christi regnum inter gentes erigere) non immerito Antiocheni doctores sollicite Dominum rogant, ut det pares servis suis humeros. Finis autem orandi non erat, ut spiritu prudentiae et discretionis illorum iudicia regeret Deus ad eligendum, quia de hac re sublata erat disputatio, sed ut Dominus prudentiae et fortitudinis spiritu eos instrueret, quos ipse iam sibi delegerat, ut virtute sua contra omnes Satanae mundique insultus invictos redderet, ut benediceret, eorum labores ne infructuosi essent, ut ianuam aperiret novae Evangelii promulgationi. Impositio manuum quam tertio loco recenset Lucas consecrationis species erat, sicuti dictum est capite 6., (supra): nam ceremoniam, quae ex vetusto Legis more recepta erat inter Iudaeos, retinuerunt Apostoli non secus ac genuflexionem et similes ritus ad exercendam pietatem utiles. In summa, non alio

spectabat manuum impositio super Paulum et Barnabam, quam ut eos Deo offerret Ecclesia et suo consensu palam testatum faceret divinitus illis iniunctum hoc munus esse. Nam vocatio proprie solius Dei fuit: externa autem ordinatio Ecclesiae, idque ex coelesti oraculo.

4. Illi ergo emissi a Spiritu sancto profecti sunt Seleuciam, et inde navigarunt in Cyprum. 5. Et quum essent Salamine, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudaeorum. Habebant autem et Ioannem ministrum. 6. Quum autem pertransissent insulam Paphum usque, invenerunt quendam pseudoprophetam Iudaeum, cui nomen Bar-Iesus, 7. Qui erat cum Sergio Paulo Proconsule viro prudente. Hic accitis Barnaba et Paulo quaerebat audire sermonem Dei. 8. Resistebat autem his Elymas magus, (sic enim exponitur eius nomen), quaerens avertere Proconsulem a fide. 9. Saulus autem, qui idem Paulus, plenus Spiritu sancto, et intentis in eum oculis, 10. Dixit, O plene omni dolo et malitia, fili diaboli, inimice omnis iustitiae, non cessas subvertere vias Domini rectas? 11. Et nunc ecce manus Domini super te, et eris coecus, non videns solem usque ad tempus: continuo autem cecidit super eum caligo et tenebrae, et circumiens quaerebat, qui eum manu ducerent. 12. Tunc videns Proconsul, quod acciderat, credidit, admirans super doctrina Domini.

4. *Emissi a Spiritu sancto.* Nulla hic electionis ab ecclesia factae mentio, quia vocatio prorsus divina erat: tantum manu Dei oblatos amplexa erat Ecclesia. Dicit primo venisse Seleuciam, quae erat urbs Syriae. Fuit quidem eiusdem nominis regio, sed magis probabile est, Lucam de urbe loqui, ex qua brevis in Cyprum traiectus erat.

5. Salamine primum, quae est urbs Cypri satis nota et celebris, munus docendi aggressos esse narrat. Videntur tamen perperam auspicari: nam quum specialiter missi sint ad gentes, Iudaeis tamen annuntiant Dei sermonem. Respondeo, non ita fuisse gentibus addictos, ut posthabitis Iudaeis necesse esset protinus ad gentes concedere: neque enim Deus quum illos gentibus attribuit doctores, munere abdicavit quod hactenus exercuerant. Ita nulla ratio prohibuit, quin Iudaeis promiscue et gentibus operam suam conferrent: quin etiam a Iudaeis fieri debuit exordium, ut in fine capitis videbimus. Addit etiam obiter Lucas, adiutos fuisse a Ioanne: neque enim privatim vel ad usus corporis ministrum illis fuisse significat, sed potius quod ad praedicandum Evangelium adiutor fuerit, pium eius studium et industriam laudat, non quod aequalis esset honoris gradus, sed communis omnium

opera: quo minus excusabilis postea fuit, quum sanctam vocationem desereret.

6. *Quum pertransissent.* Credibile est non caruisse prorsus fructu hunc transitum, et certe non tacuisset Lucas de generali repulsa: sed satis habuit dicere, non fuisse in itinere ab officio docendi feriatos, ad historiam memorabilem properans quam mox narrabit. Caeterum quum Salamis in litore orientali sita Syriam spectaret, Paulum et Barnabam, ut Paphum venirent, per mediam insulam iter facere oportuit ad latus oppositum. Nam Paphus urbs maritima erat versus meridiem. Porro quum tota insula Veneri sacra esset, praecipua tamen idoli sedes erat Paphus, quo magis admiranda est Dei bonitas, quod Evangelii sui lucem in tam foedam ac tetram speluncam penetrare voluerit. Qualis enim integritas, et pudicitia, et honestas, et temperantia in ea urbe viguerit, coniicere inde licet, quod religio incolis summam ad quaevis probra et flagitia licentiam dabat.

Invenerunt pseudoprophetam quendam. Quum prorsus apud Iudaeos corrupta esset religio, non mirum est, si ad multas impias superstitiones delapsi sint. Quum autem hactenus professi essent, peculiarem se quendam Deum colere, speciosus hic fuit ad fallendum color, quum ignoti Dei nomen licenter praetexerent, sed hoc mirum est, quomodo gravem et prudentem virum suis praestigiis capere potuerit Elymas. Scimus enim Iudaeos tunc fuisse toti mundo exosos, praesertim vero apud Romanos una cum odio extremus erat eorum contemptus. Iam Lucas non sine causa Sergii prudentiam diserte commendat, ne quis stultitiam eius ac levitatem putet magi imposturis fuisse obnoxiam. Voluit scilicet in claro speculo ostendere, quam evanida sit et nihili carnis prudentia, quae sibi a tam crassis Satanae fallaciis cavere nequit. Et certe ubi non lucet Dei veritas, quo magis homines sapere videntur, eo turpius desipiunt: videmus quam foeda superstitionum prodigia in gentibus maxime acutis et omni doctrinae genere excultis grassata sint: ergo nec iudicium, nec prudentia nisi a Dei Spiritu. Atque haec iusta Dei ultio est in omnes idololatras, ut in reprobum sensum traditi nihil discernant. Rom. 1, 28. Quanquam fieri potest, ut veterum superstitionum taedio Sergius Paulus ad puriorem Dei cultum iam tunc aspiraverit, quum incidit in magum illum: quodsi recipimus, admirabile sane Dei iudicium fuit, quod hominem pio desiderio affectum passus sit in exitiales Satanae decipulas se proiicere. Sed electos suos interdum sic Deus exercet, ut circumagat per varios errores, antequam in viam dirigantur.

7. Quod autem Sergius Paulus melius aliquid appetens, quam quod a pueritia didicerat, infeliciter ad diversas superstitiones tractus fuerit, inde conicio, quod Paulum et Barnabam ultro sibi accersit magistros: quandam ergo veri Dei licet adhuc ignoti reverentiam conceperat, et quum persuasus esset verum esse Deum, qui in Iudaea colebatur, cupiebat ex eius verbo puram et certam pietatis regulam cognoscere, gustatis pseudoprophetae deliriis suspensus haeret. Nec dubium est, quin sollicitet Deus eius animum, ne in vanitate prorsus acquiescat, quamvis se ad tempus homini improbo fallendum permitteret.

8. *Avertere Proconsulem a fide.* Non mirum est, si lucem repellere conetur impostor, qua videbat tenebras suas discuti. Idem hodie nobis certamen est cum innumeris rabulis, qui fumos suos

vendere soliti quibus possunt artibus et fallaciis simplicium oculos claudunt, ne exortum iustitiae solem cernant. Cum talibus impedimentis nobis luctandum est: nam ut non semper et ubique praesto sint magi, qui negotium nobis facessant, satis multa avocamenta ingerit Satan, quae mentes nostras occupant ad Christum arcendum, quibus excipiendis nimis prompta est caro: denique et mundi illecebrae et pravi carnis nostrae affectus totidem sunt incantationes, quibus fidem Satan evertere non desinit.

9. *Saulus autem, qui et Paulus.* Ostendit nunc Lucas, quomodo nodum Deus abruperit, quo Proconsul ligatus erat: nam quum mago nimis esset deditus, non poterat tanquam solutus et liber veram doctrinam amplecti, incredibili enim modo quas illaqueavit mentes diabolus sibi mancipatas tenet, ut apertissimam veritatem non cernant: illo autem prostrato facilis ad Proconsulem Paulo aditus fuit. Observa autem quod dicit Lucas *fidem everti*, quum oppugnatur Dei verbum: unde colligere licet, fidem in verbo esse ita fundatam, ut absque hac fultura ad quoslibet impetus labascat, imo nihil aliud esse quam spiritualе verbi Dei aedificium.

10. *Plene omni dolo.* Tantus excandescentiae ardor non temere obrepsit Paulo: nullum enim profectum sperabat, si moderata et placida ratione ageret. Semper quidem exordiendum a doctrina, monendi etiam, hortandi et stimulandi sunt, quos nondum penitus obstinatos esse constat. Nec certe Paulus primo statim ingressu tam vehementer in magum fulminat: sed ubi eum videt malitiose, et ex professo cum pietatis doctrina bellum gerere, non secus ac Satanae mancipium tractat. Sic cum deploratis Evangelii hostibus agendum, in quibus aperta contumacia et impius Dei contemptus se profert, praesertim ubi aliis viam obstruunt. Ac ne quis praeter modum excanduisse Paulum existimet, diserte exprimit Lucas, Spiritus instinctum illi fuisse ducem: quare non modo reprehensione caret hic zeli fervor, sed horribilem metum incutere debet profanis Dei contemptoribus, qui insurgere contra eius verbum non dubitant, quandoquidem in eos omnes non ab homine mortali, sed a Spiritu sancto per os Pauli fertur haec sententia. Quantum ad verba spectat, locus hic refellit eorum errorem, qui Saulum putant nomen sibi ex Proconsule sumpsisse, quasi victoriae tropaeum erigeret: multae quidem sunt in contrariam partem rationes et satis validae, verum locus hic unus sufficit, ubi demonstrat Lucas nondum adducto ad fidem Proconsule fuisse binominem. Nec dubium est, quin gentile inter Iudaeos nomen retinuerit, scimus autem hoc fuisse usitatum, ut qui cives erant Romani, nomen aliquod Italicum mutuarentur. Versutiam Lucas dolo coniunxit, quae sinceritati contraria est, dum scilicet astuti homines versatile suum ingenium huc illuc transformant ut nihil habeant unum vel simplex: quanquam nomen Graecum, quo utitur Lucas, promptam ad nocendum audaciam significat: sed prior significatio melius convenit. Per *filium diaboli* intelligitur homo perditus ac deploratus. Tales sunt omnes, qui malitiose et quasi data opera quod iustum est et rectum oppugnant: ideo subiicit Paulus magum esse *inimicum omnis iustitiae*.

Non desinis evertere. Vias Domini appellat totam rationem, qua nos ad se deducit, hanc testatur planam esse et rectam: magum autem accusat, quod suis ambagibus et strophis eam contortam, flexuo-

sam, et perplexam reddat. Unde utilis doctrina colligi potest, diaboli scilicet astu fieri, ne facili cursu ad Dominum pergamus: simplicem enim viam et minime spinosam in verbo suo nobis monstrat. Quare sedulo cavendi sunt impostores, qui suis vel salebris vel spinis viam impediunt, vel reddunt nobis asperam. Hic vero repetere iterum convenit quod prius attigi, non semper dandum esse vitio Christi servis, si violento impetu ferantur contra professos sanae doctrinae hostes, nisi forte Spiritum sanctum intemperantiae reum agere libeat. Neque tamen ignoro, quam proclivis sit hac in parte lapsus: quo magis ad cavendum intentos esse pios doctores necesse est: primum ne zeli praetextu carnis affectibus indulgeant, deinde ne praecipiti et intempestivo fervore ebulliant, ubi adhuc moderationi est locus, tertio ne futilibus ac indecoris conviciis habenas laxent, sed tantum ut rei indignitatem verborum gravitate exprimant. Talis fuit sancti zeli et spiritus vehementia in Prophetis, quam si turbulentam iudicant molles et delicati homines, non reputant quam cara et pretiosa sit Deo sua veritas. Nunc non unus Elymas ad subvertendam fidem insurgit, sed innumeri et quidem longe sceleratiores. Videmus enim, quam sacrilega audacia omni honore Deum spolient, quam foedis corruptelis totam religionem profanent, quam crudeliter miseras animas praecipitent in aeternum exitium, quam indigne Christo illudant, quam foede totum Dei cultum deforment, quam atrocibus probris lacerent sacram Dei veritatem, quam barbara tyrannide Ecclesiam Dei vastent, ut eos dicas Deum pedibus calcare. Sunt tamen morosi plerique Philosophi, qui furiosos illos gigantes blanditiis mulceri vellent. Atqui quum tales palam sit nunquam gustasse quid sibi velit illud, Zelus domus tuae comedit me (Psal. 69, 10.): eorum frigore aut veterno potius valere iusso acriter, ut decet, in asserenda Dei gloria usque ad summum fervorem efferamur.

11. *Ecce manus.* Manus hic ponitur ad plagam infligendam: quo significat Deum huius vindictae esse auctorem, se vero duntaxat ministrum. Porro haec facultas mihi esse videtur, quam Paulus ipse prioris ad Corith. 12, 28. δύναμιν appellat. Nam sicuti pollebant virtute Spiritus ad iuvandos miraculis fideles, sic flagellum in manu habebant, quo rebelles et obstinatos domarent. Talem Petrus in Anania et Sapphira Dei vindictam exseruit, sed quoniam miracula ut plurimum Christi naturam referre debebant, qui totus humanus est, suavis, beneficus et misericors, ideo rara diversae potentiae exempla per Apostolos edi voluit: neque putandum est hac facultate fuisse instructos, quoties libitum esset quempiam ulcisci, sed Spiritus Dei, qui sic eos armabat, idem ad rectum et legitimum usum director fuit. Itaque memoria tenendum est quod prius habuimus, Paulum Spiritus instinctu loquutum esse. Porro vindcitae genus valde appositum fuit: nam quum solem obtenebrare magus tentaret, et aliis praeripere lucis beneficium, ipse in horribiles tenebras iure demersus fuit. Sed quum hodie multi ex Papistis impietate magum istum superent, mirum videri potest, cur illis impune cedat audacia, in qua tam insolenter se iactant. An manus Dei imbecillior esse coepit? an illum minor tangit gloriae suae cura? an vidicandi Evangelii studium remisit? Respondeo, visibilem hanc poenam, quae mago semel inflicta fuit, et similes perpetuae irae Dei exempla esse in eos

omnes, qui puram Evangelii doctrinam vel corrumpere et adulterare, vel palam suis calumniis oppugnare non verentur: scimus enim in hunc finem ad tempus edita fuisse miracula, ut perpetuo vigeant ac ante oculos versentur, nobisque luceant ad spectanda Dei iudicia, quae oculis non ita conspicua sunt. Caeterum Deo hanc vel illam rationem, quâ puniat hostes suos, praescribere nostrum non est. Sergius Paulus, qui ante virilem aetatem nullum religionis verae gustum habuerat, qui a pueritia variis superstitionibus imbutus valde ardua obstacula habebat, quae ipsum a fide prohiberent, qui postremo magis deliriis fascinatus vix poterat ad fidem accedere, non levibus adminiculis opus habuit: hinc factum est ut Deus quasi e coelo manum aperte porrigeret, quanquam in eius persona nos omnes adiuvit. Idem enim Evangelium, cuius tunc sancita fuit auctoritas, hodie nobis praedicatur, neque tamen ita cessat Deus, quin diversis modis formidabilem suam potentiam contra Evanglii hostes exserat, nisi ad eius iudicia tam hebetes nobis essent oculi.

12. *Tunc Proconsul videns.* Hoc est quod dixi, abruptos fuisse laqueos, quibus ipsum devinctum Elymas tenebat: miraculo enim ad fidem deductus fuit, quia initium fidei est ac praeparatio doctrinae reverentia. Quum ergo minime obscurum divinae virtutis specimen oculis cerneret, Paulum agnovit divinitus missum esse, atque ita eius doctrinam, in cuius fide prius haesitabat, suspicere incepit. Nunc si Dominus Evangelii fidem, quae tot tamque validis undique machinis concutitur, mirabiliter in multorum animis firmam sustinet, si incredibili modo facit, ut per mille obstacula eluctetur fidei cursus, hac eius gratia contenti ne obmurmuremus vel cum eo expostulemus, acsi deterior esset nostri conditio, si miracula quotidie nova pro voto nostro non fiant.

13. Quum autem a Papho solvissent Pauli comites, venerunt Pergen Pamphyliae. Ioannes autem, digressus ab ipsis, reversus est Hierosolymam. 14. Porro illi quum regionem transissent Pergae, venerunt Antiochiam Pisidiae et ingressi in Synagogam die Sabbatorum sederunt. 15. Post lectionem vero Legis et Prophetarum, miserunt Magistri Synagogae ad eos dicentes, Viri fratres, si est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

13. Narratur hic altera Pauli statio: nam Papho digressus, quum venisset Antiochiam Pisidiae, illic memorabilem concionem habuit, quam una cum successu referet Lucas. Prius tamen obiter commemorat Ioannis discessum, quia postea tristis dissidii causa fuit. Quum dicit Pauli comites *solvisse Papho*, primo loco intelligit Paulum ipsum, deinde alios excepto uno. Ita notando eius mollitiem, alios laudat, qui infatigabili constantia Paulum sequuti sunt.

14. *Ingressi die sabbatorum.* Numerum pluralem loco singularis posuit, sicuti alibi saepe in Scriptura occurrit. Solebant enim sabbatis convenire, ne ipsorum otium inutile et ignavum foret. Habebat quidem sabbati institutio et alium finem, ut spiritualis quietis esset figura, dum fideles mundo et carni mortui

propria voluntate se abdicant et cessant a suis operibus. Huius veritas, quia nobis constat in Christo, dum illi consepulti exuimus veterem hominem, ideo vetus figura praeteriit. Sed Deus politicum usum simul spectavit, ut Iudaei curis omnibus aliis et negotiis soluti sacros conventus agerent: ita cessatio ab operibus terrenis coelestibus suis exercitiis locum dabat. Sic et hodie feriis utendum est: ideo enim alia omnia intermittere convenit, ut liberius Deo vacare liceat.

15. *Post lectionem Legis.* Precum nulla fit mentio, quas tamen certum est minime omissas vel neglectas fuisse: sed quia Lucae propositum erat referre, quam Paulus illic habuit concionem, non mirum est, si solum commemoret quae ad docendi ordinem spectabant. Est autem hic insignis locus ex quo dicimus, qualis illo saeculo apud Iudaeos tractandae doctrinae fuerit ratio. Legi et Prophetis dabatur primus locus, quia nihil Ecclesiae proponere fas est, quod non ex illo fonte haustum fuerit. Hinc etiam colligimus, non suppressam fuisse inter paucos Scripturam, sed omnes ad eius lectionem promiscue fuisse admissos: postea, qui docendi et exhortandi gratia pollebant, secundas habebant partes, tanquam interpretes Scripturae quae lecta erat. Ostendit tamen postremo Lucas, non omnibus permissum fuisse loqui, ne ex licentia nasceretur confusio, sed exhortandi munus certis hominibus fuisse mandatum, quos principes synagogae aut magistros nominant. Itaque Paulus et Barnabas non statim ad loquendum prorumpunt, ne consuetum ordinem nimia festinatione perturbent, sed modeste expectant, dum fiat dicendi copia idque eorum permissu, penes quos publico consensu auctoritas erat. Scimus quam corruptus tunc fuerit illius populi status et Lucas tandem in fine capitis ostendet, Antiochenos istos in respuenda Christi gratia, plus quam superbos et praefractos fuisse, et tamen hoc boni residuum inter ipsos erat, ut eorum coetus decenter et honeste essent compositi: quo magis pudenda est tam deformis confusio, qualis hodie inter eos qui Christiani haberi volunt conspicitur. Scripturam quidem Papistae in suis templis alta et sonora voce cantillant, sed lingua incognita ut nullus ad populum fructus redeat. Raro quicquam doctrinae accedit, ac tunc quoque longe praestaret silere impios rabulas, qui pro Dei verbo impura sua commenta ingerunt, et impietatum suarum foetore contaminant quicquid sacrum est.

Si quis in vobis est. Haec loquutio denotat quicquid est in hominibus gratiae ad Ecclesiam aedificandam, id esse quasi depositum. Quanquam particula *in* secundum phrasin hebraicam potest supervacua esse, ideo pressius in ea re non insisto, quia simplex potest esse sensus, si qua vobis exhortatio est, quae apta sit et utilis populo. Caeterum exhortatio doctrinam non excludit, sed videtur hoc nomen communi usu fuisse apud eos receptum, quia proprie doctoris officium est, non proferre quicquam ex suo sensu novum, sed Scripturam, qua comprehenditur tota piorum sapientia, ad praesentem populi usum aptare. Hoc modo non tam docent, quam doctrinam aliunde sumptam in aedificationem Ecclesiae accommodant: quod ego per verbum *exhortandi* notari arbitror

16. Surgens autem Paulus, quum manum signum silentii dedisset, dixit: Viri fratres, qui timetis Deum, audite. 17. Deus populi huius elegit patres nostros, et populum extulit, quum inquilinus esset in terra Aegypti, et eos eduxit inde brachio excelso. 18. Et circiter quadraginta annos tulit eorum mores in deserto. 19. Et delectis septem gentibus in terra Canaan, terram ipsorum illis haereditariam dedit. 20. Post haec annis circiter quadringentis et quinquaginta dedit Iudices usque ad Samuelem Prophetam. 21. Inde postularunt Regem, et dedit illis Deus Saul filium Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta. 22. Et sublato illo suscitavit illis David in Regem, de quo testimonium reddens, dixit: Inveni David filium Iesse, virum secundum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas. 23. Cuius ex semine Deus secundum promissionem suscitavit Israeli salvatorem Iesum.

16. Initio notandus est concionis status, ne putemus verba temere in aërem fundi: videtur quidem ab ovo ordiri Paulus, sed nihil dicit quod non optime praesenti instituto conveniat. Consilium eius est, Iudaeos ad Christi fidem adducere: quod ut fiat ostendi illis necesse est, hoc uno ipsos excellere prae aliis gentibus, quia illis promissus est Salvator, cuius regnum summa et unica eius sit felicitas. Hoc igitur Pauli exordium est, Quod electi sint olim ut peculiaris essent Dei Populus, quod tot beneficiis, quantumvis indignos se praestarent, continua aetatum serie fuerint affecti, hoc a promissione Messiae pendere et spectare ad eum scopum, ut per manum Messiae eos Deus gubernet: ac proinde nihil esse quo glorientur, nisi sub caput suum colligantur, imo nisi oblatum recipiant, irritum fore vitae foedus quod Deus cum patribus ipsorum pepigerat, nullamque fore adoptionem. Huc spectat prima pars concionis, praecipuum hoc esse Legis caput et foederis divini fundamentum, ut Christum habeant ducem ac praesidem, qui omnia apud eos instauret: sine eo nec stare religionem posse et ipsos fore miserrimos. Inde Paulus ad alterum membrum descendit, quod Iesus ille quem praedicat vere sit Christus, per quem xhibita sit salus populo: modum etiam redemptionis per ipsum partae explicat: praeterea de virtute eius et officio disserit, ut sciant quid ab ipso bonorum sperandum sit. Extrema clausula obiurgationem continet: horribile enim illis iudicium minatur, si auctorem salutis ultro se offerentem respuant, ad quem cupide expetendum Lex et Prophetae eos sollicitant. Haec fere summa est: nunc singula suo ordine excutiam.

Viri fratres. Quia satis tenebat Paulus multos esse degeneres Abrahae filios, duplici nomine compellat Iudaeos quos alloquitur. Primo vocat *fratres*, respiciens ad commune genus, simul tamen admonet veros fore Israelitas, si Deum timeant, ac tunc quoque demum idoneos fore auditores, quia timor Domini principium sapientiae. Eadem ratione attentos reddit fideles et sibi au-

dientiam apud eos conciliat, acsi diceret, Quamvis multi se iactent filios Abrahae, qui minime tanto honore digni sunt, ostendite vos non esse adulterinum semen. Hinc discamus non esse unius saeculi vitium, quod probi et sinceri cultores hypocritis permixti commune inter se habent Ecclesiae nomen: sed hoc sedulo nobis agendum, ut re ipsa simus quod dicimur, quod praestabit verus Dei timor, non externa tantum professio.

17. *Deus populi huius.* Haec praefatio testis erat Paulum minime novitatem aliquam moliri, quae populum a Lege Mosis abduceret. Unus quidem est gentium omnium Deus: sed Deum populi illius vocat cui se devinxerat, et qui colebatur inter posteros Abrahae, penes quos solos pura et integra vigebat religio. Eodem pertinet quod mox subiicitur, *elegit patres nostros*: testatur enim his verbis, nihil se minus captare quam ut a Deo vero et vivo deficiant, qui eos a reliquo mundo segregavit. Nec mihi sane dubium est quin clarius expresserit, se Deum illis non ignotum vel novitium praedicare, sed qui pridem eorum patribus innotuerat: ita breviter complectitur solidam Dei notitiam, quae in Lege fundata erat, ut stabilis maneat eorum fides ex Lege et Prophetis concepta. Interea tamen gratuitum Dei amorem erga populum illum commendat: unde enim factum est, ut soli Abrahae filii Ecclesia Dei essent ac haereditas, nisi quia ipsos a reliquis gentibus discernere Deo placuit? Nulla enim fuit dignitas, quae ipsos discerneret, sed discrimen coepit ex Dei amore, quo gratis complexus est Abraham. Hic gratuitus Dei favor saepe a Mose Iudaeis in memoriam revocatur, ut Deuteronomii 4, (37.) 7, (8.) 10. 14. 32. et aliis locis: in quo illustre admirabilis consilii sui speculum nobis Deus proposuit, quod nihil excellentiae in Abraham reperiens, homine ignobili ac misero idololatra, eum tamen universo mundo praetulit. Porro haec electio sicuti circumcisio totius populi communis fuit, qua sibi Deus Abrahae semen cooptavit, sed fuit Altera quoque electio magis abscondita, qua sibi ex multis Abrahae filiis paucos Deus secernens testatum fecit, non omnes qui secundum carnem progeniti sunt ex Abraham in spirituali genere censeri.

Populum extulit. Quicquid postea beneficiorum contulit Deus in Iudaeos, ex illo gratuito favore, quo patres eorum complexus fuerat, Paulus manasse docet. Haec enim causa est, cur mirabili Dei virtute redempti, et eius manu in possessionem terrae Canaan adducti fuerint tot gentibus in eorum gratiam profligatis. Neque enim res vulgaris fuit, terram suis indigenis orbari ut inquilinos exciperet: haec scaturigo est et radix bonorum omnium, ad quam nos Paulus vocat, quod Deus patres elegit: haec eadem fuit Deo admirabilis tolerantiae causa, ne rebellem illum populum abiiceret, qui sua pravitate millies alioqui se perdidisset. Proinde ubi Scriptura veniam illius sceleribus datam fuisse commemorat, dicit Deum foederis sui memorem fuisse. Dicit *in altum evectos fuisse*, quum inquilini essent, ut memoria repetant, quam magnifica fuerit et splendida liberatio

18. *Mores eorum tulit.* Graece maiorem habet emphasin et gratiam verbum compositum, quo Dei indulgentia exprimitur in sustinendo populo, quem pervicacem et immorigerum esse sciebat (ἐτροποφόρησεν αὐτούς). Significat autem iterum Paulus, in causa

fuisse Dei electionem, ut eius bonitas cum populi malitia certaret. Notandum est tamen, Deum populi electi, dum firmus stare vult in suo proposito, ita misertum esse, ut rebelles nihilominus et impios severe ultus fuerit. Populo quidem pepercit, ne penitus ipsum exstingueret sicuti iure poterat, sed modum simul invenit, ne inulta manerent scelera. Atque ita impletum est illud Iesaiae, Si fuerit multitudo quasi arena maris, reliquiae salvae fient (10, 22.).

20. *Dedit illis Iudices.* Hoc nomine Scriptura praefectos et gubernatores intelligit: hic autem aliud immensae erga Iudaeos Dei clementiae testimonium est, quod tam multis eorum defectionibus ignovit, nam quae breviter colligit Lucas, probabile est, clarius fuisse et uberius a Paulo exposita. Scimus autem qualis toto illo tempore fuerit populi status, quum subinde iugum indomita petulantia excuteret: saepe gravissimis cladibus afflictus fuit, mox tamen, quum humiliatus esset, ex tyrannide hostium Deus eum eripuit. Ita per multas mortes corpus eius incolume servavit totis quatuor saeculis et dimidio. Atque hinc apparet, quam indigni toties spreto et abiecto Dei favore fuerint, nisi electionis constantia vicisset: quomodo enim nunquam fatigatus est Deus, quin centies foedifragis fidem ipse servaret, nisi quia oculos in Christum suum convertens fundatum in ipso foedus non passus est intercidere?

21. *Inde postulaverunt.* Haec vero mutatio perinde fuit, ac si constitutum ab eo regimen palam everterent, quod etiam Deus ipse apud Samuelem queritur (I. Sam. 8, 5. 7.). Sed obstitit fixa electionis stabilitas, ne poenam tanta amentia dignam luerent, imo prava et illicita populi cupiditas nova et incredibilis Deo occasio fuit erigendi regni, unde postea Christus prodiret: quomodo enim factum est, ut sceptrum veniret ad tribum Iuda, nisi quia populum regis creandi desiderium cepit? Et populus quidem improbe, sed Dominus, qui malis bene uti novit, noxam illam vertit in salutem. Quod Saul regno deiectus est, id ad coarguendam populi culpam spectabat, sed mox regno in familia Davidis stabilito fides vaticinio Iacob constitit (Gen. 49, 10.).

22. *Inveni David servum meum.* Elogium hoc non tam in laudem personae citatum fuit a Paulo, quam ut Iudaeos attentiores ad recipiendum Christum faceret: neque enim Dominus nulla aut levi de causa animum suum Davidi addictum penitus esse testatur, sed aliquid in eo singulare praedicat, ac eum tantopere extollens vult in eius persona fidelium mentes ad Christum extollere. Locus autem ex Psalmo octuagesimo nono (v. 21.) sumptus est. Tantum inseruit Paulus quod illic non habetur, fuisse *Davidem Isai filium*; quod gratiam Dei amplificat. Nam quum homo pecuarius esset Isai, mirabile fuit Dei opus, minimum ex eius filiis ex ovium caulis extrahere, quem in regni solio locaret. *Inveniendi* verbo significat Deus, hominem se adeptum esse vel nactum qualem volebat: non quod se proprio marte et industria comparaverit David, ut talis Deo occurreret, sed loquutio ex communi hominum more sumpta est. Sed quaeritur, quum David tam graviter lapsus sit, quomodo Deus continuae obedientiae testimonium illi reddat. Duplex responsio est: nam ad continuum potius tenorem vitae quam ad singula Davidis opera respexit Deus: deinde non tam pro eius merito sic eum ornavit, quam in Christi sui gratiam. Certe uno scelere aeternum sibi ac suis ex-

cidium meritus erat, et quantum in ipso erat, praeclusa erat via Dei benedictioni, ne ex Bersabe aliud quam viperinum semen tolleret. Atqui tam foedum eius scelus in morte Uriae miro Dei consilio in contrarium finem cedit, quia ex inauspicato illo et perfidiae pleno, multis denique maculis inquinato coniugio nascitur Salomon. Quamvis autem gravissime peccaverit David, quia tamen toto vitae cursu Deum sequutus est, sine exceptione laudatur, quod in omnibus obedientem se praebuerit Deo: quanquam ut iam dictum est altius nos deducit Spiritus, imo communis fidelium omnium vocatio in Christo capite hic nobis depingitur.

23. *Secundum promissionem*. Confirmat haec etiam particula, quod iam aliquoties dictum est, in mittendo Christo habitam a Domino fuisse solius fidei et bonitatis suae rationem: *misit enim, quia promiserat*. Quemadmodum autem promissio gratuitam fuisse salutem testis est, ita simul non vulgarem Evangelio fidem conciliat, quia hinc patet, non repente prodiisse Christum, de quo nihil unquam auditum foret, sed qui olim ab initio promissus erat nunc suo tempore exhibitum. Caeterum promissiones quas hic obiter attingit Lucas satis celebres ac notae sunt. Inter Iudaeos autem quotidiano sermone adeo tritae erant, ut vulgo Christum non aliter vocarent, quam Filium Davidis (Matth. 22, 42.). Iesum dicit *excitatum fuisse Israeli*, quia tametsi totius mundi salus est, imprimis tamen minister fuit Circumcisionis ad promissiones, quae Patribus datae erant implendas (Rom. 15, 8.). Hebraicum nomen *Iesu* graece σωτῆρος expressit. Ita bis dixit idem: non est tamen superflua repetitio. quia monere voluit, Christum re ipsa esse et praestare quod nomen illi divinitus voce angeli impositum sonat.

24. Postquam Ioannes praedicasset, ante faciem ingressus eius, baptismum poenitentiae toti populo Israel. 25. Quum autem impleret Ioannes cursum, dixit, Quem me arbitramini esse? Non sum ego. Sed ecce venit post me, cuius non sum dignus subligacula pedum solvere. 26 Viri fratres, filii generis Abrahae, et qui in vobis timent Deum, vobis sermo salutis huius missus est.

14. Scimus quale fuerit Ioannis officium, nempe, viam Domino parare. Ideo testimonium eius adducit Paulus, ut Iudaeis probet, non ficticium se sed verum Dei Christum praedicare, quem celeberrimus ille praeco iam ante commendaverit: non quod ad rei tantae probationem sufficiat hominis testimonium, sed Ioannis alia erat ratio, quem fuisse Dei Prophetam passim omnes fere persuasi erant. Hinc ergo testimonii auctoritas, quod praeco e coelo missus, non privatus quispiam de Christo verba facit. Duo autem summatim recitat Paulus de Ioanne, quod baptismum poenitentiae docuerit ante Christi adventum, deinde quod titulum et honorem Messiae ultro a se reiiciens Christo cesserit.

Baptismum poenitentiae. Baptismus praeter Legis ritum et morem inductus magnae fuit mutationis symbolum: neque enim ante Christi adventum quicquam novare fas erat. Habebant quidem Iudaei

in Lege suos baptismos, qui et ipsi poenitentiae exercitia erant, sed Ioannes novi et insoliti baptismi auctor fuit vel potius minister, qui spem instaurationis diu speratae et desideratae faceret. Quum *baptismum poenitentiae* vocat, non excludit peccatorum remissionem, sed loquitur pro circumstantia loci, quod baptismus iste praeparatio fuerit ad Christi fidem. Et notanda est loquutio, quod *praedicavit baptismum*, qua monemur tunc rite administrari Sacramenta, quum ad visibilem figuram doctrina quoque accedit: neque enim os baptistae mutum esse decet, quia inane est sine doctrina signum.

25. *Quum impleret Ioannes cursum.* Secundum membrum testimonii, quod Ioannes stadii sui metae vicinus discipulos Christo remisit. Prius enim baptismi rudimento eos formaverat, tunc autem de manu quod aiunt in manum Christo eos tradidit. Interrogatio autem haec, *quem me arbitramini esse?* non est dubitantis. Reprehendit enim Ioannes et obiurgat Iudaeos, quod falsum illi Messiae honorem deferrent: quanquam uno contextu legi potest, Non sum quem esse me putatis: altera tamen lectio receptior, ut etiam plus vehementiae habet ad refellendum errorem. Porro longe plus fidei meretur eius testimonium, quod oblatum sibi honorem, quem non sine plausu accipere poterat, sponte repudiat et alteri cedit. Non potest certe suspecta hic esse ambitio, nec ulla captatio, quae fidem verbis deroget.

Ecce venit. Hoc est, venturus est: phrasis hebraica, satis trita etiam in novo Testamento. Quum se indignum fatetur, qui *corrigias solvat ex calceis Christi*, proverbialis est figura, qua se extenuat quantum potest, ne sua magnitudo Christi gloriam obscuret: quod enim illi mandatum erat, fideliter curare voluit, ut solus Christus praecelleret: se ergo quantus quantus est, prae illo nihil esse dicit. Quamvis enim Dei servis sua constet dignitas, ubi tamen ad Christi comparationem ventum est, redigi in nihilum oportet omnes, ut ille unus emineat: sicuti evanescere stellas omnes videmus, ut solis fulgori locum cedant.

26. *Viri fratres.* Iterum Iudaeos ad amplexandum Christum Paulus exstimulat: hoc enim non parum in eorum animis debebat studii et attentionis excitare, quum audirent de salute sua agi, et salutis nuntium sibi proprie destinatum esse. *Filios Abrahae* vocat non tantum honoris causa, sed ut se vitae aeternae haeredes agnoscant: ac tam blande eos compellat, ne durum sit a sacerdote et scribis quos venerabantur discessionem facere, quod necesse erat ut Christum admitterent. Porro memoria tenendum est, quod superius docui: quamvis gentibus aperta esset ianua regni coelorum, nondum tamen e suo gradu deiectos fuisse Iudaeos, quin primogeniti censerentur in Dei familia. Ergo *salutem* illis missam esse dicit, quia ordine priores erant: quia tamen carnale genus non multum per se habebat momenti, et multorum se prodebat impietas, specialiter compellat Paulus veros Dei cultores, significans frustra verba fieri, nisi in eorum cordibus regnet Dei timor, qui ea excipiat exceptaque foveat. Notandum hoc elogium Evangelii, quod dicitur *sermo salutis*: quare plus quam ferrea sit eorum durities oportet, quos sua dulcedine non allicit. Caeterum, quamvis tale sit natura, reprobis per accidens fit odor mortis in mortem (II. Cor. 3, 16).

27. Nam qui habitabant in Ierusalem, et principes eorum, quum eum ignorarent, et voces Prophetarum, quae Sabbatis omnibus leguntur, eo damnato, has impleverunt. 28. Et quum nullam causam mortis invenissent, rogarunt Pilatum, ut eum tolleret. 29. Et postquam impleverunt omnia, quae de ipso scripta erant, sublatum e ligno posuerunt in monumentum. 30. Deus autem suscitavit eum ex mortuis: 31. Qui visus fuit per dies complures his, qui ascenderant cum eo a Galilaea Hierosolymam, qui sunt testes eius ad populum.

27. Prudenter et opportune scandalo occurrit, quod fidem eorum morari poterat: nam Hierosolyma sanctuarium Dei erat, sedes regia, fons veritatis, et lux totius mundi: atqui illic occisus fuerat Christus. Nihil porro in speciem absurdius videri poterat, quam eum suscipere, qui e templo Dei eiectus foret, et aliunde petere salutis doctrinam, quam unde prodituram Deus ipse testatus fuerat. Adde quod credendo in Christum discessio fieri videbatur ab Ecclesia. Ac proinde una haec obiectio ad refutandam Pauli concionem satis erat valida, Quid nobis sub praetextu divini foederis hominem obtrudis, quem praecipua pars sancti populi damnavit? Hoc scandalum avertit Paulus, ne Evangelii cursum retardet: neque id modo, sed id retorquet etiam in diversam partem. Quia enim Hierosolymae contemptus et reiectus fuerat vitae auctor, Antiochenos Paulus hortatur, saltem qui inter ipsos Deum timent, ut eum tanto alacrius suscipiant: nam hoc indicat causalis particula, quasi dixisset, Quandoquidem Hierosolyma bonum suum non agnovit, vos magis expergefieri et accendi convenit, ne eadem in vobis ingratitudo et pravitas repetiatur. Sed alia ad tollendum scandalum ratione utitur, quod scilicet adeo nihil eorum impietas divinae Christi praestantiae derogaverit, ut potius ad eam comprobandam et stabiliendam valere debeat. Unde enim melius perspicitur Christus (Luc. 24, 25. 26.), quam quod in eo impletum est, quicquid in Lege et Prophetis fuerat praedictum? Porro, quid consequuti sunt Christi hostes, nisi quod in eo conspicua refulsit Scripturae veritas? Christum reprobari a praecipuis oportuit: sic enim praedictum fuerat, Psal. 118, 22. Lapidem quem reprobarunt architecti, hunc Deus in caput anguli constituit. Christum oportuit damnari inter noxios, ut nos coram Deo absolveret: illi imponi peccata nostra, ut nos ab illis expiaret: immolari in cruce, ut umbratiles Legis victimae cessarent: nam et haec continebat Scriptura Iesaiae 53, 4. 5., Danielis 9, 26. Ergo populi duces, quo maiore impetu Christum extinguere conati sunt, re ipsa probarunt ipsum esse Christum, et mirabiliter eos frustratus est Dominus, ut obstinata eorum impietas fidem piorum aedificet magis quam diruat. Eiusdem fere generis sunt scandala omnia, quae a Christo infirmas et leves animas abducunt. Nam si propius expenderent totum operis Dei progressum, confirmationis materia esset ubi labascunt. Fit ergo ut plurimum nostra socordia, ut scandalis turbemur: quia torvis aut lusciosis oculis intuentes, quae ad

Christum pertinent, quod album est nigrum esse imaginamur. Videmus autem ut nihil Paulus dissimulet, sed ingenue profiteatur quod res est, Christum non tantum hominibus gregariis, sed primoribus etiam invisum fuisse: nec fuisse a paucis explosum, sed oppressum impia totius populi conspiratione. Durum et odiosum id primo conflictu erat, sed validiorem machinam Paulus opponit, quod illis invitis Deus tanquam Lydio lapide usus est, ad quem Filium suum probaret. Quum eadem quoque nunc Evangelii sit conditio, ne pudeat nos cum Paulo fateri, superbos mundi principes, et qui in Ecclesia primatum tenent, infestos esse Christi hostes, quando id in Christi gloriam potius quam probrum cedit: sic enim impletur Scriptura.

Quum eum ignorarent. Tametsi deliberata malitia Principes ad Christum opprimendum impulit, vere tamen Paulus ignorantiae imputat, sicut alibi quum dicit, Absconditam esse mundi principibus Evanglii sapientiam, quia alioqui Dominum gloriae nunquam crucifixissent, I. Corinth. 2, 8. Tumultuosae enim phrenesi consimilis est impiorum malitia, et videndo non videt. Certe sana mente et luce Spiritus privatos fuisse dubium non est, qui bellum cum Deo in suam perniciem suscipere non dubitarunt. Scripturae quoque inscitiam illis exprobrat. Et ne quis exciperet, de re ignota vel obscura eum loqui, simul addit, non alias se prophetias iactare, quam quae sabbatis omnibus leguntur, acsi diceret luculenta esse et rudissimis quibusque nota Scripturae oracula, quae ipsos latuerint. Hoc modo admonet Paulus quam prodigiosa fuerit eorum incredulitas, ut auditoribus detestabilem reddat. Docemur autem tali exemplo, etiamsi Dominus nobis per Scripturam illuceat, non omnibus tamen esse oculos. Postea etiam crassior fuit gentis stupiditas, quemadmodum alibi Paulus dicit velamen ante oculos positum esse, ut praesentem Mosen non videant (II. 3, 15.). Interea notandum est, ad Scripturam nos revocari, ne magnorum hominum auctoritas nos decipiat: nec est quod sibi quisquam ex pravo aliorum sensu praeiudicium faciens absolvi se putet. Hortatur enim Antiochenos Paulus, ut contra larvatos Ecclesiae praesules ex Scriptura iudicent. Ideo enim data est ut legatur: lectio autem non frustra a Domino instituta, sed ut inde pii omnes proficiant ac iudicent quid rectum sit

Hanc impleverunt. Ita videmus non creaturas modo sensu carentes, sed diabolum quoque et omnes impios subesse Dei providentiae: ut quod apud se decrevit per ipsos exsequatur. Idem cap. 3, 23. habuimus et 4, 28., quum maxime furerent Christi hostes ad eum perdendum, minime tamen quod volebant adeptos esse, sed potius quod Deus suo consilio statuerat, effectum suis manibus reddidisse. Id vero ad commendationem divinae veritatis non parum facit, quod non modo ad praestanda quae promisit satis sit ipse potens, sed qui in nihilum redigere conantur eius consilia, his stabiliendis operam suam licet inviti impendant. Quomodo enim non staret Dei veritas, quam summi hostes implere coguntur? Prudentia tamen hic opus est, ne Satanam cum Deo misceamus: neque enim ideo excusabiles sunt Iudaei, quod Scripturam impleverint, quia prava eorum voluntas consideranda, non eventus quem minime sperarunt, imo qui miraculi instar haberi debet. Si eorum opus per se spectetur,

Deo penitus contrarium est: sed quemadmodum Deus in sole et reliquis planetis oppositos motus et inter se confligentes miro artificio temperat, sic perversos impiorum conatus occulta virtute in diversum quam putabant ac volebant finem dirigit, ne quicquam faciant nisi quod voluit. Ipsi quidem quoad se contra eius voluntatem *faciunt*, sed modo quodam incomprehensibili succedit pro Dei *voluntate*. Quum hic cursus sit praeter naturam, non mirum si carnis prudentiae non sit visibilis. Quare cernendus est fidei oculo vel potius reverentia adorandus: canes autem qui contra oblatrant cum sua petulantia spernendi.

28. *Quum causam non haberent mortis.* Magni ad rem intererat ut scirent Christum immerito fuisse occisum: neque enim iustitiam nobis peperisset morte sua, quam pro suis *maleficiis* passus foret. Innoxium itaque fuisse oportet, cuius mors *expiatio* sit pro peccatis mundi. Nec vero dubium est, quin Paulus ad liquidum exposuerit, Pilatum non pro iudicis officio Christum damnasse, sed improbis populi flagitationibus victum annuisse, ut morti traderetur: et simul Iudaeos libidine non ratione impulsos ad expetendam Christi mortem. Terrendi enim erant auditores, ne tam nefario sceleri se adiungerent socios. Sed quae ille tunc iusta narratione prosequutus est, Lucas nunc suo more paucis verbis perstringit.

29. *Quum perfecissent omnia.* Quae scilicet Deo per ipsos fieri placuerat. Sic enim Christum tractarunt, ut nihil defuerit Scripturae vaticiniis. Hoc modo tollitur offendiculum, quod ex crucis ignominia concipit sensus carnis, non fuisse permissum Dei filium vesano hostium furori, sed Patris Decreto morem gessisse. Porro ex Scripturis liquet, quaenam olim testinata et fuerit conditio. Quod dicit Christum ab eisdem sepultum qui eum occiderant, videtur cum Evangelica historia pugnare, sed fieri potest ut Lucas Sepeliendi verbum indefinite acceperit. Quodsi ad eosdem referre velis, erit synecdoche. Pilati enim permissu sepultus est, arbitrio autem sacerdotum appositi fuerunt sepulcro custodes. Etsi ergo Ioseph et Nicodemus sepulturae Christum mandarunt, improprie Iudaeis neque tamen absurde id tribuitur: quia hic consilium Pauli non est officium laudare, sed probare Christi resurrectionem, quia quem sepulcro inclusum hostes custodiebant Deus inde abstulit. Significat ergo, non clam nec furtim sublatum fuisse Christi corpus, sed in loco celebri et hostibus cognito fuisse positum, adeoque eos custodiae praefuisse, neque tamen repertum: unde colligitur certa resurrectio.

30. *Deus suscitavit eum.* Mors quidem Christi piorum fuit salus, sed cum resurrectione coniuncta: ideo in hac secunda parte diutius Paulus insistit. Nunquam enim auditoribus suis persuasisset, petendam a morte salutem esse, nisi in Christo suscitando apparuisset Dei potentia.

31. Postquam Christum sepulcro, quod a conducticiis hostium ministris obsidebatur, egressum fuisse dixit, nunc subiicit a multis discipulis fuisse visum, qui fidele testimonium populo reddiderunt. *Testes* autem vocat vel officii respectu, quoniam ad hoc delecti erant, sicut supra capite 1, 8. dictum est, vel simpliciter indicans, publice et libere de Christo professos esse quod sciebant: unde sequitur, rem Hierosolymae probe fuisse testatam. Probatio as-

tem ista non levis erat, quod in formidabili hostium potentia, qui ad resistendum prompti et ardentes nihil omittebant, tamen exstiterant qui palam assererent Christum resurrexisse, et quidem oculati essent eius rei testes: nam si qua fuisset ad manum refutatio, eam minime scribae neglexissent.

32. Et nos vobis evangelizamus, quod promissionem patribus factam. 33. Deus impleverit filiis eorum, nempe nobis: excitato Iesu, sicut in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te. 34. Quod autem excitaverit eum ex mortuis, non reversurum posthac in corruptionem, sic dixit, Dabo vobis sancta David fidelia. 35. Propterea et alibi dicit: Non permittes Sanctum tuum videre corruptionem. 36. David quidem quum suae aetati inservisset. consilio Dei obdormivit, et appositus est ad partes suos, viditque corruptionem. 37. Quem autem Deus excitavit, non vidit corruptionem.

32. *Vobis evangelizamus.* Iam sibi munus et honorem Apostolicum vindicat, ut tanquam legitimus Dei minister audiatur. Legationis vero sibi iniunctae summam esse dicit, exhibitum suo saeculo fuisse, quod Deus olim promiserat. Paucis autem verbis multas res et magnas comprehendit. Primo significat nihil se novum vel a Lege et Prophetis alienum ingerere, sed eius doctrinae complementum patefacere, quam ipsi divinitus traditam esse fatebantur et persuasi erant: unde sequitur, non posse ab illis reiici quod proponit, quin foedus cum patribus a Deo sancitum, quantum in se erit, abrogent: deinde fidem Dei commendat, quia nunc demum re ipsa constet, nihil temere vel frustra olim fuisse pollicitum, sed praecipue magnitudinem extollit gratiae in Christo demum exhibitae. Notanda enim inter ipsos et patres comparatio, quum dicit adeptos esse quod promissum fuerat patribus: nam quo liberalius in ipsos effusa fuit Dei bonitas, eo foedior ipsorum ingratitudo futura est, si inaestimabile bonum aspernati fuerint aut fastidierint. Quid enim hoc aliud esset, quam thesaurum sibi ad manus porrectum adeoque in sinu depositum ad pedes abiicere, cuius spem procul ostensam reverenter amplexi sint patres, et tota vita patienter foverint? Sed quaeritur de iis qui sub Lege vixerunt, annon ipsi quoque promissionum fuerint compotes? Respondeo, talem eiusdem inter nos gratiae societatem esse, quae tamen longam distantiam non impediat. Sed Paulus hoc unum intelligit, suspensam quodammodo fuisse eorum fidem, donec Christus apparuit, in quo omnes Dei promissiones sunt Etiam et Amen: sicut docet II. Corinth. 1: 19. 20. Eiusdem ergo regni coelestis haeredes sumus, et consortes spiritualium bonorum, quibus Deus filios ornat: amoris etiam sui gustum illis Deus in praesenti ita praebuit, sicuti eum nunc gustamus. Sed Christus, qui vitae aeternae et bonorum omnium substantia est, illis tantum promissus erat, nobis datus est: et eum tanquam procul absentem expetebant, nos praesentem obtinemus.

33. *Filiis eorum, nempe nobis.* Certum est de naturalibus filiis loqui Paulum, qui originem a sanctis patribus ducebant, quod ideo notandum est, quia fanatici quidam omnia ad allegorias trahentes nullam hic generis, sed solius fidei rationem habendam somniant. Tali autem commento sacrum Dei foedus exinaniunt, ubi dicitur: Ero Deus tuus et seminis tui. Sola, inquiunt, fides est, quae efficit Abrahae filios. Ego autem contra excipio, Qui Abrahae filii nascuntur secundum carnem Spirituales quoque censeri Dei filios, nisi sua infidelitate degenerent. Rami enim natura sancti sunt, quia ex sancta radice progeniti, donec vitio suo profanescant (Rom. 11, 16.). Et certe consilium Pauli est, Iudaeos ad Christum allicere: quod ut fiat, privilegio discerni eos et eximi ab ordine vulgari oportet. Neque inde sequitur quod odiose obiectant nebulones isti, carnali semini alligatam esse Dei gratiam: quia etsi haereditaria fuit posteris Abrahae vitae promissio, multos tamen privavit sua incredulitas. Facit ergo fides, ut ex magna turba in filiis pauci censeantur: per fidem vero Deus suos segregat. Atque illa duplex est electio, cuius ante memini. Altera totius gentis peraeque communis, quia prima Dei adoptio totam Abrahae familiam complectitur. Altera quae restringitur ad arcanum Dei consilium et fide tandem sancitur, ut penes homines rata sit. Rite ergo Paulus Iudaeis praestitum esse contendit, quod patribus Deus promiserat: nam ipsis quoque promissum fuerat, sicut Zacharias in suo cantico personat (Luc. 1, 73.), Iusiurandum quod iuravit Abrahae patri nostro, daturum se nobis etc. Neque tamen obstat gentis illius dignitas, quin simul in totum mundum se diffundat Christi gratia, quia sic primogenitus primum occupat honoris gradum, ut secundum tamen locum relinquat fratribus. Nam quod veteri populo abdicato vacua Ecclesiae possessio extraneis relicta fuit, nova colligendae ex gentibus Ecclesiae coepit esse occasio: quodsi ille in fide stetisset, in communem honoris societatem adiunctae fuissent gentes.

Suscitato Christo. Hic suscitandi verbum meo indicio latius patet quam ubi paulo post repetitur. Neque enim tantum dicit Christum resurrexisse a mortuis, sed divinitus ordinatum, et quasi manu Dei productum in lucem, ut Messiae partes impleret, sicut passim docet Scriptura, excitari a Domino Reges et Prophetas: nam verbum ἀναςῆσαι hoc sensu interdum capitur. Haec autem ratio me movet, quod Deus filium suum in mundum mittendo promissionem olim servis suis datam exhibuit ipso effectu.

Sicut et in Psalmo secundo. Tametsi in numero consentiunt graeci codices, non tamen praetereundum quod Erasmus admonet, multos ex veteribus Psalmum primum legisse. Et fieri potest ut Lucas ita scripserit: nam qui hodie secundus Psalmus habetur, non sine ratione primus vocari potuit, quando Psalmum primum probabile est a scribis et sacerdotibus, quorum opera in unum corpus collecti sunt Psalmi, prooemii vice fuisse additum. Neque enim ascribitur nomen auctoris: et tantum ad Legem Dei meditandam hortatur. Sed in ea re non multum est momenti. Hoc enim praecipuum est, ut sciamus quam proprie et quo modo ad praesentem causam Paulus testimonium ex Psalmo sumptum accommodet. Non negamus Davidem illic, quum se undique peti videret et plus esse in hostibus suis potentiae et roboris, quam ut par esset rei-

stendo, Dei praesidium opponere, quem sibi regnandi esse auctorem sciebat. Sed quum figura esset veri Messiae, scimus in eius persona nobis adumbrata esse, quae nonnisi in Messiam solide competunt. Et cotextus satis evincit non simplicem nudamque gratiarum actionem, quae regno Davidis conveniat, sed altius illic vaticinium contineri. Vix enim centesimam gloriae partem, quam illic praedicat, Davidem in sua vita libasse satis notum est: qua de re plura diximus supra in caput 4. Nunc propius intueamur verba. Vocantur quidem reges in commune filii Dei, Psal. 82, 6. Sed quum Dei consilium sit, Davidem regibus aliis praeferre et eximere illorum numero, hic honoris titulus κατ' ἐξοχὴν illi prae aliis omnibus tribuitur: non quod tantus honor proprie in persona eius resideat, quia hoc modo angelis quoque praestantior esset, ut habetur ad Hebr. 1, 4. Itaque Christi respectu, cuius imago erat, tam magnifice ornatur ut eum Deus non vulgarem, nec aliquem ex multis, sed quasi unigenitum filium agnoscat. Sequitur probatio, Quia Deus ipsum genuerit, quum regnum stabilivit in eius manu: neque enim hominum industria id factum est, sed Deus invictam manus suae virtutem e coelo exseruit, unde palam constaret ipsum divino consilio regnare. Ergo genitura ista cuius meminit ad hominum sensum vel notitiam referri debet: nempe quod palam tunc cognitum est, genitum fuisse a Deo, quum mirabiliter regni solium praeter omnium spem conscendit, et coelestis Spiritus virtute innumeras fregit conspirationes, quia regnare non poterat nisi gentibus omnibus vicinis sub iugum coactis, quasi subacto quodam mundo. Nunc ad Christum veniamus. Non prodiit certe in mundum sine testimonio, quo se Filium Dei probaret: conspicua enim fuit eius gloria, qualis decebat unigenitum Dei, sicut habetur Io. 1, 14. et passim iactat se Deum habere testem ac vindicem huius honoris. Genuit ergo Deus Christum, quum ei certas notas insculpsit, unde vera et expressa illius effigies et filius agnosceretur. Neque tamen hoc obstat, quominus Christus sapientia sit ab aeterno Patre ante tempus genita, sed illa arcana est generatio: nunc autem praedicat David manifestatum fuisse hominibus. Ita relatio est ut diximus ad homines, non ad Deum quia quod absconditum in Dei corde erat hominibus palam innotuit. Et elegans est figura, quod non minus clare testata sancitaque fuit Christi divinitas, quam si ante hominum oculos genitus a Deo foret. Scio Augustini argutiam plerisque magis placere, quod *hodie* perpetuum notetur. Atqui ubi Spiritus ipse Dei interpres nus est, et quod per Davidem dixerat per os Pauli exponit, nobis is non est alium sensum comminisci. Caeterum, quum eodem Paulo teste (Rom. 1, 4.) Christus in potentia manifestatus fuerit Filius Dei, quum resurrexit a mortuis, colligimus hoc primarium fuisse coelestis excellentiae specimen, et tunc Pater vere eum in lucem extulit, ut mundus ipso genitum esse sciret. Quamvis ergo suscitari Christus a Deo coeperit, quando prodiit in mundum, resurrectio tamen quasi iusta et plena suscitatio fuit: quia quum prius exinanitus esset forma servi accepta (Phil. 2, 7.), tunc victor mortis et dominus vitae emersit, ut nihil ad maiestatem Dei Filio et quidem unigenito dignam illi deesset.

34. *Non reversurum posthac.* Alterum nunc membrum attexit, Christum semel excitatum a mortuis ut aeternum vivat, quemad-

modum Paulus docet Rom. 6, 10. Non amplius moritur, nec amplius mors illi dominabitur: quia vivit Deo. Perquam enim tenuis et frigida esset fiducia ex Christi resurrectione concepta, si adhuc interitus aut ulla mutatio eum maneret. Ergo ingressus esse dicitur regnum Dei, ut perpetuo vivens suos quoque aeterna felicitate donet. Nam quia nobis resurrexit Christus potius quam sibi, perpetuitas vitae, quam illi Pater contulit, ad nos omnes extenditur ac nostra est. Videtur tamen locus Iesaiae (55, 3.), qui hic adducitur, ad probandam Christi immortalitatem nihil facere, Dabo vobis sancta David fidelia. Sed non ita est: nam quum de redemptione Davidi promissa loquatur Iesaias, et eam stabilem ac fixam fore asserat, hinc rite colligimus immortale Christi regnum, in quo fundata est aeternitas salutis. Graecos autem interpretes sequutus est Paulus, quum Sancta pro misericordiis posuit: חסיד quod mansuetum, benignum et clementem significat Graeci solent Sanctum reddere. Ideo hoc locò חסדי David verterunt Sancta Davidis, quum potius intelligat Propheta promissam Davidi gratiam. Sed hoc rudibus et infirmis concessit Paulus, qui graecae lectioni magis assueti erant: praesertim quum vis testimonii alibi sita esset. Hoc enim in summa vult Paulus, Si aeterna est gratia quam Deus se in Filio daturum pronuntiat, vitam Filii similiter aeternam esse, nec mutationi obnoxiam. Tenenda est enim regula, quod omnes Dei promissiones in Christo sunt Etiam et Amen II. Cor. 1, 20.), ac proinde vigere nequeant nisi eas vivificet.

35. *Non permittes Sanctum tuum.* Hic locus a Petro etiam adductus fuit in prima concione, quam supra retulit Lucas cap. 2, 27., ubi eum exposui: illuc igitur lectores se referant. Tantum hoc breviter attingam, duas voces hebraicas pro sepulcro poni a Davide, ut tritae sunt apud eum repetitiones, quarum prior deducta est a concupiscendo, quia sepulcrum tanquam gurges insatiabilis omnia devoret: altera vero a corruptione, secundum hanc etymologiam fideliter graece expressus est sensus Davidis, notatur enim sepulcri qualitas, quum mortuum cadaver recipit et quasi absorbet, ut illic putrescat et tandem consumptum pereat. Id in Christum solum competere affirmat Paulus, quod servatus a corruptione immunis fuerit: nam quod eius corpus in sepulcro fuit conditum, nihil propterea iuris habuit in ipsum corruptio, quum illic integrum non secus atque in lecto iacuerit, usque ad diem resurrecitonis.

36. *David quum aetati suae inservisset.* Ne quis obiiceret illic agi de Davide, mature occurrit Paulus, non convenire hoc omni ex parte Davidi, cuius cadaver putredine in sepulcro consumptum fuit. Restat ergo, quia singulare sit istud Christi privilegium, de eo vaticinatum in Spiritu fuisse Davidem. Interea notanda est inter membra et caput proportio: nam sicuti plena et absoluta huius vaticinii veritas in Christo solo tanquam in capite exstitit, ita in singulis membris iuxta cuiusque modum et ordinem locum habet. Quum autem in hunc finem resurrexerit Christus, ut corpus nostrum humile conformet corpori suo glorioso (Phil. 3, 21.): hac lege pii in foveam descendunt, ut eorum corpora putredo non absumat. Ergo secundum spem futurae liberationis David iure praedicat, se corruptionem non visurum: neque enim

corruptio penitus censeri debet, cui parata est melior instauratio: ideo enim putrescant fidelium corpora, ut beatam incorruptionem suo tempore induant. Sed hoc non obstat, quin longe dispar sit capitis et membrorum conditio, et nos Filium Dei procul et lente subsequamur. Nunc videmus utrumque esse verum et congruenter dici, quod David et reliqui fideles quatenus suo capiti conformes futuri sunt non sint visuri corruptionem, et tamen unus Dei Filius in solidum a corruptione liber et immunis fuerit. Notanda est loquutio, quum dicit Davidem *aetati suae inservisse*, vel hominibus sui temporis: secus distinguit vetus interpres, et quaedam graeca exemplaria suffragantur, nempe quod David aetate sua servierit Dei voluntati: quae lectio tametsi probabilis est, non tamen facit ut a diversa avellar, neque vero supervacuum est vel frigidum, obdormisse Dei voluntate vel consilio: quia significat, Deum in morte Davidis non fuisse oblitum illius vaticinii, acsi diceret, non sine Dei consilio Davidis corpus in sepulcro iacuisse donec resurgeret, ut suspensus indueret prophetiae effectus usque ad Christum. Si non displicet quod profero, hinc monemur quorsum homines vivant in mundo, ut scilicet alii alios mutua communicatione iuvent. Neque enim sibi quisque natus est, sed inter se quasi sacro nexu colligatum est humanum genus. Ergo nisi leges naturae evertere libeat, meminerimus non privatim nobis vivendum esse, sed proximis nostris. Sed quaeritur, annon curanda sit etiam posteritas? Respondeo, piorum quidem ministerium posteris etiam utile esse: quemadmodum hodie sentimus Davidem mortuum plus nobis prodesse, quam magnam eorum partem qui nobiscum vivunt: verum simpliciter intelligit Paulus, fideles toto vitae cursu proximis se et sua officia impendere, mortem vero illis esse quasi metam, quia tunc perfuncti sunt, quum eos Dominus e mundo evocat. Summa est, saeculi nostri habendam primo esse rationem, ut fratribus nostris serviamus, quibuscum vitae societas nobis est: secundo autem dandam esse operam, ut ministerii nostri fructus ad posteros quoque redundet. Quum hanc legem servis suis praescribat Deus, non potest excusari eorum temeritas, qui mortuos fingunt pro nobis orare, et Ecclesiae non minus servire, quam dum virerent.

Consilio Dei obdormivit. Poterat simpliciter dicere Paulus, mortuum fuisse Davidem: addit *consilio Dei*, ut sciamus in Prophetae persona non fuisse completum, quod in Psalmo legitur. Monemur tamen similiter praefixam divinitus nobis esse vitae et mortis metam, quemadmodum Psal. 90, 3. habetur, Emittis homines, et transire facis, postea dicis, Revertimini filii hominum. Quin etiam hoc scite docet Plato, aequum esse ut nonnisi Dei arbitrio migrent homines e terra, cuius manu in ea tanquam in statione ad tempus locati sunt. Ideo autem de morte Davidis verba faciens nominatim consilii Dei meminit, ut sciamus non fortuitam illi accidisse corruptionem, quasi Deus sui promissi oblitus foret, sed Dei providentia factum, ut vaticinium alio transferendum esse scirent fideles. *Dormire et apponi ad patres*, formulae sunt loquendi notiores et magis tritae quam ut expositionem requirant.

38. Notum ergo sit vobis, viri fratres, quod per hunc vobis remissio peccatorum annuntiatur: 39. Et ab omnibus, a quibus non potuistis in Lege Mosis iustificari, in hoc omnis, qui credit, iustificatur. 40. Videte igitur, ne eveniat super vos, quod dictum est in Prophetis: 41. Videte contemptores, et admiramini et evanescite: quia opus ego facio in diebus vestris, opus cui non credetis, si quis enarret vobis.

38. *Notum ergo sit vobis.* Postquam modum exposuit, quo parta est salus per Christum, nunc de eius officio virtuteque disserit. Atque hoc summum est caput, quid nobis bonorum attulerit Christi adventus, et quid ab eo sperandum sit tenere. Quanquam autem uno verbo Lucas attingit, Paulum de Christi beneficiis concionatum esse, non est tamen cur quisquam dubitet, res tantas pro sua dignitate graviter et splendide tractatas esse. Hoc verbo notum sit vobis, significat Paulus nihil obstaculo fore praeter socordiam, quominus res tam clara et aperta illis innotescat: ideoque absurdum esse, ut fideles lateant quae per Christum exhibita fuerunt Dei beneficia. Missus enim est cum sonoro Evangelii praeconio, quod exaudire fides nostra debet, ut certam bonorum eius possessionem adeat: qualis enim sit tenendum est, ut eo vere fruamur. Primo loco ponitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus reconciliat: eam, quum toti populo suo annuntiari velit Deus, omnibus necessariam esse demonstrat. Neque enim unum vel alterum Paulus alloquitur, sed quicunque Antiochiae Iudaei erant. Primo igitur loco habendum est, nos omnes inimicos esse Deo per peccata (Col. 2, 13). Unde sequitur, arceri omnes a regno Dei et morti aeternae esse addictos, donec in gratiam nos recipiat Deus gratuita peccatorum remissione. Hoc etiam notandum est, Deum ignoscere nobis peccata, et propitium reddi per mediatorem, quia extra eum sicuti nulla est expiatio, ita neque venia aut solutio reatus. Haec fidei nostrae rudimenta sunt, quae in Philosophorum scholis minime discuntur, Totum genus humanum damnatum esse, et peccatis obrutum: nullam esse in nobis iustitiam quae Deo nos conciliet: unicam spem salutis in eius misericordia residuam esse, dum nos gratis absolvit, manere autem sub reatu nisi qui ad Christum confugiunt, et in eius morte expiationem quaerunt a peccatis.

39. *Et ab omnibus.* Tacite praevenit, quod videri poterat superiori doctrinae adversum: nam quotquot erant Legis ceremoniae, totidem erant ad consequendam peccatorum remissionem exercitia. Iudaeis ergo promptum erat excipere, Si solus hic Deum nobis propitiat abolitis peccatis, quorsum tot ablutiones et piacula, quibus hactenus ex Legis praescripto usi sumus? Ergo ne Iudaeos remorentur Legis ceremoniae, Christum Paulus praestare docet quod illae non poterant: non quod tam breviter et concise loquutus fuerit Paulus, neque enim spes erat, Iudaeos subito abiecta legalis iustitiae fiducia ad Christum venturos, sed summam eorum quae iusto ordine tunc docuit Lucas satis habuit perstringere. Sensus autem est, sublatum a mediatore fuisse ob-

staculum illud Iudaeis in quo haerebant. Lex quidem ceremonialis, paedagogia esse debuerat, quae ad Christum eos manu duceret: ritus omnes a Deo praecepti adminicula erant iuvandae et promovendae eorum fidei data, sed ut praepostere sacra Dei instituta corrumpere hominibus mos est, ceremoniis viam sibi obstruebant et ianuam fidei claudebant, ne venirent ad Christum. Iustitiam se in sacrificiis habere putabant, baptismis acquiri veram munditiem, Deum sibi placatum esse ubi externis pompis defuncti erant: in summa, relicto corpore inanes umbras apprehendebant. Nihil quidem inutile vel lusorium instituerat Deus in Lege: quare ceremoniae fida erant et indubia testimonia remissionis peccatrum, neque enim mentitus fuerat Deus his verbis, Sacrificet peccator, et expiabitur eius iniquitas. Verum ut Christus erat finis Legis, et coeleste exemplar tabernaculi (Rom. 10, 4.) ita ceremoniarum omnium ab eo pendebat vis et effectus: unde conficitur, evanidas fuisse umbras eo remoto. Vere ergo Paulus detrahit Legi iustitiae causam, ut Christo ascribat. Nunc Pauli (Hebr. 8, 5.) consilium tenemus, quod scilicet a falsa et perversa Legis fiducia abstrahere voluerit Iudaeos, ne vento inflati putarent se non indigere Christi auxilio, vel externam duntaxat felicitatem in eo quaererent.

Iustificari in Lege. Locus hic facile demonstrat, quid valeat alibi passim Iutificandi verbum: nempe liberari et absolvi. Mentio de peccatorum remissione facta erat, eam negavit Paulus aliter obtineri quam Christi gratia. Ne quis obiiceret suppetere in Lege remedia, respondet, illis omnibus nihil efficaciae subesse. Sensus ergo clarus est, Non posse iustificari a peccatis in Lege, quia ritus legales non iusta nec legitima pretia erant ad solvendum reatum, nihil per se ad promerendam iustitiam valebant, nec iustae compensationes erant ad placandum Deum. Negari certe nisi improbe non potest, quin iustificatio ista remissioni peccatorum annexa, sit tanquam eius obtinendae modus et ratio. Quid enim agit Paulus nisi ut dictum illud, Christi beneficio peccata nobis remitti, confirmet contraria obiecta diluens? Probat autem, Quia neque piacula, neque ritus omnes Legis nos a peccatis iustificent. Iustificatur ergo per Christum, qui a reatu et iudicio aeternae mortis, quibus obnoxius erat, gratis solvitur. Haec est fidei iustitia, dum nos pro iustis habet Deus peccata non imputando. Sola haec vocis proprietas refutandis Papistarum cavillis sufficit, qui nos non venia nec gratuita acceptione, sed habitu et institia infusa contendunt esse iustos. Quare hunc Pauli contextum non patiamur ab illis indigne et sceleste lacerari, quum dixit nos iustificari ab omnibus, ut nobis constet peccatorum remissio. Iam vero sciendum est, Christo opponi Legem Mosis, tanquam praecipuum potiundae iustitiae medium, si quod aliud vel diversum a Christo fuisset. Paulus quidem de ceremoniis disputat, sed notandum est, nihil in illis fuisse omissum, quod ad peccata expianda iramque Dei placandam faceret. Caeterum nulla ex omnibus ceremoniis Legis fuit, quae non obstringeret hominem peccati reatu, quasi novum chirographum, sicuti docet Paulus (Col. 2, 14.). Quid igitur? certe testari voluit Deus, unica Filii sui morte iustificari homines, quia ipsum qui peccatum non noverat pro nobis peccatum fecit, ut in eo nobis esset iustitia (II. Cor. 5, 21.). Unde sequitur, quicquid satisfactionum commenti sunt homines ad spoliandum ho-

nore suo Christum tendere. *In Lege et in Christo* tantundem valent atque per Legem et per Christum secundum phrasin hebraicam.

Ab omnibus. Hac particula refellitur impium Papistarum commentum, quo tradunt nonnisi originale peccatum et actualia, quae ante Baptismum comissa sunt, pure et gratuito per Christum remitti, alia redimi satisfactionibus. Atqui Paulus clare pronuntiat, toto vitae progressu nos per Christum iustificari a peccatis. Tenendum enim memoria est, Iudaeis mandatos fuisse Legis ritus, ut tam eorum utilitas quam usus quotidie in Ecclesia vigeret, hoc est, ut re ipsa sentirent Iudaei, non frustra assidue iterari expiationes et lavacra. Eorum omnium si veritas et substantia reperitur in Christo, sequitur, non aliud delendis peccatis esse piaculum, quam eius mortem. Alioqui inter hanc et veteres figuras analogia non constaret. Papistae nos ad poenitentiam et claves revocant: quasi vero ceremoniae legales non fuerint meditandae poenitentiae exercitia, quasi etiam non illis annexa fuerit clavium potestas. Sed talibus adminiculis adiuta fuit piorum fides, ut ad unicam Mediatoris gratiam confugerent. Fixum ergo maneat, iustitiam qua donamur in Christo non unius diei esse vel momenti, sed perpetuam, ut sacrificium mortis eius nos quotidie reconciliet Deo.

Omnis qui credit. Declarat Paulus quomodo potiantur homines iustitia Christi: nempe quum fide illam recipiunt, quod autem impetrat fides, nullis operum meritis consequimur. Quare non ambigua est Pauli sententia, Iustificari nos sola fide: quam tamen Papistae non minus obstinate quam acriter oppugnant. Interea quid valeat Credendi verbum tenere convenit, quod Papistis reddit insipidum ignorantia. Sunt quidem et alia Christi beneficia, quae fide percipimus: nam Spiritu suo nos regenerans imaginem Dei in nobis instaurat, et vetere homine crucifixo nos refingit in vitae novitatem. Sed Lucas satis habuit unum hoc exprimere, quomodo in gratiam cum Deo redeant homines, a quo alienati sunt per peccatum, quia inde ad reliqua facilis est transitus.

40. *Videte ne superveniat.* Quia negotium illi erat cum praefractis hominibus, vel saltem multi in turba permixti erant durae cervicis, quasi malleo vellet eorum contumaciam mollire, doctrinae addit obiurgationem: nam si morigeri et ad parendum faciles fuissent Iudaei, suaviter procul dubio conatus fuisset eos ad Christum allicere. Sed eum vel torpor vel pervicacia illorum coegit, ut vehementius excandesceret: sicuti ad Dei tribunal citandi sunt omnes, quibus gratia Christi contemptui est, atque horribile mortis aeternae iudicium illis denuntiandum est. Adhuc quidem locum significat esse poenitentiae, quum ad cavendum hortatur: simul tamen admonet, nisi mature caveant, non procul abesse horribilem Dei vindictam.

Quod dictum est in Prophetis. Locus qui citatur, ex primo capite Habacuc sumptus est, sed quia prophetiae omnes in unum corpus aut volumen collectae erant, Paulus dicit *in prophetis* scriptum esse.

41. Neque ad verbum recitat verba Habacuc, quae sic habent, Aspicite in gentibus, et videte, et admiramini, et obstupescite: quia opus fiet in diebus vestris, quod nemo credet quum narrabitur. Paulus dicit *videte contemptores*: ut sciant Iudaei vindictam,

quae semel eorum patribus inflicta fuit, contemptoribus Verbi communem esse, acsi diceret, Deus hodie non minoris aestimat verbum suum, cuius contemptum semel tam severe ultus est. Ergo Prophetae denuntiatio ad omnes aetates pertinet, ne sperent contemptores, se quam alii experti sunt vindictam posse nunc effugere. Superbiebant templo, iactabant se esse Dei populum, impio fastu elati spernebant minas omnes. Ergo Paulus illis in memoriam reducit, quid Deus per Prophetas suos contemptoribus minetur.

Opus in diebus vestris. Sensus est, Qui Dei verbo fidem habere detrectant manum eius sensuros, ut tandem poenis convicti serio loquutum esse agnoscant. Vulgari proverbio dicitur, Stultorum experientiam esse magistram. Sic Dominus re ipsa impios coarguit, ut malis domiti eius virtutem fateri incipiant. Quale autem poenae genus denuntiat? quia verbo, inquit, meo non creditis, exemplum in vos edam, quod sit omnibus incredibile: quibus verbis intelligit, se poenas de illis sumpturum, quae incutiant mundo horrorem. Nam ut monstrum est detestabile adversus Deum rebellio, ita non mirum est, si poenarum monstra ex se gignat. Cavendum ergo ne, si Dei verbo fidem abrogemus, potentiorem quam sensus omnes nostri capiunt sentiamus eius manum, et quidem usque ad totius mundi stuporem ac pavore ipsi quoque attoniti reddamur. Habacuc de clade vaticinatur per Chaldaeos inflicta, sed poena, qua Dominus Evangelii sui contemptum ultus est, longe fuit atrocior: quare ad timendum Deum et amplexandum reverenter eius verbum assuescamus, ne quid tale nobis eveniat.

42. Egressis autem ex Synagoga Iudaeis, hortabantur Gentes, ut intermedio Sabbato loquerentur ipsis verba. 43. Dimissa vero Synagoga, sequuti sunt multi ex Iudaeis et religiosis Proselytis Paulum et Barnabam, qui colloquentes cum ipsis suadebant, ut manerent in gratia Dei. 44. Et quum venisset Sabbatum, prope tota civitas congregata fuit ad audiendum sermonem Dei. 45. Videntes autem Iudaei turbas, repleti sunt aemulatione, et contradicebant his, quae a Paulo dicebantur, contradicentes et blasphemantes.

42. 43. *Egressis e Synagoga.* Potest etiam legi *e Synagoga Iudaeorum*, et forte aptius. Probabile enim est, fuisse egressos priusquam coetus difflueret: idque ex contextu colligitur, quia paulo post subiicit Lucas, soluta Synagoga quosdam ex Iudaeis sequutos fuisse Paulum et Barnabam. Sensus ergo est, Iudaeis adhuc conventum suum habentibus Paulum et Barnabam fuisse egressos, et tunc rogatos a gentibus, ut interea sibi operam navarent: postea quosdam ex Iudaeis et Proselytis ad Paulum venisse tum studio discendi, tum profitendae fidei suae gratia. Vetus interpres et Erasmus, quum transtulerunt Sequenti Sabbato, non assequuti sunt Lucae mentem: nam quum hic de gentibus agatur, non est mihi verisimile, Sabbatum eligere quo Paulum et Barna-

33. *Filiis eorum, nempe nobis.* Certum est de naturalibus filiis loqui Paulum, qui originem a sanctis patribus ducebant, quod ideo notandum est, quia fanatici quidam omnia ad allegorias trahentes nullam hic generis, sed solius fidei rationem habendam somniant. Tali autem commento sacrum Dei foedus exinaniunt, ubi dicitur: Ero Deus tuus et seminis tui. Sola, inquiunt, fides est, quae efficit Abrahae filios. Ego autem contra excipio, Qui Abrahae filii nascuntur secundum carnem Spirituales quoque censeri Dei filios, nisi sua infidelitate degenerent. Rami enim natura sancti sunt, quia ex sancta radice progeniti, donec vitio suo profanescant (Rom. 11, 16.). Et certe consilium Pauli est, Iudaeos ad Christum allicere: quod ut fiat, privilegio discerni eos et eximi ab ordine vulgari oportet. Neque inde sequitur quod odiose obiectant nebulones isti, carnali semini alligatam esse Dei gratiam: quia etsi haereditaria fuit posteris Abrahae vitae promissio, multos tamen privavit sua incredulitas. Facit ergo fides, ut ex magna turba in filiis pauci censeantur: per fidem vero Deus suos segregat. Atque illa duplex est electio, cuius ante memini. Altera totius gentis peraeque communis, quia prima Dei adoptio totam Abrahae familiam complectitur. Altera quae restringitur ad arcanum Dei consilium et fide tandem sancitur, ut penes homines rata sit. Rite ergo Paulus Iudaeis praestitum esse contendit, quod patribus Deus promiserat: nam ipsis quoque promissum fuerat, sicut Zacharias in suo cantico personat (Luc. 1, 73.), Iusiurandum quod iuravit Abrahae patri nostro, daturum se nobis etc. Neque tamen obstat gentis illius dignitas, quin simul in totum mundum se diffundat Christi gratia, quia sic primogenitus primum occupat honoris gradum, ut secundum tamen locum relinquat fratribus. Nam quod veteri populo abdicato vacua Ecclesiae possessio extraneis relicta fuit, nova colligendae ex gentibus Ecclesiae coepit esse occasio: quodsi ille in fide stetisset, in communem honoris societatem adiunctae fuissent gentes.

Suscitato Christo. Hic suscitandi verbum meo iudicio latius patet quam ubi paulo post repetitur. Neque enim tantum dicit Christum resurrexisse a mortuis, sed divinitus ordinatum, et quasi manu Dei productum in lucem, ut Messiae partes impleret, sicut passim docet Scriptura, excitari a Domino Reges et Prophetas: nam verbum ἀναςῆσαι hoc sensu interdum capitur. Haec autem ratio me movet, quod Deus filium suum in mundum mittendo promissionem olim servis suis datam exhibuit ipso effectu.

Sicut et in Psalmo secundo. Tametsi in numero consentiunt graeci codices, non tamen praetereundum quod Erasmus admonet, multos ex veteribus Psalmum primum legisse. Et fieri potest ut Lucas ita scripserit: nam qui hodie secundus Psalmus habetur, non sine ratione primus vocari potuit, quando Psalmum primum probabile est a scribis et sacerdotibus, quorum opera in unum corpus collecti sunt Psalmi, prooemii vice fuisse additum. Neque enim ascribitur nomen auctoris: et tantum ad Legem Dei meditandam hortatur. Sed in ea re non multum est momenti. Hoc enim praecipuum est, ut sciamus quam proprie et quo modo ad praesentem causam Paulus testimonium ex Psalmo sumptum accommodet. Non negamus Davidem illic, quum se undique peti videret et plus esse in hostibus suis potentiae et roboris, quam ut par esset resi-

stendo, Dei praesidium opponere, quem sibi regnandi esse auctorem sciebat. Sed quum figura esset veri Messiae, scimus in eius persona nobis adumbrata esse, quae nonnisi in Messiam solide competunt. Et cotextus satis evincit non simplicem nudamque gratiarum actionem, quae regno Davidis conveniat, sed altius illic vaticinium contineri. Vix enim centesimam gloriae partem, quam illic praedicat, Davidem in sua vita libasse satis notum est: qua de re plura diximus supra in caput 4. Nunc propius intueamur verba. Vocantur quidem reges in commune filii Dei, Psal. 82, 6. Sed quum Dei consilium sit, Davidem regibus aliis praeferre et eximere illorum numero, hic honoris titulus κατ' ἐξοχὴν illi prae aliis omnibus tribuitur: non quod tantus honor proprie in persona eius resideat, quia hoc modo angelis quoque praestantior esset, ut habetur ad Hebr. 1, 4. Itaque Christi respectu, cuius imago erat, tam magnifice ornatur ut eum Deus non vulgarem, nec aliquem ex multis, sed quasi unigenitum filium agnoscat. Sequitur probatio, Quia Deus ipsum genuerit, quum regnum stabilivit in eius manu: neque enim hominum industria id factum est, sed Deus invictam manus suae virtutem e coelo exseruit, unde palam constaret ipsum divino consilio regnare. Ergo genitura ista cuius meminit ad hominum sensum vel notitiam referri debet: nempe quod palam tunc cognitum est, genitum fuisse a Deo, quum mirabiliter regni solium praeter omnium spem conscendit, et coelestis Spiritus virtute innumeras fregit conspirationes, quia regnare non poterat nisi gentibus omnibus vicinis sub iugum coactis, quasi subacto quodam mundo. Nunc ad Christum veniamus. Non prodiit certe in mundum sine testimonio, quo se Filium Dei probaret: conspicua enim fuit eius gloria, qualis decebat unigenitum Dei, sicut habetur Io. 1, 14. et passim iactat se Deum habere testem ac vindicem huius honoris. Genuit ergo Deus Christum, quum ei certas notas insculpsit, unde vera et expressa illius effigies et filius agnosceretur. Neque tamen hoc obstat, quominus Christus sapientia sit ab aeterno Patre ante tempus genita, sed illa arcana est generatio: nunc autem praedicat David manifestatum fuisse hominibus. Ita relatio est ut diximus ad homines, non ad Deum quia quod absconditum in Dei corde erat hominibus palam innotuit. Et elegans est figura, quod non minus clare testata sancitaque fuit Christi divinitas, quam si ante hominum oculos genitus a Deo foret. Scio Augustini argutiam plerisque magis placere, quod *hodie* perpetuum notetur. Atqui ubi Spiritus ipse Dei interpres suus est, et quod per Davidem dixerat per os Pauli exponit, nobis fas non est alium sensum comminisci. Caeterum, quum eodem Paulo teste (Rom. 1, 4.) Christus in potentia manifestatus fuerit Filius Dei, quum resurrexit a mortuis, colligimus hoc primarium fuisse coelestis excellentiae specimen, et tunc Pater vere eum in lucem extulit, ut mundus ipso genitum esse sciret. Quamvis ergo suscitari Christus a Deo coeperit, quando prodiit in mundum, resurrectio tamen quasi iusta et plena suscitatio fuit: quia quum prius exinanitus esset forma servi accepta (Phil. 2, 7.), tunc victor mortis et dominus vitae emersit, ut nihil ad maiestatem Dei Filio et quidem unigenito dignum illi deesset.

34. *Non reversurum posthac.* Alterum nunc membrum attexit, Christum semel excitatum a mortuis ut aeternum vivat, quemad-

aliis locis visum est: ita gentium societas ius primogeniturae non tollebat Iudaeis, quin semper in Ecclesia Dei excellerent. Secundum hanc rationem dicit Paulus, Dei iustitiam manifestari in Evangelio primum Iudaeis, deinde Graecis. Tanta gratiae magnitudo, qua dignatus fuerat ipsos Deus, peccati gravitatem exaggerat, dum reiiciunt quod tam benigne offertur. Ideo subiicit, ipsos ferre de se iudicium, quod vita aeterna indigni sint, nam quum Evangelii reiectio iustitiae Dei abnegatio sit, non opus est alio iudice qui incredulos damnet.

Postquam autem reiicitis. Non videtur apte ratiocinari Paulus, nam primum, ut gentes admitterentur in spem salutis, non erat necesse Iudaeos inde excludi: deinde hoc potius congruebat ut Iudaei Evangelium amplexi secundum locum gentibus cederent. Paulus autem perinde loquitur, acsi coalescere simul non possent in unum corpus, nec Evangelium pervenire ad gentes posset nisi a Iudaeis reiectum. Iam vero antequam expertus esset talem contumaciam, nonne gentium ordinatus erat Apostolus? cur ergo nunc demum ad gentes se convertit, quasi earum vocatio ex electi populi infidelitate pendeat? Respondeo, emphasin esse in verbo *convertimur*, significat enim se iam aversum esse a Iudaeis, ut gentibus se totum addicat. Si in gradu suo stetissent illi, non sequuta esset talis conversio, sed Iudaeis in gremium receptis continua serie gentes simul traxisset, et pariter utrosque complexus esset. Nunc quum Iudaei tergum obvertant seque subducant ab eius ministerio, non potest uno intuitu eos cum gentibus recipere. Itaque illis valere iussis curam suam ad gentes transferre cogitur. Ergo nisi se alienassent Iudaei ab Ecclesia, talis fuisset gentium vocatio, qualem Prophetae describunt: Apprehendent in illa die septem alienigenae pallium hominis Iudaei, ac dicent, Ambulabimus vobiscum, quia Deus apud vos est: nunc autem novo et accidentali modo vocatae sunt gentes, quia Iudaeis reiectis ingressae sunt in vacuam possessionem. Debuerant Iudaeis aggregari, sed postquam illi exciderunt atque exterminati sunt in eorum locum substitutae sunt. Ita mors illorum fuit gentium vita, ut inquit Paulus (Rom. 11, 12, 15. 24.) et abscisis naturalibus ramis oleastri in sanctam radicem insiti sunt: donec tandem illos quoque Deus in pristinam radicem insitos in vitam restituat, ut undique collectus Dei Israel servetur (Ies. 49, 6.).

47. *Sicut praecepit.* Locus sumptus est ex Ies. 49., ubi tamen Deus Filium suum potius alloquitur quam Apostolos: sed notandum est, multa quae Christo Scriptura tribuit pertinere ad eius ministros, multa dico, non omnia: sunt enim elogia quaedam propria Christi personae, quibus ministros ornare impium esset sacrilegium. Christus iustitia nostra vocatur: quia solus victima fuit expiatrix, et morte sua placavit nobis Patrem et postea resurrexit, ut devicta morte vitam aeternam nobis acquireret. Ergo tota salutis nostrae substantia in Christi persona subsistit, sed quatenus agit per suos ministros partes illis suas resignans, sua quoque elogia cum illis communicat. In hoc ordine est Evangelii praedicatio. Solus quidem a Patre nobis praefectus est doctor, sed ab eo suffecti sunt pastores et ministri, qui tanquam ex ore eius loquantur. Ita in solidum manet penes eum auctoritas, et in suis ministris nihilominus auditur. Scite ergo Paulus

Iesaiae testimonium ad se accommodat, ubi de publicando Evangelio agitur.

Posui te in lucem. Videtur illic talis vocatio gentium praedicari, quae veteris populi abdicationem minime secum trahat. Potius enim Iudaeis, qui prius domestici fuerant, extraneos associat Deus. Parum est, inquit, ut mihi sis minister in Israele docendo, quia te constitui in lucem gentium. Deus certe initium suae Ecclesiae a filiis Abrahae facere videtur, et deinde manum porrigere gentibus, ut eandem Ecclesiam uno fidei consensu utrique efficiant. Atqui sic vaticinium adducit Paulus, quasi impleri non potuerit nisi abiectis Iudaeis. Gentibus enim accensam Christi lucem significat, ex quo illi in tenebras mortis coniecti sunt. Respondeo, hoc necessario ex contextu non posse evinci, quod affirmet Paulus non ante illuminandas fuisse gentes, quam lumen Iudaeis esset exstinctum. Potest enim hic esse sensus, Quando vosmet privastis aeterna vita, non est quod putetis Dei gratiam profanari, si vobis posthabitis suscipimus gentium curam: neque enim solis vobis datus est Messias, sed toti mundo destinatus est in salutem, sicuti scriptum est, Posui te in lucem gentium etc. Quanquam si propius expendas Prophetae locum, illic inclusam veteris populi abiectionem reperies. Deus enim se gloriosum et magnificum in Christi ministerio fore pronuntiat, quamvis Israel non colligatur, postea subiicit quasi explicationis loco, Christi virtutem minime ad unum populum restrictum iri, quia ad extremos usque terrae fines lux eius radios emissura sit in salutem. Videtur haec vocationis gentium occasio a Paulo notari, quia scilicet, quum apud Iudaeos materiam se exercendi non inveniret, suam operam penitus gentibus addixit. In verbis Prophetae hoc obiter notandum est quod salus luci subiicitur, secundum illud Christi dictum (Io. 17, 3.): Haec est vita aeterna, nosse te verum Deum, etc. Nam si una Dei cognitio salvifica nobis est, unica similiter ab interitu aeternae mortis resurrectio est, nos ab ignorantiae tenebris ereptos illuminari in Christi fidem.

48. *Audientes autem gentes.* Materia gaudii gentibus fuit, quum audirent non repente se vocari ad spem salutis, quasi non prius fuisset hoc divinitus decretum, sed nunc demum impleri, quod multis ante saeculis praedictum fuerat, neque enim vulgaris erat fidei confirmatio, quod salus illis Christi adventu promissa fuerat, unde etiam factum est, ut maiore desiderio et reverentia Evangelium amplecterentur. *Glorificare* sermonem Dei bifariam exponi potest, vel quod agnoverint verum fuisse Iesaiae vaticinium, vel quod propositam sibi doctrinam fide amplexae sint. Certe notatur plena subscriptio quia nihil amplius disceptant vel ambigunt conspecta Pauli victoria. Et certe tunc debito honore prosequimur Dei sermonem, quum nos illi obedienter fide subiicimus: sicuti maiore affici probro non potest, quam quum illi abrogatur fides. Caeterum videmus ut gentes non impedierit contumacia quam in Iudaeis cernebant, quominus Christo nomen darent. Eadem animi magnitudine, dum impii sua obstinatione viam nobis obstruere conantur, eorum superbiam spernere et calcare oportet.

Et crediderunt. Expositio est proximi membri, meo saltem iudicio. Qualem enim gloriam verbo Dei tribuerint Lucas ostendit. Caeterum notanda est restrictio, quum refert, credidisse non ad

unum omnes, sed qui ordinati erant ad vitam. Minime autem dubium est, quin Lucas τεταγμένους vocet, qui gratuita Dei adoptione electi erant. Ridiculum enim cavillum est, referre hoc ad credentium affectum, quasi Evangelium receperint qui animis rite dispositi erant: nam ordinatio ista nonnisi de aeterno Dei consilio potest intelligi, nec dicit Lucas fuisse ad fidem ordinatos, sed ad vitam: quia Deus suos ad vitae aeternae haereditatem praedestinat. Docet autem hic locus, fidem ab electione Dei pendere. Et certe quum totum hominum genus coecum sit et contumax, haerent in natura nostra morbi isti, donec Spiritus gratia corrigantur: correctio autem nonnisi ex fonte electionis fluit. Nam quod ex duobus qui promiscue eandem doctrinam audiunt, alter docilem se praebet, alter perstat in sua malitia, non ideo fit quod natura differant, sed quia priorem illuminat Deus, alterum pari gratia non dignatur. Fide quidem efficimur filii Dei (Gal. 3, 26.), et fides, quantum ad nos spectat, salutis est ianua et principium, sed altior est Dei respectus: neque enim eligere nos incipit, ex quo credimus, sed adoptionem suam quae occulta erat fidei dono obsignat in cordibus nostris, ut manifesta et rata sit. Nam si hoc solis Dei filiis peculiare est, eius esse discipulos, sequitur non pertinere ad quosibet Adae filios. Nihil mirum igitur, si non omnes promiscue Evangelium recipiant: quia tametsi externa hominis voce omnes ad fidem invitat coelestis Pater, non tamen efficaciter vocat per Spiritum suum, nisi quos servare decrevit. Iam si fidei et salutis causa est Dei electio, qua nos ad vitam ordinat, nihil dignitati vel meritis residuum fit. Teneamus ergo quod dicit Lucas: Prius ordinatos fuisse ad vitam, qui fide insiti in Christi corpus arrham et pignus adoptionis suae in Christo recipiunt. Unde etiam colligimus quid per se valeat Evangelii praedicatio: neque enim fidem in hominibus reperit, nisi quia Deus quos elegit intus vocat, et qui prius sui erant ad Christum trahit. Iisdem verbis simul docet Lucas, fieri non posse ut quisquam ex electis pereat. Dicit enim, Credidisse non unum vel paucos ex electis, sed quotquot electi erant: quamvis enim nobis ignota sit Dei adoptio, usquedum eam fide percipimus, in arcano tamen eius consilio dubia vel suspensa non est, quia omnes quos pro suis habet Filii sui praesidio tutelaeve commendat, qui in finem usque fidelis manebit custos. Utrumque membrum cognitu necessarium est: quum electio fide superior statuitur, non est quod sibi quicquam in ulla salutis suae parte homines arrogent: nam si fides in qua consistit salus, quae nobis gratuitae Dei adoptionis testis est, quae nos Christo coniungit et vitam eius facit nostram, qua Deum cum sua iustitia possidemus, qua denique recipimus sanctificationis gratiam, extra nos fundata est in aeterno Dei consilio: quicquid habemus bonorum gratiae Dei, quae nos ultro praevenit, acceptum ferri necesse est. Rursum, quia multi perplexis ac spinosis imaginationibus se implicant dum salutem suam in abdito Dei consilio scrutantur, discamus ideo fide approbari Dei electionem, ut se mentes nostrae ad Christum convertant tanquam electionis arrham, nec aliam certitudinem quaerant, quam quae nobis in Evangelio patefacta est. Sufficiat, inquam, nobis hoc sigillum, quod quisquis credit in Filium Dei unigenitum vitam aeternam habet (Io. 3, 36.).

49. *Divulgabatur sermo Domini* Hic progressum Evangelii refert Lucas: in quo apparet quam vera sit Christi parabola, quum fermento simile esse dicit (Luc. 13, 21.). Supra habuimus magnum fuisse populi concursum, ut per totam urbem sparsum verae doctrinae semen fuerit: nunc dicit Lucas latius diffusum esse, per totam scilicet regionem.

50. Interea commemorat, non sine sudore et molestia id esse factum. Laeta igitur et suspicata fuerunt exordia vocationis gentium, nec potuit Satan cursum gratiae Dei impedire: sed interim Paulum et Barnabam, quos Deus athletas in arenam produxerat, certare oportuit. Notandum est autem quod dicit Lucas, *mulieres* religiosas et honestas cum primoribus urbis impulsas esse ad persequendos Christi servos. Fuit enim hoc non leve scandalum rudibus et qui vixdum in Christo geniti erant, quum viderent Christo adversum esse, quicquid virorum et mulierum in pretio habebatur et laude dignum erat secundum homines. Magna populi turba Christum receperat, sed turba et hominum duntaxat quisquiliae. Ex opposito stabant primores urbis, qui splendore suo ignobile et obscurum vulgus facile obruebant. Suspectam quoque, imo odiosam reddere doctrinam poterat, quod piae in speciem et honestae matronae adversus eam infestae erant. Si insurgerent e lustris vel cauponis homines nequam, improbi, et flagitiosi, si scortorum greges e lupanari erumperent, nullum esset Evangelii dedecus, quin potius inde clarior elucesceret eius dignitas, nunc quid potest venire infirmis in mentem, nisi doctrinam, quae tales habet adversarios, minime a Deo esse? Necesse ergo fuit non modo fideles, qui adhuc teneri et novicii erant, a Domino confirmari, ne fides eorum labasceret, sed etiam manum Paulo et Barnabae porrigi, ne fracti desisterent. Caeterum hoc exemplo nos doceri voluit Deus, fortiter resistendum esse talibus offendiculis, et cavendum ne inanes virtutem larvae oculos nobis praestringant, ne Christi gloriam in Evangelio relucentem cernamus. Quicquid enim virtutum et honestatis in hominibus fingi potest, meram hypocrisin esse certum est, ubi se Christo opponunt. Quanquam fieri potest ut, qui ad tempus inconsiderate adversus Christum feruntur, postea resipiscant, statuendum tamen est, quacunque sanctitatis specie fulgeant, qui resistunt Evangelio, neque solido Dei timore esse praeditos, nec aliud quam fallacem umbram esse quicquid virtutum ostentant: nec vero frustra Christo tribuitur hoc elogium, quod revelet ex multorum cordibus cogitationes (Luc. 2, 35.).

Religiosas. Qualis vero religio esse potuit, ubi nulla verbi Dei reverentia erat? Notandum est, quatuor esse hominum genera: sicut numero pauci sunt, qui sincere et ex animo Deum colant, ita pauci sunt qui apertum crassumque eius contemptum profiteantur. Illi iam duo sunt ordines. Maior autem pars nec prorsus religione caret, neque aliena est prorsus a communi Dei cultu, sed tamen frigide et defunctorie quasi cum Deo ludentes, si ad vivum examinentur, nihilominus profani sunt: qualiter hodie multorum impietas sub ceremoniis et fucata cultus Dei professione utcunque tegitur. Ita saeculis omnibus exstiterunt histrionici Dei cultores, quorum tota sanctitas erat in gesticulationibus et inanibus pompis. Pauli aetate non secus atque hodie in paucis quibusdam

eminebat peculiare pietatis studium, quorum cui impura erat religio et fictum cor, fallax et duplex, zeli tamen sui licet inconsiderati respectu utcunque religiosi censentur. Sed hinc apparet, quid valeat nuda religio, quae inconsulto fervore cultores suos ad oppugnandum Dei regnum opprimendamque eius gloriam praecipitat. Porro credibile est matronas istas, quamvis non prorsus Iudaismo dedissent nomen, nec Legis doctrina imbutae forent, fuisse tamen semiiudaeas, atque inde factum esse, ut patrocinium gentis tam libenter susciperent. Sic enim teste Paulo circumaguntur captivae mulieres oneratae peccatis.

51. *Excusso pedum pulvere.* Exsecrationis symbolum fuisse apud Iudaeos colligere etiam ex Christi mandato licet, Matth. 10, 14. Luc. 9, 5. et 10, 11: neque enim probabile est, Christum signo incognito voluisse suos uti, quum eius consilium esset, crassis et professis doctrinae suae contemptoribus terrorem incutere. Porro hoc modo testatum fieri volebat, tam abominabiles Deo esse impios, ut sollicite cavendum sit nobis, ne quid habeamus cum ipsis commune, ne qua ex eorum immunditie contagio ad nos usque penetret. Dicuntur quidem scelerati omnes terram, cui imprimunt pedum vestigia, polluere, sed nusquam praecepit Dominus tanta exsecratione alios quam verbi contemptores reiici. Si quis adulter aut scortator, si quis periurus, si quis ebriosus, si quis homicida excommunicandus erat, non fuisset adhibitum hoc symbolum. Apparet ergo quam intolerabilis sit Deo verbi sui contemptus, quia dum pulverem e pedibus excuti iubet, perinde est acsi pronuntiet, Satanae esse mancipia et homines perditos ac deploratos, dignosque qui e terra exterminentur, quare haec tanta severitas nos ad Evangelii reverentiam erudiat. Docentur etiam Verbi ministri, quanto zeli fervore asserenda illis sit Verbi maiestas, ne frigide eius contemptum dissimulent.

52. *Discipuli repleti gaudio.* Bifariam exponi potest hoc membrum, gaudio et Spiritu repletos esse: per hypallagen hoc modo, gaudio Spiritus aut quod idem valet gaudio spirituali, quia nulla conscientiae serenitas, quies, laetitia, nisi ex Spiritu Dei: qua ratione Paulus regnum Dei esse dicit iustitiam, pacem, et gaudium in Spiritu (Rom. 14, 17.): vel ut nomen Spiritus alias virtutes et dona sub se contineat. Mihi tamen magis arridet, gaudio fuisse repletos: quia Spiritus sancti gratia in illis regnabat, quae sola vere et in solidum ita nos exhilarat, ut supra totum mundum alte efferamur. Spectandum enim est quid voluerit Lucas, adeo scilicet non turbatos aut perculsos fuisse fideles gravibus illis offendiculis, doctorum suorum ignominia, urbis perturbatione, terroribus ac minis, discriminum etiam impendentium metu, ut fortiter tam falsae sanctimoniae quam potentiae splendorem altitudine fidei suae despicerent. Et sane, si in Deo rite fundata erit fides nostra et in eius verbo penitus radices egerit, Spiritus denique praesidio ut decet probe sit munita, etiam toto mundo tumultuante pacem et gaudium spirituale in animis nostris fovebit.

CAPUT XIV.

1. Factum est autem Inconii, ut simul intrarent Synagogam Iudaeorum, et loquuerentur sic, ut crederet magna multitudo tam Iudaeorum quam Gentium. 2. Qui vero increduli erant Iudaei, suscitarunt et malitia infecerunt animos Gentium contra fratres. 3. Multum ergo tempus versati sunt, confidenter se gerentes in Domino, qui testimonium reddebat sermoni gratiae suae, dans ut signa et prodigia fierent per manus eorum. 4. Divisa est autem nultitudo civitatis: et alii quidem stabant a Iudaeis, alii vero ab Apostolis.

1. Proximo capite exposuit Lucas, quomodo suam apud gentes legationem Paulus et Barnabas aggressi sint. Porro infelix et male auspicatum initium videri poterat, quod non modo Antiochia expulsi, sed etiam obstinata quorundam malitia coacti fuerant pulverem e pedibus excutere: verum quamvis duriter uno in loco accepti non tamen cedunt, quia reputant ea lege se fuisse vocatos a Domino, ut mundo et Satana repugnante munus suum exerceant. Videmus ergo non tantum ad docendum paratos venisse, sed etiam ad certandum armatos, ut per medios conflictus animose pergerent in publicando Evangelio: et certe quod semel Ieremiae dictum est (1, 19.) cunctis Dei prophetis et ministris commune est: Pugnabunt contra te, sed non praevalebunt. Iam quocunque pulsi fugiant, eandem secum afferunt animi praesentiam: unde apparet non ad unum modo certamen fuisse instructos, sed ad continuam militiam, quod nunc prosequitur Lucas. Primo narrat Iconium venisse, et simul addit non quaesisse illic portum aliquem, ubi taciti quiescerent, sed synagogam ingressos esse, acsi nihil incommodi perpessi essent. Particulam κατὰ τὸ αὐτό, quum Graecis significet Simul vel eodem tempore, ad Iudaeos potius quam ad Paulum et Barnabam refero. Sic igitur interpretor, non quod ambo simul ingressi sint, sed quod turbam sequuti sint solenni et praefixo tempore conventus. Unde colligimus non clam loquutos fuisse cum paucis hominibus, sed in magna populi frequentia: quo suam fiduciam et alacre studium testantur, tantum abest ut invidiam fugitent, aut periculum formident.

Ut crederet magna multitudo. Quemadmodum Spiritus virtutem in Paulo et Barnaba prius ostendit Lucas, ita nunc alteram Dei gratiam in prospero quem experti sunt successu laudat, neque enim fructu caruit una solum ab illis habita concio, sed multos peperit Dei filios, tam ex Iudaeis quam ex gentibus. Si unus et alter vel pauci credidissent, fuisset iam non poenitendum operae pretium, sed Dominus longe melius eos confirmat, dum tam uberem doctrinae suae fructum temporis momento colligunt. Sciebant enim non tam voce sua, quam Spiritus virtute conversa fuisse tot hominum corda ad credendum, unde etiam statuere poterant, se extenta Dei manu protegi, quod ad sumendam fiduciam non parum valebat.

2. *Qui vero increduli erant.* En iterum nova illis persequutio oboritur, et quidem a Iudaeis: erant enim veluti faces ad inflammandos gentium animos. Nam gentes credibile est susque deque tulisse, quum Evangelium praedicaretur, nisi flabellis illis accensae fuissent ad resistendum. Κακῶσαι hic interpretor, maligno affectu inficere vel impellere ad nocendum. Fratrum nomine meo iudicio comprehendit Lucas pios omnes: nempe vexatos fuisse quicunque Evangelio accesserant, quasi perniliosa aliqua secta se exstulisset ad spargenda dissidia, ad turbandam urbis pacem, ad concutiendum statum publicum. Si quis tamen ad Paulum et Barnabam restringere malit, non admodum repugno.

3. *Multum ergo tempus.* Narrat hic Lucas non cessisse urbe Paulum et Barnabam simulac viderunt aliquos sibi esse adversos. Nam quum dicit audacter ipsos egisse, innuit oblatam illis fuisse metus causam. Unde colligimus stetisse intrepidos, et quidem rara animi magnitudine duxisse pro nihilo discrimina omnia donec violenter coacti sunt alio migrare. Particula ἐπὶ κυρίῳ varia exponi potest: vel quod in causa Domini fortiter se gesserint, vel quod freti eius gratia inde sumpserint animum. Sequutus sum quod magis receptum erat, illos se libere et fortiter gessisse in Domino: hoc est, non propriis viribus sed eius gratia adiutos. Continuo post exprimit, qualiter animati fuerint in Domino: nempe quia in signis et miraculis doctrinam suam comprobabat. Nam quum inde agnoscerent Dominum sibi adesse et propinquam ad ferendas suppetias esse eius manum, merito ad strenue agendum incitabantur. Verum speciem unam notando alias non excludit: Dominus enim aliis modis eos ad fiduciam erexit et stabilivit in constantia, sed videtur Lucas de miraculis nominatim loquutus esse, quia in illis Deus virtutem suam coram toto populo palam exserebat. Ergo non parum fiduciae Paulo et Barnabae accessit, quum Dominus eorum doctrinam a contemptu ita assereret. Porro notanda est loquutio, quod Dominus testimonium reddiderit Evangelio in miraculis: docet enim quisnam verus sit miraculorum usus. Hic quidem primus est finis, ut nobis Dei potentiam et gratiam demonstrent: sed quia sinistri ac perversi sumus eorum interpretes, ne trahantur in abusum et corruptelam, nunquam fere Deus a verbo suo patitur ea disiungi. Nam si quando absque eius verbo edita fuerunt miracula, primum id raro accidit, deinde perquam exiguus inde profectus sequutus est. Ut plurimum vero miracula edidit Deus, quibus ipsum non simpliciter, neque in nuda eius maiestate, sed in Verbo mundus agnosceret. Ita hoc loco dicit Lucas miraculis sancitum fuisse Evangelium, non tantum ut confusa aliqua religio occuparet hominum animos, sed ut praeeunte Pauli doctrina adducerentur ad purum Dei cultum. Unde colligere promptum est, quam stulte faciant Papistae, dum nudis miraculis mundum a Dei et Evanglii reverentia abducere conantur. Tenendum enim est principium istud, Non alio spectare quaecunque a Deo unquam profecta sunt miracula, nisi ut Evangelio constet plena et solida auctoritas. Nunc videndum est an Evangelium mortuos invocare iubeat, idolis suffitum facere, transferre ad Sanctos ficticios Christi gratiam, votivas peregrinationes suscipere, comminisci profanos cultus, quorum nusquam mentio fit in verbo Dei. Atqui nihil minus Evangelio

consentaneum, quam ut superstiones istae locum habeant: unde sequitur, ex Evangelii fulturis machinas ad ipsum oppugnandum perperam a Papistis exstrui. Eodem spectat quod dicit Lucas, Dominum dedisse ut per manus servorum suorum fierent miracula: quibus verbis admonet hos fuisse tantum ministros, qui Domino praebuerunt suum obsequium, fuisse vero illum auctorem, qui eorum manu et opera usus est. Quare proprie loquendo, non dicemus Pauli et Barnabae fuisse miracula sed Dei unius, qui sic operatur per homines, ut eorum ministerio suam gloriam obscurari nolit. Notandum praeterea Evangelii elogium quod hic ponit Lucas, ut nobis magis amabile reddatur. Sermonem enim gratiae vocans suavissimo gustu nos imbuit, quoniam illic mundo salus offertur per Christum: ac subaudienda est antithesis cum Lege, in qua proponitur sola maledictio. Meminerimus ergo in hunc finem Deum in Evangelio nobis loqui, ut se nobis reconciliet ac propitium esse testetur. Nec obstat quod reprobis odor est mortis in mortem, quia eius naturam vitio suo non mutant. De signis et prodigiis lege quae diximus capite secundo.

4. *Divisa est multitudo.* Sequitur nunc catastrophe, quod scinditur in duas partes civitas: et tandem Paulus et Barnabas plebis tumultu coacti alio discedunt. Si quaeritur origo dissidii, ex Evangelio certe manavit: cui tamen nihil magis contrarium est quam discordias parere, sed facit hominum pravitas, ut Evangelium quod unitatis vinculum esse debuerat, simulac in medium prodit, turbarum sit occasio: quare ubi schisma aliquod emergit, antequam damnemus qui videntur esse auctores, prudenter expendere decet cui imputanda sit culpa. Audimus hic urbem unam schismate fuisse divisam, ex quo pars aliqua ad Christum adducta est. Hoc pronuntiat Dei Spiritus in laudem, non in probrum Pauli et Barnabae. Eadem hodie quoque regula tenenda est, ne falsa invidia gravetur Evangelium, si non omnes pariter ad Deum adducit, sed improbi contra tumultuantur. Miserum quidem est, homines alios ab aliis divisos cernere: verum sicuti maledicta est unitas, quae nos omnes a Deo separat, ita praestat centies discessionem a toto mundo paucos facere, et interim redire cum Deo in gratiam, quam ut perpetuum cum eo dissidium habentes mundi pacem rediment.

5. Quum autem factus esset impetus Gentium et Iudaeorum, una cum eorum principibus, ad vim ipsis inferendam, et eos lapidandos: 6. Re cognita, fugerunt in urbes Lycaoniae, Lystram et Derben, et regionem undique vicinam: 7. Atque ibi evangelizabant. 8. Quidam autem homo apud Lystros sedebat captus pedibus, qui claudus fuerat ab utero matris suae, neque unquam ambulaverat. 9. Hic audivit Paulum loquentem: qui eum intuitus, et videns quod fidem haberet, se salvum fore, 10. Dixit voce magna, Surge super pedes tuos rectus. Ille autem exsilivit, et ambulabat.

5. Observa quousque sustinuerint sancti Christi athletae. Non fugantur solo hostium obiectu, sed ubi fervet seditio et instat lapidationis periculum: etiamsi multos habeant doctrinae suae faventes, non ultra tendunt, sed memores sententiae Christi (Luc. 21, 19.), qua fideles admonet ut in patientia possideant animas suas, hostium furorem declinant. Tametsi autem fugiunt, ne temere se praecipitent in mortem, constantia tamen eorum in Evangelio praedicando satis declarat, eos non horruisse periculum: subiicit enim Lucas in aliis etiam locis evangelizasse. Hic rectus est timendi modus, quum se ultro non obiiciunt servi Christi hostibus mactandos, ab officio tamen non desistunt: nec eos impedit metus, quominus Deo vocanti pareant, adeoque si opus sit per mortem ipsam pergant ad munus suum exsequendum.

8. *Homo quidam apud Lystros.* Miraculum unum refert Lucas, quod probabile est unum fuisse ex multis, sed propter eventum memorabilem, solum eius facta fuit mentio: mox enim videbimus quid acciderit. Circumstantias recenset Lucas, quae divinam potentiam clarius illustrènt, quum dicit Hominem nunquam ambulasse et fuisse claudum ab utero matris, sola autem Pauli voce repente ante omnium oculos fuisse sanatum, et agilem cruribus emortuis fuisse motum, ut sine difficultate exsilierit.

9. *Audivit Paulum loquentem.* Auditus primo loco ponitur, ut sciamus fidem, quam mox laudabit Lucas, ex Pauli doctrina fuisse conceptam. Audito itaque Paulo sanitatem speravit. Sed *quaeritur*, an specialiter hoc illi fuerit promissum: neque enim quidvis protinus sperare nos Deus iubet, dum aeternam salutem offert in Evangelio. Respondeo, fuisse hunc singularem et extraordinarium Spiritus motum in claudo, qualis vicissim in Paulo fuit, quum illius fidem agnovit ex solo intuitu. Fieri poterit ut Evanngelium multi recipiant, neque tamen a morbis, quibus laborant, curentur, sed quum Deo specimen gratiae suae in claudo edere decretum esset, animum eius ante paravit ac capacem reddidit huius accessionis. Quare in communem regulam hoc trahi non debet, quod se claudus sanatum iri credidit, sed peculiaris fuit ad recipiendum sanationis donum praeparatio. Et haec etiam fidei species particularis est, quae dat locum miraculis, qua plurimi ex filiis Dei carent, qui tamen adoptionis Spiritu praediti sunt.

In quem intuitus Paulus. Scimus quam ambigua res sit et fallax hominis vultus: non potuit igitur certum inde iudicium de fide fieri, quae solum habet Deum testem, sed quemadmodum iam admonui, arcano Spiritus instinctu patefacta fuit Paulo claudi fides, sicuti ille unus dux et magister Apostolis fuit ad edenda miracula.

10. *Dixit magna voce* Plerique vetusti codices et fidei maxime probatae addunt, Dico tibi in nomine Christi Iesu, et certe videmus, quam sollicite celebrarint Apostoli in omnibus miraculis Christi nomen: ideo mihi verisimile est expressum fuisse a Luca, quod tamen vulgo nunc in codicibus impressis non habetur, Quod postea subiicit Lucas claudum exsiliisse, non tantum ad virtutis divinae commendationem valet, sed tam prompta obsequendi alacritas testimonio fuit, rite fuisse a Domino praeparatum, ut iam animo ambularet, quum adhuc mortui essent pedes. Quanquam

surgendi celeritas magis conspicuam reddiderit Dei virtutem, quo etiam consilio Paulus vocem extulit, quo melius turbam afficeret subita mutatio.

11. Porro turbae quum vidissent, quod fecerat Paulus, sustulerunt vocem suam, Lycaonice dicentes, Dii similes facti hominibus descenderunt ad nos. 12. Vocabantque Barnabam, Iovem: Palum vero, Mercurium, eo quod ipse dux esset sermonis. 13. Sacerdos vero Iovis, qui erat ante urbem ipsorum, tauros et coronas ad portas afferens, volebat cum turbis sacrificare.

11. *Porro turbae.* Haec historia locuples est testis, quanta sit hominum ad vanitatem propensio: non protulerat ex abrupto vocem illam Paulus, Surge, sed concioni de Christo habitae velut clausulam addiderat: populus tamen suis idolis laudem miraculi ascribit, acsi de Christo verbum non audisset. Non est quidem adeo mirum, barbaros homines ad superstitionem, quam a pueris imbiberant, subito miraculi conspectu delapsos esse, sed hoc vitium passim nimis usitatum est adeoque nobis ingenitum, ut operum Dei perversi interpretes simus. Hinc tam crassa in Papatu superstitionum deliria, quod arreptis temere miraculis doctrinae non auscultant: quo nos magis et attentos esse et sobrios decet, ne Dei virtutem, quae in salutem nobis affulget, sensu carnis corrumpere, quod tam proclive est, nobis contingat. Nec vero mirum est, si pauca tantum et ad breve tempus miracula edi Dominus voluerit, ne hominum libidine traherentur in finem prorsus contrarium: quia minime aequum est ut nomen suum mundi ludibrio subiiciat, quod fieri necesse est, ubi quod proprium eius est ad idola transfertur, aut increduli ad fingendos vitiosos cultus eius opera depravant, dum posthabito verbo numen quodlibet arripiunt a se confictum.

Dii similes hominibus. Opinio erat praesumpta ex veteribus fabulis, quae tamen ipsae originem a veritate duxerant. Nugis istis referti sunt Poetarum libri, deos saepe visos esse in terris sub hominum forma: quod tamen credibile est non fuisse de nihilo confictum, sed potius homines profanos, quod olim de angelis tradiderunt sancti Patres, ad fabulas transtulisse. Et fieri potest ut Satan, quum homines haberet obstupefactos, variis praestigiis illuserit. Hoc quidem certum est, quicquid Dei erat, ubi ad infideles transiit, fuisse pravis eorum figmentis vitiatum. Idem et de sacrificiis sentiendum, in quibus ab initio Deus fideles suos exercuit, ut haberent externa pietatis et divini cultus symbola. Increduli vero postquam alienos sibi deos commenti sunt, sacrificiis abusi sunt ad sacrilegum eorum cultum. Lycaones insolitam virtutem cernentes in sanato claudo, divinum esse opus statuunt: recte hactenus, perperam vero, quod ex consueto errore in Paulo et Barnaba falsos sibi deos fabricant. Quid enim causae est, cur praeferant Barnabam Paulo, nisi quod puerile de Mercurio deorum interprete figmentum, quo iam imbuti erant, sequuntur? Quo exemplo monemur, quantum malum sit,

erroribus tenera aetate assuescere: quod eradicari ex animis adeo facile non est, ut ipsis quoque Dei operibus, quibus corrigi decuerat, magis obdurescant.

13. *Sacerdos etiam Iovis.* Tametsi non exprimit Lucas, quo affectu tam sedulus fuerit hic sacerdos, probabile tamen est, quum spes uberrimi quaestus esset oblata, avaritia fuisse impulsum, magna enim spes lucri illi in futurum tempus affulgebat, si passim vulgatus esset rumor, Iovem illic apparuisse: nam inde sequuta protinus fuisset opinio, Iovi Lystrense templum esse cordi prae aliis, Ubi autem hominum animos talis implevit superstitio, nullis sumptibus ad offerenda donaria parcitur. Sponte quidem huc mundus propendet, sed deinde accedunt sacrifici quasi flabella. Nec dubium etiam quin totam plebem impulerit ambitio, ut sub Iovis nomine victimas Paulo tam cupide offerre vellet, ut illustrior esset urbis suae fama et nobilitas. Hinc tanta Satanae ad fallendum licentia, dum sacrifici captando lucro plagas tendunt, populum vero oblectat errorum confirmatio.

14. Porro quum audissent Apostoli Barnabas et Paulus, diruptis vestibus suis irruerunt in turbam clamantes. 15. Ac dicentes, Viri, cur haec facitis? Nos quoque homines, iisdem quibus vos malis obnoxii sumus, *annuntiantes* vobis, ut ab iis rebus vanis convertamini ad Deum viventem, qui fecit coelum et terram et mare, et quaecunque in ipsis sunt. 16. Qui aetatibus praeteritis passus est, omnes Gentes suis ipsarum viis ambulare. 17. Quanquam non sine testimonio se reliquit benefaciens, dans nobis e coelo pluvias et tempora fructifera, replens alimentis et laetitia corda nostra. 18. Et haec dicentes vix sedarunt turbas, ne ipsis immolarent.

14. *Quum audissent Apostoli.* Quod laceratis vestibus insiliunt Paulus et Barnabas in mediam turbam, in eo apparet quanto gloriae Dei zelo flagrarent: verbis non contenti, quo possunt impetu sacrificii apparatum conturbant. Fiet quidem interdum ut honorem, qui modum excedit, recusent etiam hypocritae: verum simulata modestia simplices magis invitant. In Paulo et Barnaba nihil tale: nam et verbis et toto corporis gestu palam ostendunt, cultum quem exhibebant Lystrenses adeo sibi non placere, ut in summa exsecratione habeant. Haec sancta est iracundia, qua Dei servos ardere decet quoties eius gloriam hominum sacrilegiis violari cernunt ac labefactari. Nec sane aliter quisquam sincere ac bona fide serviet Deo, nisi illum zelotypiae affectum induerit, de quo loquitur Paulus secundae ad Corinthios 11, 2., ut in asserenda Domini sui gloria non minus animosi sint ac strenui, quibus ecclesiae suae curam mandavit, quam maritus studiose vigilat pro uxoris castitate. Prudenter ergo cavendum, ne honorem deferri nobis sinamus, qui Dei gloriam obscuret: quin potius simulatque apparet aliqua gloriae Dei profanatio, ebulliat hic fervor, cuius

exemplum habemus in Paulo et Barnaba. Quanquam autem hoc zelo praeditos imprimis Ecclesiae doctores esse oportet, nemo tamen est piorum, qui non acriter excandescere debeat, ubi Dei cultum pollui videt aut alio transferri, quia de omnibus scriptum est, Zelus domus tuae comedit me, et opprobria exprobrantium tibi ceciderunt super me. Quodsi sancti homines carne adhuc circumdati tantopere idololatriam abominati sunt, qualiter hodie affectos esse putamus exutos omni carnis affectu? Eorum nominibus et personis quum abutitur mundus ad suam superstitionem, gratum illis officium esse sibi persuadet, sed magnopere fallitur. Primi enim contra suos cultores insurgent ac re ipsa ostendent, nihil sibi unquam pluris fuisse, quam ut integer uni Deo suus cultus maneat. Adde quod illis nulla potest maior iniuria fieri, quam ubi honor Deo ereptus in eos transfertur: quod fieri necesse est, simulac divinum illis aliquid affingitur. Quod narrat Lucas, Paulum et Barnabam vestes suas lacerasse, satis ex aliis Scripturae locis patet, morem hunc et ritum in communi fuisse usu apud Orientales, quoties vel magnum moerorem, vel detestationem externo gestu exprimere vellent. Quum Lucas Barnabam Apostolum cum Paulo vocat, nominis significationem longius extendit quam ad primarium ordinem, quem instituit Christus in sua Ecclesia: qualiter Paulus Andronicum et Iuniam inter Apostolos insignes facit. Proprie autem loquendo Evangelistae erant non Apostoli: nisi forte quia Paulo additus erat collega Barnabas utrumque in pari officii gradu statuimus, ita Apostoli titulus vere in ipsum competet.

15. *Viri cur haec facitis?* Incipiunt ab obiurgatione, ut res poscebat: deinde ostendunt quorsum fuerint missi. Postea concionantur de unico Deo, et admonent ipsum fuisse mundo incognitum: postremo quo fortius ex cordibus evellant diaboli fallacias, docent excusatione carere hanc ignorantiam. Prima ergo pars concionis est obiurgatio, qua damnantur Lystrenses, quod homines mortales praepostere Dei loco adorent. Quanquam videtur frigida esse, quae ab ipsis affertur ratio: inde enim colligere promptum foret, non esse illicitum eorum cultum, quos humanis miseriis mors exemit. Hoc modo intactae starent gentium omnium superstitiones, quae in deorum numerum non solebant nisi mortuos referre. Eodem etiam colore suam idololatriam Papistae fucarunt, qui mortuorum ossa, lignum et lapides potius adorant quam vivos et spirantes homines. Respondeo, Paulum et Barnabam ex re praesenti sumpsisse hoc argumentum, Nos miseri sumus homines: falso igitur et absurde fingitis esse deos, et pro diis colitis. Si in genere de idololatria tractetur, haec erit perpetua eius damnandae ratio et sola abunde sufficiet, Deo uni solidum deberi pietatis cultum, ideoque profanari simulac creaturis ulla ex parte tribuitur, sive angeli sint, sive homines sive stellae. Sed occasio saepe feret, ut multa in speciem unam idololatriae dicantur, quae aliis non conveniant, et tamen ad causam praesentem non parum valebunt: quemadmodum Paulus et Barnabas, homines se fatendo aerumnis variis obnoxios aptam rationem habebant coarguendo populi furori.

Annuntiamus vobis. Argumentum a repugnantibus: nam hic ostendunt prorsus diversum fuisse adventus sui finem, ut superstitiones scilicet tollerent, quae hactenus grassatae fuerant. Per-

inde enim est acsi dixissent, Movet vos atque afficit miraculum? verbis igitur habete fidem. Summa autem nostrae legationis est, ut fictae omnes divinitates, quibus antehac delusus fuit mundus, deleantur ac pereant. Haec autem generalis est doctrina, qua non modo praesentem insaniam compescunt, sed quasvis superstitiones reprehendunt, et quicquid omnino a vera pietatis regula alienum erat. Nam procul dubio vanum appellant quicquid sibi ex proprio sensu commenti erant homines. Atque haec definitio tenenda est, quod vana sit omnis religio, quae a puro et simplici Dei verbo recedit ac degenerat. Verbi quidem non fit expressa mentio, quia sermo illis erat ad gentes, sed quia non aliter rite colitur Deus quam ex eius praescripto, sequitur ex Pauli verbis, simulac deflectunt homines ab eo cultu, quem Deus mandavit ac probat, stulte inani et inutili labore fatigari: nihil enim veri aut solidi habet religio, nisi in qua solus Deus eminet. Atque hinc factum est, ut nunquam in maiori orbis parte viguerit sincera et integra pietas: nam in hoc sudatum est duntaxat, ut vetus idololatria tolleretur, alterum vero interea neglectum est, ut relictis idolis se ad unum Deum homines colligerent. Interdum quidem idoli nomen mutarunt in nomen Dei, sed eo praetextu fovebant nihilominus vetustos errores, quibus corrigendis danda fuerat opera. Sic Galli sacrifici magnae Cybeles coelibatum genuerunt: Nonnae vel Moniales subrogatae sunt Vestalibus: Pantheo successit Pantagion: ceremoniis oppositae sunt ceremoniae non absimiles. Tandem invecta deorum turba, quos putarunt fore legitimos, si Sanctorum titulis larvati essent. Hoc modo non purgantur corruptelae, nec profana et sordibus plena stabula vertuntur in templa Dei, sed Dei nomen miscetur profanis inquinamentis, et Deus ipse in sordidum stabulum inducitur. Quare meminerimus non tantum in eam partem incubuisse Apostolos ut idololatriam, quae prioribus saeculis grassata erat, everterent, sed profligatis omnibus vitiis etiam in posterum cavisse, ut pura vigeret religio.

Qui fecit coelum. Scimus docendi ordinem ita ferre, ut initium fiat a rebus magis notis. Quum apud gentiles sermonem haberent Paulus et Barnabas, frustra tentassent eos statim adducere ad Christum: ergo ab alio capite ipsos incipere oportuit, quod a communi sensu minus remotum esset, ut eo confesso postea ad Christum transirent. Occupatae erant Lystrensium mentes illo errore, plures esse deos: Paulus et Barnabas contra unum esse mundi opificem ostendunt. Sublata illa ficticia deorum multitudine, factus iam erat transitus ad secundum membrum, ut docerent qualis esset Deus ille, coeli et terrae conditor. Hodie diversa est nobis ratio cum Papistis: fatentur unum esse Deum et Scripturam admittunt: restat igitur ut illis probemus ex Scriptura, qualis sit Deus et qualiter coli ab hominibus velit.

16. *Praeteritis saeculis.* Quia obiicere poterant Lystrenses, Deum illum fuisse hactenus ignotum, occupant Paulus et Barnabas ac fatentur quidem omnes errasse in tenebris, et totum humanum genus coecitate fuisse percussum, verum negant ex perversa mundi ignorantia debere praeiudicium fieri. Erant duo non parva obstacula incredulis, longa temporis antiquitas et consensus omnium fere gentium: utrumque hic diruunt Paulus et Barnabas. Si multis saecu-

lis erratum est, inquiunt, ac vagatus est mundus sine ratione et iudicio, ne ideo vobis minoris sit Dei veritas quum affulget: nam quum aeterna sit nec mutetur, minime aequum est longam annorum praescriptionem illi opponi. Nihilo plus esse patrocinii in hominum numero contendunt: non est, inquiunt, quod vos a recta via impediat totius mundi conspiratio. Invaluit in omnibus populis coecitas, sed Deus nunc vobis illucet. Aperiendi igitur sunt oculi, neque in tenebris torpendum est, etiamsi in illis antehac demersi fuerint omnes populi.

Vias suas. Si tantum dixisset homines hallucinatos esse usque ad tempus illud Dei permissu, iam inde colligere promptum esset, universos nihil posse aliud quam errare, quamdiu a Deo non reguntur. Longe tamen expressius loquitur, dum errores appellat Vias hominum: nam hinc perspicue docemur, quid in tenenda salutis via valeat prudentia et sensus humanae mentis. Ambularunt, inquit, in viis suis omnes populi, hoc est, in tenebris et morte vagati sunt: perinde est acsi restare in toto mundo negaret ullam verae rationis scintillam. Una igitur verae pietatis regula est, ut abiectà omni ingenii sui fiducia se totos Deo subiiciant fideles: neque enim aliae nunc sunt viae hominum quam olim, et omnium temporum exempla docent quam misere coecutiant, quibus verbum Dei non praelucet, quamvis se exsistimant reliquos perspicacia superare. Statim ab initio mundi maior pars ad varias superstitiones et pravos cultus delapsa est. Unde id? nisi quia proprias imaginationes sequi libuit? quum diluvio videri posset repurgatus orbis, statim relapsus est in eadem vitia: ergo nihil magis exitiale quam prudentiae nostrae inniti. Caeterum cur passus sit Deus tamdiu mundum errare, causa hic a Paulo et Barnaba non redditur: et certe sola Dei voluntas non secus nobis aestimanda est ac summa lex aequitatis. Deo quidem optima semper factorum suorum ratio constat, sed quia nobis saepe est abscondita, nostrum est reverenter arcana eius consilia mirari. Fatendum quidem est tali interitu dignum fuisse mundum: sed cur unius saeculi potius quam aliorum misertus fuerit Deus, non alia potest adduci ratio, nisi quia sic illi visum est, ideo tempus plenitudinis vocat Paulus (Gal. 4, 4.) quod promulgando Evangelio divinitus praefixum est, ne alia quaeratur opportunitas. Et memoria tenendum quod (supra 1, 7.) habuimus, non esse nostrum scire momenta et articulos temporum, quae Pater in suo arbitrio posuit. Ita refellitur Papistarum cavillum, dum fieri non posse contendunt, ut Ecclesiam passus sit Deus tam longo tempore errare. Nam unde, quaeso, fluxerunt gentes nisi ab arca Noe, ubi singularis quaedam erat Ecclesiae puritas? posteritas etiam sancti Sem, una cum aliis degeneravit: imo Israel, selectum Dei peculium, ipse quoque ad multum tempus relictus fuit. Quare nihil mirum est, si Deus sub regno Christi eadem qua olim coecitatis poena verbi sui contemptum ultus est.

17. *Non tamen sine testimonio.* Tollunt hic Paulus et Barnabas gentibus ignorantiae praetextum. Quantumvis enim sibi in propriis figmentis placeant homines, tandem erroris convicti ad hoc asylum confugiunt, nullam sibi debere culpam imputari, sed Deum potius fuisse crudelem, qui ne sibilo quidem revocare dignatus sit quos perire cernebat. Hanc frivolam obiectionem Paulus et Barnabe an-

ticipant, quum admonent Deum ita latuisse, ut testimonium interea sibi ac suae divinitati redderet. Videndum tamen quomodo haec duo inter se conveniant: nam si de se testatus est Deus, non passus est quantum in se erat mundum errare. Respondeo, genus hoc testimonii cuius fit mentio tale fuisse, quod homines excusatione privaret, non autem sufficeret in salutem. Verum enim est illud Apostoli, Fide intelligi aptata fuisse verbo Dei saecula (Hebr. 11, 3.): atqui fides non ex nudo et coeli et terrae intuitu concipitur, sed ex verbi auditu: unde sequitur, non posse nisi verbi directione ad salvificam Dei notitiam homines adduci. Neque tamen hoc obstat, quominus etiam absque verbo reddantur inexcusabiles, qui tametsi naturaliter luce privati propria tamen malitia coecutiunt, quemadmodum docet Paulus primo ad Rom. capite.

Dans pluvias et tempora fructifera. Deus quidem a principio se per verbum toti generi humano patefecit: sed Paulus et Barnabas ostendunt nullam fuisse aetatem, quam non prosequutus sit Deus suis beneficiis, quae testari possent mundum eius imperio regi: quia autem pluribus saeculis sepulta fuerat lux doctrinae, ideo tantum dicunt naturalibus argumentis ostensum fuisse Deum. Caeterum probabile est, magnificentiam operum Dei quibus decebat elogiis ipsos ornasse, sed Lucae summas rerum attingere satis fuit. Neque tamen intelligo subtiliter et Philosophico more disseruisse ipsos de naturae arcanis: sermo enim erat apud indoctum vulgus. Ideo simpliciter proponere oportuit, quod rudissimis quibusque notum erat. Sumunt tamen principium hoc, in naturae ordine certam et claram esse Dei manifestationem, quod pluviis irrigatur terra, quod eam Solis calor vegetat, quod tanta frugum copia quotannis nascitur, inde certo colligi aliquem esse Deum, qui omnia gubernat: neque enim proprio motu aguntur coelum et terra, multo etiam minus fortuito. Restat igitur, ut hoc admirabile naturae artificium Dei providentiam palam ostendat, et qui mundum aeternum esse dixerunt, non loquuti sunt ex animi sui sensu, sed maligna et barbara ingratitudine conati sunt obruere Dei gloriam: in quo suam impudentiam prodiderunt.

Implens cibo et laetitia. In eo magis convincitur hominum impietas, si Deum non agnoscant, quod non tantum oculis eorum subiicit gloriae suae testimonia in suis operibus, sed omnia etiam in eorum usus destinat. Cur enim sol et stellae in coelo lucent, nisi ut suum ministerium praebeant hominibus? Cur pluvia e coelo cadit? Cur terra producit fructus suos, nisi ut alimenta hominibus suppetant, quibus vescantur? Hominem ergo non posuit Deus in terra, ut sit tanquam in theatro otiosus operum suorum spectator, sed dum omnibus coeli et terrae opibus fruitur, ut in celebranda Dei largitate se exerceat. Nunc vero in multiplici rerum copia eum non affici tanta Dei bonitate, annon plus quam foeda est pravitas? Implere corda cibo nihil aliud est quam alimenta largiri, quae votis hominum satisfaciant. Laetitiae nomine significant Paulus et Barnabas Deum pro immensa sua indulgentia plus largiri hominibus, quam postulet eorum necessitas: acsi dictum esset, cibum dari hominibus non tantum quo reficiant vires, sed quo etiam corda sua exhilarent. Si quis obiiciat, contingere plerumque, ut homines famelici potius gemant quam saturi laetentur: respondeo, id fieri

praeter naturae ordinem, quando scilicet Deus propter hominum peccata manum suam restringit. Sponte enim ad nos assidue flueret Dei liberalitas, qualem hic Barnabas et Paulus praedicant, nisi eam arcerent vitiorum nostrorum obstacula. Neque tamen unquam tanta exstitit sterilitas, qua prorsus exaruerit benedictio in hominibus pascendis. Recte quidem dictum est a Propheta (Psal. 81, 11.), Aperi os tuum, et replebo illud, ut sciamus nos esurire propria culpa, dum beneficentiam coelestem non admittimus: sed quamlibet simus restricti, perrumpit tamen ad indignos paternus Dei amor. Praesertim universitas humani generis testis est, nunquam cessare Dei beneficia, in quibus Pater nobis apparet.

18. *Haec dicentes sedarunt.* Prius dixerat Lucas non verbis tantum usos esse, sed etiam cum impetu irruisse in turbam: nunc addit illa vehementia vix repressum esse populi furorem, unde apparet quam vesanus et indomitus sit mundi ardor in idololatriam. Nam si deos credunt, cur fidem non habent eorum sermoni, quo falsum a se honorem repellunt? sed hoc morbo laborant omnes idololatrae, quod iugum excutere subinde parati sunt, nisi eorum arbitrio subiaceat religio. Quare non mirum est si Prophetae saepe commemorent, non secus rapi homines in coecum superstitionum affectum, quam pecudes in libidinem suam feruntur.

19. Supervenerunt autem Antiochia et Iconio Iudaei, a quibus persuasae turbae quum lapidassent Paulum eiecerunt eum extra urbem existimantes mortuum esse. 20. Circumdatus autem a discipulis surrexit, et ingressus est urbem: et postridie cum Barnaba exivit Derben. 21. Et quum evangelizassent huic urbi, et multos formassent discipulos, reversi sunt Lystram et Iconium et Antiochiam, 22. Confirmantes animas discipulorum, et exhortantes, ut in fide manerent, et quod per multas afflictiones oporteat nos ingredi in regnum Dei.

19. *Supervenerunt.* Difficile est Paulo et Barnabae compescere populum, quominus sacrificet: nebulones autem statim nullo negotio persuadent, ut lapidetur Paulus, quem nuper deificabant. Unde apparet, quanto propensior sit ad superstitionem mundus quam ad veram Dei obedientiam, et quam arrogans sit superstitio, quae semper in ordinando Dei cultu vult dominari. Servi Domini non aliud quaerunt, nisi ut in eius obsequium homines adducant, quae unica est salus et felicitas. Nullam sibi dominationem vindicant, lucrum non venantur, eos tamen mundus ferre nequit: nam omnes fere obstrepunt, subinde etiam oriuntur tumultus. Qui tantopere sunt in Deum contumaces plus quam credulos se praebent impostoribus, seque eorum tyrannidi cupide subiiciunt. Sic Papae permissum fuit pro suo arbitrio illudere, nec modo serviliter premere miseras animas, sed crudeliter etiam torquere. Quicquid praeciperet, obedienter receptum fuit: et hodie quantumvis impossibiles ferat leges, nemo tamen mussitare audet. Suave interea Christi iugum pauci admit-

tunt. Ergo in hac historia graphice nobis pingitur mundi pravitas. Poterat cum omnium plausu regnare Paulus sub Mercurii titulo, non vult esse Deus: quia fideliter Christo servit, lapidatur. Laudatur autem eius constantia, ut eam imitemur. Mirabiliter quidem a Domino servatus est, sed quantum ad ipsum spectat, crudelissimum mortis genus pertulit. Ergo perinde habenda est haec lapidatio, quam et in secunda ad Corinth. (11, 25.) commemorat, acsi tunc occisus esset. Porro non dubium est, quin tumultuose in eum insurrexerit vulgus. Ita quicquid violentiae improbi Christi servis inferant nulla habetur quaestio: silent leges, iudicia cessant, magistratus torpet, omne patrocinium subducitur.

20. *Quum circumdedissent.* Tametsi Paulum nemo defenderit, Lucas tamen ostendit pios fuisse de eius vita sollicitos: verum sibi temperasse, ne quid magno cum periculo sine profectu tentarent, quando opitulari nisi clanculum non poterant. Et sane videndum semper est quid nobis Dominus in manum dederit: si quem ego ex ripa videam in medio gurgite, nec possim manum porrigere naufrago, quid mihi restat nisi ut Domino commendem? si autem spes aliqua sit iuvandi, tunc periculum subire oportet. Non dicemus ergo, per ignaviam desertum fuisse Paulum a discipulis, quum nihil opis vel subsidii in illis positum esset. Amorem vero et curam testantur, quum proiectum circumdant.

Profecti sunt derben. Hinc palam apparet, non sine miraculo servatum esse Paulum, quod, postridie quam eiectus pro mortuo fuerat, quasi recens et integer viam arripit: unde etiam colligitur, quam invictum contra mala omnia fuerit eius pectus. Neque enim secessum petit, ubi instar emeriti militis otio fruatur: sed etiam repetit loca, in quibus paulo ante male tractatus fuerat. Primum tamen narrat Lucas plantatam fuisse apud Derbenses ecclesiam: postea subiicit, Paulum et Barnabam ad ecclesias quas instituerant reversos esse, ut confirmarent discipulos. Quo significat non consistere verbi usum in simplici eruditione, qua tantum doceatur auditor, sed valere etiam ad confirmationem fidei monendo, exhortando et coarguendo. Nec vero suis ministris tantum mandat Christus ut doceant, sed etiam ut hortentur: et Paulus (II. Tim. 3, 16.) utilem esse Scripturam praedicat non modo ad docendum, sed etiam ad exhortandum. Quare ne se defunctos putent pastores, quum probe imbuerint populum recta scientia, nisi in hanc quoque partem incumbant. Rursum fideles verbum Dei non negligant, quasi supervacua esset eius lectio vel praedicatio: quia nemo est, qui non assidua confirmatione opus habeat.

22. *Et exhortantes.* Haec praecipua fuit confirmandi ratio, quod discipulos qui Evangelium amplexi erant et profitebantur exhortando incitant ad pergendum: multum enim abest, quin prompti et strenui ad officium simus, ut decebat. Ideo stimulis opus habet nostra pigritia, et frigus nostrum calefieri necesse est. Caeterum quia suos exerceri vult Deus variis certaminibus, admonet Paulus et Barnabas discipulos, ut parati sint ad ferendas tribulationes. Admonitio valde necessaria, militandum esse in hoc mundo, ut pie sancteque vivamus. Si nihil negotii facesseret nobis caro, si nihil machinaretur Satan, si nullis offendiculis nos improbi turbarent, non adeo molestum esset perseverare, quoniam illa suavis esset ambulatio per mollem et

amoenam viam: sed quia undique et singulis momentis innumeri surgunt insultus, qui nos ad defectionem sollicitent, inde nascitur difficultas et ideo tam rara constantiae virtus: ergo ut in finem usque perstemus, comparatos esse nos ad militiam decet. Caeterum non solum hic mentio fit de persequutionibus, quas nobis hostes exsertis gladiis et ignibus accensis intentant, sed nomine tribulationum complectitur Lucas omnes aerumnas, quibus obnoxia est piorum vita: non quod soli fideles miseri sint quia haec communis est bonorum et malorum conditio, unde et celebre illud proverbium, Optimum esse non nasci, proximum vero quam citissime mori. Sed quum saepe impiis parcat Deus et eos rebus prosperis saginet, erga filios suos austerior est ac durior: nam praeter communes molestias multis incommodis peculiariter urgentur, ac talibus exercitiis ipsos Dominus humiliat, carnem eorum ne lasciviat sub ferula continens: expergefacit ne sopiti in terra iaceant. Accedunt deinde probra et contumeliae impiorum: nam oportet esse quasi mundi catharmata. Ridetur eorum simplicitas, impiis vero in Deum ludibriis maxime uruntur: postremo improborum libido in apertam violentiam erumpit. Ita cum multis tribulationibus luctari necesse habent, nec fieri potest quin tota eorum vita inter tot hostes valde infesta sit et inquieta. Sed haec optima consolatio est, et quae ad confirmandos animos abunde sufficit, Hac via licet difficili et aspera transitum esse in regnum Dei: nam hinc colligimus feliciores esse piorum miserias, quam sint omnes mundi deliciae. Meminerimus ergo primum hanc legem nobis esse positam, ut multas aerumnas feramus, sed addamus simul et hoc ad mitigandam acerbitatem, quod per eas deducimur in regnum Dei. Porro futilis et stulta est eorum garrulitas, qui hinc colligunt patientiam esse opus salutis aeternae meritorium, quando hic non disputatur de salutis causa, sed qualiter suos in hoc mundo tractare Deus soleat: consolatio autem addita est, non quae operum dignitatem vel meritum extollat, sed tantum ad erigendas piorum mentes ne sub crucis onere deficiant. Promiscue ut dictum est, multis malis subiectum est hominum genus. Atqui reprobis suae afflictiones nihil aliud sunt quam inferorum atrium: sanctis vero in faustum laetumque finem cedunt, adeoque salutis sunt adiumenta, quia communicant cum Christo. Notandum est quod Paulus et Lucas plurali numero non contenti diserte exprimunt, Multas tribulationes, ne quis una et altera vel saltem paucis defunctum se putans tandem succumbat. Statuant ergo fideles, sibi per continuas aerumnas pergendum esse: deinde parati sint non ad unum modo persequutionis genus, sed ad diversas species: nam etsi cum quibusdam mitius agit Deus, nemini tamen suorum ita suaviter indulget, ut a tribulationibus sit prorsus immunis.

23. Quum autem suffragiis creassent illis presbyteros per singulas Ecclesias, precati cum ieiuniis commendarunt eos Domino, in quem crediderant. 24. Et transeuntes per Pisdiam, venerunt in Pamphyliam. 25. Et quum loquuti essent Pergae sermonem, descenderunt in Attaliam: 26. Atque inde navigarunt Antiochiam, unde fuerant commissi gratiae

Dei ad opus, quod impleverant. 27. Quum autem illuc venissent, congregata Ecclesia narrarunt, quanta fecisset illis Deus, et quod gentibus aperuisset ostium fidei. 28. Versati autem sunt illic non exiguum tempus cum discipulis.

23. *Quum creassent presbyteros.* Hinc apparet non sufficere, homines semel rite imbutos esse pietatis doctrina ac tenere fidei summam, nisi continuos faciant progressus. Ideo Christus non tantum Apostolos misit qui Evangelium spargerent, sed iussit etiam institui pastores, ut perpetua esset ac in quotidiano usu Evangelii praedicatio. Hunc ordinem a Christo positum *observant Paulus* et *Barnabas*, quum singulis ecclesiis assignant pastores, *ne post suum discessum cesset ac sileat doctrina.* Proinde docet hic locus, *ecclesiam non posse ordinario ministerio carere*, nec Christianos coram Deo censeri, nisi qui toto vitae cursu libenter sunt discipuli. Presbyteros hic vocari interpretor, quibus iniunctum erat docendi munus: fuisse enim quosdam duntaxat morum censores, ex Paulo apparet (I. Tim. 5, 17.). Iam quum dicit Lucas, singulis ecclesiis praefectos fuisse, hinc discrimen inter eorum et Apostolorum munus colligitur. Apostolis enim nusquam erat certa statio, sed ad fundandas subinde novas ecclesias huc illuc cursitabant. Pastores autem propriis ecclesiis singuli fuerunt addicti et quasi locati ad praesidium.

Suffragiis creassent. Verbum Graecum χειροτονεῖν significat aliquid manibus sublatis decernere, qualiter in comitiis populi fieri solet. Scriptores tamen ecclesiastici nomen χειροτονίας alio sensu usurpant: nempe pro solenni ordinationis ritu, qui in Scripturis vocatur Manuum impositio. Porro hac loquendi forma optime exprimitur legitima in creandis pastoribus ratio. Presbyteros eligere dicuntur Paulus et Barnabas. An soli hoc privato officio faciunt? quin potius rem permittunt omnium suffragiis: ergo in pastoribus creandis libera fuit populi electio, sed ne quid tumultuose fieret, praesident Paulus et Barnabas quasi moderatores. Sic intelligi debet Laodicensis Concilii decretum, quod vetat plebi electionem permitti.

Precati cum ieiuniis. Duplex fuit illis precandi finis et ratio: prior, ut Deus Spiritu prudentiae et discretionis eos dirigeret ad optimos quosque et maxime idoneos homines eligendos. Neque enim tanta se prudentia instructos esse noverant, quin possent falli nec tantum fidebant suae diligentiae, quin scirent praecipuas partes in Dei benedictione esse positas: ut quotidie videmus errare hominum iudicia, ubi non adest coelestis gubernatio et in nihilum diffluere eorum labores, ubi non adest Dei manus. Haec vera sunt piorum auspicia, Spiritum Dei invocare, qui eorum consiliis praesideat. Quodsi in negotiis omnibus tenenda est haec regula, quoties de Ecclesiae gubernatione agitur quae tota ab eius arbitrio pendet, sollicite cavendum est, ne quid nisi ipso duce et praeside tentemus. Secundus autem finis precandi fuit, ut Deus necessariis donis instrueret qui electi essent pastores. Magis enim ardua res est tale munus fideliter exsequi ut oportet, quam ut sufficiant humanae vires. Ergo

hac quoque in parte Dei suppetias Paulo et Barnaba auctoribus implorant. Adduntur ieiunia, tanquam adminicula ad excitandum precum ardorem. Scimus enim quale sit alioqui nostrum frigus, non quod perpetuo necesse sit ieiunos ad preces accedere, quandoquidem et saturos Deus ad gratiarum actionem invitat, verum ubi aliqua urget necessitas ut solito ardentius oremus, valde utile est hoc incitamentum. Iam vero exposuimus quam seria res sit pastorum electio, in qua scilicet de tuenda Ecclesiae sanitate agitur. Quare non mirum est, si Lucas scribit extraordinarias preces fuisse interpositas. Atque hunc ieiunii usum et alios observare operae pretium est, ne fingamus ut Papistae opus esse meritorium, vel in eo statuamus cultum Dei, quum per se nihil sit nec quicquam momenti apud Deum habeat, nisi quatenus alio refertur.

Commiserunt eos Domino. Hinc primo colligimus, quantam Paulus et Barnabas curam habuerint eorum salutis, qui ipsorum cura et labore conversi erant ad Dominum. Testantur etiam, in hac carnis infirmitate pluribus periculis obnoxios esse homines, quam ut stabilis futura sit propria virtute eorum fides: hoc ergo unicum esse praesidium, si perpetuo custodiat Dominus quos semel recepit. Caeterum quum dicit Lucas commendatos fuisse Deo in quem crediderant, non parum hinc fiduciae ad nos redit, quia hoc proprium Deo munus assignat, servare et tueri quicunque vera fide verbum eius amplexi sunt.

14. *Transeuntes Pisidiam.* Iam diximus Paulum et Barnabam venisse Antiochiam Pisidiae: nunc redituri Antiochiam Syriae, unde dimissi fuerant, transeunt per Pamphiliam, quae media erat regio versus Taurum montem. Perge autem et Attalia vicinae sunt urbes. Quod autem in altera tantum sermonem eos fecisse narrat Lucas, coniicere inde licet, non ubique oblatam illis fuisse docendi occasionem, quam nullibi negligere vel praetermittere soliti sunt.

26. *Unde commissi fuerant.* Poterat dicere Lucas constitutos illic fuisse gentium Apostolos, sed verborum circuitu clarius exprimit neque humanitus fuisse dimissos, nec eos propriae virtutis fiducia quicquam agressos esse, sed totam expeditionem una cum successu Deo illius auctori fuisse permissam. Eorum ergo praedicatio non fuit humanum opus, sed divinae gratiae. Et nomen Gratiae tam ad Spiritus virtutem et efficaciam, quam ad reliqua omnia favoris signa refertur, quia gratuitum est quicquid donorum in servos suos confert Deus Sic autem resolvi potest oratio: Deum fuisse precatos, ut gratiam suam exsereret ad promovendos servorum suorum labores.

27. *Convocata ecclesia narrarunt.* Quemadmodum solent qui ex legatione reversi sunt rationem actorum reddere, ita Paulus et Barnabas Ecclesiae referunt totam profectionis suae summam, ut inde pateat quam fideliter versati sint in officio: simul ut ad gratias Deo agendas, sicut res ipsa amplam materiam dabat, hortentur fideles. Ideo non dicit Lucas ipsos celebrasse res suas gestas, sed quaecunque Dominus per ipsos gesserat. Ad verbum est, Cum ipsis: sed iuxta phrasin linguae hebraicae tantundem valet acsi dictum esset, In illis vel per illos, vel Erga illos: vel simpliciter, Illis in Dativo. Ideo non dicit Lucas σὺν αὐτοῖς, sed μετ' αὐτῶν. Quod ideo admoneo, ne quis imperitus partem laudis Paulo et Barnabae

ascribat, quasi in opere fuerint Dei socii, quum potius unicum faciant omnium quae praeclare egerant auctorem. Subiicit continuo post Lucas, quod aperuisset Dominus gentibus ostium fidei. Quamvis enim ad gentes missi essent, rei tamen novitas admiratione non carebat, nec subita tantum mutatio Iudaeos reddebat attonitos: sed quia portentum illis erat, impuros et alienos a regno Dei homines sancto semini Abrahae misceri, ut pariter unam Dei Ecclesiam constituerent, nunc ipso eventu docentur, non frustra illis datos fuisse Apostolos. Porro ostium fidei gentibus apertum dicitur, non tantum quia externa voce praedicatum illis fuerit Evangelium, sed quia Spiritu Dei illuminatae efficaciter ad fidem vocatae sint. Aperitur quidem nobis regnum coelorum externa Evangelii praedicatione, sed nemo ingreditur, nisi cui manum Deus porrigit: nemo accedit, nisi intus a Spiritu trahatur. Ergo ab effectu demonstrant Paulus et Barnabas, probatam Deo fuisse et ratam suam vocationem, quia gentium fides perinde ac sigillum foret manu Dei insculptum eius sanciendae causa, quemadmodum Paulus loquitur ad Rom. (16, 25.) et secundae ad Corinth. (3, 7.).

CAPUT XV.

1. Et quidam, qui descenderant a Iudaea, docebant fratres, nisi circumciderentur secundum ritum Mosis, non posse salvos fieri. 2. Quum autem orta esset seditio, et disceptatio non modica Paulo et Barnabae contra eos, ordinarunt ut Paulus et Barnabas, et quidam alii ex ipsis ascenderent ad Apostolos et Presbyteros Hierosolymam super quaestione hac. 3, Ac illi quidem missi ab Ecclesia transierunt Phoenicen et Samariam, narrantes conversionem Gentium, et attulerunt gaudium magnum omnibus fratribus. 4. Quum autem venissent Ierusalem, excepti fuerunt ab ecclesia et Apostolis et Presbyteris, ac nuntiarunt quaecunque fecerat Deus cum ipsis. 5. Surrexerunt autem quidam ex secta Pharisaeorum, qui crediderant, dicentes quod oporteret circumcidi ipsos, et annuntiare servandam esse Legem Mosis.

1. Quum Paulus et Barnabas variis pugnis contra professos Evangelii hostes strenue defuncti essent, iam narrare incipit Lucas domestico bello fuisse tentatos. Ita oportuit modis omnibus probari eorum doctrinam et ministerium, quo melius constaret divinitus esse instructos contra omnes Satanae et mundi insultus. Neque enim vulgaris accedit eorum doctrinae confirmatio, quod tot machinis concussa nihilominus steterit, nec abrumpi potuerit tot obstaculis eius cursus. Itaque Paulus in hunc finem magnifice praedicat se foris

pugnas, intus vero terrores esse expertum (II. Cor. 7, 5.). Praecipue haec historia notatu digna est. Tametsi enim natura omnes crucem et quamvis persequutionis speciem horremus, plus tamen ab intestinis dissidiis est periculi, ne animos nostros frangant vel debilitent. Quum violento impetu tyranni ruunt, metuit quidem caro, et quicunque Spiritu fortitudinis praediti non sunt trepidant toto corde: sed tunc conscientias nulla tentatio proprie attingit, agnoscitur enim quasi fatalis Ecclesiae conditio. Sed dum contingit fratres simul confligere et Ecclesiam intra se tumultuari, fieri non potest quin turbentur atque etiam labascant infirmae mentes, ac praesertim ubi certamen est de doctrina, quae una sacrum est vinculum fraternae unitatis. Denique nihil est quod Evangelio magis incommodet, quam intestinae discordiae, quia non modo percellunt debiles conscientias, sed ansam maledicendi impiis porrigunt. Quare diligenter notanda est haec historia, ut sciamus non esse novum exemplum, si inter eos, qui idem profitentur Evangelium, exoriuntur tamen aliquae concertationes de doctrina, dum homines ventosi, nomen, cuius insana cupiditate ardent, non aliter possunt acquirere quam sua figmenta ingerendo. Certum quidem est, sicuti unus est Deus, ita unam esse eius veritatem: ideo Paulus, dum hortari vult fideles ad mutuum consensum, hoc utitur argumento, Unus Deus, una Fides, unum Baptisma, etc. (Ephes. 4, 6.). Sed quum videmus emergere improbos homines, qui et Ecclesiam factionibus scindere conantur, et Evangelium ipsum adulterinis commentis aut vitiare aut suspectum reddere, notum esse nobis debet Satanae artificium. Ideo Paulus alibi haereses in medium prodire dicit, ut qui probati sunt manifesti fiant (I. Cor. 11, 19.). Et certe Dominus miro consilio eludit Satanae vafritiem, quod talibus experimentis suorum fidem examinat, et verbum suum ornat praeclara victoria, facitque ut magis dilucida niteat veritas, quam obtenebrare conati sunt improbi. Sed omnes historiae circumstantias, quae a Luca notantur, expendere convenit.

Qui descenderant a Iudaea. Hic praetextus plurimum etiam apud bonos valebat tunc ad fallendum. Hierosolyma non abs re in summo honore apud omnes ecclesias erat, quia non secus ac matrem colebant ac reverebantur: nam ex eo fonte Evangelium quasi per rivos deductum fuerat. Veniunt isti impostores, Apostolos obtendunt, se nihil afferre iactant quod non ab illis didicerint. Hoc fumo saltem perstringunt oculos imperitis, leves autem et improbi cupide oblatum colorem arripiunt. Perturbatio Ecclesiae, quasi tempestas, bonos alioqui et moderatos concutit, ut cogantur titubare. Notanda igitur haec Satanae vafrities, quod sanctorum nominibus abutitur, ut fucum simplicibus faciat, qui hominum reverentia occupati de re ipsa inquirere non audent. Non exprimit quidem Lucas, quo affectu impulsi fuerint isti nebulones, verisimile tamen est κακοζηλίαν in causa fuisse, ut se Paulo et Barnabae opponerent: sunt enim morosa quaedam ingenia, quibus nihil placet, nisi suum. Hierosolymae circumcisionem et alios Legis ritus viderant servari: quocunque veniant, nihil possunt novum aut diversum ferre, quasi unius Ecclesiae exemplum reliquas omnes certa lege obstringat. Etsi autem tales praepostero zelo feruntur ad movendas turbas, intus tamen sua eos sollicitat ambitio et contumacia quaedam instigat. In-

terea habet Satan quod cupit, ut fumorum obiectu confusae piorum mentes, vix nigrum ab albo discernant. Cavenda igitur primum haec pestis, ne legem alii aliis ex suo more perscribant, ne unius ecclesiae exemplum communis regulae praeiudicium sit: deinde adhibenda altera cautio, ne hominum personae rei et causae disquisitionem vel impediant vel obscurent. Nam si Satan se transfigurat in angelum lucis (II. Cor. 11, 14.), et si sanctum Dei nomen sacrilega audacia saepe usurpat, quid mirum est si eadem improbitate sanctorum virorum nominibus illudat? Exitus tandem ostendet, Apostolis nihil minus fuisse in animo, quam ut iugum Legis imponerent gentibus: hac tamen fallacia obrepere tentabat Satan. Sic plerumque contingit, ut qui oppugnant Christi doctrinam, servorum eius titulo se insinuent. Unum itaque remedium est, integris iudiciis ad rem ipsam quaerendam accedere: scandalo etiam occurrere nos decet, ne fideles Dei servos ideo inter se confligere putemus, quia eorum nomina mentitur Satan, ut umbras quasdam terrendis simplicibus in certamen committat.

2. *Quum orta esset seditio.* Haec non levis tentatio fuit, quod tracti sunt Paulus et Barnabas in tumultuosum certamen. Iam in solo dissidio plus satis erat mali, sed longe atrocius malum est, dum eousque fervere incipit contentio, ut hostiliter pugnare cogantur cum fratribus. Adde infamiam, qua se gravari videbant apud imperitos et simplices, acsi pacem Ecclesiae turbarent sua pervicacia: sic enim fieri solet ut servi Christi, postquam iniuste vexati fuerint ac in bonae causae defensione fidelem navarint operam, tandem post omnes molestias quicquid est invidiae sustineant. Invicta igitur animi magnitudine praeditos esse oportet, ut sinistros rumores qui de illis sparguntur despiciant. Ideo gloriatur alibi Paulus, se per seditiones progressum esse (II. Cor. 6, 5.). Caeterum tenenda est ea moderatio Christi servis, ut ab omni discordia quantum in se est abhorreant: si quando turbas et contentiones excitat Satan, sedare eas conentur, nihil denique non agant fovendae unitatis causa. Sed rursum ubi impetitur Dei veritas, nullum pro eius defensione certamen refugiant nec dubitent se fortiter opponere, quamvis coelum terrae misceatur. Nos vero hoc exemplo moniti, quoties oriuntur in Ecclesia tumultus, discamus prudenter, quorum culpa id accidat discernere, ne fideles Christi ministros temere damnemus: quorum potius laudanda est gravitas, quod tam violentos Satanae impetus interriti excipiunt. Deinde succurrat mirabili Dei providentia cohibitum fuisse Satanam ne Pauli doctrinam pessumdaret: nam si permissum illi esset nocere quantum volebat, diruta et eversa gentium fide concidisset praedicatum a Paulo Evangelium, ac gentium vocationi clausa fuisset ianua. Tertio discamus, mature obviam eundum esse dissidiis quibuslibet, ne in contentionum flammam erumpant, quia nihil aliud captat Satan dissentionum flabellis, quam ut totidem incendia excitet: sed rursus, quum videmus primam Ecclesiam tumultuatam et optimos quosque Christi ministros seditionibus exercitos fuisse, si nunc idem nobis usu veniat, ne trepidemus quasi in re nova et inopinata, sed exitum a Domino petentes, qualem tunc dedit per turbulentos motus eodem fidei tenore pergamus

Nisi circumcidamini. His verbis Lucas statum quaestionis breviter definit, nempe quod impostores illi conscientias obstringere

vellent necessitate servandae Legis. Sola quidem Circumcisio hic nominatur, sed ex contextu facile patet, eos de tota Lege servanda movisse controversiam. Caeterum quia Circumcisio velut solennis erat initiatio in alios omnes Legis ritus, ideo per synecdochen tota Lex sub una parte comprehenditur. Non negabant isti Pauli hostes, Christum esse Messiam: sed quum illi nomen darent, simul retinebant veteres Legis ceremonias. Prima specie videri poterat error tolerabilis. Cur ergo non dissimulat Paulus saltem ad exiguum tempus, ne conflictu Ecclesiam qualefaciat? de rebus enim externis erat disceptatio de quibus nimis acriter litigare Paulus ipse alibi vetat. Verum tres fuerunt graves causae, quae eum ad reclamandum cogerent. Nam si necessaria est Legis observatio, operibus alligatur salus hominum, quam in sola Christi gratia fundatam esse, ut tranquilla et quieta sit fides, oportet. Quum ergo videret Paulus gratuitae fidei iustitiae legalem cultum opponi, silere fas non erat, nisi vellet Christum prodere: nam quum adversarii negarent, salvum fore quenquam nisi qui Legem Mosis servaret, hoc modo salutis gloriam Christo ereptam ad opera transferebant, et concussa fiducia miseras animas inquietudine vexabant: deinde non erat res parvi momenti, spoliare fideles animas libertate per Christi sanguinem parta. Tametsi interior spiritus libertas Patribus nobiscum fuit communis, scimus tamen quid Paulus dicat, nempe inclusos fuisse sub puerili Legis custodia, ut a servis parum differrent (Gal. 4, 1. 2.): nos vero post Christum manifestatum solutos Legis paedagogia, quasi finito tutelae tempore, liberius agere. Tertium huius doctrinae vitium fuit, quod tenebras offunderet Evangelii luci, vel saltem interponeret velut obscuras nubes, ne plenum fulgorem emitteret sol iustitiae Christus. In summa, brevi actum fuisset de Christianismo, si talibus initiis cessisset Paulus. Certamen ergo suscipit, non pro externo carnis praeputio, sed pro gratuita hominum salute: deinde, ut pias conscientias a maledictione Legis et aeternae mortis reatu absolvat: postremo, ut remotis omnibus obstaculis, quasi liquido et sereno coelo, refulgeat claritas gratiae Christi. Adde quod gravem Legi iniuriam faciebant nebulones illi, quum rectum ipsius usum impie corrumperent. Genuinum Legis officium fuit, paedagogi instar pueros ad Christum manuducere: ergo non poterat peius adulterari, quam dum eius praetextu minuebatur Christi virtus et gratia. Hoc modo inspiciendi sunt nobis omnium quaestionum fontes, ne silentio nostro prodamus Dei veritatem, quoties eam recta peti Satanae insidiis videmus, nec flectantur ullis periculis, vel probris et calumniis mollescant nobis animi: quia constanter asserenda est pura religio, etiamsi coelum terrae misceri debeat (II. Tim. 2, 24.) Servos quidem Christi minime pugnaces esse decet: itaque si qua exorta fuerit contentio, eam sedare et componere sua moderatione potius studebunt, quam ut classicum protinus canant: deinde sedulo cavebunt a supervacuis et inanibus pugnis, nec exagitabunt levis momenti controversias, sed ubi viderint Satanam eousque insolescere, ut integra iam religio manere nequeat nisi obviam eatur, colligant animos necesse est et surgant ad resistendum, nec dubitent pugnas quamlibet odiosas obire. Plausibile quidem est nomen Pacis, sed maledicta est pax quae tanta iactura redimitur, ut nobis pereat Christi doctrina, qua sola in piam et

sanctam unitatem coalescimus. Papistae hodie magnam nobis invidiam conflant, quasi per nos excitati fuerint exitiales tumultus, quibus mundus concutitur: sed nobis prompta est defensio, atrociores fuisse in Deum blasphemias, quibus coarguendis operam dedimus, quam ut fas fuerit tacere. Proinde nos minime esse culpandos, quia certamen de ea causa suscepimus adversus homines, pro qua bellandum esset cum ipsis angelis. Clamitent ipsi ut libuerit, nobis sufficit Pauli exemplum, ne frigidi vel lenti simus in tuenda pietatis doctrina, quum eam totis viribus labefactant Satanae ministri: neque enim vesana eorum intemperies constantiam servorum Dei superare debet. Quum se ferventer opponeret Paulus pseudoapostolis, ex conflictu demum exarsit seditio: neque tamen propterea sugillat eum Spiritus Dei, quin potius fortitudinem quam sancto viro contulerat iusta laude prosequitur.

Statuerunt ut ascenderent. Remedium hoc suggessit Spiritus Dei ad tumultum pacandum, qui latius magna cum pernicie alioqui grassari poterat: unde etiam docemur, quaerendas semper esse rationes discordiis sedandis aptas et commodas: quia tantopere pacem commendat Deus, re ipsa ostendant fideles per se non stare, quominus tranquilla sit Ecclesia. Prior quidem ordine apud eos semper erit veritas, pro qua asserenda nullos horrebunt tumultus: fervorem tamen suum ita temperabunt, ne quem recusent probae concordiae modum, imo ultro excogitent quascunque poterunt vias, et ingeniosi sint in illis quaerendis. Haec igitur nobis mediocritas tenenda est, ne immodica zeli vehementia abrepti ultra iustos limites efferamur. Animosos enim esse nos decet in patrocinio verae doctrinae, non praefractos, nec temerarios. Discamus ergo duas istas virtutes, quas in Paulo laudat Spiritus Dei coniungere. Dum in arenam pertrahitur ab improbis, cordate se offerre non dubitat, sed oblatum remedium placide admittens facile demonstrat, quam non sit pugnandi cupidus. Alioqui enim iactare licebat, nihil se morari Apostolos ac pertinaciter in eo insistere, sed non permisit studium pacis illorum iudicium fugere. Adde quod rudibus et infirmis iniecta fuisset sinistra opinio, si praecise duos homines ab omnibus Christi servis disiunctos esse vidissent. Minime autem negligenda est piis doctoribus ista fovendae fidei ratio, ut sibi consensum cum Ecclesia esse ostendant. Non pendebat quidem Paulus a nutu Apostolorum, ut sententiam mutaret, si illos expertus esset sibi adversos, ut qui ne angelis quidem cessurus erat, quemadmodum gloriatur primo ad Galatas capite (v. 8): sed ne calumniarentur impii, hominem esse nimis sibi addictum et superbum et cum indigno omnium contemptu sibi placentem, se, ut aequum erat et toti Ecclesiae utile, ad reddendam doctrinae suae rationem obtulit. Deinde certa victoriae fiducia coram Apostolis se sistebat, quod probe teneret quale futurum esset eorum iudicium, nempe qui eodem regebantur Spiritu. Quaeri tamen potest, quonam consilio Antiocheni Paulum et Barnabam ad reliquos Apostolos miserint: nam si apud ipsos tantum valebat horum reverentia, ut dubii penderent, donec pronuntiassent in hanc vel illam partem, evanida et prorsus nulla hactenus fuerat eorum fides. Sed facilis est responsio: Quum scirent omnes pariter Apostolos ab uno Christo cum iisdem mandatis esse missos, et eodem Spiritu donatos esse, certo fuisse persuasos de successu: nec du-

bium est, quin profectum sit hoc consilium a viris probis et cordatis, quos minime latebat Petri et Iacobi nomen falso a nebulonibus obtendi. Quare ab illis nihil fuit aliud quaesitum, nisi ut bonam causam suo suffragio iuvarent Apostoli. In eundem finem collectae sunt omnes sanctae Synodi ab initio, ut graves et in Dei verbo rite exercitati homines controversias dirimerent, non pro suo arbitrio, sed ex Dei auctoritate. Hoc notare operae pretium est, ne quem Papistae ventosis suis clamoribus percellant, qui, ut Christum obruant cum suo Evangelio et totam exstinguant pietatis lucem, nobis obtrudunt Concilia, quasi quaelibet hominum definitio pro coelesti oraculo habenda sit. Atqui, si hodie suos consessus haberent sancti Patres, uno ore clamarent, nihil sibi minus licuisse vel etiam fuisse in animo, quam tradere quicquam nisi Christo verba praeeunte, qui illis unicus sicut et nobis magister fuit. Omitto quod abortivis tantum Conciliis nituntur Papistae, quae nihil praeter crassam inscitiam et barbariem spirant: sed optima quaeque et selectissima in eum ordinem cogi necesse est, ut subiaceant verbo Domini. Exstat dura Gregorii Nazianzeni querimonia, quod nullius unquam Concilii bonus fuisset exitus. Quicquid unquam excellentiae floruit et viguit in Ecclesia, negari non potest quin centum post annis pessum ire coeperit. Ergo si nunc superstes esset sanctus ille vir, quam stomachose repelleret Papistarum naenias? qui sine ullo pudore larvarum praestigias ingerunt pro legitimis Conciliis et quidem in eum finem, ut facessat verbum Dei, simulac definierint pauci bardi et stolidi homines, quod ipsis libuit.

3. *Deducti ab ecclesia.* Quod communi ecclesiae nomine adiuncti fuerunt Paulo et Barnabae comites, qui eos officii causa deducerent, colligere inde licet, pios omnes ab eorum parte stetisse, nec aliter statuisse quam sibi communem esse cum illis causam: quare eodem animo decreta fuit ab illis Pauli et Barnabae profectio, quo ab his suscepta est, ut scilicet turbulentos istos spiritus compescerent, qui falso Apostolos iactabant. Quod paulo post subiicit, narrasse in transitu fratribus de admirabili gentium conversione, testimonio est non timide venisse Hierosolymam, sed quod antea docuerant, tunc quoque secure fuisse professos. Non ergo veniunt tanquam causam dicturi apud suos iudices, sed ut communi sententia utrinque comprobent, quod divinitus mandatum erat de abrogandis ceremoniis. Etsi enim Apostolorum iudcium non spernebant, quia tamen sciebant neque sibi, neque illis aliter statuere licere de causa, reos fieri minime decuit: inde gratulandi fiducia. Huc accedit gaudium piorum, quo et Pauli doctrinae et gentium vocationi subscribunt.

4. *Suscepti sunt ab ecclesia.* Ecclesiae nomine intelligit plebem ipsam et totum corpus: deinde peculiarem locum Apostolis et Presbyteris assignat, a quibus praesertim excepti fuerunt Barnabas et Paulus. Porro quoniam Apostolis non erat fixa statio Hierosolymae, sed huc vel illuc subinde migrabant, quocunque eos vocabat occasio, habebat ecclesia illa suos Presbyteros, quibus commissum erat ordinarium ecclesiae regimen: quid autem differat munus unum ab altero, alibi exposuimus (supra 14, 23.) Apparet autem, quam fraterna in Apostolis et Presbyteris fuerit humanitas, quod non tantum comiter excipiunt Paulum et Barna-

bam, sed audito laboris eorum successu Dei gratiam praedicant. Formam loquendi iterum repetit Lucas, quam proximo capite habuimus, quum dicit eos narrasse, quaecunque Deus cum illis fecisset: in qua tenendum est memoria quod prius dixi, Deum non statui cooperarium, sed illi ascribi solidam operis laudem. Fecisse ergo dicitur cum Paulo et Barnaba, quod per ipsos fecit, sicuti misericordiam nobiscum facere dicitur, ubi miseriis nostris succurrit.

5. *Quidam de factione Pharisaeorum.* Non temere exprimit Lucas genus hominum, qui Paulum etiam Hierosolymae turbare vel impedire conati sunt. Probabile autem est, malum ex illo fonte ortum esse et nunc clarius exprimi a Luca, ex eadem secta unde prodierant pravae illius dissensionis auctores, nunc quoque flabella erumpere: quamvis enim nomen dedissent *Christo*, manebant tamen prioris ingenii reliquiae. Scimus quantus in *Pharisaeis* fastus esset, quanta confidentia, quale supercilium, quorum omnium fuissent obliti, si vere Christum induissent, quemadmodum in Paulo nihil Pharisaeismi residuum erat: sed bona pars habitum pertinaciae contraxerat ex longa consuetudine, quem protinus excutere non ita facile erat. Quum maxime inter illos regnaret hypocrisis in externos ritus, qui sunt vitiorum integumenta, plus iusto intenti erant: inflabat etiam eos superbia, ut tyrannice alios omnes subiicere cuperent suis placitis. Utroque morbo quam impotenter laborent monachi, plus satis notum est. Unde etiam nihil illis ferocius ad opprimendam Ecclesiam, nihil ad spernendum Dei verbum improbius vel protervius: quin etiam multos videmus ex antris illis egressos abiecta cuculla, nunquam tamen dediscere, quos illic imbiberunt mores.

6. Conveneruntque Apostoli ac Presbyteri, ut dispicerent de hoc negotio. 7. Quum autem magna disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis, quod ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, ut per os meum audirent Gentes verbum Evangelii, et crederent. 8. Et qui cordium cognitor est Deus, testimonium praebuit illis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis: 9. Nihilque discrevit inter nos et illos, quum fide purificasset corda illorum. 10. Nunc ergo, quid tentatis Deum, ut imponatur iugum super cervices discipulorum, quod neque Patres nostri, neque nos portare potuimus? 11. Sed per gratiam Domini nostri Iesu Christi credimus, nos habere salutem, quemadmodum et illi.

6. *Convenerunt Apostoli et Presbyteri.* Non dicit Lucas totam Ecclesiam congregatam, sed eos qui doctrina et iudicio pollebant, et qui ex ratione officii huius causae legitimi erant iudices. Fieri quidem potest ut coram plebe habita fuerit disputatio, sed ne ad tractandam causam vulgus promiscue fuisse admissum quispiam putaret, Lucas diserte Apostolos et Presbyteros nominat.

sicut magis idonei erant cognitores. Caeterum sciamus, formam hic et ordinem in cogendis Synodis divinitus praescribi, quum exorta est aliqua controversia, quae aliter componi nequit, nam quum multi quotidie insurgerent adversus Paulum, sola haec disceptatio, ex qua ingentis ruinae periculum instabat, et quae iam progressa erat usque ad hostiles pugnas, eum Hierosolymam pertraxit.

7. *Quum autem magna disceptatio.* Quum delecti essent graves viri et publici Ecclesiae doctores, ne inter eos quidem statim convenire potuit: unde apparet, quomodo iam tunc per hominum infirmitatem Dominus Ecclesiam suam exercuerit, quo humiliter sapere disceret. Adde quod in coetu illo, cui praeerat, passus est varie agitari praecipuum doctrinae Christianae caput, ne miremur si quando pios alioqui et doctos homines imperitia labi in errorem contingat: quidam enim non ita acuti erant, ut perspicerent causae magnitudinem. Ita quum Legem servandam iudicant, Legis zelo inconsiderate abrepti non vident, in quam profundum labyrinthum conscientias aliorum et suas praecipitent. Circumcisionem esse putabant aeternum et inviolabile symbolum divini foederis: eadem erat de tota Lege opinio: quare in hoc maxime insistit Petrus, ut statum quaestionis demonstret, qui plerisque erat incognitus. Est autem bimembris eius oratio: nam primum ex auctoritate Dei contendit, non esse cogendas gentes ad servandam Legem: secundo loco docet, everti totam hominum salutem, si laqueus hic conscientiis iniectus fuerit. Prior ergo pars in qua recitat, se divinitus fuisse missum ad docendas gentes, et Spiritum sanctum super illas delapsum esse, huc spectat: non temere ab hominibus abrogatas fuisse Legis ceremonias, sed eius abrogationis Deum esse auctorem. Ubi autem in medium adducta est Dei auctoritas, omnis exempta est dubitatio: quia haec tota nostra sapientia est, Dei imperio acquiescere et eius nutum pluris facere quam omnes rationes. Nunc Petri verba expendere convenit, quibus probat divinitus hoc gentibus esse datum, ut liberae sint a iugo Legis.

Vos scitis. Testes illos appellat, ne de re obscura vel ambigua quispiam putet eum verba facturum. Nota omnibus historia erat: quod reliquum erat, eos in clara luce coecutire ostendit, quod opus Dei rite non considerent, imo quod pridem non didicerant quod palam monstratum fuerat. Antiquos dies vocat initium Evangelii praedicati, acsi diceret, Pridem: quasi a prima Ecclesiae origine, ex quo Christus populum aliquem colligere sibi coepit.

Elegit Deus in nobis. Verbum Eligendi statuere et decernere significat: quanquam simul complectitur Petrus tam gratuitam Dei electionem, quam delectum, quo gentes in populum suum cooptabat. Elegit ergo, hoc est, quasi habito delectu, ut gratuitae adoptionis specimen ederet in gentibus, voluit, ut per os meum audirent Evangelii doctrinam. Particula *In nobis* tantundem valet atque in conspectu nostro, vel nobis testibus, vel in medio nostri. Significat enim se nihil narrare nisi familiariter illis cognitum, utpote quod coram ipsis gestum esset. Loquutio est tam Graecis quam Hebraeis satis trita: nisi forte cum aliis resolvere libeat, Me elegit ex hoc nostro coetu.

Et crederent. Hoc sigillum fuit sanciendae gentium vocationi.

Oraculo iniunctum erat Petro docendi munus, sed fructus qui provenit ex doctrina ministerium eius nobilitat, et authenticum ut loquuntur reddit. Nam quum peculiari Spiritus gratia in fidem illuminentur electi, nullus erit doctrinae profectus, nisi quatenus virtutem suam Dominus in ministris exseret, intus eorum qui audiunt mentes docendo et intus trahendo corda. Ergo quum iuberet Deus ad gentes perferri Evangelii doctrinam, eas sibi dicavit, ne amplius profanae essent: sed tunc demum numeris omnibus perfecta fuit solennis consecratio, dum earum cordibus per fidem insculpsit adoptionis suae notam. Quae continuo post sequitur sententia, exegetice sumenda est: visibiles enim Spiritus gratias, quarum meminit, fidei annectit Petrus, ut certe nihil aliud erant quam eius accessio. Ergo quum gentes absque circumcisione et ceremoniis in populum Dei insertae sint, colligit Petrus perperam illis necessitatem servandae Legis imponi. Videtur tamen minus firmum esse electionis argumentum, quod Spiritus sanctus super eas delapsus sit: erant enim eius generis dona, ex quibus ratiocinari non liceret, illos in ordine piorum censeri: solum autem est regenerationis Spiritus, qui filios Dei ab alienis discernit. Respondeo, quamvis dono linguarum et similibus vani alioqui homines praediti fuerint, Petrum tamen sumere pro confesso quod notum erat, Deum in Cornelio et eius cognatis gratuitam suam adoptionem visibili Spiritus gratia obsignasse, acsi digito filios suos monstraret.

8. *Cognitor cordium.* Hoc epitheton ex praesentis causae circumstantia Deo accommodat: subestque tacita antithesis. Quod homines externae puritati magis addicti sunt, quia iudicant ex crasso et terreno suo sensu, Deus autem corda inspicit. Admonet igitur Petrus praepostere humano sensu iudicium fieri de hac causa, quum sola interior cordium puritas hic aestimanda sit, quae nobis occulta est: atque hoc modo frenum iniicit nostrae temeritati, ne plus nobis quam par sit sumentes Dei iudicio obstrepamus, acsi diceret, Si tibi ratio testimonii quod illis Deus reddidit non apparet, cogita quantum inter te et illum intersit: te enim pro crasso tuo ingenio detinet externus splendor, quem facessere oportet, dum ad coeleste tribunal venitur, ubi spiritualis de cordibus habetur cognitio. Caeterum generalis interim doctrina tenenda est, quod oculi Domini non fucosas operum pompas, sed cordis integritatem aspiciant, sicuti habetur Ieremiae 5, 3. Quod vetus Interpres et Erasmus transferunt, Deum novisse corda, non satis exprimit quod graece dicit Lucas. Nam Deum vocans καρδιογνώστην, eum opponit hominibus, qui ab externa magis specie ut plurimum iudicant: ideoque προσωπογνῶσται vocari possunt, si cum Deo conferantur.

9. *Nihilque discrevit.* Discrimen quidem erat, quod gentiles repente ex praeputio admissi fuerant in foedus vitae aeternae, quum Iudaeos circumcisio praeparasset ad fidem: sed intelligit Petrus utrosque pariter allectos esse a Deo in spem eiusdem haereditatis, et in parem honoris gradum fuisse evectos, ut Dei filii essent ac Christi membra, sanctum denique Abrahae semen genusque sacerdotale ac regium. Unde sequitur non sine sacrilegio immundos posse haberi, ex quo sibi in peculium elegit ipsos Deus, et in sacra templi sui vasa dicavit. Diruta enim maceria, qua inter se divisi

erant, gentes adiunxit Iudaeis, ut in corpus unum coalescerent: atque ut ita loquar circumcisionem miscuit praeputio, ut tam domestici quam extranei unum sint in Christo, et unam Ecclesiam efficiant, nec sit amplius vel Iudaeus vel Graecus.

Quum fide purificasset. Respondet hoc membrum superiori epitheto quod Deo aptavit, acsi diceret, Deum, qui cordium est cognitor, intus purgasse gentes, quum eas dignatus est sua adoptione, ut spirituali munditia praeditae essent: sed addit praeterea puritatem hanc in fide sitam esse. Docet ergo primum gentibus absque ceremoniis constare veram sanctitatem, quae apud Dei tribunal sufficiat: deinde hanc docet fide obtineri et ex ea manare. Eodem modo colligit Paulus (Rom. 4, 10.), non obstare homini praeputium, quin iustus et sanctus reputetur coram Deo, quia in Abrahae persona iustitiam sequuta est circumcisio, et ordine temporis fuit posterior. Verum hic exoritur quaestio, An diversa fuerit olim Patrum puritas ab ea, quam nunc Deus gentibus contulit: videtur enim diserte Petrus hac nota discernere gentes a Iudaeis, quod sola cordis munditia contentae nullo Legis subsidio indigeant. Respondeo, non substantia, sed forma duntaxat alteros ab alteris differre. Interior enim cordis mundities semper a Deo respecta fuit: tantum in hoc datae fuerunt ceremoniae veteri populo, ut fidem eius adiuvarent. Ita mundities, quoad figuras et exercitia temporalis fuit usque ad Christi adventum, cui nunc inter nos non est locus, quemadmodum idem ab initio ipso mundi usque ad finem manet verus Dei cultus, nempe spiritualis: in forma tamen visibili magnum est discrimen. Nunc videmus non ceremoniis consequutos fuisse Patres iustitiam aut puros fuisse coram Deo, sed cordis munditia: ceremoniae enim per se ad eos iustificandos nihil habebant momenti, sed adminicula erant duntaxat, quae per accidens ut ita loquar purgabant, ut tamen eadem veteribus fuerit nobiscum veritas. Iam Christi adventu quicquid adventicium erat evanuit. ideoque discussis umbris superest nuda et simplex cordis puritas. Hoc modo facile solvitur nodus, quem Iudaei inexplicabilem esse putant. Circumcisio vocatur foedus aeternum aut saeculi (Gen. 17, 13.): negant igitur fuisse abolendam. Si quis excipiat, non referri hoc ad visibile symbolum, sed potius ad rem signatam probe responsum fuerit: sed alia est solutio, quam dixi, Quum Christi regnum quaedam fuerit mundi renovatio, nihil esse absurdi, si finem omnibus Legis umbris imposuerit, quandoquidem Legis perpetuitas in Christo fundata est. Venio nunc ad secundum membrum, ubi Petrus gentium puritatem in fide constituit. Cur non dicit, Perfectione virtutum aut vitae sanctimonia, nisi quia aliunde hominibus contingit iustitia quam ex se ipsis? nam si recta iusteque vivendo homines sibi iustitiam acquirerent vel natura mundi essent coram Deo, concideret haec Petri sententia. His ergo verbis palam Spiritus pronuntiat, totum humanum genus pollutum et sordibus inquinatum esse: deinde, non posse aliter abstergi sordes quam per Christi gratiam. Nam quum fides remedium sit, quo nobis gratis succurrit Deus, tam communi omnium naturae, quam propriis cuiusque meritis opponitur. Quum dico pollutionis damnari totum humanum genus, intelligo, nos ex utero nihil afferre praeter meras sordes, nec quicquam esse in natura nostra rectitudinis, quod nos Deo conci-

liet. Egregiis quidem dotibus ornata fuit hominis anima in prima sua origine, sed peccato sic vitiatae sunt omnes eius partes, ut ne gutta quidem puritatis amplius in ea resideat: quaerenda est igitur extra nos mundities. Nam si quis excipiat, Operum meritis recuperari posse, nihil absurdius est quam perversae naturae affingi merendi facultatem. Superest ergo ut alibi quaerant homines, quod intus apud se nunquam invenient. . Et certe fidei officium est, quod proprium habet Christus in nos transferre, et gratuita communicatione efficere nostrum. Ita inter fidem et Christi gratiam mutua est relatio: neque enim nos purificat fides, tanquam virtus aut qualitas animis infusa, sed quia munditiem in Christo oblatam percipit. Notanda est etiam loquutio, quod Deus corda purificaverit, qua et Deum fidei auctorem facit Lucas, et munditiem docet esse eius beneficium. In summa, conferri hominibus per Dei gratiam significat, quod sibi dare ipsi nequeunt. Sed quum dictum sit, fidem a Christo sumere quod in nos transfundat, nunc videndum est, quomodo nos purificet Christi gratia ut Deo placeamus. Duplex autem est purgandi modus, quod Christus peccata nostra, quae semel sanguine suo expiavit, quotidie delendo puros iustosque in Patris conspectum nos offert ac sistit: deinde, quod carnis cupiditates Spiritu suo mortificans nos in sanctitatem reformat. Utrumque sub his verbis libenter amplector, quia non unam tantum purgationis speciem attingit Lucas, sed totam eius perfectionem absque Legis ceremoniis constare docet.

10 *Nunc ergo, quid tentatis.* Altera pars concionis, qua demonstrat Petrus, quam exitialis sit illa doctrina, quam ingerere volebant Pauli hostes: nempe quae desperatione obrueret pias omnes animas. Infert quidem ac colligit ex priore membro, tentari Deum, si cogantur gentes ad necessitatem servandae Legis, sed altius provehitur et ad ipsum causae fontem penetrat. Hactenus enim ratiocinatus est, fieri gentibus iniuriam, si plus ab illis exigatur quam velit Deus, et quum eas sancto populo aequaverit et adoptionis honore dignatus sit, indignum esse et absurdum, eas reiici atque ita restringi eius liberalitatem: unam denique fidem illis satis esse, quamvis ceremoniis careant. Nunc vero altius principium sumit, Qui hominum salutem alligant Legis operibus, nihil eis bonae spei reliquum facere: quin potius in horribilem interitum praecipitari totum mundum, si non aliter quam Legem servando salutem consequi possit. Quibus hoc argumentis probet, mox suo loco videbimus. Quantum ad verba spectat, quum variis modis tentari Deum Scriptura dicit, significat hoc loco Petrus, Deum quasi data opera provocari, dum plus oneris imponitur hominibus, quam sint ferendo, eiusque potentiam circumscribi, dum astringitur iugum quod ipse laxat: quod nihil aliud est quam naturae repugnando, ut loquuntur, gigantes aemulari.

Ut imponatur iugum cervicibus. Simplex est sensus verborum, tentari Deum, quum plus imponitur oneris conscientiis, quam ferre queant: atque hoc quidem modo graviter caeditur animarum salus, quandoquidem hoc modo necesse est ipsas desperatione obrui, quod sine exitio fieri nequit, sed nihilo magis ferenda est quae Deo fit iniuria, dum ei ius suum eripitur, ne sit liber in nobis liberandis. Caeterum de solis ceremoniis eum non loqui, ex re

ipsa facile colligitur. Erat, fateor, dura et laboriosa veteris paedagogiae servitus, sed nimis absurdum foret, vocari Iugum importabile, et scimus externa rituum observatione non Sanctos modo, sed etiam hypocritas plerosque rite exacteque esse defunctos. Quin etiam Legi morali satisfacere non usque adeo difficile foret, si corporali tantum obsequio contenta non exigeret spiritualem iustitiam. Manus enim et pedes frenare multis datum est, sed ita moderari omnes affectus, ut tam in anima quam in corpore perfecta regnet abstinentia et puritas, hoc vero plus quam est arduum. Quare ridiculi sunt qui Petri verba restringunt ad ceremonias, quibus exprimitur hominum imbecillitas ad praestandam cordis iustitiam, quae non modo longe superior est eorum viribus, sed naturae prorsus contraria. Fefellit scilicet eos, qui sic sentiunt una ratio, quod de solis ceremoniis mota quaestio fuerat: sed non venit illis in mentem, Petrum attentius, ut decebat, prudentiusque considerasse, qualem secum labyrinthum error in speciem levis traheret. Negabant pseudoapostoli quenquam salutem consequi posse, nisi qui ceremonias servaret. Si operibus alligatur hominum salus, non amplius in Christi gratia fundata erit: atque ita concidet gratuita reconciliatio. Iam quum impares sint hominum vires servandae Legi, omnibus incumbit maledictio, quam illic Deus transgressoribus denuntiat: atque ita desperatio omnes manebit, quum se videant reos aeternae mortis a Lege peragi. Haec forte pseudoapostoli callide tenebant, sed Petrus ad fontem ipsum penetrat, ut mortiferum doctrinae illius venenum eruat in lucem: atque ita nobis agendum est, quoties impios errores oblique insinuat Satan. Hodie quibusdam videmur nimis contentiosi, quum tantopere pugnamus, non esse pro mortuis orandum: nam et mos vetustissimus est, nec multum apparet in speciem periculi, quamvis supervacuae fundantur preces, imo plausibile est dogma, quia praetextum habet humanae pietatis. Sic porro iudicant imperiti homines, quia fontem ipsum non inquirunt. Nam si admittimus pro mortuis orandum esse, simul hoc recipiendum erit, poenas nunc solvere Dei iudicio, quod in hac vita pro peccatis non satisfecerint: atqui hoc modo vis expiationis per Christum peractae ad hominum opera transfertur: deinde evertitur rite precandi regula, si hominibus licet fortuito precari absque Dei verbo: haec etiam maior est absurditas, quam ut praeteriri debeat. In summa, nunquam rectum de ulla quaestione iudicium feretur, nisi fonte penitus excusso deductae fuerint omnes consequentiae, quas secum trahit quae in controversiam venit doctrina. Ideo non mirum si Petrus, ut pseudoapostolos extrahat e suis latebris, generaliter disputat de tota Lege, quia nihil quam rem ipsam, quae occulta erat simplicibus, aperit ut videant omnes, quam exitialis sit doctrina quae et Christi gratiam exstinguit, et animas demergit in horrendae desperationis abyssum.

Neque nos, neque patres nostri. Non disputat tantum Petrus, quid opere ipso praestiterint homines, sed quid praestare potuerint: nec de vulgo hominum tantum loquitur, sed de sanctis Patribus. Quum ab istis neget potuisse ferri Legis iugum, constat Legem observatu impossibilem esse. Scio dictum Hieronymi passim ita receptum esse, ut sit quasi indubium axioma, Si quis dixerit impossibile esse servare Legem, anathema sit: sed nulla ho-

minis vox audienda est, quae Spiritus Dei sententiae repugnet. Audimus quid hic per os Petri Spiritus pronuntiet, non de hominum voluntate et operibus, sed de facultate et potentia. Consentit et Paulus, affirmans fuisse Legi impossibile nobis conferre vitam, quatenus infirma erat per carnem. Certe si quis Legem implere possit, promissam illic vitam reperiet: at quum neget Paulus vitam posse haberi ex Lege, sequitur altiorem illic requiri iustitiam, quam quae ab homine praestari possit. Fateor quidem Hieronymum facultatem implendae Legis non dare in solidum naturae viribus, sed partim etiam Dei gratiae: quemadmodum se postea explicat, ut homo fidelis Spiritus gratia adiutus dicatur posse Legem implere. Sed neque illa mitigatio vera est: nam si naturae vires tantum expendimus, non tantum impares erunt homines ferendo Legis iugo, sed ne unum quidem digitum movere poterunt ad praestandam minimam Legis partem. Et certe si verum est illud, Cogitationes omnes humanae mentis pravas esse a pueritia (Gen. 8, 21.): Omnes carnis sensus Deo esse inimicos (Rom. 8, 7.): Neminem esse qui Deum requirat (Psal. 14, 3.): et quae in eandem sententiam frequenter in Scriptura occurrunt, praesertim quae Paulus adducit ad Romanos 3, 11., non debilis tantum et mutila erit hominis facultas ad Legem implendam, sed ad inchoandam prorsus nulla. Statuendum igitur est, etiam fideles, postquam Spiritu Dei regeniti iustitiae Legis student, dimidium tamen ac longe minus dimidio praestare, non totum. Neque enim de Epicuro vel profanis hominibus hic Petrus verba facit, sed de Abraham, de Mose aliisque sanctis Patribus, quotquot unquam fuerunt in mundo perfectissimi: et tamen istos dicit Legis oneri succubuisse, quia vires eorum opprimeret. Odiose obiicitur, affici Spiritum Dei contumelia, quum eius gratiae et auxilio detrahitur implendae Legis facultas, sed prompta est solutio: quia non disserimus, quid valeat Spiritus gratia, sed, quid valeat gratiae mensura, quam Deus unicuique suorum in hac vita partitur. Semper enim reputare convenit quid se facturum promittat Deus, nec temere quaeramus an fieri possit, quod ipse nunquam fore et quod se nolle fieri testatur. Promittit fidelibus Spiritus gratiam et auxilium, quo repugnent concupiscentiis carnis et ipsas subigant, non tamen penitus aboleant. Promittit gratiam qua ambulent in vitae novitate, non tamen currant tanta celeritate, quantam Lex postulat. Vult enim tota vita sibi esse obnoxios, ut ad veniam petendam confugiant. Si Dei consilium et praescriptum ab eo ordinem ab eius virtute disiungere fas non est, stultum est ac futile cavillum, quo nos gravare conantur adversarii, quum nos iactant Dei potentiae detrahere: potius Deum ipsi transformant, quum eius consilium contendunt posse mutari. Olim quoque eadem calumnia premebant Augustinum Pelagiani. Respondet, etiamsi possibile sit Legem impleri, sibi tamen sufficere, quod a nemine unquam impletam fuisse. neque ad finem usque mundi impletum iri Scriptura testetur, quibus verbis se ab importuna eorum argutia explicat. Sed non fuit haesitandi causa, quin libere et diserte concederet, quod Spiritu sancto auctore poterat: limitanda enim est Spiritus gratia, ut cum promissionibus conveniat. Porro iam ostendimus, quousque se promissiones extendant. De eo certe controversiam nullus movet, possitne Deus si velit homines reddere perfectos, sed impie

delirant quicunque eius potentiam separant a consilio, cuius clarum habent testimonium in Scriptura. Quid velit Deus et quid statuerit facere, centies palam demonstrat: ultra progredi sacrilegium est. Hieronymum, ut sui anathematis fulmen Petro et Paulo infligeret, philosophica ratio impulit: quod leges attemperari debeant ad eorum facultatem quibus feruntur. Quam ut locum habere fateor in legibus humanis, ita quoad Dei Legem valere nego, quae in exigenda iustitia non respicit quid valeat homo, sed quid debeat. Quanquam hic difficilior occurrit quaestio, Annon in hunc finem lata fuerit Lex, ut homines cogeret ad Dei obsequium: frustra autem hoc fieret, nisi ad eam servandam dirigeret fideles Spiritus Dei, et scrupulum eximere videtur solennis illa Mosis contestatio, quum se praecepta Iudaeis dare admonet, non quae legant, sed quae opere compleant, Deuteronomii 30, 12.: unde colligimus, iugum data Lege fuisse Iudaeis impositum, quod eos Deo subiiceret, ne viverent suo arbitrio. Respondeo, Legem duobus modis censeri iugum. Quatenus enim frenat carnis libidines et normam tradit pie recteque vivendi, aequum est ut filii Dei cervices huic iugo subiiciant: sed quatenus exacte praescribit quidnam debeamus Deo, nec vitam promittit nisi addita conditione perfecti obsequii, rursus maledictionem denuntiat, si qua in parte erratum fuerit: iugum est importabile. Dicam paulo clarius: simplex bene vivendi doctrina, qua nos ad se Deus invitat, iugum est quod ultro subire nos omnes decet: nihil enim magis absurdum, quam Deum non praeesse hominum vitae, sed eos absque freno vagari ut libuerit. Minime ergo recusandum est Legis iugum, si simplex eius doctrina consideretur, sed Legem aliter, ut ita dicam, qualificant istae sententiae, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5.): item, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quae scripta sunt (Deut. 27, 26.): ut iugum importabile esse incipiat. Quamdiu enim non promittitur salus nisi perfectae Legis observantiae, et in iudicium vocatur quaevis transgressio, de genere humano prorsus actum est. Secundum hanc rationem Petrus tentari Deum asserit, quum Legis onus conscientiis imponit hominum arrogantia. Non enim vult negare, quin regendi sint homines Legis doctrina, et ita concedit iugo subesse: verum quia Legis officium est non simpliciter docere, sed etiam aeternae mortis reatu humiliare homines, qualitatem illam doctrinae annexam reputans, contendit non debere Legis iugo constringi piorum animas, quia hoc modo necesse foret in aeternum interitum demergi. Caeterum ubi non modo adest Spiritus sancti gratia, quae nos gubernet, sed gratuita peccatorum remissio, quae nos liberet a maledictione Legis et absolvat, tunc impletur illud Mosis (Deut. 30, 11.), Mandatum non esse supra nos: tunc quoque sentimus quam suave sit iugum Christi, et onus eius leve. Quia enim Dei indulgentia nobis remitti scimus, quod pro carnis infirmitate deest, alacriter et sine molestia suscipimus quod iniungit. Quare modo exemptus sit Legis rigor, non tolerabilis solum erit Legis doctrina, sed laeta quoque et suavis: nec recusandum erit frenum, quod placide nos moderatur, non autem durius urget quam expediat.

11. *Per gratiam Iesu Christi.* Duo ista inter se ut contraria comparat Petrus: spem habere salutis in Christi gratia, et sub iugo Legis esse: quae comparatio, Christi iustificationem maxime

illustrat, quandoquidem inde colligimus, fide iustificari qui liberi et soluti a Legis iugo salutem in Christi gratia quaerunt. Porro iugum Legis ex duplici fune complexum esse prius dixi: prior est, Qui fecerit haec, vivet in ipsis (Levit. 18, 5): alter, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus praeceptis (Deut. 27, 26.). Redeamus ad membrum contrarium. Si non aliter salutem consequimur ex Christi gratia, quam ablato Legis iugo, sequitur nec salutem nobis in Legis observantia sitam esse, nec Legis maledictioni obnoxios esse quicunque in Christum credunt. Nam si gratia salvus esse posset qui iugo Legis adhuc est implicitus, inepta esset Petri ratiocinatio, quam constat a repugnantibus deductam esse, hoc sensu, Salutem speramus ex Christi gratia: ergo Legis iugo non sumus subiecti. Nisi dissidium esset inter Christi gratiam et eius iugum, fucum faceret Petrus: quare necesse est, discedere a Legis iustitia quicunque vitam in Christo reperire expetunt. Neque enim repugnantia haec ad doctrinam spectat, sed ad iustificandi causam. Quo etiam refellitur eorum commentum, qui Christi gratia nos iustificari exponunt, quia nos Spiritu suo regenerans vires ad implendam Legem conferat. Qui hoc imaginantur, etsi videntur paululum laxare Legis iugum, utroque tamen eius fune ligatas tenent animas. Semper enim vigebit haec promissio, Qui fecerit haec, vivet in ipsis: ab altera parte maledictio incumbet omnibus, qui Legem non exacte impleverint. Quare longe aliter definienda est Christi gratia, in quam salutis fides recumbit, quam illi somnient, nempe ut sit gratuita reconciliatio, sacrificio mortis eius parta: vel quod idem valet, gratuita peccatorum remissio, quae Deum placando ex hoste vel severo et implacabili iudice propitium Patrem nobis reddit. Fateor quidem nos Christi gratia regenerari in vitae novitatem, sed ubi de salutis fiducia agitur, sola in mentem venire debet gratuita adoptio, quae cum peccatorum expiatione et venia coniuncta est. Nam si in rationem veniunt opera, ut iustitiam nobis aliqua saltem ex parte conficiant, minime ruptum erit Legis iugum: atque ita concidet vel solvetur Petri antithesis.

Sicut et illi. Hic testatur Petrus, licet Patribus imposita esset quoad externam speciem servitus Legis, solutas tamen et liberas fuisse conscientias: quo diluitur absurditas, quae pias mentes non parum alioqui turbare poterat. Nam quum aeternum sit et idem vitae foedus, quod Deus ab initio ad finem usque mundi cum servis suis pepigit, absurdum esset et minime tolerabile, diversam et aliam salutis obtinendae rationem hodie tradi, quam quae olim Patribus fuerit. Affirmat ergo Petrus optimum nobis esse cum Patribus consensum, quia illi non minus quam nos spem salutis reposuerint in Christi gratia. Atque ita Legem Evangelio, quod ad finem doctrinae spectat, concilians Iudaeis tollit offendiculum, quod sibi ex dissidio fingebant. Unde apparet, Legem non fuisse datam Patribus, ex qua salutem quaererent, nec additas fuisse ceremonias, quarum observatio iustitiam in illis acquireret, sed totius Legis unicum fuisse finem, ut abiecta operum fiducia spes suas omnes in Christi gratiam conferrent. Quo etiam clare refellitur eorum delirium, qui veterem populum terrenis bonis contentum putant de coelesti vita nihil cogitasse: atqui Petrus socios eiusdem fidei nobis Patres facit, et communem utris-

que salutem assignat. Et sunt tamen quibus fanaticus homo Servetus cum tam foedis sacrilegiis arrideat. Notandum praeterea est, quod veterum fidem semper fuisse in Christo fundatam docet Petrus, quando neque alibi unquam inveniri vita potuit, neque alia fuit ratio, qua pervenirent homines ad Deum. Convenit ergo hic locus cum illo Apostoli dicto, Christus heri, et hodie, et in saecula (Hebr. 13, 8.).

12. Tacuit autem tota multitudo, et audiebant Barnabam et Paulum narrantes, quae Deus edidisset signa et prodigia inter Gentes per ipsos. 13. Postquam vero conticuerunt illi, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me: 14. Simeon narravit, quemadmodum primum Deus visitaverit, ut sumeret ex Gentibus populum in nomine suo. 15. Et huic consonant verba Prophetarum, sicut scriptum est: 16. Post haec revertar, ac rursus aedificabo tabernaculum David, quod collapsum est, et diruta eius instaurabo, et erigam illud: 17. Ut requirant, qui reliqui sunt homines, Dominum et omnes Gentes, super quas invocatum est nomen meum: dicit Dominus, qui facit haec omnia. 18. Nota a saeculo sunt Deo omnia opera sua.

12. *Tacuit tota multitudo.* His verbis significat Lucas, Spiritum Dei sic regnasse in coeto illo, ut rationi protinus cesserint. Fervebat prius inter illos disseriatio: nunc postquam Dei consilium exposuit Petrus et de quaestione ipsa disseruit secundum Scripturae doctrinam, sedato protinus omni strepitu quiescunt et silent, qui nuper inconsiderate errorem tuebantur. Haec viva est legitimi Concilii effigies, ubi sola Dei veritas simulac in medium prodiit, finem affert omnibus controversiis. Et sane ad sedandas omnes discordias satis est efficax, ubi Spiritus praesidet: quia hic rursum idoneus est rector tam ad gubernandas eorum linguas, qui praeire aliis debent, quam ad reliquos in obsequium cogendos, ne sibi nimium addicti sint, sed deposita pertinacia morigeros se Deo praebeant. Nec dubium est, quin fuerint pauci aliqui praefracti, ut in magna turba fieri solet: praevaluit tamen Dei veritas, ut silentium, cuius meminit Lucas, illustre fuerit testimonium communis obedientiae. Fuerat autem haec non vulgaris Petri moderatio quod, singulos in medium afferre passus quicquid habebant, sententiam suam, ne aliis praeiudicio foret, eousque distulit, donec ultro citroque agitata esset disceptatio.

Audiebant Barnabam et Paulum. Colligere ex his verbis licet, non ante fuisse cum silentio auditos: nam quum maior pars perperam admissas fuisse ab illis in Ecclesiam profanas gentes persuasa esset, nihil quod dixissent, nisi correcta hac falsa opinione, exceptum fuisset aequis auribus, sed omnia in sinistram partem rapta. Videmus quantum venenum sit alienatio de nihilo concepta, quae sic occupat hominum mentes, ut aditus omnes obstruat veritati:

hinc discimus quam verum sit illud, Omnia sana sanis. Nihil enim tam salubre est, quod non vitiosi affectus convertant in noxam. Caeterum huc spectat Pauli et Barnabae narratio, ut suum inter gentes Apostolatum Deo probatum fuisse demonstrent, quandoquidem miraculis, quae sunt eius velut sigilla, confirmatus ac sancitus fuerat.

13. *Respondit Iacobus dicens.* Plerique ex vetustis Ecclesiae Scriptoribus, Iacobum hunc unum ex discipulis fuisse putant, cognomine Iustum et Obliam, cuius indignam caedem refert Iosephus libr. Antiquit. 20. Sed utinam in cognoscendo homine magis laborassent veteres, quam in celebranda fabulosis encomiis ignoti hominis sanctimonia. Puerile commentum est, quod soli fas fuisse dicunt ingredi in Sancta Sanctorum: nam si in illo ingressu *aliqua* suberat religio, fecisset praeter Dei Legem qui non erat summus *Sacerdos*: deinde hoc modo umbratilem templi cultum fovere *superstitiosum* erat. Alias similes naenias omitto. Plurimum autem falluntur, quod unum ex duodecim Apostolis fuisse negant. Fateri enim coguntur eum esse, quem tam honorifice Paulus (Gal. 2, 9.) celebrat, ut primum illi tribuat locum inter tres Ecclesiae columnas. Certe nunquam ita excelluisset supra Apostolos quispiam ordine inferior: nam eum Paulus ornat Apostoli titulo. Nec auditu dignum est, quod affert Hieronymus, generale illic esse nomen, quum ex professo tractetur ordinis dignitas, quatenus aliis Ecclesiae doctoribus Christus Apostolos praetulit. Ad haec colligere ex hoc loco promptum est, non vulgari in pretio fuisse habitum, quandoquidem Petri verba suo suffragio sic confirmat, ut in eius sententiam omnes discedant. Et infra cap. 21, 18 iterum videbimus, quantum Hierosolymae valuerit eius auctoritas. Id factum esse putant veteres, quod loci esset Episcopus: atqui probabile non est, fideles ordinem a Christo positum suo arbitrio mutasse. Quare non dubito quin fuerit Alphaei filius et consanguineus Christi: quo sensu etiam vocatur frater. Episcopus Hierosolymae fuerit necne, in medio relinquo, neque ad rem magnopere facit, nisi quod hinc clare refellitur Papae impudentia, quod ex Iacobi potius quam Petri auctoritate Concilii decretum statuitur. Et certe Eusebius initio secundi libri, Iacobum, quisquis ille tandem fuerit, Apostolorum Episcopum vocare non dubitat. Eant nunc Romanenses et Papam suum universae Ecclesiae caput esse iactent, quia Petri successor est, qui alterum sibi praeesse passus est, si Eusebio creditur.

Viri fratres, audite me. Duobus praecipuis membris constat Iacobi oratio. Nam primum confirmat gentium vocationem testimonio Prophetae Amos, deinde admonet, quid factu utile sit ad fovendam inter fideles pacem et concordiam, ut tamen salva maneat gentibus libertas, nec Christi gratia obscuretur. Quod Petrus hic vocatur Simeon, fieri potest ut nomen hoc varie tunc pronuntiatum fuerit. Quod dicit Deum visitasse ut sumeret populum ex gentibus, refertur ad Dei misericordiam, qua dignatus est in suam familiam asciscere extraneos. Dura quidem est loquutio, sed quae utilem continet doctrinam, quia Deum auctorem vocationis gentium facit et eius beneficium esse pronuntiat, quod censeri in eius populo coeperint, ubi dicit ab eo susceptas: sed ulterius progreditur, dum visitasse dicit ut susciperet. Sensus enim est, quo tempore aversae erant gentes a Deo, clementer fuisse ab eo respectas, quia nihil aliud

possumus quam longius subinde ab eo recedere, donec nos paternus eius aspectus ultro praeveniat.

In nomine suo. Vetus interpres habet Nomini suo, quod fere idem valet, quanquam praepositio ἐπὶ transferri aliter potest: nempe Propter nomen suum, vel Super nomine suo. Nec male quadrabit sensus. Fundatam in Dei nomine aut virtute esse gentium salutem: nec Deo fuisse aliud propositum in earum vocatione quam sui nominis gloriam. Quod tamen magis usitatum erat retinui, nempe quod illas annumerans populo suo censeri nomine suo voluerit, quemadmodum paulo post dicetur, invocari eius nomen super omnes, quos in Ecclesiam suam aggregat. Adverbium temporis πρῶτον bifariam exponi potest: si legas Primum, ut habept vetus Interpres et Erasmus, sensus erit, Cornelium et alios fuisse quasi primitias, a quibus exorsus sit Deus gentium vocationem: sed potest comparative etiam sumi, quod iam editum fuerat specimen adoptionis gentium in Cornelio et eius cognatis, priusquam Barnabas et Paulus Evangelium gentibus publicarent. Atque hic posterior sensus magis mihi probatur.

15. *Huic consonant verba Prophetarum.* Videmus nunc, ut nihil sibi sumpserint Apostoli pro imperio, sed reverenter sequuti sint quod verbo Dei praescriptum erat, neque gravati sint vel sua dignitate alienum duxerint, se profiteri Scripturae discipulos. Notandum hinc quoque est, vigere adhuc doctrinae Propheticae usum, quam phrenetici quidam ab Ecclesia exterminare cuperent. Prophetas plurali numero testes citans, quum unum duntaxat locum adducat, talem significat inter eos consensum esse, ut quod ab uno dictum est commune sit omnium testimonium, quia uno omnes ore et singuli quasi in omnium persona loquantur, vel potius Spiritus Dei loquatur in omnibus. Adde quod simul collecta erant Prophetarum omnium oracula, ut corpus unum efficerent: quare merito et apte Prophetis communiter ascribi potuit, quod ex parte aliqua libri universi sumptum erat.

16. *Post haec revertar.* Quia non citatur ad verbum locus, qualis exstat apud Prophetam, videndum est quid discrepet: quanquam necesse non est anxie excutere, quid sit in verbis diversum, modo constet vaticinium apposite ad rem praesentem congruere. Postquam instaurationem tabernaculi Davidis promisit Deus, se quoque facturum addit, ut possideant Iudaei reliquias Edom. In toto illo contextu nihildum apparet, unde elici queat gentium vocatio: sed quod continuo post sequitur apud Prophetam, de reliquiis gentium super quas invocabitur Dei nomen, aperte ostendit unam fore ex Iudaeis et gentibus Ecclesiam, quia quod tunc solis Iudaeis peculiare erat promiscue utrisque datur. In eodem enim honoris gradu gentes collocat Deus cum Iudaeis, dum super illas *invocari* vult nomen suum. Olim sub Davide Idumaei vicinique populi Iudaeis subiecti erant, sed quum tributarii essent populo Dei, extranei nihilominus erant ab Ecclesia. Hoc igitur novum et insolitum, quod illos Deus sancto populo accenset, ut pariter vocetur omnium Deus, quando ita omnes inter se honore aequari certum est. Unde facile patet, quam bene praesenti instituto conveniat Prophetae testimonium. Nam instaurationem collapsi tabernaculi promittit Deus, in qua gentes obediant regno Davidis, non modo ut tributum pendant vel arma induant ad regis imperium, sed ut communem habeant

Deum et sint una eius familia. Moveri tamen potest quaestio, cur vaticinium hoc citare maluerit quam multa alia, quae magis luculentam rei, de qua agitur, probationem continent: cuius generis multa a Paulo citantur (Rom. 15, 9. 10. 11.). Respondeo, primum Apostolos in congerendis Scripturae locis minime ambitiosos fuisse, sed in hoc unum simpliciter fuisse intentos, quod illis satis superque erat, nempe ut suam doctrinam probarent ex verbo Dei sumptam esse: deinde illustrius hoc esse vaticinium Amos dico, quam vulgo putetur. De instauratione domus agitur, quae collapsa erat: miserabilem eius ruinam describit Propheta. Ergo quae mox subiicitur promissio, erigendum esse rursus solium, ex quo reges ex posteris David gentibus imperent, proprie ad Christum spectat. Itaque erecto Christi regno, sequi necesse est quod a *Propheta* simul dicitur, Invocandum esse Dei nomen super gentes. *Iam videmus* non temere selectum fuisse hunc locum a Iacobo: nam si aliter non potest costitui Christi regnum, quam si Deus passim invocetur per totum orbem, et gentes coalescant in sanctum eius populum, absurdum est eas arceri a spe salutis et medium parietem concidere oportet, quo separati alii ab aliis sub Lege fuerant. Hunc enim finem inter alios habebant ceremoniae, ut sanctum Dei populum a profanis gentibus discernerent. Nunc sublato discrimine ceremonias quoque abrogari convenit. Primum verbum *revertar* non habetur apud Prophetam, sed mutatio status, quam denuntiat, ita optime exprimitur.

Tabernaculum David quod collapsum est. Non abs re deformis illa regiae domus vastitas et ruina ante oculos ponitur a Propheta: nisi enim persuasum fuisset piis, regno Davidis in nihilum redacto venturum tamen esse Christum, qui res perditas non modo restitueret in suum ordinem pristinum, sed regni gloriam incomparabili successu ad coelos usque eveheret, centies quotidie desperassent. Reversi ab exsilio Babylonico assiduis et innumeris cladibus prope ad interitum confecti fuerant. Postea quod residuum erat paulatim intestinis discordiis absumptum fuit. Imo quum Deus miseris rebus succurreret, species opis, quam ferebat, quaedam erat desperationis materia: nam imperium, quod sibi sumpserant Maccabaei, tunc ablatum fuit a tribu Iuda. Has ob causas sedulo inculcat Spiritus Dei per Prophetam, non ante venturum esse Christum, quam ubi perierit regnum Davidis, ne salutem in rebus afflictissimis desperent. Sic Iesaias (11, 1.) exoriturum surculum pronuntiat ex contempto et ignobili trunco: et nos etiam meminerimus, mirificam hanc rationem Deum tenere in restituenda Ecclesia, ut eam ex ruinis aedificet. Docet praeterea hic locus, quaenam vera sit et proba Ecclesiae constitutio, nempe quum in sublime evectum est solium Davidis et eminet solus Christus, ut omnes in eius obsequium conveniant. Quum sacrilega sua tyrannide Ecclesiam oppresserit Papa, se tamen Ecclesiae titulo venditat, imo ad obruendam sanae doctrinae lucem fucum ex inani Ecclesiae titulo facit. Verum si ad iustam inspectionem ventum fuerit, facilis est tam crassi ludibrii refutatio, quia deiecto Christo solus ipse imperium occupat. Verbo quidem fatetur se Christi vicarium, sed re ipsa Christum in coelos specioso exsilio ablegans totam eius potestatem ad se trahit. Neque enim aliter regnat

Christus, quam Evangelii sui doctrina, quae ab hoc exsecrabili idolo pedibus nefarie calcatur. Nos vero meminerimus, hunc fore legitimum inter nos Ecclesiae statum, si omnes ad unum summo regi Christo pareamus, ut sit unum ovile et unus pastor.

17. *Ut requirant qui reliqui sunt.* Exegetice addidit Iacobus istud Requirere, quod apud Prophetam non legitur: nec tamen supervacuum est, quia, ut censeamur in Dei populo et ipse nos pro suis agnoscat, vicissim nos ad eum quaerendum animatos esse oportet. Et probabile est, quae Iacobus nativa lingua inter Iudaeos disseruerat, Lucam summatim complexum esse: unde factum est, ut Prophetae verbis admixta sit rei expositio. Pro gentium reliquiis, quas ponit Amos, Lucas ex Graeca translatione, quae magis familiaris erat, substituit reliquos hominum, eodem sensu: nempe quod purgandis mundi sordibus praecessura sit resectio, quemadmodum accidit. Atque haec doctrina ad nostram quoque aetatem accommodanda est: nam quia deterior est mundi corruptio, quam ut in Christi obsequium totus concedat, variis tribulationum flabellis eventilat quisquilias et zizania, ut ad se tandem colligat quod residuum manebit.

18. *Nota a saeculo sunt.* Prolepsis ad diluendum novitatis odium. Subita enim mutatio suspecta esse poterat, eaque occasione turbabat infirmas mentes: itaque occurrit Iacobus admonens hoc non fuisse novum Deo, tametsi repente praeter hominum opinionem acciderit. Quoniam Deus ante mundum creatum praeviderat quid facturus esset, gentiumque vocatio in arcano eius consilio recondita fuerat. Unde sequitur, non esse aestimandam ex hominum sensu. Porro Iacobus ad Prophetae verba respicit, ubi asserit Deum, qui haec omnia facturus erat, esse Prophetiae quoque auctorem. Sensus ergo est, quum loquatur Deus per Prophetam, tunc certe, imo ab ultima aeternitate praevidit, nec praeputium, nec quicquam aliud sibi fore obstaculo, quin gentes in suam familiam alleget. Interea subest generalis exhortatio, ne ingenii sui modulo metiantur homines Dei opera, quorum ratio saepe illi soli nota est: quin potius exclament cum stupore, vias eius esse investigabiles, et iudicia eius nimis profundam esse abyssum (Rom. 11, 33.).

19. Propter quod ego censeo, non esse obturbandum his, qui ex Gentibus convertuntur ad Deum: 20. Sed scribendum ad eos, ut abstineant ab inquinamentis simulacrorum, et scortatione, et suffocato, et sanguine. 21. Moses enim ab aetatibus antiquis habet in singulis civitatibus, qui ipsum praedicent, quum in synagogis per omne Sabbatum legitur.

19. *Non obturbandum esse.* Negat ceremoniarum dissidio arcendas ab Ecclesia esse gentes, quae divinitus admissae erant. Videtur tamen secum pugnare, quum negat exhibendam illis esse molestiam, et tamen certos quosdam ritus praescribit. Facilis solutio est, quam fusius deinde persequar: primum nihil ab illis exigit, quod non fraternae concordiae deberent: deinde, nihil eorum conscientiis

turbae vel inquietudinis afferre poterant haec praecepta, postquam sciebant se coram Deo esse liberos, et sublata erat falsa illa et perversa religio, quam iniicere conati fuerant pseudoapostoli. Quaeritur nunc, cur haec solum quatuor Iacobus gentibus iniungat. Tradunt quidam ex vetusto Patrum more fuisse id petitum, qui non solebant foedus percutere cum ullo populo, quem possent cogere in suum obsequium nisi sub hac pactione. Sed quia eius rei non profertur idoneus aliquis auctor, ego dubiam ac suspensam relinquo. Caeterum probabilis ratio apparet, cur de idolothytis, sanguine, et suffocato peculiariter mandarint. Res quidem erant per se mediae, sed quae speciale aliquid haberent praeter alios Legis ritus. Scimus quam severe Dominus fugere iubeat, quae cum externa fidei professione pugnant, et quibus aliqua inest idololatriae species vel suspicio. Ergo ne qua in gentibus haereret superstitionis macula, et ne quid in illis cernerent Iudaei cum puro Dei cultu minus consentaneum, non mirum est, si cavendi scandali gratia iubentur ab idolothytis abstinere. Verbum quo utitur Lucas, ἀλίσγημα, quamvis profanationem significat: ideo receptam versionem non mutavi, quae habet Inquinamenta. Sed interdum pro victimis capitur: qui sensus non male Iacobi consilio quadraret, et forte simplicius erit ac magis genuinum, ita exponere in praesenti loco: quia ubi paulo post idem decretum repetet Lucas, ponet Idolothyta. Quod ad sanguinem et suffocatum pertinet, ab illorum esu non tantum Mosis Lege (Deut. 12, 23.) prohibiti erant Iudaei, sed statim post diluvium lex toti mundo lata fuerat, unde factum est, ut qui non prorsus erant degeneres abhorrerent a sanguine: non Iudaeos tantum dico, sed multos ex gentibus (Gen. 9, 4.). Fateor quidem et illud temporale fuisse praeceptum, sed tamen quod latius quam ad populum unum patebat. Nihil ergo mirum si maior inde offensio nasci potuerit, cui mederi Apostolis visum est. Sed de scortatione difficilior nascitur quaestio, quia eam videtur Iacobus numerare inter res medias, a quibus scandali tantum respectu cavendum sit: sed alia fuit causa, cur scortationem reiiceret in eorum ordinem, quae per se non erant illicita. Quam effrenis passim grassata sit licentia scortandi, plus satis notum est: praesertim apud Orientales nimis invaluerat hic morbus, ut sunt magis ad libidinem propensi: certe nusquam alibi minus sancte culta fuit coniugii fides et pudicitia. Ad haec non de qualibet scortatione indifferenter meo indicio hic agitur, ut sunt adulteria et vagae indomitaeque libidines, quibus publice violatur et corrumpitur omnis castitas, sed concubinatum ut loquuntur notari puto, cuius tantam consuetudinem sibi fecerant gentes, ut propemodum instar Legis foret. Quod ergo vulgarem corruptelam rebus per se non vitiosis annumerat Iacobus, in eo nihil absurdi: modo sciamus, nequaquam fuisse eius consilium, in eodem ordine locare quae longe inter se distant. Nam quod impuri homines suae foeditati inde praetextum captant, facilis est refutatio. Copulat, inquiunt, Iacobus cum scortatione esum sanguinis: sed an inter se comparat: ut res similes, saltem quae nihil habeant diversum? imo tantum respicit pravum et corruptum hominum morem, qui a prima naturae lege et ordine divinitus constituto disciverat. Quantum ad Dei iudicium pertinet, ex perpetua Scripturae doctrina petenda est eius cognitio. Quid autem Scriptura pronuntiet, minime

ambiguum est: scortationem scilicet maledictam esse coram Deo et per eam foedari hominis animam, et corpus pollui sacrum Dei templum, et Christum lacerari: Deum quotidie de scortatoribus poenas sumere, et horrendum semel fore ultorem. Nullis certe lenociniis a scortationis patronis, quamlibet ingeniosi sint et facundi, tegetur eius foeditas tam graviter a coelesti iudice damnata.

21. *Moses enim habet.* Male hic locus meo iudicio expositus fuit ac tractus in contrarium sensum. Putant enim interpretes additum hoc fuisse a Iacobo, quia supervacuum esset quicquam praescribere Iudaeis, quibus familiaris erat Legis doctrina et singulis Sabbatis legebatur, atque hunc sensum eliciunt, Haec pauca a gentibus exigere contenti simus, quae ferendo Legis iugo assuetae non sunt: quantum ad Iudaeos pertinet, habent Mosen ex quo plura discant. Nonnulli etiam colligunt ex hoc loco, Circumcisionem cum suis appendicibus hodie quoque servandam esse Iudaeis: sed inscite ratiocinantur, etiamsi vera esset illa, quam retuli, expositio. Verum longe aliud voluit Iacubus: nempe fieri non posse admonet, ut tam cito quasi uno impetu aboleantur ceremoniae, quia iam a multis saeculis assueti essent Iudaei Legis doctrinae, et Moses suos haberet praecones: ideo redimendam ad breve tempus concordiam esse, donec paulatim clarius innotesceret libertas per Christum parta: hoc est quod vulgari proverbio dicitur, ceremonias veteres sepeliendas fuisse cum aliquo honore. In translatione agnoscent graecae linguae periti postremum illud membrum, Quum in Synagogis per omne Sabbatum legatur, a me non temere fuisse mutatum: nempe vitandae ambiguitatis causa.

22. Tunc visum est Apostolis et Presbyteris cum tota ecclesia, delectos viros ex ipsis mittere Antiochiam cum Paulo et Barnaba, Iudam cognomine Barsabam, et Silam, viros primarios inter fratres, 23. Missis per manus eorum literis in hanc formam: Apostoli et Presbyteri et fratres, his qui sunt Antiochiae et in Syria et Cilicia fratribus, qui sunt ex Gentibus, Salutem. 24. Quoniam audivimus, quod quidam ex nobis egressi turbarunt vos verbis, labefactantes animas vestras, iubentes vos circumcidi et servare legem, quibus non mandaveramus: 25. Visum est nobis unanimiter congregatis, delectos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba et Paulo, 26. Hominibus, qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi. 27. Misimus ergo Iudam et Silam, qui et ipsi vobis sermone referent eadem. 28. Visum est enim Spiritui sancto et nobis, ne quid amplius imponeremus vobis oneris, quam haec necessaria: 29. Ut abstineatis ab his, quae immolata sunt simulacris, et sanguine, et suffocato, et scortatione: a quibus si conservaveritis vos ipsos, bene facietis. Valete.

22. *Placuit Apostolis.* Non absque singulari Dei gratia sedata fuit illa tempestas, ut causa probe discussa in consensum verae doctrinae omnes descenderent. Plebis etiam modestia hinc colligitur, quod postquam Apostolis et reliquis doctoribus iudicium permisit, nunc quoque subscribit eorum decreto: vicissim quoque Apostoli suae aequitatis specimen dederunt, quod nihil statuerunt de communi piorum omnium causa nisi adhibito populo. Nam certe ex pastorum superbia nata est haec tyrannis, ut quae ad communem totius Ecclesiae statum pertinent, excluso populo, paucorum arbitrio, ne dicam libidini, subiecta sint. Prudenter vero Apostoli et Presbyteri Iudam et Silam mittendos censuerunt, quo res minus suspecta esset. Scimus quam difficile sit compescere improborum calumnias, satisfacere plerisque nimium morosis, leves et imperitos continere, conceptos errores abstergere, odia sanare, contentiones placare, abolere falsos rumores. Dixissent forte Pauli et Barnabae hostes, elicitas blanditiis esse literas, novum aliquod cavillum excogitassent, turbati protinus fuissent rudes et infirmi. Ubi vero cum literis assunt viri primarii, qui graviter de tota re coram disserant, eximitur omnis sinistra suspicio.

24. *Quidam a nobis egressi.* Videmus ut nulla fuerit apud sanctos homines personarum acceptio, quae sana rectaque iudicia semper corrumpit. Fatentur nebulones ex suo grege fuisse, neque tamen illis indulgent, vel pravo favore inclinant ad tegendum eorum errorem: quin potius illos libere damnando ne sibi ipsis quidem parcunt. Ac primum detrahunt illis larvam illam, qua abusi fuerant ad fallendum. Iactabant se Apostolorum mentem tenere: eos Apostoli in fallaci isto praetextu vanitatis coarguunt, dum negant se quicquam tale mandasse: deinde multo severius ac durius eos accusant, quod turbaverint Ecclesiam et animas labefactarint. Hoc enim modo exosos et detestabiles reddunt piis omnibus, quia admitti nequeant nisi in exitium. Caeterum ideo labefactare dicuntur animas falsi doctores, quoniam eas veritas Dei aedificat: atque ita generalem doctrinam continet ista loquutio, Nisi sponte animas nostras velimus trahi praecipites, nec amplius templa sint Spiritus sancti et earum ruinam appetamus, summopere cavendos esse qui nos a puro Evangelio abducere moliuntur. Quod dicunt de servanda Lege nonnisi ad ceremonias spectat: quanquam memoria semper tenendum est, de ceremoniis ita fuisse tractatum, ut in eo cardine et iustitia et salus hominum verteretur. Illas enim servari pseudoapostoli iubebant, quasi iustitiam Lex conferret salusque penderet ex operibus.

25. *Dilectis nostris Barnaba et Paulo.* Laudes istas opponunt calumniis, quas Paulo et Barnabae aspergere pseudoapostoli tentarant. Ac primum ad tollendam dissidii opinionem, quae multorum animos occupaverat, consensum sibi esse testantur: deinde Paulum et Barnabam a fervore zeli ac plus quam virili magnitudine commendant, quod non dubitaverint animas suas pro Christo exponere. Atque haec eximia virtus est in Evangelii ministro, et quae non parum laudis meretur, si non modo ad exsequendum docendi munus gnavus fuerit et impiger, sed oblatum quoque mortis discrimen pro asserenda doctrina subire paratus fuerit. Sicuti talibus documentis probat Dominus suorum fidem et constantiam, ita quasi virtutis insignibus eos nobilitat, ut in Ecclesia sua excel-

lant: ideo Paulus (Gal. 6, 17.) stigmata Christi, quae in corpore suo gestabat, instar clypei praefert ad repellendos nebulones, qui eius doctrinae molesti erant. Tametsi autem plerisque strenuis et cordatis Evangelii doctoribus non contingit, pro Evangelio usque ad vitae periculum certare, quia res non postulat, hoc tamen non obstat, quin suis martyribus auctoritatem Christus conciliet, quoties in memorabiles conflictus eos producit. Interea quibus nulla est bellandi necessitas, parati tamen sint ad fundendum sanguinem, si quando ita Deo visum fuerit. Caeterum Pauli et Barnabae fortitudinem non praedicant Apostoli, nisi in bona causa: quia si satis esset intrepide adire pericula, nihil a tumultuosis et phreneticis, nihil a gladiatoribus differrent Christi Martyres. Laudantur ergo Paulus et Barnabas, non quod simpliciter se obiecerint periculis, sed quod mortem pro Christi nomine non refugerint. Forte etiam Apostolis consilium fuit oblique perstringere nebulones illos, qui nihil unquam pro Christo passi ex umbra sua et deliciis prodierant ad turbandas ecclesias, quae animosis Christi militibus tanti constiterant.

28. *Visum est Spiritui sancto ac nobis.* Quod se adiungunt Apostoli et Presbyteri Spiritui sancto comites, in eo nihil sibi seorsum attribuunt, sed perinde valet haec loquutio acsi dicerent, sibi ducem ac praesidem fuisse Spiritum, seque eo dictante statuisse quod scribunt. Haec enim loquendi ratio satis usitata est Scripturae, ut post expressum Dei nomen ministros quoque secundo loco subiiciat. Quum dicitur populus credidisse Deo ac Mosi servo eius (Exod. 14, 31.), non laceratur fides, quasi partim Deo, partim homini mortali se addixerit. Quid ergo? nempe quum populus Deum haberet unicum fidei suae auctorem, ministro eius a quo erat inseparabilis fidem adhibuit. Nec vero aliter credere Deo poterat quam doctrinam a Mose propositam amplexando, sicuti prius repudiato spretoque Mose Dei iugum excusserant. Quo etiam refellitur eorum improbitas, qui fidem plenis buccis iactantes Ecclesiae ministerium impie non minus quam superbe contemnunt. Nam ut sacrilega esset partitio, si fides vel in minimo articulo separatim ab homine penderet, sic ludibrio Deum palam habent, qui praeteritis ministris, per quos loquitur, illum se magistrum recipere simulant. Negant igitur Apostoli ex suo cerebro fabricasse quod gentibus tradunt decretum, sed tantum fuisse Spiritus ministros, ut Dei auctoritate commendent, quod ab ipso profectum fideliter per manus tradunt. Ita Paulus quum Evangelii sui meminit, non obtrudit novum Evangelium, cuius ipse sit architectus, sed quod sibi commissum fuit a Christo praedicat. Insulsi vero Papistae, qui ex his verbis probare volunt penes Ecclesiam residere aliquid propriae auctoritatis: imo secum ipsi aperte pugnant. Quo enim praetextu errare Ecclesiam non posse contendunt, nisi quia immediate a Spiritu sancto regitur? Ideo clamose iactant Spiritus esse oracula, quae nos eorum figmenta esse coarguimus. Stulte ergo urgent particulam hanc, Visum est nobis: quia si quicquam censuerint Apostoli seorsum a Spiritu, concidet primum illud axioma: Nihil a Conciliis decerni praeter Spiritus dictata.

Praeter haec necessaria. Huius vocis praetextu superbe triumphant Papistae, quasi hominibus liceat ferre leges, quae neces-

sitatem conscientiis imponant. Sub poena, inquiunt, peccati mortalis servandum est, quicquid mandat ac praecipit Ecclesia: quia quod decernunt Apostoli, necessario servandum esse pronuntiant. Atqui expedita est tam futilis cavilli solutio: neque enim ultra viguit haec necessitas, quam periculum erat scindendae unitatis. Ita proprie loquendo accidentalis fuit ista necessitas vel extrinseca: quae scilicet non in re, sed tantum in cavendo offendiculo sita erat. Quod ex decreto statim abrogato clarius patet: nam de rebus per se necessariis leges oportet esse perpetuas. Atqui legem hanc, simulac cessavit tumultus et contentio, scimus a Paulo refixam esse, ubi docet nihil esse immundum, et quibuslibet vesci cibis, etiam qui idolis essent immolati, liberum ac licitum facit (Rom. 14, 14. I. Cor. 10, 25.). Quare ex hac voce inanem praetextum captant ad ligandas conscientias, quum necessitas, de qua nunc agitur, nonnisi ad homines respectum habuerit in externo usu, ne scandalum inde nasceretur, coram Deo autem intacta constaret libertas. Frustra etiam ex toto loco conficere nituntur datam esse Ecclesiae potestatem, quicquam praeter Dei verbum statuendi. Leges quas visum est praeter Dei verbum condidit Papa, quibus Ecclesiam regeret, nec eas decem aut viginti, sed immensa congerie, ut non modo tyrannice animos premant, sed dira sint ad eas excruciandas tormenta. Ut eiusmodi saevitiam excusent conducticii Papae rabulae, obiiciunt Apostolos quoque vetuisse gentibus, quod Dei verbo vetitum non erat. Ego vero Apostolos nego quicquam ad verbum Dei addidisse: quod minime obscurum erit, si modo ad eorum consilium attendere libeat. Nuper admonui, nihil minus in animo illis fuisse, quam perpetuam figere legem, qua obstrictos haberent fideles. Quid igitur? nempe quod fovendae inter ecclesias fraternae paci et concordiae aptum erat remedium adhibent, ut se ad tempus accommodent gentes Iudaeis. Atqui si aliud quicquam, hoc certe ex Dei verbo esse fatebimur, ut in rebus mediis dominetur inter nos caritas: hoc est, ut earum rerum, quae per se liberae sunt, externus usus ad caritatis regulam flectatur. In summa, si caritas est perfectionis vinculum et finis Legis, si Dei mandatum est ut mutuae unitati studeant fideles, et quisque proximis serviat in aedificationem: nemo tam rudis est, qui Dei verbo contineri non prospiciat, quod hic praecipiunt Apostoli: tantum suo tempori accomodant universalem regulam. Succurrat praeterea quod prius attigi, politicam fuisse legem, quae nullum conscientiis laqueum iniiceret, nullum induceret ficticium Dei cultum, quae duo vitia in humanis traditionibus Scriptura passim damnat. Atque ut demus, quod tamen vanissimum est, non esse ex Dei verbo quod in illo Concilio decretum fuit, nihil tamen id Papistis suffragatur. Liceat Conciliis aliquid praeter expressum Dei verbum ex Spiritus revelatione decernere: nempe nonnisi legitimis Conciliis tribuenda erit haec auctoritas. Concilia ergo pia et sancta fuisse probent, quorum nos decretis volunt subiicere. Sed partem hanc, quia initio capitis tractata fuit, nunc longius non prosequar. Quod ad praesentem locum abunde sufficit, teneant lectores, Apostolos ex verbi Dei finibus minime egredi, dum externam pro temporis ratione legem statuunt, qua Ecclesias inter se concilient.

30. Illi ergo dimissi venerunt Antiochiam, et congregata multitudine reddiderunt epistolam. 31. Quam quum legissent, gavisi sunt super consolatione. 32. Iudas autem et Silas, quum essent et ipsi Prophetae, multo sermone adhortati sunt (vel. consolati sunt) fratres, et confirmaverunt. 33. Commorati autem illic ad tempus, dimissi sunt cum pace a fratribus ad Apostolos. 34. Visum est autem Silae ibidem manere. 35. Paulus vero et Barnabas demorabantur Antiochiae, docentes et evangelizantes cum aliis etiam compluribus sermonem Dei.

30. *Congregata multitudine.* Haec fuit legitima agendi ratio, ut totam plebem ad audiendam epistolae lectionem admitterent: nam si quid controversiae acciderit in fidei doctrina, iudicium quidem doctis et peritis et in Scriptura exercitatis deferri aequum est ac maxime pastoribus rite ordinatis. Quia tamen omnium pariter interest, quid tenendum sit certo cognoscere, cum tota Ecclesia fraterne communicare debent ipsi doctores, quid ex verbo Dei statuerint. Nihil enim sancto et Christiano ordini minus consentaneum, quam populi corpus non secus ac porcorum gregem a communi doctrina arcere, ut fieri solet sub tyrannide Papatus. Quia enim Papa et cornuti Episcopi populum non sperabant fore unquam satis morigerum, donec in crassam inscitiam reductus esset, hoc finxerunt optimum esse fidei compendium, nihil sciendo pendere ex eorum placitis. Contra vero tenenda est mediocritas, ut legitimae praefecturae salvae maneant, et vicissim populo sua maneat libertas, ne serviliter opprimatur.

31. *Gavisi sunt super consolatione.* Quum adeo brevis sit epistola et nihil praeter nudam narrationem contineat, qualis inde consolatio redire potuit ad fideles? Atqui notandum est, non parvam in eo consolationis materiam fuisse, quod agnito Apostolorum consensu tum singuli pacati fuerunt, tum omnes ex dissidio redierunt in gratiam. Quum falso sparsus esset rumor, Apostolos omnes Paulo et Barnabae adversos esse, quosdam nimis credulos concusserat: multi dubiis animis fluctuabantur, improbi hac occasione ad maledicendum abutebantur, alios curiositas et novitatis amor titillabat, alii etiam ab aliis divisi erant. Nunc dum primae ecclesiae iudicium congruere vident cum Pauli et Barnabae doctrina, quod filiis Dei maxime optabile est, obtinent, ut stabiliti in recta fide ac inter se unanimes quietis mentibus mutuo pacem colant.

32. *Iudas quoque et Silas.* Hac de causa missi fuerant duo isti fratres, ut vocis quoque suae tesimonium literis adderent. Alioqui neque tam breves et concisas literas de re tanta missuri erant Apostoli, et de fidei mysteriis aliquid attigissent, et ad pietatis studium prolixius essent hortati. Iam narrat Lucas plus aliquid praestitisse, nempe quod dono prophetiae instructi ecclesiam in genere aedificaverint: acsi diceret, non tantum in praesenti causa fideliter officio suo esse defunctos, sed docendo etiam et hortando utilem impendisse ecclesiae operam. Notandum autem est, quod ecclesiam hortatos

esse dicit, eo quod Prophetae erant: neque enim id omnibus datum est tam praeclarum obire munus. Itaque cavendum est, ne quis temere fines suos transiliat, quemadmodum admonet Paulus, I. Cor. 7, 20 et Eph. 4, 1. Ut se intra acceptae gratiae mensuram singuli contineant. Quare non frustra peculiare docendi munus esse commemorat Lucas, ne quis vel ambitione, quum facultas desit, vel inconsiderato zelo, vel stulta alia cupiditate emergere cupiens ecclesiae ordinem turbet.

Prophetae erant. Quum varias significationes habeat nomen, non sumitur hoc loco pro vatibus, quibus res futuras praedicere datum esset, quia parum opportune interpositum esset hoc elogium, ubi alia de re agitur: sed intelligit Lucas, eximia *mysteriorum* Dei intelligentia Iudam et Silam fuisse praeditos, ut *essent probi* Dei interpretes, quemadmodum et Paulus I. Cor. 14, 3., quum *de prophetia* disserit et aliis omnibus donis praefert, non adducit in medium vaticinia vel praedictiones, sed ab hoc fructu commendat, quod doctrina, exhortatione, et consolatione Ecclesiam aedificet. In hunc modum Lucas exhortationem assignat Prophetis quasi praecipuam officii partem.

33. *Dimissi sunt cum pace.* Hoc est, quum discederent, fratres valedicendo bene illis precati sunt, ut fieri inter amicos solet. Est autem synecdoche in hoc membro: quia ex duobus alter tantum Hierosolymam reversus est. Et in contextu mox subiicitur correctio, quod visum Silae fuerit illic manere: sed quum ambos coniungit Lucas, tantum docere vult ante pacatam fuisse ecclesiam, quam illi de reditu cogitarint. Tandem addit Paulum et Barnabam, quamdiu Antiochiae fuerunt, intentos fuisse ad docendum et in hoc opere assiduos, et tamen locum aliis compluribus simul dedisse. Ex quo apparet idem sine aemulatione omnibus fuisse studium, et in medium contulisse suas operas ut prodessent: quanquam de aliis compluribus consulto videtur facta mentio, ne putemus ecclesiam illam Pauli et Barnabae discessu fuisse desertam, quae doctorum copia florebat. Ad haec celebratur iterum Dei benedictio, quae in ecclesia illa mox reviguit, in qua tristissimam dissipationem Satan per suos nuper molitus fuerat.

36. Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Revertentes iam visitemus fratres nostros per omnes civitates, in quibus annuntiavimus sermonem Domini, quomodo se habeant. 37. Barnabas autem consulebat, ut assumeret Ioannem, cognomento Marcum: 38. Paulus autem deprecabatur, ne is, qui defecisset ab ipsis ex Pamphylia, nec ivisset cum eis in opus, simul assumeretur. 39. Tam acris autem fuit inter eos disceptatio, ut alter ab altero discederet: et Barnabas quidem, assumpto Marco, navigaret in Cyprum. 40. Paulus autem allecto Sila profectus est, traditus gratiae Dei a fratribus. 41. Perambulabat autem Syriam ac Ciliciam, confirmans ecclesias.

36. *Invisamus fratres.* In hac historia primo notandum est, quam sedulo Paulus pro ecclesiis quas instituit sit sollicitus. Utiliter quidem Antiochiae laborat, sed quia Apostolum se divinitus ordinatum meminit, non unius tantum loci pastorem, vocationis suae cursum tenet: deinde, sicuti nomine decebat uni loco esse affixum, ita omnibus, quos in Domino genuit, se obstrictum esse cogitat, ideo sua opera eos fraudare non vult. Adde quod inchoatum in illis locis opus negligi non poterat, quin paulo post difflueret. Colligere tamen promptum est, in Antiochena ecclesia Paulum haesisse, donec compositum rite videret eius statum et concordiam stabilitam. Experimur enim, quantum habeant momenti primariae ecclesiae ad alias minores retinendas: si quis in obscuro pago oriatur tumultus, vel si quid offendiculi incidat, non tam late spargitur rumor, nec vicini usque adeo moventur. Verum si quis locus excellit, nunquam labascet sine magna ruina, vel saltem quin longe lateque minora aedificia concutiat. Ergo Paulus Antiochiae ad tempus subsistens aliis ecclesiis prospexit: atque ita in hoc exemplo non minus eius prudentia, quam sedulitas nobis spectanda est, quia non minus saepe nocet immodicus satagendi fervor quam ignavia pastorum.

Quomodo se habeant. Noverat Paulus in tanta hominum levitate, atque ut eorum ingenium in vitia proclive est, raro stabile et diuturnum manere, si quid recte inter illos constitutum fuerit: praesertim vero facile collabi ecclesias vel degenerare, nisi assidue excolantur. Nihil quidem aeque firmum sub coelo esse decebat ac spirituale fidei aedificium, utpote cuius stabilitas in coelo ipso fundata est, sed pauci sunt, in quorum animis vivas penitus radices agat verbum Domini: ideo rara in hominibus firmitas. Deinde etiam qui ancoram suam in Dei veritate fixam habent, non desinunt tamen variis iactationibus esse obnoxii: quibus etsi non evertitur eorum fides, confirmatione tamen qua fulciatur opus habet. Ad haec videmus, quibus machinis impetat Satan, et quibus artificiis eluat diruere conetur nunc totas ecclesias, nunc fidelium unumquemque. Non ergo abs re Paulus anxie de suis discipulis metuit, ne se aliter gerant quam optandum sit, et ideo mature cupit occurrere, si quid incommodi ortum sit, quod sine inspectione fieri non potest.

37. *Barnabas autem consulebat.* Triste hic dissidium narrat Lucas, et quod horrorem piis omnibus incutere merito debeat. Sacrata erat coelesti oraculo Pauli et Barnabae societas. Sub hoc iugo, cui Dominus eos alligaverat, diu concordes laboraverant: multis documentis praeclarum experti erant Dei favorem. Imo admirabilis ille successus, cuius antehac meminit Lucas, illustris erat Dei benedictio. Quum tot persequutionum tempestatibus toties fuissent prope obruti, et innumeri hostes tam acriter subinde illos urgerent, quum intestina etiam seditio passim contra eos arderet, adeo non fuerant divulsi, ut tunc maxime probatus fuerit eorum consensus. Nunc levi de causa, et quae nullo negotio transigi poterat, sacrum illud vocationis divinae vinculum abrumpunt. Hoc certe accidere non potuit sine ingenti piorum omnium perturbatione. Quum tam violentus fuerit in sanctis istis viris contentionis impetus, qui per multos annos se ad verum omnium tolerantiam assuefecerant, nobis quid accidet, quorum affectus nondum ita in Dei obsequium subacti absque modestia subinde lasciviunt? Quum levis occasio eos distraxerit, qui inter

adversas tentationes unitatem sancte coluerant, quam facilis erit Satanae aditus ad eos distrahendos, quibus vel nullum vel frigidum est fovendae pacis studium? Barnabam cui nihil magis honorificum erat quam esse Pauli comitem, ut instar filii erga patrem se gereret, tam pertinaciter respuere illius consilium, quantae superbiae fuit? In Paulo vicissim humanitas forte a quibusdam desiderari posset, quod fido coadiutori non condonaverit hoc erratum. Monemur itaque hoc exemplo, nisi acriter intenti sint servi Christi ad cavendum, multas patere Satanae rimas, quibus ad turbandam inter eos concordiam obrepat. Sed iam causa ipsa discutienda est: sunt enim qui dissidii culpam nimio Pauli rigori ascribant, et primo auditu probabiles sunt quas afferunt rationes. Reiicitur Ioannes Marcus, quia se a Pauli comitatu subduxerat: atqui non desciverat a Christo. Iuvenis ad crucis tolerentiam nondum assuefactus domum ex itinere reversus erat. Aetati dandum erat aliquid veniae: tiro molestiis inter initia succubuerat, non propterea futurus erat tota vita ignavus miles. Iam quum reditus ad Paulum insigne poenitentiae testimonium sit, minime humanum videtur eum reiicere. Indulgentius enim tractandi sunt, qui ultro poenas sumunt de suis delictis. Erant etiam aliae causae, quae Paulum ad clementiam flectere deberent. Domus Ioannis Marci celebre erat Ecclesiae hospitium, mater in gravissima persequutione fideles exceperat: quum saeviret Herodes et fureret totus populus, illic haberi solebant sacri conventus, ut antea retulit Lucas (supra 12, 12.). Certe parcendum tam sanctae et cordatae mulieri fuerat, ne eam immodicus rigor alienaret. Filium optabat Evangelio praedicando addictum esse: nunc ob unum leve erratum eius operam respui, quantopere illi acerbum esse potuit? nunc ubi non solum culpam deprecatur Ioannes Marcus, sed re ipsa corrigit, speciosum colorem habet Barnabas cur ignoscat. Colligere tamen ex contextu licet, probatum ecclesiae fuisse Pauli consilium. Proripit enim se Barnabas et cum suo comite in Cyprum navigat: fratrum nulla fit mentio, acsi furtim illis insalutatis abisset. Paulum autem fratres suis votis commendant gratiae Dei: unde apparet stetisse ab eius parte ecclesiam. Quod deinde virtutem sui Spiritus in benedicendo Paulo Deus exserit, feliciique gratiae suae successu prosequitur eius labores, Barnabam vero relinquit quasi sepultum, probabile inde argumentum sumi potest, illi placuisse tale severitatis exemplum edi. Et certe longe gravius erat Ioannis Marci peccatum, quam vulgo putetur: non defecerat quidem a fide Christi, vocationis tamen suae desertor erat et apostata. Res ergo erat pessimi exempli, si mox in vocationem iterum receptus esset, a qua desciverat: hac lege suam operam Christo devoverat, ut amplius liber non esset, nec sui iuris. Nihilo illi magis licuit fallere hac in parte fidem datam, quam uxori maritum vel filio patrem relinquere licet: nec vero infirmitas perfidiam excusat, qua violata fuerat vocationis sanctitas. Ac notandum est, non prorsus fuisse reiectum a Paulo: fratris loco eum habebat, modo plebeio ordine contentus esset. Ad publicum docendi munus admittere recusabat, unde turpiter exciderat sua culpa. Multum autem interest, praecisene arceatur a venia qui peccavit, an illi tantum publicus honos negetur: quanquam fieri potest ut modum uterque excesserit, ut bonam alioqui causam saepe accidentia vitiant. Recte Pau-

lus et pro iure disciplinae utiliter comitem admittere nolebat, cuius semel expertus fuerat inconstantiam, sed quum Barnabam pertinacius videret instare, cedere poterat eius voto. Pluris quidem esse nobis debet veritas, quam totius mundi gratia, sed prudenter expendere convenit, quantum ponderis sit in re de qua agitur, Nam si in re nihili vel nullius aedificationis suam constantiam quis ostentet, acuat se ad certamen, nec tueri ad extremum desinat quod semel placuit, stulta erit et perversa obstinatio. Fuit etiam media aliqua ratio, qua Paulus aliquid daret collegae sui importunitati, nec tamen a veritate deflecteret. Non debuit Marco blandiri, nec dissimulare eius peccatum, sed religio nulla obstabat, quin libere sententiam suam professus vinci tamen se pateretur in ea causa, quae nec sanae doctrinae, nec salutis hominum iacturam secum trahebat: quod ideo admoneo, ut discamus etiam in optimis causis studio nostro moderari, ne ultra modum efferveat.

CAPUT XVI.

1. Pervenit autem Derbem et Lystram: et ecce discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius cuiusdam mulieris Iudaeae fidelis, patre autem Graeco. 2. Hic testimonium bonum habebat a fratribus, qui Lystris erant et Iconii. 3. Hunc voluit Paulus secum proficisci, et assumptum circumcidit, propter Iudaeos, qui erant in illis locis: sciebant enim omnes, quod pater eius esset Graecus. 4. Quum autem pertransirent civitates, servanda illis tradebant placita, quae decreta erant ab Apostolis et Presbyteris, qui erant Hierosolymae. 5. Itaque ecclesiae confirmabantur fide, et abundabant numero quotidie.

1. Narrare iam incipit Lucas, quales Pauli fuerint progressus, post eius et Barnabae divortium. Ac primo quidem refert Lystris assumptum ab eo fuisse Timotheum comitem: verum ut sciamus nihil temere vel minus consulto fecisse Paulum, diserte exprimit Lucas, probatum fuisse Timotheum fratribus, eiusque pietatem fuisse testatam: sic enim ad verbum loquitur. Atque ita quem alibi delectum Paulus in cooptandis ministris haberi iubet, nunc ipse observat. Neque enim probabile est, iam tunc editas fuisse prophetias, quibus a Spiritu Timotheum fuisse insignitum alibi testis est Paulus (1. Tim. 1, 18.). Sed videtur in eo aliquid esse discrimen, quod Lucas dicit Timotheum boni inter fratres fuisse nominis: Paulus autem vult eum bene audire apud extraneos, qui in episcopum eligitur (1. Tim. 3, 7.). Respondeo, praecipue spectandum esse piorum iudicium, qui soli sunt idonei testes, et soli ex Dei Spiritu recte et prudenter discernunt: impiis vero nihilo plus tribuendum

esse quam coecis. Ergo pietatis sanctaeque vitae aestimationem ex Sanctorum arbitrio et suffragiis fieri debere apparet, ut dignus episcopatu censeatur, quem suis elogiis commendant. Hoc tamen etiam secundo loco requiri fateor, ut eundem laudare cogantur increduli, ne eorum probris et maledicentiae obnoxia sit Dei Ecclesia, si turpis famae hominibus regendam se permittat.

3. *Circumcidit propter Iudaeos.* Diserte exprimit Lucas non fuisse circumcisum Timotheum, quia necesse foret, vel quia signi illius duraret adhuc religio, sed ut Paulus scandalum vitaret. Habitus ergo fuit hominum respectus, quum res coram Deo libera esset: quare Circumcisio Timothei non fuit Sacramentum, quale datum fuerat Abrahae et eius posteris, sed ceremonia media et indifferens, quae tantum ad fovendam caritatem, non ad pietatis exercitium valebat. Iam quaeritur, an Paulo symbolum inane usurpare licuerit cuius significatio et vis abolita erat. Videtur enim res esse lusoria, ubi ab instituto Dei disceditur: atqui Circumcisio divinitus tantum ad Christi usque adventum mandata erat. Ad hanc quaestionem respondeo, Circumcisionem ita cessasse Christi adventu, ut tamen usus non statim plane abolitus fuerit, sed liber maneret donec clarius patefacta Evangelii luce omnes agnoscerent, Christum esse finem Legis. Atque hic tres gradus notandi sunt. Primus est, sic abrogatas fuisse Legis ceremonias exhibito Christo, ut neque amplius spectarent ad Dei cultum, nec rerum spiritualium figurae essent, nec ulla esset utendi necessitas. Secundus vero, liberum fuisse earum usum, donec clarius innotesceret Evangelii veritas. Tertius, non licuisse fidelibus eas retinere, nisi quatenus earum usus in aedificationem faceret, nec inde foveretur superstitio. Quanquam libera illa, quam dixi, utendi facultas exceptione non caret, quia ceremoniarum diversa erat ratio: neque enim eodem Circumcisio loco erat, quo sacrificia quae expiandis peccatis ordinata erant. Quare Paulo circumcidere Timotheum licuit: victimam pro peccato offerre fas minime fuisset. Hoc quidem generale est, totum legalem cultum, quia temporalis erat, cessasse Christi adventu quoad fidem et conscientiam. De usu autem sic habendum est, medium et impiorum libertati relictum esse ad breve tempus, quatenus fidei confessioni adversus non erat. Notanda est temporis brevitas, de qua loquor, nempe usque ad claram Evangelii manifestationem, quia crasse hallucinantur hac in parte docti quidam homines, quibus videtur Circumcisio locum adhuc habere apud Iudaeos, quum doceat Paulus supervacuam esse, ubi per Baptismum consepulti sumus Christo (Col. 2, 11. 12.). Rectius veteri proverbio dictum fuit, Sepeliendam Synagogam cum honore. Nunc superest dicendum, quatenus indifferens fuerit Circumcisionis usus. Ex ratione libertatis id facile patebit. Quia nondum innotuerat passim gentium vocatio, Iudaeis dandum erat aliquid praerogativae: donec ergo melius cognitum esset, adoptionem a genere Abrahae ad omnes gentes esse transfusam, licuit prout ferebat aedificatio signum discretionis retinere. Nam quum Titum circumcidere noluerit Paulus, idque recte factum esse praedicet (Gal. 2, 3.), sequitur hanc ceremoniam non promiscue, nec sine delectu fuisse liberam. Ergo spectanda fuit aedificatio et publica Ecclesiae utilitas. Quia Titum circumcidere non poterat, quin puram Evangelii doctrinam prode-

et, seque exponeret hostium calumniis, abstinuit a libero ceremoniae usu, quem sibi in Timotheo permisit, quum Ecclesiae utiem esse cerneret. Hinc facile perspicitur, quam horrenda in Paatu grassetur confusio. Immensus illic est ceremeniarum acervus: uorsum id, nisi ut pro uno veteris templi velo centum obtendant?)eus quas praeceperat ceremonias abrogavit, quo illustrior fulgeret ;vangelii veritas: homines novas inducere ausi sunt, et quidem nullo ervato modo. Accessit deinde pravum commentum, valere eas omies ad cultum Dei: tandem sequuta est diabolica meriti fiducia. lunc quum satis constet, tales ceremonias nec vela esse, nec sepulra quibus tegitur Christus, sed foetida potius stercora, quibus brnta est sincera fides et religio, qui promiscue faciunt liberum eaum usum, longe plus Papae arrogant quam Deus Legi suae conedat. De Missa et similibus spurciciis, quae manifestam in se idoolatriam continent, dicere nihil attinet.

Sciebant hoc omnes. Hoc fuisse Pauli consilium admonet Luas, Timotheo accessum patefacere ad Iudaeos, ne ab eo tanquam b homine profano abhorrerent. Noverant, inquit, omnes patrem sse eius Graecum: ergo quia nulla erat matrum potestas in libeos, satis persuasi erant non fuisse circumcisum. Hic obiter obervent Lectores, quam misera tunc fuerit populi Dei servitus. unica Timothei mater ex tenuibus reliquiis erat, quas Iudaei uoque ipsi prodigii loco habebant, et tamen homini incredulo in oniugium data, liberos suos Deo sacrare non audebat, saltem ut lis externum gratiae symbolum daret: nec tamen propterea detitit filium suum a puero sancte in Dei timore veroque cultu insituere. Exemplum sane feminis imitandum, quas tyrannico imerio deterrent mariti, ne liberos et familiam caste in vera piete contineant. Graecus hic pro gentili trito Scripturae more ımitur.

4. *Tradebant servanda placita.* His verbis significat Lucas, uam studiosus pacis fuerit Paulus. Optimum tunc fovendae inter cclesias concordiae vinculum erat, servare quod per Apostolos fueat transactum: in eo quum diligens est Paulus, bona fide cavet, e quid oriatur turbae sua culpa. Meminerimus autem id fuisse temorale, quia, ubi videt cessare scandali periculum, penitus ecclesias xonerat, et posthabito decreto liberum facit quod illic vetuerant postoli. Neque tamen ea abrogatione quod statuerant Apostoli reindit ac violat, vel contemnit ipsos auctores, quia minime illis conlium fuerat, sancire perpetuam legem, sed tantum mitigare ad breve empus, quod infirmas conscientias laedere poterat, quemadmodum uperiori capite fusius disserui: quo satis arguitur Papistarum stultia, dum graviter nos accusant quod Paulo simus longe dissimiles, uia, contemptis ut loquuntur Ecclesiae decretis, solo Dei verbo regi olumus piorum conscientias, non autem subiici arbitrio hominum. ed quemadmodum iam dixi, nihil minus Paulo venit in mentem nam necessitatis laqueum conscientiis iniicere: non enim a se ipso issentit, quum alibi clamat, Omnia munda mundis: item, Qui firmus st, vescitur quibuslibet: item, Regnum Dei non est esca et potus: em, Esca nos non commendat Deo: item, Omne quod in macello enditur edite, nihil interrogantes propter conscientiam (Tit. 1, 15., o. 14, 2. 17., I. Cor. 8, 8., I. Cor. 10, 25.), sed uno verbo con-

sciliat quae possent alias videri parum consentanea, quum abstinere ab idolothytis iubet propter alterius conscientiam. Interea sedulo cavet, ne hominum legibus pias animas obstringat. Nos ergo hodie nihil a Paulo diversum tentamus. Caeterum nimis crasse illudunt Papistae leges suas cum Apostolorum decretis comparando. Nullum finxerant Apostoli novum Dei cultum, nullum novum spirituale regimen erexerant, sed pacis studio hortati fuerant gentes, ut Iudaeis aliquid concederent: ut leges suas isto praetextu excuset Papa, prius totas mutari necesse erit. Nos vero, quum spiritualem Dei cultum statuant Papistae in humanis commentis, et ius unius Dei ad homines transferant qui dominentur in animas, fortiter repugnare cogimur, nisi perfido silentio prodere velimus partam *Christi sanguine* gratiam. Iam quid cum tribus decretis ad sublevandos *infirmos* positis simile habet immensa legum congeries, quae non tantum miseras animas obruit sua mole, sed fidem quoque absorbet? Nota est Augustini querimonia ad Ianuarium, quod iam tunc nimio traditionum onere perperam gravata esset Ecclesia: an illi, obsecro, tolerabilis esset hodierna servitus, quae fere centuplo durior est?

5. *Ecclesiae confirmabantur.* Hinc colligimus fuisse veluti parergon et accessorium, ut vocant, quod de Apostolorum placitis attigit Lucas: nam longe alium Paulinae docrtinae profectum et fructum commendat, quum ecclesias dicit confirmatas fuisse fide. Sic ergo res externas composuit Paulus, ut praecipue in Regnum Dei, quod Evangelii doctrina constat et externo ordine altius est ac praestantius, intentus foret. Ergo de placitis illis facta est mentio quatenus ad concordiam intererat, ut sciremus sancto viro eam fuisse curae: sed superiore gradu locatur religio et pietas, cuius unicum fundamentum est fides, quae rursus ipsa in purum Dei verbum recumbit, nec pendet ab hominum legibus. Iam hoc exemplo nos incitat Lucas ad continuos fidei progressus, ne inter principia torpor aut proficiendi neglectus obrepat. Eprimitur etiam augendae fidei ratio, quum nos scilicet Dominus servorum suorum opera sollicitat, sicuti tunc Pauli et eius comitum opera usus est. Quum mox subiicit, numero quoque auctas esse, alterum quidem praedicationis fructum commendat: simul tamen innuit, quatenus fide proficiunt qui primi sunt vocati, plures ad Christum adducere, acsi propagine fides latius ad alios serperet.

6. Quum autem peragrassent Phrygiam et Galaticam regionem, vetiti a Spiritu sancto loqui sermonem in Asia, 7, Profecti in Mysiam tentabant ire in Bithyniam: et non permisit eis Spiritus. 8. Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem. 9. Et visio per noctem conspecta est Paulo, Vir Macedo quidam erat stans et deprecans eum, ac dicens: Profectus in Macedoniam succurre nobis. 10. Ut autem visionem vidit, statim quaesivimus ire in Macedoniam, certo confirmati, quod nos vocasset Dominus ad evangelizandum ipsis.

6. *Quum peragrassent Phrygiam.* Hic recitat Lucas, quam edulo et graviter incubuerit Paulus cum suis comitibus in officium ocendi: dicit enim per varias regiones Asiae minoris iter fecisse pargendi Evangelii causa. Sed rem unam imprimis memoratu di-nam refert, quod vetiti fuerint a Spiritu Dei in quibusdam locis erbum de Christo facere. Quod ad ornandum Pauli Apostolatum on parum valet, sicut procul dubio ipse ad pergendum non vulga-iter animatus fuit, quum Spiritum Dei sibi viae et actionum du-em esse agnosceret. Quod autem sine discrimine, quocunque ven-um erat, se ad docendum parabant, id faciebant pro sua vocatione t ex Dei mandato: nam sine exceptione ad promulgandum inter entes Evangelium missi erant, sed Dominus consilium suum in gu-ernando eorum cursu, quod prius occultum erat, in ipsis tempo-um articulis patefecit. Quaeritur tamen, Si nusquam docuit Pau-us nisi manuducente Spiritu, qualis hodie erit Ecclesiae ministris ocationis suae certitudo, qui nullis oraculis redduntur certiores, uando loquendum sit vel tacendum? Sespondeo, Quum tam late ateret provincia Pauli, opus illi fuisse singulari directione Spiritus. Ion unius loci vel paucarum urbium creatus erat Apostolus, sed manda-um acceperat promulgandi per Asiam et Europam Evangelii, quod erat ı mari vatissimo navigare. Quare non est quod miremur, in illa onfusa amplitudine Deum quasi porrecta manu signum illi de-isse, quorsum tendere eum vel quousque progredi vellet. Sed ltera hic nascitur magis difficilis quaestio, cur Dominus in Asia etuerit Paulum loqui, et in Bithyniam venire passus non sit. Nam i responsum fuerit, indignas fuisse gentes istas salutis doctorina, ursum excipere licebit: Cur Macedonia dignior? Qui nimium apere appetunt, causas huius discriminis assignant in hominibus, uod Dominus quosque dignetur suo Evangelio, ut ad fidei obse-uium propensos videt: sed ipse longe aliter pronuntiat, nempe se alam apparuisse his, a quibus non fuit quaesitus, et his loquutum sse, qui de eo non interrogabant. Unde enim docilitas et obse-uendi animus, nisi ex eius Spiritu? certum igitur est, alios aliis uo merito non praeferri, quum natura peraeque omnes a fide aversi int. Ideo nihil melius quam liberam Deo potestatem relinquere, t gratia sua dignetur aut privet quos visum est. Et certe ut gra-ıita est aeterna eius electio, sic gratuita vocatio censenda est quae linc fluit, ac minime in hominibus fundata est, quando nihil cui-uam debet. Quare sciamus, ex uno merae gratiae fonte prodire obis Evangelium. Neque tamen Deo ipsi iusta ratio deest, cur ertis quibusdam offerat suum Evangelium, alios autem praetereat: ed rationem illam dico in arcano eius consilio latere. Interim ciant fideles, aliis posthabitis gratis se fuisse vocatos, ne quod nius Dei misericordiae est ad se trahant. In reliquis autem, quos ulla manifesta causa Deus reiicit, profundam iudicii eius abyssum, uam inquirere fas non est, mirari discant. Caeterum Asiae nomen ic pro ea parte capitur, quae sic proprie dicta est. Quum dicit ucas, tentasse Paulum et eius comites in Bithyniam venire, donec rohibiti sunt a Spiritu, ostendit non fuisse oraculis directos nisi uum necesse foret, ut in rebus dubiis et perplexis Dominus suis desse solet.

9. *Visio per noctem.* Noluit Dominus Paulum in Asia diutius morari, quia eum in Macedoniam trahere volebat. Trahendi autem modus exprimitur a Luca, quod illi vir Macedo nocte apparuerit ubi notandum est, non eundem semper revelationis modum fuisse a Domino servatum, quia diversae species ad confirmationem melius conveniunt. Non dicitur autem haec visio oblata fuisse per somnium, sed tantum nocte: sunt enim nocturnae quaedam visiones, quae tamen vigilantibus occurrunt.

Succurre nobis. Haec loquutio commendat ministerium quod Paulo iniunctum erat: nam quum Evangelium sit potentia Dei in salutem, dicuntur eius minstri auxilium pereuntibus ferre, ut a morte ereptos in vitae aeternae haereditatem adducant (Rom. 1, 16.). Atque hic non levis stimulus esse debet piis doctoribus ad incitandum studii ardorem, dum se miseras animas revocare audiunt ab interitu et opem ferre alias perditis, ut salvi fiant. Rursum docentur populi omnes ad quos Evangelium perfertur, eius ministros non secus ac liberatores reverenter amplecti, nisi Dei gratiam maligne respuere velint. Neque tamen sic ad homines transfertur hoc elogium, ut vel minima laudis suae parte spolietur Deus, quia etsi per ministros salutem confert, unus tamen eius auctor est, acsi manus suas extenderet ad auxilium ferendum.

10. *Certo confirmati* Hinc colligimus non fuisse nudam visionem, sed confirmatam Spiritus testimonio. Spectris enim et visionibus saepe ad suas praestigias abutitur Satan, ut incredulis illudat. Ita fit ut nuda visio suspensam relinquat hominis mentem, sed quae vere divinae sunt, eas Spiritus certa nota obsignat, ne vacillent vel haesitent, quos Dominus vult habere certo sibi addictos. Bruto apparuit cacodaemon, eum ad infelix illud proelium invitans quod Philippis transegit: eodem scilicet in loco, ad quem postea vocatus fuit Paulus. Verum ut longe dissimilis fuit causa, ita prorsus aliter Dominus cum servo suo egit, ut illi scrupulum omnem eximeret, non autem relinqueret pavore attonitum. Iam in Paulo et comitibus certitudinem mox sequutum est parendi studium: nam simulac tenent acciri se a Domino, ad profectionem se accingunt. Participii, quod ponitur (συμβιβάζοντες), activa est terminatio: quum autem multa significet, non dubito quin Lucas hoc loco intelligat, Paulum et reliquos, quum hanc visionem adiungerent superioribus oraculis, certo persuasos esse, divinitus in Macedoniam se vocari.

11. Quum ergo solvissemus a Trodae, recto cursu venimus in Samothraciam, et postero die Neapolin: 12. Et inde Philippos, quae prima est partis Macedoniae civitas, colonia. Eramus autem in eadem urbe diebus aliquot commorantes: 13. Et die Sabbatorum egressi sumus ex urbe iuxta flumen, ubi solebat esse precatio, et sedentes loquebamur mulieribus, quae convenerant. 14. Quaedam autem mulier nomine Lydia, purpurarum venditrix, civitatis Thyatirorum, colens Deum, audivit: cuius Dominus aperuit cor, uti intenderet his, quae dicebantur a Paulo. 15. Quum au-

tem baptizata esset et domus eius, deprecata est dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam et manete. Et adegit nos.

11. Haec historia quasi in speculo demonstrat, quam acriter fidem et patientiam suorum Dominus exercuerit arduas difficultates obiiciens, quibus superandis nonnisi singularis constantia par fuisset. Talis enim refertur Pauli ingressus in Macedoniam, qui visioni fidem abrogare potuerit. Sancti homines, relicto quod habebant in manibus opere, celeriter mare traiiciunt, acsi tota gens Macedonum opis petendae causa cupide obviam ventura esset: nunc adeo non respondet spei successus, ut omnes fere loquendi aditus praeclusi sint. Primum urbem ingressi neminem illic reperiunt, cui operam suam impendant: coguntur ergo in agrum exire, ut in recessu et solitudine loquantur. Nec illic quoque virum unum nancisci possunt, qui aurem praebeat ipsorum doctrinae: unam tantum mulierem acquirunt discipulam Christo, et eam quidem alienigenam. Quis non dixisset profectionem illam stulte et malis auspiciis susceptam, quae tam infeliciter cedebat? Sed ita Dominus sub humili infiramque specie opera sua peragit, quo illustrior tandem ipsius potentia eniteat, praesertim exordia regni Christi sic componi oportuit, ut crucis humilitatem saperent. Observanda autem est Pauli et comitum eius constantia, qui tam adversis initiis non perculsi tentant nihilominus, si qua se praeter spem vel minima occasio offerat. Et certe contra quaevis obstacula luctari oportet servos Christi, nec cedere difficultatibus, quin pergant in crastinum, si hodie nullus laboris fructus apparet: non enim est cur feliciores Paulo esse postulent. Quum dicit Lucas in ea urbe fuisse commoratos (διατρίβοντες), quibusdam magis placet, quod contulerint vel disputaverint: sed altera versio simplicior est et contextus eo nos ducit, quia paulo post ostendet Lucas, Lydiam fuisse primitias ecclesiae: et coniicere promptum est, Apostolos egressos esse, quod nulla in urbe ianua illis aperta erat.

13. *Die Sabbatorum.* Non dubium est quin secessum quaesierint Iudaei, quum precari vellent, quia tunc passim eorum religio in summo odio esset. Deus autem eorum exemplo docere nos voluit, quanti nobis esse debeat fidei professio, ne scilicet eam invidiae aut periculi metu deseramus. Habebant quidem multis in locis Synagogas, sed Philippis, quae colonia romana erat, publicos agere conventus non licuit. Ergo in secretum angulum confugiunt, ut procul arbitris Deum precentur: neque hoc tamen ipsum invidia carebat, quae molestiam illis et discrimen poterat creare, sed Dei cultum otio suo et commodo praeferunt. Porro Lucam de Iudaeis loqui, ex Sabbati nomine colligitur: deinde, quum Lydiae pietatem commendet, Iudaeam oportet fuisse. Nec vero longa disputatione opus est, quum sciamus capitale fuisse Graecis et Romanis, Sabbatum celebrare vel suscipere ritus Iudaicos. Iam tenemus, non superstitionis causa delectam fuisse fluminis ripam a Iudaeis, in qua precarentur, sed frequentiam hominum et populi oculos fugisse. Si obiiciat quispiam, cur non domi suae privatim quisque orabat, responsio in

promptu est, solennem hunc fuisse precandi ritum testandae pietatis causa, atque ut a gentium superstitionibus remoti mutuo se hortarentur ad unius Dei cultum, et acceptam a patribus religionem inter se foverent. Quantum ad Paulum et eius comites spectat, qui novi hospites erant, non tam precandi causa venisse illuc credibile est, quam quod profectum aliquem sperabant: erat enim opportunus docendi locus procul a strepitu, et attentiores ad Dei verbum esse decebat, qui precandi causa illuc convenerant. Diem Sabbatorum pro Sabbato posuit Lucas: ubi Erasmum sequutus transtuli. Solebat esse precatio, vetus Interpres habet, Videbatur. Et verbum νομίζεσθαι Graecis utrumque significat: sensus tamen praesenti loco aptior est, ex more habitam illic fuisse precationem.

Loquebamur mulieribus. Vel ad coetus tantum muliebres destinatus erat locus ille, vel apud viros frigebat religio, ut saltem tardius adessent. Utcunque res habeat, videmus sanctos homines nullam occasionem negligere, quia non gravantur solis mulieribus offerre Evangelium. Porro quum mihi verisimile sit, viris et mulieribus communes illic fuisse preces, viros a Luca praetermissos fuisse arbitror, quia vel audire gravati sunt vel nihil profecerint audiendo.

14. *Mulier nomine Lydia.* Si a paucis mulieribus auditi essent, hoc tamen erat quasi per angustam rimam penetrare: nunc vero dum una tantum cum attentione et profectu audit, annon videri potuit obstructus esse Christo ingressus? Atqui postea ex illo tenui surculo prodiit nobilis ecclesia, quam Paulus praeclaris encomiis celebrat: fieri tamen potest, ut quasdam habuerit socias Lydia, quarum nulla fit mentio, quod ipsa longe praecelleret. Quod autem una haec mulier se docilem praebuit, Lucas causam non assignat, quod acutiori fuerit ingenio quam aliae, vel aliquam a se ipsa praeparationem habuerit, sed dicit cor eius apertum fuisse a Domino, ut Pauli sermoni intenderet. Laudaverat nuper eius pietatem, et tamen non potuisse comprehendere Evangelii doctrinam ostendit nisi illuminatione Spiritus: quare videmus non fidem modo, sed omnem intelligentiam spiritualium rerum peculiare esse donum Dei, nec quicquam proficere ministros loquendo, nisi interior Dei vocatio simul accedat. Cordis nomine interdum Scriptura mentem intelligit, sicuti quum Moses dicit, Non dedit tibi Dominus hactenus cor ad intelligendum. Ita et hoc loco non modo significat Lucas instinctu Spiritus adductam fuisse Lydiam, ut cordis affectu amplecteretur Evangelium, sed illustratam fuisse eius mentem, ut intelligeret. Hinc discamus eum esse stuporem eamque coecitatem hominum, ut audiendo non audiant, videndo non videant, donec novas aures et novos oculos illis Deus formet. Caeterum notanda est loquutio, Apertum fuisse cor Lydiae, ut voci externae doctoris intenderet: nam ut sola praedicatio nihil aliud est quam mortua litera, ita vicissim cavendum est ne falsa imaginatio, aut species arcanae illuminationis a Verbo nos abducat, unde fides pendet et in quo recumbit. Multi enim ut gratiam Spiritus amplificent, ἐνθουσιασμοὺς nescio quos sibi fingunt, ut nullus supersit externi verbi usus: atqui tale divortium fieri non patitur Scriptura, quae hominum ministerium cum arcano Spiritus afflatu coniungit. Nisi aperta fuisset mens Lydiae, literalis futura erat Pauli praedicatio: Deus tamen non illi nudas

tantum revelationes inspirat, sed reverentiam verbi sui, ut vox hominis, quae alioqui in aërem evanuisset, in mentem coelesti luce donatam penetret. Facessant ergo fanatici homines, qui praetextu Spiritus externam doctrinam respuunt: tenendum est enim temperamentum quod hic statuit Lucas, nihil nos ex solo Verbi auditu consequi absque Spiritus gratia, et Spiritum nobis conferri, non qui Verbi contemptum pariat, sed potius qui eius fidem mentibus nostris instillet ac cordibus inscribat. Iam si causa quaeritur, cur unius tantum mulieris cor aperuerit Deus, ad illud principium redire necesse est, Credere quotquot praeordinati sunt ad vitam. Nam timor Dei, qui apertam et explicitam Christi notitiam praecesserat in Lydia, ipse quoque gratuitae electionis fructus fuit. Thyatiram geographi urbem Lydiae esse tradunt, sitam in ripa Hermi fluminis, et illi quondam nomen fuisse Pleopiae: sunt tamen qui Phrygiae attribuant, alii Mysiae.

15. *Quum esset baptizata.* Hinc apparet, quam efficaciter brevi temporis momento Deus operatus sit in Lydia. Neque enim dubium est, quin vere amplexa fuerit Christi fidem eique nomen dederit, antequam Paulus ipsam ad Baptismum admitteret. Merae hoc promptitudinis specimen: sanctus etiam zelus et pietas in eo se proferunt, quod suam familiam simul Domino consecrat. Et certe commune hoc piis omnibus studium esse debet, ut eiusdem fidei socios habeant, quibus praesunt: nam indignus est qui censeatur inter Dei filios, et aliis cum imperio praesit, quisquis regnare domi suae volens in uxorem, liberos, servos et ancillas, Christo nullum dare locum curabit. Sic ergo domum suam instituere quisque fidelium studeat, ut sit Ecclesiae imago. Non habuit, fateor, Lydia in manu suorum omnium corda, ut quoscunque vellet suo arbitrio converteret ad Christum, sed Dominus pio eius studio benedixit, ut morigeros haberet domesticos. In hoc quidem, sicuti iam diximus, incumbere decet pios omnes, ut arceant a suis domibus omne superstitionum genus: deinde, ne profanas habeant familias, sed eas contineant sub timore Domini. Sic Abraham fidelium pater secum omnes servos circumcidere iussus est, et laudatur a cura instituendae domus suae. Porro si officium hoc a patrefamilias exigitur, multo magis a principe, ne sinat quantum in se est Dei nomen in ditione sua profanari.

Deprecata est dicens. Vim adiurationis habet quod dicit, Si me iudicastis fidelem: acsi diceret, ego per fidem quae Baptismi sigillo a vobis approbata est, vos obtestor, ne hospitium repudietis. Caeterum testata quidem est Lydia tam ardenti voto, quam serio et cupide Evangelium amaret. Interea non dubium est, quin talem illi affectum Dominus indiderit, quo magis animaretur Paulus ad pergendum, non tam quia liberaliter et benigne excipi se videret, quam quod inde iudicium facere licebat de profectu doctrinae. Fuit ergo ista non mulieris solum, sed Dei invitatio ad Paulum eiusque comites retinendos: quo etiam pertinet quod sequitur, coactos fuisse a Lydia, quasi Deus in mulieris persona manum illis iniiceret.

16. Accidit autem euntibus nobis ad precationem, ut puella quaedam habens spiritum Pythonis occurreret nobis,

quae quaestum magnum praestabat dominis suis divinando. 17. Haec subsequuta Paulum ac nos, clamabat dicens, Isti homines servi Dei excelsissimi sunt, qui annuntiant nobis viam salutis. 18. Hoc autem faciebat multis diebus. Paulus autem aegre ferens, et conversus spiritui dixit, Praecipio tibi in nomine Iesu Christi, ut exeas ab ea. Et exiit eadem hora. 19. Videntes autem domini eius, quod abiisset spes quaestus sui, apprehensum Paulum et Silam traxerunt in forum ad Principes. 20. Et offerentes eos magistratibus, dixerunt, Hi homines conturbant urbem nostram, quum sint Iudei: 21. Et annuntiant instituta, quae non licet nobis suscipere, neque servare, quum Romani simus. 22. Et concurrit turba adversus eos: ac magistratus, scissis vestibus eorum, iusserunt virgis caedi.

16. Prosequitur Lucas Ecclesiae incrementa: etsi enim non statim verbo id exprimat, facile tamen colligitur ex contextu, adductos fuisse complures ad fidem, vel saltem auctam aliquo numero fuisse Ecclesiam: nec vero frustra coetus frequentabat Paulus precationis tempore. Simul tamen refert Lucas abruptum fuisse hunc cursum a Satana, nempe quia Apostoli, postquam virgis caesi fuerant et in carcerem coniecti, urbe tandem coacti fuerint migrare. Quicquid tamen machinatus fuerit Satan videbimus in fine capitis collectum fuisse aliquod ecclesiae corpus, antequam discederent.

Habens Spiritum Pythonis. Fabulati sunt Poetae serpentem, cui Pythonis nomen erat, confectum fuisse Phoebi sagittis. Ex hoc figmento natum est aliud, ut arrepticios Pythonis spiritu afflari dicerent: forte etiam in honorem Apollinis sic vocatae sunt *Phoebades*, et Lucas receptum loquendi morem sequitur, quia vulgi errorem tradit, non autem quo instinctu divinaverit puella. Certum enim est, sub larva Apollinis diabolum lusisse, ut idololatriae omnes et fallaciae in eius officina fabricatae sunt. Atqui mirari posset quispiam diabolum, cuius impulsu puella clamabat, tam honorifici praeconii fuisse auctorem, quo Paulum et Silam et alios ornabat. Nam quum sit mendacii pater, quomodo ab eo prodire potuit veritas? deinde, qui factum est ut sponte locum daret Christi servis, a quibus regnum eius destruebatur? quomodo consentaneum est, plebis animos ad audiendum Evangelium praeparasse, cuius tam infestus est hostis? Nihil certe illi magis proprium est, quam avertere mundum a Dei verbo, cui nunc audientiam conciliat: unde tam subita mutatio vel insolitus motus? Verum diabolus sic mendacii pater est, ut fallaci veritatis praetextu se ipsum tegat. Egit igitur callido artificio aliam personam, quam ferret eius natura, ut occulte penetrando magis noceret, ac proinde quod mendacii pater vocatur, non ita accipere convenit, quasi semper aperte et sine fuco mentiatur, quin potius ab eius obliquis insidiis cavendum est, ne veri colorem obtendens inani specie nos decipiat. Videmus etiam ut quotidie

simili artificio utatur: quid enim magis speciosum Papae titulis, quibus se non adversarium Christi, sed vicarium iactat? quid solenni ista praefatione magis plausibile, In nomine Domini, Amen? Scimus tamen veritatem, dum ita obtenditur a falsariis Satanae ministris, esse corruptam ac mortifera tabe infectam. Duplex quum sit Satanae ratio oppugnandi Evangelii, nempe quod aliquando via aperta grassatur, interdum vero mendaciis se insinuat, duas quoque habet mentiendi species, vel dum falsis doctrinis et crassis superstitionibus verbum Dei evertit, vel dum se amicum verbi astute simulans quasi per cuniculos obrepit: imo nunquam est nocentior hostis, quam dum se transformat in angelum lucis. Iam tenemus quorsum spectaret tam splendidum elogium, quo Paulum et eius comites extulit: nempe quia non tam commodum illi erat, bellum ex professo gerere cum Evangelio, occultis artibus tentavit labefactare eius fidem. Nam si admissum fuisset a Paulo illud testimonium, nullum amplius discrimen inter salvificam Christi doctrinam et Satanae ludibria fuisset: implicitus mendacii tenebris fuisset Evangelii fulgor, atque ita exstinctus. Sed quaeritur, cur tantum licentiae Deus Satanae permittat, ut veris quoque divinationibus deludat ac fascinet miseros homines: nam omissis, quas de eius perspicacia nonnulli agitant, argutis disputationibus hoc pro confesso sumo, nonnisi Dei permissu vaticinia de rebus occultis vel futuris proferre. Videtur autem hoc modo Deus homines male providos exponere ad eius fallacias, ut sibi cavere nequeant: nam quum divinam virtutem spirent vaticinia, necesse est quoties in medium prodeunt, reverentia tangi hominum animos nisi Deum contemnant. Respondeo, nunquam Satanae tantum divinitus permitti, nisi ut poena de ingrato mundo sumatur, qui tam cupide mendacium appetit, ut sponte malit decipi quam veritati obedire. Est enim universale illud malum, de quo conqueritur Paulus, primo ad Romanos capite, Quod homines Deum naturaliter ex mundi opificio cognitum non glorificent, ac veritatem eius iniuste supprimant: tantae ingratitudinis iusta est merces, quod Satanae frenum laxatur, ut variis praestigiis eos in ruinam praecipitet, qui maligne se a Dei luce avertunt. Quoties ergo Satanae divinationes legis, cogita iustam Dei vindictam. Iam si tam severe ulciscitur Deus lucis suae contemptum in gentibus profanis, quae non alio quam coeli et terrae magisterio edoctae sunt, quanto atrociorem merentur poenam, qui patefactam sibi in Lege et Evangelio puram salutis doctrinam scientes ac volentes suffocant? quare nihil mirum, si tam licentiose Satan suis fallaciis per tot saecula mundum dementaverit, ex quo impie contempta fuit Evangelii veritas, quae perspicue innotuerat. Sed obiicitur rursum, nullos eximi periculo, quum falsae divinationes ita volitant; neque enim boni minus quam mali, dum obtenebrata est veritas, obnoxii esse videntur Satanae decipulis. Responsio facilis est, etiamsi promiscue omnibus laqueos tendat Satan, pios tamen servari Dei gratia, ne irretiantur una cum aliis: clarior etiam distinctio in Scriptura traditur, quod Dominus hoc modo probat suorum fidem et pietatem: reprobos autem excoecat ut pereant, quemadmodum digni sunt. Ideo Paulus diserte exprimit non dari Satanae efficaciam erroris, nisi in eos qui Deo obsequi et veritatem amplecti recusant, ad (II. Thesal. 2, 11. 12.). Quo etiam satis coarguitur scelerata eorum impietas, qui profanum

omnis doctrinae contemptum hoc praetextu excusant: quo nos vertemus, inquiunt, quum tot ac tam variis artibus ad fallendum polleat Satan? praestat igitur omni religione solutos vivere quam exitium nobis accersere religionis studio. Nec vero hunc metum serio causantur, sed quum nihil magis cupiant, quam sine ullo Dei metu secure pecudum more vagari, quodvis illis effugium placet, modo ne qua eos religio obstrictos teneat. Equidem fateor Satanam innumeris modis sacro Dei nomine non minus callide quam improbe abuti, nimisque verum esse proverbium illud quod peperit nobis Papatus, In nomine Domini incipit omne malum: sed quum Dominus pronuntiet se Doctorem esse humilium, et pollicitus sit, propinquum se fore rectis corde, quum Paulus doceat, verbum Dei esse gladium Spiritus, quum testetur eos, qui probe fundati sunt in fide Evangelii, non esse amplius obnoxios hominum imposturis, quum Petrus Scripturam vocet Lucernam ardentem in loco caliginoso, quum nos minime frustrari queat benigna ista Christi invitatio, Quaerite, invenietis: pulsate, aperietur vobis: quicquid moliatur Satan et quascunque tenebras offundere conentur pseudoprophetae, timendum non est, ne Spiritu prudentiae et discretionis nos deserat, qui Satanam suo arbitrio compescit, et nos per verbi sui fidem de illo facit triumphare.

18. *Paulus aegre ferens.* Fieri Potest ut initio Paulus neglexerit puellae clamorem, quia sperabat pro nihilo habitum iri, et maluisset sponte evanescere: sed continua repetitio taedium illi demum affert, quia amplius dissimulare non poterat, quin eius silentio et patientia magis insolesceret Satan. Deinde non temere in hanc prohibitionem erumpere debuit, donec certo sciret Dei virtute se esse instructum: nam sine Dei imperio futilis et irrita Pauli imprecatio fuisset. Atque id notandum est, ne quis Paulum nimiae festinationis damnare audeat, quod tam fervide congressus est cum immundo spiritu: neque enim molestiam ac indignationem concepit, nisi quia videbat Satanae astum invalescere nisi mature occurreret, nec quicquam tentavit nisi Spiritus impulsu, nec manum conseruit nisi coelesti virtute armatam. Videtur tamen sibi non constare, quum alibi (Phil. 1, 18.) praedicet se laetari, quacunque tandem occasione promoveri Evangelium videat, etiam per improbos homines, et qui data opera studebant ipsum reddere exosum. Respondeo, hic diversam fuisse rationem, quia putassent omnes, colludere puellae daemonium cum Paulo: ita non modo suspecta fuisset Evangelii doctrina, sed recidisset in merum ludibrium. In hunc finem etiam Christus iussit daemonium obmutescere, quum tamen passus interdum fuerit nomen suum per homines indignos celebrari (Marc. 1, 25, Luc. 4, 35.).

Praecipio tibi in nomine. Notanda est loquendi forma: nam sicuti futurus erat duplex miraculi usus, nempe ut innotesceret virtus Christi, deinde ut testatum fieret nihil ei commune esse cum Satanae praestigiis, ita Paulus, imperium et potestatem soli Christo deferens, nonnisi ministrum se esse declarat: deinde palam opponit Christum daemonio, ut ex conflictu omnes agnoscant hostile esse inter ipsos dissidium. Nam expergefieri multos utile fuit, qui dediti fuerant tam crassae imposturae, ut bene purgati ad sanam fidem concederent.

19. *Videntes autem.* Idem diabolus, qui nuper suis illecebris blande Paulum captabat per os puellae, nunc in rabiem eius dominos concitat, ut eum ad mortem rapiant: ita scilicet nova persona indutus tragoediam agit, quia prior lusus successu caruerat. Etsi autem fervor zeli quo excanduerat Paulus persequutionis turbinem movit, non tamen propterea vitio vertendus est, nec vero miraculi poenituit ipsum Paulum, ut infectum esse cuperet quod factum erat, quia sibi probe conscius erat, quo impulsu diabolum expulisset a puella: quo docemur, non temere damnanda esse recte facta et si quid ex Dei mandato susceptum est, quamvis eventus infelix sequatur, quia tunc Deus suorum constantiam examinat, donec laetior finis et magis prosper omnem tristitiam discutiat. Quantum ad homines spectat, causam exprimit Lucas cur ita in Paulum insanierint, nempe quia spes turpis lucri evanuerat. Caeterum, quamvis sola avaritia perciti Evangelium eiusque ministros oderint, obtendunt tamen pulcrum colorem, quod illis doleat convelli publicum statum, violari leges receptas et pacem turbari. Ita quamvis improbe et nequiter se gerant hostes Christi, aliquas semper peccandi causas excogitant: imo etiamsi clare appareat prava eorum cupiditas, ferrea tamen fronte semper aliquid ingerunt ad tegendam suam turpitudinem. Ita hodie quicunque ex Papistis sunt acerrimi zelotae legis suae, nihil tamen in animo habent praeter suum quaestum vel dominationem. Deierent per omnia sacra licet, pio affectu se cogi, res tamen ipsa clamitat, zelum eorum accendi ex friore culinae, et eius flabellum esse ambitionem. Nam sunt vel famelici canes, quos voracitas instigat, vel rabidi leones, qui nihil praeter saevitiam spirant.

20. *Isti homines turbant urbem.* Versute composita fuit haec criminatio ad gravandos Christi servos: nam ab una parte obtendunt romanum nomen, quo nihil erat magis favorabile. Rursum ex nomine iudaico, quod tunc infame erat, conflant illis invidiam: nam quantum ad religionem, plus habebant Romani affinitatis cum aliis quibuslibet quam cum gente iudaica. Homini enim romano licebat sacra facere vel in Graecia vel in Asia aliisque regionibus, ubicunque vigebant et idola et superstitiones. Scilicet secum facile consentiebat Satan, quamvis varias formas indueret: quae autem sola erat religio in mundo, Romanis habebatur detestabilis. Tertiam calumniam ex crimine seditionis concinnant: turbari enim pacem publicam obtendunt a Paulo et eius comitibus. Eodem titulo odiose traductus fuit Christus (Luc. 23, 5.), et nunc ad creandum nobis odium nihil magis plausibile habent Papistae, quam dum clamitant non alio spectare doctrinam nostram quam ad turbas miscendas, ut tandem foeda sequatur rerum omnium confusio. Sed hanc falsam infamiam, Christi et Pauli exemplo fortiter nos spernere decet, donec malitiam hostium nostrorum in lucem producat Dominus et impudentiam refellat.

21. *Instituta quae non licet.* Praeiudicio nituntur ne causa veniat in disputationem, qualiter et Papistae hodie nobiscum agunt. Hoc in generali Concilio decretum est: magis recepta est opinio, quam ut fas sit dubitare: hoc diutius usus approbavit, hoc plus quam mille saeculorum consensu sancitum est. Sed quorsum haec omnia, nisi ut Dei verbo nihil auctoritatis relinquant? Iactantur hominum

placita, interim Dei Legibus ne extremus quidem locus conceditur. Quatenus valere debeant haec praeiudicia, ex praesenti loco statuere licet. Praeclarae erant leges romanae, sed religio non aliunde quam ex solo Dei verbo pendet: ideo in hac causa semper attente videndum, ut hominibus in ordinem coactis una praevaleat Dei auctoritas, sibique quicquid excellit in mundo subiiciat.

22. *Concurrit plebs.* Quum narrat Lucas factum esse populi concursum, simulac tumultuati sunt pauci homines nihili, nempe quaestuarii praestigiatores, et quorum sordes plus satis notae erant, admonet quanta intemperie feratur mundus adversus Christum. Est quidem commune omnibus populis ac fere perpetuum vitium stultitia et levitas, sed in eo se prodit mira vis Satanae, quod, qui modesti sunt et sedati in aliis causis, de nihilo repente effervent seque indignissimis quibusque socios adiungunt, ubi oppugnanda est Dei veritas. Nihilo plus moderationis in ipsis iudicibus fuit, siquidem reputamus, quaenam fuerint illorum partes. Debebant enim sua gravitate compescere populi furorem et violentiae acriter se opponere, debebant suo praesidio tegere innoxios: atqui eos tumultuose arripiunt, et laceratis vestibus indicta causa nudos virgis caedi iubent. Deploranda sane hominum pravitas, qua factum est ut omnia fere mundi tribunalia, quae iustitiae sacraria esse debebant, impia et sacrilega Evangelii oppugnatione polluta fuerint. Quaeritur tamen quorsum fuerint in carcerem coniecti, quum iam de illis sumpta esset poena: carcer enim custodiae causa institutus est. Nempe hoc genere correctionis usi fuerunt, donec amplius cognoscerent: atque ita videmus inhumanius tractari servos Christi quam adulteros, latrones, et alios quosvis sceleratos. Unde clarius perspicitur vis illa Satanae in concitandis hominum animis, ut nullam iudicii speciem colant in persequendo Evangelio. Etsi autem durior est piorum conditio in tuenda Christi veritate, quam impiorum in suis sceleribus: praeclare tamen cum illis agitur, quod in omnibus quas perferunt iniuriis gloriose coram Deo et angelis triumphant. Sustinent probra et ignominias, sed quia noverunt Christi stigmata plus habere pretii et dignitatis in coelo quam vanas et fumosas terrae pompas: quo magis improbe et contumeliose eos vexat mundus, eo uberior illis suppetit gloriandi materia. Nam si Themistocli tantum honoris habitum est a profanis scriptoribus, ut praetulerint eius carcerem iudicium tribunali et curiae, quanto magis honorifice sentire nos decet de Filio Dei, cuius causa agitur, quoties Evangelii causa persequutionem sustinent fideles? Tametsi ergo plagas Dominus infligi Paulo et Silae ab iniquis iudicibus passus est, non tamen dedecus illis inuri permisit, quod non cederet in maiorem gloriam, nam quum reliquiae sint passionum Christi, quaecunque pro Evangelii testimonio ferendae nobis sunt persequutiones, quemadmodum Princeps noster crucem, quae maledicta erat, convertit in currum triumphalem, sic etiam carceres et patibula suorum ornabit, ut illic de Satana et impiis omnibus triumphent.

Laceratis vestibus Quia recte transtulerat vetus Interpres, male Erasmus mutavit, quod suas vestes lacerarint magistratus. Hoc enim tantum voluit Lucas, tumultuose caesos fuisse sanctos homines neglecto iudicii legitimo ordine, ac manus tanto impetu iniectas esse, ut lacerarentur vestes. Hoc autem nimis alienum

fuisset a more romano, iudices publice conscindere vestes suas in foro, praesertim quum de ignota tantum religione quaestio esset, cuius cura non magnopere eos tangebat: sed nolo prolixius de re certa litigare.

23. Quumque multas plagas eis inflixissent, coniecerunt eos in carcerem, praecipientes custodi carceris, ut in tuto custodiret eos. 24. Qui quum tale praeceptum accepisset, coniecit eos in carcerem interiorem, et pedes eorum strinxit ligno. 25. Media autem nocte Paulus et Silas orantes laudabant Deum. Exaudiebant autem eos, qui vincti erant. 26. Subito vero terrae motus factus est magnus, ita ut concuterentur fundamenta carceris. Et statim aperta sunt omnia ostia, et omnium vincula soluta sunt. 27. Experrectus autem custos carceris, quum vidcrét ianuas carceris apertas, evaginato gladio se ipsum erat interfecturus, existimans aufugisse vinctos. 28. Clamavit autem Paulus voce magna, dicens, Ne quid feceris tibi ipsi mali: universi enim hic sumus.

23. *Ut in tuto custodiret.* Quod tam sedulo iubent magistratus Paulum et Silam servari, factum est eo consilio, ut cognoscerent amplius de causa: motus enim sedandi causa virgis eos ceciderant. Atque hoc est quod nuper dixi, tam coeco impetu mundum furere contra Evangelii ministros, ut nullum severitatis modum servet. Caeterum ut nobis ad exemplum valde potest cognoscere, quam indignis modis olim excepti fuerint Christi testes, ita non minus cognitu utile est, quod statim subiicit Lucas de eorum fortitudine et tolerantia. Nam quum vincti erant compedibus, dicit eos orando laudasse Deum: unde apparet, neque contumeliam qua affecti fuerant, neque plagas quae urebant ipsorum carnem, neque foetorem profundi carceris, neque periculum mortis quod instabat obstitisse, quominus alacriter et laetis animis gratias agerent Domino Tenenda quidem est generalis regula, non posse nos rite precari ut decet, quin simul Deum laudemus. Nam etsi nascitur precandi studium ex sensu nostrae inopiae vel malorum, ideoque cum dolore et anxietate animi fere coniunctum est, sic tamen fideles moderari oportet suos affectus, ut Deo non obstrepant. Sic legitima precandi ratio duos affectus coniungit in speciem contrarios: sollicitudinem et tristitiam ex sensu necessitatis quae nos premit, et laetitiam ex obedientia qua nos subiicimus Deo, et ex spe quae propinquum ostendens portum in ipso naufragio nos recreat. Talem formam nobis praescribit Paulus ad Philpp. 4, 6., Petitiones, inquit, vestrae cum gratiarum actione innotescant apud Deum. Sed in hac historia notandae sunt circumstantiae. Quamvis enim acerbus esset plagarum dolor, quamvis molestus esset carcer, quamvis grave esset periculum, quando non desinunt Paulus et Silas Deum laudare, hinc colligimus, quam constanter animati fuerint ad crucem ferendam. Sic antea retulit Lu-

cas gavisos fuisse Apostolos, quod digni essent habiti, pro nomine Domini contumeliam pati (supra 5, 41.).

25. *Exaudiebant eos.* Sciendum est clara voce precatos esse Paulum et Silam, ut fiduciam bonae conscientiae testatam aliis facerent, qui in eodem carcere inclusi erant. Poterant enim vel tacito cordis gemitu vota pro more concipere, vel submissis verbis orare Dominum. Cur igitur vocem extollunt? certe non id faciunt ambitiose, sed ut profiteantur, se causae bonitate fretos intrepide confugere ad Deum. Ergo in eorum precibus inclusa fuit fidei confessio, quae ad commune exemplum pertinebat et ad considerandum miraculum tam maleficos quam insularii domum praeparavit.

26. *Terrae motus factus est.* In hoc visibili signo edendo primum voluit Dominus servis suis consulere, ut clarius agnoscerent, exauditas fuisse suas preces: aliorum tamen respectum quoque habuit. Poterat sine terrae motu eximere Paulum et Silam compedibus et ianuas aperire, verum accessio illa non parum ad confirmationem eorum valuit, quod Deus in eorum gratiam aërem et terram concuteret: deinde oportuit custodem carceris et alios sentire Dei praesentiam, ne fortuitum esse miraculum putarent. Nec vero dubium est, quin Dominus specimen tunc virtutis suae ediderit quod saeculis omnibus prodesset, ut sibi propinquum fore certo statuant fideles, quoties subeunda erunt certamina et pericula pro defensione Evangelii. Interea neque eundem semper tenorem servat, ut se praesentem esse testetur manifestis signis, neque legem illi praescribere fas est: nam et ideo manifestis miraculis tunc adiuvit suos, ut nos hodie occulta eius gratia contenti simus: qua de re plura diximus in caput secundum.

27. *Excitatus custos carceris.* Mortem sibi consciscere volebat, ut supplicium anteverteret: ridicula enim fuisset defensio, sponte apertas fuisse ianuas carceris. Sed quaeri potest, quum videat Paulus in eo spem fugae esse positam, si se ille occidat, cur obsistit? videtur enim hoc modo liberationem divinitus oblatam respuere: imo videtur merum fuisse ludicrum, quod Deus custodem expergefieri voluit, ne quis esset usus miraculi. Respondeo, spectandum hic esse eius consilium: neque enim Paulum, Silam et reliquos solvit compedibus, nec ideo ianuas aperuit ut liberos inde statim emitteret, sed ut patefacta manus suae virtute obsignaret Pauli et Silae fidem, apud alios vero illustre redderet nomen Christi. Sic ergo Pauli et Silae votis respondet, ut se demonstret satis potentem esse ad eos liberandos, quoties visum fuerit: nec quicquam sibi posse obstare quin penetret non modo usque in carceres, sed etiam in sepulcra ut suos a morte eripiat. Petro ianuas carceris aperuit in alium finem, ut visum fuit cap. 12, 10., sed nunc, quum alia illi ratio ad manum esset servandi Paulum et Silam, non tam in praesentia eos educere voluit per miraculum quam in posterum confirmare. Deinde memoria repetendum est quod nuper dixi, pertinuisse carceris apertionem ad alios, ut multis testibus notum esset Deum favere doctorinae, quae iam iniusto praeiudicio gravata erat. Sensit hoc procul dubio Paulus, ideoque solutus ex vinculis pedem loco non movit. Liberum erat illi effugere: cur cessat? an quia contemnit Dei gratiam? an quia irritum facere velit miraculum sua

gritia? Nihil horum probabile est: unde colligimus fuisse divini-s retentum, sicuti Dominus animos suorum dirigere solet in rebus rplexis, ut sequantur interdum scientes, interdum ignari quod fa-u opus est, nec metas suas transiliant.

29. Postulatoque lumine irrupit, ac tremefactus procidit aulo et Silae ad pedes. 30. Et productis illis foras ait, Do-ini, quid me oportet facere, ut salvus fiam? 31. Illi vero xerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, et salvus eris et domus tua. 32. Et loquuti sunt et sermonem et om-ibus, qui erant in domo eius. 33. Et assumptis illis in illa ora noctis abluit plagas: et baptizatus est ipse et omnes do-iestici illius continuo. 34. Quumque perduxisset eos in do-ium suam, apposuit eis mensam: et exsultavit, quod cum niversa domo sua credidisset Deo.

29. *Tremefactus procidit.* Non minus timore subactus fuit ic custos ad praestandum Deo obsequium, quam miraculo praepa-itus: hinc apparet quam utile sit hominibus deiici ex sua superbia, t se Deo subiicere discant. Obduruerat in suis superstitionibus: revisset igitur alto animo quicquid a Paulo et Sila dictum foret, uos etiam probrose in arctiores carceris angustias detruserat, nunc mor docilem ipsum reddit ac mansuetum, quoties ergo nos percellet Dominus vel aliqua consternatione tanget, hoc sciamus fieri, ut in rdinem ex nimia altitudine cogamur. Sed mirum est, non reprehendi uod prociderit ad illorum pedes: qui fit enim ut dissimulet Paulus, uod Lucas prius retulit (supra 10, 26.) Petrum in Cornelio minime ulisse? Respondeo, Paulum ideo parcere custodi, quia scit non su-erstitione, sed divini iudicii metu inductum ut se ita humiliet. Erat species venerationis satis trita: praesertim vero Romanis solenne rat, quum vellent suppliciter aliquid petere vel deprecari veniam, d eorum genua procumbere, quibus erant supplices. Nulla ergo uit causa cur excandesceret Paulus contra hominem simpliciter a Deo humiliatum. Nam si quid fuisset contra Dei gloriam admissum, on erat oblitus eius zeli, quem prius apud Lycaones ostenderat: taque ex eius silentio colligimus, in hac specie adorationis nihil pie-tati vel Dei gloriae fuisse contrarium.

30. *Domini, quid me oportet facere.* Ita consilium petit, ut simul testetur se fore obedientem. Hinc videmus serio fuisse tactum, ut ad capessenda eorum iussa paratus esset, quos paucis ante horis inhumaniter vinxerat. Saepe impii visis miraculis, etsi ad momentum expavescunt, statim tamen redduntur obstinatiores ut Pharaoni contigit: saltem minime domantur ut se Deo addicant. Hic autem custos agnita Dei potentia non modo paulisper terri-tus fuit, ut mox ad piorem ferociam rediret, sed se Deo obe-dientem et sanae doctrinae cupidum ostendit. Sciscitatur de modo obtinendae salutis: unde clarius apparet, non evanido Dei timore fuisse subito concussum duntaxt, sed vere humiliatum, ut eius ministris discipulum se offerret. Sciebat non alia de causa fuisse

coniectos in carcerem, nisi quia vulgarem religionis statum convellerent: nunc ad eorum doctrinam paratus est attendere, quam prius contempserat.

31. *Crede in Dominum Iesum*. Brevis et in speciem ieiuna, sed tamen plena est haec salutis definitio, ut in Christum credatur. Habet enim unus Christus omnes beatitudinis et aeternae vitae partes in se inclusas, quas nobis per Evangelium offert: fide autem recipimus, quemadmodum disserui cap. 15, 9. Duo autem hic notanda sunt: primo Christum esse unicum fidei scopum: ideo nihil quam vagari hominum mentes, quum ab eo declinant. Itaque nihil mirum, si tota Papatus theologia immane sit chaos et horribilis labyrinthus, quia neglecto Christo sibi in vanis et ventosis speculationibus indulgent. Deinde notandum est, postquam fide amplexi sumus Christum, id unum sufficere ad salutem. Sed posterius membrum quod mox subnectit Lucas, melius fidei naturam exprimit. Iubent Paulus et Silas custodem carceris in Filium Dei credere: an praecise in hac una voce subsistunt? Imo sequitur apud Lucam in contextu, ipsos annuntiasse sermonem Domini. Videmus ergo, ut fides non levis sit vel arida opinio de rebus ignotis, sed liquida distinctaque Christi cognitio ex Evangelio concepta. Abeit rursum Evangelii praedicatio, nulla iam restabit fides. In summa Lucas fidem cum praedicatione et doctrina coniungit, et postquam de fide breviter loquutus est, exegetice refert verum et legitimum credendi modum. Ideo pro figmento implicitae fidei, de quo balbutiunt Papistae, teneamus fidem verbo Dei implicitam, quae nobis Christi virtutem explicet.

23. *Baptizatus est ipse et omnes qui domi erant*. Iterum commendat Lucas pium zelum custodis, quod totam suam domum consecraverit Domino: in quo etiam refulget Dei gratia, quod totam familiam repente in pium consensum adduxerit. Simul vero notanda est insignis mutatio. Nuper sibi mortem consciscere volebat, quod putaret Paulum et alios fugisse: nunc deposito metu sponte domum illos adducit. Ita videmus ut fides ad strenue agendum animet, quibus prius nihil erat cordis. Et sane quum metu et dubitatione torpeamus, nulla est melior fiduciae materia quam posse omnes curas in sinum Dei coniicere, ut nullum nos periculum ab officio praestando deterreat, dum exitum a Deo speramus qualem ipse utilem fore providerit.

34. *Exsultavit quod credidisset*. Prius externa fidei praedicatio laudata fuit in custode: nunc interior fidei fructus describitur. Quum hospitaliter excepit Apostolos, nec poenam exhorruit quia benigne eos domi suae tractaret, contra quam iniunctum fuerat a magistratu, testatus est non otiosam esse suam fidem. Gaudium autem, de quo loquitur hic Lucas, singulare bonum est, quod singuli ex sua fide percipiunt. Nullum mala conscientia gravius est tormentum: nam incredulos, tametsi stuporem sibi modis omnibus inducere conantur, quia tamen cum Deo pacem non habent, trepidare necesse est. Quodsi praesentes cruciatus non sentiunt, imo vesana et effreni licentia bacchantur, nunquam tamen tranquilli sunt, nec sereno gaudio potiuntur. Sincerum ergo et stabile gaudium nonnisi ex fide est, quum fruimur Deo propitio. Hac ratione dicit Zacharias, Gaude et exsulta, filia Sion, Ecce Rex tuus venit. Imo pa-

sim in Scriptura hic tribuitur fidei effectus, quod animas exhilaret. Sciamus ergo fidem non inanem, nec mortuam imaginationem esse, sed vivum gratiae Dei sensum, qui solidum ex certitudine salutis gaudium affert: cuius experles esse impios aequum est, qui et Deum pacis fugiunt et omnem iustitiam conturbant.

35. Quum vero dies ortus esset, miserunt magistratus apparitores, dicentes, Dimitte homines illos. 36. Nuntiavit autem custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt magistratus, ut dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace. 37 Paulus autem dixit eis, Caesos nos publice indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem: et nunc occulte nos eiiciunt? Non profecto: sed veniant ipsi ac nos educant. 38. Nuntiaverunt autem magistratibus apparitores verba haec, qui timuerunt audito, quod Romani essent. 39. Et venientes deprecati sunt eos: et eductos rogabant, ut egrederentur ex urbe. 40. Egressi autem e carcere, introierunt ad Lydiam: et visis fratribus consolati sunt eos, et profecti sunt.

35. *Quum dies ortus esset.* Quaeritur unde tam subita consilii mutatio in iudicibus: pridie iusserant Paulum et Silam vinciri compedibus, quasi atroces de illis poenas sumpturi, nunc impune abire permittunt. Saltem si eos audiissent, poterat eos causae cognitio ad mansuetudinem et sanam mentem reducere, apparet autem quum res adhuc in eodem esset statu, sponte ad poenitentiam fuisse adductos. Respondeo, hic nihil aliud narrari, quam quod fere accidere solet, ubi semel mota est seditio: non enim plebis tantum animi ebulliunt, sed rectores quoque abripit tempestas. Perverse id quidem: notum est enim illud Virgilii.

> Ac veluti magno in populo quum saepe coorta est
> Seditio, saevitque animis ignobile vulgus,
> Iamque faces et saxa volant, furor arma ministrat,
> Tum pietate gravem ac meritis si forte virum quem
> Conspexere, silent arrectisque auribus astant:
> Ille regit dictis animos, et pectora mulcet.

Ergo nihil minus decet, quam fervente tumultu iudices una cum populo excandescere: sed ita fieri solet, Ergo quum viderent plebis motum decuriones illi, satis putarunt esse causae cur Apostolos virgis caederent: nunc vero coguntur cum pudore et dedecoris nota levitatis suae poenas dare. Forte etiam dum inquirunt de origine tumultus, deprehendunt circulatores in culpa esse, proinde comperta Pauli et Silae innocentia sero eos absolvunt: quo exemplo monentur quicunque praesunt, quantopere cavenda sit nimia festinatio. Rursum videmus, quam secure sibi delicta condonent magistratus, quorum tamen satis sibi conscii sunt, praesertim ubi negotium est cum ignotis et obscuris hominibus. Dum liberum exitum

Paulo et Silae concedunt isti, non ignorant factam illis prius esse iniuriam: sufficere tamen putant, si non pergant ad extremum usque in illos esse iniusti et crudeles. ῾Ραβδοῦχοι nominantur apparitores a bacillis quos gestabant, quum lictorum insignia essent secures virgis alligatae.

Caesos nos publice. Duo sunt defensionis capita, quod saevitum sit in corpus hominis romani: deinde, quod id factum sit praeter iuris ordinem. Paulum fuisse civem romanum postea videbimus. Erat autem lege Porcia, legibus Semproniis, deinde multis aliis severe cautum, ne cui vitae et necis in civem romanum potestas esset nisi populo. Mirum tamen videri posset, quod non ius suum Paulus asseruerit, antequam virgis caesus esset: nam iudicibus honestum excusationis colorem praetendere licebat ex eius silentio, verum probabile est in medio tumultus fervore non fuisse auditum. Si quis excipiat nunc serum et intempestivum remedium ab ipso quaeri, imo stultum et inane captare solatium, quum postulat ut veniant ipsi magistratus, hic quoque in promptu est responsio: non erat quidem Pauli conditio inde futura melior, sed notandum est, nihil minus illi fuisse propositum, quam ut consuleret privato suo commodo, sed ut piis omnibus aliquid levationis in posterum afferret, ne tanta licentia auderent grassari magistratus in bonos et innoxios fratres. Quia illos iam sibi tenebat obnoxios, ius suum ad fratres iuvandos transtulit, ut ipsis parceretur. Haec fuit expostulandi causa: atque ita Paulus oblata occasione prudenter usus est, sicuti nihil negligendum quod ad frenandos hostes valeat, ne tantum sibi licentiae sumant in opprimendis aut vexandis insontibus, quando neque frustra nobis Dominus eiusmodi adminicula ad manum porrigit. Meminerimus tamen si qua in re laesi fuerimus, non retaliandas esse iniurias, sed tantum dandam esse operam, ut cohibeamus eorum libidinem, ne aliis similiter noceant.

38. *Timuerunt quod Romani essent.* Non moventur altero capite, quod perperam in homines innoxios saevierint nulla interposita cognitione, et tamen gravior erat illa exprobratio. Sed quia nullum vindicem timebant ex hominibus, Dei iudicio non movebantur: hinc fit ut secure praetereant quod de iniustitia obiectum erat, tantum sibi metuunt a securibus romanis propter violatam libertatem in civis corpore, sciebant hoc summis praesidibus esse capitale, quid ergo coloniae unius decurionibus futurum erat? Talis est impiorum metus, quia stupidam habent conscientiam coram Deo: sibi in omnibus peccatis prolixe indulgent, donec immineat ultio ab hominibus.

40. *Visis fratribus.* Rogati fuerant ut statim abirent, sed habenda fuit fratrum ratio, ne tenerum adhuc Evangelii semen periret: nec dubium est quin diutius mansuri fuerint, si fuisset illis permissum, sed imperiosae erant et armatae magistratuum preces, quibus parere coguntur. Interea necessarium officium non negligunt, quin fratres cohortentur ad constantiam. Quod autem recta se contulerunt ad Lydiam, indicio est, quum aucta esset ecclesia, etiam in magno numero feminam illam primas tenuisse, quod ad sedulitatem in officiis pietatis attinet: idque inde clarius liquet, quod in eius aedes convenerunt omnes pii.

CAPUT XVII.

1. Quum autem iter fecissent per Amphipolin et Apolloniam, venerunt Thessalonicam, ubi erat Synagoga Iudaeorum. 2. Secundum consuetudinem autem suam Paulus introivit ad eos, et per Sabbata tria disserebat eis e Scripturis, 3. Adaperiens et allegans, quod Christum oportuerit pati et resurgere a mortuis: et quod hic sit Christus, Quem ego, inquit, annuntio vobis. 4. Et quidam ex eis crediderunt, et adiuncti sunt Paulo et Silae, et religiosorum Graecorum multitudo magna, mulieresque primariae non paucae.

1. *Venerunt Thessalonicam.* Cur Amphipoli et Apoloniae, quae tamen erant urbes non obscurae, sicuti ex Plinio constat, nihil tentarit Paulus incertum nobis est: nisi quod Dei Spiritum sequutus est ducem, atque ex re etiam praesenti, prout se occasio dabat, loquendi vel tacendi consilium cepit: et forte tentavit illic quoque prodesse, sed quia nullo profectu, ideo tacetur a Luca. Quod autem Philippis caesus et vix elapsus e magno periculo Thessalonicae Christum praedicat, inde apparet quam infracto fuerit corde ad tenendum vocationis suae cursum, et quam intrepidus fuerit ad nova subinde pericula obeunda. Haec tam invicta animi fortitudo et infatigabilis crucis tolerantia satis demonstrat, non humanitus Paulum laborasse, sed coelesti Spiritus virtute fuisse instructum. Haec quoque admirabilis eius patientia fuit, quod ingressus ad Iudaeos, quorum tamen indomitam pervicaciam toties expertus erat, eorum saluti consulere perrexit. Sed quia sciebat Christum Iudaeis datum esse in salutem, et se hac lege creatum Apostolum, ut Iudaeis primum, deinde et gentibus poenitentiam et fidem praedicaret, successum laboris sui Domino commendans, eius mandato quamvis non magno spe profectus obtemperat. Prius quidem visus est dixisse ultimum vale Iudaeis, quum dicebat (supra 13, 46.), Vobis quidem oportebat primum indicare regnum Dei, sed quia non recipitis, ecce convertimur ad gentes: sed illa durior sententia restringi debet ad eum coetum, qui impie repulerat oblatum sibi Evangelium, seque indignum Dei gratia reddiderat. Erga gentem vero ipsam non desinit Paulus legatione sibi commissa fungi: quo exemplo docemur, tanti debere nobis esse Dei vocationem, ne qua hominum ingratitudo impediat, quin pergamus eorum salutem curare, quamdiu nos illis Dominus destinat ministros. Credibile autem est, fuisse iam statim primo Sabbato aliquos qui respuerent sanam doctrinam, sed non obstitit illorum pravitas, quin rediret aliis Sabbatis.

2. *Disserebat e Scripturis.* Primo refert Lucas, quaenam fuerit disputationis summa: nempe Iesum, filium Mariae, Christum esse olim promissum in Lege et Prophetis, qui mortis suae sacri-

ficio expiavit peccata mundi, et resurrectione sua iustitiam ac vitam attulit: deinde, quomodo probaverit quod docebat. Hoc secundum membrum priore loco tractandum sumamus. Dicit Lucas ipsum disputasse ex Scripturis: ergo nonnisi ex ore Dei petendae sunt fidei probationes. Si de rebus humanis sit disceptatio, tunc habeant humanae rationes locum: in fidei vero doctrina sola Dei auctoritas regnare debet, atque ab ea pendere nos convenit. Fatentur quidem hoc omnes, acquiescendum esse uni Deo: sed interea pauci sunt qui loquentem in Scripturis audiant. Atqui si valet inter nos istud axioma, Scripturam a Deo profectam esse, non aliunde sumenda erat vel docendi vel discendi regula. Unde etiam apparet, quam diabolico furore agantur Papistae, quum negant ex Scripturis posse quicquam certi colligi, atque ideo contendunt, standum esse hominum placitis. Quaero enim an legitima fuerit necne disputandi ratio, quam tenuit Paulus: pudeat saltem eos, plus reverentiae habitum fuisse verbo Domini in gente incredula, quam hodie apud eos obtineat. Iudaei Paulum admittunt et ferunt e Scripturis disputantem: hoc pro mero ludibrio ducit Papa cum suis omnibus, dum Scriptura in medium adducitur, quasi flexiloquus sit illic Deus et vanis ambagibus ludat. Huc accedit quod hodie multo plus lucis in Scripturis exstat, et illic certior refulget Dei veritas quam in Lege et Prophetis: nam in Evangelio sol iustitiae Christus pleno fulgore nos irradiat: quo minus tolerabilis est blasphemia, dum certitudinem adhuc detrahunt Papistae verbo Dei. Nos vero sciamus, ut non alibi fundata esse potest fides quam in verbo Domini, ita in omnibus controversiis nonnisi eius testimonio standum esse.

3. *Adaperiens.* Hic summam vel subiectum, ut loquuntur, disputationis describit, ac duo membra ponit de Christo: Quod eum oportuerit mori et resurgere, et quod sit filius Mariae qui crucifixus erat. Quum de Christo agitur, tria in quaestionem veniunt. An sit, quis sit, et qualis sit. Si Paulo negotium fuisset cum gentibus, necesse fuisset altius sumere exordium, quia de Christo nihil audierant: nec profani homines concipiunt, sibi opus esse aliquo Mediatore. Apud Iudaeos vero, quibus promissus erat Mediator, caput hoc dubitatione carebat: quare Paulus quod omnium consensu receptum erat, quasi supervacuum omittit. Caeterum, quia nihil difficilius erat quam Redemptorem agnosci a Iudaeis Iesum crucifixum, ideo incipit Paulus ab hac parte, Christum oportuisse mori, ut crucis offendiculum e medio tollat: neque tamen putandum est, cum recitasse nudam historiam, sed principium indubium sumit, causas fuisse monstratas, cur Christum oportuerit pati et resurgere: nempe quia de ruina generis humani, de peccato et eius poena, de iudicio Dei et aeterna qua impliciti sumus omnes maledictione concionatus sit. Nam et huc nos Scriptura revocat, quum mortem Christi praedicit. Sicut Iesaias non simpliciter moriturum esse Christum dicit, sed diserte exprimens (53, 5. 6.), Quia omnes erravimus, et quisque in viam suam declinavit mortis causam assignat, quod posuerit Deus super ipsum nostras omnium iniquitates, quod castigatio pacis nostrae sit super eum ut livore eius sanemur, quod peccata expiando acquisierit nobis iustitiam. Ita et Daniel (9, 24.) vim et fructum mortis commemorat, quum dicit Obsignandum esse peccatum, ut succedat aeterna iustitia. Et certe nulla aptior vel efficacior

ratio est ad probandum Christi officium, quam dum homines malorum suorum sensu humiliati nihil spei reliquum esse vident, nisi Christi sacrificio reconcilientur. Tunc deposita superbia suppliciter amplexantur eius crucem, cuius ante eos pudebat ac pigebat. Ergo ad eosdem hodie fontes venire nos decet, ex quibus Paulus mortis et resurrectionis Christi probationem deduxit. Illa autem definitio plurimum lucis attulit secundo capiti. Non tam facile erat Paulo evincerere, et certo colligere filium Mariae esse Christum, nisi prius edocti essent Iudaei, qualis Redemptor sperandus foret. Ubi vero illud constat, tantum superest ad Christum applicare quae Scriptura Mediatori tribuit. Caeterum haec fidei nostrae summa est, ut filium Mariae sciamus Christum et Mediatorem illum esse, quem Deus ab initio promisit: deinde teneamus, quorsum mortuus sit et resurrexerit, ne fingamus nobis terrenum aliquem regem, sed in eo spiritualem iustitiam et omnes salutis partes quaeramus. Quod utrumque dicitur Paulus ex Scripturis probasse, sciendum est Iudaeos nondum ita fuisse stupidos, nec tanta etiam impudentia praeditos, ut hodie sunt. Potuit ex sacrificiis et toto legali cultu Paulus argumenta sumere, quae hodie Iudaei canino rictu excipiunt. Quam indigne lacerent ac corrumpant alios Scripturae locos, satis notum est: tunc vero aliqua illis restabat ingenuitas, aliqua etiam Scripturae reverentia eos tenebat, ut non prorsus essent indociles: hodie velamen super cor eorum positum est (II. Cor. 3, 15.), ut in clara luce nihilo plus quam talpae videant.

4. *Quidam ex eis crediderunt.* Hic videmus fructum Paulinae disputationis. Palam quidem omnibus probavit Iesum esse Christum, qui Patrem nobis sua morte placavit, et cuius resurrectio vita est mundi: aliqui tamen solum ex Iudaeis credunt, reliqui coecutiunt in clara luce et surdis auribus repellunt certam et testatam veritatem. Hoc quoque notatu dignum est, quod quum ex Iudaeis pauci crediderint magna Graecorum multitudo, qui longe remotiores erant, ad fidem accessit. Quorsum a pueritia dicas imbutos fuisse doctrina Legis, nisi ut a Deo ipso magis alieni forent? Iam ergo documenta eius coecitatis, quam illis saepius denuntiant Prophetae, in illis Deus edere coeperat. Foedus tamen suum non esse irritum eo declarat, quod saltem aliquos ex illo populo ad se colligit, ut in reliquiis gratuito servatis luceant electionis scintillae. Docet etiam Lucas non eatenus tantum fidem habuisse Pauli verbis, ut frigido assensu subscriberent, sed serium affectum testatos fuisse, quod Paulo et Silae sese adiunxerunt tanquam comites, atque ingenua Evangelii professione in se provocarunt gentis suae odia. Quid enim sibi vult haec adiunctio, nisi quod professi sunt, sibi probari quam tradebat doctrinam et se a partibus eius stare? nihil enim fidei magis adversum, quam si agnita Dei veritate suspensi tamen et medii haeremus. Si quis exponere malit, quod Paulo et Silae adhaeserint discendi studio, ut domi familiarius institui possent, inde etiam vivus fidei ardor apparet: et semper illud manet fixum, Neminem vere Christo credere, nisi qui se illi addicit et libere concedit sub eius signum.

Religiosorum hominum graecorum multitudo. Hi quia imbiberant pietatis rudimenta, propiores erant regno Dei quam alii,

qui semper iacuerant in superstitionum coeno. Quaeritur tamen unde religio Graecis, qui impiis erroribus et deliriis fascinati Deo prorsus carebant, quemadmodum Paulus docet ad Ephes. 2, 12. Sed sciendum est, quocunque locorum expulsi fuerant Iudaei, dispersum fuisse aliquod pietatis semen, et odorem purioris doctrinae fuisse diffusum. Sic enim admirabili Dei consilio misera eorum dissipatio in contrarium finem versa erat, ut vagos et palantes in erroribus ad rectam fidem aggregaret. Etsi autem multis pravis commentis apud eos quoque vitiata erat religio, quia tamen plerosque gentilium taederet suae amentiae, hoc compendio ad Iudaismum alliciebantur, Nihil tutius esse unius Dei cultu. Graecos ergo religiosos intellige, qui aliquem veri et legitimi cultus Dei habebant gustum, ut crassis idololatriis non amplius essent dediti. Quanquam, ut dixi, probabile est, levem duntaxat et obscurum fuisse gustum, qui a vera institutione procul distaret: quare improprie Lucas tam honorificum titulum illis tribuit. Sed quemadmodum Spiritus Dei interdum fidei nomine dignatur rude aliquod fidei tirocinium vel solam praeparationem, ita hic vocantur Religiosi, qui idolis valere iussis unum Deum agnoscere coeperant. Etsi autem confusa illa vel obscura persuasio minime per se religio censeri meretur: quia tamen gradus est, per quem ad Deum propius acceditur, a consequenti ut loquuntur nomen sumit. Imo coecus et superstitiosus Dei timor interdum vocatur religio: non quia sit, sed καταχρηστικῶς ad notandum discrimen inter qualemcunque Dei cultum et crassum et Epicureum contemptum. Interea sciamus, veritatem et sanam verbi Dei doctrinam pietatis regulam esse, ut nulla sit sine vera intelligentiae luce religio.

5. Zelo autem commoti Iudaei increduli, et assumptis quibusdam circumforaneis viris perversis, et coacta turba concitaverunt urbem: et cingentes domum Iasonis, quaerebant eos producere ad populum. 6. Illis autem non inventis, trahebant Iasonem et quosdam fratres ad principes civitatis, clamantes, Hi, qui terrarum orbem turbarunt, huc etiam venerunt: 7. Quos clanculum excepit Iason: et hi omnes contra Caesaris decreta faciunt, regem alium dicentes esse Iesum. 8. Concitaverunt autem turbam et magistratus civitatis, audientes haec: 9. Et accepta satisfactione a Iasone et a caeteris, dimiserunt eos. 10. Fratres vero confestim per noctem emiserunt Paulum simul et Silam in Beroeam, qui quum advenissent, abierunt in Synagogam Iudaeorum.

5. *Zelo autem commoti.* Videmus ut nusquam sine certamine Paulus regnum Christi erexerit. Simul enim atque aliquis emersit doctrinae fructus, subortae sunt persequutiones. Sed quia cum Satana et mundi pravitate bellandum sibi esse noverat, non tantum ad omnes insultus obduruerat, sed magis acuebatur, ut animosius pergeret: proinde eius exemplo contentos hoc uno esse decet Chri-

sti servos, si laborem suum vident non infructuosum prorsus esse, ut hac mercede quasvis persequutiones compensent. Caeterum docet hic locus, zelum quo feruntur et ardent increduli nihil quam rabiosum esse impetum, quia non regitur Spiritus prudentia, neque etiam rectitudine vel aequitate. Etsi autem ipsi in excusationem praepostero suo zelo semper obtendunt Dei nomen, clare tamen demonstrat haec historia, intus regnare meram hypocrysin, et omnes cordis eorum recessus virulenta malitia refertos esse. Iactabant isti Pauli hostes, se vindices esse divinae Legis, nec sibi nisi pro eius defensione odium vel contentionem esse cum Paulo. Cur ergo improbos omnes armant, et cum illis conspirant ad movendum tumultum? Cur etiam apud profanum magistratum eadem invidia Evangelium gravant, quae in Legem redundare poterat? Talis certe factio clare demonstrat, nihil minus quam Dei studio adductos in Paulum excanduisse. Quorsum enim obsident domum Iasonis, et tumultuose contendunt Paulum inde extrahere, nisi ut lapidandum populo obiiciant? Scimus ergo cacozeliam, quae in superstitiosis hominibus fervet, semper hypocrisi et malitia infectam esse. Inde etiam fit ut ad saevitiam sine ullo modo prorumpat.

Assumptis quibusdam circumforaneis. Graecum nomen, quo utitur Lucas (ἀγοραίων), ignavos et nihili homines significat, qui nihil habentes quod domi agant vel curent, per forum otiosi vagantur, vel homines audaces et famelicos, qui ad periuria, ad miscendas turbas, et quodvis facinus operam suam locare parati sunt: unde iterum perspicitur male sibi conscios fuisse, qui ad hominum perditorum suffragium ultro confugerint. Nam quum illis faveret magistratus, quid eos ad movendam illam tempestatem impulit, nisi quia successum non sperabant nisi rebus turbatis? Describit autem Lucas, quomodo a talibus flabellis excitata fuerit seditio, nempe quod turmatim plebem concitaverint, et quasi per circulos sparserint suum venenum, donec ad vim inferendam sufficerent: quod artificium seditiosis nimis commune esse experiuntur urbes obnoxiae huic morbo.

6. *Hi qui terrarum orbem.* Haec est Evangelii conditio, ut illi imputentur tumultus, quos in illius oppugnationem Satan concitat. Haec quoque hostium Christi improbitas est, ut in sanctos et modestos doctores regerant turbarum culpam, quarum ipsi sunt autores. Certe non in hunc finem praedicatur Evangelium, ut homines ad mutuos conflictus accendat, sed potius ut Deo reconcilatos in pace contineat. Quum nos illic Christus ad se benigne invitet, Satan et impii tumultuantur. Paulo igitur et Silae in promptu erat defensio, sed oportuit hanc falsam infamiam ipsos ad tempus subire, et quantisper non audiebantur tacitos devorare. Et Dominus eorum exemplo monere nos voluit, non cedendum esse calumniis nec sinistris rumoribus, quin fortiter in asserenda veritate perstemus, parati in recte factis male audire. Quare facessat perversa quorundam sapientia, qui ut falsum crimen refugiant, Christum et Evangelium non dubitant perfida sua moderatione prodere, acsi eorum fama pretiosior esset quam Pauli et similium, imo quam sacrum Dei nomen, quod a blasphemiis immune non est.

7. *Hi omnes contra decreta Caesaris.* Secundum accusationis caput, quod maiestatem imperii romani violent. Grave et odio-

sum crimen, sed nimis impudenter confictum. Christi regnum, quod spirituale est, erigere studebant Paulus et Silas. Hoc Iudaei sciebant fieri sine ulla romani imperii iniuria. Sciebant nihil illis minus fuisse propositum, quam ut publicum statum labefactarent, vel ius suum eriperent Caesari, sed colorem hunc malitiose obtendunt quaerendae invidiae causa. Non tanti erat apud Macedones religio, praesertim iudaica, ut eius causa homines ignotos protinus ad caedem raperent: praetextum igitur laesae maiestatis arripiunt Iudaei, ut sola criminis invidia innoxsios obruant. Nec hodie desinit Satan stringendis hominum oculis tales fumos spargere. Optime norunt Papistae et coram Deo satis superque convicti sunt, plus quam vanum esse quod nobis obiectant, Convelli a nobis totam politiam, *dissipari leges* ac iudicia, regum potestatem everti: non tamen eos *pudet*, *ut totum* mundum nobis infensum reddant, nos publici ordinis *hostes mentiri*. Notandum enim est, quod non tantum insimulant Iudaei, violata fuisse Caesaris edicta, quod aliquid in religione ausi fuerint novare Paulus et Silas, sed quia alium esse dixerint Regem. Hoc crimen prorsus ficticium erat. Caeterum, si quando tyrannicis edictis, quae debitum Christo honorem et cultum Deo praestare vetant, resistere nos cogit religio, tunc quoque iure testari licet, non violari a nobis regum potestatem: neque enim ita in sublime evecti sunt, ut gigantum more Deum ex suo solio detrahere moliantur. Vera erat illa Danielis excusatio, Adversus regem nihil deliqui, quum tamen nefario edicto non paruisset: neque enim iniuriam fecerat homini mortali, quia illi Deum praetulerat. Sic nos bona fide principibus solvamus sua tributa, ad civile quodvis obsequium parati simus: verum si suo gradu non contenti excutere nobis velint Dei timorem et cultum, non est cur illos a nobis sperni quisquam dicat, quia pluris est nobis Dei imperium et maiestas.

8. *Concitaverunt turbam.* Videmus quam inique actum sit cum sanctis viris: quia nullus defensioni locus dabatur, facile fuit eos quamvis insontes opprimi. Videmus etiam non esse novum, *ut popula ris* impetus quasi tempestas ipsos quoque magistratus abripiat: praesertim ubi peregrinos et ignotos attingit iniuria, a quibus nihil mercedis sperant, quia gratis periclitari nolunt. Neque enim tunc curatur ratio vel aequitas, nec suscipitur causae cognitio, sed alius alium impellit nullo reclamante, et confuse geruntur omnia, sicuti dum ad incendium aliquod curritur. Caeterum factum est singulari Dei beneficio, ut mox sedatus fuerit tantus ardor: nam simulac magistratus profitentur se de causa cognituros, plebs residet, accipitur satisdatio, tandem res evanescit.

10. *Emiserunt Beroeam.* Hinc apparet exiguo tempore frugiferum fuisse laborem Pauli: quamvis enim ipsum et Silam fratres emittant, hoc tamen officio se periculo eorum et cruci voluntarios adiungunt comites. Incredibilis autem Pauli constantia, quod toties gentis suae contumaciam et malitiam expertus nunquam tamen tentare desinit, an aliquos ad Christum adducere liceat. Nempe quum se Iudaeis et gentibus obstrictum esse sciret, nulla hominum iniquitas a sua vocatione eum abducere potuit. Sic omnibus Christi servis contra mundi malitiam luctandum est, ne iugum excutiant quibuscunque provocentur iniuriis

11. Hic autem nobilitate praestabant inter Thessalonicenses, qui receperunt sermonem cum omni animi promptitudine, quotidie scrutantes Scripturas, an haec ita se haberent. 12. Et multi quidem ex illis crediderunt, et graecae mulieres honestae, et viri non pauci: 13. Quum autem cognovissent Thessalonicenses Iudaei, quod et Beroeae annutiatus esset a Paulo sermo Dei, venerunt et illuc commoventes turbas. 14. Statimque tunc Paulum emiserunt fratres, ut iret ad mare: Silas autem et Timotheus remanserunt ibi. 15. Porro qui prosequebantur Paulum, deduxerunt eum Athenas usque. Et accepto mandato ad Silam et Timotheum, ut quam celerrime ad ipsum venirent, profecti sunt.

11. *Nobilitate praestabant.* Redit Lucas iterum ad Thessalonicenses. Discessu Pauli videri poterat sepulta esse Christi memoria: et certe mirum est, illud pauxillum lucis quod vix emicuerat non fuisse prorsus exstinctum, et non exaruisse sanae doctrinae semen, quod assidua irrigatione opus habebat ut surgeret. Atqui post digressum Pauli, apparuit quam efficax et fecunda fuisset eius praedicatio; nam qui pietatis tantum rudimenta gustaverant, proficiunt nihilominus eo absente, et se in continua Scripturae lectione exercent. Primo autem dicit Lucas fuisse eos ex primariis familiis. Nobilitas enim cuius meminit non ad animum, sed ad gentem refertur. Quibusdam magis placet Beroeenses conferri Thessalonicensibus, quia εὐγενεστέρους dicit, non in superlativo εὐγενεστάτους. Atqui graecis receptam ac tritam esse puto loquendi formam, quae latinis auribus esset durior. Adde quod paulo ante dixerat, primarias feminas credidisse Thessalonicae, et huius urbis cives postponi Beroeensibus probabile non videtur. Triplex autem ratio est, cur generis praestantiam in illis commemoret Lucas. Scimus quam aegre ex alto descendant homines, quam rarum sit magnis, qui in mundo excellunt, desposito fastu subire crucis ignominiam et in humilitate gloriari, sicuti Iacobus praecipit (1, 10.). Raram ergo Spiritus Dei efficaciam commendat Lucas, quum istis nobilibus carnis dignitatem obstaculo fuisse negat, quin Evangelium amplexi sese ad ferendam crucem pararent, et Christi opprobrium praeferrent mundi gloriae. Secundo testatum nobis facere voluit Lucas, Christi gratiam ad quosvis ordines patere: quo sensu dicit Paulus (I. Tim. 2, 4.), Deum velle omnes homines salvos fieri, ne pauperes et obscuri, quamvis dignatus eos fuerit Christus priore loco, ianuam divitibus praecludant. Videmus ergo simul aggregari nobiles et plebeios, honoris gradu praestantes et contemptos in unum Ecclesiae corpus coalescere, ut omnes ad unum sese humilient, Dei vero gratiam extollant. Tertio videtur Lucas causam notare, cur tam multi accesserint, atque ita brevi propagatum fuerit Thessalonicae Christi regnum: nempe quia istud non vulgare adminiculum fuit, quod homines primarii et genere illustres viam aliis monstrarent, quia vulgus ut plurimum aucto-

ritate movetur. Etsi autem haec minime idonea fidei et pietatis futura esset, Deo tamen novum non est, incredulos adhuc in errore palantes ad se per obliquas vias adducere.

Receperant sermonem. Hoc primum nomine Thessalonicenses laudat, quod prompto et alacri studio Evangelium receperint: deinde, quod sedula inquisitione quotidie fidem suam confirmarent. Ita ipsorum pietas et fides initio a promptitudine laudatur, in suo autem progressu a constantia et ferventi proficiendi studio. Et certe hic primus est ad fidem ingressus, ut prompti simus ad sequendum, et abdicato proprio carnis sensu dociles nos Christo et morigeros praebeamus. Hoc etiam elogio Paulus Thessalonicenses ornans Lucae narrationi suffragatur (I. Thess. 2, 13.). Quantum ad secundum membrum attinet, non spernenda est virtus haec *sedulitas*, ad quam intentos fuisse praedicat Lucas fideles in fidei suae confirmationem: multi enim qui principio ebulliunt, statim se ignaviae dedentes, dum nulla profectus cura tanguntur, qualecunque fidei semen perdunt. Sed duo hic obiici possunt absurda: nam arrogantiae esse videtur, quod inquirunt ut diiudicent, et a promptitudine cuius nuper meminit valde alienum. Deinde quum inquisitio dubitationis signum sit, sequitur nulla fide ante fuisse praeditos, cui semper est annexa πληροφορία et certitudo. Ad primam obiectionem respondeo, non sic debere accipi Lucae verba, quasi iudicium sibi sumpserint Thessalonicenses vel disceptaverint, an recipienda esset Dei veritas: tantum Pauli doctrinam exigebant ad Scripturae amussim, non secus atque aurum igne probatur. Scriptura enim vere lydius est lapis, ad quem examinandae sunt omnes doctrinae. Si quis excipiat hoc genus examinis fore ambiguum, quum saepe obscura sit Scriptura et in varios sensus flectatur, dico simul adhibendum esse iudicium Spiritus, qui non abs re vocatur Spiritus discretionis. Caeterum duce ac directore Spiritu non aliunde quam ex Scripturis iudicium facient fideles de qualibet doctrina. Atque hoc modo refellitur sacrilegum illud Papistarum dicterium, quia nihil certo colligi possit ex Scripturis, fidem ex sola Ecclesiae determinatione pendere. Nam quum Thessalonicenses laudat Spiritus Dei, in eorum exemplo regulam nobis praescribit. Frustra autem inquisitio fieret ex Scripturis, nisi satis haberent lucis ad nos docendos. Stet igitur fixum axioma, nullam doctrinam fide esse dignam, nisi quam in Scripturis fundatam esse deprehendimus. Quicquid pro sua libidine effutiverit Papa, vult sine controversia ab omnibus recipi: atqui, an superior censebitur Paulo, in cuius praedicationem inquirere discipulis licuit? Ac notemus non de larvato aliquo Concilio hoc dici, sed de parvo hominum coetu: unde melius apparet singulos ad legendam Scripturam vocari. Sic etiam cum fidei promtitudine non pugnat disquisitio: nam simulac auscultat quispiam et discendi cupidus se attentum praebet, iam propensus ac docilis est, etiamsi non statim plane assentiatur. Exempli gratia, Profitebitur ignotus doctor veram se doctrinam afferre: accedam ad audiendum paratus, et animus in obedientiam veritatis compositus erit: expendam nihilominus interea qualis sit doctrina, neque amplectar nisi certam et a me agnitam veritatem. Atque hoc optimum est temperamentum, ubi Dei reverentia devincti libenter et placide audimus, quod nobis proponitur tanquam ab ipso profectum: interea tamen cavemus ab ho-

minum imposturis, nec se animi nostri cocco levitatis impetu ad quidvis temere credendum praecipitant. Ergo inquisitio cuius meminit Lucas non eo tendit, ut lenti simus et difficiles ad credendum, sed potius promptitudo cum iudicio media inter levitatem et contumaciam statuitur. Nunc solvenda est secunda obiectio, Dubitationi contraria est fides: qui inquirit dubitat: ergo sequitur Thessalonicenses, quum de Pauli doctrina inquirunt, fide adhuc fuisse vacuos. Atqui fidei certitudo confirmationem non impedit: Confirmationem voco, dum magis ac magis cordibus nostris obsignatur Dei veritas, quae tamen prius dubia non erat. Exempli gratia, Audiam ex Evangelio me Christi gratia Deo reconciliatum esse et peccata mea sacro eius sanguine expiata: proferetur testimonium quod mihi fidem faciat: postea si penitius excutiam Scripturas, occurrent subinde alia testimonia, quae non modo iuvabunt fidem meam, sed augebunt ac stabilient, ut accedat plenior certitudo. Similiter quoad intelligentiam ex Scripturae lectione proficit fides. Si quis rursum excipiat, parum auctoritatis tribuere eos doctrinae Pauli, qui ex Scripturis disquirunt, an ita res habeat, respondeo, tales esse fidei profectus, ut interdum ex Scripturis quaerant, de quo iam divinitus persuasi sunt, et habent interius Spiritus testimonium. Et Lucas non fidem omnibus numeris absolutam in Thessalonicensibus praedicat, sed tantum commemorat, qualiter initiati fuerint Christo, et quales in fide fecerint progressus, donec solidum pietatis aedificium inter eos exstaret.

12. *Et multi quidem crediderunt.* Non refertur ad proximam sententiam, quasi illi quorum meminit delectu habito credere coeperint: esset enim illud absurdum. Sed intelligit Lucas, quia multi illorum exemplo accesserint, auctam fuisse in illa urbe Ecclesiam. Et hactenus quidem primordia Thessalonicensis ecclesiae retulit Lucas, ne quis subito et violento Pauli discessu putaret eius labores periisse: nisi enim valde fallor, hoc consilio antequam ad exsilium Beroeense veniret, fructum quem in altera urbe protulerat eius praedicatio interposuit.

13. *Cum cognovissent Iudaei.* Videmus quam implacabile Evangelii odium Iudaeos huc illuc rapuerit: neque enim solum, quum illis coram offertur Christus domi, rabiose ipsum eiiciunt, sed quum alibi audiunt praedicari, tanquam furiis perciti illuc advolant. Sed non tam unius gentis furor hic nobis considerandus est, quam desperata Satanae malitia, qui suos ad turbandum Christi regnum perdendamque hominum salutem instigat, et illis quasi flabellis ad excitandos motus utitur. Quare sciamus, quum tot hodie fidis Christi ministris furiosi hostes se opponunt, non bellum ab hominibus moveri, sed Satanam mendacii patrem haec omnia machinari, ut Christi regnum evertat. Quodsi non eadem semper erit proeliandi forma, nunquam tamen desinet Satan, quos fideliter Christo servire novit, vel aperto marte, vel insidiis, vel domesticis etiam certaminibus fatigare.

16. Paulus autem quum Athenis eos exspectaret, incandescebat spiritus eius in ipso, quum videret idololatriae deditam civitatem. 17 Disputabat igitur in Synagoga cum Iu-

daeis et religiosis, et in foro quotidie cum his, qui in ipsum inciderant. 18. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disceptabant cum eo, et quidam dicebant, Quid sibi vult hic spermologus dicere? Alii vero, novorum daemoniorum videtur annutiator esse, quod Iesum et resurrectionem annuntiaret eis. 19. Et eum apprehensum ad Martium vicum duxerunt dicentes, Possumusne scire, quae sit ista nova, quae a te profertur, doctrina? 20. Nova enim quaedam ingeris auribus nostris. Volumus ergo scire, quidnam velint haec esse. 21. Athenienses autem omnes, et qui illic versabantur hospites, ad nihil aliud vacabant, nisi ad dicendum vel audiendum aliquid novi.

16. *Incandescebat.* Tametsi Paulus, quocunque venerat, strenue exsequebatur quod sibi iniunctum sciebat esse docendi munus, Lucas tamen Athenis magis fuisse accensum refert, quia videbat idololatriam magis illic quam vulgo in aliis locis regnare. Erat quidem totus mundus idolis tunc refertus, nusquam purus Dei cultus, ubique vero innumera superstitionum portenta: sed Athenas Satan dementaverat prae aliis urbibus, ut maiore insania ferrentur homines ad impios suos et perversos ritus. Atque hoc notatu dignum est exemplum, Urbem quae sedes ac domicilium erat sapientiae, fons omnium artium, mater humanitatis, coecitate et dementia alias omnes superasse. Scimus quibus encomiis uno consensu acuti doctique homines eam celebraverint: et ipsa sibi usque adeo placebat, ut barbaros duceret, quoscunque non expoliverat. Atqui Spiritus sanctus totum mundum ignorantiae damnans ac stuporis, illos omnes liberalis scientiae magistros insolito furore fascinatos fuisse dicit: unde colligimus, quid in rebus divinis valeat hominum acumen. Nec dubium est, quin Deus Athenienses passus fuerit in extremam vecordiam prolabi, ut documento essent omnibus saeculis, totam humanae mentis perspicaciam literis et doctrina adiutam, ubi ad Dei regnum ventum est, nihil quam desipere. Habebant haud dubie suos praetextus, quibus ficticios suos cultus, quantumvis praeposteros ac vitiosos excusarent. Et tamen certum est, non modo puerilibus et frivolis nugis lusisse, sed crassis foedisque praestigiis pudendum in modum fuisse delusos, non secus acsi communi sensu privati prorsusque hebetes ac bruti forent. Sicuti autem discimus, qualis ab humano sensu religio prodeat, ac hominum sapientiam nihil aliud quam errorum omnium officinam esse, ita sciamus, Athenienses sua superbia ebrios turpius reliquis errasse. Vetustas urbis illos inflabat, amoenitas et pulcritudo, ut deos inde genitos esse iactarent. Quum ergo Deum e coelo detraherent, ut facerent urbis suae indigenam, aequum fuit usque ad ultimos inferos demergi. Quicquid sit, aeterna infamia hic a Spiritu Dei notatur humanae sapientiae vanitas, quia ubi praecipuam habuit sedem, illic densiores fuerunt tenebrae: grassata est maxime idololatria, et Satan maiore licentia

mentes hominum suis ludibriis circumegit. Nunc veniamus ad Paulum. Dicit Lucas, quum urbem cerneret idololatriae sic addictam, spiritum eius fuisse accensum: ubi non simplicem indignationem illi tribuit, nec tantum dicit offensum tali spectaculo, sed exprimit insolitum fervorem sanctaeque iracundiae, qui zelum eius acuit, ut se ferventius ad opus accingeret. Atque hic duo observanda sunt. Nam quod excanduit Paulus, quum videret impie profanari Dei nomen, et purum eius cultum corrumpi, eo testatus est sibi nihil esse pretiosius Dei gloria. Atque hunc zelum magis inter nos vigere decebat, quemadmodum habetur in Psalmo, Zelus domus tuae comedit me. Est enim communis piorum omnium regula, ut quoties patrem suum coelestem dedecore affici vident, graviter urantur: sicuti pium virum Loth, quia mederi foedissimis sceleribus non poterat, Petrus tradit excruciasse cor suum (II, 2, 8.). Doctores autem prae aliis fervere decet: quemadmodum Paulus (II. Cor. 11, 2.) se zelotypum esse dicit, ut Ecclesiam in vera castitate retineat. Qui vero contumeliis non tanguntur, nec eas secure modo dissimulant, sed prorsus negligunt, inter eius filios minime censeri merentur, cui non saltem tantum honoris deferunt atque terreno patri. Secundo notandum est, non ita excanduisse, ut desperatione fractus concideret: qualiter videmus plerosque adeo non incalescere, si quando vident Dei gloriam impie violari, ut dolorem et gemitum profitendo tamen magis profanescant cum reliquis quam eos corrigere studeant. Interim obtendunt ignaviae suae speciosum colorem, quod nolint sine profectu tumultuari. Irritos enim putant fore suos conatus, si contra violentam populi conspirationem luctentur. Paulus vero non solum taedio non frangitur, vel difficultati succumbit, ut docendi munus abiiciat, sed acriore stimulo pungitur ad pietatem asserendam.

17. *Cum Iudaeis et religiosis.* Ordinarium Paulo erat ubicunque Synagogas habebant Iudaei, illinc facere exordium et Christum suae genti offerre. Secundus inde gradus ad gentiles erat, qui gustata Legis doctrina, quamvis nondum vera pietate rite imbuti essent, colebant tamen Deum Israel, et discendi cupidi non respuebant, quae ex Mose et Prophetis scirent desumpta esse. Quia autem talis docilitas ingressus erat ad fidem, imo quoddam fidei initium, honorifico titulo eos dignatur Spiritus qui primis tantum rudimentis leviter aspersi proprius ad verum Deum accesserant: Religiosi enim vocantur. Sed meminerimus hac nota discerni ab aliis, ut in nihilum redigatur tota mundi religio. Vocantur spiritualiter Dei cultores, qui nomen dederunt Deo Israel: illis solis tribuitur religio: ergo nihil aliis fit reliquum praeter ignominiam atheismi, utcunque in superstitionibus anxie se torqueant. Et merito: quicquid enim splendoris ostentent idololatrae, si excutiatur interior eorum affectus, nihil illic reperietur praeter horribilem Dei contemptum, merumque esse fucum patebit, quod se idolis blandiri simulant.

18. *Disceptabant cum eo.* Nunc subiicit Lucas certamen fuisse Paulo cum Philosophis: non quod data opera eos fuerit aggressus, quum sciret ad rixas tantum et cavillationes natos esse, sed praeter animi sui consilium ad talem conflictum raptus fuit: sicuti pios doctores Paulus ipse armis spiritualibus instructos esse iubet, quibus veritatem fortiter defendant, si qui se hostes contra

opponunt (Tit. 1, 9.). Neque enim semper in arbitrio nostro est, eligere quibuscum agamus, sed Dominus saepe homines praefractos et importunos surgere patitur, qui nos exerceant, et ex quorum contradictione melius veritas eluceat. Nec dubium est, quin Epicurei pro solita sua protervia vexarint sanctum virum, Stoici etiam argutis suis captionibus freti contumaciter insultaverint. Exitus tamen ostendet, eum sophistice non disputasse, nec abreptum fuisse ad inutiles λογομαχίας, sed modestiam quam alibi praecipit servasse: ac nobis omnino sic agendum est, ut futiles argutias parce et graviter refutando, quod solidum est proferamus, semperque cavendum est periculum, ne ambitio vel ostentandi ingenii libido nos superfluis et profanis contentionibus involvat. Porro duas sectas commemorat Lucas, quae quum ex diametro inter se essent oppositae contrariis tamen vitiis laborabant. Epicurei non tantum spernebant bonas et ingenuas artes, sed ex professo oderant. Eorum philosophia erat, Solem fingere bipedalem, mundum ex atomis conflatum, atque ita ludendo admirabile artificium, quod in mundi fabrica cernitur, delere. Si centies convicti forent, nihilo plus verecundiae erat quam in canibus. Quamvis uno verbo concederent esse deos: fingebant tamen otiari in coelo et vocare lautitiis, solaque ignavia beatos esse. Mundum sicuti divinitus creatum esse negabant, quemadmodum nuper attigi, ita res humanas temere volvi figebant, non gubernari coelesti providentia. Voluptas illis erat summum bonum: non obscoena quidem et effrenis, sed tamen quae suis illecebris homines iam sponte ad carnis indulgentiam propensos magis ac magis corrumperet. Animarum immortalitas instar fabulae illis erat. Ita fiebat, ut liberaliter corporibus indulgere permitterent. Stoici, quamvis Dei providentiae mundum subesse dicerent, postea tamen absurdo figmento vel potius delirio adulterabant illud suae doctrinae caput: neque enim fatebantur Deum consilio, iustitia et virtute mundum regere, sed labyrinthum fabricabant ex causarum complexu, ut Deus ipse fati necessitate constrictus cum coeli machina violenter ferretur: qualiter Poetae Iovem suum aureis compedibus alligant, quia ipso aliud agente dominentur fata. Quamvis summum bonum locarent in virtute, quid esset vera virtus minime tenebant, et homines inflabant superba confidentia, ut se Dei spoliis ornarent. Etsi enim ab omnibus exinanita est Spiritus sancti gratia, nullius tamen sectae fastuosior iactantia fuit. Non alia illis fortitudo quam ferrea immanitas. Ergo admirabilis vis Spiritus in Paulo fuit, qui medius inter tales belluas, quae illum huc et illuc distrahere tentabant, firmus in solida Evangelii sinceritate stetit, et fixo pede tam caninam petulantiam prioris sectae, quam fastum et subdolas alterius captiones sustinuit. Caeterum hinc clarius adhuc perspicimus, quam male cum coelesti sapientia carnis prudentia conveniat. Etsi enim totum vulgus Evangelio infensum erat, Philosophi tamen in eius oppugnatione duces vel antesignani fuerunt. Nam in illis praecipue exstitit quod Paulus (I. Cor. 1, 21.) ipse de carnis sapientia praedicat, Cruci Christi esse inimicam: ut nemo idoneus ad discenda Evangelii rudimenta esse queat, nisi qui se illa prius abdicaverit.

Alii dicebant. Duas hominum species proponit Lucas: ambas quidem valde remotas a pietate, quarum tamen una est longe de-

terior. Qui iterum audire cupiunt quod novum apellant, primum non recto discendi studio, sed vana curiositate aguntur: deinde parum honorifice sentiunt de verbo Dei, quod profanae novitatis loco habent. Quia tamen aures praebent et quidem animis suspensi, donec res melius comperta fuerit, non prorsus sunt desperati. Alii vero superbe respuendo quod offertur, imo contumeliose damnando ianuam salutis sibi praecludunt. Nam ex ingenti fastu erupit hoc convicium, quid sibi vult spermologus iste? Quia neque audire dignantur Paulum, et contumeliose repudiant, acsi quispiam trivialis esset nugator. Adde quod non inconsiderato zelo abhorrent ab eius doctrina, sed ex professo calcant quod de religione affertur, licet adhuc incognitum: quia pudet ex homine obscuro quiquam discere, qui se hactenus gloriati fuerant totius esse orbis magistros.

Novorum daemoniorum annuntiator. Daemonia non in malam partem accipiunt, ut Scriptura solet, sed pro Diis minoribus aut Geniis, quos censebant inter summum Deum et homines esse medios, quorum multa subinde fit mentio apud Platonem. Quantum ad summam rei spectat, notandum est nova illis daemonia videri, quae Paulus de Christo et resurrectione dixerat: unde colligimus, his maxime notis discerni fidem nostram a gentium superstitionibus, quod proponit Christum unum Mediatorem, quod ab eo solo petendam esse salutem docet, quod in eius morte expiationem quaerere iubet, qua reconciliemur Deo, quod Spiritu eius renovari ac refingi homines docet, qui ante profani erant et peccato mancipati, ut iuste sancteque vivere incipiant: deinde quod a talibus exordiis, quibus spirituale esse Dei regnum constat, tandem in spem futurae resurrectionis mentes nostras attollit. Nam de aliis etsi non pure disserant Philosophi, aliquid tamen attingunt, quin etiam de vita aeterna et immortalitate animae multus apud eos sermo: de fide vero, quae gratuitam in Christo reconciliationem ostendit, et regeneratione, qua Spiritus sanctus imaginem Dei in nobis instaurat, de invocatione Dei, de ultima resurrectione, perpetuum silentium.

19. *Ad Martium vicum duxerunt.* Tametsi iudiciale forum erat, non tamen significat Lucas tractum in ius fuisse Paulum, ut causam diceret coram Areopagitis, sed illuc fuisse adductum, ubi maior solebat esse populi frequentia, ut publice in celebri conventu seria haberetur disputatio. Atque ut demus ductum fuisse Paulum ad tribunal, exitus tamen ostendit non fuisse oblatum iudicibus, sed libere quasi pro concione loquutum esse. Caeterum, quod paulo post subiicitur de natura et moribus Atheniensium, satis ostendit curiositatem eorum fuisse in causa, ut talis audientia daretur Paulo, ut tam celebris locus illi ad praedicandum Christum pateret, ut tam multi accurrerent. Nam alibi crimen fuisset capitale, coacto populi coetu concionari in foro vel loco publico: illic vero, quia ob immodicum novitatis studium patebat nugigerulis garriendi licentia, Paulo data fuit libertas, ut de fidei mysteriis rogatus dissereret.

21. *Ad nihil aliud vacabant.* Duo vitia, quae recenset Lucas, perpetuo fere simul cohaerent. Raro enim contingit, ut qui rerum novarum cupidi sunt, non sint iidem et garruli: verissimum enim est illud Horatii, Percunctatorem fugio, nam garrulus idem

est. Et certe videmus curiosos similes esse doliis pertusis: utrumque porro vitium ex otio natum erat, non tantum quia Philosophi disputando totos dies terebant, sed quia vulgus ipsum nimis ad res novas proclive erat: nec quisquam erat tam sordidus illic opifex, qui non se ingereret ad ordinandum Graeciae statum. Et certe quod hic dicit Lucas, uno consensu testantur omnes fere Graeci Latinique scriptores, nihil vel cupidius vel levius vel protervius illo populo. Quamobrem nunquam in ea urbe, quae tamen scientiarum omnium magistra erat, certum potuit constitui regimen. Itaque in summa potentia, non tamen diuturna fuit libertas: neque unquam satagendi et tumultuandi modum fecerunt, donec se et totam Graeciam perderent. Rebus etiam collapsis non destiterunt a sua audacia: ideo Cicero eorum stultitiam ridet, quod non minus ferociter decreta sua tunc edebant, quam quum Graeciae imperio potiebantur. *Iam* etsi inter homines curiosos exigua erat spes profectus, Paulus tamen occasionem non neglexit, si quos forte ex magna turba lucrifacere Christo posset: nec vero haec vulgaris fuit Evangelii gloria, in loco urbis nobilissimo et quasi theatro communi refellere et palam coarguere ficticios omnes cultus, qui ad hunc usque diem illic regnaverant.

22. Stans autem in medio Martii vici, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video. 23. Praeteriens enim et contemplans religiones vestras, inveni et aram, in qua scriptum erat, Ignoto Deo. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego annuntio vobis. 24. Deus qui fecit mundum, et omnia quae in eo sunt, hic coeli et terrae, quum sit Dominus, non in manufactis templis habitat: 25. Nec manibus humanis colitur indigens aliquo: quum ipse det omnibus vitam et halitum per omnia.

22. *Viri Athenienses.* Concionem hanc Pauli in quinque membra partiri licet. Tametsi enim breviter tantum attigit Lucas, quae ille multis verbis disseruit, summam tamen complexum fuisse non dubito, ut nullum ex praecipuis capitibus praetermiserit. Primum superstitionis insimulat Paulus Athenienses, quod deos suos fortuito colant: deinde naturalibus argumentis quis et qualis sit Deus ostendit, et quo modo rite colatur. Tertio invehitur in hominum stuporem, qui, quum in hunc finem creati sint, ut opificem ac factorem suum agnoscant, oberrant tamen quasi coeci in tenebris: quarto admonet nihil esse absurdius, quam Deum statuis vel picturis figurae, quum mens hominis vera sit eius imago: tandem ad Christum et mortuorum resurrectionem quinto loco descendit: quatuor enim illa capita generatim tractare operae pretium fuit, antequam ad fidem Evangelii descenderet.

Quasi superstitiosiores. Δεισιδαιμονίαν Graeci saepe in bonam partem accipiunt: interdum tamen immodicum metum significat, quo se anxie torquent superstitiosi homines, dum sibi fabricant inanes scrupulos. Sensus autem huius loci videtur hic esse, quod modum

excedant Athenienses in colendo Deo, vel quale opus esset temperamentum non teneant: acsi diceret, inconsiderate eos facere, quod se fatigent per obliquos circuitus. Hoc quantum ad vocem spectat: de re sic habendum est. Omnes Atheniensium cultus hac una ratione vitiosos esse probat, quia, incerti quosnam colere deos debeant, fortuito et temere suscipiant varios ritus, et quidem modo non adhibito. Nam quod ignotis diis altare erexerant, signum erat nihil ipsos tenere certi: habebant quidem ingentem deorum turbam, de quibus multa fabulabantur, sed dum illis permiscent ignotos deos, hoc ipso fatentur nihil de vera Divinitate se habere compertum. Porro quisquis sine ulla certitudine Deum colit, sua tantum figmenta colit Dei loco: quantumvis sibi placeant creduli, nulla tamen sine scientia et veritate religio vel Deo probatur, vel sancta et legitima censeri debet. Imo quantumvis superbiant, quia tamem perplexi haerent in suis conscientiis, necesse est suo ipsorum iudicio convictos teneri. Superstitio enim semper trepida est ac subinde aliquid novi excudit. Videmus ergo, quam misera sit eorum conditio, qui certam veritatis lucem non habent, quia et apud se semper fluctuantur, et coram Deo ludunt operam. Notandum tamen est, incredulos, dum nunc voluntaria pertinacia se excoecant, nunc inter varios et multiplices aestus feruntur, secum ipsos pugnare: saepe non modo sibi delicias faciunt, verum si quis contra eorum ineptias mutire audeat, crudeliter in eum saeviunt. Sic eos fascinat diabolus, ut nihil putent esse melius quam quod ipsis arridet. Interea si quis obiectus sit scrupulus, si quis surgat impostor, si quod novum delirium emergat, non modo dubii alternant, sed sponte huc et illuc se raptandos offerunt. Unde apparet, neque iudicio, neque tranquillo mentis statu in recepto colendi Dei usu acquiescere, sed torpere ebriis similes. Atqui tali stupore magis tolerabilis est anxietas, quae incredulos sibi placere non patitur: denique quanquam non semper meticulosa est superstitio, variis tamen erroribus implicita mentes inquietat et coecis tormentis pungit. Hinc factum erat, ut Athenienses deos ignotos cum domesticis miscerent, quos sibi putabant notos esse, quia vana opinione eos finxerant. Inde enim apparet inquietudo, quod se nondum defunctos fatentur, ubi popularibus diis litarunt, qui a maioribus traditi erant, et quos vocarunt indigetas et patrios. Ideo Paulus, ut convellat quicquid falsae persuasionis infixum erat eorum animis, hoc axioma sumit, Nescire ipsos quid colant, nec habere certum aliquod numen: nam si quem omnino Deum novissent, eo contenti nunquam delapsi fuissent ad ignotos, quandoquidem una veri Dei cognitio abolendis omnibus idolis sufficit.

23. *Ignoto Deo.* Facile quidem recipio aram hanc diis omnibus peregrinis dicatam fuisse: non tamen concedo quod dicit Hieronymus, Paulum sancta vafritie, quod de pluribus scriptum erat, traxisse ad unum Deum: nam quum passim vulgata esset inscriptio, non fuit certe astutiae locus. Cur ergo pluralem numerum mutavit? certe non ut circumveniret Athenienses, sed quia res ita ferebat, dixit se afferre doctrinam de quodam Deo ignoto. Postquam autem eos falli praefatus est, quod nescirent quisnam colendus esset Deus, et in magna deorum congerie non haberent certum aliquod numen, nunc se insinuat et favorem conciliat suae doctrinae,

quia iniquum erat, relici vel respui quod in medium proferebatur de novo deo, cui iam sese addixerant: et longe praestaret prius habere cognitum quam temere adorare. Hoc modo iterum redit Paulus ad principium illud, Non posse Deum rite ac pie coli, donec patefactus fuerit. Sed hic moveri potest quaestio, quomodo *cultum* Athenis Deum fuisse dicat, qui omnes cultus repudiat a *Legis suae* praescripto alienos: imo idololatriam esse pronuntiat, quicquid absque verbo suo comminiscuntur homines? Si nullum cultum Deus ratum habet nisi consentaneum verbo suo, quomodo hanc laudem Paulus hominibus sine modo deliris tribuit, quod Deum coluerint? Nam Christus Samaritanos damnans, hoc uno principio nititur et contentus est, quod sine scientia Deum adorent (Io. 4, 22.): tamen Deum se Abrahae colere iactabant. Quid ergo de Atheniensibus dicendum erit, qui sepulta exstinctaque veri Dei memoria, in eius locum Iovem, Mercurium, Palladem, totamque illam colluviem substituerant? Respondeo, Paulum hic minime laudare quod fecerant Atenienses, sed ex eorum affectu, quamvis vitiosus fuerit, liberam docendi materiam captare.

24. *Deus qui fecit mundum.* Consilium Pauli est, docere qualis sit Deus. Porro quia illi negotium est ac sermo cum hominibus profanis, probationem sumit ab ipsa natura: Scripturae enim testimoniis frustra pugnasset. Hoc propositum sancto Apostolo fuisse dixi, ut Athenienses ad verum Deum adduceret: nam Divinitatem aliquam esse persuasi erant, tantum corrigenda erat praepostera religio. Unde colligimus per flexuosas ambages errare mundum, imo in labyrintho versari, quamdiu regnat confusa de natura Dei opinio. Nam haec demum vera pietatis regula est, distincte tenere, quisnam sit Deus quem colimus. Si quis de religione in genere tractare velit, hoc erit primum caput, esse aliquod numen, cui debetur cultus ab hominibus: sed quia id controversia carebat, Paulus ad secundum caput descendit, Debere ab omnibus figmentis discerni verum Deum. Ita exordium facit a definitione Dei, ut inde probet, quomodo sit colendus, quia alterum ex altero dependet: unde enim tot praeposteri cultus, tantaque in illis subinde augendis temeritas, nisi quia Deum sibi proprio arbitrio omnes fabricarunt? Nihil autem magis proclive, quam adulterare purum Dei cultum, ubi homines ex suo sensu et ingenio Deum aestimant: quare ad destruendos omnes vitiosos cultus nihil aptius est, quam hoc exordium sumere, Qualis sit Dei natura. Sic etiam ratiocinatur Christus, Io. 4, 24: Deus spiritus est: ergo cultores non alios probat, nisi qui spiritualiter eum colunt. Et sane non subtiliter disputat de arcana Dei essentia, sed ab operibus demonstrat, quaenam utilis sit eius cognitio. Quid autem inde colligit Paulus, quod Deus creator est mundi, opifex et dominus? nempe eum non habitare in templis manufactis. Nam quum ex creatione mundi constet ultra coeli et terrae fines diffusam esse iustitiam Dei, sapientiam, bonitatem et potentiam, sequitur nullis locorum spatiis includi ipsum posse. Videtur tamen supervacua fuisse haec demonstratio, quod exceptio in promptu foret, statuas et imagines locari in templis ad testandam Dei praesentiam, neminem vero tam crassum esse, quin Deum omnia implere sciret. Respondeo, verum esse quod paulo ante admonui. Idololatriam secum pugnare. Deos se precari dicebant increduli ad eo-

rum simulacra: sed nisi Dei numen ac virtutem alligassent simulacris, an inde sperassent auxilium? an illuc suas preces et vota direxissent? hinc etiam factum est, ut templum unum aliis esset sanctius. Delphos currebant, ut inde peterent Apollinis oracula: Minerva Athenis sedem et domicilium habebat. Videmus nunc Pauli verbis falsam opinionem perstringi, qua semper fere delusi fuerunt homines, quod Deum carnalem fingebant. Hic primus est aditus in rectam Dei notitiam, si extra nos egredimur, nec ipsum metimur mentis nostrae captu: imo nihil de eo pro sensu carnis nostrae imaginamur, sed statuimus eum supra mundum, et a creaturis discernimus: a qua sobrietate totus semper mundus procul abfuit, quia ingenita est hominibus haec pravitas, ut Dei gloriam suis figmentis deforment. Nam ut sunt carnales et terreni, habere volunt qui naturae suae respondeat, deinde pro sua audacia figurant qualem possunt capere. Talibus figmentis corrumpitur sincera et liquida Dei cognitio: imo eius veritas, sicut dicit Paulus (Rom. 1, 25.) vertitur in mendacium. Quisquis enim supra mundum non conscendit, inanes umbras et spectra apprehendit Dei loco. Porro nisi fidei alis evehimur in coelum, nos in propriis cogitationibus evanescere necesse est: nec mirum est, gentiles crassis istis praestigiis fuisse delusos, ut Deum e coelesti suo solio detractum mundi elementis includerent, quum idem Iudaeis acciderit, quibus tamen Deus spiritualem suam gloriam patefecerat. Neque enim frustra eos obiurgat Iesaias (66, 1.), quod Deum includant templi parietibus. Et hoc vitium saeculis omnibus inter eos grassatum esse, colligitur ex concione Stephani, quam Lucas (supra 7, 49.), retulit. Si quis Iudaeos, quorum crassitiem exagitat Spiritus sanctus rogasset, numquid putarent Deum suum templo esse inclusum, fortiter negassent tam crasso errore se teneri. Sed quia neque supra ocularem templi conspectum mentibus surgebant, et templo confisi Deum quasi sibi devinctum esse gloriabantur, merito Spiritus eos arguit, quod eum templo non secus ac hominem mortalem alligent: est enim illud verum quod iam dixi, superstitionem sibi esse contrariam et in varias imaginationes diffluere, Nec vero hodie alia suppetit Papistis defensio, quam qua olim gentiles et Iudaei suos errores utcunque fucare vel tegere conati sunt. In summa, superstitio Deum in templis manufactis habitare fingit, non quod tanquam in ergastulis captivum tenere velit, sed quia Deum carnalem somnians numen idolis affingit, et Dei gloriam ad externas species transfert. Verum si Deus in templis manufactis non habitat, quorsum tot Scripturae locis testatus est Deus, se inter Cherubim sedere et templum sibi esse aeternam quietem? (II. Regg. 19, 15., Psal. 80, 2., ibid. 132, 12. 14.). Respondeo, sicuti loco affixus non erat, ita nihil illi fuisse minus propositum, quam populum suum terrenis symbolis affigere: quin potius ad eos descendit, ut sursum ad se attolleret. Ideo perperam templo et arca abusi sunt, quos earum rerum intuitus sic occupavit, ut subsisterent in terra, et a spirituali Dei cultu discederent. Hinc videmus longum fuisse discrimen inter praesentiae divinae symbola, quae sibi homines temere finxerunt, et quae fuerunt divinitus ordinata: quia deorsum semper inclinant homines, ut Deum apprehendant carnali modo, Deus autem verbi sui ductu sursum eos attollit. Tantum intermedia symbola adhibet, qui-

bus familiariter tardis hominibus, se insinuat, donec gradatim in coelos conscendant.

25. *Nec manibus humanis.* Eadem quae nuper de templo soluta est quaestio, nunc de ceremoniis obiici potest: videtur enim quod Paulus damnat in gentium ritibus ad cultus Legis Mosaicae posse transferri. Sed non difficilis est solutio, quod Dei cultum fideles nunquam in ceremoniis proprie constituerint, sed tantum adminicula esse duxerint, quibus pro sua infirmitate se exercerent. Quum Deo mactarent pecudes, offerrent panem et libamina, luminaria accenderent, pietatem in his rebus sciverunt non esse positam, sed talibus rudimentis adiuti ad spiritualem Dei cultum semper intuiti sunt, et illum unum habuerunt in pretio. Et Deus pluribus locis aperte clamitat, nihil externum aut visibile se morari, ceremonias per se nullius momenti habendas, nec se aliter quam fide, pura conscientia, precibus et gratitudine coli. Quid porro gentiles: nempe quum erigerent statuas, thus adolerent, ludos ederent, ac sternerent pulvinaria sua idolis, se optime pietatis officiis defunctos putarunt. Subsannant quidem non modo interdum Philosophi, sed etiam poetae vulgi ineptias, quod perperam in ceremoniarum pompa et splendore Dei cultum statuat. Ut innumera testimonia omittam, notum est illud Persii.

Dicite, Pontifices, in sacro quid facit aurum?
Nempe hoc, quod Veneri donatae a virgine puppae.
Quin damus id superis, de magna quod dare lance
Non possit magni Messalae lippa propago,
Compositum ius fasque animi, sanctosque recessus
Mentis, et incoctum generoso pectus honesto?
Haec cedo, ut admoveam templis, et farre litabo. [al. admoveant.]

Nec dubium est, quin Deus tales voces profanis hominibus expresserit, quae ignorantiae praetextum tollerent. Sed facile apparet, eos qui sic loquebantur ad communem insaniam statim relapsos esse, imo nunquam penetrasse in eorum animos, quid hoc sibi vellet: nam etsi fateri coguntur qui perspicacia supra vulgus pollent, nudas ceremonias nullo esse in pretio, haec tamen illis fiducia nunquam excutitur, quin sibi persuadeant illas partem esse divini cultus. Proinde quo diligentius talibus ludicris incumbunt, se pietatis officiis probe defungi non dubitant. Quod ergo ceremoniis aliisque externis rebus Deum placari existimant cuncti mortales a summo ad infimum, propriisque operibus erga eum defungi volunt, id refutat Paulus. Ratio etiam additur, quod, quum sit coeli et terrae Dominus, nulla re indiget: quod, quum vitam et halitum largiatur hominibus, nihil vicissim recipere ab ipsis possit. Quid enim de suo afferant, qui bonorum omnium indigi nihil habent nisi ex gratuita eius beneficentia? imo qui nihil sunt nisi ex mera eius gratia, mox in nihilum redigendi, si spiritum quo vivunt subducat: unde sequitur non modo socordes, sed nimis superbos esse, si se cum operibus manuum suarum ad Deum colendum ingerunt. Nam quod eleemosynas et caritatis officia pronuntiat sacrificia esse boni odoris, a praesenti causa discerni debet, ubi tantum de ceremoniis agitur, quas increduli Deo spiritualis cultus vice obtendunt. Per vitam et flatum notatur vita spiritualis vel animalis, ut loquuntur, In clausula senten-

tiae, tametsi hodie quidam graeci codices in hanc lectionem consentiunt, κατὰ πάντα, hoc est, per omnia; mihi tamen videtur melius quadrare, quod reddidit vetus Interpres, καὶ τὰ πάντα, et omnia: quia et clarius est et pleniorem doctrinam continet. Inde enim melius colligitur homines nihil habere proprium. Et suffragantur etiam graeca quaedam exemplaria.

26. Fecitque ex uno sanguine omne genus hominum, ut inhabitaret super universam faciem terrae, definivitque praestituta tempora, et terminos habitationis eorum. 27. Ut quaererent Deum, si forte palpent eum et inveniant: quamvis non longe absit ab unoquoque nostrum. 28. In ipso enim vivimus, movemur, et sumus, sicut et quidam vestratium poetarum dixerunt: Nam huius progenies etiam sumus. 29. Genus ergo quum simus Dei, non debemus existimare, auro, vel argento, vel lapidi sculpto arte et cogitatione hominis numen esse simile.

26. *Fecitque ex uno sanguine.* Iam Paulus quorsum conditum fuerit humanum genus Athenienses admonet, ut hoc modo invitet atque hortetur ad considerandum vitae suae finem. Haec sane turpis est hominum ingratitudo, quum vita communi fruantur omnes, non reputare quorsum Deus illis vivere dederit. Atqui belluinus hic stupor maiorem partem occupat, ut minime reputent, cur in mundo locati sint, nec illis in mentem veniat coeli terraeque opifex, cuius bona ingurgitant. Ergo Paulus postquam disseruit de natura Dei, hanc admonitionem opportune inserit, debere homines sedulo ad Dei notitiam attendere, quia ideo conditi sunt et ad hunc finem nati. Breviter enim hanc illis vivendi causam assignat, ut Deum quaerant. Porro quia non una in mundo religio vigebat, sed distractae erant gentes in varias sectas, varietatem istam ex corruptela natam esse admonet. Huc enim spectat meo iudicio quod dicit, ex uno sanguine fuisse omnes creatos. Debuerat enim consanguinitas et eadem generis origo vinculum esse mutui inter eos consensus: atqui religio est, quae maxime conciliat homines vel dissociat. Unde sequitur, a natura descivisse qui ita in religione et Dei cultu sunt discordes, quia, ex quocunque oriundi sunt loco, vel quamcunque mundi plagam incolant, unus tamen omnium est fictor et pater, qui uno consensu ab omnibus quaerendus est. Et certe neque locorum distantia, neque fines regionum neque morum diversitas, neque ulla divortii inter homines causa Deum sui dissimilem facit. In summa docere voluit, naturae ordinem fuisse violatum, quum religio inter eos divulsa fuit, ac dissipationem, quae inter ipsos apparet, testimonium esse eversae pietatis, quia a Deo communi patre defecerint, ex quo omnis cognatio dependet.

Ut inhabitaret. Perstringit suo more Lucas concionis Paulinae summam. Caeterum minime dubium est, quin Paulus ostenderit primum, homines quasi in theatro hic esse positos, ut sint operum Dei spectatores, deinde verba fecerit de providentia Dei, quae

in tota mundi gubernatione se profert: nam quum dicit Deum praeordinata tempora definire et terminos habitationis, intelligit eius manu et consilio hunc mundum regi, non autem fortuito volvi res humanas, sicuti profani homines somniant. Atque ita ex paucis Lucae verbis colligimus, Paulum res maximas complexum esse: nam quum dicit, Prius ordinata fuisse ab eo tempora, testatur, illi fuisse decretum ante conditos homines, qualis futura esset eorum conditio. Quum varias fieri in terra inclinationes cernimus, quum occurrunt regnorum interitus, terrarum mutationes, urbium ruinae, gentium excidia, vel fatum vel fortunam stulte imaginamur in his rebus dominari: atqui Deus hoc loco per os Pauli testatur, prius suo consilio fuisse fixum, quam diuturnum cuiusque populi statum esse vellet, et quibus finibus singulos contineri. Quodsi certum *illis tempus* statuit et fixit regionum limites, non dubium est, quin totum *vitae ipsorum* cursum disposuerit. Notandum autem, quod Paulus non modo nudam praescientiam et frigidam speculationem, ut inscite faciunt plerique, Deo tribuit, sed eorum quae accidunt causam statuit in eius consilio et nutu: non enim dicit solum praevisa tempora, sed προτεταγμένα, hoc est, disposita quo placuit ordine. Quum vero simul addit, Deum ab initio definisse quae ante ordinaverat, sensus est, ipsum manus suae virtute exsequi quae consilio suo decrevit, secundum illud, Deus noster in coelo omnia quae voluit fecit (Psal. 115, 3.). Nunc videmus, sicuti in castris sua cuique turmae et decuriae distincta est statio, ita in terra locatos esse homines, ut singuli populi suis finibus contenti sint, et in ipsis populis suum quisque domicilium incolat. Caeterum quamvis grassata subinde fuerit ambitio, multi prava cupidine incensi fines suos transilierint, nunquam tamen effecit hominum libido, quin Deus ex arcano suo sanctuario omnes eventus moderatus sit. Nam etsi tumultuando in terra videntur coelum aggredi, ut Dei providentiam evertant, coguntur tamen velint nolint eam potius stabilire. Sciamus ergo per varios turbarum circuitus ita volvi mundum, ut Deus in finem quem statuit omnia tandem referat.

27. *Ut quaererent Deum.* Duo sunt huius sententiae membra, nempe quod hominis officium sit Deum quaerere: deinde, quod Deus ipse obviam prodeat, et se tam manifestis signis conspicuum reddat, ut nulla sit nobis ignorantiae excusatio. Meminerimus ergo vita hac perperam abuti et terrae habitatione indignos esse, quicunque ad Deum quaerendum studia sua non applicant, acsi singulae brutorum animalium species ab inclinatione sibi naturaliter indita desciscerent, quod merito monstrosum duceretur. Et certe nihil absurdius est quam ut auctorem suum ignorent, qui in hunc maxime usum intelligentia donati sunt. Praecipue vero notanda est Dei bonitas, quod tam familiariter se insinuat, ut palpari a coecis quoque possit: quo magis pudenda est et minus tolerabilis hominum coecitas, qui in tam clara et perspicua manifestatione nullo praesentiae Dei sensu tanguntur. Quocunque vertant oculos sursum ac deorsum, necesse est ut in vivas et quidem innumeras divinae potentiae, sapientiae, bonitatis imagines incurrant: neque enim obscure suam gloriam adumbravit Deus in mundi opificio, sed tam illustres notas ubique inculpsit, ut a coecis quoque palpando agnosci possent: unde colligimus homines non coecos modo esse, sed stupidos, quando tam

praeclaris documentis adiuti nihil proficiunt. Hic tamen suboritur quaestio, numquid naturaliter ad veram et liquidam Dei notitiam pervenire queant homines: innuit enim Paulus nonnisi per eorum ignaviam stare, quominus sentiant Deum praesentem, quia ut oculos claudant, ipse tamen sit quasi palpabilis. Respondeo, talem eorum ignorantiae et stupori pravitatem mixtam esse, ut recti iudicii expertes sine vero sensu praetereant, quaecunque in coelo et terra gloriae Dei signa palam refulgent: imo quum vera Dei cognitio singulare sit ipsius donum, et fides, qua sola rite cognoscitur, nonnisi ex Spiritus illuminatione procedat, sequitur, sola natura duce non posse illuc penetrare mentes nostras. Nec sane Paulus de hominum facultate hic disserit, sed tantum admonet esse inexcusabiles, dum in tam clara luce coecutiunt, sicuti loquitur primo ad Romanos capite. Quamvis ergo in Deo investigando deficiant hominum sensus, nullum tamen culpae praetextum habent, quod, quum se attrectandum praebeat, manent tamen attoniti. Qua de re plura diximus capite decimo quarto.

Quamvis non longe absit. Quo magis constringat hominum pravitatem, Deum longis ambagibus vel laborioso itinere quaerendum esse negat, quia illum quisque in se ipso inveniet, si modo attendere velit: qua experientia convincimur, culpa non carere nostram hebetudinem, quam tamen ex Adae labe contraximus. Quamvis enim nullus mundi angulus aliquo gloriae Dei testimonio vacuus sit, nihil tamen opus est extra nos egredi, ut eum apprehendamus: sua enim virtute intus unumquemque nostrum sic afficit, ut prodigio similis sit nostra stupiditas, quod eum sentiendo non sentimus. Hac ratione quidam ex Philosophis hominem vocarunt μικρόκοσμον quod prae aliis omnibus creaturis specimen sit gloriae Dei innumeris miraculis refertum.

28. *In ipso enim.* Fateor Apostolos iuxta hebraicam phrasin particulam *in* saepe accipere loco *per:* sed quia loquutio haec, Quod in Deo vivamus, magis emphatica est ac plus exprimit, eam mutare non placuit: neque enim dubito quin significet Paulus, nos in Deo quodammodo contineri, quia sua in nobis virtute habitat. Atque ideo sese a creaturis omnibus Deus ipse nomine Iehovae separat, ut sciamus proprie loquendo ipsum esse solum: nos vero in eo subsistere, quatenus suo nos Spiritu vegetat et sustinet. Nam per omnes mundi partes diffusa est vis Spiritus, quae tueatur eas in suo statu, coelo et terrae vigorem quem cernimus, animantibus etiam motum suppeditet: non qualiter phrenetici homines deorum plena esse omnia nugantur, imo lapides esse deos, sed quia admirabili Spiritus sui vigore et instinctu Deus, quaecunque ex nihilo condidit, conservat. Caeterum hic peculiariter fit hominum mentio, quia dixerat Paulus non procul illis quaerendum esse Deum, quem intus habent. Porro quum vita hominum excellentior sit motu, et motus essentiae praestet, quod praecipuum erat Paulus summo loco posuit, ut gradatim ad essentiam descenderet, hoc sensu, Non modo nulla nobis nisi in Deo vita suppetit, sed ne motus quidem: imo nec essentia, quae utroque est inferior. Dico vitam in hominibus praecellere, quia non modo sensum et motum habent cum brutis pecudibus communem, sed ratione et intelligentia praediti sunt. Quare merito Scriptura singulare istud donum, quo nos Deus orna-

vit, proprio elogio seorsum celebrat. Ita apud Ioannem, ubi de universa creatione facta est mentio, seorsum non abs re additur, vitam fuisse lucem hominum. Nunc videmus omnes, qui Deum ignorant, se ipsos nescire: quia Deum non modo in eximiis mentis suae dotibus praesentem habent, sed in ipsa essentia, quia nonnisi in Deum competit esse, reliqua omnia in eo subsistunt. Hic etiam locus docet, non ita semel conditum fuisse mundum a Deo, ut postea ab opere suo discederet, sed virtute eius stare, et eundem esse perpetuum gubernatorem qui semel creator fuit. Haec nobis assidua vegetatio probe meditanda est, ut singulis momentis veniat Deus nobis in mentem.

Quidam vestratium poetarum. Citat hemistichion ex *Arato*, non tam auctoritatis causa, quam ut pudorem *Atheniensibus* incutiat: tales enim poetarum sententiae non ex alio fonte, quam a natura et communi ratione fluxerunt. Nec vero mirum est Paulum, cui sermo erat apud homines incredulos et verae pietatis ignaros, poetae testimonio uti, in quo exstabat eius notitiae confessio, quae naturaliter humanis mentibus indita est ac insculpta. Longe dissimilis est Papistarum ratio: sic enim hominum testimoniis nituntur, ut Dei oraculis opponant, nec modo Hieronymum vel Ambrosium, et reliquos sanctos Patres fidei magistros statuunt, sed putidis suorum Paparum responsis non secus obstringere nos volunt, acsi Deus loquutus foret: quin etiam Aristoteli tantum dare auctoritatis veriti non sunt, ut in scholis prae illo silerent Apostoli et Prophetae. Nunc ut ad praesentem sententiam revertar, non dubium est quin de Iove loquutus fuerit Aratus, nec tamen Paulus, quod ille inscite dixerat de suo Iove, ad verum Deum accommodans in alium sensum detorquet. Nam quia naturaliter aliquo Dei sensu imbuti sunt homines, ex illo fonte vera principia hauriunt. Tametsi autem, simulac eorum mentibus obrepit Dei cogitatio, mox in pravis figmentis evanescunt, atque ita purum semen degenerat in corruptelas, prima tamen generalis Dei notitia interim in ipsis manet. In hunc modum quod de Iove ficticio habetur apud *Virgilium*, *Iovis omnia plena*, ad verum Deum transferre nemo sanae mentis dubitet. Imo Virgilius, quum exprimere vellet Dei potentiam, errore falsum nomen supposuit. Quod attinet ad sensum verborum, fieri potest quod finxerit Aratus, particulam aliquam Divinitatis inesse hominum mentibus, qualiter fabricati sunt Manichaei animas ex Dei traduce. Sic quum dicit Virgilius de mundo, Spiritus intus alit totosque infusa per artus Mens agitat molem — magis Platonico more philosophatur quam pure intelligat, arcana Dei inspiratione mundum sustineri: sed hoc commentum obstare Paulo non debuit, quominus verum axioma retineret quamvis corruptum esset hominum fabulis, homines esse genus Dei, quia naturae praestantia divinum aliquid referant: hoc est quod Scriptura docet, nos ad imaginem Dei ac similitudinem creatos esse. Docet quidem eadem Scriptura multis locis, fide nos et gratuita adoptione effici Dei filios, quum in corpus Christi inserimur, et Spiritu regeniti incipimus esse novae creaturae: sed quemadmodum Spiritum ipsum propter multiplices eius gratias variis nominibus insignit, ita non mirum est, diversis modis filiorum nomen accipi. Promiscue vocantur omnes mortales Filii, quia mente et intelligentia propius ad Deum acce-

dunt, sed quoniam fere deleta est in ipsis Dei imago, ut vix tenues lineae appareant, iure hoc nomen ad fideles restringitur, qui Spiritu adoptionis donati coelestem Patrem rationis luce, iustitia et sanctitate referunt.

29. *Genus ergo quum simus.* Colligit Deum non posse pictura vel sculptura figurari, quum exstare in nobis voluerit suam effigiem. Anima enim, in qua proprie insculpta est imago Dei, pingi non potest: tanto igitur absurdius est velle Deum pingere. Nunc videmus, quantam Deo iniuriam faciant quicunque corpoream illi faciem affingunt, quando hominis anima, quae vix exiguam scintillam immensae Dei gloriae refert, nihil tale admittit. Porro quum certum sit, Paulum hic in communem gentium omnium superstitionem invehi, quia Deum sub corporeis figuris colere voluerint, tenenda est generalis doctrina, perperam et impie transfigurari Deum, et eius veritatem in mendacium converti, quoties visibili aliqua specie repraesentatur eius maiestas: sicuti docet idem Paulus primo ad Romanos capite. Tametsi autem omnium aetatum idololatris non defuerint sui praetextus, non tamen illis temere a Prophetis semper obiectum est, quod nunc obiicitur a Paulo, Deum fieri similem ligno et lapidi vel auro, quum ex mortua et corruptibili materia imago illi fabricatur. Simulacris usae sunt gentes, ut pro sua ruditate propinquum sibi Deum melius conciperent: atqui quum immenso spatio supra mentis nostrae captum emineat Deus, quisquis eum tentat mente sua apprehendere, prava et fallaci imaginatione deformat eius gloriam: quare nefas est quicquam de eo proprio sensu comminisci. Deinde quod deterius est, satis constat, non alia de causa erigi Deo statuas ab hominibus, nisi quia carnale aliquid de ipso concipiunt: in quo ignominia afficitur. Hodie quoque nihilo magis excusabiles sunt Papistae: quoscunque enim fucos inducant ad colorandas imagines, quibus Deum exprimere conantur, quia tamen eodem sunt impliciti errore, quo veteres, urgentur Prophetarum testimoniis. Quod autem easdem olim excusationes obtenderint Ethnici, quibus hodie se tegere conantur Papistae, ex illorum libris satis notum est. Itaque quorundam sannas non effugiunt Prophetae, quasi nimiam affingant illis crassitiem, imo falsis criminationibus eos onerent: verum omnibus probe expensis reperient, qui recte iudicabunt, quaecunque captarint effugia etiam acutissimi quique, hac tamen amentia fuisse correptos, Deo rite litari apud simulacra. Ubi cum Erasmo nos vertimus Numen, Lucas τὸ θεῖον in neutro genere posuit, pro Divinitate scilicet. Quum Paulus Deum similem esse negat auro, vel argento, vel lapidi, et deinde subiicit Sculpturae artis vel inventionis humanae, excludit materiam et formam, et simul damnat quaevis hominum figmenta, quae veram Dei naturam deformant.

30. Et tempora quidem huius ignorantiae quum hactenus dissimulaverit Deus, nunc denuntiat omnibus hominibus, ut ubique resipiscant. 31. Eo quod statuit diem, in quo iudicaturus est orbem terrarum in iustitia, per eum virum, quem definivit, fide omnibus praestita quum eum excitavit

a mortuis. 32. Quum autem audissent resurrectionem mortuorum, alii quidem ridebant, alii vero dixerunt, Audiemus te de hoc iterum. 33. Sic Paulus exivit de medio eorum. 34. Quidam tamen viri adhaerentes ei crediderunt: in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis.

30. *Et tempora quidem huius ignorantiae.* Quia rectum esse vulgo creditur, quod et longo usu receptum est et publico omnium consensu approbatum, poterat obiici Paulo, Quid tu nunc convellis quae usque ab initio mundi continua tot aetatum serie recepta fuerunt? et cui persuadeas totum mundum fuisse tamdiu deceptum? sicuti nullum est tam foedum abominationis genus, quod non confidant Papistae hoc clypeo probe munitum. Hanc quaestionem anticipat Paulus ideo homines tamdiu errasse admonens, quia manum e coelo Deus non porrexerit, ut in viam reduceret. Videri absurdum potest, homines ratione et iudicio praeditos in re maxima tam crasse et turpiter hallucinari: atqui Paulus significat, nullum fore hominibus errandi modum, donec illis subveniat Deus. Iam vero cur non citius adhibuerit remedium, non aliam causam assignat, quam eius beneplacitum, ut loquuntur. Et certe cur Deus lucem doctrinae suae repente accenderit, quum quatuor annorum millibus passus esset homines in tenebris vagari, ratio a nobis comprehendi non potest: saltem quum eam taceat Scriptura, pluris hic sit sobrietas quam praepostera sapientia. Deum enim cogere in ordinem nituntur, quod plus quam indignum est et cum natura ipsa pugnat, quicunque illi non permittunt suo unius arbitrio tacere vel loqui. Deinde qui eius prudentia arcanoque consilio non erunt contenti, eos obstrepere Paulo necesse est, qui aperte docet ignorantiam in mundo grassatam esse, quamdiu eam dissimulare Deo placuit. Alii secus interpretantur, Deum ignorantiae pepercisse, quasi conniveret punire nolens: sed tale commentum prorsus alienum est a mente Pauli et consilio, cui minime propositum fuit extenuare hominum culpam, sed Dei gratiam quae repente affulserat magnificare: et ex aliis locis falsum esse coarguitur, quia, qui sine lege peccaverint, sine lege nihilominus peribunt (Rom. 2, 12.). In summa, nihil aliud sibi volunt verba Pauli, quam coecitati addictos fuisse homines, donec se illis patefecit Deus: cur autem non citius tenebras discusserit, non esse nimis audacter vel curiose exigendam causam, sed quicquid illi placuit, rectum et aequum debere nobis sine controversia videri. Etsi enim dura est ista loquutio, dissimulante Deo homines multis saeculis misere fuisse delusos, eius tamen providentiae acquiescere nos decet. Quodsi quando obrepet inanis et perversa plus quam fas est sciendi cupiditas, statim veniat in mentem quod pluribus locis docet Paulus, mysterium fuisse a saeculis absconditum, quod gentibus lux Evangelii subito affulsit (Rom. 16, 25. Eph. 3, 9.), atque hoc specimen esse multiplicis Dei sapientiae; quae omnes hominum sensus absorbet. Meminerimus deinde non levari hominum culpam, quia Deus eorum errores sanare noluerit, quandoquidem eos semper convictos tenebit propria conscientia, ne iustam damnationem

effugiant. Et Paulus non ut crimen in Deum transferret, sed ut ansam praecideret curiosis et noxiis quaestionibus, dixit, connivente Deo mundum errasse. Atque hinc discimus, quam reverenter et modeste cogitandum sit de providentia Dei: ne quis scilicet audeat, ut superba est hominum natura, exigere a Deo operum suorum rationem. Porro haec admonitio non minus hodie nobis utilis est, quam illius saeculi hominibus. Pro magno absurdo habent renascentis Evangelii hostes, quod Deus sub Papae apostasia tamdiu passus fuerit homines errare, quasi vero, ut nulla ratio appareat, non perinde ad hominum inscitiam nunc illi dissimulare licitum fuerit atque olim. Maxime vero notandum est in quem finem hoc dicatur, ne scilicet nos impediat superioris temporis ignorantia, quominus loquenti Deo statim obsequamur. Putant plerique speciosum se habere errandi colorem, modo Patres habeant socios, vel patrocinium captent ex longa consuetudine: imo libenter et cupide hoc captant effugium, ne Dei verbo obediant. Paulus vero petitam a Patrum ignorantia excusationem esse negat, ubi nos Deus alloquitur, quia etsi illi coram Deo non sunt innoxii, socordia tamen nostra minus est tolerabilis, si in meridie coecutimus, et clangente Evangelii tuba surdi vel sopiti iacemus.

Nunc denuntiat omnibus. His verbis admonet Paulus, praebendas esse aures Deo simulac loquitur, quemadmodum scriptum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra (Psal. 95, 7. 8.). Minime enim excusabilis est eorum contumacia, qui, dum eos benigne ad se Deus invitat, hanc occasionem praetereunt (Hebr. 3, 7. 8.) Interea colligimus ex hoc loco, in quem finem praedicetur Evangelium, nempe ut Deus a prioris vitae erroribus nos ad se colligat: ergo quoties auribus nostris insonat vox Evangelii, sciamus Deum nos hortari ad poenitentiam. Notandum etiam, quod Deo loquentis personam tribuit, quanquam id faciat per homines: neque enim plena aliter Evangelio auctoritas constat, quantam coelestis veritas meretur, nisi dum illum prophetici muneris praesidem respicit fides nostra et ab eius ore pendet.

31. *Quia statuit diem.* Additur mentio extremi iudicii ad excutiendum torporem. Scimus enim quam difficile sit hominibus abnegare se ipsos: itaque violenter ad poenitentiam cogi necesse est, quod melius fieri non potest, quam dum citantur ad Dei tribunal, et proponitur horribile illud iudicium, quod nec contemnere, nec effugere licet. Meminerimus ergo tunc demum vigere poenitentiae doctrinam, quum homines, qui naturaliter sibi blandiri cuperent, divini iudicii metu expergefiunt: nec alios esse idoneos Evangelii doctores, nisi qui praecones sunt summi Iudicis vel apparitores, qui reos ad dicendam causam pertrahunt, ac impendentem vindictam denuntiant, perinde acsi in eorum esset manu. Nec frustra additur particula, *in iustitia*, vel *iuste*. Tametsi enim verbotenus fatentur omnes, Deum esse iustum Iudicem, videmus tamen, quas sibi ut plurimum delicias faciant: neque enim ultra suam notitiam vel sensum rationem exigere Deo permittunt. Significat igitur Paulus nihil vanis blanditiis proficere homines, quia non praeiudicabunt hoc modo Dei iustitiae, quae abominationem coram Deo esse ostendit quod altum videtur hominibus, quia non placita mortalium, sed quam dictavit formulam sequetur.

Per virum quem definivit. Non dubium est, quin Paulus plura de Christo verba fecerit, ut scirent Athenienses ipsum esse Filium Dei, per quem allata fuerat salus mundo, et qui data erat omnis potestas in coelo et in terra: alioqui ad persuadendum ieiuna fuisset oratio qualis hic legitur, sed Lucas summam concionis breviter perstringere satis habuit. Probabile tamen est prius de gratia Christi loquutum esse Paulum, ac hominum Redemptorem ante praedicasse, quam iudicem constitueret: verum quia saepe contemptui habetur Christus, dum se Redemptorem offert, nunc denuntiat Paulus semel ultorem fore tam impii contemptus, quia per eum iudicandus sit terrarum orbis. Verbum ὁρίζειν tam ad arcanum Dei consilium quam ad externam manifestationem potest referri: quia tamen prior expositio magis recepta est, ego eam libenter amplector. quod scilicet Deus aeterno suo decreto Filium mundi iudicem *ordinaverit*, idque ut discant reprobi, qui Christi imperium recusant, se inviolabili Dei decreto frustra reluctari. Caeterum, quia nihil magis remotum est a communi hominum sensu, quam Deum iudicaturum in hominis persona, subiicit Paulus hanc Christi dignitatem, quae difficilis esset creditu, resurrectione eius fuisse approbatam. Debet quidem ea reverentia apud nos pollere unica Dei voluntas, ut eius decretis sine mora quisque pro se subscribat, sed quia saepe obiici solet ignorantiae praetextus, ideo Paulus diserte admonet, Christum sua resurrectione ostensum palam fuisse mundi Iudicem, et patefactum fuisse hominum oculis quod Deus ante apud se de illo decreverat. Caput enim hoc doctrinae, quod paucis verbis concise attingit Lucas, copiose à Paulo tractatum fuit: non uno verbo tantum retulit Christum a morte resurrexisse, sed de resurrectionis eius virtute, ut par erat, simul disseruit. Quorsum enim resurrexit Christus, nisi ut primitiae esset resurgentium (I. Cor. 15, 23.)? et nos quorsum resurgemus, nisi in vitam aut mortem? unde sequitur, Christum sua resurrectione declaratum esse ac probatum mundi Iudicem (infr. 26, 23.).

32. *Alii ridebant.* Hinc videmus, quam supina sit hominum securitas, quos nec Dei tribunal, nec ipsa summi Iudicis maiestas ullo metu percellit. Diximus quidem hunc acerrimum esse stimulum, quo pungantur hominum animi ad Deum timendum, ubi ante oculos iudicium eius ponitur, sed tam ferrea est in contemptoribus durities, ut quod dicitur de reddenda semel vitae ratione, quasi fabulosum ludibrio habere non dubitent. Non est tamen cur a iudicii praeconio, quod illis iniunctum est, supersedeant Evangelii ministri. Rideant licet impii: haec tamen, quam eludere conantur, doctrina ipsos constringet, ut tandem cum suo laqueo frustra se luctatos esse sentiant. Nec vero mirum est, derisam fuisse Athenis hanc Paulinae concionis partem: est enim mysterium humanis mentibus absconditum, de quo ne summis quidem Philosophis aliquid unquam in mentem venit: nec aliter comprehendi a nobis potest, quam dum fidei oculos ad immensam Dei potentiam attollimus. Nec tamen infructuosa fuit Pauli concio, quia ex auditoribus aliqui fuerunt, qui proficere cuperent. Dum enim profitentur se velle iterum audire, significant, licet nondum plane sint persuasi, tamen gustum se aliquem habere, qui ad proficiendi studium eos sollicitet. Certe hoc desiderium fastidio contrarium fuit.

34. *In quibus et Dionysius.* Quum tantum unum virum et mulierem nominet Lucas, apparet exiguum initio numerum fuisse credentium: alii enim, quorum meminit, manebant velut medii, quia neque aspernabantur in totum Pauli doctrinam, sed neque tam serio tacti erant, ut se illi discipulos adiungerent. Dionysium prae aliis nominat Lucas, quia non vulgari inter suos cives auctoritate erat praeditus: proinde verisimile est, Damarin quoque fuisse primariam feminam. Porro ridiculum est, quod ex iudice Papistae fecerunt astrologum: sed hoc eorum partim inscitiae, partim audaciae imputandum est, quibus quum ignotus esset Areopagus, quidvis fingendi licentiam sibi sumpserunt. Nimis vero crassa est eorum barbaries, qui libros de Coelesti et Ecclesiastica hierarchia, ac Divinis nominibus, huic Dionysio ascribunt. Coelestis enim hierarchia non modo multis insulsis et monachalibus nugis referta est, sed etiam multis absurdis commentis et impiis speculationibus scatet. Libri autem de Ecclesiastica hierarchia, se multis postea saeculis compositos fuisse clamitant: quum iam ceremoniarum congerie adulterata esset Christianismi puritas. Liber autem de Divinis nominibus, licet quaedam non prorsus aspernanda contineat, argutias tamen magis spirat quam solidam pietatem.

CAPUT XVIII.

1. Post haec Paulus digressus Athenis venit Corinthum. 2. Et nactus quendam Iudaeum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, et Priscillam uxorem eius (eo quod praecepisset Claudius, omnes Iudaeos Roma decedere), accessit ad eos: 3. Et quia eiusdem erat artificii mansit apud eos, et operatus est: erant autem tabernaculorum opifices. 4. Disputabat autem in Synagoga per omne sabbatum, suadebatque Iudaeis pariter et Graecis. 5. Quum autem venissent e Macedonia Silas et Timotheus, coarctabatur spiritu Paulus, testificans Iudaeis Christum esse Iesum.

1. Haec historia vel uno isto nomine memorabilis est, quod primordia continet ecclesiae corinthiacae, quae sicuti merito celebris fuit, tum propter hominum multitudinem, tum propter eximias dotes quibus ornati erant, ita crassis pudendisque vitiis laboravit. Porro hic Lucas ostendit, quanto eam labore quantisque periculis et difficultatibus Paulus acquisierit Christo. Quam populosa urbs fuerit Corinthus, quam propter nobile emporium opulenta deliciisque addicta fuerit, satis notum est. Sumptuosam vero et luxu refertam fuisse testatur vetus proverbium, Non omnibus adire Corinthum datum est. Quum illuc ingreditur Paulus, quid obsecro spei concipere potest? Homuncio est incognitus, nullius facundiae vel splendoris, nihil opum vel potentiae ostendens. Quod immensus ille gurges fiduciam eius

et propagandi Evangelij studium non absorbet, hinc colligimus mirifica Spiritus Dei virtute fuisse instructum, et simul Deum coelesti, non humano modo per eius manum operatum esse. Quare non frustra iactat Corinthios sigillum esse apostolatus sui (I. Cor. 9, 2.). Bis enim coeci sunt, qui non agnoscunt in tam humili et contempta agendi ratio clarius refulsisse Dei gloriam: et ipse non ambiguum invictae constantiae specimen edidit, quum omnium ludibriis vexatus, ut erat contemptibilis apud superbos, recubuit tamen in unius Dei praesidium. Sed operae pretium est singulas circumstantias notare, ut eas ordine Lucas prosequitur.

2. *Iudaeum nomine Aquilam.* Haec non levis fuit tentatio, quod neminem invenit Paulus Corinthi, qui eum hospitio exciperet, praeter Aquilam bis exsulem. Nam quum oriundus esset ex *Ponto*, relicta patria mare traiecerat, ut Romae habitaret: illinc *rursum abire* coactus fuerat Claudii Caesaris edicto. Quum tanta, inquam, esset urbis commoditas, tanta copia, tam amoenus situs, tam multi etiam illic essent Iudaei, Paulus non magis idoneum reperit hospitem, quam hominem ex patria simul et alieno solo profugum. Si cum ingressu tam sordido conferimus ingentem fructum, qui statim ex eius praedicatione emersit, longe illustrior reddetur Spiritus Dei potentia. Perspicere etiam licet, quomodo singulari consilio Dominus in suam gloriam et piorum salutem vertat, quae videtur carni adversa et infausta. Nihil exsilio miserius secundum carnis sensum: atqui longe optabilius Aquilae fuit fieri Paulo socium, quam vel Romae vel in patria summos quosque magistratus gerere. Felix igitur ista Aquilae calamitas nos admonet, Dominum melius saepe nobis consulere, dum nos durius affligit, quam si nobiscum summa indulgentia ageret, et dum per dura exsilia circumagit, ut ad coelestem quietem nos deducat.

Iudaeos omnes Roma decedere. Valde acerba illius gentis conditio tunc fuit, ut mirum sit, non omnes fere discessisse a cultu Dei. Sed hoc magis mirum, quod contra Caesaris tyrannidem praevaluit religio in qua educati fuerant: ubi vero *Christus*, sol iustitiae, luxit, pauci ad eum conversi sunt. Neque tamen dubito, quin Dominus consulto huc illuc per varias molestias agitari passus fuerit, quo libentius, imo avidius redemptionis oblatae gratiam reciperent, sed maior pars ut fieri solet, in suis malis obstupuit: pauci, ut Aquila et eius uxor, se dociles praebuerunt sub Dei ferulis. Si tamen verum narrat Suetonius, Christiani nominis odio expulsi sunt: atque ita magnam partem exacerbare magis potuit calamitas, quod falso rei substituebantur religionis, cui infesti erant, occasione.

3. *Eiusdem erant artificii.* Docet hic locus Paulum, antequam Corinthum veniret, solitum fuisse manibus operari: neque id animi gratia, sed ut victum sibi labore manuario quaereret. Ubi artem primum didicerit, nescitur: Corinthi tamen praecipue laborasse, ex eius testimonio constat. Rationem vero exprimit, quod pseudoapostoli, ut astute se insinuarent, gratis docebant: noluit igitur sanctus vir illa in parte illis cedere, ne Christi Evangelium probro subiiceret (I. Cor. 9, 12. 15.). Caeterum colligere ex hoc loco promptum est, quocunque venisset, donec in assiduo docendi labore occuparetur, artem suam factitasse, ut inde victum quaere-

et. Chrisostomus, dum Paulum sutorem fuisse tradit, nihil affert dissentaneum a Luca, quoniam tunc ex pellibus confici tentoria solebant.

4. *Disputabat in Synagoga.* Mirum est, unde obrepserit quod legitur in latinis codicibus, Interpositum fuisse a Paulo Christi nomen: nisi quod forte lector quispiam generalis sententiae defectum supplere voluit. Duo enim hic Lucas distincte ponit, nempe quod disputaverit Paulus apud Iudaeos: deinde, quod post Silae et Timothei adventum apertius Christum profiteri coeperit. Etsi autem probabile est, statim ab initio de Christo verba fecisse, quia omittere non potuit praecipuum coelestis doctrinae caput, id tamen non obstat, quominus diversa illi fuerit disputandi ratio. Πείθειν igitur, hoc est suadere, accipio pro eo quod est paulatim inducere. Significat enim meo iudicio Lucas, quum Iudaei frigide et insulse Legem tractarent, Paulum de corrupta perditaque hominis natura, de necessitate gratiae, de Redemptore promisso, de modo obtinendae salutis loquutum esse, ut illos expergefaceret: haec enim apta est et concinna ad Christum praeparatio. Deinde quum subiicit, Coarctatum fuisse Spiritu ut Iesum doceret, Christum esse, sensus est, maiore vehementia fuisse impulsum, ut libere palamque de Christo dissereret. Ita videmus Paulum non semel omnia, neque eodem momento protulisse, sed temperasse suam doctrinam, prout occasio ferebat. Et quoniam utilis hodie quoque est ea moderatio, fidos doctores prudenter expendere convenit, unde exordium faciant, ne praepostera confusaque ratio impediat ipsius doctrinae progressum. Porro etsi in Paulo satis erat fervoris, novo tamen addito subsidio redditum fuisse animosiorem, absurdum non est: non quod pudore vel sociorum fiducia animum collegerit, sed quia quodammodo e coelo has suppetias sibi missas esse reputabat. Caeterum Coarctatio Spiritus (συνείχετο τῷ λόγῳ) non accipitur pro violento impulsu et extrinseco, ut loquuntur, quemadmodum Phoebades et homines fanatici diabolico furore abripi solebant, sed ad solitum Spiritus Dei instinctum, qui in Paulo vigebat, plus accessit fervoris, ut nova Dei virtute impulsus fuerit, et tamen sponte sequutus sit Spiritum ducem. Quod Paulus testatus est, Iesum esse Christum, sic interpretor: Quum de Redemptoris officio probe docuisset Iudaeos, Scripturae testimoniis palam fecisse, hunc esse qui sperandus erat, quoniam in eum competerent quaecumque Lex et Prophetae Christo tribuunt. Non ergo simpliciter asseruit, sed, quasi solenni testificatione interposita, Iesum filium Mariae evicit esse illum Christum, qui futurus erat Dei et hominum mediator, ut mundum ab interitu in vitam restitueret.

6. Contradicentibus autem illis et blasphemantibus, excutiens vestimenta dixit ad eos, sanguis vester super caput vestrum: mundus ego, posthac ad gentes vadam. 7. Et migrans inde, intravit in domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus contigua erat Synagogae. 8. Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum tota domo sua,

multique Corinthiorum audientes credebant, et baptizabantur. 9. Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere: sed loquere, et ne taceas. 10. Propterea quod ego sum tecum, et nullus manum tibi iniiciet, ut noceat, quoniam populus est mihi multus in hac urbe. 11. Sedit autem ibi annum et sex menses, docens eos sermonem Domini.

6. *Contradicentibus.* Ferebant utcunque *Paulum Iudaei,* donec ad claram Christi praedicationem ventum esset. *Hic vero erupit rabies,* ac notanda est loquutio, quod scilicet a *contradictione ad blasphemias* usque prosiliunt. Sic enim ut plurimum accidit, dum sibi tantum licentiae permittunt homines, ut gradatim diabolus ad maiorem eos amentiam inflammet: quo magis sollicite cavendum est, ne qua nos prava libido ad oppugnandam veritatem sollicitet, praesertim nos horribile istud iudicium terreat, quo adversus omnes rebelles fulminat Spiritus sanctus per os Pauli. Neque enim quod Paulus excussis vestibus signum detestationis protulit, humana vel privata fuit indignatio, sed zelus a Deo in corde eius accensus, imo Deus eum excitavit vindictae suae praeconem, ut scirent hostes, Verbi non impune sibi cessuram contumaciam. De hoc execrationis symbolo aliquid dictum fuit 13. capite ad v. 51: illinc petant lectores. Summa est, gravius Deum offendi verbi sui contemptu, quam ullis sceleribus: et certe deplorati sunt prorsus homines, ubi unicum malorum omnium remedium conculcant, vel longe profligant. Iam sicut tolerabilis Deo non est rebellio contra verbum suum, ita nos maxime exacerbare debet. Hoc intelligo, dum velut ex professo impii in certamen cum Deo descendunt, et quasi se ad resistendum armant, quasi coelesti tuba ad conflictum nos vocari, quia *nihil turpius,* quam nobis cessantibus impios Deo palam insultare, *et quidem* usque ad probra et blasphemias.

Sanguis vester. Denuntiat illis Dei vindictam, quia sint inexcusabiles: neque enim ullam culpae partem alio transferre queunt, postquam spreta Dei invitatione conati sunt exstinguere vitae lumen. Quum igitur exitii sui culpam sustineant, simul poenam daturos asserit. Se vero mundum fore dicens, officio defunctum se esse testatur: notum est quid Dominus apud Ezechielem (3, 18.) ministris suis omnibus praecipiat: Si non annuntiaveris impio, ut se convertat, sanguinem eius e manu tua requiram. Paulus ergo, quia per ipsum minime steterat, quominus resipiscerent Iudaei, se omni reatu secure liberat. His autem verbis monentur doctores, nisi rei sanguinis esse velint coram Domino, pro virili satagendum esse, ut errantes in viam reducant, nec quicquam sinant per inscitiam perire.

Ad gentes vadam. Quamvis summa alioqui fuisset in Iudaeis docilitas, debuit tamen Paulus docendis gentibus operam impendere, quibus ordinatus erat Apostolus et minister: sed hic transitum exprimit, quo se Iudaeis contumacibus prorsus subduceret. Haec enim illi docendi ratio fuit, ut a Iudaeis exordium faciens gentes in fidei

ocietatem illis coniungeret, atque ita promiscue ex utrisque unum ;fficeret Ecclesiae corpus: ubi inter Iudaeos ablata erat spes pro- 'ectus, solae gentes restabant. Sensus est igitur, propria haereditate ;poliandos esse ac privandos, ut ad gentes transferatur: atque ita ,ulnerari, partim ut metu perculsi, imo confusi redirent ad sanam nentem, partim ut gentium aemulatio ad poenitentiam eos stimula- 'et. Verum quia insanabiles erant, in hoc tantum valuit ignominia, ıt in desperationem ruerent.

7. *Migrans inde intravit.* Non ideo mutavit Paulus domicilium, juod habebat cum Priscilla et Aquila, quod eum contubernii tae- leret, sed quo se familiarius insinuaret gentibus: nam hunc Iustum, :uius meminit Lucas, hominem gentilem potius quam Iudaeum fuisse uspicor. Nec obstat synagogae vicinitas: dispersi enim erant Iudaei, ıt illis minime daretur certa urbis regio ad habitandum. Imo vide- ur data opera domum synagogae contiguam elegisse Paulus, quo nagis pungeret Iudaeos. Hanc sententiam confirmat elogium quod usto ascribitur, nempe fuisse Dei cultorem. Etsi enim apud Iudaeos on ita vigebat sincera religio, quia tamen Dei cultum omnes pro- tebantur, videri poterat pietas communiter locum habere in tota ente. Quia autem apud gentiles rarum erat Deum colere, si quis ropius ad veram pietatem accesserat, illi tribuitur singulare hoc te- timonium, quod idololatriae opponitur. Corinthios etiam, quos aulo post Lucas commemorat, e gentibus fuisse existimo. Ne ta- nen prorsus omni fructu caruisse putemus laborem Pauli apud Iu- laeos, ex illis duos recenset Lucas qui crediderint, Crispum et So- thenem: de quibus etiam Paulus loquitur prioris ad Corinth. 1. ca- ite: nam in salutatione Sosthenem sibi collegam associat, Crispum einde a se baptizatum fuisse dicit. Archisynagogum interpretor, non ui solus praeesset, quia et Sosthenes eodem paulo post titulo or- atur, sed unum ex primariis.

9. *Dixit autem Dominus.* Etsi Paulum merito ad pergendi onstantiam animare poterat doctrinae suae fructus, quum aliquos uotidie Christo lucrifaceret, accedit tamen ad eius confirmatio- em coeleste oraculum: unde colligimus, proposita illi fuisse ma- na certamina, et acriter variis modis fuisse agitatum. Neque nim temere unquam sua oracula Dominus profudit, nec Paulo uotidianum fuit habere visiones, sed hoc remedii genere usus est)ominus, quum id necessitas exigeret, et res ipsa ostendit, ingen- :m negotiorum molem incubuisse sancto viro, sub qua non modo udaret, sed etiam prope fatisceret, nisi fuisset novo subsidio ere- tus ac recreatus. Nec vero frustra commemorat suum adventum uisse contemptibilem, et illic in timore et tremore se versatum sse (I. Cor. 2, 3.). Equidem sic statuo, mirabilem Spiritus effica- iam, quia iam ante praeditus erat Paulus, oraculo fuisse adiutam. 'orro quum visiones a somniis Scriptura distinguat, quemadmo- um ex Num. 12, 6. patet, Visionis nomine significat Lucas, quum ı ecstasin raptus esset Paulus, obiectam illi fuisse certam speciem, x qua Dei praesentiam agnosceret. Certe Deum aliquo signo ap- aruisse, dubium non est.

Noli timere Ostendit haec exhortatio, Paulo fuisse timendi ausam: nam rebus tranquillis et laetis supervacuum esset metum orrigere, ac praesertim in homine tam voluntario et alacri. Porro

quum Dominus, ut servum suum habeat fideliter et strenue officio fungentem, a metu cohibendo incipit, hinc colligimus purae et liberae Evangelii praedicationi magis adversum nihil esse quam pusilli animi angustias. Et sane experientia ostendit, nullos esse fidos et cordatos Verbi ministros, quibus obstat hoc vitium: eos vero demum rite ad docendum esse comparatos, quibus datum est animi fortitudine superare quodvis discrimen: qua ratione ad Timotheum (II. 1, 17.) scribit, non esse datum Evangelii praeconibus spiritum timiditatis, sed potentiae, et dilectionis, et sobrietatis. Notanda igitur est ista verborum connexio, Ne timeas, sed loquere, quae perinde valet acsi dictum esset, Non te impediat metus quominus loquaris. Caeterum quia non prorsus elingues nos reddit timiditas, sed constrictos tenet, ne pure et ingenue quod opus est loquamur, utrumque Christus breviter attigit: Loquere, inquit, et non taceas: hoc est, ne dimidio tantum ore, ut fertur vulgari proverbio. Atque his verbis praescribitur communis regula Verbi ministris, ut simpliciter et sine fuco vel simulatione exponant, quicquid Dominus Ecclesiae suae vult esse notum, imo nihil dissimulent, quod ad Dei aedificationem vel profectum valeat.

10. *Propterea quod ego sum.* Prior ratio, cur Paulus subacto metu secure et intrepide munus suum peragere debeat, quod Deum habet stantem a parte sua: cui respondet gloriatio Davidis, Si ambulavero in medio umbrae mortis, nihil timebo mali, quia tu mecum es: item, Si me circumstent castra, etc. (Psal. 23, 4., ibidem 27, 3.). Quaeritur, annon alibi quoque Deum praesentem sensisset, sicuti variis in locis eius auxilium saepius expertus erat. Generalis enim et perpetua est promissio, Ego vobiscum sum usque ad consummationem seculi (Matth. 28, 20.), nec diffidere fas est, quoties eius vocationi obsequimur, quin nobis affuturus sit. Sed Domino infrequens non est, quod se in omnibus negotiis facturum promisit ad species accommodare, dum res ita postulat: et scimus, ubi in rem praesentem ventum est, desiderato auxilio nos magis affici. Adde quod ista duo membra simul cohaerent, Ego tecum sum, et Nemo tibi nocebit. Accidit enim interdum ut nobis auxilietur Deus, et tamen opprimi nos in speciem sinat, ut Paulum ne in morte quidem ipsa deseruit: hic vero peculiarem manus suae tutelam promittit, qua regatur ab hostium impetu. Sed quaeritur, an Paulo necessaria talis confirmatio fuerit, quem ad pericula quaevis obeunda voluntarium esse decebat. Quid enim si fuisset moriendum, an ideo timori succumbere licuit? Respondeo, si quando pronuntiet Deus salvos et incolumes ad tempus fore servos suos, id minime obstare, quin se ad mortem fortiter obeundam comparent: sed quemadmodum inter utile et necessarium distinguimus, ita notandum est, promissiones quasdam esse, quibus si careant fideles penitus deficere necesse est, alias autem supperaddi, quum ita expedit: quibus sublatis, quia nihilominus constat Dei gratia non concidit piorum fides. In hunc modum securus iubetur esse Paulus, quia hostes illum non attingent: quodsi opprimendus tunc fuisset illorum violentia, trepidationi minime cessisset. Verum hinc quoque illi animum et audaciam crescere voluit Deus, quod periculi expers futurus erat. Si quando nobis eousque indulget Dominus, non spernendum esset tale infirmitatis nostrae solatium: interim ad vitiosos om-

eo carnis metus calcanados, nobis hoc unum sufficiat, quamdiu sub o militamus, non posse nos ab eo deseri. Quum autem dicitur, lemo insurget ut tibi noceat, non intelligit Dominus illum a vi et umultu immunem fore, quem deinde capitaliter aggressi sunt Iudaei; ed sensus est, irritos fore eorum conatus, quia ex illorum manibus ilvum eripere Deus statuerat. Itaque ut victoria potiamur, alacrier pugnandum.

Quoniam populus. Secunda fiduciae sumendae ratio, quod magnam et populosam ecclesiam illic excitare Deus velit: quanquam ubium est, an hoc membrum ex proximo pendeat. Apte enim, fluit oc modo contextus: Quoniam Pauli opera et manu Deus magnam cclesiam colligere decrevit, minime passurum ut eius laborem hostes brumpant, acsi dixisset, Ego tibi succurram, ne populo meo desis, ui te ministrum destinavi. Ego quidem hanc expositionem libenter mplector, non adduci in medium rationes diversas, quae seorsum gendae sint, sed ita distingui, ut inter se cohaereant. Porro Dominus populum suum vocat, qui, licet merito tunc alienus posset enseri, quia tamen scriptus erat in libro vitae et mox in familiam ooptandus, non improprie ornatur hoc titulo. Scimus enim extra regem ad tempus vagari multas oves, sicut ovibus multi lupi permixti sunt. Ergo quos Dominus paulo post acquirere sibi decrevit, espectu futurae eorum fidei in populo suo iam agnoscit. Sed meminerimus, inseri in Christi corpus, qui aeterna Dei adoptione ad illud pertinet, sicuti scriptum est, Tui erant, et tu mihi eos dedisti.

11. *Sedit illic annum.* Nusquam alibi legimus, tam longam noram Paulum sponte traxisse, et tamen ex duabus eius epistolis apparet, non modo innumeras molestias illi fuisse tolerandas, sed ex superbia et ingratitudine populi multa indigna perpessum esse. Ita videmus, nullam fuisse militiae partem, in qua non mire Dominus eum exercuerit. Colligimus etiam, quam ardua sit et laboriosa Ecclesiae aedificatio, quum in iaciendis unius fundamentis praestantissimus architectus tantum temporis consumpserit: neque enim opus a se completum fuisse iactat, sed alios a Domino submissos, qui super fundamentum suum exstruerent: sicuti postea dicit, se quidem plantasse, Apollon vero rigasse (I. Cor. 3, 6.).

12. Porro quum Gallio proconsulatum Achaiae gereret, insurrexerunt uno animo Iudaei in Paulum, et adduxerunt eum ad tribunal, 13. Dicentes, Contra Lege hic suadet hominibus colere Deum. 14. Quum autem Paulus iam pararet aperire os, dixit Gallio ad Iudaeos, Si qua iniuria esset aut facinus malum, o Iudaei, merito vos sustinerem. 15. Si vero quaestio est de sermone et nominibus et lege vestrate, vos ipsi videritis: iudex enim horum nolo esse. 16. Et amovit eos a tribunali. 17. Apprehensum autem omnes Graeci Sosthenem, principem Synagogae, percutiebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curae erat.

12. *Quum Gallio.* Vel mutatio proconsulis Iudaeis addidit animos, ut audacius insolescerent, ut improbi ac protervi homines rebus novis ad tumultuandum abuti solent, vel propitium sibi iudicem fore confisi quietem et silentium integri anni subito ruperunt. Summa autem accusationis est, quod perversum Dei cultum inducere conetur Paulus contra Legem. Iam quaeritur, Legemne Mosis, an ritus imperio romano usitatos designent. Quia hoc posterius frigidum mihi videtur et coactum, illud magis amplector, Paulum hoc crimine gravasse, quod cultum divinitus in Lege divina praescriptum violaret, idque novitatis exprobrandae consilio. Ac iure quidem damnandus foret Paulus, si tale aliquid tentasset: sed quum certo certius sit, perfide et sceleste sanctum virum fuisse calumniatos, malam causam honesto praetextu tegere studuerunt. Scimus, quam severe praecipiat in Lege Dominus, qualiter a suis coli velit: ergo ab ea regula discedere, sacrilegium est. Sed quum Legi nihil unquam addere vel detrahere in animo habuerit Paulus, iniuste trahitur in hoc crimen: unde colligimus, quamlibet iuste et inculpate se gerant fideles, falsam tamen infamiam non effugere, donec ad se purgandos admissi fuerint. Atqui non modo indigne et mendaciter traductus fuit Paulus ab adversariis, sed quum refellere eorum impudentiam et falsa probra diluere vellet, praecisus illi fuit sermo a Proconsule. Itaque a tribunali sine ulla defensione discedere coactus est. Causae vero cognitionem repudiat Gallio, non odio Pauli, sed quia de religione cuiusque provinciae ius dicere non erat ex officio Praesidis. Nam quum ad suos ritus cogere non possent Romani gentes sibi subiectas, ne tamen viderentur probare quod ferebant, suos magistratus vetabant hanc iurisdictionis partem attingere. Hinc videmus, quid faciat verae pietatis ignorantia in ordinando cuiusque reipublicae vel imperii statu. Hoc praecipuum esse fatentur omnes, ut vigeat et floreat religio. Iam ubi cognoscitur verus Deus, certaque tenetur eius colendi regula, nihil magis aequum est, quam quod sua Lege praecipit Deus: nempe ut qui praesunt cum potestate, contrariis superstitionibus abolitis, purum veri Dei cultum asserant. Sed quum Romani fastu solum et pertinacia ritus suos servarent, nulla autem illis constaret certitudo, ubi nulla erat veritas, hoc sibi optimum compendium fore putarunt, si provincialibus liberum vivendi morem permitterent. Atqui nihil magis absurdum, quam hominum arbitrio Dei cultum permittere: quare non sine causa mandavit Deus per Mosen, ut rex proprium sibi Legis volumen describi curaret (Deut. 17, 18.), quo scilicet probe edoctus fideique suae certior maiore animo tuendum susciperet, quod rectum esse certo sciebat.

15. *De sermone et nominibus.* Male digesta est verborum congeries, sed Gallio ita de Lege divina contemptim loquitur, acsi iudaica religio verbis tantum et supervacuis quaestionibus constaret: et sane, ut gens erat rixosa, minime dubitandum est, quin multi se ipsos et alios supervacuis nugis turbarent. Imo audimus, quid illis exprobret Paulus pluribus locis, praesertim in epistola ad Titum (1, 24. 3, 9.). Excusatione tamen dignus non est Gallio, qui una cum eorum curiositate sacram Dei Legem subsannat. Nam ut frivolis longomachiis ansam praecidere oportuit, ita rursum,

ubi de cultu Dei agitur, sciendum est, non de verbis certari, sed rem tractari omnium maxime seriam.

17. *Apprehensum omnes Graeci Sosthenem.* Hic est Sosthenes, quem Paulus honorifice socium sibi adiungit initio prioris epist. ad Corinth. Quanquam autem nulla eius mentio antea facta fuit inter fideles, probabile tamen est, unum tunc fuisse ex Pauli comitibus et advocatis. Quaenam autem furia Graecos impulit, ut in eum violenter omnes irruerent, nisi quod filiis Dei quasi fatale est, mundum habere adversum et infensum causa incognita? Quare non est, cur hodie nos turbet ista indignitas, dum videmus undique miseram Ecclesiam oppugnari. Ad haec humani ingenii pravitas quasi in tabula nobis pingitur: ut demus merito exosos passim fuisse Iudaeos, cur tamen iracundiam suam Graeci potius in Sosthenem convertunt hominem modestum, quam in auctores tumultus, qui Paulo sine causa molesti erant? Nempe haec ratio est, quod ibi non reguntur homines Dei Spiritu, quasi arcano naturae instinctu rapiuntur ad malum. Fieri tamen potest, ut Sostheni tam fuerint infesti, credentes improbis hominibus praebuisse hospitium ad seditionem movendam.

Neque quicquam eorum Gallioni curae fuit. Cessatio ista non tam Proconsulis ignaviae imputari debet quam Iudaicae religionis odio. Optassent Romani sepultam esse veri Dei memoriam: atque adeo quum omnibus Asiae et Graeciae idolis vota nuncupare et solvere apud eos licitum foret, Deo Israel sacra facere capitale erat. Denique in communi superstitionum omnium licentia nonnisi vera religio excipiebatur: hinc fit ut ad Sosthenis iniurias dissimulet Gallio. Professus nuper erat se iniurias, si quae factae essent, vindicaturum: nunc hominem innoxium ante tribunal suum verberari patitur. Unde ista tolerantia, nisi quod Iudaeos omnes mutuis vulneribus concidere cuperet, ut simul extingueretur religio? Sed quum per os Lucae Spiritus Gallionis incuriam damnet, quia hominem iniuste afflictum suo praesidio non sublevat, longe minus excusabiles se fore sciant magistratus nostri, si conniveant ad iniurias et maleficia, si malorum petulantiam non cohibeant, si non porrigant manum oppressis. Quodsi ignavos et desides manet iusta damnatio, quam terribile impendet iudicium perfidis et malignis, qui malis causis favendo et indulgendo sceleribus, quasi erecto vexillo, impunitatis flabella sunt ad incitandam nocendi audaciam?

18. Paulus vero deinde commoratus dies multos, valedicto fratribus abnavigavit in Syriam, comitantibus eum Priscilla et Aquila, quum sibi totondisset caput in Cenchreis: habebat enim votum. 19. Devenitque Ephesum, ubi eos reliquit. Ipse vero ingressus Synagogam, disputabat cum Iudaeis. 20. Rogantibus autem eis, ut plus temporis maneret apud eos, non annuit: 21. Sed valedixit illis, dicens, Oportet me omnino festum, quod instat, agere Hierosolymis: sed iterum revertar ad vos Deo volente. Et solvit Epheso.

22 Quumque descendisset Caesaream, ascendissetque et salutasset ecclesiam, descendit Antiochiam. 23. Et commoratus illic aliquantum temporis profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem ac Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

18. *Commoratus dies multos.* In eo se profert Pauli constantia, quod terrore non fugatur, ne rudes adhuc infirmosque discipulos subito et immaturo discessu conturbet. Saepius alibi legimus, quum flagrarent in eum persequutiones, statim fugisse: qui fit ergo ut Corinthi subsistat? Nempe quum videret sua praesentia stimulari hostes, ut in totam ecclesiam saevirent, non dubitavit suo discessu pacem et quietem fidelibus redimere, nunc autem ubi frenatam eorum malitiam videt, ne gregi Dei noceant, eos irritare mavult quam cedendo novam ferociendi occasionem dare. Porro haec tertia fuit profectio, quam Paulus Hierosolymam suscepit. Damasco enim profectus semel ascendit, ut Apostolis innotesceret (Gal. 1, 18.): secundo autem missus est cum Barnaba, ut controversiam transigeret de ceremoniis. Nunc qua de causa tam longum et laboriosum iter confecerit, unde mox reverti in animo habebat, non refertur a Luca.

Quum sibi totondisset caput. De Aquila an de Paulo id dicatur, incertum est: neque magnopere interest. Quanquam de Paulo libenter interpretor, quia mihi verisimile est hoc Iudaeis, ad quos venturus erat, dedisse. Certe votum ceremoniale non fuisse privatim ab eo conceptum, ut Deo cultum aliquem praestaret, pro confesso sumo. Sciebat, temporale fuisse quod sub Lege mandaverat Deus veteri populo: nos vero scimus, quam sedulo doceat, regnum Dei non esse situm in externis illis elementis, et quam acriter illorum abrogationem urgeat. Absurdum sane fuisset ea religione, qua alios omnes solvebat, suam ipsius conscientiam obstringere. Se igitur totondit non alium ob finem, nisi ut Iudaeis adhuc rudibus, necdum rite edoctis, se accommodaret: quemadmodum testatur, ut eos qui sub Lege erant lucrifaceret, se voluntariam Legis, a qua liber erat, subiectionem obiisse (I. Cor. 9, 20.). Si quis obiiciat, non licuisse votum simulare, quod non ex animo conceperat, responsio in promptu est, quoad purificationis substantiam nihil cum ficte egisse, ceremoniam vero, quae adhuc libera erat, adhibuisse, non quasi Deus talem cultum exigeret, sed ut rudibus aliquid concederet, Ideo ridiculi sunt Papistae, dum hinc vovendi exemplum eliciunt. Paulum nulla ad vovendum religio induxit, isti vero ficticium Dei cultum in votis locant. Paulum temporis ratio cogebat ad servandos legales ritus: isti non aliud proficiunt, nisi ut Christianam Ecclesiam, cui pridem sua constat libertas, superstitione implicent. Longe enim aliud est, obsoletas ceremonias in usum revocare, quam eas adhuc superstites tolerare, donec paulatim in desuetudinem abierint: omitto quod clericalem suam tonsuram Papistae frustra et inepte cum purficationis symbolo comparant, quod Deus in Lege probaverat. Sed quia minime necessaria est longior refutatio, nobis hoc unum sufficiat, Paulum ut infirmos Christo adduceret, saltem

ne eos offenderet, voto se obligasse, quod sciebat coram Deo nullius esse momenti.

19. *Ingressus synagogam.* Quod vestem suam in signum de-estationis Corinthi excusserat, non ideo factum esse docet hic locus, quod totam gentem abiiceret, sed quos perditae obstinationis iam expertus erat: nunc de integro ad Ephesios accedit, periculum fa-cturus an plus apud ipsos obedientiae reperiret. Porro mirum est quod, quum ex Lucae relatu appareat, in hac Synagoga placidius quam alibi usquam fuisse auditum, atque etiam rogatum fuisse ut maneret, eorum tamen precibus morem non gesserit. Hinc certo coniicere promptum est quod prius dixi, gravem illi fuisse causam, cur Hie-rosolymam celeriter ascenderet. Ipse etiam properandum sibi esse ostendit, dicens, Oportet me festum quod instat Hierosolymis agere. Nec dubium est, quin rebus diligenter illic compositis discesserit, cum bona eorum pace et venia: et ex Lucae verbis colligere licet, excusationem fuisse acceptam, ne eos offenderet repulsa. Caeterum notare operae pretium est, ubi spes profectus oblata est solito me-lior, tanquam Dei manu ad alia atque alia negotia nos trahi, ut di-camus nos eius arbitrio regendos tradere.

Festum quod instat. Quod de voto nuper attigi, ad diem quoque festum pertinet: neque enim pietatis officio erga Deum volebat Paulus defungi, sed conventum celebrare, in quo plus prodesse poterat quam aliis anni temporibus. Quanti enim face-ret dierum discrimen, vel una epistola ad Galatas locuples est te-tis (Gal. 4, 10.). Notandum vero est, quod de reditu nihil pro-mittit, nisi hac exceptione interposita, si Domino placuerit. Fa-temur quidem omnes, non posse nos nisi eius ductu vel digitum unum movere, sed quia tantum arrogantiae in hominibus passim regnat, ut quidvis praeterito Deo statuere non modo in futurum tempus, sed etiam in multos annos audeant, meditanda nobis saepe est haec religio et sobrietas, ut discamus consilia nostra Dei arbi-trio et providentiae subiicere: ne, si deliberemus, ut solent qui for-tunam sibi videntur sub manu habere, iustas demus temeritatis no-strae poenas. Etsi autem non tanta est in verbis religio, quin libe-rum nobis sit dicere, hoc vel illud facturos, utile tamen est formulis loquendi assuescere, quae nos commonefaciant gressus omnes nostros dirigi a Deo.

22. *Quum descendisset Caesaream.* Quanquam uno verbo re-citat Lucas, Paulum Hierosolymae salutasse ecclesiam, certum est tamen magna aliqua necessitate illuc fuisse pertractum. Et tamen ex contextu colligere licet, non diu substitisse Hierosolymae: forte quia successus rerum, quas agitabat, spei eius et voto non expon-it. Porro iter eius in reditu non otiosum nec sterile fuisse de-clarat, dicens confirmasse omnes discipulos, haud dubie non parva molestia quia per multos circuitus deflectere coactus est: nam particula καθεξῆς continuam seriem designat. Iam qua ratione vo-centur disicipuli, qui Christo nomen dederunt et fidem Evangelii professi sunt, alibi diximus (supr. 9, 36.): quia scilicet nulla est sine recta institutione pietas. Habebant quidem illi suos pastores sub quibus proficerent, sed quo maior erat Pauli auctoritas, et quo excellentiore spiritu pollebat, ex eius transitu non parva ac-

cessit confirmatio, praesertim quum in fundamentis omnibus illis ecclesiis princeps fuisset architectus.

24. Iudaeus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, devenit Ephesum, potens in Scripturis. 25. Hic erat institutus in via Domini, et fervens Spiritu loquebatur, et docebat diligenter ea, quae sunt Domini: sciens tantum Baptisma Ioannis. 26. Atque hic coepit libere loqui in Synagoga. Quem quum audissent Priscilla et Aquila, assumpserunt illum, et exactius ei exposuerunt viam Dei. 27. Quum autem vellet ire in Achaiam, exhortati fratres scripserunt discipulis, ut susciperent illum. Qui quum venisset, contulit multum iis, qui crediderant per gratiam. 28. Vehementer enim Iudaeos revincebat publice ostendens per Scripturas, Iesum esse Christum.

24. *Iudaeus quidam.* Hoc Dei providentiae merito tribuendum est, quod dum Epheso Paulus abire cogitur, in eius locum submissus est Apollos, qui iacturam absentiae illius sarciret. Huius autem hominis quale fuerit principium tenere refert, quum apud Corinthios etiam fuerit Pauli successor, ac tam praeclare se gesserit fidelemque et strenuam operam navarit, ut Paulus eum quasi singularem collegam honorifice celebret. Ego plantavi, inquit, Apollos rigavit: item, Haec in me et Apollo transfiguravi (I. Cor. 3, 6. 4, 6.). Duobus autem primum elogiis eum commendat Lucas, quod eloquens esset ac potens in scripturis: zelum deinde fidemque et constantiam adiiciet. Etsi autem vere negat Paulus, regnum Dei in sermone esse positum, et ipse facundiae laude caruit, non est tamen sermocinandi dexteritas, qualem hic praedicat Lucas, spernenda: praesertim ubi nulla pompa vel ostentatio ex verborum splendore captatur, sed sine fuco et ambitione, sine ampullis et curioso artificio rem quae agitur diserte explicare satis habet, qui docendi personam sustinet. Eloquentia caruit Paulus: voluit scilicet Dominus, primario Apostolo hanc virtutem deesse, quo splendidior in rudi et incondito eius sermone vis Spiritus fulgeret. Et tamen ea loquendi facultate instructus erat, quae ad illustrandum Christi nomen et asserendam salutis doctrinam sufficeret. Caeterum ut varia est ac multiplex donorum Spiritus distributio, non obstitit Pauli infantia, si ita vocare libet, quominus disertos sibi ministros Deus eligeret. Porro ne eloquentiam Apollo profanam vel inanem et futilem fuisse quis putaret, Lucas cum maiori eam virtute coniunctam fuisse dicit: nempe quod potens fuerit in Scripturis. Quo verbo non tantum interpretor, probe et solide fuisse in Scripturis exercitatum, sed vim earum et efficaciam tenuisse, ut illis armatus in omnibus pugnis esset superior. Atque haec meo iudicio Scripturae potius quam hominis laus est, quod tum ad veritatem asserendam, tum ad refellendas Satanae fallacias satis superque valeat.

25. *Hic erat institutus.* Cum hoc elogio parum congruere videtur quod paulo post subiicit Lucas, eum tantum novisse Baptisma Ioannis: sed posterius hoc membrum vice correctionis additum est. Interea facile haec duo inter se conveniunt, quod tenuerit Evangelii doctrinam, quia et Redemptorem sciebat mundo esse exhibitum, et de gratia reconciliationis probe sincereque edoctus erat, et tamen nonnisi Evangelii rudimentis imbutus fuerit, quatenus ferebat Ioannis institutio. Ioannem enim inter Christum et Prophetas quasi medium fuisse scimus, et de eius officio tum pater Zacharias in suo Cantico, tum angelus ex Malachiae (3, 1.) vaticinio disserit. Certe quum facem Christo praetulerit et eius virtutem magnifice exposuerit, merito dicuntur eius discipuli habuisse Christi notitiam. Ad haec observatu digna est loquutio, Scivisse Baptisma Ioannis: nam inde colligimus, quisnam verus sit Sacramentorum usus, ut scilicet nos in certum aliquod doctrinae genus initient, vel quam semel amplexi sumus fidem sanciant. Certe a doctrina avelli, nefas est et impia profanatio: quare ut rite administrentur Sacramenta, vocem coelestis doctrinae illic resonare necesse est. Quid enim est Baptismus Ioannis? Totum eius ministerium complectitur Lucas hoc nomine non tantum quia Baptismo annexa est doctrina, sed etiam quia eius fundamentum et caput est, sine qua inanis et mortua ceremonia foret.

Fervens Spiritu loquebatur. Hic alia laude ornatur Apollos, quod sancto zelo flagraverit ad docendum. Doctrina sine zelo vel gladius est in manu furiosi, vel frigida et sine usu iacet, vel pravae ostentationi servit. Videmus enim ex hominibus doctis alios ignavos torpere alios, quod deterius est, ambitione iactari alios, quod omnium est pessimum, contentionibus et rixis turbare Ecclesiam. Insipida ergo erit doctrina, in qua non vigebit zelus. Caeterum meminerimus, Scripturae scientiam priore loco positam esse a Luca, quae esset zeli moderatio. Scimus enim multos inconsiderate fervere, quemadmodum Iudaei perverso Legis studio contra Evangelium insaniebant: et hodie videmus, quam furioso impetu aestuent Papistae, quos temere concepta opinio instigat. Assit ergo scientia moderatrix, quae zelum regat. Iam vero fervor dicitur fuisse causa diligentiae, eo quod Apollos sedulo ad docendum incubuit: quodsi vir ille nondum exacte perfecteque in Evangelio edoctus tam sedulo et libere Christum praedicavit, quid sibi excusationis fore sperant, quibus clarius et plenius innotuit quod adhuc illum latebat, nisi conentur pro sua virili Christi regnum promovere? Fervorem Spiritui ideo attribuit Lucas, quod rarum est ac peculiare donum: neque enim interpretor, Apollo mentis suae instinctu fuisse concitatum, sed Spiritus sancti impulsu.

26. *Quem quum audisset.* Quam sibi addicti non sint Aquila et Priscilla, nec alienae virtuti invideant, hinc apparet, quod familiariter et privatim tradunt homini facundo quae deinde in publicum proferat: non pollebant eadem gratia qua ille, et forte in coetu fuissent contempti. Porro quem vident tam eloquentia quam Scripturae usu melius instructum, cupide adiuvant: ita ut sileant ipsi, solus ille audiatur. Rursum non vulgaris fuit modestia Apollo, qui se non tantum ab opifice manuario, sed etiam a femina doceri et expoliri passus est. Potens erat in Scriptura et illis longe supe-

rior, sed quoad complementum regni Christi extremam ei manum apponunt, qui videri poterant non satis idonei ministri. Videmus etiam, tunc non tam alienas fuisse a verbo Dei mulieres, ut eas Papistae habere volunt, quandoquidem unum ex primis Ecclesiae doctoribus a femina videmus fuisse institutum. Memoria tamen quod dixi tenendum est, Priscillam domi et inter privatos parietes functam fuisse hoc magisterio, ut praescriptum a Deo et a natura ordinem minime labefactaret.

27. *Quum vellet in Achaiam.* Quo consilio Achaiam petere vellet Apollos, non exprimit Lucas: privato tamen commodo non fuisse illectum, sed quod uberior in propagando Evangelio fructus illic se ostenderet, ex contextu colligimus, eo quod *sua exhortatione* ipsum magis incitaverint fratres et currenti *addiderint calcar*: quod profecto non erant facturi nisi ex communi Ecclesiae bono. Erat enim absurdum, nisi melior oblata esset compensatio, precibus suis alio ablegare hominem, cuius fideli opera iam usi fuerant et in posterum sciebant opus sibi fore. Scripsisse autem Ephesios fratres Achaicis intelligo, non tantum ut hominem hospitaliter exciperent, sed ut ad munus docendi admitterent. Haec vere sancta est commendatio, dum optimum quemque testimonio suffragioque nostro evehere studemus, ne Spiritus sancti dona, quae apud singulos deposuit in Ecclesiae aedificatione, sepulta iaceant.

Quum venisset. Hoc fratribus qui iam fecerant experimentum praevisum fuerat, dum hortati sunt, ut se ad iter animo conceptum accingeret. Quod autem contulisse dicit fidelibus, duobus modis accipere licet, vel quod suppetias tulerit minus bene instructis, et eos adiuverit in frangenda hostium pervicacia: neque enim cuiusvis erat habere in promptu arma ad subeundum difficile contra veteranos hostes certamen, qui nisi coacti nunquam cessissent: vel quod illis fuerit subsidio, ne eorum fides contradictione hostium perculsa labasceret, quod plerumque accidere infirmis solet. Ego utroque modo adiutos fuisse interpretor, ut ducem habentes peritum et exercitatum superiores essent in conflictu, deinde ut nova fultura stabiliretur eorum fides, ut esset extra vacillandi periculum. Videtur praeterea notare Lucas, strenuitate eius et constantia fratres fuisse adiutos, dum publice cum Iudaeis disputasse commemorat: erat enim hoc zeli et fiduciae signum, lucem non fugere. Quod habetur in sententiae clausula, Per gratiam, vel cum proximo verbo Crediderunt cohaeret, vel referri debet ad subsidium quod fratribus attulit. Prior interpretatio nihil habet difficultatis: sensus enim erit, fideles illuminatos fuisse Dei gratia, ut crederent, acsi dixisset, fratres, qui Dei beneficio iam ad fidem vocati sunt, in melius fuerint provecti. Videtur tamen alter contextus magis quadrare, quod Apollos gratiam, qua praeditus erat, cum fratribus communicando eos adiuverit. Ita Per gratiam tantundem valebit atque secundum mensuram gratiae acceptae.

28. *Iudaeos revincebat.* Hinc apparet quorsum spectaret facultas illa, quod potens esset Apollos in Scripturis: nempe quia valida illi et efficax probatio suppetebat coarguendis hostibus. Breviter etiam exponitur status disputationis, Iesum esse Christum. Controversia enim apud Iudaeos hoc carebat, Pomissum esse Christum liberatorem, sed illis non facile erat persuadere, Iesum filium Mariae hunc esse Christum, per quem oblata esset salus. Opor-

tuit igitur Apollo sic disserere de officio Christi, ut Scripturae testimonia probaret in filio Mariae impleta esse, atque inde Christum esse colligeret. Testis est praeterea hic locus, utilem esse Scripturam non modo ad docendum, sed etiam ad frangendam eorum obstinationem qui sponte non sequuntur: neque enim satis firma esset fides nostra, nisi clara illic exstaret eorum demonstratio, quae ad salutem cognitu necessaria sunt. Certe si Lex et Prophetae tantum habebant lucis, ut inde perspicue probaverit Apollos, Iesum esse Christum, quasi rem digito monstraret, hoc saltem efficere debet Evangelii accessio, ut ex tota Scriptura plena Christi cognitio petatur. Quare detestabilis est in Deum contumelia, quod Papistae Scripturam obscuram esse et ambiguam insimulant. Quorsum enim loquutus esset Deus, nisi liquida invictaque in eius verbis se proferret veritas? Quod autem inde inferunt, standum esse Ecclesiae auctoritati, neque ex Scriptura disputandum esse cum haereticis, abunde a Luca refellitur eorum cavillum: nam quum nihil Iudaeis fuerit pertinacius, minime timendum est, ne, quibus armis fretus illos convicit, eadem nobis adversus quoslibet haereticos sufficiant, utpote quae nobis victoriam conferunt adversus diabolum, errorum omnium principem.

CAPUT XIX.

1. Factum est autem, quum Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, et repertis quibusdam discipulis dicit ad eos, 2. An Spiritum sanctum accepistis, postquam credidistis? At illi dixerunt ad eum, Imo, neque an sit Spiritus sanctus audivimus. 3. Et ait ad illos, Quo igitur baptizati estis? Illi vero dixerunt, Ioannis Baptismate. 4. Dixit autem Paulus, Ioannes quidem baptizavit Baptismo poenitentiae, populo loquens, in eum qui venturus esset post ipsum ut crederent: hoc est in Christum Iesum. 5. His auditis baptizati sunt in nomen Domini Iesu. 6. Et quum imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, et loquebantur linguis, et prophetabant. 7. Erant autem omnes viri fere duodecim.

1. Refert hic Lucas Pauli reditu non modo confirmatam et auctam fuisse Ecclesiam apud Ephesios, sed miraculo simul ornatam: quod illic rudibus et noviciis quibusdam discipulis collatae sunt visibiles Spiritus gratiae. Porro essentne urbis incolae an novi hospites, nescitur, nec magnopere nostra interest. Iudaeos quidem fuisse minime dubium est, quia Ioannis Baptisma receperant: probabile etiam est, habitasse Ephesi, quando illic Paulus eos reperit.

2. *An Spiritum sanctum accepistis.* Clausula historiae ostendit, non de Spiritu regenerationis, sed de specialibus donis quae Deus

initio Evangelii in communem Ecclesiae aedificationem, quibus visum erat, varie distribuit, hic a Paulo haberi sermonem. Sed iam ex hac Pauli interrogatione oritur quaestio, Fueritne tunc passim communis omnibus Spiritus: nam si paucis quibusdam dabatur, cur eum coniungit cum fide, acsi individua esset connexio? Forte non gregarii fuerunt homines, vel quia in mediocri numero erant, hoc est duodecim, quaerit Paulus an omnes donorum Spiritus sint expertes. Ego tamen sic existimo, oblatos in conspectum gentium non fortuna, sed Dei consilio fuisse tot Iudaeos uno tempore, et quidem discipulos, hoc est, ex grege fidelium, qui sibi tamen hactenus summam Evangelii gloriam, quae in spiritualibus donis conspicua erat, faterentur fuisse ignotam, ut per eos illustraretur Pauli ministerium. Neque enim probabile est, tam paucos Ephesi relictos esse discipulos ab Apollo, et fuissent ab eo rectius instituti, ex quo ipse a *Priscilla et Aquila* viam Domini exacte didicerat. Quin etiam fratres, quorum prius meminit Lucas, alios ab istis fuisse non dubito. In summa, ubi videt Paulus homines istos profiteri Christi nomen, ut de eorum fide certius habeat examen, rogat an Spiritum sanctum acceperint. Hoc enim fuisse insigne gratiae Dei ad sanciendam doctrinae fidem apparet ex Paulo ipso, ad Galat. 3, 2. Velim scire ex vobis, Spiritum sanctum ex Legisne operibus an ex auditu fidei acceperitis.

An Spiritus sanctus sit non audivimus. Qui fieri potuit, ut homines Iudaei de Spiritu nihil audierint, de quo ubique clamant Prophetae, et cuius elogiis referta est Scriptura? Certe hinc colligimus, neque generaliter loquutum esse Paulum de Spiritu, et istos, ut rogati erant, negare, sibi cognitas esse visibiles illas gratias, quibus Deus regnum Filii sui ornaverat. Nescire ergo se fatentur, an Deus largiatur eiusmodi dona: ideo in voce Spiritus metonymia est, atque hunc sensum confirmat, quotsi prorsus negassent, se quicquam scire de Spiritu Dei, tam crassum errorem, imo prodigiosum, Paulus tacitum minime tulisset. Dum quaerit, in quem igitur finem, vel quomodo baptizati sint, subindicat, ubicunque Christus solide praedicatus esset, gratias etiam visibiles refulsisse, ut tale decus Ecclesiis omnibus commune foret. Quare non abs re miratur Paulus, fideles eius gloriae Christi esse ignaros, quam tunc volebat Deus ubique esse conspicuam, et mox addita correctione monet, non esse manendum in illis quae imbiberant rudimentis, quia Ioannis officium fuerat, discipulos Christo formare.

4. *Ioannes quidem.* Huc spectat Pauli admiratio, ut isti homines suae ruditatis convicti ad altiores progressus aspirent. Ioannem de Christo venturo concionatum esse dicit: emisit ergo discipulos ex carceribus, ut in stadio currentes ad Christum nondum manifestatum tenderent: quare, ne sibi placeant isti et fastidiose ulteriorem profectum recusent, procul adhuc a meta abesse ostendit. Nam homines defectus sui sensus incitat, ut appetant quod sibi deest. Huc redit summa acsi dixisset Paulus, Priusquam glorificatus est Christus, non viguit ista eius potentia in mundo: suo tandem in coelum ascensu voluit, ut regnum suum sic floreret: multo igitur minus, dum adhuc in cursu legationis suae esset Ioannes, effusae fuerunt Spiritus gratiae, quae nunc sedere ad Patris dexteram Christum testantur, quandoquidem tunc nondum palam se mundo Redemptorem patefecerat. Scitote ergo, vobis ultra pergendum esse, quia

procul abestis a meta. Ita diserte fidem piorum, qui a Ioanne edocti erant, debuisse in Christum venturum respicere docet, ne isti homines in principiis subsistant. Caeterum hinc quoque docemur, Baptismum Ioannis poenitentiae et remissionis peccatorum fuisse symbolum, nec aliud hodie Baptismi nostri esse ab illo discrimen, nisi quod exhibitus est Christus, et in morte eius ac resurrectione impleti sunt omnes salutis nostrae numeri: adeoque ad suum effectum perductus fuit Baptismus, quia et ex illo quem dixi mortis et resurrectionis fonte manat poenitentia, et eodem refertur fides ut gratuitam iustitiam inde petat. In summa clare ostendit Paulus, illum fuisse Baptismum regenerationis et renovationis, sicut est noster. Quia autem et purgatio et vitae novitas a solo Christo manat, in eius fide fundatum fuisse dicit, quibus etiam verbis monemur, hinc pendere totam vim Baptismi, ut fide in Christo apprehendamus quicquid figurat: tantum abest ut quicquam deroget Christi gratiae externus signum.

5. *His auditis baptizati sunt.* Quoniam apud veteres invaluerat opinio, diversos fuisse Baptismos Ioannis et Christi, non fuit illis absurdum baptizari de integro, qui Baptismo Ioannis tantum praeparati erant. Sed quod illa diversitas falso et perperam ab illis credita fuerit, hinc patet, quod eiusdem adoptionis, eiusdem vitae novitatis, quas hodie in Baptismo nostro percipimus, pignus fuit ac tessera. Itaque non legimus denuo fuisse a Christo baptizatos, qui a Ioanne ad eum transibant. Adde quod Baptismum suscepit Christus in carne sua, ut illo visibili symbolo se nobiscum sociaret: atqui si ficticia illa diversitas admittitur, excidet nobis ac peribit singulare hoc beneficium, quod Baptismum habemus cum Filio Dei communem. Nec vero longa refutatione opus est: quia, ut diversos Baptismos esse persuadeant, in quo differat alter ab altero prius ab illis ostendi necesse est. Atqui utrinque respondet optima similitudo, et partium omnium symmetria et conformitas, quae fateri cogit, eundem esse Baptismum. Nunc vero quaeritur, an eum repetere fas fuerit: et furiosi homines nostra aetate hoc testimonio freti Anabaptismum invehere conati sunt. Quidam Baptismi nomen pro nova institutione accipiunt: quibus ideo non assentior, quod eorum expositio, ut coacta est, effugium sapit. Alii negant interatum fuisse Baptismum: quia perperam baptizati forent ab aliquo Ioannis stulto aemulatore. Sed quia nihil habet coloris eorum coniectura, imo potius innuunt verba Pauli veros et germanos fuisse Ioannis discipulos, et Lucas honorifice vocat discipulos Christi, neque huic quoque sententiae subscribo, et tamen iteratum fuisse nego aquae Baptismum, quia non aliud sonant verba Lucae, quam Spiritu fuisse baptizatos. Primum minime novum est, Baptismi nomen ad dona Spiritus transferri, sicuti capite 1. et 11. vidimus, ubi dicebat Lucas, quum Christus visibilem Spiritus missionem Apostolis promitteret, Baptismum vocasse. Item quum Spiritus descenderet super Cornelium, Petrum recordatum fuisse verborum Domini, Baptizabimini Spiritu sancto, deinde videmus hic nominatim agi de donis illis visibilibus, et ea conferri cum Baptismo. Quod autem continuo post sequitur, Ubi manus illis imposuit, venisse Spiritum, exegetice additum esse interpretor: est enim modus loquendi Scripturae frequens et familiaris, rem breviter proponere, et mox clarius explicare. Quod

ergo propter brevitatem erat obscurius, Lucas melius exprimit et fusius explicat, dicens impositione manuum Spiritum illis datum fuisse. Si obiiciat quispiam, Baptismi nomen, ubi pro Spiritus donis ponitur, non simpliciter, sed cum adiectione sumi, respondeo, ex contextu satis patere Lucae mentem: deinde, Lucam alludere ad Baptismum, cuius meminerat. Et certe si de symbolo externo accipias, absurdum erit, fuisse illis datum, nulla meliore doctrina interposita. Sin vero metaphorice, de institutione durior adhuc erit loquutio, et non quadraret narratio, Postquam fuerunt edocti, Spiritum sanctum descendisse super eos. Porro ut hanc manuum impositionem Sacramentum fuisse fateor, ita inscitia lapsos esse dico, qui ad perpetuam imitationem traxerunt: nam quum inter omnes conveniat temporalem fuisse gratiam, quae illo *symbolo exhibita* fuit, perversum est ac ridiculum, ablata veritate signum *retinere*. *Alia* est Baptismi et Coenae ratio, quibus Dominus ea dona *nobis* esse exposita testatur, quorum fruitio ad finem usque mundi Ecclesiae constabit. Quare perpetua Sacramenta sedulo et prudenter a temporarlis discernere oportet, ne inanes et ludicrae larvae inter Sacramenta locum occupent. Quod manuum impositione usi sunt veteres, ut fidei professionem in adultis sancirent, non improbo: modo ne tali ceremoniae annexam Spiritus gratiam quis putet, quemadmodum facit Hieronymus contra Luciferianos. Papistae autem nulla venia digni sunt, qui vetusto ritu non contenti putidam unctionem obtrudere ausi sunt, quae non tantum esset Baptismi confirmatio, sed dignius etiam Sacramentum, quo fideles perfici nugantur, qui prius tantum semipleni erant, quo armantur ad pugnam, quibus tantum remissa prius erant peccata: has enim exsecrabiles blasphemias evomere non dubitarunt.

8. Introgressus autem Synagogam, libere loquebatur ad tres menses, disputans, et suadens de regno Dei. 9. Quum autem quidam indurarentur, ne crederent, male *loquentes de* via coram multitudine, digressus ab illis segregavit discipulos, quotidie disputans in schola Tyranni cuiusdam. 10. Hoc autem factum est per biennium, ita ut omnes, qui habitabant in Asia, audirent sermonem Domini Iesu, Iudaei simul et Graeci. 11. Virtutesque non vulgares edebat Dominus per manus Pauli: 12. Ita ut etiam super infirmos deferrentur a corpore eius sudaria et semicinctia, et recederent ab eis morbi, et spiritus mali egrederentur.

8. *Introgressus synagogam.* Hinc colligimus Paulum exorsum fuisse a piorum coetu, qui iam Christo nomen dederant: deinde venisse in synagogam, ut reliquos Iudaeos, quibus nondum innotuerat Christus, vel saltem a quibus nondum receptus erat, in unum Ecclesiae corpus colligeret. Dicit autem Paulum libere egisse, ut sciamus non ideo usque ad tres menses auditum, quod astute tegeret Evangelii doctrinam, vel se insinuaret per obscuras ambages: mox etiam fiduciae specimen exprimit Lucas referens, eum disputasse et

suasisse de regno Dei. Scimus autem hoc nomine saepe notari instaurationem illam quae promissa erat Patribus, et praestanda Christi adventu. Nam quum extra Christum deformis et confusa sit omnium dissipatio, non frustra hoc venturo Messiae tribuerunt Prophetae, fore ut regnum Dei in mundo constitueret. Iam vero regnum hoc, quia nos a defectione sub Dei obsequium reducit et ex inimicis facit filios, primum gratuita peccatorum remissione constat, qua nos sibi reconciliat Deus et adoptat in populum: deinde vitae renovatione, qua nos ad imaginem suam conformat. Disputasse et suasisse dicit, significans, ita Paulum disseruisse, ut probaret solidis rationibus quae in medium afferebat: deinde auditoribus piarum exhortationum stimulos addidisse, ut ianuam regno Dei aperirent. Nullae enim argutiae nos Deo morigeros reddent, nisi piis admonitionibus flectamur.

9. ***Quum indurarentur.*** Nusquam tam placide et aequis auribus auditum fuisse Paulum legimus a Iudaeis, sicut Ephesi priore suo adventu: nam quum alii tumultuose eum abigerent, ab his rogatus fuit ut diutius maneret. Nunc postquam ad tres menses regnum Dei apud eos erigere conatus est, prodit se multorum impietas et contumacia. Dicit enim Lucas fuisse induratos: et certa haec vis est coelestis doctrinae ut reprobos vel in furorem convertat, vel magis obstinatos reddat, non sua id quidem natura, sed per accidens, ut loquuntur, quia dum urgentur a veritate, erumpit occultum virus. Addit Lucas, eos maledixisse viae coram populo: nam huc tandem se proiiciunt Evangelii contemptores, ut quod nolunt amplecti hostiliter apud alios oppugnent, neque id alio consilio, nisi quod cupiunt, si fieri possit, omnes habere eiusdem impietatis socios. *Viae* nomine quodlibet institutum intelligi satis notum est: hic autem ad Evangelium Christi refertur. Iam dicit Lucas Paulum ab illis digressum, segregasse discipulos: quo exemplo monemur, ubi deploratae et insanabilis pervicaciae facimus periculum, non amplius ludendam esse operam. Ideo admonet Paulus ipse Titum (3, 10.), ut haereticum hominem post unam vel alteram admonitionem devitet: nam indigna contumelia afficitur verbum Dei, si porcis et canibus prostituitur. Simul etiam consulere infirmis decet, ne pravis obtrectationibus et sanae doctrinae calumniis labefactetur eorum pietas. Discipulos ergo segregavit Paulus, ne suo foetore hirci ovium gregem inficerent: deinde, ut ingenua professio vigeret inter puros Dei cultores.

Quotidie disputans. Ostendit hic locus, quam assidua fuerit Pauli sedulitas in docendo, et nimis esse morosos vel delicatos, quibus statim discendi taedium obrepit. Videmus enim quam pauci ad audiendum prompti paratique quotidie accedant. Etsi autem peculiarem gerebat gregis domestici curam, quem velut in ovile collegerat, non tamen opera sua privat extraneos, sed cursum disputandi continuans periculum facit, num quos reperiat dociles. Scholam Tyranni vocat, non qui tunc potitus fuerit imperio: nam Romani in tota Asia dominabantur, sed credibile est, gymnasium fuisse olim exstructum sumptibus Tyranni et urbi donatum. Loco igitur publico, qui conditoris nomen habebat, usi sunt fideles ad conventus suos agendos.

10. ***Omnes qui habitabant.*** Non significat Lucas, illuc Asiaticos venisse ut Paulum audirent, sed praedicationis odore perfusam

fuisse totam Asiam, et semen longe lateque dispersum, ut eius labor non uni tantum urbi, sed remotis etiam locis fructuosus esset: atque id saepe fit, ut Dei veritas, dum uno in loco praedicatur, longe lateque diffusa personet, ubi audiri non potest vox ipsius ministri, quia traditur de manu in manum, et alii aliis sunt doctores. Neque enim sufficeret unus homo, nisi propagandae fidei pro se quisque intentus foret.

11. *Virtutes non vulgares.* Virtutes appellat frequenti Scripturae usu miracula, quae documenta erant extraordinariae Dei potentiae. Refert autem Pauli apostolatum istis insignibus fuisse ornatum, quo certior constaret eius doctrinae auctoritas. Trita enim loquutio est, Quod per manum hominis signa edantur. Ita laus eorum Deo uni ascribitur tanquam auctori, homo autem in ordinem cogitur ut minister. Atque ut miracula magis amplificet, dicit sudaria et *semicinctia* delata fuisse ad aegrotos, quorum tactu fuerunt sanati. Quorsum haec Paulo facultas data fuerit, non obscurum est, nempe ut se verum Christi Apostolum probaret, fidem conciliaret Evangelio suumque ministerium sanciret. Atque hic memoria repetere convenit, quae supra de legitimo miraculorum usu habuimus. Quod etiam Pauli sudariis sanavit Deus aegrotos, huc spectabat, ut, qui nunquam hominem viderant, reverenter nihilominus absentis doctrinam amplecterentur, quo magis insulsi sunt Papistae, qui locum hunc ad suas reliquias detorquent, quasi vero sua sudaria miserit Paulus, quae in eius honorem oscularentur venerabundi homines, sicuti in Papatu calceos et braccas Francisci, Rosae cingulum, Sanctae Margaritae pectinem, ac similes nugas adorant. Imo potius res vilissimas delegit, ne qua ex pretio vel splendore superstitio nasceretur. Hoc enim fuit eius consilium, integram Christo gloriam in solidum vindicare.

13. Tentaverunt autem quidam e circumeuntibus Iudaeis exorcistis invocare super eos, qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per *Iesum*, quem Paulus praedicat. 14. Erant autem quidam filii Scevae Iudaei, principis Sacerdotum septem, qui hoc faciebant. 15. Respondens autem spiritus malus dixit, Iesum novi, et Paulum scio: vos autem, qui estis? 16. Et insiliens in eos homo, in quo erat daemonium malum, et dominatus eis invaluit contra eos, ita ut nudi et vulnerati effugerent de domo illa. 17. Hoc autem innotuit omnibus Iudaeis simul et Graecis, qui habitabant Ephesi. Et incidit timor super omnes illos, et magnificabatur nomen Domini Iesu.

13. Quo certius appareat miraculis illis, quorum nuper facta est mentio, confirmatum fuisse apostolatum Pauli, docet nunc Lucas, quum falso quidam nomen Christi obtenderent, gravem de tali abusu sumptam fuisse poenam: unde agnoscimus, non alium in finem editas fuisse virtutes per manum Pauli, nisi ut testatum omnibus fieret, fideliter ab eo Christum praedicari Dei potentiam,

quando non solum Dominus eas a pura Evangelii doctrina separari passus non est, sed tam severe ultus est eos, qui praepostere eas ad suos exorcismos trahebant: unde rursum colligitur, quaecunque Christi nomen obscurant miracula praestigias esse diaboli, falsarios autem esse, qui vera Dei miracula alio trahunt, quam ut sanciatur pura religio.

Quidam exorcistae. Non dubito quin munus hoc ex stulta aemulatione prodierit. Deus suam potentiam inter Iudaeos variis modis exercere solitus erat, et Prophetis olim usus fuerat ministris ad fugandos daemones: hoc praetextu exorcismos sibi finxerunt, atque hinc tenere erectum est extraordinarium munus sine Dei mandato. Potest etiam fieri, ut Deo sic ordinante aliquid perfecerint, non quod faveret praepostere, sed ut patriam religionem libentius colerent usque ad Christi adventum. Sed regno Christi fecit prava ambitio, ut Christiani cum Iudaeis certarent. Creati sunt enim hominum arbitrio exorcistae: deinde, ut semper in deterius prolabi solet superstitio, hoc clericis suis omnibus commune esse voluit Papa, qui ad maiorem gradum permovendi erant. Postquam enim facti sunt ostiarii, exemplo illis coniuratio daemonum mandatur, ipsa autem experientia plane se ridiculos faciunt. Fateri enim coguntur, inanem et sine effectu se titulum conferre: nam ubi facultas, qua diabolos adiurent? et ipsi exorcistae manifesto ludibrio suscipiunt munus quod nunquam exerceant. Sed hoc scilicet iure accidit, ut nullus sit errorum finis, ubi a verbo Dei disceditur. Quantum ad istos spectat, colligimus fuisse vagos errones et homines circumforaneos, quales hodie multi cernuntur in Papatu: dicit enim circumivisse, quo verbo significat huc et illuc, prout fallendi occasio dabatur, flexisse iter.

Adiuramus vos per Iesum. Verisimile est, impostores istos confugisse ad Christi nomen, ut novam potestatem acquirerent, quam prius fallaciter iactaverant, vel quia cessaverat facultas qua praediti fuerant, ut tenebras obducerent Evangelio. Duplex autem fuit huius invocationis vitium: nam quum alieni sint a Pauli doctrina, sine fide eius praetextu abutuntur quasi ad magicas incantationes: deinde, quod non est in hominum manu, sibi absque vocatione Dei usurpant. Legitima autem nominis Dei et Christi invocatio est, qui fide dirigitur, nec excedit vocationis metas. Quare monemur hoc exemplo, ne similes demus sacrilegii poenas, nihil nisi praelucente Dei verbo esse tentandum. Dominus ipse nos ad preces invitat. Quicunque miraculorum dono praediti non sunt, se intra istas metas contineant: nam Apostoli, quum spiritus immundos exire imperio cogebant, Deum habebant auctorem, ac sciebant ministerio, quod iniunxerat, fideliter se defungi.

16. *Insiliens in eos homo.* Tribuitur homini quod per ipsum diabolus effecit. Tantae enim violentiae par non fuisset, ut septem robustos iuvenes sauciatos et vestibus nudatos proiiceret. Quomodo autem diabolus in hominibus habitet, certo definire non licet, nisi quod statui potest antithesis inter Dei Spiritum et Satanae. Nam quemadmodum Paulus docet, nos esse Dei templa, quia Spiritus Dei habitat in nobis, sic rursum dicit, Satanam efficaciter agere in omnibus incredulis. Sciendum tamen est, Lucam hic de singulari habitandi modo agere, cum scilicet ita Satanae frenum laxatur, ut totum hominem occupet. Porro tale specimen edere voluit Deus, ut

suam virtutem ostenderet non esse inclusam in sonitu vocis, nec fas esse Filii sui nomen ad superstitiones trahi. Quum autem Satanae permittit nobis illudere, sciamus gravius nos puniri, quam si nos in carne vulneraret. Fallax enim miraculorum species horribile fascinum est ad dementandos incredulos, ut in altiores tenebras mergantur, quia Dei lucem respuerunt.

17. *Incidit timor.* Fructus eius vindictae, quam de impio nominis Christi abusu Deus sumpserat, quod religio omnibus iniecta est, ne doctrinam contemnerent, cuius se acerrimum fore vindicem Deus insigni documento ostenderat, et in Christi reverentiam fuerunt adducti. Praeterquam enim quod omnibus suis iudiciis ad hunc profectum nos Deus invitat, ut peccandi metum nobis incutiant, peculiariter in hoc exemplo commendata fuit maiestas *Christi*, et Evangelii auctoritas sancita, quo gravior poena manet impostores, *qui suis* incantationibus Christi nomen scientes profanant. ne sibi impunitatem tam crassi sacrilegii promittant. Quod dicit *innotuisse omnibus*, tantundem valet atque Vulgo aut passim. Significat enim rem fuisse celebratam populi sermone, quo apud plures inclaresceret Christi nomen.

18. Multique ex iis, qui crediderant, veniebant, confitentes et annuntiantes facta sua. 19. Multi autem ex iis, qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt coram omnibus, et supputatis pretiis illorum, repererunt pecuniae quinquaginta millia. 20. Ita potenter crescebat sermo Domini et confirmabatur. 21. His autem expletis, proposuit Paulus in Spiritu, transita Macedonia et Achaia, ire Hierosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me et Romam videre. 22. Missis autem in Macedoniam duobus ex ministrantibus sibi, videlicet Timotheo et Erasto, ipse remansit ad tempus in Asia.

18. *Multi qui crediderant.* Eius timoris de quo loquutus est, indicium unum profert Lucas. Re ipsa enim testati sunt, serio Dei timore penitus se esse affectos, qui ultro superioris vitae delicta confessi sunt, ne sua dissimulatione intus foverent iram Dei. Scimus quam aegre extorqueatur ab iis, qui peccarunt, vera et ingenua confessio: nam quum sua existimatione nihil pretiosius habeant homines, pluris semper illis est pudor quam veritas, imo quantum in se est sua probra tegere conantur. Ergo voluntaria haec confessio, testis poenitentiae ac timoris fuit: nemo enim nisi divini iudicii sensu probe tactus hominum probris et ignominiae se subiiciet, iudiciumque sponte in terra subibit, ut reatu solvatur in coelo. Quum dicit *multos*, hinc colligimus non eandem fuisse omnium causam: potest enim fieri ut isti exulceratas diu conscientias habuerint, sicuti multi plerumque occultis et intestinis vitiis laborant. Quare non communem omnibus legem praescribit Lucas, sed exemplum proponit quod sequantur, qui simili opus habent medicina. Quorsum enim isti facta sua confessi sunt, nisi ut poenitentiae suae testimonium ederent, et

:onsilium levationemque peterent a Paulo? Diversa fuit eorum ratio, qui etiam peccata sua confessi sunt, quum ad Baptismum Ioannis accederent: nam hoc modo profitebantur, se non ficte initiari in poenitentiam. Hic autem ab una specie docet Lucas, quo modo Dei reverentia tacti fuerint fideles, ubi Deus severitatis suae exemplum illis proposuit. Quo maior est Papistarum impudentia, qui nunc suae tyrannidi fucum inducunt. Quid enim auricularis eorum confessio huic exemplo affine habet? Primum, fideles quam misere ante susceptam fidem decepti fuissent a Satana, productis in medium quibusdam exemplis, confessi sunt: Papae autem lege factorum dictorumque et cogitationum omnium enumeratio exigitur. Hos semel legimus confessos esse: Papae lex quotannis, ut minimum, repeti iubet. Isti sponte prodierunt: Papa necessitate omnes obligat. Lucas multos venisse dicit, non omnes: in lege Papae nulla exceptio. Isti coram fidelium coetu se humiliarunt: Papae longe aliud mandatum, ut clanculariis susurris in aurem proprii sacerdotis obmurmuret peccator. En, quam dextre Scripturam ad probandas suas fallacias accommodent.

19. *Qui curiosas artes.* Non tantum de magicis praestigiis loquitur Lucas, sed de frivolis et inanibus studiis, quorum maior pars hominum nimis ut plurimum cupida est: περίεργα enim ponit, quo nomine comprehendunt Graeci quaecunque solidam in se utilitatem non continent, sed per varios circuitus hominum mentes et studia inutiliter abducunt. Talis est astrologia iudiciaria, quam vocant, et quicquid divinationum sibi in futurum tempus fabricant stulti homines. Libros autem exurunt, ut sibi et aliis in posterum praecidant ansam errandi. Et quod eos pretii magnitudo a iactura non revocat, eo melius pietatis suae studium probant. Ergo ut nuper verborum confessio, ita nunc realis, ut ita loquar, a Luca describitur. Caeterum, quum ἀργύριον Graeci accipiant pro qualibet monetae specie, incertum est, sestertios an denarios Lucas designet. Quia tamen certo constat, expressam ab eo summam fuisse, ut sciremus forti animo contemptum fuisse lucrum a fidelibus, non dubito, quin denarios vel aliquod etiam praestantius numismatis genus intelligat. Denariorum vero quinquaginta millia circiter novem millia librarum Franciae monetae efficiunt.

20. *Potenter crescebat.* Particula κατὰ κράτος significat, non vulgares fuisse verbi progressus, acsi diceret, in illis incrementis apparuisse raram efficaciam ac solito maiorem. Crescendi verbum ad hominum numerum refero, acsi dixisset, novis quotidie discipulis collectis auctam fuisse Ecclesiam, quia late propagatur doctrina. Sermonem vero in singulis fuisse confirmatum interpretor, quod scilicet in Evangelii obedientia et pietate magis magisque proficerent, atque altiores radices ageret eorum fides.

21. *Proposuit in Spiritu.* Consilium huius profectionis Spiritus instinctu susceptum fuisse a Paulo intelligit, ut sciamus totam eius vitam ad Dei arbitrium fuisse compositam: ideo autem Spiritum habuit suarum omnium actionum praesidem, quod et se Deo regendum addixit, et pependit ex eius ductu. Nec refert quod sequitur paulo post, spe sua fuisse frustratum in ipso itineris successu. Saepe enim suos fideles moderatur Deus, de exitu ipsos celans: nam eousque vult sibi habere addictos, ut clausis oculis, dum res per-

plexae sunt, quod per Spiritum suum illis dictavit sequantur. Porro omissa et neglecta sua commoditate ecclesiis prorsus fuisse addictum colligitur, quod Timotheo optimo et sibi omnium fidissimo, carissimo, denique aptissimo comite se privare maluit, quam non consuleret Macedonibus.

23. Accidit autem illo tempore tumultus non exiguus de via. 24. Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius, qui faciebat delubra argentea Dianae, praestabat artificibus non exiguum quaestum. 25. Quibus convocatis, et his qui similium rerum erant opifices, dixit, Viri, scitis, quod ex hoc opificio nobis suppetit facultas: 26. Et videtis et auditis, quod non solum Ephesi, sed paene per totam Asiam Paulus hic persuasit, et avertit multam turbam, dicens, quod non sint dii, qui manibus fiunt. 27. Non solum autem haec pars nobis in periculum venit, ne reprobetur: verum etiam ne magnae deae Dianae templum pro nihilo habeatur, futurumque sit, ut etiam destruatur maiestas eius, quam tota Asia et orbis colit. 26. His auditis repleti sunt ira, et exclamaverunt dicentes, Magna Diana Ephesiorum.

23. *Tumultus de via.* De Viae nomine admoniti sint lectores, hic accipi pro eo quod Latini Sectam vocant, graeci philosophi αἵρεσιν: sed quia in ecclesia Dei, ubi fidei unitas regnare debet, nihil magis odiosum est vel etiam exsecrabile, quam suo quemque arbitratu eligere quod sequatur, nomen quod merito apud pios infame erat, Lucam fugisse existimo, et phrasi hebraica Viam posuisse pro Instituto. Quod vero ad rei summam pertinet, videmus quam mirifice servum suum Dominus exercuerit. Sperabat, quum se ad iter accingeret, Ecclesiam fore in suo discessu tranquillam, ecce autem subito exoritur tumultus, unde minime timebat. Caeterum in Demetrio patet, quam noxia sit pestis avaritia: nam unus homo quaestus sui privati causa magnam urbem seditione turbare non dubitat. Opifices autem, qui velut faces ab eo accensae incendium ubique spargunt, nobis documento sunt, quam facile sit homines sordidos et ventri deditos ad quodvis facinus impellere, praesertim si ex illiberali quaestu in diem vivunt, et spes lucri illis eripitur. Porro in hac historia vivam cernimus temporis nostri effigiem. Tumultuatur Demetrius cum sua manu, quia, si tollatur superstitio, ex qua quaestum facere soliti sunt, opificium ipsorum concidet: ergo non secus ac pro vita sua depugnant, ne Demetrius opima praeda, alii quotidiano victu priventur. Hodie quis zelus Papam, cornutos Episcopos, Monachos et totam Cleri Papalis colluviem instigat? imo quis eos exagitat furor, ut tam acriter Evangelio resistant? Iactant quidem se pro fide catholica certare: nec vero Demetrius honesto praetextu carebat, cultum Dianae obtendens. Verum res ipsa clamat, non tam pro aris ipsos quam pro focis pugnare, ut scilicet culinam habeant bene calentem. Foedas in Deum blasphemias, modo nihil

minuant ex eorum proventu, placide dissimulant: tantum in tuendis superstitionibus, quae ad farinas valent, sunt plus quam animosi. Proinde talibus exemplis admoniti vitae genus eligere discamus doctrinae Christi consentaneum, ne lucri cupiditas nos ad impium et nefarium certamen armet atque incitet: qui vero per inscitiam ac errorem, vel ad aliquod opificium vitiosum delapsi sunt, vel alia prava et impura vitae ratione sunt impliciti, tamen a sacrilega ista temeritate sibi caveant. Quantum vero ad pios doctores spectat, discant ab hoc exemplo, nunquam sibi defore adversarios, donec sui abnegatione totus mundus pacem offerat, quod scimus nunquam futurum. Quia Demetrio et argentariis quaestum praeripit doctrina Pauli, furiose prosiliunt ad eam dendam: annon idem facturi sunt, quibus Evangelium adversabitur? Atqui nemo est, cui non sit bellandi occasio; nam omnes carnis affectus Deo inimici. Ita fieri necesse est, ut quotquot in mundo regnant carnis cupiditates, totidem sint armati hostes ad resistendum Christo. Saepe quidem continget frenum divinitus iniici, ne improbi tumultuentur vel aperte saeviant: quisquis tamen subactus non est ad ferendum iugum Christi, semper invisum eius Evangelium habebit. Ita statuendum est, piis et fidis doctoribus cum multiplici hostium copia semper negotium fore. Demetrii cupiditas palam apparet: interim tamen sciendum est, Satanae fuisse flabellum, qui nobis omnibus Pauli doctrinam labefactare quaerens hoc idoneum organum reperit. Iam quum Satanam sciamus implacabilem esse Christi et veritatis hostem, putamusne illi unquam defore ministros, qui eius impulsu vel aperta saevitia insaniant, vel clandestinis artibus moliantur Evangelii ruinam, vel evomant odii sui virus, vel saltem fremendo et obstrependo hostile aliquod signum praebeant?

25 *Ex hoc opificio.* Hic turpiter malitiam suam prodit Demetrius. Privato commodo aliquatenus consulere licet: verum eius causa turbare publicam pacem, ius et fas pervertere, sese proiicere ad vim et caedes, quod iustum ac rectum est data opera exstinguere conari, id vero nimis flagitiosum est. Statum causae hunc esse fatetur Demetrius, quod Paulus deos esse negat, qui hominum manibus fiunt. Sitne hoc verum necne, non inquirit: sed lucrandi cupiditate excoecatus ad opprimendam veram doctrinam fertur. Eadem coecitas illum ad violenta remedia praecipitat. Opifices quoque, quia sibi ab inopia et fame timent, non minore impetu ruunt: venter enim surdus ac coecus est, ut aequitatem nullam admittat. Quo magis sibi quisque nostrum suspectus esse debet, ubi de privata utilitate et lucro agitur, ne discrimen omne iusti et iniusti, turpis et honesti tollat cupiditas eadem, quae istos ad insaniam impulit.

27. *Non solum haec pars.* Primum hoc praepostere, quod secundo tandem loco religionis curam habet Demetrius, quia nihil magis absurdum est quam ventrem deae praeferri: sed hoc quoque vanum est, quod cultum Dianae periclitari obtendit. Nam si ex Pauli doctrina nihil passus esset damni, domi quievisset, de cultu Dianae nec ipse fuisset anxius, nec aliis molestus. Unde ergo tanta sedulitas tantusque satagendi fervor, nisi ex plaga domestica? quia vero non satis honestam nec probabilem sibi ac suis pugnandi causam

fore videbat, asciticio colore fucare studet. Ergo ut maleficii dedecus tegat, religionis titulum, qui plausibilis est, obducit. Ita impii, quantumvis proterve contra Deum insurgant, impudenter tamen inde captant honestos praetextus: verum Deus illudi sibi non sinit, quin potius ex suis subterfugiis protrahit eos in lucem. Non alio teste opus est ad refutandam Demetrii hypocrisin, quia se ipsum propria voce iugulat, dum privatae iacturae dolorem prodit. Nec absimilis est hodie Papistarum ratio: plenis quidem buccis se fidei catholicae, et sanctae matris Ecclesiae patronos esse iactant, sed de suo zelo sic praefati in ipsa causae actione culinae nidorem toto gutture spirant. Nobis vero si animus est, pietatis causam pure et serio agere, nostra commoda obliviscamur, ut Dei gloria primas teneat. Sic enim sensus omnes perstringit suis illecebris utilitatis species, ut per quodvis nefas errando nobis tamen blandiamur, quantisper nobis privatim consulere propositum est.

Quam tota Asia et orbis colit. Indignum Demetrio videtur pessum ire Dianae maiestatem, quam totus orbis suspicit et adorat, atque hoc superstitiosis omnibus commune perfugium est, multitudinis consensum obtendere. Vera autem religio magis solidam fulturam quam in hominum arbitrio postulat. Hodie nihil magis simplices ac imperitos retinet, nisi quod errores passim usu receptos abiicere non audent, quia quod pluribus placuit quamvis stulte et temere pro legitimo habendum esse fingunt: unde et solum nomen consuetudinis contra Deum ipsum audacter obtrudere non dubitant. Nobis vero longe aliam regulam Dominus praescribit, ut scilicet sua unius auctoritate contenti nec hominum opinionem, nec usum nostrum, nec multarum gentium consuetudinem moremur.

29. Et impleta est civitas tota confusione: et impetum fecerunt uno animo in theatrum, correpto Gaio et Aristarcho Macedonibus, comitibus Pauli. 30. Paulo autem volente intrare ad populum, non permiserunt discipuli. 31. Quidam autem et ex Asiae primoribus, qui erant amici eius, miserunt ad eum rogantes, ne se daret in theatrum. 32. Alii quidem igitur aliud clamabant: erat enim concio confusa, et plerique nesciebant, qua ex causa convenissent. 33. De turba autem protraxerunt Alexandrum, propellentibus eum Iudaeis. Alexander autem, manu silentio postulato, volebat rationem reddere populo. 34. Quem ut cognoverunt, Iudaeum esse, vox orta est una omnium ferme ad duas horas clamantium, Magna Diana Ephesiorum.

29. Hic populi naturam quasi in tabula depictam nobis Lucas proponit. Quemadmodum si incendium mille simul domos corripiat, ita momento uno totam urbem seditio pervasit: ubi autem talis semel concitata est tempestas, non facile sedatur. Quum vero malum hoc vitare nequeant Christi servi, invicta constantia munitos esse decet ut populares motus intrepidi sustineant, nec turbentur quasi re nova

aut insolita, quum vident populum esse turbulentum. Sic Paulus ipse alibi (II. Cor. 6, 5.) gloriatur, se infracto animo per medias seditiones pergere. Interim optimo solatio verbi sui ministros, dum sic inter varias procellas et aestus iactantur, Dominus sustentat et optima fiducia stabilit, quum se gubernacula tenere Ecclesiae suae testatur: neque id modo, sed omnium turbinum ac fluctuum esse moderatorem, ut eos simulac visum fuerit componat. Ergo sciamus, quasi in mari tempestuoso nobis esse navigandum: imo hanc infamiam nobis subeundam esse, quasi turbas ipsi concitemus, nec quicquam nos a recto officii cursu abducat. Ita pergendo duriter quidem vexabimur; sed naufragio saltem nos submergi Dominus non sinet. Videmus praeterea, licet confusa sit seditio, populum tamen semper in deterius ruere, sicuti nunc Ephesii Gaium et Aristarchum rapiunt, Alexandrum repellunt insanis clamoribus. Unde id, nisi quod regnum occupat in ipsis Satan ut malae causae potius faveant? Est etiam alia ratio, quod conceptum ex falsa delatione praeiudicium mentes occupat, ne de causa inquirere sustineant.

30. *Paulo autem volente.* Pauli constantiam modestiae coniunctam cernere licet. Quum tuto latere possit, ultro se in discrimen obiicere paratus est. Neque tamen eorum consilium recusat sequi, quibus rerum status melius compertus erat. Si retentus non esset, temeritati imputari non debuit, quod facere statuerat. Seditio nulla eius culpa flagrabat: cur vitam suam non opponeret? praesertim de meliore eventu non desperans. Sed ubi dissuadent fratres et amici rerum periti, modestia est laude digna, quod proposito suo pervicaciter non insistit.

33. *Protraxerunt Alexandrum.* Credibile est Alexandrum hunc non emissum fuisse a Iudaeis, ut communem gentis causam ageret, sed quod eum cuperent populo mactandum obiicere. Interim Iudaei nomen eum sic invisum reddidit, ut tumultuose respuerent quicquid pro re et causa dicturus erat, imo in tanto fervore non procul a mortis discrimine abfuit. Porro an is sit Alexander de quo alibi (I. Tim 1, 20. et II. Tim. 4, 14i) meminit Paulus, incertum est: coniectura tamen mihi videtur probabilis. Quodsi credimus eum esse, discamus ab hoc formidabili exemplo sollicite ambulare, ne in similem defectionem abripiat nos Satan. Nam qui martyrio propinquus erat, perfidum et sceleratum apostatam factum esse videmus.

34. *Magna Diana Ephesiorum.* Clamosa quidem, sed sine ulla soliditate fuit confessio, quae ex fide cordis non manabat. Unde enim ista, quam praedicant, Dianae magnae divinitas, nisi quod tanquam mente alienati quem semel imbiberunt errorem furenter defendunt? Alia est verae pietatis ratio, ut corde credamus ad iustitiam, deinde sequatur oris confessio ad salutem. In eo differt bacchantium intemperies, et insana omnium fanaticorum pervicacia a Martyrum constantia et zelo. Et tamen pudenda est nostra ignavia, si minus ingenui strenuique sumus in professione certae fidei, quam illi in putido suo errore. Audimus enim quid nobis per Davidem praescribat Dei Spiritus, Credidi, propterea loquar (Psal. 116, 10.).

35. Quum autem sedasset Scriba turbam, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat, Ephesiorum ci-

vitatem cultricem esse magnae deae Dianae, et a Iove delapsi simulacri? 36. Quum autem haec sint extra controversiam, oportet vos sedatos esse, et nihil praecipitanter agere. 37. Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram. 38. Quodsi Demetrius, et qui cum eo sunt artifices, habent adversus aliquem causam, conventus forenses aguntur, et Proconsules sunt: accusent invicem. 39. Si quid autem de rebus aliis quaeritis, in legitima concione dirimetur. 40. Nam periculum est, ne seditionis hodiernae rei fiamus, quum nulla subsit causa, unde poterimus reddere rationem concursus istius. Et quum haec dixisset, dimisit concionem.

35. Hic Lucas narrat sedatum ita fuisse tumultum, ut tamen praevaluerit apud insanientem populum superstitio, neque audita fuerit Dei veritas. Scriba enim, ut solent homines politici, satis habet, si possit quovis modo incitatam turbam placere. Interim causa ipsa opprimitur. Videbat procul dubio Demetrii malitiam, atque ut religionis praetextu ad privatum commodum abusus urbem turbasset, sed vulnus illud, quod imperitis occultum erat, non attingit. Interea sedandae contentionis causa extollit ficticium Dianae numen, et superstitiosum eius cultum asserit. Si tunc in theatro fuisset Paulus, centies morti se obtulisset, potius quam passus fuisset hac mercede se a periculo redimi. Etsi enim Scriba non ex eius mandato sic loquutus esset, in publico tamen coelestis doctrinae teste et praecone perfida fuisset dissimulatio. Pronuntiat Scriba, simulacrum quod colebant Ephesii delapsum e coelo esse, et Paulum eiusque comites nihil in ipsorum deam contumeliose loquutos esse: ac tacere licuit, quin suo silentio fictam excusationem probaret? Hoc autem erat manus idololatriae dare: ergo non abs re Lucas praefatus est, retentum a fratribus fuisse Paulum ne in theatrum prodiret.

37. *Homines neque sacrilegos.* Vere quidem et recte sacrilegos esse negat, sed perperam continuo post speciem sacrilegii definit, probrose loqui adversus Dianam: nam quum omnis superstitio profana sit et polluta, sacrilegos esse consequitur, quicunque unius Dei honorem ad idola transferunt. Sed hic prudentia Scribae et ea quidem carnalis laudatur, non pietas. Tantum enim hoc spectabat, ut seditionis ardorem restingueret, ideo tandem concludit, Si quam privatam litem habeat Demetrius, esse iudicia et magistratus. Publica vero negotia in concione legitima, non turbulenta, quae magistratuum edicto convenerit, non quae unius hominis impulsu et libidine temere accurrerit, tractanda esse. Proconsules plurali numero dicit, non quod plures uno Asia haberet, sed quod Legati Proconsulum loco conventus interdum agebant. Iniecto etiam metu eos pacat, quia Proconsuli oblata erat occasio urbis male mulctandae.

CAPUT XX.

1. Postquam autem cessavit tumultus, vocatis ad se Paulus discipulis, complexusque illos, profectus est, ut iret in Macedoniam. 2. Quum autem perambulasset partes illas, et exhortatus eos fuisset multo sermone, venit in Graeciam. 3. Et ibi peractis mensibus tribus, quum essent illi structae insidiae a Iudaeis soluturo in Syriam, habebat in animo ut reverteretur per Macedoniam. 4. Comitatus est autem eum usque ad Asiam Sopater Beroeensis: Thessalonicensium vero Aristarchus et Secundus et Caius Derbaeus et Timotheus: Asiani vero Tychicus et Trophimus. 5. Hi quum praecessissent, exspectarunt nos Troade. 6. Nos vero abnavigavimus post diem Azymorum a Philippis, et venimus ad eos Troadem intra dies quinque, ubi demorati sumus diebus septem.

1. Narrat hoc capite Lucas, quomodo Paulus ex Asia solvens Hierosolymae adeundae causa rursus mare traiecerit. Etsi autem accurata meditatione dignum est quicquid in hac narratione scribitur, longa tamen expositione non indiget. Mirifica Dei virtute inter tempestuosos illos fluctus servatam fuisse Ecclesiam apparet: tenera adhuc et imbecillis erat Ephesi Ecclesia, fideles repentinum motum semel experti timere merito poterant, ne subinde exsurgerent similes procellae. Non dubium est quin aegre avulsus fuerit ab illis Paulus: quia tamen maior necessitas ipsum alio trahit, filios nuper genitos, vixdum emersos ab uno naufragio, relinquere in mari aestuoso cogitur. Ipsi vero, licet tristis et acerbus sit Pauli discessus, ne tamen aliis Ecclesiis faciant iniuriam, non retinent eum neque morantur. Ita videmus non sibi fuisse addictos, sed sua cura et studio complexos fuisse Christi regnum, ut in commune tam fratribus quam sibi consulerent. Haec exempla diligenter notanda sunt, ut in hac misera dissipatione, alii alios iuvare studeamus: quodsi quando nos spoliari utilibus praesidiis contingat, non tamen vacillemus, scientes Deum tenere navis nostrae gubernacula. Notandum autem quod Paulus non discedit insalutatis fratribus, quin potius eos in discessu confirmat: sicuti et de Macedonibus statim Lucas dicit, Paulum fuisse eos exhortatum multo sermone: hoc est non defunctorie, quasi sufficeret officii sui esse admonitos, sed quemadmodum alibi (II. Tim. 4, 2.) fieri iubet, usque ad importunitatem urgendo et penitus inculcando res cognitu necessarias, ne unquam intercideret memoria.

3. *Quum essent illi structae insidiae.* In variis modis et assiduis certaminibus servum suum Deus exercuit, ut in eo nobis exemplar proponeret infatigabilis constantiae. Non satis est eum difficilis

ac longi itineris labore et molestia confici, nisi vitae quoque discrimen ab insidiatoribus accedat. Hoc sibi ante oculos speculum ponant omnes Christi servi, ne unquam difficultatum taedio languescant. Paulus tamen quum iter alio flectens paratas sibi insidias declinat, simul ostendit, eatenus habendam nobis esse vitae rationem, ne temere nos proiiciamus in media pericula. Qui vero se illi comites adiungunt, non vulgare reddunt pietatis suae testimonium, ac videmus quam pretiosa fuerit eius vita fidelibus, dum ex diversis gentibus complures delecti comites eius causa duram et asperam expeditionem non sine magnis sumptibus suscipiunt. Dicit Lucas substitisse Paulum Philippis per dies Azymorum, quia tunc melior erat docendi opportunitas. Et quum adhuc ignota esset *Legis abrogatio*, cavendum fuit, ne festum diem negligendo a rudibus *putaretur Dei* contemptor: quanquam mihi praecipue videtur quaesita ab *eo docendi* opportunitas, quia tunc attentiores erant Iudaei ad discendum.

7. Uno autem die Sabbatorum, quum convenissent discipuli ad frangendum panem, Paulus disserebat eis, profecturus postridie: protraxitque sermonem usque ad mediam noctem. 8. Erant autem lucernae multae in coenaculo, ubi erant congregati. 9. Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, quum degravaretur somno profundo, disserente diu Paulo, magis depressus somno decidit ex tertio coenaculo deorsum, et sublatus est mortuus. 10. Quum descendisset autem Paulus, incubuit super eum, et complexus dixit, Ne turbemini, anima enim eius in ipso est. 11. Quum vero ascendisset, fregissetque panem et degustasset, diu colloquutus usque ad diliculum, ita profectus est. 12. Adduxerunt autem puerum viventem, et refocillati sunt non mediocriter. 13. Nos autem conscensa navi solvimus Asson, inde excepturi Paulum: sic enim ordinaverat, ipse per terram iter facturus.

7. *Uno autem die.* Vel primum diem hebdomadis, proximum Sabbato intelligit, vel unum quodpiam Sabbatum: quod posterius mihi videri posset magis probabile hac ratione, quod dies ille ad conventum habendum ex more aptior fuit: sed quum Evangelistis non sit novum, ex linguae hebraicae usu *unum* ponere loco *primi* (Matth. 26, 1. et Lucae 24, 1. et Io. 20, 1.) optime conveniet, Postridie Sabbati habitam fuisse concionem. Porro de quolibet die hoc exponere nimis frigidum esset: quorsum enim Sabbati mentio, nisi ut temporis opportunitatem et delectum notet? Verisimile quoque est, expectatum fuisse a Paulo Sabbatum, ut pridie discessus sui facilius discipulos omnes in unum locum aggregaret. Est autem dignus observatu omnium fervor, quod neque Paulum ad mediam usque noctem, quum tamen se ad iter accingeret, docere piguit, ne-

que alii discendi taedio affecti sunt: neque enim alia causa protrahendi longius sermonis quam studium auditorii et attentio.

Ad frangendum panem. Quamvis interdum Hebraeis *panis fractio* convivium domesticum significet, hoc tamen loco de sacra Coena duabus rationibus adductus interpretor. Nam quum ex sequentibus colligere promptum sit, non parvam hominum multitudinem illic fuisse collectam, coenam privata in domo potuisse instrui, consentaneum non est: deinde narrabit postea Lucas, Paulum, non coenae tempore, sed post mediam demum noctem, panem sumpsisse. Huc accedit, quod non vescendi causa cibum dicit cepisse, sed tantum ut gustaret. Sic igitur statuo: Sacrae Domini Coenae inter ipsos celebrandae indictum fuisse diem solennem, qui futurus erat omnibus commodior. Ut autem longioris absentiae silentium utcunque sarciret Paulus, solito longius sermonem extendit. Quod de magno hominum numero dixi, inde colligitur, quod multae in coenaculo accensae erant lucernae: quod certe non pompae, neque ostentationis causa, sed necessitate fiebat, ubi enim nullus est usus, ambitio est ac vanitas quae homines facit sumptuosos. Porro lampadibus fulgere totum locum decuit, ne qua flagitii vel dedecoris suspicio in sanctum illum coetum caderet: adde et alteram coniecturam, si vacuum fuisset coenaculum, passuros non fuisse qui aderant, ut super fenestram sederet Eutychus. Turpis enim spernendae ac respuendae coelestis doctrinae fuisset licentia, quum pateret alibi locus, ad fenestram secedere.

9. *Quum degravaretur somno.* Nihil video esse causae, cur adolescentis somnolentiam tantopere et tam acriter exagitent quidam interpretes, ut dicant temporis sui poenam morte luisse. Quid enim mirum, si nocte intempesta cum somno luctatus tandem succubit? Quod autem invitus et praeter spem correptus fuerit et oppressus sopore, hinc coniicere licet, quod se ad quietem non composuerat. Idoneum somno locum captare ignaviae signum fuisset: ad fenestram vero sedentem somno obrui, quid aliud est quam citra culpam naturae infirmitati cedere? quemadmodum si ex inedia deliquium animi vel ex nimia fatigatione contingat. Qui terrenis curis demersi contemptim ad Verbum accedunt, qui cibo et vino referti soporem inde contrahunt, qui in rebus aliis vigiles oscitanter audiunt Verbum, merito eorum somnolentia damnabitur: Eutychum vero disertis verbis Lucas absolvit, quum dicit gravi somno post mediam demum noctem depressum cecidisse. Porro voluit Dominus non tantum somno, sed morte huius adolescentis expergefacere suorum fidem, ut alacrius Pauli doctrinam reciperent et animis penitus infixam tenerent. Fuit quidem initio non levis tentatio, sed quae vel constantissimum quemque vehementer percellere potuit: quis enim Christum praesidere putaret in eo coetu, ex quo miser homo esse casu in mortem praecipitat? quis non potius divinae maledictionis hoc putaret esse signum? sed Dominus statim adhibito remedio suorum mentes omni perturbatione exemit.

10, *Incubuit super eum.* Scimus Apostolos in edendis miraculis interdum externos quosdam ritus interposuisse, quibus gloriam ad Deum auctorem referrent: quod autem nunc super adolescentem

incubuit Paulus, non alio fine factum esse existimo, nisi ut se ad precandi studium incitaret. Perinde agit acsi se misceret cum mortuo: et forte ad Elisaei imitationem hoc factum est, de quo idem narrant sacra historia (II. Reg. 4, 34.). Vehementia tamen affectus eum magis impulit quam Prophetae aemulatio. Ea enim coniunctio magis eum stimulat, ut toto animi affectu a Domino eius vitam deprecetur. Sic ubi mortui cadaver complectitur hoc gestu significat, se vivificandum Deo offerre, atque ex textu colligere licet, non prius discessisse a complexu quam illi redditam esse vitam cognovit.

Nolite turbari, Notandum est, hac praecipue de causa Paulum fuisse sollicitum, ne tristis ille eventus piorum fidem concuteret ac turbaret eorum animos. Interea Dominus externum, quem Paulus habuit Troade, sermonem quasi *insculpto sigillo* apud eos sancivit. Quum dicit animam in ipso esse, non negat fuisse mortuum, quia miraculi gloriam hoc modo exstingueret, sed sensus est, vitam illi redditam esse Dei gratia. Quod postea sequitur, magna consolatione affectos esse, non restringo ad gaudium, quod ex adolescente recuperato ceperunt, sed confirmationem fidei simul complector, quum Deus tam praeclarum illis amoris sui specimen dedisset.

13. *Nos conscensa navi etc.* Cur iter terra facere maluerit Paulus, incertum est: an quia molesta illi foret navigatio, an ut in transitu fratres viseret: ego valetudinis causa mare tunc fugisse arbitror. Laudanda vero eius humanitas, quod comitibus suis pepercit: cur enim a se dimisit, nisi ut molestia levaret? Ita videmus comitate et officiis ipsos inter se vicissim certasse. Illi prompti et obsequentes ad ministerium, Paulus autem adeo non rigidus exactor, ut quae parati erant obsequia praestare ultro et benigne remitteret, imo utilitate sua posthabita quod illis futurum erat solatio mandaret. Asson urbem Troadi attribui a Geographis satis notum est. Eadem teste Plinio dicta fuit Apollonia. Coloniam Aetolorum fuisse tradunt.

14. Quum autem convenissimus Asson, recepto eo venimus Mitylenen. 15. Et inde navigantes, sequenti die venimus contra Chion: postridie vero appulimus Samon, et commorati Trogylii venimus Miletum. 16. Proposuerat enim Paulus praeternavigare Ephesum, ne tempus tereret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, ut diem Penticostes ageret Hierosolymis. 17. A Mileto autem missis Ephesum nuntiis, accersivit Presbyteros Ecclesiae. 18. Qui quum pervenissent ad ipsum, dixit eis, Vos scitis a primo die, quo ingressus sum in Asiam, quomodo vobiscum per omne tempus fuerim, 19. Serviens Domino cum omni animi humilitate, cumque multis lacrimis et tentationibus, quae mihi acciderunt ex insidiis Iudaeorum: 20. Ut nihil suffugerim eorum, quae essent in rem vestram, quin vobis annuntiarem, et docerem vos

publice ac per singulas domos, 21. Testificans Iudaeis simul et Graecis, quae in Deum est, poenitentiam, et fidem, quae est in Doninum nostrum Iesum Christum.

16. *Proposuerat enim Paulus* Dubium non est quin magnas et graves habuerit festinandi causas: non quod diei religio tantum apud illum valeret, sed quia ad dies festos undique advenae Hierosolymam confluere solebant. Quum in tanta hominum frequentia se nonnihil profecturum speraret, occasioni deesse noluit. Sciamus ergo legalem cultum non fuisse in causa, ut tantopere properaret, sed Ecclesiae aedificationem fuisse illi propositam: partim ut fidelibus narraret propagatum fuisse Christi regnum, partim ut, si qui essent adhuc alieni a Christo, eos lucrifaceret, partim ut improborum hominum calumnias refelleret. Notandum tamen est, ipsum interea reliquis Ecclesiis consulere. Presbyteros enim Ephesinos Miletum accersens se Asiam non negligere ostendit. Quod autem vocati conveniunt, non modo concordiae sed modestiae quoque signum est: etsi enim plures erant, uni tamen Christi Apostolo, quem singularibus donis sciebant excellere, morem gerere ipsos non piget. Porro Seniores dici, non qui provectae essent aetatis, sed qui praeessent Ecclesiae, ex contextu clarius patebit. Est autem usitatum fere omnibus linguis, ut Senes ac patres vocentur, qui ad alios regendos praefecti sunt, etiamsi non semper aetas respondeat.

18. *Vos scitis.* In hac concione praecipue hue insistit Paulus, ut quos Ephesi creaverat Pastores, suo exemplo hortetur ad munus suum fideliter peragendum: sic enim rite agitur censura, et sic doctrinae acquiritur auctoritas, quum nihil verbis praescribit doctor, quod non re ipsa ante praestiterit. Paulum vero suas virtutes praedicare, minime absurdum fuit. Nihil quidem minus tolerabile est in Christi servis quam ambitio et vanitas, sed quum omnibus probe cognita esset modestia et humilitas sancti viri, minime timendum fuit, ne in suspicionem iactantiae incurreret, praesertim quum necessitate coactus fidem et diligentiam suam proferret aliis in exemplum. Magnifice quidem labores suos, patientiam, fortitudinem, et reliquas virtutes praedicat: sed quorsum? Certe non ut plausum reportet ab auditoribus, sed ut acriores sancta sua exhortatio aculeos habeat, et penitus infixa haereat ipsorum animis. Alter etiam illi fuit scopus, ut sua integritas in posterum valeret ad doctrinae commendationem. Citat autem oculatos testes, ne videatur de rebus ignotis verba facere. Oculatos dico, qui non modo comperta habebant omnia, sed purum quoque nullisque affectibus corruptum iudicium.

19. *Serviens Domino.* Commemorat primo, non modo quantas difficultates sustinuerit, sed maxime suam humilitatem, coniunctam cum mundi contemptu et probris aliisque afflictionibus: acsi diceret, non se honorifice vel cum plausu fuisse exceptum, sed sub contemptibili crucis forma versatum inter eos. Est autem haec non levis probatio, quum non deficimus, quamvis nos videamus indigno mundi fastu calcari: distinctius tamen singula notanda sunt. *Servire Domino* hic accipitur non pro Deum colere in sanctitate et iustitia, quod piis omnibus commune est, sed publicum munus exsequi significat. Non

loquitur ergo Paulus, ut unus quilibet privatus homo, sed qui datus esset Ecclesiae minister: atque ita testatur; se Apostolatu sibi commisso cum humilitate et modestia defunctum esse, tum quod suae infirmitatis conscius sibi diffideret, tum quod muneris excellentiam cogitans se longe imparem duceret, tum quod libenter se subiiceret ab subeundam crucis Christi ignominiam. Humilitas enim ista tam ventosae confidentiae quam altitudini opponitur. Lacrimas deinde adiungit, quas certamina, varii Satanae insultus, impiorum ferocia, intestini Eccleleslae morbi et scandala exprimebant: tandem addit, se trepidam vitam egisse inter Iudaeorum insidias, seque illis tentatum fatetur, ut ferreus non craf, licet non succubuerit. Neque enim suam infirmitatem fateri pudet. Scopus autem est, ne similibus molestiis succumbant quos alloquitur, atque ut omni ambitione vacui reverenter et sollicite munus suum exerceant, neque tantum aequo animo patiantur se ab hominibus contemni, sed in se ipsis quoque abiecti sint, quia nunquam ad Christi obsequium rite erit compositus, qui sublime aliquid spirabit. Et quoniam diuturna esse non potest virtutis simulatio, ut eum sincere et ex animo se ita gessisse constet, trienii constantiam in medium profert, quo aequalem et eundem tenorem servaverat. Scitis, inquit, qualis fuerim per omne tempus a primo usque die. Haec vera demum est servorum Christi probatio, non mutari pro variis inclinationibus temporum, sed manere sui similes, et rectum semper cursum tenere.

20. *Nihil dissimulaverim.* Fidem suam in docendo ac diligentiam tribus nominibus commendat, quod solide et integre discipulos instituerit, ut nihil omitteret quod faceret in ipsorum salutem: quod generali praedicatione non contentus singulis etiam prodesse studuerit: tertio loco brevem totius doctrinae suae summam recitat, quod eos ad fidem in Christum et poenitentiam hortatus sit. Iam quum nobis exemplar probi fidique doctoris depingat, quicunque suam operam Domino probare cupiunt, eos propositam Ecclesiae aedificationem habere convenit, sicut alibi Timotheum reputare iubet (I. Tim. 4, 7. 8.), quae sint utilia, ut illis tradendis insistat: et sane Scriptura, ad cuius normam omnis docendi ratio exigenda est, imo quae sola est recte docendi methodus, non argutas speculationes continet, quae sub umbra et in otio delectant, sed teste eodem Paulo (II. Tim. 3, 17.), tota utilis est, ut hominem Dei perfectum reddat. Sed tale aedificandi studium praescribit Paulus, ut nihil omittat pastor, quantum in se est, quod utile sit cognitu. Perversi enim sunt magistri, qui sic detinent in primis rudimentis discipulos, ut nunquam ad veritatis notitiam perveniant. Et certe non dimidia tantum ex parte nos instituit Dominus in verbo suo, sed perfectam modisque omnibus completam sapientiam tradit. Unde apparet, quam impudenter se Verbi ministros iactent, qui non modo populi ignorantiam suo silentio tegunt et fovent, sed etiam connivent ad crassos errores ac impias superstitiones, qualiter hodie plerique in Papatu scintillas quidem emittunt sanae doctrinae, sed tenebras ignorantiae discutere non audent, et quum eos impediat pravus carnis timor, obtendunt populum non esse solidioris doctrinae capacem. Equidem fateor non omnia simul posse tradi, et imitandam esse Pauli prudentiam, qui se ad rudium captum accommodavit: sed qualis est ista moderatio, dum coecos in foveam sinunt ruere, dum miseras

nimas sub Antichristi tyrannide relinquunt, et quum vident grassari idololatriam, corrumpi Dei cultum, Legem violari, sacra eniquc omnia profanari, vel silentio praetereunt tam foedam conisionem, vel parce et obscure ac fugitantium more subindicant? lotandum est igitur Pauli verbum, dum se subterfugisse negat, uominus annuntiaret quaecunque populo erant utilia: nam hinc olligimus, puram et ingenuam sanae doctrinae professionem reuiri a Christi servis, in qua nihil sit flexuosum, se nihil minus os decere, quam obliquas insinuationes et astuta dissimulatione nplicitas.

Publice et per domos. Hoc est secundum caput, quod non antum omnes in coetu docuerit, sed domatim singulos prout cuisque necessitas ferebat. Neque enim hac lege ordinavit pastores Christus, ut tantum in commune Ecclesiam doceant in publico sugestu, sed singulas oves curent, vagas et palantes reducant in ovile, ractas et luxatas consolident, aegrotis medeantur, debiles et infirnas sublevent: saepe enim frigebit communis doctrina, nisi privais monitionibus iuvetur (Ezech. 34. 2, 4.). Quare minime excusailis est eorum negligentia, qui habita una concione, quasi pensum olverint, in reliquum tempus securi degunt, acsi in templo vox eoum inclusa foret, quum inde egressi prorsus obmutescunt. Monenur etiam discipuli, siquidem in Christi grege censeri velint, locum sse dandum pastoribus, quoties ad eos accedent, nec privatas adnonitiones esse refugiendas. Ursi enim potius sunt quam oves, qui astorum vocem nonnisi in theatro audire dignantur: domi autem nqueri et reprehendi non sustinent, imo ferociter repellunt tam necessarium officium.

21. *Testificans Iudaeis.* Nunc ad tertium caput descendens aucis doctrinae suae summam complectitur, quod scilicet omnes ad idem et poenitentiam hortatus sit, sicuti prius dictum est, Evangeium duabus iis tantum partibus constare. Unde etiam colligimus, ibi vera Ecclesiae aedificatio proprie consistat, cuius incumbit cura t onus pastoribus, et quorsum applicare deceat nostrum omne stulium, si cupimus utiliter in schola Dei proficere. Iam diximus rofanari Dei verbum, dum eius lectores se in frivolis quaestionibus occupant: verum ut non sit vaga et erratica eius lectio, tenendus st hic duplex scopus, quem nobis Apostolus praefigit. Nam quisquis alio deflectet, multum satagendo nihil aliud quam in circulo imbulabit. Testificandi verbi maiorem vehementiam exprimit, acsi lixisset, se attestando commendasse, ne residua esset ignorantiae excusatio: alludit enim ad morem forensem, ubi testificatio ad tollenlam omnem dubitationem interponitur, sicuti non tantum docendi, ed etiam urgendi sunt homines, ut salutem in Christo amplexentur t se Deo addicant in vitae novitatem. Tametsi autem nulli se deuisse affirmat, Iudaeos tamen statuit priori loco: quia sicuti honois gradu gentibus eos Dominus praetulerat, ita Christum illis eiusque ratiam offerri oportuit, donec penitus desciscerent.

Poenitentiam erga Deum. Primum notanda est fidei et poenitentiae distinctio: quas perperam et inscite nonnulli confundunt, poenitentiam dicentes esse partem fidei. Fateor equidem disiungi non posse, quia neminem Spiritu fidei illuminat Deus, quem non simul in novam vitam regeneret: discerni tamen necesse est, sicuti

hoc loco facit Paulus. Poenitentia enim est conversio ad Deum, quum nos totamque vitam nostram in eius obsequium componimus: Fides autem gratiae nobis in Christo exhibitae receptio est. Nam huc spectat tota religio, ut sanctitatem ac iustiam colentes pure serviamus Domino: deinde ne ullam salutis nostrae partem aliunde quam ab ipso petamus, neve alibi quaeramus quam in solo Christo. Ergo poenitentiae doctrina pie vivendi regulam continet, nostri abnegationem, carnis nostrae mortificationem, vitaeque coelestis meditationem exigit. Sed quia natura corrupti sumus omnes, alieni a iustitia et ab ipso Deo aversi, deinde quia Deum, quem scimus nobis infensum esse, fugimus, modum tam reconciliationis gratuitae, quam obtinendae novae vitae nobis proponi necesse est. Ergo nisi fides accedat, frustra de poenitentia verba fient: imo *poenitentiae doctores*, qui neglecta fide tantum in vita formanda et bonorum *operum* praeceptis insistunt, nihil aut quamminimum distant a profanis *philosophis*. Tradunt quomodo vivendum sit: sed quum homines relinquant in sua natura, nulla inde sperari potest restitutio in melius, donec in spem salutis perditos invitent, mortuos vivificent promissa peccatorum venia, ostendant Deum gratuita adoptione pro filiis amplecti, qui prius Satanae erant mancipia, Spiritum regenerationis a Patre coelesti petendum esse doceant, pietatem, iustitiam, et rectitudinem ab ipso bonorum omnium fonte hauriendam esse: atque hinc sequitur invocatio, quae in legitimo Dei cultu primas tenet. Videamus nunc, ut individuo nexu inter se cohaereant poenitentia et fides. Fides enim est quae Deum nobis conciliat, non tantum ut nobis propitius sit, a mortis reatu nos absolvens, peccata non imputando: sed etiam ut Spiritu suo carnis nostrae sordes repurgans in imaginem suam nos reformet. Poenitentiam non ideo priore loco nominat, quod tota praecedat fidem, quum pars eius ex fide emanet eiusque sit effectus, sed quia poenitentiae initium praeparatio sit ad fidem. Initium voco nostri displicentiam, quae metu irae Dei serio tactos ad quaerendum remedium nos impellit.

Fidem in Christum. Non abs re Christum Scriptura passim nobis in fidei scopum, et ut vulgo loquuntur obiectum proponit. Dei enim maiestas per se altior est, quam ut ad eum conscendant homines: ergo nisi medius occurrat Christus, Deum quaerendo sensus omnes nostri evanescent. Deinde quatenus Iudex mundi est, fieri non potest quin eius aspectus absque Christo nos terrore exanimet. Deus autem non tantum in Christo sua imagine se nobis repraesentat, sed paterno suo favore nos recreat et modis omnibus in vitam restituit. Nulla enim est salutis nostrae portio, quae non in Christo reperiatur: mortis suae sacrificio peccata nostra expiavit, poenam sustinuit ut nos absolveret, sanguine suo nos mundavit, sua obedientia placavit iram Patris, resurrectione acquisivit nobis iustitiam. Mirum ergo non est quod diximus, fidem debere in Christi intuitu prorsus esse defixam.

22. Et nunc ecce ego alligatus Spiritu proficiscor Hierosolymam, quae in ea obventura sint mihi ignorans, 23. Nisi quod Spiritus sanctus per singulas urbes testificatur,

licens quod vincula et afflictiones me manent. 24. Verum ni-
iil mihi curae est, nec vita ipsa pretiosa est mihi ipsi, ut ab-
olvam cursum meum cum gaudio et ministerium, quod ac-
epi a Domino Iesu ad testificandum Evangelium gratiae Dei.
!5. Et nunc ecce ego scio, quod posthac non videbitis faciem
neam, vos omnes, per quos transivi praedicans regnum Dei.
!6. Quapropter contestor vos hodierno die, quod mundus
go sum a sanguine omnium. 27. non enim subterfugi, quo-
ninus annuntiarim omne consilium Dei vobis.

22. *Et nunc ecce ego.* Iam plenius declarat, quorsum de sua ntegritate disseruerit: quia scilicet nunquam eum postea visuri erant. lagnopere autem referebat exemplar, quod illis ad imitationem diinitus erat propositum, semper ante eorum oculos versari, eoue mortuo superstitem manere eius memoriam. Scimus enim, uam facile homines a pura institutione degenerent. Caeterum, uamvis scire se neget quid sibi Hierosolymae eventurum sit, uia tamen pluribus vaticiniis admonitus erat, vincula sibi illic arata esse, quasi iam ad mortem accinctus spem reditus sui paulo ost abscindit: neque tamen sic loquendo ipse secum dissidet. Conılto quidem dubitanter praefatur, ut molliat quod futurum erat cerbius: vere tamen affirmat, sibi adhuc esse incognitos rerum ventus, quia de toto progressu non constabat illi certa et specialis evelatio.

Alligatus Spiritu Quidam exponunt obstrictum fuisse Ecclesis, a quibus iniunctum illi fuerat munus perferendi eleemosynas: iihi tamen potius videtur, notari interior Spiritus sancti vis et imulsus: non quod ἐνθουσιασμῷ correptus fuerit, ut mentis compos on esset, sed quia certior redditus de voluntate Dei arcanum Spiriıs ductum vel instinctum sponte vel placide sequebatur. Perinde itur valet loquutio acsi diceret, Facere aliter nequeo, nisi contuıax esse velim ac rebellis Deo, qui me velut Spiritu suo devinum illuc trahit. Nam ut se a temeritate excuset, Spiritum profeionis suae auctorem et ducem esse testatur. Sed utinam arreptii plerique, qui sibi a Spiritu dictari iactant quicquid tulerit eorum hantasia, tam familiariter Spiritum haberent cognitum ut Paulus, ui tamen non dicit, motus omnes suos vel impulsus esse a Spiritu, ed id quasi singulare in una re contigisse praedicat. Multa enim ıepe homines stulte et inconsiderate suscipiunt, quae deinde pertiaciter exequuntur, quia levitatis eos pudet. Non tantum autem signicat, profectionem se iusta causa suscipere quam dictat Spiritus lei, sed sibi omnino esse necessarium, quia nefas sit contra luctari. orro discamus sancti viri exemplo, non calcitrare adversus Spiriım Dei, sed nos illi obedienter regendos tradere, ut nos quasi evinctos pro suo arbitrio agat, nec tamen violenter trahamur. Nam reprobi, qui Satanae mancipati sunt, ad eius impulsum non sponte ıodo sed etiam cupide feruntur, quanto magis in filiis Dei haec ἐθελοδουλεία?

23. *Nisi quod Spiritus sanctus.* Hoc de arcanis oraculis non intelligo, sed praedicationibus quas passim ex Prophetis audiebat. Plus autem dignitatis habet haec loquutio ad commendanda vaticinia, quam si homines ipsi, qui loquuti sunt, testes citentur. Sic enim sua constat verbo Dei auctoritas, quum agnoscimus eius Spiritum esse auctorem, licet ministri sint homines. Iam quum idem Spiritus, qui Paulum de vinculis et afflictionibus praemonet, simul alligatum teneat, ne recuset se illi subiicere, hinc docemur, quicquid discriminum nobis instet, non ideo nos absolvi, quin parendum sit Dei mandatis et eius sequenda vocatio. Frustra igitur sibi delicias faciunt, qui recte agendi modum statuunt, quatenus sine molestia id licet, et incommoda, damna, mortis denique periculum excusationis loco obtrudunt.

24. *Nihil mihi curae est.* Sic animis comparatos esse pios omnes ac praesertim Verbi ministros decet, ut posthabitis omnibus ad Dei obsequium recto cursu properent. Praestantius quidem Dei donum est vita quam ut contemni debeat, utpote in qua ad imaginem Dei conditi sumus, ut beatam illam immortalitatem meditemur, quae nobis est in coelis reposita: in qua iam variis documentis se nobis patrem exhibet Deus. Sed quia instar stadii ordinata nobis est, properare semper ad metam convenit, obstaculaque supranda sunt, ne quid nos in cursu impediat vel moretur. Turpe enim est coeco vivendi amore sic nos teneri, ut propter vitam perdamus vivendi causas: et hoc exprimunt Pauli verba. Neque enim simpliciter vitam suam ducit pro nihilo, sed eius respectum obliviscitur, ut cursum suum absolvat, ut ministerium suum compleat, quod a Christo accepit: acsi diceret, se nullo vivendi desiderio teneri, nisi ut Dei vocationi satisfaciat, ideoque non sibi grave fore vitae dispendium, modo ad functionis suae metam divinitus sibi praescriptam morte accedat. Notandum autem quod dicit, *cum gaudio*: significat enim nullla tristitia vel moerore hoc adimi fidelibus, quin hilariter vivant et moriantur Domino. Altius enim est ac magis reconditum bonae conscientiae gaudium, quam ut molestiis externis vel ullo carnis dolore excutiatur: alacrius exsultat, quam ut obruatur. Notanda etiam est Cursus definitio: nempe quod sit ministerium a Domino acceptum. De se quidem loquitur Paulus, sed exemplo suo docet errrare omnes, qui Dominum cursus sui non habent praesidem: unde sequitur illius vocationem cuique nostrum recte vivendi normam esse. Nec vero aliter statuere licet, probari a Domino quod agimus, nisi ad eius arbitrium composita sit vita nostra: praecipue in Verbi ministris requiritur haec certitudo, ne quid suscipiant nisi Christo auctore. Nec vero dubium est quin Paulus hac nota, ut plerumque solet, Apostolatum suum insigniens, eius fidem confirmet. Evangelium gratiae Dei vocat ab effectu vel fine: est tamen hoc rarae commendationis elogium, quod Evangelio Dei gratia et salus ad nos perferatur. Nostra enim summopere interest, scire Deum illic inveniri propitium.

25. *Et nunc ecce scio.* Quod tectius insinuaverat, nunc palam eloquitur. Diximus autem eo consilio spem illis abstulisse sui reditus, quo tenacius eorum memoriae infigeret suas exhortationes. Scimus enim quantum energiae habeant extremae discedentium vel morientium voces: voluit etiam hac praemonitione cavere, ne ponderent

b eius praesentia atque ita taedio collaberetur eorum fides. Regnum)ei iterum vocatur Evangelii doctrina, quae regnum Dei in hoc ıundo inchoat homines renovando in imaginem Dei, donec tandem ı ultima resurrectione compleatur.

26. *Quapropter vos contestor.* Perinde valet acsi dixisset, Vos ppello testes, vel Coram Deo et Angelis vos attestor. Hoc autem on tam facit sua causa, quam ut officii legem maiori auctoritate il-is praescribat. Continet porro hic locus brevem summam rite pro-eque docendi, et doctores ipsos vehementi severaque sanctione hor-atur, ut in suum munus gnaviter incumbant. Quaenam igitur te-ıenda est Pastoribus docendi ratio? primum non suo arbitrio aesti-nent, quid proferre in medium et quid omittere utile sit, sed uni)eo arbitrium eius rei deferant. Ita humanis commentis non pate-ıit in Ecclesiam Dei ingressus: deinde non sumet sibi mortalis ıomo lacerandae vel mutilandae Scripturae audaciam, ut hoc vel il-ud quoad visum fuerit delibet, quaedam obscuret, multa supprimat, ed quicquid in Scripturis patefactum est, licet prudenter et tempe-tive pro aedificatione populi, simpliciter tamen et sine fuco tradet, ıt decet fidum et ingenuum Dei interpretem. Prudentiam adhibendam sse dixi: quia spectanda est semper utilitas, modo absit vafrities, n qua multi nimis sibi placent, dum ad suas methodos inflectunt)ei verbum, et philosophiam nescio quam ex Evangelio et suis fig-nentis mixtam nobis fabricant, quia scilicet magis plausibilis est ıaec mixtura. Inde nobis liberum arbitrium, inde operum merita, nde providentiae et gratuitae electionis Dei abnegatio. Est autem [uod nuper diximus observatu dignum, consilium Dei, cuius memi-ıit hic Paulus, inclusum esse in eius verbo, nec alibi quaerendum. Iulta enim in hac vita celamur, quorum plena manifestatio differtur d eum usque diem, quo Deum sicuti est, facie ad faciem novis ıculis videbimus. Dei ergo voluntatem annuntiant qui fideliter enar-ant Scripturam, ac inde populum in fide, in timore Domini, et ımnibus pietatis exercitiis instituunt. Quemadmodum autem nuper liximus, hac sententia damnari eos, qui philosophice disputando, ne [uid remotum tradant a communi hominum sensu ac proinde odio-um, Scripturae puritatem fermentis suis corrumpunt, ita graviter in os fulminat Paulus, qui metu crucis et persequutionum aenigmatice antum loquuntur.

Mundus sum a sanguine. Non dubito quin ad Ezechielis lo-um (3, 18. 20.) respexerit, ubi Deus Prophetam suum, nisi bona ide hortatus sit impios ad poenitentiam, reum fore sanguinis denun-iat: nam hac lege pastores Ecclesiae suae praeficit, ut si quid pe-it eorum negligentia, ratio ab ipsis reposcatur: imo nisi absque fuco t ambagibus ostendant salutis viam, ut illis imputetur errantium nteritus. Valde autem stupidos esse oportet, quibus torporem ıon excutit tam severa comminatio. Quo magis se prodit Epicurea ʼapalis cleri impietas: ubi quum magnificos titulos crepent, de red-lenda tot pereuntium animarum ratione nihilo plus cogitant, quam i nullus sederet in coelo Iudex, nec minus putida est eorum im-ırobitas coram toto mundo, quod deglutiendis tantum ovibus intenti ʼastorum nomen usurpant. Porro quam caras habeat animas osten-it Dominus, tam atroces de Pastorum ignavia poenas exigens ob

illarum exitium: atqui videmus, quam vilis sit permultis sua salus, in cuius cura socium se adiungere Deus non gravatur.

28. Attendite igitur vobis et cuncto gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos ad regendam Ecclesiam Dei, quam acquisivit sanguine suo. 29. Ego enim hoc novi quod ingressuri sint post discessum meum lupi graves in vos, non parcentes gregi. 30. Et ex vobis ipsis emergent viri loquentes perversa, ut abducant discipulos post se. 31. Propter quod vigilate, memores quod per triennium nocte et die non cessaverim, cum lacrimis monere unumquemque. 32. Et nunc commendo vos, fratres, Deo et sermoni gratiae ipsius, qui potens est superstruere, et dare vobis haereditatem inter sanctificatos omnes.

28. *Attendite igitur*. Nunc sermonem ad eos accommodat et multis rationibus ostendit, sedulo vigilandum ipsis esse, nec se tantopere esse sollicitum, nisi quia sic flagitat necessitas. Prima ratio est, quod gregi cui praefecti sunt obstrictam habeant fidem: secunda, quod non ab homine mortali, sed a Spiritu sancto vocati fuerint ad hoc munus: tertia, quod non vulgaris sit honor, Dei Ecclesiam regere: quarta, quod illustri documento testatus sit Dominus, quo in pretio habeat Ecclesiam, quum proprio sanguine eam redemit. Quod ad primum spectat, non tantum iubet eos gregi attendere, sed primum sibi ipsis: neque enim aliorum salutem sedulo unquam curabit, qui suam negliget, et frustra alios incitabit ad pie vivendum, qui nullum ipse pietatis studium prae se feret, imo gregi studium operamque suam non impendet, qui sui obliviscitur, quum sit ipse pars gregis. Ergo ut de grege sibi commisso sint solliciti, admonet Paulus, ut privatim singuli in Dei timore se contineant: sic enim futurum erat, ut fidem gregi debitam persolverent. Diximus enim Paulum a vocatione ratiocinari, quod Ecclesiae Dei, cui praesunt, addicta sit eorum opera, acsi diceret, Ex quo creati sunt Pastores, non esse sui iuris, sed publice cuncto gregi obligatos.

Spiritus sanctus posuit episcopos. Ipso nomine admonet velut in specula locatos esse, unde pro communi omnium salute excubias agant, sed praecipue in hoc insistit Paulus, quod non humanitus ordinati sint, sed illis a Deo mandata sit Ecclesiae cura. Quo maior ab illis exigitur religio, quia difficilis apud summum illud tribunal futura sit ratio. Nam quo praestantior est eius Domini cui servimus dignitas, naturaliter plus illi reverentiae deferimus: ipsa autem reverentia studium nostrum acuit. Porro quamquam ab initio eligi hominum suffragiis voluit Dominus Verbi ministros, regimen nihilominus Ecclesiae semper sibi vindicat, non modo ut ipsum agnoscamus unicum eius Praesidem, sed etiam ut sciamus incomparabilem salutis thesaurum nonnisi ab ipso prodire. Fraudatur enim sua gloria, si vel fortuito casu, vel hominum arbitrio, vel industria putamus Evangelium ad nos deferri

Ioc autem peculiariter Spiritui Paulus tribuit, per quem Deus Ec-
lesiam suam gubernat, et qui divinae vocationis arcanus unicuique
estis est in sua conscientia. De voce Episcopi breviter hoc notan-
lum est, omnes Ephesinos Presbyteros indifferenter a Paulo sic vo-
ari: unde colligimus secundum Scripturae usum, nihil a Presbyteris
ifferre Episcopos, sed vitio et corruptela factum esse, ut qui pri-
ias tenebant in singulis civitatibus, Episcopi vocari coeperint. Vi-
ium dico, non quod unum aliquem in singulis collegiis eminere malum
it, sed quia haec audacia minime tolerabilis est, dum homines
icripturae nomina ad suum morem flectendo Spiritus sancti linguam
iutare non dubitant.

Ad regendam Ecclesiam. Verbum Graecum ποιμαίνειν Pascere
ignificat: verum apta similitudine transfertur ad quodvis regimen.
Diximus autem, hoc tertium esse argumentum a muneris excellen-
ia, sicuti alibi idem Paulus Timotheum admonet, ut videat, quo-
iodo ipsum oporteat versari in domo Dei, quae est Ecclesia Dei
ivi, columna et stabilimentum veritatis (I. Tim. 3, 15): acsi di-
eret, non esse locum segnitiae in tam ardua provincia, et minus
sse excusabiles, quos Deus familiae suae oeconomos constituit,
uo altior est ille honoris gradus, nisi tantae dignationi respon-
eant, hoc est, nisi sedulo incumbant in suas partes. Iam si di-
initus et a Spiritu sancto non creantur Episcopi nisi ad pascen-
am Ecclesiam, ridicula est Papatus Hierarchia, in qua Episcopi
iani titulo superbientes pascendi munus ne simulatione quidem at-
ngunt.

Quam acquisivit. Quarta ratio, qua Pastores ad munus suum
iligenter exercendum stimulat Paulus, quod Dominus non vulgare
ignus sui erga Ecclesiam amoris dederit, proprium sanguinem pro ea
indendo. Unde apparet quam sit illi pretiosa: et certe nihil est
uod vehementius urgere debeat Pastores ut alacriter officio suo
icumbant, quam si reputent commissum sibi esse sanguinis Christi
retium: nam hinc sequitur, nisi fideliter suam operam Ecclesiae
ipendant, non modo illis imputari perditas animas, sed sacrilegio
se obstrictos, quod sacrum Filii Dei sanguinem profanaverint, et
:demptionem ab ipso partam exinanierint, quantum in se est. Est
item immanis huius sceleris atrocitas, si nostra ignavia non tantum
lescat mors Christi, sed eius quoque fructus aboleatur et pereat.
icitur autem acquisita esse a Deo Ecclesia, ut sciamus eam sibi
:lle integram manere, quia aequum est, ut possideat quos redemit.
imul tamen memoria tenendum est, totum humanum genus Sata
ie esse mancipatum, donec ex eius tyrannide nos Christus asserat
haereditatem Patris nos colligens. Caeterum quia in speciem dura
it loquutio qua utitur Paulus, videndum est quo sensu dicat, Deum
io sanguine acquisisse Ecclesiam. Nihil enim absurdius, quam cor-
ireum vel mortalem fingere Deum. Verum ita loquendo commen-
it in Christo personae unitatem: quia enim distinctae sunt in Chri-
o naturae, Scriptura interdum quod cuiusque proprium est seorsum
immemorat: sed dum proponit nobis Deum in carne manifestatum,
imanam eius naturam non separat a Deitate. Quia tamen rur-
im sic unitae sunt in Christo duae naturae, ut personam unam
instituant, improprie aliquando quod vere in unam competit ad
teram transfertur: sicuti hoc loco sanguinem Deo tribuit Paulus,

quia homo Iesus Christus, qui suum pro nobis sanguinem fudit, etiam Deus erat. Haec loquendi figura veteribus dicta est idiomatum communicatio, quod naturae unius proprietas alteri aptetur. Dixi autem hoc modo clare exprimi unam Christi personam, ne ipsum duplicem fingamus, quod olim a Nestorio tentatum est: neque tamen imaginanda nobis est duplicis naturae confusio, qualem inducere conatus est Eutyches, vel qualem Hispanicus canis Servetus hoc tempore fabricavit, cui Deitas Christi nihil aliud est quam humanae naturae spectrum, quod semper in Deo lucidum fuisse somniat.

29. *Ego enim scio.* Iam a necessitate quoque, quae acerrimus stimulus est, hortatur Paulus Ephesios, *ut attente vigilent*: graves enim luporum incursus instare admonet. *Est quidem hoc* quasi perpetuum Ecclesiae fatum, ut a lupis *infestetur: quare* nunquam dormiendi tempus est. Verum quo plures et *nocentiores* irrumpunt, eo attentiores a pastoribus excubias agi convenit. Nam interdum aliquid molestiae relaxat Deus, ut placide et quiete grex pascatur: ac sicuti nitido et sereno coelo tutius in agris pascuntur oves, nubilo autem et obscuro aëre plus est periculi, ita Ecclesiae Dei nonnulla interdum quasi serenitas conceditur, postea turbulentum succedit tempus, quod luporum insidiis aptius est. Sensus ergo Pauli est, maiore vigilantia opus esse quam hactenus, quod maiora pericula immineant. Sed quaeritur unde haec Paulo notitia: primo dubium non est, quin eius praesentia multum ad lupos arcendos vel fugandos valuerit, nec vero mirum est, si virtus Spiritus, quae in Christi ministris refulget, impios cohibeat, ne virus suum proferre audeant, imo si coelestis ille fulgor multas Satanae tenebras discutiat. Ergo quum sciret Paulus repressam fuisse ad tempus sua opera Satanae malitiam, quid futurum sit a suo discessu facile divinat: quanquam probabile est, certiorem fuisse a Domino redditum Spiritu prophetiae, ut per eum deinde alii commonefierent, sicuti videmus factum esse. Utcunque res habeat, quoties discedunt probi et fidi pastores, metuendum a *lupis* esse discamus, quos a caulis arcere vel attentissima custodia illis difficile est.

30. *Ex vobis ipsis emergent.* Exaggerat mali gravitatem eo quod intus pars sit luporum, adeoque sub titulo pastorem se occultans nocendi occasionem expectet: simul etiam exponit, quid sit a lupis illis metuendum, nempe gregis dissipatio, dum Ecclesia a fidei unitate abstracta in sectas dividitur. Neque enim lupi sunt omnes qui minus officio respondent, sed saepe sunt mercenarii, genus non adeo pestiferum. Doctrinae autem corruptio capitalis est ovium clades. Iam tertio loco fons et origo huius mali notatur, quod discipulos abducere post se volent: ambitio igitur omnium hereseon est mater. Tunc enim viget verbi Dei sinceritas, ubi communi studio pastores discipulos Christo colligunt, quia hic solus est integer Ecclesiae status, ut ille unus audiatur Magister: quare et perverti sanctis doctrinam et salutem gregis pessum ire necesse est, ubi regnat magisterii cupiditas. Sicuti autem docet hic locus, omnes fere doctrinae corruptelas ex hominum superbia manare, dum quisque eminere appetit plus quam liceat, ita rursus ex eodem colligimus, vix fieri posse, quin ambitiosi a recta puritate deflectant et adulterent

)ei verbum. Nam quum huc tendat pura Scripturae tractatio, ut olus excellat Christus: sibi autem nihil arrogare possint homines, uin tantundem detrahant Christi gloriae, sequitur sanae doctrinae sse corruptores, quicunque sibi addicti sunt et propriae gloriae student, quae totum Christum obscurat: quod etiam confirmat Dominus ipse, Ioannis 7, 18. Porro *surgendi* verbo, quo utitur, significat, iam lupos illos fovere clandestinam perniciem, donec occasione ibi data erumpant. Caeterum optime occurrit hic locus horribili candalo, quod omnibus saeculis ad turbandas infirmas conscientias biecit Satan. Si externi et professi hostes Evangelium oppugnant, ninus hoc consternat pias mentes, quam si e medio Ecclesiae sinu itestini prodeant hostes, qui repente classicum canant, vel qui erfide sollicitent populum ad defectionem: et tamen hac tentatione)eus Ecclesiam suam ab initio exercuit, et hodie exercet. Quare oc propugnaculo munita sit fides nostra, ne labascat, si quando ontigerit, pastores induere luporum rabiem. Graves fore lupos enuntiat, quo plus incutiat formidinis: deinde pravorum dogmaum fore auctores, idque ut sibi discipulos acquirant, quia fieri vix otest, quin ambitio puritatem Evangelii adulteret. Hinc etiam apparet, quam frivola sit Papistarum gloriatio de continua successione. iam quum ostendere nobis promptum sit, cornutas illas bestias niil minus esse quam quod haberi volunt, modis omnibus convicti ad oc tamen confugiunt asylum, continua serie Apostolis succesisse: quasi vero non etiam isti successerint, a quibus cavendum 'aulus admonet. Quum ergo Deus vel ad probandam suorum onstantiam, vel iusto iudicio lupos sub pastorum persona grassari aepe permittat, non in solo nomine et loco consistit auctoritas, ec quicquam habet momenti successio, nisi fides et integritas siaul assint. Quodsi excipiant Papistae, non competere in se lupoum nomen, ad peragendum eius rei examen unum Pauli verbum rit quasi lydius lapis: Ut adducant, inquit, post se discipulos.)uorsum autem tota Papalis religio, nisi ut hominum libido pro)ei verbo dominetur? discipulos autem non habet Christus, ubi non ensetur solus Magister.

31. *Propter quod vigilate.* Iterum suo exemplo eos ad diliLentiam hortatur Paulus, quanquam simul periculi metum coniun;it: acsi diceret, summa attentione opus esse ad cavendum, indinum vero esse ipsos fatigari, qui per triennium viderint infratam illius tolerantiam. Lacrimas etiam suas commemorat, quae xhortationibus non parum efficaciae addebant. Quod dicit, se nonuisse unumquemque, tam ad plebem quam ad Presbyteros reerri potest: nam quia sermonem habere statuerat toti Ecclesiae comnunem, perinde loquitur acsi adesset totum corpus. Si tamen ad 'astorum ordinem restringere quis malit, sensus erit, non tantum raesenti oratione accendi eorum studia, sed aequum esse, ut menoria tot exhortationum apud ipsos vigeat, quas per triennium assilue inculcaverat cum lacrimis: mihi tamen videtur magis consentaieum, de omnibus, verba fieri.

32. *Commendo vos Deo.* Precationem interserit, quod in oraione pathetica videri absurdum non debet: neque enim Rhetorum nore concionem in partes digerere curavit, quum vehementiae affectuum, quibus ardebat, nulla verba sufficerent. Magnis de rebus

et arduis disseruerat, quae humanam facultatem longe excederent. Ideo ad preces se convertens sermonis filum paulisper abrumpit, quanquam voti magis expressio est, quam directa precatio, acsi dixisset, esse quidem ipsos impares tanto oneri, sed se optare illis novas e coelo suppetias, quibus freti superiores cunctis tentationibus evadant. Dubium vero non est, quanquam solos Pastores alloquitur, hac tamen precatione totam Ecclesiam complecti: primum commendat eos Deo, deinde sermoni gratiae eius. Est tamen unica commendatio, sed modum exprimere voluit Paulus, quo tueri solet Dominus suorum salutem, quam Petrus (I. Petr. 1, 5.) docet fide custodiri: atque eius custodiae ratio a Verbo dependet, ne inter tot discrimina periclitetur. Magni autem refert, quomodo nos Deus servare velit, cognoscere: quia enim abscondita est nobis eius *maiestas*, donec verbo suo ad nos accedit, dubii circumspicimus. *Ergo simulac* nos servandos suscipit, verbum suum proponit organum custodiendae salutis nostrae: quo sensu addidit epitheton Gratiae, genitivus enim more hebraico effectum designat, ut tutius acquiescerent fideles in Verbo, ubi Deus favorem suum exserit. Haec expositio simplex et apta est: nam quod de Christo quidam accipiunt nimis est coactum.

Qui potens est superstruere. Participium δυνάμενος, quo utitur Paulus, Deum, non sermonem eius refert. Haec autem consolatio ideo addita est, ne infirmitatum suarum sensu animos despondeant: quamdiu enim circumdati sumus carnis vitiis, similes sumus inchoato aedificio. Fundatos quidem esse in Christo oportet pios omnes, sed multum abest quin omnibus numeris completa sit eorum fides. Imo licet fundamentum stabile maneat, quaedam interdum partes aedificii nutant ac labascunt: quare et assidua structura et novis subinde fulturis opus est. Interea desperandum esse Paulus negat, quia Dominus opus suum mutilum relinquere nolit, sicuti etiam ad Philipp. 1. 6. docet, Qui coepit in vobis bonum opus, perficiet usque in diem Domini Iesu: cui etiam respondet illud Psalmi 138, 8., Opus manuum tuarum non deseres. Quod mox additur de haereditate *vitae*, ad fruitionem ipsam spectat. Simulac nobis affulsit Christus, transimus quidem a morte ad vitam, et fides ingressus est in regnum coelorum: nec vero frustra nobis datus est Spiritus adoptionis, sed hic promittit Paulus fidelibus continuam gratiae accessionem, donec possessionem cernant haereditatis, ad quam vocati sunt, quae iam coelo illis est reposita. Potentiam Dei nominat, non qualiter eam solemus imaginari absque effectu, sed quae vulgo actualis dicitur. Sic enim fideles apprehendere ipsam decet, ut sit illis ad manum instar clypei, quem omnibus Satanae insultibus opponant. Quemadmodum Scriptura docet, nobis in Dei virtute satis esse praesidii, ita meminerimus non alios esse fortes in Domino, nisi qui abdicata liberi sui arbitrii fiducia in eum recumbunt, quem solum Paulus merito superstruere posse testatur.

33. Argentum et aurum, aut vestem nullius concupivi, 34. Imo ipsi scitis, quod usibus meis et iis qui mecum sunt suppeditarunt manus hae. 35. Omnia ostendi vobis, quod sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse ver-

orum Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatum est dare potius quam accipere. 36. Et quum haec dixisset, positis genibus suis oravit cum omnibus illis. 37. Magnus autem fletus coortus est omnium, et ruentes in collum Pauli, osculabantur eum, 38. Dolentes maxime ob sermonem, quem dixerat, quod amplius faciem eius non essent visuri. Et deduxerunt eum ad navem.

33. *Argentum et aurum.* Sicuti nuper disseruit, quam noxia sit pestis ambitio, ita nunc ab avaritia cavendum esse admonet, seque rursus in exemplum proponit, quod nullius bona concupiverit, quin potius victum sibi comparaverit manuum labore: non quod absque erogatione ad eum alendum suffecerit, sed quia operibus manuariis incumbens pepercerit ecclesiis, ne quo eas sumptu gravaret, quantum in se erat. Notandum est, quod non modo se rapuisse negat, ut plerumque famelici homines importune praedas extorquent, sed ab omni mala cupiditate purum se fuisse dicit: unde colligimus, neminem probum fore Verbi ministrum, quin non idem sit pecuniae contemptor. Et certe videmus, nihil magis esse commune, quam ut in hominum gratiam corrumpant Dei verbum, quicunque turpiter lucro dediti sunt, quod vitium Paulus alibi severe in Episcopis damnat (I. Tim. 3, 3.).

34. *Imo scitis.* His verbis non imponit praecise legem, quam semper omnes Verbi ministri servare necesse habeant: neque enim ita se imperiose gessit, ut quod Dominus servis suis concessit ipse auferret, quin potius multis locis ius suum illis asserit, ut de publico alantur (Matth. 10, 10. I. Cor. 9, 14.). Huc etiam accedit, quod victum et vestitum sibi ministrari a pluribus Ecclesiis passus est, nec vero praesentis tantum operae mercedem libere accepit, sed quum ageret Corinthi, alias Ecclesias se praedatum esse dicit, ut suae inopiae succurreret (II. Cor. 11, 8.). Non ergo simpliciter edicit pastoribus, ut vitam suam labore manuario sustentent, sed continuo post declarat, quatenus eos hortetur ad imitationem sui exempli, nempe ut suscipiant infirmos. Non negabant illi Corinthii debitam mercedem, sed quum gratuita opera se venditarent falsi apostoli et inde popularem auram captarent, noluit Paulus illis hac in parte cedere, nec illis ansam praebere calumniandi, sicut ille praedicat I. Cor. 9, 15. et secundae 11, 10. Cavedum igitur esse admonet, ne offendiculum ctur infirmis, et ne labefactetur eorum fides. Nam suscipere infirmos tantundem valet atque eorum ruditati aliquid per indulgentiam concedere, sicut Rom. 14, 1.

Meminisse verborum Domini. Nusquam haec sententia ad verbum legitur, sed alias non absimiles referunt Evangelistae, ex quibus hanc Paulus elicere potuit: deinde scimus, non omnia Christi dicta fuisse scriptis prodita. Repetit autem illam generalem doctrinam de pecuniae contemptu, cuius hoc verum est specimen, quum quis ad dandum propensior est quam ad accipiendum. Nec politice tantum loquutus est Christus, quasi ideo beati sint liberales, quia suis beneficiis alios habent obstrictos, species autem sit servitutis aliquid

debere: sed altius respexit, quod qui pauperibus erogat foeneratur Domino (Proverb. 19, 17.), quod fidi sint ac probi Dei oeconomi, qui depositam apud se copiam fratribus communicant, quod nulla re propius ad Deum accedunt homines quam beneficentia. Haec quoque liberalitatis elogia apud profanos auctores leguntur, et bona pars mundi fatetur vera esse, sed asini, ut est in proverbio, auribus annuunt: nam vita communis ostendit, quam pauci persuasum habeant, nihil magis esse optabile quam ut fratribus iuvandis nostra impendamus. Quo maiore studio meditanda est Christi discipulis haec felicitas, ut ab alieno quantum poterunt abstinentes ad dandum se assuefaciant, neque id superbo animo, quasi miserum sit ipsos cuiquam esse obnoxios, vel prava ambitione, ut sibi alios obligent, sed tantum ut se libenter exerceant in officiis caritatis, ac testatam hoc modo faciant adoptionis suae gratiam.

36. *Positis genibus.* Primas quidem in precibus obtinet interior affectus, sed externa signa genuflexio, capitis retectio, manuum levatio, duplicem habent usum: prior est ut membra omnia exerceamus in Dei gloriam et cultum, deinde ut hoc quasi adminiculo exercitetur nostra pigritia. Accedit in solenni et publica precatione tertius usus, quia pietatem suam hoc modo profitentur filii Dei, et alii alios mutuo accendunt ad Dei reverentiam. Sicut autem manuum levatio fiduciae et ardentis desiderii symbolum est, ita humilitatis testandae causa in genua procumbimus. Caeterum orando concionem prius a se habitam obsignavit, quia nullus nisi ex Dei benedictione sperari potest doctrinae profectus: quare si quod operae pretium docendo, monendo et hortando facere cupimus, semper accedat haec clausula, nempe ut in preces desinamus.

37. *Magnus fletus.* Non mirum est singulari affectu hunc sanctum virum prosequutos fuisse pios omnes: nam eum negligere, quem Dominus tanta donorum praestantia ornaverat, nimis crassae ingratitudinis fuisset. Praecipua autem flendi causa fuit, ut Lucas notat, quod eum amplius non essent visuri. Suam enim et totius Asiaticae ecclesiae vicem non frustra dolebant, quam privatum iri videbant inaestimabili thesauro. Caeterum quum eorum lacrimas quasi sincerae pietatis testes laudet Spiritus per os Lucae, eorum temeritatem damnat qui ferream et immanem constantiam exigunt a fidelibus. Falsum enim est quod somniant, nonnisi ex vitio oriri affectus, qui naturaliter a Deo nobis sunt ingeniti. Quare non in eo sita est perfectio fidelium, ut affectus omnes exuant, sed ut eos ex iustis tantum causis suscipiant et moderentur.

CAPUT XXI.

1. Quum autem factum esset ut solvissemus avulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, et sequenti die Rhodum, et inde Pataram: 2. Et nacti navem, quae traiiciebat in Phoenicem, ea conscensa solvimus. 3. Quum autem coepisset

nobis apparere Cyprus, relicta ea ad sinistram, navigavimus in Syriam, ac venimus Tyrum: nam huc navis exponebat onus. 4. Repertisque discipulis mansimus ibidem diebus septem: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet Hie-rosolymam. 5. Et expletis diebus profecti ibamus, deducentibus nos omnibus, una cum uxoribus et filiis, donec essemus extra urbem: et positis genibus in litore, precati sumus. 6. Et invicem valedicto conscendimus navem: illi autem redierunt ad sua.

1. Breviter recenset Lucas navigationis cursum, neque id ad finem modo historiae, ut sciamus quid quoque loco gestum sit, sed ut invictam et heroicam Pauli fortitudinem secum expendant lectores, qui tam longis ac flexuosis molestisque itineribus iactari maluit, ut suam operam Christo impenderet, quam suae quieti consulere. Quod dicit avulsos fuisse vel abstractos, non simpliciter ad locorum distantiam refertur, sed quia fratres in litore steterunt, quoad intuitu suo navem, qua Paulus et comites vehebantur, prosequi licuit. Portus ad quos applicuit navis ideo nominat, ut sciamus commodam et tranquillam fuisse navigationem. De urbium, quas recenset, situ consulantur Geographi: satis mihi est indicasse Lucae consilium.

4. *Repertisque discipulis.* Tameisi exiguus erat credentium numerus, illuc tamen secundum Prophetarum vaticinia pervenerat aliquod Evangelii semen (Ies. 23, 18.) ne Tyrus a Dei benedictione prorsus immunis foret. Hic etiam, ut aliis locis superioribus, Christianos vocat Lucas discipulos, ut sciamus, non alios censeri in Christi grege, nisi qui fide eius doctrinam amplexi sunt. Est enim lusoria illa et mendax professio, nomen Christo dare, nec tenere quid doceat vel loquatur. Observent autem lectores, non alia de causa Paulum Tyri substitisse per dies septem, nisi ut illos confirmaret. Ita videmus, quocunque venisset, nullam bene agendi occasionem neglexisse.

Dicebant per Spiritum. Nempe cum sermonis approbatione, ut sciret Paulus Spiritu prophetico ipsos loqui. Non levis certe tentatio, ne susceptam profectionem absolveret, cuius Spiritus sanctus erat dissuasor. Fugiendae vero crucis color apprime speciosus, si apud eum valuisset privatae salutis ratio, quasi Dei manu retrahi: pergere tamen non desinit quo se a Domino vocatum sciebat. Hic tamen nascitur quaestio, quomodo per Spiritum dissuadeant fratres, quod Paulus testatus est, arcano illius impulsu se facere? An Spiritus sibi contrarius est, ut Paulum, quem intus ligatum tenuit, nunc absolvat? Respondeo, diversa esse Spiritus dona, ut non mirum sit, qui prophetiae dono pollent, iudicio vel fortitudine interdum destitui. Fratribus istis, quorum meminit Lucas, quid futurum sit Dominus revelavit: interea vero, quid expediat et quid postulet vocatio Pauli, nesciunt, quia non eousque extenditur doni mensura. Consulto autem servum suum Dominus admonitum voluit, partim ut longa meditatione ad quidvis subeundum instructior accederet, partim ut illustrior esset eius constantia, dum certior de tristi eventu per vaticinia factus sciens tamen et volens ad quidvis ferendum properat.

6. *Cum uxoribus et filiis.* Hoc fuit non vulgare amoris testimonium, quod Paulum cum uxoribus et lieberis extra urbem comitati sint. Idque partim hoc consilio retulit Lucas, ut eorum pietatem iusto elogio laudaret, partim ut doceret Paulo honorem, quo dignus erat, fuisse habitum, unde etiam colligimus, nihil fuisse illi minus in animo, quam ut commodis suis consuleret: quando tanta benevolentia, quae manendi dulcis esse illecebra poterat, a suo cursu non fuit impeditus. Notanda etiam est solennis precandi consuetudo in maioribus negotiis, et quod divinitus edocti de periculo magis ad orandum accenduntur.

7. Nos vero navigatione explicita a *Tyro* descendimus Ptolemaidem: et salutatis fratribus, mansimus diem unum cum illis. 8. Postridie veró nos, qui cum Paulo eramus, profecti venimus Caesaream. Et ingressi domum Philippi Evangelistae, qui erat unus e septem, mansimus apud eum, 9. Huic autem erant filiae virgines quatuor prophetantes. 10. Et quum permaneremus dies complures, advenit quidam a Iudaea Propheta, nomine Agabus. 11. Is quum venisset ad nos, tulit cingulum Pauli, et alligans sibi pedes ac manus, dixit, Haec dicit Spiritus sanctus, Virum, cuius est cingulum hoc, sic alligabunt Hierosolymae Iudaei, tradentque in manus Gentium. 12. Quum autem audissemus haec, rogabamus et nos et caeteri, qui loci illius erant, ne ascenderet Hierosolymam, 13. Tunc respondit Paulus, ac dixit, Quid facitis flentes et affligentes cor meum? Ego vero non solum vinciri, sed et mori paratus sum Hierosolymis pro nomine *Domini* Iesu. 14. Quum vero persuaderetur, acquievimus dicentes: Domini voluntas fiat.

7. Ptolomaide quoque exceptum fuisse Paulum a fratribus breviter refert Lucas. Est autem urbs Phoeniciae maritima, non procul a Iudaeae finibus, a qua non longum Paulo et comitibus iter fuit Caesaream usque. Sed de regionum et urbium situ plura si volent lectores petant a Geographis. Porro Caesareae usos fuisse dicit hospitio Philippi, quem Evangelistam vocat: licet unus esset e septem Diaconis, ut visum est cap. 6, 5. Diaconiam illam fuisse temporale munus, hinc conicere promptum est, quod Philippo alioqui liberum non fuisset, relicta Hierosolyma Caesaream migrare. Hic autem non proponitur, quasi voluntarius officii desertor, sed cui excellentior provincia mandata erat. Evangelistae, meo iudicio, inter Apostolos et Doctores medii erant: munus enim obibant Apostolis proximum, ut passim Evangelium praedicarent, nec praeficerentur certae stationi: tantum honoris gradus erat inferior. Nam Paulus Ecclesiae ordinem describens (Eph. 4, 11.) sic eos Apostolis substituit, ut ostendat latiorem campum docendi illis datum esse quam Pastoribus, quo-

rum opera certis locis addicta est. Ergo Diaconiam ad tempus Hierosolymae exercuit Philippus, quem postea idoneum esse censuit Ecclesia, cui Evangelii thesaurus crederetur.

9. *Quatuor filiae.* Hoc in laudem Philippi additum est, non modo ut sciremus bene compositam fuisse eius domum, sed Dei quoque benedictione claram et nobilem: neque enim vulgare donum fuit quatuor habere filias prophetiae spiritu omnes praeditas. Hoc autem modo nobilitare Evangelii primordia voluit Deus, quum viros et mulieres excitavit, qui res futuras praedicerent. Iam annis compluribus cessaverant fere inter Iudaeos vaticinia, quo erectiores vel magis experrecti essent animi ad audiendam novam Evangelii vocem: quum ergo repente quasi postliminio reversa esset prophetia, perfectioris status signum fuit. Eadem tamen videtur fuisse ratio, cur paulo post desierit: nam Deus populum veterem variis praedicationibus sustinuit, donec Christus adventu suo finem vaticiniis omnibus afferret. Novum ergo Christi regnum hoc ornatu decorari oportuit, ut omnes agnoscerent, adesse promissam illam Dei visitationem: brevi autem duntaxat tempore florere, ne semper suspensi essent fideles, vel curiosis ingeniis occasio daretur quaerendi subinde novum aliquid vel comminiscendi. Scimus enim, quum iam ablata esset illa facultas, exstitisse tamen multos fanaticos, qui se prophetas esse iactarent. Ac fieri etiam potest, ut hominum pravitas Ecclesiam hoc dono privaverit: verum una illa causa sufficere debet, quod Deus vaticinia tollendo finem et complementum in Christo adesse testatus sit. Caeterum, quomodo functae sint puellae istae prophetandi officio, incertum est, nisi quod sic illas moderatus est Spiritus Dei, ut ordinem a se positum non turbaret. Quum autem publicam in Ecclesia personam gerere feminis non permittat credibile est, eas domi vel in privato loco extra communem coetum prophetasse.

10. *Quidam Propheta.* Quamvis clare non exprimat Lucas, ego tamen hunc Agabum fuisse coniicio, cuius mentio prius facta fuit cap. 11, 28., qui famem praedixit sub Claudii Caesaris imperio futuram. Dum vero eum Prophetae elogio celebrat Lucas, sicuti nuper Philippi quatuor filias, non promiscuum sed peculiare fuisse donum innuit. Nunc videndum est, quorsum persequutio quae instabat, per Agabum rursus ostensa fuerit. Quod ad Paulum attinet, iam satis superque admonitus fuerat. Itaque non dubito, quin aliorum causa haec confirmatio accesserit, quia Dominus ubique illustria reddere volebat servi sui vincula: partim ut scirent omnes, in certamen sponte ipsum descendisse, partim ut cognoscerent, divinitus ordinatum esse athletam, qui pro Evangelio pugnaret. Utile certe invictae constantiae exemplum fuit, quum sciens et volens hostium violentiae se obiiceret: nec minoris hodie quoque nostra refert, confirmari eius apostolatum voluntaria hac nec minus constanti vitae devotione.

11. *Virum cuius est cingulum.* Usitatum Prophetis fuit, symbolis repraesentare quae dicebant, nec vero proprio impulsu, sed Spiritus mandato sua vaticinia adhibitis signis confirmarunt: ut quum Iesaias (20, 2.) nudus incedere iubetur, Ieremias (27, 2. et 32, 7.) iugum collo suo alligare, vendere agrum et emere, Ezechiel vero (12, 5.) clanculum perfodere domus suae parietem, qua nocte sarci-

nas exportet. Haec et similia vulgo ludicra videri poterant, sed idem Spiritus, qui symbola aptabat suis verbis, intus tangebat piorum corda, acsi iam in rem praesentem forent adducti: ita Pauli comites non aliter affecit hoc spectaculum, cuius meminit Lucas, quam si ipsum serio vinctum oculis suis conspicerent. Hoc artificio postea tentarunt pseudoprophetae fucum facere simplicibus, ut Satan fere est Dei simia, et eius ministri servos Dei aemulantur. Zedekias cornua sibi fecit, quibus Syriam ventilandam promitteret. Ananias Ieremiae iugum abrumpens falsam spem liberationis populo fecit. Talibus praestigiis reprobos deludi passus est Deus, ut de eorum incredulitate poenas exigeret. Sed quum nulla subesset Spiritus efficacia, fidelibus nihil obfuit eorum vanitas. *Hoc quoque notatu dignum est, quod mutum spectaculum non proponit* Agabus, sed Verbum annectit, quo doceat fideles *ceremoniae usum* et finem.

12. *Rogabamus et nos.* Quia non eadem omnibus erat revelatio, non mirum est diversas fuisse sententias. Quum enim scirent sancti isti homines, in unius hominis vita aut morte multum esse positum, nolebant eum temere periclitari. Et laudabile est eorum studium, quod Paulum retinendo publicae Ecclesiae saluti consulere optarent. Sed eo plus laudis rursum meretur Pauli constantia, dum in vocatione Dei inflexibilis manet: neque enim eum latebat, quantum ex suis vinculis perturbationis accidere posset. Verum quia nota est Dei voluntas, quae unica erat in capiendis consiliis regula, ut eam sequatur, susque deque reliqua omnia habet. Et certe ita nos Dei arbitrio decet esse affixos, ut nulla utilitas, nulla rationis species a simplici eius obsequio nos dimoveat. Dum expostulat Paulus cum fratribus, quod flendo cor suum affligant, satis ostendit ferreum se non fuisse, quin amore ad συμπάθειαν induceretur. Vulnerabant igitur cor eius piorum lacrimae, sed ea mollities minime ipsum flexit, quin aequabili *tenore* ad Deum sequendum pergeret: sic ergo nobis colenda est erga fratres humanitas, ut praevaleat semper Dei nutus. Iam suo responso iterum declarat Paulus, nonnisi mortis contemptu paratos fore Christi servos ad praestandum officium: nec probe unquam animatos fore ad vivendum Domino, nisi qui vitam suam pro testimonio veritatis libenter deponent.

14. *Aquievimus dicentes.* Si putassent temere ipsum ruere ad mortem, non ita acquievissent. Cedunt igitur, ne resistant Spiritui sancto, a quo intelligunt Paulum regi. Nam quod ante ex ore Pauli audierant, quasi Spiritus vinculis ipsum trahi, doloris perturbatio fletum illis excutit, sed ubi rursus docentur ita placere Deo, fas sibi esse non ducunt ulterius resistere. Atque hoc freno cohibendi sunt omnes nostri affectus, ne quid tam acerbum sit, vel triste, vel durum, quod non mitiget ac emolliat Dei voluntas. Nam quoties aliquid occurrit difficile vel asperum, parum honoris tribuimus Deo, nisi apud nos haec cogitatio praevaleat, illi parendum esse.

15. Post dies autem istos sublatis sarcinis conscendimus Hierosolymam. 16. Venerunt autem una quidam ex discipulis Caesarea nobiscum, adducentes secum apud quem

hospitaremur Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum. 17. Et quum venissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres. 18. Postero autem die introivit nobiscum Paulus ad Iacobum, omnesque affuerunt Presbyteri. 19. Quibus salutatis narravit per singula, quae Deus fecisset inter Gentes per ministerium ipsius. 20. At illi quum audissent, glorificabant Dominum, dixeruntque ei, Vides, frater, quot millia sunt Iudaeorum, qui crediderunt, et omnes sunt studiosi Legis. 21. Audierunt autem de te, quod defectionem doceas a Mose omnes, qui inter gentes sunt, Iudaeos, dicens non debere eos circumcidere filios, nec secundum instituta vivere. 22. Quid est ergo? Omnino oportet convenire multitudinem: audient enim te venisse. 23. Hoc ergo fac, quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor votum habentes super se. 24. His assumptis purifica te cum illis: et impende super eos, ut radant caput, et sciant omnes, quod quae de te audierunt nihil sunt, sed ambulas et ipse custodiens Legem 24. De his autem, qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, decernentes, ne quid huiusmodi observent, nisi ut caveant ab his, quae sunt idolis immolata, et sanguine, et suffocato, et scortatione.

15. *Sublatis sarcinis.* Declarant Pauli comites, quum Paulum conati sunt revocare a periculo, sibi communem potius Ecclesiae salutem fuisse curae, quam privatim cuique suam vitam: neque enim accepta repulsa eiusdem discriminis societatem demum fugiunt, et tamen plausibilis erat excusatio, nulla se lege astringi, ut unius hominis pertinacia ad mortem traherentur. Atque hoc est vere Deo subiicere nostros affectus, quum nullo metu terremur, quin pro se quisque nostrum promovere studeat, quod scimus illi placere. Clarius etiam apparet, quantus in aliis viguerit pietatis ardor, qui ultro se adiungunt et hospitem illi adducunt, quum tamen sibi iure timere possent a multis incommodis.

17. *Libenter exceperunt nos.* Ideo hoc commemorat Lucas, ut fratrum aequitatem commendet, qui fidem non habuerant sinistris rumoribus et calumniis. Quum multi malevoli et improbi quotidie alii super alios gravarent Paulum invidia, quia tamen de eius integritate Iacobus et collegae optime persuasi erant, non fuerunt ab eo alienati: nunc ergo ut Christi servum fraterne et comiter excipiunt, declarantque iucundum sibi esse eius adventum. Atque haec moderatio diligenter nobis servanda est, ne creduli nimium simus ad pravas delationes, praesertim ubi criminibus nobis incognitis vel dubiis onerantur, qui probitatis suae specimen aliquod nobis dederunt, et quos experti sumus fideliter Domino servire: quia nihil ad dissipandum Christi regnum aptius fore novit Satan, quam fidelium dissidia et

simultates, obliquos sermones non desinit spargere, qui alios aliis invicem suspectos reddant. Claudendae igitur sunt aures delationibus, ne quid de fidelibus Christi ministris credamus nisi bene compertum.

18. *Omnes affuerunt presbyteri.* Colligere licet ex hoc loco, quod iam decimo quinto capite habuimus: quoties tractandum erat serium aliquod negotium, Seniores convenire solitos fuisse, ut magis composita esset extra turbam consultatio. Paulo post videbimus, suo ordine populum quoque fuisse admissum, sed postquam interius consilium inter se habuerant Seniores.

19. Iam vero suam modestiam ostendit Paulus, dum se rerum gestarum auctorem non facit, sed laudem Deo *tribuens* se tantum vocat ministrum, cuius opera usus fuerit Dominus: *sicuti fatendum* est, quicquid praeclarum est ac laude dignum, non *fieri propria nostra* virtute, sed quatenus in nobis operatur Deus, praesertim *vero* ubi de Ecclesiae aedificatione agitur. Rursus apparet, quam procul ab invidia fuerint Seniores, dum ob laetos successus Deum glorificant. Caeterum, quia nullius Apostoli praeter Iacobum fit mentio, coniicere licet tunc spargendi Evangelii causa in diversas plagas fuisse profectos, ut ferebat ipsorum munus. Neque enim stationem illis Dominus assignaverat Hierosolymae, sed illinc facto exordio iusserat deinde Iudaeam, et demum alias orbis partes lustrare. Porro supra capite decimo quinto refutatus fuit eorum error, qui Iacobum hunc unum ex discipulis fuisse putant, quem Paulus inter tres Ecclesiae columnas numerat. Quanquam autem commune illi cum reliquis collegis mandatum erat, ego tamen non dubito sic inter se partitos esse, ut Hierosolymae resideret, quo solebant multi quotidie advenae confluere: id enim perinde erat acsi Evangelium longe lateque promulgasset in locis remotis.

20. *Vides, frater, quot millia.* Oratio est bimembris: primo enim commemorant Seniores, quum Legi addicti sint, quotquot ex Iudaeis conversi sunt ad Christum male affectos esse erga Paulum, quia putent in hoc totum incumbere ut Legem aboleat: deinde hortantur, ut suscepto voto solenni se ipsum purget, ne qua amplius haereat in ipso suspicio. Multitudinem credentium obiiciunt Paulo, quo plus illis concedat: nam si pauci fuissent praefracti homines, non tantopere fuisset commotus. Nunc vero immensum populum et totum Ecclesiae corpus negligere non licet. Dubium quidem non est, quin vitiosus fuerit zelus ille Legis, et certe Presbyteri satis indicant sibi non placere. Quamvis enim aperte non damnent, neque asperius conquerantur, quia tamen separant se ab illorum affectu, errare eos tacite fatentur. Si fuisset zelus secundum scientiam, ab illis incipere debebat: atqui non pugnant pro Lege ipsa, nec iustam eius reverentiam obtendunt, nec subscribunt eius zelatoribus, ut eos appellant: ergo et se aliud sentire innuunt, et populi superstitionem sibi non probari. Contra tamen occurrit, quod Paulum dicunt falsa infamia fuisse gravatum, deinde quum satisfactionem ab eo exigunt, videntur zelum illum fovere. Respondeo, etiamsi aliqua ex parte verus erat rumor quo offensi fuerant Iudaei, fuisse tamen calumnia aspersum. Legis abrogationem docebat Paulus, ut tamen hoc modo non solum integra maneret eius auctoritas, sed ut sanctior esset: nam, ut septimo cap. dictum fuit, inanes essent ceremoniae, nisi earum effectus in Christo fuisset exhibitus. Ergo

qui adventu Christi abolitas fuisse docent, adeo non sunt in Legem contumeliosi, ut potius eius veritatem confirment. Duo in ceremoniis consideranda sunt: veritas, cui annexa est efficacia, deinde externus usus. Porro abrogatio usus externi, quam attulit Christus, inde pendet, quod ipse est solidum corpus, nec quicquam olim adumbratum fuit, cuius non exstet in eo complementum. Hoc a Legis defectione multum distat, monstrare legitimum eius finem, ut cessantibus figuris semper vigeat spiritualis earum veritas: quare videmus, pravos et iniquos fuisse interpretes, qui Paulo apostasiae crimen inurebant, quamvis ab externo Legis cultu revocaret fideles. Quod autem Paulum eo consilio votum nuncupare iubent, ut se probet Legis cultorem, non alio spectat, nisi ut testatur, se non abhorrere a Lege instar impii apostatae, qui iugum Domini excuteret ipse, et alios ad similem contumaciam impelleret.

21. *Non debere circumcidere.* Res quidem ita habebat. Paulus enim promiscue Iudaeis et gentibus libertatem docebat partam esse: nam istae sententiae apud eum generales sunt, Circumcisio nihil est (1. Cor. 7, 19.): item, Circumcisi sumus per Baptismum in Christo, non circumcisione manu facta (vel potius ἀχειροποιήτῳ Col. 2, 11.); item, Nemo vos iudicet in cibo aut potu aut in delectu festorum, quae sunt umbra futurorum; corpus autem in Christo (Col. 2, 17.): item, quicquid in macello venit, et quicquid apponitur edite, nihil interrogantes propter conscientiam (1. Cor. 10, 25): item, Ne iterum iugo servitutis implicemini (Gal. 5, 1.). Quum sine exceptione passim sic loquutus esset, Iudaeos emancipabat a necessitate servandae Legis: et ne longior sim in hoc sermone, locus unus sufficiet, ubi Legem tutori comparat, sub cuius custodia vetus Ecclesia fuit quasi in aetate puerili, nunc autem cognita Christi gratia adolevisse, ut a ceremoniis libera sit: illic certe Iudaeos cum gentibus complectitur (Col. 2, 14.). Quum etiam dicit Chirographum Legis, quod situm erat in decretis, a Christo esse deletum et affixum cruci, non minus Iudaeos quam gentes a Ceremoniis liberat, quas illic decreta nominat. Sed quum praecise non abiiceret ceremonias, finem earum observationi impositum esse docens Christi adventu, non fuit illa defectio qualem fingebant malevoli. Nec certe Senioribus ignota erat libertas Pauli. Quum igitur rem probe teneant, tantum hoc volunt imperitis et rudibus testatum esse, Paulo nihil minus fuisse propositum, quam ut Iudaeos ad Legis contemptum induceret: quare non rem nudam intuentur, sed quale esset de Paulo plebis iudicium ex malignis delationibus scientes mederi cupiunt; quanquam nescio, an importunius quam aequum erat hoc a Paulo flagitaverint. Hinc autem apparet, quam praepostera sit hominum credulitas in excipiendis calumniis, et quam pertinaciter haereat semel temere concepta mala opinio. Non dubium est, quin Iacobus et collegae conati fuerint tueri Pauli famam, et mendacia, quae eius aestimationi nocebant, diluere. Obstare tamen nequeunt, quin Paulus male audiat, nisi forte ab initio, dum gratificari volunt suis popularibus, nimis fuerint remissi, ut postea non essent liberi.

23. *Oportet convenire multitudinem.* Genus verbi neutrum est, acsi dicerent, necesse est ut plebs conveniat. Absurdum enim fuisset tanti nominis Apostolum coram toto fidelium coetu non prodire:

nam si lucem et populi conspectum fugisset, aucta fuisset sinistra suspicio. Interea videmus, quam se modeste gesserint Seniores in fovenda concordia, dum populi offensam mature praeveniunt, nisi quod eius infirmitati forte nimis indulgent votum a Paulo exigentes. Caeterum haec in Ecclesia tenenda est moderatio, ut auctoritate quidem polleant sed non superbe dominentur pastores, nec aspernentur reliquum corpus. Ordinem enim distinctio, quae vinculum est pacis, dissidii causa minime esse debet.

23. *Fac quod tibi dicimus.* Videntur quidem, ut nuper attigi, Seniores nimio gentis suae amore ad stultam indulgentiam fuisse delapsi. Sed liquidum eius rei iudicium ex circumstantiis pendet, quae nos hodie latent, illis autem perspectae erant. Totum fere corpus constabat ex Iudaeis, ut periculum non esset a scandalo gentium: nam in aliis regionibus haec discessionis causa erat, quod suo quisque mori addictus legem aliis volebat imponere: deinde Hierosolymae multa habebant invitamenta ad servandas Legis ceremonias, ut maior esset excusatio, si tardius eas desererent. Etsi autem vitio non carebat zelus ille, correctio tamen, ut erat difficilis, tam subita esse non potuit. Videmus ut vix longo demum tempore Apostolis revulsa fuerit haec superstitio, et quia novi quotidie discipuli ad fidem accedebant, alebatur pariter in omnibus infirmitas. Neque tamen negandum est, quin obstinationi coniuncta fuerit inscitia, quam tamen Presbyteri tolerarunt, ne violentis remediis gravius nocerent. An votum excesserint, in medio relinquo.

Votum habentes super se. Licet quatuor isti censeantur in numero fidelium, superstitiosum tamen eorum votum fuit: unde apparet multum Apostolis fuisse negotii in gente illa, quae non tantum diuturno usu in Legis cultu obduruerat, sed natura quoque valde pervicax erat fereque intractabilis. Quanquam fieri potest ut isti adhuc novicii fuerint, ideoque tenera necdum bene formata fuerit eorum fides: quare patiebantur doctores votum, quod temere per ignorantiam nuncupaverant, solvere. Quod ad Paulum spectat, quoniam non propria conscientia suscepit hoc votum, sed in eorum gratiam, quorum errori veniam dabat, diversa fuit eius ratio. Videndum tamen est, an haec una fuerit ex mediis ceremoniis, quas liberum esset fidelibus vel servare vel omittere. Videtur quidem habuisse quaedam admixta parum consentanea cum fidei professione. Sed quoniam finis erat gratiarum actio (ut supra cap. 18, 18. dictum fuit) et in ritu ipso nihil pugnabat cum fide Christi, non dubitavit Paulus testandae religionis suae causa hucusque descendere. Praestitit igitur Paulus quod de se alibi praedicat (I. Cor. 9, 20.) quia Legis sectatoribus socium se adiunxit, acsi ipse quoque Legi obnoxius foret. Omnibus denique omnia factus est, ut omnes lucrifaceret, nempe usque ad aras, ut se nullo sacrilegio sub praetextu caritatis pollueret. Solenne expiationis sacrificium adire non perinde illi fas fuisset. Hac autem parte divini cultus, quae in voto sita erat, indifferenter defungi licuit, modo id non religionis causa fieret, sed tantum ad infirmos sublevandos. Atqui neque illi consilium fuit hoc ritu Deum colere, nec obstrictam habuit conscientiam, sed libere se infirmis fratribus subiecit.

24. *Quae de te audierunt, nihil sunt.* Videntur Paulum ad simulationem inducere: nam neque de nihilo natus fuerat rumor.

quod a ceremoniis Iudaeos retraheret, nec ambulabat in observatione Legis, sed memoria tenendum est quod iam dixi, Paulo et Senioribus satis fuisse, si calumniam inique inustam diluerent, quod scilicet Legis esset apostata: brevi autem offerri poterat melior opportunitas, ut se pugnando eos ab errore sensim retraheret, Nec vero utile erat, Paulum diu haberi Legis cultorem, quales vulgo tunc erant discipuli: nam hoc modo crassius velum ad obscurandam Christi lucem eorum oculis obductum foret. Quare sciamus Paulum non simulasse, sed sincere professum esse, nihil sibi odii esse adversus Legem, quin potius se reverenter de ea sentire. Impendere cum ipsis iubent, quia conferre solebant in commune, ut sacrificium simul offerrent.

25. *De iis autem qui crediderunt.* Hoc ideo addunt, ne qua obrepat suspicio, velle eos quam prius dederant libertatem gentibus, nunc tollere vel postulare, ut praeiudicio aliquo graventur. Sed interea videntur Iudaeos tenere sub iugo servitutis, a quo diserte solas gentes eximunt. Respondeo, quum par esset omnium conditio idem iuris fuisse utrisque permissum, sed nullum de Iudaeis verbum fieri, qui adhuc suis observationibus ita addicit erant, ut sibi licere nollent quod licebat. Gentibus autem nominatim cavebant Apostoli, ne suo more Iudaei quasi profanos et impuros respuerent, qui nec circumcisi erant, nec in Legis cultu educati. Porro ne supervacua repetitione chartam onerem, quae ad huius decreti expositionem pertinent, ex cap. 15, 20. petant lectores.

26. Tunc Paulus assumptis viris, postero die purificatus cum illis intravit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio. 27. Dum autem septem dies iam paene essent expleti, quidam ab Asia Iudaei, quum vidissent eum in templo, conturbarunt totum populum, et iniecerunt ei manus, 28. Clamantes, Viri Israelitae, succurrite: hic est ille homo, qui adversus populum et Legem et locum hunc omnes ubique docet: insuper et Graecos induxit in templum, et profanavit sanctum locum hunc. 29. Viderant enim Trophimum Ephesium in civitate cum ipso, quum existimaverunt, quod in templum introduxisset Paulus. 30. Commotaque est civitas tota, et factus est concursus populi, et apprehensum Paulum trahebant e templo: statimque clausae sunt fores.

26. Quod astutiae Paulum quidam insimulant, quasi aliud prae se tulerit quam res habebat, supra improbavi: prope tamen coactum hoc dedisse fratrum precibus non inficior. Itaque plus coloris habet magisque, ut loquuntur, disputabile est, nimis fuisse facilem in obsequendo: neque tamen recipio quod volunt quidam, infeliciter cessisse Paulo, quod novam et insolitam personam in-

ducens minus constanter quam pro suo more libertatem a Christo partam asseruerit. Fateor quidem saepe infausto eventu divinitus puniri stulta consilia, sed non video, cur hoc ad Paulum trahi debeat, qui voluntaria subiectione rudibus et minus probe edoctis se insinuare studuit, ut prodesset: non sponte quidem id facturus, sed quia fratribus cedere maluit quam suo iudico stare. Porro semel admissus commode ad moderandum illum zelum transisset. Magnam potius laudem meretur eius humanitas, quod non modo in gratiam imperitae plebis comiter se demittit, sed eorum stultitiae morem gerit, quibus indigne et contra rationem suspectus fuerat. Iure cum ipsis expostulasset, quod contra eius aestimationem tam creduli fuissent: quod abstinet, mira est tolerantia: quod eos sibi tam sollicite conciliat, modestia est singularis. Adde quod in Iacobum et eius collegas potuit esse *durior*, quod non diligentius incubuerant ad purgandam errore *plebem*. Etsi enim certum est, fideliter eos docuisse, fieri tamen potest, *ut templi* conspectus, et ipsa Legis sedes in vindicando libertatis usu eos impedierit. Atqui Paulus, sive ultro iure suo cedens, sive illos existimans melius videre quid expediat, ipsorum consilio acquiescit. Quod autem falsi Nicodemitae hoc Pauli exemplo perfidam suam simulationem fucrae conantur, dum se omnibus Papatus inquinamentis polluunt, non longa refutatione indiget. Iactant hoc se dare infirmis fratribus, quasi vero quidvis sine delectu illis Paulus dederit. Si ex Legis praescripto Iudaei apud Iudaeos votum Deo solvendum susciperent nulla idololatria infectum, tunc se Paulo probarent similes: nunc quum crassis superstitionibus et palam impiis se involvant, idque fugiendae crucis studio, qualis ista est quam fingunt similitudo?

27. *Qui ex Asia erant Iudaei.* Certum est, hos nomini Christiano fuisse infensos: ita Paulus dum fidelibus placandis intentus est, in hostium furorem incurrit. Ac turbae quidem concitatores sunt Asiatici, sed eius odio ita corrupti erant totius populi animi, ut rabies facile ad omnes pervaserit. Docet autem hic locus, non adeo iniquis animis ferendum esse, si *quando spes nos* frustratur, nec consiliis nostris recto sanctoque affectu captis prospere succedit, ut actiones nostrae felicem habeant exitum: nihil nisi recta conscientia et ex Spiritu Dei tentandum est. Caeterum si ne tunc quidem ex voto res fluat, sustentet nos interior ille sensus, quod scimus Deo probari studium nostrum, licet hominum probris et derisui sit expositum: nec poeniteat nos mansuetudinis nostrae, si quando iniqua merces ab improbis rependitur.

28. *Viri Israelitae, succurrite.* Conclamant quasi in extremo discrimine et omnes ad opem ferendam vocant, acsi tota religio periclitetur: unde perspicimus, quam rabioso odio flagraverint adversus Paulum, tantum quia plenam et solidam in Christo reperiri veritatem admonens figuris legalibus finem impositum esse docebat. Iam quod Trophimo conspecto falsam opinionem concipiunt, hac praecipiti levitate magis produnt quam sint virulenti. Sacrilegii accusant Paulum: quo nomine? quia hominem incircumcisum in templum adduxerit. Atqui atrocissimum crimen homini innoxio ipsi falsa opinione conflarunt. Sic praepostera eorum audacia esse solet, qui praesumpta opinione feruntur. Nos vero discamus ex talibus exemplis, ab intemperie affectuum cavere, et

frenum levibus praeiudiciis non laxare, ne coeco impetu adversus innoxios ruamus.

30. *Commotaque est civitas.* Hic videmus plebis levitatem, quae Paulum antequam audierit iam pro damnato habet. Quod tumultuatur civitas in negotio pietatis, nihil mirum, sed hoc zeli perversi est ac insanae temeritatis, quod incognita causa adversus Paulum insurgit. Nam in hac naturae corruptione ad stultitiam accedit pravitas, ut nullo negotio sponte ad tuendam malam causam volitent, quos difficile esset multis cohortationibus ad recte agendum movere. Acerba quidem est haec conditio, ut paucorum instigatione totus mundus repente in nos armetur, sed quando ita Domino placet, hoc exemplo et similibus se ad quoslibet fluctus sustinendos quisque nostrum paret.

31. Quaerentibus autem illis eum occidere, nuntiatum est Tribuno cohortis, quod tota conturbata esset Hierosolyma, 32 Qui statim assumptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quum vidissent Tribunum et milites, cessaverunt percutere Paulum. 33. Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, et iussit alligari catenis duabus, et interrogavit, quisnam esset, et quid fecisset. 34. Alii autem aliud clamabant in turba. Et quum non posset certum cognosci prae tumultu, iussit eum duci in castra. 35. Quum autem venisset ad gradus, contigit ut portaretur a militibus, propter violentiam turbae. 36. Sequebatur enim multitudo populi clamans, Tolle eum. 37. Et quum coepisset induci in castra, Paulus dicit Tribuno, Licetne mihi loqui ad te? qui dixit, Graece nosti? 38. Nonne tu ille es Aegyptius, qui ante hos dies tumultum concitasti et induxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum? 39. Dixit autem Paulus, Ego quidem homo sum Iudaeus, Tarsensis, non obscurae Cilicum civitas, civis. Rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum. 40. Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: et magno silentio facto, alloquutus est lingua hebraea, dicens.

31. *Quaerentibus illis eum occidere.* In eo certe vis Satanae apparet, quod populum eo furoris praecipitat, ut clausis templi foribus non contenti mediocri poena in Pauli necem conspirent. Hoc nos meditatum habere decet, pietatis hostes a Satana impelli, ne eorum rabies quantumvis saeva et tumultuosa nos conturbet. Ex opposito affulget mira Dei bonitas, dum repente Tribunum excitat, qui suppetias ferat vitae Pauli. Ipse quidem nihil tale cogitat, sed ad cohibendum popularem tumultum accurrit: verum eo clarius providentiae suae specimen edidit Dominus, quod sine humano consilio

erepta fuit Pauli vita a tam praesenti discrimine. Ita sinit fideles non modo laborare, sed fere obrui, ut eos maiore miraculo a mediis mortibus liberet. Tribunum cohortis improprie vocavit Lucas, quum singuli Tribuni millibus praeessent, quod etiam ex contextu liquet, ubi Centuriones dicit a Tribuno assumptos.

32. *Quum vidissent Tribunum.* Quos neque Dei maiestas, nec templi religio a furore compescere poterat, eos nunc flectit profani hominis reverentia: unde apparet barbara crudelitate magis quam zelo fuisse accensos. Iam quod catenis Paulum vincit Tribunus, eo satis ostendit, non venisse eius levandi causa. Hoc increduli fortunae tribuerent, sed Spiritus quasi in tabula nobis depixit Dei providentiam inter confusos hominum motus regnantem. Tametsi autem hoc durum est, quod tam ignominiose *tractatur sanctus* Dei minister, laudanda tamen erit Tribuni aequitas, *si cum Iudaeis* conferatur. Catenas tanquam malefico et scelerato iniicit: vinctum tamen audire sustinet, quem illi verberibus trucidabant, nec de eo quicquam asperius consulit, nisi causa cognita. Imo haec optima fuit mitigandae saevitiae ratio, quod supplicium de Paulo mox sumptum iri sperabant.

34. *Alii aliud calamabant.* Modis omnibus se prodit tumultuantis populi amentia. Dissentaneos clamores in aërem iactant. Interea uno consensu deposcunt ad mortem, qui nullius delicti convictus erat. Interim non dubium est, quin sancti zeli specie excoecati fuerint: sed veros Dei zelotas, sicuti martyres, facit causae veritas probe cognita, impetus vero diabolicam vesaniam prodit. Quod hic castorum fit mentio, sciendum est milites, qui ad urbis praesidium locati erant, locum habuisse vallatum et undique munitum, quem instar arcis tueri, et unde impetum arcere possent, si qua exorta esset seditio. Neque enim dubia populi fide et in urbe turbulenta tutum fuisset, in varia hospitia passim distribui. Locum autem editum fuisse inde colligimus, quod dicit Lucas, ubi ad gradus ventum est, portatum fuisse *Paulum a militibus.* Sive autem Paulum in sublime extulerint milites, ut eum salvum in stationem perducerent, sive prementis turbae violentia ita iactatus fuerit, non fuit hoc favoris officium: sed quo magis ardebat persequentium saevitia, Deus servo suo propitium se esse clarius monstravit vitae eius parcendo, ne si in tumultu occisus foret mors eius careret iusto suo fructu.

37. *Licetne mihi loqui?* Quod omnibus Dei servis agendum est, Paulus se ad defensionem causae suae obtulit. Danda enim opera est quoad licet, ut nota sit omnibus nostra integritas, ne quid ex nostra infamia dedecoris in Dei nomen redundet. Atqui dum quaerit Tribunus, an Paulus non sit Aegyptius ille latro, qui paulo ante hominum turbam ad defectionem impulerat, discamus, quamlibet modeste ac tranquille se gerant Christi ministri et ab omni culpa remoti sint, mundi tamen probra effugere non posse. Quod ideo notandum est, ut ad contumelias assuescamus, et bene agendo parati simus male audire. De Aegyptio interrogans Theudam magum non intelligit, ut falso multi putant: cuius supra 5, 36. meminit Gamaliel, ee de quo plura Iosephus libr. Antiquit. 20. Praeterquam enim quod illic habuimus, tantum quadringentos homines a Theuda seductos fuisse, hic autem Tribunus quatuor millia

numerat, et omnes dicit fuisse sicarios, etiam istud accedit, quod sub Tiberii vel etiam Augusti Caesaris imperio factionem illam concitaverat Theudas, cuius tantum restabat obscurus rumor, quia repente immissa equitum turma deleta fuerat. In eo tamen mihi videtur hallucinari Iosephus, quod Cuspium Fadum prius refert missum a Claudio, deinde Theudam ab eodem oppressum addit, quum ante ostenderim, Claudio adhuc privato motum illum priorem fuisse concitatum. Quanquam in numero quoque longe a narratione Lucae dissidet, quum dicit circiter triginta millia fuisse pertracta in seditionem, nisi forte ita interpretamur, postquam profligatus fuit a Felice, cum quatuor millibus fugisse in desertum. Nimis vero absurdum fuisset, numerum decuplo maiorem fieri, sicuti imbellem turbam sicariorum nomine infamari: nam teste Iosepho simplex et credulum vulgus falsa pollicitatione delusit ille impostor, se Dei Prophetam esse iactans, qui transitum populo per medium Iordanem daturus esset. Caeterum idem Iosephus omnem dubitationem eximit, dum narrat ab Aegyptio propheta sub Felice praeside collectam fuisse hominum manum, et abductam in montem Olivarum, ex qua occisi sunt quadringenti, ducenti capti, reliquiae vero dissipatae. Recens erat historia: deinde quum elapsus esset seditionis auctor, et regio latronibus infesta, non abs re sciscitatur Tribunus, an Paulus in quem ita omnium odia fervere videt, ille sit Aegyptius. Longius Tribuni et Pauli colloquium non narratur a Luca: probabile tamen est, quum ambobus communis esset graeca lingua, plures sermones ultro citroque fuisse habitos. Unde factum est, ut legitima purgatione allata permissum fuerit Paulo ad populum loqui: nunquam enim homini scelerato hoc daturus erat Tribunus, ut publice in urbe tam suspecta concionaretur.

CAPUT XXII.

1. Viri fratres et patres, audite meam, qua nunc apud vos utor, excusationem. 2. Quum autem audissent, quod hebraea lingua ipsis loqueretur, magis praestiterunt silentium. Et dicit, 3. Ego quidem sum vir Iudaeus, Tarsi natus in oppido Ciliciae, educatus vero in hac urbe ad pedes Gamalielis, institutus secundum exactam rationem Legis patriae, studiosus Dei, sicut et vos omnes estis hodie: 4. Qui hanc viam persequutus sum usque ad mortem, alligans ac tradens in custodias tam viros quam mulieres. 5. Sicut et Princeps sacerdotum mihi testis est, et totus Seniorum ordo. A quibus etiam acceptis ad fratres epistolis Damascum pergebam, adducturus et illos, qui illic essent, vinctos Hierosolyam, ut punirentur.

1. Tametsi ex concionis exordio coniicere licet, quorsum tenderet Paulus, quia tamen abruptus fuit eius sermo, nescitur certo quid dicturus fuerit. Summa quidem eius partis quae recitatur haec est, Ipsum, quum recte et fideliter in Legis doctrina institutus foret, pium et religiosum coram mundo fuisse cultorem Dei: deinde infensum fuisse Christi Evangelio, ut inter praecipuos Legis vindices a sacerdotibus habitus fuerit: tertio, non temere provolasse ad novam sectam, sed oraculo coelesti domitum ac convictum dedisse nomen Christo: quarto, se non fuisse amplexum res ignotas, sed divinitus ordinatum sibi fuisse fidelem magistrum, a quo exacte omnia disceret: postremo, quum Hierosolymam esset reversus ac suis popularibus prodesse cuperet, sibi non fuisse a Deo permissum. Ita non temere nec gentis suae odio, sed Dei mandato salutis doctrinam procul ad externas nationes pertulisse.

Viri fratres et patres. Mirum quod deploratis Evangelii hostibus tantum adhuc honoris deferat: nam omne fraternae coniunctionis vinculum abruperant, et Dei gloriam opprimendo omni se dignitatis elogio exuerant. Sed quia Paulus tanquam unusquispiam ex populo hic loquitur, sine fictione tam amanter corpus ipsum, capita etiam honorifice compellat et certe quia nondum palam facta erat eorum abdicatio, quamvis omni honore indigni essent, digna tamen erat divinae adoptionis gratia, quam Paulus in illis reverenter agnosceret. Fratres igitur et patres vocando non tam quid meriti sint respicit, quam in quem gradum ipsos Deus extulisset. Et tota oratio sic est composita, ut libere quidem et sine blanditiis, summisse tamen et placide illis satisfacere conetur. Ergo sic discamus homines colere et illis deferre honorem, ut Deo illibatum ius suum maneat. Quo magis detestabilis est Papae superbia, qui quum se ipsum Pontificem nullo Dei iussu, nullis Ecclesiae suffragiis creaverit, non modo omnes sibi honoris titulos arrogat, sed etiam tyrannidem, qua in ordinem cogatur Christus: quasi vero Deus homines extollendo, ius illis suum resignans, *in terram* procumbat.

2. *Quod hebraice loqueretur.* Hoc quidem usitatum est, dum permixta est linguarum varietas, ut libentius audiamus nativae linguae nostrae homines: sed alia peculiaris fuit Iudaeis causa, quod Paulum sibi finxerant generi suo ex professo infensum, ut linguam quoque ipsam odio haberet, vel erronem quempiam, qui ne linguam quidem didicisset eius gentis, ex qua se oriundum profitebatur. Nunc audito sermone patrio aliquid melius sperare incipiant. Porro incertum est, hebraice an syriace loquutus fuerit Paulus: scimus enim, Iudaeis post exsilium corruptam ac degenerem fuisse linguam, quum multa a Chaldaeis et Syris traxissent. Ego quidem coniicio, quia tam ad vulgus quam ad seniores sermonem habebat, recepto passim idiomate usum esse.

3. *Ego Iudaeus sum.* Ut omnia tunc apud Iudaeos confusa erant, multi errones et homines circumforanei, ut integumentum haberent suis maleficiis falso pro Iudaeis se venditabant: itaque Paulus, ut eiusmodi suspicionem a se avertat, a suis natalibus incipit: deinde se Hierosolymae notum esse docet, quia illic educatus fuerit a puero, quanquam hoc posterius non modo ad certitudinem dictum esse videtur, sed quia magni intererat hoc quoque cognosci, quam

recte fuisset institutus. Indoctis hominibus nihil est audacius ad turbandum: tunc vero sic collapsum erat Ecclesiae regimen, ut religio non modo sectis obnoxia esset, verum misere lacerata. Magistrum ergo suum designat Paulus, ne quis putet, nulla disciplina imbutum a cultu patrio recessisse: quemadmodum multi, quorum ingenium non excolitur doctrina, naturae suae obliviscuntur ac fiunt degeneres. Sed praecipue commemorat Paulus, se fuisse in Lege rite institutum; ut intelligant Iudaei, non inscitia ipsum, ut fieri plerumque solet, tumultuari et monstra eorum fingere. An hic sit Gamaliel, cuius ante facta fuit mentio, dubium est. Dicuntur autem ad pedes sedere discipuli (supra 5, 34. Luc. 10, 39.), quia, quum nondum firmo iudicio praediti sint, eam docilitatem et modestiam afferre debent, ut sensus suos subiiciant praeceptoribus et ab eorum ore pendeant. Sic Maria dicitur sedere ad pedes Iesu, quum docentem auscultat. Quodsi haec reverentia terrenis praeceptoribus debetur, quanto magis nos ad Christi pedes iacere convenit, ut ex coelesti solio loquenti dociles nos praestemus? Haec etiam loquutio pueros et adolescentes officii admonet, ne praefracti sint, vel stulta confidentia inflati adversus magistros efferantur, sed mansueto placidoque ingenio se ab illis formari sustineant.

Institutus in Lege patria. Vetus interpres ad verbum reddidit, Eruditus iuxta veritatem paternae legis: nisi quod ἀκρίβεια magis est exacta ratio quam veritas. Quaeriter tamen, quid sibi velit exquisita haec ratio, quum una et eadem omnibus esset forma Legis. Videtur mihi puriorem scientiae formam, qua fuerat imbutus, a vulgari institutione discernere, quae longius a nativo Legis sensu recesserat. Etsi autem tunc multis additamentis etiam inter optimos doctores vitiata erat Lex Domini, quia tamen inter multos prorsus adulterata erat religio, se in Lege patria probe et diligenter fuisse institutum, merito gloriatur Paulus: vel quod idem valet Exacte, ne quis putaret levi tantum gustu fuisse aspersum, ut unum quemlibet e vulgo. Sed quia multi probe edocti Epicureo nihilominus Dei contemptu referti sunt, testatur se fuisse zelotem Dei: acsi diceret, serium pietatis studium annexum doctrinae fuisse, ut minime in rebus sacris ludere voluerit, quemadmodum profani homines data opera quidvis miscent. Caeterum quia inconsideratus erat zelus, se pro illo tempore reliquis Iudaeis similem facit. Potest tamen hoc in bonam partem accipi, quod pridem non minus ex animo Deum coluerit, quam tunc illi.

4. *Hanc viam persequutus sum.* Hoc est secundum caput, fuisse inimicum Christi doctrinae, et quidem acrius aliis omnibus se invectum fuisse ad eam oppugnandam, donec manu Dei retractus fuit: cuius rei testes citat Principem sacerdotum et seniores. Itaque nulla residere potuit suspicio in tam subita mutatione. Quod sibi datas ad fratres literas dicit, referri debet ad Iudaeos, acsi gentiles vocasset, sed magis honorifico titulo mulcere eos voluit, in hoc enim incumbit Paulus ut germanam suam ab illa gente et legitimam originem, deinde coniunctionis studium asserat.

6. Accidit autem mihi iter facenti, et appropinquanti Damasco circiter meridiem, ut subito de coelo circumfulgu-

raverit me lux multa. 7. Cecidique in terram, et audivi vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris? 8. Ego vero respondi, Quis es Domine? Dixitque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris. 9. Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt et exterriti sunt: vocem autem non audierunt eius, qui loquebatur mecum. 10. Tunc dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, et vade Damascum, et illic tibi dicetur quae ordinata sunt tibi, ut facias. 11. Et quum non viederem prae gloria luminis illius, per manum deductus a comitibus, qui erant mecum, veni Damascum.

6. *Accidit etc.* Quoniam haec historia uberius cap. 9. exposita fuit, bréviter tantum perstringam quae illic dixi. Hoc autem praesenti loco peculiare est diversum, quod circumstantias suas recenset Paulus, quibus se probet divinitus conversum esse. Atque hoc tertium est membrum concionis: alioqui vel inconstantiae, vel temeritatis, vel alia probrosa nota non vacasset mutatio. Nihil enim minus ferendum, quam resilire ab incoepto pietatis cursu, deinde mandata non explere. Ergo Paulus, ne cui suspecta sit sua conversio, docet pluribus miraculis in medium adductis, eius auctorem fuisse Deum. Noctu saepe micant fulgores, qui ex calidis terrae exhalationibus procreantur: hoc autem magis fuit insolitum, quod circiter meridiem subita lux non modo refulsit, se instar fulguris ipsum circumdedit, ut prae terrore ex equo delapsus humi iaceret: aliud miraculum, quod vox e coelo personuit: aliud deinde, quod comites non peraeque ut ipse exaudiunt. Sequuntur demum alia, quod, postquam missus est Damascum, ventus oraculo respondet, quia obviam prodit Ananias: idem quod visus illi momento restituitur.

7. *Cecidi in terram.* Ut Pharisaica superbia inflatus erat Paulus, prosterni et quasi affligi oportuit, ut Christi vocem audiret. Non sprevisset quidem ex professo Deum, nec coeleste oraculum respuere ausus foret, nunquam tamen ad obsequium fidei compositus fuisset eius animus, si integer stetisset: violento ergo impetu deiicitur ut sponte se humiliare discat. Porro in Christi verbis tantum brevis est obiurgatio, quae saevientis ferociam compescat. Interim ad nos eximia inde redit consolatio, quod Christus piorum omnium persona indutus, quicquid illis factum fuerat iniuriae, se passum esse conqueritur. Sicut autem nihil ad leniendam persequutionum acerbitatem suavius fingi potest, quam dum audimus Filium Dei non modo nobiscum, sed in nobis pati, ita rursum sanguinarii Evangelii hostes, qui nunc stupido fastu insultant miserae Ecclesiae, sentient quem vulneraverint.

9. *Qui mecum erant.* Discrepantiam, quae videtur esse in verbis Lucae, nullam esse, in altero loco ostendi. Dicebat illic Lucas Pauli comites, quum starent attoniti, vocem audisse, neminem vidisse. Hic autem negat, auditam ab illis fuisse vocem eius qui loquebatur

cum Paulo, quum lucem conspicerent: nempe vocem aliquam obscuram ab illis perceptam fuisse, absurdum non est, ut tamen non discernerent sicuti Paulus ipse, quem solum obiurgatione sua compescere et domare volebat Christus. Audiunt igitur vocem, quia sonitus aures eorum verberat, ut sciant e coelo aliquem loqui, non audiunt vocem loquentis cum Paulo, quia non assequuntur quidnam dicat Christus. Fulgorem quoque vident in circuitu Pauli, sed neminem vident, qui vocem e coelo emittat.

10. *Quid faciam Domine?* Vox est hominis mansuefacti: atque haec vera est ad Dominum conversio, quum deposita omni ferocia subeundo ipsius iugo libenter collum subiicimus, paratique sumus quaevis eius iussa capessere. Ad haec, bene agendi initium est, interrogare os Domini. Frustra enim satagunt, qui sine eius verbo poenitentiam meditantur. Porro quod Christus Ananiam Paulo magistrum ordinat, non facit contumeliae causa, vel quod recuset eum docere, sed hoc modo externum Ecclesiae ministerium commendare vult et ornare. Atque in unius quidem hominis persona commune documentum nobis praebuit, ne gravemur ipsum audire loquentem hominum lingua. Eodem spectat quod mox sequitur, oculis captum fuisse, donec se discipulum offerens fidei suae humilitatem probasset. Non omnes quidem excoecat Deus quos vult illuminare, sed regula omnibus generalis praescribitur, Ut qui volunt ei sapere apud se stultescant.

12. Ananias autem quidam vir pius secundum Legem, testimonio probatus omnium illic habitantium Iudaeorum, 13. Veniens ad me, et astans, dixit mihi, Saul frater, accipe visum. Et ego eadem hora recepto visu vidi illum. 14. At ille dixit, Deus patrum nostrorum praeparavit te, ut cognosceres voluntatem suam, et videres Iustum, et audires vocem ex ore eius. 15. Quia eris testis illi apud omnes homines eorum, quae vidisti et audisti. 16. Et nunc quid cunctaris? Exurge et baptizare, et ablue peccata tua, invocato nomine Domini.

12. *Ananias quidam.* Transit iam Paulus ad quartum caput: nempe quod non tantum miraculis attonitus nomen Christo dederit, sed in Evangelii doctrina rite et solide fuerit institutus. Iam admonui non fortuito casu, sed duce Christo Ananiam fuisse Paulo obvium. Quod autem legalis pietatis elogium illi tribuit, et dicit, probatum fuisse totius gentis testimonio, his verbis antevertit sinistram quam concipere poterant opinionem. Ut abhorrebant a gentibus, nunquam ab illis inde admissus fuisset doctor. Legis vero apostata prorsus detestabilis fuisset. Ergo testatur, Deum coluisse secundum Legem, et eius pietatem notam fuisse et laudatam inter omnes Iudaeos, ut minime suspectus esse debeat. Particula *secundum Legem* inscite a quibusdam ad sequentem contextum trahitur, quod fuerit secundum Legem probatus: potius enim hac nota a gentium superstitionibus discernitur Ananiae religio. Quanquam notandum est, non fieri legis mentionem ad stabilienda operum merita, quae opponantur Dei gra-

tiae, sed omni sinistra suspicione eximitur Ananiae pietas apud Iudaeos. Quod autem uno verbo visum Paulo restituit, inde apparet divinitus missum esse, quemadmodum supra admonui.

14. *Deus patrum nostrorum.* Sicuti nihil ad nos incitandos aptius est, ut alacriter ad Deum pergamus, quam ubi Deum agnoscimus gratuita sua bonitate nobis occurrere, ut ab interitu ad viam nos revocet, ita hinc orditur Ananias. Deus, inquit, te destinavit ut cognosceres voluntatem suam: sic enim Paulus admonetur, se a Deo respectum, quo tempore vagus et a sua salute prorsus adversus erat: atque ita Dei praedestinatio omnes praeparationes abolet, quas Sophistae imaginantur, quasi libero suo arbitrio homo anteverteret Dei gratiam. Deum Patrum vocando memoriam promissionum renovat, ut sciant Iudaei, coniunctam illis esse novam Pauli vocationem, ac minime a Lege deficere, qui ad Christum transeunt. Ergo his verbis confirmat Paulus, quod prius in sua persona asseruit, se non esse transfugam a Deo Abrahae, et qui iam olim apud Iudaeos cultus fuerat, sed manere in veteri et partio cultu, quem ex Lege didicerat. Quare ubi de religione agitur, discamus Pauli exemplo, non imaginari novum quempiam Deum, ut fecerunt Papistae et Mahometistae, atque ut haeretici omnes solent, sed retineamus Deum illum, qui se Patribus olim tum Lege, tum variis oraculis patefecit. Haec est vetustas in qua nobis manendum est, non qua frustra superbiunt Papistae, qui novicium sibi Deum fabricarunt, quum a legitimis Patribus desciverint. Idem hodie de Iudaeis dicendum, quorum religio quum a Lege et Prophetis aliena sit, deum quoque ficticium et degenerem esse oportet: nam qui olim Deus Abrahae et Patrum dici voluit, apparuit demum in Filii sui persona, ut nunc proprio elogio vocetur Pater Christi. Itaque qui Filium reiicit, neque Patrem habet, qui ab eo separari nequit. Admonet autem Ananias gratuita Dei electione factum esse, ut nunc Paulo illuceat Evangelii veritas: unde sequitur, non fuisse hoc adeptum sua industria, quod etiam rei experientia monstravit: nihil enim Paulo contumacius, donec eum Christus subegit. Causa autem et origo si quaeritur, ad Dei consilium, quo designatus est, non revocat Ananias, et certe pretiosior res est, voluntatem Dei cognoscere, quam ut huc suo marte perveniant homines. Quod autem affirmat de Paulo Ananias, ad omnes transferri debet, fidei thesaurum non esse omnibus promiscue expositum, sed electis peculiariter offerri. Porro quaenam sit voluntas ista Dei, ex proximo membro clarius patet: multifariam enim multisque modis loquutus Deus per suos Prophetas, novissime in suo Filio voluntatem suam ac se totum solide patefecit (ad Hebr. init.).

Videres Iustum. Quum omnes fere graeci codices in masculinum genus consentiant, miror cur Erasmo magis placuerit, in neutro genere vertere, Quod iustum est: quem sensum vident lectores frigidum et coactum esse. Ego itaque non dubito, quin Iustus hic pro Christo sumatur, et concinne fluit hoc modo contextus, qui sequitur continuo post, Audias vocem ex ore eius. Constat autem hoc sanctis omnibus summum fuisse votum, ut Christi conspectu frui liceret. Inde manavit illa Simeonis confessio, Nunc dimittis in pace servum tuum, Domine: quia viderunt oculi mei Salutare tuum. Haec igitur visio, cuius desiderio pios Reges et Prophetas flagrasse

:estis est Christus ipse (Lucas 2, 29. 10, 24.), non abs re tan-
quam singulare Dei beneficium extollitur. Caeterum quia parum vel nihil prodesset ocularis aspectus, quem multis scimus fuisse exitialem, auditum vocis adiungit. Finem ascribit Ananias, cur Deus anto honore dignatus fuerit Paulum, nempe ut Filio suo publicus esset testis: atque eum ita praeparat, ut non modo sibi privatim liscat, sed eo maiore studio proficiat, quia futurus est totius Ecclesiae doctor.

16. *Et nunc quid cunctaris?* Non dubium est, quin fideliter rudimentis pietatis Paulum imbuerit Ananias, neque enim verae fidei expertem baptizasset. Sed Lucas multa praeteriens summam breviter perstringit. Ergo quum intelligat Paulus redemptionem promissam nunc in Christo exhibitam esse, merito Ananias Baptismo quicquam morae afferri debere negat. Caeterum quum dicit, Quid cunctaris? non obiurgat Paulum neque tarditatis insimulat, sed Baptismi accessione magis amplificat Dei gratiam. Similem sententiam habuimus cap. 10, 47. Num prohibere quis potest, quominus aqua baptizentur qui Spiritu sancto donati sunt sicut et nos? Quum autem addit, Ablue peccata tua, hac loquutione vim fructumque Baptismi exprimit, acsi dixisset, Ablue peccata tua Baptismo. Sed quoniam externo et corruptibili elemento ita plus tribui videtur quam par est, quaeritur, an Baptismus purgationis nostrae sit causa. Certe quum sanguis Christi unica sit a peccatis expiatio, et sicut semel in hunc finem effusus est, ita eius aspersione Spiritus sanctus per fidem nos assidue mundet, non potest hic honor ad symbolum aquae transferri sine Christi et Spiritus sancti iniuria: atque experientia demonstrat, quam propensi sint ad hanc superstitionem homines. Ideo multi pii homines, ne fidem subiiciant externo signo, vim Baptismi nimis extenuant. Sed modus tenendus est, ut Sacramenta locantur in ordinem, ne obscurent Christi gloriam, et tamen non careant sua efficacia et usu. Quare hoc primo loco tenendum est, solum esse Deum qui nos a peccatis abluit Filii sui sanguine: ut autem efficax in nobis sit haec ablutio, ipsum agere arcana virtute Spiritus. Ergo quum de remisione peccatorum agitur, non alius quaerendus est eius auctor quam coelestis pater: non alia materialis causa fingenda est, quam Christi sanguis. Ubi vero ad formalem causam venitur, primas quidem tenet Spiritus sanctus, sed accedit inferius organum, Evangelii praedicatio et Baptismus ipse. Caeterum, etsi solus Deus agit intrinseca Spiritus sui virtute, id tamen non obstat, quominus adhibeat suo arbitrio quae congruere novit instrumenta et media: non quod quicquam vel ex Spiritu suo vel ex sanguine Christi detractum in elemento includat, sed quia signum ipsum vult infirmitatis nostrae adminiculum esse. Quatenus ergo fidem nostram adiuvat Baptismus, ut remissionem peccatorum percipiat ex solo Christi sanguine, lavacrum animae vocatur. Ita ablutio, cuius meminit Lucas, non causam designat, sed ad sensum Pauli refertur, qui symbolo accepto peccata sua expiata esse melius cognovit. Quanquam hoc simul notandum est, non proponi in Baptismo nudam figuram, sed rei quoque exhibitionem simul annexam esse, quia nihil fallaciter Deus promittit, sed vere complet quod sub figuris significat. Rursus tamen cavendum, ne alligetur Dei gratia Sacramentis: neque enim quicquam prodest externa Baptismi admini-

stratio, nisi ubi ita Deo visum est. Hinc etiam solvitur alia quaestio, quae moveri possit: nam quum testimonium haberet Paulus gratiae Dei, iam illi remissa erant peccata. Non igitur Baptismo demum ablutus est, sed novam gratiae quam adeptus erat confirmationem accepit.

Invocato nomine. Non dubium est quin Christum intelligat, non quod solius Christi nomen invocetur in Baptismo, sed quia ab ipso petere nos iubet Pater quicquid Baptismus figurat, nec alio tendit Spiritus operatio, quam ut nos mortis et resurrectionis eius faciat participes. Statuitur ergo Christus, ut in Baptismo emineat, sed quatenus nobis datus est a Patre, et quatenus gratias suas per Spiritum sanctum in nos effundit. Ita fit, ut invocatio *nominis* Christi Patrem et Filium in se contineat: quare non *intelligit Ananias*, voce tantum Christi nomen proferendum esse, sed *precationem* designat, qua testantur fideles, penes unum Christum esse *externi* signi effectum. Neque enim sacramenta vel in se ipsis aliquam vim salutis inclusam habent, vel quicquam valent ex se ipsis. Quare hoc membrum velut correctio est superioris dicti, quia Ananias Paulum ab externi elementi fiducia diserte ad Christum ablegat. Ab hac regula quantum differant Papistae notum est, qui suis exorcismis affigunt gratiae causam, tantumque abest ut miseram plebem studeant ad Christum dirigere, ut Baptismo potius Christum obruant suisque exorcismis contaminent sacrum eius nomen.

17. Factum est autem quum essem reversus Hierosolymam, et orarem in templo, ut raperer extra me, 18. Ac viderem eum dicentem mihi, Festina, et exi velociter Hierosolyma: quoniam non recipient testimonium tuum de me. 19. Tum ego dixi, Domine, ipsi sciunt, quod ego coniiciebam in carcerem, et caedebam in singulis Synagogis *eos, qui* credebant in te. 20. Et quum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego quoque astabam, et consentiebam morti eius, et custodiebam vestimenta interficientium ipsum. 21. Et dixit ad me, Vade: quoniam ego ad Gentes procul mittam te. 22. Audiebant autem eum usque ad hoc verbum: tunc sustulerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem talem: non enim convenit eum vivere.

17. *Factum est etc.* Haec non fuisset ultima clausula, nisi insanis clamoribus abruptus fuisset Pauli sermo. Facile tamen ex superiori contextu apparet eius consilium: tractare enim de suo ministerio incipit, ut ostendat, non sponte se migrasse a Iudaeis, quasi maligne illis suam operam subduceret, sed Dei mandato praeter spem et animi propositum fuisse tractum ad gentes. Venerat enim data opera Hierosolymam, ut cum gente sua communicaret depositam apud se gratiam: atqui Dominus spem profectus abscindens illum inde expellit. Duplex autem fuit offensio, cui mederi voluit Pau-

lus: nam et profanari Dei foedus putabant, si gentes promiscue cum ipsis admitterentur in Ecclesiam: et gentem superbam nihil peius habebat, quam alios sibi praeferri adeoque aequari. In eo igitur consistit Pauli defensio, quod paratus fuerit, quantum in se erat, se illis addicere, sed coactus deinde sit Dei mandato ad gentes transire, quia nolebat eum desidere inutilem Hierosolymae. Quod vertit Erasmus, Ut raperer extra me, graece ad verbum habetur, Ut essem in ecstasi: qua particula fidem oraculo facere voluit. Circumstantia etiam temporis et loci idem confirmat, quod illi Dominus oranti in templo apparuit, quae optima fuit ad audiendam Dei vocem praeparatio. De modo visionis, vide quae circa finem capitis 7. attigimus.

18. *Quia testimonium tuum.* Tametsi simplex Dei nutus abunde nobis ad praestandum obsequium sufficere debet, quo tamen ad sequendum promtior esset Paulus, rationem illi Christus assignat, cur eum Hierosolyma velit exire, quia scilicet nullum illic operae pretium facturus esset. Atqui in eum finem electus non fuerat, ut faceret otiosus vel docendo nihil proficeret: quanquam haec violenta tentatio fuit, et qua duriter perculsum sancti hominis pectus fuisse credibile est. Paulo ante iniunctum illi munus fuerat Evangelii promulgandi, ut per totum orbem eius vox tonaret: nunc in ipso limine prohibetur, imo videtur damnari eius labor peculiari ignominia, dum eius testimonium repudiatur in odium, ut loquuntur, personae. Sed ita sanctum Domini servum humiliari oportuit, ut eius exemplo discerent omnes Evangelii doctores, se totos in Christi obsequium penitus addicere, ut ab uno loco exclusi mox alio transire parati sint, neque ob indigna fastidia despondeant animos vel ab officio desistant.

19. *Domine, ipsi sciunt.* Hac voce testatur Paulus, se non fuisse mente alienatum vel perplexum, quin illi constaret certa oraculi fides. Christum enim, quem nomine Domini compellat, procul dubio agnovit. Obiicit autem Paulus fieri vix posse, ubi tam repente mutatum viderint, quin eiusmodi spectaculum eos commoveat: unde colligit, se non infructuosum fore. Sic equidem ipse putabat, sed Christus praecise respondet, se aliam provinciam ei destinasse, et spem de Iudaeis frustra conceptam aufert. Quaeritur an fas Paulo fuerit, Christo rationes istas opponere: perinde enim est acsi, quod ille negavit futurum, probabile esse contendat. Respondeo, hoc Deum permittere Sanctis suis, ut familiariter in eius sinum exonerent suos affectus, praesertim ubi nihil aliud quam fidei suae confirmationem petunt. Si quis sibi sapiat, vel contumaciter recuset quod Deus praecipit, merito damnabitur eius arrogantia: verum singulari privilegio Deus fideles suos dignatur, ut modeste obiiciant quae possent eos a studio parendi retrahere, vel morari, quo liberiores et magis expediti totos se Deo permittant: sicuti Paulus, postquam edoctus est ita placere Domino, non responsat, neque contendit amplius, sed una illa exceptione contentus et ea supersedens ad profectionem sese accingit, quam fugitare visus fuerat. Interea quod tot miraculis non tanguntur Iudaei, indomabilis eorum pervicacia detegitur. Quae exprobratio haud dubie illos in furorem egit.

22. *Tolle de terra.* Hic narrat Lucas quam tumultuose interrupta fuerit Pauli concio: neque enim clamoribus modo eum obruunt, sed ad mortem eum postulant: ubi etiam clare apparet, quam phre-

netica sit superbia. Tantopere sibi placebant Iudaei, ut non modo prae se totum mundum despicerent, sed acrius pro sua dignitate certarent quam pro Lege ipsa, acsi tota religio in hoc cardine verteretur, ut genus Abrahae supra cunctos alios mortales excelleret. Ita nunc impotenter feruntur in Paulum, quia se missum ad gentes Apostolum dixerat: quasi Deum obstringat sua liberalitas ad ferendum numinis sui contemptum in sceleratis et ingratis, quos insignibus gratiis ornavit supra omnes alios. Nec mirum est, tantum in Iudaeis fuisse tunc ferociae, quum hodie modis omnibus attriti et ad extremas contumelias assuefacti, servili tamen fastu non desinant turgere. Sed isti sunt reprobationis fructus, donec reliquias secundum Pauli vaticinium Deus colligat Rom. 11, 5.).

23. Vociferantibus autem eis, et proiicientibus *vestimenta*, et pulverem iactantibus in aerem, 24. Iussit Tribunus eum induci in castra, et imperavit eum flagris examinari, ut sciret, propter quam causam sic acclamarent ei. 25. Et quum astrinxissent eum loris, dixit astanti sibi Centurioni Paulus, Num hominem Romanum et indemnatum licet vobis flagellare? 26. Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum, et nuntiavit ei dicens, Quid facturus es? hic enim homo Romanus est. 27. Accedens autem Tribunus dixit illi, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam. 28. Et respondit Tribunus, Ego multa summa civitatem istam comparavi. Paulus vero dixit, Ego autem etiam natus sum. 29. Protinus ergo discesserunt ab illo, qui illum examinaturi erant. Tribunus quoque timuit, postquam rescivit quod Romanus esset, et quod vinxisset eum. 30. Postero autem die volens scire certum, qua ex causa accusaretur a *Iudaeis*, *solvit* eum a vinculis, et iussit principes Sacerdotum convenire, totumque concilium: et deductum Paulum statuit coram illis.

24. *Iussit Tribunus.* Prudenter hoc et recte Tribunus, quod Paulum subduxit e conspectu populi, quum eius praesentia animos plus satis iam commotos magis ac magis irritaret: nam ita sancti hominis vitae prospicit, et ex parte sedat populi amentiam. Sed quum flagris caedi iubet, de quo nullum audivit certum crimen, inique agere videtur: et tamen colore non caruit haec iniquitas, quod probabile erat, non sine causa totum populum conspirasse in unius hominis caput: vehemens igitur praesumptio locum dabat tam rigido examini. Sed notandum est hunc politicis hominibus morem esse, ut aequi sint iudices quatenus illis expedit: si autem alio vocet utilitas, huc illuc deflectant. Interea hanc pravitatem prudentiae titulo fucare illis satis est: quia generale illud principium tenent, non posse mundum absque iustitiae specie gubernari. Sed in singulis actionibus praevalet illa quam dixi astutia, ut quid utile sit potius expendant, quam quid aequum et rectum.

25. *Num hominem Romanum.* Primo ius civitatis allegat, deinde communi iure se tuetur. Quanquam autem in secundo capite plus erat ponderis, nempe fas non esse hominem indicta causa flagellari, nihil tamen profuisset, nisi magis commotus fuisset Centurio romani imperii honore: nihil enim tunc magis criminosum erat, quam violasse populi romani libertatem. Lex Valeria deinde lex Porcia, Sempronia et similes vetabant, ne quis in corpus civis romani animadverteret sine populi iussu. Ita sanctum erat privilegium, ut non modo capitale, sed inexpiabile crimen esse ducerent, caesum esse romanum civem. Itaque privilegio magis quam aequitate communi elapsus est Paulus, sed non dubitavit in bona causa hoc civitatis clypeo paratam sibi iniuriam repellere. Sciendum autem est, sic ius civitatis ab eo fuisse assertum, ut fides Tribuno fieret: quia temere creditum non fuisset eius verbis nisi probatione adhibita. Porro non fuit difficile homini satis cognito testes producere. Cur autem poenam virgarum, quam nunc sua denuntiatione praevenit, tacitus pertulerit Philippis, causam posuimus capit. 16, 37., quia in turba populari auditus non esset: nunc quia illi negotium est cum romanis militibus, qui moderatius et gravius se gerebant, occasione utitur.

26. *Hic homo Romanus est.* Mirari quis possit, tam credulum fuisse qui habendo examini praeerat, ut asseveret quasi de re comperta. Nam si Pauli dicto habenda fuit fides, poterat quivis maleficus hoc artificio poenam effugere. Sed haec fuit agendi ratio, qui se romanum civem asserebat, nisi cognitorem daret, vel legitime probaret se civem esse, puniebatur: capitale enim erat, falso ius civitatis obtendere, quare Centurio rem quasi dubiam ad Tribunum refert, hic vero, ut dictum est, statim ad cognitionem accurrit: tametsi autem non exprimit Lucas, quibus testimoniis civem romanum Paulus se probaverit, minime tamen dubium est, quin veritas bene comperta fuerit Tribuno, antequam eum laxaret.

28. *Ego multa summa etc.* Hoc refellendi causa obiicit Tribunus, acsi diceret, ius civitatis non ita vulgare esse et in medio positum. 'Qui fieri potest, inquit, ut tu, obscurus de gente Cilicum homo, hunc honorem adeptus sis, qui mihi magna pecunia constitit? Quod Paulus respondet, se natum esse, qui urbem nunquam viderat imo cuius pater nunquam illuc forte accesserat, non est quod quenquam turbet. Norunt enim romanae historiae periti quosdam in provinciis civitate fuisse donatos, si de republica bene meriti vel in bello, vel in aliis gravibus negotiis, hanc sibi mercedem a Proconsulibus rogarent: ita nihil absurdi est, natum fuisse romanum civem, qui tamen ex provincia remota oriundus nunquam in Italia pedem posuisset. Quaeritur tamen qui conveniat, Tribunum sibi timuisse, quod Romanum civem vinxisset, neque tamen solvisse ex vinculis nisi postridie. Fieri potest ut in crastinum distulerit, ne quod daret signum timoris. Ego tamen existimo, causam fuisse metus Tribuno, quod eius iussu vinctus fuerat Paulus ut flagris caederetur, quia hoc erat violare corpus civis romani et communem libertatem, custodiam vero carceris fuisse permissam.

CAPUT XXIII.

1. Intentis autem oculis in concilium, Paulus ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona conversatus sum coram Deo usque in hodiernum diem. 2. Princeps autem sacerdotum Ananias praecepit astantibus sibi, ut percuterent os eius. 3. Tunc Paulus dixit ad eum, Percussurus est *te Deus*, paries dealbate. Et tu sedes iudicans secundum Legem, *et* Legem transgrediens iubes me percuti? 4. Qui vero astabant, *dixerunt*, Summo Sacerdoti Dei maledicis? 5. Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, quod Pontifex esset: scriptum est enim, Principi populi tui non maledices.

1. *Intentis autem oculis.* Orditur Paulus a testimonio bonae conscientiae, ut totus coetus intelligat, iniuste tam atroci crimine gravari, quasi Dei cultum evertere conatus esset. Fieri quidem potest ut per inscitiam labatur, qui alias nec Dei, nec religionis contemptor erit, sed Paulus initio hac tantum excusatione mollire voluit exasperatos animos, ut sibi audientiam faceret: nulla enim unquam admissa fuisset defensio, quamdiu opinio illa haesisset in sacerdotum animis, ipsum esse impium apostatam. Priusquam ergo ingrediatur in causam, crimen illud diluit: non modo ut sibi favorem conciliet a studio pietatis, sed etiam ut calumnias praevertat, vel saltem refellat iniqua de se praeiudicia, quibus videbat totum coetum infectum et corruptum esse. Quid praeterea dicturus fuerit, nescitur. Caeterum *docet haec* praefatio, neminem rite tractare pietatis doctrinam posse, *nisi in eo* regnet ac primas teneat timor Dei. Iam vero quamvis minus honorifice sacerdotes compellet, quam paulo ante pro gradibus caeterum, fraterni tamen nominis honorem adhuc illis tribuit, non quod eo digni sint, sed ut testetur alienationis causam minime oriri ex sua culpa.

2. *Princeps autem sacerdotum.* Non videtur Lucae narratio cum recepta historia congruere: nam de summis sacerdotibus illius temporis sic tradit Iosephus, Quadratum Syriae Proconsulem, quum a procuratione Iudaeae Cumanum abdicans iussit eum coram Caesare causam dicere, simul Ananiam summum Pontificem misisse vinctum, in cuius locum quis fuerit subrogatus non meminit: nisi quod probabile est, Ionathae honorem fuisse delatum, quem postea dicit dolo et perfidia Felicis Iudaeae praesidis, qui successor Cumani fuit, occisum esse. Nam quum Felix saepius ab eo admonitus indigne ferret hominis constantiam, cum Dora quodam pepigit, ut sicarios clam ad eum necandum immitteret. Tunc, eodem Iosepho teste, Rex Agrippa sacerdotium contulit Ismaeli Phabaei filio: Sed quum ipse Romam missus a populo deprecationis cuiusdam causa retentus a Poppaea Neronis uxore foret, Agrippa Iosephum cognomine Chabi, Simonis filium, in illius locum sub-

stituit. Sed mox huius quoque pertaesus Ananum Anani filium constituit Pontificem: porro hoc postremum accidisse narrat, quo tempore post mortem Festi submissus est Albinus, qui in eius vicem succederet. Cur autem huic Anano Ananiae nomen quidam mponant, non video. Habet quidem aliquid coloris, quod Sadducaeus fuisse dicitur, item audax et ferox, ut qui Iacobum fratrem Domini absque legitima auctoritate lapidationi obiecerit: verum si ides habetur Iosepho, non potuit ille esse Ananias, cuius hic menio fit a Luca, qui tunc demum creatus est sacerdos, quum iam lapsi essent anni complures, ex quo decesserat Felix ex provinia. Alia mihi coniectura in mentem venit. Floruit enim toto illo uccessu temporis Ananias quidam Pontifex, qui excepto honoris itulo fere primas in ordine tenebat. Et quia inter priorem Ananiam et Ismaelem vacuum aliquod tempus relinquit Iosephus, fieri otest ut hic summum sacerdotium obtinuerit intermedio illo temore. Verum ut hoc non fuerit, constat ex Iosepho, Ananiam, qui n urbis expugnatione mortuus est, sub imperio Claudii Caesaris et Neronis summos sacerdotes qui tunc erant dignitate aequasse. Imo ta celebratur eius auctoritas, quasi penes ipsum fuerit summa gubernatio, quamvis alii gestarent honoris insignia. Deinde ἀρχιερεὺς proniscue vocatur, sicuti qui summo sacerdotio praediti erant. Nunc expendant lectores, annon hoc quoque loco nomen ἀρχιερέως primaium magis quam summum significet, ut saepe alias. Nam Evangelistae passim ἀρχιερεῖς nominant sacerdotes ex genere Aaron, ut Levitis eos discernant, quibus inferior erat gradus sacerdotii. Adde quod Ananias ille, qui strenuus cordatusque habebatur absentis Pontificis vices obire potuit. Caeterum quae ex Iosepho retulimus habentur partim libro Antiquit. 20. cap. 3. usque ad 8., partim libro 2. elli Iudaici.

Praecepit ut percuterent. Miram intemperiem videmus in hoc coetu grassatam esse. Nam quod isto impetu correptus fuit Pontiex, ut Paulum nullla de causa percuti iuberet, fecit procul dubio x omnium consensu, imo ut gratiam ab insanis captaret. Sic auem Dominus impios a Satana raptari sinit, ut ab omni aequitatis et emperantiae specie excidant. Nam hypocritae cuperent aliquam moderationis speciem ostentare: nec vero dubium est, quin hic Pontifex rae se ferre conatus sit gravitatem sua persona dignam. Atqui Dominus excussit illi hanc larvam, ut ne plebeii quidem et gregarii hominis modestiam teneret, sed profunderet instar bestiae violentam erociam. Interea videmus, quam foeda et horribilis tunc fuerit dissipatio Ecclesiae. Ananias concilio praesidens, quum deberet sua graitate frenum iniicere aliis, omnis modestiae oblitus ad vim et immanitatem eos impellit. Nulla igitur tunc viguit ratio disciplinae, sed onfusa regnavit barbaries. Nec mirum: nam se alienaverant a Deo; Christum abiecerant per summum ludibrium: tota religio inter ipsos enalis erat. Ergo in phreneticam amentiam, quae detestabilis esset rofanis quoque hominibus, ruere oportuit, ut impietatis suae poenas arent in suo dedecore.

3. *Percutiet te Deus.* Non potest illam iniuriam silentio tegere Paulus, quin saltem expostulet gravibus verbis eum Pontifice, Deique vindictam illi denuntiet. Neque enim est imprecatio, ut atis constat ex graeco contextu, sed potius obiurgatio cum poenae

denuntiatione coniuncta. Si quis obiiciat, Paulum non servasse modestiam quam suis praecipit Christus, dum iubet, ubi in sinistram maxillam percussi fuerint, simul dextram quoque dare, facilis est solutio, Christum illis verbis non exigere a suis silentium, quo alatur malorum improbitas et protervia, sed tantum frenare animos, ne impatienter ferant acceptam iniuriam. Vult Christus suos una iniuria accepta paratos esse ad ferendam secundam, atque hoc modo omnem vindictae cupiditatem reprimit: haec vera est et brevis tolerantiae definitio, quae fideles omnes decet, ne in iracundiam ebulliant, ne certent maleficiis, sed malitiam bonitate vincere studeant. Hoc autem minime prohibet, quin de iniuriis sibi factis querantur, coarguant impios et ad Dei tribunal ipsos citent, modo *id faciant sedatis* animis, deinde absque malevolentia et odio, *quemadmodum hic* Paulus ad Dei iudicium provocat, ne sibi placeat in *sua tyrannide* Pontifex. Accusat igitur eum, quod Legem violet, cuius *beneficio* potestatem se habere obtendit: unde colligit, non impune illi cessurum. Si quis impatientia victus tantum obmurmuret, culpa non vacabit: aperta autem et severa accusatio, si ab animo composito prodeat, fines a Christo positos non transgreditur. Si quis excipiat convicium esse admixtum, respondeo, semper videndum esse, quo animo proferantur verba. Christus reum concilii pronuntiat, qui tantum fratri suo dixerit Racha, qui autem dixerit Fatue, eum graviori iudicio subiicit: atqui si locus datur reprehensionibus, saepe durius loquendum est. Unde conficitur, non aliud fuisse Christi consilium quam ut ab omni indignatione primum, deinde contumelia suos arceret. Abeit ergo conviciandi affectus, atque ita non stultitiam modo in fratribus notare, sed eorum scelera, quum opus fuerit, licebit exprimere suis nominibus. Sic Paulus non sua causa loquutus est, ut verborum probro ulcisceretur Pontificis iniuriam, sed quia verbi Dei minister erat, facinus gravi et seria reprehensione dignum tacere noluit: praesertim quum utile esset, crassam Ananiae *hypocrisin* ex suis latebris in lucem extrahere. Ergo quoties nobis cum *improbis* est negotium, si bonam causam bene agere cupimus, danda *opera* est, ne quis irae motus in nobis ebulliat, ne qua vindictae cupiditas nos ad convicium incitet. Si autem in nobis regnet Spiritus mansuetudinis, licebit impios tanquam ex ore Dei, ut meriti sunt, tractare: sic tamen, ut appareat nos potius esse Prophetas, quam immodico fervore quicquam temere effutire.

4. *Qui astabant dixerunt.* Hinc apparet, eadem omnes intemperie laborasse. Cur enim non potius accusant Ananiam, quem videbant omnis modestiae oblitum barbaro more ad manus et verbera prorumpere? nam et hoc in commune illorum dedecus cedebat. Sed hoc solenne est hypocritis, ut in alios plus quam austeri censores ad sua peccata blande conniveant: deinde haec superbia coniuncta est cum tyrannide, ut subditis nihil prorsus licere velint qui dominantur, quidvis autem sibi permittant. Ita hodie in Papatu, quanto plus sibi licentiae indulget, ac securius lascivit impurus ille Clerus, totumque mundum suis sceleribus contaminat, eo rigidius compescit ac vinctas tenet populi linguas. Itaque si quis mutire ausus fuerit modica libertas, non secus ac nefandum sacrilegium, immanes illorum clamores excitat.

5. *Nesciebam, fratres.* Quibus videtur haec Pauli excusatio figura carcere, non satis ad contrarias obiectiones attendunt, quibus refellitur ipsorum error. Dicunt ignotum fuisse Paulo Pontificem, quia diu abfuerat: quasi vero hoc eum latuerit, sacerdotii honore pollere, qui in coetu praesideat. Nec vero tam obscurus erat Ananias, ut eius gradum nesciret Paulus. Sed eius verba ansam disputationi praecidunt, dum eum obiurgat quod, praetextu Legis sedem iudicis occupans, contra Legem intemperanter feratur. Agnovit ergo Paulus quem locum teneret, qui eum sua potestate abuti dixit. Alii commentum argutius excogitant, quod hic de homine loquutus non sit, sed de officio et publica persona: atqui primum coacta est expositio, quia, si Paulus sacerdotium reverebatur, homini qui illo praeditus erat debuit aliquid honoris deferre. Iam vero credibile non est, quum abolita esset adventu Christi sacerdotii maiestas, et sequuta adeo turpis profanatio, Paulum, quasi integra adhuc et legitima potestas vigeret, solito honore prosequutum fuisse qui tunc sub Pontificum titulo nullo iure dominabantur. Ego itaque Augustino subscribens non dubito, quin haec ironica sit excusatio. Nec obstat quod ministros veritatis decet simplex oratio. Quum enim duplex sit *ironiae* species: una, quae fallendi artificio tecta est, altera, quae sic figurate designat rem de qua agitur, ut acrius pungat: in hac secunda nihil est servis Christi indignum. Sensus ergo verborum est, Ego, fratres, in hoc homine nihil agnosco sacerdotale. Addit etiam testimonium ex 22. capite Exodi v. 28., ubi tametsi proprie de iudicibus loquitur Moses, extenditur tamen sententia ad quemvis ordinem legitimum. Omnis ergo dignitas, quae tuendae politiae causa instituta est, religiose coli debet ac in honore haberi. Quisquis enim contumeliose insurgit adversus Magistratum et eos, qui imperio vel honore praediti sunt, anarchiam appetit, Talis autem libido ad perturbatione ordinis spectat: imo humanitatem ipsam concutit. Ideo ab hoc crimine se purgat Paulus, sed ita ut Ananiam neget pro Dei Sacerdote habendum, qui totum Ecclesiae ordinem corrupit ac pervertit. Sed hic nascitur quaestio annon parendum sit Principi, quamvis tyrannidem exerceat: nam si honore privandus non est, qui male officio fungitur, peccavit Paulus Pontificem honore spolians. Respondeo, inter civiles Magistratus et Ecclesiae praesules aliquid esse discriminis. Quamvis enim terreni vel civilis imperii confusa sit perversaque administratio, Dominus tamen subiectionem vult salvam manere: sed ubi spirituale regimen degenerat, solvuntur priorum conscientiae, ne iniustae dominationi pareant, praesertim si impii et profani sanctitatis hostes sacerdotii titulum falso ad evertendam salutis doctrinam praetexunt, sibique dominationem arrogant, qua Deus ipse in ordinem cogatur. Sic hodie Papae iugum excutere non modo licet fidelibus, sed etiam necesse est: quando aliter parere non possunt eius legibus, quam si a Deo deficiant.

6. Sciens autem Paulus, quod una pars esset Sadducaeorum et altera Pharisaeorum, exclamavit in concilio, Viri fratres, ego Pharisaeus sum. filius Pharisaei: de spe et re-

surrectione mortuorum ego iudicor. 7. Et quum hoc dixisset, facta est seditio inter Pharisaeos et Sadducaeos, et scissa est multitudo. 8. Nam Sadducaei quidem dicunt, non esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisaei autem utraque confitentur. 9. Factus est autem clamor magnus: et surgentes qui de secta Pharisaeorum erant scribae, pugnabant dicentes, Nihil mali invenimus in homine isto, quodsi Spiritus loquutus est ei, aut Angelus, ne repugnemus Deo.

6. *Sciens autem.* Stratagema Pauli quod narrat Lucas videtur Christi servum minus decere. Astutia enim qua usus est simulatione implicita fuit, quae non procul a mendacio distabat. Statum causae suae dicit verti in resurrectione mortuorum: atqui scimus, de aliis rebus fuisse certamen, quod ceremonias abrogaret, quod gentes admitteret in foedus salutis. Respondeo, tametsi haec vera sunt, eum tamen non fuisse mentitum: neque enim aliis de rebus se accusatum fuisse negat, nec totam disceptationem in uno capite constituit hoc, sed vere profitetur ideo sibi infensos esse Sadducaeos, quod resurrectionem mortuorum asserat. Sciebat intestinis dissidiis laborare, qui in ipsum conspiraverant: sibi ipse quidem optime conscius erat, et facile fuisset bonam causam aequis iudicibus probare. Quia tamen videt tumultuose sibi obstrepi, nec patere defensioni suae aditum, hostes inter se committit: unde etiam palam fit, inscitia eos et coeco zelo raptari. Notandum est, igitur sic exorsum fuisse Paulum, ut ingenue et sincere totam causam exponere cuperet, nec astute refugisse puram et integram confessionem, qualis a Christi servis edenda esset: sed quia obstructus erat aditus, nec ulla audientia dabatur, extremo remedio usum esse, ut palam faceret, suos adversarios coeco odio praecipites agi. Exitus enim ostendit, non ratione ipsos vel iudicio adductos esse, quos mutuae discordiae alio transversos rapiant. Nunc si quis sanae doctrinae lucem obscurans vafritiem suam excuset Pauli exemplo, facile refellitur: aliud est enim privatim sibi consulere cum veritatis iactura, aliud autem professos Christi hostes ab eius oppugnatione abducere, ut inter se confligant. Porro videmus impios, quamvis hostiliter inter se dissideant, ubi gerendum est bellum cum Evangelio, sua certamina oblivisci. Satan enim discordiarum pater, unum hunc consensum inter suos procurat, ut exstinguendam pietatem eadem sit illis mens et idem animus. Sic hodie videmus factiones, quae in Papatu fervent, tantisper quiescere, dum communibus studiis Evangelium opprimant: quo plus animi Christi discipulis esse convenit ad fovendam veritatem, ut simul coniuncti melius resistant. Hinc etiam colligimus, quale pacis genus nobis commendet Scriptura. Christus pacificos esse Dei filios pronuntiat (Matth. 5, 9.): atque hoc verum est, quatenus fieri potest eorum opera, ut omnes fraterne sub Domino coalescant. Sed id non obstat, quominus eiusdem Domini auspiciis velut tubae clangore impios excitemus, ut tanquam Midianitae se ipsos conficiant, modo hue et zeli simplicitas et Spiritus prudentia nos dirigant.

Una pars Sadducaeorum. Hic rursus velut in speculo conspicimus, quam deformis et confusa tunc fuerit Ecclesiae ruina. Fides Ecclesiae anima est: fidei nihil magis proprium quam consensus, nihil magis contrarium quam sectae. Id autem accidere necesse fuit, quum posthabito Dei verbo quisque ad sua figmenta discipulos traheret. Neque enim aliud sanctum est unitatis vinculum quam simplex et genuina Dei veritas: ab ea simulatque discessum, non mirum est, si homines quasi lacera membra huc illuc distrahantur. Ergo sectarum origo inter Iudaeos fuit Legis corruptela: quemadmodum simili poena Dominus in Papatu ultus est verbi sui profanationem, quum variis hominum figmentis corruptum foret. Quo magis timendum est, ne horrenda nobis, qui Evangelium obtendimus, instet dissipatio et luctuosior quam quae fuit in Papatu: cuius indicia quaedam apparent. Nec mirum est, quum tot modis iram Domini ingratitudo nostra provocet. Caeterum quamlibet multis naevis et maculis aspersa sit Ecclesiae facies, qualiscunque etiam deformitas in posterum accidat, haec nobis succurrat consolatio: sicuti Deo tunc curae fuit, Ecclesiam mirabiliter ab interitu eripere, ita eius gratia semper fore residuum aliquod semen. Fieri certe non potest, quin piis mentibus in rebus adeo confusis interdum obrepat aliqua desperatio, sed clypeum illum opponere mox discamus, Dominum, qui in tam densa errorum caligine, in tanta congerie superstitionum, in effreni sectarum licentia Ecclesiam suam apud Iudaeos servavit, hoc nunquam passurum, ut tota in orbe terrarum deleatur. Idem etiam accidit in Papatu: nam quum illic everso Dei cultu, oppressa salutis doctrina, eiecto Christi regno, palam regnaverit impietas, Deus tamen occultas reliquias servavit, et semper aliquid tritici latuit sub palea. Haec exempla simul conferre valde est utile. Hodie quum invehimur in Papatum, reclamant conducticii eius patroni, nihil esse absurdius quam fingi, Dei Ecclesiam pluribus saeculis fuisse prorsus exstinctam: quasi vero fingamus, nullum fuisse superstitem Deo populum, ubi in defectionem prolapsi sunt, qui debebant purum Dei cultum asserere. Nos vero corruptam ab illis tyrannis Ecclesiam fuisse conquerimur, profanatum fuisse templum Dei, ut parum a porcorum hara differret, dissipatum fuisse gregem Christi dirutumque eius ovile: denique Ecclesiam fuisse absconditam ab hominum oculis, ut tamen electos suos Dominus licet dispersos agnosceret, et absconditos sub alis suis foveret. Quam stulte vero honorum titulis superbiant Papistae, hinc patet, quod olim iudaicam Ecclesiam non vulgus hominum vel aliqui privati, sed ipsi sacerdotes exitialibus dissidiis sciderunt. Quare non est, cur fortiter resistere dubitemus Papae et suorum omnium arrogantiae, quibuscum idem habemus certamen quod Prophetae et Apostoli cum aetatis suae sacerdotibus. Sicuti autem sanctis viris non obstitit Ecclesiae reverentia, quominus impiam malorum sacerdotum tyrannidem vexarent, ita nos inanibus larvis terreri non decet, quibus se fallaciter venditant Papistae, quum tamen pietatis doctrinam abiecerint. Certum quidem est, populum tunc in tres sectas fuisse divisum, sed praeteritis Essenis, Pharisaeos tantum et Sadducaeos Lucas commemorat, quia sic ferebat eius institutum. Quanquam autem de nominibus vulgo recepta est opinio, priores a separatione vocatos esse, quod se a reliquo grege propter fictam

sanctimoniam eximerent, secundos vero a iustitia, quasi צדיקים: ego tamen, sicut alibi professus sum, magis eorum sententiae subscribo, qui Pharisaeos nomen ab interpretando traxisse volunt. Nam פרש expositionem significat: unde et פרושים vocantur interpretes. Scimus autem Pharisaeos germana Legis et Prophetarum doctrina non contentos multa figmenta permiscuisse, quae sibi a patribus per manus tradita iactabant.

8. *Sadducaei quidem dicunt.* Quanquam tria capita ponit Lucas, in quibus dissentiebant istae sectae, paulo post tamen ad duo restringit, quia spirituum et angelorum eadem est ratio. Dicit ergo Pharisaeos utraque confessos esse: nempe quod mortuos resurrectio maneat, et quod humani et angelici spiritus sint immortales. Hic autem declarat Lucas, quo sensu Apostolus Pharisaeum se professus fuerit: non quod omnibus eorum commentis subscriberet, sed in resurrectione mortuorum duntaxat. Scimus, quantopere pessimos eorum errores exagitet Christus: itaque addenda fuit exceptio, ne quis putaret Paulum se illis per omnia adiungere. Iam quod resurrectionem negabant Sadducaei, non est cur ideo putemus, in totum similes fuisse Epicureis: fatebantur enim mundum regi Dei providentia, et unicuique mercedem pro operibus rependi. Hac in parte paulo saniores erant Epicureis, sed nimis crassum delirium erat, iustitiae praemia et scelerum poenas in hac vita includere. Nam ut de Scriptura taceam, experientia palam ostendit, promiscue bonos et malos vel affligi multis aerumnis, vel benigne et indulgenter tractari, adeoque saepe deliciari impios, dum misere anguntur Dei cultores, ut habetur Psalmo 73, 4. Quare quisquis Dei iudicium ex praesenti hominum fortuna vel prospera vel adversa aestimat, a fide tandem ad Epicureum Dei contemptum excidere necesse est. Iam hic belluinus est stupor, acquiescere influxa et caduca vita, nec sapere supra terram: quo magis fugiendus est error ille non secus ac detestabile portentum. Etsi enim pietas terrenae quoque vitae promissiones habet, quia tamen miserrimi sumus, si subsistit spes *nostra in mundo*, ab hoc tirocinio incipere oportet Dei filios, ut in coelum oculos attollant, et ultimae resurrectionis gloriam assidue meditentur.

Neque angelum, neque spiritum. Tribus modis exponitur hic locus. Multi ad Spiritum sanctum referunt, quod minime consentaneum videtur. Nam etsi nihilominus in aliis erroribus excusabiles sunt Sadducaei, quia tamen Scriptura nomen Spiritus Dei toties inculcat, vix adducor ut credam, negasse ipsos quod leviter tantum et obscure Pharisaei credebant: nam neque horum de Spiritu sancto distincta erat fides, ut propriam Spiritus hypostasin agnoscerent in Dei essentia. Nonnulli angelum et spiritum synonyma esse volunt, quasi idem bis dicatur: sed quorsum attinebat rem minime obscuram repetere? Decepit eos scilicet quod proxime sequitur membrum, ubi Lucas videtur non distinguere. Sed ratio ante adducta est: quod quum eiusdem sint naturae et substantiae hominum animae et angeli, in eodem ordine ponuntur. Itaque non dubito quin verus Lucae sensus sit, angelos, deinde etiam quosvis spiritus fuisse negatos a Sadducaeis. Iam quum Paulus in hac parte doctrinae se Pharisaeum esse clamet, aperte damnat omnes fanaticos, qui hodie laborant simili errore. Sunt enim profani quidam et indocti homines, qui angelos et diabolos nihil quam

bonas et malas inspirationes esse somniant: et ne careant colore, luxisse ab ethnicis dicunt quicquid Scriptura de bonis et malis angelis tradit, quum potius illa passim in mundo recepta opinio ex coelesti doctrina originem traxerit: sed ethnici acceptam a patribus doctrinam mendaciis suis inquinarunt. Quod ad hominum animas spectat, quia hodie etiam quidam male feriati homines animas evanescere in morte fingunt usque ad diem resurrectionis, eorum amentia similiter Lucae testimonio refutatur.

9. *Factus est clamor magnus.* Hic melius exprimitur illa seditio, cuius paulo ante meminit Lucas: nempe quod non tantum abierint in diversas sententias, sed clamoribus tumltuose certaverint: quare στάσις plus aliquid quam dissensionem significat. Porro docet hic locus, quid mali secum ferant dissidia: nam quia originem fere ab ambitione trahunt, inde homines facile ad contentionem prosiliunt: mox erumpit pertinacia. Ubi eo ventum est, quia nec iudicio nec moderationi locus relinquitur, nullum est amplius causae discrimen. Qui Paulum exsecrabantur, repente incipiunt esse eius patroni. Recte id quidem, si hoc iudicio facerent, sed quia in Sadducaeos feruntur, eorum odio accensi in Pauli causa caecutiunt. Quo magis cavendus nobis est pugnarum fervor, qui omnia perturbatione miscet.

Quodsi Spiritus. Hoc de Spiritu sancto haud dubie exponi debet. Caeterum nihil vel magis pie vel modestius dici potuit. Nam simulac doctrinam aliquam e coelo profectam esse constat, impie Deo repugnant, quicunque non eam amplectuntur. Sed unde tam subito scribis factus est Paulus Dei Propheta, quem suis manibus occidere parati fuissent, quem suo praeiudicio damnaverant, donec exarsit cum Pharisaeis dissidium? Porro sicuti hac voce quasi proprio gladio se iugularunt, ita eos nobis monitores esse Deus voluit, ne proiecta e coelis oracula spernamus. Rursum tamen videmus suspensos haerere, qui serio ad auscultandum Dei sermonem attenti non sunt, et vacillare quoties aliquid in medium profertur, quia indigni sunt qui certam veritatem apprehendant. Quare si cupimus Spiritu discretionis gubernari studia, nos ad discendum applicemus.

10. Et quum magna seditio coorta esset, veritus Tribunus, ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere et rapere eum de medio illorum, ac deducere eum in castra. 11. Sequenti autem nocte assistens ei Dominus ait, Bono animo esto, Paule: ut enim testificatus es de me Hierosolymis, sic te oportet Romae etiam testificari. 12. Orto autem die collegerunt se quidam ex Iudaeis, et devoverunt se, dicentes neque esuros neque bibituros, donec occiderent Paulum. 13. Erant autem plures quam quadraginta viri, qui hanc coniurationem fecerant. 14. Qui accesserunt ad principes Sacerdotum ac seniores, et dixerunt, Devotione devovimus nos ipsos nihil gustaturos, donec occidamus Paulum. 15. Nunc ergo vos significate Tribuno et concilio, ut cras producat illum

ad vos, tanquam aliquid certius cognituros de eo. Nos vero priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum. 16. Quum autem audisset filius sororis Pauli insidias, venit et intravit in castra, nuntiavitque Paulo.

10. Iterum videmus, quam atrox malum sit contentio, quae ubi semel efferbuit tam violentos habet motus, ut etiam prudentissimi non sint sui compotes. Quare simulatque initium aliquod se ostendet, mature obviam ire studeamus, ne serum tandem remedium sit in cohibendo medio cursu, quia nullum incendium tam celeriter serpit. Tribunus autem, ut ordinatus erat providentiae *Dei minister* ad servandam Pauli vitam, rursus eum e faucibus mortis eripit per suos milites: nam etsi non alio consilio tam diligenter succurrit Tribunus, nisi ut graviores tumultus et caedes praeveniat, Dominus tamen e coelo praesidium servo suo destinans coecas manus illuc dirigit.

Sequenti autem nocte. Narrat Lucas oraculo confirmatum esse Paulum, ut in rebus adeo turbatis contra terribiles impetus infracto animo staret. Fieri certe non potuit, quin multi pavores eius animum percellerent, et simul in posterum tempus angeretur; quare oraculum minime supervacuum fuit. Debebant quidem superiora, quibus admonitus fuerat se Deo curae esse, sufficere ad fovendam eius spem, ac sustinendam ne labasceret: sed quia in magnis periculis novos subinde terrores ingerit Satan, quibus Dei promissiones in cordibus piorum, si obruere prorsus nequit, quasi nebulis obscuret, earum memoriam renovari opus est, ut fides novis fulturis adiuta firmius consistat. Summa autem est, ut Paulus se confidenter gerat, quia Romae quoque futurus sit Christi testis. Atqui frigida inanisque videtur haec consolatio, acsi diceretur, Ne timeas, quia longe durior conditio te manet. Satius enim fuisset secundum carnem, semel perire ac celeri morte defungi, quam longo temporis tractu in vinculis tabescere. Dominus liberationem illi non promittit, ac ne laetum quidem exitum. Tantum molestias, quibus iam plus satis urgetur, in longum tempus extrahit. Hinc vero melius colligimus, quantum in se momenti habeat haec fiducia, nos in miseriis nostris a Domino respici, licet non statim ad opem ferendam manum admoveat. Discamus ergo vel in extremis quibusque afflictionibus, in solo Dei verbo acquiescere: nec unquam deficiamus, quamdiu nos paterni sui amoris testimonio vivificat. Quia autem nunc e coelo non mittuntur oracula, nec per visiones Dominus ipse apparet, meditandae sunt nobis innumerae promissiones, quibus se propinquum nobis perpetuo fore testatur. Si expediat angelum ad nos descendere, hoc etiam confirmationis genus Dominus non negabit. Interea hic honor habendus est Verbo, ut eo solo contenti quod nobis promittit auxilium patienter exspectemus: adde, quod quibusdam nihil prodest angelos e coelo missos audire, Dominus autem non frustra Spiritu suo promissiones a se datas in cordibus fidelium obsignat. Interim sicuti eas non temere inculcat, sic fides nostra sedulo se exerceat in continua illarum recordatione. Nam si fidem Pauli necesse fuit novo subsidio erigi, nemo nostrum est qui non longe plus

bus subsidiis indigeat, simul tolerantia armandae sunt mentes, ut longos et perplexos molestiarum circuitus transcendant.

12. *Orto autem die.* Hic circumstantia ostendit Lucas, quam necesse fuerit Paulo novum et recens fidei robur colligere, ne trepidaret in maximo et subito discrimine: nam de tam desperato hostium suorum furore admonitus nihil statuere aliud potuit, quam actum esse de vita sua. Devotio haec, cuius meminit Lucas, species fuit anathematis. Causa devotionis erat, ne consilium mutare fas esset, vel retractare quod condixerant. Subest quidem semper in iureiurando tacita exsecratio, Si quis fallat vel peieret, sed interdum quo se magis obstringant homines, certas anathematis formas concipiunt, et capita sua diris devovent, quae incutiant insolitum terrorem. Caeterum docet haec historia, zelum ita sanguinarium esse in hypocritis, ut non reputent quid sibi liceat, sed quocunque tulerit libido, secure provolent. Demus Paulum sceleratum fuisse hominem et morte dignum: quis tamem privatis de eo poenas sumere permiserat? Iam si quis rogasset, cur tantopere odissent Paulum, in promptu quidem erat responsio, quia apostata esset ac schismaticus: sed huius rei stulta solum et ex incerto rumore concepta opinio eorum animos temere occupaverat. Eadem hodie coecitas et idem stupor Papistas instigat, ut in nobis perdendis nihil sibi illicitum putent. Ita eos excoecat hypocrisis, ut tanquam divinis et humanis legibus soluti zelo suo nunc ad perfidiam, nunc ad varias fraudes, nunc ad immanem saevitiam, denique ad quidvis audendum raptentur. Ad haec in hac historia perspicimus, quanta sit impiorum temeritas. Adhibita exsecratione iurant se non ante cibum capturos, quam Paulum occiderint, quasi vero in eorum manu esset illius vita. Quod ergo toties sibi uni vindicat Dominus in Scriptura, ut hominum quos creavit mortis et vitae sit arbiter (Deut. 32, 39.), id sibi usurpant isti phrenetici. Adde, quod non duo vel tres reperiuntur tantae amentiae socii, sed plures quam quadraginta: unde etiam discimus quanta sit hominum ad perverse agendum propensio, quando sic turmatim coëunt. Porro quum impotenter eos praecipitet Satan in suum ipsorum exitium, quam pudenda est nostra ignavia, quod pro asserenda Dei gloria vix digitum movemus? Tenenda quidem est moderatio, ne quid nisi ex Dei mandato tentemus, sed ubi nominatim Dominus nos vocat, nihil excusationis habet cessatio.

14. *Accesserunt ad Principes sacerdotum.* Quod tam scelestae et nefandae conspirationi subscribunt sacerdotes, hoc documento produnt, se nec ullo Dei timore tangi, nec ulla humanitate esse praeditos. Non modo probant, quod affertur de homine per insidias necando, sed latrocinii partem exsequi parati sunt, ut in sicariorum manus tradant, quem cupiunt quovis modo perditum. Quid enim aliud erat hominem e iudicis manibus ad necem rapere, quam latronum more in ipso iudicio grassari? Hoc certe tam praeposterum consilium nunquam probassent sacerdotes, si qua in illis fuisset gutta pii rectique affectus, imo sensus humani. Adde, quod per eos non stetit, quominus et toti populo et sibi magnam perniciem accerserent: sed ita perditam eorum impietatem, quae sub honoris fuco latebat, Dominus palam detexit.

16. *Filius sororis Pauli.* Hic videmus, ut impiorum consilii Deus quasi ex transverso occurrat. Multa quidem sinit eos mach

nari, et improbos etiam eorum conatus fluere, sed tandem ipso articulo demonstrat, se ex coelo ridere quicquid in terra satagunt homines. Non est prudentia, inquit Salomo (Prov. 21, 30.), non est consilium adversus Dominum: cui respondet illud Iesajae 8, 10., Inite consilium, et dissipabitur: proferte verbum, et non stabit. Hoc in praesenti historia tanquam in speculo nobis considerandum proponitur. Res fere peracta erat, ut Paulus quasi devota victima postridie ad mactationem exiret: atqui Dominus ostendit fideli custodia munitam esse eius vitam, ut frustra quidvis moliantur homines. Nos vero non dubitemus, quin suam providentiam, cuius tunc specimen exhibuit, ad nos tuendos extendat: qua manet fixa promissio, Capillus non defluet ex capite vestro, etc. (Luc 21, 18.). Ad haec, operae pretium est notare, saepe modis inopinatis ipsum agere solitum ad suos servandos, quo melius fidem nostram exerceat. Quis putasset retegendas esse per puerum insidias, quarum se solos conscios esse putabant coniurationis socii? Discamus ergo, quamvis nulla ordinaria nobis tuendae salutis ratio appareat, in Dominum tamen recumbere, qui viam per invia inveniat.

17. Accersito autem Paulus ad se uno ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod renuntiet illi. 18. Et ille quidem assumens eum, duxit ad Tribunum, et ait, Vinctus Paulus accersitum me rogavit, ut hunc adolescentem perducerem ad te, habentem aliquid, quod loquatur tibi. 19. Apprehensa autem manu illius, Tribunus secessit cum eo seorsum, et percunctatus est illum, Quid est, quod habes significandum mihi? 20. Ille autem dixit, Iudaei conspirarunt, ut rogarent te, uti crastino die educas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo. 21. Tu vero ne morem gesseris illis: insidiantur enim ei ex ipsis viri plures quadraginta, qui se ipsos devoverunt, ne vel edant vel bibant, donec interfecerint eum. Et nunc parati sunt expectantes, dum promittas. 22. Tribunus igitur dimisit adolescentem, praecepitque ei, Ne cui effutias, quod haec indicaveris mihi. 23. Et accersitis duobus Centurionibus dixit, arate milites ducentos, ut eant Caesaream, et equites septuaginta, et lancearios ducentos, a tertia hora noctis: 14. Et iumenta parate, ut impositum Paulum salvum perducant ad Felicem Praesidem.

17. *Accersito etc.* Vitae quidem non ita cupidus erat Paulus, quin libenter ad mortem properaret, si ita visum esset Domino, sed quoniam ea lege se Christo servire agnoscit, ut illi non minus vivat quam moriatur, patefactum sibi periculum non negligit. Ac certo quidem persuasus est, Deum vitae suae esse custodem, sed non expectat, dum manum exserat e coelo miraculi edendi causa, quin potius oblato sibi remedio utitur, divinitus sibi ordinatum esse non

dubitans. Sic omnibus Christi ministris agendum est, ut invicta constantia instructi, quatenus fert ipsorum vocatio, pericula non formident, nec tamen temeraria audacia proiiciant se in mortem. Secure invocent Dominum in mediis angustiis, neque tamen contemnant, quae ad manum occurrent subsidia. Alioqui iniuriam facient Deo, non modo ad eius promissiones surdi, sed modum liberationis sibi a Deo praefixum spernentes.

19. *Apprehensa manu illius.* Quod se tam facilem et humanum adolescenti praebuit Tribunus, quod manu eum deduxit in locum secretum, quod eum comiter audire sustinuit, Dei gratiae acceptum ferre oportet, qui se populo suo gratiam daturum promisit coram Aegyptiis (Exod. 3, 21.), qui solet mollire corda ferrea, feroces spiritus domare, et ad omnem humanitatem formare, quibus uti decrevit ad suos iuvandos. Poterat homo militaris ignotum adolesentem repellere, non minus quam respuere Pauli ipsius preces. Dominus ergo, qui hominum corda in manu habet, profanum hominem ad praestandam audientiam flexit. Profuit etiam ante scivisse, quam immaniter furerent adversus Paulum, ut misero et destituto homini libentius succurreret. Caeterum hoc exemplo monentur qui cum imperio praesunt, quanta sit virtus humanitas. Si difficilis ad eum fuisset accessus, per inscitiam Paulum Iudaeis necandum dedisset. Ita saepe Magistratus sua superbia, quod scilicet monitores admittere non dignantur, in multas et graves offensas incurrunt.

23. *Accersitis duobus Cent.* Hic vero clarius adhuc perspicitur Dei providentia. Etsi enim Tribuni consilium est, publicum motum praecavere, cuius ratio coram Praeside fuisset reddenda, exsequitur tamen consilium Dei in liberando Paulo. Cogendi enim erant milites, urbs praesidio nudanda, et sumptum aliquem exigebat expeditio. Sic ergo nobis consideranda est prudentia Tribuni, ut fides in coelum attollat oculos, Deumque intelligat arcano instinctu cor profani hominis dirigere, et eundem Paulo ut militibus ducem esse itineris, ut ille Caesaream salvus perveniat. Hora tertia noctis finis erat primae vigiliae. Perinde igitur est acsi iubeat Tribunus, praesto adesse milites secunda vigilia. Lancearios vocat Lucas iaculatores, qui levius armati in alis collocabantur, quum legionarii milites statariae militiae aptiores forent.

25. Scriptis literis in hanc formam: 26. Claudius Lysias potentissimo Praesidi Felici salutem. 27. Virum hunc comprehensum a Iudaeis, quum iam prope esset, ut ab eis interficeretur, superveniens cum militibus eripui, cognito quod Romanus esset: 28. Volensque scire causam, ob quam accusarent illum, deduxi in concilium eorum, 29. Quem comperi accusari de quaestionibus Legis ipsorum, nullum dignum morte aut vinculis habentem crimen. 30. Et quum indicatum esset mihi de insidiis, quae homini a Iudaeis instabnt, protinus eum misi ad te, denuntians etiam accusatoribus, ut quae habent adversus eum dicant apud te. Vale.

31. Milites vero, secundum quod sibi iniunctum erat, assumptum Paulum duxerunt per noctem Antipatridem. 32. Postridie autem dimissis equitibus, ut cum eo irent, reversi sunt in castra. 33. Illi quum venissent Caesaream, ac tradidissent epistolam Praesidi, stiterunt etiam Paulum coram ipso. 34. Quum legisset autem Praeses, et interrogasset, ex qua esset provincia, et cognovisset quod ex Cilicia, 35. Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui advenerint. Iussitque in praetorio Herodis custodiri eum.

25. *Spiritus literis.* Primo breviter monendi sunt lectores, qui in historiis versati non sunt, Felicem hunc fuisse *Pallantis fratrem*, qui, quum Caesaris esset libertus, summos urbis proceres opibus et potentia aequabat. Quin etiam praetoria ornamenta non absque pudendae foedaeque adulationis elogiis illi decrevit Senatus. Quum ergo Claudii fatuitate abutentes eius liberti romanum imperium suo arbitrio regerent, praesertim vero Narcissus et Pallas, nihil mirum si hic postremus fratrem suum Iudaeae imposuerit. Summa autem epistolae huc tendit, ut Paulum suo praeiudicio sublevet Tribunus, et de partis adversae iniuriis Felicem praemoneat fidemque illis deroget, quominus ad nocendum valeant.

27. *Virum hunc comprehensum.* Hoc de Iudaeis odiose dictum in Pauli favorem, quod homo romanus violenter pulsatus et propemodum interfectus ab illis fuerit: deinde a iure civitatis eum commendat, ut mitius tractetur. Porro ista commendatio neque precibus vel blanditiis elicita, neque pretio redempta fuit. Unde ergo factum dicemus, ut Tribunus homini obscuro et omnibus exoso gratis se tam benignum praebuerit, nisi quia Dominus illum servo suo patronum constituit? Videmus ergo ut fidelium quoque linguas et manus in suorum utilitatem gubernet.

29. *Quem comperi.* Hic Paulum crimine absolvit, pro sui iudicii captu scilicet. Sed notemus profanum hominem loqui: nam in populo Dei non leviore poena dignum est scelus, pravis et impiis dogmatibus pietatis doctrinam corrumpere, quam iniuria aliqua vel maleficio aequitatem et ius violare inter homines. Neque vero passi fuissent Romani convelli suas superstitiones vel commenticios deorum suorum cultus, sed quum illis Lex Dei nullo in pretio foret, imo quum extinctam cuperent, minime apud eos criminosum erat, Mosi et Prophetis fidem abrogasse vel turbasse Ecclesiam falsis dogmatibus. Itaque lex erat ne Praesides de hoc negotio cognoscerent, sed ita provincialibus maneret sua religio, ut, si quid contra admissum esset, ne romani Magistratus vindicandum curarent. Haec ratio est, cur in crimine vel maleficio non deputet Tribunus, quaestiones movisse de Lege. Perperam autem hoc praetextu indocti homines, sibi et aliis turbandi licentiam concedi volunt. Longe aliter Dominus pronuntiat, qui violationem cultus sui severius ulciscitur, quam quasvis iniurias hominibus illatas. Et certe nihil absurdius est quam sacrilegiis impunitatem dare, quum furta plectantur. Caeterum ut a Tribuno iudaica religio negligitur, ita diluuntur Iudaeorum calumniae, quibus libenter gravassent Paulum.

30. *Quum indicatum esset mihi.* Secunda pars Epistolae, ubi odium in adversarios retorquet Tribunus, quod per insidias conati sunt Paulum interficere: unde etiam coniicitur, inique Paulo eos facessere negotium et tantopere infestos eius vitae. Nam si iure illum persequuti essent, causae bonitate confisi iudicio eum permitterent: nunc dum ad caedem confugiunt, eos ratione apparet destitui.

32. *Postero autem die.* Quanquam ante non expressit Lucas, militibus mandatum esse ut ex itinere redirent, certum tamen est, nonnisi ad eum locum Paulo datos fuisse comites, ubi Tribunus Paulum in tuto fore sperabat: nocte enim clam fuerat egressus. Sciebat autem Tribunus, confecta itineris parte non esse amplius timendum, quia hostibus spes assequendi non esset: tutum vero non esse, partem praesidii longius ablegare.

CAPUT XXIV.

1. Post quinque autem dies descendit Princeps Sacerdotum Ananias cum Senioribus et Tertullo quodam rhetore, qui comparuerunt coram Praeside contra Paulum, 2. Et citato Paulo coepit accusare Tertullus, dicens: Quum in multa pace agamus per te, et multa restituantur in gente hac per tuam providentiam, 3. Et semper et ubique amplectimur, praestantissime Felix, cum omni gratiarum actione 4. Sed ne diutius te detineam, ore te, ut audias nos paucis pro tua humanitate. 5. Nacti enim sumus virum hunc pestiferum et concitantem seditionem omnibus Iudaeis in universo orbe, et auctorem sectae Nazarenorum, 6. Qui etiam templum profanare conatus est: quem et apprehensum voluimus secundum Legem nostram iudicare, 7. Sed superveniens Tribunus Lysias, cum magna vi eripuit eum e manibus nostris, 8. Iubens accusatores eius ad te venire, ex quo poteris ipse, inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum. 9. Adiecerunt autem et Iudaei, dicentes haec ita habere.

1. Quod Ananias Caesaream descendit Pauli accusandi causa, magis probabilem facit coniecturam, quam prius attuli de eius sacerdotio: nam expeditio ista summi Pontificis dignitate erat inferior. Fuit igitur alius quispiam tunc summus Pontifex: Ananias vero primarius Sacerdos, quum gubernacula teneret ac vir esset strenuus, legationem hanc obire oportuit. Turbam vero secum adducit, et quidem ex venerando Seniorum collegio, ut specie ipsa moveatur Praeses ad Paulum damnandum. Sed quum Paulus

dicendi artificio non uteretur, saltem nihil opus fuit rhetore conducto, qui verborum facundia cum eo certaret. Adde, quod et dignitate et hominum copia praestabant, ut facile illis esset, miserum hominem omnique auxilio desertum obruere. Signum ergo malae conscientiae fuit, quod magno rerum usu pollentes, in publicis negotiis exercitati, rerumque forensium periti, rhetorem conducunt. Est quidem eloquentia donum Dei, fateor: sed in hac causa nihil quam merus fucus ad iudicem fallendum quaesitus est. Hoc autem ideo narrat Lucas, ut sciamus nihil omissum fuisse a Iudaeis, quo Paulum opprimerent: nec modo pervorterent eius innocentiam, sed territo et confuso defensionem excuterent. Atque ita reputemus, mirifica Dei gratia factum esse, ut Paulus tam duros insultus intrepide sustinuerit. Quare si quando contingat, pium hominem solitarium a magno hostium numero obsideri, veniat haec *historia in mentem*, et animum a pavore colligat: sicuti etiam David suo *exemplo* nos hortatur, Si me circumstent castra, non timebo, quia tu mecum es. (Psal. 27, 3.)

2. *Quum in multa pace.* Praefatur extra causam Tertullus, quia Felicis prudentiam et virtutes laudat, quo sibi favorem conciliet. Putidum igitur et adulatorium exordium est: non quod eorum sententiae subscribam, qui Tertullum exagitant, quia blanditiis iudicem demulceat et sibi alliciat. Laudare enim iudicem non semper alienum est a recta et legitima agendi forma, ac posset hoc in utramque partem, ut vulgo loquuntur, disputari. Sed ego non aliud improbo, nisi quod palam vitiosum est. Falsis enim laudibus se oblique insinuat hic rhetor, ut rem ipsam de qua agitur, obscuret. Quorsum enim de pace et statu bene composito loquitur, nisi ut Felix Iudaeae salutem in Pauli damnatione sitam esse putans de causa non cognoscat? Ad haec ex Iosepho patet quam avare, crudeliter et libidinose in illa provincia se gesserit Felix. Iam praecesserat indigna et tragica caedes summi Pontificis Ionathae, quia se dissolutae eius tyrannidi opponere ausus fuerat: denique eodem fere tempore, importunis totius gentis querimoniis coactus est Claudius Caesar, submisso in eius locum Festo, illum revocare ad causam dicendam. Ergo videmus, quam turpiter et sine pudore mentitus fuerit hic rhetor. Quando autem succinunt omnes Pauli adversarii, videmus odio excoecatos et malitia communem patriae statum perfide prodere: nec quicquam habere pensi, modo Paulus ad necem dedatur. Ubi Erasmus vertit, Multa recte gerantur, vetus interpres propius accedere videtur ad mentem Lucae, qui dicit fieri κατορθώματα, quod tantundem valet ac Reformationes vel correctiones. Industriam ergo Felicis Tertullus commendat, quod a multis corruptelis Iudaeam purgaverit, multaque restituerit in melius, quae alioqui pessum ibant: quo scilicet cupidius morte unius hominis favorem gentis sibi acquirat, quam sciebat alioqui sibi esse infensam.

5. *Nacti enim sumus virum hunc.* Duplicem habet scopum Tertullus. Hoc imprimis captat, ut Paulus tradatur Iudaeis, quoniam iusta sit illorum cognitio, ubi de cultu Dei et Mosis Lege agitur. Sin vero hoc negatum fuerit, capitale crimen intentat, quod seditionem Paulus concitaverit in plebe. Sciebant, nullum esse magis odiosum crimen Romanis: ideo eius maxime infamia Paulum onerant. Ac id ipsum amplificat Tertullus, quum dicit Paulum in

toto orbe concitare Iudaeos. Sed mirum est cur addat, principem esse sectae Nazarenorum, quod in laude potius quam vituperio apud Iudaeos habitum fuisse scimus. Ego autem non eos (Nasiraeos) notari existimo, qui se legitimo et antiquo Legis ritu Deo consecrabant, sed tumultuosos illos sicarios, qui se etiam plausibili nomine vociferabant Zelotas: quae factio circiter illud tempus emersit, imo ex Iosephi historia colligitur, iam tunc fuisse grassatos. Alii Nazarenos pro Christianis poni sentiunt, quod ego non aegre admitto. Caeterum si prior expositio placeat, astute sectam opponit Paulo Romanis exosam. Nam quum zelotae illi eximii prae aliis censeri vellent Legis cultores, zeli praetextu quasi vexillum tollebant ad irritandos plebis animos. Interea boni isti libertatis suae zelotae praecipuis eius defensoribus non parcunt, modo illorum odio Paulum implicent. Nazaraeis quos dixi extra hanc causam tanquam animosis Legis vindicibus plausum dedissent: nunc quasi eorum contagio totum mundum inficiat, summum Paulo dedecus ex illorum societate aspergunt. Adde quod impudenter Paulum calumniantur: nemo enim eius rei suspectum ipsum habebat. Crimen ergo velut ex trivio arreptum et sine colore fictum non minus improbe quam malitiose in eum proiiciunt. Verum supina hac securitate, ut alibi diximus, hypocritae perrumpunt quidvis sibi licitum putantes, modo zeli fucum obtendant.

6. *Qui templum profanare conatus est.* Levis erat et paene frivola apud romanum Praesidem accusatio, qui optasset, funditus eversum esse templum. Sed quia nihil ad movendos tumultus aptius erat quam templi profanatio, astute illius Paulum insimulat: acsi diceret, minime per eum stetisse quin civitas tumultuaretur; ac prae se tulisse facem pessimi incendii, nisi obviam itum foret. Simul etiam illud alterum involvit, quia violata sit religio a Paulo, indicium eius rei proprie ad Iudaeos spectare. Et hic de tribuno Lysia conqueritur, quod ipsis ius suum extorserit. Efficere ergo conatur, ut Praeses quod a Tribuno ereptum erat, illis restituat. Hoc quoque astutia non caret, quod Tribuno, qui humanius quam vellent sacerdotes se gesserat erga Paulum, fidem abrogat Tertullus suspectumque obliquae reddit, quia palam trahere in crimen non audet. Sed quaeritur in sperare potuerint, tantum sibi deferri a Praeside, quum soli romani magistratus tunc de causis capitalibus cognoscerent. Respondeo, hic aequitatem simulare, acsi clementius Paulum tractare habeent in animo, quam dignus erat. Etsi enim de capite hominis sententiam non ferebant, permissa tamen illis erat modica castigatio, qualis erat virgarum. Interea non desinit Tertullus eum ad mortis supplicium postulare apud Praesidem.

8. *Inquisitione facta.* Aequa postulatio, ne Praeses ante iudicet quam re bene comperta, neve Paulum damnet nisi legitime convictum. Sed quomodo hac conditione litigare audent, quum sibi sint tam male conscii? Respondeo, habuisse testes ad manum: nec se ad probandum offerre nisi suo arbitrio, quanquam alius erat finis. Felicem enim sperabant talibus ampullis facile persuasum iri, ut reum quasi pro damnato eorum libidini subiiceret. In summa, quo se ferocius iactando insultaverint et maiore fiducia fuerint elati, hoc modo se fore victores putant: quia reo praeclusus erit ad defensionem omnis aditus. Ita confidenter iactant

calumniatores, se rem afferre probatam, ut oculos iudicibus perstringant.

10. Respondit autem Paulus, quum annuisset ipsi Praeses, ut diceret, Meliore animo pro me ipso causam dico, quum sciam, te a multis iam annis fuisse Iudicem huic genti: 11. Qui possis cognoscere, quod non plures sunt mihi dies quam duodecim, ex quo ascendi adoraturus Hierosolymam. 12. Et neque in templo invenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbae, neque in Synagogis, neque in urbe: 13. Neque probare possunt ea de quibus me accusant. 14. Confiteor autem hoc tibi, quod iuxta viam, quam vocant haeresin, sic colo patrium Deum, credens omnibus, quae in Lege et Prophetis scripta sunt: 15. Spem habens in Deum, fore quam et hi ipsi expectant resurrectionem mortuorum, iustorum simul et iniustorum. 16. In hoc vero ipse studeo, sine offendiculo conscientiam habere erga Deum et erga homines semper. 17. Post annos autem plures accessi, eleemosynas exhibiturus in gentem meam, et oblationes: 18. In quibus comperernnt me purificatum in templo, haud cum turba, neque cum tumultu. 19. Quidam autem ex Asia Iudaei, quos oportebat apud te praesto esse, et accusare, si quid haberent adversum me, 20. Aut hi ipsi dicant, si quid deprehenderunt in me iniquitatis, quum steti in synedrio, 21. Nisi de una haec voce, qua clamavi stans inter eos, De resurrectione mortuorum ego iudicor hodie a vobis.

10. *Respondit.* Status defensionis Paulinae in qualitate non versatur, sed inficiatur obiectum sibi crimen: non quod ipsum puderet Evangelii vel crucem refulgeret, sed quia plenior fidei confessio locum tunc non habebat. Ergo omissa Evangelii causa, quam accusator non attigerat, simpliciter ad obiectas sibi calumnias respondet. Sed priusquam huc descendat, se libentius coram Felice causam agere praefatur, quia diu Iudaeae praefuerit: quod scilicet novus aliquis Praeses propter inscitiam forte perculsus esset tam atroci delatione. Non laudat Praesidis virtutes, sed gaudere se dicit, quod diuturnum usum habeat, ut magis composite iudicet. Atque haec sincera est ac ingenua defensionis ratio, rem verbis opponere. Perperam tamen videtur colligere Paulus, Felicem, quia iam a multis annis sit Praeses, posse cognoscere adventus sui tempus. Respondeo hoc ideo dici, quia consentaneum sit moderatius eum agere, acsi diceret, Quia tu pridem assuefactus es ad eorum mores, minus timeo ne te circumveniant. Imperitia enim iudices reddere solet nimis credulos, et ad praeposteram festinationem.

11. *Adoraturus.* Primo certum est, aliis de causis eum venisse, et postea hanc fuisse praecipuam fatebitur, ut eleemosynas afferret in subsidium inopiae fratrum. Sed facilis est excusatio, quod necesse non habuit rationem adventus sui reddere: tantum de polluta religione se in transcursu purgare voluit. Quare ut aliud fuerit expeditionis susceptae consilium, hoc semper verum est, non alio animo venisse, nisi ut se Dei cultorem profiteretur, ac sanctitatem quoque templi adoratione sua approbaret. Altera quaestio magis perplexa est, quomodo se dicat venisse adorandi causa, quum iam abolita esset templi religio et sublatum omne templi discrimen. Hic quoque respondeo, quamvis suum consilium non exponat, nihil tamen falsum simulare: neque enim Christi fidelibus vetita erat in templo adoratio, modo ne sanctitatem loco affigerent, sed libere nulloque locorum delectu puras manus tollerent (I. Tim. 2, 8.). Licuit Paulo quum Hierosolymam venisset, testandae pietatis suae causa templum ingredi, et illic solennes obire cultus divini ritus, quia a superstitione purus erat, modo ne expiationes susciperet Evangelio contrarias. Non ergo eum impulit religio, ut Hierosolymam veniret ex Legis praescripto, quasi Sanctuarium facies Dei esset ut olim: ab adoratione tamen externa, quae apud homines pietatis testimonium foret, non abhorruit.

12. *Cum aliquo disputantem.* Nihil horum negare necesse habuit Paulus, si fecisset, quia defendere poterat recte factum. Unus fuerat e scribis qui quotidie disputabant, nec vero aut Lege aut usu prohibebantur, quin docendi causa se turmatim colligerent: imo in hunc finem per varia urbis loca dispositae erant Synagogae, in quibus suos conventus agerent: adde quod sciebat, tam a Christo quam Apostolis id esse factum. Retorquere etiam obiectum crimen in adversarios promptum erat, quibus hic mos erat quotidianus. Sed quia nihil aliud agitur in praesentia, nisi ut hostium calumnias refellat, et coarguat temere ac de nihilo impetum in se factum ab importunis hominibus, de iure, ut loquuntur, non disserit, sed tantum de facto. Praesertim in hoc incumbit, ut fumum illius calumniae discutiat, quod delatus fuerat tanquam turbae concitator. Ideo concludit se falso et iniuste accusatum, quia nunquam probabunt adversarii quae in iudicium adduxerant. Hoc ad absolutionem satis valere debuerat, improbis mendaciis onerari, in quo ne minima quidem haerebat suspicio.

14. *Confiteor autem.* Quia impietatem Paulo obiecerant et templi profanationem, nunc se ab utroque purgat, ut intelligat Felix, sola malevolentia impelli adversarios. Nam etsi falsa sit ac praepostera quae obtenditur religio, saepe tamen aliquid favoris apud homines parum attentos invenit eius studium: quare timendum erat ne Felix, si quid sinistri suspicatus esset de Paulo, non modo sacerdotum zelo ignosceret, sed etiam concederet quod petebant. Proinde hanc quoque accusationis partem diluit Paulus, et quidem eo modo, ut Evangelii fidem non attingat: quia tunc, ut diximus, nondum opportuna erat eius confessio. Sed quid hoc est, quod colere se Deum fatetur secundum viam, quam vocant haeresin? Quidam putant instar concessionis hoc esse additum, quia, quod iudicio et rectae electioni tribui debebat, in malam partem trahebant hostes: acsi dixisset Paulus, haeresin quidem vocari quam sequutus erat religionis for-

mam, sed immerito. Atqui quum neque apud Iudaeos neque apud gentes tunc infame esset illud nomen, probabile non est, apud profanum hominem de ea re causam dici, quam laudi potius quam vitio passim ducebant. Quum inter Christianos sermo est, detestabiles iubet haberi haereticos Spiritus Dei, et ab haeresibus cavendum esse docet, quia pestiferam Ecclesiae dissipationem afferant. Ergo in populo Dei, cuius salus in fidei unitate consistit, res minime ferenda est. Sed quia Iudaei tunc palam gloriabantur suis sectis, supervacua fuit illa quam nuper diximus excusatio. Restat igitur, vel ut se Pharisaeum esse intelligat, vel ut haeresin vocet Iudaicam religionem, vel absque sinistra nota Evangelii professionem, quia ab omnium gentium usu et consuetudine distinctae erant. Quando se prius Pharisaeum confessus est, nihil erit absurdi, si dicamus idem nunc repetere, praesertim quum paulo post de resurrectione mortuorum fiat mentio. Caeterum, quia primum hoc caput confessionem solum continet de cultu Dei patrii, mihi potius in genere notari videtur Iudaica religio, vel quae inde fluebat Christiana fides. Romanus civis erat Paulus, tamen ut oriundus erat a Iudaeis, fatetur se in religione manere quam a patribus didicerat. Atque huc pertinet adverbium similitudinis: rem enim notam demonstrat, nempe cultus speciem, cui addicti erant Iudaei. Dei patrii nominatim meminit, quia homini Romano, nisi origine Iudaeus fuisset, transire ad Legis doctrinam fas non erat. Adversarios etiam perstringit, a quibus tam crudeliter impetitur, quum tamen utrinque in unius Dei cultu consentiant. Ego, inquit, secundum morem a maioribus traditum non secus ac ipsi Deum colo. Nec obstat, quod a ceremoniis legalibus desciverat, contentusque erat spirituali Dei cultu. Satis enim habet Paulus impietatis maculam, quae in ipsum falso coniecta erat, abstergere. Itaque ridiculi sunt Papistae, qui Pauli suffragio quamlibet vetustatem probari fingunt. Nos, inquiunt, patrium Deum cum Paulo colimus, ut nobis consuetudo per manus est tradita: quasi vero vel ipsis iudicibus eundem clypeum Turcis et Iudaeis contra fidem Christi opponere sufficiat. At vero nihil minus propositum Apostolo fuit, quam religionem simpliciter in maiorum auctoritate fundare, et pietatem suam patrocinio tueri, quod omnibus gentium superstitionibus commune futurum erat: tantum os suis adversariis obstruere voluit. Interea pro confesso sumebat, patres, a quibus profecta erat Iudaica religio, probos et germanos fuisse Dei cultores, ut iure gloriari possent Iudaei non degeneres, patrium Deum quem colebant unicum esse coeli et terrae opificem, gentiles vero totius reliqui orbis deos inania esse figmenta.

Credens omnibus. Brevis expositio proximae sententiae: nam quia non simpliciter affirmaverat se Deum colere, sed addiderat particulam οὕτως, nunc definit quomodo Deum colat. Unde apparet eum sedulo cavere, ne se adventiciis, quae inter Iudaeos regnabant, superstitionibus implicet: quemadmodum si Papistis hodie quispiam nostrum respondeat, se Deum colere quem profitentur, qualiter ex Lege et Evangelio sumus edocti. Hinc discamus, non coli rite Deum, ut grata ei sint nostra obsequia, nisi ex fide, quae unicum est pietatis fundamentum: neque enim ut se Dei servum probet, nudas ceremonias obtrudit, sed diserte ponit, se credere. Continet praeterea hic locus utilem doctrinam, hoc uni-

eum esse rectae et orthodoxae fidei fundamentum, Scripturae se subiicere et reverenter amplecti eius doctrinam. Porro hic Paulus Scripturam partitur in Legem et Prophetas, quo clarius demonstret, nihil se ab universali Ecclesiae consensu habere diversum.

15. *Spem habens in Deum.* Notanda est sermonis series: postquam enim Scripturae se credere professus est, nunc spem futurae resurrectionis subiungit, ut appareat, non carnis sensu vel ex hominum placitis, sed ex Dei verbo esse conceptam. Ita praecedit Scripturae reverentia, ut nos eius auctoritas devinctos teneat, et fidei exordium est: deinde sequitur eorum, quae illic Deus patefecit, cognitio certae spei coniuncta. Quod autem illos facit sibi socios, ad saniorem partem refertur: quanquam non dubium est, quin hoc artificio eos ex latebris elicere in apertam lucem coram Felice tentet, sicuti rursum ex clausula defensionis patebit. Caeterum generalis hic resurrectio asseritur contra quosdam fanaticos, qui eam ad Christi membra restringunt. Verum ut hoc loco Paulus omnes resurrecturos dicit, sic clara Christi voce promiscue citantur omnes, alii ad iudicium, alii ad vitam, Ioann. 5, 29.

16. *In hoc vero ipse studeo.* Nullus est ad studium recte sancteque vivendi acrior stimulus, quam spes ultimae resurrectionis, ut pluribus locis admonet Scriptura. Ideo Paulus alibi passim, dum efficaciter hortari vult fideles, ad eius memoriam ipsos revocat (Phil. 3, 20.). Quare non abs re hoc loco dicit, se hac fide subnixum operam dedisse, ut pure coram Deo viveret et iustitiam coleret inter homines. Et certe mala conscientia pro mille testibus satis est ad coarguendos stuporis homines, ut certo colligere liceat, non serio credere vitam aeternam, ad quam non aspirant. Conscientiam vocat ἀπρόσκοπον, quasi dicas inoffensam, ubi obstaculis removendis incumbunt servi Dei, quae eorum cursum impediunt. Duas autem conscientiae partes ponit. Nam est quidam interior mentis sensus, qui Deum solum respicit: inde postea nascitur fides et integritas, quam cum hominibus colimus. Demum ubi se constanter prosequutum esse dicit tam pietatem in Deo colendo quam iustitiam inter homines, significat eos vere sperare ultimam resurrectionem, qui bene agendo nunquam fatigantur: nam particula *semper* designat perseverantiam in cursu aequabili.

17. *Post annos autem complures.* Sensus est, iam a longo tempore non fuisse Hierosolymis, sed in aliis regionibus procul versatum esse, et longo temporis intervallo nunc venisse ad ferendas eleemosynas et sacrificium gratiarum actionis Deo offerendum. Unde etiam eorum inhumanitas et simul ingratitudo apparet, quod, quum modis omnibus favorem esset promeritus in tota gente, tam iniquam illi mercedem rependant. Hic vero locus superiorem exponit, ubi adorationis facta fuit mentio. Certum enim est, non ex professo venisse Paulum, ut in templo offerret: quia eius rei consilium nonnisi post suum adventum coepit. Sed tantum recitat, quod in eo deprehenderint Iudaei, quod ad causam praesentem praecipuum habebat pondus. Tandem quum dicit, se hoc agentem fuisse in templo deprehensum, et quidem prius solenni purgatione interposita, deinde quietum et nihil tumultus moventem, utrumque crimen iterum a se depellit. Purgatio enim testis erat, minime profanatum ab eo fuisse

templum: deinde quum pacate ageret sine hominum turba, nulla erat tumultus suspicio.

20. *Quidam ex Asia etc.* Defectiva est oratio: sensus tamen ambiguus non est, quod potius sine causa tumultuati sint illi Asiatici quos abesse conqueritur, acsi diceret, Vos, qui tot crimina in me congeritis, quomodo res habeat non potestis asserere, sed rumorem temere creditum ad Praesidis tribunal affertis. Qui autem totius mali culpam sustinent, et qui fuerunt incendii flabella, non comparent. Postquam in alios crimen retorsit Paulus, nunc quasi collecta fiducia praesentes adversarios provocat, ut libere proferant, si quid habent compertum: quanquam in participio στάντος ab Erasmo et veteri Interprete dissentio, vertunt enim in praesenti tempore, et συνέδριον de consessu Praesidis exponunt, quod mihi alienum videtur a mente Pauli. Sentit enim meo iudicio, se in illorum συνεδρίῳ fuisse paratum reddendae omnium rationi: tunc autem nihil fuisse ab illis cognitum quod criminari queant, quia ad unam solum vocem efferbuerint, quum dixit, de resurrectione mortuorum se iudicari, id est, non alia de causa se totum hoc molestiae subire, nisi quia resurrectionem speraret. Unde apparet, nunc excudi novam accusationem de nihilo, quia, si quid fuisset noxae, tunc minime tacuissent. Probabile quidem est, alios postea ultro citroque habitos fuisse sermones, et propius quasi manu conserta congressos esse, quia videbimus, alibi de Christo fuisse contentionem: sed Lucae tantum propositum fuit monstrare, quam probe se purgasset Paulus a falsis criminationibus accusatorum.

23. Auditis autem his Felix distulit illos, certo sciens, quae ad eam viam attinebant, dicens, Quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam causam vestram. 24. Iussitque Centurioni, ut custodiret Paulum, sineretque eum relaxari: et ne quem ex illius familiaribus vetaret, subministrare ei aut adire eum. 25. Post aliquot autem dies, quum advenisset Felix cum Drusilla uxore sua, quae erat Iudaea, accersivit Paulum, et audivit eum de fide, quae est in Christum. 26. Disputante autem illo de iustitia et temperantia, et de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, In praesentia abi: caeterum opportunitatem nactus accersam te. 27. Simul et illud sperans, fore ut pecunia sibi daretur a Paulo, ut solveret ipsum. Propter quod et frequenter accersens eum, loquebatur cum ipso. 28. Biennio autem expleto, accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiam praestare Iudaeis Felix, reliquit Paulum vinctum.

23. *His auditis.* Apparet Felicem, quamvis de causa nihil pronuntiaret, subolfecisse, nullo suo delicto gravari Paulum, sed sacerdotum malitia. Nam ubi narrat Lucas, in adventum Lysiae reiectam fuisse actionem, simul quasi rationis loco inserit, Praesidem exacte novisse quae ad viam spectabant: quibus verbis significari arbitror,

vel iam longo usu fuisse exercitatum, ut sacerdotum morem teneret, et qualiter se gerere solerent: vel ex his, quae ultro citroque dicta fuerant, perspexisse quam frivola esset accusatio. Idque confirmat humanior et magis remissa Pauli ipsius tractatio: nam eius curam Centurioni mandat, ut sit quasi in laxiore custodia. Alii uno contextu legere malunt in persona Felicis, Ubi venerit Lysias, qui melius tenet hanc causam, tunc iudicabo: sed ratione parum firma adhuc sensum hunc coactum eliciunt. Negant Viae nomen pro doctrina Legis usquam inveniri sine adiectione: atqui neque ego de Lege interpretor, sed de sectis, quarum nulli hospites ignari erant. Nemini certe dubium erat, quin animarum immortalitatem assererent Pharisaei. Quum ergo res vulgo trita esset, non mirum si a culpa Paulum absolvat Felix. Porro Viam pro cognitione facti accipere, durum esset. Praefectum vero maiorem Lysiae tribuere Legis peritiam, non video qui conveniat. Hinc autem illustrior eius innocentia redditur, quod de ea homo profanus tale praeiudicium statim tulit, ut ipsum quasi ex vinctorum ordine exemptum sineret familiariter invisi a suis eorumque officiis iuvari. Colligimus etiam ex hoc loco, non fuisse a suis comitibus et reliqua ecclesia desertum Paulum. Quorsum enim attinuit eius familiaribus aditum dari, nisi praesto essent, ostenderent se sollicitos cuperentque officio defungi? Discamus igitur hoc exemplo, quoad nobis liberum erit et facultas dabitur, non esse ullo solatii genere fraudandos Christi martyres, dum pro Evangelio laborant.

25. *Felix cum Drusilla.* De Felicis avaritia et corruptelis supra aliquid dictum est. Nunc quod ad uxorem eius Drusillam spectat, monendi sunt lectores, eam maioris Agrippae (de cuius foedo obitu narravit Lucas cap. 12.) fuisse filiam. Desponsa fuerat Epiphani, regis Antiochi filio: sed quum adolescens Iudaicos ritus suscipere abnueret, quod se facturum promiserat, frater eius minor Agrippa (cuius proximo capite fiet mentio) post mortem patris eam Azizo Emesenorum regi dedit uxorem, e cuius contubernio blanditiis Felicis abducta fuit. Nam hic singulari eius pulcritudine captus Simonem quendam Iudaeum, genere Cyprium, subornavit, qui suis lenociniis ad novas nuptias eam pelliceret. Perfectum est igitur, ut libidinosa mulier, rupta coniugii fide contra Legem homini incircumciso nuberet. Caeterum, quamvis se inquinasset profano coniugio, coniicere tamen ex hoc loco promptum est, non prorsus deletum fuisse ex eius animo, quem ab infantia imbiberat, religionis sensum. Neque enim Felix audiendi Pauli cupidus fuisset, nec dignatus colloquio nisi in uxoris gratiam. Non exprimit hoc quidem Lucas, sed Drusillam nominans satis innuit, in eius gratiam vocatum fuisse Paulum, ut de Evangelio dissereret: quanquam eiusmodi apostatas curiositas potius quaedam titillat, quam sincerus discendi affectus sollicitet.

Audivit eum de fide. Testis est haec Pauli confessio, prius ipsum non tacuisse de Christo, quia sibi metueret, vel ut se subtraheret a crucis molestia, sed quia nondum maturum erat audientiae tempus. Quum ad tribunal reus citatus esset, de obiectis sibi criminibus respondere ipsum oportuit, ut postea liber et solutus foret ad profitendam Christi fidem: ergo ubi nunc apertam sibi dicendi ianuam cernit, Praesidis offensionem non formidat, nec discrimine terretur, ut astute dissimulet se esse Christianum. Itaque videmus, tam

infracta constantia fuisse instructum quam providentia et iudicio, nec unquam Evangelii lucem ab eo fuisse consulto suppressam, sed duntaxat habitum temporis delectum. Iam hic mirabile Dei consilium notare operae pretium est, qui vult interdum reprobis Evangelium proponi, non ut inde quicquam proficiant, sed magis ut reddantur inexcusabiles. Satius fuisset Felici et Drusillae nunquam audivisse vocem de Christo, quia illis impune non cessit, oblatam salutis gratiam respuere vel cum fastidio negligere. Hoc praeterea notandum est, quosdam ingenito pietatis semine Evangelium expetere, quod auditum mox vel fastidiunt vel non sustinent. Interea Evangelii praedicatio, qualemcumque habeat successum, bonus et suavis odor est Deo, sive homines vivificet, sive occidat (II. Cor. 2, 15.).

26. *Disputante autem eo.* Sperabat Felix *delectationem se capturum* ex Pauli sermone, sicuti homines novarum rerum *cupidi* libenter argutis disputationibus aures suas pascunt: simul volebat uxoris desiderio absque sua molestia obsequi. Nunc sentire cogitur quam minime animo conceperat verbi Dei efficaciam, quae omnes illi delicias excutit. Ex vinculis disserit Paulus de iudicio Dei: qui in eum vitae et necis habebat potestatem, acsi coram Iudice suo staret, totus horrescit, nec aliud invenit solatium quam si eum e conspectu suo submoveat. Hinc primum discamus, quanta vis divini Spiritus, tum in corde tum in lingua Pauli viguerit: quia sibi in Christi nomine loquendum esse videt, non submisse agit, sed legatione sibi iniuncta quasi ex superiore loco magnifice fungitur, et se reum in vinculis teneri oblitus coeleste iudicium in Christi persona exercet. Iam vero quod ita pungitur cor Felicis hominis captivi voce, in eo quoque se exserit Spiritus maiestas quam extollit Christus: Spiritus ubi venerit, iudicabit mundum etc. et illa vis prophetiae, quam celebrat idem Paulus I. ad Corinth. 14, 24. Item impletur quod alibi dicit, Verbum Dei non fuisse cum eo alligatum: quod non modo libere et intrepide asseruit, sed quod efficaciter penetravit in *corda hominum*, et quidem in sua magnitudine superbientium, acsi e *coelo fulminaret.* Rursus notandum est, reprobos, licet eos percellat Dei iudicium, minime tamen solo illo terrore ad poenitentiam renovari. Afficitur quidem Felix, Deum fore mundi Iudicem audiens, sed tribunal eius, quod horret, simul fugitat, ut haec ficta sit tristitia, quae salutem minime operatur. Poenitentia ergo timorem requirit, qui et voluntarium generet peccati odium, et hominem Deo sistat, ut libenter sustineat eius verbo iudicari. Atque hoc veri profectus signum est, dum medicinam quaerit peccator, unde inflictum est vulnus. Praeterea docet hic locus, tunc ad vivum examinari homines Dei verbo, dum propositis in medium vitiis, quibus laborant, revocantur eorum conscientiae ad futurum iudicium. Paulus enim de iustitia et temperantia disserens Felicis ulcera acriter pupugit, quum et homo libidinosus esset ac prorsus dissolutae luxuriae, et ad iniquitatem proiectus.

27. *Sperans, ut pecunia.* Quamvis perspecta esset Felici Pauli integritas, ut eius damnationem Iudaeis vendere ipsum puderet, homo tamen avarus et corruptelis deditus, eum gratis absolvere noluit: hac de causa Paulum saepius accersit, ut suis blanditiis spem liberationis redimendae faciat. Sic enim se insinuant nummarii iudices, dum

corruptelis volunt aditum dare. Unde colligimus, evanidum fuisse metum, quem Felix ex disputatione Pauli cepit, quando eum spes lucri instigat cogitque ad eum vocandum, quem prae metu coactus fuerat a se ablegare. Quomodo pretium speravit Felix ex homine innope et destituto? non enim ille gurges modica praeda cotentus fuisset. Mihi dubium non est, ut sagaces sunt et acuti qui ius habent venale, quum videret adeo strenue instare Iudaeos ad perdendum Paulum, aliquid procul de ipso subodoratum esse, nempe hominem esse non vulgarem, sed qui gratia polleret apud multos: quare non dubitavit, complures ex amicis sumptum libenter facturos, ut eum redimerent.

28. *Biennio autem expleto*. Quum sciret Paulus, mercenarium iudicem oblata pecunia sibi fore propitium, et satis longum tempus habuerit ad eam colligendam, probabile est, non solum pepercisse fratribus, sed etiam ab illo nundinationis genere abhorruisse, quo sanctitas politici ordinis indigne polluitur. Iam quum soleant Praesides, ubi e provincia decedunt, reos ex vinculis dimittere, quos nullo crimine obstrictos noverint, Felix contrariam ineundae gratiae rationem habuit. Conquesti saepius Iudaei fuerant de turpi eius quaestu, de rapinis, saevitia effrenique gubernatione. Tot querimoniis fatigatus Claudius Caesar illum ex Iudaea retrahebat. Quo sibi minus infestos habeat, Paulum relinquit vinctum. Ita innoxium Dei servum velut catharma pro suis maleficiis ad placandos sacerdotes substituit.

CAPUT XXV.

1. Festus ergo suscepta provincia, post triduum ascendit Hierosolymam ab urbe Caesarea. 2. Significaruntque illi Principes Sacerdotum ac primores Iudaeorum de Paulo, et rogabant eum, 3. Postulantes favorem adversus eum, ut accerseret eum Hierosolymam: insidias tendentes, ut interficerent eum in via. 4. Festus autem respondit, ut servaretur quidem Paulus Caesareae, se vero brevi illo profecturum. 5. Qui ergo inter vos, inquit, possunt, una descendant: et si quod est in hoc viro crimen, accusent eum. 6. Demoratus autem inter eos diebus amplius quam decem, descendit Caesaream: ac postero die sedit pro tribunali, iussitque Paulum adduci. 7. Qui quum perductus esset, circumsteterunt, qui ab Hierosolymis descenderant Iudaei, multa et gravia crimina proferentes adversus Paulum, quae non poterant probare: 8. Ipso excusante, quod neque in Legem Iudaeorum, neque in templum, neque in Caesarem quicquam peccasset.

4. *Festus ergo.* Hic secunda actio nobis describitur, in qua non minus difficile certamen, nec levius discrimen subiit Paulus quam in priore. Quod in vinculis relictus fuerat, suspicari potuit Festus perplexam esse causam, ac inde facere iniquum praeiudicium. Sed aliunde gravius periculum instabat. Scimus novos Praesides, ut gratiam captent a provincialibus, multa illis suo adventu solere largiri: ita credibile erat, Pauli mortem Festo non ingratum fore praeludium occupandi favoris. Nova igitur tentatione de integro impetitur sancti viri fides, acsi vana fuisset Dei promissio, in quam hactenus recubuerat: sed eo se clarius profert in eo liberando Dei gratia, quod praeter spem e faucibus mortis eripitur. Praeveniunt suis calumniis Praesidem Iudaei: nondum tamen de supplicio contendunt, sed tantum rogant, ne in alienum forum ad causam agendam trahantur. Quod in speciem aequum erat, ambitiose et magni beneficii loco flagitant. Qui fit ergo ut non impetrent, nisi quod divinitus retinetur animus Festi, ut illis constanter neget, quod postea concedere paratus fuit? Sicuti autem arcano providentiae suae freno Dominus tunc animum eius vinctum tenuit, ita quum illi permisit velle, ligavit manus, ne liberum esset exequi quod volebat. Haec nos fiducia in periculis sustentet simulque sollicitet ad invocandum Deum, et mentes nostras tranquillet, quod Dominus opposita manu sua tam validam conspirationem frangens aeternum documentum suae in protegendis fidelibus potentiae exhibuit.

5. *Qui ergo inter vos.* Graece ad verbum habetur, Qui potentes sunt, vel possibiles (οἱ οὖν δυνατοί), sed intelligit, quibus erit commodum. Coniicere autem promptum est, molestiam et sumptus causatos esse et precatos esse, ne tot homines primarios ac quosdam etiam senio graves supervacuo itinere fatigaret Praeses: potius quod nullo negotio fieri poterat, iuberet Paulum a paucis custodibus adduci. Ergo ne gravari se querantur, hanc illis necessitatem remittit ac liberum facit, ut ex sua cohorte deligant quos volent. Interea satis declarat, se illorum criminationibus *non habere fidem*, atque integrum fore iudicem profitetur, qui nihil acturus sit nisi ex causae veritate.

6. Proximae sententiae diversa est etiam apud Graecos lectio. Quidam enim codices habent quod reddidit vetus Interpres, Dies *non* amplius octo vel decem. Si haec lectio placeat, sensus erit. Praesidem venisse paulo post Caesaream, ne praetextu longioris morae importunius ipsum urgerent Iudaei. Altera lectio, quae magis recepta est apud Graecos, diversum habebit sensum (om. voc. οὐ), quamvis diu satis futurus esset Hierosolymae ad cognoscendam causam, non tamen gessisse morem illorum precibus, qui volebant illuc Paulum attrahi, unde probabilis elicitur coniectura, de eorum insidiis fuisse iam edoctum.

7. *Multa et gravia crimina.* Quamdiu sub Lege vixerat Paulus, nota et celebris fuerat eius integritas: conversus deinde ad Christum singulare innocentiae exemplar fuerat. Videmus tamen, ut multis probris et atrocibus calumniis subiaceat, atque haec perpetua fere servorum Christi conditio est: quo magis animatos esse convenit, ut per infamiam et bonam famam constanter incedant, nec illis novum sit male audire, ubi bene egerint. Interim danda opera est,

ut non tantum coram Deo sibi sint bene conscii, sed instructi sint apud homines recta defensione, ubi locus et facultas datur. Neque enim sibi deest Paulus, sed innocentiae suae patrocinium falsis criminibus cordate opponit. Notemus praeterea, nunquam posse impios compesci, quin bonis maledicant ac impudenter eos proscindant: referunt enim Satanae ingenium, cuius spirtu aguntur. Quod ergo iubemur os improbis obstruere, non ita accipi debet, quasi immunis futurus sit ab omni falsa obtrectatione quisquis se recte geret, sed ut vita nostra pro nobis respondeat et maculas omnes falsae infamiae diluat. Sic videmus Pauli adversarios, quamvis propitium haberent iudicem, frustra tamen maledixisse, quum suam innocentiam factis assereret. Et tamen verisimile est, non caruisse falsis testibus, neque in illis subornandis pigros fuisse, sed quia invictum robur Dominus servo suo inspirat, ut fulgore suae probitatis vanas eorum nebulas discutiat, pudefacti iacent et demum cum infamiae calumnia discedunt a iudicio. Caeterum Pauli defensio ostendit, quibus praecipue calumniis eum oppugnaverint Iudaei. Prius crimen erat impietas in Deum, quod Legem everteret ac templum pollueret: alterum, rebellio adversus Caesarem et Romanum imperium, quod ubique sancitaret turbas. Utrumque ut dilueret adiutus fuit singulari Dei gratia, qui splendere facit suorum innocentiam instar aurorae.

9. Festus autem volens gratificari Iudaeis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascendere, et ibi de his iudicari apud me? 10. Dixit autem Paulus, ad tribunal Caesaris sto, ubi oportet me iudicari. Iudaeis nullam iniuriam feci, sicuti et tu melius nosti. 11. Si enim iniuriam facio, vel dignum aliquid morte commisi, non recuso mori: si vero nihil est eorum, de quibus accusant me, nemo potest me illis donare. Caesarem appello. 12. Tunc Festus cum concilio colloquutus respondit, Caesarem appelasti? ad Caesarem ibis.

9. *Festus autem volens.* Sive aliquid de insidiis intellexerat Festus, quod coniicere promptum est, sive prorsus inscius erat, inique tamen agit cum Paulo, ac videmus quam flexibiles sint ad omnem corruptelam, quicunque non aguntur Dei Spiritu. Neque enim ex professo Festus Paulum contemnit vel odio habet, sed praevalet ambitio, forte etiam lucri cupiditas, ut in favorem adversae partis illum in mortis discrimen iniuste exponat. Probabile enim est, mercedis quoque odore fuisse allectum, ut tam benigne morem gereret sacerdotibus. Mirum tamen est, quomodo optionem Paulo concedat, ac non potius invitum pro imperio iubeat deduci. Certe colligimus metu retentum esse, ne ius romanae civitatis, quod valde odiosum erat crimen, infringeret. Studet tamen fallaciter inducere Paulum, ne Hierosolymae de se fieri iudicium recuset: neque enim eum latebat quod accidit, ius provocandi esse civi romano, ut sibi non liceret ulterius progredi. Interea per eum non stetit, quominus sceleratis latronibus mactandum obiiceret.

10. *Ad tribunal Caesaris sto.* Quia videt Paulus se Praesidis ambitione Iudaeis proditum, ius romanae civitatis opponit. Modeste se submiserat, si quod iustum et aequum erat impetrasset: nunc quia sponte officium non facit iudex, necessitas sanctum virum cogit, ut se legum praesidio tueatur. Atque hac ratione rursus eum Dominus liberat, quum iam hostibus ad mactationem prope addictus foret. Quod autem ad tribunal Caesaris causam tractari postulat, non ideo profani et impii hominis cognitioni subiicit Evangelii doctrinam, sed fidei suae rationem ubique reddere paratus forum declinat, in quo nulla amplius speranda erat aequitas. Porro tametsi romanis civibus salvum manebat suum privilegium, erat tamen tunc mutata ratio, quoniam iudicium populi ad se transtulerant Caesares, acsi optimi publicae libertatis vindices et patroni forent.

Iudaeis illam iniuriam. Quoniam utplurimum, qui male sibi conscii sunt et diffidunt causae, ad exceptiones declinatorias confugiunt, hanc a se opinionem avertit Paulus. Et certe Christi ministris non minor testandae innocentiae quam servandae vitae cura esse debet. Si praecise negasset Paulus, causam se dicturum, triumphassent hostes, et in Evangelii dedecus obiecta illi fuisset malae conscientiae diffidentia. Nunc vero dum Praesidem ipsum testem suae integritatis citat, neque poenam recusat, si quid peccasse compertus fuerit, calumniis omnibus ansam praecidit. Ostendit ergo, se minime effugium captare tergiversando, sed asylum iustae defensionis quaerere ubi iniuriam libere propulset, quando hactenus accusatores certarunt mera improbitate et petulantia, et nunc iudicium fugitantes ad carnificinam eum trahere moliuntur. Neque vero dissimulat, iniuste facere Praesidem, qui cum accusatoribus colludat, et simul cupiditatem eius quasi iniecto freno constringit, ne ultra progredi audeat.

11. *Caesarem appello.* Postquam professus est, se minime subterfugere, si qua in culpa deprehensus foret, humanis subsidiis libere utitur: quare nos, si quando similis necessitas contingat, superstitiosos esse non oportet, quin a legibus et ordine politico opem petamus, quia non frustra scriptum esse, in laudem bonorum divinitus creari Magistratus (Rom 13, 3. et I. Petri 2, 14.). Nec vero exhorruit Paulus sub iudice incredulo litigare: nam qui provocat, novam intendit actionem. Sciamus igitur Deum, qui iudicia constituit, suis quoque legitimum eorum usum permittere. Ideo perversi sunt interpretes, qui praecise damnari a Paulo Corinthios existimant, quod auxilium Magistratus implorent pro iuris sui defensione, quum manifestum vitium illic perstringat, quod scilicet nihil possent ferre damni, et nimis cupide litigantes Evangelium multis probris exponerent (I. Cor. 6. 1.).

12. *Festus colloquutus.* Mos Praesidibus erat, habere primarios aliquos cives in sua cohorte, qui in iudiciis assiderent, ne quid decernerent nisi ex consilii sententia. Porro non sine stomacho videtur hoc pronuntiasse Festus, quum interrogative dixit, Caesarem appelasti? quod scilicet inique ferret, sibi ereptam esse gratificandi licentiam, quanquam id in medio relinquo, quia nec multum habet momenti, et tantum coniectura nititur.

13. Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa Rex et Bernice descenderunt Caesaream, salutaturi Festum. 14. Et quum dies complures ibi commorarentur, Festus Regi retulit causam Pauli, dicens, Vir quidam est relictus a Felice vinctus, 15. De quo, quum venissem Hierosolymam, significarunt mihi Principes Sacerdotum et Seniores Iudaeorum, postulantes adversus eum iudicium: 16. Quibus respondi, Non est Romanis consuetudo, ob gratiam donare aliquem hominem, ut pereat, priusquam is qui accusatur praesentes habeat accusatores, et locum defensionis accipiat de crimine. 17. Quum ergo huc convenissent sine ulla dilatione, sequenti die sedens pro tribunali, iussi adduci virum. 18. De quo, quum stetissent accusatores, nullum crimen obiiciebant super hisce rebus, de quibus ego suspicabar: 19. Sed quaestiones quasdam de sua superstitione (vel, religione) habebant adversus eum, et de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus vivere. 20. Haesitans autem ego de hac quaestione rogavi, num vellet ire Hierosolymam, et illic iudicari super istis. 21. Quum autem Paulus appellasset, ut servaretur Augusti cognitioni, iussi servari eum, donec mitterem ad Caesarem.

13. *Et quum dies aliquot.* Longa hic narratio texitur in hunc finem, ut sciamus, quamvis abrupta esset causae actio, illustria tamen fuisse Pauli vincula, et interea ex carcere fuisse productum, ut coram celebri auditorio fidem suam profiteretur ac de Evangelio dissereret: deinde licet contemptus iacuerit, non fuisse tamen habitum pro scelerato, ne quid ex eius infamia decederet Christi gloriae, imo in carcere liberius fuisse eius praeconium in Evangelio promulgando, quam si in domo privata solutus vixisset.

Agrippa Rex et Bernice. Hunc Agrippam constat maioris Agrippae fuisse filium, cuius foeda mors et detestanda narrata fuit cap. 12. Hic autem quum mortuo parte in locum patrui creatus esset rex Chalcidis, postea ampliorem tetrarchiam obtinuit. Bernice, cuius fit mentio, germana erat eius soror, quae primum Herodi regi Chalcidis, patruo suo, nupta viduitatem ipso mortuo aliquamdiu coluit, sed parum honestam et pudicam: suspecta enim erat nimia eius familiaritas cum Agrippa fratre. Et quidem ut probrum incestus extingueret, nupsit Polemoni Ciliciae regi. Rursus tamen libidini magis indulgens quam pudori, divortium ab eo fecit. Fratris fuisse uxorem nusquam ab historicis traditur, et Iosephus in Vita sua propriam illi ditionem in parte Galilaeae assignat. Credibile igitur est, quum ad flagitium obduruissent, contempta fama simul habitasse: interim tamen abstinuisse a coniugio, ne incestuosae nuptiae crimen proderent et simul augerent. Neque mirum est, quod honoris causa

ad salutandum Praefectum Rex descendit, utpote qui precario tantum regnabat pendebatque a nutu et gratia Imperatoris romani, quae retinenda erat et fovenda per Praesidem.

14. *Quum dies complures.* Ergo quum post transactum aliquod tempus deesset sermonum materia, ut otiosi homines solent hinc inde accersere, de quibus fabulentur, iniecta fuit Pauli mentio: nam id notare voluit Lucas, quum dixit, per otium pluribus elapsis diebus Festum regi narrasse de quodam homine vincto. Quanquam autem hic et sacerdotum malitiam perstringit, et a sua parte miram aequitatem simulat, paulo post tamen reum ipsum purgando imprudens se ipsum damnat, dum fatetur provocandi fuisse causam, ne Hierosolymam traheretur. Caeterum Romanos laudando Festus iudicibus praescribit, quid ipsos deceat. Quodsi profanis hominibus id natura dictavit, prohibendam a iudiciis esse omnem gratiam *quae insontes* opprimat, quanto intentius ab omni corruptela cavere debent iudices, quibus verbum Domini affulget?

18. *Nullum crimen obiiciebant.* Mirum est cur dicat Festus, non fuisse obiectum Paulo crimen quale expectabat, quum reus seditionis actus fuerit: sed hinc iterum coniicere licet, imo aperte cognoscere, adeo futiles fuisse calumnias, ut in iudicii rationem venire non debuerint, perinde acsi quis convicium temere iactet. Ideo statum causae in Legis quaestionibus situm fuisse dicit. Videmus ergo ut discernat inter maleficia, quae puniri solebant legibus humanis, et controversiam, quae inter Paulum et Iudaeos agitabatur: non quod religio impune violari debeat, et toleranda sit eorum protervia, qui Dei cultum suis figmentis pervertunt, sed quia romano homini curae non erat lex Mosis, ideo tam contemptim loquitur, quum illos certasse dicit de sua superstitione. Quanquam nomen δεισιδαιμονίας tam in bonam quam in malam partem accipitur apud Graecos, quia scilicet ubique recepti erant electicii falsorum deorum cultus: sed tamen sua nihil referre significat, qualis sit Iudaeorum religio. Nec mirum est quod homo ethnicus, qui pietatis regulam ex ore Dei petendam esse non didicit, inter purum Dei cultum et *superstitiones* discernere nesciat. Quo magis tenenda est nobis illa discretionis nota, Pietatem nullam esse nisi in fidei scientia fundatam, ne in tenebris palpemus. Adde quod tot prosperi successus romanos inebriebant, ut se putarent prae omnibus aliis Deo gratos esse: ut hodie Turcae ob multiplices victorias Christi doctrinae insultant. Deploranda quidem haec fuit indignitas, quod homo incredulus et idololatra medius sedebat iudex inter Iudaeos, iudicium de sacris Dei oraculis laturus pro sua ignorantia, sed culpa in adversariis Pauli tota haerebat, quibus susque deque fuit Dei maiestas, modo suo furori morem gererent. Paulo tamen ipsi nihil restabat aliud, nisi ut probra inique sibi obiecta dilueret. Sic hodie tametsi intestinae rixae quibus inter se digladiantur Christiani, sacrum Christi nomen eiusque Evangelium infamant apud Turcas et Iudaeos, immerito tamen culpa imputabitur sacrae doctrinae defensoribus, qui coacti in arenam descendunt.

19. *De quodam Iesu.* Minime dubium est, quin graviter et qua decebat vehementia de Christi resurrectione Paulus disseruerit, sed Festus pro sua superbia rem indignam esse putavit, ad quam studium suum adiiceret. Non subsannat quidem aperte Paulum, sed

satis ostendit, quam negligenter audierit de Christo loquentem: unde perspicimus quantulum, imo quam nihil faciat praedicatio, nisi intus corda afficiat Spiritus Domini: perinde enim quicquid dicitur transiliunt impii, acsi quis fabulas narraret. Quare non est, quod hodie nos conturbet multorum securitas, quum Paulus nihil apud Festum profecerit. Caeterum testis est hic locus, multos in causae actione ultro citroque habitos esse sermones, de quibus Lucas non meminit. De Christo enim hactenus nihil attigerat, et tamen haec posterior narratio ostendit, Paulum serio de eius morte et resurrectione cum Iudaeis disputasse: quod fieri non potuit, quin de praecipuis Evangelii capitibus tractaret. Sic igitur coniicio egisse Paulum, ut refutatis Iudaeorum calumniis quibus eum apud Praesidem gravare conati fuerant, velut occasionem nactus liberius de Christo loqui postea inciperet.

22. Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam et ipse hominem audire. Cras, inquit, audies eum. 23. Postero autem die quum venisset Agrippa et Bernice cum multo apparatu, et introisset in auditorium cum Tribunis et viris principalibus civitatis, iubente Festo, adductus est Paulus. 24. Et dicit Festus, Agrippa Rex, et omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hunc hominem, de quo omnis multitudo Iudaeorum interpellavit me et Hierosolymis et hic, acclamantes, non oportere eum vivere amplius. 25. Ego vero comperi, nihil dignum morte eum admisisse. Et quia ipse provocavit ad Augustum, statui mittere eum. 26. De quo quid certum scribam domino, non habeo. Quapropter produxi eum ad vos, et maxime ad te, Rex Agrippa, ut examinatione facta habeam, quod scribam. 27. Absurdum enim mihi videtur mittere vinctum, et crimina de quibus accusatur non indicare.

22. *Volebam et ipse.* Hinc coniicere licet, Agrippam sic fuisse cupidum audiendi Pauli, ut tamen studium suum profiteri erubuerit, ne putaret Festus alia de causa quam ob salutationis officium venisse. Ac fieri quidem potest, ut non sola eum curiositas impulerit, ut Paulum audire cuperet, sed quia sperabat se profecturum ex eius sermone: quam tamen frigide appetat, hinc colligere promptum est, quod passus est multos dies effluere, quibus nullum desiderii signum ostendit, quia scilicet terrenis commodis, quae ducebat potiora, magis erat imbutus. Nec ante verbum facere ausus est vel curavit, quam ultro eum invitaret Festus. Ita producitur sanctus Christi minister in spectaculum, ut hospitem suum exhilaret profanus homo, nisi quod Agrippae et comitum eius consilio instrui vult Festus, ut diligentiam suam Caesari probet. Sed res arcana Dei providentia in alium finem conversa est: neque enim dubium est, quin longe lateque sparsus fuerit rumor, qui ad piorum confirmationem non parum valebat: ac

fieri etiam potest ut tacti fuerint aliqui ex auditoribus, ac fidei semen conceperint, quod postea suo tempore fructum protulit. Caeterum ut nemo illorum sincere et ex animo Christum amplexus fuerit, hic tamen non vulgaris fuit profectus, quod detecta hostium malitia sedati sunt imperiti, ne tanto odio contra Evangelium arderent: pudefacta fuit impietas, et fideles collecto novo vigore magis ac magis in Evangelio confirmati sunt.

23. *Postero autem die.* Non veniunt Agrippa et soror tanquam humiles Christi discipuli, sed pompam et splendorem afferunt, qui aures illis obturet oculosque perstringat, et credibile est, cum magnifico isto apparatu coniunctum fuisse parem animi fastum. Itaque mirum non est, si perducti non fuerint ad Christi obsequium. Videtur tamen ideo splendoris facta mentio a Luca, ut sciremus in magno conventu, et coram selectissimis testibus qui *auctoritate pollerent*, factam Paulo copiam fuisse ac libertatem non modo agendae causae, quasi se reus defenderet, sed etiam promulgandi Evangelii. Prodit enim non aliter quam in doctoris persona, ut Christi nomen illustret. Ita ex eius vinculis erupit Dei veritas, quae libero et soluto crusu passim mox diffusa est, imo ad nos usque manavit. Voce φαντασίας intelligit Lucas quod vulgo dicimus Apparentiam: atqui ad spirtuales Christi nuptias alius cultus est afferendus.

26. *Ut facta examinatione.* Nescitur an Praeses, Paulum coram absolvens, hoc artificio pellicere eum velit, ut a provocatione desistat. Credibile enim erat, facile posse induci, ut deposito metu se totum permitteret aequi iudicis cognitioni, praesertim si accederet amicum Agrippae suffragium. Quocunque fecerit animo, se proprio ore iniquitatis damnat, quod non dimiserit insontem, quem nunc ad Caesarem mittere pudet sine ulla criminis nota. Hoc quoque mirabili Dei providentia accidit, ut a Iudaeis ipsis praeiudicium fieret secundum Paulum. Astute forte Praeses elicere teptat, quid sentiant Rex et Primores urbis Caesareae, ut, si contingat Paulum absolvi, in eos exoneret invidiam: nolebat enim gratis infensos sibi habere sacerdotes, a quibus bona pars urbis Hierosolymae pendebat, et illud optimum erat compendium scribendi ad Caesarem, Agrippae auctoritatem interponere. Sed alio respexit Dominus, cuius est eventus moderari praeter spem hominum, ut discussis calumniarum nebulis liberior esset sanae doctrinae assertio.

CAPUT XXVI.

1. Agrippa vero ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro temet ipso. Tunc Paulus extenta manu, pro se dixit, 2. Super omnibus, de quibus accusor a Iudaeis, Rex Agrippa existimo me beatum, qui causam dicturus sim apud te hodie: 3. Quum tu maxime sis gnarus earum, quae apud Iudaeos sunt, et consuetudinum et quaestionum. Quapropter obsecro

te, ut patienter me audias. 4. Itaque vitam quidem meam, quam egi ab adolescentia, quae ab initio fuit in gente mea Hierosolymis, noverunt omnes Iudaei, 5. Qui prius noverant me ab initio, si velint testimonium ferre, quod secundum exquisitissimam sectam nostrae religionis vixerim Pharisaeus. 6. Et nunc ob spem repromissionis, quae ad Patres nostros facta est a Deo, sto iudicio subiectus. 7. Ad quam duodecim tribus nostrae, instanter nocte et die colentes Deum. sperant se perventuras: de qua spe accusor, Rex Agrippa, a Iudaeis, 8. Cur incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?

2. Diximus quo consilio productus fuerit Paulus in consessum illum, ut scilicet ex Agrippae et aliorum monitu scriberet Festus ad Caesarem. Ideo non simplici nec usitata defensionis forma utitur, sed ad docendum magis sermonem attemperat. Ponit quidem Lucas excusandi verbum, sed quod non male quadrat, ubi redditur doctrinae ratio. Porro quia expertus erat Paulus, quicquid ex Lege et Prophetis sumptum foret secure a Festo despici, se ad Regem convertit, quem magis attentum fore sperabat, ut qui alienus non erat a religione iudaica. Et quia hactenus apud surdos verba profuderat, nunc se habere gratulatur qui propter peritiam et usum recte iudicet. Caeterum ut Agrippae scientiam laudat, quod legitimus sit earum rerum cognitor, de quibus agitur, ita vicissim rogat ut patienter audire velit: minus enim excusabilis alioqui in eo neglectus foret ac fastidium. Quaestiones vocat doctrinae capita, quae tractari solebant inter scribas, apud quos subtilius excutiebatur religio. Consuetudinum verbo ritus intelligit, qui totius gentis communes rant. Summa est igitur, regem Agrippam neque doctrinae, neque ceremoniarum Legis ignarum esse. Illatio ista, quapropter rogo ut patienter me audias, sicuti iam attigi, quo quisque magis in Scripturae notitia profecit, eo magis attentum esse debere significat, ubi de religione quaeritur: nam quod intelligimus, minus molestiae nobis affert. Aequum vero est, de cultu Dei nos ita esse sollicitos, ne audire gravemur quae ad eius definitionem spectant, ac praesertim ubi iam principiis imbuti sumus, ut promptum nobis sit iudicium si animos advertere libeat.

4. *Vitam quidem meam.* Nondum ingreditur in statum causae: sed quia falso traductus fuerat multisque criminibus oneratus, ne personae odio Rex Agrippa causae sit infensus, suam innocentiam prius asserit. Scimus enim, ubi semel animos occupavit sinistra suspicio, sensus omnes quasi praeclusos teneri, ne quid admittant. Ergo nebulas pravae opinionis, quae ex falsis rumoribus collectae densataeque fuerant, initio Paulus abstergit, ut sibi audientiam apud puras et bene purgatas aures conciliet. Hinc perspicimus, causae necessitate Paulum fuisse compulsum, ut anteactam vitam laudaret. Caeterum non diu in ea parte moratur, sed statim ad resurrectionem mortuorum sibi transitum facit, dum se Pharisaeum fuisse commemorat. *Exactissimam* vero sectam dici interpretor, non sanctioris vitae respectu, sed quod in ea resideret magis ge-

nuina doctrinae sinceritas, maiorque luceret eruditio. Gloriabantur enim, se arcanam Scripturae intelligentiam tenere: et certe Sadducaei, quum se iactarent esse literales, obruta Scripturae luce in foedam crassamque inscitiam delapsi erant. Esseni vitae austeritate contenti doctrinae studium non magnopere curabant. Nec obstat quod Christus in Pharisaeos praecipue, tanquam omnium deterrimos Scripturae corruptores, invehitur (Matth. 23, 13). Nam quum sibi ex arcano et recondito sensu ius interpretandae Scripturae vindicarent, hinc illa mutandi novandique audacia, cui Dominus succenset. Sed Paulus commenta illa, quae temere fabricata tyrannico rigore urgebant, non attingit: nam illi propositum erat, tantum de resurrectione mortuorum loqui. Quanquam enim Legem in multis partibus adulterassent, aequum tamen erat, ut in tuenda sana fide pluris esset eius sectae auctoritas, quam aliarum, *quae longius* a nativa puritate desciverant. Adde, quod de vulgari tantum *iudicio* loquitur Paulus, quod subtilioris scientiae colorem spectabat.

6. *Ob spem repromissionis.* Nunc in causam descendit, quod scilicet ob praecipuum totius fidei caput laboret. Etsi autem generaliter de resurrectione loquutus videtur, colligere tamen licet ex contextu, ab altiore principio exorsum esse, et eas circumstantias complexum esse, quae proprie spectabant ad fidem Evangelii. Reum se factum esse a Iudaeis conqueritur, quod spem promissionis ad Patres factae assereret. Exordium ergo istud fuit, atque adeo defensionis cardo, foedus quod Deus pepigerat cum Patribus ad aeternam salutem referri. Quare haec disputationis summa fuit, quod nulla esset Iudaeorum religio, nisi ad coelos essent attenti, et proinde oculus in Christum novae vitae auctorem dirigerent. Gloriabantur se ex omnibus terrae populis solos a Domino electos. Atqui nulla erat adoptionis utilitas, nisi Mediatore promisso freti in haereditatem regni Dei respicerent. Multo ergo plus concipere decet quam aperte exprimat Lucas. Et certe non alio spectat eius narratio, nisi ut sciamus de quibus disseruerit *Paulus*. Quid autem et quibus verbis subticet. Interrea nostrum est ex brevi summa colligere, quae ad disputationem hanc pertinent, quae libere et ingenue coram Agrippa tractata fuit, ubi placide agendi facultas dabatur.

7. *Ad quam duodecim tribus etc.* Expostulat apud Agrippam, quod eo prolapsus sit Ecclesiae status, ut oppugnent sacerdotes communem spem omnium fidelium, acsi diceret, Quorsum suspirant eorum vota, quicunque ex gente nostra sollicite Deum colunt, noctesque et dies impendunt ad pietatis officia, nisi ut tandem ad immortalem vitam perveniant? Atqui idem est totius doctrinae meae scopus, quia ubi redemptionis gratia proponitur, simul aperitur ianua regni coelorum. Et quum praedico a mortuis excitatum salutis auctorem, primitias beatae immortalitatis offero in eius persona. Ita superior doctrinae confirmatio ex Dei verbo sumpta fuit, quum Patribus factam promissionem in medium adduceret: nunc secundo loco adiungit Ecclesiae consensum. Atque haec legitima est in asserendis fidei dogmatibus ratio, ut praeeat Dei auctoritas, deinde accedat Ecclesiae suffragatio. Quanquam simul prudenter habendus est verae Ecclesiae delectus, sicuti nos exemplo suo hic Paulus docet: quamvis enim sciret Ecclesiae lar-

vam contra se a sacerdotibus obtendi, intrepide tamen sinceros Dei cultores a sua parte stare affirmat, et illorum patrocinio contentus est. Nam quum duodecim tribus nominat, non permiscet omnes, qui secundum carnem ex Iacob erant progeniti, sed eos tantum intelligit, qui verum pietatis studium retinebant: neque enim consentaneum fuisset, promiscue laudare gentem ipsam a timore Dei, qui nonnisi in exiguo numero vigebat. In utroque praeposteri sunt Papistae, quia et hominum suffragiis obruunt verbum Dei, et mixtam ex indoctis vel impuris hominibus colluviem catholicae Ecclesiae titulo sine colore vel pudore insigniunt. Atqui ut cum vera Ecclesia nos sentire probemus, a Prophetis et Apostolis incipere convenit: deinde illis aggregandi sunt, quorum nota et testata est pietas. Si a nobis dissidet Papa cum suo Clero, non est quod magnopere simus anxii. Probatur autem religionis verus affectus ab assiduitate et vehementia, quod illo maxime tempore rarae virtutis fuit, dum miserrime affictabantur Iudaei.

8. *Cur incredibile iudicatur etc.* Non dubito, quin et rationibus et Scripturae testimoniis asseruerit, quod de resurrectione et coelesti vita tradebat. Caeterum merito ad Dei potentiam revocat quos alloquitur, ne ex sensus sui modulo de illa iudicent. Nihil enim ad persuadendum magis difficile quam futura corporum instauratio, ubi in nihilum redacta fuerint: ergo quia mysterium est longe altius humano ingenio, meminerint fideles hic reputandum esse, quam late pateat immensa Dei virtus, non quid ipsi apprehendant, sicuti idem Paulus admonet ad Philipp. 3, 21. Nam ubi corpus nostrum humile transfigurandum dixit corpori Christi glorioso, continuo post addit, Secundum efficaciam, qua potest sibi subiicere omnia. Sed utplurimum maligni in Deum et iniurii sunt homines qui longius extendi nolunt eius brachium, quam pertingat ipsorum sensus, ita quantum in se est operum eius magnitudinem, quae coelum et terram exsuperat, restringere cuperent ad suas angustias: contra vero Paulus, quod possit Deus, expendere nos iubet, ut supra mundum erecti ex omnipotentia illius, non imbecillo mentis nostrae captu, fidem resurrectionis concipere discamus.

9. Et ego quidem existimabam, me adversus nomen Iesu Nazareni multa repugnando facturum. 10. Quod et feci Hierosolymis, et multos Sanctorum ego carceribus inclusi, a principibus Sacerdotum potestate accepta: et quum occiderentur, detuli sententiam. 11. Et per omnes Synagogas frequenter puniens eos, compellebam blasphemare: et amplius insaniens in eos, persequebar etiam in exteras usque civitates. 12. Quarum rerum studio quum irem Damascum cum auctoritate et permissu principum Sacerdotum, 13. Die medio, Rex, in via vidi e coelo supra splendorem solis lumen me circumfulgens, et eos qui mecum faciebant iter. 14. Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audivi vocem loquentem ad me, et dicentem hebraica lingua, Saul, Saul,

quid me persequeris? Durum est tibi contra stimulos calcitrare. 15. Ego autem dixi, Quis es, Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus, quem tu persequeris. 16. Sed exsurge, et sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi, ut constituam te ministrum ac testem, et eorum quae vidisti, et eorum in quibus apparebo tibi, 17. Eripiens te a populo et gentibus, ad quas nunc te mitto. 18. Ut aperias oculos eorum, ut convertantur a tenebris ad lucem, et a potestate Satanae ad Deum, ut accipiant remissionem peccatorum, et sortem, inter sanctificatos, per fidem quae est in me.

9. *Et ego quidem.* Nisi plura dixisset Paulus, quam hactenus recensuit Lucas, abrupta esset oratio: unde conficitur quod prius dixi, quum mentionem foederis Dei fecisset, de Christi officio et gratia disseruisse, ut res ferebat. Ideo autem conversionis suae historiam repetit, non tantum ut levitatis notam a se removeat, sed ut divinitus se vocatum testetur adeoque coelesti mandato coactum. Nam quod praeter animi propositum repente ex lupo in ovem conversus est, tam violenta mutatio non parum valet ad conciliandam doctrinae eius fidem. Ideo amplificat illum nocendi ardorem, quo ferebatur adversus Christi membra, et pertinaciam, cui penitus addictus erat. Si a prima pueritia imbutus esset Christi fide, vel ab homine aliquo edoctus sponte illam et sine repugnantia amplexus foret, illi quidem privatim certa fuisset sua vocatio, sed apud alios minus illustris: nunc vero quum obstinato et inflexibili furore ardens, non occasione aliqua adductus, nec persuasus ab homine mortali novam mentem induerit, manu Dei subactum fuisse apparet. Magnum ergo pondus habet ista anthitesis, quod se prava confidentia elatum fuisse commemorat, ut se putaret Christi fore victorem: qua docere voluit, nihil minus quam ex animi sui sensu Christi se discipulum esse factum. Nomen Iesu Nazareni pro tota Evangelii professione hic accipitur, quam exstinguere statuerat Paulus, hoc modo bellum adversus Deum inscienter suscipiens.

10. *Quod et feci Hierosolymis.* Ab ipsis factis probat, quanto zeli impetu abreptus fuerit ab oppugnandum Christum, donec maior vis retraxit, ut cursum in oppositam partem flecteret. Porro huius vehementiae testes habebat suos adversarios, ut certo constaret subito fuisse mutatum: nec vero delatum illi fuisset hoc munus a sacerdotibus, nisi strenue in exercenda saevitia se gessisset, ac valde animosum esse oportuit, qui eorum furori satisfaceret. Notandum vero, quod fateri non erubuit Paulus, quam graviter in Deum peccasset, modo id cederet in Christi gloriam. Probrosum illi certe erat, coeco zelo correptum ad impias blasphemias compulisse qui Deo servire optabant, varias molestias exhibuisse bonis et simplicibus, sententiam tulisse de fundendo sanguine innoxio, denique cornua in coelum extulisse, donec prostratus fuit: sed existimationi suae non parcit, quin libenter dedecus suum proferat, modo inde clarius patefiat Dei misericordia. Quare in eius sermone nulla potuit haerere sinistra suspicio, quum nullum sui respectum habens ultro sibi in crimen imputat, ex

quibus laudem et plausum totius populi fuerat adeptus. Ideo et zelum suum, quem alii honore prosequebantur, insaniae damnat. Unde apparet, quam putida sit eorum ambitio, quos simpliciter fateri pudet, si quid per inscitiam et errorem peccarint: quamvis enim non prorsus excusent, extenuare tamen aut fucare ea conantur, in quibus suppliciter cum moerore et lacrimis veniam precari ipsos decebat. Atqui Paulus, quum retinere posset cordati hominis famam, maniacum se fuisse testatur. Id enim sibi vult participium quod usurpat Lucas (ἐμμαινόμενος v. 11), quod multos blasphemare compulit. Hinc agnoscimus, fuisse in ipsis etiam credentium primitiis multas quisquilias, quum discipulos Christi professi, metu deinde fracti aut verberibus, non modo abnegaverint ipsum, sed etiam sacro eius nomini maledixerint: quanquam ipsa per se abnegatio atrocem blasphemiam continet.

13. *Die medio, Rex.* Huc spectat narratio, ut intelligat Rex Agrippa non inane fuisse spectrum, nec talem fuisse ecstasin, quae mentis sanitatem vel iudicium illi eriperet. Quamvis enim metu perculsus in terram ceciderit, distinctam tamen audit vocem: interrogat quisnam loquatur, responsum quod datur percipit: quae signa sunt mentis compositae. Hinc sequitur non temere variasse, sed pie sancteque paruisse coelesti oraculo, ne consulto rebellis Deo esse pergeret.

16. *Sed exsurgere et sta* Prostravit Christus Paulum ut eum humiliaret: nunc eum erigit, ac iubet bono esse animo. Ac nos etiam eius voce in hunc finem quotidie deiicimur, ut erudiamur ad modestiam: sed quos deiecit, mox comiter sublevat. Et non vulgaris est ista consolatio, quum se ille apparuisse pronuntiat Christus non ultorem, qui poenam exigat de eius amentia, de verberibus iniuste et crudeliter inflictis, de sanguinariis sententiis vel exhibita sanctis molestia, de impia Evangelii oppugnatione, sed propitium Dominum, qui eius opera uti velit, et quidem honorifico ministerio dignetur. Constituit enim ipsum testem eorum quae vidit, et quae postea visurus est. Haec iam memorabilis erat visio, ex qua didicerat Christum in coelo regnare, ne amplius proterve illum contemneret, sed agnosceret Dei Filium et promissum Redemptorem. Alias postea revelationes habuit, sicuti recitat I. Cor. 12, 1.

17. *Eripiens te a populo.* Hic armatur contra omnes metus, qui eum manebant, et simul praeparatur ad crucis tolerantiam. Quum tamen mox subiiciat, venturum esse Paulum, ut coecos illuminet, ut reconciliet Deo qui alienati ab ipso fuerant, ac perditis salutem restituat, mirum est cur non etiam fore promittat, ut vicissim laeti et faventes eum excipiant, quicunque tam praeclaris beneficiis fuerint affecti. Verum hic notatur mundi ingratitudo, quia vitae aeternae ministris contrariam prorsus mercedem rependat, sicuti phrenetici medicos suos hostiliter impetunt. Et monetur Paulus, quocunque venerit magnam eorum partem, quibus prodesse studebit, fore sibi infestam, ut exitium machinetur. Diserte autem exponit, se tam gentibus quam Iudaeis destinatum esse testem, ne sibi vitio vertatur, quod utrisque promiscue commune fecit Evangelium: nam hinc tam virulentum odium in eum con-

ceperant Iudaei, quod gentes sibi aequari indigne ferrent. Ubi autem zelo id facere simulabant, ne foedus, quod Deus pepigerat cum posteris Abrahae, ad exteros translatum profanaretur, mera tamen eos agebat ambitio, quod soli eminere, omnibus aliis in ordinem coactis, vellent. Caeterum in unius hominis persona ad officium animantur omnes pii doctores, ne ipsos impediat hominum malitia, quominus Dei gratiam miseris quamlibet indignis offerre pergant.

18. *Ut aperias oculos eorum.* Videtur Paulus, quod Dei proprium est sibi arrogans, nimium se efferre. Scimus enim, nonnisi a Spiritu sancto illuminari mentis oculos. Scimus, Christum unicum esse liberatorem, qui nos a Satanae tyrannide eripit. Scimus unum esse Deum, qui abolitis peccatis in sortem sanctorum nos cooptat. Sed usitatum est, ut Deus honorem sibi uni debitum *ad ministros* transferat, non ut quicquam sibi deroget, sed ut commendet quam in ipsis exserit Spiritus sui efficaciam: neque enim ipsos ad opus mittit, ut mortua sint organa vel quasi fabulae actores, sed ut potenter operetur per ipsorum manum. Caeterum quod efficax est eorum praedicatio, ab arcana eius virtute pendet, qui agit omnia in omnibus et solus dat incrementum. Mittuntur ergo doctores, non qui frustra verba in aërem spargant, vel qui aures duntaxat inani sonitu feriant, sed qui vivificam lucem coecis afferant, reforment in Dei iustitiam hominum corda, et ratam faciant, quae Christi morte parta est, salutis gratiam. Sed horum nihil praestant, nisi quatenus per ipsos Deus operatur, ne inutilis sit eorum labor: ut tota laus penes ipsum solum resideat, sicuti ab eo manat effectus. Et ideo notandum est, quoties Scriptura tam honorifice externum ministerium extollit, non esse separandum a Spiritu, qui ipsum non aliter quam anima corpus vivificat. Nam aliis locis docet, quam nihil per se conferat. Ipsorum enim est plantare et rigare, incrementum vero dare solius Dei. Caeterum quia plerisque obstat sua ignorantia, ne fructum qualem decebat ex Evangelio percipiant, notanda est haec descriptio, quae breviter et luculente incomparabilem illum thesaurum ante oculos explicat. Hic ergo scopus est Evangelii. ut liberati a coecitate mentis fiamus coelestis lucis participes, ut erepti a Satanae dominio convertamur ad Deum, ut gratuita peccatorum remissione donati sortem aeternae haereditatis consequamur inter sanctos. Huc defixos habere sensus oportet, quicunque in Evangelio rite proficere cupiunt: quid enim nobis proderit assidua eius praedicatio, cuius verum usum non tenebimus? Ac simul nobis describitur perfecta salutis nostrae ratio. Salutem se appetere omnes iactant, pauci autem attendunt, quomodo eos servare velit Deus: ergo locus hic, qui modum scite complectitur, instar clavis est ad reserandam coelorum ianuam. Praeterea sciendum est, his bonis quae Christus per Evangelii sui fidem consequi nos testatur, naturaliter privari totum genus humanum. Ita sequitur, omnes esse coecos, quia fide illuminantur: omnes Satanae esse mancipia, quia per fidem asseruntur ex eius tyrannide: omnes Deo inimicos et aeternae morti obnoxios, quia fide remissionem peccatorum accipiunt. Ita nihil extra Christum et eius fidem nobis miserius: unde etiam apparet, quam nihil libero arbitrio et humanis meritis sit

residuum. Quantum ad singulas partes spectat, illuminatio ad Dei notitiam refertur, quia tota nostra perspicacia mera est vanitas et densae tenebrae, donec ipse nobis per veritatem suam affulgeat. Latius patet quod deinde sequitur, *converti a tenebris ad lucem:* id enim fit, quum renovamur spiritu mentis nostrae. Itaque meo iudicio hoc membrum et posterius inter se cohaerent, Converti a potestate Satanae ad Deum: diversis enim loquendi formis exprimitur illa renovatio, quam fusius declarat Paulus ad Ephes. 2, 10. et 4, 23. Sequitur remissio peccatorum, qua nos sibi Deus gratis reconciliat, ut placatum nobis et propitium fore non dubitemus. Tandem complementum omnium ponitur ultimo loco vitae scilicet aeternae haereditas. Perperam uno contextu quidam legunt, Inter sanctificatos per fidem, quia particula haec ad totum complexum extenditur: ideo sensus est, fide nos venire in possessionem bonorum omnium, quae per Evangelium offeruntur. Fides autem proprie dirigitur in Christum, quia in ipso inclusae sunt omnes salutis nostrae partes, nec eas alibi quam in ipso quaerere Evangelium iubet.

19. Unde, Rex Agrippa, non fui inobediens coelesti visioni: 20. Sed his, qui sunt Damasci primum et Hierosolymis, et per omnem regionem Iudaeae, deinde et Gentibus annuntiavi, ut resipiscerent et converterentur ad Deum, opera facientes digna poeniténtiae. 21. Horum causa Iudaei me in templo comprehensum tentarunt interficere. 22. Auxilium igitur nactus a Deo, usque in praesentem diem sto, testificans tum parvo tum magno, nihil aliud dicens, quam ea quae Prophetae praedixerant, futura esse, et Moses, 23. an passurus fuerit Christus, an primus ex resurrectione mortuorum lumen annuntiaturus sit populo et Gentibus. [alii al. et quid. mel.]

19. Nunc breviter admonet, quo consilio retulerit suae conversionis historiam: hoc est, ut testatum faceret Agrippae et reliquis, Deum se habere auctorem eorum omnium, quae sacrilegeii et apostasiae Iudaei damnabant. Agrippam nominatim compellat, quia Festo et Romanis sciebat penitus ignotum esse, quid sibi vellet coelestis visio. Iam in ipsa doctrinae summa nihil esse apparet dissonum vel remotum a Lege et Prophetis: unde etiam oraculo maior astruitur fides, quo nihil docere iussus est Paulus nisi Scripturae consentaneum. Poenitentiae adiungitur conversio ad Deum, non tanquam diversum aliquid, sed ut sciamus, quid sit resipiscere: sicuti etiam contra hominum corruptela et pravitas nihil aliud est quam alienatio a Deo. Quia autem poenitentia res est interior et sita in cordis affectu, opera quae illam testentur secundo loco requirit Paulus, secundum illam Ioannis Baptistae exhortationem, Proferte fructus dignos poenitentia. Iam quum

Evangelium Christi omnes ad poeniteniam vocet, sequitur omnes, naturaliter vitiosos esse et corruptos, opusque habere mutatione. Docet similiter hic locus, inscite Evangelium pervertere, qui Christi gratiam a poenitentia separant.

21. *Tentarunt interficere.* Hic de hostium suorum iniquitate conqueritur, ut inde pateat malam causam ipsos agere mala conscientia: nam si quid peccasset Paulus, iure ipsum persequi licebat, et illic potior futura erat eorum conditio, quum gratia et auctoritate longe plus pollerent. Testatur ergo rabies ad quam prosiliunt, ratione eos destitui. Quod se Dei auxilio servatum dicit *Paulus*, ad confirmationem doctrinae suae valet: unde enim fit, ut manum illi porrigere dignetur ad opem ferendam, nisi quia ministrum suum agnoscit, et causam quam probat vult tueri? *Adde quod Dei* praesidio animari debuit, ut tanto constantius in officio *pergeret: ingrati* enim hominis fuisset, opem ferenti se subducere. Quo etiam *exemplo* docemur, quoties eripimur ex periculis, non ideo prorogari nobis vitam a Domino, quae deinde per ignaviam marcescat, sed ut alacriter officio nostro fungentes in eius gloriam mori singulis momentis parati simus, qui nos sibi reservavit. Neque tamen oblitus erat Paulus, quid Tribuno deberet: sed hic commendat Dei auxilium, ut non aliter debuisse fieri ostendat, quam ut reliquum vitae cursum illi impenderet, a quo liberatus fuerat, licet id contigisset hominis manu et opera.

22. *Testificans.* Dictum est alibi, plus esse testificari quam docere, acsi solennis inter Deum et homines contestatio fieret, ut sua constet Evangelio maiestas. Dicit autem, se magnis et parvis esse testem, ut sentiat rex Agrippa ad se quoque hoc pertinere, et quum minimis quibusque offertur salutis doctrina, minime id obstare, quominus etiam ad regum altitudinem conscendat. Eodem enim complexu Christus homines universos in sinum suum colligit, ut, qui prius in stercore iacebant, erecti in tantum honorem in gratuita eius bonitate glorientur, qui vero in alto honoris gradu locati sunt, *sponte se humilient*, nec graventur ex contemptibili et infimo vulgo *habere fratres*, ui ipsi filii Dei fiant. Sic primo ad Romanos v. 14., Stultis et sapientibus se debitorem esse commemorat, ne Romanis obstaculo sit sapientiae suae fiducia, quominus se eius doctrinae submittant. Hinc discamus, non esse in arbitrio doctoris, auditores sibi deligere: nec minus facere Deo iniuriam, quam iure suo fraudare homines. qui-suam operam ad magnos restringunt, quos Deus parvis associat. Ad aetates hoc restringere, frigidum esset. Itaque non dubito, exceptionem tolli inter claros et ignobiles, quia neque illorum praestantiam reveritus fuerit Paulus, neque horum parvitatem fastidierit, quominus promiscue utrisque fidum doctorem praestaret.

Nihil aliud dicens. Primo notatu dignum est, quod Paulus, ut idoneos et classicos producat doctrinae suae testes, non eos ex hominibus assumit, sed Mosen citat et Prophetas, quibus indubia auctoritas data erat a Domino. Et certe hoc unum solide docendi principium est, nihil proferre nisi quod ex ore Dei prodiisse constet. Deinde notare operae pretium est, praecipua fuisse disputationis capita, quae nunc attingit Lucas: hoc fuisse proprium Christi munus, morte sua expiare peccata mundi, resurgendo in-

stitiam et vitam hominibus acquirere: fructum autem resurrectionis et mortis tam Iudaeis quam gentibus esse communem. Atqui quum nullum in Lege mortis vel resurrectionis clarum et literale, ut vocant, testimonium exstet, dubium non est, quin doctrinam habuerint per manus traditam a Patribus, ex qua discerent referre ad Christum omnes figuras. Et Prophetae, qui de Christo apertius vaticinati sunt, sicuti nonnisi ex fonte illo hauriebant, ita fidem fecerunt suo saeculo, nihil se novum vel alienum a Mose tradere. Iam vero aut suam apologiam non absolvit Paulus, aut illustriora testimonia collegit eorum omnium, in quibus professus fuerat, Mosen et Prophetas fuisse sibi auctores.

23. *Primus ex resurrectione.* Tempore quidem praecessit quorundam aliorum resurrectio: nempe si recipimus sanctos, quorum mentio fuit apud Evangelistas (Matth. 27, 52.), exiisse e sepulcris ante Christum, quod in raptum Enoch et Eliae competit. Sed *primum* hic vocat, sicut alibi, primitias resurgentium (I. Cor. 15, 23.). Itaque nomen hoc causam potius designat quam temporis ordinem: quia Christus resurgens mortis victor et vitae dominus emersit, ut perpetuo regnaret suosque faceret consortes beatae suae immortalitatis. *Lucis* nomine comprehenditur quicquid ad plenam felicitatem spectat, sicuti per tenebras mortem et omne miseriae genus Scriptura passim significat. Nec dubito quin Paulus ad Prophetarum dicta alluserit, Populus qui ambulabat in tenebris vidit lucem magnam, Ies. 9, 2.: item, Ecce tenebrae operient terram, et caligo populos: super te autem videbitur Dominus, Ies. 60, 2.: item, Ecce iis qui in tenebris sunt exorietur lumen, Ies. 42, 16.: item, Dedi te in lucem gentium, ibid. 42, 6. et 49, 6. Quo autem lux vitae a Iudaea latius diffundi ad gentes debuerit, ex compluribus oraculis patet.

24. Haec autem quum pro se diceret, Festus magna voce ait, Insanis, Paule, multae literae te ad insaniam convertunt. 25. Et Paulus, non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis et sobrietatis verba eloquor. 26. Scit enim de his Rex, apud quem et libere loquor: latere enim eum nihil horum arbitror, neque enim hoc in angulo gestum est. 27. Credis, Rex Agrippa, Prophetis? Scio, quod credis. 28. Agrippa autem ad Paulum ait, Brevi persuades mihi, ut fiam Christianus. 29. Et Paulus ait, Optarim a Deo, et modica in parte et magna, non te modo, sed omnes etiam qui me audiunt, hodie esse tales, qualis ego sum, exceptis vinculis his. 30. Et haec eo loquuto, surrexit Rex ac Praeses et Bernice, et qui assidebant eis. 31. Et quum secessissent, loquebantur inter se, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignum facit homo iste. 32. Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic, si non appellasset Caesarem.

24. *Festus magna voce.* Ostendit haec Festi acclamatio, quantum apud reprobos proficiat Dei veritas, dum scilicet quantumvis probe testata et conspicua eorum tamen fastu calcatur: nam quae ex Lege et Prophetis Paulus disseruerat, licet nihil haberent delirio affine, imo in optima ratione fundata essent, nihilominus insaniae tribuit, non quod aliquid videat absurdum, sed quia repudiat quaecunque non capit. Nihil stultius erat vel magis insulsum gentium superstitionibus, ut summos antistites merito puderet sua mysteria proferre, quorum ineptiae plus quam ridiculae erant. Festus in Pauli sermone reconditam eruditionem agnoscit: interim tamen quia Evangelium incredulis opertum est (II. Cor. 4, 3.), quorum mentes excoecavit Satan, putat hominem esse fanaticum, qui perplexas ambages involvat. Ita quamvis ridere et palam contemnere nequeat, adeo tamen non movetur, ut Paulum habeat pro homine arrepticio et insanae curiositatis. Hinc etiam fit, ut animum advertere non sustineat, ne se eadem implicet insania. Sicuti multi hodie a verbo Dei refugiunt, ne se demergant in labyrinthum, ac desipere nos putant, qui disputationes de rebus arcanis movendo nobis et aliis molesti sumus. Quare hoc exemplo admoniti petamus a Domino, ut patefacta nobis doctrinae suae luce simul eius gustu nos imbuat, ne sua obscuritate nobis reddatur insipida, ac tandem superbum fastidium in blasphemiam erumpat.

25. *Non insanio.* Non succenset Paulus, nec severius blasphemam Festi vocem exagitat, imo honorifice eum compellat: nam neque durior obiurgatio locum habebat, et venia danda erat hominis inscitiae, quum minime ex professo contra Deum insurgeret. Rationem etiam habebat personae: quamvis enim honore indignus esset, praeerat tamen cum imperio: neque tamen propterea cedit blasphemiae, quin verbo Dei suam gloriam asserat. Unde etiam perspicimus, posthabito sui respectu tantum de doctrina fuisse sollicitum: non enim iactat suum acumen, non contendit, nec laborat pro sua prudentia; sed hac una defensione contentus est, quod nihil doceat nisi verum et sobrium. Veritas porro imposturis et fallaciis quibuslibet opponitur; sobrietas frivolis speculationibus vel spinosis argutiis, quae tantum contentionum sunt semina. Occurrit quidem Paulus Festi errori, sed hinc colligere licet, quaenam sit proba docendi ratio, quae scilicet non modo pura est ab omnibus fallaciis, sed neque inebriat hominum mentes vanis quaestionibus, nec indulget stultae curiositati, nec intemperantem plus quam par est sciendi pruritum fovet, sed moderata est ad solidam aedificationem.

26. *Scit enim de his Rex.* Convertit se ad Agrippam, in quo plus erat spei. Ac primum quidem dicit, notam illi esse rerum historiam, sed statim eum ad Legem et Prophetas revocat. Neque enim multum proderat rem gestam tenere, nisi sciret, quae praedicta erant de Christo in persona Iesu crucifixi impleta esse. Quod vero de fide Agrippae non dubitat Paulus, non tam facit eius laudandi causa, quam ut Scripturam eximat ab omni controversia, ne in ipsis principiis subsistere cogatur. Sensus est igitur, Scripturam esse αὐτόπιστον, ut fas non sit homini Iudaeo, eius auctoritati vel minimum detrahere. Neque tamen illi blanditur

Paulus: quanquam enim Scripturam non reverebatur, ut pio homine dignum erat, hoc tamen a pueritia rudimentum imbiberat, ut persuasus esset, nihil praeter Dei oraculo illic contineri. Quemadmodum vulgus hominum, etiamsi magnopere verbum Dei non curet, in genere tamen et confuse verbum Dei esse agnoscit, ut saltem religio prohibeat vel reiicere vel despicere.

28. *Agrippa autem ad Paulum.* Hoc saltem profecit Apostolus, ut confessionem non voluntariam exprimeret regi Agrippae: sicuti annuere solent, qui veritati amplius resistere nequeunt, vel saltem aliquod dare assensus signum. Significat quidem Agrippa, non libenter fore se Christianum, imo fieri nolle, se tamen refragando esse imparem, sed quodammodo invitum trahi. Unde apparet, quanta sit humani ingenii pervicaia, donec Spiritu Dei ad obsequium subigatur. Particulam ἐν ὀλίγῳ varie exponunt Interpretes. Valla putavit sic vertendum, Parum abest quin me Christianum facias. Erasmus reddidit, Modica ex parte. Simplicius vetus interpres, In modico: quia saltem verbum verbo reddens liberum lectoribus iudicium permisit. Et certe ad tempus commode potest referri, acsi dixisset Agrippa, Statim vel uno momento facies me Christianum. Si quis excipiat, non quadrare Pauli responsum, facilis est solutio: nam quum ambigua esset loquutio, quod de tempore dictum erat, scite Paulus ad rem traxit. Quum ergo intelligeret Agrippa, se fere Christianum esse factum exiguo tempore, subiecit Paulus se cupere, ut tam ipse quam comites a parvis initiis ad maiores progressus conscenderent: neque tamen displicet ἐν ὀλίγῳ tantundem valere ac propemodum. Haec autem responsio testis est, quanto propagandae Christi gloriae zelo flagraverit sanctum viri pectus, dum vincula sibi a Praeside iniecta patienter sustinens eum cupit exitialibus diaboli laqueis exceptum, et tam ipsum quam alios eiusdem gratiae consortes ac socios sibi adiungere, molesta interim et probrosa sorte contentus. Notandum quod non simpliciter optat, sed a Deo, sicuti eius est nos ad Filium trahere, quia nisi intus docente eius Spiritu semper frigebit exterior doctrina.

29. *Exceptis vinculis,* Certum est, non tam dura vel tristia fuisse Paulo sua vincula in quibus saepe gloriatur, et quae honoris causa in medium profert, tanquam legationis suae insigne, sed rationem eorum habet, quibus fidem precatur sine molestia et cruce. Nam qui nondum in Christum credebant, longe aberant ab eo affectu, ut pro Evangelio certare parati forent. Et certe pios omnes hac mansuetudine praeditos esse convenit, ut crucem suam placide ferant, alios autem cupiant commode agere, et quantum in se est levare studeant omni molestia, quieti autem vel laetitiae minime invideant. Haec humanitas et moderatio ab eorum acerbitate longe remota est, qui mala sua aliis imprecando solatium inde petunt.

31. *Loquebantur inter se.* Quod absolvitur, Paulus omnium sententia in Evangelii non vulgare decus cessit. Et Festus reliquis assentiens se ipsum damnat, ut qui sua iniquitate in eas angustias Paulum coniecerat, sub specie mutandi loci eius vitam hostium insidiis prodendo. Tametsi autem videtur provocatio sancto viro damnosa esse, quia tamen hoc unicum illi a morte

effiugium fuerat, quietus manet nec satagit, ut se ab illo laqueo explicet, non modo quia res iam non erat integra, sed quia in visione admonitus fuerat, se Romam quoque divinitus vocari (supra 23, 11.).

CAPUT XXVII.

1. Postquam autem decretum est, ut nos navigaremus in Italiam, tradiderunt et Paulum et quosdam *alios vinctos* Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustae. 2. Conscensa autem nave Adramyttina, navigaturi iuxta loca Asiae solvimus, perseverante nobiscum Aristarcho Macedone Thessalonicensi. 3. Sequenti autem die appulimus Sidonem, et Iulius humaniter tractato Paulo permisit, ut ad amicos profectus ab illis curaretur. 4. Et inde quum solvissemus, subnavigavimus iuxta Cyprum, propterea quod essent venti contrarii. 5. Et pelagus quod est contra Ciliciam et Pamphyliam emensi, pervenimus Myram, quae est Lyciae: 6. Et ibi nactus Centurio navem Alexandrinam navigantem in Italiam, imposuit nos in eam. 7. Et quum multis diebus tarde navigaremus, vixque devenissemus contra Cnidum, prohibente nos vento, adnavigavimus Cretae iuxta Salmonem: 8. Et vix praeterlegentes eam, pervenimus in locum quendam, qui vocatur *Pulcri Portus*, cui vicina civitas Lasaea.

1. Navigatio Pauli a Luca nobis narratur hoc maxime consilio, ut sciamus Romam fuisse mirabiliter perductum Dei manu, et in ipso itinere multis modis illustrem apparuisse in eius dictis et factis Dei gloriam, quae magis ac magis eius Apstolatum sanciret. Traditur quidem ducendus cum aliis vinctis, sed Dominus postea longe ipsum a sceleratis et maleficis discernit, quibuscum illi communis erat vinculorum conditio. Quin etiam paulo post videbimus, ut eum Tribunus laxet, et quasi liberum habeat inter vinctos. Cohortem quam vocet Augustam Lucas nescio, nisi forte quae ante Caesarum monarchiam Praetoria solebat vocari. Nominatim vero dicit Lucas in navem Adramittinam fuisse impositos, quia navigaturi erant prope litus Asiaticum: est enim Adramyttium urbs Aeoliae. Ex quo autem portu solverint, mihi incertum est, quia recta navigatio non fuisset versus Sidonem, nisi multum fallant topographicae tabulae: probabilis est coniectura, illuc fuisse delatos, vel quia navis alibi non

reperiebatur, vel quia ex illa regione sumendi erant vincti illi, quorum facta est mentio.

2. *Perseverante nobiscum.* Sic videtur Lucas unius hominis laudare constantiam, ut alios perstringat: nam plures comites eum Hierosolymam sequuti erant, ex quibus nunc duos tantum fuisse residuos videmus. Sed quia fieri potest, ut alios impedierint iustae causae, vel etiam eorum officium recusaverit Paulus, nihil in utramvis partem affirmo: nec vero absurdum est, ut peculiaris fuerit ratio, cur hunc prae aliis laudaret Lucas, quum tamen unus esset ex pluribus. Certe hominem fuisse divitem probabile est, qui trienii sumptus ferre potuerit relicta domo sua. Prius enim habuimus, multos ex primariis familiis Thessalonicenses Christum amplexos esse (cap. 17, 11.), Aristarchum vero et Secundum honoris causa Lucas recensuit venisse cum Paulo in Asiam (cap. 20, 4.). Hoc ergo quod certum est ac utile cognitu tenere sufficiat, exemplum sanctae patientiae nobis proponi, quod Aristarchus nullo taedio vel molestia fatigatur, quin sponte eandem cum Paulo fortunam subeat, et postquam affixus fuerat eius carceri per biennium, nunc mare traiiciat, ut ei quoque Romae ministret, non absque sinistra multorum exprobratione, praeter rei domesticae iacturam, tot sumptus incommoda.

3. *Permisit ut ad amicos etc.* In urbe ampla et maritima latebras Paulus nancisci poterat, sed vinctus oraculo tenebatur, ne se Dei vocationi subtraheret. Deinde quia tam humaniter cum eo egerat Centurio, ut amicis curandum permitteret, quem in navis paedore relinquere poterat, non debuit nec potuit sine turpi perfidia illius periculo vitae suae consulere: nec vero committendum ut cuiquam, a quo benigne habiti simus, nostra culpa humanitas sua sit fraudi. Tactum navigationis quam refert Lucas ex Geographis petant lectores: hoc solum admoneo, huc spectare quicquid dicitur, ut sciamus difficilem et tempestuosam fuisse navigationem, ex quo solverunt ex portu Sydonio, donec prope Melitam ventum est. Deinde longo tempore luctatos fuisse nautas cum adversis ventis, donec saevior procella invaluit, cuius exitus tandem fuit naufragium quod videbimus.

9. Multo autem tempore peracto, et quum iam esset periculosa navigatio, quod iam ieiunii quoque tempus praeteriisset, admonebat eos Paulus, 10. Dicens eis, Viri, video quod cum iniuria multoque damno non solum oneris et navis, sed etiam animarum nostrarum futura sit navigatio. 11. Centurio autem gubernatori et nauclero magis credebat, quam iis quae a Paulo dicebantur. 12. Et quum portus ineptus esset ad hibernandum, complures ceperunt consilium illinc solvendi, si quo modo possent pervenire Phoenicem, et illic hibernare. Is est portus Cretae spectans ad Africum et ad Chorum. 13. Aspirante autem Austro, rati se propo-

siti compotes, quum transgressi essent propius, praeterlegebant Cretam. 14. Sed non multo post coortus est contra ipsam ventus Tiphonicus, qui vocatur Euroclydon. 15. Quumque correpta esset navis, nec posset obniti vento, data flatibus nave ferebamur. 16. In insulam autem quandam devecti, quae vocatur Clauda, vix potuimus obtinere scapham: 17. Qua sublata, adiutoriis utebantur, succingentes navem, timentesque ne in Syrtim inciderent, demisso vase sic ferebantur. 18. Quum autem vehementi tempestate iactaremur, sequenti die iactum fecerunt: 19. Ac tertio die nostris manibus armamenta navis proiecimus. 20. Porro neque *sole, neque* sideribus apparentibus ad complures dies, et tempestate non exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostrae.

9. *Quum iam esset periculosa navigatio.* Non modo intelligit, ventos fuisse tunc contrarios, sed incommodum etiam anni tempus, quod clarius deinde exprimit, dicens Ieiunium praeteriisse. Hanc enim particulam exegetice additam esse puto ad notandum finem auctumni. Nec refert quod Centurioni et reliquis vectoribus ac nautis ignotum erat solenne illud ieiunii tempus, quod notatur a Luca: nam ex more populi Iudaici partes anni designat. Porro dubium non est, quin auctumnale esset ieiunium. Quanquam eorum opinioni non assentior, qui unum ex quatuor ieiuniis fuisse putant, quae sibi instituerant Iudaei post Babilonicum exilium. Tertium enim, quod erat septimi mensis, quum prae aliis celebre non foret, utpote ob mortem Godoliae et cladem reliqui populi *indictum, non* simpliciter posuisset Lucas, sed adiecta distinctionis nota: *deinde nescio* an post reditum mos ille retentus a populo fuerit. Magis probabile est, festum expiationis intelligi, quo iubebat Dominus animas affligi per septem dies. Initium vero fiebat a decimo die mensis septimi (Levit. 16, 29.), cui nunc partim September, partim October respondet. Quum ergo iam Octobrem ingressi essent, non abs re dicitur periculosa tunc fuisse navigatio. Quodsi ad inediam referas, ut faciunt quidam, non video, quis sensus possit elici: erat enim adhuc in navi tritici copia, ut necessitate esurire non debuerint. Cur autem voluntarii ieiunii tempus diceret esse impletum? Ad haec ex contextu postea patebit, ideo monitos fuisse a Paulo ut interquiescerent, quia hiems instabat, cuius asperitas mare claudere solet. Quamvis enim consideret, Deum fore navis rectorem, nolebat tamen temere festinando eum tentari.

11. *Centurio autem.* Non reprehenditur Centurio, quod gubernatorem et nauclerum potius audierit quam Paulum. Quid enim egisset? Nam ut Pauli consilio aliis in rebus plurimum deferret, sciebat tamen, navigandi artem non tenere: ergo quod prudentis et modesti est hominis, a peritis et exercitatis regi se

patitur. Et ipsa necessitas huc eum prope cogebat: portus enim ad hibernandum erat incommodus. Nec vero suadebat gubernator, navem in altum proiici, sed ut in vicinum portum se conferrent, qui prope in oculis erat. Ita brevi molestia redimebatur hiemis transigendae commoditas. Neque tamen hoc frustra refert Lucas, sed ut sciamus, Paulum iam ab initio instructum fuisse praesentia Spiritus, ut melius videret quae utilia erant, quam magistri ipsi. Oraculone edoctus, an occulta inspiratione consilium hoc dederit, nescitur. Hoc quidem certum est, ad eius commendationem postea valuisse. Porro quum dicat (v. 13.), legisse Creticum litus, donec in diversam partem rapti sunt, iure Beza noster Intepretum hallucinationem reprehendit in voce ἆσσον, dum ex adverbio fecerunt urbis nomen.

15. *Quum correpta esset navis.* Hic Lucas accidisse narrat, quod solet in extremo discrimine, ut se ventis ferendos permitterent. Quum prius aliquatenus progressi sibi ex animi voto succedere putarent nautae, non dubium est, quin Pauli monitionem deriserint, ut mos est temerariis hominibus, quoties arridet fortuna, insolescere. Nunc deprehensi nimis seram audaciae suae poenam luunt: imo prope insulam appulsi non minus sibi metuunt ab impactione, quam prius a subversione navis. Et diligenter ea omnia persequitur Lucas, ex quibus colligere liceat, adeo atrocem et saevam fuisse procellam ac pertinaciter durasse, ut subinde novae mortes instarent. Simul etiam declarat, strenue usos fuisse omnibus remediis, quae naufragio mederi possent, nec mercibus vel armamentis perpercisse: unde cognoscimus, vivo periculi sensu coactos fuisse ad extrema. Et Lucas subiicit, tandem omnibus tentatis ipsos de sua salute desperasse. Et certe caligo coeli cuiusdam sepulcri instar erat: nec dubium est quin Dominus hoc modo liberationis gratiam, quae paulo post sequuta est, magis commendare ac notabilem reddere voluerit. Interea servum suum cum aliis laborare passus est, donec se putaret morti addictum. Non enim ante illi per angelum apparuit, quam videri posset de eius vita actum esse: quare non modo iactatum inter procellas fuit eius corpus, sed anima quoque duris et violentis tentationibus fuit concussa. Eventus tamen ipse ostendit, fide substitisse ne labasceret. Lucas quidem non refert eius preces, sed quia postea ipse recitat, angelum Dei, cui serviebat, sibi fuisse visum, probabile est dum alii coelo et terrae maledicebant, suas preces sursum direxisse, et ita quietum fuisse, et composito animo exspectasse quid Deo placeret. Quod autem dicit ablatum fuisse spem salutis, non debet referri ad eius sensum, sed tantum ad humana media, acsi dixisset, ita res fuisse confusas, ut humanitus nulla salus restaret.

21. Quum autem multa fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum dixit, Oportebat quidem, o viri, mihi obtemperando non solvere a Creta, nec accersere nobis iniuriam hanc et iacturam. 22. Et nunc hortor, ut bono animo sitis. Iactura enim animae nulla erit ex vobis, sed tantum navis. 23. Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius

sum ego, quem et colo, 14. Dicens, ne timeas, Paule, Caesari te oportet sisti. Et ecce donavit tibi Deus omnes, qui navigant tecum. 25. Propter quod bono animo estote viri. Credo enim Deo, quod sic erit, quemadmodum dictum est mihi. 26. In insulam autem quandam oportet nos incidere. 27. Sed postquam quarta decima nox supervenit, navigantibus nobis in Adria, circa medium noctis, suspicabantur nautae, apparere sibi aliquam regionem. 28. Qui et demissa bolide repererunt passus viginti, ac pusillum inde digressi, rursum demissa bolide repererunt passus quindecim. 29. Timentesque ne in aspera loca inciderent, de puppi iactis ancoris quatuor, optabant diem oriri. 30. Nautis vero quaerentibus fugere e navi, quum demisissent scapham in mare, sub praetextu velut e prora ancoras extensuri, 31. Dixit Paulus Centurioni et militibus, Nisi hi in navi manserint, vos salvi fieri non potestis. 32. Tunc absciderunt milites funes scaphae, et passi sunt eam excidere.

21. *Quum multa fuisset inedia.* Quanquam diserte non exprimit Lucas, quomodo se nautae et milites gesserint, Paulum tamen satis clare ab illis discernit, narrans in medio eorum stetisse, ut collapsos eorum animos erigeret: neque enim ad hortandum idoneus est, nisi qui ipse est constantiae et fortitudinis exemplum. Porro hanc exhortationem distulit Paulus, donec omnes fere exanimes iacerent. Ex vulgari infidelium more coniicere promptum est, inter principia sine modo et temperamento fuisse tumultuatos. Inter clamores illos et strepitus nunquam moderata vox audita fuisset, nunc postquam satagendo et eiulando fessi attonitis similes resident, eos alloquitur Paulus. Ergo velut semimortuos languere oportuit, donec paulisper sedati essent placide, et cum silentio audirent probe monentem. Videtur tamen intempestive facere Paulus, dum eis stultitiam exprobrat, quia salvis rebus obtemperare suo consilio noluerint, quem sciebant rei nauticae imperitum, ut ipse quoque sibi conscius erat propriae inscitiae. Atqui si reputamus, quam aegre flectantur homines et formentur ad sanam mentem, apprime utilis fuit haec castigatio. Nulla erat Pauli auctoritas, quae illos moveret, nisi hoc testatum illis foret, infeliciter illis cessisse, quod eum prius neglexerant. Crudelis quidem est obiurgatio, quae nihil affert solatii: verum si addito remedio condiatur, iam ipsa est pars medicinae. Sic Paulus postquam attentos reddidit vectores ab ipso eventu docuit habendam sibi esse fidem, ad bonum animum hortatur et salutem promittit. Hoc vero fiduciae non vulgaris signum est, quum dicit, oportuisse sibi obtemperari. Itaque his verbis testatur, nihil se temere attulisse in medium, sed quod divinitus praescriptum erat, illis mandasse. Nam etsi nulla tunc specialis revelatio ei data legi-

tur, sibi tamen arcanae Spiritus gubernationis conscius erat, ut intrepide monitoris partes suscipere posset, qui praeeuntem habebat Dei Spiritum. Unde melius patet, quod nuper attigi, Paulum ita praefando expergefacere vectores; ut attentius audiant quod dicturus est. Alioqui ridiculum fuisset, hominem naufragum eiusdem calamitatis sociis salutem promittere.

23. *Astitit enim mihi.* Ne temeritatis argui possit, quod tam secure omnibus salutem promittat, Deum testem ac auctorem adducit. Nec vero dubium est, quin certa illi constiterit visionis fides, ut a Satanae praestigiis nihil metueret. Quia enim sub revelationum specie saepe hominibus illudit ille mandacii pater, nunquam servis suis apparuit Deus vel per se vel per angelos, quin illustribus notis omnem dubitationis scrupulum eximeret, deinde Spiritu discretionis eos instrueret, ne quis fallaciis esset locus. Caeterum diserte Paulus nomem Dei sui celebrat apud homines profanos, non modo ut discant in Iudaea coli verum Deum, sed etiam agnoscant, eius cultorem Paulum ipum esse. Sciebant omnes, cur coniectus esset in vincula: nunc quum e coelo ad eum angeli descendant, colligere promptum est, divinitus probari ipsius causam. Subest igitur in his verbis Evangelii commendatio. Interea videmus ut Paulus vinculis triumphet, dum tot hominibus minister est salutis et Dei interpres.

24. *Ne timeas, Paule.* Sedulo huc incumbit, ut uni Deo gloriam liberationis asserat, ne falso eam superstitiosi ad sua idola transferant: et hoc modo ad rectam fidem eos invitat. Verum hinc patet, quanta sit hominum pravitas, quod aures claudunt sanis et salubribus consiliis, et statim Dei gratiam, quamvis familiariter illis innotuerit, obliviscuntur, imo, quod deterius est, praesentem et sibi ante oculos positam non vident nec sentiunt. Utcunque autem maior pars ingrata fuerit, non tamen sine fructu patefactum fuit hoc oraculum, imo hoc ipsum profuit, reddi innexcusabiles qui sibi in fallaciis nimis indulgebant. Quod autem dictum fuit, oportere sisti Caesari, huc spectabat, ut pios magis confirmaret eius confessio, ubi admoniti essent, prodire a Deo testem asserendae Evangelii doctrinae certo destinatum, et in hunc usum servari.

Donavit tibi omnes animas. Videtur innuere Lucas, Paulum non modo pro se, sed pro aliis quoque orasse, ut omnes Deus e naufragio eriperet. Et certe probabile est, quum discrimen commune cerneret, non ita fuisse distentum vitae suae cura, ut alios negliegeret, utpote quos cernebant eodem discrimine implicitos. Potest tamen fieri, ut Dominus sponte eius preces anteverterit. Nec vero novum est, eius benedictionem ad indignos extendi, qui aliquo societatis nexu fidelibus coniuncti sunt. Ita Sodomae pepercisset, si reperti illic fuissent decem probi homines. Hic quaeritur, quatenus impiis prosit Sanctorum integritas. Primum tollenda est Papistarum superstitio, qui dum audiunt in gratiam priorum malis benefieri, illos somniant mediatores, qui meritis suis mundo salutem impetrent. In eo autem bis stulti sunt et praeposteri, quod haec vivorum elogia trahunt ad mortuos, nec aliter quam eorum intuitu Deum sibi fore sperant propitium, ideoque patronos sibi asciscunt. Omitto quod Sanctorum merita extollendo gratuitam Dei bonitatem obscurant. Iam ut pro-

positam quaestionem solvamus, sic breviter habendum est: quum malis promixti sunt boni, utrisque promiscue accidere res adversas et prosperas, fieri tamen interdum, ut Dominus suis parcendo impios ad tempus cum ipsis sustineat: deinde plures esse causas, cur in gratiam fidelium malis et reprobis benefaciat. Domum Potipharis benedixit in gratiam Ioseph, ut illius animum ad praestandam huic sancto viro humanitatem flecteret. Suum erga Paulum favorem, multos homines servando incolumes, testatus est ut eius pietati testimonium redderet, ut inde elucesceret Evangelii maiestas. Caeterum tenere convenit, quaecunque Deus impiis beneficia largitur, tandem illis cedere in exitium, sicuti rursum fidelibus utiles sunt poenae, quas communiter cum reprobis sustinent. Interea singulare hoc divini erga nos amoris pignus est, quod a nobis quasdam beneficentiae suae guttas defluere ad alios facit.

25. *Credo enim Deo.* Iterum inculcat Paulus, unde sibi tanta confidentia, ut intrepide inter innumeros maris gurgites ad portum affirmet omnes venturos, quia scilicet ita promisit Deus: quibus verbis exprimitur fidei natura, dum statuitur mutua inter ipsam et Dei verbum relatio, ut contra tentationum insultus animos sustentet. Caeterum non solum vectores suo exemplo ad credendum hortatur, sed quasi sponsoris partes suscipit, ut fidem oraculo conciliet. Quod mox subiicitur de insula, posterius signum est, unde post rei exitum clarius pateat, non fuisse hanc incertam navigationem: alias vectorum nihil intererat enatandi modum scire. Videmus ergo, ut Deus quam pollicitus est salutem insigniat, ne fortuita videri possit. Simul tamen notandum est, Deum illos tenere suspensos: partim ut fidem servi sui exerceat, partim ut omnes agnoscant Paulum a Spiritu sancto didicisse, quod humano sensu nondum comprehendi poterat. In ipso tamen contextu docet Lucas, ne sic quidem fuisse creditum eius verbis. Quod enim putabant nautae, sibi apparere aliquam regionem mediterraneam, minime consentaneum erat cum promissione de appulsu in insulam. Videmus ergo, ut vix tandem experientia coacti senserint, verum dixisse.

30. *Nautis vero quaerentibus* Iam hac quoque in parte enituit in Paulo Spiritus sancti gratia, quod prudenter admonuit, retrahendos esse a fuga nautas. Cur non enim Centurio potius, vel alius quispiam e turba fraudem olfecit, nisi ut Paulus ad extremum usque liberationis sit minister? Sed mirum est, quod reliquos vectores salvos posse fieri negat, nisi retentis nautis: quasi vero Dei promissionem exinanire penes ipsos fuerit. Respondeo, Paulum hic de potentia Dei praecise non disputare, ut eam a voluntate et mediis seiungat: et certe non ideo fidelibus virtutem suam Deus commendat, ut contemptis mediis torpori et socordiae indulgeant vel temere se proiiciant, ubi certa est cavendi ratio. Deus Hiskiae pollicitus erat obsessae urbis liberationem: si portas aperuisset hostibus, annon Iesaias statim clamasset, Tu et te et urbem perdis? Neque tamen propterea sequitur, mediis vel adminiculis alligatam esse Dei manum, sed quum Deus hunc vel illum agendi modum ordinat, hominum sensus continet, ne praescriptas sibi metas transiliant.*

33. Et quum dies inciperet apparere, hortabatur Paulus omnes sumere cibum, dicens, Dies hic decimus quartus est, quod exspectantes ieiuni permanetis nihil accipientes. 34. Propter quod hortor vos, ut sumatis cibum: hoc enim ad salutem vestram pertinet, quia nullius vestrum capillus de capite cadet. 35. Et quum haec dixisset, sumpto pane gratias egit Deo in conspectu omnium, et quum fregisset, coepit edere. 36. Porro animis iam recreati, omnes sumpserunt et ipsi cibum. 37. Eramus vero universae animae in navi ducentae septuaginta sex. 38. Et satiati cibo allevabant navem, eiicientes triticum in mare. 39. Quum autem dies esset, terram non agnoscebant: sinum vero quendam animadverterunt habentem litus, in quod cogitabant eiicere navem. 40. Et quum ancoras sustulissent, committebant se mari: simul laxatis iuncturis gubernaculorum, et, sublato artemone ad aurae flatum, tendebant ad litus. 41. Quum vero incidissent in locum bimarem, impegerunt navem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis vero solvebatur a vi undarum. 42. Porro militum consilium erat, ut vinctos occiderent, ne quis, postquam enatasset, aufugeret. 43. At Centurio, volens servare Paulum, prohibuit eos a consilio, iussitque, ut qui possent natare, abiicerent se primos, et in terram evaderent, 44. Caeterique partim in tabulis, partem in reliquiis navis: et sic factum est, ut omnes incolumes evaderent in terram.

33. *Et quum dies inciperet.* Quicquid coniiciant nautae, non vacillat Pauli fides, sed constanter in promissionem sibi datam recumbit: neque enim tantum hortatur ad sumendum cibum, ut ille in ultima desperatione sic loquutus fertur, Prandete milites, nam apud inferos coenabimus, sed in vaticinio suo persistens bono esse animo iubet. In eo se prodit vis fidei, dum ad patientiam nos armat, et contrarios insultus, quibus eam quatefacere molitur Satan, intrepide excipit ac propulsat. Sed quod dicit, per dies quatuordecim ieiunos mansisse, absurdum videri posset. Reperietur unusquispiam, qui inediam diutius ferat, sed de tanta multitudine vix credibile est. Responsio facilis est, ieiunium improprie vocari insolitam cibi abstinentiam: quia iusto convivio nunquam refecti fuerant per totum illud tempus, ut qui moerore anguntur fere ad cibum nauseant. Quia autem fastidii causa erat desperatio, iterum affirmat victuros, modo animos colligant. Fidum enim Verbi ministrum oportet non promissiones modo in medium afferre, sed consilium simul addere, ut homines Deum vocantem sequantur, non autem ignavi et hebetes sedeant. Porro sensus verborum est,

Deus vos servare decrevit: haec fiducia vos animare debet ac reddere alacres, ne ipsi vobis desitis.

35. *Sumpto pane.* Quo melius eos suo exemplo erigat, panem sumit ac vescitur, Gratias egisse Lucas refert, non tantum ex quotidiano more, sed quia ad fiduciae testimonium non parum id valebat. Dubium quidem non est, quin Paulus diligenter praestiterit in sumendo cibo quod aliis praecipit, sed nunc non tantum gratitudinem suam testatur, nec tantum petit ut cibum, quem sumpturus est, Deus sanctificet, verum intrepidus Deum vitae auctorem invocat, ut miseri illi, quos moeror constrictos tenebat, aliquid bonae spei conciperent. Et hoc saltem profecit, ut receptis animis cibum sumpserint, quibus curandae vitae oblivionem induxerat metus

37. *Universae animae.* Primum ideo refertur hominum numerus, quo certius constet, neminem in turba periisse: non enim recenset Lucas, quot homines ad litus enatarint, sed quot tunc fuerint in navi: deinde ut illustrius reddatur miraculum. Humanitus enim accidere vix potuit, ut ducenti septuaginta sex ex naufragio in terram evaderent ad unum omnes: nam praeter nautas paucos naudi peritos fuisse, probabile est. Tametsi autem sumpto cibo paululum refectae erant vires, diuturno tamen taedio et moerore sic confecti erant, ut mirum fuerit, movendis brachiis agiles fuisse. Iam vero reputandum est, quantopere sint tumultuati, quum vix contingat viginti aut triginta homines sic natare in periculo, quin alii alios collidant vel obruant. Manum ergo suam palam exseruit Deus, quum sine exceptione numerati sunt omnes in litore, qui se in mare proiecerant.

38. *Satiati cibo.* Haec circumstantia ostendit, commotos demum fuisse Pauli sermone. Nondum illuxerat, ut scire possent, essetne vicinus aliquis portus. Quod tamen reliquum est tritici proiiciunt in mare allevandae navis causa. Hoc non erant facturi, nisi plus apud eos quam antea valuisset Pauli auctoritas. Verum ut instabiles sunt increduli omnes, facile mox evanuit ex eorum animis illa persuasio.

41. *Impegerunt navem.* Tunc vero et Paulum lusisse Deus videri potuit, et ipse nugando socios naufragii vana spe lactasse: sed Deus prosperiore successu errorem mox discussit. Ita scilicet, ubi fracta et soluta est navis, frangi et liquescere oportuit omnium animos, ut desperatio miraculi gloriam augeret. Sic enim opera sua moderari solet Deus, ut multis se obstaculis ingerentibus speciem difficultatis nobis praebeat. Hoc modo sensus nostros ad maiorem intentionem acuit, ut tandem discamus, quamvis toto mundo luctante minime impediri, quominus victor emergat. Haec ratio est, cur maluerit Paulum et alios fracta navi naufragos trahere, quam navem integram perducere ad litus.

42. *Porro militum etc.* Nimis saeva ingratitudo fuit: quum vitam bis aut ter Paulo deberent milites, eum occidere cogitant, in cuius gratiam aequum fuisset aliis parcere. Allata illis per ipsum fuerat salus, non secus ac per angelum Dei salutare ex ore eius consilium audierant, exanimes eodem die recreaverat: nunc crudeliter perdere non dubitant, a quo toties et tot modis fuerant liberati. Quare si contingat, iniquam nobis mercedem referri pro

benefactis, non est cur nos turbare debeat hominum ingratitudo, quae plus quam vulgaris est morbus. Caeterum non modo in Paulum vitae suae ministrum ingrati sunt, sed foeda simul incredulitas et divinae gratiae oblivio se prodit. Nuper amplexi erant oraculum illud, donatas esse Paulo animas: nunc ubi illo exstincto salvi esse volunt, quid aliud quam Deo resistere conantur, ut praeter eius voluntatem a morte ipsi se eripiant? Ergo gratia, quam coacti gustaverant in summa desperatione, iam illis effluxit: nec amplius quicquam sapit, ex quo vicinus portus apparet. Nos vero admirabile Dei consilium tam in servando Paulo, quam in promissione sua implenda expendere convenit, dum eos ipsos adducit in terram, per quos non stetit, quominus irrita esset eius promissio. Ita plerumque certare solet eius bonitas cum hominum malitia. Sic tamen impiis est misericors, ut eorum poenam in idoneum tempus differens a reatu minime eos eximat, imo poenae gravitate tantam compensat tolerantiae suae moram.

CAPUT XXVIII.

1. Et quum evasissent, tunc cognoverunt, quod Melite insula vocaretur. 2. Barbari vero praestabant non vulgarem humanitatem nobis. Accensa enim pyra recipiebant nos omnes propter imbrem, qui imminebat, et propter frigus. 3. Quum vero congregasset Paulus sarmentorum multitudinem, et imposuisset in ignem, vipera e calore prorepens invasit manum eius. 4. Ut vero viderunt Barbari pendentem bestiam de manu eius, inter sese dicebant, Omnino homicida est homo hic, quem servatum e mari ultio non sinit vivere. 5. Et ille quidem excussa vipera in ignem, mali nihil passus est. 6. At illi existimabant futurum, ut incenderetur ac concideret repente mortuus. Diu autem illis exspectantibus, et intuentibus nihil mali illi accidere, mutata mente dicebant, illum esse Deum.

1. Initio capitis triste illud spectaculum describitur, quum tot homines madidi, spumis etiam marinis lutoque foedati, frigore etiam rigidi, aegre ad litus repserunt: perinde enim id erat, acsi e mari eiecti forent ad diversum mortis genus. Narrat deinde Lucas humaniter a barbaris fuisse exceptos, accensam fuisse pyram, ut vestes siccarent ac membra frigore languida foverent: tandem ab imbre fuisse profectos. Itaque haec officia laudando suam grati-

tudinem ostendit Paulus: et merito celebratur tanta erga ignotos liberalitas, cuius rara exstant in mundo exempla. Quanquam autem barbaris etiam gentibus in tali necessitate aliquem misericordiae affectum extorquet communis natura, dubium tamen non est, quin Melitensium animos ad clementiam Deus flexerit, ut firma rataque foret sua promissio, quae mutila videri poterat, si cui exitiale fuisset naufragium.

3. *Vipera invasit.* Iam eventus probaverat, verum et indubium Dei Prophetam esse Paulum: nunc Deus, ut eum in terra sicut nuper in mari nobilitet, superiora oracula novo miraculo obsignat, atque ita eius Apostolatum apud Melitenses sancit. Quamvis autem non multi inde profecerint, resplenduit tamen etiam apud incredulos Evangelii maiestas: apud vectores etiam *oraculorum*, quae non satis reveriti fuerant, haec magna fuit confirmatio. Nec vero casu erupit ex sarmentis vipera, sed Dominus, quod in Evangelii sui gloriam fore videbat, eam ad mordendum Paulum arcano suo consilio direxit.

4. *Ut viderunt barbari.* Passim receptum omnibus saeculis iudicium istud fuit, qui gravius aliquid paterentur atroci aliquo crimine esse implicitos. Nec vero de nihilo concepta fuit haec persuasio, quin potius a recto pietatis sensu fluxit. Deus enim, ut mundum inexcusabilem redderet, hoc omnium animis voluit esse infixum, aerumnas et res adversas, praecipue vero insignes clades irae suae et iustae in peccata ultionis esse documenta. Itaque quoties occurrit memorabilis aliqua calamitas, simul in mentem venit, graviter offensum esse Deum, qui tam severe et duriter iudicium exerceat. Nec vero unquam impietas eousque invaluit, quin hoc principium omnes retinerent, Deum, ut se mundi Iudicem ostenderet, notabiles poenas sceleratis infligere. Sed hic quoque error fere semper grassatus est, quod sine exceptione sceleris damnarunt omnes, quos durius videbant tractari. Deus vero, etsi hominum peccata rebus adversis semper castigat, non tamen aequaliter quas quisque *meritus est* poenas in praesenti vita exigit: et interdum piorum afflictiones non tam poenae sunt, quam probationes fidei et patientiae exercitia. Ideo falluntur, qui sibi universalem regulam constituunt, ut ex rebus prosperis vel adversis unumquemque aestiment. Hic status fuit disceptationis inter Iobum et eius amicos, quum illi reprobum et Deo exosum hominem esse contenderent, quem Deus affligeret: ille vero contra exciperet, pios interdum cruce humiliari. Quare ne in hac parte hallucinemur, duo nobis sunt cavenda. Prius est, ne ex solo eventu de hominibus ignotis coecum et praeceps feramus iudicium: nam quia promiscue bonos et malos affligit Deus, imo saepe reprobis parcens gravius suos flagellat, ut rite iudicemus, aliunde quam a poenis incipere convenit: nempe ut de vita et factis quaeramus. Si quis adulter vel blasphemus, vel periurus, vel latro, si quis in libidines proiectus, si quis fraudator, si sanguinarius plectitur, Deus quasi digito suum iudicium nobis demonstrat. Si nullum nobis scelus apparet, nihil melius est quam iudicium de poena suspendere. Altera cautio est, ut finem exspectemus: neque enim simulatque percutere coeperit Deus, manifestum nobis est eius consilium, quin potius dissimilis exitus tandem declarat, longe distare coram

Deo, qui poenarum similitudine videntur in hominum oculis coniuncti. Si quis obiiciat, non frustra in Lege toties repeti, miserias omnes privatas et publicas Dei esse flagella, fateor quidem id esse verum, sed tamen obstare nego, quin parcat Deus ad tempus quibus velit, quamvis omnium sint deterrimi, alios autem quorum mediocris est culpa gravius puniat. Nostrum interea est, quod ἐπὶ τὸ πολὺ contingit non facere perpetuum. Videmus nunc in quo decepti fuerint Melitenses, nempe quod, nulla vitae habita quaestione, Paulum iudicant esse nefarium hominem, tantum propter viperae morsum; deinde quod fine non expectato sententiam praecipitant. Interea notandum est, exsecranda monstra esse, qui divini iudicii sensum ex cordibus suis evellere conantur, qui nobis omnibus naturaliter insitus est et barbaris etiam ferisque hominibus insidet. Quod caedis potius quam alterius cuiuspiam sceleris reum faciunt Paulum, hanc rationem sequuntur, quod homicidium maxime semper detestabile fuerit.

Ultio non sinit vivere. Impium esse colligunt, quia emersum ex mari ultio persequitur. Fingebant autem ultricem deam Iovis solio assidere, cui nomen vulgo impositum fuit Δίκη: crasse id quidem, ut homines purae religions ignari non tamen sine tolerabili significatione, acsi pinxissent Deum mundi Iudicem. Caeterum hae voce discernitur ira numinis a fortuna, atque ita asseritur iudicium Dei contra coecos omnes casus. Intelelligunt enim Melitenses, conspicuum coelestis vindictae signum esse, quod Paulus iam servatus tamen salvus esse non potest.

5. *Excussa vipera.* Excussio viperae signum est compositi animi. Scimus enim, quantopere hominem perturbet ac debilitet metus: neque tamen omni metu vacuum fuisse Paulum intelligas. Non enim fides nos reddit stupidos, quemadmodum fanatici in umbra et extra teli iactum imaginantur. Sed quanquam fides sensum malorum non adimit, ipsum tamen temperat, ne consternatio longius abripiat piorum animos quam par sit, ut fiduciam semper retineant. Sic Paulus, quum viperam intelligeret noxiam esse bestiam, promissione tamen sibi data fretus pestiferum morsum usque ad perturbationem non timuit, et quia etiam ad mortem, si opus fuisset, accinctus erat.

6. *Mutata mente dicebant.* Haec tam admirabilis et insperata conversio Melitenses serio tangere debuit, ut Dei misericordiae gloriam darent, sicuti prius vindictae. Verum ut perperam semper ad extrema rapitur humana ratio, repente Paulum ex scelerato homicida deum faciunt: atqui si alterutrum valere necesse fuit, satius erat homicidam haberi quam deum. Et certe non solum unius sceleris damnari magis optasset Paulus, sed etiam omni infamiae genere obrui, adeoque demergi usque ad inferos, quam Dei gloriam ad se trahere: idque satis notum erat omnibus, qui ipsum inter medias procellas concionantem audierant. Fieri tamen potest, ut postea edocti agnoverint Deum miraculi auctorem. Porro discamus ex hac historia, sedatis animis et quietis expectare felicem tristium rerum exitum, quae ad iacturam gloriae Dei initio tendere videntur. Quis nostrum non vehementer territus fuisset hoc spectaculo, quod impios ad vexandam contumeliis et foedandam probris quibuslibet Evangelii gloriam

armabat? Videmus tamen ut mature Deus occurrerit: ergo non dubitemus quin, postquam nos scandalis obnubilari passus fuerit, opportunum remedium afferendo tenebras versurus sit in lucem. Interea a carnis iudicio nobis cavendum esse meminerimus. Et quia sibi semper excidunt homines, petamus a Domino spiritum moderationis, qui nos in recto modo contineat. Hinc praeterea doceamur, quam proclivis in superstitionem sit mundus. Imo haec pravitas fere nobiscum nascitur, ut Dei spoliis libenter ornemus creaturas. Quare nihil mirum, si saeculis omnibus novi subinde errores pullularint, quum quisque nostrum ab utero matris mirus sit fingendis idolis artifex. Verum ne inde excusationis praetextus captetur, testis est haec historia, hunc superstitionum fontem esse, quod homines Deo ingrati eius gloriam alio transferunt.

7. In illis autem locis erant praedia Primati insulae, nomine Publio, qui nos exceptos triduo benigne tractavit hospitio. 8. Contigit autem patrem Publii febribus ac dysenteriis vexatum decumbere: ad quem Paulus intravit, et quum orasset, imposuissetque ei manus, sanavit eum. 9. Hoc igitur facto caeteri quoque, qui habebant infirmitates in inssula, accedebant et sanabantur. 10. Qui etiam multis honoribus nos honoraverunt, et solventibus imposuerunt, quae necessaria erant. 11. Post menses autem tres navigavimus in navi Alexandrina, quae in insula hiemaverat, cui erat insigne Castor et Pollux. 12. Et quum venissemus Syracusas, mansimus triduo. 13. Inde circumlegentes devenimus Rhegium. Et post unum diem afflante Austro, postridie venimus Puteolos: 14. *Ubi repertis* fratribus rogati sumus manere apud eos dies septem: et sic venimus Romam.

7. *In illis autem locis.* Quia nomen Publii romanum est, potius suspicor hunc, de quo fit mentio, civem romanum fuisse quam insulanum: non enim solebant Graeci et alii exteri, nisi mediocres homines, mutuari nomina a Latinis. Fieri autem potest, ut quispiam ex Romae proceribus praedia sua tunc inviserit, et vocetur insulae Princeps, non quod illic habitaret, sed quod nemo illi par esset opibus et possessionum amplitudine. Vix autem probabile est, totam Graecorum turbam triduo fuisse hospitaliter tractatam: magis suspicor, quum Centurionem exciperet, Paulo etiam et eius comitibus honorem habuisse, quod miraculo admonitus hominem crederet esse Deo gratum. Utcunque tamen res habeat, mercede non caruit eius hospitalitas: nam paulo post eius partem Dominus ex gravi et periculoso morbo manu Pauli in sanitatem restituit, atque ita testatum esse voluit, quantopere sibi placeat humanitas, quae miseris et egentibus praestatur. Quamvis saepe ingrati sint ac beneficii immemores.

quibus aliquid opis est allatum, vel illos deficiat remunerandi facultas, Deus tamen ipse, quicquid suo mandato impensum fuerit in homines, abunde rependet: verum benignis et hospitalibus interdum aliquos ex servis suis destinavit, qui secum benedictionem afferant. Hic iam magnus erat honor, quod Publius Christum in Pauli persona exceperat hospitem. Cumulus tamen accessit, quod Paulus sanationis dono instructus venit, quo non modo mutuam vicem referre posset, sed etiam multo plus largiri quam acceperat. Nescitur deinde, an fidei rudimenta imbiberit, ut plerumque miracula rudes et incredulos ad docilitatem comparant. Speciem morbi designat Lucas, quo melius commendet Dei gratiam: nam quum difficilis et lenta sit dysenteriae curatio, praesertim ubi simul grassatur febris, non sine manifesta Dei virtute, sola impositione manuum et precibus, tam repente seni caduco reddita fuit incolumitas.

8. *Imposuissetque manus.* Precando declarat Paulus, se non esse miraculi auctorem, sed duntaxat ministrum, ne sua gloria fraudetur Deus. Hoc idem externo symbolo confirmat: nam ut supra aliis locis visum est, nihil aliud fuit manuum impositio quam solennis oblationis ritus. Quare Paulus, hominem Deo suis manibus offerens, illius vitam se ab hoc suppliciter petere professus est: quo exemplo non tantum monentur, qui pollent insignibus Dei gratiis, probe cavendum esse, ne se extollentes Dei gloriam obscurent, sed in genere docemur omnes, sic habendam esse gratiam ministris gratiae Dei, ut penes ipsum solum maneat gloria. Dicitur quidem Paulus sanasse dysentericum, sed clare circumstantiis additis exprimitur, eius opera divinitus praestitum fuisse hoc beneficium. Quod postea dicit Lucas, alios quoque insulae aegrotos fuisse sanatos, non extendit ad omnes, sed tantum intelligit, pluribus documentis Dei virtutem, quae iam satis clare apparuerat, fuisse probatam, quae Pauli Apostolatum sanciret. Nec vero dubium est, quin sanandis animis peraeque ac corporibus Paulus incubuerit: quale tamen operae pretium sequutum sit, non refert Lucas, nisi quod barbari illum e portu solventem et comites viatico et rebus necessariis donarunt. Interea notandum est, quum Paulo in manu foret pluribus effugiis se subducere, Dei tamen voluntatem illi fuisse pro voluntariis compedibus, quia coelesti oraculo saepius ad tribunal Neronis citatus erat testis. Deinde sciebat, si aufugeret, sibi in posterum propagandi Evangelii praeclusam fore viam, ut inutilis tota vita in quopiam angulo iaceret.

11. *In navi Alexandrina.* His verbis significat Lucas, vel demersam fuisse priorem navem, vel ita disiectam et laceram, ut postea usui non fuerit: unde naufragii gravitas melius cognoscitur. Diserte autem narrat navi Alexandrinae, qua Romam vecti sunt, insigne fuisse Castoris et Pollucis, ut sciamus, minime datam fuisse optionem Paulo, ut cum sui similibus navigaret, sed coactum fuisse ingredi in navem, quae duobus idolis dicata erat. Castorem et Pollucem veteres poetae finxerunt ex Iove et Leda fuisse genitos: unde et Διόςκουροι graece vocati sunt: qua voce hic usus est Lucas, quasi dicas Iovis filios. Deinde fabulati sunt, illos esse geminos in zodiaco: alia quoque superstitio inter nautas invaluit, exhalationes igneas, quae in tempestatibus se ostendunt, eosdem esse illos. Itaque dii marini olim crediti

sunt et invocati, sicut hodie Nicolaus et Clemens, et similes: imo ut in Papatu mutatis tantum nominibus retenti sunt vetusti errores, hodie exhalationes illas sub nomine sancti Hermis vel sancti Ermi adorant. Quoniam autem si una exhalatio solitaria appareat, triste praesagium est, geminae autem ut ait Plinius salutares et prosperi cursus praenuntiae, ut Castorem et Pollucem Alexandrini nautae sibi haberent propitios, utriusque insigne in navi posuerunt. Ergo quantum ad ipsos spectat, navis impio sacrilegio polluta erat, sed quia eam non sponte sibi delegit Paulus, nihil inquinamenti inde contrahit, et certe quum idolum nihil sit, inficere Dei creaturas non potest, quin pure et licite illis utantur fideles. Et omnino sic habendum est, non aliter quam pura conscientia elui, quascunque suis praestigiis sordes Dei creaturis Satan aspergere conatur, quum impii et scelerati, quae per se pura sunt immundo contactu coinquinent. Denique non magis Paulum contaminavit huius navis ingressus quam conspectus altarium Athenis, quia omni superstitione purus et solutus satis tenebat, meras esse illusiones omnia gentium sacra. Deinde nulla apud homines suspicio consensus esse poterat in profanum illum errorem: nam si quis Pollucis et Castoris cultus fuisset simulandus, centum mortes oppetere maluisset. Ergo quia nulla metuebatur offensio, navem libere conscendit, neque tamen dubium est quin dolenter et cum gemitu, quia videbat inanibus figmentis tribui Dei honorem. Ideo inter eius exercitia hoc enumerandum est, quod duces habuit itineris, qui se ab idolis gubernari putabant, et navem commiserant eorum tutelae ac praesidio.

12. *Quum venissemus Syracusas.* Reliquum navigationis cursum Lucas persequitur, quod in Siciliam primum appulerint, deinde oblique propter aestum maris traiecerint in Italiam. Sicuti autem celeberrimus est Siciliae portus, quem hic ponit Lucas, ita longius a litore Italico quam portus Messanae, cui oppositum est Rhegium, cuius meminit. Est autem in agro Bruttiorum, sicuti Puteoli urbs Campaniae. Caeterum quum Puteolis Paulum retinuerint fratres per dies septem, hinc colligimus, quam benigne et indulgenter egerit cum eo Centurio. Nec vero dubito, quin fidem illi sanctus vir dedisset, semper se ad condictum tempus affuturum. Sic autem de eius integritate persuasus ille erat, ut nihil fraudis timeret. Iam vero colligimus ex hoc loco, sparsum tunc fuisse Evangelii semen, quando et Puteolis aliquod erat Ecclesiae corpus.

15. Et inde quum audissent fratres de nobis, prodierunt in occursum nobis usque ad Appii Forum ac Tres Tabernas. Quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam. 16. Quum autem venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos Principi exercitus. Permissum autem est Paulo, ut maneret solus cum custodiente ipsum milite. 17. Post tertium autem diem convocavit Paulus primarios ex Iudaeis, quumque venissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim adversus populum aut instituta maiorum, vinctus

Hierosolymis traditus sum in manus Romanorum: 18. Qui quum examinassent, voluerunt me dimittere, eo quod nulla esset causa mortis in me. 19. Sed contradicentibus Iudaeis, coactus sum appellare Caesarem, non quasi habeam, de quo gentem meam accusem. 20. Propter hanc igitur causam advocavi vos, ut viderem et alloquerer. Propter spem enim Israelis catena hac circumdatus sum.

15. *Quum audissent fratres.* Fratrum occursu Deus animum Pauli iam erexit, quo alacrius ad Evangelii defensionem properaret. Fratrum autem zelus et pia sollicitudo se in eo profert, quod de Pauli adventu inquirunt et exeunt illi obviam. Tunc enim fidem Christianam profiteri non odiosum modo erat, sed vitae etiam periculum illis poterat creare. Nec privatum discrimen tantum subibant pauci homines, quia in totam Ecclesiam redundabat invidia: sed nihil illis pluris est quam officium, cui sine turpi ignaviae et ingratitudinis nota deesse non poterant. Tantum Christi Apostolum negligere immane fuisset, praesertim pro communi salute laborantem. Quum vero iam prius ad eos scripsisset, ultroque illis detulisset suam operam, non referre vicissim fraternam benevolentiam indignum fuisset. Ergo hoc officio testati sunt fratres suam in Christum pietatem, et magis accensum fuit Pauli studium, quod suae constantiae paratum esse fructum cerneret. Quanquam enim invicta fortitudine praeditus erat, ut ab humanis subsidiis minime penderet, Deus tamen, qui suos humanitus confirmare solet, novum illi vigorem hoc modo subiecit. Postea quum destitutus esset in carcere, sicuti alibi (II. Tim. 4, 16.) conqueritur, tamen animum minime despondit, sed sub Christi auspiciis non minus fortiter et intrepide militavit, quam si ingentes copias secum in proelium duxisset. Verum tunc quoque ad eum incitandum profuit huius occursus memoria, quum reputaret multos esse pios fratres Romae, sed infirmos, quibus fulciendis missus foret. In praesentia vero non est quod miremur, Paulum visis fratribus sumpsisse fiduciam, quod fidei confessionem speraret non parum fructuosam fore. Quoties enim aliquem servis suis laboris profectum Deus ostendit, quasi admoto stimulo eos incitat, ut animosius in opere pergant.

16. *Centurio tradidit vinctos.* Significat Lucas, plus datum esse Paulo quam reliquis: diversa enim fuit et peculiaris eius conditio. Permissum enim illi fuit cum uno custode adiuncto in privatis aedibus habitare, quum alii in publicam custodiam inclusi fuerint. Nam ex Festi relatu cognovit Praefectus Praetorio, nulli maleficio affinem esse Paulum, et Centurio, ut probabile est, fideliter retulit quae ad conciliandum illi favorem valerent. Sciamus tamen, Deum e coelo moderatum esse servi sui vincula, non solum ut eius molestias levaret, sed ut fidelibus liberior foret ad eum accessus. Neque enim fidei eius thesaurum intra carceris angustias constrictum teneri voluit, sed palam expositum, ut longe lateque multos itaret. Caeterum non ita laxatus fuit Paulus in liberam custodiam,

quin semper catenam gestaret. Στρατοπεδάρχην vocat Lucas Praefectum Praetorio, cuius illud officium fuisse ex historiis satis notum est.

17, *Post tertium autem diem.* Mira certe Pauli mansuetudo, quod tam atrocibus iniuriis vexatus a sua gente Iudaeos tamen, qui Romae sunt, placare studet seque illis excusat, ne causam oderint, propterea quod audiant, sacerdotes illi esse infestos. Iusta certe apud homines excusatio non deerat, si neglectis illis ad gentes se converteret. Nam quum per annos complures assidue in variis locis tentasset, eos ad Christum adducere, magis ac magis exacerbati fuerant, et tamen nihil omiserat nec in Asia, nec in Graecia, nec denique Hierosolymae ad mitigandum eorum furorem. Iure ergo illi omnes veniam dedissent, si quiescere passus esset quos deploratae pervicaciae toties expertus fuerat. Sed quia Magistrum suum esse Iudaeis ministrum datum a Patre sciebat (Rom. 15, 8.) ad promissiones implendas, quibus Abrahae semen Deus sibi in populum adoptaverat, in illam Dei vocationem respiciens nunquam fatigatur. Videbat Romae sibi remanendum: quum docendi libertas daretur, privari eos laboris sui fructu nolebat. Deinde nolebat causae suae odio ad turbandam Ecclesiam impelli, quia minima occasio magnam perniciem datura erat. Cavere ergo voluit Paulus, ne pro solita sua rabie pessimi incendii faces essent.

Nihil fecerim adversus populum. Haec duo conflare illi poterant invidiam apud Iudaeos, vel quod publico bono gentis suae nocuisset, sicuti nonnulli transfugae servitutem plus satis asperam sua perfidia magis augebant, vel quod Dei cultum violasset. Etsi enim a patribus degeneres erant Iudaei, et religio multis erroribus foedata et corrupta erat inter ipsos, nomen tamen ipsum Legis et templi cultus magnam reverentiam habebant. Porro non negat Paulus quin ceremonias, quibus superstitiose affixi erant Iudaei, libere omiserit, sed defectionis crimen, cuius suspectus esse poterat, a se avertit. Ideo instituta patria intellige, quibus filios Abrahae et Mosis discipulos secundum illorum fidem distingui a reliquis gentibus oportuit. Et certe Christo, qui anima est et perfectio Legis, tam sancte adhaerens adeo patriis institutis nihil derogavit, ut nullus magis integer fuerit eorum observator.

19. *Coactus sum appellare.* Provocatio haec ideo plena erat odii, quod ius et libertas gentis Iudaicae durius opprimi videbatur, quibus optabile erat suis legibus vivere: deinde quod eius defensio cum totius populi infamia et damno coniuncta erat. Ergo hanc quoque obiectionem diluit, quia hostium pervicacia coactus fuerit ad hoc asylum confugere. Haec enim necessitas excusat, quod alia ratio fugiendae mortis illi relicta non fuerit. Allata autem praeteriti temporis excusatione in posterum quoque promittit, se ita causam suam acturum, ut Iudaeos non oppugnet.

20. *Propter spem Israelis.* Sub hac una voce multo plus intelligi oportet quam exprimat Lucas, sicuti ex responsione colligitur, ubi Iudaei sectam commemorant: nempe repetentes eius sermonem, quod praeterit Lucas. Disseruit ergo Paulus de Christo, ut planum faceret, nihil sine ipso Iudaeis prodesse nec templum nec Legem, quia in ipso fundatum esset adoptionis foedus et rata salutis pro-

missio. Nec vero dubium illis erat, quin a Messiae adventu penderet Regni instauratio, et tunc eius spem et desiderium res collapsae et perditae magis augebant. Quare merito dicit Paulus, se propter spem Israelis vinctum esse catena: quo etiam docemur, nullos rite sperare, nisi qui in Christum et spirituale eius regnum oculos dirigunt. Nam certe in Christo locans spem piorum alias omnes excludit.

21. At illi dixerunt ad eum, Nos neque literas accepimus de te a Iudaea, neque adveniens aliquis fratrum nuntiavit, aut loquutus est aliquid de te mali. 22. Volumus autem ex te audire quae sentias: nam de secta ista notum est nobis, quod ubique ei contradicitur. 23. Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium complures: quibus exponebat testificans regnum Dei, suadensque eis de Iesu ex Lege Mosis et Prophetis, a mane usque ad vesperam. 24. Et quidam credebant his, quae dicebantur: quidam vero non credebant.

21. *Nos neque literas etc.* Non tacuerant sacerdotes et scribae, quod mitiores redditi essent in Paulum, vel ut illi parcerent: potius id vel contemptu vel desperatione factum erat, quia nec illis in promptu erat eius tam procul opprimendi ratio, et deportatio in Italiam illis instar sepulcri videri poterat. Non enim secure minus quam superbe dominabantur, modo ne quis domi faceret illis negotium. Porro etsi non prorsus integri ad audiendum accedant, aliquod discendi studium ostendunt Iudaei, dum eius doctrinae, cui ubique contradicitur, defensionem audire non recusant. Hoc enim praeiudicio viam sibi claudunt multi, ne audire sustineant quod communi iudicio repudiatur, sed in damnationem incognitae doctrinae aliorum opinioni subscribant. Interrea vitio non caret, sicut dixi, quod repugnantiam obiiciunt invidiae conflandae vel sinistrae suspicionis inferendae causa, quasi non praedictum ab Iesaia foret, Deum fore lapidem offensionis toti populo. Condicto autem die, perpetuane disputatio habita a Paulo fuerit, an ultro citroque disputaverint, incertum est, nisi quod ex temporis circumstantia coniicere licet, non uno tenore loquutum esse Paulum: nam sermonem a mane usque ad vesperam vix contexere poterat. Quare non dubito, quin Apostolus post summam Evangelii breviter expositam vicissim auditoribus sciscitandi locum dederit, et responderit ad obiectas sibi quaestiones. Caeterum notandus est disputationis status, quem Lucas duplicem facit. Primo enim docuit Paulus, quale esset inter ipsos Regnum Dei, et praecipue summa felicitas et gloria ipsis promissa, quam ubique tantopere celebrant Prophetae. Nam quum eorum plerique caducum regni Dei statum in mundo somniarent, et eum falso locarent in otio, deliciis, et praesentium honorum copia, necesse fuit rectam definitionem constitui, ut scirent, spirituale esse regnum Dei, cuius ini-

tium esset vitae novitas, finis autem beata immortalitas et coelestis gloria. Secundo hortatus est illos Paulus, ut Christum reciperent promissae felicitatis auctorem. Atque iterum hoc secundum caput rursus bimembre fuit: neque enim utiliter et solide potuit tractari, quin exponeret promissi Redemptoris officium, deinde ostenderet, iam exhibitum esse et filium Mariae illum esse, in quem Patres speraverant. Receptum quidem inter omnes Iudaeos axioma erat, venturum esse Messiam, qui omnia in perfectum ordinem restitueret: sed Paulus in aliam partem, quae non perinde nota erat, incubuit, promissum fuisse Messiam, qui sacrificio mortis suae expiaret peccata mundi, qui Deum hominibus placaret, qui aeternam iustitiam acquireret, qui homines Spiritu suo regenitos ad imaginem Dei formaret, qui denique fideles suos secum faceret coelestis *vitae haeredes*: haec autem omnia impleta fuisse in persona Iesu *Christi crucifixi*. De his autem rebus agere non potuit, quin Iudaeos a crassis suis et terrenis figmentis in coelum vocaret, ac simul tolleret offendiculum crucis, quum doceret, non alium fuisse nostrae cum Deo reconciliationis modum. Notemus autem, quicquid tradidit Paulus de Christo sumpsisse, teste Luca, ex Lege et Prophetis. In hoc enim differt vera religio ab omnibus ficticiis, quod solum Dei verbum pro regula habet. In hoc etiam a profanis omnibus sectis differt Ecclesia Dei, quod hunc solum loquentem audit eiusque imperio regitur. Iam vero hinc perspicitur veteris Testamenti cum Evangelio consensus ad stabiliendam in Christo fidem: deinde illa duplex Scripturae utilitas, quam idem Paulus alibi commendat, nempe quod sufficiat tam ad dociles erudiendos, quam ad refellendam eorum pervicaciam, qui se veritati oponunt (II. Tim. 3, 16. Tit. 1, 9.). Has igitur sibi metas praefigant, qui sobrie sapere et alios recte docere cupiunt, ne quid proferant nisi ex suo Scripturae fonte. Aliter Philosophi, qui rationibus tantum pugnant, quia nulla apud eos solida est auctoritas: quos nimis perperam aemulantur Papistae, qui posthabitis Dei oraculis tantum in humani cerebri commenta, hoc est meras stultitias recumbunt.

24. *Quidam credebant.* Hunc tandem disputationis successum fuisse Lucas refert, ut nequaquam omnes pariter in eadem doctrina proficerent. Scimus, ea Spiritus gratia praeditum fuisse Apostolum, ut lapides flectere debuerit: neque tamen hoc adeptus est diu multumque disserendo, testificando etiam, ut omnes Christo lucrifaceret. Quare ne miremur, si clarae Evangelii doctrinae multorum incredulitas hodie resistat, et multi obstinati maneant, quibus non minus patefacta est Christi veritas quam sol meridie lucet. Adde quod coeci et stupidi a Paulo redeunt, qui sponte quasi discendi animo accesserant. Si in voluntariis auditoribus talis fuit contumacia, quid mirum si Christum amarulento animo respuant, qui fastu turgidi et amarulentia ex professo lucem fugiunt?

25. Quumque inter se essent discordes, discesserunt, postquam dixisset Paulus verbum unum, Bene Spiritus sanctus loquutus est per Iesaiam ad Patres nostros. 26. Dicens,

Vade ad populum istum, et dic, Auribus audietis: et non intelligetis: et videntes videbitis, et non perspicietis. 27. Incrassatum est enim cor populi huius, et auribus graviter audierunt, et oculos suos compresserunt, ne quando videant oculis, et auribus audiant, et corde itelligant, et convertantur, et sanem eos. 28. Notum ergo sit hoc vobis, quod Gentibus missum est hoc salutare Dei, et ipsi audient. 29. Quum haec dixisset, exierunt ab eo Iudaei multam habentes inter se disceptationem. 30. Mansit autem Paulus biennio toto in suo conducto, et suscipiebat omnes, qui ingrediebantur ad ipsum, 31. Praedicans regnum Dei ac docens, quae sunt de Domino Iesu, cum omni fiducia, nemine prohibente.

25. *Inter se discordes.* Hoc efficit infidelium malitia et pravitas, ut Christus, qui pax est nostra et unicum, sanctae unitatis vinculum, dissidii sit occasio et in certamen comittat, qui prius mutuam inter se amicitiam colebant. Ecce enim dum ad Paulum audiendum conveniunt Iudaei, idem omnibus sensus, eadem vox: profitentur omnes, se Legem Mosis amplecti. Audita reconciliationis doctrina exoritur inter eos dissensio, et in diversas partes scindantur. Neque tamen putandum est, ab Evangelii praedicatione incipere discordiam. sed simultas quae prius in cordibus malignis latebat tunc demum emergit: sicuti novos colores non inducit solis fulgor, sed discrimen quod in tenebris nullum erat palam aperit. Ergo quum peculiariter electos suos Deus illuminet, nec fides omnium sit communis, meminerimus fieri aliter non posse, quin oblato in medium Christo alii ab aliis discedant: sed tunc in mentem veniat, impleri quod de ipso praedixit Simeon, Contradictionis scopum esse, ut retegantur ex multis cordibus cogitationes (Luc. 2, 34. 35.), et incredulitatem, quae Deo rebellis est, esse dissidii matrem.

Postquam dixisset Paulus. Principio leniter et placide eos allicere conatus est, nunc eorum obstinatione comperta acrius insurgit, Denique iudicium severe denuntiat: sic enim tractandi sunt rebelles, quorum superbia domari simplici doctrina non potest. Eadem etiam nobis tenenda est ratio, ut dociles et mansuetos blande regamus, praefractos autem citemus ad Dei tribunal. Quod Spiritum sanctum loquentem inducit potius quam Prophetam, ad fidem oraculi valet: nam quum Deus se unum audiri postulet, non aliter potest constare doctoritae auctoritas, quam si ab eo sciamus profectam esse, non in hominum capite natam: deinde subindicat, non unius tantum saeculi pervicaciam illic notari, sed in futurum tempus extendi Spiritus oraculum.

26. *Vade ad populum istum etc.* Celebris est hic locus, quia sexies citatur in novo Testamento: sed quia alibi in alium finem adducitur, tenendum est, quo consilio Paulus ad praesentem causam accommodat. Nempe voluit hoc quasi malleo contundere impiorum duritiem, fidelibus autem, qui teneri adhuc et debiles erant,

addere animos, ne ipsos turbaret aliorum incredulitas. Summa igitur est, impleri quod praedictum fuerat a Propheta, ideoque non esse, cur sibi reprobi placeant, vel fideles quasi re nova et insolita terreantur. Quanquam autem certum est, excoecationem, cuius meminit Propheta, iam eius aetate coepisse, Ioannes tamen 12, 40. admonet proprie spectasse ad Christi regnum. Ideo apte Paulus in illum quem cernebat Evangelii contemptum torquet, acsi dixisset, Nihil accidit, quod non iam olim praedixerit Spiritus sanctus per os Iesaiae. Quod autem locus hic varie aptatur non tantum ab Evangelistis, sed etiam a Paulo ipso, facile diluitur repugnantiae species. Matth. 13, 14., Marc. 4, 12. et Lucas 8, 10. impletum fuisse hoc vaticinium dicunt, dum aenigmatice loquutus est Christus ad populum, neque ei coelestis regni mysteria patefecit: tunc enim vox Dei verberavit infidelium aures, ex qua nihil profecerunt. *Ioannes* 12, 37. sensu non longe absimili dicit, multis miraculis non fuisse inductos ut crederent Iudaeos, ut hoc idem Prophetae testimonium impleretur. Ergo quatuor illi in hoc consentiunt, iusto Dei iudicio factum esse, ut reprobi audiendo non audirent et videndo non viderent. Nunc Paulus in memoriam revocat quod de Iudaeis testatus est Propheta, ne quis eorum coecitatem miretur. Porro idem ad Roman. 11, 5. 7. 8. altius conscendit, excoecationis causam esse dicens, quia Dominus reliquiis tantum, quas gratis elegit, fidei lumen donet: et quidem certum est, quod reprobi salutis doctrinam reiiciunt, hoc fieri eorum malitia, ideoque culpam in ipsis residere. Verum haec propinqua causa non obstat, quominus arcana Dei electio inter homines discernat ut credant, qui ordinati sunt ad vitam, alii autem stupidi maneant. In verbis Prophetae, quoniam alibi ea exposui, nunc longius non insistam. Nec vero curiose retulit Paulus, quae apud Prophetam ipsum habentur, sed potius eius verba ad institutum suum deflexit. Itaque excoecationem, quam Propheta tribuit occulto Dei iudicio, eorum malitiae imputat. Iubetur enim Propheta oculos oblinere suis auditoribus, Paulus hic aetatis suae incredulos accusat, quod sibi oculos compresserint: quanquam utrumque distincte ponit, Deum illis coecitatis esse auctorem, et tamen ipsos clausis oculis sponte coecutire, sicuti duo haec optime inter se conveniunt, ut alibi dictum fuit. In postremo membro ubi dicitur, Ne videant oculis, vel auribus audiant, vel corde intelligant, ostendit Deus, quanta sit doctrinae suae perspicuitas, nempe quae ad illustrandos omnes sensus abunde sufficiat, nisi qualenus homines ipsi tenebras sibi inducunt maligne: quemadmodum Paulus quoque alibi tradit, apertum suum esse Evangelium, ut nulli in eius luce coecutiant, nisi qui exitio destinati sunt, quibus Satan oculos confixit (II. Cor. 4, 3.).

27. *Ne convertantur, et sanem eos.* Hinc colligimus, non omnibus proponi Dei verbum, ut redeant ad sanam mentem, sed externam vocem sine efficacia Spiritus in multorum auribus sonare, tantum ut reddantur inexcusabiles. Temere autem hic Deo obstrepit carnis superbia, sicuti multos videmus litigare, frustra, imo absurde vocari homines, nisi penes ipsos obediendi sit facultas. Nam etsi nos latet ratio, cur Deus coecis appareat et surdis loquatur, sola tamen eius voluntas, quae omnis iustitiae regula est, instar

mille rationum nobis esse debet. In clausula breviter notandum est, quis sit salutaris verbi Dei effectus, nempe hominum conversio, quae non modo sanitatis principium est, sed resurrectio quaedam a morte in vitam.

28. *Notum ergo sit.* Ne postea defectionis ipsum accusent Iudaei, quod sancto Abrahae genere relicto ad profanas gentes se conferat, quod toties testatum erat a Prophetis denuntiat, salutem, cuius proprii vel saltem primarii erant haeredes, ad exteros transferendam. Quod tamen dicit salutare missum gentibus, intelligit secundo loco, postquam scilicet repudiatum erat a Iudaeis, sicuti supra 13, 46. fusius tractavimus. Ergo sensus est, non esse cur quaerantur Iudaei, admitti gentes in possessionem vacuam, ubi ab illis deserta fuerit. Neque etiam, quum gentes dicit audituras, fidem singulis sine exceptione communem facit. Satis enim expertus fuerat, quam multi etiam ex gentibus impie Deo resisterent: sed quotquot ex gentibus credebant Iudaeis incredulis opponit, ut hos ad zelotypiam provocet, sicuti habetur in Cantico Mosis (Deut. 32, 21.). Interea significat, doctrinam quae ab illis respuitur alibi fore non inutilem.

29. *Multam inter se disceptationem.* Non dubium quin magis impios exasperaverit, quod in eos portulit vaticinium: adeo enim obiurgationibus non mitescunt, ut se acrius ad furorem inflamment. Haec ratio est, cur disceptaverint a Paulo egressi, quod maior pars acquiescere nollet. Sed quum hinc inde disputatum fuerit, apparet quosdam ita amplexos quae dicta erant a Paulo, ut non dubitaverint tueri et fortiter asserere quod crediderant. Caeterum frustra inde quispiam obiiciet, contentionum semen esse Evangelium Christi, quas nonnisi ex hominum pervicacia provenire constat: atque omnino, ut pace cum Deo fruamur, cum eius contemptoribus bellare necesse est.

30. *Suscipiebat omnes.* Insigne constantiae documentum praebuit sanctus Apostolus, quod se omnibus, qui audire ipsum cuperent, tam simpliciter obtulit. Certe non ignarus erat, quantum sibi invidiae conflaret, atque hoc optimum esse compendium, si tacendo adversae partis odia placaret. Neque enim id agendum fuit homini provido, qui sibi privatim cavere vellet, sed quia meminerat, se non minus in carcere esse Christi Apostolum et Evangelii praeconem, quam si liber ac solutus foret, nemini ad discendum parato se subducere fas esse duxit, ne occasionem sibi divinitus oblatam negligeret: atque ideo pluris illi fuit sancta Dei vocatio quam propriae vitae cura. Ut autem sciamus, voluntarium discrimen subiisse, Lucas diserte paulo post fiduciam eius commendat, quasi diceret, posthabito metu fideliter paruisse Domini mandato, nec ullis difficultatibus fuisse territum, quin studium suum obviis quibusque impendere pergeret.

Praedicans regnum Dei. Regnum Dei et quae ad Christum pertinent non separat quasi diversa, sed hoc secundum potius explicationis vice addit, ut sciamus regnum Dei in redemptionis per Christum partae notitia fundatum esse et contineri. Docuit igitur Paulus, homines a regno Dei alienos esse et exsules, donec expiatis peccatis Deo reconciliati spiritu renovantur in vitae sanctitatem, ita vero demum erigi inter ipsos Dei regnum et florere,

ubi mediator Christus et gratuita peccatorum remissione donatos, et regenitos in iustitiam Patri coniungit, ut coelestem vitam in terra inchoantes ad coelum semper aspirent, ubi plena et solida gloriae fruitio illis constabit. Singulare etiam Dei beneficium praedicat Lucas, quod tanta Paulo libertas concessa fuit. Neque enim conniventia id vel dissimulatione eorum, qui obstare poterant, accidit, quum illis detestabilis esset religio, sed quia oculos illis Dominus claudebat. Quare non immerito gloriatur Paulus ipse, verbum Dei non fuisse vinculis suis alligatum.

Typis Sittenfeldii.

